

LITURGIARUM

ORIENTALIUM

COLLECTIO.

TOMUS I.

LITURGIARUM

ORIENTALIUM

COLLECTIO

OPERA ET STUDIO EUSEBII RENAUDOTII PARISINI.

EDITIO SECUNDA CORRECTIOR.

TOMUS PRIMUS.

FRANCOFURTI AD MOENUM

SUMPTIBUS JOSEPHI BAER BIBLIOPOLAE.

LONDINI

APUD JOANNEM LESLIE BIBLIOPOLAM.

1847.

Typis Benjamin Krebs.

INDEX

DISSERTATIONUM ET LITURGIARUM QUAE HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

PRAEFATIO.

PRAEFATIO.

QUAE rem Liturgicam generatim spectant, atque adeo non Orientali modo Ecclesiae, sed Occidentali etiam communia sunt, cum viri doctissimi fuse exposuerint, in hoc opere tractare non aggrediemur, verum ea sola quae ad Orientales proprie pertinent; quod ea ut plurimum intacta sint, summe tamen necessaria ad intelligendam veteris Ecclesiae cum nova, Occidentalisque cum Orientali, non interruptam ab Apostolicis temporibus in fide, disciplinaque Eucharistiae celebrandae concordiam. Itaque ad ea intelligenda, quae Orientalem sacrificii Evangelici formam constituunt, prius ea didicisse necesse est, quae totam illius oeconomiam continent, quae sunt et fuerunt semper omnibus Ecclesiis communia. Operis consilium.

Egregiam sane in ea sacrae doctrinae parte explicanda contulit operam vir non tam dignitate, quam doctrina, morumque sanctitate conspicuus Cardinalis Joannes Bona, editis duobus Rerum Liturgicarum libris, eruditis et laboriosis, in quibus omnia prope quae hoc in genere optima sunt, accurate collegit, adeo ut illius diligentiam vix quidquam effugerit. Qui antea ut Jacobus Pamelius, idem argumentum tractaverant, etsi multa collegere, quae maximam antiquitatibus Liturgicis lucem afferunt, longe tamen abfuerunt a certa illa veri cognitione, sine qua frustra in illis explicandis laboratur: maxime vero quia plerique Graecae Ecclesiae disciplinam pro cognita habuerunt, cum ipsis incognita plane foret, Syrorum, Aegyptiorum, aliorumque Orientalium multo minus. Pamelius enim Graece parum sciebat: Quinam res Liturgicas explicaverunt.

Genebrardus etsi linguarum Orientalium, Hebraicae in primis peritus, Officia sacra Orientalium nulla viderat: reliqui ne nominari quidem merentur.

Multos retardavit Critices defectus.

Magno etiam, ne quid alicujus utilitatis hac in tractatione praestarent, illis impedimento fuit Critices accuratioris defectus, cum illi duo, dum Liturgiam Apostolicam designare satagunt, falsis veterum Pontificiarum Epistolarum Dionysii, Clementis aliorumque similium scriptorum testimoniis, omnia sua scripta oneraverint: certiora aut ignoraverint, aut neglexerint. Sed neque is qui primus Graecis ritibus explicandis laudabilem prae reliquis impendit operam Jacobus Goarius ex Dominicana familia, eo errore caruit: qui quidem si cum Graecis negotium sit, innoxius est, nam scriptorum illorum autoritas apud eos viget. Verum adversus Protestantes non inutiliter modo, sed etiam periculose talibus subsidiis pugnatum est: ea enim argumenta facile refellebant, cum veteres Liturgias, quasi non aliunde stabiliri posset illarum dignitas et autoritas, inter supposititia scripta rejici debere contenderent.

Ut etiam disciplinae veteris ignoratio.

Accessit etiam, quod cum plerique veterem disciplinam non ex communi saeculorum omnium traditione, et continuatis Ecclesiarum exemplis, metiri vellent, sed ex sui temporis moribus et institutis, temere nimium quidquid a Latinae Ecclesiae consuetudine vel minimum recedebat, damnare non veriti sunt, qua ratione factum, ut traditionis perpetua successio abrupta videretur, neque ullum adversus communes hostes superesset in aeterna illius autoritate praesidium. Hinc natae sunt tot adversus Graecos accusationes, dum vix quidquam in illorum sacris caeremoniis a censura inofficiosissima intactum reliquerunt, etiam illi qui concordiae conciliandae causa in Orientem mittebantur: quibus exacerbati animi, in odium inexpiabile, quod luctuoso tandem schismati occasionem dedit, eruperunt.

Nimia facilitas in damnanda Orientali disciplina.

Prodierunt deinde ex eorumdem hominum qui veterem disciplinam ignorabant, judiciis, ratae quaedam sententiae, secun-

dum quas Officia Sacramentalia omnia, quae Orientales Christiani a majoribus tradita conservabant, damnata impietatis, reformata, aut abolita sunt: quae censura non Orientales solum Ecclesias quae supersunt, sed antiquas communis traditionis testes, simul involvit.

Difficilis sane erat accurata rerum Liturgicarum tractatio, cum a restitutis in Europa humanioribus literis, haud mediocre tempus effluxerit, antequam linguae Graecae cognitio, et reliqua ex vetustis monumentis Ecclesiasticis subsidia, ad illustrandam Theologiam adhiberentur. Graecas et Hebraicas literas multi contemnebant, et si qui eas impensius colerent, a novitatis suspicione non erant immunes: unde Reuchlinus et Erasmus perpetua apud ejusmodi homines invidia flagraverunt, neque Romanorum ipsorum Pontificum amplissima testimonia, praesertim erga Erasmum jam senem et Protestantium conviciis laceratum, a calumnia eum vindicare potuerunt. Is porro cum Chrysostomi Liturgiam, qualis extabat in Codice qui illi ad manus fuit, Latine esset interpretatus, optime de Christiana Republica meruerat, cum sola tunc extaret Ambrosii Pelargi versio, inconcinna prorsus et barbara. Tanta erat nihilominus ea aetate rerum Ecclesiasticarum, maxime Liturgicarum obscuritas, ut paucissimi inde profecerint. Imo cum ex aliquot disputationibus quae Florentiae cum Graecis habitae fuerant, et ex Bessarionis opusculo, non modo lux nulla Graecis Ritibus affulsisset, sed inductae majores tenebrae: quod ad Orthodoxae fidei de Eucharistia confirmationem erat opportunissimum, non inutile modo, sed perniciosum judicatum est. Solus quantum adipisci legendo potuimus, plus vidit reliquis Georgius Cassander, qui in brevi, sed erudito scripto, quod Liturgica appellavit, ea solidioris doctrinae semina inspersit, ex quibus fructus longe maximi colligi potuissent, si imitatores habuisset.

Difficilis et invidiosa fuit rerum Liturgicarum tractatio.

Nihil tunc quod ad res Liturgicas spectaret editum fuerat, nisi Graecorum Ecclesiastici libri complures, Venetiis plerumque,

Liturgiae quando primum editae.

ut usui forent in quotidianis Officiis, quique omnes ferme in Graeciam asportabantur, vixque nostris Theologis noti erant, cum inter eos paucissimi Graece scirent, et quidem mediocriter, adeo ut styli illius sacris ritibus proprii sententiam non facile assequerentur: multo minus rubricarum et scriptorum qui caeremonias exposuerant. Orientalium Liturgiarum nulla, praeter Aethiopicam generalem, et duas alias edita fuerat, cum versione satis inconcinna, et aliquot locis interpolata, ex qua de ritibus Aethiopum vix poterat pronunciari. Post annos aliquot Typis Regiis Lutetiae editae sunt Graece et Latine, Liturgiae S. Jacobi, S. Basilii, S. Joannis Chrysostomi, cum Missa Praesanctificatorum anno MDLX. qua editione nihil elegantius. Accesserunt opuscula sanctorum Patrum, aut recentiorum Graecorum varia, quae ad fidem Eucharistiae confirmandam, et illustrandam magnam autoritatem habebant. Verum etsi non contemnendam operam in Praefationibus et notis impendisset Claudius Sanctesius insignis illa aetate Theologus, ritibus nullam aut exiguam lucem attulit: quaestiones illas quarum origo ex quorumdam hominum adversus Graecos criminationibus, non aliunde quaerenda est, tractare Sanctesius, et qui eum secuti sunt videntur formidasse. Cabasilae et Marci Ephesii scripta ediderunt, circa agitatam in Concilio Florentino de verborum Christi ad consecrationem potestate quaestionem: sed eam ipsi attingere veriti, Bessarionis opus de Eucharistia conjunxerunt, quasi antidotum adversus Graecorum haeresin, neque ultra progressi sunt. Qui Parisiensem editionem eodem anno Antuerpiae minori forma, et Latine tantum renovaverunt, nihil addiderunt novi.

Joannes a Sancto Andrea Liturgias aliquot edidit.

Editioni Parisiensi operam contulerat Joannes a S. Andrea insignis Ecclesiae Parisiensis Canonicus: is post annos viginti tres Liturgiam Marci Graecam edidit, ex apographo Guillelmi Sirleti Cardinalis doctissimi: nihil quoque praeter Latinam versionem adjunxit: notas nullas quae aut ritus, aut doctrinam explicarent, sed excerpta tantummodo ex Clementinarum Constitutionum libro 8.

Idem anno MDXCV. aliam Liturgiam edidit hoc titulo. *Missa Apostolica seu divinum sacrificium S. Apostoli Petri*, nec indicavit unde illam habuisset: subjunxit aliquot Willelmi Lindani notas, non jejunas modo et eruditionis vacuas, sed prorsus inutiles. Quid enim referebat Missam talem, cum nostra conciliandi laborem perdere, cum alteram istam opus esse privati alicujus esse constaret, qui ex Graeca et Latina illam arbitrio suo composuerat.

Masius edidit Liturgiam Basilii Syriacam.

Eodem prope tempore Andreas Masius vir Syriace doctissimus ediderat cujusdam Liturgiae Syriacae Basilio adscriptae Latinam versionem, cui praefationem addidit, in qua de illa sua, et Graeca ejusdem nominis conjecturas inseruit; quae multis fraudi fuerunt, ut alibi explicavimus, neque enim de Syriacis Liturgiis judicare recte poterat, qui unicam illam viderat.

Syriacae Liturgiae, etc.

Tandem sub finem saeculi decimi sexti editae sunt Liturgiae Syriacae, titulo Missalis Chaldaici, Romae ad usum Maronitarum, sed valde interpolatae, neque Latine conversae: ut Armenorum vulgaris, sed cum versione. Paulo post Conimbricae Latine prodiit Missa Christianorum apud Indos, sed reformata multis in locis, autoritate Alexii Menesii Goensis Archiepiscopi, quae est communis Nestorianorum Liturgia: tandem Augustae-Vindelicorum versio trium Copticarum.

Plures Liturgiae translatae in Bibl. Patrum.

Omnes illae de quibus huc usque dictum est, Armenica excepta, in Bibliothecam Patrum translatae sunt. Verum in illa collectione ita versatus est Margarinus Bigneus, ut in Graecis Jacobi, Basilii, Chrysostomi et Marci, edita jam exemplaria typis describi curaverit: absque ulla cum Graecis codicibus comparatione, notis nullis, nulla multorum errorum quae in textum vel in versiones irrepserant, emendatione. Nec aliter in eo opere versatus est, quam fecisset diligens typographus, nisi quod de suo pluribus locis lectores admonuit, ut caute legerent ea ipsa verba, quae sanctissimi Ecclesiae Doctores ad altaria pronunciaverant, nullo florentissimarum Ecclesiarum scandalo.

De illis variae Criticorum sententiae.

Qui circa Liturgias illas Criticen exercuerunt suam duplicis ordinis fuerunt. Nam Catholici complures, quasi periret illarum autoritas, si Apostolicis, aut aliis viris sanctitate conspicuis abjudicarentur, titulos qualescumque forent, vindicandos susceperunt: et tamen in ipsis Liturgiis suspecta habuerunt non pauca, quasi a recentioribus inducta essent: aut ita sunt interpretati, ut vix ipsi sibi, tanta est inter eos diversitas, satisfacerent, multo minus Ecclesiae Catholicae adversariis, quorum maxime intererat, ut supposititiae et falsae haberentur: cum illos nimium premat illarum autoritas. Ita omnes Graecas editores primi, Baronius, Bellarminus et plures alii defendere aggressi sunt, prorsus infeliciter, plerumque ex Pseudepigraphis, aut conjecturis incertissimis. Inde accidit ut inter ipsos Catholicos viri non ineruditi, Liturgias illas omnes, aut suppositas esse, aut valde interpolatas, aut ab haereticis corruptas, aut tandem multis saeculis recentiores esse, quam vulgo creditum fuerat, Protestantibus concesserint. Reliquas multo magis aspernati sunt: turpissimum existimantes, agnoscere Basilii, ut exemplo utamur, Liturgiam Copticam, qui Graecam, ut noviter compositam rejicerent. Imo cum nonnullis diversitas Liturgiarum Basilii, Graecae, Copticae et Syriacae argumentum certissimum videretur, quo nullam illarum a Basilio scriptam esse constaret, omnes prope teterrimam de illis sententiam, tulerunt, ut inutiles plane ad confirmandam ex Orientalium Ecclesiarum concordia Catholicam fidem efficerentur.

In ritibus explicandis vix quidquam olim praestitum.

In tot vero Graecarum Liturgiarum editionibus, ut etiam versionum illarum quae Orientalibus propriae erant, nihil omnino annorum plusquam centum decursu, a quoquam praestitum fuit, quo ritus sacri exponerentur. Nam quae Claudius Sanctesius collegerat ex Chrysostomo, partes quasdam illustrabant, sed eas solas quae toti Ecclesiae communes, non magis ad Orientales quam ad Occidentales pertinebant. Rituum et totius disciplinae Eucharisticae talis erat obscuritas, ut verba ipsa non intelligerentur, quod ex primis versionibus manifestum est. Neque

magno adjumento fuit, Glossarium Meursii Graeco-Barbarum ad explicanda vocabula usus Ecclesiastici.

Tandem prodiit anno 1647. opus insigne Jacobi Goarii ex Ordine Dominicano viri doctissimi, quo Graecorum Euchologium illustravit, et Latine versum egregio commentario explicavit, in quo Basilii, Chrysostomique Liturgias, omniaque ad ritus Eucharisticos spectantia, quae obscurissima erant, in magna luce collocavit, nihil adeo ut hoc in genere aetas nostra viderit praestantius. Nam vulgares quae in manibus Graecorum erant, tum veteres editiones, multosque antiquissimos codices inter se comparavit, quibus textus emacularetur: cumque non modo in antiquitate Ecclesiastica versatissimus foret, sed hodiernae etiam disciplinae, cum in Graecia Missionibus operam dedisset, notitiam haberet non mediocrem, omnes qui aliquid hac in parte tentaverant longo intervallo superavit. Ante annos quatuor Isaacus Habertus Pontificale Graecorum ediderat plenum eruditionis reconditae, liberaeque a spinosae Theologiae salebris, inter quas vix agnosci potest Ecclesiasticae disciplinae traditio: atque illo in opere multa Liturgiis illustrandis utilia insperserat. Sed ulterius progressa est Goarii diligentia, adeo ut tot annorum decursu, nemo quidquam illius laboribus addiderit: omnes ex illis se profecisse agnoverint. Primus eos feliciter explicavit Goarius.

Atque haec circa Liturgias Graecas praestita sunt a viris eruditis, praeter quae nihil prope in literas missum est, quod novarum rerum delectu, judiciove possit commendari. Nam Protestantes omnes Rivetum secuti sunt, infelicem si quis unquam fuit veterum scriptorum Criticum: et quod mirari satis nemo possit, multis Catholicis ejus censura non displicuit. Allatius de Jacobi Liturgia commentarium publicavit, quem probare nemo, nisi Rerum Liturgicarum imperitissimus queat, amplamque praebet Protestantibus illam et reliquas impugnandi materiam. Reliqui ubi de Graecis Liturgiis locuti sunt, aut aliena potius judicia quam sua perscripserunt, aut conjecturis Pler que alii non eodem successu de illis scripserunt.

indulserunt, quarum nulla certis fundamentis nititur, pleraeque ne verisimilitudine quidem sustentantur; ut illa de Liturgia Chrysostomi, quod is non sit illius autor, sed Joannes alter ducentis annis posterior.

Circa Liturgias Orientales nihil scriptum.

Orientalium porro Liturgiarum longe major neglectus fuit: compactae sunt enim, ut diximus cum aliis in Bibliotheca Patrum, vix lectae a Theologis, aut adductae in testimonium ad fidem Eucharistiae adversus Protestantes vindicandam; naevos multiplices quibus versiones obscurabantur, nemo animadvertit, et in ultima tandem amplissima Lugdunensi editione, quales ab initio prodierant, recusae sunt. Neque sane manum salutarem illis admovere facile erat: cum et rara forent exemplaria ad quas recenseri illas oportebat, obstaretque peregrinarum linguarum difficultas, eo gravior, quod stylus Ecclesiasticus vocibus et verbis multiplicibus abundat, quae frustra in Lexicis quaererentur, exiguumque foret in advenis Orientalibus subsidium.

Protestantes pauci de illis scripserunt.

Cum tamen adversus Catholicam de Eucharistia fidem declamare Claudius Carentoniensis coepit, inquisitum est diligentius in Orientales Liturgias, de quibus, ex quo editae fuerant, Theologi nostri verbum non fecerant: multo minus Protestantes, qui quam parum opinionibus suis faverent, ex solis versionibus satis perspiciebant. Duo tamen ex illorum numero insignes in literis viri, Josephus Scaliger et Claudius Salmasius, illarum cum laude meminerant, et antiquitatem commendaverant. Primus Codicem suum quo tres Aegyptiacae continebantur, ad Marcum Velserum miserat, is Romam ad Victorium Scialach Maronitam, qui eas Latine vertit. Eam versionem emendaverat locis in multis Scaliger, sed ita ut minutiora tantum peccata observaverit: quae majoris momenti erant praetermiserit, veteri stylo Ecclesiastico Graeco se illas interpretaturum pollicitus, quod nunquam praestitit. Neque ille interpretandi labor viro doctissimo tam facilis, quam existimabat fuisset: subactum enim in vetustis Ecclesiasticis officiis esse oportebat illum, qui id in

se susciperet, quorum levem omnino notitiam, etiam doctissimi Protestantes habere deprehenduntur. Inutilis quoque labor ille futurus fuisset, cum extarent Graece illae Liturgiae, quales a nobis tandem repertae sunt in Codice Regio. Quod si rerum Ecclesiasticarum, aeque ac humaniorum literarum peritus fuisset Scaliger, agnovisset, eam quae Marci nomine edita fuerat Liturgiam, annis uno et viginti, antequam ad Marcum Velserum scriberet, ex tribus, quas Codex suus continebat, unam esse.

Judicium Salmasii.

Multis deinde annis elapsis Claudius Salmasius cum in exemplar aliud earumdem incidisset, mirifico commentario ex eadem, Catholicam de Transubstantiatione doctrinam impugnare aggressus est, qua de re dicetur in notis ad illam Liturgiam. Versione quoque mendosissima sua, quae textui Coptico et Arabico aeque contraria erat, abusus est in Tractatu de Transubstantiatione. Albertinus locum unum citavit ex Aethiopica Liturgia, quo insulsissime triumphat, quasi totius Christiani orbis consensus, cum Calvinistis eo demonstraretur.

In eas amplius inquisitum occasione quaestionis de Perpetuo consensu.

Cum igitur Claudius illum Christianorum Orientalium consensum cum Ecclesia Catholica circa fidem Transubstantiationis, et realis praesentiae confidentissime negasset, nec alia quam ex sordidis autoribus argumenta protulisset; de Liturgiis siluisset, in illis quaerendam Orientalium sententiam de Eucharistia visum est potius, quam ex incertis atque secum saepe pugnantibus, viatorum, aut scriptorum aliud agentium testimoniis.

Quam temere Claudius de illis pronunciaverit.

Prodierat tunc primum volumen, quo brevis Tractatus de Perpetuo fidei consensu circa Eucharistiam vindicabatur adversus Claudium, qui primo operi, quod tribus majoribus voluminibus, et Responso generali occasionem dedit, opposuerat Refutationem priorem suam. Habebat ille colorem quemdam scribendi proprium, simplicem ut videbatur, et inaffectatum, quo tantum effecit, ut non modo insignis apud suos Theologi laudem tulerit, sed sordere statim coeperint laboriosa Albertini et aliorum ejus symmystarum volumina, imo et multis Catholicis fucum fecerit.

Vix enim existimare quisquam potuisset hominem qui de Orientalium fide asseveranter affirmabat, ignoratam illis huc usque fuisse realis praesentiae, multo magis Transubstantiationis doctrinam: Eucharistiae adorationem, omniaque fidei quam tenemus consentanea: qui miserebatur adversariorum ignorantiae, temeritatemque eorum et malam fidem modeste deplorabat, ne primam quidem illarum Ecclesiarum, de quibus loquebatur, notitiam habuisse. At id certo agnosci poterat, ex sola quam dabat sectarum enumeratione, in qua plures ex una faciebat, nominabat alias, quae dudum perierunt, imperitiam denique summam suam illis in rebus perspicue demonstrabat.

Multos tamen fefellit.

Verum ea tunc fuit Theologiae ratio, ut pauci admodum hominis proterviam agnoscere, multo minus confutare possent. Quae vernacule scripta sunt, leguntur ab omnibus, et quamvis judicare de illis operibus ad religionem spectantibus non omnes facile queant, vix tamen ullus quin de illis recte judicare possit, dubitat. Inde factum, ut omnes prope qui in Calvinistica secta vivebant, Claudio non minus crediderint de Coptitis, Syris, Aethiopibus, Armenis falsissima quaeque affirmanti, quam de aliis omnibus, quo in genere quanto quisque imperitior, aut illiteratior erat, tanto fuit ad omnia approbanda facilior. Imo quod saepe nimium experti sumus, non defuere inter Catholicos, qui frustra laborari in concilianda Orientalium doctrina cum nostra, temere existimarent: reliquos movebat non mediocriter adversarii confidentia.

Ex multorum codicum collatione examen Liturgiarum institutum est.

Ea demum occasione coepi ante multos annos Liturgiis cognoscendis incumbere, cumque cura viri amplissimi Joannis Baptistae Colberti magnus Codicum Orientalium numerus in Bibliothecam Regiam delatus esset, multos quoque ipse in suam ex Oriente contulisset, tunc de Orientalium fide et disciplina cognoscenda sperari coeptum est. Neque sane spes fefellit, cum ex sequentibus voluminibus, quae ad hanc de Perpetuitate fidei controversiam agitandam scripta sunt a nostris Theologis,

illa de Orientalium consensu quaestio tam perspicue explicata sit, non modo ex illorum qui praecipuis Ecclesiis praesidebant, Episcopis et Sacerdotibus cujuscumque sectae, sed etiam ex Liturgiis, aliisque publicae autoritatis libris, ut confutatus Claudius nihil quod reponeret, habuerit.

Orientalium praesertim editarum et manuscriptarum.

Cum librorum jam copia satis ampla suppeteret, quaecumque ad Liturgias spectabant accuratius inspicere necesse fuit, quia cum gravissimam merito judicemus esse illarum autoritatem, nihil speciosius opponere Protestantes poterant, quam illorum hominum judicia, qui de illis minus commode senserant, quae a multis eruditis inter Catholicos viris non modo rejecta non forent, sed approbata saepius et novis rationibus confirmata. Sed statim atque Liturgias attentius expendere coepimus, observavimus eos qui illas non nisi in versionibus legerant, de illis nullatenus debuisse judicare. De Graecis non loquimur, sed de Aegyptiacis, quarum summa antiquitas est, ususque a mille et centum annis in Ecclesia Alexandrina perpetuus. Aethiopicam quoque ex illis expressam expendere necesse fuit: tum alias Syriacas, quae ab Orthodoxis sive Melchitis, Nestorianis et Jacobitis usurparentur. Romae editas in Missali Chaldaico, ex prima inspectione, reformatas multis in locis esse constabat: Malabaricam multo magis. Cum porro Nestorianae Missae Codices et Jacobitarum complures inspexissemus, tum demum intelligere licuit, quam gravi testimonio tot Ecclesiarum a multis saeculis separatarum privata huc usque fuisset Ecclesia Catholica, quae in diversis illis Officiis omnium gentium linguis, unam veterem frustraque a Reformatoribus novitatis accusatam Eucharistiae fidem perspicue loqueretur.

Earum nova interpretatio necessaria.

Exinde consilium coepimus Liturgias Orientales, quaecumque haberi poterant interpretandi, quo in labore difficultates maximas superare necesse fuit. In Syriacis minus molestiae devorandum videbatur: non mediocris tamen illa fuit, cum plures longe quam in Missali Chaldaico editae fuerant, Liturgiae

reperirentur in Manuscriptis Codicibus: neque editis convenirent nomina quae in aliis occurrebant, quibus accedebat constans et perpetua interpolationis nota. In quaerenda vocum multarum usus Ecclesiastici significatione, nihil ex amplissimis lexicis etiam ineditis, subsidii erat, ut neque in advenis Orientalibus, quos studiose, sed sine fructu consulebamus. Rubricae in Codicibus rarae, aut nullae; virorum qui has literas Orientales excoluerunt etiam indigenarum, ut Abrahami Echellensis et Fausti Naironi, observationes incertae aut falsae. Verum tamen haec omnia superata cum arbitraremur, ad novas versiones adjecimus animum.

Praesertim Copticarum.

Erat adhuc magis laborandum in Copticis Liturgiis, quarum dignitas et antiquitas etiam ab ipsis eruditis Protestantibus commendata fuerat. Nam Victorius Scialach Maronita, quo interprete illas Marcus Velserus Latine publicaverat, nulla Coptici textus habita ratione, solam versionem Arabicam expresserat, saepe parum feliciter. Novam ex Coptico exemplari qui promiserat Athanasius Kircherus, nunquam dedit. Itaque de nova alia cogitandum fuit, praesertim quod voces Ecclesiastici usus, quae in Scala Aegyptiaca explicatae sunt, cum multis aliis ejusdem linguae, nullius ad ritus intelligendos utilitatis esse possent. Ut enim ab aetate majoribus audivimus, saepius Abrahamus Echellensis, qui interpretando adhibitus fuerat, unicum, eumque satis mendosum codicem secutus cum esset, Arabicis solis intentus, sententiam pervertit, male legit et pejus interpretatus est.

Cur propriis linguis edere illas non potuimus.

Itaque cum novam versionem aggressus fuissem, eamque commentario explicassem, viris eruditissimis, atque inter caeteros praecipuo, nec satis unquam laudato Jacobo Benigno Bossueto Episcopo Meldensi, visum est, illarum Aegyptiacarum et reliquarum editionem procurari: quod etiam Illustrissimi Joannis Baptistae Colberti judicium fuit. Is autem sua quamque lingua edi volebat, duobusque circiter antequam letaliter decumberet mensibus, typos Syriacos, Arabicos et alios parari jusserat: sed

summi illius viri interitu, quo Musae omnes collacrumarunt, concidit operis perficiendi spes, et consilium editionis Liturgiarum Orientalium, suis linguis, abjiciendum fuit. Quia tamen viris doctissimis, maxime vero Illustrissimo Meldensi Episcopo qui varias observationes et ipsas Liturgias viderat, judicatum est, illas absque textibus, ut vulgo dicunt, Originalibus debere publicari, tandem ne periret labor Ecclesiae, ut sperabant, futurus utilis, judicium illorum secuti, editioni incubuimus.

Accuratae versionis difficultas.

Rati sunt, ut satis notum est, qui literis Orientalibus operam dederint, et quamvis multos illarum peritissimos homines avorum, aut nostra aetas tulerit, plerique tamen Ecclesiasticos libros Arabice scriptos neglexerunt: unde praeter opuscula pauca Abrahami Echellensis et Fausti Naironi, in quibus multa desiderantur, nihil extat unde fides et disciplina Orientalium cognosci queat: Syriaci libri rariores sunt, paucisque visi. Aegyptiaca lingua, sive ut vulgo vocatur Coptica, ab eruditis aliquot commendata est, tanquam ad vetera Aegypti monumenta, characteresque saxis et obeliscis insculptos plurimum lucis afferre posset, cum illa tantum utilitas ex ea capiatur, quod antiquas voces nonnullas a Scriptoribus Graecis conservatas, ad veram suam originem referat. Lexica hujus linguae et imperfectissima sunt, et ex Ecclesiasticis libris contexta: ipsa lingua per se difficilis, cultores huc usque paucissimos habuit. Itaque textuum Copticorum editio, quamvis optanda fuisset, ut veneranda illa Ecclesiarum monumenta essent in omnium manibus, et acui inde posset eruditorum diligentia, tamen ad paucos spectabat: sincera vero Liturgiarum versio, Orientalis disciplinae ex ipsis autoribus indigenis expositio, et alia quae hoc in opere necessaria sunt, ad omnes pertinent. De interpretatione judicare pauci admodum possunt: reliquos existimare oportet, interpretem officio suo functum fuisse, donec hallucinationis, aut malae fidei reus demonstretur: nec facile suspicari, eo quemquam stultitiae devenisse, ut fraudem in longo opere lectoribus facere

interpretando possit, quae ipse non intelligat. Hallucinari etiam eruditissimi possunt, ut sane hallucinatus est multis in locis Maronita Aegyptiacarum Liturgiarum interpres, sed ea ratio fuit, quod Arabicis, quae prae oculis habebat, solis incumbens, Aegyptiacam antiquissimam lectionem non consuluerit: multo minus Graecas Liturgias, quae obscuris vocibus, aut sententiis lucem afferunt, eamque non dubiam.

In ista adhibita est cura, ut sincera foret.

Quamvis igitur non ea sit nostra temeritas, ut in Arabica aut Syriaca, aliisve linguis doctissimos nostrae superiorisque aetatis viros superasse, existimemus, id unum vere affirmare possumus, plus nos laboris et diligentiae adhibuisse, eo successu, ut neque de vera interpretatione dubium alicujus momenti reliquum sit, neque bonam nostram fidem vocari in suspicionem vereamur. Codices consuluimus plures et meliores, quam quisquam alius: Coptico exemplari adhaesimus: et in locis aliquot obscuris juvit nos maxime Codex Graeco-Arabicus, tum variae lectiones Arabicae versionis duplicis, illius scilicet quae Graeco textui adjuncta erat, et alterius quae Coptico.

Criticas ad textum notas characterum Orientalium defectus omittere coegit.

Poteramus si characteres Coptici, Arabici, aut Syriaci non defuissent satis utilibus notis versiones illustrare, quae quidem ad textus criticam spectavissent, ut fecere prope omnes qui linguarum Orientalium aliquam facultatem habuerunt: sed haec omittere typorum defectu, necesse fuit. Multa tamen non ad eruditionis frivolam ostentationem, sed ad ipsarum Liturgiarum sententias accuratius perspiciendas, hoc in genere praestari possunt, ad cognoscendam penitius stili Ecclesiastici, tam Graeci recentioris, quam Coptici et Arabici naturam, et consuetudinem, ex cujus ignoratione viri doctissimi in gravissimos saepe errores lapsi sunt, et alios fefellerunt. Illius quippe stili ea ratio est, ut frustra alibi quam in Christianorum libris quaeratur, quos amplissimorum Lexicorum autores vix novisse manifestum est, adeo ut plerumque vocabula, ut etiam *τεχνικὰ* omnia, non aliunde intelligi quam ex multiplici lectione soleant. At quantas

saepe unius vocis ignoratio errandi causas dederit, dici non potest: exempla aliquot afferemus.

Viri doctissimi stilum Ecclesiasticum ignoravere. Pocockius. Tom. 6.

Eduardus Pocockius vir Arabice in primis doctus, in Praefatione ad varias lectiones versionis Arabicae sacrae Scripturae, quae in Londinensibus Polyglottis edita est, locum adduxit ex Abulfaragii Historia Dynastiarum, quam postea Arabice et Latine edidit. Cum is duplicem apud Syros extare versionem scripsisset, simplicem unam, factam tempore Hirami Tyrii, alteram ex Graecis exemplaribus: Pocockius vocem obviam, quae *Tyrium* significat ad aliam periodi partem retulit; et ad originem illius attendens, *figuratam*, vertit, atque ita appellavit versionem Syriacam ex Graeco factam, de qua distinctione nec Abulfaragio, nec aliis autoribus in mentem venerat. Ex illa tamen distinctione Waltonus, et alii innumeri duas illas versiones simplicem et figuratam excogitavere, quarum nulla apud Syros notitia est.

Idem cum Abulfaragii historiam edidit, et de autore in Praefatione dissereret, conjecturas de eo varias ex diversis autoribus proposuit, ex quibus tamen sciri quidquam aliud vix potest, nisi quod Malatia sive Melitena oriundus fuisset, medicinam cum laude exercuisset, librisque editis illustrasset. In una voce haesit, quam ita vertit, ut honoris causa tributa Abulfaragio fuisse videretur, nempe quod fuisset *lumen Orientis*, in qua sane nec interpres, nec lector quidpiam aliud intelligat, quam laudis plenum titulum. At significabat illa dignitatem Catholici, seu ut alii dicunt Papae Orientis, nempe illius qui in Ecclesia Syra Jacobitica secundum sub Patriarcha Antiocheno locum tenebat, ut Abulfaragius. Illo titulo semel constituto apparebat, quam ridicule a quodam contemtissimo autore Muhamedano, quem tamen Pocockius citavit, scriptum fuisset, illum a Christiana Religione ad Muhamedanam impietatem defecisse.

Erpenius in rebus Christianorum ubique malus interpres.

In Erpenii versione Latina historiae Saracenicae, cum multa autor de Christianorum rebus intermisceat, omnia prope intelligi non possunt, ob stili Ecclesiastici ignorantiam. Quis

enim divinare queat haec verba, *accepit Sartoniam*, aut *abolevit Sartoniam*, significare hunc vel illum Patriarcham Simoniam exercuisse vel sustulisse? *Matraninum* quemdam Antiochiae occisum: cum ea vox duos Metropolitas significet? *Diaconum* loco *Presbyteri*: *Sacrificium* pro *Sacerdote*, et alia ejusmodi multa? quibus non leviora sunt peccata longe plurima in historia politica, quorum praecipua observavimus in ea quam nuper edidimus, Patriarcharum Alexandrinorum.

Gelius.

Inter alia eloquentiae Arabicae specimina vir Arabice doctissimus Jacobus Golius, Homiliam edidit de Nativitate Christi scriptam ab Elia, qui in titulo Codicis manuscripti Catholicus appellatur. Eum ille Antiochenum Patriarcham fuisse dixit, qui error levis foret, nisi traheret secum multos alios spissiores. Nam Eliam istum, aliunde Nestorianum fuisse constat: inde igitur nonnulli Antiochenum ex ea haeresi Patriarcham somniaverunt, qui nunquam fuit. At si quid vox illa peregrina significabat in stilo Ecclesiastico Golius intellexisset, Nestorianae sectae supremum Antistitem agnovisset. Eodem errore Kircherus Hananiechua, qui titulo Catholici Patriarchae ornatur in inscriptione Syriaca lapidis Sinici, anno MDCXXV, in Provincia Xensi reperti, Alexandriae aut Antiochiae quaeri jussit, cum esset Nestorianae sectae Patriarcha.

Errores multiplices Boderiani in versionibus ex Syriaco.

Magna fuit et jure merito, laus Guidonis Fabricii Boderiani in literis Syriacis, quarum studia mirifice promovit, editis Grammatica et Lexico, tum emendatione et versione Novi Testamenti Syriaci. Is tamen in exiguo libello Rituum Baptismalium Severi Antiocheni, quem absque ulla ratione, aut codicum autoritate Alexandrinum appellavit, toties lapsus est, ut versio ejus nihil saepe minus quam Syriacam orationem repraesentet, praesertim in illis quae caeremonialia sunt. Nam *Pirma* hostiam vertit, cum sit *incensum*: [illegible] seu *elevatio vocis*, quae in modum rubricae praemittitur, aut inseritur orationibus, vertit *Trinitas*, et ut sententiam efficiat, eam vocem vocandi casu vult

intelligi, quo nihil alienius. Ita etiam in Novi Testamenti Syriaci editione quam procuravit Joannes Albertus Widmanstadius, tabulae lectionum ex Evangeliis, Actis et Epistolis adjunctae sunt, Latine conversae, ex quibus ratio festorum cognosci potest. Mirum quomodo interpres quicumque sit, illas reddiderit. *Oblatio*, pro *Missa* sive Liturgia. *Electio Episcopi*, pro Ordinatione: *Surrectio* pro Statione. *Die quinta secretorum*, pro Feria V. mysteriorum sive in Coena Domini. *Lotio secreta*, pro lavatione pedum mystica, quam Rituales nostri vocant *Mandatum*, ut alia similia.

Mirum igitur esse nemini debet jacuisse tamdiu istam Ecclesiasticarum literarum partem, cui, quantum in nobis fuit, juvandae tot annos impendimus, cum summa difficultas studiosorum conatus retardaret. Habebunt autem in nostris versionibus non intricatas et obscuras Liturgiarum Copticarum, et aliarum expositiones, sed sinceras et certas, secundum optimos Codices, quorum multi antiqui sunt, recentiores aliqui, sed publica autoritate muniti, quales illi qui recensiti sunt ad Ritualem Patriarchae Gabrielis. Voces omnes praesertim rituales explicantur, ita ut obscuritas vix ulla, sive in vocibus, sive in ritibus lectorem possit remorari.

Commentarios et notas ita digessimus, ut quae alibi tractata sunt praeteriremus, qualia sunt ea, quae communes Graecis et Orientalibus Ecclesiis ritus spectant, qui erudite et diligenter a viro Clarissimo Jacobo Goario expositi sunt, ut etiam quaecumque generatim ad Eucharistiae celebrandae Officium pertinent. Verum dedimus operam, ut quam plurima ad Liturgias Orientales spectantia, ex autoribus Orientalibus conquirerentur, ex eorumque autoritate lux caeremoniis et orationibus fieret, quod a nemine praestitum videbamus. Ad Coptitarum quidem sacra Officia explicanda maximo adjumento fuere Codices manuscripti varii, praesertim unus ex Bibliotheca Regia eleganter scriptus, adjunctis caeremoniis; tum Ritualis liber Gabrielis Patriarchae, et alii non pauci Theologi, aut Rituum expositores.

De commentariis et notis.

Quas Liturgias haec Collectio contineat.

His praesidiis adjuti, cum nihil deesse quod ad Liturgias Latine saltem publicandas necessarium foret, videretur, operi manum admovimus: quid vero praestare conati sumus, aperiemus. Liturgias primum tres Ecclesiae Jacobiticae Alexandrinae, scilicet Basilii, Gregorii Theologi, et Cyrilli nominibus insignitas, damus, qui uno volumine quidquid ad illam Ecclesiam spectabat Officiorum Eucharisticorum, complecti visum est operae pretium. Versionem Victorii Scialach Maronitae, Augustae Vindelicorum editam emendare ad primitivum exemplar propositum nostrum fuerat. Verum tot et tanta mutanda occurrebant, ut nova interpretatione opus esse statim agnoverimus. Illa vero non ad Arabicum exemplar facta est, ut illa Maronitae, sed ad Copticum ipsum, multorum codicum comparatione emaculatum, et ad sinceram lectionem exactum. Arabicam quoque versionem observavimus, si quando aliqua occurreret in exemplaribus diversitas, et eam quae Graeco textui adjungitur in Codice Regio, multis locis non sine fructu consuluimus. Varias lectiones, cum characteribus Orientalibus careremus, adjungere non licuit, earum tamen quando alicujus momenti visae sunt, mentionem fecimus.

Liturgiae Alexandrinae duae novae nunc primum editae.

Cum vero huc usque Graecus illarum Liturgiarum Codex omnino ignotus foret, imo ne conjectando quidem, extare illum, aut similem aliquando extitisse, existimari cum aliqua verisimilitudine posset, nacti illum ex Bibliotheca Regia, duas quae in eo solae erant Liturgias damus Graeca lingua, nam Arabicam versionem omittere coëgit typorum Orientalium inopia. Latinam illis versionem adjunximus simplici et Ecclesiastico stilo. Deerat tertia Liturgia quam Coptitae Cyrillo adscribunt: cumque animadvertissemus, exceptis illis quae praeparatoria sunt, eamdem esse quae olim Lutetiae nomine D. Marci edita fuerat, illam duabus aliis adjunximus: emendata ubi necesse fuit, Latina versione. Cum porro Codicem Regium satis manifeste agnoscamus, manu alicujus descriptum esse, qui mediocriter Graece sciret, unde non paucis erratis deformatus est, quae emendare plerumque

facile fuit: nihil tamen in textu mutandum existimavimus, asteriscos apposuisse contenti: sententiamque similibus in locis expressimus secundum versionem Arabicam.

Copticis Graecisque Liturgiis notas adjunximus, in quibus explicantur ea quae in commentario ad primam exposita non fuerant, aut quae singularem aliquam observationem merebantur, et quantum licuit brevitati studuimus. Atque haec sunt, quae prima hujus Collectionis parte continebuntur. Notae.

Quia vero de Liturgiarum vetustate, dignitate et autoritate talia huc usque fuerunt Criticorum judicia, ut neque inter se facile conciliari possint, neque nisi longa rerum non vulgarium observatione constitui, quae sequi, quae repudiare oporteat; idcirco toti operi Dissertationem adjunximus, in qua quid de sacris illis monumentis maxime verum videretur, exposuimus. Singularem adjecimus de Alexandrinis Liturgiis Dissertationem, in qua multa proponentur plane nova, et tamen ad Eucharisticam disciplinam illustrandam summe utilia, quae ex Codice Regio solo primum cognita sunt, sine quo vix ulla extaret Alexandrinae Liturgiae memoria, quod eam Constantinopolitani Patriarchae prorsus suppresserint: ex Marci quae supererat sola, certi nihil, conjecturae tantum duci possent. De Adoratione Eucharistiae multa probabilia a nostris hominibus dicta sunt adversus Protestantes, qui ignorari illam ab Orientalibus, tam confidenter affirmaverunt, ut multos in suam sententiam traxerint, eo facilius, quod praeceptum de religioso Eucharistiae cultu nullum in Missalibus libris apparebat. Quantum vero Critici illi hallucinati fuerint, demonstrat accurata caeremoniarum omnium descriptio a Gabriele Patriarcha, quam diversorum exemplarium, et autorum qui Ritus explicaverunt, testimonia confirmant. Multo tamen superior est autoritas Graeci codicis, qui eam perspicue praescribit. Dissertationes praeviae de Liturgiis.

Commentarium et Notas ex libris Orientalibus collegimus, neque temere ullum citavimus aliena fide, imo quosdam neglecximus, quod eorum autoritas non satis certa esse videretur. Tales sunt Notae unde excerptae.

aliqui quorum testimoniis usus est Abrahamus Echellensis, in Notis ad Hebed Jesu, Eutychioque vindicato, et alibi: Faustus Naironus, et fortasse alii. Joannem illi suum Maronem citant, praesertim ex Commentario ad Jacobi Syriacam Liturgiam, cujus autoris, et operis praeter Maronitas nullus meminit: et quae ab illis referuntur, reperimus in eo quem composuit Dionysius Barsalibi Jacobita. Constitutiones Ecclesiae Maroniticae allegant, quas nemo vidit: verum similes quasdam quae ad Ecclesiam Jacobiticam pertinent: autores alios plane ignotos, quique in numerosissimis Bibliothecis non occurrunt. Cum igitur nullis nisi certis autoritatibus, Liturgicam disciplinam, et fidem Eucharistiae stabilire consilium sit, suspectas omittemus: satis enim magna est testium omni exceptione majorum copia, ut dubiis libenter careamus. Neque tamen accusamus Echellensis aut Naironi fidem, sed amor patriae, communisque apud suos traditio, fecit ut quos autores, tanquam suae Ecclesiae proprios laudari semper audierant, de illis non amplius inquirerent, securi praeterea de nostrorum hominum judiciis, quorum vix ullus novum aliquid ad res Liturgicas illustrandas, ex libris ineditis produxit.

De lucubrationibus Richardi Simonis.

Unus statim eximendus videbitur Richardus Simon, qui Gabrielis Philadelphiensis, Graece et Latine editis opusculis Notas uberiores adjecit, in quibus ex Coptitarum Liturgiis, et Nestorianis testimonia protulit, nec pauca circa Liturgias Orientales observavit erudite, quae nemo antea observaverat. In notis deinde ad Itinerarium Montis Libani, ab Hieronymo Dandino Societatis Jesu, susceptum et Italice scriptum, quod vernacule interpretatus est, multa de Liturgiis inseruit, Syriacis praecipue ineditis, quarum excerpta Faustus Naironus transmiserat. Cum tamen integras non vidisset, analysinque totius Officii Eucharistici dare aggressus esset, non ita feliciter in ea disquisitione versatus est, ut nec in multis aliis quae sectas Orientales attinent, conjecturisque nimio plus indulsit. Autores porro Syros aut Arabes nullos habuit, quorum testimoniis uti posset: Joannis solum Maronis et aliorum

ea quae in Abrahami Echellensis lucubrationibus, aut ejus schedis Morino communicatis reperit, quos libros non viderat. Itaque frustra jactatur, ut ab aliquot Protestantibus factum est, ejus autoritas, quae major esse non debet, quam sit illa autorum quos allegat: nullos autem viderat, neque talem Arabicae linguae facultatem habebat, ut Arabicis libris uti posset.

De rebus Liturgicis et disciplina Sacramentali pauca Protestantes sciverunt.

Minimum sane molestiae Protestantes hac in materia Catholicis dederunt, cum ne ullus quidem de Orientalium Christianorum religione tolerabiliter scripserit. Remittunt tamen nos saepe ad Hottingeri Topographias Ecclesiasticas, aliaque ejus scripta, quae non nisi excerpta sunt ex Ordinationum a Viro Clarissimo Joanne Morino Syriace et Latine editis ritualibus, quos saepe alter non intellexit, miras ex aliquot obscuris locis conjecturas elicere contentus. At autores Orientales Christianos nullos viderat, praeter Eutychium Alexandrinum, et Isa filii Zaraa, quem Ibn-Sora appellavit, Dissertationes quasdam, ad rem Sacramentariam non attinentes; sed magnum fecisse sibi visus est, quod Muhamedanum quemdam Ebn-Edris verbose saepe describit, ut Christianarum rerum praecipua capita nos doceat. Omnes porro Exercitationes illae Historico-Theologicae, quarum in Academiis Septemtrionalibus plures olim prodierunt, et maxime commendatae fuerunt ob argumenti raritatem, solidae eruditionis minimum habent, cum nihil aliud sint quam indigesta ex variis autoribus collectanea, et eorum praecipui semper sunt Praesidens, aut affinis aliquis honorandus, quorum laudes saepe utramque paginam faciunt. Hottingerus in coelum fertur; tum Catholicis fortissime maledicitur, testimonia ex Orientalibus nulla: quod si quis tres quatuorve lineolas Arabicas aut Syriacas, tanquam emblema vermiculatum inseruit, translatas ex Elmacino, Eutychio, Abulfaragio aut similibus, huic ab omnibus applauditur. Ita inter illos unus de Ecclesia Coptica Dissertationem instituit, in qua Brerewoodum sus deque versat, autoresque ab eo citatos reponit, Thomae Biatiensis, et aliorum collectitias observationes, laudat, damnat,

interpretatur, saepe parum feliciter: alicujus Theologi Aegyptii, Canonistae vel Rituum expositoris, Codicis Liturgici, aut alterius cujuspiam libri Ecclesiastici, ne nomen quidem reperias.

Dissertatio de Aethiopica Ecclesia.

Alius de Aethiopica Ecclesia verbosam Diatribam dedit, quam qui memoria complectetur, nihil de Aethiopum religione magis sciet, quam quisque imperitissimus. Neque id mirum, quando vir laboriosissimus Europaeorumque Aethiopice doctissimus Jobus Ludolfus, cum majorem vitae partem in Aethiopicarum rerum studio consumsisset, unde justum commentarium texeret vix habuit, antequam Baltazaris Tellesii Historia Lusitanice scripta in manus ejus pervenisset. Mox volumina duo edidit, quibus etsi quidquid apud contemtissimos scriptores de Aethiopia reperitur, collegerit, novi tamen nihil quod ad historiam civilem aut Ecclesiasticam conferret, produxit. Nam religionem iis coloribus depinxit, ut qui de ea ex ejus commentariis judicaverit, ne obscura quidem illius lineamenta possit agnoscere. Vindicas illos ab Eutychianismi accusatione, et recte quidem: sed unius naturae in Christo professionem, anathemata adversus Concilium Calchedonense, Leonemque Romanum Pontificem, tolerari posse judicat. Judaicas superstitiones, polygamiam, sacrorum Ordinum profanationem, et multa similia, quae ipsi Patriarchae Jacobitarum Alexandrini saepe damnaverunt, tolerabilia Ludolfus existimavit, et excusare aggressus est. In materia Sacramentorum nihil non molitur ut Lutheranos illos esse suadeat: duoque tantum illis attribuit, cum ex illorum libris eadem habere illos constet, quae Ecclesia Alexandrina: hoc est totidem quot in Graeca et Orientalibus Ecclesiis, non minus quam in Latina agnoscuntur. At Ludolfus id negat: quia, inquit, interrogatus a me Petrus Aethïops, an agnoscerent septem sigilla fidei, negavit. Nempe homo barbarus definitionem Sacramenti natam in Reformatione intellexisset, quam ipsi ejus artifices vix intelligunt. Ita negavit Transubstantiationem credi apud Aethiopes, quod idem Petrus de ea edoctus ab ipso Ludolfo, parum ut non temere

arbitramur fideliter, respondit, hoc mysterium esse: et Catholicus nemo non idem agnoscat. Verum si ignorantia aliquando excusare potest, etsi eo nomine excusari nemo debet, qui quae ipse nesciat, cogente nullo, alios docere aggreditur, at inexcusabilis omnino est mala fides, quam ubique in Ludolfo deprehendimus. Quid non de Liturgiis commentus est, quarum originem, formam et dispositionem prorsus ignoravit, dum illas Homilias esse dixit, diversisque nominibus appellavit, ne Liturgiam aut Missam dicere cogeretur: sed Orationem Eucharisticam. Cumque veritate victus negare non posset agnosci ab Aethiopibus realem praesentiam, at ex illius Aethiopis testimonio, qui tamen ut ex ejus verbis agnoscitur, nihil simile dixerat,' audacter affirmavit, illos Transubstantiationem non agnoscere.

In Liturgiis illorum multa extant, quae aliter explicari non possunt quam secundum Catholicam de Eucharistia doctrinam: Invocatio scilicet Spiritus sancti, quam omnes repraesentant: sed praecipue eximia illa ante communionem Confessio, quam ab Alexandrina Ecclesia acceperunt. De ea ne verbum quidem fecit Ludolfus: et ejus tamen opus in varias linguas translatum, arma Protestantibus adversus nos subministrat, sed quae ut glacies futilis, una et simplici Rituum Alexandrinorum comparatione dissiliunt. Verum de his plura dicentur in notis ad Aethiopicam Liturgiam, ut etiam in Dissertatione de Ecclesia Aethiopica, quae dudum ad editionem parata est.

Andreae Mulleri Dissertatio.

Edidit vir eruditus Andreas Mullerus an. MDCLXXII. Commentarium de Monumento Syro-Sinico quod anno MDCXXV. in Xensi Sinarum Provincia effossum fuit, insigne prorsus, quantum ad Ecclesiam Orientalem pertinet, monumentum. De eo et Mulleri commentariis, cum dicendi hic locus non sit, illudque explicaverimus accuratius, in Dissertationibus de Ecclesiae Nestorianae propagatione, nihil dicemus, nisi quod ultima parte de Religione eorum, quod in Sinas Evangelii annunciandi causa profectos, lapis testatur, Mullerus disserere aggressus est. Nihil porro habet ex

Autoribus Orientalibus praeter duo vel tria testimonia ex Kirchero mutuata, quae ipse ex Abrahami Echellensis notis ad Hebed Jesu, in Chinam suam illustratam transtulerat: a se nihil profert, nisi denunciationem, qua se ex professo et mandato superiorum de fide Orientalium circa Eucharistiam acturum esse significat, monens interea nullam extare in Scriptura Sinica, quae maximam lapidis partem occupat, Transubstantiationis mentionem, qua conjectura nihil absurdius. An Mullerus Programma illud suum unquam ediderit, scire huc usque non potuimus: at si ex illius observationibus, circa Geographiam et historiam, de ejus eruditione judicium fieri potest in rebus Theologicis Orientalium, illam longe infra mediocritatem constitisse certissimum est. Quid enim ab eo homine exspectes qui omnes etiam absurdissimas conjecturas de illis qui in Monumento nominantur, suas fecerit, et impense laudaverit: quique ad paradoxa futilissima admirabundus, inscitiam ipse suam prodiderit: aut quomodo tandem fidem nobis Christianorum illorum exponet, de quibus an Orthodoxi fuerint, an Jacobitae, an Nestoriani, nihil se statuere posse non dissimulat.

Atque illi ferme sunt inter Protestantes qui de Orientalium fide aliquid scripsere, cum ostentatione eruditionis illius peregrinae, qua sane caruerunt. Nam Jacobus Golius et Eduardus Pocockius qui Arabicis literis merito inclaruerunt, et in illis utilem operam navaverunt, Christianas res non attigerunt. Ita Eduardus Pocockius cum Dionysii Barsalibi commentarios in Scripturam sacram haberet, neque ex illis quidquam protulit, neque quis esset autor intellexit, aut eum notiorem habuit, quam Abulfaragium. Alios cum magnis illis viris vix comparandos nominare necesse non est, cum nemo ex Protestantium eruditorum numero, de Orientalium fide et disciplina Eucharistica, etiam aliud agendo quidquam alicujus pretii scripserit.

Haec erant quae de hoc opere praefari oportebat: reliqua ad Liturgiarum antiquitatem, et autoritatem singularemque Alexandrinarum notitiam spectantia, sequentibus Dissertationibus explicabuntur.

DISSERTATIO

DE

LITURGIARUM ORIENTALIUM

ORIGINE ET AUTORITATE.

CAPUT PRIMUM.

In quo probatur nullam antiquitus fuisse Eucharistiae consecrandae formam, quae Graecis Latinisque Liturgiis foret dissimilis.

Cum Liturgiae Orientales, quibus nova versione et Commentario illustrandis operam damus, maxima prae caeteris antiquitatis Ecclesiasticae monumentis dignitate commendentur, ad eas intelligendas multa praefari oportebat. Nam Aegyptiacae, quae primum hac in Collectione locum obtinent, postquam Latine editae sunt, parum fideliter interpretatae, ut Aethiopica quae ante multos annos prodierat: Basilii Syra ex Versione Masii: Graeca demum Marco attributa, in Bibliothecam Patrum conjectae sunt, absque notis aut commentariis, unde quae illarum origo, quae antiquitas, quis usus, quae autoritas foret, explicaretur. Theologi nostri illarum testimoniis rarissime usi sunt: vexaverunt illas aliquando Protestantes, tanquam supposititias, et, quod dolendum est, ad eorum saepe sententiam accesserunt Catholici. Nempe cum Graecas Jacobi, Basilii, Chrysostomique Liturgias novitatis interpolationisque suspicione Critici aspersissent, ex inanissimis conjecturis, tamen quod essent pauci in Graeca antiquitate satis versati, iisdem adquiescere, quam veritatem diligentius pervestigare maluerunt. Unde cum ex Graecis Orientales Liturgias manasse certissime constaret, illas eadam censura, qua Graecas, involverunt, nullus ut jam superesse locus ad earum stabiliendam antiquitatem et autoritatem videretur. Itaque de primis illis, quae fontem et originem Orientalium omnium continent, praemittenda quaedam sunt, quamvis Dissertationis scopus.

multa in eam rem a viris doctissimis scripta sint: sed praecipua tantum et necessaria tractabimus.

Censura Criticorum circa Liturgias parum aequa.

Ac primo quidem observandum est, omnia prope Criticorum tam intra, quam extra Ecclesiam judicia, id habere vitii, quod Liturgias veteres Graecas, Sanctorum nominibus designatas, non aliter examinandas arbitrati sunt, quam reliqua scripta veterum, in quibus expendendis regula certa est, non posse illa iis autoribus tribui, quorum nomina prae se ferunt, si quid occurrat, aetati illorum non conveniens: quae regula si erga Liturgias veteres adhibeatur, falsissima est: cum id solummodo efficiat, opus, quod uni perperam tribuitur, ad alium autorem referri oportere. Liturgiae vero, quemcumque titulum praeferant, non opus alicujus autoris esse censendae sunt, sed sacrae preces, conceptisque verbis expositae Sacramenti celebrandi formae, in quibus non quaeri oportet nomen autoris aut dignitatem, quantacumque sit, sed quae ex usu Ecclesiarum et consensu cum aliis ejusmodi formulis comparatur, autoritatem. Itaque eam Liturgiam, quam totius Ecclesiae Graecae Orthodoxae communi disciplina usurpatam esse constabit, veluti sacrorum legem, publicae autoritatis monumentum, vocem denique et testimonium illius Ecclesiae haberi oportet, sive sit Basilii, sive Chrysostomi, seu cujuscumque alterius: qua ratione non eam modo, quam ex sancti Doctoris nomine haberet, privatam scilicet autoritatem, sed publicam Ecclesiae in qua usurpatur, habet. Id vero Criticis, praesertim Protestantibus, nunquam in mentem venit, cum tamen eo in articulo totius quaestionis status versetur, reliqua vix ad rem pertineant, ut breviter demonstrare conabimur, exposita Liturgiarum omnium origine.

Forma Eucharistiae celebrandae traditione non scripto transmissa.

Institutum esse Eucharistiae Sacramentum in ultima coena a Christo Domino, cum Evangelistae tres Paulusque testentur, nemo non agnoscit. Verba illius ad Apostolos, *hoc facite in meam commemorationem*, praeceptum celebrandae ex instituto Christi Eucharistiae continent: formam qua celebrari deberet, non exprimunt. Nemo tamen Christianus dubitavit, quin eamdem edocti fuerint a Domino Apostoli, ut alia omnia quae ad Religionem Christianam constituendam pertinebant. Ab Apostolis acceperunt illam eorum discipuli, inter quos tamen nullus eam scripto tradidit. Id scilicet fatentur ultro Protestantes, formam Evangelicam et Apostolicam Eucharistiae celebrandae in scriptura non explicari, sed haberi illud tantum, quod fideles in unum convenirent, afferreturque panis et vinum, super quae gratiae ageren-

tur, et postea praesentibus distribuerentur. Et tamen in ore habere non desinunt, primaevum illud exemplar Coenae Evangelicae, ad quod suas expressas esse frustra gloriantur. Verum cum tot diversas proposuerint Coenae illius suae formas, quae inter se conciliari non possunt, illas ad purum verbum Dei, quod tamen ex illorum sententia perspicuum omnibus est, expressas, temere omnino jactant. Fatentur quippe, non satis constare quo pane Christus usus fuerit, azymo an fermentato, atque adeo in quibusdam locis, ut Genevae, azymus ad Coenam diu adhibitus est: an aqua vino admista fuerit, nescire se pariter agnoscunt: multo magis quibus verbis ad benedictionem, seu consecrationem, Apostoli usi fuerint: unde Christi verba, *Hoc est corpus meum*, *Hic est sanguis meus*, plerique retinenda judicaverunt, alii non item: de quibus tamen Eucharisticae disciplinae capitibus vetus Ecclesia nunquam dubitavit.

Magdeb. Cent. 1.

Certa tamen illa forma apud veteres Christianos fuit.

Certam illa nempe et constantem habuit Eucharistiae consecrandae formam, statim ab initio, cum ubique Christiani congregati eam celebrarent quotidie, quamvis scripto consignata non esset: unde primis Ecclesiae saeculis sacros illos ritus sola traditione viguisse, extra controversiam esse debet. Hierosolymis Apostoli, quod in sui memoriam Christus fieri praeceperat, faciebant; et inde per totum orbem dispersi, ut eadem sacra celebrarentur, instituerunt, eorumque formam praescipserunt, quae in omnibus Ecclesiis conservata est. Igitur ex sola traditione Apostolica, non ex scripta autoritate, forma illa apud omnes Ecclesias recepta est, cum una et eadem ubique fuerit: neque enim, ut de ritibus quibusdam Judaicis, de disciplina Eucharistiae celebrandae controversia, primis illis, aut sequentibus saeculis ulla inter Christianos fuit. Quam igitur Apostolorum traditio in Ecclesiis servata commendabat, eadem Apostolica et Evangelica celebrandorum mysteriorum forma esse existimabatur. Jam quae illa forma fuerit quaerendum est: num illa scilicet, quam Ecclesiae Reformatores excogitaverunt post annos mille quingentos, an illa quae ubique observata fuit, dudum ante quam perscripta fuisset, in Occidente vel in Oriente, orationum et caeremoniarum ordinata dispositio, quae Liturgia dicitur.

Formae a Protestantibus Coenam Apostolicam et Evangelicam non repraesentant.

Splendida sane illa appellatio Apostolicae et Evangelicae Coenae, in eam formam quae a Protestantibus usurpatur, cadere nequaquam potest, vel ea sola ratione, quod communis inter eos nulla huc usque fuerit; verum omnes ita dissimiles, ut nulla quantumvis commoda

interpretatione possint inter se conciliari. Lutherana, Helvetica, Genevensis, Anglicana, Scotica, ut alias praetereamus, etsi multoties refictae, omnino differunt, non modo in orationibus, aut caeremoniis quae integra fide et disciplina aliter se habere possunt, sed in praecipuis partibus. Notae sunt controversiae quae hoc in argumento illos exercuerunt. Anglicana sub Eduardo VI. instituta et non leviter mutata, ineptias Calvino continere, sed tolerabiles judicata est: sub Elizabetha et Jacobo I. emendata, Scotis Papistica visa est, et seditiose rejecta; tum a parricidis Parlamentariis suppressa, novam restituto Carolo II. formam accepit. Et sane communis Liturgiae lex inter eos esse nulla potest, qui de materia, de forma, de ritibus Apostolicae Liturgiae non consentiunt, fassi nescire se quo pane Christus usus fuerit, quo vino: quibus verbis Apostoli utrumque benedixerint: an verba Christi necessaria sint: quae varietas sacri ritus formam funditus evertit.

In Liturgiis antiquis Orientalibus et Occidentalibus nulla est insignis diversitas.

Neque objicere nobis possunt discrimen illud quod inter Orientalem et Occidentalem ritum, aut singularem aliquarum insignium Ecclesiarum, animadvertitur, cujus diversa prorsus ratio est: quippe orationes et caeremoniae praeparatoriae aliter disponi possunt, absque ullo periculo: osculum ante praefationem in Oriente: in Occidente ante Communionem praescribitur; ita Symboli, et Orationis Dominicae recitatio: haec sunt indifferentia. Verum nulla unquam vetus Liturgia visa est, in qua adhortatio, quam Praefationem vocamus, non occurreret; tum preces Sacerdotum variis verbis expositae, sed quae eamdem sententiam efficerent. Continent nempe laudes Dei et gratiarum actiones pro beneficiis ejus in humanum genus, quorum praecipuum, salus nostra fuit, per Incarnationem, mortemque unigeniti filii ejus Jesu Christi Domini nostri. Sequitur commemoratio ultimae Coenae, institutionisque Sacramenti: verborumque Christi repetitio: invocatio ad postulandum adventum sancti Spiritus in dona proposita, sive ante, sive paulo post pronunciata verba Dominica: orationes de omnibus et pro omnibus: vivorum et mortuorum commemoratio. Haec omnia, praeter Praefationem et verba Christi, quae in Lutheranorum et Anglorum officiis servata sunt, reclamantibus aliis Protestantium sodalitiis, tanquam superstitiosa, sublata sunt. At omnes veteres Liturgiae inter se consentiunt, quae praecipua est antiquitatis et sinceritatis nota: cum Coenae celebrandae forma nulla, aut cum aliis in Reformatione natis, aut cum antiquissimis Graecis,

Latinisve conveniat. Quod vero Liturgiae Orientales et Occidentales cum antiquissima et primaeva forma celebrandae Eucharistiae consentiant, jam est probandum: non quidem ut Pamelius et nonnulli alii fecerunt, autorum quorumcumque testimoniis, neque ex Isidori collectaneis, sed rationibus et autoritatibus, adversus quas exceptio esse nulla possit.

Forma illarum antiquitus una fuit, absque ulla de ritibus controversia.

Formam itaque agendi juxta Christi praeceptum commemorationem mortis ejus, per Eucharistiae celebrationem, ab Apostolis praescriptam, fatentur omnes. Unam illam fuisse quae ubique observaretur, aeque certum est, cum ne levi quidem conjectura ex monumentis Ecclesiasticis agnosci possit, extitisse ullam inter Christianos, tribus primis Ecclesiae saeculis de aliqua rituum varietate controversiam, ut serius aliquando fuit de Azymo aut fermentato, inter Graecos et Latinos; de aqua admiscenda adversus Armenos, et si quae sunt ejusmodi. Formae illius designationem per partes habemus; integram ejus explicationem, non item. Si quid porro antiquius est scriptis, quae Apostolorum nomina praeferunt, Liturgiis, id habetur in Clementis Constitutionibus, quae quamvis interpolatae sint, at ex virorum doctissimorum judicio aetatem Concilii Nicaeni antecedunt, vel saltem contingunt. Ab illa Epocha nihil circa Liturgiarum celebrandarum disciplinam noviter institutum legitur. Sancti Patres in Homiliis ad populum partes aliquas officii illius sacri perspicue designant, ut fidelibus notissimas. Tandem illa omnia leguntur in antiquissimis Liturgiis.

Testimonium Justini Martyris, Plinio confirmatum.

L. *. 10. Ep. 97.

De primo quidem dubium nullum esse potest, cum non ex Christianorum modo, sed ex Ethnicorum etiam libris certum sit Christianos statis, ut Plinius loquitur, diebus convenire solitos fuisse: hymnos Christo tanquam Deo cecinisse, sacramentoque se obstrinxisse, non in scelus aliquod, sed ne scelera ulla committerent: tum convenisse ad capiendum cibum, sed innoxium. In obscuris illis verbis viri superstitione sua obcaecati, agnosci potest rudis et infuscata calumniis imago antiquarum Synaxeωn. Eas veris coloribus, sed leviter tamen, et quasi ducta prima linea, descripsit Justinus Martyr, et vix quidquam vetustius occurrit illius testimonio, quo Eucharistici officii forma simplicissima designetur. *Ei*, inquit, *qui praeest ex fratribus offertur panis, et poculum aquae et vini; quibus ille acceptis, laudem et gloriam universorum Patri per nomen Filii et Spiritus sancti emittit*, *et gratiarum actionem, pro eo quod nos*

hisce dignatus sit, prolixe exequitur: atque ubi perfecit preces et gratiarum actionem, populus qui adest omnis, acclamat, dicens Amen... *Postquam vero praesidens gratias egit et populus acclamavit, qui apud nos Diaconi vocantur, distribuunt cuique praesentium panem et vinum, et aquam: et ad absentes perferunt, et hoc alimentum a nobis appellatur Eucharistia.* Quid autem per hanc vocem Christiani veteres intelligerent, licet ad Infideles scriberet, non ignorare nos sivit Martyr sanctissimus. *Quemadmodum enim*, inquit, *per Verbum Dei, caro factus Jesus Christus Salvator noster, et corpus et sanguinem pro salute nostra habuit; ita et eum qui per orationem Verbi quod ab eo est, Eucharistia facta est, cibum, ex quo carnes nostrae, et sanguis per mutationem aluntur, ipsius incarnati Jesu et carnem et sanguinem esse edocti sumus.*

Ejus verba formam veterem Liturgiarum designant.

Haec Justini pauca verba Liturgiae veteris formam omnem continent, quamvis obscuriuscule. Nam in Synaxibus omnia sub oculis et autoritate gerebantur *τοῦ προεστῶτος* Praesidentis, Episcopi videlicet aut Presbyteri, sine quibus nullae fiebant: neque enim quisquam existimabit, quemcumque Christianum his sacris coetibus praefuisse. Qui, ut nonnulli conati sunt, Paradoxum istud probare satageret, facile refelleretur.

Scripturarum lectio.

Cum sacramenti celebratio scripturarum Novi Testamenti publicatione antiquior sit, legi illae non potuerunt primis post Christi mortem temporibus: nisi forte quaedam particulae ex veteri Testamento. Verum postea quotidiana disciplina introductum est, ut scripturae legerentur. Interea Episcopi ex illis quae lecta erant capitulis, occasione sumta, ad fideles verba faciebant, et quod aureo illo saeculo Apostolico non infrequens erat, qui divinitus inspirati erant, audiebantur a reliquis.

Psalmi et hymni.
Hist. Eccl. l. 5. c. 28.
Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι, καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.

Psalmi et hymni ad Deum recitabantur vel canebantur, et ad Christum tanquam Deum, quod Plinius ipse testatur. Illa autem appellatione cum possint intelligi Psalmi et Cantica veteris Testamenti quae ex antiquissima traditione in Ecclesiis recitantur, de aliis quoque interpretari licet, de quibus Eusebius loquitur *a fidelibus olim compositis, in quibus Verbum Dei Christum Theologice laudabant.* Unde eorum autoritate utitur ad confutandam Artemonis, qui Christum purum hominem esse dicebat, haeresin. Nihil porro cogit, ut per Hymnos illos intelligantur Cantica diverso genere metrorum compo-

sita, quae vir doctissimus Henricus Valesius alligat Antoninorum temporibus proximis, *cum*, inquit, *viri docti sese ad religionem nostram applicuissent.* Nam tales viros prius habuit Ecclesia, qui pangendis aliquot carminibus suffecissent, praesertim cum puritatis et elegantiae minor quam pietatis et simplicitatis cura foret, et illi quorum meminit Eusebius ἀπ' ἀρχῆς hoc est *ab initio Christianae religionis*, compositi fuisse dicantur. Neque facile occurrit in vetustis monumentis Poësis illius Christianae vel leve vestigium, cum in Liturgiis cujuscumque linguae summa semper observetur simplicitas, metrici hymni nulli reperiantur, qui diu postea introducti in precibus publicis et privatis, vix inter sacra mysteria locum habuerunt. Itaque per tales hymnos intelligi possunt variae preces a primis Christianis compositae, quales multae occurrunt in Sacramentalibus officiis, ad earum formam, et iisdem fortasse verbis expositae.

Oblatio panis et vini.

Sequitur oblatio panis et calicis vino et aqua misti, quam ut simplicissimam initio fuisse verisimile omnino est, ita decenter et cum reverentia factam fuisse, non est dubitandum. Sed dum Justinus, *Praesidentem*, ait, *gratiarum actionem et laudem Deo prolixius agere*, prima forma agnoscitur orationis illius quam Praefationem vocamus, quae in nulla Liturgia omittitur. Preces etiam, et gratiarum actiones, quibus populus acclamabat *Amen*, diversas illas orationes designant, quae postea pro locorum et temporum diversitate varias formas acceperunt.

De reliquis partibus extant certa testimonia.

Cum vero non omnia, sed praecipua tantum, et quae Ethnicis significari poterant, Justinus attigerit, de reliquis non minus certa et perspicua sunt veterum testimonia: ut de osculo pacis, de recitata oratione Dominica, de communionis distributione his verbis, *Corpus Christi. Amen;* et de multis aliis, quorum passim sancti Patres meminere. Atque ea sunt ex quibus veteres omnes Liturgiae constant, adeo ut nihil contineant, quod antiquitus inter sacra officia observatum non fuerit. Omnis igitur eorum disciplina commendatricem habet veterem et Apostolicis temporibus proximam Ecclesiam, cujus disciplina per manus tradita non minus valet quam si scripta fuisset, quod primis illis saeculis non videtur factum, de sacris mysteriis, non magis quam de Symbolo.

CAPUT II.

Liturgias omnes veteres ex quo scriptae sunt, nihil continere quod veteri et Apostolicae Eucharistiam celebrandi formae non accurate respondeat.

Varia etiam in Occidente fuit Missarum diversitas.

Quando sacra officia scripto consignari coeperint, ardua et maximis tenebris involuta quaestio est, quae licet seria admodum videatur, ad Liturgiarum tamen Orientalium et Occidentalium autoritatem tuendam non tantum pertinet, quantum multis autoribus Catholicis, aut Protestantibus existimatum est. In Latina Ecclesia praecipuum locum obtinet Canon Romanus, qui, quod a Gelasio Papa primum, deinde a Gregorio magno, in eam quam nunc habet formam reductus est, Gregorianus vulgo appellatur. Quamvis Ecclesia Romana reliquarum prima, ab Apostolorum principe fundata, summam habeat dignitatem et autoritatem, jus etiam singulare in Ecclesias Occidentis semper habuerit, nunquam tamen primis saeculis Canonis Eucharistiae celebrandae sui, formam aliis Ecclesiis ita praescripsit, ut multis antiqua sua consuetudo, suique ritus non conservarentur. Itaque ut a viro nunquam satis laudato Joanne Mabillonio observatum est, et variorum Missalium librorum comparatione demonstratum, vigebant praeterea Ritus Ambrosianus in Ecclesia Mediolanensi, Gallicanus in Gallia, Gothicus in Hispania et in Gallia Narbonensi, inter quos etiam erat aliqua orationum diversitas. Nulla inter Occidentales Ecclesia Liturgiam suam ad Apostolos aut eorum discipulos tanquam autores retulit: satisque intellexisse videntur sanctissimi Antistites, commendari, quantum opus erat, preces sacras ex usu constanti Ecclesiarum, nec vanis titulis opus habere, quae totius Ecclesiae voces et verba erant. Neque objicienda nobis est Petri, quae dicitur, Graeca Liturgia, de qua nugati aeque sunt Catholici nonnulli, et Critici Protestantes. Hujus exemplar duplex est; unum versio Romani Canonis, a Georgio Codino facta: alterum opus ignoti cujuspiam Graeculi qui ex Romana, et Chrysostomi Missa novam, cujus nulla in antiquitate memoria est, nullus unquam usus in Oriente fuit, pessimo exemplo consarcinavit. Reliquae Occidentalium Liturgiae si Ambrosianam excipimus, autorum nominibus non designantur: neque illa, quamvis ab Ambrosio ordinata esse potuerit, tamen ab eo primum composita est, magis quam Romana a Gelasio aut Gregorio.

Orientales eamdem disciplinam habentes quae reliquis Christianis communis erat, illam similiter in Oriente propagaverunt et posteris transmiserunt: neque tamen statim illam perscripsisse videntur. Ut ita statuamus, facit insigne prae caeteris Basilii Magni testimonium, qui multa quae ad nos sola traditione pervenerunt enumerans, adjungit. *Verba sacrae Invocationis in consecratione panis et calicis, quis sanctorum nobis scripto tradidit?* Ita enim Graeca vertenda sunt, non ut a multis factum est, qui *ἀνάδειξιν ostensionem* seu *elevationem* Eucharistiae interpretantur, sed contra autoris mentem. *Invocationem* vocat Basilius Canonem Missae: quia multis *ἐπικλήσεσι*, seu Invocationibus constat, inter quas praecipua est celebris illa, et quam omnes Orientales Liturgiae repraesentant, Invocatio Spiritus sancti in dona proposita, cujus meminerunt Irenaeus, Epiphanius et multi alii, ut suo loco dicetur. Unde si non certo, saltem verisimiliter omnino concluditur, ante Basilii tempora Liturgias Graecas literis non fuisse consignatas. Suadet id etiam Ecclesiasticae disciplinae ratio, quae mysteria tanto silentio tegi jubebat, ut non nisi initiatis, et breviter quidem, imo obscuriuscule explicarentur, quod multis veterum testimoniis manifestum est, praesertim in Sermonibus ad populum, ubi frequens est illa *ἀποσιωπήσεως* formula, *Norunt initiati*, ut illa Epiphanii *accipiens τὸ δὲ καὶ τὸ δὲ hoc et hoc.* At si quae ad hujus mysterii fidem pertinebant, non aliter quam viva voce, ut Symbolum, tradebantur initiandis, quanto minus scribi poterant aut debebant arcana sacrorum verba, quae ad solos Episcopos et Sacerdotes spectabant. Occurrit in primorum saeculorum historiis frequentissima traditionis sacrorum voluminum memoria, de qua tamdiu cum Donatistis certatum fuit ab Africanis Patribus. Erant illi sacrae scripturae codices, et nullus memoriae prodidit, inter illos Sacramentalem ullum traditum infidelibus fuisse, quibus haec Ecclesiarum spolia cariora longe futura fuissent, quam exemplaria scripturae sacrae, cujus qualemcumque cognitionem habebant. Qui enim per tormenta a Christianis tanto studio sciscitabantur, quid in Synaxibus ageretur, omnia ex libris Sacramentalibus scire potuissent, quorum in actis Martyrum, aut in Gestis contra Donatistas nullum extat vestigium.

Orientales quamvis eamdem disciplinam haberent, Liturgias sero videntur scripsisse.

Basil. de Spiritu sancto c. 27.

In Graeca Ecclesia nihil, ut videtur, antiquius scriptum est, quod quidem ad sacros Eucharistiae ritus precesque referatur, quam ea forma quae ultimo Constitutionum Apostolicarum libro inserta est,

Constitutiones Apostolicae id quod antiquitus primo scriptum est repraesentant.

et quam idcirco recentiores nonnulli seorsim editam, Liturgiam sancti Clementis appellaverunt. Verum duo maximi momenti circa illam observanda sunt. Primum est, quod etsi viris doctissimis merito judicatum sit, Constitutiones illas ante Concilium Nicaenum fuisse collectas, non negant tamen, interpolatas illas multis in locis fuisse, nec ab haereticis modo, quod a veterum Patrum nonnullis observatum est, sed etiam a Librariis. Illud porro judicium, si in ullam collectionis partem cadere potest, in istam sane, qua Liturgiae ordo continetur, tam perspicue et minutatim expositus, ut ex posteriori disciplina, quae Ecclesiae pacem agenti, non persecutionibus agitatae conveniat, addita esse multa manifestum sit. Confirmat hanc conjecturam antiquissima Constitutionum Syriaca versio, ex Codicibus qui Graecos, ut videtur, antiquitate et sinceritate superant; et ante mille annos facta est, cum in ea tota illa Liturgiae forma non compareat. Alterum est quod etiamsi Graeci, praesertim in rebus Ecclesiasticis Criticen nullam habeant, partem hanc nunquam inter veteres Liturgias retulerunt, ea procul dubio ratione ducti, quod licet formam legitimam quamdam sacri officii Eucharistici juxta Graecam disciplinam repraesentet, in nulla Orientis Ecclesia usurpata fuisse reperiatur. Atque inde certissimum argumentum deducitur, de aliarum Jacobi, Basilii et Chrysostomi Liturgiarum autoritate, quas passim Graeci laudaverunt et receperunt, quia scilicet publico usu Ecclesiarum commendabantur, quod Clementinae deerat.

Ms. Medic.

Omnes Liturgiae partes in antiquissimis Patrum scriptis reperiuntur.

Post Nicaenum Concilium, quo jam tempore confirmata longo annorum decursu Eucharistiae celebrandae forma fuerat, agnoscimus in sanctorum Patrum scriptis, multas illius officii partes non obscure designatas. De orationibus praeparatoriis dicere supervacaneum est, cum illae ad actionem sacram proprie non pertineant. Verum quaedam maximae vetustatis notas habent, ut quae in Jacobi Liturgia occurrunt, quaeque in alias diversarum linguarum aut in ipsas Graecas translatae sunt: quarum forma una non fuit, cum Sacerdotis potius, quam Ecclesiae preces forent. Illatio panis et calicis simplex olim fuit, quamvis pie et cum religione fieret, quod elementa mox in corpus et sanguinem Domini transmutanda, sanctitatis quamdam speciem habere viderentur. At in Ecclesiarum pace addita esse multa quae ad decorem domus Dei augendum spectarent, ut negari non potest, ita superstitiose factum id fuisse, nemo nisi per summam temeritatem calumniabitur. Lectio sacrarum scripturarum ex

utroque Testamento fieri solebat antiquitus et in omnibus officiis praescribitur et eam sequebatur vulgo Homilia ad populum, quales sunt Chrysostomi et Augustini permultae: tum diversae orationes recitabantur a Sacerdote, populo respondente, Amen. Reliqua usque ad Praefationem, secundum varios ritus, alio atque alio modo se habebant, nullo fidei, aut violatae disciplinae detrimento.

Praefationi secundum Graecos et Orientales omnes, osculum pacis praemitti solet, quod in Occidente, ut plurimum, dari solebat paulo ante Communionem. Illius ritus quem ipse Paulus multis Epistolis suis praecipit, meminerunt veteres prope omnes Graeci et Latini, Tertullianus, Justinus, Cyrillus Hierosolymitanus, Chrysostomus et multi alii. Adhortatio, quae initium Praefationis est, *Sursum corda*, et quae sequuntur, eorumdem frequentibus testimoniis confirmantur. Hymnus Cherubicus *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, quo terminatur, eosdem testes habet, vetustissimaque omnium Ecclesiarum consensione ita confirmatur, ut nulla novitatis suspicione aspergi queat. *Tert. de Orat. c. 14. Ad Uxor. c. 4. Just. Ap. 1. Cyr. Hier. Cat. 5. etc.*

Oratum esse inter sacra mysteria, pro omnibus, commemorationem sanctorum, tum vivorum et mortuorum factam, singulares pro pace et omnibus necessitatibus orationes factas fuisse, non minus certum est ex antiqua traditione: quo ordine disponi debeant, non interest.

Ad sacram Actionem pervenitur, enarratis Dei erga humanum genus beneficiis, facta commemoratione summi redemtionis nostrae mysterii, et institutionis Eucharistiae per Jesum Christum, cujus verba recitantur, ea praesertim *quibus*, ut Tridentina Synodus loquitur, *corpus suum et sanguinem tradere se discipulis non obscure testatus est*, sine quibus consecrari Eucharistiam nemo inter Christianos veteres unquam existimavit. Unde in omnibus cujuscumque ritus et linguae, eadem religiose pronuncianda praescribuntur, et in multis populus *Amen*, ad fidei suae testimonium adjungere jubetur.

In Orientalibus Liturgiis sequitur statim, ut plurimum, Invocatio Spiritus sancti, ad postulandum ejus illapsum in dona proposita, quam orationem licet non habeant Occidentales Liturgiae, multas tamen orationes continent, quae ad eam referri possunt, cum fiant super dona jam consecrata. Illius Invocationis Graeci Patres frequentissime mentionem faciunt, adeo ut ipsa verba a nonnullis referantur, ut a Cyrillo Hierosolymitano, et antiquissimo Irenaeo.

Orationem dominicam recitari, vetustissima quoque disciplina est, ubique observata.

De adoratione Eucharistiae, cum expressissima sint sanctorum Patrum testimonia, dubitari non potest, etiamsi ritus singulares, secundum quos fiebat, non habeamus. Nam quod elevatam statim fuisse Eucharistiam, post pronuntiata Christi verba, ut apud nos fieri a multis saeculis solet, quidam ex Basilii verbis supra relatis probari contendunt, nullius momenti est. Elevant Orientales sacra mysteria sed paulo ante Communionem, cum dicitur *Sancta Sanctis*, non antea: verum tunc illam adorant, neque quidquam faciunt in quo vetus Ecclesia non praeiverit.

Denunciatio autem illa celebris *Sancta sanctis*, tam antiqua est et tot monumentis Ecclesiasticis consignata, ut de illius vetustate et autoritate dubium esse nullum possit.

Communionis distributionem descripsit, et prope oculis subjecit Cyrillus Hierosolymitanus, nempe ita ut corpus Christi manibus fidelium susciperetur, calix a Diacono praeberetur, quae disciplina ab aliis antiquissimis autoribus testimonium habet. Accessisse ad primaevam simplicitatem nonnulla, quae ad imprimendam Christianorum animis majorem illorum venerationem spectare videbantur, mirum esse non debet, cum ex fide quam de Eucharistia habebant, cultus ille religiosus statim nasceretur. Quod vero infantibus, quod infirmis praeberetur Eucharistia, etsi Liturgiae non praecipiunt, ut nec multa alia quae antiquitus observata fuisse certissimum est, tot exemplis et testimoniis probatur, ut extra controversiam esse debeat.

Ex iis quae huc usque dicta sunt, colligi verisimiliter posse videtur, quarto saeculo ineunte, aut scriptas non fuisse Eucharistiae celebrandae formas, aut, si scriptae fuerint, non integras, ut sunt Jacobi, Basilii et Chrysostomi cum omnibus precibus et caeremoniis, sed summatim tantum, fuisse descriptas, ita ut partes illas tantum quae praecipuae sunt, continerent. Verum probabilius omnino videtur, secundum Basilii testimonium, a nemine sanctorum scripto traditas. Sed cum haec disquisitio prolixioris operae sit, eam in dubio relinquemus, dabimusque, si lubet Protestantibus, id quod aliis argumentis probare aggressi sunt, sed parum feliciter, eas quas habemus Liturgias ab illis scriptas non esse, quorum titulos praeferunt: non erunt idcirco inter spuria et nullius autoritatis scripta rejicienda.

Nempe fateri coguntur quicumque levissimum antiquitatis Ecclesiasticae gustum habent, Liturgias Jacobi, multo magis Basilii et Chrysostomi, si praecipuas et necessarias partes expendimus, nihil quod a primitiva illa forma quam designavimus abeat, continere, in qua, si Apostolicum et Evangelicum Coenae dominicae exemplar non agnoscunt, ut sane non possunt, quin formas omnes suas condemnent: designent illud tandem, quod huc usque nemo illorum praestitit. Neque sane praestare id illos posse satis confirmat maxima officiorum Coenae diversitas, quamvis nulla prope pluries reficta non fuerit. Fatentur ultro, non constare ex sacra scriptura, quo pane Christus usus fuerit, quo vino: quibus verbis gratias egerit, benedixerit, aut consecraverit: multo minus, quibus in celebratione mysteriorum usi fuerint Apostoli. Verba Christi omittunt Calvinistae, neque aliter recitant quam reliquas ex Epistolae ad Corinthios lectione partes: contra alii, ut Ecclesia Anglicana, ea jubent recitari: atque vel eo solo argumento necessitas illorum agnoscitur, quod in ea rubrica praecipitur ut si panis non sufficiat communicantium multitudini, novus afferatur, repetatque Sacerdos verba Canonis ab eo loco. *Qui pridie quam pateretur.* Illud porro plane absurdum foret, si ipsa Christi verba nihil efficere judicarentur.

Omnes Liturgiae veteres primitivae Apostolicae formam servant.

Off. Commun. Anglicanum.

At nihil simile circa Liturgias Orientales et Occidentales observari potest, cum omnes inter se ita conveniant, ut ab uno fonte, Apostolorum scilicet exemplo et praeceptis ad omnes Ecclesias permanasse certissime agnoscantur. Neque aliunde tanta in sanctissimis mysteriis celebrandis conformitas, quam ex communi et omnibus nota traditione nasci potuit, cum Jacobus, qui antiquissimus eorum est, quorum nominibus Liturgiae insignitae sunt, nihil praeceperit de vino aqua miscendo, de pronunciandis verbis Christi Domini, de invocando super dona proposita Spiritu sancto, de mittenda absentibus, aut aegrotantibus Eucharistia, ut nec de multis aliis, quae tamen ubique recepta fuisse et usu quotidiano Ecclesiarum frequentata negari non potest. Nihil Princeps Apostolorum Petrus, aut Antiochiae, aut Romae scripsisse legitur, nihil Paulus, nihil alii; sed quo acceperant a Domino idem tradebant novis Christianis. Multo minus Basilius et Chrysostomus novas offerendi sacrificii Eucharistici formas instituere poterant: ut neque a Gelasio primum aut a Gregorio magno Romana Missa, neque ab Ambrosio Ambrosiana, Gothica a Leandro, Gallicana vetus a Gallicanis Episcopis factae sunt. Verum cum nota

Omnes circa praecipua inter se conveniunt.

esset omnibus vetus et Apostolica forma, quae paucis verbis constabat, eam omnes secuti sunt, nec ab ea recesserunt: orationes quae inter sacra dicebantur, cum multae essent, selegerunt, novas etiam addiderunt, tandemque ne perturbatio inter fideles nasceretur, quasdam perscripserunt, et haec origo fuit diversitatis Liturgiarum. Ea porro non talis est, ac illa quam in Protestantibus merito culpant Catholici, immanis non verborum modo, sed rerum maxime necessariarum discrepantia: omnes enim Liturgiae Latinae, Graecae, Orientales, novae, veteres in unam sententiam, cultusque similitudinem conspirant, ut postea fusius demonstrabitur.

Frustra ex diversitate Orationum Liturgias impugnant Protestantes.

Quid enim tandem effecerunt superciliosi illi Critici, qui illas omnes exploserunt, tanquam supposititias, recentes, et superstitiosas, nisi quod suam in rebus Ecclesiasticis infantiam prodiderunt? Nam dum particulas illorum officiorum ex diversis ritibus collectas, inter se comparant, ut insignior diversitas appareat, nihil egerunt, cum omnium sententia sit eadem. Stupent ad orationes pro mortuis; at illas commendat tanquam antiquissima Ecclesiarum disciplina consecratas Augustinus. At ordo non idem est: mirum sane argumentum: cum etiam nunc in Romana Ecclesia, ubi omnes Canonem Gregorianum sequuntur, Metropolitanae aut Episcopales Ecclesiae multae, celeberrima Monasteria, Ordines Religiosi integri, singularem Ritum Missae celebrandae conservent. Sed haec fuit prima conjuratorum adversus Romanam Ecclesiam tessera, ut ab ejus disciplina longissime recederent: et quamvis tot primi Reformatores ex sacris familiis fugitivi, Sacerdotioque initiati scire debuissent, quid in ea ex veteri instituto foret, atque adeo omni erroris suspicione careret; quid contra peccatum fuisset, atque adeo emendandum, non erat talis temporum illorum conditio, ut discrimen illud agnosci facile posset. Itaque si leviusculum aliquod discrimen animadvertebant inter veteres Liturgias et Missam Romanam, justum de Ecclesia Catholica triumphum agere sibi videbantur. Sic Mathias Flaccius Illyricus veterem Ordinem Missae jactabundus edidit, tanquam ad Romanae vulgaris contumeliam et destructionem; qui statim temeritatis et inscitiae poenas dedit, cum se ipse turpiter retexere, et exemplaria edita supprimere coactus fuerit. Nempe magna illa Ecclesiarum Reformatarum lumina tantum disciplinae Sacramentalis sciebant, quantum Missali vulgari continebatur, vix quidquam amplius. Neque negandum est, peritiorem illius disciplinae cognitionem Theologis nostris neque de-

fuisse: ex ea quippe longe facilius et efficacius refelli Novatores potuissent, quam argumentis Theologicis, quae subtilibus responsionibus eludi possunt; ut etiam sanctorum Patrum testimonia. At disciplinae perpetuo observatae ratio talis est, ut falsas interpretationes non admittat: et caeremoniae precibus Eucharisticis conjunctae earum sententiam ita determinant, nullus ut relinquatur ambiguitati locus.

CAPUT III.

Ostenditur veteres Liturgias Graecas et Orientales cum Latinis convenire et utrasque Apostolicae celebrandorum mysteriorum formae in praecipuis capitibus respondere.

Ex diversitate rituum Liturgiae vocari in suspicionem non possunt.

Si quis ex varietate rituum vel orationum, quae inter diversas Romanae Ecclesiae Liturgias animadvertitur, dum veteres cum recentioribus comparantur, aut ex ea, quae magis adhuc apparet, inter Gothica, Mosarabica, Gallicana, aut Ambrosiana officia, conaretur efficere, Occidentalem Ecclesiam Eucharistiae celebrandae certam nullam rationem habuisse, facile refelleretur. Quippe statim demonstraretur, orationes, si verbis differant, unius esse ejusdemque sententiae: in Canone, qui sacrae actionis pars est praecipua, maximam esse non modo sententiarum, sed verborum conformitatem; fidem eamdem; ritus qui absque tali fide locum habere non possunt; tandem quidquid suspicionis injici contra unitatem disciplinae posset, ex antiquissima Ecclesiarum, quae diversis ritibus usae olim fuerunt, concordia evanesceret. Nota scilicet erat omnibus Episcopis et Sacerdotibus regula sacrorum mysteriorum, et si quid contra eam peccatum alicubi fuisset, non magis id tulissent, quam Cyprianus eorum novitatem, qui aquam vino non admiscebant; aut Caecilianus temeritatem Lucillae, quae pacis osculum, privato osculo quod ossi cujusdam martyris dabat, commutare ausa erat, aut Hydroparastatas, vel si qui alii contra receptas consuetudines, ritusque sacros peccabant. Fecerunt tamen id Protestantes, et quo quisque imperitior antiquitatum Ecclesiasticarum fuit, tanto securius innoxiam illam rituum varietatem calumniari aggressus est. Diximus de Missa Illy-

rici, quam Lutherani ipsi tam parum favere sibi ultro agnoverunt, ut eam suppresserint. Reliquas si consuluissent, vel eas solas quas edidit Pamelius, abjecissent procul dubio conjecturas omnes suas de Canonis hodierni et antiqui discrepantia, et veterem cum hodierna Ecclesia committere desiissent.

Temere de vetustis Latinis Officiis judicaverunt, alii non item.

Scimus quosdam zelo, sed scientiae Ecclesiasticae vacuo, de antiquis illis officiis parum commode judicasse, et mutata non pauca in novis editionibus. Fuit imo ante annos non ita multos vir summae dignitatis, literarum literatorumque fautor eximius, sed nihil minus quam Theologus, qui Missales Mosarabicos libros, quorum exemplaria rara jam erant, rarissimos effecerit, dum omnes quos conquirere poterat flammis absumeret, ratus eos scatere erroribus, quia Romanam Missam verbo tenus in illis non reperiebat. Sed talium hominum qualescumque fuerint judicia, neque cum veteris Ecclesiae, quae vetusta illa officia usurpavit, aut aliorum doctissimorum judiciis comparanda sunt, quales nuper fuerunt Cardinales Bona et Thomasius, qui eadem ediderunt et commendaverunt, succum Christianae primorum saeculorum Theologiae, et pietatis in illis agnoscentes. Hoc tamen argumento rarius aut forte nunquam, nisi admodum perfunctorie, usi sunt Protestantes; sive quod in Rituali Sacramentorum doctrina parum feliciter versati sunt, etiam doctissimi: sive quod illam esse opinionibus suis incommodam intellexerunt. In Graecis Liturgiis plus praesidii sibi fore nonnulli, cum existimarent, quod olim raro Catholici illarum testimoniis utebantur, eas tanquam Latinis plane contrarias aliquando laudaverunt: frequentius ut supposititias et futiles rejiciendas pertenderunt. At quod de Latinis diversi ritus mox dicebamus, Graecis omnibusque Orientalibus non minus convenit, quod jam est demonstrandum.

Forma Liturgiae celebrandae Apostolica est.

Formam quae superius descripta est, antiquissimam et ubique servatam, veluti communem sacrorum legem, comparationis recte instituendae regulam haberi oportet, non quasi excogitatam Jacobi, Basilii, Chrysostomi aut aliorum ingeniis, sed divinam principemque legem, a Christo per Apostolos et eorum discipulos promulgatam. Istud extra controversiam esse debet, quandoquidem ex sola Scriptura sacra formam Evangelicam et Apostolicam designari non posse, fatentur ipsi Protestantes: Ecclesia illam habere se ex traditione Apostolica firmiter ubique et semper professa est. Habebant ergo primae Ecclesiae ab Apostolis fundatae formam Apostolicam, scilicet

ab Apostolis traditam: at quae forma Apostolica esse agnoscitur, eamdem Evangelicam quoque esse necesse est, cum traderent Apostoli, quod a Christo acceperant. Tot diversarum Coenae celebrandae formularum nulla Apostolica aut Evangelica eo solo argumento dici potest, quod unius archetypi tot inter se dissimilia exempla esse non possint. At in Liturgiis Graecis et Latinis veteribus et recentioribus manifesta est inter se similitudo et cum primaeva illa forma quam Apostolicam fuisse, ante Protestantium defectionem nemo dubitaverat; et ea per partes est explicanda.

Ea per partes explicatur. Sacerdotes.

Convenientibus igitur Christianis praesidebant non quicumque, sed quos προεστῶτας vocat Justinus Martyr; Episcopi scilicet vel Sacerdotes: adeo ut absque illis commemoratio legitima Jesu Christi secundum ejus institutionem non fieret: idem semper et ubique, tam in Oriente quam in Occidente observatum est.

Vasa sacra.

Vasa sacra, etiam dum persecutiones saevirent, ad sacrum ministerium adhibita fuisse aurea et argentea, notissimum est ex Gestis purgationis Caeciliani, Prudentio et aliis.

Altaria.

Altaria quoque ut Thronum Christi, in magna veneratione fuisse, neque ab aliis quam a Donatistis aut Arianis, vel Ethnicis eversa et profanata fuisse, ex Optato, Athanasio, et aliis aeque certum. Eadem si rebus Ecclesiae florentissimis, variis precibus, reliquiis martyrum et signo crucis consecrata sunt: nihil in Latina vel Graeca Ecclesia commissum est contra veterem disciplinam, quae ubique in Graecia et Oriente non minus adhuc viget, quam in Romana Ecclesia.

Vestes sacrae.

Vestes sacris ministeriis proprias gestare, dum Liturgia celebraretur, antiquissimi etiam moris est, quem Ecclesia Anglicana ex parte retinuit, totus Oriens religiosissime observat.

Praeparatoriae orationes et caeremoniae.

Praeparatoriae preces multae sunt et diversae in antiquis Liturgiis; sententia semper eadem, nec de illis controversia moveri ulla potest; cum ex illis nonnullae selectae sunt, quae singulis officiis conjungerentur. Nec alia ratio est eorum quae posteriori disciplina instituta sunt, circa panis et vini praeparationem. Quamvis enim singulares ritus non habeamus antiquitus perscriptos, quos in omnibus Ecclesiis observatos deinde fuisse legimus, ut munde et diligenter praepararentur, quae in corpus et sanguinem Christi transmutanda credebant, nemo unquam praeter furiosos illos fanaticos existimavit, simplicitatem Evangelicam in eo consistere, ut e taberna panis et vinum peterentur, quod ne ad communem quidem cibum lautiores

homines fieri vellent. An ab ea simplicitate Christus recessisse dicatur, quia ultimum Pascha institutionemque Eucharistiae celebraturus, qui ubi caput reclinaret non habebat, caenaculum grande stratum, apud hospitem quaesivit?

Lectio Scripturarum.

Lectio Scripturarum ut in Synaxibus Christianis facta fuit antiquitus, ita in omnibus Liturgiis praescribitur ex utroque Testamento.

Sermones.

Sermones ab Episcopis aut Presbyteris habitos de iisdem Scripturarum locis fuisse, quamvis in Liturgiis non praescribatur, probant tot quae ad nos pervenerunt sanctorum Patrum Homiliae. Graecis et Orientalibus solenne est, ut aliquas illarum lingua vulgari praelegant, cum pauci in tanta Ecclesiarum calamitate eam dicendi de rebus sacris facultatem habeant, quae in sacrarum scripturarum docto interprete requiritur.

Cantus Psalmorum.

Psalmorum cantus antiquissimus est, et ubique conservatus. Integros aliquot Graeci et Orientales canere solent: id etiam in vetustis officiis Latinis praescribitur. Quod si in hodiernis Missis versiculi tantum aliquot recitantur, id non ex antiqua disciplina est, quae etiam in solennibus quibusdam diebus integre subsistit: ut in Missa Dominicae Palmarum et in officiis Hebdomadae sanctae, ubi Psalmi integri decantantur.

Orationes pro omnibus.

Orationes de omnibus, et pro omnibus, ut Graeci et Orientales loquuntur, extant in Liturgiis omnibus, et illarum vetustas non omnium modo codicum, sed sanctorum Patrum testimoniis confirmatur. Haec omnia προπαρασκευαστικὰ sunt, ad fidelium consolationem et doctrinam, simulque decorem domus Dei, praeclare ab Apostolicis usque temporibus instituta, in quibus accusari nihil potest, nihil in Ecclesia Romana natum reperiri, quae tamen Protestantes penitus sustulerunt, paucis exceptis. Nam Psalmos retinuerunt, sed quos novo exemplo rhythmis plerumque inconcinnis deformaverunt: lectionem quoque Scripturarum: maxime vero sermones in quibus praecipuam religiosi cultus partem videntur constituisse, cum Liturgiae proprie dictae pars nunquam fuerint. Orationes quasdam adjungunt: sed Angli soli et Lutherani veteres illas Collectas servaverunt, plenas fidei et pietatis: quas Calvinistae aliis a se excogitatis commutaverunt, verbosis, ut plurimum novitatemque redolentibus: scilicet ut nihil commune haberent cum Romana Ecclesia, quae, ut ex vetustissimis

monumentis apparet, eas traditione acceptas huc usque conservavit; non melioribus substituit.

Osculum pacis, et orationes aliquot antequam detur, repraesentant omnes Orientales Liturgiae; et illud secundum earum disciplinam Actioni sacrae praemitti solet: cum Romano ritu pax non nisi ante Communionem dari soleret, jam ab aetate Innocentii I. Sed quo loco detur osculum pacis, parum refert. Servatur illud etiamnum in Missis solennibus: in Oriente semper datur: sustulerunt illud Protestantes, quamvis ab ipso Apostolo Paulo toties commendatum, qua ratione superstitionis illud accusare, nec in Orientalibus nec in Latinis possunt. Osculum pacis.

Praefatio quae initium Anaphorae proprie dictae sive Canonis est, in omnibus cujuscumque ritus aut linguae Liturgiis extat; unde merito eam Anglicana Ecclesia retinuit. Eam aperte designat Justinus Martyr gratiarum scilicet actionem perpetuam ad Deum, pro omnibus ejus erga humanum genus beneficiis, creationem, institutionem per legem et Prophetas, tandem Redemtionem per Jesum Christum, cujus salutaris dispensatio commemoratur; tandemque pervenitur ad institutionem Sacramenti Eucharistiae, quae ex Evangeliis, simulque illius sacra verba super oblata dona recitantur. Obvia sunt testimonia sanctorum Patrum qui hanc orationem designant; ut inter alios Cyprianus, Augustinus, Chrysostomus, omnes tandem, quorum aliquam multa refert Cardinalis Bona, et autores rerum Liturgicarum varii. Sunt porro in Latinis Missalibus Praefationes multae, cum in Gallicano, Gelasiano, Gothico, Mosarabico, Ambrosiano, quin etiam Gregoriano, non modo in festis solennibus, sed in omnibus, et in singulis Dominicis singulares Praefationes occurrant. Ita quoque in Graecis et Orientalibus Liturgiis non una et eadam illarum dispositio est. Una quidem singulis propria est: ita ut Jacobi Liturgia suam habeat, suas Basilii Chrysostomique Liturgiae. At secundum Latinos, ritus Gallicanus, Romanus, Gothicus, Ambrosianus, et alii, plures Praefationes repraesentant. Sensus tamen semper idem est, in tot diversis Deo gratias agendi formulis, quae omnes hymno Angelico *Sanctus*, concluduntur. At illius Doxologiae quae extat in sacris literis, tanta est antiquitas, ut initia Ecclesiae antecedere videatur, cum reperiatur in vetustis Iudaïcarum orationum libris, unde fortassis primi Christiani illam transtulerunt.

Praefatio.

Rer. Liturg. l. 2. c. 10.

3*

Orationes pro donorum oblatione.

Postea orationes fiunt pro donorum oblatione et petenda eorum acceptatione et consecratione: et cum in quibusdam codicibus Liturgicis aliquae pro vivis et mortuis. pro rebus ad vitam necessariis. et aliis. preces interserantur. fit etiam sanctorum commemoratio: in plerisque statim ad consecrationem Sacerdos progreditur. recitatis verbis Dominicis. tam super panem. quam super calicem. Sequitur commemoratio mortis et sepulturae. ascensionis et adventus ultimi Christi Domini: quarum orationum, ut praecedentium. in verbis diversis una sententia est.

Invocatio Spiritus sancti.

In ritu Orientali statim occurrit Invocatio Spiritus sancti. ut adveniens in dona proposita et jam per verbum Christi sanctificata, ea efficiat corpus et sanguinem ejusdem Christi Domini: eoque sensu haec oratio intelligenda est. quo plures prope similes Gallicani. Gothici. et Mozarabici ritus: ut nonnullae quoque Romani Canonis. secundum quas Invocationem suam intelligere se. Graeci in Florentina Synodo. et antea Cabasilas testati sunt. Illius quoque Orationis Patres. praesertim Graeci. multis locis meminerunt.

Orationes pro vivis et mortuis.

Orationes pro vivis et mortuis. quamvis istas sustulerint Protestantes. veterum antiquissima auctoritas commendat. et ante omnium Liturgiarum publice descriptas formas Cyprianus. Augustinusque ex Ecclesiae traditione id fieri docuerunt.

Oratio Dominica.

De oratione Dominica. quae a Sacerdote ritu Occidentali. a populo per totum Orientem dicitur. nulla singularis observatio est. cum nemo dubitet quin praecepto Christi. et omnium saeculorum exemplo. haec disciplina stabiliatur.

Fractio hostiae.

Fractio hostiae imaginem refert corporis Christi confracti et suppliciis lacerati. ut veteres omnes agnoscunt: quomodo in primis Ecclesiae saeculis fieret. perspicue nobis non significant Ecclesiastica monumenta: nec enim arcana illa sacra. quae in ipso ministerio docebantur Sacerdotes. evulgari fas erat: sed quin summa cum religione fieret. dubitare non possumus. Ritus vero qualescumque sint. omnes ad realis praesentiae fidem ita sunt instituti. ut ubi talis fides nulla est, locum habere non possint. non magis quam unio duarum specierum. quae sublata est similiter a Reformatoribus. Nulla tamen Liturgia est. in qua talis ritus non praescribatur. et quamvis diversis modis fiat. summam semper habet Eucharistiae reverentiam.

Sancta sanctis.

Sancta sanctis denunciatio vetustissima est in Graecis Liturgiis, a quibus in Orientales omnes propagata est. quamvis apud

Latinos non usurpata; quam nemo huc usque superstitionis damnare ausus est.

Confessio de veritate corporis Christi.

Communionem praecessit olim a primis saeculis Confessio de veritate corporis et sanguinis Christi, simplex primum et paucis verbis: *Corpus Christi. Amen*: cujus vetustissima memoria est in causa Novatiani apud Eusebium, et apud autores omnes Ecclesiasticos. Si quid Graeci, et Coptitae addiderunt, quo expressius testarentur, credere se id quod accipiebant esse Corpus Christi, laudandi sunt: neque Romanae Ecclesiae tribuendum, quae nihil habet simile. Neque calumniae patent, diversi praebendae communionis ritus, etsi non ex primaeva antiquitate deducti, praesertim inter Christianos Orientales, cum in ea fundati sint, nempe in summa erga Sacramentum religione. Manu olim Eucharistia suscipiebatur, calix praebebatur: cochlear a multis saeculis in Oriente usurpari coepit, et intincta communio, quae in Occidente aliquando locum habuit: ut calamus aureus aut argenteus usurpatus est. Haec omnia pie instituta sunt, longe ante quam auditum fuisset de Berengario et ejus similibus: et ab illis demum, qui cum Latina Ecclesia societatem a multis saeculis coluerunt nullam.

Ritus quidam obsoleti.

Quae vero non Liturgiis praescripta, sed moribus Ecclesiarum constituta sunt, ut ad absentes olim Eucharistia deferretur, ut ad moribundos, ut daretur infantibus, calumniari si quis voluerit, ut facere conati sunt primorum Reformatorum discipuli, non tam Romanam Ecclesiam quam veterem et Apostolicam impugnant, quae hanc disciplinam observavit, ut partim adhuc in Oriente servatur. Non defertur ad absentes Eucharistia, cum ratio cessaverit, simul cum persecutionibus, quae libertatem conveniendi Christianis non relinquebant. At viget ad haec usque tempora consuetudo eam ad aegrotos deferendi, quae disciplina firmissimum doctrinae Orthodoxae argumentum continet, et omnes Protestantium rationes conturbat: cum etiam illi, qui realem quamdam susceptionem corporis et sanguinis Christi agnoscere se profitentur, eam in solo usu constituant, quia scilicet ex eorum opinione medium quo corpus et sanguis Christi accipiuntur, fides est. Itaque recte secundum sectae suae praejudicia, piam illam et Nicaeno Concilio seniorem consuetudinem, Eucharistiam ad infirmos deferendi sustulerunt, quia panem et vinum tantummodo ad illos ferrent, non corpus et sanguinem Christi: verum id contra mores, et fidem Ecclesiae, si non Apostolicae, saltem Apostolicis temporibus proximae.

Ex illis igitur quae huc usque dicta sunt, certa capita quae ad perspiciendam Liturgiarum veram et legitimam formam, tum ad ferendum de Graecis Latinisque judicium maxime conferunt, videntur posse colligi. I. Veteris et Apostolicae Liturgiae formam frustra quaeri in sacra Scriptura, quod agnoscunt Protestantes, atque adeo quaerendum esse primaevum illud exemplar in Ecclesia: hoc est in communi Christianorum omnium consensu. II. In unam eamdemque formam consentire Latinas, Graecas, et omnes Orientales Ecclesias. III. Ea in quibus rituum omnium Latinorum, Graecorum et Orientalium consensus agnoscitur, partes essentiales Liturgiae esse, secundum quas de ea est judicandum, reliquae indifferentes haberi debent. Illis ita constitutis, judicia Protestantium de Graecis Jacobi, Marci, Basilii et Chrysostomi expendemus.

CAPUT IV.

Quid judicandum sit de antiquis Graecis Jacobi, Marci, Basilii et Chrysostomi Liturgiis.

De illis Liturgiis Protestantes imperite judicaverunt.

JUDICIA Protestantium de Graecis Liturgiis parum aequa esse mirabitur nemo, qui sciet, quantum illae Reformationi, circa fidem Eucharistiae, et illius celebrandae modum incommodent. In aliis enim antiquitatis Ecclesiasticae monumentis, praesertim vero scriptis sanctorum Patrum explicandis, dum sententias perspicuas commentariorum suorum tenebris involvunt, si subactos in eorum lectione Theologos parum commovent, at discipulis et Ministerii candidatis fucum faciunt: imo et aliis qui plusculum eruditionis habere videntur, cum raro quae juvenes didicimus, senes retractare soleamus, et magistrorum dictatis plerumque acquiescamus. Catholici cum de Liturgiis illis non satis belle existimarent, eorumque autoritate vix uterentur, id enim solus prope fecit Georgius Cassander, audaciam Protestantibus addiderunt, praesertim, cum illas in Synodo Florentina a nostris hominibus impugnatas videbant, aut tam frivolis argumentis confirmatas, ut illorum jam taedeat et pigeat mediocriter eruditum quemvis Theologum. At si exquisitiorem Criticen in nostris merito desideramus, multo magis in Protestantibus, eo praesertim quem omnes ferme re-

centiores exscripserunt, Andrea Riveto. Is cum Graece sciret mediocriter, esset in linguis Orientalibus plane hospes, codices manuscriptos nullos vidisset, tali supercilio censuram in veteres autores Ecclesiasticos exercuit, nemo ut de illis tam imperatorie sententiam dixerit, praesertim de Liturgiis. Cum vero ea tantum quae ad illarum antiquitatem, et *αὐθεντίαν* pertinent, tractare nobis propositum sit, quae ad omnes spectant summatim exponemus: plura de singulis alio loco dicturi. Nam de ea quae Jacobi titulum habet, agemus in Praefatione ad Syriacam: de aliis quoque suis locis.

Protestantium argumenta.

Omnia vero Riveti, Cavei et aliorum adversus Liturgiam Jacobi Graecam, quae sola ipsis nota erat, argumenta eo spectant, ut qualis est in Graecis codicibus, a Jacobo scripta esse non possit. In ea scilicet usurpari voces *Ὁμοουσίου* et *Θεοτόκου,* quae in Nicaeno et Ephesino Conciliis promulgatae sunt: memoriam Ordinum Ecclesiasticorum qui nondum erant fieri, ut Confessorum et Anachoretarum: Trisagium recitari, et similia. Inde conficiebat Rivetus, falsam esse, et suppositam Jacobi Liturgiam, nulloque loco habendam: quibus rationibus eam quoque evertebat quae Marco tribuitur: Petri item, et Aethiopum Canonem, qui Mathaeo, ut ipse ait, tribuebatur. Peccavit multipliciter hoc in judicio suo Rivetus: cum, ut Baronius et Bellarminus jam observaverant, possit a Jacobo scripta fuisse Liturgia, et ea recepisse ex communi usu omnium Ecclesiarum, quae sequentibus saeculis introducta sunt. Nam ita, Gregorianam non esse Missam Romanam probaretur, eo ipso argumento, cum sanctorum, qui non nisi post annos a Gregorio multos vixerunt, nomina contineat. Neque veterem Gallicanam antiquiorem D. Martino existimaremus, quia Missam ad ejus festum celebrandam repraesentat: aut Mosarabicam Urbano IV. quia Officium festi Corporis Christi habet, vetustioribus adjunctum a Cardinale Ximenio, cum ejus Missalis editionem procuravit.

Male refutata a quibusdam Catholicis.

Sed, ut verum fateamur, justam triumphi materiam Ecclesiae adversariis homines nostri praebuerunt, cum bonam causam rationibus et autoritatibus parum idoniis defendere agressi sunt. Plerique enim, etiam quos aetas illa ferebat doctissimos, ita sunt in causa versati, ut ex Decretalibus Epistolis primorum Pontificum, ex Dionysii libris, et aliis non minus contemnendis, Jacobi Liturgiam confirmare conarentur: voces *Ὁμοουσίου* et *Θεοτόκου* contenderent ante Nicaena

tempora fuisse usurpatas; et quid non hoc in genere peccavit Allatius? Ecclesiam ita propugnare, prodere est.

Nihil probant Riveti argumenta.

Probant Protestantium objectiones, Jacobi Liturgiam syllabatim, ut ad nos pervenit, ab eo scriptam non fuisse: sed supposititium alicujus hominis flagitiose otio suo abutentis foetum esse, non probant. Verum si semel constiterit, quod certissimum est, eam in Ecclesiis Palaestinis usurpatam in sacris mysteriis celebrandis fuisse, servatur illi sua dignitas et autoritas. Id porro ex ipso Balsamonis tesimonio quod refert Rivetus, a se non intellectum, manifeste patet. Nam Marcus Alexandrinus qui eum consulebat, testabatur illam in partibus Syriae celebratam fuisse, ut Marci Liturgiam in Alexandrina Dioecesi. Neque supposititias illas, aut confictas a nebulonibus, qui sementi dominicae zizania superseminaverint, dicit Balsamon: sed eas non recenseri in Canone Scripturarum, et rejiciendas, non ob eam causam quae Riveto palmaris est, quod multa superstitiosa contineant. Verum modestius agit, nec minus inepte, dum ea sola ratione supprimendas illas judicat, quia omnes Ecclesiae ritum Constantinopolitanae sequi debent: quae ratio cum Protestantium placitis commune nihil habet, quippe quibus non magis Basilii et Chrysostomi Liturgiae sanae videntur, quam Jacobi et Marci.

Liturgiae Jacobi et Marci usurpatae erant in antiquissimis Ecclesiis.

At illas Graecas veteres usu amplissimarum Ecclesiarum consecratas fuisse, si nescivit Rivetus, aut dissimulavit, certum tamen est: quo solo argumento nec confictas illas esse, nec supposititias demonstratur. Jacobi titulum accepit Hierosolymitana Liturgia, quod in ea Ecclesia ab Apostolo fundata celebraretur. Unde Cyrillus ejusdem Episcopus, particulas aliquot ex ea refert, in suis Catechesibus. Hinc nata est suspicio homini confidentissimo, ut fraudis in componenda eadem Liturgia artificem, eam ex illis consarcinasse somniaverit; et Catecheses tamen falso Cyrillo tribui judicat, quae sunt ἀσύστατα. Itaque ex una aut altera periodo, obscure designata, cum inter eos qui rem noverant nota satis esset, facta est integra et satis longa Officii Eucharistici celebrandi forma. Reliqua quae potiorem et mysticam actionem continent designare Criticus debuisset. Sed pendet animi, et num Catecheses ex Liturgia, aut ex ea Catecheses formatae sint, in medio relinquit: quas conjecturas, velut aegri somnia, si recitentur, refellere opus non est. Quomodo etiam si Liturgia Jacobi zizaniorum instar segeti dominicae superseminata est, tam accuratam habet cum aliis Graecis conformitatem? Cur in unam

omnes sententiam ita conspirant, ut in solis verbis discrimen agnoscatur? Nempe quia et illa, et aliae quas vetus Ecclesia usurpavit, factae erant ad principem illam sacrorum legem, in qua omnes Christiani Apostolicum exemplar agnoscebant, communi traditione confirmatum. Illud vero non aliud est quam quod supra delineavimus, idemque cum apud omnes unum inveniatur, non est erratum, sed traditum.

Neque sane aliter de eo judicaverunt veteres Christiani Syri, cum Jacobi Liturgiam sua lingua transtulerunt, sive formulae illae sacrorum Graece primo, sive lingua Hierosolymitana, quae magnam affinitatem habet, scriptae fuerint. Factum id fuisse ante schisma Jacobitarum, hoc est ante Concilium Calchedonense, vel eo solo probatur, quod Orthodoxi Syri, non minus quam Jacobitae, eamdem Jacobi Liturgiam non servant modo inter recentiores multas alias, sed eam ut praecipuam sequuntur, veluti Canonem generalem, ut in Praefatione ad Syrorum Liturgias fusius exponetur. Syrorum de illis judicia.

Quae de Marci Liturgia Rivetus scripsit, plena sunt summae futilitatis: cum non agnoverit Alexandrinam esse, quae a Coptitis conservata foret, et a Marco illius Ecclesiae fundatore titulum nacta apud Graecos, quem apud Coptitas non habet, cum Cyrillo tribuatur. At id illum Criticum docere debuisset Balsamon, cujus testimonio, quo abusus est, constat illam in Aegypti Provinciis usurpatam fuisse. *Papae* nomen in Diptychis occurrit, quo cum significari homo parum acutus existimavit Romanum Pontificem, imperitiae suae in rebus Ecclesiasticis specimen dedit, *nullus enim*, ait, *tunc erat Papa*. Sed is titulus Patriarchae Alexandrino tribuitur a multis retro saeculis, et de eo intelligendum docet ipse Liturgiae contextus, quem ne quidem oculis conjectis aspexisse necesse est, qui talia scripserit. Miratur etiam quomodo Marcus Martyr appelletur, et quis sit iste Marcus enuntiari sibi jubet. Is est secundum Ecclesiae Alexandrinae tabulas Petri discipulus Evangelista et Martyr, ut multis locis vocatur. Sed de eadem Liturgia suo loco dicetur. De Marci Liturgia absurdum Riveti judicium.

Porro quid sibi velit cum Petri Liturgia, non plane intelligimus. De Petri Liturgia. Neque enim si Turriano placuit illius αὐθεντίαν defendere, nostra interest. Petri Liturgia, quam edidit Graece et Latine Joannes a sancto Andrea Canonicus Ecclesiae Parisiensis, prius a Guillelmo Lindano editam, nec antiquorum autoritate, nec usu Ecclesiarum confirmatur: de codicis ex quo descripta est antiquitate editores silent.

Ea igitur est opus Graeci alicujus, qui quod multi Orientales fecerunt, ut se sinceros et perfectos Catholicos esse demonstrarent, Liturgicos codices scripserunt, in quibus veteres suas formas Sacramentorum Romanis accommodavere, temere prorsus, et imperite; cum Ecclesia Romana antiquitus et etiam nunc Orientalibus suos ritus relinquat. Is vero Graecus Missam ex ingenio novam composuit, in quam multa ex Chrysostomi Graeca transtulit, tum Canonem Romano in omnibus similem, si pauca excipiantur quae, non intellecta, pessime interpretatus est. Luctentur contra talem larvam quantum volent Protestantes; sed agnoscant simul Critici sui supinitatem, qui si eam legisset aut origines ejus notas habuisset, tolerabilia multa adversus propugnatores illius dicere potuisset, non ineptire adversus Ecclesiam, quae Liturgiam illam nunquam usurpavit.

De Liturgia Aethiopum.

Quae de Liturgia Mathaei scripsit, ita enim vocat Canonem, ut vulgo appellatur, generalem Aethiopum, absurda magis et insulsa sunt. Edita est illa Liturgia Aethiopice, ad calcem Novi Testamenti, quod Aethiopes ex patria profugi ob Galarum et Muhamedanorum incursionem anno 1548. Romae excudendum curaverunt. Prodiit Latina illius versio, sub titulo Canonis generalis Aethiopum ibidem edita anno 1549. Neque in alterutra editione appellatur *Liturgia Mathaei*, aut ab idoneo scriptore ullo, qui illius meminerit. Sed nec eum ut gentis suae Apostolum agnoscit Ecclesiae Aethiopicae traditio, cum primam Evangelii lucem ab Eunucho Reginae Candacis sibi allatam Aethiopes existiment: et tandem a Frumentio, quem Athanasius ipsis Episcopum ordinavit. Praeter communem illam Liturgiam, quae Canon reliquarum est, alias habent, quarum quatuor editae sunt reliquae manuscriptae: et illarum nulla Mathaeo tribuitur. Quid igitur magnus ille veterum scriptorum censor? *Meminit*, inquit, *Epactae et aurei numeri*. Nempe Versionis autor haec adjecit, quae in Aethiopico non extant: et quamvis in eo legerentur, nesciebatne Computum Aethiopicum a Josepho Scaligero editum, secundum quem festum Paschale annunciabatur? Si quidquam igitur quod ex alicujus Ecclesiae consuetudine Liturgiis insertum est, corruptelae et falsi nota esse debet, ne ullus quidem publici usus liber supererit, a tali censura immunis. Cum de Liturgiis Aethiopicis dicendi locus erit, plura ad demonstrandam Riveti inscitiam in medium conferemus.

De Basilii et Chrysostomi Liturgiis Riveti imperitia.

Erat sane abstrusior haec materia, et captum hominis, extra locos communes suae Theologiae vix egressi superabat: at quis

ferat abnorme de Basilii Chrysostomique Liturgiis judicium? Illius Graecam invidiose comparat cum ea quam sub eodem titulo ex Syriaca lingua conversam Andreas Masius edidit, cujus testimonium refert, ut ostendat istam Graecae, tanquam simpliciorem et vetustiorem, debere praeferri. Quantopere Masium sua conjectura fefellerit, et alio loco diximus, et in Commentariis ad Liturgias Syriacas singulariter exponemus. Inter multas quas habent Syri, Basilio adscriptam nullam agnoscunt, ut patet ex multis optimae notae codicibus. Is quem Masius interpretando secutus est, a quodam advena Sacerdote acceptus, nullas, quas ipse protulerit, antiquitatis notas habebat. Igitur non frustra suspicari possumus idem de ista, quod de Petri Graeca Liturgia, opus fuisse Syri qui aliquam alterius tituli Basilio inscripserit, et fraudem Masio fecerit, viro doctissimo, sed in rebus Orientalium Ecclesiasticis non satis exercitato: similes quippe codices multos vidimus ab advenis Orientalibus falsis inscriptionibus ornatos. Praeterea non minus hallucinatus est Masius in comparatione Graecae cum Syriaca Liturgiae, dum brevitatem istius antiquitatis indicium esse judicavit. Nam quam integram fuisse credidit, Liturgia Syriaca, ab osculo pacis incipit, atque adeo mediam tantum partem officii habet, quod in Graeca integrum est: quae omnia Riveto inaudita erant.

Argumentum ex varietate exemplarium futile.

Praeterea cum Graecam Basilii, ut alteram Chrysostomi impugnat ex varietate exemplarium, idem omnino committit, ac qui Gregorianum Canonem, quo vulgo utimur, suppositum fuisse vellet, quod in variis codicibus sanctorum nomina, Imperatorum, Regum, aut Episcoporum, qui serius vixerunt reperiantur. Utraque illa, quod extra dubium est, usurpatur in Graeca Ecclesia ab annis plus mille ducentis: atque inde originem habuerunt leves aliquot discrepantiae, in precibus praeparatoriis, aut in aliis orationibus. Quaedam exemplaria caeremoniales rubricas habent, quae in aliis non reperiuntur: at alicujus momenti discrimen in illis partibus quae Canonem sacrae actionis constituunt, non reperitur. Quid enim si in parum accurate scriptum codicem Erasmus incidit, aut is qui primus eam Latine transtulit alio usus est? Non ex talibus exemplaribus petendae sunt Basilii et Chrysostomi Liturgiae, sed ex Graecarum, quae illis utuntur, Ecclesiarum tabulariis; cum etsi sanctorum illorum nomina praeferant, Ecclesiae quoque Graecae, quae illis ad altaria utitur sententiam et verba contineant. At quae varietates scripturae in co-

dicibus occurrunt, non alio loco habendae sunt, quam ut variae lectiones innoxiae, quales multas diligentissime collegit Jacobus Goarius, ex quibus ne levissima quidem suspicio corruptelae colligi potest: cum omnes prope ad ritus spectent, qui enucleatius in aliquibus, in aliis brevius explicantur: in nonnullis omittuntur, quia aliunde peti debebant. At in illis, quae tanquam superstitiosa condemnat, audax aeque ac imperitus Criticus, memoriis Sanctorum, et eorum invocatione: commemoratione defunctorum, et aliis quae Reformatio sustulit, fateri debuisset, miram esse istarum Liturgiarum et inter se, et cum aliis concordiam.

Graeci istas Liturgias non composuerunt.

Itaque si quidquam imperitissimo homini absurditatis excidere poterat, illud est quo miram suam Rivetus censuram concludit: Graecos has Liturgias composuisse et falso attribuisse Crysostomo et Basilio. Nam Graecas Ecclesias illis ad mysteria celebranda a multis saeculis usas esse et porro uti, negari non potest: scripto igitur consignatae sunt, non privato alicujus, sed publico consilio, in quod fraus cadere nequaquam potest. Eam quae Basilii dicitur in Constantinopolitana Ecclesia celebrari statis diebus non minus quam Chrysostomi, qui ignorat, alios docere non potest. *At*, inquit Rivetus, *Carolus Calvus Imperator in quadam Epistola ad Ravennatem Ecclesiam formulae ejus Missae mentionem faciens, quae in Constantinopolitana Ecclesia usurpata sit, eam Basilii non Chrysostomi fuisse aperte dicit, quod mirum esset, si Chrysostomus ejus Ecclesiae Archiepiscopus Liturgiam composuisset.* Verum si vel communem Liturgiarum librum, multoties Venetiis editum consuluisset Rivetus, quod illi faciendum erat, qui illarum censorem se profitebatur, mirari desiisset, sed stuporem ipse suum agnovisset; et puduisset illum inscitiae Mornaei et Hospiniani, a quibus tam praeclaras observationes se accepisse testatur.

Fictae et suppositiliae non sunt.

Cum vero fictas illas a Graecis, tam confidenter affirmat, docendi eramus, a quibus tandem, quo saeculo, quo fine fraus illa facta fuisset. Architectos sane fraudis illius ne per obscurissimam quidam conjecturam designare quisquam potest: cum in eam celebrandorum mysteriorum formam Graecae omnes Ecclesiae consenserint, a multis saeculis. Acta aliqua, vel instrumenta fabricare homines ad fallendum parati possunt, quae suo tempore in lucem proferantur, et aliquibus fucum faciant, qui suo testimonio alios in errorem inducunt. In sacratissimo et tremendo, ut Graeci vocant, mysterio, quod quotidie

celebrabatur, et cujus orationes, ritus, ipsa verba memoriae fidelium insculpta erant, quisquam ne existimabit, introductam fuisse nemine reclamante, novam et erroribus scatentem sacri officii formam, quae statim ubique suscepta fuerit, et reliquas omnes, praesertim Apostolicam illam, quam Protestantes somniant, aboleverit? Quando tandem, quo saeculo tanta mutatio facta est? Scire enim illud debent, qui de ea tam confidenter pronunciant. At unde id habebunt, cum nullus autor Ecclesiasticus, historia nulla, rei tam novae, tam inauditae mentionem fecerint. Credetur ne Riveto in rebus quae eruditissimorum virorum cognitionem fugerunt, cum ipse ne editos quidem libros de quibus nugatur, inspexerit? Quo fine etiam, et cui bono? An ut superseminarentur zizania in medio sementis dominicae, et Evangelica illa Liturgia, de qua nunquam Protestantibus inter se convenit, suffocaretur? Verum cum ea ipsa toto caelo ab omnibus aliis differat, Graeci quidem nullo negotio partes Liturgiae suae omnes, Patrum, Conciliorum, et scriptorum omnium testimoniis ita communiunt, ut nihil suis in officiis Eucharisticis esse constet, quod longo Ecclesiarum usu, prius quam illa scriberentur, confirmatum non fuerit; quod de primitiva sua Coena Evangelica et Apostolica Protestantes praestare non possunt. Fraudem illam Concilio Ephesino, et Calchedonensi antiquiorem esse oportuit; cum Nestoriani et Jacobitae ab Ecclesia Catholica secedentes, eamdem Liturgiae formam servaverint.

Atque haec sunt argumenta Riveti qui aliorum commentarios exhauserat, quae qualiacumque sint, ab omnibus exscribuntur: imo quod mirari satis non possumus a quibusdam Catholicis, qui sane aliud agebant, dum frivolis ejusmodi ratiunculis manus dare, quam Liturgias ipsas accurate expendere maluerunt. Nam certum id et inconcussum esse debet, Graecas omnes, illa Petri excepta, a quocumque scriptae sint, formam celebrandae Eucharistiae semper et ubique servatam, Patrum testimoniis confirmatam, ab antiquis haereticis ad suos coetus translatam, omnium denique Ecclesiarum consensu approbatam continere.

CAPUT V.

Quid verisimilius statui possit de tempore quo scriptae sunt Orientales Liturgiae.

Variae sententiae de tempore quo primum scriptae sunt Liturgiae.

QUANTUM obscuritatis sit in ea de qua nunc agendum est, quaestione explicanda, quae huc usque diximus satis ostendunt. Tres vero de eo argumento opiniones sunt. Prima eorum qui Jacobi, Basilii et Chrysostomi Liturgias ab illis quibus attribuuntur scriptas esse contendunt, eaque communis est Graecorum omnium, et multorum Catholicorum sententia. Secunda illorum qui scriptas a sanctissimis illis viris credi volunt, sed non omnino quales ad nos pervenerunt, cum non pauca posterioribus saeculis addita fuerint, et quamdam sint interpolationem passae: ita ferme Baronius, Bellarminus et alii sat multi. Tertia tandem et omnium teterrima sententia est, falso illas esse viris sanctis adscriptas, easque esse suppositilias, falsas, atque adeo nullius in Theologia autoritatis. Ita vulgo Protestantes omnes, quos quidam Catholici secuti sunt, non tamen ita ut agnoverint, dolo malo confictas illas esse, et tanquam zizania frumento dominico superseminata: illas tamen autoritate illa qua commendari Graeci eas volunt, spoliari facile passi videntur.

Cardinalis Perronii judicium.

Inter eos qui prudentius, et accuratius de illis judicarunt, Cardinalis Perronius fuit, dum conjectando assecutus est, eam quae Jacobi dicitur, fuisse Hierosolymitanae Ecclesiae propriam: quae Marci Alexandrinae: Basilii et Chrysostomi Ecclesiarum Patriarchatus Consantinopolitani. Ea ratione fraudis omnis suspicio prorsus evanescit, et frustra sunt impugnatorum Ecclesiasticae disciplinae calumniosae divinationes, nec illis incommodis laborat haec sententia quae in aliis maxima sunt. Ita non erit litigandum, quis hujus, vel illius Liturgiae autor fuerit, a quo literis consignata sit; an ea, quae saeculis autorum quibus adscribuntur conveniant, repraesentet, an mutationes aliquot passa sit. Constet modo talem Liturgiam continere formam Eucharistiae consecrandae, quae a multis saeculis usurpata in insignibus Ecclesiis fuerit, salva est ejus dignitas et autoritas. Usus enim illarum Ecclesiarum qui huc usque viget, ut certus est, adeo ut ne

probabilibus quidem conjecturis vocari in controversiam possit, ita est antiquissimus. Nam Chrysostomo solo teste, nulla prope earum Liturgiae partium, in quibus Actio sacra continetur, non observabatur in Constantinopolitana Ecclesia, cum illas in Homiliis ad populum frequenter insinuet, ut reliqui Ecclesiae doctores persaepe faciunt.

Quid de Jacobi Liturgia verius videatur.

Quod vero tres primas opiniones spectat, de illis ita censuerunt doctissimi Theologi. Jacobi Liturgiam quod attinet, etsi communi Graecorum traditione, Procli, sexti Concilii et omnium tandem recentiorum testimoniis confirmetur, scriptam esse a Jacobo, nihil ex iis efficitur: cum exigua sit in rebus Criticis primae antiquitatis ejusmodi testium autoritas. Omnes illi et quos magno numero citat Allatius, Proclum, de quo non satis exploratum est, exscripserunt: eos Graeci recentiores secuti sunt, eo magis, quod ex Dionysio et Clementinis Constitutionibus tolli, si quid difficultatis esset, existimaverunt. Neque similis traditio Syrorum, de scripta a Jacobo Liturgia, plus ponderis habet, sed quae ad hanc disputationis partem spectant referemus in Praefatione ad Liturgias Syriacas. Majoris omnino autoritatis est superius relatum Basilii testimonium, quo perspicue constat nullum sanctorum eam formam quae consecrationem Eucharistiae contineret, scripto tradidisse. Erat tamen jam a primis Ecclesiae saeculis promulgata sacrorum lex, in qua omnes acquiescebant, et idcirco statim atque scribi coepit, ubique accepta et probata est. Factum id fuisse Apostolicis temporibus a Jacobo vel Marco, nulla idonea ratione probari potest, nihilque circa Jacobi Liturgiam efficiunt Allatii argumenta, eo debiliora, quod sententiam oppositam, velut haeresi proximam insectatur, cum ea fuerit a Catholicis et quidem doctissimis propugnata, neque ullatenus ad fidem pertineat. *Potuit Jacobus Liturgiam scribere*, inquit Allatius: *scripsit ergo: Sed negant haeretici: mihi curae non est, quid dicant haeretici.* Nec haeriticus est, qui negat id quod probari certis autoritatibus non potest; neque si foret, quae cum aliqua verisimilitudine ab illo objicerentur, ita contemtim rejicienda erant, sed refellenda. Opponetur, quod Allatio Graeci omnes suffragantur: et id sane de recentioribus verum est: de antiquis non item: cum nemo inter eos occurrat Proclo vetustior, de cujus opusculi veritate et antiquitate dubitatur. Honor sane habeatur Graecis scriptoribus, ut ex eorum testimoniis constet, Liturgiam istam et alias Traditione Apostolica

ad eos pervenisse: ita enim refelluntur, quantum opus est, qui eas supposititias, fictas, et ab inimico homine profectas temere calumniantur. Verum ad confirmandam scriptionis illarum antiquitatem nihil quidquam efficiunt.

An scripta olim a Jacobo, fuerit postmodum interpolata.

Moderatius est illorum judicium, qui etsi scriptas illas ab Apostolicis temporibus esse judicant, mutationi tamen obnoxias fuisse non diffitentur. Sed id habet incommodi talis opinio, quod illarum interpolationem quamdam admittat, quae si locum habet, nova calumniarum seges Protestantibus offertur. Dicent enim, ut jam a multis dictum est, quae ab Apostolo Jacobo tradita sunt, ab illis quae recentiores manus invexerunt, discerni non posse: addita quoque fuisse non pauca, quae cum vetustissima sint, ipsi novitatis condemnant. Inde fit ut partes Liturgiarum prope nullae intactae ab inofficiosa et temeraria illa censura relinquantur, eo magis, quod aliquas, ut Invocationem sancti Spiritus, et nonnullas alias, inter additamenta numerent. Verum publicis Ecclesiarum officiis Sacramentalibus addita esse sequentibus saeculis, ea quae omnium communi consensu inter sacra recitabantur, interpolatio non est, sed ad usum cujusque temporis accommodatio, publica autoritate, non privato cujuscumque consilio, aut per fraudem facta. Negent Protestantes a Concilii Nicaeni tempore vocem *Ὁμοουσίου* inter Ecclesiasticas preces fuisse adhibitam, nube testium confutabuntur. Desint notae illae certae, publici usus Ecclesiarum, Liturgia nulla erit, quae publicam autoritatem habeat.

Quid verisimilius videatur, nempe scriptas esse Liturgias ante Ephesinam Synodum.

Quandoquidem porro res in obscuro est, adeo ut, quando Liturgiae scribi coeperint, designari certis argumentis non possit, dandum aliquid conjecturae est, sed ita, ut quantum fieri poterit, non inanis illa sit, quales pleraeque Criticorum quos carpimus, sed certa quaedam fundamenta, quibus insistat, constituantur. Igitur Liturgias Graecas scriptas esse oportet ante Ephesinum Concilium, anno Jesu Christi CCCCXXXI. congregatum, in quo damnatus est Nestorius. Hujus conjecturae ratio est, quod Nestoriani, haereticorum qui in Oriente supersunt antiquissimi, cum Constantinopoli primum emersissent, sedem illam occupante Nestorio, Liturgiam servaverunt Constantinopolitanae in multis similem: et notam illa originis suae habet, quae videtur prope certa. In Liturgia Graeca Chrysostomi Invocatio Spiritus sancti super dona proposita istis verbis concluditur *μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου ἁγίῳ Transmutans Spiritu tuo sancto*, quae in aliis Graecis, Syris, aut Aegyptiacis non reperiuntur, praeterquam

in Nestoriana. Nempe quia ritus Constantinopolitanos didicerant primi Nestorii sequaces, quos in Orientem, ubi plerique sedes fixerunt, transtulerunt. Itaque jam in codices relata erat tum Liturgia: et cum Joannes Chrysostomus ab anno CCCXCVII. usque ad CCCCIV. quo secundo pulsus est, sedem tenuerit, potuit eo temporis intervallo preces sacramentales ordinare, atque id sufficiebat, ut ejus diceretur Liturgia, quae ab eo ordinata fuerat.

Jacobi Liturgia scripta erat aetate Cyrilli Hierosolymitani.

Cum vero annis aliquot antea Cyrillus Hierosolymitanus Catecheses suas scripserit, in quibus particulae quaedam sunt ex Jacobi Liturgia desumtae, scripto quoque comprehensam eam fuisse, quae Ecclesiae Hierosolymitanae propria foret, verisimillimum est. Syriacam enim ejusdem nominis, quae ex Graeca expressa est, dudum ante schisma Monophysitarum, qui postea Jacobitae appellati sunt, in scripta relatam fuisse, suadet communis, qui etiamnum superest, illius usus, tam apud Orthodoxos, quam apud Jacobitas. Illi quippe Sacramentales libros numquam ab haereticis acceperunt: cum isti contra suos omnes ab Ecclesia Catholica abstulerint: nullus veterem sacrorum celebrandorum traditionem ita contemserit, ut novas eorum formas componere ausus fuerit. Accedit etiam, quod Liturgia illa Jacobi Syriaca, Orthodoxis Jacobitisque communis, pura est ab omni novitate vocum aut sententiarum, quas haeresis introduxit, et idem circa Nestorianam observatur, qui character primae vetustatis certus videtur. Nam in aliis Ecclesiasticis officiis, illis praesertim quae ad psalmodiam pertinent, frequentissima est vocum et sententiarum ejus generis insitio, quae novitatis non dubium indicium est, ut in notis ad Liturgias observabimus. Sane si non certum et exploratum, at ita verisimile est, ut nihil contra dici cum aliqua ratione queat, Nestorianos illos veteres qui Romano Imperio pulsi Mesopotamiam, conterminasque Persis provincias repleverunt, ut etiam Jacobitas, novos Sacramentales libros, Orthodoxorum libris tam similes componere vix potuisse, nisi scriptos prae oculis libros habuissent. Nec advocandam in hujus conjecturae subsidium existimamus Orientalium traditionem, cujus testes Barsalibi et alii autores, a quibus Jacobum, congregatis in Coenaculo Sion Apostolis et Discipulis, post illapsum Spiritus sancti, Liturgiam scripsisse proditum est. Si enim in Originibus Ecclesiasticis non magni facienda est Graecorum autoritas, ubi critices aliquid requiritur: multo minus Syrorum, et Arabum, qui in hac doctrinae parte Graecis omnino sunt inferiores. Nec utemur Joannis

Maronis autoritate, quem in Liturgiam Jacobi commentatum esse quinto saeculo saepius inculcavit, virisque doctissimis persuasit Abraham Echellensis, ex futili et aliis Orientalibus incognita Maronitarum opinione.

Marci Liturgia ante Calchedonense Concilium.

Marci Liturgia, cum Ecclesiae Alexandrinae propria fuerit, quin idcirco a nomine Evangelistae appellata sit, dubitari non potest: et eodem circiter tempore scriptam fuisse verisimile est, saltem antequam per Dioscorum Ecclesia illa duas in partes divideretur, quae huc usque nullam habent inter se communionem. Itaque quod Syris, ita et Aegyptiis usu venit, ut haeretici Sacramentalia officia foras exportarent, non ut Orthodoxi quidquam ab illis acciperent, quod neque sinebat haeresis odium, neque locum apud istos habere poterat: nam Ecclesia quondam florentissima, Eucharisticis orationibus, et reliquis ad Sacerdotii functionem legibus et institutis abunde instructa, quidquam ab aliis doceri opus non habebat. Eadem post aliquot saecula apud partem Orthodoxam et Jacobiticam observatur sacrorum forma, quamvis in diversa lingua, cum Jacobitae Coptica prope ubique sola, Orthodoxi Graeca uterentur. Isti Liturgiam suam nomine D. Marci designaverunt, et unicam habuerunt: ea enim est de qua consultus fuit Balsamon a Marco Patriarcha Alexandrino, nam is erat Orthodoxus. Coptitae vero, seu Jacobitae, primam et praecipuam, quae reliquarum duarum (tres enim habent) Canon esse solet, Basilio attribuunt: alteras Gregorio Theologo, et Cyrillo Alexandrino.

Cur Jacobitae Aegyptii suam Liturgiam Basilio attribuerunt.

Hujus denominationis rationem aliquam vel devinando assequi difficile est: una se offert quam ut conjecturam doctioribus expendendam proponemus. Cum quarto et quinto saeculo, si non prius, Liturgiae eam quam huc usque habuerunt formam accepissent, Graecae Ecclesiae Patriarchatus Constantinopolitani duas susceperunt, alteram Basilii, alteram Chrysostomi, quem ritus ad usum Ecclesiae cui praesidebat ordinasse, non vana Graecorum traditio est. Nam illa Ecclesia huc usque nullas alias Liturgias usurpavit, et pro suprema, quam in Graecas obtinuit autoritate, reliquas abolevit. Aegre ferebant Alexandrini auctam fuisse majorem in modum dignitatem Constantinopolitanae sedis, quae olim Heracleae subjecta, ne Metropoleos quidem honorem obtinebat. Itaque turbatum non semel ab illis est, cum ex antiqua sua praerogativa negarent se inconsultis, Episcopum Constantinopolitanis dari posse. In Joannem Chrysostomum nimia ambitione peccavit multipliciter Theophilus Alexandrinus: neque Cyrillus ejus successor et ex fratre nepos memoriae viri sanctissimi satis

aequus visus fuit. Unde in Historia Severi Aschmoninensis de tota hac controversia ne verbum quidem occurrit, forte quod de ea loqui non posset sine Chrysostomi aut Theophili, Cyrillique, quem Jacobitae impense venerantur, contumelia. Itaque fieri potuit, ut cum duae Liturgiae Basilii et Chrysostomi in codices relatae fuissent, primam praetulerint, aut ejus saltem titulum suis Copticis Jacobitae praefixerint: neque enim Orthodoxi aliter quam D. Marci nomine Liturgiam suam appellaverunt. Ante saeculum nonum jam vulgatum apud Coptitas erat, ut prima Liturgia Basilio adscriberetur: nam Severus Episcopus, qui historiam Patriarcharum Alexandrinorum scripsit, vocat eum Liturgiae autorem: vivebat autem Severus saeculo decimo. At quandoquidem traditio Orientalium non satis antiqua, et minus firma est, quae ad Basilianae Liturgiae antiquitatem spectant, prosequemur ex Graecis Latinisque autoribus.

Graecorum traditio est Basilium Liturgiam scripsisse.

Graecorum, ut diximus, constantissima traditio est, Basilium, primum post Jacobum fratrem Domini, Liturgiam scripsisse. Proclum testem omnes laudant, neque de opusculi, quo illus testimonium continetur, autoritate dubitant; quamvis a recentioribus Criticis vocetur in suspicionem. At dudum ante quam Proclus scriberet, Basilii Liturgiam in usu fuisse apud Graecas omnes Ecclesias, si Hierosolymitanam et Alexandrinam excipimus, certissimum est. Antiquius extaret de scripta a Basilio Liturgia testimonium in ipsius vita per Amphilochium Episcopum Iconiensem ejus aequalem scripta, si legitima foret, et ejus autoritate Graecos usos non fuisse, mirari non sine ratione possumus. Neque enim critica tantum valent, ut quae Bellarmino, Possevino, et multis aliis, argumenta suspectam illam fecerunt, apud eos aliquid possent. Imo cum Symeon Metaphrastes vitam illam suo more interpolatam collectioni suae inseruisset, nota illis esse debebat, neque magis suspecta, quam tot aliae. Verum diu antequam suo operi Symeon manum admoveret, saeculo circiter dimidioque amplius, notissima Graecis esse debuit Basilii vita per Amphilochium scripta, cum jam ejus antiquam versionem citet Aeneas Episcopus Parisiensis in Tractatu adversus Graecos, quem scripsit ante annum Jesu Christi DCCCLXX. qui ei supremus fuit. Utitur enim ejus testimonio, eamque dicit de Graeco in Latinum a quodam Graeco, vocabulo Evcimio, de verbo ad verbum translatam. Igitur Graecis nota erat duobus prope saeculis antequam a Symeone Metaphraste recenseretur, si quidem decimo saeculo vixit, ut Allatius

Spicileg. T. 7. p. 79. Hist. Eccl. Par. l. 7. c. 7. p. 457.

De Simeonibus.

multis argumentis probavit. Haec porro sunt quae in illa Amphilochii vita leguntur, et quae refert Aeneas Parisiensis, in haec verba. *Post quoddam autem tempus postulavit Deum, ut daret illi gratiam atque intellectum propriis sermonibus offerre insanguineum sacrificium illi, et venire super eum sancti Spiritus adventum. Post dies vero sex, sicut in extase factus adventu sancti Spiritus, septima die apprehendente, coepit ministrare Deo, per singulos dies. Et post aliquod tempus, fide et oratione, coepit propria manu scribere ministrationis mysteria. Atque una nocte adveniens ei Dominus in visione cum Apostolis, propositionem panis faciens in sancto altari, excitavit Basilium, dicens ei, secundum suam postulationem. Repleatur os tuum laude, ut per proprios sermones offeras insanguineum sacrificium, qui non ferens visionem, surrexit cum tremore, et accedens ad altare coepit dicere scribens in charta sic, Repleatur os meum laude, etc.* scilicet reliquas Liturgiae preces.

Rejicitur testimonium ex vita Basilii.

Agnoscimus sane in ista narratione Graecorum *φιλόμυθον*; nec in vindicanda illius veritate opera abutemur: illud tantummodo observabimus simplicem illius narrationis sensum esse, Basilium, antequam sacras Liturgiae preces ordinaret, Deum invocasse, eoque inspirante opus perfecisse. Reliqua neque sancti viri humilitati, neque disciplinae conveniunt, praesertim cum in ipsa Liturgia preces occurrant illius temporibus antiquiores, ut sunt Praefatio, hymnus Cherubicus, recitatio verborum Christi, Invocatio Spiritus sancti, Oratio Dominica, *Sancta sanctis*, et quaedam aliae sacri Officii partes. Neque operae pretium est viri doctissimi Jacobi Goarii exemplo, de concilianda Procli narratione, cum Amphilochiana satagere, cum ista mirabilibus illis *ἐπεισοδίοις* novitatem ipsa suam sufficienter prodat: altera simplex sit magisque verisimilis, quam idcirco solam Trullana Synodus adoptavit. Ex ea enim satis confirmatur pia omnium Graecarum traditio, secundum quam preces Eucharisticae quae versabantur omnium manibus, et ad altaria toto passim Oriente usurpabantur, esse a Basilio juxta receptam consuetudinem ordinatas, usuque Ecclesiarum probatas et confirmatas, existimant.

Testimonium Petri Diaconi de Basilii Liturgia.

Verum extat antiquius multo de Liturgia Basilii jam scripta testimonium Petri Diaconi, et aliorum Monachorum, qui in causa fidei ex Oriente Romam missi fuerant, in libro de Incarnatione et Gratia Domini nostri Jesu Christi ad Fulgentium et alios Episcopos Africae, Christi, ut aiunt, confessione decoratos: nempe cum a Thrasamundo

relegati sunt in Sardiniam, unde anno DXII. restituta Africanis Ecclesiis ab Hilderico Hunerici filio pace, reversi sunt. Paulo post liber ille scriptus est, in cujus octavo capite haec leguntur. *Hinc etiam beatus Basilius Caesariensis Episcopus, in Oratione sacri Altaris, quam pene universus frequentat Oriens, inter caetera: Dona,* inquit, *Domine virtutem et tutamentum: malos, quaesumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva, omnia enim potes, nec est qui contradicat tibi, cum enim volueris salvas, et nullus resistit voluntati tuae.* Laudatus est is locus a plerisque Theologis, nobilioribusque Criticis, observatumque simul est, ea verba neque in Graecis Codicibus extare, neque in Syriaca a Masio interpretata, nec in Coptica. Verumtamen praecipua sententiae pars, quaeque ad quaestionem a Petro Diacono, et reliquis adversus Pelagianorum reliquias agitatam, maxime spectabat, in Graeco textu legitur, *τοὺς ἀγαθοὺς ἐν τῇ ἀγαθότητι διατήρησον, τοὺς πονηροὺς ἀγαθοὺς ποίησον, ἐν χρηστότητί σου.* ut et in veteri versione Latina, *Bonos in bonitate conserva: malos bonos fac, in bonitate tua.* Ea sola particula viris doctissimis non observata, dimovere eos a praecipitata censura debuisset: omnes enim, etiam quorum diligentia merito commendatur, negaverunt ea verba, quae Petrus Diaconus allegavit, in Basiliana Liturgia reperiri. Inde statim judicaverunt, non pervenisse illam ad nos, nisi valde interpolatam: neque enim inventi sunt qui ad Goarii sententiam accederent. Is quippe dum vitam Basilii vulgo Amphilochio adscriptam, ut legitimum autoris cujus nomen praefert opus, defendere pertendit, duplicem ab eo Liturgiam compositam fuisse suspicatus est, quae conjectura nullum *Till. T. 9. p. 304. 684.* in historia aut antiquis monumentis fundamentum habet, meritoque explosa est. At negari non potest, quin illa quae retulimus, ea ipsa sint, quae Petrus Diaconus citavit. Quod si reliqua non eodem loco reperiuntur, probabiles adduci rationes possunt, cur etiamsi ita sit, non idcirco tamen suspectum ejus testimonium esse debeat. Nam saepe observatur ab antiquis, quae allegant ita referri ut verba ipsa non eo ordine quo extant in libris unde depromta sunt, recitent. Oratio de qua agitur occurrit inter multas alias quae a *Μνήσθητι*, seu *Memento* incipiunt: atque ea ratione certum est quodammodo, prima testimonii verba: *Dona Domine virtutem et tutamen*, ex orationibus petita esse, ubi frequenter occurrunt, aut alia quae idem significant, non minus quam in omnibus cujuscumque linguae Officiis Sacramentalibus. Ultima verba ex alio quoque loco petita verisimile est:

nam in orationibus continuatis, quae a *Memento* incipiunt, subsequitur acclamatio τοῦ *Amen* vel *Kyrie eleison:* clausula vero non est nisi in omnium memoriarum fine. Illius autem formulae non unae sunt; communior illa, *Quia tuum est regnum, potestas, virtus et gloria Patris, Filii et Spiritus sancti:* aut paulo aliter. Sunt tamen aliquando diversis verbis expressae: ut *quia tu es sanctus Deus noster. Quia tu es misericors et miserator Deus*, et similes aliae. Facile igitur fuit, ut in Codicibus quos habebat Petrus Diaconus, haec clausula alicubi reperiretur, cum ex Scripturae verbis contexta sit, extetque in variis Latinis Missalibus, imo et in Romano. Quidquid sit, constat ex Petri testimonio sua jam aetate, hoc est sexto saeculo labente et septimo ineunte, totum prope Orientem usum esse Basilii Liturgia, neque dubitatum, quin sacras preces quae erant in omnium manibus *Orat. 20.* ordinasset: atque est illa *εὐχῶν διάταξις,* de qua Gregorius Nazianzenus loquitur. Quaecumque vero ex orationum varietate, et exemplarium tam Graecorum, quam Copticorum et Syrorum dissimilitudine petuntur argumenta, ad elevandam istius Liturgiae autoritatem, sufficienter ex illis quae superius dicta sunt dispunguntur. Sufficit praecipuas preces easdem esse, et quamvis verbis differant, in unam convenire sententiam, ut non suppositia judicetur; at qui Graecam, Syriacam et Copticam attente legerit, agnoscet omnes ex uno limpidissimo fonte prodiisse.

CAPUT VI.

De linguis quibus Liturgiae ab initio et ad haec usque tempora celebrari solitae sunt.

Opinio de tribus tantum linguis ad Liturgiam usurpatis refellitur.

De linguis quibus antiquitus celebrata Liturgia est, et quibus ad nostram huc usque aetatem apud Orientales celebratur, non quid facere Ecclesia debuit, sed quid observaverit constanti et non interrupta disciplina, disquirendum est. Qui enim contra Reformatores primi Ecclesiae causam tuendam susceperunt, ita sunt in ea versati, ut in illas se ambages, ex quibus expedire se omnino impossibile sit, incauti conjecerint. Plerique scilicet quia tribus linguis, Hebraïca, Graeca et Latina titulus crucis inscriptus fuit, tres solum illas in Liturgia celebranda usurpatas fuisse statuerunt. Hebraïca tamen lingua

celebratam antiquitus fuisse, probare nunquam potuerunt: nam si per eam intelligi voluerunt Hierosolymitanam, quae tempore Jesu Christi vulgaris erat in Palaestina, quia in novo Testamento ita vocatur; ne minimum quidem gustum linguarum Orientalium illos habuisse oportebat, qui haec scriberent. Affinis est sane Hebraïcae Chaldaïca illa Hierosolymitana, et ab ea ducit originem, ut Syriaca Mesopotamena; sed non magis eaedem sunt, quam Latina, Italica et Hispanica, quamvis a prima per Barbariem contaminata suam traxerint originem. At pura Hebraïca, quam plebs illiterata non intelligebat, primos Christi discipulos sacra sua celebrasse nemo veterum memoriae prodidit. Servatur quidem illius usus apud Judaeos: nam omnia illorum Officia pura et literali Hebraïca lingua concepta sunt: cum tamen eorum quibus ab aliquot saeculis utuntur, antiquitas non plane perspecta sit, frustra inde praesidium quaereretur opinioni, quae nullum in originibus Ecclesiasticis fundamentum habet, neque cum Ecclesiae primitivae moribus potest conciliari. In ejus quippe synaxibus sacrae Scripturae legebantur, ut in Synagogis fieri solitum erat: sed etiamsi legebantur Hebraïce: statim vulgari lingua, versiculatim exponebantur: et ea est origo Chaldaïcarum Versionum, quae *Targumin* appellantur. At factum id fuisse inter primos Christianos, praeterquam quod probari nulla idonea ratione potest, si verum foret, ad eos pertinuisset tantummodo qui ex circumcisione erant: nihil ad reliquos. Inter istos etiam, cum multi neque Hebraïce, neque Chaldaïce scirent, Scripturae Graecè legebantur, ut etiam apud ipsos Judaeos Hellenistas, tum qui in Palaestina, tum qui in Aegypto et in Asia dispersi erant. Graeca etiam lingua certas orationes, quas Judaei quotidie recitare tenentur pronunciari potuisse, constat ex Responsis antiquissimis sapientum, quae in Mischna continentur. Unde quidquid sit de Scri- *Tract. Berachot.* pturarum lectione, de qua nunc agimus, preces multas solennes vulgari lingua Hierosolymitana pronunciatas fuisse constat, vel unico, sed quod palmare est, argumento. Solenne est Judaeis ab excidio templi secundi Paschale quoddam officium, quo exilium suum solari, et veri Paschatis sui imaginem quamdam adumbrare solent: et id vocatur *Agadat happesach*. In eo officio Paterfamilias orationem habet ad eos qui simul Pascha illud manducant, in qua antiqua Dei erga Israëlitas beneficia commemorat: omnia autem dicuntur Chaldaïce, non Hebraïce. Verisimile porro est in praecipuo, quod inter illos superest religionis officio, servatam esse antiquam, quae stante templo vigebat

disciplinam. Neque obstat quod nonnullae benedictiones quas Paterfamilias recitat super panem et vinum, Hebraice dicantur: breves enim sunt formulae, paucis verbis constantes, quas ex usu quotidiano quisque intelligit. Itaque nec ex Judaeorum antiqua disciplina, nec ex Christiana, aut ejus certis monumentis efficitur, sacra mysteria Hebraïca lingua proprie dicta celebrata unquam fuisse: quod tamen non pauci scriptores, sed infimi subsellii, magno mercati fuisse viderentur; quasi inde magna hodiernae consuetudini autoritas accederet, cum Hebraïcam linguam vulgo ignotam fuisse Christi tempore, extra dubium sit. His et similibus argumentis proditur Ecclesiae Catholicae causa, non defenditur: quippe si Hebraïca, quam intelligunt, lingua Hierosolymitana fuit, vulgaris illa tunc erat: et frustra contra Reformatores disputatur, si lingua vulgari sacra celebrata fuisse conceditur, quod tantopere fateri refugiunt illi Theologi.

Liturgiae Graecae lingua vulgari celebrabantur.

Sed circa Graecas Liturgias eamdem difficultatem experiri necesse est: nam eas celebratas fuisse lingua vulgari, tam certum est, quam certum Graecos toto passim Oriente Graece locutos fuisse, non Hebraïce vel Latine. Ubicumque igitur ea lingua vulgaris fuit, ibi ab initio rerum Christianarum sacra Graece celebrata sunt: nempe per totam Asiam, Graeciam, Aegyptum, et omnes tandem Imperii Macedonici provincias.

Apud Syros Syriace.

In Syria, ubi populi plerumque bilingues erant, non Graece modo, sed Syriace Liturgia celebrabatur, praesertim extra urbes: nam rusticana plebs Graece saepe nesciebat, et in antiquis Conciliis animadvertere licet Episcopos qui Syriace subscriberent et verba facerent, quia Graecae linguae imperiti erant. Hinc originem habuerunt Liturgiae Syriacae, quarum praecipua est antiquitas, cum Schismatum initia antecedant, sintque Orthodoxis, Jacobitisque communes: et eamdem in sacris linguam Nestoriani retinuerint.

Conc. T. 1. p. 279. 459. 640. 668. 669.

In Aegypto Aegyptiace.

Eadem ratione in Aegypto utraque lingua officia celebrabantur, Graeca quae Alexandriae et in inferiori provincia communis usus erat, et Aegyptiaca, quae alibi passim vigebat, quod solo Antonii exemplo demonstratur. Graeci sermonis erat ignarus, quamvis liberaliter educatus: et in Ecclesia cum audiisset: *Vade, vende omnia quae habes*, quasi sibi soli dicta, statim exsecutus est. Haec igitur verba Aegyptiace legebantur: atque eadem lingua Liturgia celebrabatur. Quod enim post schisma Monophysitarum servatum est per totam Aegyptum, ut sacra officia omnia Aegyptiace celebrarentur,

non ab illis haereticis noviter inductum, ut sicut in Occidente Reformatores, Latinae linguae usum vernaculis commutaverunt, ita illi, Graecam quae a multis non intelligebatur, reliquerint: nam, ut alibi observabimus, Graecam Jacobitae aliquando usurpaverunt. Verum quod consuetudine receptum erat, tenebatur, neque quod linguae vulgaris esset, idcirco a sacris arceri debere existimabatur.

Proximi Aegyptis Aethiopes, qui ab illis fidem acceperunt, misso ad eos per Athanasium Frumentio, quique post subactam a Muhamedanis Aegyptum, ad Jacobiticam haeresin transducti sunt per Metropolitas Alexandria missos, habent a multis saeculis Liturgiam Copticae valde similem, Aethiopica sua lingua, quae olim vulgaris fuit, nunc nonnisi a doctis intelligitur. In Aethiopia Aethiopice.

Armeni suo quoque nativo sermone dudum sacra celebrant, tum qui Orthodoxam fidem retinuerunt, tum Jacobitae, ut Moscovitae, seu Rutheni: Constantinopolitanae sedi subjecti Russico, et alii quidam de quibus pauca admodum scimus. Itaque commentum illud de tribus tantum linguis ad Eucharistiae celebrationem adhibendis, ne vulgarium usus approbari videatur, futile prorsus et falsum est: cum ex tribus illis prima locum in Liturgia nunquam habuerit: duae alterae vulgares per aliquot saecula fuerint; reliquae de quibus diximus ad nullam trium referri possint, certus tamen sit illarum usus, olim et huc usque, a Romanis Pontificibus non improbatus. Armeni Armenice.

Protestantes, ad quos refellendos haec argumenta inconsiderate excogitata sunt, ex praejudicatis suis opinionibus abierunt in alia omnia: cumque receptam apud nos disciplinam de retinenda in sacris Latina lingua conculcassent, ex diversis Scripturae locis, et Orientalium Ecclesiarum exemplo recte se fecisse probare conati sunt, quod lingua vulgari ubique officia sua celebrarent. Ea occasione cum multi diversa testimonia collegissent, prodiit ante annos aliquot opus posthumum Jacobi Usserii, quo sacras literas et officia Ecclesiastica linguis vernaculis legi et celebrari oportere probandum suscepit. Praecipuum argumentum duxit ab Orientalium Ecclesiarum exemplo; *Syri enim*, inquit, *Syriace, ut Graeci Graece: Coptitae Coptice, Armeni Armenice, Aethiopes Aethiopice sacra faciunt.* Ita sane; neque tantum operae ponendum fuerat, ad rei vulgaris et notissimae probationem: neque illis exemplis Ecclesia Romana laeditur; cum ipsa quoque Latinam linguam, dum per Occidentem vulgatissima foret, ad psalmodiam et Sacramenta adhibuerit: nec fuit unquam inter Orien- Protestantium argumenta inde sumta nihili sunt.

talem et Occidentalem disciplinam hac in parte diversitas, ut perspicue demonstrabimus.

Nam omnes illae linguae dudum vulgares esse desierunt.

Graece Graeci, Syriace Syri Liturgias celebrant antiquitus: id nemo inficiatur, nisi illi forte qui bellum illud de crucis titulo argumentum admirantur. At quod inde Usserius et alii collegere, sacra eorum Christianorum quos enumerant, exemplo, populari sermone celebranda esse, falsissimum est. Quippe Syri Orthodoxi, Jacobitae et Nestoriani Syriacam linguam, cujus ab aliquot saeculis usus vulgaris nullus est, non magis intelligunt, quam plebs rusticana nostra Latinam. Nestoriani singulari, et ignota reliquis Christianis Orientalibus consuetudine, ex quo in Mesopotamia sub Regum Persiae patrocinio sedes fixerunt, Ecclesiasque multas occupaverunt, aut novas instituerunt, omissa Graeca lingua, solam Syriacam usurpare coeperunt, eamque in Tartaria, Perside, Sinarum regione, et India Sacramentis celebrandis propriam et unicam esse statuerunt. De Perside testantur libri veteres multi et inter alios, insigne Lectionarium Persicum Evangeliorum de circulo anni, in quo multa Syriace occurrunt: tum varia ex Historia Catholicorum seu Patriarcharum illius sectae exempla, quae alibi referemus. De Tartaria quoque varia exstant ibidem testimonia, quae Abulfaragii, Marci Pauli Veneti, Villelmi de Rubruquis, et aliorum qui eas regiones lustraverunt, autoritate confirmantur. De India Malabarica notissimum est ex sola Alexii Menesii Goensis Archiepiscopi visitationis illarum Ecclesiarum relatione, et Synodo Diamperensi. De Sinis unicum, sed omni exceptione majus testimonium dat lapis Sinicus anno MDCXXV. in Provincia Xensi effossus, Syriacis Sinicisque characteribus insculptus: quo sacram illic fuisse apud Nestorianos Syriacam linguam certissime probatur. Quis existimabit in remotissimis illis provinciis vulgarem fuisse linguam Syriacam? Ignota igitur lingua jam ante annos mille Nestoriani, nullo Romanae disciplinae contagio afflati, Liturgiam celebrabant.

Syriaca lingua dudum plebi ignota.

Serius in Syria patrii sermonis usus obsolevit, cum essent decimo et undecimo saeculo, qui eodem adhuc uterentur et scriberent: quamvis illi non tam vulgo illiterato, quam doctis scriberent. Unde qui opera multa, et quidem meliori saeculo digna, edidit Gregorius Abulfaragius, Nomocanonem, Grammaticam, et alia nonulla, ut pluribus prodesse possent, cum Syriace primum scripsisset, Arabice est interpretatus. Sunt tamen anni prope sexcenti, ex quo lingua Syriaca

apud Syros ipsos non nisi studio, ut apud nos Latina, comparari solet: neque idcirco antiqua disciplina, Liturgiam Syriace celebrandi, mutata est.

Ut apud Coptitas Aegyptiaca.

Eadem ratio Coptitarum Alexandrinorum fuit, inter quos Aegyptiaca lingua, cum ante Muhamedana tempora vulgaris foret, oblivioni tradita est, et in libris tantum Ecclesiasticis conservata, si quosdam locos excipimus circa Ossiutam et in Thebaïde, ubi, teste Makrizio, viguit inter Christianos illius usus familiaris, cum alibi extincta esset. At Alexandriae et Cahirae, ut olim vernacula erat Graeca lingua, ita dudum Arabica locum ejus occupavit, et tamen Coptica tantum inter Jacobitas sacra Officia celebrantur, quam Sacerdotes ipsi, nisi multum operae ad eam comparandam posuerint, non intelligunt. Neque idcirco venit ulli Patriarcharum Alexandrinorum in mentem, ut in plebis illiteratae gratiam antiqua consuetudo tolleretur, et vulgari Arabica sacrum fieret. Illius utilitati consultum satis existimatum est, si Epistolarum et Evangelii lectiones Arabice fierent, postquam Coptice pronunciatae erant: tum Sacerdotibus juvandis, adjuncta est plerisque Liturgiarum codicibus interpretatio Arabica, ut eas meditari et intelligere possent, non ut versionibus illis inter publica Officia locus esset. Quamvis enim a multis autoribus memoriae proditum sit, Arabice apud Syrianos, hoc est Jacobitas Orientales, et quosdam Melchitas, Psalmodiam et Sacramenta celebrari, nihil tamen minus verum. Adjunctae sunt quibusdam Liturgiis versiones Arabicae, ut in ea quae Cyrillo tribuitur, Missalis Chaldaïci Romae editi; et in libro Ministri, seu Ministerii Diaconici, ibidem edito. Attamen versionum illarum usus in publicis officiis nullus est, cum institutae sint ad juvandos Sacerdotes et Diaconos, linguae Syriacae minus peritos. Extant in variis codicibus manuscriptis Horologii, sive libri precum quotidianarum, versiones Arabicae, et earum una anno 1514. Fani fortunae edita est, sed haec ad privatae pietatis officia pertinent, non ad publica.

In Descript. Aegypti.

Apud Aethiopes Aethiopica.

Aethiopes veterem linguam, qua scripta est illorum Liturgia, nisi eam studendo comparaverint, non magis intelligunt, quam illiterati Syri vel Aegyptii Syriacam vel Copticam: nam ea, quae Amharica dicitur, loqui solent. Nec Armeni vulgo peritiores sunt antiqui sui sermonis, quo Officia scripta sunt: imo Graecos idiotas qui noverit, sciet eos literalis linguae, quae in Liturgiis et Psalmodia usurpatur, plane imperitos esse, unde Catecheses, Conciones,

et ejusmodi pii libri barbarico stilo scribi solent, neque enim aliter intelligerentur.

Nulla in Oriente Ecclesia vernaculo sermone sacra celebrat.

Ex illis igitur manifestum est Usserium reliquosque Protestantes, qui de sacris vernaculis longos et laboriosos commentarios ediderunt, nihil egisse, cum ne una quidem Ecclesia toto Oriente assignari possit, quae vulgari, et quam plebs vernaculam habeat, lingua, ad Liturgiam celebrandam utatur. Accusant Romanam, quod Latinam solam admittat; accusari eodem jure possunt Orientales omnes, qui obsoletis quoque, et quas eruditi soli sciant, linguis, sacra faciunt. Dolo malo, ut fidelibus mysteria non pateant, id apud nos fieri calumniantur Protestantes: at certe doli nullius suspicio olim esse potuit, cum Romae, tota Italia, Africa, multisque aliis in provinciis Latine omnes plerumque loquerentur. Cum post Barbarorum incursus Latina lingua primum inquinata, tandem penitus extincta est, non idcirco visum est orationes sacras, quae quotidie ad altaria recitabantur, vernaculis commutare: plebis institutioni provisum est, per homilias et catecheses in vulgarem stilum conversas: antiqua consuetudo servata est. Pari modo Coptitae: Syri Orthodoxi, Nestoriani et Jacobitae, Graeci, Aethiopes linguam longo usu consecratam, quamvis a vulgari alia abolitam retinuerunt.

Omnes antiquam linguam retinuerunt.

Sane si quod Protestantes, idem Orientales Christiani in animo habuissent, scilicet sacra mysteria non posse illis precibus perfici, quae a populo non intelligerentur, veteres Sacramentales libros suos, ut illi fecerunt, abjecissent, et vernaculos substituissent. Itaque Nestoriani statim cum Seleuciae et Ctesiphontis Ecclesia occupata, illic sedem Antistitis supremi sui constituerunt, essetque in familiari usu et in ore vulgi lingua Persica, tres suas Liturgias Syriacas omisissent, et Persicam illarum versionem substituissent. Id tamen nunquam committendum arbitrati sunt: verum scripturas, et earum sectiones quae in Ecclesiis ad Liturgiam leguntur Persice interpretati, officia Syriaca antiqua sua servaverunt, et posteris tradiderunt. Ecclesias suae sectae in Tartaria superiori, et in Turquestania multas fundaverunt, imo et novas Metropoles erexerunt: ita quoque in India et in Sinarum Imperio. Liturgiae tamen linguis Turquestanica, Indica, aut Sinica celebratae ne vestigium quidem occurrit: cum contra Syriacam ubique adhibitam fuisse multis argumentis constet. In Aegypto et Syria Arabica lingua a Muhamedanis illata, vulgaris est ab annis plusquam mille, nec alia plebs uti solet: at nihilominus nunquam Arabice Liturgiae celebrata est, cum, ut dictum fuit, ver-

siones Arabicae, quae Copticis exemplaribus adjungi solent, juvandis Sacerdotibus, non Officiis publice celebrandis destinatae sint. Melchitae seu Orthodoxi Alexandrini, Graece in Aegypto sacra faciunt, nec ullus est ad altaria linguae Arabicae usus. Constantinopolitani, cum inter Turcas versentur, nunquam de Liturgia Turcice vertenda cogitaverunt, sed veteri Graeca, quam plebs non intelligit, uti pergunt, ut ante mille trecentos annos observabatur.

Eorum exemplo disciplina Romana confirmatur.

Igitur Orientalium Christianorum exempla, quibus Protestantes Romanae Ecclesiae disciplinam impugnant, eam mirifice confirmare agnoscuntur, cum ratio sit prorsus eadem retentae linguae veteris, quae vulgaris olim fuerat, quam, etsi in desuetudinem abiisset, mutari vernaculis versionibus, nec Orientali, nec Occidentali Ecclesiae placuit, ob antiquitatis reverentiam, qua ratione multa Graece, etiam a populo dicenda, in Copticis Officiis conservata sunt. Nec in sacris solum, verum in praecipuis rebus ad Ecclesiam spectantibus linguarum extinctarum usus perseveravit, quod singulari lege apud Coptitas tenetur, circa Ordinationes Episcoporum, praesertim Alexandrini Patriarchae. Antiqua consuetudo est, ut postquam electus fuit, conficiatur instrumentum, quo Episcopi, Archimandritae Monachorum nomine, Presbyteri et Diaconi, testatum faciant talem, consensu communi electum esse Archiepiscopum Alexandriae. Illud instrumentum tribus linguis confici solet; Graeca, quam ab illis qui scribendo adfuerunt non intelligi, satis probant spissi et frequentes contra orthographiam et grammaticam errores, etiam in melioribus hujus formulae exemplaribus, ut in Pontificali Seguieriano. Coptica aliud exemplum describi solet, quae non magis a plebe intelligitur quam Graeca: tandem Arabica, quae sola vulgaris est. Idem observatur in literis quae vocantur *Συστατικαί*, voce Graeca, quibus acta Ordinationis Patriarchae continentur, ut in illis quae ad *'Ενθρονισμὸν* spectant, quod etiam erga Episcopos, cum ordinantur, observari solet.

Multas formulas Graecas Coptitae in Liturgia sua retinuerunt.

Iidem Alexandrini Jacobitae multas prae caeteris Christianis particulas sacri officii conservaverunt, quae inter Copticas orationes Graece dicuntur. *"Ανω τὰς καρδίας. "Εχομεν πρὸς τὸν κύριον* et reliquas praefationis formulas. *Οἱ καθήμενοι ἀναστῆτε. Εἰς ἀνατολὰς 'βλέπετε. Qui sedetis surgite: Ad Orientem aspicite*, et omnia fermo quae a Diacono dicuntur ad populum. *Sanctus ter, pleni sunt caeli, et terra, etc.* Graece quoque dicit Populus: ita frequens illa orationis formula, *Κατὰ τὸ ἔλεός σου κύριε, Secundum misericordiam tuam Do-*

mine, et non secundum peccata nostra: tandemque celebris illa de corporis et sanguinis Christi vera et reali in Sacramento praesentia, quam Graece quoque pronunciare ex antiquissima consuetudine solent. Imo in solenni acclamatione, qua probare se testantur electionem novi Patriarchae, Graece loquuntur, non Coptice, aut Arabice, clamando *Ἄξιος, Dignus est.*

In Monasterio sancti Macarii nihil in Ecclesia Arabice legitur.

Norunt Historiae Christianae Aegyptiacae periti, quanta apud omnes, non Orthodoxos modo, sed Jacobitas ipsos fuerit Ordinis Monastici dignitas, propter admiranda illa sanctimoniae exempla, quibus eremum illustraverunt Paulus, Antonius, Macarius et tot alii. Aucta est inter Jacobitas Monachorum veneratio, quod post Synodum Calchedonensem omnia ferme Monasteria Dioscoro adhaeserunt, et adversus doctrinam de duabus in Christo naturis acriter pugnaverunt. Illos praeterea prae reliquis venerantur, qui in Monasterio sancti Macarii in deserto Scetis, vitam religiosam professi sunt, quod non modo fidei suae, sed disciplinae pariter essent retinentissimi. At in celebri illo Monasterio, quod summam prae reliquis dignitatem habet, cum alibi et in ipsa Patriarchali Ecclesia vulgari Arabico sermone legantur Epistolae, Evangelia, et sectiones veteris Testamenti: nihil omnino vulgari lingua legitur, idque ex vetutissima consuetudine quae in legem transiit, cujus testes sunt Abulbircat et alii qui de Ritibus scripserunt.

His probationibus omnia Protestantium argumenta refelluntur.

Atque haec quae diximus de usu linguarum Orientalium in sacris Officiis, ita certa et explorata sunt, ut contradicere nemo, nisi rerum Orientis Ecclesiasticarum imperitissimus, possit, et inutilitatem tot testimoniorum nihil ad rem spectantium, ab Usserio congestorum, satis demonstrant. Neque nos movent tanta nomina, cum de rebus notissimis agatur, quae, si Usserii et aliorum Protestantium diligentiam fugerunt, sunt tamen verissimae. Ea porro omnia quae in adversaria conjecerat, ad Versiones sacrae Scripturae et Liturgias spectantia, hominis sunt qui quaecumque occurrebant absque delectu colligebat. Nam quae de utroque argumento habet, praesertim de Versionibus, a nemine scribi poterant qui levissimam illarum notitiam habuisset, ut alibi fusius demonstrabimus. De Liturgiis ita loquitur, ut nullam vidisse satis intelligatur. Deterius adhuc, qui Auctarium adjecit operi posthumo, cujus consilium fuit ut Catholicis fortissime malediceret, quod solum praestitit, sed novo et inusitato more. Romanenses, et Pontificios, et quid non, vocare nos solent: sed qui

Haereticos absolute vocaverit, Orthodoxis oppositos, rari fuere. Quinam enim et cujates sunt Orthodoxi illi qui omnes Protestantium sectas complectuntur? Non sane Anglicana, in qua vivebat Ecclesia, quae etiam Usserium Calvinistam potius rigidum, quam doctrinae suae interpretem et defensorem experta est. Sed haec sufficiunt: unum adjiciemus quo solo intelligetur quantum fidei eruditis illis habendum sit. Ecclesiam Romanam jugulasse sibi videntur, cum enumerant Orientales, qui sua lingua celebrant Sacramentalia officia. Ita sit: at in ipsa urbe Roma editum est Missale Aethiopicum, Syrum item et Armenum: edita sunt Evangelia Arabice, Psalterium: imo integra versio scripturae Arabica ante paucos annos. Psalmi Syriace et Arabice in Monte Libano. Si haec nescierunt, cur de rebus sibi incompertis scribunt? si dissimulaverunt, ubi est bona fides? Qui linguas quibus sacra fiunt a multis saeculis plebi ignotas esse nescit, plus etiam quam inter nos Latina lingua, discipulorum inter cathedras plorare jubendus est.

CAPUT VII.

De Liturgiarum Autoritate.

Liturgiarum magna in quaestionibus fidei est autoritas.

Si quidquam in iis quaestionibus quae fidem et disciplinam spectant elucidandis, gravissimam autoritatem habet, testimonium omnium Ecclesiarum est, perscriptum antiquitus, et temporum successione continuatum et renovatum. Magnum hoc in genere pondus habent vetusta Traditio, et consentientium de praecipuis fidei disciplinaeque capitibus sanctorum Patrum scripta, Decreta Conciliorum et reliqua Ecclesiastica monumenta. Sed inter illa maximam dignitatem obtinent ea, quae totius quodammodo Ecclesiae vocem et testimonium exhibent, quia ubique cognita et probata sunt, et in illis non Episcoporum modo, sed plebis etiam suffragia continentur. Tales porro sunt Liturgiae, de quibus huc usque diximus, et quarum commendatio praecipua non tam a nominibus eorum quibus tribuuntur, quam a communi usu Ecclesiarum, quae a multis saeculis ad altaria iis utuntur, petenda est. Nihil non moliti sunt Protestantes, ut eas tanquam supposititias rejicerent, quod scilicet saeculis quibus scriptae dicuntur,

multa non convenirent, neque autoribus quorum nomina praeferebant; quod argumentum quam imbelle esset, demonstravimus. Nemo tamen Criticorum illorum aut probavit, aut probare aggressus est, Graecas Liturgias Jacobi, Marci, Basilii et Chrysostomi ab antiquissimis temporibus usurpatas non fuisse Hierosolymis, Alexandriae totaque Graecia et Asia, neque de illa quaestionis parte, quae momenti maximi est, videntur cogitasse. Omnes enim calculos Riveti, Usseriique aut ejus editoris evertebat, qui frigido diagrammate vernaculorum sacrorum Chronologiam exposuit, ut scilicet ab Antichristo nato, hoc est circa Gregorii I. saeculum superseminata fuerint ab homine inimico messi Dominicae, haec Liturgiarum zizania. Certum enim est, omnibusque testimoniis confirmatum, ducentis ut minimum annis ante ridicula illa Antichristi *γενέθλια*, receptam ubique inter Christianos fuisse illam celebrandae Eucharistiae formam, quam Graeci codices repraesentant, exigua prorsus, aut nulla inter veteres recentioresque differentia, quae ad partes officii sacri essentiales pertineat: neque vel levissimis indiciis novam sacra faciendi formam usurpatam fuisse, quae cum Protestantium disciplina conveniat, probare quisquam potuit. Nestoriani jam ante multos annos ab Ecclesia divulsi, similem Graeco ritum ad se transtulerant: et paulo post Jacobitae suum quoque, Graeco simillimum quotidie celebrabant. Igitur ex sola temporum observatione refellitur inanis illa fabula, nutriculis potius quam Theologis digna, quae tamen paucis confutanda est.

Diss. de sacris vernaculis.

An ab Antichristo quem natum Protestantes volunt sub Gregorio I. ortum habeant Liturgiae.

Natum esse in Occidente et quidem Romae insignem illum ad deformitatem puerum Antichristum, omnes qui hanc egere fabulam pertendunt, adeo ut stupidi illis videantur Graeci septimi et sequentis saeculi, quod Antichristi signa Muhamedi accommodaverunt. Negotiosum sane nobis Calvinistae Antichristum suum repraesentant, qui non modo totum Occidenten, sed Orientem quoque paucis annis ita corruperit, ut Apostolicae et Evangelicae illius Coenae, de cujus forma nunquam convenire inter se potuerunt, ne vestigium quidem superfuerit. Verum nato tantum et adhuc in cunis vagiente Antichristo, jam dudum mutatam esse sacrorum omnium faciem oportuit, cum illam ipsam, quae huc usque inter illos viget, Nestoriani et Jacobitae non modo servarent, sed ut a majoribus, communibusque doctoribus traditam et usurpatam, quotidiano usu frequentarent. Erant inter illos et Orthodoxos de fide continua certamina, et multorum de illis controversiis scripta ad nos pervenerunt. Proferant Protestan-

tes vel unum autoris idonei testimonium, quo Jacobitas vel Nestorianos accusatos fuisse constet, quod novam Eucharistici Officii formam introduxerint; quod inter preces sanctorum, et praecipue Beatae Virginis, nomina recitaverint; quod pro mortuis oraverint; quod verba Christi super oblata panis et vini dona religiose pronunciaverint; quod super eadem Spiritum sanctum invocaverint, quod aquam vino miscuerint. Sunt enim haec zizania Riveliana, quae ab Antichristo nondum adulto, toto Oriente, non minus quam Occidente superseminata esse necesse fuit, ut recto stet fabula talo. Graeci, sero tamen, de Azymis Latinos calumniari coeperunt, quod fecerunt etiam Melchitae qui Graecam Ecclesiam sequuntur. Jacobitae Aegyptii Syros accusaverunt novitatis, quamvis in eadem Monophysitarum secta essent, quod paululum salis et olei oblatis inderent: omnes adversus Armenos acerrime invecti sunt, quod vinum absque aqua calici infunderent. Qui in minimis tam exacte veteri disciplinae adhaerebant, ut ab ea deflectere flagitium existimarent, nemo eos suspicabitur in maximis et, in tota sacri officii dispositione, negligentes adeo fuisse, ut pro Apostolica illius celebrandi forma novam, superstitiosam, et, quod Rivetum et alios scribere non puduit, histrionicam substitui tranquille paterentur. Jacobitas accusavit Isaacus Catholicus Armeniae quod novas Liturgias composuissent, quamvis earum ordo et sententiae receptis inter Orthodoxos conformes essent; et eadem ratione Balsamon, Marci et Jacobi appellatas, supprimendas judicavit, quia vulgo receptis non erant omnino similes. Quid futurum fuisset, si illae cum antiquis commune nihil habuissent, non magis quam Officia celebrandae Coenae apud Protestantes.

Orientales Liturgiae dudum antea in usu erant.

Itaque indubitatum est Graecas, de quibus supra diximus Liturgias, jam quarto saeculo, in tota Orientali Ecclesia, ut aliarum ne memoria quidem sit, ab omnibus Christianis, tanquam Apostolicam et Evangelicam celebrandae Eucharistiae formam continentes, fuisse receptas. Idem de Copticis et Syriacis statuendum est, quarum usus aeque certus: simillima quoque est et maxime gemina orationum rituumque dispositio, ut ad unum et idem exemplar expressae agnoscantur. Eadem apud Graecos, Syros, et Coptitas de earum antiquitate et autoribus traditio: cum ut illi Jacobum primum autorem esse credunt, ita Syri ad eum primam et praecipuam suam referunt, Graeci Alexandrini suam ad Marcum, Ecclesiae suae fundatorem: quae opinio illis temporibus nata et propagata, quibus Critices lumen

nullum erat, nihil aliud significat, quam quod Apostolica traditione eas acceperint. Id si verum non est, caruisse necesse foret Ecclesias Orientales communi et ubique probata Sacramentorum celebrandorum forma, quod ne cogitari quidem potest; aut aliam habuisse Apostolicae illi Protestantium similem, quae per eam cujus usus constat non interruptus ad haec usque tempora, abolita fuerit: utrumque absurdissimum est, tamen ex Critica Riveti sequitur necessario. At Criticum rationibus et certis ex historia probationibus confirmare oportebat, quae contra communem opinionem alios docere aggrediebatur; neque enim vanis declamatiunculis, et maledictis quidquam proficitur; sed qui ad ea confugiunt, produnt ipsi sese, dum fatentur quodammodo argumentis se autoritatibusque destitui. Clament igitur Rivetus et similes, supposititias esse Liturgias, quia non scriptae sunt totidem syllabis a Jacobo, Marco, Basilio et Chrysostomo; nihil efficient, modo constet publicus nec interruptus per multa saecula illarum usus, de quo ne cogitasse quidem videntur.

Autoritas ex usu Ecclesiarum major est quam ex privati autoris nomine.

Ex eo scilicet potius quam ex titulis quos posteri illis addiderunt, aut etiam ex autorum dignitate, stabilitur illarum autoritas, circa doctrinam et disciplinam. Sunt enim non unius quantumvis magni Doctoris voces et verba, sed Ecclesiarum, quae cum unanimi consensu eam sacrorum formam, precesque probaverunt, legis illa vim obtinent, qua, si sacras literas excipimus, major esse nulla potest. Nec id noviter excogitatum est, cum precum Ecclesiae testimoniis Augustinus Pelagianos confutaverit, ut a Caelestino Pontifice, et aliis factum est. Ita quidquid in Jacobi Graeca Liturgia legimus, testimonium totius Ecclesiae Hierosolymitanae, et aliarum quae eadem utebantur, fuit, quod majus est quam si Apostoli ipsius opus fuisset, cum in Canone scripturarum, quamvis eum autorem haberet, recepta non sit. Similiter in Marci Graeca, aut Aegyptiaca, totius Ecclesiae Alexandrinae fidem agnoscimus: ut in Syriacis Syrarum, in Graecis Graecarum Ecclesiarum. Velim scire num Ecclesiae Orientales omnes recte de Trinitate sentiant: cum ubique Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum, tanquam unius substantiae, invocari video, quin fidem in Concilio Nicaeno stabilitam profiteantur, dubitare non possum. Ita cum Mariam *Θεοτόκον* videmus in precibus Liturgicis, aut aliis appellari, scimus illos qui ita loquuntur, a Nestoriana haeresi abhorrere.

Pari ratione, si quis lectis Albertini aut aliorum hujus aetatis Calvinistarum, maxime Claudii, commentariis commotum se sentiat, quod eos affirmantes videat doctrinam realis praesentiae corporis Christi in Eucharistia, natam esse in Romanae Ecclesiae sinu, Graecisque et omnibus Ecclesiis Orientalibus esse ignotam, consulat libros Orientalium Ecclesiasticos, agnoscet malam hominum fidem, cum summa ignorantia et incredibili temeritate conjunctam. Quae enim major esse potuit, quam hominem, quem vix Graece scivisse quisque agnoscit; qui Orientalium linguarum erat plane expers, rerum multo magis, ea confidentia, quae vix in doctissimis et hoc in studiorum genere subactis ferri posset, affirmasse ea, quae sola librorum qui sunt in omnium manibus, inspectione confutantur. Unde factum est, ut cum Albertinus, vir infinitae lectionis, omnia prope veterum scripta scrutatus esset, in quibus de Eucharistia sermo est, et quaecumque magis perspicua sunt ad metaphoricos sensus detorqueret, de multis quae in Liturgia passim occurrunt, verbum vix fecerit. Intelligebat quippe satis, orationes simplicissimas, et quae a plebe audiebantur, repudiare sententias illas abstrusas quas subtilis Theologus vix intelligat, et quas viri minus doctrina et eloquentia, quam sanctitate celebres, propriis verbis facile exposuissent, non illis quae aliud omnino significant, si simpliciter accipiantur. Cum enim populus audiebat Sacerdotem, singulari oratione invocantem Spiritus Sancti illapsum super dona proposita, ut adveniens efficeret panem quidem corpus Christi; vinum et aquam sanguinem Christi, ea transmutando virtute divina, nemo existimaverit circumstantes Christianos ea verba ita accepisse, ut panem et vinum non magis crederent corpus esse et sanguinem Christi, quam ipsi essent. Ita enim brevem illam, sed omnia significantem Liturgiae partem *Corpus Christi*, ad quae verba fideles respondebant, *Amen*, interpretatus est Albertinus.

Simplex earum lectio omnia Claudii argumenta refellit.

Concedamus ejus admiratoribus, esse in sanctorum Patrum sententiis obscura multa, quae luce indigeant, cum oratorie quaedam dixerint, ad quorum similitudinem ea quae de corporis Christi vera et reali praesentia scripserunt, interpretari oporteat. Tamen cum de sacris mysteriis ad fideles, aut ad recens baptisatos verba faciebant nunquam minus rhetoricabantur: sed demus ita esse. In Liturgicis precibus nullus rhetoricae aut amplificationi locus. Cum hortatur Diaconus, ut stent omnes in timore et tremore ante quam sacra actio incipiatur, et antequam invocetur Spiritus Sanctus, nonne ipsa verba

Simplex illarum stilus coactas interpretationes non admittit.

significant exspectari insigne aliquod divinae omnipotentiae miraculum: quod si non esset, non magis eo loco, quam in aliis quibuscumque Liturgiae partibus adhibenda foret similis hortatio, aut rejicienda ad Communionem, quo solo tempore, qui realitatem verbo tenus agnoscunt, fieri per suscipientium fidem: id quod vetus Ecclesia docuit et Orientales omnes credunt effici superlabente in dona proposita Spiritu sancto, sicut ad Incarnationis mysterium, in Virginem supervenit. Communem Ecclesiae fidem contra Arianismi instauratores de Christi divinitate et Spiritu sancto ipsi et Patri consubstantiali, omnes prope Liturgiarum paginae repraesentant, simulque scripturae testimonia eodem sensu referuntur, quo Ecclesia Catholica intelligi illa jubet. Beatae Mariae Virginis dignitatem, ejus et omnium Sanctorum invocationem, ut pro nobis apud Deum intercedant, preces pro mortuis, Crucis signum ubique ad benedictiones et consecrationes adhibitum: humani generis ruinam et corruptionem per Adami peccatum, divini auxilii necessitatem ad omne opus bonum, et omnia tandem fidei capita sacris illis precibus breviter, sed perspicue continentur.

Continent vocem Ecclesiae.

In illis igitur, non doctoris alicujus eximii, non Concilii, sed totius Ecclesiae vox auditur, cum inter se consentiunt, ut sane mirus illarum in istis omnibus consensus est, non Latinarum modo et Graecarum, sed Copticarum, Syriacarum, et reliquarum, si pauca excipiuntur, in quibus Nestoriani et Jacobitae veneni sui quidpiam instillaverunt, qua de re dicetur postea. Nec inaniter aut oratorie dictum intelligi debet, vocem totius Ecclesiae precibus publicis, praesertim Eucharisticis contineri. Nihil enim inter sacra mysteria fidelibus proponebatur, quod non Antistitum judicio probatum esset, aut antiquitus traditum: successuque temporis et longo usu autoritatem ab aliis Ecclesiis accipiebat, quae cum reliquis communicabant, quod fieri non potuisse certissimum est, si in aliqua preces usurparentur, quae aut erroris suspicione, aut novitatis laborassent. Res exemplis manifestior fiet. Quaecumque communem Ecclesiae fidem spectant antequam per Nestorianos et Jacobitas scissa fuisset, ea leguntur in omnibus Liturgicis, aut aliis Sacramentalibus officiis, etiam illorum haereticorum: quia scilicet necessaria ad salutem dogmata fidelibus ita facilius inculcabantur. Exorti sunt Nestoriani qui ab Ecclesia secedentes, sacramenta, et Liturgiam abstulerunt, et propriam sibi fecerunt. In ea vix quidquam ab illis insertum reperitur, quod ad erroris sui commendationem spectet, et, ut videtur, ne id facerent religione

tenebantur; cum in aliis precibus venena sua libere sparserint. Jacobitae postea intactam quoque Liturgiam servaverunt ab illis additamentis, quae ad unius in Christo naturae professionem spectare videbantur, et quae sero tandem ultimae parti inseruerunt in Confessione, quae paulo ante Communionem solet fieri, et liberius in aliis Orationibus. Si causam quaerimus, nulla verisimilior occurrit, quam communis apud omnes religio, ne Officio Liturgico adjicerentur, quae primitus in illo non extabant, in sanctiori praesertim parte quae *Canon*, *Actio*, *Anaphora* appellatur. Nempe verba illa erant totius Ecclesiae, potius quam eorum qui formas illas scripto comprehendissent.

Maxima est hoc in genere Romani Canonis simplicitas, quae summae antiquitatis non leve indicium est: nam neque illa quae Graeci et Orientales pie addiderunt de consubstantiali, de *Θεοτόκῳ* et aliis quibusdam habet, et est Orientalibus brevior. At in multis Occidentalis Ritus Liturgiis, quae eumdem Canonem sequuntur, plurima etiam ad erudiendos fideles inserta sunt, in Orationibus quae Collectae apud nos dici solent, et in Praefationibus, aut Benedictionibus, quae in antiquis codicibus Missae Gothicae, Gallicanae, Ambrosianae, Mosarabicae, aut aliis leguntur. De dogmatibus Ecclesiasticis quae Trinitatem, aut Incarnationis mysterium spectant, pauca occurrunt, quia ex quo extinctae sunt haereses quae utrumque oppugnabant, vix illae in Occidente repullulaverunt. Unica solum extat quae etiamnum usurpatur in festo Trinitatis, quod olim non celebrabatur, nisi sub nomine Dominicae primae post Octavas Pentecostes. In ea Praefatione fides Trinitatis enucleatius proponitur. De reliquis pauca reperiuntur, quia Nestoriana et Monophysitica haereses magis in Oriente quam in Occidente grassatae sunt. Verum cum in Africa Hispaniis vicina et in Galliis Pelagiana multus infecisset, in illis quas designavimus orationibus occurrunt permulta, quae fideles doceant de imbecillitate sua, de necessitate gratiae ad omne opus bonum, et doctrinae adversus Pelagianos et eorum reliquias, a Conciliis promulgatae capitibus summam contineant. **Ex illis veritas fidei probata.**

Nihil porro ad autoritatem orationum Ecclesiae confirmandam, simulque illustrandam omnium Ecclesiarum disciplinam accommodatius est verbis Caelestini I. Pontificis, quae idcirco referre operae pretium erit. *Praeter beatissimae et Apostolicae sedis inviolabiles sanctiones, quibus nos piissimi Patres pestifera novitatis elatione dejecta, et bonae voluntatis exordia, et incrementa probabilium studiorum,* **Coelestini etc. de ea re testimonium.** *Coelest. Ep. ad Gall. Episc. c. 11.*

et in eis usque in finem perseverantiam, ad Christi Gratiam referre docuerunt, obsecrationum quoque Sacerdotalium Sacramenta respiciamus, quae ab Apostolis tradita in toto mundo, atque in omni Catholica Ecclesia uniformiter celebrantur, ut legem credendi lex statuat supplicandi. Cum enim sanctarum Ecclesiarum praesules mandata sibimet legatione fungantur apud divinam clementiam humani generis agunt causam, et tota secum Ecclesia congemiscente, postulant et precantur, ut infidelibus donetur fides: ut idololatrae ab impietatis suae liberentur erroribus: ut Judaeis ablato cordis velamine lex veritatis appareat: ut haeretici Catholicae fidei perceptione resipiscant: ut Schismatici spiritum redivivae caritatis accipiant: ut lapsis poenitentiae remedia conferantur: ut denique catechumenis, ad regenerationis sacramenta perductis, caelestis misericordiae aula reseretur. Eadem ratione usus est Petrus Diaconus testimonio ex Basilii Liturgia desumpto, ut Remigius Lugdunensis. Quod igitur a sanctis Ecclesiae doctoribus factum est, dum sanam adversus Pelagii sectatores doctrinam, Liturgiis tanquam Ecclesiae totius voce confirmaverunt; non minori jure fecerunt nostra aetate insignes Theologi, cum Eucharistiae fidem earum autoritate adversus Protestantium novitates propugnaverunt. Cum enim de aliis doctrinae capitibus, non nisi per occasionem in sacris Officiis, aliquid dici possit, at proprius quodammodo locus explicandae fidei de Eucharistia, in illis est.

De tenenda verit. script. p. 216.

Quantum valeant ad probandam fidem de Eucharistia.

Sacrae Scripturae verba in quibus praecipue fundata est, ita simpliciter commemorantur, ut simplici et literali sensu intelligi eadem oporteat, a plebe praesertim, quae subtilium interpretationum minus capax, dum elementa panis et vini intelligit fieri corpus et sanguinem Christi, moxque ut consecrata sunt, non aliter appellari: cumque eadem communicantibus praebentur, audit a sacerdotibus hoc quod illis datur, non jam esse panem et vinum ut videntur, sed corpus et sanguinem, deque ea fide confessio pronunciatur, non potest aliam in animo opinionem habere, praeter eam quam verba ipsa praeferunt. Omnium quippe interpretationum, quibus literalem et simplicem Christi verborum significationem invertere Reformatores conati sunt, nulla in antiquitate praesidium habet, aut ulli veterum Patrum in mentem venit. Nemo inter eos quorum ad nos scripta pervenerunt monuisse animadvertitur in Homiliis aut Catechesibus populum, ne crederet ex simplici verborum significatione, id quod accipiebant vere esse corpus Christi, imo graviter inculcabant, ut ita crederet. Sensuum repu-

gnantia, humanae rationis oppositio, non ad probationem adhibebantur, sed tanquam objectiones refellebantur. Quantum vero similia verba simpliciter accepta valeant ad inserendam fidem realis praesentiae, vel eo solum satis efficitur, quod Protestantes haec omnia sustulerunt. Veteres dicebant dum sacramentum praeberetur: *Corpus Christi*: respondebatur, *Amen*, qua sola voce testabantur Christiani credere se id quod suscipiebant esse corpus Christi, et primus, nisi fallimur, id negavit Albertinus.

Confirmatur id ex comparatione Liturgiarum Protestantibus usitatarum.

In Anglicana Eduardi VI. Liturgia mutata haec formula non fuisset, nisi veritatis sibi conscii ejus artifices illam cum nova sua Theologia conciliari non posse intellexissent. Hanc igitur ejus loco substituerunt: *Corpus Domini nostri Jesu Christi quod pro te datum est, custodiat corpus, et animam tuam, in vitam aeternam.* Et ad calicem: *Sanguis D. N. J. C. qui pro te effusus est, custodias animam tuam in vitam aeternam.* Ita in prima editione anni 1547. In secunda haec verba prorsus omissa sunt, et eorum loco haec substituta: *Accipe et comede istud, in recordationem quod Christus pro te mortuus est, et nutri te ex eo in corde tuo per fidem, cum gratiarum actione.* Ad calicem: *Bibe hoc in recordationem, quod Sanguis Christi pro te effusus est, et gratias age.* In Liturgia quae deinceps reformata est, utraque forma conjungitur: et servata est a Jacobi I. tempore ad hanc usque diem. In Liturgia tamen Scotica quam Carolus I. proposuerat, et quae ipsi exitio fuit, secunda illa pars omissa est. Hae vero toties refictae formulae sacramenti administrandi tales sunt, ut eas pronunciare, audire, et *Amen* respondere aeque possint, qui realem quamdam, sed nunquam satis explicatam praesentiam et receptionem corporis Christi credunt, ut puriores Anglicani, et qui eam rejiciunt.

Agnoverunt simplicem Confessionem ad realis praesentiae fidem referri.

Duo itaque in animo habuisse videntur emendatores illi doctrinae et disciplinae; simplicem scilicet confessionem uno verbo comprehensam, cum panis consecratus communicantibus praeberetur, significasse illum esse corpus Christi: saltem significationem quae statim in mentem veniret, talem esse. Tum agnovisse verba quae inter publicas solennesque preces recitantur, maximum ad fidem illorum qui iisdem utuntur demonstrandum pondus habere, unde tam anxie dederunt operam ut in sua Liturgia nihil omnino quod ad realis transmutationis doctrinam duceret, relinqueretur, tandemque nova formula opiniones novas suas confirmaverunt, ita ut per fidem suscipi corpus Christi,

non aliter, testatum apud eos esset, secundum articulum illum fidei Anglicanae, *medium quo accipitur fides est.* Ut igitur ex simili formula, quidquid multi Britanni Theologi dixerint, melius quam ex ipsorum scriptis probatur in ea communione praesentiam realem nullam agnosci, ita ex Orientalibus Liturgiis perspectius demonstratur, Orientalem Ecclesiam in contraria prorsus sententia esse, et porro fuisse.

Art. Relig. §. 8.

Novum argumentum ex Liturgia Coptica.

In ea scilicet sacri Officii parte, quamvis nemo dubitaret, id quod sacerdos in disco elevatum ostendebat, esse corpus et sanguinem Christi, ne tamen successu temporum esset dubitationi locus, simplici et antiquae formae plenam expressamque confessionem Orientales addiderunt, quod fecerunt praesertim Aegyptii per illa verba *Corpus sanctum et sanguis preciosus Emmanuelis Dei nostri:* quae verba, nullius Doctoris aut Patriarchae, aut privati cujuscumque esse censenda sunt, sed vox totius Ecclesiae Alexandrinae, quae iisdem a mille ducentis annis utitur. Tantum autem abfuit ut explicatior illa confessio displiceret, ut non modo in omnes codices recepta sit, verum etiam aucta, dum sacerdos, et communionem accipientes confitentur, credere se, id quod in disco vident esse corpus Christi, sed addunt illud esse ipsum quod accepit ex Maria Virgine, in quo passus est, resurrexit, et ad coelos ascendit, a quo divinitas ne momento quidem separata sit. Etsi vero non iisdem verbis, at sententia eadem Graeci similem confessionem pronuntiant, paulo ante communionem, ut Syri et omnes tandem: Christumque quasi praesentem alloquuntur, et ad eum preces dirigunt. Nec minus perspicua sunt quae in Orationibus gratiarum actionis occurrunt ejusdem fidei testimonia.

Perp. T. 4. l. 3. c. 2.

Certum continent Liturgiae Ecclesiarum quae illis utuntur testimonium.

Cum igitur illorum autoritate Catholici probant, eos de Eucharistiae sacramento credere, id quod in Ecclesia Romana creditur, non paucorum hominum, aut eorum qui preces Eucharisticas in ordinem redegerunt, sed totius Orientis Christiani testimoniis muniti sunt. Objiciunt Protestantes puerilem suam adversus Liturgias naeniam, quod falsis titulis commendentur, quod interpolatae sint, quod recentes. At quae tandem protervia est, rejicere veluti non satis antiquas, quarum nulla tam recens est, quae non multis saeculis vetustior sit omnibus Coenae celebrandae formulis? Licuisse volunt hominibus privatis, contra leges omnes Ecclesiasticas, milleque et ducentorum amplius annorum consuetudinem, illas fingere et refingere, ita ut maxima sit inter omnes diversitas, et Orientalibus Christianis non liquit preces aliquas, pias et de quarum sententia omnes Ecclesiae consentirent, officiis

suis inserere, quae in unam et ultra hominum memoriam antiquissimam formam conveniunt? At quodcumque tandem Protestantium sit de Liturgiis judicium, quin ex illis fides Orientalium Ecclesiarum certo eliciatur negari non potest, etiam si nesciatur a quibus scriptae sint. Verum ut Lutheranis, Helveticis, Anglicanis, Genevensibus Coenae celebrandae formis, non ex autorum nomine comparatur autoritas, ad probandam illorum qui illis utuntur, fidem, sed ex usu et approbatione, ita de Orientalibus Liturgiis statuendum est; cum habeant praeterea commendatricem longinqui temporis antiquitatem, quam aliae non habent.

Orationes confirmant Ecclesiae Catholicae.

Orationes porro illae, quam perspicue faveant Catholicae Ecclesiae placitis, vel eo solo demonstratur, quod de illis ne verbum quidem fecerint Protestantes, cum tamen in Graecis et in Copticis, Aethiopicisque Liturgiis quae ante plures annos Latine editae sunt, legatur Confessio fidei, de qua mox diximus, ante sacramentorum susceptionem: atque adeo ignorari non potuerint ab illis, qui ex quibusdam illarum locis pessime interpretatis, objectiunculas quaesiverunt. Officium sive *ἀκολουθία τῆς ἁγίας μεταλήψεως*, in Horologio Graecorum a ducentis annis multoties editum est, in quo plura etiam continentur, et de eo quoque magnum est silentium. At ingenio et subtilitate nemo satis valuit, ut quae perspicua sunt in alienam prorsus significationem avertantur. Nam si de antiqua formula *Corpus Christi. Amen*, ausus est negare Albertinus, eam ad sacramentum, quod simul praebebatur, esse referendam, satis superque ex disciplina refellitur, cum Aegyptii in Graeca sua, ut etiam in Coptica Liturgia, ea verba pronuntiantes, ostendant simul in disco sacro Eucharistiae particulam, imo in Ordinationibus sacerdotalibus, et Episcopalibus, eam in manu ordinatorum collocant, dum Confessio syllabatim ab Ordinante suggeritur.

Significationem verborum probant ritus adjuncti.

Nempe quamvis talis Orationum perspicuitas sit, ut ab illis pronunciari, qui realem transmutationem rejiciunt, nullatenus possint, significationem tamen illarum determinat disciplinae ratio, ea quam Liturgiae repraesentant. Neque in illa solum parte quae Communionem spectat, sed in omnibus aliis, talis illa est, ut adversus coactas interpretationes omnes sola sufficiat. Praeparatio panis Eucharistici, vasorumque sacrorum, veneratio elementorum etiam antequam consecrentur, quia mox transmutanda sunt in corpus et sanguinem Christi Domini: religiosa pronuntiatio ejus verborum, cum circumstantium

acclamatione, aut per *Amen*, aut per brevem fidei contestationem: attentio ad Invocationem spiritus Sancti: elevatio Eucharistiae, cum dicitur *Sancta Sanctis:* eaque, de qua mox diximus, Confessio: modus administrandae Eucharistiae: unio utriusque speciei: cura religiosa ne quid in terram decidat, aut effundatur, et alia omnia quae in notis ad Liturgias explicabuntur, absque fide realis praesentiae locum habere non possunt. Neque alia causa fuit cur omnia haec Reformatores sustulerint.

Ejusmodi ritus Protestantes sustulerunt aut interpretati sunt.

Sunt in Liturgia Anglicana vestigia quaedam veteris disciplinae, ut genuum flexio, quae praescribitur ad suscipiendam communionem, et Orientalibus quoque omnibus communis est. Isti signum istud venerationis ita praescribunt, ut in dubio non reliquant, quin vera adoratio significetur. At in Rituali Anglicano monitum adjicitur, ne quisquam existimet, ullam elementis consecratis adorationem deferri, quia, inquiunt, eadem remanent in propria sua substantia. Evolvantur Rituales omnes libri Coptitarum Syrorumque, aut aliorum; nihil simile occurrit, imo procumbere jubentur communicantes usque ad terram, fascias capitum deponere, et Christum tanquam praesentem intueri.

Infirmorum communio.

Antiquissima, et in Concilio Nicaeno memorata consuetudo fuit, ut moribundis daretur Eucharistia, ne quis sine necessario viatico ex vita decederet. Eam ob causam servabantur particulae, quod apud Graecos huc usque fieri solet, ut et toto Oriente. Ex illa disciplina certo elicitur, illos non minus quam primitivam Ecclesiam credidisse, ipsius sacerdotalis consecrationis virtute elementa panis et vini fieri, id quod prius non erant, neque in solo usu et manducatione recipi corpus Christi: illam etiam consuetudinem Reformatio sustulit.

Eucharistia absentibus missa.

Deferebatur olim ad absentes Eucharistia: ex qua consuetudine eadem fides probatur: et id quoque in Reformatione omissum est, etsi suae aetatis testis Justinus Martyr, consuetudinis illius meminit. Ea si in Occidente dudum obsolevit, diversa prorsus causa fuit, cum reservetur ad viaticum morientium, quod Orientalibus in usu est a multis saeculis. Dabatur in manus fidelibus, ut domum deferrent, et quotidie, aut quando necessitas urgebat, communicarent: neque fiere id poterat, nisi apud eos qui firmissime crederent, etiam extra Liturgiam, Eucharistiam esse corpus Christi, et quod semel factum erat transmutationis miraculum, permanens esse, neque solum *vescentibus*

in Coena Domini: verum etiam particulas consecratas servantibus, esse corpus et sanguinem Christi. In primis Ritualibus sub Eduardo VI. institutis, consuetudinis vetustae illius mentio interjicitur, sed ut aboleatur tanquam ad superstitionem degenerans. Obsoleverat quidem dudum in Occidentali, non minus quam in Orientali Ecclesia, sed utrobique ex magna erga sacramentum religione, praesertim cum in publica Christiani cultus libertate non videretur necessaria. At alia prorsus ratio Protestantium fuit, ex quorum doctrina, non superstitiosa modo, sed inanis et frivola fuisset reservatio, non corporis Christi, quod, ut ipsi loquuntur, *in, cum*, et *sub pane* esse negant, sed panis simplicis, quo qui vesceretur, nihil praeter panem acciperet, quia non *vesceretur in Coena Domini.*

In Liturgiis Graecis, quae adjunctas disciplinae sacramentalis regulas habent, vulgo rubricas, ut sunt omnes ferme quae ab annis octingentis aut amplius descriptae sunt, paulo ante communionem, dum inclamatur *Sancta Sanctis*, elevatur Eucharistia, et hic ritus vocatur *Ἁγία ὕψωσις, Sancta elevatio*: omnes in genua procumbunt, adorantque sacramentum; neque ad testandam fidem suam dicunt, credere se corpus Christi datum fuisse pro salute sua, et sanguinem ejus effusum: verum ad eum tanquam vere praesentem preces suas dirigunt, eam praesertim quam latro in cruce pendens, fudit: *Memento mei Domine dum veneris in regnum tuum:* scilicet, ut explicant Orientales Theologi, quemadmodum latro in cruce, turpi scilicet et ignobili supplicio, omnibus malis oppressum Christum, Deum agnovit, ita et Christiani in pane eum agnoscunt. Multae in Graecorum, Syrorum, et Coptitarum Officiis eo tempore dicuntur ad Christum preces, quae non nisi ad Deum dici possunt, atque adeo summum adorationis cultum continent: nulla similis in Protestantium formulis. Igitur ex elevatione et adoratione Eucharistiae, quae Ritualibus praescribitur, tum ex precibus, certo concludimus, Orientales omnes qui tales ritus et preces habent, fidem sine qua nihil simile admitti potest, habere; ut ex contraria prorsus Protestantium disciplina, magnaque illorum ad omnia illa abolenda attentione concludimus, nihil minus illos credere, quam quod Orientales credunt, cum Ecclesia Catholica.

Elevatio Eucharistiae.

Erunt fortassis, qui circa ritus illos litem movebunt, quia sunt codices antiqui in quibus non exstant: atque adeo veluti recentius introducti, ex quo mutatio doctrinae invecta est, rejicientur a super-

An ritus illi novitatis suspicione aspergi possint.

ciliosis illis Criticis. Verum tametsi sacramentales libri veteres Latini, Graeci et cujuscumque linguae, enucleatam rituum descriptionem non contineant, nam aliunde petebantur, non idcirco novitatis suspicione aspergendi sunt, quasi tunc primum instituta disciplina sit, quando Liturgiis inscribi coepta est. Multos habemus Codices Latinae Missae, Alcuini, Amalarii, Walafridi Strabonis, Micrologi et aliorum qui de ritibus Eucharisticis scripserunt saeculo recentiores, quorum nullus eos ritus repraesentat, quos autores illi accuratissime enumerant. Vetustos Graecos observamus, qui solas orationes habent, de ritibus prope nihil: alios qui plura: recentiores qui ritus etiam brevissime connotant. Idem quoque observatur circa Liturgias Orientales. Nulla inde circa rituum novitatem idonea conjectura duci potest: nam ut Latinos, multi data opera ante annos mille, minutatim in libris suis consignaverunt; ita Graecos Germanus Patriarcha, et complures alii: Syros Dionysius Barsalibi ante sexcentos annos: neque enim Joannem Maronem numeramus, cujus nomine viri quidam docti ex solo Maronitarum superioris saeculi testimonio abusi sunt: alii quoque Barsalibio antiquiores anonymi. Copticos designat multis in locis Severus Episcopus Aschmoninensis, et post illum alii multi, eosque Codicibus Liturgicis accommodavit Gabriel 88us Alexandrinorum Jacobitarum Patriarcha. Nemo illorum ritus se novos instituere, aut antiquos reformare professus est, sed unusquisque eos qui in Ecclesia sua recepti erant, designavit: atque illorum antiquitatem, sola cum omnium Ecclesiarum disciplina conformitas satis demonstrat.

Novitatem objiciunt sed non probant Protestantes.

Sed quando tandem, aut quibus autoritatibus probaverunt, etiam qui maxima eruditionis fama inter Protestantes floruerunt, novitatem illorum rituum, qui perspicua orthodoxae circa Eucharistiam fidei documenta continent, Orientalium praesertim de quibus ne verbum quidem fecerunt. Neque enim Hospiniani, Molinaei, Plessaei, et aliorum circa sacrorum rituum ab Ethnicis originem ineptias hoc erudito saeculo reponere quisquam ausit: et illa Romanam solam Ecclesiam spectant, non Graecam, vel Orientales, quae cum illa commune nihil habent, a multis saeculis. Nam si quidquam valeret odiosa haec comparatio, in rebus indifferentibus locum invenire posset, cum pia veterum Antistitum prudentia superstitiosas varias consuetudines, per ritus innoxios aboleverit: at haec ad sacramentum Eucharistiae non pertinent. Sunt ritus singulares nonnulli, quos soli Graeci usurpant, ut usus gladioli quem vocant *ἁγίαν λόγχην*, *sacram lanceam*, qua

panem Eucharisticum dividunt, dicendo simul, *unus militum lancea latus ejus aperuit:* aquam calidam calici immittunt paulo ante communionem. Haec et similia Latini nostri, et ipsi Syri et Coptitae Jacobitae aliquando exagitaverunt, quia usu apud se recepta non erant, ut etiam quod pane ante aliquot dies praeparato uterentur, quod Latinis etiam objiciunt: et quod Liturgiam absque Diacono celebrarent. Non eadem porro istorum rituum ratio est, et aliorum in quibus summa religionis continetur, ut adoratio Eucharistiae, et attentissima minimarum particularum cura, ne decidant, ne mucescant, ne calix effundatur, et si quae sunt alia. Illa quamvis ad Liturgiae disciplinam referantur, raro tamen in Codicibus Liturgicis perscripta sunt; sed alibi, ut apud nos, maxime in Poenitentialibus et Canonum Collectionibus. Cum vero multa de illa disciplina dici a Protestantibus soleant, ut doctrinam Ecclesiae labefactent, paucis de illius autoritate tractandum est. Prius tamen explicanda est objectio quae cum aliquo colore opponi posset superius expositae de Liturgiarum autoritate doctrinae: non quod simile quidquam Protestantibus qui illas impugnaverunt, in mentem venerit, sed quia in illis capitibus quae ad religionem pertinent, bona fide agendum est.

Objectio quae fieri potest adversus superius dicta.

Dicent igitur, rationes quibus Liturgiarum autoritatem stabilire conati fuimus, eo vitio laborare, quod, ut in Scholis Dialecticis aiunt, nihil probent, quia nimis probant. Si enim ad fidei explicationem, aut confirmationem, tanta illarum est vis et autoritas, sequeretur inde magna in rebus Theologicis confusio. Ut enim ex Coptitarum Liturgiis nos Catholici verissimam et substantialem elementorum transmutationem probamus, ita ex illis ipsis Monophysitarum doctrinam admittere cogemur: et Nestorianam haeresin, si Liturgiarum Nestorianarum testimonio deferimus. Sed facilis responsio est. Liturgiarum quarum dignitatem, Sanctorum Patrum exemplo maximi faciendam contendimus, autoritas in eo posita est quod Ecclesiae vocem repraesentant, quae loquitur omnium gentium linguis, ut Augustinus ait, quia in unitate est omnium gentium. Unitas porro illa fidei est cujus, ut antiquitus ab Apostolis traditae et ab eorum successoribus transmissae, depositum servaverunt singulares Ecclesiae, quarum voces audiendae sunt, cum ea loquuntur quae semper et ubique credita sunt. Tunc non tam illae audiuntur, quam Pastor bonus, qui audiri se testatus est, ab illis qui ejus discipulos audierint: ovibus scilicet suis, quae non noverunt vocem alienorum. Ita cum non Orthodoxos modo,

sed Nestorianos et Jacobitas videmus perspicuis verbis in Liturgiis, publicisque et privatis precibus, fidem de Eucharistia suam ita contestari, ut non nisi per coactas et violentas interpretationes, verba in aliam sententiam trahi possint, praeter eam quae tenetur in Ecclesia Catholica, fidem ejus agnoscimus. Neque fides illa singularis illis est, sed omnium fidelium, cum semper ubique et ab omnibus servatam illam fuisse, velut antiquitus traditam, praeter alia multa, Orientalium Ecclesiarum ab ea dudum per haeresin aut schisma divulsarum, consensus demonstret. Verum si, ut in Liturgia Nestorii, quidpiam quod ad haeresin illius insinuandam pertineat, animadvertimus: aut, ut in Aegyptiacis, Monophysiticae interspersa semina, jam non Ecclesia loquitur, sed alieni, quorum vocem Christi oves non audiunt, scilicet quia de novitate doctrinae constat: tum quod non ubique, sed inter solos Nestorianos et Jacobitas, haec audiantur et probentur, et ab aliis omnibus Christianis cum horrore rejiciuntur.

In illis quoque sua est utilitas.

Attamen ex illis utilitas quoque capi potest: quippe quod, tametsi adversus communem et perpetuam Ecclesiae universalis doctrinam nihil possunt, valent tamen magnopere ad cognoscendam eam, quam sectae illae profitentur. Nam cum Jacobitas videamus in Confessione fidei, quae fit ante communionem, etiam dum unam in Christo naturam profitentur, rejicere confusionem, commistionem et alterationem, illos ab Eutychis haeresi abesse certissimum est. Cum in illorum Diptychis inter sanctos quorum memoria fit, Dioscorum, Severum et similes nominatos animadvertimus, de Eutyche ne verbum quidem: frustra illos accusari quod cum sanctis adnumerent, certo intelligimus. Et quandoquidem apud omnes Jacobitas ubique idem observamus, maximum illorum Liturgiae ad significandam illorum fidem pondus habent, et omnium testimoniorum loco esse possunt, quod de Nestorianis quoque est intelligendum.

Jam de disciplina, quae pars Liturgiarum est, resumenda est oratio.

CAPUT VIII.

De disciplinae Liturgicae quae Rubricis aut Ritualibus libris continetur autoritate.

Ritus omnes Eucharisticos Reformatores aboleverunt.

Quod de veteribus haereticis ab Irenaeo dictum est, simplicitatem vocant prostrationem disciplinae cujus apud nos curam lenocinium vocant, idem de Reformatoribus merito dici potest. Conculcata semel Ecclesiae autoritate, quod antiqua celebrandae Eucharistiae forma omnes illorum rationes ita conturbaret, ut cum illis consistere non posset ullatenus, novas componere coacti sunt, ad exemplar, ut existimabant, Coenae Evangelicae et Apostolicae, de quo tamen nunquam inter illos convenit. Lutherani cum pauca quaedam ex antiquitatis veneratione retinuissent, quamvis praecipua sustulissent, alii purioris, ut jactabant, reformationis autores, haec etiam ut superstitionem redolentia sustulerunt, simplicitatem affectantes, quae licet nihil praeter munditiem, et modestiam haberet, zelotis multis nimium visa est ad Papisticam Missam accedere. Illius vero temeritatis in commutanda penitus Eucharistica disciplina, cum primaria causa fuerit novae fidei introductio, quam initio Reformationis in primitiva et florenti Ecclesia non minus valuisse quam in hodierna pertendebant, contemta Patrum autoritate; at secundaria quodammodo fuit antiquorum rituum ignorantia, quae calamitoso illo saeculo, et magna inter omnes Theologos, et in Reformatoribus summa fuit. Omnes enim ritus quos abolendos statuerunt, tanquam inventa Romanae Ecclesiae haberi voluerunt, ignari vix ullum esse qui a primis saeculis, et toto passim Oriente, receptus non fuisset.

Ne antiquam fidem in memoriam revocarent.

Intellexerunt sane ex ritibus ita elucescere veterem de reali transmutatione doctrinam, ut si servarentur, verendum fuisset ne ex illis revivisceret antiqua fides, solo inveteratae consuetudinis testimonio, quod cavisse videntur, qui reverentiae causa genuum flexionem ad communionis susceptionem retinentes, monuerunt simul ne de adoranda Eucharistia cogitaretur. Ea tamen admonitio purioris Reformationis professoribus tanti visa non est, ut ea contenti fuerint, sed genuum flexionem, et alia prope omnia cultus religiosi signa

tollenda penitus judicaverunt, nec tamen omnibus satisfecerunt. Agnoverunt igitur magnam ritibus et caeremoniis inesse vim ad ea significanda, quae circa fidem aliquid obscuritatis habere viderentur: multo magis cum non obscuris, aut ambiguis, sed perspicuis verbis adjunguntur, qualia sunt ea omnia quibus orationes Liturgicae constant. Nam cum ad populum, non ad Theologos solos proferuntur, statim incurrit animo simplex nec involuta sententia, quam Ecclesia Catholica solam semper agnovit, nec aliam Nestoriani, Jacobitae aut alii veteres haeretici intellexerunt. Ubi vero iisdem verbis simpliciter acceptis ritus accedunt, per quos ambiguitas verborum, si qua foret, discuteretur, aliud intellexisse qui illis ritibus utebantur, fieri non potest: aut saltem ratione aliqua, ne simplices deciperentur, providissent. Id enim necessario Protestantibus, qui levem aliquam disciplinae veteris umbram retinuerunt, faciendum fuit, cum muta caeremoniarum signa eam quam abjecerant fidem in memoriam revocarent.

Argumento specioso ex neglectu disciplinae circa Eucharistiam usus est Claudius.

Itaque cum de Orientalium Ecclesiarum, non minus quam Graecae circa realis praesentiae et Transubstantiationis doctrinam concordia disputari coeptum est, quod serio factum ante nostra tempora vix fuit, famosus ille Claudius, qui arte et ingenio valebat, doctrina, cum primum scribere coepit, erat omnino mediocri, intelligens quanta vis consensus illius omnium Ecclesiarum esset, negavit impudenter probari quidpiam simile posse. Argumenta quibus *παράδοξον* illud suum confirmaret, nulla protulit: si unum excipimus, quo maxime triumphare sibi visus est, negligentiam scilicet Graecorum et Orientalium, in celebranda aut servanda Eucharistia: ut omnium quae Transubstantiationis fidem sequuntur omissionem aut ignorationem. Quam falso haec affirmaverit ex solis Itinerariis, aut contemtissimis autoribus, alibi probatum est. Verum quandoquidem causam vicisse arbitrabatur, si talis esset, qualem ipse finxit, Orientalium disciplina, hoc est nulla, autoritatem sacrorum Rituum incautus et invitus agnovit. Nondum explicata satis erat illius controversiae pars, cum Claudius gloriae satur, a scribendo conquievit: atque adeo probationes ex Ritibus petitae, intactae huc usque permanserunt. Pauci ejus admiratores aut discipuli, quam disputationem imperfectam reliquerat, attigerunt, nempe cum argumenta ex Actis et Epistolis ex Oriente transmissis et quae III°. volumine continentur petita, evertere conati sunt. Fredericus quidem Spanhemius Actorum illorum autoritatem im-

Perp. T. 3.

pugnavit, sed iis rationibus, quae ne quidem suae sectae hominibus satisfecerunt: nec meliora protulit Smitheus: nam ultimum impugnatorem nominare pudor esset, satis alioqui ignorantiae, stuporis, calumniae et maledicentiae convictum. At nec illi, nec si qui fuerunt alii, rituum mentionem fecerunt. Itaque non tam illorum argumenta, quam Claudianae defensionis consectanea, et quae ex ipsorum sententia probabiliter dici possunt, excutiemus.

Rituum mentionem Protestantes vix faciunt aut novos esse pertendunt.

Cum Liturgias explodunt ut novas, et interpolatas, falsique ex titulis, quibus huc usque commendatae sunt convictas, ritus qui illarum partem faciunt, rejiciendos quoque affirmare illos oportet. Si qui magis eruditi videbuntur, ulterius progressi, negabunt eamdem esse Rituum qui Rubricis continentur, et Liturgiarum autoritatem, cum illae desint in antiquis Codicibus: in aliis magna circa illas lectionum varietas observetur. Haec sane amore veritatis a nobis proferuntur, ex Protestantium ratis sententiis, consectanea potius quam argumenta, cum de rebus Liturgicis aut Ritualibus nullus inter eos tolerabiliter scripserit: eas Claudius penitus ignoraverit.

Ritus, etsi scripti non essent, vigebant tamen.

Quod de Liturgiis dictum fuit, earum scilicet partes praecipuas et sacramentales, quamvis initio scriptae non fuissent, traditione tamen, usu, et consensu omnium Ecclesiarum ab omni suppositionis nota satis vindicari, id potiori jure de disciplinae regulis, quae in rubricas digestae sunt, dici debet. Scriptae non erant, sed sacerdotes et reliqui altarium ministri illas tenebant, et ex usu quotidiano notissimas habebant. In Liturgiarum Graecarum vel Latinarum contextu de aqua vino miscenda nihil praescribitur: et tamen Cyprianus eos qui aliter facerent, ex communi Ecclesiarum disciplina coarguit, de qua haesitant Protestantes, quia nullum de ea mistione praeceptum occurrit in sacris literis. Eucharistiam ad absentes ferri, et a fidelibus domum asportari docent infinita exempla, nihil tamen scriptum de ea consuetudine tunc erat. Eadem moribundis deferebatur ex antiqua lege, ut dicitur in Nicaeno Concilio: lex illa scripta non extat, observabatur tamen. Infantibus dabatur Eucharistia, in Baptismo et in Synaxibus: servabatur illa ad Missam Praesanctificatorum: domi etiam a fidelibus. Facta haec esse scimus et diu viguisse: nec tamen in Rubricis quidquam simile legitur: ut neque de cura religiosa circa Eucharistiam, quae omnia nec omissa, nec noviter introducta esse, constat ex certis antiquorum testimoniis, quorum multa alibi relata sunt. Illud vero observatione dignum est, quod, cum Claudius, non

Conc. Nic. Can. 13.

Perpet. T. 1. l. 9. c. 5.

sine commiseratione ignorantiae adversariorum suorum, negasset ullum disciplinae praesentis apud veteres esse vestigium, unde eam ex Transubstantiationis opinione natam et propagatam esse concludebat, ignoraverit ipse in Theodori Cantuariensis, Bedae, Reginonis, Burchardi, Yvonis et aliorum collectaneis, esse quam plurima ejusdem disciplinae testimonia. De Graecis autoribus nihil dicimus, nam eos nec de titulo quidem, Claudius noverat; Orientales multo minus. Et tamen quae erat hominis confidentia, quasi Latinos omnes libros, Graecos, Syriacos, Arabicos, Copticos, Athiopicos evolvisset, nihil in illis esse unde adoratio sacramenti, aut religiosa donorum consecratorum cura probari posset, affirmavit. Reliqui hanc controversiae partem vix attigerunt: tantum abest, ut novi quidquam, quo Claudiana affirmatio juvaretur, produxerint. Itaque si summo jure ageretur postulandum esset, solummodo ut *παράδοξον* illud argumentis saltem probabilibus confirmaretur, sed quia non contendendi, verum veritatis in clara luce collocandae studio, haec tractare agressi sumus, ulterius progrediemur.

Unde petenda sit disciplinae Eucharisticae cognitio.

Quae sit Graecorum, Latinorum et Orientalium disciplina Eucharistica, non ex rumoribus, aut vana relatione hominum aliud agentium, neque satis fide dignorum, statuere oportet, cum illa ex publicae autoritatis libris petenda sit. Illam autem habent Rituales cujuscumque linguae, ex quibus intelligitur quid observandum Ecclesia quaeque praescripserit. Si quid contra peccatum esse animadvertitur, legem non facit, praesertim cum poenae adversus disciplinae transgressores, et quidem gravissimae statuantur. Jam a primis Ecclesiae saeculis horrori fuit sacrorum munerum profanatio, quod etiamsi vetustissimis testimoniis non probaretur, Athanasii, Optati, Palladii et Chrysostomi autoritate certum est. Neque valde laborandum ut ad summam usque vetustatem testes alii conquirantur, cum si quarto saeculo haec disciplina viguisse intelligatur, antiquiorem fuisse necesse sit. Gravissimum enim crimen Donatistis, Arianis et Chrysostomi persecutoribus objiciebatur: quod nullum fuisset, nisi sacrorum leges, adversus quas ab ipsis peccatum erat, receptae ubique fuissent, non noviter introductae. Illis vero temporibus corruptam jam fuisse Ecclesiam, nemo facile credet, quamvis sanctos illos Patres importunius sacrificii, et aliis ejusmodi vocibus abusos esse Calvinus dicere non dubitaverit. Hoc non agitur, sed illud tantummodo quaeritur, an eamdem, quae in antiquis illis autoribus consignata est, reverentiam circa sacra

mysteria Graeci et reliqui Orientales habeant, an eam a Latinis didicerint.

Porro si quid certum omnisque retro antiquitatis testimonio munitum reperitur, est sane cultus ille Eucharistiae eximius, et cura in ea conservanda et administranda. Sunt Codices Liturgiarum Graecarum antiqui, in quibus omnes caeremoniae non continentur, quod solas orationes habeant, et id pariter observatur in Latinis aliquot Missalibus: tales etiam sunt nonnulli satis recentes. Qui ex illorum aetate novitatem sacrorum rituum determinari posse crederet, valde hallucinaretur. Nam ut in Ecclesia Latina exstiterunt autores satis multi, qui ritus accurate et particulatim exposuerunt, Alcuinus, Amalarius, Rhabanus et anonymi complures, ita suos ritualis disciplinae expositores Graeci permultos habuerunt, quorum antiquissimus censetur, illorum judicio, Germanus Patriarcha Constantinopolitanus in Theoria sua Ecclesiastica. Illius antiquitas, si fortasse a nonnullis vocatur in dubium, eo tantum conjectura pertingit, ut non antiquioris qui hoc nomine fuit, sed alterius recentioris, opus fuerit: nemo enim illud tanquam suppositum rejecit: nec minus valet aut valere debet illius autoritas, quae apud Graecos praecipua est: cum plerisque Liturgicis codicibus adjunctum reperiatur, quod in vetustissimis editionibus, ut Romana Demetrii Ducae Cretensis, factum est. Ex illo opere, ut aliis similibus, ritus illos qui in sacro ministerio usurpantur, constat esse antiquissimos, et ea tempora, quibus mutationem doctrinae inductam fuisse Protestantes pertendunt, longo intervallo superare. Illam vero disciplinam aut abrogatam fuisse communi Episcoporum consilio, aut abiisse in desuetudinem, ne quis cum ullo colore suspicetur, facit continua ejusdem apud Graecas Ecclesias observatio. Cum igitur in sacramentalibus libris reperimus eosdem ritus, quos veteres interpretes exposuerunt, mysticamque illorum significationem explicaverunt, cur de eorum sinceritate dubitetur, causa nulla est.

Cultus et cura Eucharistiae antiquorum autoritate stabilitur.

Similis prorsus est Orientalis disciplinae ratio. Codices Syriacos aut Copticos non facile quisquam reperiat summae illius vetustatis, quae ad schismatum, aut ad Muhamedanarum rerum initia pertingat. Verum continuatam habemus sacramentalium precum et rituum conservationem, in aliis qui ex primaevis illis descripti sunt, nulla insigni mutatione facta. Citantur a Theologis, ab Historicis, a Canonum Collectoribus; habent quoque suos interpretes. In aliqui-

Apud Orientales.

bus Codicibus regulae caeremoniales exstant, in aliis breviter, fusius in aliis. Nihil aut parum intererat apud Coptitas Alexandrinos, quos inter non ex libro sacerdotes, sed memoriter Liturgiam recitabant. Sunt insignes aliquot Ecclesiae, ut Metropolitana Rotomagensis, in quibus nihil ex libro legitur, omnia ex memoria dicuntur et canuntur. Nullam ne idcirco disciplinam in illis Ecclesiis fuisse quisquam existimabit, quia multa ad eam spectantia scripta non sunt, sed traditionis successione conservata? Sunt tamen scripta in aliis libris, quaecumque ad ritus pertinent: ut ex Sacramentariis variarum Ecclesiarum manifestum est; etsi absint plerumque a Missalibus. Similiter quamvis pauci Codices Syriaci rubricas seu regulas disciplinae repraesentent: at eorum bonam partem explicaverunt Jacobus Edessenus, Joannes Telalaeus et accurato commentario totam exposuit Dionysius Barsalibi, ante annos sexcentos: praeter anonymos multos, quorum tractatus in bibliothecis reperiuntur. Suspectae igitur novitatis rubricae esse non debent, si ea contineant, quae a gravibus autoribus testata leguntur, maxime cum illi, non ut institutores novae alicujus disciplinae, sed ut antiquae testes ubique loquantur. Ita in Copticis Liturgiis uberiores aliquando, et magis enucleatae rubricae occurrunt; breviores nonnunquam: quidquid vero in illis continetur, fusius in Ritualibus, aut a Theologis explicatur, miro utrimque consensu. Tandem Gabriel Patriarcha ante trecentos circiter annos rubricas ad meliorem formam revocavit, et secundum eam in accurate scriptis codicibus reperiuntur,

Frustra ex rubricarum defectu aut earum novitate argumentantur Protestantes.

Jam animadvertere quisque potest, quam vana sit et frustranea Criticorum argumentatio, dum modo codices recentiores suspectos haberi volunt, quia omnem caeremoniarum apparatum accurate repraesentant: modo de caeremoniis litem movent, quia in antiquis libris non describuntur: cum hoc discrimen nihil ad rem pertineat, modo disciplinam quae rubricis continetur observatam esse constet, quod certissimum est. Ipsa quippe orationum verba eas non sine certis ritibus adhibitas esse demonstrant: alios vero, quam qui in libris sacramentalibus reperiuntur, usurpatos fuisse ne suspicari quidem licet. Sed abeunt a primaeva simplicitate, nam haec vulgaris recoctorum Protestantium naenia est. Nempe licuit Christianis in Ecclesiae florentis et regnantis pace, domos orationis splendidiores habere, vasis uti preciosis, quod etiam in aestu persecutionum fieri solebat: Deo denique et ejus ministerio dicare, quod impiae superstitioni olim

serviebat. Pari quoque ratione licuit majorem in sacramentorum celebratione pompam adhibere, diversisque caeremoniis inculcare fidem, et reverentiam sanctissimi mysterii; neque enim illae quas Graeci et Orientales usurpant ad alium finem ordinatae sunt, aut ab iis hominibus excogitari poterant, qui non plenam de vera corporis et sanguinis Christi in altaribus praesentia fidem habuissent. Unde cum Claudius in contraria illos opinione fuisse probare aggressus est, eo quod ritus et sacrorum leges Romanis similes ignorarent: quandoquidem par est utrimque tam in Oriente quam in Occidente disciplina, eamdem quoque fidem esse et fuisse, verius et certius concludimus. Ille quae tanta confidentia affirmavit, probare aliis autoritatibus non potuit, quam obscurorum aliquot scriptorum testimoniis, maxime peregrinantium, inter quos mediocrem Theologum non facile reperias, paucos imo Missionarios quibus ea laus merito tribui debeat. At similium testium contra libros qui publice in Ecclesiis ad altaria usurpantur, autoritas nulla est, multo minus contra veteres Theologos, aut rituum expositores, a quibus disciplina confirmatur. Edant vel unam Liturgiam Protestantes, quae Apostolicam et Evangelicam suam, ut ipsi existimant, Coenae formam referat, verbum ultra non faciemus. Id vero ab illis praestari non posse tam certum est, quam quod maxime. Cum enim diversas habeamus Graecas et varias Orientales plus quam sexaginta: alias quae diversam penitus sententiam aut disciplinam contineant, reperiri impossibile est.

Omnes Orientales Ritus in usu sunt.

Omnes porro illae non ut vetera quaedam officia, quae suscepto Romano Canone omissa sunt, ut Missa Gallicana, Gothica, vetus Francica, in solis quidem codicibus Manuscriptis conservantur, sed illarum usus certus est, ut apud Graecos Liturgiarum Basilii et Chrysostomi, et illius quae Praesanctificatorum dicitur. Saltem aliquando usus illarum fuit, et quidem per multa saecula, ut Jacobi in Dioecesi Hierosolymitana, Marci in Alexandrina, qui usus apud Orthodoxos Syros, non minus quam apud Jacobitas ejusdem linguae, et Coptitas huc usque perseverat.

Neque novae formae Protestantium absque ritibus nonnullis esse possunt.

Nulla autem est, aut fuit aut esse potest similium Liturgiarum forma, quae caeremonias adjunctas non requirat, cum etiam novae illae, quamvis ab antiquis multum dissimiles, quas Protestantes ex imaginario illo exemplari Coenae Evangelicae et Apostolicae delineaverunt, aliquid habeant ejusmodi. Ita in Anglicana praescribitur quid Ministro faciendum sit, cum panis propositus communicantium

multitudini non sufficit, nempe ut novus afferatur, resumatque Minister Canonis partem, in qua verba Christi continentur: qua de re parum solliciti fuere puriores, ut dici volunt, Evangelici, nec fortassis immerito. Ubi enim consecratio elementorum nulla supponitur, ibi inutilis est sacrorum verborum pronuntiatio, vel repetitio; quippe si nihil efficiunt, repetenda non videntur, imo nec in Canone pronuntianda. Sunt aliae rubricae in illis Officiis, praesertim in Anglicanis, ut quae Eucharistici panis munditiem spectant, prohibitionem ne reliquiae quae data communione superfuerint, in communem usum asportentur, sed in ipsa mensa ubi Coena celebrata est, a sacerdotibus et Diaconis reverenter sumantur: sed illa praecipuo quae genuum flexionem communicantibus imperat, monendo tamen, ne quisquam hanc honoris, ad recolenda grato animo Dei beneficia significationem, ad adorationem referat. Et moneri sane oportebat: quis enim procumbentes coram Eucharistia eam non adorare existimasset? Cum igitur in paucissimis illis ritibus qui primae Reformationis flammam effugerunt, necessaria fuerit alicujus, quae servabatur, disciplinae praescriptio, inter veteres Christianos, Graecos et Orientales omnes, qui cum magno caeremoniarum apparatu Liturgiam celebrant, aliquid circa illas fuisse determinatum, et in codicibus Ecclesiasticis praescriptum dubitare nemo potest: si dubitet, unde dubia probare sua possit haud facile reperiet.

Secundum disciplinam Orientalium de illorum fide judicium fieri debet.

Igitur quae in Codicibus Graecis, Syriacis, Copticis et aliarum linguarum reperitur disciplina, frivolis rationibus quas Protestantes ad eam convellendam adhibuerunt, firmior est, et secundum illam de Orientalis Ecclesiae fide judicium fieri debet. Nulla sane illius disciplinae pars est, quae Berengariana tempora, et falsas omnes Epochas mutationis fidei, quas Albertinus excogitavit, non antevertat: praesertim in illis ritibus qui majoris momenti sunt. Nam in aliis quae caeremonias solas spectant, si quae differentia est, parum refert: in reliquis perfecta est similitudo, orationum et rituum. Non accepisse vero quidquam hoc in genere Orientales ab Occidentalibus, cum multa demonstrant, tum illud maxime, quod nonnulla Latini severe nimium exagitasse deprehenduntur, ut communionem intinctam Humbertus, et ritus alios nonnullos, plerumque innoxios. Eos itaque a Latinis Graeci accipere non potuerunt: multo minus Nestoriani et Jacobitae, qui nullam cum Graecis, a Conciliorum Ephesini et Calchedonensis tempore communionem habuerunt, minime omnium a Latinis.

Verum qualiscumque tandem rituum Orientalium origo fuerit, quae singulariter in notis ad Liturgias expendetur, cum usus illorum certus sit, frustra impugnatur eorum antiquitas et sinceritas, quasi primitus usurpati non fuerint: nisi idoneis probationibus designetur, quando vetustatem novitas aboleverit. Illud si a Protestantibus probari posse audacter negamus, nihil nimium dicimus. Cum rituum usus certo constet, frustra vexatur eorum antiquitas

Rituum porro, de quibus loquimur duplex genus est: sunt enim quidam omnibus Liturgiis ita communes, ut nulla illis careat; alii secundum Ecclesiarum diversas consuetudines, varie se habent. Primi generis sunt quaecumque ad praeparationem corporis et animae praescribuntur in variis Ritualibus, tum quae ad elementorum consecrandorum curam, et decorem domus Dei. Cum autem in aliquot disciplinae Ecclesiasticae capitibus successu temporum quaedam innovata fuerint, mirum esse nemini debet, illam in variis codicibus ad eam quae vigebat, quando scripti fuerunt, accommodatam fuisse. Ita in Graecis prope omnibus praeceptum reperimus, ut sacerdos antequam ad celebrandam Liturgiam accedat, peccata sua confessus fuerit: quod sane in antiquissimis primorum saeculorum libris non occurreret, si illos haberemus. Neque enim ferebat vetus disciplina, ut sacerdos peccati alicujus lethalis sibi conscius, ad altare accederet, quamvis illud sacerdoti confessus fuisset. Verum ex quo mutata est inter Graecos poenitentialis disciplina, et eorum etiam peccatorum quae minus gravia sunt, confessio fieri coepit, illud quoque monitos sacerdotes voluerunt, ut se confessione purgarent. Ita apud Coptitas, et omnes prope Christianos Orientales ab aliquot saeculis observatur: etsi in Codicibus Liturgicis nihil tale praescribatur, quia Graecae similem a multis saeculis poenitentialem disciplinam sequuntur, ut alibi fusius exponemus. Discrimen igitur illud nullius momenti est: nam quod in quibusdam Codicibus rubrica non exprimit, habetur aliunde. Eorum duplex genus.

Pari ratione occurrunt aliquando illa, quae spectant praeparationem Oblatae: plerumque tamen haec ommittuntur, extantque in libris singularibus: qualis est apud Syros Tractatus qui Dionysio Barsalibi tribuitur, vocaturque *Canon Eucharistiae*. Ita quae attinent ad ornatum sacerdotalem, Diaconicumque, aut Pontificalem, si Episcopus Liturgiam celebret, vix occurrunt, praeter quam in Codicibus qui integrum continent caeremoniarum apparatum: ut depositio Oblatae et calicis in Prothesi, aut secretario, antequam ad altare Ritus mere caeremoniales.

inferantur, quod ubique fit magna cum reverentia, ritibusque Graeco simillimis. Qui vero elementa antequam consecrata sint, tanto honore prosequuntur, ex futura cui destinata sunt dignitate, nemo facile eos Eucharistiam non adorare existimabit. Ea sane in parte quae praeparatoria tantum est, Orientalibus ea laus debetur, quod Occidentalium diligentiam longe superant. Nefas enim apud illos haberetur, offerre ad altare panem, qui a sacerdotibus vel Diaconis in secretario, aut extra Ecclesiam a foeminis religiosis, aut Papadiis, sive sacerdotum uxoribus, paratus non fuisset: aut vinum ex oenopolio petere. Multa pariter ad solum decorem spectantia, aliter a Graecis, aliter ab aliis observantur. Verum pronunciatio religiosa verborum Christi, acclamatio *τοῦ Amen*, ad eadem verba: Invocatio Spiritus sancti, fractio oblatae, unio speciei utriusque: elevatio Eucharistiae, cum inclamatur *Sancta Sanctis:* disciplina ad communionem distribuendam, in omnibus Ecclesiis absque ullo insigni discrimine solent observari. In illis porro ritibus et caeremoniis, etiam illis quae ad solum religiosum apparatum referri possunt, nihil reperitur, quod opinionem realis elementorum transmutationis perspicue non designet, aut ab ea non ducat originem: unde qui eam rejecerunt, neque similes ullos ritos excogitasse, neque antiquos retinuisse animadvertuntur. Illam igitur disciplinam quae semper et ubique viguit, optimam et certissimam esse constat doctrinae interpretem, et ex ea firmissimum adversus nostrae fidei impugnatores argumentum haberi, non temere affirmamus.

Quidam recentius introducti, nec apud omnes recepti.

Sunt etiam ritus aliquot diversi cujusdam generis, ut apud Graecos divisio panis Eucharistici, unius vel plurium in diversas particulas, quae nominibus Beatae Mariae, et sanctorum designantur: ut in eruditis notis Goarii ad Euchologium accurate explicatur: qui ritus, quamvis cum aliqua nominum diversitate, in veteri Gothico, seu Mosarabico observatur. Ita Graeci a multis saeculis ferventis aquae guttas aliquot ante communionem calici infundunt, quod Syri, Coptitae et alii non faciunt. Cochleare ad communionem laicis dandam Graeci usurpant, autoritate et exemplo, ut aiunt, Joannis Chrysostomi; et illius usum frequentant Orientales omnes: unde illius antiquitas satis probatur. Quid adversus hanc consuetudinem per se innoxiam, quasi de summa republica Christiana ageretur, Humbertus Sylvae-candidae conviciorum non effudit, non minus quam adversus cochlearis usum, et ritus quosdam alios indifferentes? At illi etiam

de quibus acriter disceptatum est, communem habent originem, eximiam scilicet Eucharistiae reverentiam.

Religiosa circa Eucharistiam disciplina variis monumentis probatur.

Ex illis igitur monumentis, quae disciplinae Eucharisticae leges continent, non ex qualibuscumque testimoniis, judicandum est de ea quam Orientales Christiani conservant. Si ab illa deflexisse reperiuntur, peccaverunt procul dubio, non modo contra communia Ecclesiis omnibus sacrorum jura, sed etiam contra proprios Ecclesiarum suarum canones. Unde inter multos et varios, qui poenitentiae modum praescribunt, poenasque constituunt diversis criminibus, extant non pauci adversus eos, qui sive in exercendo ministerio, sive aliter, Eucharistiam parum religiose habuerunt, quo in genere negligentia non excusatur, sed punitur gravissime. Probant severam illam disciplinam Canones Poenitentiales multi, quos referemus alibi, et quorum alii antiquissimi sunt absque autorum nomine: similes alios refert Dionysius Barsalibi, tum in libro Poenitentiali suo, tum in Nomocanone et in Opusculo quod *Canon Eucharistiae* appellatur: alios tandem adducunt Fergeallah Echmimensis, et Ebnassalus in suis Collectionibus, quarum certa est apud Orientales autoritas. In Historia Patriarcharum Alexandrinorum a Jacobitis scripta, occurrunt exempla aliquot profanationis mysteriorum, quae autores cum pio quodam horrore ita narrant, ut illam maximi sacrilegii instar habuisse, non obscure significent. Imo depositum affirmant Episcopum quemdam, quod *Δῶρον* hoc est oblatam in altari positam, antequam consecraretur, comminutam conculcaverat.

Quid de autoribus qui aliter scripserunt judicandum.

Superest ut quod fortasse a nonnullis objicietur, dissolvamus. Erunt enim quibus mirum videbitur, quod tot eruditorum Protestantium, eorum praesertim qui magna linguarum Orientalium peritia commendati sunt, imo et Catholicorum judicia contemnere videamur, quamvis inter istos nonnulli Maronitae docti fuerint, ut ex aliis Orientalibus Provinciis, quos in rebus patriis audiri potius, quam eos qui ex Europa pedem non extulerunt, oportebat. Protestantes quod attinet, quamvis viros in linguis Orientalibus doctissimos numerent, ne unum tamen qui res Orientis Ecclesiasticas, aut Liturgicas attigerit, habuerunt. Ad exemplar versionis Latinae Copticarum Liturgiarum, quaedam annotaverat Josephus Scaliger, sed minutiora, et grammaticalia: earum versionem quam pollicitus fuerat, ne tentavit quidem. Salmasius dum secundae paucas voculas vellicare aggressus est, inscitiae et malae fidei testimonium posteris reliquit. Aliorum censuras

aut observationes nullas vidimus, unde codices primigenios ab illis consultos, aut versatos conjici possit. Ludolfus Aethiopice doctissimus, in Aethiopum Liturgia nihil vidit, aut egregie dissimulavit. Omnes prope in locis communibus liberius vagati, nihil praeter conjectanea, ut plurimum absurdissima, ex aliorum versionibus protulerunt.

Catholici cum haec studia non tantopere excoluerint, ad indigenas interpretes confugerunt, quorum prope semper fuit doctrina mediocris, qua tamen carere nemo potest, quin in versionibus sacrorum Officiorum, ex peregrina lingua, non saepius hallucinetur. Ita Victorius Scialach Copticarum Liturgiarum sententiam infinitis in locis non est assecutus: et cum ex Arabica versione, non ex originali Coptico suam exprimeret, saepe male legit, pessimeque interpretatus est. Versio Aethiopicae Liturgiae unica propemodum est, quae fidelitate possit commendari, si pauca excipiantur, quae certo consilio mutata sunt. Syriaca quae Basilii nomen habet, quantum ex versione conjectari licet, nacta est fidum et doctum interpretem Andream Masium. Guido Fabricius Boderianus, qui paucula quaedam Liturgiae Severi Antiocheni, non ut ipse arbitratus est Alexandrini, fragmenta edidit, Syriace et Latine, ubique fere lapsus est. Missalis Maronitici Liturgiae Romae editae, ut aliae longe plures ritus Jacobitici, Latine nunquam visae sunt: et quod Maronitae in hac editione vel alibi praestiterunt circa Liturgias; hominum fuit qui veteris disciplinae ignari, multa, ubi opus non erat, mutaverunt. Si quando de illis rarum aliquid videntur protulisse, falsum esse deprehenditur, cum ex praejudicatis suis opinionibus de perpetua suorum Ὀρθοδοξίᾳ, multa Maronitis attribuerint, quae sunt Jacobitarum propria. Non igitur ex temeraria confidentia, sed ex deprehensa multis argumentis veritate, similes autoritates negleximus, nec illorum testimoniis pugnandum est, multo minus aliquot recentiorum, quos designare non refert.

Unum tamen praetermittere non possumus Richardum Simonem virum multis libris editis famosissimum, qui cum in Notis uberioribus ad Gabrielem Philadelphiensem de Liturgiis Orientalibus nova quaedam, nec vulgo cognita protulisset, laudem merito apud eruditos obtinuit. At ulterius progressus, de hoc argumento, deque Orientalium Christianorum rebus, scribere non cessavit, multaque inaudita nec satis explorata publicavit, quae ignari rerum illarum exscripserunt, et ejus saepe autoritate Catholicos impugnaverunt. Demonstratum

est alibi hallucinatum fuisse in multis autorem illum, cum de fide Orientalium disputaret: deque Jacobitarum et Nestorianorum doctrinis divinasse potius, parum feliciter, quam illas accurate explicavisse. Qui enim λογομαχίαν meram Nestorianismum et Jacobitismum esse contendit, ut ipse non uno loco, illum nullos Orientalium Theologorum libros vidisse manifestum erat. De Liturgiis quas semper et ubique in ore habebat, et quarum longam analysin dedit, plura commentatus est, quae cum tota operis istius nostri doctrina saepe conciliari non possunt. Itaque fieri poterit, ut Protestantes hominis inter literatos celeberrimi nomen nobis opponant, quod prae caeteris fecit Autor sordidissimus *Monumentorum authenticorum*. At neque Simonis, neque alterius cujuscumque autoritas ulla est in simili argumento, nisi quantum quisque probat. Quaecumque de Orientalium fide in aliis locis, et in hoc potissimum opere dicuntur a nobis, excerpta sunt ex ipsis Orientalium monumentis, quae alter nulla viderat, nec si vidisset uti poterat. Nam Liturgicos codices praeter unum Nestorianae Liturgiae, eumque recentissimum, nullos tractaverat: et ex Romana editione Missalis Chaldaici analysin suam texuerat. Copticis Codicibus non usus est: et, quod praecipuum, Theologos, Canonici juris interpretes, historicos Orientales penitus ignoravit, cum Arabice nesciret: attamen de Arabicis Sacrae Scripturae Versionibus, quarum nisi in Polyglottis Anglicanis nullam viderat, judicium tulit non minus quam de Persicis et Copticis, cum linguae utriusque ne apicem quidem nosset. De Religione Muhamedana commentarium dedit, de quo vetus ille versus dici potest: *Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta:* ut viri doctissimi pridem judicaverunt. In Christianorum Orientalium rebus longe plura peccasse illum agnoscent, quicumque attente legent quae in hunc Commentarium contulimus, quod semel dictum sit. Nam ubique hominum qui idem ante nos argumentum tractaverunt conjecturas et observationes refellere, non visum est operae pretium.

10*

DISSERTATIO
DE
COPTITARUM
ALEXANDRINORUM LITURGIIS.

Tres Liturgiae apud Coptitas receptae.

I. Aegyptii Christiani qui Monophysiticam sectam a Dioscori tempore profitentur, et qui vulgo Coptitae, vel Copti appellantur, tres Liturgias habent, quarum prima, et quae reliquarum norma est, Basilii magni dicitur, secunda Gregorii Theologi, tertia Cyrilli Alexandrini. Quartam autores nonnulli adjungunt, Marco Evangelistae attributam: sed cum in Codicibus paucissimis compareat, et ab ipsis Aegyptiis Theologis interpolata dicatur ex ea Cyrilli, merito rejicitur.

Kircherus Prodr. Copt.

Quando primum notae.

II. Trium igitur illarum, quae solae legitimae censendae sunt, cum praeter illas nulla in sacris Officiis usurpetur, cum multa et varia passim exstent in Bibliothecis exemplaria, earum tamen ante initium elapsi proxime saeculi nemo meminit. Habebat illarum exemplar Josephus Scaliger, de quo cum ab eo, et amicis communibus monitus fuisset Marcus Velserus Duum-vir Augustanus, vir doctus et pius, impetravit ut ad se transmitteretur. Versionem insignis, et huc usque ignoti monumenti Ecclesiasticae disciplinae, ut, qua ratione fieri poterat, procuraret, Romam misit ipsum Codicem, quo per Maronitas in Latinam linguam transferretur. Quamvis enim aliquando spem fecisset Scaliger, Liturgias illas veteri stylo Ecclesiastico Graeco convertendi, aliis operibus occupatus, huic manum admovere vix poterat: licet enim magnos in Arabismo progressus fecisset, tot erant tamen difficultates superandae, ut ne quidem sibi ipse satisfecisset. Nam praeter linguae barbarae, ad quam cognoscendam vix ulla tunc suppetebant literaria subsidia, Ritualis materia tantum obscuritatis offerebat, ut discuti vix posse videretur. Neque enim, quod a

multis temere et juveniliter factum est, despiciendus erat Scaliger, etsi Arabica omnia non intelligeret: mirandum potius quod solus ipse, leviter a Postello Grammaticis praeceptionibus imbutus, deinde a Stephano Huberto Aurelianensi Professore Regio, et Francisco Raphelengio Plantini genero adjutus parumper, in versione illorum Officiorum Arabica acutius viderit, quam Maronita non indoctus, qui linguam illam vulgarem habebat.

Versio Latina ex Arabica interpretatione facta, a M. Velsero publicata.

III. Velserus igitur accepta Latina interpretatione, eam Augustae Vindelicorum typis publicandam curavit anno MDCIV. nitido et eleganti charactere. Eadem in Bibliotheca Patrum inter alia Liturgica edita est, absque ulla emendatione: nam Scaliger etsi quinquennio superstes fuerit, pauca tantum ad marginem editi exemplaris adnotavit: a versione integra abstinuit. Habebat tale exemplum ipsius manu notatum Vir Doctissimus Raimundus Formentinus Archidiaconus Aurelianensis, quod ante plures annos mihi ostendit. Notae erant brevissimae, et ex quibus restitui ipsa versio non poterat, omnes porro aut emendabant nonnullarum vocum Arabicarum malam interpretationem, aut Graecas parum fideliter expressas, sive fuisset exscriptorum culpa, sive Scaligerani codicis vitium. Sed nihil omnino ex sola Arabica versione praestari poterat, ab illis praesertim, qui neque exemplar Aegyptiacum consulebant, et Graeco, quod archetypum fuit, erant destituti. Quae porro ad illarum Liturgiarum historiam pertinent jam explicanda sunt.

De Copticis Liturgiarum codicibus.

IV. Omnes, etiam antiquissimi illarum Codices, Scaligerano similes sunt, tresque Anaphoras, sive Liturgias, continent Basilii, Gregorii et Cyrilli. Scriptae autem sunt lingua Aegyptiaca, sive Coptica, ea nempe, quae, cum Muhamedani Aegyptum subegerunt, erat in usu vulgari; Alexandriae quidem minus, ubi omnes Graecam linguam satis noverant, sed in superiore parte provinciae, in pagis et agris, vix alia quam Aegyptiaca usurpabatur. Erat illa porro vetus et patria, si verborum nominumque inflexionem spectemus, quae cum aliis linguis commune nihil haberet: sed ex continuo cum hominibus qui Graece loquebantur commercio, magna Graecarum vocum admistione, novam quodammodo dudum ante Muhamedanos formam acceperat. Haec tamen ita intelligenda sunt, ut neque cum Athanasio Kirchero, veterem esse illam Pharaonicam, obeliscis, arcis sepulcralibus, et aliis antiquis monumentis inscriptam, existimemus: neque cum Isaaco Vossio colluviem sermonis Arabici, et alterius quem ipsi

Kircher. Prodrom. Copt.

Exercit. adv. Simon.

Lyb-Aegyptium appellare placuit, ante annos quingentos natam: multo minus fictitiam, ut in ea libri fallaces conscriberentur, qualis est in Europa Zingarorum, seu eorum quos *Bohemos* vocamus, nebulonum lingua. Ea scilicet ipsa est qua locutum Antonium Coenobiticae vitae magistrum, historia ejus docet, et qua Epistolas dictaverat, quas adhuc ante trecentos annos extitisse Aegyptiace scriptas in Thebaidis Monasteriis, Abulbircat et alii testantur. Ea igitur lingua scriptae sunt tres, de quibus agimus, Liturgiae, ita tamen ut praeter voces sacras et Theologicas multas, quae in ipsa orationum serie passim occurrunt, formulae prope omnes quae in Officii decursu a Diacono, a populo, aut ab ipso Sacerdote, alta voce pronunciantur, Graecae sint, non Aegyptiacae. Tales sunt illae *προσχῶμεν Θεῷ μετὰ φόβου. Κύριε ἐλέησον. Ἅγιος. Ἄνω τὰς καρδίας*, et aliae diversae.

Lingua Coptica in sacris servata post Arabum imperium.

V. Quia vero uno aut altero post Arabum tyrannidem saeculo, vernaculus Aegyptiacae linguae usus prorsus interiit, Arabica in ejus locum succedente, Religionis tamen et sacramentorum reverentia fecit ut in libris servaretur, quidquid ad Officia divina pertinebat, et cum Benjamin Jacobitarum Patriarcha duodecim annis in Monasteriis Thebaidos delituisset, ubi Graecae linguae usus erat prope nullus, inde Alexandriam reversus, autoritate Califarum quibus se et suos statim subjecit, omnes Alexandriae Ecclesias obtinuisset: Coptitae, hoc est nativi Aegyptii prope omnes, odio Calchedonensis fidei inexpiabili tenerentur, Orthodoxi Alexandriae et in inferiori Aegypto, ubi Graece sacra celebrabantur, nec Patriarcham nec Episcopos, nec Ecclesias, vix paucos Sacerdotes habuissent per integrum ferme saeculum, solius Copticae linguae usus in sacris apud Aegyptios fuit.

Hist. Patr. Alex. p. 156.

Versionum Arabicarum Liturgiae origo et usus.

VI. Ea vero cum, ut diximus, vernacula esse desiisset, vixque eam Sacerdotes intelligerent, interpretatione Arabica opus fuit, non quidem ut publice tales versiones legerentur, nisi sectionum ex veteri novoque testamento, quae secundum dies occurrebant; sed ut privato studio Sacerdotes et Episcopi libros sacros intelligere, et officia rite celebrare facilius possent. Certa illa versionum Arabicarum, quae tum in sacris libris, tum in codicibus Liturgicis, e regione Coptici textus ferme semper occurrunt, origo est antiqua prorsus, et non longe remota ab Arabum initiis. Temere enim et contra multorum codicum fidem Isaacus Vossius affirmavit, in vetustis non reperiri versiones Arabicas. Nulla enim inde, sive absint, sive adjunctae sint, antiquitatis nota peti potest: antiquos quippe vi-

dimus sine versione: sed non minus antiquos, qui illam repraesentarent. Id autem esse debile prorsus argumentum ad aetatem codicum designandam, sola disciplinae, quae huc usque non satis explicata fuit, ratio demonstrat. Ea porro talis est. In tota sacrae actionis serie Sacerdos orationes omnes non ex libro recitat, sed memoriter dicit. Unde Canonibus variis statutum est, ut nemo ordinetur, qui Liturgias, Officium Baptismale, et quaedam alia memoriter non teneat. Omnia Coptice dicuntur, Psalmi, Orationes, Theodokia; nihil omnino Arabice, praeter Lectiones ex Epistolis Pauli, ex Catholico, sive Catholicis Epistolis, et Evangelio: quae Lectiones non extant in Anaphora, sed in singulari libro, unde peti solent: imo in Monasterio sancti Macarii nihil unquam Arabice legitur, ex veteri instituto; teste Abulbircat.

VII. Cum igitur publicus versionum illarum usus nullus omnino sit, multi codices etiam recentissimi versionem non habent: et cum Sacerdos non legeret, sed memoriter sacras orationes pronunciaret, nihil intererat, an Codicibus adesset interpretatio, an vero deesset. Unde fit, ut plerique etiam veteres et optimae notae ea forma sint, ut, nisi manu teneantur, usus esse nullius possunt. Atque haec de versionibus Arabicis certa sunt, quorum ignorantia fecit, ut a nonnullis qui de Ritibus hac nostra aetate scripserunt, passim affirmatum sit Arabica lingua, tam apud Syros, quam apud Aegyptios Liturgiam celebrari.

Versiones novitatis indicia non sunt.

VIII. Itaque cum dubitari non possit, quin Arabica Liturgiarum versio secundaria quaedam, non primaeva editio sit; statim unde ipsum Copticum exemplar profectum foret disquirendum occurrebat. Id Maronitae neglexerunt, neque ipse Scaliger subdubitavit: eo enim loco tunc erant Orientalium literarum studia, ut qui de Aegyptiacis literis quidquam alios docere posset, ne quidem ullus reperiretur. Eas primus illustrare aggressus est Athanasius Kircherus, edita Grammatica et Prodromo linguae Copticae, suppeditante libros aliquot Nicolao Fabricio Peyrescio, qui quacumque ratione literariam Rempublicam juvare, quamdiu vixit, nunquam intermisit. Sed quamvis Romam Kircherus eo procurante vocatus fuisset, ubi non deerat illi librorum Copticorum copia, et ipsas quae in Vaticana Bibliotheca exstant Liturgias vidisset, aliquot testimoniis Prodromum suum exornasse contentus, eas nunquam attigit, ut quod ab eo exspectabatur, eas Aegyptiace, Graece, Arabice, et Latine publicaret.

De Copticarum Liturgiarum antiquitate quid senserit Kircherus.

Salmasii de illis judicium.

IX. Eodem ferme tempore Claudius Salmasius, cum aliquam in libris Coptico-Arabicis operam posuisset, vidit aliquid, et nonnulla in literis ad amicos scripsit, quae recti de ea lingua judicii argumentum esse possunt: sed cum praeter editum a Kirchero Glossarium vix quidquam vidisset, non eos progressus fecerat, ut ad Liturgias interpretandas posset accedere. Quia tamen religioni Catholicae perpetuum vir nihil minus quam Theologus bellum indixerat, aliquam secundae, quae Gregorio adscribitur, particulam semel attigit, in Epistola ad Joannem Dallaeum, quae tamen non prodiit, nisi sublato e vivis Salmasio. Ita vero in tribus admodum lineolis explicandis versatus est, ut ubique, alibi etiam cum locus non esset, *αἰγυπτιάζων*, ne verbum quidem circa textum Copticum ejusdem orationis fecerit; sed Arabicae versioni adhaerens, eam pessime et infidelissime reddiderit, unde satis quid in toto opere praestare potuisset, intelligi potest. Nonnulla vir doctus in notis ad Gabrielis Philadelphiensis opera ex illis Liturgiis laudavit, sed ex sola Arabica versione. Ita igitur illarum versio, et quae de illarum historia et antiquitate dici debent, nova prorsus sunt et Criticis intacta, quorum feracissima tamen, si quae unquam, nostra haec aetas fuit.

Scaligeri de iisdem sententia antiquiores esse Graecis.

Ep. 171.

X. Josephus quidem Scaliger ex cujus Bibliotheca primum lucem viderunt, antiquissimas illas esse recte judicavit, sed ita ut, ex ejus sententia, Graecarum hodiernarum antiquitatem superarent. Verba ejus sunt ad Marcum Velserum. *Ego mi Velsere, audeo dicere longe integriora et vetustiora illa Arabica esse, quam sunt ea quibus Graeci hodie utuntur: quod probandi si mihi necessitas imponatur, et libenter fecero, et vero vicero.* Verum quid ex illa comparatione intelligi vellet Scaliger, haud facile perspicitur. Nam Arabica illa Arabum in Aegypto dominatione antiquiora non esse, imo multis annis recentiora, dubitare non potest. Quippe Aegyptiacae linguae usum prius intercidisse necesse erat, quam Arabicae versioni locus esse posset. Itaque illa recentior tribus circiter aetatibus esse debuit, quam Copticum exemplar, ex quo certissime formata est: istud vero de Graecis expressum fuisse certum est, non minus. At hodierna Graeca, quibus Graeci utuntur, eadem omnino esse quae usurpabantur a primis Ecclesiae saeculis, tam facile demonstratur, ut opponi nihil queat. Neque id opinor Scaliger voluit. Verum cum in illis quae typis excusae sunt Liturgiis, praesertim Basilii et Chrysostomi, quibus solis dudum Ecclesia Graeca uti solet, adjuncta multa sint, sive in ipsa orationum

serie, sive in illa parte, qua rituum observandorum forma continetur, et quam caeremoniales libri nostri rubricas vocant, facile adductus est vir doctissimus, ut ex talibus notis Liturgiarum Graecarum novitatem constare existimaret. Hoc in judicio valde hallucinatus est, et tamen imitatores habuit Criticos prope omnes, qui ad ultima usque tempora hanc quaestionem tractaverunt; etsi nihil absurdius fingi poterat. Neque enim ex notis illis aliud colligitur, quam usus Ecclesiarum, in quibus Liturgiae ad altaria usurpabantur, quo quidem usu magis haec sacra Officia, quam cujuscumque sancti doctoris nomine commendantur. In illis vero partibus quae praecipuae sunt, et in quibus actionis sacrae forma consistit, mutatio aut interpolatio nulla prope animadvertitur, et antiquitas Graecae Liturgiae supra Orientales omnes ex eo solo argumento satis apparet, quod in Aegyptiacis de quibus agitur, formulae quaedam solennes, non modo a Sacerdote et Diacono, sed a plebe, non Arabice, non Aegyptiace, sed Graece dicuntur.

XI. Illa igitur observatio, velut omnium reliquarum, quae in hoc genere fieri possunt, caput et fons esse debet, non modo Aegyptiacas illas, sed omnes tandem Orientales quae vel extant, vel quarum ex monumentis literariis memoria est, translatas esse ex Graecis exemplaribus, atque adeo veteris disciplinae, sacrificii Eucharistici, qualis in Orientali Ecclesia observatur, formam continere. Omnes Liturgiae e Graecis expressae.

XII. Inter antiquissimas est, si non omnes vetustate superat, Jacobi Syriaca Liturgia, quae Syriacarum omnium fundus, primaevumque exemplar fuit. Illa porro tam perspicue Graecam refert, tot infusae peregrinitatis notas habet, ut de ejus origine Syri ipsi rerum suarum admiratores nimii, non aliter judicent. Quis tamen neget esse et quidem non contemnenda argumenta, quibus Syram vetustiorem esse Graeca probari queat? Neque enim cum Criticorum gente litigandum de Jacobo fratre Domini, an illius autor esse potuerit, aut talis quaestio ita cum fidei capite conjungenda, ut qui id neget, Catholicus esse non possit. Nam quod sapientissime observatum a Cardinali Perronio, certum et inconcussum esse debet, Jacobi Liturgiam dictam esse, quae in Hierosolymitana Ecclesia, cujus ille primus Episcopus fuit, usurpabatur, ut Marci quae in Alexandrina. At verisimile est primos ex circumcisione Christianos, qui neque nobiles, neque eruditi plerumque fuerunt, ea lingua potius, quae communis et vulgaris erat, Hierosolymitana scilicet dialecto, preces publicas Jacobi Liturgia omnium videtur antiquissima.

et sacra Christiana celebrasse: Syra autem lingua, quam eidem Hierosolymitanae dialecto conjuncta sit, nemo ignorat. Hinc tot Syrorum, imo Christianorum, qui vel Novum Testamentum Syriacum vel Grammaticas ediderunt, fastidiosae *παρεκβάσεις* de eadem lingua Christo vernacula, de Matthaei Evangelio Hebraico, quas discutere non est hujus loci. Verum argumentis quae a verisimili peti possunt, ut illa quae tetigimus, repugnat color ipse Orationis, quae Hellenismum in multis ita refert, ut manifesto Graecam originem significet, quamvis preces prope omnes verbis et sententiis utriusque Testamenti contextae, non certum habeant ex idiotismis Orientalium linguarum, qui in Graecam migraverunt, peregrinae linguae indicium. Sed nominum compositorum quibus illae linguae carent, verborumque aliquando non recta interpretatio, Graecos fontes ita perspicue designat, ut alio preces omnes illae referri non possint.

Veteres Liturgiae Graecae primis saeculis scriptae non fuerunt.

XIII. Nempe, quod alibi accuratius tractatum est, non primis Ecclesiae saeculis sacrae orationes, Liturgicae praesertim, scripto traditae, sed memoriae, non minus quam Oratio dominica et Symbolum, mandatae sunt. Et inter alia multa quae traditione, non literis ad nos pervenerunt, numerat D. Basilius *verba sacrae Invocationis in consecratione panis et vini.* Verum est, aliter accepta fuisse sancti Doctoris verba a Card. Bellarmino, sed et ab aliis nostra aetate Theologis, qui ea ad Eucharistiae ostensionem et adorationem trahunt, sed prorsus inutiliter. Nam ad Eucharistiae elevationem, quam *ostensionis* voce designari per infidas versiones decepti existimaverunt, nulla sunt sacrae *Ἐπικλήσεως* seu *Invocationis* verba: verum ab illa oratione quae sacram actionem terminat, et designat consummatam, consecrationem sive *Ἱερουργίαν,* apud veteres autores significari alibi est demonstratum.

De Sp. sancto. c. 27.

Copticae ex Graecis derivatae.

XIV. Quandoquidem vero multis rationibus efficitur, etiam ipsas, quarum antiquitas praecipua est, Orientales Liturgias manasse ex Graecis fontibus, idque non minus de Syriacis Nestorianorum summe vetustis, quam de Jacobi Syra, quae Orthodoxis et Monophysitis communis est, (quod satis demonstrat, ejusdem ante schismata usum apud Syros viguisse,) idem potiori jure de Copticis statui debet. Marcus Alexandriae Evangelium praedicavit, ut etiam per Aegyptum totam: Sacramentorum igitur celebrandorum formas praesertim Eucharistiae tradidit, sed quod illas scripto tradiderit, non constat. Quando haec officia in literas missa sunt, vulgaris erat Alexandriae Graeca

lingua, non minus quam toto Oriente. Quin multi illius plane expertes forent, dubitare non sinit solius Antonii exemplum. Illis ut consultum fuisse plusquam verisimile est, interpretatione scripturarum lingua vernacula, ita quoque circa sacri Officii celebrationem factum esse potuit, sed preces, praesertim Liturgicas, Coptice prius quam Graece scriptas fuisse, nulla, ne quidem levi, conjectura constat, aut alicujus momenti testimonio. Qui enim, ut Aegyptiaci autores nonnulli, Marcum non Graece aut Latine, sed Coptice Evangelium scripsisse contendunt, et recentissimi sunt, et autoritatis hoc in argumento levissimae. Neque tamen ab ullo quorum scripta viderimus, dictum est, Basilium aut Gregorium eadem lingua Liturgiam ordinasse: quod extremae absurditatis futurum fuisset, cum ad eos non pertineret Aegyptiaca lingua: imo ne de Cyrillo quidem, qui, Aegyptius cum esset, id poterat, tale quidquam memoriae prodiderunt. Nam Marci, ut mox observatum est, Liturgiam Coptitae non agnoscunt, cum aliquot Patriarcharum Decreta extent, quae praeter vulgares tres, Scaligerano et aliis codicibus comprehensas, alias ad sacrum ministerium adhiberi prohibeant, et unus aut alter, qui illius Liturgiae meminerunt, illam ex ea quae Cyrilli dicitur, interpolatam agnoscant.

Liturgia Graeca Marci Graecis cognita et de ea Balsamonis judicium.

XV. Cum igitur non ex Aegyptiorum qui Arabice scripserunt testimoniis certi quidquam circa veram Liturgiarum originem haberi possit, quod Graece nescirent: nihil a Graecis pariter hoc in genere doceri possumus, quippe ne unius quidem, qui Copticos libros viderit, extat in literis memoria. Unus modo occurrit Theodorus Balsamon qui de ea Liturgia, quae Marci nomine designatur, consultus est a Marco Patriarcha Alexandrino, et simul de ea quae Jacobo tribuebatur. *Αἱ περὶ τὰ μέρη τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἀναγινωσκόμεναι λειτουργίαι, καὶ λεγόμεναι συγγραφῆναι παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, καὶ Μάρκου δεκταί εἰσι τῇ ἁγίᾳ καὶ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἢ οὔ; Quae in partibus Alexandriae et Hierosolymorum leguntur Liturgiae, et conscriptae dicuntur fuisse a sanctis Apostolis Jacobo fratre Domini et Marco, recipiendae sunt a sancta et Catholica Ecclesia, necne?* Mira sane Balsamonis responsio, quam cum paulo prolixior sit in pauciora verba contrahemus. Corinthiis, inquit, Apostolus mandat, ne sint in nobis schismata et unum dicamus omnes: quasi rituum et orationum innocens diversitas schismata aut doctrinas novas in religionem inducat, qui puerilis error dudum a SS. PP. est confutatus,

et omnium Ecclesiarum consuetudine satis refellitur. Neque minus ridicula quae sequuntur: neque sacram Scripturam aut sacros Canones de Liturgia a Marco scripta quidquam tradidisse. Trullanum quidem Canonem II. ait testari a Jacobo scriptam Liturgiam, sed cum neque Apostolicus Canon LXXXV. aut LIX. Laodicenus, qui sacrorum librorum indicem dant, illarum Liturgiarum meminerint, non esse recipiendas. *Ἀλλὰ καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐδ' ὅλως ταύτας ἐπιγινώσκει. Ψηφιζόμεθα οὖν μὴ εἶναι δεκτὰς αὐτάς· κἂν γὰρ ἐγένοντο, παντελοῦς ἀπραξίας κατεψηφίσθησαν ὡς καὶ ἄλλα τὰ πολλά. Neque etiam Catholica sanctissimi et Oecumenici Throni Constantinopolis Ecclesia ullo modo illas Liturgias agnoscit. Pronunciamus igitur non esse has recipiendas. Etsi enim ab iis factae sint, ab omni usu vacare jubentur, ut et multa alia.* Mox repetita quam adduxerat ratione, et ducto exemplo ab eo quod circa Apostolicas Constitutiones, et Clementis Epistolas decernunt Canon VIII. Apostolorum et II. Trullanus, ita concludit. *Διά τοι τοῦτο καὶ ὀφείλουσιν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ ἀκολουθεῖν τῷ ἔθει τῆς νέας Ῥώμης, ἤτοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἱερουργεῖν κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν μεγάλων διδασκάλων, καὶ φωστήρων τῆς εὐσεβείας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Quapropter omnes Ecclesiae Dei sequi debent morem novae Romae nimirum Constantinopolis, et sacra celebrare juxta traditiones magnorum Doctorum, et luminarium pietatis, sancti Joannis Chrysostomi, et sancti Basilii.* Quod quidem miro argumento probat ex Basilicis, ubi lex scripta non est, ibi sequendum morem Romae, quod ad Jus civile spectat, non ad Ecclesiasticum: sed etiam de vera Roma dictum est, non de nova seu Constantinopoli.

Quid de eo sentiendum.

XVI. Qui Balsamonis commentarios in Canones legerint, aut opera illius reliqua, non ignorant quam angustis limitibus doctrina ejus Ecclesiastica circumscripta fuerit, adeo ut quoties de rebus Ecclesiasticis, ad Africanam aut Romanam Ecclesiam spectantibus loquitur, non ut homo Graecus, sed ut Scytha Barbarus loquatur, tanta in eo est etiam rerum vulgatissimarum imperitia. Quid enim magis facile fuit quam eum, qui Antiochenam Ecclesiam obtineret, essetque in media Syria, non ignorasse Ecclesias omnes Syras, quae lingua Syra in sacris uterentur, habere Jacobi Liturgiam, atque adeo illam saeculorum prope decem disciplina commendari. Nam Graeca editio

quae Syriacae fons et origo est, non ut in libris exstaret, in literas missa est, sed quod ea uterentur omnes prope Hierosolymitanae Dioeceseos Ecclesiae. Illam porro non visam a Balsamone verisimile omnino est, nam si vidisset, in ea agnovisset procul dubio vetustissimam sacrarum precum formam, quae Basilii et Joannis Chrysostomi Liturgias aliquot saeculis antecederet. De ea quae Marci dicitur, non minus expeditum erat, scire eam in Alexandrina Dioecesi locum habuisse antiquitus, quod originis Apostolicae certissimum argumentum fuit. Sed abiit Balsamon in alia omnia, nempe probavit Jacobi et Marci Liturgias non esse in sacrarum Scripturarum Canone: neminem vero huc usque scimus adeo desipuisse, ut tale quid existimaret. Nam si praescripta in aliquo libro qui Scripturae autoritatem haberet, Eucharistiae celebrandae forma reperiretur, eam sequi necesse foret, neque variae fuissent, jam a primis Ecclesiae saeculis, sacrorum Officiorum formulae et orationes, quarum tamen discrimine nunquam unitas Ecclesiae, vel leviter turbata est. Falsa igitur et inanis illa ratio est, quae non modo Marci et Jacobi Liturgias, sed Basilii et Chrysostomi non minus evertit, si valeret. Quid enim, an ante Basilium et Chrysostomum Liturgia non erat? Quo etiam jure legem illi sacrorum reliquis Ecclesiis, quae ad se non attinebant constituissent, cum de duabus illis quas solas Ecclesiae Constantinopolitanae exemplo usurpari debere contendit, neque Canon ullus extet, neque perpetuus aliarum de illis ad altaria solis adhibendis, consensus reperiatur. At quamvis iniquus prae caeteris erga Latinos fuerit Balsamon, nunquam tamen eo usque provectus, ut eos absque divino sacrificio esse dixerit, quia Basilii vel Chrysostomi Liturgiis non utebantur.

Constantinopolitanorum Patriarcharum ad abolendos aliarum Ecclesiarum ritus jus nullum.

XVII. Nihil vero magis contra majorum exempla, aut Leges Ecclesiasticas, quam tyrannis illa Constantinopolitanorum Patriarcharum, qua quidquid ubique disciplinae veteris fuit, in ritibus longo multorum saeculorum usu confirmatis, abolitum voluerunt, ut sui reciperentur: quae quidem lex nulla unquam fuit, sed summum jus, vel summa potius recentiorum Patriarcharum injuria. Eamdem vim sibi factam saepe Orientales ipsi questi sunt, si quando, ut saepius in Missionibus accidit, homines in antiquitate Ecclesiastica parum versati ritus illorum Latinis commutandos censuerunt, eadem dignitatis Romanae sedis ratione: quae si valeret aliquatenus, ad veteris, non ad novae Romae disciplinam imitandam compelleret. Illud igitur

solum docet nos in sua ad Marcum responsione Balsamon, extitisse suo saeculo Ecclesias, in quibus Jacobi, Marcique Liturgiae ad Sacramentum Eucharistiae celebrandum adhiberentur, quod aliunde vix discere licebat, tanta fuit autorum, qui de Orientis rebus scripserunt olim, imperitia aut indiligentia: nam a Graecis quam pauca hoc in genere exspectanda sint, docet hominis inter eos doctissimi Balsamonis exemplum.

Origines Liturgiarum Alexandrinarum obscurissimae.

XVIII. Quae vero ulterius scire intererat, ut Liturgiarum Copticarum origines teneremus, ita obscura huc usque fuerunt, ut conjecturis tantum, non certis probationibus, ex autorum vel Manuscriptorum librorum testimonio petitis, quaestioni non ad solam eruditionem, sed ad fontes traditionis aperiendos necessariae, lux aliqua posset accedere. Nam quod Arabica Graecis vetustiora Scaliger existimavit, perspicue falsum est, cum ex Copticis exemplaribus versio Arabica facta sit: illa vero tot voces Graecas, tot formulas eadem lingua conceptas habeant, ut vetustior eorum origo quaerenda sit. Cum vero huc usque tam multi in Critica praesertim Ecclesiastica se exercuerint, et quotidie exerceant, nemo quod sciam de Coptitarum Liturgiis ita judicavit, ut ejus judicio videatur adquiescendum. Graecam originem omnes agnoscunt, et id in promtu erat: sed communem ut reliquis sacramentalibus Officiis originem illas habere existimaverunt, ita ut praecipuae orationes, illae praesertim quae augustiorem sacri ministerii partem constituunt, quam Canonem appellamus, scilicet a Praefatione, et *Sursum corda*, usque ad communionem, minus varietatis haberent, atque ad primaevum Apostolicae traditionis exemplar scriptae forent, in aliis majorem sibi qui Liturgias scripserant libertatem sumsissent. Neque absurda sane haec opinio censenda est, omnes enim preces et caeremoniae ad primaevum illud caput Apostolicae traditionis referuntur, a quo si vel leviter recedunt, nunquam ab Ecclesia probatae reperiuntur.

Critici plerique de illis perperam conjectaverunt.

XIX. Verum propius quaerenda erat origo Liturgiarum Aegyptiacarum, eratque quodammodo sub eruditorum oculis, et eam agnoscere facile quisque potuisset, nisi Critici omnia conturbassent. Dum enim de Graecis quae supersunt Liturgiis nimium praecipitanter judicaverunt, neque vel unicam a tetra censura immunem reliquerunt, prostrata est apud omnes illarum autoritas, adeo ut nulla, quam inter spuria et supposititia scripta non rejecerint, relicta sit. Nempe quam in expendendis antiquorum autorum operibus regulam commode et sapienter adhibere Theologi solent, ut ex notis temporum et aliis

non obscuris indiciis, doctrinae similitudine, morum, locorum, et aliarum rerum comparatione statuatur, an cui attribuantur conveniant, de *νοθείᾳ* aut *αὐθεντίᾳ* judicatur, eam ad Officia sacra temere omnino adhibuerunt, quorum alia omnino, ac privatorum scriptorum ratio est. Nam ex quorumdam nominum in Diptychis additione, ex vocibus quas posteriorum Conciliorum decreta sanxerunt, et aliis notis quae suppositionis et corruptelae argumenta Criticis firmissima judicata sunt, contrarium omnino efficitur. Hinc scilicet manifesto demonstratur Liturgias illas in quotidiano Ecclesiarum ministerio usurpatas fuisse, quo major omnino, quam ex autoris cujuscumque dignitate illis comparatur autoritas. Sed haec atque alia maximi momenti argumenta, quae Graecis vetustissimis Officiis et antiquitatem et publici quodammodo monumenti vim et robur conciliant, non satis animadversa occasionem omnibus prope Criticis dederunt, omnes nulla prope excepta, Liturgias inter supposititia, vel saltem *νενοθευμένα* scripta rejiciendi.

XX. Inter illas quae tali censura confixae sunt, non postrema fuit ea quae Marci appellatur, Graece primum et Latine edita Lutetiae anno MDLXXXIII. a Joanne a S. Andrea Canonico Ecclesiae Parisiensis. Exemplum quo ad editionem usus est, habuerat ab eruditissimo Cardinali Guillelmo Sirleto, qui illud describi curaverat, ex Codice reperto in B. Mariae *Ὁδηγητρίας* quae vulgo dicitur *de lo patire*, antiquissimo in Calabria Monachorum S. Basilii Monasterio. Eumdem ipsum codicem bonae notae et integrum, cum Romae essemus anno MDCCI. vidimus, et percurrimus, in Domo Religiosorum ejusdem Ordinis, ad quam cum multis aliis venerandae antiquitatis codicibus translatum est e Calabria, atque ita ab interitu vindicatum. Nihil huic codici deesse, quantum observare potuimus, imo integerrimum esse judicavimus, quamvis lacunis aliquot prima editio deformata sit, ex eorum qui descripserunt levi hallucinatione: nisi potius interpretis ipsius error fuerit, dum dimidiatas sententias, ut fieri solet in ejus generis libris, quia formularum notissimarum initia tantum scribebantur, lacunas esse existimavit. Nec temere Cardinalis Sirletus, *Hierurgiam illam esse, quam a Beato Marco traditam Alexandrina Ecclesia servasset* judicavit, cum illae ipsae tres quae Coptice et Arabice sunt in quotidiano usu apud Aegyptios, ab ea maximam partem expressae sint: et Graeca tam certis signis ad Aegyptiacam Ecclesiam referatur, ut ad alteram pertinere non potuerit. Audiamus

Quid de Graeca Liturgia Marci censuerint.

tamen Criticos: falsa Liturgia illa est, planeque supposititia, quia multa habet quae Marci Evangelistae saeculo convenire non possunt. *Ὁμοούσιον*, *Θεοτόκον*, sanctorum, qui non nisi post annos complures vixerunt, nomina, Monachorum, Patriarcharum, et alios generis hujus titulos. At haec omnia, si non ad D. Marci aetatem pertinere censenda sunt, ad fundatam ejus praedicatione et martyrio Alexandrinam Ecclesiam referri manifestum erat, atque adeo traditionis ejusdem Ecclesiae quae una ex quatuor Patriarchalibus est, insigne monumentum agnoscere in ea debuissent homines perspicacissimi. Rivetum nemo mirabitur cujus *Criticus sacer* vix pagellam unam habet intactam ab eruditorum sibilo, ut neque quosdam Septentrionalium Scholarum eruditos, qui cum vix editorum librorum notitiam, praeterquam ex nundinarum catalogis haberent, et manuscriptos Codices nullos vidissent, de noviter publicatis vix post decennium audivissent, ex Centuriis Magdeburgensibus, Rivetoque praesertim, Cooko aut similibus censores autorem Ecclesiasticorum se constituunt, et ineptissimis judiciis animos juvenum, qui ab eorum admiratoribus eadem audiunt, facile praeoccupant. Unde qui Reformatorum audaciam longe praetergressus est Arianus Sandius, in casso illo suo *Historiae Ecclesiasticae nucleo*, maximum quiddam reperisse se arbitratus est, dum Marci Apostoli Liturgiae autorem, non Evangelistam, sed praestigiatorem, de quo Irenaeus et Epiphanius loquuntur, judicavit. Neque sane est cur ad haec monstra opinionum stupeant, in quas facili negocio devolvuntur, qui traditionem contemnunt. Sed Catholicos Theologos, non Sandium quidem, at Rivetum exscripsisse permirum videtur. Tota enim eorum *κρίσις* Rivetiana est, cui ex propriis opinionibus, a diversis autoribus alia vix meliora passim addita videmus.

Marci Liturgia plurimas antiquitatis notas habet.

XXI. Omnium tamen quae extant, vix ulla plures antiquitatis notas habet, quod ut olim conjecturis maxime probabilibus, ita nunc certis argumentis demonstrari posse existimamus. Nam futilitas judiciorum illorum quae mox retulimus satis patet, cum codex Basilianus ex quo descripta est, septingentorum saltem annorum vetustatem habeat, atque ex illis magnae Graeciae Bibliothecis Monasticis prodierit, in quibus optimorum librorum copia fuit: fingendi vero aut subjiciendi tanquam veros, tales codices, nulla ratio. De suppositionis etiam fine dici quoque illud veteris illius Praetoris potest, *cui bono*, aut quo fraudis fructus pervenerit. Nullius novi dogmatis vestigium in illa occurrit: ritus qui in aliis Ecclesiis non usurparetur,

nullus: imo paulo quam scriptus est codex, adeo ignota erat etiam inter Graecos ipsos Marci Liturgia, ut Balsamon eam vix cognoverit. Autores Orthodoxi Possevinus, Bellarminus, et tot Critici nuperi spuriam, suppositamque Liturgiam illam Marci esse censuerunt: aut si illam commendare aliqui tentaverunt, ut Leo Allatius, eam quae S. Jacobi dicitur, iis rationibus pugnaverunt, quae tam frivolae deprehenduntur, ut de illis penitus siluisse praestitisset. Sirletus et Perronius Cardinales rectius omnino statuerunt, ille quidem venerandum esse antiquitatis monumentum: hic vero formam sacrorum rituum qui Alexandrinae Ecclesiae proprii fuerant, eadem Liturgia contineri acute vidit, quae conjectura quantivis pretii, quasi nullius momenti foret, a maxima Criticorum parte neglecta est. Verissimam autem illam esse certis jam argumentis demonstrabimus.

Propria fuit Liturgia Ecclesiae Alexandrinae.

XXII. Huc usque scilicet nemo Graecam illam Marci Liturgiam cum Aegyptiacis comparavit, quas tamen ab altera originem habuisse erat manifestum. Nam cum Arabicam versionem, quam solam Maronita, quo interprete Velserus usus est, secutus sit, Graecis exemplaribus vetustiorem judicavit Scaliger, erravit vehementer: neque opinor Graecam editionem viderat, etsi ante aliquot annos editam. Attamen etiam absque illius subsidio, perspicere quisque poterat, Arabicam versionem primarii exemplaris rationem habere non posse, cum ex Aegyptiaco codice foret expressa. Is igitur erat componendus cum Graeco, qua ex comparatione statim agnitum fuisset, in illo non textum, ut vocant, originalem, sed versionem contineri. De illo vero ne verbum quidem Scaliger fecit, nec Maronita interpres, quibus si vitio esse non debuit linguae Aegyptiacae ignorantia, at judicium ex versione saepe non bona, tam praeceps ferre minus debuerant. Quisquis enim etsi linguae ignarus, ex sola literarum, quae majorem partem Graecae sunt, inspectione rem pertentasset, ex magna Graecarum vocum copia Graecam originem intellexisset. Nam Aegyptiacas in Graecam nullas migravisse scimus, Graecas in Aegyptiacam linguam permultas.

Primaevum aliarum Copticarum exemplar.

XXIII. Ea igitur prima ratio dudum nos in eam sententiam induxerat, quae Liturgiam Marci nomine publicatam, aut trium Aegyptiacarum primaevum exemplar esse, aut earum saltem alicujus, existimaremus. Nam cum, ut alibi fusius explicatum est, Officium Liturgicum, quod *Anaphora* vulgo ab Orientalibus, voce Graeca appellatur, contineat partes duas; unam quae a praeparatione altaris

incipit: desinitque in pacis osculo: alteram a pacis osculo usque ad finem, in Graeca Marci Liturgia prior illa pars satis integra est. Quamvis enim non accurate omnino, neque iisdem verbis et orationibus, eam repraesentet simile officium, quod in Copticis omnibus exemplaribus, ei Liturgiae quae Basilii nomen habet, praemittitur; idem tamen, quantum ad sententias, orationumque et rituum dispositionem esse, facile agnoscitur. Supererat pars secunda in qua major omnino Marci, et Basilii Liturgiarum diversitas. Est quidem non in illis modo, sed in omnibus antiquis aliis cujuscumque linguae, idem ordo, orationes in eamdem sententiam convenientes, ritus similes, sed insignis ex verborum varietate diversitas. Eo igitur conjectura ducebat, ut de illis, idem ac de reliquis Orientalibus judicium ferretur, eas scilicet quamvis non ex certo aliquo codice Graeco expressae forent, ad simplicem quamdam et principem sacrificii offerendi legem, quae omnibus Ecclesiis communis foret, fuisse constitutas. Ut enim ita factum esse circa Liturgias Syras multiplices, vix potest dubitari, ita de tribus Aegyptiacis ut judicaretur, proximum erat. Omnia quippe Sacramentorum officia, etiam in ritu magis diverso, qualis est Occidentalis, isque non unus, convenire certum est, in omnibus illis partibus, quae essentiales censeri debent. Inter Officia vero diversa observari orationum aliquam dissimilitudinem, eo facilius accidit, quod, ut ex Basilio notavimus, a SS. Patribus scripto tradita non fuerant. Itaque in satis prolixa precum et formularum serie, quaedam strictius, quaedam fusius exprimi, cum sententia semper esset eadem, mirum non erat. Ne tamen successu temporum tot Liturgiae scriberentur, quot Episcopis placuisset, cum in unam sententiam omnes Ecclesiae convenirent, in singulis, quae magis insignes essent, Patriarchalibus praesertim, sacrorum formulae constitutae sunt, a quibus recedere non liceret, quae indubitata diversarum Liturgiarum origo est. Cumque usu consecratae aliquando forent in Ecclesiis orationes nonnullae, quas aboleri sine plebis aliqua perturbatione Episcopi non posse judicabant, relictae sunt et scriptis consignatae, ut quibusdam diebus usurparentur.

Omnes Liturgiae ex primaeva communi forma in Ecclesiis recepta ordinatae fuerunt.

XXIV. Ex communi igitur illo sacrarum orationum thesauro depromtae sunt omnes prope illae, quas in variis quacumque lingua scriptis Liturgiis reperimus; vix enim ulla est quae vel in Constitutionibus Apostolicis, vel in Basilii, Chrysostomi, aut antiquioribus Jacobi et Marci Liturgiis non exstet, aut iisdem verbis aut eadem saltem sententia. Magnum toto Oriente Basilii nomen, magnum Chry-

sostomi: utriusque amplissima dignitas: major tamen omnino Ecclesiarum quae talibus orationibus utebantur, ad eas ubique commendandas autoritas, ut Hierosolymitanae quae Jacobum, Alexandrinae quae Marcum primos Episcopos habuerant. Absque ulla igitur falsitatis aut corruptelae nota, potuerunt Alexandrini Episcopi, postquam Liturgiae scribi coeperunt, communem formulam, ut est Graeca illa reperta in Codice S. Mariae Ὀδηγητρίας apud Calabros, quae usu Ecclesiae suae firmata erat, Marci Liturgiam appellare.

XXV. Illius prima pars, ut mox dicebamus, commune Officium usque ad osculum pacis et Praefationem continet, ab illo quod in Basilii Coptica praescribitur, non multum dissimile. Quae enim in Graeco exemplari lacunae videntur, et idcirco asteriscis aliquando ab editore distincta sunt, nihil aliud significant, quam orationes aut formulas notissimas, quas scire deberent omnes memoriter, et illas idcirco integras apponere non videbatur necessarium; atque idem in codicibus quibuscumque praeter Graecos, Syriacis, Aegyptiacis, Aethiopicis, Arabicis, Armenicis observatur. Nihil in prima parte videmus, quod ad Basilianam Graecam magis, quam ad alias ullas accedat: sed omnia conveniunt cum ea Marci.

Marci Liturgiae partes duae, prima quae generale Officium continet.

XXVI. Secunda pars, scilicet quae incipit a pacis osculo usque ad Liturgiae finem, non est eadem, neque convenit, nisi ea quam diximus generali conformitate rituum et sententiarum, cum prima et praecipua Coptica, quae est Basilii. Ex ea igitur ratione illam, qualis Graece edita est, non esse Canonem, ut uno verbo vocare possumus, communem veteris Alexandrini ritus intelligimus, sed singularem, cui prima Officii pars in Codice manuscripto adjuncta fuerit, ut disciplina ferebat, quando ad synaxes Christiani Aegyptii ea utebantur. Fieri etiam facile potuit, ut ex magno illo Ecclesiarum numero, quae Alexandrino Patriarchae suberant, nonnullae eadem frequentius uterentur, quamvis major earum pars Basiliana, quae in Codicibus Aegyptiacis prima est, uti soleret, saltem a capta a Muhamedanis Aegypto. Ita enim rem se habere demonstrat Aethiopum, qui a Coptitarum Patriarchis omnia sacrorum instituta, simul cum haeresi Jacobitica acceperunt, disciplina. Canon enim Generalis Aethiopum, qui communem Liturgiae formam continet, Basilianae Liturgiae Copticae quaedam liberior versio est.

Secunda pars Officium proprium continet.

XXVII. Attamen Graeco exemplari cum Copticis collato, deprehendimus Graecam Marci, et Copticam Cyrilli, quae ordine tertia

Similis omnino est illa pars Liturgiae Copticae Cyrilli.

est, esse omnino similes, neque enim verborum et aliquot sententiarum differentia levis tanti est, ut in Graecis fons et origo alterius non agnoscatur. Ita non caret fundamento, quod Abulbircat Liturgias numerans, et de illa Marci verba faciens, quam tamen in Ecclesia sua recipi negabat, adjecit quosdam existimare, eam a Cyrillina non esse diversam, sed ex ea interpolatam. Si Graeca exemplaria consulere potuisset, nulla ambiguitas supererat. Sed eorum qui Arabice scripserunt, qui leviter saltem, Graece sciverit existimamus fuisse neminem. Nam lingua vulgaris esse statim desierat, neque ubi ejus usus in sacris Officiis, praeter quam apud Orthodoxos substiterit, conjectando assequi possumus, quamvis alicubi superfuisse videatur.

Graecae Aegyptiorum Liturgiae ex Codice Regio descriptio.

XXVIII. Illius conjecturae certissimum argumentum, quod etsi omnia alia deessent sufficeret, Codex Bibliothecae Regiae singularis nobis subministravit, cujus etiam ope primarium exemplar Liturgiarum Aegyptiacarum agnoscimus. Is Codex notatus n°. 3023. ex illorum numero est, quos Joannes Michael Wanslebius a viro summo, et cujus clarissima semper erit inter literatos memoria, Joanne Baptista Colberto, cum mandatis Christianissimi Regis in Orientem missus, ad Regiae Bibliothecae augmentum comparavit. Lacer est, desuntque initio duo aut tria folia; unum in contextu; in reliquis optimae notae est, scriptusque eleganti et perita manu. Continet autem Liturgias duas: primam S. Basilii, cujus, ut ex fine discimus, titulus hic erat. *Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν τοῦ θαυματουργοῦ βασιλείου. Divina Liturgia sancti Patris nostri Thaumaturgi Basilii:* secundam sancti Gregorii. Istius titulus initio simplex: *Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου*: in fine *ὡρισμένη τῷ ἐν ἁγίοις πατρὶ ἡμῶν θεολόγῳ Γρηγορίῳ*: ex qua epigraphe, Theologum esse intelligimus, cui haec Liturgia tribuitur in eo exemplari, ut in Copticis omnibus: quae traditio ab autoribus Aegyptiacis unanimi consensu accepta est.

XXIX. Primam paginarum faciem occupat Graecus textus, charactere quem sexcentorum et amplius annorum periti esse judicant, forma quae a communi literarum Graecarum ductu paulum abit: nulla litera cum aliis connexa, sed vocum compendia frequentissima sunt, ita ut *πατήρ, πνεῦμα,* et multa alia compendiose scribantur. Sed ne illa compendia lectores morarentur, index vocum ita scriptarum ad finem adjunctus est, unde forsan conjici potest, tunc scriptum fuisse codicem, cum jam Graecae linguae scripturaeque peritia

vulgaris esse desivisset, aut illis in locis, ubi usus illius plane jam dudum deperditus foret.

XXX. Alteram faciem columnatim disposita, tenet versio Graeci textus Arabica, alia prorsus ab ea quam Coptici Codices repraesentant: saepe non melior, et quam non sine magno labore interpretum factam fuisse manifestum est, ab hominibus Graeca mediocriter intelligentibus, sed ex usu quotidiano, precum quas Sacerdotes et Episcopi memoriter tenebant, sententiam satis feliciter assecutis. Ex authentico igitur illo Graeco, versio Arabica quam Codex Regius habet: ex Coptica versione, facta est altera illa Arabica. Ea porro quamvis antiquissima sit, et ab annis plusquam sexcentis rari fuerint inter Aegyptios Christianos, qui vertere libros ex Coptica lingua possent, variat in multis secundum exemplarium diversitatem, nullo quidem sententiae detrimento, sed ex ubertate linguae Arabicae. Nam cum Codices plures consuluerimus, satis magna diversarum, non tam lectionum quam interpretationum copia colligi potest in Arabicis: at in Copticis alicujus momenti prope nulla: adeo ut ex illo solo argumento quamvis firmiora complura suppetant, error eorum revincatur, qui Arabica Graecis antiquiora, Scaligeri judicio nimium tribuentes existimaverunt, cum illa ipsa Copticis exemplaribus quae ex Graecis expressa sunt, longe sint recentiora.

Continent illae Liturgiae sacrificii formam, quae ante Muhamedana tempora in Aegypto observabatur.

XXXI. Rem sane obscurissimam, et a nemine explicatam Codex Regius in magna luce collocat. Exhibet quippe veterem sacrificii formam, quae in Ecclesia Alexandrina usurpabatur, ante Arabum tyrannidem, cujus quidem formae partes aliquas Marci Liturgia Graeca subministrabat, sed supererat ingens difficultas. Ex historia scilicet Alexandrinorum Jacobitarum scripta per Severum Episcopum Aschmoninensem, non minus quam ex Eutychio, qui Orthodoxorum seu Melchitarum Patriarcha fuit nono saeculo, intelligitur statim a Concilio Calchedonensi cum maximis turbis agitaretur Ecclesia Alexandrina, Graecos, hoc est qui vel aliunde advenissent, vel Alexandrini cives forent, (nam in ea urbe obtinebat Graecae linguae usus.) Concilii definitioni praeter paucissimos adhaesisse: Coptitas sive nativos Aegyptios, Dioscoro ejusque successoribus, atque unius naturae professioni ut renunciarent, nunquam adduci potuisse. Unde odia tam longe processerunt, ut statim atque Arabes urbis moenibus copias suas admoverunt, Coptitae duce quodam, quem *Mocaucas* Arabici libri appellant, suo et Benjamini qui in Monasteriis latebat nomine,

Hist. Patr. Alex. p. 156. et seq.

infidelibus libenter se subjecerint. Rediit Benjamin et ex Ducis Muhamedani praecepto non modo plenam securitatem, sed in Christianos omnes summam autoritatem obtinuit. Graecus Patriarcha, et qui eum agnoscebant Graeci omnes, pulsi, ita ut per annos nonaginta septem Ecclesia Orthodoxa Episcopis caruerit: Sacerdotes Constantinopoli ordinabantur, aut Caesareae: publicae synaxes nullae erant. In Thebaide et Monasteriis usus Graecae linguae vix erat: et ab eo tempore in sacris omnibus libris, Liturgia scilicet, Psalmodia, Ordinationibus, Officio baptismali, imo in Diplomatibus Patriarchalibus omnia Aegyptiace scripta reperiuntur, Graece paucissima. Utramque linguam ante Muhamedanos usurpatam fuisse negari non potest: sed ab Imperii Muhamedanorum Aegyptii primo saeculo, neque Jacobitas Graeca lingua, neque Orthodoxos Coptica usos in Ecclesiis, invenire facile est.

Usus linguae Graecae aliquibus in locis apud Coptitas servatus est.

XXXII. Certum tamen est duplicem illam quam Codex Regius continet Liturgiam, Jacobitarum fuisse, non Orthodoxorum, si quidem in prima, Basilii scilicet, leguntur in Confessione illa celeberrima, quae pronunciatur ante perceptionem Eucharistiae, ista verba de carne Christi. *Ἔλαβεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ ἐποίησεν αὐτὴν μίαν σὺν τῇ θεότητι αὐτοῦ, μὴ ἐν μίξει, μηδὲ ἐν φυρμῷ, μηδὲ ἐν ἀλλοιώσει. Accepit eam ex sancta Domina nostra Deipara et semper Virgine Maria, et fecit eam unam cum divinitate sua non per mistionem, confusionem, aut alterationem.*

Verba Confessionis Jacobiticam sectam significant.

XXXIII. Possent quidem verba ista ad Orthodoxam sententiam explicari: unde si quis in Jacobitarum libris minus exercitatus est, de conjectura nostra dubitabit, adeo pervasit omnium prope Theologorum animos sinistra de Jacobitis fama, quasi Eutychianam haeresin conservent, aut Eutychen venerentur. At istum condemnant, et anathema in eum pronunciant, ejusque haeresin, ut Apollinanistarum errori proximam, detestantur. Eapropter mistionem, confusionem et alterationem rejiciunt, idque non modo in multis, quae in libris illorum exstant, fidei Confessionibus, sed in ea quam Liturgiae ante communionem Graece, Coptice, et Arabice jubent pronunciari. Imo quod magis mirandum videtur, *consubstantialem patri*, fatentur esse Christum, *secundum divinitatem; consubstantialem nobis secundum humanitatem:* quibus verbis, cum Leo Romanus Pontifex summam Orthodoxae de Incarnatione fidei concluserit, non idcirco tamen Orthodoxi sunt, cum in duarum naturarum professione Nestorianam

Hist. Patr. Alex. p. 305. 361. 365. 471. 581.

Leo Ep. ad Flavianum.

haeresin contineri perperam existiment, et eo nomine Calchedonense Concilium ejusque definitiones rejiciant. Quia igitur postremam istius Confessionis particulam, quae licet Eucharistiae fidem respiciat, eam tamen quae de Incarnationis mysterio est, explicat conceptis verbis, ut ad Monophysitarum potius, quam ad Orthodoxorum sensum referendam censeamus, duae potissimum causae sunt. Prima, quod *ἐποίησεν αὐτὴν μίαν, fecit carnem assumtam unam* cum divinitate, manifestam habet unius naturae enunciationem, neque alium sensum admittit, cum ad significandam unionem, salva proprietate utriusque naturae, sive substantiae, aliis omnino verbis Calchedone congregati Patres usi fuerint, multaque alia Graecae linguae ubertas subministret. Secunda ratio ex Historiae Patriarcharum Alexandrinorum Jacobitis autoribus ducitur. Nam saeculo demum duodecimo additas dicunt partes illas ultimas Confessioni; nempe vocem *vivificam:* tum illa verba, *fecit illam unam cum divinitate absque commistione, divisione, aut alteratione*, et tamen Codex Regius ea aetate videtur antiquior. Sed quae ad hanc orationem spectant exponuntur accuratius in commentario ad Liturgias.

Additio videtur antiquior quam Historici Alexandrini tradiderint.

XXXIV. Illud solum observabimus, ea quae circa additionem factam Confessioni dicendae ante communionem, referuntur ab Historicis Aegyptiis, contigisse in Monasterio sancti Macarii, ubi juxta antiquam, ut aiunt, consuetudinem, sed quae Benjamini aetatem superasse non videtur, novi Patriarchae post *ἐνθρονισμὸν* Alexandriae factum, solennem Liturgiam celebrare tenebantur. Ita docet historia, et confirmat Ebnassalus, autor magni inter Jacobitas nominis, qui de observandis circa Patriarcharum electionem et ordinationem, scripsit diligentissime. Erant Monachi Macariani rituum suorum retinentissimi, ita ut cum ab aliquot saeculis mos invaluisset per totam Aegyptum, ut in synaxibus nonnulla Arabice legerentur, nempe sectiones ex Evangeliis, Epistolis, et Veteri Testamento, postquam Coptice lectae fuerant: in Monasterio illo nihil unquam Arabice lectum in Ecclesia. Cum igitur nihil mutari, nihil addi disciplinae suae sinerent, fieri omnino potuit, ut quae alibi in usu erant, apud eos ignorarentur, atque ita nova ipsis forent, quae vetustissima erant. Exemplum capi potest in rebus apud nos vulgatissimis. Sunt Religiosae familiae quae diversos in Missa celebranda a communi Ordine in Ecclesia Romana recepto ritus habent, ut inter alios Cartusiani et Dominicani, non quod institutores quidquam mutaverint, sed quod

eorum discipuli eum retinuerint, quem ab initio institutae familiae suae observatum videbant. Sit in Hispania Toletanus aliquis Archiepiscopus, aut etiam jubeat Romanus Pontifex, ut vel Toletanos veteres, quos Cardinalis Ximenius ab interitu et oblivione vindicavit, aut ipsum Romanum usurpare eos jubeat, tuebuntur se majorum exemplo, et antiquitate, quam si cum utroque altero ritu comparetur, meram esse novitatem quisque agnoscit. Quanto magis igitur apud homines illiteratos, Graecorum librorum, et originum Ecclesiasticarum imperitissimos, accidere potuit, ut quae sibi ignota essent, si ab ea traditione, quam a Benjamino, qui primus sub Muhamedanorum tyrannide res Ecclesiasticas ordinavit, paulum deflecterent, ea rejicienda judicarent.

Quo tempore illam factam fuisse scribant. *Hist. Patr. Alex. p. 502. 526.*

XXXV. Quae referuntur ab Historicis sub Gabriele filio Tarich, qui ordinatus est an. J. C. MCXXXI. et sub Joanne, qui ordinatus est an. MCXLVII. contigerunt. Jam igitur et vox ζωοποιὸς et altera formula: *fecit illam unam cum divinitate sua*, in usu erant, quod etiam confirmare potest Regii codicis autoritas, nam aut antiquior est, aut ea circiter aetate scriptus. Addunt praeterea, receptam fuisse in codices omnes formulam Confessionis, ita conceptam: Monachos tamen D. Macarii in sua consuetudine relictos fuisse. Codices vidimus istarum Liturgiarum multos, Regios quinque, Vaticanum, Florentinum, Colbertinum, qui fuit antea V. C. Claudii Hardy, praeter eum quem habemus non valde antiquum, sed emendatum: in illis omnibus nulla circa Confessionem diversitas est: cumque ex vetustioribus descripti sint, per illos regredimur ad anteriora, et Graeco codici aequalia tempora, vel etiam superiora. Inde certo concludi posse existimamus, Graecam, quam Codex Regius Arabice interpretatam continet, vetus et primaevum Liturgiae Alexandrinae exemplar esse, quod tamen a Monophysitis, sed eo solo quem designavimus loco interpolatum, pristinam in reliquis formam servaverit. Nam quia ipsis verbis sententia accommodari orthodoxa potest, si de unitate personae accipiatur, non idcirco illa velut antiquitus Liturgiae inserta debet existimari. Nec laborandum est inaniter, ut illam Confessionis formulam, ut in Codice Graeco legitur, primitus scriptam fuisse probare satagamus. Non ferebat id antiquiorum temporum simplicitas, in quibus nihil aliud dici solebat a Sacerdote, nisi *Corpus Christi:* et respondebatur *Amen.* Illis tamen verbis tribus Christianos veteres, quidquid fusiori oratione alibi explicatur intel-

lexisse, demonstrat Ecclesiarum omnium Orientalium disciplina; secundum quam in ipso distribuendorum mysteriorum momento non modo eadem forma servatur, sed de omnibus prope fidei articulis exigitur confessio. Primo enim dici praecipiunt, *Unus Pater sanctus, etc.* quae ad Trinitatis fidem pertinent: et de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia talis est confessio, ut etiam quae ad Incarnationis mysterium spectant complectatur.

XXXVI. Quae autem ratio fuerit novae istius disciplinae, ex historia quidem, aut actorum Ecclesiasticorum monumentis non habemus, sed ex conjectura id certo consilio factum fuisse intelligimus. Nempe turbata et per annos plusquam ducentos agitata cum fuisset Ecclesia Alexandrina per Monophysitarum seditiones, quos cum Marcianus et quidam alii Imperatores Orthodoxi, legibus et autoritate compescere vix potuissent, (Anastasius enim, Leo et alii magnopere illis faverant, et inter bella civilia incrementum res eorum acceperant.) illos Muhamedani supra Orthodoxos extulerunt. Ita factum, ut a Calchedonensis Concilii tempore vix Ecclesia Alexandrina quieverit, mistique erant cum Orthodoxis Monophysitae, quorum etiam plures erant, diversaeque factiones. Ab illis igitur qui Cathedram Alexandrinam, ut Dioscori successores et discipuli occupaverunt per scelus et seditionem, sub Orthodoxis Imperatoribus; autoritate Tyrannica sub Muhamedanis, institutum videtur, ut per fusius explicatam fidei Confessionem, quae fieret in ipsa Eucharistiae distributione, dignoscerentur Monophysitae genuini, non modo ab Orthodoxis, Calchedonensis Concilii Decreta amplectentibus, verum et a diversis aliis, quos nec ejusdem Concilii detestatio, nec unius naturae professio, a puriorum illorum Monophysitarum anathemate praestabat immunes. Tales erant Acephali, Barsanufiani, Juliani Halicarnassei sectatores, Semidalitae, et quidam alii, quorum historia Patriarchalis meminit, quique dudum extincti sunt, sed non nisi post Muhamedana tempora.

Conjectura de additione illa.

XXXVII. Per annos prope centum Orthodoxi non modo nullas Ecclesias habuerunt Alexandriae, et in tota Aegypto; sed ne Episcopos quidem, tantummodo Sacerdotes, qui magno suo periculo ex Graecia ordinationem petebant. Adversus eos tanta fuit Haereticorum saevitia, ut Episcopo cuidam Melchitae sive Orthodoxo digitos amputari per Arabes fecerint, ut sacris ministeriis inutilis foret, quod ipsorum historici, velut obsequium Deo praestitum, in literas mittere

Facta videtur ad discernendos Jacobitas.

non erubuerunt. In tanta igitur calamitate contigit saepius, Orthodoxos latenter ad Jacobitarum Ecclesias accessisse, satius ab illis Eucharistiam accipere, quam ea prorsus carere existimantes. Quid enim exspectari potuisset a Christianis servitute barbarica oppressis, et qui per annos multos pastorem legitimum non viderant. Saepius id factum est, et fieri frequentissime etiamnum in Oriente, a viris fide dignissimis accepimus, ne dum Orthodoxam communionem quaerunt inutiliter, Sacramentis prorsus careant. Multo magis irrepere ad ea suscipienda poterant Acephali nonnulli, qui etiam Episcopos omnino nullos habebant, nec ordinationem Presbyterorum, ut Orthodoxi, petere ex Graecia poterant. Illam igitur prolixiorem Confessionem ea quam exposuimus causa institutam arbitramur, eo magis quod illa ad Incarnationis fidem, potius quam ad Eucharistiae, pertineat, de qua haeresis nulla: nec levissima unquam a Schismatum initiis, aut inter Jacobitas, aut cum aliis extitit controversia. Occurrunt in Graecis Euchologiis et Ritualibus orationes tempore communionis dicendae, in quibus ad profitendam realem corporis sanguinisque Christi praesentiam nihil desiderari potest, adeo ut in alterum sensum transduci simplicissima illarum verba nequeant. Non absimiles leguntur in Syriaco Jacobiticarum Liturgiarum codice: sed in utrisque ultima illa particula, quae unitatem naturae significat, non occurrit: illam habet sola Aethiopica Liturgia quae ex Coptica translata est, ita ut ejus versio quodammodo haberi possit.

De formula quae est in Liturgia Marci.

XXXVIII. Erunt fortassis, qui vetustioris, simplicioris que formulae vestigium agnosci velint in Liturgia Marci, qualis e Codice Calabro edita est: ibi enim ubi communionis distributio praescribitur, legimus Sacerdotem *ὅταν μεταδίδει τὸν κλῆρον λέγει. Σῶμα ἅγιον, καὶ εἰς τὸ ποτήριον λέγει, Αἷμα τίμιον. Cum communionem dat Clero, dicere. Corpus sanctum, et ad calicem sanguis pretiosus, etc.* Unde suspicio nascetur, illis qui in Rituali disciplina Orientali minus versati sunt, conclusam paucis his verbis Confessionem olim fuisse: nam eo ducit argumentum petitum a veteri disciplina. Illud porro neque affirmari certo, neque negari potest. Cum enim Marci Graecam Liturgiam, multis argumentis constet vetustiorem esse Calchedonensi Concilio, Orthodoxisque olim propriam, caruisse illam verbis Confessioni adjectis, quae Monophysitarum errorem contineant, indubitatum est. Cum tamen, ut observavimus, Marci Liturgia integra non sit, quia quae ex communi officio petenda sunt, per initiales tantum voces

designantur; an postrema illa verba olim habuerit, sciri non potest. Non habuisse, longe verisimilius est: cum ex testimonio Marci Patriarchae Balsamonem consulentis, eam ab Orthodoxis usurpatam fuisse constet, qui unius naturae Confessionem admittere non poterant. Nihil igitur ex diversitate hujus et aliarum Liturgiarum concludere licet. Porro si quaedam occurreret diversitas, quae ea quam diximus ratione conciliari non posse videretur, major foret Regii, quam alterius Codicis autoritas. Nam Romae alterum vidimus, et Regio recentiorem agnovimus.

Liturgiae ex Codice Regio veterem ritum Alexandrinum repraesentant.

XXXIX. Cum igitur ex dictis huc usque confici existimemus, Graecas Liturgias duas Regii Codicis, non modo Alexandrinum ritum continere, sed eum quem Jacobiticae Ecclesiae secutae sunt, Copticique codicis exemplar primarium: illud etiam observandum est, quod ad earum originem perspiciendam est maxime necessarium. Nempe haberi in illis expressa, ut ita dicamus, lineamenta Alexandrini ritus veteris, sicut in Jacobitarum et Melchitarum Syriacis, veterem Hierosolymitanae Liturgiae formam a Jacobi traditione manantem: in Nestorianis, singularem Mesopotamenarum Ecclesiarum disciplinam, et in ultima, quae Nestorio tribuitur, certum indicium Constantinopolitanae, quae Joannis Chrysostomi titulo a posteriori aetate ornata est. Nam veteres haeretici, si eos excipimus, qui Christiani haberi vix poterant, non ut Reformatores quos ultima duo saecula protulerunt, omnem funditus disciplinam evertendam arbitrabantur, sed eam quae suo tempore vigebat studiosissime conservabant. Ita factum, ut inter tot mala, quibus Ecclesia conflictata est, steterit integra Sacramentorum celebrandorum forma, neque de ea immutanda, et ad purum, si superis placet, verbum Dei reformanda quisquam cogitaverit. Unde huc usque eadem Jacobi Syra Liturgia, omnium quae eadem lingua exstant vetustissima, non modo a Melchitis seu Orthodoxis, sed a Jacobitis ad altaria celebratur. Neque dubitare quisquam potest, usurpatam aliquando ab Alexandrinis Orthodoxis fuisse eam quae Marci dicitur, cum id perspicue testetur Marcus Alexandrinus eorum Patriarcha ad Theodorum Balsamonem scribens, licet dubitabundus, quia scilicet lapsu temporis Graecanica Ecclesiae Constantinopolitanae disciplina Alexandriae recepta cum foret, patrii ritus in aliquibus tantum locis remanserant. Cum porro certum sit, illam non nisi sero admodum apud omnes Graecas Ecclesias solam obtinuisse, et Alexandrinam tali dignitate sedem, quae secundum inter Patriarchales locum obti-

neret, habuisse ut alias, ritus suos singulares, verisimile omnino sit; nihil supersit praeterea in literarum monumentis, quod ad eos, Graeca illa tam Codicis Regii, quam altera Calabri, magis accedat: confirmetur quoque mille circiter annorum antiquitate stabilitus ritus Coptice Officia celebrantium Ecclesiarum consuetudine non interrupta: Graecas passim orationum formulas multas habeat Graecae originis indices, quod in aliis linguis vix occurrit; nihil propius est, quam ut illam Liturgiam antiquum esse Codicem Sacramentalem Ecclesiae Alexandrinae censeamus: nam reliquos omnes qui nobis noti sunt, ad eam non pertinuisse, tam certo constat quam quod maxime.

Prima Graeca Copticae est omnino similis.

XL. Illa igitur quae prima occurrit in Regio codice Liturgia, si cum vulgari Coptitarum, quae exstat eadem in omnibus exemplaribus comparetur, reperitur esse plane similis. Initia tamen aliquatenus differunt, quia Officium commune tribus Liturgiis Basilii, Gregorii, et Cyrilli, habet adjunctas orationes diversas quae non simul dicuntur, sed assignatae sunt diversis festivitatibus. Deest aliquid initio codicis Regii ex Basiliana; sed quantum uno vel altero folio comprehendi poterat, primaque oratio integra, est *τοῦ καταπετάσματος.* Sequuntur orationes pro pace, seu *τὰ Εἰρηνικά,* quibus oratur pro variis rebus, et personis: tum aliquot ad osculum pacis, statimque *Ἀρχὴ τῆς προσκομιδῆς*, seu *Initium oblationis*, et ut in veteribus Ritualibus appellatur aliquando, *Illationis*, quia scilicet tunc infertur oblatio ad altare, incipitque *Anaphora* proprie dicta, quae Canoni nostro respondet. Unde ab ea parte omnium quae Coptice, Syriace, aut Aethiopice extant Liturgiarum ducuntur initia. Cum vero Graecam et Copticam per partes inter se comparare non possimus commode, idque in Commentario ad easdem proprio suo loco fieri debeat, ut quantum in nobis fuit praestare conati sumus, quaedam solummodo Graecae singularia et ex quibus de illius usu, et destinatione conjectura capi possit, observabimus.

Observata quaedam ad illas Liturgias.

XLI. In Oratione pro pace memoria singularis fit Patriarchae Alexandrini, cum hoc titulo. *Εὐχὴ περὶ τοῦ Πάπα. Oratio pro Papa. Μνήσθητι κύριε τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου ἀρχιερέως ἡμῶν ἄββα ΔΔ. πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας. Memento, Domine, sanctissimi et beatissimi Pontificis nostri Abbae N. Papae et Patriarchae magnae urbis Alexandriae.* Ex hac porro memoriae agendae formula intelligitur, ritum codice expressum, esse Alexandrinae Ecclesiae proprium: nam in

aliis Patriarchalibus Ecclesiis non ita appellaretur ejus Episcopus, quamvis *Papae* titulus dudum illi tributus fuerit, non ex insulsa illa ratione quam affert Eutychius, quasi Papa *avum* significet, ipse vero cum ex dignitate sua sit Episcoporum pater, ab inferioris ordinis viris majori titulo deberet cohonestari. Nihil minus: sed qui communis Episcopis erat, Romano Episcopo, et postmodum Alexandrino, ex quadam honoris praerogativa tributus est. Joannes a S. Andrea qui Graecam Marci Liturgiam publicavit, haec ad Romanum Pontificem referenda arbitratus, incautis lectoribus fraudi fuit.

XLII. Observabimus quoque in codice Regio solius Patriarchae fieri memoriam, non Episcopi, ut in Graeca Marci, et in Copticis plerisque. Hinc non temere conjicere possumus, descriptum illum fuisse ex aliquo qui ad ipsius Ecclesiae Patriarchalis usum destinatus foret, qua ratione major ejusdem censenda est autoritas. Solius Patriarchae memoria.

XLIII. In Diptychis, ubi Sanctorum nomina recitantur, vix ulla Coptica exemplaria sunt, in quibus post praecipuos Ecclesiae doctores non nominentur Dioscorus, Severus, et alii Monophysitarum heroës. Verum in codice Regiò nihil simile: solius Marci memoria est, ut in edita cum ejus nomine Liturgia. Vetustatis quae schismatum primordia antecesserit indicium hoc esse qui pertendet, non facile refelletur. Nullorum sectae Jacobiticae sanctorum.

XLIV. Quod in iisdem Diptychis, vel potius Catholica Oratione qua oratur pro omnibus, nominantur *βασιλεῖς*, et *παλάτιον*, etiam paris vetustatis nota videbitur, atque ita judicasse Salmasium ex Arabica versione sola quam viderat, docet ejus ad Joannem Dallaeum Epistola, quae est inter editas 32ª. Librum Copticum et Arabicum cujus testimonio usus est, antiquissimum esse, et scriptum cum Imperatores Christiani adhuc Aegyptum obtinerent, ea ratione judicavit, quia inter preces alias esset singularis una, pro Imperatoribus, et illis qui essent in Palatio. Recte quidem si Graeco exemplari adhaereamus, quod Officium continere, quale sub Imperatoribus Christianis celebrabatur, dubitari vix potest. At ex Arabica versione idem conficere, absurdum penitus fuit, cum illius linguae in Aegypto, ante quam a Muhamedanis occuparetur, usus foret nullus. Melius id ipsum ex Coptica agnosci proclive fuit: sed quamvis in ea lingua desudasse Salmasium ab ipso sciamus, cum saepe multas hoc in genere *παρεκβάσεις* faciat, in locis non suis, in ea tamen Epistola quae abnormem Confessionis illius celebris de Eucharistia expositionem continet, de Aegyptiacis silet. Ex Regio codice Graeco quid- De principum commemoratione.

quam determinari vix potest circa Liturgiae ipsius aetatem: nam etsi *βασιλέων* meminerit et Palatii, haec ad Arabes tunc rerum dominos non minus referri, quam ad Christianos Imperatores possunt. Neque si, ut in Gregoriana tam Graeca, quam Coptica reperitur oratio *pro Regibus Christum amantibus*, aut ut in Graecis rubricis *ὑπὲρ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως*, inde quidquam aliud concludi potest, nisi conservatas esse antiquas formulas, etiam sub Infidelibus dominis, pro quibus orandum esse, veteres Christiani uno consensu docuerunt.

Magna eo loco Liturgiarum varietas.

XLV. Est magna hoc in genere Liturgiarum varietas: sunt enim multo plures, quae orationem pro regibus et principibus praescribunt, nulla pietatis aut fidei facta mentione, ne scilicet pateret calumniandi locus. Occurrunt tamen aliae quae antiquo more servato orationes habent, *pro regibus fidelibus*, inter quas non postremo loco censenda est Nestoriana, quae vix unquam usurpata fuisse videtur illis in regionibus, quas Christiani cum imperio obtinerent. Ejecti enim ex Romanis provinciis, e Mesopotamia quam totam prope corruperant, transierunt ad Persarum regnum, qui tunc patriae religionis tenacissimi, Christianos saepe gravissimis persecutionibus oppugnabant, quarum sub Sapore praesertim, Socrates, Sozomenus, et alii autores Historiae Ecclesiasticae meminerunt, et de quibus Nestoriani multa in vitis Catholicorum. Successerunt ultimis Persarum Regibus Muhamedani, sub quibus non multo melior conditio Nestorianorum fuit, nisi quod fidem abnegare non compellebantur. Habuerunt post unum aut alterum saeculum Ecclesias in India, apud Tartaros, et apud Sinas, quod ex variis autoribus fuse exponetur in Dissertatione de ejusdem sectae propagatione. Illis in regionibus imperium penes Idololatras, aut non meliores barbaros erat, quales Turcae, Mogoli, et aliae gentes innumerae, quae communi Tartarorum appellatione ab autoribus Graecis, Latinis, Arabibus et Persis designantur. Ubique tamen in Liturgiis suis, quas sola Syriaca lingua celebrant, non orant nisi *pro regibus fidelibus*, hoc est Christianis. Atque haec exempla conjecturas quae ex illis Diptychorum formulis ducuntur, prorsus evertunt.

Diversae orationes in eadem Liturgia.

XLVI. In reliquis omnibus ejusdem Officii partibus constat omnino sibi Aegyptiacae Ecclesiae disciplina, ut in Commentario seorsim explicatum est. Sunt autem ad osculum pacis orationes diversae: una *τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἀποστόλου καὶ ἀδελφοθέου Ἰακώβου,*

ex divina Liturgia Jacobi Apostoli fratris Domini: alia cum nomine D. Basilii, quibus titulis, eas ex aliarum Ecclesiarum codicibus desumptas esse manifestum est, quod originem antiquam diversarum Liturgiarum, qualis superius exposita est, manifeste designat. Scilicet cum primarum sedium Episcopi preces publicas ordinarent, et in scriptis codicibus ad certam formam redigerent (idque quarto et quinto saeculo factum videtur.) eas orationes selegerunt, quae aliis in Ecclesiis, cum quibus erat perfecta sacrorum et fidei communio, a majoribus acceptae, et quotidiano usu consecratae servabantur. Atque ex communi quodam illo Ecclesiae Orientalis thesauro eductae sunt preces propemodum omnes, quae in Liturgiis Copticis, Syriacis et aliarum omnium linguarum leguntur, adeo ut paucae omnino recentiores autores agnoscant, nisi quod saepe, praesertim in Syriacis, paraphrases quasdam liberiores in quibus linguae suae divitias uberius profundunt, reperimus. Ut tandem omnia quae ad Graecas Alexandrinas Liturgias spectant complectamur, in prima quae est Basilii, annotatur oratio post *Pater noster*, quae Basilio tribuitur. *Ἄλλο μετὰ τό, Πάτερ ἡμῶν εἰς τὸν βασίλειον*, hoc est, ut versio Arabica exprimit, *sancti Basilii.* Sequuntur Orationes, *fractionis*, dicendae scilicet, cum ante communionem frangitur panis Eucharisticus. Eas praecedit benedictio, quae cum a Sacerdote pronuncietur, super Clerum et populum, qui ut eam suscipiant genua flectunt et caput inclinant, dicitur *Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας*: *Oratio capitis inclinationis.* Subjicitur alia hoc titulo. *Ἄλλο παρ' Αἰγυπτίοις ἀπὸ τῶν προηγιασμένων τοῦ ἀποστόλου Μάρκου.* Mirum plane in Officio, quod ex certissimis indiciis Aegyptiacum esse constat, Aegyptiacorum rituum tanquam diversorum extare memoriam. Qui sit certus verborum illorum sensus non facile percipitur: quae verisimiliora conjectando dici possunt, exponemus.

XLVII. Duo statim sensus occurrunt: primus et simplicissimus foret, quod haec Liturgia non ad usum Ecclesiae Alexandrinae, quamvis ejus ritum exprimat, sed ad alterius cujusdam descripta fuerit. Exemplum familiare subjiciunt rituales libri nostri, in quibus videmus certis orationibus notam adjunctam, quod in Romana Ecclesia dicantur; quod in Metropolitana, etsi sub earumdem autoritate spirituali sint Ecclesiae, quibus singulares illi libri destinantur. Neque inanis prorsus haec conjectura est; certior futura, si plures Coptitarum libros haberemus: aliquos, praesertim eorum, qui in Monasteriis, ubi

De Liturgia τῶν προηγιασμένων Sancti Marci.

ritus antiquus maxime incorruptus erat, scripti fuissent. At nullos tales unquam vidimus. Nec minus aberrabit a verosimili, qui existimet codicem Graeco-Arabicum Regium descriptum fuisse pro Ecclesia Alexandrina, et Aegyptiorum nomine intelligi alias a Metropolitana Ecclesias. Id facilius probari posset: nam si alicujus Episcopalis Ecclesiae aut privatae, aut Monasticae usui liber scriptus fuisset, in Diptychis, post nomen Patriarchae Alexandrini, occurreret memoria Episcopi Dioecesani, ut in omnibus ferme codicibus, etiam si qui ad Monasteria pertinuerint. Quamvis enim magna in Aegypto, et in Oriente fuerit semper Monastici Ordinis dignitas et autoritas, privilegia quibus ab Episcoporum potestate eximuntur, vix ulla sunt. Sed hae conjecturae qualescumque sint, etsi non plane indubitatae sufficiunt, cum notae Alexandrini ritus in toto Officio tam certae sint, ut dubio locus non sit.

Quando ritus ille Alexandrinus usurpatus sit.

XLVIII. Reliqua ad istius Codicis, quem ut fontem aliorum omnium agnoscimus, illustrationem necessaria, per partes explicantur, in primo ad Liturgias Commentario; quando autem et quibus locis usurpatus in Ecclesiis fuerit, affirmare non possumus. Diximus alibi, statim atque Arabes Aegyptum armis obtinuerunt omnem ferme linguae Graecae in sacris usum apud Alexandrinos intercidisse, quod adeo certum est, ut praeter Regium codicem vix ullus similis huc usque repertus fuerit, imo vix autorem habemus qui vidisse testetur. In Alexandrina Ecclesia Jacobitica, a Benjamino ad haec usque tempora, perpetuus nec interruptus Copticae linguae, tam ad Liturgiam, quam ad reliqua Sacramenta, et psalmodiam usus permansit: Graecae ne quidem vestigium. Sed codicis Regii cum talis sit autoritas, cui refragari nemo queat, ex eo solo retentam esse in quibusdam Ecclesiis Jacobiticis Graecam Liturgiam, certissimum videtur: et in maritimis nonnullis, facilius quam in superiori Provincia Graeca lingua potuit conservari, etiam in sermone quotidiano. In sacris vero, cum Melchitae non aliam ad preces publicas et sacramenta adhiberent, major quodammodo fuit illius retinendae facilitas. Quae forent Ecclesiae quas Graecus Patriarcha obtineret, docet Notitia quam ex Nilo Doxapatrio dedit Leo Allatius; aliam ex Arabico, sed parum accuratam Guillelmus Beveregius in Notis ad Canones. Cum igitur ubique ab Orthodoxis Graece sacra celebrarentur, potuit idem in nonnullis locis apud Jacobitas fieri, qua de re divinari multa possunt, pauca rationibus et autoritatibus demonstrari.

De Consensu l. 1. p. 168.

XLIX. Regius Codex loci aut regionis nullam praefert notam: et quod Nicosiae repertus fuerit a Vanslebio, qui coemendorum librorum causa in Orientem missus fuerat, suadere videretur, extitisse quasdam in Cypro Ecclesias, quae istis Liturgiis usae fuissent. Sed vis hujus argumenti debilior est, quam ut ratio illius haberi possit, nisi firmiores aliunde suppetant, quas huc usque nullas comperimus. Libri ubique reperiuntur omnis generis, et in Oriente ubi dudum literae florere desierunt, saepe reperiuntur apud alicujus sectae homines, qui ad eam nullatenus pertineant, et quos ipsi possessores nesciunt. Sed fuisse in Cypro Ecclesias quae Alexandrino Patriarchae Jacobitae subessent, a nullo, quod sciamus, idoneo autore proditum est. Quae olim Ecclesiis Cypriis privilegia Canones antiqui irrogaverant, eadem post schismata viguisse reperiuntur, servanturque illius primaevae libertatis testimonia, in Jacobitarum, Melchitarumque Collectionibus. In tota historiae Patriarcharum Alexandrinorum serie, juris quod erga Cyprios Episcopos usurpaverint, nullum occurrit exemplum: ut et nullius causae, in qua erga eos jus aliquando dixerint. Extant Notitiae Graecae et Arabicae Melchitarum: Jacobitarum aliae; nulla Cyprum Alexandrinae sedi subjicit. Monendum tamen, repertos esse ea in insula Maronitas: non Libaniticos illos dicimus qui non modo majores suos ab omni haeresis Monotheliticae suspicione vindicare satagunt, sed Catholicam fidem labantem solos in Antiocheno Patriarchatu propugnasse volunt, sed ita ut doctiorem neminem ad sententiam suam pertraxerint. Germanissimi illi erant Monothelitae, quos tamen non Willelmus Tyrius, non alii commendatissimi autores, Latini, Graeci, Syri et Arabes, sed ipsi Romani Pontifices, Maronitas appellaverunt. Erant illi in Cypro, extantque variae circa illos Constitutiones Alexandri III. et aliorum, praeter Nicosienses multas, postremae Conciliorum editioni insertas. Erant quoque Nestoriani, et eorum libros aliquot vidimus, in Insula ipsa non repertos, ut codex Liturgiarum Regius, sed scriptos ante annos quadringentos. Vastato toties Oriente per Arabum bella civilia, aut per Tartaros sub extremis Seljukidarum Sultanorum temporibus, fieri potuit ut multi Christiani eo commigrarent, atque inter eos nonnulli, qui Patriarchae Jacobitarum Alexandrino subjicerentur, et sedes illic fixerint: nam ex Aegypto non difficilis erat in Insulam trajectus. Id si factum est, quod aeque facile fuit, quam Nestorianorum et Maronitarum transfretatio, ad istos Jacobitas referenda est, haec

Regius Codex in Cypro repertus.

Nicosiae reperta Liturgia. Id vero a nobis conjectando tantum dicitur, ut qui plures libros tractaverint, argumenta ad eam conjecturam evertendam, aut confirmandam possint conquirere. Nam alia interpretamenta nullo loco habenda sunt.

De editione Confessionis Liturgicae Coptice et Arabice Romae edita.

L. Superest ut moneamus, ex prima Coptitarum Liturgia, quae Basilii nomen praefert sumta esse, quae vir doctissimus Guillelmus Bonjour Augustinianus anno MDCXCIX. Romae edidit hoc titulo. *In Monumenta Coptica, seu Aegyptiaca Bibliothecae Vaticanae brevis exercitatio.* In ea Confessionem quae ante communionem dici solet Coptice, Arabice et Latine dedit. Hoc exemplum consulere poterunt linguarum periti, cum typorum defectu, et studiorum illorum neglectu, ne particulam quidem Liturgiarum sua lingua exhibere potuerimus. Versionem dudum, antequam altera ederetur, absolveramus, et inter utramque nulla est differentia: at in Oratione *Absolutionis*, quam vir doctissimus, *communionis* seu *consociationis* vertit, non audiendus est, ut notae ad illam orationem nostrae demonstrant. Quod *Romaeos Patres*, quorum in eadem memoria fit, Romanos esse existimavit, unde veteris cum Ecclesia Romana communionis indicium agnoscere sibi visus est, abiit a vero longissime, cum, ut apud recentiores Graecos, ita apud Coptitas et Arabes *ῥωμαῖος* et *Roum*, non Romanum hominem, aut Romam, sed Graecum, Graeciamque significent. Occurrunt quoque alia, de quibus suo loco monuimus; quae vir doctrina non magis quam modestia commendandus non observaverat; neque enim id facile poterat, cum Romae non tanta extet Orientalium librorum copia, praesertim Christianorum, quantam collegisse licebat, si haec studia plane illic non jacerent. Sed in Vaticana Bibliotheca paucissimi sunt, et ex Copticis praecipui Codices versionis utriusque Testamenti, Liturgiae et Pontificalis liber, ex quo Athanasius Kircherus quaedam edidit Latine, sed non feliciter. Inde conjicere licuit, Liturgias illum, si ut pollicitus fuerat, Coptice et Latine edidisset, futurum ut novo interprete opus haberent. Id sane praestare poterat Guillelmus Bonjour, qui ex paucis libris, proprio marte linguam Copticam edidicit, illiusque accuratam, et aliis quae vel Arabice vel Latine prodierant praestantiorem Grammaticam composuit, quam Romae anno MDCCI. mihi legendam commisit Clemens IX. Pontifex Maximus, et quam accuratissimam esse atque editione dignissimam, facta ad ipsum Pontificem relatione, et scripto testatus sum. Nam ea quam Prodromo Coptico Kircherus

subjunxit imperfectissima est: aliae ex Arabico interpretatae, magis adhuc obscurae sunt, non minus quam aliquot manuscriptae diversorum autorum, quae in Bibliothecis reperiuntur. Commune enim Orientalibus vitium est, ut methodum qua praecepta Grammaticalia scribenda sunt, prorsus ignorent. Reliqua quae ad Liturgias Alexandrinas spectant, in Commentario ad primam Copticam, et in notis ad alias explicabuntur. Quia vero Liturgiae, quarum versionem novam damus, ea lingua scriptae sunt, de qua varia extant eruditorum judicia, quorum nonnulla ad illarum autoritatem labefactandam trahi possent, idcirco operae pretium visum est, brevem de illa lingua Dissertationem subjungere.

DISSERTATIO
DE
LINGUA COPTICA.

Tres de lingua Coptica opiniones.

Cum frequentissima hujus linguae in hoc opere mentio sit, et ex ea conversae sint in Latinam, quas publicamus Liturgiae, de illa observationes quasdam adjicere visum est, eo magis, ut existimamus, utiles et necessarias, quod Lectores minus in Orientalium linguarum studio versati, quae et qualis illa sit scire vix possint, et ex quorumdam hominum judiciis, in quae facile trahi possunt, multa sequantur, quae monumentorum Ecclesiasticorum, in quibus illustrandis laboravimus, autoritatem labefactent. Tres enim nostra aetate extiterunt viri eruditione celebres, qui soli de ea lingua judicium tulerunt, omnes diversissimum: cum primus affirmaverit, veterem illam Aegyptiacam Pharaonicam linguam esse, per quam aditus ad intima veteris Aegyptiorum sapientiae penetralia aperiretur, praesertim ad Obeliscorum inscriptiones explicandas, et reliqua hujus generis mysteria. Alter formatam ex Liby-Aegyptiorum et Arab-Aegyptiorum colluvie barbaram linguam, non nisi post subactam ab Arabibus Aegyptum innotuisse, et quidem serius, nempe post Salaheddini et Yubidarum imperium. Tertius tandem fictitiam illam plane esse, qualis Zingarorum esse solet, nec multum antiquam esse pertendit.

Prima, esse veterem Pharaonicam.

Primae opinionis autor fuit Athanasius Kircherus, qui cum Romam venisset ex Germania, commendationeque viri Clarissimi, et ad omnis generis studia promovenda attentissimi Nicolai Peyrescii, codices aliquot Copticos ab amicis accepisset, linguae veteris Aegyptiacae restitutionem pollicitus, *Prodromum Aegyptiacum* praemisit,

anno MDCXXXII. Romae editum, in quo magnifice illam, ut veterem et Pharaonicam commendavit. Alterum opus edidit anno MDCXLII. titulo *Linguae Aegyptiacae restitutae*, quo continebantur Grammaticae aliquot imperfectissimae Arabice scriptae, cum interpretatione Latina, quam intelligere nemo potuit unquam; eo minus quod tot mendis scateret textus Arabicus et Copticus, ut ex eo sententia effici nulla posset. In Glossario seu *Scala*, ut vocant, plura longe peccaverunt Typographi et Interpretes, adeo ut nullum inde ad Orientalium linguarum studiosos fructum intra tot annos pervenisse, mirari nemo debeat. In utroque de lingua Coptica judicium autor interposuit, sed varium et multiplex: nam in Prodromo, linguae Copticae laudes fusius persecutus, eam vetustissimam Aegyptiacam esse contendit, et Graecae originem ab ea peti jubet. In altero opere sententiam illam suam ita moderatur, ut quid in animo habuerit non facile perspici queat: haec autem sunt illius verba. *Utrum autem lingua Graeca quoque ab Aegyptiaca processerit, merito quispiam dubitare posset. Affirmativam, in Prodromo cap. 4. asserueram; verum quotidiana experientia instructior, tandem comperi, linguam Aegyptiacam ex matribus unam αὐτογενῆ, cum nulla alia affinitatem, quantum quidem ex idiotismo, conjugatione, et inclinatione nominum colligere licuit, habere. Neque movere nos debent vocabula Ἑλληνισμὸν redolentia, vocesque Graecanicae passim in Lexico occurrentes. Non itaque verba mea in Prodromo Copto hoc sensu intelligi velim, quasi asseverem linguam Graecam ad Aegyptiam ea se ratione habere, ut Chaldaea v. g. lingua ad Hebraeam, aut Italica ad Latinam, siculi quidam opinati sunt. Non enim sentio Graecam ab Aegyptia originem suam immediate traxisse, multo minus Graecam linguam Aegyptiam corruptam dicendam arbitror.* Illud tamen tam perspicue significaverat, ut aliter verba ejus accipi non possent: et in Oedipo sui parum memor, idem saepe reposuit, ubi scilicet ad Theologiam illam Aegyptiacam exponendam, occurrebat aliquis veterem linguam allegandi locus. Verum cum tota illa quaestio majorem disquisitionem desideret, eamque singulari Dissertatione exposuerimus, non omnia quae a Kirchero dicta sunt, sed quae ad institutum nostrum pertinent sola, breviter explicabimus. Illud vero ad Liturgias quae ex Aegyptiaca lingua translatae sunt solum spectat, scire quae illa fuerit: nam si fictitia habenda est, ruit sacrorum illorum monumentorum autoritas: si antiqua et Pharaonica est, cum Graecis voci-

Nam inter Glossaria, quae vulgo *Scalas* vocant, habentur nonnulla diversi generis, ab eo quod Kircherus edidit, nec illa viderat. In illis non duplex tantum, ut in isto et vulgatis columna est, quarum una voces Copticas, altera illarum Arabicam interpretationem contineat. Verum columna triplex est, atque in primo laterculo Graecae voces scribuntur: in secundo earum interpretatio Coptica: in tertio Arabica. Inde constat voces omnes quae in libris Ecclesiasticis leguntur, Graecas, ad Grammatices Copticae formam inflexas, non nisi serius in linguam migravisse, cum olim proprias haberet omnes, quae in Officiis sacris aut Scripturae versionibus reperiuntur, illis duntaxat exceptis, quae cum religione Christiana natae et propagatae, in veteri lingua Aegyptiaca locum habere non poterant.

Aegyptiacae linguae veteris voces multae in Coptica supersunt.

Itaque in Coptica lingua reperiuntur aut voces ipsae, quas Graecorum veterum libri nobis servaverunt, aut illarum non dubiae origines. Nonnullas dedit Kircherus, sed ut verum fateamur paucissimas, et plerumque falsas: certiores aliquot Salmasius. De voce celebri in sacra Scriptura, cognomine scilicet quo Josephum Patriarcham Pharao honestavit, multa Kircherus, quasi ψομτομφανηχ, quod in Septuaginta Interpretum versione legitur, simplicem haberet in lingua Coptica significationem. Nempe in Glossariis ubi multae quae in sacris literis occurrunt voces referuntur, reperitur etiam ista; sed ut in Graecis libris, unde sumta fuit legitur, totidem syllabis: expositio autem illius ex ea quae olim usurpabatur lingua, qualis in libris habetur, nulla succurrit. Verum servat antiquissimi sermonis Aegyptii reliquias, neque dubitandum quin eadem sit, qua indigenae, qui Graece nesciebant, passim utebantur.

Ad vetera monumenta interpretanda est inutilis.

Ad vetera monumenta, Obeliscorum, Pyramidum, Sphingum, et arcarum sepulcralium explicanda, inutilis plane censenda est, neque magis abnormi Theologiae veterum Aegyptiorum cognoscendae potest conducere. Periculum si dubitat quisque faciat in grandibus Aegyptiaci Oedipi tomis, in quibus quaecumque alicujus precii esse possunt, aliunde petita esse, statim deprehenditur. In hoc genere Coptici libri nulli sunt: in Arabicis quorum numerus infinitus est, fabularum ineptissimarum seges amplissima; at quod Historiae veteri lucem afferat, vix quidquam reperias. Urbs nulla est cujus conditorem non nominent Misraimi filium, aut ex ejus stemmate: vetera aedificia, aut monumenta Josepho Patriarchae, Salomoni aut Alexandro autoribus tribuunt. Characteres quibus Obelisci aut ferales arcae

inscribuntur, adeo Arabibus ignoti fuerunt, ut ne quidem literas esse intellexisse videantur. Alii, quales multi occurrunt in libris recentioribus, et quibus incantatus fuisse videtur Kircherus, ex eorum genere sunt qui in figuris Talismanicis adhibentur, fictitii plerique et recentes, cum antiquissimi omnium sint, qui gemmis aut laminis inscribuntur, et illi ut plurimum non veterum Aegyptiorum, sed Basilidianorum sunt. In his Ἄβραξας, ἰάω, χνοῦβι, et alia ejus generis barbara nomina, superstitionem significant Aegyptiaca veteri longe recentiorem. Obeliscos an recte explicaverit Oedipus Aegyptiacus, nescire nos fatemur ingenue, quamvis admodum difficile quisquam in animum inducat, Constantiniani inscriptionem melius ab Kirchero interpretatam fuisse, quam ab Hermapione quodam, cujus versionem Graece historiae suae inseruit Ammianus Marcellinus. Verum si felicius Kirchero successit, magna prorsus ei laus debetur, non Copticae linguae aut Arabicis scriptoribus, in quibus praesidium nancisci nullum potuit, ut sane nullos appellat, praeter Barachiam quemdam Abenefi, Judaeum, ut videtur, superstitiosum et indoctum, cujus apud nullum alicujus nominis autorem occurrit memoria.

L. 17. p. 161. Ed. Vales.

Vossii judicium.

Quod autem Isaac Vossius vir doctissimus, cum ab Orientalibus literis imparatus esset, de Coptica lingua judicium interposuit suum, parum famae suae consuluit. Nam quod ex Liby-Arabum, aut Liby-Aegyptiorum colluvione natam ait illam esse, ab alio scribi non potuit, quam qui Aegyptiacae et Arabicae aeque imperitus esset. In prima enim ne particula quidem, aut ulla vox Arabica potest deprehendi; adeo ut cum in Prodromo Kircherus voces ex aliis linguis quaesivisset, quae Aegyptiacae aliquam affinitatem praeferrent, Arabicas quatuor admodum reperit, quarum nulla Arabica est, sed omnes Graecae ab Arabibus usurpatae. Verborum et nominum inflexio apud Coptitas tantopere a Graeca diversa est, ut Theotisca vel quaevis alia, non magis differant.

Libyes illi nulli fuerunt.

Liby-Aegyptii illi de quibus tam confidenter Vossius loquitur, nulli unquam fuerunt. Quippe statim ab Aegypto subacta, Arabes Muhamedani usque in extremas provincias penetraverunt, neque Aegyptiis indigenis, vel urbecula remansit, quae armis occupata non fuerit: multi ad Muhamedanam impietatem defecerunt, et inter Arabes censeri coeperunt. Soli Christiani linguam cum avita religione servaverunt, magisque in Thebaide remotioribusque urbibus, et in Monasteriis sedes quaesiverunt. Illic non ab istis Liby-Aegyptiis Vossianis,

sed a Muhamedanis Arabibus varie exagitati, incendia, praedationes, caedes, omneque injuriarum genus passi sunt. Ab istis tamen linguam novam Coptitae discere non potuerunt, cum ipsi non minus notam et familiarem haberent Arabicam, qua vulgo utebantur, praeter quam in sacris Officiis: neque Liby-Arabes aut Liby-Aegyptii novam linguam propagare poterant, cum aliam a communi tunc Arabica non haberent.

Arabes Africani novam linguam non induxerunt.

Si per illos Vossius Africanos illos Arabes intellexit, qui saeculo Hegirae 2°. rebellionem adversus Califas nudaverunt, duce Mehedi, et post constitutum in Africa imperium, mutatamque religionem, Aegyptum occupaverunt, novaeque Fatimidarum Dynastiae fundatores fuerunt, Arabes illos fuisse et Arabice locutos, nemo qui Historiae Orientalis mediocriter peritus fuit, ignoravit. Imo Arabes erant, ex penitissima Arabia, qui se Halis progeniem, caedisque ejus ultores professi, Abbassidas pepulerunt, illisque tanquam haereticis et tyrannis anathema denunciarunt. In eadem haeresi Fatimidarum fuisse incolas urbis Keft sive Copti, testantur Abulfeda et alii Geographi. Nulla porro erat inter Muhamedanos ex Libya, sive Africa interiori, et Aegyptios linguae differentia. Quod vero existimavit Vossius, mutationem linguae factam esse circa Yubidarum initia, graviori absurditate laborat. Viguisse enim inter Christianos Aegyptios linguam Copticam quingentis aut sexcentis annis antea, cum primum Arabes in Aegyptum irruperunt, ex historia, libris Ecclesiasticis, omnibusque monumentis certissime demonstratur; sed neque alia lingua locutum Antonium, sanctosque plures alios Anachoretas, qui Graece nesciebant, aeque certum est; et ejus Epistolas ea lingua scriptas extare in Monasteriis Thebaidos, testis est Abulbircat.

Epocha Vossiana stare nequit.

Quam vero introductioni Copticae linguae Epocham Vossius constituit, ea potius censenda est Epocha illius jam obsoletae et prope deperditae. Quippe ab annis prope sexcentis Alexandriae, Kahirae quae sedes erat regni, et in tota inferiori Aegypto, usus illius vulgaris nullus erat, unde factum, ut inter doctos solos, et in libris conservata fuerit. Non illos dicimus de futili Aegyptiorum Theologia, aut Deorum suorum fabulis, apotelesmatibus, aliisque superstitiosae vanitatis commentariis, quorum ne leve quidem indicium occurrit: sed Scripturae sacrae utriusque Testamenti versiones, Liturgias et Officia Sacramentorum omnium: tandem formulas actorum solemnium, praeter quae nihil Coptice scriptum reperitur. Nemo autem

existimabit sacros illos Codices ea lingua scriptos fuisse, quae barbarorum infidelium fuisset, noviterque introducta: quae etiam tam parum culta fuerit, ut eo ipso tempore, quo illam ab Aegyptiis Christianis receptam Vossius statuit, interpretibus opus esset ad eam intelligendam. Interpretatio autem non alia lingua facta est quam Arabica: at ea communis erat tam Arabibus, aut Arabico loquentibus qui in Aegypto erant, quam aliis ex Thebaide, quos Liby-Aegyptios Vossio appellari placuit.

Lingua Coptica fictitia non est.

Iisdem rationibus confutatur tertia opinio viri doctissimi conjecturis nixa, quae Linguam Copticam fictitiam esse constituit, atque ab impostoribus, ad fallendam credulam posteritatem, ante paucos annos introductam. Nullum sane post renatas literas paradoxum incredibilius fuit, cum similis fraudis exemplum reperiri nullum possit. Et cui bono tandem tantus, tamque ingratus labor, a quoquam susciperetur? Literulam unam satis commodam Claudius Imperator Alphabeto Romano inseruit; quid tandem? In paucis inscriptionibus haesit, dum ille viveret, statimque evanuit: et existimabitur obscuros homines, multa vocabulorum millia, regulas Grammaticas intricatissimas, per otium formasse, ut posteris illuderent; eo successu, ut nemo huc usque fraudis illius vel levissimam suspicionem habuerit. Quid deinde: sacrae Scripturae, Liturgia, Sacramentales preces, acta publica electionis Patriarcharum Alexandrinorum, eadem fictitia lingua scripta fuisse necesse est, et exiguo temporis intervallo, quod multis annis praestari vix potuisset, Episcopos, Christianam plebem, quacumque patet Ecclesia Jacobitica Alexandrina, supponendum est simul, aut fraudem non intellexisse, quod prorsus impossibile est, aut de ea parum sollicitos, omissis libris quorum in Ecclesia quotidianus usus erat, alios suscepisse novos ab impostoribus, et secundum illos sacra Officia ipsamque Eucharistiam manifesto sacrilegio celebrasse. Miraculo quoque seu potius monstro proximum, quod adversus imposturam nemo reclamaverit: omnibus tandem probata sit nova et hactenus inaudita lingua, et statim ubique oblivioni ita tradita, ut ad ejus intelligentiam Glossaria magno labore componenda fuerint.

Aliae linguae deperditae similibus argumentis fictitiae esse probari possunt.

Paribus argumentis, et quae firmitatis plus haberent, poterit quisque contendere veterem linguam Persicam, Hetruscam, Punicam, Palmyrenam, ut quasdam alias, ludos fuisse hominum otio suo abutentium. Illis enim linguis, praeter inscriptiones et numismata aliquot, nihil scriptum ad nos pervenit. In antiquae Persepoleos ruinis saxa

inscripta literis incognitis occurrunt: Hetruscas inscriptiones multas conservant sepulcra nobilissima in agro Perusino prope sanctum Sosthenem, ut insignes tabulae Eugubinae, statuaeque aeneae, elegans una in primis, in Cimeliarchio Magni Ducis Etruriae: Punica numismata multa norunt Antiquarii: Palmyrenas inscriptiones literis ignotis exaratas publicaverunt Britanni; illas tamen, licet adjunctas Graecas alias habeant, quas ejusdem significationis esse verisimiliter credi potest, nullus explicavit. Pertendat aliquis ficta esse haec omnia, facilius probaturus illud suum paradoxum erit, quam istud probari de linguae Copticae novitate potest. Nullos enim illis linguis libros habemus; ista permultos, quorum autoritas cum sacrorum jure, maximisque religionibus conjuncta est.

Autoris verba.

Sed autoris verba ipsa apponemus, ne quid illius sententiae affictum videatur. *Considerandum etiam amplius, an Coptica ipsa lingua quae nec in usu uspiam terrarum est, ab annis saltem ut in confesso est, amplius quingentis, nec in libris quidem existit nisi recentioribus, et admodum dubiae vetustatis, ac foede corruptis, quales sunt interpretationes veteris novique Testamenti in linguas peregrinas, et habet praeterea voces plerasque omnes ex Graeco Hebraeoque deductas: deliberandam, inquam, an ficta in otio censenda sit. Nam Aegyptiacae veteris linguae saltem pauca quaedam, eaque certissima manent vestigia in Hebraicis veteris Testamenti libris, in quibus et Josephi Patriarchae cognomen, et Regum subinde nomina, et nomina denique mensium in libro 2. Regum, Aegyptiaca sunt.*

Aegyptiaca sive Coptica cum in usu olim fuerit, fictitia esse non potest.

Si fictae in otio censendae sunt linguae, quae nusquam terrarum in usu sunt, periclitabitur Latina lingua, quae a multis saeculis in solis libris, et in celebratione sacrorum conservatur: periclitabitur Hebraica, quae a Captivitate usque Babylonica vulgaris esse desiit, nec extra preces et sacra Judaeorum officia, usum ullum habet: ita quoque Syriaca, Aethiopica, Armenica quibus libri Ecclesiastici scripti sunt, cum dudum ab usu vulgari remotae sint, in eamdem classem redigentur. Copticam tamen in usu fuisse inter Aegyptios, negare nemo potest; cum vocabula prope omnia Aegyptiaca, quorum in libris memoria est, in eadem reperiantur. Dentur saltem aliqua de quibus, quin Aegyptiaca sint, dubitari non possit, in alia lingua non reperientur: neque diversae alterius originis indicium aliquod producere quisquam potest. Voces dico vere Ae-

gyptiacas, non a Graecis ad suae linguae genium per adjunctas terminationes, τοῦ ις inflexas, quas tamen, ut radicales, autor accipi voluit, dum in etymologia aliquot nominum Regum Aegypti veterum lusit satis infeliciter. Nam cum omnia ferme in ρις desinant, ρη autem solem significet, quem summum Deum sub variis titulis Aegyptii colebant, perspicua illorum origo est: ille vero ις vult esse Hebraicum אִישׁ, quod tamen litera finitur, quae Graecis inusitata semper fuit.

Verum Copticam qualiscumque sit, linguam ante quingentos annos in usu inter Christianos Aegyptios fuisse, probant multi historiae Alexandrinae loci. Severus qui primus illi scribendae operam dedit, testatur adjutum se a quodam Diacono Abuhabib, ad translationem vitae quorumdam Patriarcharum: at vivebat ille saeculo X. Vaza filius Reja, de quo alibi, per miraculum ad Christianam fidem conversus, in ea institui coepit a Sacerdote Ecclesiae sancti Mercurii, qui Scripturas illi ex Coptico Arabice interpretabatur. Ante quingentos et amplius annos Yuçab Patriarcha coram Muhamedano Praefecto Coptice loquens ad Episcopos, proditus est a quodam infideli, linguae illius perito. Marcus filius Elkonbari infinitam hominum multitudinem ad se traxit duodecimo saeculo, quia Scripturas ex Copticis libris exponebat. Acta et instrumenta talis aetatis, et vetustiora etiam reperiuntur scripta Coptice, praeter Liturgias, et Officia Sacramentalia varia, quorum omnium antiquitas Epocham a viro doctissimo constitutam aliquot annorum centuriis antevertit. Sed quod negavit, Copticam linguam usquam terrarum in usu fuisse, perspicue refellitur autoritate Makrizii insignis Geographi, qui de Osiouta loquens, vigere suo tempore illic usum linguae Copticae purioris, quam *Sahidicam* vocant, testatur, et idem ab aliis non nugacibus scriptoribus memoriae proditum est. Tandem ne plura testimonia referantur, quod in alio loco a nobis praestabitur, discimus ex Opusculo Grammatico Athanasii Episcopi Kus in Thebaide, olim Scripturas in Ecclesia Graece lectas fuisse, et postea Coptice a Sacerdotibus populo interpretatas: at cum Graecae linguae vulgaris usus penitus intercidisset, illas lectas fuisse Coptice: interpretationem plebi lingua Arabica factam. Haec et similia quae certis autorum testimoniis confirmantur, si Vossio, et aliis qui ejus conjecturas secuti sunt, ignota fuere, non tamen minus vera sunt. Nam cum linguam Copticam annis quingentis vetustiorem esse negavere, nesciebant libros in

Coptica qualis nunc est in Aegypto viguit.

Bibliothecis extare, nec unos, qui Epocham illam suam multis annis anteverterent. Talis est Codex insignis Quatuor Evangeliorum Coptice scriptus, manu Michaelis Metropolitae Damiatensis, oblatus Marco filio Zaraae qui ordinatus est Alexandriae Patriarcha anno Martyrum DCCCLXXX. J. C. MCLXXIV. Itaque cum duo viri clarissimi conjecturas suas publicabant, sexaginta annis circiter antiquior codex extabat, illa quam constituerant Epocha. Nemo autem existimabit Evangelia tanto labore scripta fuisse ea lingua, quae non esset Ecclesiae cui destinabatur propria, vulgoque in synaxibus usurpata.

Certus est linguae Copticae usus ante Epocham Vossianam.

Ita nihil minus *in confesso est,* quam *non fuisse usquam terrarum ab annis quingentis in usu Copticam linguam,* cum diu postea vigeret in Osiutensi tractu, usurpata a Christianis in communi sermone: et usus continuus Ecclesiarum in Psalmodia, Liturgia, et celebrandis Sacramentis, satis eam a suppositione vindicaret. At non existit *nisi in libris recentioribus ac foede corruptis, quales sunt interpretationes veteris novique Testamenti.* Libros quorum exemplaria annis quingentis et quinquaginta vetustiora supersint, recentiores esse, nemo dixerit: et majorem versionum quae illis continentur antiquitatem fuisse, non potest dubitari. At mirum prorsus, censores duos illos qui ne syllabam quidem linguae Copticae noverant, eas foede corruptas tam confidenter affirmare. Codices veteres cujuscumque linguae, Graeci etiam et Latini, primae vetustatis, et antiquitatis, pauci sunt, in quibus peccata librariorum plurima observare non liceat: neque illis caret insignis ille Codex Vaticanus, ex quo Septuaginta interpretum Romana editio procurata est, non minus quam Alexandrinus, nuper in Britannia edi coeptus. Nihil mirum igitur si in Copticis aliisve Codicibus, lingua peregrina scriptis, naevi quidam sint. At si quis eosdem cum Graecis aut Hebraicis comparet diligenter, agnoscet plurimas magni momenti varias lectiones, quae vulgatam etiam lectionem confirment, contra Masoretarum editionem in Hebraicis, et recentiores Graecos libros, permultis in locis.

Nihil ex versionum defectu adversus linguam Copticam concluditur.

Verum quid inde tandem adversus linguae ipsius, ut ita loquamur, existentiam concludi possit, non facile perspicitur. Sint foede corruptae versiones, quantumcumque Criticis illis placitum fuerit: dubiae fidei non sunt; cum ante septingentos annos, ex libris qui supersunt, lectas illas publice in Ecclesiis esse constet, ex autorum indigenarum testimoniis. Factum id esse lingua per otium flagitiose

conficta, qui existimabit, is de Plautina Paenulo, aut Aristophanis Scytha barbaro potius videbitur, quam de disciplina Ecclesiastica cogitasse. Neque enim tot malis conflictata Ecclesia Alexandrina, ex quo gemit sub Muhamedanorum tyrannide, eo usque impietatis aut inscitiae dejecta est, ut ludos de sacra Scriptura, aut precibus Sacramentalibus faceret, aut fieri pateretur: quod fecisset tamen, si linguam fictitiam, et ab impiis nebulonibus per otium, (quod sane diuturnum et negociosum esse debuit) confictam, in sacra Officia accepisset: aut barbaram Liby-Aegyptiorum quorumdam linguam.

Non satis perpenderunt eruditi viri, quanta incommoda ex eorum opinione nascerentur, quanta absurda et *ἀσύστατα*. Lingua enim illa, quam alter per otium confictam: alter ex barbari sermonis colluvione natam existimat, aut nota erat Aegyptiis Christianis, aut incognita. Si nota, antiquior prorsus fuit, quam existimare nos jubent. Si incognita et nova, qua ratione in tot libros sacros irrepserit, explicare nemo potest, cum simile exemplum in historia nullum extet. Quomodo doceri eam linguam poterant Aegyptii ante annos circiter quingentos, adeo ut brevi temporis intervallo Scripturae sacrae libros omnes, et Officia sacra in eam verterent, quod a mediocriter peritis praestari impossibile fuit? At contra prorsus a quingentis et pluribus annis Coptica lingua non nisi studio discitur, adeo ut tunc Glossariis, subsidiisque aliis Grammaticis Sacerdotes ipsi opus habuerint, ad intelligenda quae eadem lingua scripta erant. Quanta absurda sequantur ex illis opinionibus.

Vossii vero conjectura ineptissima est, quando quidem Liby-Aegyptii et Liby-Arabes illi sui, qui jam nulli erant, cum Arabes totam Aegyptum, Africamque conterminam suis coloniis ita occupassent, ut indigenae ipsi linguam illorum didicissent; non aliter quam Arabice loquebantur. At illa lingua jam ab initio Muhamedani in Aegypto Imperii, vulgaris erat toto regno, nec eam a Barbaris discere opus erat. Ratio quam Vossius palmarem arbitratur, quod scilicet *Copticae linguae nomen non extiterit antequam Arabes potirentur Aegypto. Ipsa quin etiam satis id testatur lingua quae tota ex Graeco et Arabico conflata est sermone*, quam inanis sit facile demonstratur. Liby-Aegyptii Vossiani nulli tunc erant.

Non extitit ante Arabes Coptitarum nomen, quia illud mere Arabicum est ex Graeco corruptum, detrita Graeca terminatione ex *Γύπτιος*, ut ex *Ῥωμαῖος* fecerunt *Roum*, ex *Ἰουδαῖος Jehud*, ex Francus *Frang*, ex Persa *Fars*, et multa similia: sed extabat lingua Vossii ratio refellitur.

ipsa, non minus quam Aegyptus, ut supra satis probatum est. Nulla porro lingua minus Arabicarum vocum habet, neque ullas propemodum: praeter quam quod verborum et nominum inflexiones ab Arabismo immane quantum differant. Id facile agnoscet quisquis prima utriusque linguae elementa noverit. Si quis Hispanicam vulgarem linguam ex Arabica conflatam esse diceret, ridiculus foret, quamvis plurimae voces Arabicae ex Maurorum dominatione, aut vicinitate, in illam migraverint, forte non minori numero quam in Coptica Graecae reperiantur. Facile quippe animadverteretur nominum verborumque inflexionem Hispanicam cum Arabica nihil habere commune. Ita quoque de Graecis vocibus, quae in Copticam infusae sunt, statuendum est. Nam cum praeter Scripturae sacrae libros, et Ecclesiasticorum Officiorum nulli supersint, essetque praesertim in Aegypto inferiori, ut in Syria et toto Imperio Macedonico vulgaris Graecae linguae usus, plebs ferme ubique bilinguis esset: voces usitatas et notas omnibus primi librorum sacrorum interpretes ut plurimum retinuerunt. At quod Vossius et alii ignoraverunt, non carebat lingua Coptica vocibus ἰσοδυνάμοις, idemque ac Graecae significantibus, quod ex optimo et antiquo in primis Glossario demonstratur, in quo Graecae voces illis in libris usurpatae per Aegyptiacas explicantur. Id multis exemplis confirmare facile foret, nisi typis illius linguae careremus. Verum vulgare hoc vitium multis nostrae aetatis eruditis fuit, ut cum Codices Copticos inspicerent, incurrerentque statim in oculos eorum figurae Graeci Alphabeti, vocesque Graecae aliquot, statim judicium Vossiano simile pronunciarent.

Nullum ex literarum similitudine argumentum adversus linguae antiquitatem duci potest.
Georg. Hickes. Literat. Septentrion.

Praeterea si ex elementorum figura aliquod conjecturis suis praesidium comparari existimant, Septentrionalium linguarum exemplo facile refelluntur. Saxonica vetus illis literis scribitur quas ex Latinis formatas agnoscere facile est. Gothica aliis qui ex Graecis plerumque figuris formati sunt. Fictitios quoque Saxonicos illos characteres judicavit, non minus quam Copticos, unus ex illis Criticis; ut vero a Viro hac in literatura doctissimo circa Saxonicas confutatus est, ita non rectius de Copticis judicasse quae huc usque diximus, palam faciunt. At characteres habet Coptica lingua, qui Graecis prorsus inusitati fuerunt, nonnullos, quos ab Arabibus accipere non potuere, cum antequam isti Aegyptum subegissent illos usurparent: ut suos singulares, Gothi, Saxones, et alii Septentrionales populi Graecis et Latinis adjecerunt, quorum origo non aliunde, quam ab ipsis indigenis petenda est.

Neque ex Graeca et Arabica, aut Hebraica conflata lingua Coptica.

Vossius quidem ex Arabicae et Graecae linguae mistura Copticam linguam conflatam esse voluit: alter ex Hebraica, non magis vere. Neque enim voces alias Hebraicas habent in sua lingua Coptitae, quam eas quibus Christianorum libri omnes referti sunt, ex utro-

que Testamento. Sed ea conjectura opus iste sibi esse sentiebat ut impiam fabulam explicaret hominum perditissimorum qui ut religionem Christianam quandoque everterent, genealogiarum veterum Regum Aegypti figmenta obtruserunt, quae quomodo ad religionis eversionem spectent, perspicere non est facile. *Amenophis*, *Memphres*, et alii quorum nomina ex lingua Hebraica interpretari conatur, quomodo ad rem Christianam pertineant intelligi nequit. At etymologia illorum nominum neque cum Hebraica lingua, neque cum Aegyptiaca constare potest, ut satis intelligunt illarum periti. Deinde quid haec ad linguam Copticam, cum in libris de quibus agitur, veterum illorum Regum ne nomen quidem occurrat, quando quidem, ut superius dictum est, antiquitatum Aegypti nulla, neque saltem qualis apud Eratosthenem, et Africanum mentio fit.

Chron. vet. Test. p. 28.

P. 28.

De Regum et aliis nominibus.

Quod addit in *Regum Aegyptiorum Dynastiis nulla prorsus Aegyptiaca nomina reperias, omnia sunt ex Hebracis, pauca ex Graecis petita fontibus*, sustineri non potest. Licet nonnulla istorum nominum, haud facile explicari ex lingua Coptica possint, fortasse quod a Graecis corrupta fuere, ut in omnibus fere nominibus Orientalibus accidisse deprehenditur, sufficit tamen, ut nonnulla ex eadem lingua ad significationem a Graecis designatam revocari queant, ad subruendam tot conjecturarum substructionem. At non pauca vetera illa nomina in Coptica lingua, secundum significationem a Graecis designatam perfecte explicantur. *Μάρης* unus antiquissimorum illorum regum ab Eratosthene nominatur, cujus nomen juxta eumdem significat *Ἡλιόδωρος*. *Donum solis μα donum ρη sol*, in lingua Coptica significant: idemque videtur significare alterius nomen *Μοσχέρης*, quod interpretantur *Ἡλιόδοτος*, quia in isto altero expresserunt Graeci per *χ*, literam aspiratam Aegyptiacam quae ח Hebraeorum respondet, et istam saepissime Graeci sacrae Scripturae Interpretes per *χ* expresserunt. *Χρύσης Χρύσου υἱός*: efferunt Eratosthenes et alii, quod Aegyptiace dicebatur *Χνοὺβ Χνούρου υἱός*. *Χνοὺβ aurum* adhuc Coptice significat. Si reliqua nomina accurate scripta haberentur, plerumque originem ex eodem idiomate demonstrare, non impossibile foret. At originationem Amenophis ex Hebraicis fontibus deducere non aeque facile est. *Conflata est*, iquit Autor Chronologiae sacrae, *ex his vocibus ac literis* עם, cum חנף impius, איש homo. Primae vocis litera prior ע, adeo abhorret a Graecorum auribus et gutture, ut eam prope semper extulerint per *γ*. ita primam secundae vocis per *χ*: tertiam vero איש sciunt omnes huic loco non convenire, cum *Σ* Graeci barbaris nominibus addiderint, pronunciationis facilioris causa, in Aegyptiacis non minus quam in Persicis vocibus: adeo ut masculina illa terminatio non magis radicalis sit, quam *ιδος* aut *ου* in Genitivo, aut aliae in aliis casibus. Itaque *Gamchenophis* scribi debuisset.

Etymologia quorumdam nominum ex lingua Coptica.

Debemus tamen cogitare, non in solis paucorum Regum nominibus ex Graeca scriptura ad posteros deductis, cujus summa secundum diversos autores varietas est, delitescere veteris Aegyptiacae linguae reliquias, sed in multis aliis; quorum insigne prae caeteris est Moysis nomen. Ita illum Pharaonis filia appellavit ut Scriptura testatur, *quia de aqua tuli eum.* Hebraica verba magis accedunt ad nomen Hebraicum Mose משה: At Aegyptiis veteribus, et Coptitis, *μωοου aqua*, *σι accipere*, *capere*. Pharaonis nomen commune omnibus Regibus fuit, quia *πουρο Regem* significat. Reliquae voces in Scriptura sacra extant paucissimae, nec eas perfecte ab Hebraeis suo charactere repraesentatas fuisse verisimile omnino est, non magis quam Persicas. At in aliis Scriptoribus multae occurrunt veteres Aegyptiacae, quae cum in Coptica lingua eamdem, quam Graeci notant, significationem habeant, utramque linguam eamdem esse, hinc certo argumento demonstratur. Apud Herodotum *πίρωμι homo.* Osiris est *οὐσίρι filius.* *Σβῶ scientia.* *Χὲν planta:* inde *χενόσιρις planta Osiridis.* *Ἀμέντης Infernus.* *Χώμαιφθα, κόσμος φιλήφαιστος*, et alia non pauca, quae notavit vir doctissimus Claudius Salmasius, qui rectius de lingua Coptica, quam alii judicaverunt.

Conclusio.

Ex illis igitur quae huc usque dicta sunt constare arbitramur, Copticam linguam, ex qua Liturgiae, quarum versionem novam damus, interpretatae sunt, neque veterem Pharaonicam linguam esse, neque ex Aegyptiorum, Arabumque Libycorum sermonis colluvione natam, multo minus fictitiam esse, sed Aegyptiacam origine, quae multas praesertim usus Ecclesiastici voces recepit, colorem tamen nativum suum ita servavit, ut quantum ad nominum verborumque inflexiones, cum linguis aliis omnibus commune nihil habeat. Usum etiam ejusdem linguae apud Christianos Aegyptios viguisse passim, saltem a Muhamedanorum expeditione Aegyptiaca, praesertim inter Jacobitas, qui eadem lingua Liturgias suas tres, Officia Sacramentorum omnium, Psalmodiam ab annis mille et amplius celebrant, illamque ut sacram, etsi dudum populo ignotam, in sacris conservant, ut in actis et instrumentis Ecclesiasticis solennibus. Itaque eadem ratione apud Coptitas se habet, atque Syra, Armenica et Aethiopica, inter Syros, Armenos et Aethiopes, qui vulgari lingua utuntur in sermone familiari, ab ea longe diversa, quae in sacris Officiis solet usurpari. Illam igitur ut linguam sacram Aegyptiorum Christianorum censeri oportet, neque conjecturas virorum eruditorum contrarias tantum valituras existimamus, ut nova vel fictitia deinceps existimetur.

LITURGIAE
COPTITARUM
EX COPTICO CONVERSAE.

LITURGIA SANCTI BASILII.

ORATIO PRAEPARATIONIS.

Domine qui nosti corda omnium, sancte et in sanctis requiescens, solus sine peccato, et potens ad remissionem peccatorum concedendam. Tu Domine scis indignitatem meam, meque minus praeparatum, nec sufficienter dispositum, ut accedam ad ministerium hoc tuum sanctum. Sed nec tanta mihi confidentia est, ut accedam, et aperiam os meum coram gloria tua sancta: sed secundum multitudinem clementiae tuae, ignosce mihi peccatori, et concede mihi ut inveniam gratiam et misericordiam in hac hora; et mitte mihi virtutem ex alto, ut incipiam et praeparer, perficiamque, sicut tibi placitum est, ministerium tuum sanctum, secundum beneplacitum voluntatis tuae, cum odoribus thuris. Ita, Domine, esto nobiscum, esto socius operis nostri; benedic nobis, tu es enim remissio peccatorum nostrorum, lux animarum nostrarum, vita, fortitudo, et fiducia nostra; tu es ipse cui sursum mittimus laudem, gloriam, et adorationem, Pater, Fili et Spiritus sancte, nunc et semper et usque in saecula saeculorum omnium. Amen.

Oratio postquam praeparatum fuerit altare.

Sacerdos. Tu Domine docuisti nos magnum hoc mysterium salutis: tu vocasti nos abjectos et indignos servos tuos, ut essemus ministri altaris tui sancti. Tu Domine, effice nos dignos per virtutem Spiritus tui Sancti, ut hoc ministerium perficiamus, ita ut non incidamus in judicium coram gloria tua magna, et offeramus tibi

sacrificium hoc benedictionis, gloriamque et magnificentiam per illud, in sancto tuo. Deus gratiae largitor, et salutis mandator, qui omnia in omnibus operaris, da nobis ut sacrificium nostrum coram te acceptum sit, pro peccatis meis, et pro insipientiis plebis tuae, quia purum est, sicut donum Spiritus tui sancti, in Christo Jesu Domino nostro, per quem te decet gloria et honor, cum ipso, et Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

Oratio Gratiarum actionis.

Sacerdos. Gratias agamus bonorum autori misericordi, Deo Patri Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, quia ipse protexit nos, adjuvit et servavit nos, suscepitque nos ad se, misertus est nostri, perduxitque nos ad hanc horam. Ipsum nunc precemur, ut custodiat nos hoc sancto die et omnibus diebus vitae nostrae, in omni pace, omnipotens Dominus Deus noster.

προσεύξασθε. *Diaconus.* Ad Orationem state.

Sacerdos. Domine Deus omnipotens, Pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, gratias agimus tibi de omnibus, et propter omnia, et in omnibus, quia protexisti nos, adjuvisti nos, conservasti nos, suscepisti nos ad te, et misertus es nostri, auxilium dedisti nobis, et ad hanc horam nos perduxisti.

Diaconus. Orate ut Deus misereatur nostri.

Sacerdos. Ea propter petimus et obsecramus bonitatem tuam, o amator hominum, ut concedas nobis hunc diem sanctum, et omnes dies vitae nostrae in pace cum timore tuo transigere. Omnem invidiam, omnem tentationem, omnem operationem Satanae, et consilium hominum improborum, impetumque hostium tam occultorum quam manifestorum, depelle a nobis, ab omni populo tuo et ab hoc loco sancto: quae autem bona, quae placita sunt, nobis jube. Tu enim ipse es, qui dedisti nobis potestatem calcandi serpentes et scorpiones, omnemque virtutem inimici. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo, per gratiam et misericordiam, amoremque erga homines Filii tui unigeniti, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, per quem tibi debetur honor, gloria et imperium, cum ipso, et Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper, et in omnia saecula saeculorum. Amen.

Oratio Oblationis sive Propositionis panis et Calicis.

Domine Jesu Christi, Fili unigenite, Verbum Dei Patris, eique consubstantiale, et coaeternum et Spiritui sancto; tu es panis vivus, qui descendisti de coelo, et praevenisti nos, impendistique animam tuam perfectam et absque vitio, pro vita mundi: rogamus obsecramusque bonitatem tuam, o amator hominum, ostende faciem tuam super hunc panem, et super hunc calicem, quos super mensam hanc tuam Sacerdotalem posuimus: benedic eos †, sanctifica eos †, et consecra eos †: transfer eos, ita ut panis quidem hic fiat corpus tuum sanctum, et hoc mistum in hoc calice, sanguis tuus pretiosus, ut sint nobis omnibus praesidium, medicina, salus animarum, corporum, spirituumque; quia tu es Deus noster, tibique debetur laus et potestas, cum Patre tuo bono, et Spiritu vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper, et in omnia saecula saeculorum. Amen.

Al. cod. Qui antiquitus factus es agnus absque macula, pro vita mundi.

Interea panem et calicem manu designat Sacerdos.

Ter signat cruce.

Tunc operiet Sacerdos discum et calicem, utrumque integumento suo, et omnia majori velo teget; tum osculabitur altare, conversusque ad ipsius latus Australe, adorabit Deum et osculabitur altare. Tum circuitu peracto, descendet coram altari, pronuntiabitque Absolutionem super ministros sedentes coram eo: Quod si adsit ipsi Sacerdos socius, ipse pronuntiabit Absolutionem.

Oratio Absolutionis ad Filium.

Domine Jesu Christe Fili unigenite, et Verbum Dei Patris, qui dirupisti omnia vincula peccatorum nostrorum passione tua salutari et vivifica, qui inspiravisti in faciem discipulorum tuorum, Apostolorumque sanctorum, dicens eis: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, et quorum retinueritis retenta sunt; tu etiamnum Domine per Apostolos tuos sanctos, eos elegisti qui Sacerdotio semper in Ecclesia tua sancta fungerentur, ut relaxarent peccata super terram, ligarentque et solverent omnia iniquitatis vincula. Rogamus obsecramusque bonitatem tuam, o amator hominum, pro servis tuis patribus meis, fratribus meis, et infirmitate mea, qui capita sua coram gloria tua sancta inclinant; praesta nobis misericordiam tuam, et solve omnia vincula peccatorum nostrorum. Quod si adversum te peccaverimus prudenter vel imprudenter, vel cordis duritia, opere aut verbo, aut pusillanimitate, tu Domine qui

nosti humanam imbecillitatem, tanquam bonus et hominum amator, Deus, concede nobis remissionem peccatorum nostrorum: benedic nos et purifica nos, absolveque nos et omnem populum tuum: imple nos timore tuo, et dirige nos ad voluntatem tuam sanctam et bonam, quia tu es Deus noster, et tibi debetur gloria, honor et potestas, cum Patre tuo bono, et Spiritu tuo sancto, nunc, etc. Servi tui hodie in ministerio constituti, Sacerdos, Diaconus et Clerus, omnis populus et infirmitas mea, absoluti sint ex ore sanctae Trinitatis, Patris, Filii et Spiritus sancti, et ex ore unicae, solius, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae: ex ore duodecim Apostolorum, et ex ore contemplativi Evangelistae Marci Apostoli et Martyris, ut etiam Patriarchae sancti Severi, et Doctoris nostri sancti Dioscori, sancti Joannis Chrysostomi, sancti Cyrilli, sancti Basilii, et sancti Gregorii, necnon ex ore Trecentorum decem et octo Nicaeae congregatorum, et centum quinquaginta qui Constantinopoli, centum qui Ephesi: ut etiam ex ore venerandi Patris nostri Archiepiscopi Anba N. ejusque in ministerio Apostolico consortis, venerandique Patris Episcopi Anba N. et ex ore humilitatis meae, qui peccator sum, quia benedictum et gloria plenum est nomen sanctum tuum, Pater, Fili, et Spiritus sancte, nunc et semper, etc.

ORATIO THURIS.

Osculabitur Sacerdos caput Sacerdotis ministrantis, quod si fuerit cum eo socius, osculabitur gradus altaris, ascendensque osculabitur altare et accipiet naviculam thuris, et adolebit incensum. Ordinem qui de incenso vespertino scriptus est observabunt, quinquies adolendo et his peractis dicet Sacerdos orationem sequentem.

Deus aeternus absque principio et fine, magnus in praeceptis tuis et potens in operibus tuis: qui es ubicumque, et in omnibus: esto nobiscum peccatoribus, Domine, in hac hora: consiste in medio omnium nostrum, purifica corda nostra, et sanctifica animas nostras: munda nos ab omnibus peccatis quae commisimus, voluntarie aut involuntarie. Concede nobis, ut offeramus coram te sacrificia rationabilia, sacrificia benedictionis, et incensum spirituale. Ingrediatur intra velum, in locum Sancti Sanctorum. Rogamus te, Deus noster. Memento Domine pacis unius tuae, et unicae sanctae Catholicae et Apostolicae Ecclesiae. Memento Domine Beati Patris nostri et ve-

nerandi Archiepiscopi Papae Anba N. et Patris nostri Episcopi Anba N. Memento Domine congregationum nostrarum et eis benedic: fac ut sint absque impedimento, et perturbatione, ut celebremus eas juxta sanctam et beatam voluntatem tuam, domos orationis, domos mundationis, domos sanctitatis, domos benedictionis. Concede ut illas possideamus, Domine, nos, et servi tui, qui nobis usque in aeternum successuri sunt. Exurge, Domine Deus, et dissipentur inimici tui, et fugiant a facie tua, omnes qui oderunt nomen tuum sanctum. Et populus tuus fruetur benedictionibus millies millenis et decies millies millenis, perficientque voluntatem tuam, per gratiam, clementiam, amoremque erga homines Filii tui unigeniti Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, per quem, etc.

Circuibit altare cum incenso semel, osculabitur illud, descendetque laevo pede: versus orientem stabit e regione altaris, adolebitque thus ter, eadem dicens, quae prius: tum Patriarcham, si adsit, incensabit seorsim ab aliis: quod si abfuerit, dabit incensum Sacerdotibus, non aliis. Deinde prostrationem faciet: cumque lecta fuerit Epistola Pauli Coptice, dicet orationem sequentem secreto. Si fuerit cum eo Sacerdos socius, is eam recitabit. Diaconus leget Epistolam Coptice, et deinde Arabice, ut etiam Catholicon, sive lectionem ex Epistolis Catholicis. Hic adoletur incensum ter circum altare a Sacerdote celebrante.

Oratio post Apostoli seu Paulinae Epistolae lectionem.

Sacerdos. Domine scientiae et sapientiae largitor, qui ea revelas quae profundis tenebris abscondita sunt; qui potestate magna rationem hominibus indidisti; qui bonitate tua vocasti Paulum, cum fuisset aliquando persecutor, ut esset vas electum, et in eo complacuisti, ut fieret Apostolus, annunciator et praedicator Evangelii regni tui, Jesu Christe Deus noster. Te nunc etiam bone, et hominum amator deprecamur, ut des nobis et omni populo tuo mentem ab omni distractione liberam, intellectumque purum, ut discamus et intelligamus, quanta sit utilitas doctrinae tuae sanctae, quae ad nos illius ministerio pervenit. Et quemadmodum similis tibi fuit, o autor vitae, ita nos pariter dignos effice, ut in opere et fide similes illi simus, glorificemusque nomen tuum sanctum, gloriemurque in cruce tua omni

tempore. Tuque es cui honorem, gloriam, potentiam et adorationem referimus, cum Patre tuo bono et Spiritu sancto, nunc et semper, etc.

Tum unus Diaconorum leget Catholicon Coptice et Arabice, et postquam lectum fuerit Coptice, dicet Sacerdos celebrans hanc orationem: quod si Patriarcha ipse sacra faciat, dicet eam Sacerdos.

Oratio post Catholicon.

Sacerdos. Domine Deus qui per sanctos Apostolos tuos manifestasti nobis mysterium Evangelii gloriae Christi tui, et dedisti illis secundum magnitudinem doni infiniti gratiae tuae, praedicare toti mundo abundantiam investigabilis misericordiae tuae; rogamus te, Domine, fac nos dignos parte et sorte illorum. Concede nobis semper ut ambulemus in eorum vestigiis, ut agones eorum imitemur, et communicemus cum eis, laboribus et sudoribus, quos pro pietate sustinuerunt. Conserva Ecclesiam tuam sanctam, quam per eos fundasti, benedic agnis gregis tui, et multiplica hanc vineam quam plantavit dextera tua, in Christo Jesu Domino nostro: per quem, etc.

Finita lectione Catholici Arabice, ascendet Sacerdos ad altare et adolebit incensum semel, tum recitabitur Oratio sequens.

Oratio Actuum Apostolorum.

Sacerdos. Deus qui suscepisti sacrificium Abrahami, et pro Isaaco arietem ei praeparasti, ita suscipe a nobis, Domine, hujus thuris sacrificium, et pro eo mitte nobis divitem misericordiam tuam. Munda nos ab omni foedore peccati, et praesta nos dignos esse, ut coram bonitate tua o hominum amator, pure et perfecte ministremus omnibus diebus vitae nostrae: Memento Domine pacis, etc.

Perficit illam ex Oratione Thuris Pauli, nulla re detracta vel addita: qua expleta chorum solus cum incenso circuibit. Finita Lectione Actorum Coptice et Arabice dicent ter, Sanctus: *quo finito, Sacerdos dicet hanc orationem.*

Oratio Evangelii sancti.

Domine et magister Jesu Christe Deus noster, qui dixisti divis apostolis tuis et discipulis tuis sanctis; Multi prophetae et justi cu-

pierunt videre quae vos videtis et non viderunt, et audire quae auditis, et non audierunt: beati autem oculi vestri qui vident et aures vestrae quae audiunt: da ut digni efficiamur audiendi et opere perficiendi Evangelia tua sancta, per orationes Sanctorum tuorum.

Diaconus. Orate pro Evangelio sancto.

Sacerdos. Memento etiam Domine, omnium qui praeceperunt nobis, ut eorum meminissemus in nostris ad te orationibus et precibus. O Domine quietem illis tribue quorum praecessit dormitio: infirmos sana, quia tu vita es omnium nostrum, salus omnium, spes omnium, medela omnium, resurrectioque omnium nostrum: et tu es ipse cui gloriam, honorem et adorationem referimus, cum Patre tuo bono et Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper, etc.

Tum dicet psalmum, et post tertium versum Sacerdos Evangelium incensabit. Ascendet ad altare, rursusque incensum offeret, semel signans naviculam signo crucis: deinde circuibit cum incenso Evangelium, tum altare semel: descendet ab altari, accipiet Evangelium a Diacono, converteturque ad Occidentem. Accedent Sacerdotes omnes, et illud osculabuntur: ipse postremus illud osculabitur, dabitque illud Diacono ministranti, quem etiam incensabit. Cumque Diaconus dicet State, *conversus Sacerdos ad Orientem dicet*, In nomine Dei. *Mox incensum ter adolebit, ad Sanctuarium. Dicet Diaconus* Benedic Domine, *et dicet*, Initium sancti Evangelii secundum Matthaeum, Marcum, Lucam, Joannem. *Cumque interpres Evangelii dicit*, State cum timore Dei, *convertitur Sacerdos ad Occidentem, incensat tribus vicibus Evangelium. Tum conversus ad Sanctuarium, illud incensat etiam ter, deinde Sacerdotes semel: stans in loco suo, recitans aliquid interea ex oratione Evangelii. Tum Diaconos semel incensat: nec desinit interim thuribulo adolere; coram Evangelio, ad finem usque lectionis ejus Coptice et in ultimo commate incensat ter, dat autem Evangelium legendum Diacono si probe illud legere sciat, sin minus, leget illud ipse Sacerdos. Quod si Diaconus legat Evangelium ex Ambone, incensatio Evangelii primo et postremo fiet ad limen chori. Cumque dicet interpres,* Domini et Dei nostri, *redibit ad Sanctuarium et incensum tribus vicibus adolebit, dicetque sequentem orationem secreto, quando Evangelium legetur Arabice, facie ad Orientem conversa. Quod si Sacerdos so-*

cius, ad quem ejus pertinet recitatio, ibi adsit, dabit ei thuribulum et ipse eam recitabit.

Oratio post Evangelium secreto dicenda.

Longanimis, multae misericordiae et verax, suscipe orationes, deprecationes et supplicationes nostras, poenitentiamque et confessionem nostram super altare tuum sanctum, purum et coeleste, ut digni efficiamur auditores Evangeliorum tuorum sanctorum et praecepta et mandata tua observemus, et in iis centesimum, sexagesimum, et trigesimum fructum proferamus, in Christo Jesu Domino nostro. Memento, Domine, infirmorum populi tui, respice eos cum misericordia et clementia, eosque sana. Memento, Domine, patrum, fratrumque nostrorum peregre absentium, reduc eos in domos suas salvos et incolumes.

Tempore Nili exundationis et pluviae dicetur.

Memento, Domine, aquarum fluminis et benedic illis, augens illas juxta mensuram suam.

Tempore sementis dicetur a prima Paophi ad primam Baini.

Memento, Domine, seminum, plantarumque, ut crescant et multiplicentur.

Ab Epiphania ad primam ejusdem mensis.

Memento, Domine, aëris coeli et fructuum terrae, eisque benedic. Memento Domine salutis loci hujus sancti tui, omniumque locorum et Monasteriorum, sanctorum patrum nostrorum Orthodoxorum. Memento Domine salutis hominum et animalium. Memento Domine servi tui Regis terrae nostrae, atque illum in pace et dignitate conserva. Memento Domine patrum, fratrumque nostrorum, qui obdormierunt, quieveruntque in fide Orthodoxa. Memento Domine sacrificiorum oblationumque, et iis retribue mercedem, qui has tibi oblationes obtulerunt, easque ad te suscipe. Memento Domine captivorum qui in servitutem abducti sunt, reduceque captivitatem eorum. Memento Domine eorum qui calamitatibus, et angustiis opprimuntur. Memento Domine Catechumenorum populi tui, miserere eorum, confirma eos in fide tua, et reliquias omnes cultus idolorum aufer ab eorum cordibus; legem tuam, timorem tuum, praecepta tua, veritates tuas et mandata tua statue in cordibus eorum: da illis firmam cognitionem verbi quo per catechesin instituti sunt; utque sta-

tuto tempore digni evadant lavacro regenerationis in remissionem peccatorum suorum, praepara eos habitaculum Spiritui sancto tuo per gratiam.

Post lectionem Evangelii afferet illud Diaconus ad Sacerdotem, qui illud osculabitur, ut etiam Clerus et populus, et interea recitabit Sacerdos Orationem Veli secreto, stans ad latus veli, capite inclinato.

Oratio Veli.

Deus qui tuo erga homines amore ineffabili Filium tuum unigenitum in mundum misisti, ut ovem errabundam ad te reduceret, rogamus te Domine, ne nos a te in aeternum repellas, dum offerimus tibi tremendum hoc et incruentum sacrificium: neque enim justitiae nostrae confidimus, sed misericordiae tuae, qua genus nostrum vivificasti. Rogamus et obsecramus bonitatem tuam, amator hominum, ut neque nobis, neque plebi tuae sit in judicium mysterium hoc, quod ad salutem nostram instituisti, sed in abstersionem peccatorum nostrorum et remissionem negligentiarum nostrarum. Gloria et honor nomini tuo sancto, Patris et Filii et Spiritus sancti nunc et semper, etc.

Interea cum absolvitur haec oratio, osculabitur Sacerdos gradus altaris, ascendet ad Sanctuarium, osculabitur altare et conversus ad Occidentem recitare incipiet tres majores orationes. Dum Sacerdos dicit Pax omnibus, *conversus ad Sacerdotes fratres suos, capitis inclinatione salutat, et conversus ad Occidentem populum cruce signat.*

Oratio pro pace.

Sacerdos. Iterum Oremus Deum omnipotentem, patrem Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Rogamus et obsecramus bonitatem tuam, amator hominum, memento Domine pacis, unicae illius tuae, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae, quae a finibus ad fines usque terrae diffunditur, omni populo et terris benedic. Pacem illam coelestem cordibus nostris immitte, sed et pacem istius vitae nobis benigne concede: Reges orthodoxos, exercitum, duces, consiliarios, vulgus promiscuum, et vicinos nostros, ingressum et exitum nostrum omni pace exorna. O Rex pacis, da nobis pacem

Παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε ἀγαθὲ κύριε.

In aliis Cod. Regem Orthodoxum.

Alii Cod. Regem, Ordines militares.

tuam, qui omnia dedisti nobis. Posside nos, Deus Salvator noster, nam praeter te alium non novimus, et nomen tuum sanctum invocamus. Vivant itaque animae nostrae per Spiritum tuum sanctum, neque mors peccati dominetur super nos servos tuos, nec super omnem populum tuum. Domine miserere.

Pro Patriarcha et Episcopis.

Rursus precamur te, Domine omnipotens, Pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, rogamus et obsecramus bonitatem tuam, o amator hominum.

Si Patriarcha ipse celebret, dicet socius Sacerdotis.

Memento, Domine, beati Patris nostri, et venerandi Archiepiscopi Papae N. ejusque in ministerio Apostolico consortis venerandi Patris Episcopi N. custodi et conserva nobis illos annis multis, et tranquillis temporibus, ut opere impleant et perficiant sanctitatem Episcopatus, quae ipsis a te concredita est, secundum voluntatem tuam sanctam et beatam: verbumque veritatis recte dispensent, plebem tuam cum sanctitate et justitia regant, simul cum reliquis Episcopis Orthodoxis, Hegumenis, Presbyteris, et Diaconis, omnique plenitudine unicae tuae, unius, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae. Da nobis et ipsis pacem et salutem in omni loco, precesque omnes, quas fundunt pro nobis et omni populo tuo, ad te suscipe, ut etiam eas quae a nobis pro ipsis fiunt.

Hic Sacerdos semel adolet incensum, dicens ea quae supra declarata sunt: quod si socium Sacerdotem habuerit, id ipsius vice faciet.

Super altare tuum sanctum, spirituale, coeleste, ut etiam thuris odoramenta: universos eorum hostes visibiles et invisibiles, contere et deprime sub vestigiis eorum velociter: eos autem in pace et justitia custodi in Ecclesia tua sancta. Domine miserere.

Pro congregatione.

Iterum etiam oramus te, Deus omnipotens, pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, petimus et obsecramus bonitatem tuam, o amator hominum: Memento Domine congregationum nostrarum et benedic illis. Da ut sint nobis absque turbatione et impedimento, ut eas celebremus secundum voluntatem tuam sanctam et beatam, domos orationis, domos benedictionis, domos sanctitatis: concede no-

bis in illis esse, Domine, et servis tuis qui post nos in saeculum usque futuri sunt.

Oratio pro Ecclesia, quam hoc loco recitabit Sacerdos jejunii diebus.

Cultum idolorum ab omni orbe procul remove: Satanam et omnem virtutem ejus pessimam contere, et dejice sub pedibus nostris velociter: haereses et autores earum compesce, ut rescindatur et abrumpatur omnis haeretica pravitas, Ecclesiae tuae sanctae inimica. Domine, sicut olim, ita et nunc eas deprime; aufer illas haereticis: tenebras cordis sui, miseriamque ipsis suam perspicue demonstra: compesce invidiam eorum, consilia, machinationes, dolos, et detractiones, dextrasque quibus adversum nos abutuntur, imbelles omnino esse jubeto. Conventicula eorum reprime, divide consultationes eorum, o Deus, qui dissipasti consilium Achitophel.

Haec oratio non extat in multis codicibus.

Adolebit incensum ad Orientem tribus vicibus.

Exurge, Domine Deus, dissipentur omnes inimici tui, et fugiant a facie tua omnes qui oderunt nomen sanctum tuum.

Conversus ad Occidentem, Sacerdotes, Diaconos et populum incensabit.

Et populus tuus millies millenis benedictionibus, et decem millies millibus cumulatus adimpleat omnes voluntates tuas.

Tum conversus ad Orientem dicet.

Per gratiam, clementiam et amorem erga homines filii tui unigeniti, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, etc.

Populus dicet Symbolum fidei Orthodoxae. *Adolebit Sacerdos ter incensum ad Orientem, dabitque thuribulum illi qui deferre solet, tum dicent Symbolum: quo tempore lavabit Sacerdos ter manus suas, et antequam eas abstergat, convertetur ad populum, educetque manus ex aqua coram eo, et a sordibus diligenter purgabit.*

Post recitationem Symboli dicet, Pax omnibus.

Respondebitque populus, Et cum spiritu tuo.

Tum conversus signabit populum semel in modum crucis, et dicet hanc orationem.

Oratio Osculi pacis ad Patrem.

Sacerdos. Deus magne et aeterne, qui hominem absque vitio condidisti et mortem quae Satanae invidia in mundum intraverat, per

Ἀσπασμός. Εὐχὴ ἀσπασμοῦ τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

adventum vivificantem filii tui unigeniti Jesu Christi Domini Dei et Salvatoris nostri destruxisti, replevistique terram coelesti pace: tu quem celebrant Angelorum exercitus, dicendo; Gloria in excelsis Deo et pax super terram, et in hominibus bona voluntas, imple per beneplacitum tuum, Domine, corda nostra pace tua, et munda nos ab omni macula omnique simultate, omni fraude, omni malo, omnique injuriarum recordatione mortifera. Fac Domine ut omnes digni simus amplectendi invicem in osculo sancto, et ita illius participes simus, ut non in judicio repellas nos, ab immortali et coelesti dono tuo, per Christum Jesum Dominum nostrum.

Oratio alia Osculi pacis.

Sacerdos. Superant omnem sermonis facultatem, et omnem vim mentis, divitiae munerum tuorum, Domine, quia abscondisti sapientibus et prudentibus, et nobis parvulis revelasti ea, quae cupierunt Prophetae et Reges videre, et non viderunt. Haec in nos peccatores gratiose contulisti, ut ea administraremus, et per ea sanctificaremur, cum filii tui dispensationem nobis exhibuisti, et sacrum ritum istius sacrificii incruenti: nec enim illud est sanguinis legalis, aut justitiae corporeae, sed agnus est spiritalis, gladiusque rationalis et incorporeus, in hoc sacrificio, quod tibi offerimus. Rogamus et obsecramus bonitatem tuam, o hominum amator, purifica labia nostra, et libera mentes nostras ab omni contagione materiali: mitte nobis gratiam Spiritus tui sancti et dignos effice salutandi invicem in osculo sancto, ut non incidentes in judicium, percipiamus donum tuum immortale et coeleste, per Jesum Christum Dominum nostrum.

Oratio Pacis Jacobi Apostoli.

Sacerdos. Deus, omnium Domine, dignos effice hac salute, nos peccatores indignissimos, ut ab omni labe omnique hypocrisi purgemur, amplectamurque invicem in osculo sancto et unum corpus, unusque spiritus efficiamur in vinculo caritatis et pacis Domini nostri Jesu Christi, cum quo benedictus es, et cum Spiritu tuo vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

ANAPHORA SANCTI BASILII.

Προσφέρειν κατὰ τρόπον. Στάθητε.

Diaconus. Accedite, adstate, o viri, cum tremore, et ad Orientem aspicite. Attendamus.

Populus. Misericordia, pax et sacrificium laudis.

Ter signum crucis hic fit, primum a Sacerdote super se ipsum: secundo super Diaconos ministrantes: tertio super populum.

Sacerdos. Dominus vobiscum. [1]

Populus. Et cum spiritu tuo. [2]

Sacerdos. Sursum levate corda vestra. [3]

Populus. Habemus ad Dominum. [4]

Sacerdos. Gratias agamus Deo. [5]

Populus. Dignum et justum est. [6]

Sacerdos. Dignum et justum, dignum et justum est, vere est dignum, conveniens, necessarium, dignum et justum, Domine qui existis, Domine Deus vere, qui es ante saecula, regnans usque in aeternum, qui in excelsis habitas, et humilia respicis, qui creasti coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt, Pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui cuncta visibilia et invisibilia per eum creasti, sedens super thronum gloriae tuae, quem adorant omnes potestates sanctae.

Diaconus. Qui sedetis surgite.

Sacerdos. Circa quem consistunt Angeli et Archangeli, Principatus, Potestates, Throni, Dominationes, Virtutes.

Diaconus. Ad Orientem aspicite.

Sacerdos. In circuitu enim tuo stant Cherubim, oculis pleni, et Seraphim sex alis instructi, hymnum gloriae concinunt indesinenter dicentes:

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus.

Sacerdos ter in modum crucis signabit, primo se ipsum, secundo ministros, tertio populum: tum dicet.

Sanctus, Sanctus, Sanctus es vere, Domine Deus noster, qui formasti nos, fecisti nos, et posuisti nos in paradiso voluptatis. Cum autem mandata tua circa lignum vitae violassemus per deceptionem serpentis, a vita aeterna excidissemus, et a paradiso voluptatis ejecti fuissemus, non in finem usque deseruisti nos, sed continuo nobis per prophetas tuos sanctos promissa edidisti: in novissimis vero diebus, nobis sedentibus in tenebris et umbra mortis, Filium tuum unigenitum Dominum Deum et Salvatorem Jesum Christum manifestasti, qui incarnatus est de Spiritu sancto et ex virgine sancta Maria, et homo factus est, qui viam salutis nos docuit, et supernam illam nativitatem per aquam et spiritum nobis donavit, fecitque nos

Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε. Πρόσχωμεν.

Ἔλεος εἰρήνης. Θυσία αἰνέσεως.

1. *Ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.*

2. *Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.*

3. *Ἄνω ὑμῶν τὰς καρδίας.*

4. *Ἔχομεν πρὸς τὸν Κύριον.*

5. *Εὐχαριστῶμεν τὸν Κύριον.*

6. *Ἄξιον καὶ δίκαιον.*

Οἱ καθήμενοι ἀνάστητε.

Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε.

populum congregatum, mundavitque nos per Spiritum sanctum suum. Ipse cum dilexisset suos qui erant in mundo, tradidit se ipsum ad salutem pro nobis in mortem, quae super nos regnabat, qua peccatorum nostrorum causa constricti tenebamur: descendit ad inferos per crucem, surrexit a mortuis die tertia, ascendit ad coelos, seditque ad dexteram tuam, o pater, designavitque diem retributionis, in quo apparebit ad judicandum orbem in justitia et tribuendum unicuique juxta opera sua.

Κατὰ τὸ ἔλεός σου κύριε, καὶ μὴ κατὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν.

Populus. Secundum misericordiam tuam, Domine, et non secundum peccata nostra.

Sacerdos. Instituit nobis mysterium hoc magnum pietatis et religionis, cum statuisset tradere se morti pro mundi vita.

Πιστεύομεν.
In Copt. Credo.

Populus. Credimus in rei veritate ita esse.

Sacerdos. Accepit panem in manus suas sanctas, puras et immaculatas, beatas et vivificantes, et aspexit in coelum, ad te, o Deus, Patrem suum et omnium Dominum.

Tunc accipiet oblationem super manus suas, auferetque velum desuper disco.

Populus. Amen.

Sacerdos levabit oculos dicens. Et gratias egit. ☩

Populus. Amen.

Sacerdos. Et benedixit eum. ☩

Populus. Amen.

Sacerdos digito ter oblationem suam signabit in modum crucis. Et sanctificavit eum. ☩

Populus. Amen.

Sacerdos franget oblationem in tres partes, quas ita ad se invicem adjunget, ut quodammodo divisae non sint. Quae dum faciet, digitos intra discum detergit, ne quid ex oblatis adhaereat, et dicet.

Et fregit eum, deditque sanctis discipulis et Apostolis suis, dicens: Accipite, manducate ex hoc omnes. Hoc est enim corpus meum quod pro vobis frangitur, et pro multis datur in remissionem peccatorum, hoc facite in mei memoriam.

Populus. Amen.

Sacerdos tenens calicem manu sua, dicet. Similiter etiam calicem post coenam, aqua et vino miscuit.

Sacerdos calicem ter cruce signabit, et dicet. Gratias egit. ☩

Populus. Amen.

Sacerdos. Benedixit eum. †

Populus. Amen.

Sacerdos. Sanctificavit eum. †

Populus. Amen.

Sacerdos. Gustavit, et dedit discipulis suis et Apostolis sanctis dicens, Accipite bibite ex eo omnes. Hic est enim sanguis meus novi Testamenti qui effunditur pro vobis, et pro multis in remissionem peccatorum; hoc facite in mei memoriam.

Sacerdos calicem in crucis formam movebit, ita tamen ut non agitet.

Populus dicet. Amen, hoc ita est.

Sacerdos. Quotiescumque manducabitis ex hoc pane, et bibetis ex hoc calice, mortem meam annunciabitis et resurrectionem meam confitebimini, meique memores eritis donec veniam.

Populus. Mortem tuam annunciamus Domine, et resurrectionem tuam confitemur.

Τὸν θάνατόν σου κύριε καταγγέλλομεν.

Sacerdos. Memoriam agimus passionis ejus sanctae, resurrectionis ejus a mortuis, ascensionis in coelum, et sessionis ipsius ad dexteram tuam, o Pater: secundi etiam ipsius e coelo adventus terribilis et gloria plenissimi, offerimusque tibi haec dona ex bonis tuis, pro omnibus, ex omnibus, et in omnibus.

Diaconus. Adorate Deum cum timore et tremore.

Sacerdos dicet Invocationem.

Rogamus te, Christe Deus noster, nos peccatores indigni servi tui, et adoramus te per beneplacitum bonitatis tuae, ut adveniat Spiritus sanctus tuus super nos, et super haec dona proposita, et sanctificet ea, efficiatque ea Sancta Sanctorum tuorum.

Ἐπίκλησις.

Ita Copt. et Gr. καὶ ἀναδεῖξαι ἅγια ἁγίων.

Habebit Sacerdos interea manus expansas et sursum sublatas, interpellans pro illapsu.

Dicet populus. Amen.

Sacerdos elevans vocem. Et panem quidem hunc, *ter panem cruce signabit*, faciat corpus sanctum, *inclinabit caput suum et manu corpus innuet*, ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, quod datur in remissionem peccatorum, et vitam aeternam, ei qui illud percipiet.

Populus. Amen.

Sacerdos calicem ter cruce signabit et dicet. Et hunc calicem, sanguinem pretiosum novi Testamenti tui, *Tunc corpus et sanguinem pretiosum designabit,* ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui datur in remissionem peccatorum et vitam aeternam illis qui illum percipient.

Populus. Amen.

Sacerdos. Fac, Domine, ut digni simus communicandi sanctis tuis, ad sanctificationem corporum, animarum, spirituumque nostrorum, ut simus corpus unum, spiritusque unus, sortemque et partem consequamur cum omnibus sanctis tuis qui ab initio tibi placuerunt. Memento, Domine, pacis unicae tuae, unius sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae tuae.

Diaconus. Orate pro, etc.

Sacerdos. Quam acquisivisti tibi sanguine pretioso Christi tui, conserva eam in pace et omnes Episcopos orthodoxos, qui in ea sunt. Primum quidem memento, Domine, beati Patris nostri venerandique Archiepiscopi Papae Anba N.

Diaconus. Orate pro, etc.

Sacerdos. Et qui cum eis verbum veritatis recte dispensaverunt, concede illos Ecclesiae tuae sanctae, ut pascant gregem tuum in pace. Memento, Domine, Hegumenorum, Presbyterorum Orthodoxorum, et Diaconorum.

Diaconus. Orate pro, etc.

Sacerdos. Omniumque ministrorum et cunctorum qui virginitatem et puritatem colunt omnisque populi tui fidelis. Memento Domine, ut miserearis omnium nostrum.

Diaconus. Miserere nostri Deus Pater omnipotens.

Populus. Kyrie eleison *ter.*

Sacerdos. Memento Domine salutis hujus loci tui sancti, omnisque loci et monasterii patrum nostrorum orthodoxorum.

Diaconus. Orate pro, etc.

Sacerdos. Et habitantium in eo cum fide Dei. Dignare Domine aëri coeli, et fructibus terrae benedicere.

Dicet in tempore exundationis Nili a duodecima Baini ad nonam Paophi.

Dignare Domine implere aquas fluminum hoc anno, et illis benedicere.

Tempore sementis, nempe a decima Paophi ad vigesimam Tybi.

Memento Domine seminis herbarum, et viroris agri hoc anno, fac ut crescant, quantum fieri potest, per gratiam tuam. Laetifica faciem terrae, ut appareat foecunditas ejus, et fructus ipsius multiplicentur; praepara ei sementem et messem: vitam nostram prout expedit guberna: benedic coronae anni per benignitatem tuam, propter egenos populi tui, propter viduas et orphanos, propter peregrinos et necessitatem patientes, et propter nos omnes qui in te confidimus et nomen sanctum tuum ardenter quaerimus; quia oculi omnium in te sperant, quod in tempore suo sis ipsis bonum largiturus. Age nobiscum juxta bonitatem tuam, tu qui das escam omni carni: imple corda nostra laetitia et suavitate, ut nobis semper in omnibus rebus suppetant necessaria, et abundemus in omni opere bono.

Diaconus. Orate pro.

Sacerdos hic innuit super panem et vinum manibus suis, dicetque.

Memento Domine eorum, qui haec dona tibi obtulerunt, et eorum pro quibus ea obtulerunt, et qui obtulerunt pro se et suo nomine, da iis omnibus mercedem e coelo.

Circuibit Sacerdos socius altare cum thuribulo, et ab inferiori parte thus adolebit, lavabitque manus suas, et eas velo bombycino involvet.

Tum dicet Sacerdos celebrans.

Nunc Domine ex praecepto Filii tui unigeniti communicamus memoriae Sanctorum tuorum, qui tibi placuerunt ab initio, patrumque nostrorum Sanctorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Praedicatorum, Evangelistarum, omniumque spirituum justorum, qui in fide vitam finierunt. Praecipue vero et maxime, sanctae et gloria plenae semper Virginis Genitricis Dei, Divae sanctae Mariae; sancti Joannis Baptistae Praecursoris et Martyris; sancti Stephani primi Diaconi et primi Martyris, videntisque Deum Evangelistae Marci sancti Apostoli et Martyris; Patriarchae sancti Severi, et Doctoris nostri Dioscori; sancti Joannis Chrysostomi, sancti Athanasii Apostolici, sancti Cyrilli, sancti Basilii, sancti Gregorii, Patrisque nostri sancti Abbatis Antonii summae sanctitatis viri, justique Patris Pauli, Sanctorumque trium Macariorum, et sancti Patris nostri Joannis Hegumeni, Patris nostri Bischoi hominis perfecti, Patrumque Sanctorum Romaeorum, Maximi et Diomedis, quadraginta novem Martyrum,

et potentis sancti Patris Moysis, patrisque nostri Isidori, et Arsenii, patrisque nostri Joannis Nigri Presbyteri, patrisque nostri Danielis Hegumeni, patrisque nostri justi Junii et patris nostri Ephraem, Patrisque nostri Pacomii, patris vitae Coenobiticae, Theodorique ejus discipuli, Patrisque nostri Sanutii Archimandritae, et Abbatis Veisae ejus discipuli. Item patris nostri Abuneferi seu Onufrii Anachoretae, Patris nostri Simeonis Stylitae, patris nostri Samuelis Confessoris, Justique et Apollo ejus discipulorum, Patrisque nostri Barsomae Sapientis, Patris nostri Benifii Presbyteri, et Abbatis Joannis ejus discipuli, et Patris nostri Abbatis Barsomae nudi, et Patris nostri Abbatis Fegii nudi, et sancti N. cujus hodie memoriam celebramus, omnisque chori Sanctorum tuorum, quorum precibus et supplicationibus miserere nostrum omnium et libera nos propter nomen tuum sanctum quod invocatum est super nos.

Sacerdos. Memento etiam Domine omnium qui dormierunt et quieverunt in Sacerdotio et omni ordine laicorum. Dignare Domine animas eorum omnium quiete donare in sinu sanctorum Abraham, Isaac et Jacob, induc eos in locum viridem super aquas refrigerii, in paradisum voluptatis, in locum unde fugiunt dolor cordis, tristitia, et suspiria in lumine Sanctorum tuorum.

Diaconi dicent Diptycha et nomina defunctorum recitabunt.

Sacerdos dicit post Diptychon. Eos Domine quorum animas suscepisti, jube in hoc loco quiescere et nos etiam hic peregrinos, in fide tua custodi, et pacem tuam nobis usque in finem benigne concede.

Populus. Sicut erat, etc.

Sacerdos. Et dirige nos in regnum tuum, ut sicut in hoc, ita etiam in omnibus laudetur, benedicatur et extollatur nomen tuum magnum, omnibus modis sanctum, excellens, venerandum, et benedictum, Jesu Christi etiam Filii tui dilecti et Spiritus Sancti.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Prooemium ante fractionem.

Oratio ante fractionem.

Sacerdos. Iterum gratias agimus tibi Deus omnipotens, pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, quod fecisti nos dignos consistendi in hoc loco sancto, levandique manus nostras et nomini

tuo sancto serviendi. Precamur eum rursus, ut nos efficiat dignos communione et participatione mysteriorum ejus divinorum et immortalium, corporis sancti et sanguinis pretiosi Christi ejus, omnipotens Dominus Deus noster.

Populus. Amen.

Cum dicet Sacerdos hanc benedictionem, velum sericeum dextra gestans et ad Occidentem conversus, eo velo populo signum faciet, manum super disco tenens: quando vero recitatur benedictio, Diaconi dicent deprecationem, Sacerdos vero faciem et oculos convertet ad corpus quod in disco positum est, dicetque.

Deus misereatur nostri et benedicat nobis, illuminet vultum suum super nos et misereatur nostri.

Tum Sacerdos sumet corpus sanctum manu dextra, imponetque sinistrae, ponetque digitum super corpus in latere Despotici seu majoris particulae eo loco ubi fractum est, et dicet.

Corpus sanctum.

Tolletque digitum suum de super corpore, immittetque in calicem et intinget extremum pollicis sui sanguine pretioso: tum educet digitum e sanguine, et iterum signabit sanguinem sanguine, in modum crucis gloriosae, et dicet.

Et sanguis pretiosus Christi ipsius omnipotentis Domini Dei nostri.

Tum educet digitum suum e calice sanguine pretioso tinctum, et signabit eo corpus una cruce, de super fractura e latere majoris particulae, et infra ex parte exteriori corporis, unam crucem formans super sanguinem, et duas super corpus.

Diaconus dicet. Orate.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Oratio Fractionis ad Patrem.

Sacerdos. Domine Deus noster, magne, aeterne, gloriae mirabilis, qui observas testamentum tuum, et promissiones tuas, iis qui te diligunt ex toto corde suo; qui dedisti nobis salutem a peccatis nostris per Filium tuum unigenitum Jesum Christum Dominum nostrum; qui es vita omnium, auxilium eorum qui ad te confugiunt; spes ad te clamantium; coram quo consistunt millies mille, et decies millies decem mille Angeli et Archangeli, Cherubim

Προοίμιον τῆς κλάσεως.

et Seraphim, et omnis multitudo innumerabilis potestatum coelestium; qui sanctificasti has oblationes propositas, per illapsum super eas Spiritus sancti tui: munda nos Domine a peccatis nostris occultis et manifestis, et ab omni cogitatione quae bonitati tuae non placeat. Deus hominum amator talem a nobis repelle: purifica corpora et animas nostras, corda nostra et conscientias nostras, ut cum corde puro et anima lucida, inconfusa facie, caritate perfecta, et spe secura, audeamus cum fiducia, et absque timore orare ad te, Deus pater sancte et coelestis et dicere. Pater noster.

Oratio Fractionis alia Basilii.

Non extat in nostro Cod. hoc loco, sed post seq.

Deus parens lucis, vitae principium, scientiae largitor, donorum creator, gratiose opifex, animarum nostrarum benefactor; thesaurus sapientiae, doctor sanctorum, fundator saeculorum, precum purarum susceptor, iis qui in eum toto corde confidunt donator munerum, quae desiderant Angeli prospicere: qui e profundo nos eduxit in lucem, qui dedit nobis vitam ex morte: qui concessit nobis libertatem, et manumissionem a servitute: qui tenebras erroris quae in nobis erant illustravit, per praesentiam in carne unigeniti Filii sui. Tu ergo etiamnum Domine illustra oculos cordis nostri, et perfectos nos effice animis, corporibus, spiritibusque nostris, ut corde sancto et labiis puris audeamus orare te, Deus pater sancte qui es in coelis, et dicamus.

In alio Cod. Joannis Bostrensis, sive Basorensis.

Oratio Fractionis alia Joannis Chrysostomi.

Dedisti nobis gratiam adoptionis, per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, nunc autem dignos effice, ut absque hypocrisi, corde puro, conscientia fiduciae plena, labiisque ab omni offensa liberis, oremus te pater, ut eas futilitates respuendo, quae gentium multiloquii et Judaici supercilii sunt, possimus offerre tibi preces orationemque, juxta institutionem saluberrimam Filii tui unigeniti, voce pura, qualis Christianos decet; et cum sanctitate animae, corporis et spiritus, audeamus absque timore clamare ad te, increatum, absque initio, ingenitum, nostrum et omnium Dominum, Deum patrem sanctum qui es in coelis, et dicamus. Pater noster qui es in coelis, etc.

Oratio post Pater noster.

Ita nempe rogamus te, o Pater sancte et bone, bonitatisque amator, ne nos inducas in tentationem, neque permittas ullam iniquitatem in nos dominari, imo potius libera nos ab actionibus inutilibus, earumque cogitationibus, earum motibus, aspectibus earum, illecebris earum: tentationemque extingue et repelle a nobis. Coërce pariter motus illarum qui in nobis excitantur, et remove a nobis causas quae nos ad peccandum impellunt: eripe nos per potestatem tuam sanctam per Christum Jesum Dominum nostrum.

Diaconus dicet. Inclinate capita vestra Domino. *Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Θεῷ κλίνατε.*

Populus. Coram te Domine.

Sacerdos dicet Orationem inclinationis ad Patrem.

Superabundavit gratia bonorum opificis Filii tui unigeniti Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Confitemur passionem ejus salutarem, mortem ejus annunciamus, credimusque ejus resurrectionem, mysterii complementum. Gratias agimus tibi, Domine Deus omnipotens, quia misericordia tua magna fuit erga nos cum praeparaveris nobis ea quae Angeli videre cupiunt. Petimus rogamusque te, amator hominum, ut nos omnes purifices et ad te colligas per communionem nostram mysteriorum divinorum tuorum, ut pleni efficiamur Spiritu tuo sancto, confirmemurque in fide recta pleni item desiderio caritatis tuae verae, et gloriam tuam omni tempore enarremus per Jesum Christum Dominum nostrum. *Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.*

Diaconus. Attendamus Deo cum timore. *Προσχῶμεν Θεῷ μετὰ φόβου.*

Oratio absolutionis ad Patrem.

Sacerdos. Domine Domine Deus omnipotens, qui sanas animas, corpora et spiritus nostros, tu es qui dixisti Petro patri nostro, per os Filii tui unigeniti Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, tu es Petrus et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam, et dabo tibi claves regni coelorum: quod ligaveris super terram, erit ligatum in coelis, et quod solveris super terram, erit solutum in coelis. Sint etiamnum Domine,

patres et fratres mei absoluti ex ore meo, per Spiritum sanctum tuum, o bone et amator hominum. Deus qui tollis peccata mundi, praeveni eos suscipiens poenitentiam servorum tuorum ab ipsis, quae sit lumen ad cognitionem, et remissio peccatorum nostrorum, quia tu Deus miserator et misericors es, longanimis et multae misericordiae, et justus. Si in te peccaverimus verbo aut opere, parce et remitte nobis bone et amator hominum. O Domine absolve nos, et populus tuus absolutus sit.

Hic Sacerdos meminit vivorum et mortuorum.

Memento, Domine, pacis, unicae, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae: confirma in bono ad extremum usque vitae spiritum, et custodi in pace omnes Patres nostros Orthodoxos, Episcopos, Hegumenos, Presbyteros, Diaconos, Subdiaconos, Lectores, Cantores, Exorcistas, Monachos, Virgines, Viduas, Orphanos, Continentes, Laicos, Servos, Liberos, peregre absentes et populum hujus loci, tam viros quam mulieres, senes et juvenes, parvos et magnos, qui venerunt, quique non venerunt: qui dixerunt nobis, ut eorum meminissemus, et qui non dixerunt: quos novimus, et quos ignoramus: qui odio nos, et qui amore prosequuntur. Vivos custodi per Angelum pacis, et mortuorum animas fac Domine quiescere in sinu Patrum nostrorum sanctorum Abraham, Isaac et Jacob, in paradiso voluptatis. Et omnes Christianos Orthodoxos, ab ortu solis usque ad occasum, et a dextra ad sinistram, singulos Domine conserva in pace: et infirmitatem meam solve ab omni peccato, omnique maledicto, omni abnegatione et perjurio, omnique stultitia, tam haereticorum, quam Ethnicorum. Concede nobis Domine intellectum, robur et intelligentiam, ut ad finem usque fugiamus ab omni re mala in oppositam, et da nobis ut faciamus omni tempore id quod tibi acceptum est. Scribe nomina nostra cum omnibus choris Sanctorum tuorum, in regno coelorum per Jesum Christum Dominum nostrum.

Diaconus. Cum timore Deo attendamus.

Populus dicet. Unus Pater sanctus.

Εἷς πατὴρ ἅγιος, εἷς υἱὸς ἅγιος, ἓν πνεῦμα ἅγιον. Ἀμήν.

Ubi Diaconus dixerit. Cum timore, etc.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos attollit Despoticon manibus sublatis, et inclinat se, tum clamat alta voce, Sancta Sanctis. *Omnesque e populo prostrati*

erunt in terram super facies suas: immittetque Sacerdos Despoticon in sanguinem, extrema sui parte, formabitque cum eo crucem unam in sanguine: tum educet, et eo signabit corpus sanctum in disco, cruce una: tum signabit eum semel sanguine pretioso in modum crucis, et ita perficiet tres signationes corporis super sanguinem, et tres ex sanguine super corpus. Peractis vero signationibus tribus, mittet Despoticon in sanguinem, intra calicem dicens:

Benedictus Dominus Jesus Christus Filius Dei et Spiritus sanctus. Amen.

Tum accipiet Sacerdos tertiam partem in qua erat Despoticon, dividetque in tres partes: quod si fuerint magnae, franget eas in disco, et tres partes manui dextrae imponet, quam retinebit elevatam: laevam vero intra discum et dicet.

Corpus sanctum et sanguis pretiosus, purus, verus, Jesu Christi Filii Dei nostri. Amen. Corpus et sanguis Emmanuelis Dei nostri, hoc est in rei veritate. Amen. Credo, credo, credo et confiteor, usque ad extremum vitae spiritum, hoc esse corpus vivificum Filii tui unigeniti Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi: accepit illud ex omnium nostrum Domina, Deipara, Diva et sancta Maria, et unum illud fecit cum divinitate sua, sine confusione, commistione, aut alteratione. Confessus est confessionem bonam coram Pontio Pilato, et tradidit se ipsum pro nobis super lignum crucis sanctae, sola sui ipsius voluntate, pro nobis omnibus. Vere credo ipsius divinitatem separatam non fuisse, ab ipsius humanitate, ne unica quidem hora aut nictu oculi: tradidit illud pro nobis ad salutem, remissionem peccatorum et vitam aeternam ei qui illud percipiet. Credo hoc in rei veritate ita esse.

Deinde Sacerdos teget corpus sanctum velo sericeo, alio obvolvet manus suas, similiter Diaconus calicem bombycino operiet, tum Sacerdos caput inclinabit, et dicet.

Omnis honor, gloria et adoratio debetur Trinitati sanctae Patri, Filio et Spiritui sancto.

Deinde Sacerdos osculabitur altare, caputque inclinabit fratribus suis Sacerdotibus, et populo dextrorsum et sinistrorsum, deteget latus disci coram se, canentque ex psalmo, et dicet Sacerdos secreto.

Dignos fac Domine nos omnes ut corpus tuum sanctum percipiamus, et sanguinem tuum pretiosum ad mundationem corporum,

animarum, spirituumque, et peccatorum nostrorum remissionem comparandam.

Tum communicabit Sacerdos, corpusque et sanguinem pretiosum Sacerdoti socio distribuet, tum ministris et populo deinceps: tandemque mulieribus ex altari cum disco descendens.

Dicet Diaconus. Orate pro omnibus Christianis.

Oratio gratiarum actionis post communionem.

Sacerdos. Ora nostra repleta sunt gaudio, et lingua nostra exultatione, quia participes facti sumus Sacramentorum tuorum immortalium, Domine: quia quae oculus non vidit et auris non audivit, nec humanum cor comprehendit, illa ipsa praeparasti Deus, diligentibus nomen tuum sanctum et revelasti ea parvulis Ecclesiae tuae sanctae. Ita Pater fuit beneplacitum ante te, quia tu misericors es, et mittimus tibi sursum gloriam, honorem, et adorationem Patri, Filio et Spiritui sancto, nunc et semper, etc.

Oratio inclinationis post communionem.

Sacerdos. Servi tui, Domine, qui tibi ministrant, orant nomen tuum sanctum, simulque coram te se inclinant. Esto in illis Domine, ambula inter eos, adjuva illos in omni opere bono, erige corda eorum ab omni perversa et terrena cogitatione. Da illis ut vivant et cogitent ea quae ad vitam pertinent, intelligantque quae tua sunt per Filium tuum unigenitum Jesum Christum Dominum nostrum, ad quem nos et omnis populus tuus clamamus dicentes. Domine miserere nostri, o Salvator.

Sacerdos dicet benedictionem.

O Domine, esto nobis misericors, benedic nobis, ostende faciem tuam super os, et miserere nostri. Domine, salvum fac populum tuum, benedic haereditati tuae, et rege eos, et extolle illos usque in aeternum. Conserva illos in fide recta, gloria, et honore, omnibus diebus vitae suae, et constitue illos in caritate quae omnia superat, et pace quae omni intellectu superior est, per preces et orationes, quas faciet pro nobis Domina omnium nostrum, Mater Dei, Diva et

sancta Maria, et quatuor lucidi sancti Michael, Gabriel, Raphael et Suriel, et quatuor animalia incorporea, necnon viginti quatuor Presbyteri, Cherubimque, Seraphim et coelestes ordines. Per orationes Patriarcharum et Prophetarum, Joannis Baptistae, et centum quadraginta quatuor millium, dominorumque patrum Apostolorum, trium sanctorum puerorum, sancti Stephani, sancti Domini Georgii, sancti utriusque Theodori, et sancti patrumque amatoris Mercurii, sancti Patris Mennae et omnium chororum Martyrum, et Patris nostri Antonii viri sanctissimi, sanctorumque patrum trium Macariorum, omnisque chori cruce signatorum, Justorum piorum, sapientum Virginum, et Angeli diei istius benedicti. Veniat benedictio eorum, sancta gratia eorum, et potentia eorum, donum eorum, caritas eorum, patientia eorum, auxilium eorum et benedictio diei Dominicae Salvatoris nostri boni sit cum omnibus nobis usque in aeternum. Amen.

Cum absolverit vasorum ablutionem, bibet aquam in iis residuam, dimittetque plebem benedictione recitata.

Explicit Missa Basilii.

LITURGIA

SANCTI GREGORII.

ORATIO VELI.

Sacerdos secreto. **D**omine Deus omnipotens, qui nosti cogitationes hominum, scrutator cordium et renum: qui me indignum vocasti ad hoc ministerium sanctum tuum: ne me rejicias, et ne avertas faciem tuam a me; sed dele omnia delicta mea: et ablue sordes corporis mei, et maculas animae meae. Purifica me perfecte, ne cum bonitatem tuam deprecabor, ut concedas veniam peccatorum aliis, ego reprobus efficiar. Ita, Domine, non repellas me moestum et confusum: sed mitte super me Spiritum sanctum tuum;

et fac me dignum ut adsistam altari tuo sancto: neque id mihi proveniat in judicium, sed offeram tibi hoc sacrificium, rationabile, incruentum cum conscientia pura, in remissionem peccatorum et iniquitatum mearum, veniam delictorum populi tui, requiem et refrigerium Patrum nostrorum, qui olim obdormierunt in fide Orthodoxa: ad aedificationem populi tui totius, et ad gloriam tuam, cum Filio tuo unigenito Domino, Deo et Salvatore nostro Jesu Christo, et Spiritu tuo vivificante, tibique consubstantiali, nunc, etc.

In Codd. MSS. S. Gregorii.
In aliis S. Severi Patriarchae.

Oratio osculi pacis.

Aeterne Fili qui in sempiternum subsistis, consubstantialis Patri, illique throno et creatione aequalis: qui sola bonitate ex nihilo fecisti hominem, et collocasti eum in paradiso voluptatis: qui cum cecidisset per deceptionem inimici, et praecepti tui transgressionem, voluisti eum renovare et in dignitatem suam pristinam restituere. Non Angelos, non Archangelos, non Patriarchas, neque Prophetas voluisti autores esse nostrae salutis, sed tu absque immutatione carnem assumpsisti, et homo factus es, similis nobis in omnibus excepto peccato, factus es nobis mediator erga Patrem: parietem medium diruisti, et inimicitias priores delevisti: conciliasti terrenos cum coelestibus, et fecisti de duobus unum, per dispensationem in carne: ascendisti in coelum corporaliter, et implevisti omnia divinitate tua. Tu dixisti discipulis tuis sanctis et Apostolis, Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Concede jam nobis illam, Domine; et munda nos ab omni macula, ab omni dolo, ab omni malitia, ab omni fraudulentia, et injuriarum recordatione mortifera: et fac nos omnes dignos, Domine, ut salutemus invicem in osculo sancto, neque excidamus per judicium a donis tuis immortalibus, atque coelestibus; per gratiam tuam et benignitatem Patris tui, et operationem Spiritus tui: tu es enim provisor et largitor omnium bonorum; tibique offerimus gloriam, et honorem, magnificentiam, et adorationem, cum Patre tuo bono, vivificante, tibique consubstantiali, nunc, etc.

Alia Oratio ad Filium.

Christe Deus noster, virtus tremenda et incomprehensibilis Dei Patris, qui sedes super thronum flammeum Cherubim, cui ministrant

potestates igneae. Tu es ignis consumens per divinitatem tuam, propter splendorem tuum ineffabilem, et amorem tuum erga homines. Non combussisti, nec repulisti fraudulentum traditorem, cum accessit ad te, sed osculatus es eum osculo amici, ut traheres illum ad poenitentiam, et ad audaciae suae agnitionem. Dignos fac nos, Domine, in hac hora terribili, ut unanimes absque duplicitate cordis, caeterisque nequitiis, salutemus invicem in osculo sancto: et ne nos projicias in judicium, si minus perfecte mundi simus, neque sicut placitum est bonitati tuae, a faece peccati, a nequitia, et mortifera injuriarum recordatione: sed tu per ineffabilem clementiam tuam, qui nosti imbecillitatem, et propensionem ad inferiora figmenti nostri, dele omnes maculas peccatorum nostrorum, ut non sit nobis in judicium et condemnationem hoc mysterium divinitatis tuae. Tu enim potens es tollere peccata omnia, et auferre injustitias et iniquitates hominum miserorum, tu qui purgas totum mundum: et te decet glorificatio, uno ore, et ab uno quoque, veneratio, magnificentia et adoratio, cum Patre tuo bono et Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos. Caritas Dei Patris, Gratia Filii unigeniti Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi; et communicatio et donum Spiritus sancti, sit cum omnibus vobis.

Populus. Et cum Spiritu tuo.

Sacerdos. Sursum corda vestra.

Populus. Habemus ad Dominum.

Sacerdos. Gratias agamus Domino.

Populus. Dignum et justum est.

Sacerdos. Dignum et justum est. *Ter.*

Vere dignum et justum est, ut te laudem, benedicam tibi, et serviam tibi, adoremque et glorificem te, qui es unus, solus, Deus verus, amator hominum, ineffabilis, invisibilis, incomprehensibilis, sine principio, aeternus, sine tempore, incircumscriptus, ininvestigabilis, immutabilis, Creator omnium, Salvator omnium; qui remittis peccata nostra, qui redimis ab interitu vitam nostram, qui coronas nos in misericordia et miserationibus. Tu es quem laudant Angeli, et adorant Archangeli; tu es cui benedicunt Principatus, ad quem clamant Dominationes; tu es cujus gloriam celebrant Potestates; tu es cui Throni sursum mittunt gloriam et honorem: millia millium assistunt coram te, et dena millia denum millium ministrant tibi. Tu

es quem benedicunt invisibiles, quem adorant visibiles, et omnes faciunt verbum tuum, Domine noster.

Diaconus. Qui sedetis surgite.

Sacerdos. Aeterne Domine, Deus verus de Deo vero, qui ostendisti nobis lumen Patris, qui largitus es nobis cognitionem veritatis Spiritus sancti; qui manifestasti nobis mysterium hoc magnum vitae: qui constituisti chorum incorporeorum inter homines: qui dedisti eis qui sunt super terram, canticum Seraphim, suscipe voces nostras, cum vocibus eorum qui sunt invisibiles. Connumera nos inter Potestates coelestes, ut dicamus cum illis, abjicientes omnes cogitationes absurdas et inutiles, clamemusque idem quod illi dicunt incessabili voce, atque ore indesinenti, benedicamus magnitudinem tuam.

Diaconus. Ad Orientem aspicite.

Sacerdos. Tu es enim cui assistunt Cherubim et Seraphim senis alis instructi: sex alae uni, et sex alae alteri: duabus alis velant facies suas, duabus tegunt pedes suos, et duabus volant: clamantesque alter ad alterum, dicunt hymnum triumphalem salutis nostrae, et vocibus gloriosis laudant clamantes et dicentes.

Diaconus. Attendamus.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus.

Sacerdos. Sanctus, Sanctus Dominus, et Sanctus in rebus omnibus, et praeclarum lumen substantiae tuae, sicut ineffabilis est potestas sapientiae tuae, nec verbis explicari potest pelagus amoris tui erga homines. Creasti me hominem per benignitatem tuam, neque indigebas mea servitute, sed ego indigebam dominatione tua: propter clementiam tuam magnam, fecisti me cum non essem: erexisti mihi coelos in tectum: firmasti mihi terram ut super eam ambularem: propter me conclusisti mare, propter me produxisti naturam animalium, et omnia subjecisti sub pedibus meis, nec passus es deesse mihi quidquam ex operibus magnificentiae tuae: qui me creasti, posuisti manum tuam super me: descripsisti in me imaginem potestatis tuae: dedisti mihi donum rationis: aperuisti mihi paradisum voluptatis: dedisti mihi scientiam cognitionis tuae: manifestasti mihi arborem vitae: ostendisti mihi spinam mortis, ne ex ea comederem: mihi interdixisti, ex ea sola ne ederem: comedi voluntarie; sponte neglexi mandatum tuum, contemsique praecepta tua; atque induxi mihi sententiam mortis.

Populus. Kyrie eleison. Domine miserere.

Sacerdos. Tu Domine convertisti mihi poenam in salutem; sicut pastor bonus errantem sollicite quaesivisti: tanquam pater verus laborasti mecum qui cecideram: alligasti me omnibus medicamentis vivificantibus: tu misisti ad me Prophetas: propter me infirmum, dedisti mihi legis auxilium: tu administrasti mihi salutem, at ego transgressus sum legem tuam, quae est lumen verum, quod accendisti errantibus et ignorantibus.

Populus. Domine miserere.

Sacerdos. Tu qui es sempiternus, venisti ad nos super terram, descendisti in uterum Virginis, Deus incircumscriptus; non rapinam arbitratus es esse aequalem Deo, sed humiliasti teipsum, et accepisti formam servi, benedixistique naturam meam in te: perfecisti legem tuam pro me, ostendisti mihi rationem resurgendi post lapsum: liberasti eos qui apud inferos detinebantur: sustulisti maledictionem legis: destruxisti peccatum in carne: ostendisti mihi potentiam imperii tui: dedisti visum caecis: excitasti mortuos de sepulcris: resuscitasti naturam verbo: manifestasti mihi dispensationem clementiae tuae; tolerasti injurias iniquorum: praebuisti tergum verberibus, et genas tuas percussoribus permisisti; propter me Domine, non avertisti vultum tuum ab ignominia sputorum.

Populus. Domine miserere.

Sacerdos. Venisti ad occisionem tanquam agnus, usque ad crucem: demonstrasti sollicitudinem tuam erga me: occidisti peccatum meum per sepulturam tuam: elevasti primitias meas usque ad coelos: manifestasti mihi adventum tuum futurum, in quo venturus es judicare vivos et mortuos, ut reddas unicuique secundum opera sua.

Populus. Secundum misericordiam tuam, Deus, etc.

Sacerdos. Offero tibi, Domine, symbola liberationis meae: scribo opera mea secundum verba tua: Tu es qui dedisti mihi hoc ministerium plenum mysterio: dedistique mihi participationem corporis tui in pane et vino.

Populus. Credimus. *Πιστεύομεν.*

Sacerdos. Nam ea nocte in qua tradi voluisti, voluntate et potestate tua sola, accepisti panem in manus tuas sanctas, puras, immaculatas, beatas et vivificantes.

Populus. Credimus ita esse.

Sacerdos. Et suspexisti in coelum ad Patrem tuum Deum, ac Dominum omnium, et gratias egisti.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et benedixisti illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et sanctificasti illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et fregisti illum, et dedisti illum tuis gloriosis discipulis sanctis, et Apostolis puris dicens: Accipite, manducate ex eo omnes: Hoc est enim corpus meum quod frangitur pro vobis, et pro multis dabitur, in remissionem peccatorum: hoc facite in meam commemorationem.

Populus. Ita est in rei veritate. Amen.

Sacerdos. Similiter postquam comederunt, accepisti calicem, et miscuisti eum ex fructu vitis et aqua; et gratias egisti.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et benedixisti illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et sanctificasti illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et gustasti, et dedisti illum tuis gloriosis discipulis sanctis, et Apostolis puris dicens: Accipite, bibite ex eo omnes. Hic est enim sanguis meus novi Testamenti, qui effunditur pro vobis, et pro multis datur in remissionem peccatorum: hoc facite in meam commemorationem.

Populus. Ita quoque est in rei veritate.

Sacerdos. Quotiescumque enim manducaveritis ex hoc pane, et biberitis ex hoc calice, annunciabitis mortem meam et confitebimini resurrectionem meam, et mei memoriam facietis, donec veniam.

Populus. Mortem tuam, Domine, annunciamus et sanctam resurrectionem tuam, et ascensionem confitemur; te laudamus, tibi gratias agimus, et te deprecamur, Domine Deus noster.

Sacerdos. Et nunc etiam, Domine, memoriam agimus descensus tui ad terram, et mortis tuae vivificantis, et sepulturae tuae triduanae, et resurrectionis a mortuis, et ascensionis ad coelos, et sessionis tuae ad dexteram Patris tui, et adventus tui secundi de coelis tremendi et gloriosi: offerimusque tibi haec dona tua, ex iis quae tua sunt, pro omnibus, et propter omnia, et in omnibus.

Diaconus. Adorate Deum cum timore et tremore.

Sacerdos. Tu Domine voce tua sola commuta, haec quae sunt proposita; tu coram nobis positus, perfice nobis hoc ministerium plenum mysteriis: insere in nobis memoriam ministerii tui sancti: mitte super nos gratiam Spiritus tui sancti, qui sanctificet, et transferat haec dona proposita in corpus et sanguinem salutis nostrae. Et hunc quidem panem, facias corpus tuum sanctum, Domine Deus, et Salvator noster Jesu Christe, quod datur in remissionem peccatorum et vitam aeternam illis qui ex illo communicant. Et rursus, hunc calicem, sanguinem pretiosum Testamenti tui novi, Domine Deus, et Salvator noster Jesu Christe, datum in remissionem peccatorum et in vitam aeternam communicantibus ex eo.

Populus. Amen.

Sacerdos. Itaque rogamus te Christe Deus noster, confirma fundamenta Ecclesiae: concordiam caritatis in nobis radicitus insere: augeatur puritas fidei: praepara nobis viam rectam pietatis: pastores corrobora: eorum greges confirma: da mores recte compositos Clero, Monachis continentiam, Virginibus puritatem, conjugatis concordiam, misericordiam illis qui in poenitentia sunt, benignitatem divitibus, modestiam iis qui in dignitate sunt, auxilium pauperibus: senes robora: juvenes erudi: infideles converte: cessent ab Ecclesia schismata: deprime superbiam haereseon, et nos omnes ad concordiam pietatis adunare digneris.

Populus. Domine miserere.

Diaconus. Orate pro pace unius, Catholicae et Apostolicae Dei Ecclesiae.

Sacerdos. Memento Domine pacis, unicae, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae tuae, quae est a finibus usque ad fines terrae, et eorum qui recte dispensant in ea verbum veritatis.

Diaconus. Orate pro Pontifice nostro Papa Anba N. D. Archiepiscopo magnae urbis Alexandriae, et pro Orthodoxis Episcopis.

Sacerdos. Praesertim vero Patriarchae nostri Patris venerabilis Anba N. et Patris nostri Episcopi Anba N. et eorum qui hic adsunt, et qui requieverunt, Episcoporum, Hegumenorum, Sacerdotum, Diaconorum, Subdiaconorum, Lectorum, Cantorum, Exorcistarum, Monachorum, Virginum, Viduarum, Continentium, Orphanorum, Laicorum, et omnium fidelium Ecclesiae tuae sanctae.

Diaconus. Orate pro Rege nostro Christum amante.

Sacerdos. Memento Domine, eorum qui regnaverunt cum pietate, et eorum qui regnant.

Diaconus. Memento Domine, fidelium fratrum nostrorum.

Sacerdos. Memento Domine, fidelium fratrum nostrorum Orthodoxorum, qui sunt in palatio, et omnis exercitus.

Diaconus. Orate pro iis qui sunt in palatio fratribus nostris fidelibus, et Orthodoxis, et pro universo exercitu.

Sacerdos. Memento Domine, eorum qui tibi obtulerunt haec dona, et eorum qui pro se obtulerunt, et eorum pro quibus oblata sunt: concede omnibus mercedem e coelo.

Diaconus. Orate pro iis qui obtulerunt.

Sacerdos. Memento Domine, habitantium in montibus et cavernis: et fratrum nostrorum qui sunt in captivitate: concede illis ut pacifice ad sua domicilia revertantur.

Diaconus. Orate pro captivis.

Populus. Domine miserere.

Diaconus. Adorate agnum Verbum Dei.

Sacerdos secreto. Memento, Domine, tenuitatis meae et remitte mihi peccata mea, ut ubi abundavit iniquitas, ibi superabundet gratia tua: neque propter peccata mea propria, et propter maculas cordis mei deprives populum tuum gratia Spiritus sancti tui.

Populus. Miserere nostri, Deus Salvator noster.

Sacerdos alta voce. Quia populus tuus et Ecclesia tua, te obsecrant et Patrem tuum tecum, dicentes, Miserere nostri, Deus Salvator noster. Concede populo tuo cor unum: da tranquillitatem mundo: temperiem bonam aëri: dignare, Domine, benedicere hoc anno ventos coeli et fruges terrae. Dignare, Domine, benedicere aquas fluminis, ascendere eas fac juxta mensuram suam, secundum gratiam tuam. Laetifica faciem terrae, etc. *Ex Liturgia Basilii.*

Infirmis sanitatem: indigentibus solatium: liberationem captivis concede: suscipe ad te orphanos: auxilium da viduis: eos qui angustiantur, bonis sustenta: eos qui ceciderunt erige: stantes confirma: defunctorum memento: eorum qui in confessione sunt, deprecationes suscipe: poenitentes numera cum fidelibus tuis, et fideles tuos cum martyribus tuis: et eos qui hic adsunt, similes effice Angelis tuis: nos quoque qui licet indigni ad ministerium tuum, per gratiam tuam vocati sumus, ad te suscipe.

Kyrie eleison *alta voce.*

Sacerdos. Memento, Domine, salutis hujus loci sancti tui, et omnium locorum, et omnium monasteriorum Patrum nostrorum Orthodoxorum, et omnium civitatum totius provinciae et regionis, et omnis pulcritudinis ejus; et nos omnes libera a fame, a peste, a terrae motibus, submersione, naufragio et incendio; a captivitate barbarorum, a gladio extraneo, et ab insurrectione haereticorum.

Dignare, Domine, recordari omnium Sanctorum qui tibi placuerunt ab initio, Patrum nostrorum sanctorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Evangelistarum, Martyrum, Confessorum, et eorum qui Evangelium annunciaverunt Ecclesiae tuae, et omnium spirituum justorum qui consummati, defuncti sunt in fide. Praecipue vero sanctae, gloria plenae semper Virginis, Genitricis Dei sanctae Mariae, et sancti Joannis Praecursoris, Baptistae et Martyris, et sancti Stephani Protodiaconi et Protomartyris, et contemplativi, Deumque videntis Evangelistae Marci Apostoli sancti et Martyris; et Patriarchae nostri sancti Severi; et Doctoris nostri Dioscori, sancti Cyrilli, sancti Basilii, sancti Gregorii, sancti Joannis Chrysostomi, sancti Athanasii Apostolici; et Dominorum nostrorum Patrum justorum, magni Abbatis Antonii, et pii sancti Abbatis Pauli, et trium Macariorum, totiusque chori Sanctorum tuorum, quorum precibus et intercessionibus, miserere omnium nostrum, et nos omnes libera propter nomen tuum sanctum quod invocatum est super nos.

Sacerdos secreto. Memento, Domine, patrum et fratrum nostrorum qui pridem obdormierunt in fide Orthodoxa: da illis omnibus requiem, cum sanctis tuis, et cum iis quorum nomina commemorata sunt.

Sacerdos post Diptycha dicet. Memento, Domine, eorum quorum memoriam fecimus fidelium, et eorum quorum non meminimus Orthodoxorum, et nostri quoque cum illis, o bone amator, hominum Deus.

Populus. Remitte, parce, condona nobis, Deus, offensas nostras quas commisimus voluntarie aut involuntarie, scienter vel ignoranter: Domine, dimitte illas nobis.

Sacerdos. Tu es enim Deus misericors qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. Converte nos, Domine, per salutem tuam, et fac nobiscum secundum bonitatem tuam; tu qui efficis plura quam petimus aut intelligimus: ut in hoc, sicut et in omnibus, glorificetur, benedicatur, et extollatur nomen tuum magnum,

sanctissimum, gloriosum et benedictum, cum Patre tuo bono, et Spiritu sancto.

Pax omnibus.

Domine, Salvator noster, amator hominum bone, qui vivificas animas nostras, qui tradidisti te ipsum pro nobis, in salutem pro peccatis nostris: qui in multitudine misericordiae tuae solvisti inimicitias hominum: Unigenitus Deus, qui es in sinu Patris.

Kyrie eleison. Benedic. Amen.

Sacerdos. Qui benedixisti illo tempore, benedic nunc.

Populus. Amen.

Sacerdos. Qui sanctificasti illo tempore, sanctifica nunc.

Populus. Amen.

Sacerdos. Qui divisisti illo tempore, divide nunc.

Populus. Amen.

Sacerdos. Qui dedisti tuis discipulis sanctis et Apostolis puris illo tempore, nunc, Domine, da nobis, et omni populo tuo omnipotens Domine Deus noster.

Diaconus. Orate.

Oratio fractionis ad Filium.

Benedictus es, Christe Deus omnipotens, Salvator Ecclesiae tuae: Verbum intelligibile et homo visibilis, qui per incarnationem tuam incomprehensibilem, praeparasti nobis panem coelestem, corpus hoc tuum sanctum in mysterio, omnibus modis sanctum. Miscuisti nobis calicem ex fructu vitis verae, quae est latus divinum tuum et immaculatum, ex quo postquam tradidisti spiritum, manavit nobis sanguis et aqua, quae mundum universum purificaverunt. Acquire nos tibi, o bone, servos tuos: nos indignos fac tibi populum congregatum, regnum, sacerdotium et populum electum. Purifica nos, Domine, sicut sanctificasti has oblationes propositas, et fecisti illas invisibiles ex visibilibus, et mysteria tibi soli cognita. Domine Deus et Salvator noster Jesu Christe. Tu per clementiam tuam magnam fecisti nos dignos filiatione per baptismum sanctum, et docuisti nos formam orationis mysticae, ut per eam invocaremus Patrem tuum. Tu nunc, Domine, fac nos dignos, ut conscientia munda et cogitatione bona, quemadmodum decet filios, cum desiderio et fiducia, audea-

mus invocare Deum Patrem tuum sanctum qui est in coelis et dicamus. Pater noster, etc.

Oratio post Pater noster.

Etiam, Domine, qui dedisti nobis potestatem calcandi serpentes et scorpiones, et omnem virtutem inimici, contere capita ejus sub pedibus nostris velociter, et repelle a nobis omnes ejus cogitationes malas, contrarias nobis: tu es enim Rex omnium nostrum, Christe Deus noster: et tu es cui mittimus laudem, etc.

Sacerdos dicit Orationem inclinationis.

Diaconus. Inclinate capita vestra Domino.

Tu, Domine, inclinavisti coelos et descendisti, et incarnatus es propter salutem generis humani: tu sedes super Cherubim et Seraphim, respicisque humiles. Tu nunc, Domine, cum levamus oculos cordium nostrorum ad te, Domine, qui remittis iniquitates nostras, qui redimis de interitu vitam nostram; adoramus misericordiam tuam inenarrabilem, rogamusque te, ut concedas nobis pacem tuam. Omnia nobis dedisti, acquire nos tibi, o Deus; neque enim alium novimus praeter te, et nomen tuum sanctum pronunciamus. Converte nos, Deus, ad timorem tuum, et desiderium tui; et concede ut perveniamus ad fruitionem bonorum tuorum. Et qui inclinaverunt capita sua sub manu tua, extolle eos in hujus vitae decursu: orna eos virtutibus, et praesta ut omnes digni simus regno tuo coelesti, per beneplacitum Dei Patris tui boni, cum quo tu es benedictus, et cum Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc, etc.

Sacerdos dicet Orationem Absolutionis ad Filium. Domine Jesu Christe Fili unigenite, etc. *ut in Liturgia sancti Basilii.*

Sacerdos dicit Confessionem.

Corpus sanctum et sanguis pretiosus Jesu Christi Filii Dei nostri. Amen.

Populus. Amen.

Sanctum et pretiosum corpus et sanguis verus Jesu Christi Filii Dei nostri. Amen.

Corpus et sanguis Emmanuelis Dei nostri, hoc est in rei veritate. Amen.

Σῶμα ἅγιον καὶ αἷμα τίμιον Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀμήν.

Ἅγιον τίμιον σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀμήν.

Haec Coptice dicuntur.

Credo, credo, credo et confiteor usque ad ultimum vitae spiritum, hoc esse corpus vivificum, quod accepisti, Christe Deus noster,

ex Domina omnium nostrum, Deipara, pura, sancta Maria, fecistique illud unum cum divinitate tua, absque confusione, commistione, aut alteratione: et confessus es confessionem bonam coram Pontio Pilato. Dedisti illud pro nobis super lignum sanctum crucis, voluntate tua sola, pro nobis omnibus. Credo divinitatem tuam separatam non fuisse ab humanitate tua, ne momento quidem aut nictu oculi. Dedisti eam pro nobis ad salutem, remissionem peccatorum et vitam aeternam iis qui ex illo communicabunt. Credo hoc vere ita esse.

Oratio gratiarum actionis post Communionem.

Gratias agimus tibi, Christe Deus, verbum verum ex substantia pura Patris: quia talem in modum dilexisti nos, et tradidisti te ipsum ad immolationem pro salute nostra; et largitus es nobis vitam, per corpus tuum sanctum, et sanguinem tuum pretiosum, quorum participatione nos modo dignatus es. Ea propter gratias agimus tibi, amator creaturae tuae, et mittimus tibi sursum gloriam, honorem et adorationem, cum Patre tuo bono, et Spiritu sancto vivificante, tibique consubstantiali, nunc, etc.

Oratio inclinationis post Communionem.

Qui est et fuit, (aeternus) qui venit atque iterum veniet, qui incarnatus et homo factus est, crucique affixus est propter nos: passus est propria voluntate in corpore, cum esset impassibilis tanquam Deus; involutus est et positus in sepulcro, surrexit a mortuis tertia die, et ascendit in coelum, sedetque ad dexteram majestatis Patris, et iterum venturus est judicare vivos et mortuos: quem benedicunt Angeli et laudant Archangeli, cujus gloriam loquuntur Seraphim, quem adorant Cherubim, quem timent et tremunt omnes naturae, Filius, Verbum Dei Patris, Jesus Christus Dominus noster. Tu es cui inclinat se populus tuus et haereditas tua, quam acquisivisti sanguine tuo pretioso. Aspice nos omnes, Domine, de coelo sancto tuo, et ex habitaculo tuo praeparato: benedic servis tuis, per omnes benedictiones spirituales: custodi eos sub potenti manu tua: confirma eos in fide tua. Da illis et nobis puritatem animarum, corporum, spirituumque nostrorum, et concede nobis finem Christianum qui coram te acceptus sit: quia regnum tuum, Christe Deus noster, sanctitate

et gloria plenum est, quod nos omnes consequi speramus, per intercessionem Dominae omnium nostrum, sanctae genitricis Dei, semperque Virginis Mariae: et quatuor lucidorum Michaëlis, Gabrielis, Raphaelis, et Surielis: et quatuor animalium incorporeorum: et viginti quatuor Presbyterorum, Cherubim et Seraphim, et Ordinum coelestium: et per orationes Patriarcharum et Prophetarum: Joannis-Baptistae, et centum quadraginta quatuor millium; dominorum nostrorum Apostolorum, et primi Diaconorum Stephani: et D. Regis Georgii, totius chori martyrum, et chori cruce signatorum, piorum, justorum, virginum prudentum, et puerorum. Benedictio Angeli diei istius: benedictio Genitricis Dei Sanctae Mariae patronae istius Ecclesiae, et hujus diei quo ejus memoria celebratur: benedictiones eorum sanctae, gratiae, virtutes, dona, auxilia, patientia et caritas eorum, sint nobiscum usque in saeculum. Amen.

Alia Oratio Gratiarum actionis.

Gratias agimus tibi Pater noster sancte omnipotens, omnia praestans, creator omnium, qui dedisti nobis hunc cibum sanctum, immortalem, mysticum; qui aperuisti nobis viam vitae, qui ostendisti nobis semitam qua ascenderemus ad coelum, qui largitus es servis tuis multitudinem bonorum: tu, Domine bone amator hominum, conserva gratiam doni tui in nobis, ut non sit nobis ad condemnationem, sed sit requies, gloria, acquisitio vitae, confirmatio animae et puritas corpori, ut vivamus in te, et adimpleamus justitiam omni tempore: ut glorificetur nomen tuum in nobis, et tibi debetur honor, gloria, etc.

LITURGIA
SANCTI CYRILLI.

Sacerdos secreto. Creator rerum omnium visibilium et invisibilium, qui omnia per providentiam regis, tua enim sunt omnia, Domine, amator animarum: deprecor te, Domine omnipotens, ego imbellis, virtute carens, et inutilis prae omnibus ministris tuis, dum accedo ad sancta sanctorum tua, ad tractandum hoc mysterium sanctum. Da mihi, Domine, spiritum tuum sanctum, ignem materiae expertem, qui cogitatione comprehendi non potest; qui duritias omnes consumit, qui incendit inventiones malas, et occidit membra terrena et corporea, refraenatque motus animi, qui impellunt ad imaginationes plenas passione et dolore: Et sicut decet sacerdotes: effice me superiorem omni cogitatione mortali, et da mihi verba pura, ut perficiam hanc oblationem propositam, quae est mysterium omnium mysteriorum, in societate et communione Christi tui, cui tecum debetur gloria, et Spiritui sancto vivificanti, tibique consubstantiali nunc etc.

Oratio pacis S. Cyrilli.

Sacerdos. Autor vitae et rex saeculorum, Deus cui flectitur omne genu eorum quae in coelis sunt, super terram, et quae sub terra: cui omnia subjiciuntur obsequio servitutis, et inclinantur sub sceptro Regni ejus, quem laudant exercitus angelici, ordines coelestes, et naturae intellectuales, incessabili voce loquentes divinitatem ejus: qui ita voluisti, ut nos imbelles et terreni, ministraremus tibi, non propter puritatem manuum nostrarum, aut aliquod bonum opus nostrum super terram, sed quia placuit tibi communicare nobis servis tuis infimis et indignis, quiddam ex puritate tua. Suscipe nos ad te, o bone, et amator hominum, ut accedamus ad altare tuum sanctum, secundum magnam misericordiam tuam: et fac nos dignos pace coelesti quae decet divinitatem tuam: quaeque salute plena est, ut demus eam invicem in caritate perfecta, et osculemur nos mutuo,

in osculo sancto, neque per cogitationes abominabiles, despectui habeamus timorem tuum, aut mente dolosa et malitia proditoris: neque conscientiam habentes nequitiae consentientem, sed cum gaudio animarum nostrarum et laetitia cordis nostri, cum sit nobis signum magnum et perfectum dilectionis Unigeniti Filii tui. Ne repellas nos servos tuos propter maculas peccatorum nostrorum: tu enim qui creasti figmentum nostrum, scis quod nullus natus ex muliere sit, qui non peccet coram te. Fac nos omnes dignos, Domine, ut corde puro et anima plena gratiae tuae, stemus coram te, et offeramus tibi hoc sacrificium sanctum, rationale, spirituale, et incruentum, ad remissionem delictorum nostrorum, et veniam ignorantiarum populi tui: quia tu es Deus clemens et misericors, et ad te sursum mittimus gloriam, honorem, et adorationem, Pater, Fili, et Spiritus sancte nunc et semper etc.

Alia Oratio osculi pacis ad Patrem.

Deus caritatis, largitor concordiae, qui consilium unicum ad profectum dedisti nobis, cum praecepto novo, per Unigenitum filium tuum, ut diligeremus alterutrum, sicut dilexisti nos indignos et errantes, dedistique filium tuum dilectum pro vita et salute nostra: rogamus te, Domine, tribue nobis famulis tuis omni tempore vitae nostrae super terram, nunc vero praesertim et praecipue, animum immemorem malitiae prioris, conscientiam puram, et cogitationes sinceras, simulque cor diligens fratres, ut demus osculum spirituale, fugiamusque exemplum Judae proditoris, et quemadmodum discipuli tui et Apostoli sancti, salutemus invicem, et in sanctitate sanctificemur et mundemur, mediante Spiritu sancto tuo, per gratiam unigeniti filii tui etc.

ANAPHORA S. CYRILLI.

Sacerdos. Dominus vobiscum.
Populus. Et cum Spiritu tuo.
Sacerdos. Sursum corda.
Populus. Habemus ad Dominum.
Sacerdos. Gratias agamus Domino.
Populus. Dignum et justum est.

Sacerdos. Dignum et justum est, quia tu vere dignus es: justum et sanctum, conveniens et necessarium, animabus, corporibus, spiritibusque nostris, aeterne Domine, Domine Deus Pater omnipotens, semper et in omni loco dominationis tuae, ut laudem te, psallam tibi, benedicam tibi, serviam tibi, adorem te, gratias agam tibi, celebrem te et confitear tibi die ac nocte, labiis indesinentibus, corde nunquam silenti, et laude non interrupta. Tu creasti coelos et quae in coelis sunt, terram et omnia quae in ea sunt, maria, flumina, fontes, et paludes, et quaecumque in eis sunt. Tu creasti hominem ad imaginem et similitudinem tuam, et omnia creasti in sapientia tua, in lumine tuo vero, unigenito filio tuo, Domino, Deo, Salvatore et Rege nostro Jesu Christo: propter quod gratias agimus tibi et offerimus tibi, eique simul et Spiritui sancto, Trinitati sanctae, consubstantiali et indivisae, hoc sacrificium rationabile et hoc ministerium incruentum, quod offerunt tibi omnes populi ab ortu solis usque ad occasum; a septemtrione ad austrum, quia nomen tuum, Domine, magnum est in omnibus gentibus et in omni loco offerunt incensum nomini tuo sancto, et sacrificium purum, simul cum hoc sacrificio et hac oblatione.

Sacerdos accipit thuribulum et adolet incensum.

Domine miserere. Rogamus et obsecramus bonitatem tuam, amator hominum. Memento, Domine pacis, unius, unicae, sanctae, Catholicae, et Apostolicae Ecclesiae.

Diaconus. Orate pro pace unius, sanctae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae, pro salute populorum, et securitate cujuscumque loci, et ut dimittantur nobis peccata nostra.

Sacerdos. Quae est a finibus ad fines terrae etc. *ut in Missa Basilii.*

Domine miserere. Infirmos populi tui sana.

Diaconus. Orate pro patribus et fratribus nostris.

Sacerdos. Visita eos in misericordia. *Et perficitur ex oratione incensi diluculo diei.* Patres fratresque nostros peregre profectos.

Diaconus. Orate pro patribus, fratribusque nostris peregre profectis.

Sacerdos. Et pro illis qui designaverunt ad quemcumque locum proficisci etc. *Perficitur ex eadem oratione incensi.* Serenum

et salubrem praesta, Domine, aërem coeli, et fructibus terrae benedic.

Diaconus. Orate pro aëre coeli et fructibus.

Sacerdos. Fac ut crescant juxta virtutem suam. *Ut in Missa Basilii.*

Domine, miserere Regis terrae famuli tui.

Diaconus. Orate ut Christus Deus noster etc.

Sacerdos. Conserva illum in pace et justitia, et potentia ut subjiciantur illi omnes barbari, et gentes quae bella volunt: da nobis bonorum affluentiam: loquere ad cor ejus, pro pace unicae tuae, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae: fac ut cogitet ea quae pacis sunt, erga nos et erga nomen tuum sanctum, ut vitam tranquillam et placidam ducamus: atque in omni pietate et honestate confirmati inveniamur apud te.

Domine miserere. Patribus, fratribusque nostris, qui obdormierunt, et quorum animas suscepisti, quietem praesta. Memento etiam omnium sanctorum qui a saeculo tibi placuerunt, Patrum nostrorum sanctorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Evangelistarum, Martyrum, Confessorum, Praedicatorum, et omnium spirituum justorum qui in fide perfecti fuerunt. Praecipue autem sanctae gloriosissimae, Deiparae, semper Virginis, purae et illibatae sanctae Mariae. etc. *Ex Missa Basilii.* et omnis chori sanctorum tuorum.

Sacerdos. Tono Jobi. Et nos, Domine, digni non sumus qui pro beatis illis supplicemus: sed quoniam illi stant coram solio Filii tui unigeniti, ipsi intercedant loco nostro pro paupertate et infirmitate nostra. Dimitte iniquitates nostras, propter deprecationes eorum, et propter nomen tuum benedictum quod invocatum est super nos.

Diaconus. Orate pro patribus etc.

Sacerdos. Memento, Domine, Patrum nostrorum Orthodoxorum Archiepiscoporum, quorum obitus praecessit, eorum qui verbum veritatis recte dispensaverunt, et da nobis partem, et haereditatem cum eis. Rursus eorum memento quorum hodie memoriam facimus.

Sacerdos post Diptycha. Et illorum, omniumque, Domine, quorum nomina recitamus, et quorum non recitamus: quos unusquisque nostrum in mente habet, et eorum quorum memoria non occurrit nobis, qui dormierunt, et quieverunt in fide Christi. Dignare, Domine, praestare, ut requiescant animae illorum omnes in sinu patrum nostrorum sanctorum Abraham, Isaac et Jacob etc.-

Domine miserere.

Sacerdos. Sacrificia, oblationesque in gratiarum actionem, eorum qui offerunt laudem et gloriam nomini tuo sancto.

Diaconus. Orate pro illis qui de suo, sacrificia et oblationes fecerunt.

Sacerdos. Suscipe ea super altare tuum spirituale, coeleste, cum odore thuris, ad majestatem tuam coelestem, per ministerium Angelorum, et Archangelorum tuorum sanctorum, sicut ad te suscepisti munera justi Abel, et sacrificium patris nostri Abrahami, et minuta duo viduae. Ita quoque vota servorum tuorum accepta habe: sive multum, sive parum sit; secreto aut manifeste; et illis qui voluerunt offerre, nec unde facerent habuerunt: ut etiam illis qui hodie haec tibi munera obtulerunt, da incorruptibilia pro corruptibilibus: coelestia pro terrenis: aeterna pro temporalibus: domos eorum et cellas penuarias reple bonis omnibus. Circumda eos, Domine, potestate Angelorum et Archangelorum tuorum sanctorum: et sicut memores fuerunt nominis tui sancti super terram, memento illorum in regno tuo, et in hoc saeculo ne derelinquas eos.

Domine miserere.

Diaconus. Orate pro vita et incolumitate Patriarchae et Patris nostri venerabilis, Archiepiscopi Patris N. ut Christus Deus noster conservet vitam ejus ad multos annos, ac temporibus tranquillis.

Sacerdos. Patriarcham nostrum venerabilem Patrem Anba N. custodiendo conserva nobis ad multos annos, et per tranquilla tempora, ut adimpleat perfecte officium sancti Pontificatus qui illi a te collatus est, secundum voluntatem tuam sanctam et beatam, recte dispensans verbum veritatis, et pascens populum tuum in sanctitate et justitia. Concede illi et nobis pacem et salutem ex quacumque parte: et preces ejus quas facit pro nobis et pro omni populo tuo, ut eas quae pro illo a nobis fiunt, suscipe eas ad te super altare tuum rationabile, coeleste cum odore thuris. Inimicos quoque ejus omnes, visibiles et invisibiles, contere et dejice sub pedibus ejus velociter: illum quoque conserva in pace et justitia, in Ecclesia tua sancta.

Domine miserere.

Diaconus. Orate pro patribus nostris Episcopis ubicumque sint, ut Christus Deus noster conservet vitam eorum, ad multos annos, per tempora tranquilla, et parcat nobis.

Sacerdos. Memento, Domine, Episcoporum Orthodoxorum in quocumque loco sint: Sacerdotum, Diaconorum, Subdiaconorum, Lecto-

rum, Cantorum, Exorcistarum, Monachorum, Virginum, Viduarum, Orphanorum, continentiam exercentium, et laïcorum: illorum qui matrimonio juncti sunt, et illis qui educant filios: qui dixerunt nobis mementote nostri, et qui non dixerunt: quos novimus, et quos non novimus: inimicorum et amicorum nostrorum: Domine, eorum miserere.

Domine miserere. Memento, Domine, reliquorum Orthodoxorum qui sunt ubique terrarum.

Diaconus. Orate pro reliquis Orthodoxis qui sunt ubique terrarum: ut Christus Deus noster, sit illis propitius, et misereatur eorum, et parcat nobis.

Sacerdos. Domine miserere. Memento, Domine, hujus loci, sancti tui et omnium habitationum Patrum nostrorum Orthodoxorum.

Diaconus. Orate pro securitate hujus loci et omnium locorum, Patrum nostrorum Orthodoxorum, Eremitarum et Anachoretarum, illorumque qui habitant in eis, et pro securitate totius mundi, ut Christus Deus noster conservet eos ab omni malo, et parcat nobis.

Sacerdos. Omnes urbes, regiones, et provincias, et omnes domos fidelium conserva, et nos omnes in fide Orthodoxa usque ad extremum spiritum: haec enim unica spes nostra est.

Domine miserere. Memento, Domine, circumstantium, qui nobiscum deprecationis participes sunt.

Diaconus. Orate pro circumstantibus qui hic participes sunt nobiscum deprecationis: ut Christus Deus noster conservet eos, misereaturque eorum, et parcat nobis.

Sacerdos. Patres et fratres nostros, et reliquos ubicumque terrarum sint, conserva nobiscum, praesidio exercitus potestatum sanctarum: et libera nos a telis igneis Diaboli, et ab omnibus insidiis diabolicis, et ab omni laqueo vanae gloriae.

Domine miserere.

Sacerdos. Memento, Domine, eorum omnium qui nobis praeceperunt, ut eorum memores essemus in orationibus et supplicationibus ad te nostris.

Diaconus. Orate pro omnibus qui nobis praeceperunt, ut eorum memores essemus in orationibus et supplicationibus nostris, ut Christus Deus noster liberet eos ab omni malo.

Sacerdos. Quas offerimus tibi, Christe Deus noster, praesertim hoc tempore, hujus oblationis sanctae: quorum memoriam semper agimus, et quos unusquisque nostrum in mente habet, et eorum com-

memoratio quae hodie agitur, sit ipsis tanquam murus firmus, superans omnes daemoniorum insultus, et consilia hominum improborum.

Diaconus. Adorate Deum cum timore.

Sacerdos. Memento, Domine, tenuitatis meae, et miseriae animae meae, et largire mihi, ut intelligam quantae dignitatis sit adstare me ad altare tuum sanctum. Aufer a me omnia desideria insipientiae, et juventutis: neque hoc mihi grave sit cum respondendum erit in die illo terribili. Libera me etiam ab omnibus operationibus potestatis adversarii: neque me perdas propter iniquitates meas, neque irascaris mihi usque in aeternum, neque serves mihi mala mea, sed ostende mihi bonitatem erga me tuam, et libera me indignum, secundum multitudinem misericordiae tuae super me. *Tono Genesis.* ut benedicam tibi semper omnibus diebus vitae meae.

Domine miserere. Memento, Domine, consessus hujus sacerdotalis sancti tui, et omnis Ordinis sacerdotalis Orthodoxi.

Diaconus. Orate pro hac sancta congregatione sacerdotali, et pro omni Ordine sacerdotum Orthodoxorum, ut Christus Deus noster confirmet illos in fide Orthodoxa usque ad extremum spiritum.

Sacerdos. Et omnis ordinis sacerdotalis Orthodoxorum et universi populi qui stat coram te. Memento nostri, Domine, Domine, in misericordia et miserationibus, et dele iniquitates nostras, o bone, amator hominum Deus. Esto socius nobiscum, ut ministremus nomini tuo sancto.

Domine miserere. Benedic congregationibus nostris.

Diaconus. Orate pro hac congregatione nostra et pro omni congregatione populorum Orthodoxorum, ut Christus Deus noster benedicat et perficiat illos in pace et remittat nobis peccata nostra.

Sacerdos. Cultum idolorum prorsus ex mundo extermina: satanam et omnes potestates ejus pessimas contere et deprime sub pedibus nostris velociter: scandala et eorum autores compesce, ut finiantur divisiones perniciosae haereseon: hostium Ecclesiae tuae sanctae, Domine, ut semper, ita etiam nunc destrue superbiam cordis: fac illis notam velociter imbecillitatem suam: reprime eorum invidiam, fraudes et machinationes, et calumnias quibus nos impugnant: easque redde omnes inutiles: dissipa consilia eorum, Deus, qui dissipasti consilium Achitophel. Exurge, Domine Deus, et dissipentur omnes inimici tui, et fugiant a facie tua omnes qui oderunt nomen

tuum sanctum, et populus tuus in benedictionibus millies millenis, et decies millies decies millenis, faciat voluntatem tuam.

In Cod. Scalig. et aliis aliquot ad unamquamque particulam interseritur Kyrie eleïson.

Diaconus. Qui sedetis, surgite.

Sacerdos. Solve captivos: salva eos qui necessitatem patiuntur: esurientes satia: conforta pusillanimes: lapsos erige: stantes confirma: errantes converte: perduc eos omnes ad viam salutis tuae: numera illos omnes cum populo tuo: libera nos a peccatis nostris: esto, Domine, nobis custos et protector in omnibus.

Diaconus. Ad Orientem aspicite.

Sacerdos. Tu es Deus excelsus super omnes principatus et potestates, dignitates et dominationes, et super omne nomen, quod nominari potest, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro: tu es coram quo assistunt mille milleni et decies millies, decies mille milleni Angeli et Archangeli sancti, tibi ministrantes. Tibi assistunt coram, duo animalia gloriosissima sex alis instructa, plena oculis, Seraphim et Cherubim: duabus alis tegunt facies suas, propter divinitatem tuam invisibilem, nec mente comprehensibilem: duabus tegunt pedes suos et duabus volant:

Hic signat proposita semel.

Sacerdos alta voce. Unusquisque eorum semper te sanctificat: sed et cum omnibus qui te sanctificant, suscipe quoque sanctificationem nostram a nobis, Domine, ut cum illis te laudemus, dicentes.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus.

Sacerdos. Vere pleni sunt coeli et terra gloria tua sancta, per Filium tuum unigenitum Dominum, Deum, Salvatorem et Regem nostrum omnium Jesum Christum. Imple hoc sacrificium tuum, Domine, benedictione quae a te est per illapsum super illam spiritus tui Sancti. ✝[a] Amen: et benedictione benedic. ✝[b] Amen: et purificatione purifica, Amen. Haec dona tua veneranda proposita coram te, hunc panem et hunc calicem. Quippe Filius tuus unigenitus Dominus, Deus, Salvator et rex noster omnium Jesus Christus, ea nocte qua tradidit se ipsum, ut pateretur pro peccatis nostris, ante mortem, quam propria sua voluntate suscepit pro nobis omnibus.

a Signat secundo.
b Signat tertio.

Populus. Credimus.

Sacerdos. Accepit panem in manus suas sanctas, immaculatas, puras, beatas, et vivificantes, et suspexit in coelum, ad te Deum Patrem suum, et omnium Dominum, et gratias egit.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et benedixit illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et sanctificavit illum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et fregit illum, et dedit illum suis discipulis sanctis, et Apostolis puris dicens: Accipite, manducate ex eo vos omnes, Hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur, et pro multis tradetur in remissionem peccatorum; hoc facite in meam commemorationem.

Populus. Amen.

Sacerdos. Similiter et calicem post coenam, miscuit vino et aqua: et gratias egit.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et benedixit eum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et sanctificavit eum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Et gustavit, deditque eum suis, praeclaris, sanctis discipulis, et Apostolis dicens: Accipite, bibite ex eo vos omnes: Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis effunditur et pro multis dabitur in remissionem peccatorum: Hoc facite in meam commemorationem.

Populus. Amen.

Sacerdos. Quotiescumque enim manducabitis ex hoc pane, et bibetis ex hoc calice, annunciate mortem meam, et confitemini resurrectionem meam, et memoriam mei agite, donec veniam.

Populus. Mortem tuam annunciamus, Domine.

Sacerdos. Nunc, Deus Pater omnipotens, annunciamus mortem unigeniti Filii tui Domini, Dei, Salvatoris, et regis nostri omnium Jesu Christi: et confitemur resurrectionem ejus sanctam, et ascensionem ejus sursum in coelos, sessionemque ejus ad dexteram tuam, o Pater, et exspectamus adventum ejus secundum, quo venturus est ex coelis, terribilem et gloria plenum, in fine hujus saeculi: in quo veniet ad judicandum orbem in aequitate: et dabit unicuique secundum opera sua sive bonum, sive malum.

Populus. Secundum misericordiam tuam, Domine, et non secundum peccata nostra.

Sacerdos. Tu es coram cujus gloria haec sancta dona proponimus, ex illis quae tua sunt, Pater sancte.

Diaconus. Adorate Deum cum timore.

Sacerdos. Oramus et obsecramus bonitatem tuam amator hominum: ne confundas nos confusione aeterna, neque rejicias nos servos tuos, neque repellas nos a facie tua, neque dicas nobis nescio vos: sed da aquas capitibus nostris, et fontem lacrymarum oculis nostris, ut ploremus die ac nocte coram te delicta nostra; quia nos sumus populus tuus, et oves pascuae tuae. Dele iniquitates nostras, et remitte delicta nostra, quae commisimus voluntarie aut involuntarie, scienter vel ignoranter, occulta et manifesta quae pridem agnovimus, aut quae obliti sumus, et quae novit nomen tuum sanctum. Audi, Domine, deprecationem plebis tuae: respice ad suspiria servorum tuorum: neque propter peccata mea, aut immunditias cordis mei, deprives populum tuum adventu Spiritus tui sancti.

Populus. Miserere nostri, Deus pater omnipotens.

Sacerdos involvit manus suas velo, et signum crucis facit versus populum, mox dicit alta voce.

Populus enim tuus, et Ecclesia tua obsecrant te dicentes: *et mox respicit ad Orientem.*

Populus. Miserere nostri, Deus pater omnipotens.

Sacerdos. Miserere nostri, Deus pater omnipotens.

Diaconus. Adorate Deum patrem omnipotentem.

Sacerdos dicit invocationem secreto. Et mitte deorsum ex excelso tuo sancto, et ex habitaculo tuo praeparato, et ex incircumscripto sinu tuo, et ex solio regni gloriae tuae, Paraclitum spiritum tuum sanctum, subsistentem in persona tua, immutabilem, nec alterationi obnoxium, dominum, vivificantem, qui locutus est in lege, Prophetis, et Apostolis; qui est ubique et omnia loca replet, neque loco continetur: qui libere, propria potestate operatur, secundum voluntatem tuam, puritatem in iis quos diligit: et non sicut minister: qui est simplex in natura sua, et in operatione sua multiplex: fons donorum divinorum: consubstantialis tibi, a te procedens, socius throni regni gloriae tuae, cum Filio tuo unigenito, Domino, Deo, Salvatore et rege omnium nostrum Jesu Christo, super nos servos tuos, et super haec veneranda dona proposita coram te, super hunc panem, et super hunc calicem, ut purificentur et transferantur.

Diaconus. Attendamus.

Populus. Amen.

Sacerdos alta voce signans ter corpus.

Et hunc panem quidem, faciat corpus Christi.

Populus. Amen.

Sacerdos, signans ter sanguinem. Et hunc calicem faciat quoque sanguinem pretiosum testamenti novi.

Populus. Amen.

Sacerdos. Ejusdem Domini, Dei, Salvatoris et Regis omnium nostrum Jesu Christi.

Populus. Amen.

Sacerdos. Ut sint nobis omnibus, qui ea percepturi sumus, utilia ad obtinendam fidem sine disputatione, caritatem absque hypocrisi, patientiam perfectam, spem firmam, fiduciam, protectionem, sanationem, gaudium, et renovationem animae, corporis et spiritus, ad gloriam nominis tui sancti, ad societatem beatam vitae aeternae, et incorruptibilis, et ad remissionem peccatorum.

Populus. Sicut erat etc.

Sacerdos. Ut in hoc sicut et in omnibus rebus glorificetur, benedicatur et extollatur nomen tuum magnum, sanctissimum, venerandum et benedictum, cum Jesu Christo, Filio tuo dilecto, et Spiritu sancto.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum Spiritu tuo.

Sacerdos. Iterum gratias agamus Deo omnipotenti etc.

Reliqua petenda sunt ex Liturgia Basilii.

Oratio fractionis ad Patrem.

Deus qui praeelegisti nos ad dignitatem filiorum, per Jesum Christum Dominum nostrum, per beneplacitum voluntatis tuae, ad gloriam et laudem gratiae tuae, quam largitus es nobis per dilectum tuum, per quem facta est nobis salus, et per cujus pretiosum sanguinem data est nobis remissio peccatorum: gratias agimus tibi, Domine, Deus Pater omnipotens, quod nos feceris dignos, nos pecca-

tores, standi coram te in hoc loco sancto, et perficiendi mysterium hoc sanctum et coeleste: ut quemadmodum fecisti nos dignos ista perficiendi, ita etiam digni efficiamur communione et perceptione illorum. Tu qui aperuisti oculos coecorum, aperi oculos cordium nostrorum, ut repellamus a nobis tenebras omnes malitiae et nequitiae, quae maculae similitudinem habeat: ut possimus attollere oculos nostros ad splendorem gloriae tuae sanctae. Atque sicut mundasti labia servi tui Isaïae Prophetae, quando Seraphim unus accepit forcipe carbonem desuper altari, et accessit ad eum, dixitque illi: ecce tetigit hoc labia tua, et auferentur iniquitates tuae et mundabuntur omnia peccata tua, ita quoque fac erga imbelles peccatores, miseros servos tuos. Dignare sanctificare animas nostras, corpora nostra, labia et corda nostra: et da nobis carbonem illum verum, qui praestat vitam animabus, corporibus et spiritibus nostris, qui est corpus sanctum et sanguis pretiosus Christi tui: non ad condemnationem, aut ita ut incidamus in judicium; neque ad confusionem, aut ad fletum propter delicta nostra, ut non indigne illis communicemus, et propter illa rei non fiamus: neque multitudo beneficiorum tuorum, Domine, causa sit nobis gravioris, et majoris judicii, si erga te ingrati sumus, bonorum auctor. Verum largire nobis spiritum sanctum tuum, ut cordibus puris, et conscientiis nitidis, facieque inconfusa, fide non ficta, caritate perfecta, et spe firma, audeamus cum fiducia orare, dicendo orationem sanctam quam dilectus filius tuus tradidit familiaribus suis, sanctis discipulis et Apostolis dicens illis. Quotiescumque precari volueritis, orate in hunc modum et dicite. Pater noster qui es in coelis.

Oratio post Pater noster.

Sacerdos. Rogamus te, Deus Pater omnipotens, ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo: actiones diabolicas a nobis remove: insidias per consilia improborum hominum, omnes inutiles effice. Protege nos semper dextera tua vivificante, tu qui es adjutor noster, et auxiliator noster, per Christum Jesum Dominum nostrum cui, etc.

Oratio inclinationis ad Patrem.

Sacerdos. Deus qui ita nos dilexisti, dedistique nobis dignitatem filiorum, ut filii Dei vocaremur et essemus, haeredes quidem tui, Deus Pater, cohaeredes autem Christi tui; inclina aures tuas, et audi nos prostratos coram te: et purifica hominem nostrum interiorem, secundum sanctitatem Filii tui unigeniti, quem suscipere animo designamus: fugiantque a nobis fornicatio, et omnis cogitatio immunda, propter Deum qui ex Virgine (natus est). Gloriatio, et malum antiquum quod est superbia, propter eum qui humiliavit semetipsum pro nobis: timor, propter eum qui passus est in carne propter nos, et erexit victoriam crucis: vana gloria, propter eum qui verberatus et flagellatus est pro nobis, et non avertit faciem suam a confusione sputorum: invidia, homicidium, dissensio, et odium, propter agnum Dei qui abstulit peccatum mundi: ira, et injuriarum recordatio, propter eum qui affixit cruci chirographum peccatorum nostrorum. Fugiant daemones et diabolus, propter eum qui principes malitiae disjecit, et potestates tenebrarum palam triumphavit. Omnes cogitationes malas et terrenas procul rejiciamus a nobis, propter eum qui ascendit ad coelos, ut ita purificemur, et percipiamus haec mysteria pura, et perfecte purificati simus in animabus, corporibus, et spiritibus nostris: adeo ut participes simus corporis, sicut et formae, et partis Christi tui etc.

Alia Oratio gratiarum actionis.

Quam benedictionem aut quam laudem, aut quam gratiarum actionem possumus retribuere tibi, o Deus amator hominum, quod cum essemus projecti per judicium mortis, demersique in profundo peccati, concessisti nobis libertatem, largitusque es nobis hunc cibum immortalem et coelestem: manifestastique nobis hoc mysterium, prorsus absconditum a saeculis et generationibus, ut appareat nunc principatibus et potestatibus coelestibus ex Ecclesia multiplex sapientia tua. Deus qui opera nostra gubernas per sapientiam, dignare, ut comprehendamus hanc clementiam summam tuam, et magnitudinem paternae erga nos curae tuae, benignitatisque tuae. Vere tu es cui debetur omnis gloria, majestas, honor et imperium, ante omnia saecula, Pater, Fili, et Spiritus sancte: nunc etc.

Alia Oratio gratiarum actionis.

Respice, Domine, ad istos servos tuos qui inclinant capita sua coram gloria tua sancta: concede illis remissionem peccatorum suorum, benedic illos omnibus benedictionibus spiritualibus, et custodi eos dextera tua potenti. Confirma eos in dilectione tua; imprime timorem tuum cordibus eorum; aperi oculos animarum illorum, ut luceat super ipsos lumen divinitatis tuae: instrue illos donis Spiritus tui sancti: circumda eos armatura tua: custodi eos sub umbra bonitatis tuae: libera eos ab operibus malis diaboli, et contere omnia opera ejus, sub pedibus illorum velociter. Da illis ut perficiant praecepta tua sancta: insere illis desiderium bonorum tuorum aeternorum: deduc eos a pace in pacem: robora eos exercitibus Angelorum tuorum sanctorum: operibus manuum illorum benedic: dirige omnem semitam eorum, et rege vitam illorum: jube quae illis bona et convenientia sunt contingere; et ut quae illis concredita sunt bene vertant: nosque simul cum ipsis digni efficiamur gratia tua: et mittamus ad te sursum laudes regales quae majestati tuae debentur; et concede nobis ut inveniamus fiduciam coram te per intercessionem etc.

Finis Liturgiae S. Cyrilli.

DE SEQUENTIBUS BENEDICTIONIBUS

MONITUM.

Liturgiis Copticis istas benedictiones adjicere operae pretium visum est, cum ad eas quodammodo pertineant, et argumenta perspicua suppeditent fidei Coptitarum circa Eucharistiae sacramentum. Illas descripsimus ex Rituali Gabrielis Alexandrini Patriarchae, cujus libri praecipua est apud eos autoritas. Cum vero historia Patriarchalis ad illius usque tempora non perveniat, scimus tantum ex inscriptione Codicis qui servatur in Bibliotheca Regia, Gabrielem 88um. numerari in ordine Patriarcharum Coptitarum Alexandrinorum, et Ritualem librum ordinatum et ejus autoritate confirmatum fuisse anno Martyrum 1127. qui est J. C. 1411. non 427. ut mendose editum est in Historia Alexandrina. Easdem benedictiones quibusdam exceptis ediderat anno 1653. Leo Allatius in Symmictis, ex versione Athanasii Kircheri, vel cujusdam potius advenae Orientalis qui sententiam autoris saepe non assecutus est, nec videtur codicem habuisse satis integrum. Itaque novam versionem dare visum est ad Regium exemplar factam. In altero quem Kircherus secutus est, extabat subscriptio, qua notatur prodiisse Ritualem librum tempore Gabrielis nonagesimi quinti Patriarchae. Sed deceptus est libri descriptor, aut interpres, si quid aliud significare voluit, nisi quod codex scriptus fuisset tempore istius Patriarchae, qui Gabriel etiam dictus est; et Mischanensis ad alterius differentiam vocatur a Wanslebio, et ab autoribus Historiae Patriarchalis Bollandianae: inter quem et Gabrielem Ritualis reformatorem et promulgatorem, sex alii numerantur. Nemo autem, nisi in Orientalis Ecclesiae historia plane hospes, offendetur istis orationibus, quasi novitatem redoleant, cum vasorum sacrorum veneratio antiquissima sit in universa Ecclesia, quam religionem Orientales retinuerunt. Hinc miracula multa narrant de Eucharistia in illis facta, et illud praesertim in vita Jacobi Patriarchae L. de calice ex quo, cum jussu Muhamedani Praefecti qui Ecclesiam vasis spoliaverat, ab aurifice frangi coepisset, magna fluxit sanguinis copia. Quae ad easdem benedictiones illustrandas pertinent in Notis dicentur.

No. 422. Arab.

Hist. Patr. Alex. p. 270.

ORATIONES ET BENEDICTIONES

AD CONSECRATIONEM OMNIUM

ALTARIS INSTRUMENTORUM.

Dicet Episcopus.

Deus bone, sancte, in sanctis requiescens, cujus benignitate et praeceptis accepit Moyses de sanguine, et aspersit super omnia instrumenta ministerii, petimus coram te prostrati, o amator hominum bone, ut digneris sanctificare haec instrumenta per Spiritum sanctum tuum et aspersionem sanguinis Christi tui, ut sint pura, et vasa ministerii sancti et veri, sacramentorum vitam conferentium, quae sunt corpus et sanguis pretiosus Christi tui, quia sanctum est nomen tuum et gloria plenum omni tempore, Pater, Fili, et Spiritus sancte nunc et semper, etc.

Signat ea, tum dicit. Benedictus Dominus Jesus Christus Filius Dei sancti, et Spiritus sanctus. Amen.

Oratio consecrationis Disci et Velorum ejus.

Dicet Episcopus.

Dominator Dominus Deus, Dominus bonus, extendat brachia sua sancta, et sanctificet discum plenum bonis, quae praeparavit diligentibus nomen suum sanctum, recumbentibus in convivio annorum mille. Et nunc, Domine, amator hominum, extende manum tuam divinam super discum hunc benedictum, quem impleturi sunt partibus sive reliquiis corporis tui sancti, quod offerent super altare Sanctuarii sanctae civitatis N. Gloria tibi cum Patre tuo bono, et Spiritu sancto, nunc et semper.

Accipiet Chrisma et discum signabit, dicetque. Benedictus Dominus Jesus Christus Filius Dei, et Spiritus sanctus. Amen.

Oratio pro Calice et Mappulis ejus.

Dicet Episcopus.

Dominator Domine Jesu Christe, verax, absque vitio, Deus simul et homo, cujus divinitas divisa non est ab ipsius humanitate,

qui sanguinem proprium effudisti tua voluntate pro creatura tua, impone manum tuam divinam super hunc calicem, sanctifica et purifica eum, ut feratur in eo sanguis ille pretiosus, et sit remedium et remissio iis omnibus qui ex eo vere bibent. Gloria tibi cum Patre tuo bono, et Spiritu sancto nunc et semper.

Accipiet Chrisma quo unget illum intus et foris, et dicet. Sanctitas, puritas, benedictio, et protectio iis omnibus qui bibent ex sanguine tuo, vero, et pretioso. Amen.

Oratio pro Cochleari.

Dicet Episcopus.

Deus qui servum tuum Isaïam dignum fecisti videndi Cherubim in cujus manu forceps erat, quo accepit carbonem ex altari et in os ejus illud injecit: nunc etiam Deus, Pater omnipotens, extende manum tuam super hoc cochlear, in quo suscipienda sunt membra corporis sancti, quod est corpus Filii tui unigeniti Domini, Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi. Benedic illud, sanctifica illud, da illi virtutem et gloriam forcipis, qui est in dextra Cherubim, quia tibi est potestas, gloria, et honor, cum Filio tuo unigenito Jesu Christo, Domino nostro, et Spiritu sancto, nunc et semper.

Signabit illud et dicet. Fortitudo, gloria, honor, et sanctificatio Trinitati sanctae, in Ecclesia una sancta civitatis N.

Oratio pro Mappa nigra quae est super altare.

Dicet Episcopus.

Dominator, Domine, Jesu Christe, princeps lucis, miserator, qui bona largiris sperantibus in te, qui coelos extendisti cum subtilitate, variosque colores in coelo et nubibus impressisti, quamvis re ipsa diversitas non sit. Nunc igitur, Domine, amator hominum, sit potentia tua divina in his instrumentis, mappis scilicet quibus involvuntur membra, seu reliquiae corporis tui sancti, ut mittas super eas virtutem linteorum quae involvebant corpus tuum sanctum, in sepulcro, et supercoelestibus sint similes. Quia tibi est potestas, et honor, etc.

Signabit eam myro, et dicet. Unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus Spiritus sanctus, ipsi fortitudo, gloria, et potestas Dei. Amen.

Consecratio tabulae ut altare fiat.

Episcopus dicet facie ad Orientem conversa.

Dominator, Domine, Deus omnipotens, qui creasti coelum et terram verbo et imperio tuo et eam replevisti Spiritu sancto tuo, creastique Angelos et Archangelos, Cherubim et Seraphim et omnem exercitum coelestem, maria et flumina et omnia quae in eis sunt. Petimus rogamusque a bonitate tua, o amator hominum, exaudi nos, extende manum tuam invisibilem, et benedic huic tabulae ligneae, ut fiat altare sanctum et mensa sancta, pro altari excelso et e lapide constructo. Tu jussisti servo tuo Moysi, ut sanctificaret tabernaculum sanctum, et omnia quae in eo erant: et ipse benedixit illis, juxta mandatum tuum ad se. Et ego servus tuus coram te consistens, rogo te, ut exaudias me vilem, pauperem, et indignum qui te rogem, o amator hominum bone, propter Jesum Christum Dominum nostrum, et Spiritum sanctum: benedic isti mensae, ut in ea sanctificetur quidquid super ipsam positum fuerit, et omnia altaris instrumenta per gratiam et misericordiam etc.

Tunc accipiet Chrisma sanctum et ex eo signabit tabulam in modum Crucis in quatuor ipsius lateribus dicens. Benedictus Dominus, Jesus Christus, Filius Dei sancti, et Spiritus sanctus, unicus et vivificus. Amen.

Oratio singularis pro altari, cum manibus haereticorum attrectatum fuerit cujuscumque generis, aut muris vel alterius animalis stercore fuerit inquinatum. Primum aqua abluetur, tum recitabuntur preces, adolebitque Episcopus incensum et dicet hanc orationem.

Dominator omnium, quae sunt in rerum natura, omnium existentium institutor, conditorque omnium creaturarum, benedictionibus omnes homines cumulans omni tempore, propter Salvatorem nostrum, et bona tribuens humano generi: qui fundasti terram super stabilitatem suam, qui facis mirabilia solus. Tu Domine in omni loco et in omni civitate et in omni regione dedisti eis Ecclesias, et constituisti in illis altare et praecepisti ut offerrentur nomini tuo sancto oblationes spirituales et sacrificia incruenta, ad salutem animarum humanarum.

Dicet Diaconus. Orate.

Dicet Episcopus facie ad Orientem conversa.

Tu nunc, Domine, per amorem tuum erga homines, mitte Spiritum sanctum tuum et purifica hoc altare ab omni perversa fide haereticorum, ab omnibus immunditiis corporeis, et omnibus actibus foedis et immundis, ut sit spes et salus fidei, iis qui accedent ad divinitatem tuam, renovatio animae corporis et spiritus, et remissio peccatorum, quia tu solus miserator et misericors es, longanimis et multae misericordiae et tibi debetur omnis gloria Patri, Filio et Spiritui sancto, nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen.

Et quinquies mensam et ejus quatuor latera Cruce signabit.

Finis benedictionum juxta Rituale Anba Gabrielis Patriarchae Alexandrini.

MONITUM DE SEQUENTIBUS LITURGIIS.

Sequentes Liturgiae Basilii et Gregorii Theologi secundum ritum Alexandrinum descriptae sunt, et primum eduntur ex Codice Bibliothecae Regiae Graeco et Arabico numero 3023°. charactere Aegyptiaco scripti; cujus formam dedit V. C. D. Bernardus de Montfaucon in Palaeographia sua. De illis Liturgiis dictum est in Dissertatione praevia, et in Notis dicetur.

LITURGIAE GRAECAE

ALEXANDRINAE.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ.

* * * * * * * * * * * * * *

Εὐχὴ τοῦ καταπετάσματος.

Ὁ ἱερεὺς λέγει ἐν ἑαυτῷ.

Δοξάζομέν σε δημιοῦργε καὶ βασιλεῦ τῶν ὅλων, καὶ προσκυνοῦμεν τὸ ἄῤῥητον καὶ σεβάσμιόν σου ὄνομα. Ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐλέησον ἡμᾶς, καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ πάντων πειρασμῶν, ὅτι παρὰ σου βοήθεια καὶ ἀντίληψις. Σῶσον τὸν λαόν σου, ὃν περιεποίησο διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ σοι ἡ τιμή.

LITURGIA S. BASILII ALEXANDRINA.

Ex Codice Graeco-Arabico.

Deest nonnihil.

Oratio Veli.

Sacerdos dicit secreto.

Te glorificamus opifex et rex omnium, et adoramus ineffabile et venerandum nomen tuum. Respice super nos et miserere nobis, et libera nos ab omnibus tentationibus, quia a te est auxilium, et protectio: salvum fac populum tuum quem adquisivisti per sanguinem Christi tui, per quem et cum quo tibi debetur gloria, etc.

Oratio alia ex divina Liturgia Apostoli et fratris Domini Jacobi.

Deus qui propter multam et inexplicabilem tuam erga homines caritatem, misisti unigenitum Filium tuum in mundum, ut ovem errabundam reduceret, ne repellas nos peccatores, qui offerimus tibi timendum hoc et incruentum sacrificium. Non enim in justitiis nostris confidentes sumus, sed in misericordia tua bona, per quam genus nostrum adquiris. Deprecamur et rogamus bonitatem tuam, procumbimusque coram te, ut non fiat in condemnationem populo tuo hoc institutum nobis ad salutem mysterium: sed sit in abolitionem peccatorum, ad renovationem animarum et corporum, et ad beneplacitum tuum Dei et Patris: et unigeniti filii tui: bonique et vivificantis et consubstantialis tibi Spiritus tui, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Εὐχὴ ἄλλη τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἀποστόλου καὶ ἀδελφοθέου Ἰακώβου.

Ὁ Θεὸς ὁ διὰ πολλὴν καὶ ἄφατον σου φιλανθρωπίαν ἐξαποστείλας τὸν μονογενῆ σου υἱὸν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα πεπλανημένον ἐπαναστρέψῃ πρόβατον, μὴ ἀποστραφῇς ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλούς, ἐγχειροῦντάς σοι τὴν φοβερὰν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν. Οὐ γὰρ ἐπὶ ταῖς δικαιοσύναις ἡμῶν πεποιθότες ἐσμέν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἐλέει σου τῷ ἀγαθῷ, δι' οὗ τὸ γένος ἡμῶν περιποιῇ. Ἱκετεύομεν τὴν σὴν ἀγαθότητα, καὶ προσπίπτομέν σοι, ἵνα μὴ γένηται εἰς κατάκριμα τῷ λαῷ σου, τὸ οἰκονομηθὲν ἡμῖν τοῦτο πρὸς σωτηρίαν μυστήριον, ἀλλ' εἰς ἐξάλειψιν ἁμαρτιῶν, εἰς ἀνανέωσιν ψυχῶν καὶ σωμάτων, εἰς εὐαρέστησιν σήν, τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, καὶ τοῦ μονογενοῦς σοῦ υἱοῦ, καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ζωοποίου, καὶ ὁμοουσίου σου πνεύματος, νῦν καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Oratio pro pace.

Pax omnibus.

Iterum precemur omnipotentem et misericordem Deum, Patrem Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, per quem obsecramus et rogamus te, Domine, amator hominum bone. Memento, Domine pacis, sanctae, unius, Catholicae et Apostolicae tuae Ecclesiae.

Εὐχὴ περὶ τῆς εἰρήνης.

Εἰρήνη πᾶσι.

Καὶ πάλιν παρακαλέσωμεν τὸν παντοκράτορα, καὶ ἐλεήμονα Θεόν, τὸν πατέρα τοῦ κυρίου δέ, καὶ Θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθὲ κύριε. Μνήσθητι κύριε τῆς εἰρήνης, τῆς ἁγίας, μόνης, καθολικῆς, καὶ ἀποστολικῆς σου ἐκκλησίας.

Προσεύχεσθε ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τῆς ἁγίας, μόνης, κλ'.

Τῆς ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης, μέχρι τῶν περάτων αὐτῆς, καὶ πάντων τῶν λαῶν, καὶ πάντων τῶν ποιμνίων. Τὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰρήνην, βράβευσον ταῖς ἁπάντων ἡμῶν καρδίαις· ἀλλὰ καὶ τοῦ βίου τούτου εἰρήνην ἡμῖν δώρησαι. Τὸν βασιλέα, τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, τοὺς ἄρχοντας, βουλὰς, δήμους, γείτονας ἡμῶν, εἰσόδους καὶ ἐξόδους ἡμῶν, ἐν πάσῃ εἰρήνῃ κατακόσμησον. Βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, τὴν σὴν εἰρήνην δὸς ἡμῖν, πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν, κτῆσαι ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἴδαμεν· τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν. Ζωοποίησον τὰς ἁπάντων ἡμῶν ψυχὰς, διὰ τοῦ ἁγίου σου πνεύματος· καὶ μὴ κατισχύσῃ θάνατος ἁμαρτίας καθ' ἡμῶν τῶν δούλων σου, μηδὲ κατὰ παντὸς τοῦ λαοῦ σου.

Orate pro pace unius, sanctae Ecclesiae, etc.

Quae est a finibus usque ad fines orbis, omniumque populorum, et omnium gregum. Pacem quae e coelo est immitte cordibus omnium nostrum: sed et vitae hujus pacem nobis concede. Regem, militares ordines, principes viros, consilia, plebes, vicinos nostros, ingressus et egressus nostros, omni pace exorna. Rex pacis, pacem tuam da nobis: omnia enim dedisti nobis. Posside nos, Deus: qui praeter te alium non novimus: nomen tuum appellamus. Vivifica omnium nostrum animas, per Spiritum tuum sanctum; neque praevaleat adversus nos servos tuos mors peccati, neque adversus omnem populum tuum.

Εὐχὴ περὶ τοῦ Πάπα.

Καὶ πάλιν παρακαλέσωμεν τὸν παντοκράτορα καὶ ἐλεήμονα Θεόν, τὸν πατέρα τοῦ κυρίου δὲ, καὶ Θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθὲ κύριε. Μνήσθητι κύριε τοῦ ἁγιωτάτου, καὶ μακαριωτάτου ἀρχιερέως ἡμῶν Ἄββα Δ'. συντηρήσων συντήρησον ἡμῖν αὐτὸν ἔτεσι πολλοῖς, καὶ χρόνοις εἰρηνικοῖς, ἐκτελοῦντα αὐτὸν τὴν ὑπό σου ἐμπεπιστευμένην αὐτῷ ἁγίαν ἀρχιερωσύνην, κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μακάριόν σου θέλημα· ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας,

Oratio pro Papa.

Rursus etiam rogemus omnipotentem et misericordem Deum, Patrem Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, per quem obsecramus et rogamus, te amator hominum, bone Domine. Memento, Domine, sanctissimi et beatissimi Pontificis nostri Abba N. Papae et Patriarchae magnae urbis Alexandriae. Conservans, conserva eum nobis, per annos multos et tempora pacifica, perfecte fungentem eo qui illi a te commissus est pontificatu sancto, secundum sanctam et beatam tuam

voluntatem, recte dispensantem verbum veritatis, pascentemque in sanctitate, et justitia populum tuum: cum omnibus Orthodoxis Episcopis, Presbyteris, Diaconis; cum omni plenitudine sanctae, solius, Catholicae et Apostolicae tuae Ecclesiae: pacem et sanitatem ipsis et nobis benigne concedens, diebus omnibus. Preces etiam illorum quas faciunt pro nobis et pro omni populo tuo, nosque pro ipsis, suscipe super coeleste et benedictum altare tuum, in odorem suavitatis. Omnem quidem inimicum ipsius visibilem aut invisibilem, contere et subjice sub pedibus ejus velociter: ipsum vero in sancta Ecclesia tua in pace et justitia conserva.

καὶ ποιμαίνοντα τὸν λαόν σου ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ· σὺν πᾶσιν ὀρθοδόξοις Ἐπισκόποις, Πρεσβυτέροις, Διακόνοις, σὺν παντὶ τῷ πληρώματι τῆς ἁγίας, καὶ μόνης, καθολικῆς, καὶ ἀποστολικῆς σου ἐκκλησίας· εἰρήνην, καὶ ὑγιείαν αὐτοῖς τε καὶ ἡμῖν χαριζόμενος ἐκ πασῶν τῶν ἡμερῶν. Τὰς δὲ εὐχὰς αὐτῶν ἃς ποιοῦνται ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν, πρόσδεξαι ἐπὶ τὸ οὐράνιον καὶ εὐλογημένον σου θυσιαστήριον εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. Πάντα μὲν ἐχθρὸν αὐτοῦ ὁρατὸν ἢ ἀόρατον σύντριψον καὶ καθυπόταξον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐπὶ τάχει· αὐτὸν δὲ ἐν τῇ ἁγίᾳ σου ἐκκλησίᾳ ἐν εἰρήνῃ καὶ δικαιοσύνῃ διαφύλαξον.

Oratio pro congregatione.

Rursus invocemus omnipotentem et misericordem Deum, patrem Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi per quem oramus........ *Deest ut videtur folium.* facientes voluntatem tuam sanctam, per gratiam et miserationes et benignitatem unigeniti Filii tui per quem et cum quo, etc.

Populus dicit. Credo in unum Deum.

Εὐχὴ περὶ τῆς ἐπισυναγωγῆς.

Καὶ πάλιν παρακαλέσωμεν, τὸν παντοκράτορα καὶ ἐλεήμονα θεόν, τὸν πατέρα κυρίου δὲ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δι' οὗ δεόμεθα......... τας τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον· χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, δι' οὗ, καὶ μεθ' οὗ, κλ'.

Ὁ λαὸς λέγει. Πιστεύω εἰς ἕνα θεόν.

Oratio osculi pacis S. Basilii.

Pax omnibus.

Domine Deus qui creasti nos et adduxisti in vitam istam, qui demonstrasti nobis vias ad salutem;

Εὐχὴ ἀσπασμοῦ τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Εἰρήνη πᾶσιν.

Κύριε ὁ θεὸς ὁ κτίσας ἡμᾶς καὶ ἀγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, ὁ ὑποδείξας ἡμῖν ὁδοὺς εἰς σωτηρίαν· ὁ χαρισάμενος ἡμῖν οὐ-

ρανίων μυστηρίων ἀποκάλυψιν. Σὺ εἶ ὁ θέμενος ἡμᾶς εἰς τὴν διακονίαν ταύτην, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματός σου τοῦ ἁγίου. Εὐδόκησον δὴ κύριε τοῦ γενέσθαι ἡμᾶς διακόνους τῆς καινῆς σου διαθήκης, λειτουργοὺς τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, ἵνα ἄξιοι γενώμεθα τοῦ προσφέρειν σοι δῶρά τε καὶ θυσίας, ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ σου ἀγνοημάτων. Καὶ δὸς ἡμῖν μετὰ παντὸς φόβου καὶ συνειδήσεως καθαρᾶς προσκομίσαί σοι τὴν πνευματικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν, ἣν προσδεξάμενος εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον, καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, ἀντικατάπεμψον ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος. Ναὶ ὦ θεὸς ἐπίβλεψον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἔπιδε ἐπὶ τὴν λογικὴν λατρείαν ἡμῶν ταύτην, καὶ πρόσδεξαι αὐτήν, ὡς προσεδέξω ἐκ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν· οὕτως καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν πρόσδεξαι τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐν τῇ χρηστότητί σου κύριε, καὶ δὸς γενέσθαι εὐπρόσδεκτα, ἡγιασμένα ἐν πνεύματι ἁγίῳ, εἰς ἐξιλασμὸν τῶν ἡμετέρων πλημμελημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ σου ἀγνοημάτων, καὶ εἰς ἀνάπαυσιν προκοιμηθέντων ψυχῶν, ἵνα καὶ ἡμεῖς οἱ ταπεινοί, καὶ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου καταξιωθέντες ἀμέμπτως λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, λάβωμεν τὸν μισθὸν τῶν πιστῶν καὶ φρονίμων οἰκονόμων, καὶ εὕρω-

qui largitus es nobis coelestium mysteriorum revelationem: tu es qui constituisti nos ad hoc ministerium in potestate Spiritus tui sancti. Placeat tibi, Domine, fieri nos ministros novi tui Testamenti; administratores sanctorum tuorum mysteriorum, ut digni efficiamur offerre tibi dona et sacrificia pro peccatis nostris, et populi tui ignorantiis. Et da nobis ut cum omni timore et conscientia pura, offeramus tibi spirituale hoc, et incruentum sacrificium: quod suscipiens super altare tuum sanctum, supercoeleste et spirituale, in odorem suavitatis, mitte invicem nobis gratiam sancti tui Spiritus. Ita, o Deus, aspice super nos, et intuere rationalem hunc cultum nostrum, et suscipe illum, sicut suscepisti eumdem ab sanctis Apostolis tuis: cultum hunc verum. Ita et ex manibus nostris, (quamvis) peccatorum, suscipe proposita dona ista, per bonitatem tuam Domine; et concede, ut accepta fiant, sanctificata per Spiritum sanctum, ad expiationem delictorum nostrorum, et populi tui ignorantiarum, et ad requiem animarum eorum qui obierunt, ut etiam nos humiles, peccatores, et indigni servi tui, digni effecti inculpate ministrandi ad altare sanctum tuum, accipiamus mercedem fidelium, et prudentium oeconomorum, et inveniamus gratiam et misericordiam in die timenda retributionis tuae justae et bonae.

Nunc autem da nobis pacem in omnibus, et omni modo; et caritatem tuam concede nobis, Domine Deus noster, ad fraternum amorem neque simulatum, quo possimus ex puro corde nos invicem vehementer diligere. Dignare mundare nos ab omni inquinamento, ab omni dolo, omni malo, et versutia, et mortifera injuriarum recordatione: nosque fac dignos omnes, Domine, salutandi invicem in osculo sancto, ut a condemnatione immunes, participes simus immortalis et supercoelestis doni tui, per miserationes unigeniti Filii tui, per quem benedictus es, et glorificatus cum omnibus sanctis, etc.

μιν χάριν καὶ ἔλεος ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ τῆς ἀνταποδόσεώς σου τῆς δικαίας καὶ ἀγαθῆς. Καὶ τὰ νῦν, δὸς ἡμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ· καὶ τὴν σὴν ἀγάπην, δώρησαι ἡμῖν κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσασθαι ἐκτενῶς. Χάρισαι παντὸς ἀποκάθαρον μολύσματος, παντὸς δόλου, καὶ πάσης κακίας, καὶ πανουργίας, καὶ τῆς θανατηφόρου μνησικακίας, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς πάντας δέσποτα, ἀσπάσασθαι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ, εἰς τὸ μετασχεῖν ἀκατακρίτως τῆς ἀθανάτου καὶ ἐπουρανίου σου δωρεᾶς, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, καὶ δεδοξασμένος σὺν πάντων ἁγίων.

Oratio alia osculi pacis.

Deus qui es magnus et aeternus: qui creasti hominem in incorruptione, et mortem quae per invidiam Diaboli intraverat in mundum, per vivificam praesentiam unigeniti Filii tui destruxisti: qui pace coelitus demissa terram implevisti, propter quam te Angelorum exercitus glorificaverunt dicentes, Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas; bona illa voluntate pacis tuae imple corda nostra. Dignare mundare nos ab omni inquinamento, ab omni malo et versutia, et mortifera injuriarum recordatione: Nosque fac dignos salutandi invicem in osculo sancto,

Εὐχὴ ἄλλη τοῦ ἀσπασμοῦ.

Ὁ θεὸς ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος, ὁ κτίσας ἐν ἀφθαρσίᾳ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν εἰσελθόντα φθόνῳ τοῦ διαβόλου θάνατον εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς ζωοποιοῦ παρουσίας τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ καθελών, καὶ τῆς οὐρανόθεν εἰρήνης ἐμπλήσας τὴν γῆν, ᾗ αἱ τῶν ἀγγέλων ἐδόξασάν σε στρατιαὶ λέγουσαι δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· εὐδοκίᾳ τῆς σῆς εἰρήνης ἔμπλησον τὰς καρδίας ἡμῶν. Χάρισαι παντὸς ἀποκάθαρον μολύσματος, παντὸς δόλου, καὶ πάσης κακίας, καὶ τῆς θανατηφόρου μνησικακίας, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς ἀσπάσασθαι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ εἰς τὸ μετασχεῖν ἀκατακρίτως

τῆς ἀθανάτου καὶ ἐπουρανίου σου δωρεᾶς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ τιμή, κλ'.

Εὐχὴ ἄλλη τοῦ ἀσπασμοῦ.

Πᾶσαν ὑπερεκκύπτει τοῦ λόγου δύναμιν, καὶ νοῦ φαντασίαν, ἡ τῶν σῶν δωρεῶν, ὦ δέσποτα φιλοτιμία. Ἃ γὰρ ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν ἀπέκρυψας, αὐτὰ τοῖς νηπίοις ἡμῖν ἀπεκάλυψας. Καὶ οἱ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἐπιθυμήσαντες ἰδεῖν οὐχ ἑωράκασιν αὐτά, διακονεῖν καὶ τούτοις ἁγιάζεσθαι, τοῖς ἁμαρτωλοῖς ἡμῖν ἐδωρήσω. Τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ παρέστησας ἡμῖν τὴν οἰκονομίαν καὶ τῆς θυσίας ταύτης τὴν μυσταγωγίαν, καθ' ἣν οὐ νομικὸν αἷμα, οὐ σαρκὸς δικαίωμα, ἀλλὰ πνευματικὸν μέν ἐστι τὸ πρόβατον, ἡ μάχαιρα δὲ λογική τε καὶ ἀσώματος. Ταύτην οὖν σοι προκομίζοντες τὴν θυσίαν, αἰτοῦμέν σε φιλάνθρωπε, καθάρισον ἡμῶν τὰ χείλη, καὶ πάσης ὑλικῆς ἐπιμιξίας τὸν νοῦν ἡμῶν ἐλευθέρωσον. Ἀντικατάπεμψον ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς ἀσπάσασθαι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ, εἰς τὸ μετασχεῖν ἀκατακρίτως τῆς ἀθανάτου καὶ ἐπουρανίου σου δωρεᾶς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ κλ'.

Καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμός.

Ὁ Διάκων λέγει. Στῶμεν καλῶς.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει. Ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

ut condemnationis immunes, participes simus immortalis et coelestis doni tui, in Christo Jesu Domino nostro, per quem, et cum quo tibi gloria et honor, etc.

Alia Oratio osculi pacis.

Omnem superat vim rationis, et intellectus imaginationem, donorum tuorum Domine, magnificentia: quae enim a sapientibus et prudentibus absconderas, ea parvulis nobis revelasti. Prophetae etiam et Reges cupientes ea videre, non viderunt, quae administrare, et per ea sanctificari dedisti nobis peccatoribus. Unigeniti Filii tui dispensationem nobis exhibuisti, et hujus sacrificii mystagogiam, in qua non legalis sanguis, non carnis justificatio, sed agnus spiritualis est: gladius quoque spiritualis et incorporeus. Hoc igitur sacrificium tibi offerentes, petimus a te amator hominum, purifica nostra labia, et ab omni mistione materiali mentem nostram libera. Mitte nobis invicem gratiam sancti tui Spiritus, et nos dignos fac, salutandi invicem in osculo sancto, ut condemnationis immunes, participes simus immortalis et coelestis doni tui, in Christo Jesu Domino nostro, per quem.

Datur osculum pacis.

Diaconus dicit. Stemus decenter.

Sacerdos alta voce. Dominus sit cum vobis omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Sursum habeamus corda.

Populus. Habemus ad Dominum.

Sacerdos. Gratias agamus Domino.

Populus. Dignum et justum est.

Sacerdos. Dignum et justum: dignum et justum: vere dignum est et justum.

Initium oblationis.

Domine qui es, Deus veritatis, existens ante saecula et regnans in saecula: qui in excelsis habitas in saeculum et humilia respicis: qui fecisti coelum, et terram, et mare, atque omnia quae in eis sunt: Pater Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, per quem omnia fecisti visibilia et invisibilia: qui sedes super thronum sanctae gloriae regni tui: qui ab omni sancta potestate adoraris.

Diaconus. Qui sedetis surgite.

Sacerdos. Cui adsistunt Angeli et Archangeli, Principatus et Potestates, Throni, Dominationes et Virtutes.

Diaconus dicit. Ad Orientem adspicite.

Qui circum te consistunt, Cherubim multi oculi, Seraphim sex alis instructi, semper laudantes, clamantes et dicentes.

Diaconus. Attendamus.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἄξιον καὶ δίκαιον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἄξιον καὶ δίκαιον, ἄξιον καὶ δίκαιον, ἀληθῶς ἄξιόν ἐστιν καὶ δίκαιον.

Ἀρχὴ τῆς προσκομιδῆς.

Ὁ ὢν δέσποτα κύριε, ὁ θεὸς τῆς ἀληθείας, ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ βασιλεύων εἰς τοὺς αἰῶνας· ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν. Ὁ ποιήσας οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ τὰ πάντα ἐποίησας τά τε ὁρατα καὶ τὰ ἀόρατα. Ὁ καθήμενος ἐπὶ θρόνου τῆς ἁγίας δόξης τῆς βασιλείας σου· ὁ παρὰ πάσης ἁγίας δυνάμεως προσκυνούμενος.

Ὁ Διακὼν λέγει. Οἱ καθήμενοι ἀναστῆτε.

Ὁ Ἱερεύς. Ὧι παραστήκουσιν ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι, ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, θρόνοι, κυριότητες καὶ δυνάμεις.

Ὁ Διάκονος λέγει. Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε.

Οἱ παρίστανται κύκλῳ σου, τὰ πολυόμματα Χερουβίμ, καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, διὰ παντὸς ὑμνοῦντα καὶ βοῶντα καὶ λέγοντα.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσχῶμεν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ.

Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἶ ἀληθῶς, κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν· ὃς ἔπλασας ἡμᾶς, καὶ ἔθου ἡμᾶς ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς· παραβάντας δὲ τὴν ἐντολήν σου διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὄφεως, καὶ ἐκπεσόντας ἡμᾶς ἐκ τῆς αἰωνίου ζωῆς, καὶ ἐξορισθέντας ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς οὐκ ἀπέῤῥιψας ἡμᾶς εἰς τέλος, ἀλλὰ διὰ παντὸς ἐπεσκέψω ἡμᾶς διὰ τῶν ἁγίων σου προφητῶν, καὶ ἐπ᾽ ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων, ἐπέφανες ἡμῖν τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς ἐκ πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐκ τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας σαρκωθεὶς καὶ ἐνανθρωπήσας, ὑπέδειξεν ἡμῖν ὁδοὺς σωτηρίας, χαρισάμενος ἡμῖν τὴν ἄνωθεν ἀναγέννησιν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον· ἡγίασεν ἡμᾶς τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ. Ὃς ἠγάπησε τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, ἔδωκεν ἑαυτὸν ἀντίλυτρον τῷ βασιλεύοντι ἡμῶν θανάτῳ, ἐν ᾧ κατειχόμεθα πεπρασμένοι ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ κατελθὼν διὰ τοῦ σταυροῦ εἰς τὸν ᾅδην, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· καὶ ἀνελθὼν εἰς οὐρανοὺς, ἐκάθισεν ἐν δεξίᾳ σου τοῦ πάτρος, ὁρίσας ἡμέραν ἀνταποδόσεως, καθ᾽ ἣν ἐπιφανεὶς κρῖναι τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κατὰ τὸ ἔλεός σου κύριε καὶ μή, κλ´.

Sanctus, Sanctus, Sanctus es vere, Domine Deus noster, qui plasmasti nos, et fecisti nos, et posuisti nos in paradiso voluptatis. Cum vero transgressi essemus praeceptum tuum, per deceptionem serpentis, et excidissemus vita aeterna, expulsique essemus ex paradiso voluptatis, non abjecisti nos usque in finem, sed continenter praecepisti nobis per sanctos tuos prophetas, et in fine dierum istorum illuxisti nobis per unigenitum Filium tuum Dominum Deum et Salvatorem nostrum Jesum Christum: qui ex Spiritu sancto et ex sancta Domina nostra Deipara et semper Virgine Maria, carnem assumens et homo factus, demonstravit nobis vias salutis, concedens nobis supernam regenerationem ex aqua et spiritu, et fecit nos sibi populum adquisitum: sanctificavit nos Spiritu tuo sancto. Qui dilexit suos qui erant in mundo, deditque seipsum redemptionem regnanti super nos morti, in qua detinebamur venumdati sub peccato: cumque descendisset per crucem in infernum, resurrexit ex mortuis tertia die; et cum ascendisset in coelum, sedit ad dexteram tuam Patris, definiens diem retributionis, in quo manifestatus judicabit orbem in justitia, et reddet unicuique secundum opus suum.

Populus. Secundum misericordiam tuam Deus, et non, etc.

Sacerdos. Reliquit nobis hoc magnum pietatis mysterium. Cum enim traditurus foret se ipsum in mortem pro mundi vita.

Populus. Credimus.

Accepit panem in sanctas, immaculatas, et beatas suas manus, cumque adspexisset in excelsa coelorum ad te patrem suum, Deum nostrum et Deum universorum: Et cum gratias egisset.

Populus. Amen.

Benedixit.

Populus. Amen.

Sanctificavit.

Populus. Amen.

Fregit, dedit sanctis suis discipulis et Apostolis dicens: Accipite, manducate: Hoc est corpus meum quod pro vobis et multis frangitur et datur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem.

Similiter et calicem postquam coenassent, cum miscuisset ex vino et aqua, gratias egit.

Populus. Amen.

Benedixit.

Populus. Amen.

Sanctificavit.

Populus. Amen.

Gustavit, et postea dedit sanctis suis discipulis et Apostolis dicens, Accipite, bibite ex eo omnes. Hic est sanguis meus Novi Testamenti qui pro vobis et multis effunditur in remissionem peccatorum: Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescumque enim

Ὁ Ἱερεύς. Κατέλιπεν δὲ ἡμῖν τοῦτο τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Μέλλων γὰρ παραδοῦναι ἑαυτὸν εἰς θάνατον, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

Ὁ Λαὸς λέγει. Πιστεύομεν.

Ἔλαβεν ἄρτον ἐπὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀμώμων καὶ μακαρίων αὐτοῦ χειρῶν· ἀναβλέψας εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν πρός σε τὸν ἑαυτοῦ πατέρα θεὸν ἡμῶν, καὶ θεὸν ὅλων: Εὐχαριστήσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Εὐλογήσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ἁγιάσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Κλάσας, μετέδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς, καὶ ἀποστόλοις, εἰπών· λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶν τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν κλώμενον καὶ διαδιδόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, εὐχαριστήσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Εὐλογήσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ἁγιάσας.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Γευσάμενος, πάλιν ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπών· λάβετε, πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό μου ἐστὶν τὸ αἷμα τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίετε

τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνητε δὲ καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν ὁμολογεῖτε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθω.

manducaveritis panem hunc et calicem hunc bibetis, mortem meam annunciabitis et resurrectionem; ascensionemque meam confitebimini, donec veniam.

Ὁ Λαὸς λέγει. *Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν. Τὸν θάνατόν σου κύριε.*

Populus. Amen. Amen. Amen. Mortem tuam Domine, etc.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. *Μεμνημένοι τοίνυν καὶ ἡμεῖς τῶν ἁγίων αὐτοῦ παθημάτων, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν σου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καθέδρας, καὶ τῆς ἐνδόξου καὶ φοβερᾶς πάλιν ἐλεύσεως, τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν δώρων σοι προσφέρομεν, κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν.*

Sacerdos. Memores igitur et nos sanctarum ipsius passionum et resurrectionis a mortuis, atque ad coelos adscensionis, sessionisque ad dextram tuam Dei et Patris, gloriosique et timendi secundi adventus, tua ex tuis donis tibi offerimus, pro omnibus, propter omnia, et in omnibus.

Ὁ Λαὸς λέγει. *Σὲ αἰνοῦμέν, σε εὐλογοῦμεν.*

Populus. Te laudamus: tibi benedicimus.

Ὁ Διάκονος λέγει. *Κλίνατε θεῷ μετὰ φόβου.*

Diaconus. Inclinamini Deo cum timore.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει ἐν ἑαυτῷ. *Καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, κύριε, ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου, καὶ προσκυνοῦμέν σε εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς τοὺς δούλους σου, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενά σου δῶρα ταῦτα, καὶ ἁγιάσαι καὶ ἀναδεῖξαι ἅγια ἁγίων.*

Sacerdos dicit secreto. Rogamus et deprecamur te amator hominum bone, Domine, nos peccatores et indigni servi tui, et adoramus te cum beneplacito bonitatis tuae: ut veniat Spiritus tuus sanctus super nos servos tuos, et super proposita haec dona tua, sanctificetque et efficiat ea sancta sanctorum.

Ὁ Διάκονος λέγει. *Προσχῶμεν.*

Diaconus. Attendamus.

Ὁ Λαὸς λέγει. *Ἀμήν.*

Populus. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει. *Καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, γίνεται εἰς τὸ ἅγιον σῶμα, αὐτοῦ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν.*

Sacerdos alta voce. Et faciat panem quidem istum, fieri corpus sanctum ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi in remissionem peccatorum, et vitam aeternam, ex illo participantibus.

Populus. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Sacerdos. Et calicem hunc, pretiosum sanguinem Novi Testamenti, ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, in remissionem peccatorum et vitam aeternam, ex illo participantibus.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο, τὸ τίμιον αἷμα τὸ τῆς καινῆς διαθήκης αὐτοῦ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν.

Populus. Amen. Kyrie eleison. *ter.*

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν. *Κύριε ἐλέησον.* γ'.

Et nos fac dignos Domine, communicandi mysteriis tuis sanctis, ad sanctificationem animae, corporis, et spiritus, ut efficiamur unum corpus et unus spiritus; et inveniamus partem, consequamurque haereditatem cum omnibus sanctis qui a saeculo tibi placuerunt.

Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς δέσποτα μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων εἰς ἁγιασμὸν ψυχῆς, καὶ σώματος καὶ πνεύματος, ἵνα γενώμεθα ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καὶ εὕρωμεν μέρος καὶ κλῆρον ἔχειν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι.

Memento, Domine, sanctae, unicae, Catholicae tuae Ecclesiae, et pacatam fac eam, quam adquisivisti pretioso sanguine Christi tui.

Μνήσθητι, κύριε τῆς ἁγίας, μόνης, καθολικῆς σου ἐκκλησίας, καὶ εἰρήνευσον αὐτήν, ἣν περιεποιήσω ἐν τῷ τιμίῳ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου.

In primis memento, Domine, sancti Patris nostri Archiepiscopi Abba N. Papae et Patriarchae magnae urbis Alexandriae, quem dignare sanctis tuis Ecclesiis praestare in pace salvum, gloriosum, sanum, longaevum, recte dispensantem verbum veritatis, et pascentem gregem tuum in pace.

Ἐν πρώτοις μνήσθητι κύριε τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεπισκόπου Ἄββα Δ. πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας, ὃν χαρίσαι ταῖς ἁγίαις σου ἐκκλησίαις, ἐν εἰρήνῃ σῶον, ἔντιμον, ὑγιῆ, μακροημερεύοντα, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ποιμαίνοντα τὸ ποίμνιόν σου ἐν εἰρήνῃ.

Memento, Domine, Orthodoxorum Presbyterorum, omnisque Ordinis Diaconici, et Ministerii, omniumque virginitatem servantium, et omnis fidelissimi populi tui.

Μνήσθητι κύριε τῶν ὀρθοδόξων πρεσβυτέρων, καὶ πάσης διακονίας, καὶ ὑπηρεσίας, καὶ πάντων τῶν ἐν παρθενίᾳ, καὶ παντὸς τοῦ πιστοτάτου λαοῦ σου.

Memento nostri Domine, ut omnium nostrum miserearis simul et semel.

Μνήσθητι ἡμῶν κύριε, τοῦ ἐλεῆσαι ἡμᾶς πάντας ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐφάπαξ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἐλέησον ἡμῶν ὁ Θεός, ὁ πατήρ, ὁ παντοκράτωρ.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἐλέησον ἡμῶν ὁ Θεός, ὁ παντοκράτωρ. γ'.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον. γ'.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε καὶ σωτηρίας τῆς πόλεως ἡμῶν ταύτης, καὶ τῶν ἐν πίστει Θεοῦ κατοικούντων ἐν αὐτῇ.

Μνήσθητι κύριε τοῦ ἀέρος, καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς.

Μνήσθητι κύριε τῶν ὑετῶν καὶ τῶν σπορίμων τῆς γῆς.

Μνήσθητι κύριε τῆς συμμέτρου ἀναβάσεως τῶν ποταμίων ὑδάτων.

Εὔφρανον πάλιν καὶ ἀνακαίνισον τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· τοὺς αὔλακας αὐτῆς μέθυσον· πλήθυνον τὰ γεννήματα αὐτῆς. Παράστησον ἡμῖν αὐτὸ εἰς σπέρμα, καὶ εἰς θερισμόν, καὶ νῦν εὐλογῶν εὐλόγησον. Τὴν ζωὴν ἡμῶν οἰκονόμησον. Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου, διὰ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ σου, διὰ τὴν χήραν καὶ τὸν ὄρφανον, διὰ τὸν ξένον, καὶ τὸν προσήλυτον, καὶ δι' ἡμᾶς πάντας τοὺς ἐλπίζοντας ἐπί σοι, καὶ ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σε ἐλπίζουσι, καὶ σὺ διδοὺς τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ. Ποίησον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἀγαθότητά σου, ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί. Πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύσωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, τὸ ποιεῖν τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον.

Populus. Miserere nostri Deus Pater omnipotens.

Sacerdos. Miserere nostri Deus Pater omnipotens. *ter.*

Populus. Kyrie eleison. *ter.*

Sacerdos. Memento etiam Domine salutis urbis nostrae hujus, et eorum qui cum fide Dei habitant in ea.

Memento, Domine, aëris et fructuum terrae.

Memento, Domine, pluviarum, et sementum terrae.

Memento, Domine, exundationis aquarum fluvialium juxta mensuram.

Laetifica etiam et renova faciem terrae: sulcos ejus inebria, multiplica genimina ejus. Praesta nobis illam, qualis esse debet ad sementem et ad messem: benedicendoque nunc benedic. Vitam nostram guberna. Benedic coronae anni benignitatis tuae, propter pauperes populi tui, propter viduam et orphanum, propter peregrinum et advenam, et propter nos omnes sperantes in te, et invocantes nomen tuum sanctum: oculi enim omnium in te sperant, et tu das escam illorum in tempore opportuno. Fac nobiscum secundum bonitatem tuam qui das escam omni carni. Imple gaudio et laetitia corda nostra, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundemus in omne opus bonum, ad faciendam voluntatem tuam sanctam.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Memento, Domine, eorum qui pretiosa haec dona tibi offerunt, et eorum a quibus, propter quos et per quos ea intulerunt, mercedemque coelestem illis omnibus tribue: quando quidem Domine, praeceptum est unigeniti Filii tui, memoriae sanctorum nos communicare. Etiam meminisse dignare Domine, eorum qui a saeculo tibi placuerunt, sanctorum Patrum, Patriarcharum, Apostolorum, Prophetarum, Praedicatorum, Evangelistarum, Martyrum, Confessorum, et omnis spiritus justi, qui in fide Christi consummatus est.

Praecipue vero sanctissimae, gloriosissimae, immaculatae, benedictionibus cumulatae, Dominae nostrae Deiparae, et semper Virginis Mariae.

Sancti gloriosi, Prophetae, Praecursoris, Baptistae, et Martyris Joannis.

Sancti Stephani primi Diaconorum et primi Martyrum.

Et sancti beatique Patris nostri Marci Apostoli et Evangelistae: et sancti Patris nostri Thaumaturgi Basilii.

Sancti N. cujus memoriam hodierna die celebramus, et omnis chori sanctorum tuorum, quorum precibus et intercessionibus, etiam nostri miserere, et salva nos propter nomen tuum sanctum quod invocatum est super nos.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε τῶν τὰ τίμια δῶρά σοι ταῦτα προσφερόντων, καὶ ὑπὲρ ὧν, καὶ δι' ὧν, καὶ ἐφ' οἷς αὐτὰ προσεκόμισαν, καὶ μισθὸν οὐράνιον παράσχου πᾶσιν αὐτοῖς. ἐπειδὴ δέσποτα πρόσταγμά ἐστιν τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τῆς μνήμης τῶν ἁγίων σου κοινωνεῖν ἡμᾶς. Ἔτι μνησθῆναι καταξίωσον κύριε, καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοι ἁγίων πατέρων, πατριαρχῶν, ἀποστόλων, προφητῶν, κηρύκων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει Χριστοῦ τετελειωμένου.

Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ὑπερενδόξου, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

Τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου, βαπτιστοῦ καὶ μάρτυρος Ἰωάννου.

Τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ πρωτοδιακόνου καὶ πρωτομάρτυρος.

Καὶ τοῦ ἁγίου μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ· καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν θαυματούργου Βασιλείου.

Τοῦ ἁγίου Δ. οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ἐπιτελοῦμεν, καὶ παντὸς χοροῦ τῶν ἁγίων σου, ὧν ταῖς εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις καὶ ἡμᾶς ἐλέησον, καὶ σῶσον διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ἡμᾶς.

Ὁ Διάκονος λέγει τὰ δίπτυχα.

Diaconus legit Diptycha.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει ἐν ἑαυτῷ.

Sacerdos secreto.

Ὁμοίως δὲ μνήσθητι κύριε καὶ πάντων τῶν ἱερωσύνῃ προαναπαυσαμένων, καὶ τῶν λαικῶν ταγμάτων· πάντων τὰς ψυχὰς ἀναπαύσας καταξίωσον, ἐν κόλποις τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ. Ἔκτρεψον, σύναψον εἰς τόπον χλόης, ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐν παραδείσῳ τρυφῆς, ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη καὶ στεναγμὸς ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου.

Similiter memento Domine et omnium ex Ordine sacerdotali qui pridem quieverunt, et eorum qui erant in statu saeculari. Praesta, omnium animas requiescere in sinibus sanctorum Patrum nostrorùm Abraham, Isaac, et Jacob. Induc et congrega eos in locum herbidum, super aquam requietis, in paradiso voluptatis, unde fugit dolor, tristitia et gemitus, in splendore sanctorum tuorum.

Καὶ μετὰ τὰ δίπτυχα Ἱερεὺς λέγει.

Et post Diptycha Sacerdos dicit.

Ἐκείνους μὲν κύριε τὰς ψυχὰς ἐκεῖ λαβὼν ἀνάπαυσον, καὶ βασιλείας οὐρανῶν καταξίωσον. Ἡμᾶς δὲ τοὺς ἐνταῦθα παροικοῦντας διατήρησον ἐν πίστει σου, καὶ ὁδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου χαριζόμενος ἡμῖν τὴν σὴν εἰρήνην, διὰ παντός, ἵνα σου καὶ ἐν τούτῳ καθὼς καὶ ἐν παντὶ δοξάσθῃ καὶ ὑψώθῃ, καὶ ὑμνήθῃ καὶ εὐλογήθῃ, καὶ ἁγιάσθῃ, τὸ πανάγιον καὶ ἔντιμον, καὶ εὐλογημένον ὄνομά σου, σὺν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.

Illis quidem Domine quorum animas accepisti, illic quietem tribue, eosque in regnum coelorum transferre dignare. Nos vero hic peregre habitantes, conserva in fide tua, et deduc nos ad regnum tuum, concedens nobis tuam pacem omni tempore, ut in hoc sicut et in omnibus, glorificetur, exaltetur, laudetur, benedicatur, et sanctificetur, sanctissimum, gloriosum, et benedictum nomen tuum, cum Christo Jesu et sancto Spiritu.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ὥσπερ ἦν.

Populus. Sicut erat.

Ὁ Διάκονος λέγει. Κατέλθετε οἱ διάκονοι.

Diaconus dicit. Descendite Diaconi.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Sacerdos. Pax omnibus.

Προοίμιον τῆς κλάσεως.

Prooemium fractionis.

Καὶ πάλιν εὐχαριστήσωμεν τῷ παντοκράτορι θεῷ, τῷ πατρὶ κυρίου δὲ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι νῦν κατηξίωσεν ἡμᾶς στῆναι ἐν τῷ ἁγίῳ τόπῳ,

Iterum gratias agamus omnipotenti Deo Patri Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui etiam nunc nobis per gratiam suam praestitit, ut staremus in sancto loco

isto, manusque levaremus, et ministraremus nomini sancto ejus. Illum igitur oremus, ut nos dignos efficiat communione et perceptione sanctorum ejus mysteriorum, immaculati corporis, et pretiosi sanguinis Christi ejus, omnipotens Dominus et Deus noster.

Diaconus. Orate.

Sacerdos. Pax omnibus.

καὶ ἐπάραι χεῖρας καὶ λειτουργῆσαι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ὀνόματι. Αὐτὸν οὖν παρακαλέσωμεν, ὅπως καταξιώσῃ ἡμᾶς τῆς κοινωνίας καὶ μεταλήψεως τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, τοῦ ἀχράντου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὁ παντοκράτωρ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσεύξασθε.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Oratio ad fractionem S. Basilii.

Deus noster, Deus salvos faciendi, tu doce nos gratias agere digne pro beneficiis tuis, quae praestitisti, et praestas nobis semper. Tu es Deus noster qui suscipis ista dona: munda nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, et doce perficere sanctitatem in timore tuo, ut in puro testimonio conscientiae nostrae suscipientes partem sanctificatorum tuorum, uniamur sancto corpori, et sanguini Christi tui, ea digne suscipientes. Teneamus Christum habitantem in cordibus nostris, et efficiamur templum sancti tui Spiritus. Ita Deus noster, neminem ex nobis reum facias tremendorum tuorum istorum mysteriorum: neque infirma anima, aut corpore (simus) quod ex illis indigne participaverimus. Sed da nobis ad extremum usque vitae spiritum digne suscipere spem sanctificationum tuarum, ad Viaticum vitae aeternae ad defensionem acceptabilem coram timendo tribunali

Εὐχὴ τῆς κλάσεως τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ θεὸς τοῦ σώζειν, σὺ ἡμᾶς δίδαξον, εὐχαριστεῖν ἀξίως τῶν εὐεργεσιῶν σου, ὧν ἐποίησας, καὶ ποιεῖς ἀεὶ μεθ' ἡμῶν· Σὺ εἶ ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος τὰ δῶρα ταῦτα. Καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, καὶ δίδαξον ἐπιτελεῖν ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ σου, ἵνα ἐν καθαρῷ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἁγιασμάτων σου, ἑνωθῶμεν τῷ ἁγίῳ σώματι, καὶ αἵματι τοῦ Χριστοῦ σου, ὑποδεξάμενοι ταῦτα ἀξίως. Σχῶμεν τὸν Χριστὸν κατοικοῦντα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ γενώμεθα ναὸς τοῦ ἁγίου σου πνεύματος. Ναὶ ὁ θεὸς ἡμῶν· καὶ μηδένα ἡμῶν ἔνοχον ποιήσῃς τῶν φρικτῶν σου τούτων μυστηρίων· μηδὲ ἀσθενῆ ψυχῇ καὶ σώματι, ἐκ τοῦ ἀναξίως αὐτῶν μεταλαμβάνειν. Ἀλλὰ δὸς ἡμῖν μέχρις τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς ἀξίως ὑποδέχεσθαι τὴν ἐλπίδα τῶν ἁγιασμάτων σου, εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου, εἰς ἀπολογίαν εὐπρόσδεκτον τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ σου, ὅπως

ἂν καὶ ἡμεῖς μετὰ πάντων ἁγίων, τῶν ἀπ᾽ αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, γενώμεθα μέτοχοι τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν, ὧν ἡτοίμασας τοῖς ἀγαπῶσί σε κύριε· καὶ καταξίωσον ἡμᾶς δέσποτα, μετὰ παῤῥησίας, ἀκατακρίτως τολμᾷν ἐπικαλεῖσθαί σε τὸν ἐπουράνιον Θεὸν πατέρα, καὶ λέγειν.

Christi tui, ut et nos cum omnibus sanctis qui a saeculo tibi placuerunt, fiamus participes aeternorum tuorum bonorum quae praeparasti diligentibus te Domine. Et fac nos dignos Domine ut cum fiducia, damnationis immunes, audeamus invocare te coelestem Deum Patrem, et dicere, etc.

Εὐχὴ ἄλλη τῆς κλάσεως.

Δέσποτα, κύριε, παντόκρατορ ὁ Θεός, ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος καὶ θαυμαστὸς ἐν δόξῃ· ὁ φυλάσσων τὴν διαθήκην σου καὶ τὸ ἔλεός σου τοῖς ἀγαπῶσί σε. Ὁ δοὺς ἡμῖν λύτρωσιν ἁμαρτιῶν διὰ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ζωὴ τῶν ἁπάντων, ἡ βοήθεια τῶν πρός σε καταφευγόντων, καὶ ἐλπὶς τῶν ἐπικαλουμένων σε· ᾧ παραστήκουσι χίλιαι χιλιάδες, καὶ μύριαι μυριάδες ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων, χερουβὶμ καὶ σεραφίμ, καὶ πᾶσα τῶν οὐρανίων δυναμέων πληθύς. Ὁ ἁγιάσας τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος. Καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ τῶν κρυφίων καὶ φανερῶν ἡμῶν ἁμαρτημάτων· καὶ πᾶν διανόημα ἀπάρεσκον τῇ ἀγαθότητί σου, μάκραν ἀπόστησον ἀφ᾽ ἡμῶν. Ἁγίασον ἡμῶν τὰς ψυχάς, τὰ σώματα, καὶ τὰ πνεύματα, τὰς συνειδήσεις, ὅπως ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ψυχῇ πεφωτισμένῃ, τολμῶμεν μετὰ παῤῥησίας, ἄτερ φόβου ἐπικαλεῖσθαί σε τὸν ἐπουράνιον Θεόν, πατέρα ἅγιον καὶ λέγειν.

Oratio alia ad fractionem.

Dominator Domine, Pater omnipotens, Deus magnus et mirabilis in gloria: qui custodis testamentum tuum et misericordiam tuam diligentibus te: qui dedisti nobis remissionem peccatorum per unigenitum Filium tuum, Dominum Deum et Salvatorem nostrum Jesum Christum. Vita omnium, auxilium eorum qui ad te confugiunt, et spes invocantium te; cui adsistunt millies millia, et decies millies dena millia sanctorum Angelorum et Archangelorum, Cherubim atque Seraphim et omnis coelestium virtutum multitudo. Qui sanctificasti proposita dona ista per illapsum sanctissimi tui Spiritus: munda nos ab occultis et manifestis peccatis nostris, et omnem cogitationem displicentem bonitati tuae, longe repelle a nobis. Sanctifica animas nostras, corpora, spiritus et conscientias, ut corde puro, et anima illuminata, audeamus cum fiducia, absque timore invocare te coelestem Deum, Patrem sanctum et dicere, etc.

Alia Oratio ad fractionem.

Qui adoptionis gratiam nobis largitus es per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, nunc etiam praesta ut absque simulatione, vel hypocrisi, corde puro, et conscientia fiduciae plena, labiisque non titubantibus invocemus te, Abba Pater: utque Ethnici multiloquii, simulque Judaicae stultitiae futilitatem abjicientes, humili voce quae Christianos deceat, orationis supplicationem tibi offerre, juxta salutarem unigeniti Filii tui institutionem valeamus: atque in sanctificatione animae, corporis et spiritus, increatum, sine principio et sine fine, audeamus inclamare omnium Dominum, coelestem Deum, Patrem sanctum, et dicere, etc.

Populus dicit Orationem dominicam: et ea dicta Sacerdos dicit.

Ita Pater bone et boni amator, ne nos inducas in tentationem, neque dominetur nobis omnis iniquitas; sed libera nos ab indecentibus operibus, cogitationibus, motibus, aspectibus et tactibus, et tentatorem re infecta depelle: comprime etiam insitos nobis naturales motus, et perniciosos ad peccandum impetus omnino a nobis reprime: per Dominum Deum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, per quem et cum quo, etc.

Diaconus. Inclinate capita vestra.

Εὐχὴ ἄλλη τῆς κλάσεως.

Τῆς υἱοθεσίας τὴν χάριν ἡμῖν παρασχόμενος διὰ λούτρου παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου· καὶ τὰ νῦν ἀξίωσον ἡμᾶς ἀνυποκρίτως, καθαρᾷ καρδίᾳ, συνειδότι πεπαῤῥησιασμένῳ, καὶ χείλεσιν ἀδιαπτώτοις ἐπικαλεῖσθαί σε ἀββά, ὁ πατήρ, ἵνα τῆς ἐθνικῆς βαττολογίας καὶ ἰουδαϊκῆς ἀπονοίας τὸ μάταιον ἀποθέμενοι, ταπεινῇ, καὶ χριστιανοῖς εὐπρεπῶς, ἐν φωνῇ τῆς προσευχῆς ἀναφέρειν σοι τὴν ἱκετηρίαν, κατὰ τὴν σωτηριώδη τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ νομοθεσίαν ἰσχύσωμεν· καὶ ἁγιασμῷ ψυχῆς, σώματός τε, καὶ πνεύματος, τὸν ἄκτιστόν τε καὶ ἄναρχον, καὶ ἀτελεύτητον τολμῶμεν ἀφόβως ἐπιβοᾶσθαι τὸν πάντων δεσπότην ἐπουράνιον θεὸν πατέρα ἅγιον, καὶ λέγειν.·

Ὁ Λαὸς λέγει τὸ Πάτερ ἡμῶν· καὶ μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν ὁ Ἱερεὺς λέγει.

Ναὶ πάτερ ἀγαθὲ καὶ φιλάγαθε, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς τὸν πειρασμόν, μηδὲ κατακυριευσάτω ἡμῶν πᾶσα ἀνομία· ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἀπρεπῶν ἔργων, καὶ διανοημάτων, κινήσεών τε καὶ βλεμμάτων, καὶ ἀφῶν. Καὶ τὸν μὲν πειραστὴν ἄπρακτον ἀποδίωξον· ἐπιτίμησον δέ, καὶ τοῖς ἐμφύτοις καὶ σωματικοῖς ἐν ἡμῖν κινήμασι· καὶ τὰς πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν ὁρμάς, κατολικάς τε ὁλικῶς ἀφ' ἡμῶν ἀναχαίτισον, διὰ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ. κλ'.

Ὁ Διάκονος. *Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν.*

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.

Ὁ Θεὸς οὕτως ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ χαρισάμενος ἡμῖν τὸ τῆς υἱοθεσίας ἀξίωμα, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν καὶ ἐσμέν, κληρόνομοι μέν σου τοῦ πατρός, συγκληρόνομοι δὲ τοῦ Χριστοῦ σου. Κλῖνον κύριε τὸ οὖς σου, καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν τῶν ἐπικλινάντων σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλάς, καὶ ἅγνισον ἡμῶν τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καθὼς ἁγνός ἐστιν ὁ μονογενής σου υἱός, ὃν μέλλομεν ὑποδέξασθαι. Καὶ φευγέτω μὲν πορνεία, καὶ ἀκάθαρτος λογισμός, διὰ τὸν ἐκ παρθένου γεννηθέντα Θεόν. Τῦφος δὲ καὶ ἄρχαιον κακὸν ὑπερηφάνεια, τὸν δι᾽ ἡμᾶς ἑαυτὸν ταπεινώσαντα. Δειλία, τὸν παθόντα σαρκί, καὶ τὸ τοῦ σταυροῦ στήσαντα τρόπαιον. Κενοδοξία, τὸν ῥαπισθέντα, καὶ μαστιχθέντα, καὶ μὴ ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων. Φθόνος καὶ φόνος, καὶ διχοστασία, καὶ μῖσος, τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὀργὴ καὶ μνησικακία, τὸν προσηλώσαντα τῷ σταυρῷ τὸ τῶν ὀφλημάτων χειρόγραφον· δαίμονες καὶ διάβολος τὸν τὰς πονηρὰς ἀρχὰς θριαμβεύσαντα, καὶ τὰς τοῦ σκότους ἐξουσίας ἀπεκδυσάμενον. Ἅπαν τὸ γεῶδες φρόνημα, τὸν ἀναληφθέντα εἰς οὐρανούς· ἵνα οὕτω καθαρῶς τοῦ καθαρωτάτου μυστηρίου μετασχῶμεν, καὶ ἁγιασθῶμεν ὁλοτελεῖ ψυχῇ, σώματι καὶ πνεύματι, σύσσωμοι, καὶ συμμέτοχοι καὶ σύμμορφοι γενόμενοι τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέσεως,

Oratio inclinationis capitis.

Deus qui tantopere dilexisti nos, ut concederes nobis adoptionis dignitatem, ut filii Dei vocaremur et essemus: haeredes quidem tui, Patris, cohaeredes autem Christi tui. Inclina Domine aurem tuam et audi nos inclinantes tibi capita nostra; et munda nostrum interiorem hominem, sicut purus est unigenitus Filius tuus quem suscepturi sumus. Fugiat fornicatio et immunda cogitatio, per eum qui ex Virgine natus est Deum: vanitas et antiquum malum superbia, eum qui pro nobis humiliavit semetipsum: timiditas, eum qui passus est carne, et crucis trophaeum erexit: vana gloriatio, eum qui alapis et flagellis caesus est, nec avertit faciem suam ab opprobrio sputorum: livor, homicidium, dissidium et odium, agnum Dei qui tulit peccatum mundi: ira et injuriarum memoria, eum qui affixit cruci chirographum debitorum: daemones et diabolus, eum qui malignas potestates triumphavit, et tenebrarum principatus spoliavit. Omnis terrena cogitatio, eum qui ad coelos assumptus est: ut ita caste, purissimi mysterii participes fiamus, sanctificemurque in integrum, in anima, corpore, et spiritu; concorporei, comparticipes, et uniformes effecti Christi tuo: impleaturque os nostrum laude, et labia

nostra exultatione, ut laudemus gloriam tuam, patris et unigeniti Filii tui aeterni, per quem, etc.

Alia oratio sancti Basilii post Pater noster.

Quoniam tuum est regnum, tua est potentia et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti nunc, etc.

Diaconus. Inclinate capita vestra Deo.

Oratio inclinationis capitis.

Dominator Domine, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, inclinantibus tibi capita sua benedic, eosque sanctifica, custodi, robora et virtute confirma. Ab omni opere malo averte illos, et omni operi bono adjunge illos, praestaque ut condemnationis immunes percipiant immaculata ista et vivifica mysteria ad remissionem peccatorum, ad Spiritus sancti communicationem, per gratiam misericordias et benignitatem, etc.

Alia apud Aegyptios ex Liturgia Praesanctificatorum Apostoli Marci post perceptionem sanctorum mysteriorum.

Perfecta sunt beneficentiae tuae munera, quae sunt timenda et superbenedicta mysteria unigeniti Filii tui, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Salutares ejus passiones confessi sumus, mortem ejus vivificam praedicavimus: sanctam ejus tertia die resurrectionem cre-

καὶ τὰ χείλη ἡμῶν ἀγαλλιάσεως, ὅπως ὑμνήσωμεν τὴν δόξαν σου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ προόντος· δι᾽ οὗ καὶ μεθ᾽ οὗ. κλ᾽.

Ἄλλο μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν, εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον.

Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξη τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν. κλ᾽.

Ὁ Διάκονος λέγει. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Θεῷ κλίνατε.

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.

Δέσποτα κύριε, ὦ πάτερ τῶν οἰκτιρμῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, τοὺς ὑποκεκληκότας σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς εὐλόγησον, ἁγίασον, φρούρησον, ὀχύρωσον, ἐνδυνάμωσον· ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ ἀπόστησον, παντὶ δὲ ἔργῳ ἀγαθῷ σύναψον, καὶ καταξίωσον ἀκατακρίτως μετασχεῖν τῶν ἀχράντων τούτων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ. κλ᾽.

Ἄλλο παρ᾽ Αἰγυπτίοις ἀπὸ τῶν προηγιασμένων τοῦ ἀποστόλου Μάρκου μετὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἁγίων μυστηρίων.

Τελειωθέντα τῆς εὐεργεσίας τὰ χαρίσματα, ἅτινά ἐστιν φοβερὰ καὶ ὑπερευλογημένα μυστήρια τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ σωτηριώδη αὐτοῦ παθήματα ὡμολογήσαμεν τὸν ζωοποιὸν αὐτοῦ θάνατον ἐκηρύξαμεν· τὴν ἁγίαν τριήμερον αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν

ἀνάστασιν ἐπιστεύσαμεν. Τὸ μυστήριον τετέλεσται. Εὐχαριστοῦμέν σοι κύριε, ὁ θεός, ὁ πατήρ, ὁ παντοκράτωρ, ὅτι τὸ ἔλεός σου μέγα ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κατηρτίσω ἡμῖν εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. Ἱκετεύομεν καὶ παρακαλοῦμεν τὴν σὴν ἀγαθότητα, φιλάνθρωπε, ἵνα ἁγνίσῃς ἡμᾶς πάντας τοὺς προςπίπτοντάς σοι, καὶ ἑνώσῃς σαυτῷ διὰ τῆς μεταλήψεως τῶν θείων σου μυστηρίων· γενώμεθα πεπληρωμένοι τοῦ ἁγίου σου πνεύματος, καὶ ἐστηριγμένοι ἐν τῇ σῇ εὐθείᾳ πίστει. Πληθησώμεθα ἐν ἐπιποθήσει τῆς σῆς ἀγαπήσεως ἀληθοῦς, καὶ δοξολογοῦντές σε πάντοτε, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ. κλ'.

didimus. Mysterium completum est: gratias agimus tibi, Domine Deus Pater omnipotens, quoniam misericordia tua magna est super nos, et ea perfecisti nobis, in quae desiderant Angeli prospicere. Supplicamus et rogamus bonitatem tuam amator hominum, ut purifices nos omnes qui prosternimur coram te, uniasque tibi ipsi per participationem divinorum tuorum mysteriorum, efficiamurque repleti sancto tuo Spiritu, et firmiter stabiliti in tua recta fide. Repleamur desiderio dilectionis tuae verae, et glorificantes te ubique in Christo Jesu Domino nostro, per quem et cum quo, etc.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσχῶμεν θεῷ μετὰ φόβου.

Diaconus. Attendamus Deo cum timore.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Sacerdos. Pax omnibus.

Δέσποτα κύριε, ὁ θεός, ὁ πατήρ, ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἰώμενος ἡμῶν τὰς ψυχάς, καὶ τὰ σώματα, καὶ τὰ πνεύματα. Σὺ ὁ ἐντειλάμενος Πέτρῳ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἁγίων σου μαθητῶν καὶ ἀποστόλων, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγοντος αὐτῷ, σὺ εἶ πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐσόμεθα τοίνυν καὶ ἡμεῖς οἱ δοῦλοί σου πατέρες μου καὶ ἀδελφοί, ἱερεῖς καὶ

Dominator, Domine Deus Pater omnipotens qui sanas animas nostras, corpora et spiritus. Tu es qui praecepisti Petro principi Sanctorum tuorum discipulorum et Apostolorum, ex ore unigeniti Filii tui Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi dicentis ei, Tu es Petrus, et super hanc Petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt adversus eam: et dabo tibi claves regni coelorum: et quodcumque ligaveris super terram erit ligatum in coelis: et quodcumque solveris super terram erit solutum in coelis. Simus igitur omnes servi tui, patres mei et fratres, Sacerdotes et Levitae, omnisque

populus tuus fidelis, prostratus coram sancta gloria tua in hac hora sancta, ferens simul pretiosam tuam crucem, simus omnes soluti et liberi ex ore mei peccatoris, per sanctum tuum Spiritum bonum et benignum. Deus, per Filium tuum qui tulit peccatum mundi, incipe susceptionem poenitentiae servorum tuorum ab ipsis, ad lucem agnitionis, ad propitiationem peccatorum: quia non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat: tu es enim Dominus: Dominus miserator et misericors, patiens multae misericordiae et verax, auferens injustitias, iniquitates, et peccata. Quod si quidquam peccaverimus, tibi verbo aut opere, remitte, dimitte et parce nobis, tanquam bonus et benignus Deus. Si enim iniquitates observaveris Domine, Domine quis sustinebit? quia apud te propitiatio est: quia tu es propitiatio peccatorum nostrorum, illuminatio et salvator animarum nostrarum. Deus, nos omnes libera, et omnem populum tuum libera ab omni peccato, abnegatione omni et blasphemia, ab omni maledictione et exsecratione, magia, veneficio, idololatria perjura, perjurio; ab anathemate, et dirarum imprecatione, a discidio formato, a sagitta volante, a lamento justorum et iniquorum, ab omni occursu haereticorum, et Ethnicorum. Concede nobis Domine mentem, prudentiam,

λευῖται, καὶ πᾶς ὁ λαός σου ὁ πιστός, ὁ προσπίπτων ἐνώπιον τῆς ἁγίας σου δόξης ἐν τῇ ἁγίᾳ ὥρᾳ ταύτῃ, καὶ βαστάζων τὸν τίμιόν σου σταυρόν, ἔσμεν πάντες λελυμένοι καὶ ἐλεύθεροι ἐκ τοῦ ἐμοῦ φώματος τοῦ ἁμαρτωλοῦ, διὰ τοῦ παναγίου σου πνεύματος, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ φιλανθρώπου. Θεέ, διὰ τὸν υἱόν σου τὴν τοῦ κόσμου ἁμαρτίαν ἀράμενον, ἄρξαι τῆς ὑποδοχῆς τῆς μετανοίας τῶν δούλων σου, ἐξ αὐτῶν, εἰς φῶς τῆς ἐπιγνώσεως, εἰς ἱλασμὸν ἁμαρτιῶν· ὅτι οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τοῦ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν· σὺ γὰρ εἶ κύριος, κύριος ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας. Καὶ εἴ τι σοι ἡμάρτομεν, εἴτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, ἄνες, ἄφες, συγχώρησον ἡμῖν, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεός. Ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρήσῃς κύριε, κύριε τίς ὑποστήσεται; ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστιν, ὅτι σὺ εἶ ἱλασμὸς τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὁ φωτισμὸς καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Ὁ Θεὸς πάντας ἡμᾶς ἐλευθέρωσον, καὶ ἅπαντα τὸν λαόν σου ἐλευθέρωσον, ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας, ἀπαρνήσεως πάσης καὶ βλασφημίας, ἀπὸ πάσης ἄρας καὶ κατάρας, μαγείας, φαρμακείας, εἰδωλολατρείας ἐπιόρκου, καὶ ἐπιορκίας· ἀπὸ ἀναθέματος καὶ καταθέματος, ἀπὸ χωρισμοῦ γινομένου, ἀπὸ βέλους πετομένου, ἀπὸ στεναγμοῦ δικαίων τε καὶ ἀδίκων, ἀπὸ πάσης ἀπαντήσεως αἱρετικῶν καὶ ἐθνικῶν. Χάρισαι ἡμῖν δέσποτα νοῦν καὶ σύνεσιν καὶ δύναμιν τοῦ

φυγεῖν ἕως τέλος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ δὸς ἡμῖν τὸ ποιεῖν τὴν σὴν εὐαρέστησιν. Γράψον τὰ ὀνόματα ἡμῶν μετὰ παντὸς χόρου τῶν ἁγίων σου ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ. κλ'.

Ὁ Ἱερεὺς ὑψοῖ τὸ σπουδικὸν καὶ ἐκφωνήσει.

Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον. γ'.

Εἷς πατὴρ ἅγιος· εἷς υἱὸς ἅγιος, ἓν πνεῦμα ἅγιον. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εὐλογητὸς κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει τὴν Ὁμολογίαν.

Σῶμα ἅγιον καὶ αἷμα τίμιον, ἀληθινὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Ἀμήν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Ἅγιον, τίμιον σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. Ἀμήν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Σῶμα καὶ αἷμα Ἐμμανουὴλ τοῦ θεοῦ ἡμῶν, τοῦτό ἐστιν ἀληθῶς. Ἀμήν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Πιστεύω, πιστεύω, πιστεύω καὶ ὁμολογῶ ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς, ὅτι αὐτή ἐστιν ἡ σὰρξ ζωοποιὸς

et virtutem ad fugiendum usque in finem ab omni opere malo adversarii, et da nobis ut faciamus semper quod tibi placitum est. Scribe nomina nostra cum omni choro Sanctorum tuorum in regno coelorum, in Christo Jesu Domino nostro, per quem et cum quo, etc.

Sacerdos elevat Σπουδικὸν: hoc est majorem Hostiae partem, et voce elevata clamat. Sancta sanctis.

Populus. Kyrie eleison. *ter.*

Unus Pater sanctus: unus Filius sanctus, unus Spiritus sanctus. Amen.

Sacerdos. Dominus cum omnibus vobis.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Benedictus Dominus in saecula. Amen.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos dicit Confessionem.

Corpus sanctum, et sanguis pretiosus Jesu Christi filii Dei. Amen.

Populus. Amen.

Sanctum, pretiosum corpus, et sanguis verus Jesu Christi filii Dei. Amen.

Populus. Amen.

Corpus et sanguis Emmanuelis Dei nostri, hoc est vere. Amen.

Populus. Amen.

Credo, credo, credo, et confiteor usque ad ultimum spiritum, quod sit ipsa caro vivifica unige-

niti Filii tui, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Accepit ipsam ex sancta Domina nostra, Deipara et semper Virgine Maria: et fecit illam unam cum divinitate sua, non mistione, confusione, aut alteratione. Confessus quoque est sub Pontio Pilato praeclaram confessionem: tradiditque pro nobis omnibus, ipsam carnem, super lignum crucis sanctae, voluntate sua. Vere credo, quod ejus divinitas nunquam omnino separata est ab ejus humanitate, non momento, aut nictu oculi. Tradidit ipsam ad liberationem; et ad remissionem peccatorum, et vitam aeternam illis qui ex ea participant. Credo eam ipsam vere esse.

Populus. Amen.

Diaconus. In pace et caritate, etc.

Sacerdos elevata voce. Per quem et cum quo te decet omnis gloria, honor et adoratio, Patri et Spiritui sancto nunc, etc.

Sacerdos dicit psalmum Lum. et orationem ad communionem diei convenientem.

Diaconus. Congregamini et intrate Diaconi, cum modestia.

Oratio gratiarum actionis, post perceptionem sanctorum mysteriorum.

Diaconus. Ad orationem state.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔλαβεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ ἐποίησεν αὐτὴν μίαν σὺν τῇ θεότητι αὐτοῦ, μὴ ἐν μίξει, μηδὲ ἐν φυρμῷ, μηδὲ ἐν ἀλλοιώσει. Καὶ ἐμαρτύρησε ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν· καὶ παρέδωκεν αὐτὴν ὑπὲρ ὑμῶν πάντων, ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ τοῦ ἁγίου, ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. Ἀληθῶς πιστεύω ὅτι θεότης αὐτοῦ οὐδ' οὐ μηδέποτε χωρισθεῖσα ἐξ ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, ἐν ἀτόμῳ, οὐδὲ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Μετέδωκεν αὐτὴν εἰς λύτρωσιν, καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτῆς μεταλαμβάνουσι. Πιστεύω ὅτι αὐτή ἐστιν ἀληθῶς. Ἀμήν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει. Δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν, κλ'.

Ὁ Λαὸς λέγει Ψαλμὸν ν'. καὶ τὸ κοινωνικὸν τῇ ἡμέρᾳ.

Ὁ Διάκονος λέγει. Συνάχθητε καὶ εἰσέλθετε οἱ διάκονοι μετ' εὐλαβείας.

Εὐχὴ εὐχαριστίας μετὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἁγίων μυστηρίων.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἐπὶ προσευχῇ στάθητε.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ *Διάκονος λέγει. Προσεύξασθε ὑπὲρ τῆς, κλ'.*

Diaconus. Orate pro, etc.

Ὁ *Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.*

Populus. Kyrie eleison.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην.

Sacerdos dicit hanc Orationem.

Ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν, καὶ ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγαλλιάσεως, ἐπὶ τῆς μεταλήψεως τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, κύριε. Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἡτοίμασας ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ τοῖς νηπίοις τὰς ἁγίας σου ἐκκλησίας. Ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Εὐλογητὸς εἶ ὁ θεὸς, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου, δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δι᾽ οὗ, κλ'.

Impletum est gaudio os nostrum et lingua nostra exultatione, ob perceptionem sanctorum tuorum mysteriorum, Domine. Quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, ea praeparasti Deus diligentibus nomen sanctum tuum, et revelasti ea parvulis Ecclesiae sanctae tuae. Ita Pater, quia sic fuit beneplacitum ante te. Benedictus es o Deus, Pater Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi.

Ὁ *Διάκονος λέγει. Τὰς κεφαλάς.*

Diaconus. Inclinate capita vestra.

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.

Oratio inclinationis capitis.

Δέσποτα κύριε ὁ θεός, ὁ πατὴρ ὁ παντοκράτωρ, ὁ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, τοῖς ἐπικαλουμένοις σε ἐν ἀληθείᾳ, ἔπιδε οὐρανόθεν εὐμενεῖ προσώπῳ, καὶ γαληνῷ ὄμματι ἐπὶ τοὺς δούλους σου· σοὶ γὰρ ἔκλιναν τοὺς ἑαυτῶν αὐχένας τῶν καρδιῶν, ἀπεκδεχόμενοι τὸ παρά σου μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος, τὸ παρά σου ἐλέους καὶ εὐλογίας λαβεῖν. Εὐλόγησον αὐτοὺς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῷ πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ. Ἄγγελον εἰρηνικὸν τῇ ἑκάστῃ ἡμῶν ζωῇ παρακατάστησον, φρουροῦντα, διατηροῦντα, διαφυλάσσοντα, φωτίζοντα, ὁδηγοῦντα ἡμᾶς εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Ἀλλὰ ἐλεῶν ἐλέησον, καὶ οἰκτείρων σῶσον, οἰκτείρησον, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεός σου. Τὴν δὲ

Dominator Domine Deus Pater omnipotens, qui facis misericordiam in millia, invocantibus te in veritate, respice de coelo facie benigna, et oculo sereno super servos tuos: tibi enim inclinaverunt colla cordium sua, exspectantes a te magnam et divitem misericordiam, et a te misericordiam et benedictionem consequi. Benedic eos omni benedictione spirituali: sanctifica eos in Spiritu tuo sancto. Angelum pacificum uniuscujusque nostrum vitae praefice, custodientem, servantem, protegentem, illuminantem, dirigentem nos ad omne opus bonum. Miserans miserere, et clementer salva

et miserere: in aeternum est misericordia tua. Sanctam etiam hanc diem, omnesque dies vitae nostrae, da nobis Domine Deus, absque peccato transigere, cum omni gaudio, sanitate, pace, salute, beneficiis, sanctimoniaque omni, et tuo timore perficere, per gratiam, miserationes et benignitatem Christi Jesu, cum quo benedictus es et glorificatus cum Spiritu sancto.

Oratio dicenda per dies quadragesimales sancti jejunii.

Dominator Domine omnipotens qui creaturam omnem in sapientia condidisti: qui per ineffabilem tuam providentiam, et multiplicem bonitatem adduxisti nos ad venerabiles dies istos, in purgationem animarum et corporum, passionum coercitionem, et spem resurrectionis: Qui per quadraginta dies tabulas divinis characteribus inscriptas dedisti servo tuo Moysi; concede etiam nobis, o bone, certamen praeclarum, cursum jejunii perficere: fidem indivisam servare: capita draconum invisibilium conterere, victoresque peccati renunciari, et damnationis immunes pervenire ad adorandam sacram resurrectionem: quoniam sanctum est nomen tuum Patris, et Filii et Spiritus sancti nunc etc.

Oratio dimissionis, ad manuum impositionem.

Adesto Domine servis tuis, laudantibus et invocantibus te, et deduc eos auxilium praestans, in omni

ἁγίαν ἡμέραν ταύτην καὶ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν, δὸς ἡμῖν κύριε ὁ θεὸς ἀναμαρτήτως διελθεῖν μετὰ πάσης χαρᾶς, ὑγιείας, εἰρήνης, σωτηρίας, εὐεργεσίας, παντὸς ἁγιασμοῦ, καὶ τοῦ σου φόβου ἐπιτελέσαι, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, καὶ δεδοξασμένος σὺν πνεύματι ἁγίῳ.

Εὐχὴ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν τῶν ἁγίων νηστειῶν.

Δέσποτα κύριε παντόκρατορ, ὁ πᾶσαν κτίσιν ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας· ὁ διὰ τὴν ἄφατόν σου πρόνοιαν, καὶ πολλὴν ἀγαθότητα ἀγαγὼν ἡμᾶς εἰς τὰς πανσέπτους ἡμέρας ταύτας, πρὸς καθαρισμὸν ψυχῶν καὶ σωμάτων, πρὸς ἐγκράτειαν παθῶν, πρὸς ἐλπίδα ἀναστάσεως. Ὁ διὰ τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν πλάκας χειρίσας, τὰ θεοχάρακτα γράμματα τῷ θεράποντί σου Μωσῇ, παράσχου καὶ ἡμῖν ἀγαθὲ τὸν ἀγῶνα τὸν καλόν, τὸν δρόμον τῆς νηστείας ἐκτελέσαι· τὴν πίστιν ἀδιαίρετον τηρῆσαι· τὰς κεφαλὰς τῶν ἀοράτων δρακόντων συνθλάσαι, νικήτας τε τῆς ἁμαρτίας ἀναφανῆσαι, καὶ ἀκατακρίτως φθάσαι καὶ προσκυνῆσαι τὴν ἁγίαν ἀνάστασιν. Ὅτι ἅγιον ὑπάρχει τὸ ὄνομά σου, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν, κλ'.

Εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως, εἰς τὴν χειροθεσίαν.

Τοῖς δούλοις σου κύριε τοῖς ὑμνοῦσί τε καὶ προσκαλουμένοις σε γένου, καὶ διόδευσον βοηθῶν αὐ-

τοῖς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ. Ἀνάστησον τὰς ἑαυτῶν καρδίας ἀπὸ τῶν τῆς γῆς ἀτόπων λογισμῶν. Δώρησαι αὐτοῖς τοῦ ζῆν αὐτοὺς, καὶ φρονεῖν τὰ τῶν ζώντων, καὶ συνιέναι τὰ σά. Ὁ εὐλογῶν τοὺς εὐλογοῦντάς σε κύριε, καὶ ἁγιάζων τοὺς ἐπί σοι πεποιθότας, σῶσον τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου· τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας σου φύλαξον. Ἁγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ οἴκου σου· Σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον τῇ θεϊκῇ σου δυνάμει, καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἡμᾶς ὁ θεὸς τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σοί.

Τοὺς νοσοῦντας θεράπευσον.

Τοὺς ἀποδημήσαντας εἰρήνευσον.

Τοὺς ἀέρας ἔγκρασον.

Καὶ τοὺς καρποὺς τῆς γῆς εὐλόγησον. Εἰρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι, ταῖς ἐκκλησίαις σου, τοῖς ἱερεῦσι, τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, τῷ στρατῷ, καὶ παντὶ τῷ λαῷ σου.

Τοὺς προκοιμηθέντας ἀνάπαυσον· τῶν προσενεγκάντων τὰ δῶρα καὶ δι᾽ ὧν προσήγαγον, μνημόνευσον.

Τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ὄντας, σῶσον.

Καὶ ἡμῖν τὴν χάριν σου ἐξαπόστειλον. Ἐν τριαδικῇ πίστει ἕως ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς ἡμᾶς τελείωσον· ὅτι πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἐκ σοῦ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Καί σοι τὴν δόξαν, καὶ τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν προσκύνησιν ἀναπέμπομεν, τῷ πατρὶ, καὶ τῷ μονογενεῖ σου υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ σου πνεύματι, νῦν, κλ᾽.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἡ χάρις τοῦ

opere bono. Erige corda eorum a terrenis omnibus absurdis cogitationibus. Da illis vivere et sapere quae vivos decent, et tua intellectu percipere. Qui benedicis benedicentes te Domine, et sanctificas eos qui in te confidunt, salva populum tuum, et benedic haereditati tuae; et custodi Ecclesiae tuae plenitudinem. Sanctifica diligentes decorem domus tuae. Tu eis gloriam retribue per divinam potentiam tuam, et ne derelinquas nos Deus sperantes in te.

Aegrotos sana.

Peregrinantibus pacem tribue.

Aëres tempera.

Et fructibus terrae benedic. Da pacem mundo tuo, Ecclesiis tuis, Sacerdotibus, Regibus nostris, exercitui et omni populo tuo.

Defunctis requiem praesta: eorumque qui dona obtulerunt, et pro quibus obtulerunt, memor esto.

Eos qui in quacumque tribulatione et angustia sunt, salva.

Et nobis gratiam tuam mitte. In Trinitatis fide, nos usque ad ultimum vitae nostrae spiritum, perfice, quoniam omne datum bonum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a te Patre luminum. Et tibi gloriam, gratiarum actionem et adorationem mittimus, Patri et unigenito Filio tuo, et Spiritui sancto tuo nunc, etc.

Diaconus. Gratia Domini Dei

et Salvatoris nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Ite in pace.

Populus. Kyrie eleison. *bis.* Domine benedic. Amen.

Sacerdos dicit benedictionem dimissionis.

Diaconus. Iterum, ite in pace.

Diaconi dicunt. Iterum salvatus. Domine benedic. Amen.

Sacerdos dicit orationem dimissionis Diaconorum.

Postquam perfecimus sacram Liturgiam, sicut jussi sumus Domine, et perceptione sanctorum immaculatorum, immortalium, coelestium et tremendorum mysteriorum digni facti sumus, imus de virtute in virtutem nos peccatores et indigni servi tui, digni facti ministrandi altari sancto tuo, qui tibi obtulimus incruentum sacrificium, immaculatum corpus et pretiosum sanguinem magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi: ad gloriam tuam, Patris sine principio, ipsiusque unigeniti Filii tui, et Spiritus sancti, boni, vivificantis et consubstantialis tibi. Oramus ut ad dexteram tuam consistere mereamur in die tua timenda et justa, per intercessiones et supplicationes gloriosissimae dominae nostrae Deiparae semperque Virginis Mariae, et omnium sanctorum tuorum, quoniam benedictus es nunc, etc.

Explicit in pace divina Litur-

κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον. β'. Κύριε εὐλόγησον. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει τὴν εὐλογίαν τῆς ἀπολύσεως.

Ὁ Διάκονος λέγει. Καὶ πάλιν πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Οἱ Διάκονοι λέγουσιν. Καὶ πάλιν σωθείς. Κύριε εὐλόγησον. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως τῶν Διακόνων.

Τελέσαντες τὴν ἱερὰν λειτουργίαν καθὼς προσετάχθημεν κύριε, καὶ τῆς μεταλήψεως τῶν ἁγίων, ἀχράντων, καὶ ἐπουρανίων φρικτῶν μυστηρίων καταξιωθέντες, ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν πορευόμεθα, ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου, οἱ καταξιωθέντες λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προσενεγκόντες σοι τὴν ἀναίμακτον θυσίαν, τὸ ἄχραντον σῶμα, καὶ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν σου τοῦ ἀνάρχου πατρός, καὶ αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ καὶ σοι ὁμοουσίου. Αἰτούμεθα τυχεῖν καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν σου παραστάσεως, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου τῇ φοβερᾷ καὶ δικαίᾳ, διὰ τῶν πρεσβειῶν καὶ ἱκεσιῶν, τῆς ὑπερενδόξου δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου, ὅτι εὐλογητὸς εἶ νῦν, κλ'.

Ἐτελειώθη ἐν εἰρήνῃ ἡ θεία λει-

τουργία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν τοῦ Θαυματουργοῦ Βασιλείου.

Δέον εἰδέναι ὅτι τό, Ἐπλήθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν, οὐ λέγει ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ε· τῇ μεγάλῃ, ἀλλ' ἐρεῖ ἀντὶ τοῦ Ἐπλήθη.

Εὐχαριστοῦμέν σοι δέσποτα φιλάνθρωπε εὐέργετα τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ καὶ ὡς ἐν τῇ παρούσῃ σήμερον ἡμέρᾳ, καταξιώσας ἡμᾶς τῶν ἐπουρανίων σου καὶ ἀθανάτων μυστηρίων ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, ἕως εἰς τέλος.

gia sancti Patris nostri Thaumaturgii Basilii.

Sciendum est quod Impletum est gaudio os nostrum, *non dicit Sacerdos feria quinta majori, sed illius Orationis loco dicit.*

Gratias agimus tibi Domine hominum amator, benefactor animarum nostrarum, qui die huic hodierno simili dignos fecisti nos, coelestium et immortalium mysteriorum, quae oculus non vidit *usque ad finem.*

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ.

Ὁ ἐπισκεψάμενος ἡμᾶς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς δέσποτα κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ χαρισάμενος ἡμῖν παῤῥησίαν, τοῖς ταπεινοῖς καὶ ἁμαρτωλοῖς, καὶ ἀναξίοις δούλοις σου, παραστῆναι τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προσφέρειν σοι τὴν φοβερὰν καὶ ἀναίμακτον θυσίαν, ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ σου ἀγνοημάτων, εἰς ἄνεσιν καὶ ἀνάπαυσιν τῶν προκοιμηθέντων πατέρων ἡμῶν καὶ ἀδελφῶν, καὶ στηριγμὸν παντὸς τοῦ λαοῦ σου. Ἐπίβλεψον εἰς ἐμὲ τὸν ἀχρεῖον δοῦλόν σου, καὶ ἐξάλειψόν μου τὰ παραπτώματα, διὰ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν· καὶ

DIVINA LITURGIA SANCTI PATRIS NOSTRI GREGORII.

Qui visitasti nos in misericordia et miserationibus, Dominator Domine Jesu Christe, et concessisti fiduciam nobis abjectis, peccatoribus et indignis servis tuis, adstandi sancto altari tuo, et offerendi tibi timendum et incruentum sacrificium, pro peccatis nostris et populi tui ignorantiis: ut sit ad remissionem et requiem eorum qui pridem dormierunt, patrum et fratrum nostrorum, et ad confirmationem omnis populi tui. Respice super me inutilem servum tuum, et dele offensas meas, per benignitatem tuam: et munda labia mea et cor ab omni sorde carnis et

spiritus; remove quoque a me omnem cogitationem turpem et imprudentem, et fac me dignum per virtutem sancti tui Spiritus, hoc ministerio. Suscipe etiam me per bonitatem tuam, dum accedo ad altare sanctum tuum, et dignare ut accepta fiant dona quae tibi mox offerenda sunt, per manus nostras, compatiens infirmitatibus nostris: et ne rejicias me a facie tua, neque abomineris indignitatem meam: verum miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum, dele iniquitatem meam: ut a damnatione immunis, accedens coram gloria tua, dignus efficiar protectione tua, et illuminatione sancti tui Spiritus: neque ut servus peccati, reprobus efficiar: sed ut servus qui invenit gratiam, misericordiam, et remissionem peccatorum, et nunc et in futuro saeculo. Ita Dominator omnipotens, Domine qui potes omnia, exaudi deprecationem meam. Tu enim es qui omnia operaris in omnibus: omnesque a te tuum in omnibus auxilium requirimus, et defensionem, quia benignus es erga homines et glorificatus, Jesu Deus noster, cum Patre tuo initii experte, et sancto tuo Spiritu, nunc et semper.

Oratio post praeparationem sancti altaris.

Dominator Domine Jesu Christe

καθάρισόν μου τὰ χεῖλη καὶ τὴν καρδίαν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκός τε καὶ πνεύματος· καὶ ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ πάντα λογισμὸν αἰσχρόν τε καὶ ασύνετον· καὶ ἁγίασόν με τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου σου πνεύματος εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην, καὶ πρόςδεξαί με διὰ τὴν σὴν ἀγαθότητα, προςεγγίζοντα τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ· καὶ εὐδόκησον κύριε δεκτὰ γενέσθαι τὰ μέλλοντα προςαγόμενά σοι δῶρα, διὰ τῶν ἡμετέρων χειρῶν, συγκαταβαίνων ταῖς ἐμαῖς ἀσθενείαις· καὶ μὴ ἀποῤῥίψῃς με ἀπὸ τοῦ προςώπου σου· μὴ βδελύξῃς με, τὴν ἐμὴν ἀναξιότητα, ἀλλ' ἐλέησόν με ὁ θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου, ἵνα ἀκατακρίτως προςελθὼν κατενώπιον τῆς δόξης σου, καταξιώθω τῆς σκέπης σου, καὶ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος· καὶ μὴ ὡς δοῦλος ἁμαρτίας ἀποδόκιμος γένωμαι, ἀλλ' ὡς δοῦλος, ὃς εὕρω χάριν καὶ ἔλεος καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ἐν τῷ νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Ναὶ δέσποτα παντόκρατορ, παντοδύναμε κύριε, ἐπάκουσον τῆς δεήσεώς μου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ τὰ πάντα ἐνεργῶν ἐν πᾶσι· καὶ τὴν παρά σου πάντες ἐπιζητοῦμεν ἐπὶ πᾶσι βοήθειάν τε καὶ ἀντίληψιν· ὅτι φιλάνθρωπος εἶ, καὶ δεδοξασμένος ὑπάρχεις Ἰησοῦ ὁ θεὸς ἡμῶν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρί, καὶ τῷ ἁγίῳ σου πνεύματι, νῦν καὶ ἀεί.*

Εὐχὴ μετὰ τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου.

Δέσποτα κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ

θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ τῆς σωτηριώδους παρουσίας σου καὶ τῆς ἐλλάμψεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος καταξιώσας ἡμᾶς τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἁμαρτωλοὺς καὶ ἀναξίους δούλους σου παραστῆναι τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προσφέρειν καὶ λειτουργεῖν, τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις τῆς καινῆς σου διαθήκης. Αὐτὸς ζωοποιέ, καὶ ἀγαθῶν χορηγέ, ποίησον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθόν, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς ἐν καθαρῷ συνειδότι λατρεῦσαί σοι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ ἐν ἁγιασμῷ ταύτην σοι τὴν θείαν προσενέγκειν λειτουργίαν, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ἀπόλαυσιν τῆς μελλούσης μακαριότητος. Μνήσθητι ἀγαθέ, εὐέργετα, βασιλεῦ τῶν αἰώνων, καὶ τῆς κτίσεως ἁπάσης δημιουργέ, τῶν προσενεγκάντων, καὶ δι' ὧν προσήγαγον· καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους διαφύλαξον ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τῶν θείων σου μυστηρίων· ὅτι ηὐλόγηται, καὶ ἡγίασται, καὶ δεδόξασται, τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ἅγιον ὄνομά σου, μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν, καί.

Deus noster, qui per salutarem adventum tuum et illuminationem sanctissimi Spiritus tui dignos fecisti nos abjectos, peccatores et indignos servos tuos adstandi sancto altari tuo, et offerendi, administrandique mysteria immaculata novi tui Testamenti. Ipse qui vitam praestas, et bona suppeditas, fac nobiscum signum in bonum et praesta nobis, ut in pura conscientia cultum exhibeamus tibi omnibus diebus vitae nostrae et cum sanctitate divinum hoc tibi offeramus ministerium, in remissionem peccatorum et in fruitionem futurae beatitudinis. Memento bone, benefice, rex saeculorum et creaturae omnis opifex, eorum qui obtulerunt, et pro quibus obtulerunt: nosque indemnatos conserva in consecratione divinorum mysteriorum: quoniam benedictum est, sanctificatum et glorificatum, gloriosissimum, et magnificum sanctum nomen tuum, simulque Patris et sancti Spiritus, nunc, etc.

Εὐχὴ τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου.

Εἰρήνη πᾶσιν.

Δέσποτα κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῖς ἁγίοις σου μαθηταῖς καὶ ἱεροῖς σου ἀποστόλοις εἰπών, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν· ὑμῶν γὰρ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει. Καὶ

Oratio sancti Evangelii.

Pax omnibus.

Dominator Domine Jesu Christe Deus noster, qui sanctis tuis discipulis et sacris Apostolis tuis dixisti, quoniam multi Prophetae et justi cupierunt videre quae vidistis, et non viderunt: et audire quae auditis et non audierunt: vestri autem beati sunt oculi, quia vident, et aures vestrae, quia au-

diunt. Digni quoque efficiamur, nunc audire et facere sancta tua Evangelia, per obsecrationes sanctorum tuorum.

καταξιωθείημεν ἄρτι τοῦ ἀκοῦσαι καὶ ποιῆσαι τὰ ἅγιά σου εὐαγγέλια, ταῖς λιταῖς τῶν ἱερῶν σου.

Memento igitur etiam nunc Domine, omnium eorum qui nobis indignis praeceperunt, ut eorum memoriam haberemus inter supplicationes et obsecrationes, quas tibi offerimus, Domine Deus noster. Qui pridem obierunt, illis requiem praesta: aegrotos sana; tu enim es vita omnium nostrum, salus, spes, medela et resurrectio propria omnium nostrum, et tibi gloriam, honorem et adorationem sursum mittimus, cum omnipotente et omnia vidente genitore tuo, et sanctissimo, vitaeque autore principe, tibique consubstantiali tuo Spiritu, nunc et semper, etc.

Μνημόνευσον οὖν δέσποτα καὶ νῦν, πάντων τῶν ἐντειλαμένων ἡμῖν ἀναξίοις, τοῦ μνημονεύειν αὐτῶν εἰς τὰς δεήσεις ἡμετέρας, καὶ τὰς αἰτήσεις, ἃς ἀναβιβάζομέν σοι κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν. Τοὺς προτετελευτηκότας, ἀνάπαυσον αὐτούς· κάμνοντας, ἔῤῥωσον αὐτούς· σὺ γὰρ εἶ ζωὴ ἡμῶν πάντων, καὶ σωτηρία ἡμῶν πάντων· καὶ ἐλπὶς ἡμῶν πάντων, καὶ ἴασις ἡμῶν πάντων, καὶ ἀνάστασις οἰκεία πάντων ἡμῶν· καὶ σοι τὴν δόξαν, τιμὴν, καὶ προσκύνησιν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ παντοκράτορί σου, καὶ παντεπόπτῃ τέκοντι καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ζωαρχικῷ καὶ ὁμοουσίῳ σου πνεύματι νῦν καὶ ἀεί.

Oratio Veli.

Nullus dignus est eorum qui illigati sunt carnalibus desideriis et voluptatibus accedere aut ministerium exhibere tibi, Rex gloriae. Nam ministrare tibi, magnum est et timendum, ipsisque coelestibus potestatibus impervium. Attamen per inexplicabilem et immensam benignitatem tuam erga homines, absque conversione aut mutatione, factus es homo, Pontifexque nobis designatus es, Liturgicique hujus et incruenti sacrificii celebrationem tradidisti nobis, tanquam omnium dominus. Tu enim dominaris in

Εὐχὴ τοῦ καταπετάσματος.

Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς, προσέρχεσθαι, ἢ προσεγγίζειν, ἢ λειτουργεῖν σοι βασιλεῦ τῆς δόξης. Τὸ γὰρ διακονεῖν σοι, μέγα καὶ φοβερὸν, καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσιν ἀπρόσιτον. Ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἄμετρόν σου φιλανθρωπίαν, ἀτρέπτως, καὶ ἀναλλοίως γέγονας ἄνθρωπος, καὶ ἀρχιερεὺς ἡμῖν ἐχρημάτισας, καὶ τῆς λειτουργικῆς ταύτης καὶ ἀναιμάκτου θυσίας τὴν ἱερουργίαν παρέδωκας ἡμῖν, ὡς δεσπότης τῶν ἁπάντων. Σὺ γὰρ (εἶ) δεσπόζεις τῶν ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων καὶ τῶν καταχθονίων· ὁ ἐπὶ θρόνου*

Χερουβικοῦ ἐποχούμενος· ὁ τῶν Σεραφὶμ κύριος, καὶ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ· ὁ μόνος ἅγιος, καὶ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος. Σὲ τοίνυν δυσωπῶ τὸν μόνον ἀγαθόν, καὶ εὐήκοον Θεόν, ἐπίβλεψον ἐπ᾽ ἐμὲ τὸν ἁμαρτωλόν, καὶ ἀχρεῖον δοῦλόν σου· καὶ ἱκάνωσόν με τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἐνδεδυμένον τὴν τῆς ἱερατείας χάριν, παραστῆναι τῇ ἁγίᾳ σου ταύτῃ τραπέζῃ, καὶ ἱερουργῆσαι τὸ ἄχραντόν σου σῶμα, καὶ τὸ τίμιόν σου αἷμα. Σοὶ γὰρ προσέρχομαι κλίνας τὸν ἐμαυτοῦ αὐχένα· καὶ δέομαί σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ᾽ ἐμοῦ· μηδὲ ἀποδοκιμάσῃς με ἐκ παίδων σου· ἀλλ᾽ ἀξίωσόν με προσενεχθῆναί σοι τὰ δῶρα ταῦτα, ὑπ᾽ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου δούλου σου. Σὺ γὰρ εἶ ἁγιάζων καὶ ἁγιαζόμενος· προσφέρων τε καὶ προσφερόμενος· ὁ δεχόμενος καὶ δεκτός· ὁ διδοὺς καὶ διαδιδόμενος· καὶ σοὶ δόξαν ἀναπέμπομεν, μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.

Εὐχὴ ἄλλη καταπετάσματος παρ᾽ Αἰγυπτίοις.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἐπιστάμενος τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἐτάζων καρδίας, καὶ νεφρούς· ὁ ἐμὲ τὸν ἀνάξιον καλέσας πρὸς τὴν σὴν λειτουργίαν ταύτην· μὴ βδελύξῃς με, μηδὲ τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέψῃς ἀπ᾽ ἐμοῦ· ἀλλ᾽ ἐξάλειψόν μου πάντα τὰ παραπτώματα, καὶ ἀπόπλυνόν μου τὸν ῥύπον τοῦ σώματος, καὶ τὸν σπῖλον τῆς ψυχῆς, καὶ ὅλον με ἁγίασον, ἵνα μὴ ἱκετεύων σε δοῦναι ἄφεσιν ἄλλοις ἁμαρτιῶν, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι. Ναὶ κύριε μὴ ἀποστραφείῃς με τεταπεινωμένον καὶ κα-

coelestibus, terrenis et infernis: qui super thronum Cherubicum veheris; Dominus Seraphim, et Rex Israël: solus sanctus, et in sanctis requiescens. Te igitur deprecor solum bonum Deum, facilemque ad audiendum: respice super me peccatorem et inutilem servum tuum, et idoneum me fac qui virtute Spiritus sancti gratiam Sacerdotii indutus sum, adstandi sanctae tuae huic mensae, et consecrandi immaculatum corpus tuum, pretiosumque sanguinem tuum. Ad te enim accedo inclinans cervicem meam, precorque te, ne avertas faciem tuam a me, neque me rejicias ex numero puerorum tuorum: sed dignum me fac, ut offerantur tibi dona ista a me peccatore et indigno servo tuo. Tu enim es qui sanctificas et sanctificaris: qui offers et offerris: qui suscipis et susciperis: qui das et daris, et tibi gloriam referimus cum Patre et sancto Spiritu.

Oratio alia veli apud Aegyptios.

Domine Deus noster omnipotens qui cognoscis mentem hominum, scrutans corda et renes: qui me indignum vocasti ad hoc tuum sacrum ministerium; ne rejicias me, neque avertas faciem tuam a me: sed dele omnia mea peccata, et ablue sordes omnes corporis mei et maculas animae, totumque me sanctifica, ne dum deprecor te, ut concedas aliis remissionem peccatorum, ipse reprobus efficiar. Quaeso Domine ne repellas me humiliatum

et confusum, sed mitte mihi gratiam sancti tui Spiritus, et fac me dignum adstandi sancto altari tuo inculpate, et offerendi tibi rationale et incruentum sacrificium istud, cum conscientia pura, ad remissionem peccatorum, et offensarum mearum, et ad veniam consequendam ignorantiarum populi tui, ad requiem et refrigerium defunctorum patrum et fratrum nostrorum, et ad confirmationem totius populi tui, et ad gloriam tuam, Patris et Filii et Spiritus sancti, nunc, etc.

τησχυμμένον, ἀλλ' ἐξαπόστειλόν μοι τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος, καὶ ἀξίωσόν με παραστῆναι ἐπὶ τὸ ἅγιόν σου θυσιαστήριον ἀκατακρίτως, καὶ προςφέρειν σοι λογικὴν καὶ ἀναίμακτον προςφορὰν ταύτην, μετὰ συνειδήσεως καθαρᾶς, εἰς συγχώρησιν τῶν ἐμῶν ἁμαρτημάτων, καὶ τῶν παραπτωμάτων· καὶ εἰς ἄφεσιν τῶν τοῦ λαοῦ σοῦ ἀγνοημάτων εἰς ἀνάπαυσιν καὶ ἀναψυχὴν τῶν προκεκοιμημένων πατέρων ἡμῶν καὶ ἀδελφῶν, καὶ εἰς στηριγμὸν παντὸς τοῦ λαοῦ σου, εἰς δόξαν σὴν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν.

Oratio pacis.

Pax omnibus.

Tu qui es, et ab aeterno praeexistis, et permanes in saecula, Patri coaeternus et consubstantialis, ejusdem throni, et creationis socius. Qui per solam bonitatem ex nihilo ad existendum adduxisti hominem, et eum constituisti in paradiso voluptatis. Eumdem vero cum deceptione inimici, et transgressione mandati tui cecidisset, renovare volens, et ad pristinam restituere dignitatem, non Angelum, non Archangelum, non Patriarcham, non Prophetam elegisti, cui salutem nostram committeres, sed ipse non mutatus, caro factus, hominem assumpsisti, et secundum omnia similis nobis factus es, solo excepto peccato: mediator factus inter nos et Patrem, et medium parietem maceriae, diuturnamque inimicitiam cum sustulisses, terrena coelestibus conjunxisti; et utraque

Εὐχὴ τοῦ ἀσπασμοῦ.

Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ ὢν, καὶ προών, καὶ διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας· ὁ τῷ πατρὶ συναΐδιος καὶ ὁμοούσιος, καὶ σύνθρονος καὶ συνδημιουργός. Ὁ διὰ μόνην ἀγαθότητα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγων τὸν ἄνθρωπον, καὶ θέμενος αὐτὸν ἐν παραδείσῳ τρυφῆς. Ἀπάτῃ δὲ τοῦ ἐχθροῦ καὶ παρακοῇ τῆς σῆς ἐντολῆς παραπεσόντα, ἀνακαινίσαι βουλόμενος καὶ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀναγαγεῖν ἀξίωμα, οὐκ ἄγγελος οὐκ ἀρχάγγελος, οὐ πατριάρχης οὐ προφήτης τὴν ἡμῶν ἐνεχείρησας σωτηρίαν· ἀλλ' αὐτὸς ἀτρέπτως σὰρξ γενόμενος, καὶ ἐνανθρωπήσας, κατὰ πάντα ὁμοιώθης ἡμῖν, ἐκτὸς μόνης τῆς ἁμαρτίας· μεσίτης ἡμῶν γενόμενος, καὶ τοῦ πατρός, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, καὶ τὴν χρονίαν ἔχθραν καθελών, τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις συνῆψας, καὶ τὰ ἀμφότερα εἰς ἓν συνήγαγες καὶ τὴν ἐν-*

σαρκον ἐπλήρωσας οἰκονομίαν. Καὶ μέλλων σωματικῶς ἐλαύνειν εἰς τοὺς οὐρανούς, θεικῶς τὰ πάντα πληρῶν, τοῖς ἁγίοις σου μαθηταῖς, καὶ ἀποστόλοις ἔλεγες· εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν· εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. Ταύτην καὶ νῦν εἰρήνην ἡμῖν δώρησαι δέσποτα· χάρισαι παντὸς ἀποκάθαρον μολύσματος, παντὸς δόλου καὶ πάσης κακίας, καὶ πανουργίας, καὶ τῆς θανατηφόρου μνησικακίας, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς ἀσπάσασθαι ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ, εἰς τὸ μετασχεῖν ἀκατακρίτως τῆς ἀθανάτου καὶ ἐπουρανίου σου δωρεᾶς· χάριτι τῆς εὐδοκίας τοῦ πατρός, καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Σὺ γὰρ εἶ ὁ χορηγὸς καὶ δοτὴρ πάντων τῶν ἀγαθῶν, καί σοι τὴν δόξαν, τὴν ἀΐδιον δοξολογίαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρί, καὶ τῷ ἁγίῳ σου πνεύματι νῦν, καὶ ἀεί.

in unum conjunxisti, dispensationemque in carne complevisti. Cumque jam corporaliter in coelos adscensurus esses, divinitus omnia perficiens, sanctis suis discipulis et Apostolis dixisti, pacem relinquo vobis; pacem meam do vobis. Eam ipsam pacem nunc nobis Domine benigne concede: benigne etiam munda nos ab omni inquinamento, omni dolo, et malitia, et versutia lethalique injuriarum recordatione; et praesta nobis ut salutemus invicem in osculo sancto, ut absque condemnationis periculo participes simus immortalis et coelestis doni tui, per gratiam tuam et beneplacitum Patris, et operationem sancti Spiritus. Tu enim es largitor et dator omnium bonorum, et tibi gloriam aeternamque laudationem referimus, cum Patre tuo principii experte, et sancto tuo Spiritu, nunc et semper.

Εὐχὴ ἄλλη τοῦ ἀσπασμοῦ.

Χριστὲ ὁ θεὸς ἡμῶν, ἡ φοβερὰ καὶ ἀπερινόητος δύναμις τοῦ θεοῦ καὶ πατρός· ὁ τοῦ φλογίνου θρόνου τῶν χερουβὶμ ὑπερκαθήμενος καὶ ὑπὸ πυρινῶν δυνάμεων δορυφορούμενος, καὶ πῦρ καταναλίσκον ὑπάρχων ὡς θεός· καὶ διὰ τὴν σὴν ἄφατον συγκατάβασιν καὶ φιλανθρωπίαν μὴ φλέξας τῷ προσεγγισμῷ τὸν δολερὸν προδότην, ἀλλὰ φιλικὸν αὐτὸν ἀσπασάμενος, ἕλκων αὐτὸν εἰς μετάνοιαν καὶ ἐπίγνωσιν τοῦ ἰδίου τολμήματος. Καταξίωσον ἡμᾶς δέσποτα ἐπὶ τῆς φρικτῆς ταύτης ὥρας, ἐν ὁμονοίᾳ καὶ δίχα παντὸς ἐν δύο θυμοῦ, καὶ λειψάνου κακίας ἀπολαβεῖν ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ

Oratio alia osculi Pacis.

Christe Deus noster timenda et non comprehensibilis potestas Dei et Patris: qui super flammeum thronum Cherubim sedes, qui a potestatibus igneis obsequio coleris, qui es ignis consumens ut Deus: et per ineffabilem benignitatem tuam et amorem hominum, non combussisti in accessu ad te dolosum traditorem, sed amice eum osculatus es trahens illum ad poenitentiam, et audaciae suae agnitionem. Dignare Domine ut hac tremenda hora in concordia, absque ulla animi duplicitate, et reliquiis malitiae, am-

plectamur invicem in osculo sancto: neque condemnes nos, si non perfecte, et sicut placitum est tuae bonitati, mundi sumus ab omni faece peccati, et nequitiae, mortiferaeque injuriarum recordationis. Sed ipse ineffabili tua et inenarrabili commiseratione, cognoscens figmentum nostrum debile, et ad inferiora proclive, dele omnem maculam offensarum nostrarum, ut non in judicium, aut in condemnationem nobis fiat divinum hoc mysterium. Tu enim es potens dimittere quodcumque peccatum, et superare iniquitates, et injustitias miserorum hominum, cum sis purgatio totius mundi; et tibi debetur ab unoquoque concinenter glorificatio, honor, et adoratio, cum immaculato tuo Patre, et Spiritu tuo vivificante, nunc et semper etc.

Et datur osculum pacis.

Diaconus. Stemus decenter.

Populus. Misericordiam Pacis.

Sacerdos dicet alta voce.

Charitas Dei Patris et gratia unigeniti Filii Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi: et communicatio donumque sancti Spiritus sit cum vobis omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Sursum corda habeamus.

Populus. Habemus ad Dominum.

Sacerdos. Gratias agamus Domino.

Populus. Dignum et justum est.

φιλήματι. Καὶ μὴ κατακρίνῃς ἡμᾶς ὑπὲρ μὴ ὁλοτελῶς, καὶ καθὼς ἀρέσαι τῇ σῇ ἀγαθότητι, καθαρεύωμεν ἀπὸ πάσης τρυγὸς ἁμαρτίας καὶ πονηρίας καὶ τῆς θανατηφόρου μνησικακίας· ἀλλ᾽ αὐτὸς τῇ σῇ ἀφάτῳ, καὶ ἀνεκδιηγήτῳ εὐσπλαγχνίᾳ εἰδὼς τὸ πλάσμα ἡμῶν τὸ ἀσθενές, καὶ κάτω βρίθον, ἐξάλειψον πᾶσαν κηλίδα παραπτωμάτων ἡμῶν, ἵνα μὴ εἰς κρίμα, ἢ εἰς κατάκριμα ἡμῖν γένηται τὸ θεῖον τοῦτο μυστήριον. Σὺ γὰρ εἶ ὁ δυνάμενος πᾶσαν ἀφίειν ἁμαρτίαν, καὶ ὑπερβαίνειν ἀδικίας καὶ ἀνομίας τῶν ταλαιπώρων ἀνθρώπων, καθαρισμὸς τοῦ κόσμου παντὸς ὑπάρχων, καί σοι πρέπει ἡ παρὰ παντὸς συμφώνως δοξολογία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, ἅμα τῷ ἀχράντῳ σου πατρί, καὶ τῷ ζωοποιῷ σου πνεύματι νῦν, κλ΄.

Καὶ γίνεται ἀσπασμός.

Ὁ Διάκονος λέγει. Στῶμεν καλῶς.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἔλεος εἰρήνης.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει.

Ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ πατρός, καὶ ἡ χάρις τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ, κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡ κοινωνία, καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἄξιον καὶ δίκαιον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἄξιον καὶ δίκαιον, ἄξιον καὶ δίκαιον.

Ἀρχὴ τῆς προκομιδῆς.

Ἀληθῶς γὰρ ἄξιόν ἐστιν, καὶ δίκαιόν σε αἰνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ προσκυνεῖν, σὲ δοξάζειν τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, τὸν φιλάνθρωπον, τὸν ἄφραστον, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀχώρητον, τὸν ἄναρχον, τὸν αἰώνιον, τὸν ἄχρονον, τὸν ἀμέτρητον, τὸν ἄτρεπτον, τὸν ἀπερινόητον· τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων, τὸν λυτρωτὴν τῶν ἁπάντων· τὸν εὐιλατεύοντα πάσαις ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν· τὸν ἰώμενον πάσας νόσους ἡμῶν· τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν· τὸν στεφανοῦντα ἡμᾶς, ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. Σὲ αἰνοῦσιν ἄγγελοι· σὲ προσκυνοῦσιν ἀρχάγγελοι· σὲ ἀρχαὶ ὑμνοῦσι· σὲ κυριότητες ἀνακράζουσι· τὴν σὴν δόξαν ἐξουσίαι ἀναγορεύουσι· σοὶ θρόνοι τὴν εὐφημίαν ἀναπέμπουσι· χίλιαι χιλιάδες σοι παραστήκουσι, καὶ μύριαι μυριάδες σοι τὴν λειτουργίαν προσάγουσι· Σὲ ὑμνεῖ τὰ ἀόρατα· σὲ προσκυνεῖ τὰ φαινόμενα, πάντα ποιοῦντα τὸν λόγον σου δέσποτα.

Ὁ Διάκονος λέγει. Οἱ καθήμενοι ἀνάστητε.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ὁ ὢν θεὲ κύριε ἀληθινὲ ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ· ὁ τοῦ πατρὸς ἡμῖν ὑποδείξας τὸ φέγγος· ὁ τοῦ ἁγίου πνεύματος τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ἡμῖν χαρισάμενος· ὁ τὸ μέγα τοῦτο τῆς ζωῆς ἀναδείξας τὸ μυστήριον· ὁ τὴν τῶν ἀσωμάτων τοῖς ἀνθρώποις χοροστασίαν πηξάμενος. Ὁ τὴν τῶν σεραφὶμ τοῖς ἐπὶ γῆς παραδοὺς ὑμνῳδίαν, δέξαι μετὰ τῶν ἀοράτων καὶ τὴν ἡμετέ-

Sacerdos. Dignum et justum est, dignum et justum.

Initium Oblationis.

Vere enim dignum est et justum, te laudare, te hymnis celebrare, tibi te benedicere, te adorare, te glorificare, solum verum Deum, humani generis amatorem, ineffabilem, invisibilem, incircumscriptum, sine principio, aeternum, sine tempore, immensurabilem, immutabilem, nec cogitatione comprehensibilem: factorem universorum, liberatorem omnium: qui propitiaris omnibus iniquitatibus nostris, qui sanas omnes infirmitates nostras, qui redimis de corruptione vitam nostram, qui coronas nos in misericordia et miserationibus. Te laudant Angeli, te adorant Archangeli, te hymnis celebrant Principatus, te Dominationes inclamant: gloriam tuam Potestates praedicant, tibi Throni adclamationes mittunt; mille millena tibi adsistunt, et decies mille millena tibi ministerium offerunt. Te celebrant invisibilia, te adorant ea quae videntur, facientia verbum tuum Domine.

Diaconus dicit. Qui sedetis surgite.

Sacerdos. Tu qui es, o Deus, Domine vere ex Deo vero, qui Patris lumen nobis demonstrasti, qui nobis sancti Spiritus cognitionem veram concessisti: qui magnum hoc vitae mysterium ostendisti: qui hominibus instituisti choros incorporeorum, dum seraphicum nobis, qui in terra sumus, hymnum tradidisti, suscipe cum invisibilium

voce, etiam nostram. Conjunge nos potestatibus coelestibus. Loquamur etiam et nos cum ipsis, abjecta omnium absurdarum cogitationum imaginatione, et clamemus quae ipsi incessabilibus vocibus proclamant, et indesinenter magnitudinem tuam oribus celebremus.

ραν φωνήν. Σύναψον ἡμᾶς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσιν. Εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτῶν πᾶσαν ἄτοπον ἔννοιαν περιστείλαντες βοήσωμεν ὥςπερ ἐκεῖναι, ταῖς ἀσιγήτοις ἀνακράζει φωναῖς, ἀκαταπαύστοις στόμασι τὸ σὸν μεγαλεῖον ὑμνήσωμεν.

Diaconus dicit. Ad Orientem aspicite.

Ὁ Διάκονος λέγει. Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε.

Sacerdos. Te enim circumsistunt Seraphim, sex alae uni, et sex alae alteri: duabus quidem alis velant facies suas, duabus pedes suos, et duabus volantes, clamant alter ad alterum.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σοὶ γὰρ παραστήκει κύκλῳ τὰ σεραφίμ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί· καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατακαλύπτουσι τὰ πρόςωπα ἑαυτῶν· ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας ἑαυτῶν· καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πετόμενα, καὶ ἐκέκραγον ἕτερον πρὸς ἕτερον.

Alta voce. Triumphalem hymnum salutarium nostrorum voce clara, et nitida celebrant, canunt, clamant, laudant, clamantes et dicentes.

Ἐκφωνήσει. Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον τῶν σωτηριῶν ἡμῶν, μετὰ φωνῆς ἐνδόξου, λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, ὑμνολογοῦντα, ᾄδοντα, βοῶντα, δοξολογοῦντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα.

Diaconus. Attendamus.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσχῶμεν.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth, plenum est coelum, etc.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανός, κλ'.

Sacerdos. Sanctus, Sanctus es Domine et omnino sanctus. Eximium est substantiae tuae lumen, inexplicabilis est tuae sapientiae potentia. Nullus sermo dimetietur benignitatis tuae erga homines pelagus. Fecisti me hominem, tanquam erga humanum genus benignus, non quod servitio meo indigeres, cum ego potius tuo opus haberem dominio. Me cum non essem, misericordia tua produxisti, coelum mihi quasi tectum constituisti: ter-

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἅγιος, ἅγιος εἶ κύριε καὶ πανάγιος. Ἐξαίρετόν σου τῆς οὐσίας τὸ φέγγος· ἄφραστός σου τῆς σοφίας ἡ δύναμις. Οὐδεὶς λόγος ἐκμετρήσει τῆς σῆς φιλανθρωπίας τὸ πέλαγος. Ἐποίησάς με ἄνθρωπον, ὡς φιλάνθρωπος, οὐκ αὐτὸς τῆς ἐμῆς ἐπιδεὴς δουλείας, ἐγὼ δὲ μᾶλλον τῆς σῆς χρήζων δεσποτείας. Οὐκ ὄντα με δι' εὐσπλαγχνίαν παρήγαγες· οὐρανόν μοι πρὸς ὄροφον ἔστησας· γῆν μοι πρὸς βάσιν κατέπηξας· δι' ἐμὲ θάλασσαν ἐχαλίνωσας· δι' ἐμὲ

τὴν φύσιν τῶν ζώων ἀνέδειξας· πάντα ὑπέταξας ὑπὸ τῶν ποδῶν μου· οὐδ᾽ ἓν τῶν τῆς σῆς φιλανθρωπίας ἐν ἐμοὶ πραγμάτων παρέλειπας.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σὺ ἔπλασάς με, καὶ ἔθηκας ἐπ᾽ ἐμὲ τὴν χεῖρά σου· τῆς σῆς ἐξουσίας ἐν ἐμοὶ τὴν εἰκόνα ὑπέγραψας· τοῦ λόγου τὸ δῶρον ἐνέθηκας· εἰς τρυφήν μοι τὸν παράδεισον ἤνοιξας· τῆς σῆς γνώσεως τὴν διδασκαλίαν παρέδωκας· ἔδειξάς με τὸ δένδρον τῆς ζωῆς μοι ξύλον ὑπέδειξας· τοῦ θανάτου τὸ κέντρον ἐγνώρισας· ἑνός μοι φύτου τὴν ἀπόλαυσιν ἀπηγόρευσας· ἐξ αὐτοῦ μόνου οὖν εἶπάς μοι μὴ φαγεῖν· ἔφαγον, νόμον ἠθέτησα· γνώμῃ τῆς ἐντολῆς παρημέλησα· ἐγὼ δὲ τοῦ θανάτου τὴν ἀπόφασιν ἥρπασα.*

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σύ μοι ὦ δέσποτα τὴν τιμωρίαν μετέβαλες· ὡς ποιμὴν ἀγαθὸς εἰς πλανώμενον ἔδραμες· ὡς πατὴρ ἀληθινὸς ἐμοὶ τῷ πεπτωκότι συνήλγησας· πᾶσι τοῖς πρὸς ζωὴν φαρμάκοις κατέδησας. Αὐτός μοι προφήτας ἀπέστειλας· δι᾽ ἐμὲ τὸν νοσοῦντα, νόμον εἰς βοήθειαν ἔδωκας. Αὐτός μοι τὰς πρὸς ὑγιείαν ὦ παρανομηθεῖσας, διηκόνησας· φῶς τοῖς πλανωμένοις ἀνέτειλας· τοῖς ἀγνοοῦσι, ὁ ἀεὶ παρὼν ἐπεδήμησας· ἐπὶ τὴν παρθενικὴν ἦλθες νηδύν. Ὁ ἀχώρητος Θεὸς ὤν, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσω τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ᾽ ἑαυτὸν ἐκένωσας μορφὴν δούλου λαβών· τὴν ἐμὴν ἐν σοι φύσιν*

ram ut in ea ambularem stabilivisti: propter me mare fraenasti; propter me naturam animalium creasti; omnia subjecisti sub pedibus meis, neque benignitatis erga me tuae quidquam omisisti.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Tu formasti me et posuisti super me manum tuam, potestatis tuae in me imaginem descripsisti: rationis donum indidisti: Paradisum mihi ad oblectamentum meum aperuisti: cogitationis tuae doctrinam tradidisti: arborem mihi, lignum vitae ostendisti, et mortis stimulum significasti, unius plantae fruitionem mihi prohibuisti, ex ea sola dixisti ne comederem: comedi, legem insuper habui, et ex animi sententia praeceptum neglexi; ego autem sententiam mortis rapui.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Tu mihi Domine poenam transtulisti: tu velut Pastor bonus, ad errantem cucurristi; tanquam pater verus, mihi, cum cecidissem, condoluisti, omnibusque ad vitam remediis confovisti. Ipse ad me Prophetas misisti; propter me aegrotantem, legem ad auxilium dedisti: ipse mihi ad sanandum ea in quibus praevaricatus eram, quae opus erant administrasti: errantibus lumen exortus es: ignorantibus tu semper praesens advenisti, et in virginalem uterum venisti. Incircumscriptus Deus existens, non rapinam arbitratus es

esse aequalem Deo, sed temetipsum exinanivisti formam servi accipiens: meam in te naturam benedixisti: mei causa legem implevisti: quomodo a lapsu meo surgerem, suggessisti. Illis quos infernus detinebat, remissionem dedisti, legisque maledictionem abstulisti. In carne peccatum destruxisti; potestatis tuae autoritatem mihi demonstrasti: caecis visum restituisti: mortuos ex sepulchris excitasti: verbo solo naturam suscitasti: clementiae tuae dispensationem mihi ostendisti: malignorum violentiam sustinuisti: dorsum tuum ad flagella dedisti; maxillas quoque alapis, nec avertisti propter me faciem tuam ab ignominia sputorum.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Tanquam ovis ad immolationem venisti, usque ad crucem mei curam ostendisti; tuo sepulchro meum peccatum interemisti: in coelum primitias meas elevasti: adventus tui praesentiam mihi significasti, in quo venturus es judicare vivos et mortuos, et reddere unicuique secundum opera ejus.

Populus. Secundum misericordiam tuam Domine, etc.

Sacerdos. Istius meae libertatis offero tibi symbola, et verbis tuis res effectas adscribo. Tu mihi mysticam hanc tradidisti carnis tuae, in pane et vino participationem.

Populus. Credimus.

Sacerdos. Ea enim nocte qua ipse tradidisti te ipsum ex propria potestate.

ηὐλόγησας· ὑπὲρ ἐμοῦ τὸν νόμον ἐπλήρωσας, τοῦ πτώματός μου τὴν ἀνάστασιν ὑπηγόρευσας. Ἔδωκας τοῖς ὑπὸ τοῦ ᾅδου κρατουμένοις τὴν ἄφεσιν· τοῦ νόμου τὴν ἀρὰν ἀπεσόβησας· ἐν σαρκὶ τὴν ἁμαρτίαν κατήργησας· τῆς σῆς ἐξουσίας μοι τὴν δυναστείαν ἐγνώρισας· τυφλοῖς τὸ βλέπειν ἀπέδωκας· νεκροὺς ἐκ τάφων ἀνέστησας· ῥήματι τὴν φύσιν ἀνώρθωσας· τῆς σῆς εὐσπλαγχνίας μοι τὴν οἰκονομίαν ὑπέδειξας· τῶν πονηρῶν τὴν βίαν ὑπήνεγκας· τὸν νῶτόν σου δέδωκας εἰς μάστιγας· τὰς δὲ σιαγόνας σου ὑπέθηκας εἰς ῥαπίσματα· οὐκ ἀπέστρεψας δι' ἐμὲ τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦλθες, μέχρι σταυροῦ τὴν ἐμὴν κηδεμονίαν ὑπέδειξας· τῷ σῷ τάφῳ τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν ἐνέκρωσας· εἰς οὐρανὸν τὴν ἐμὴν ἀπαρχὴν ἀνεβίβασας· τῆς σῆς αφίξεώς μοι τὴν παρουσίαν ἐμήνυσας, ἐν ᾗ μέλλεις ἔρχεσθαι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κατὰ τὸ ἔλεός σου κύριε.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ταύτης μου τῆς ἐλευθερίας προσφέρω σοι τὰ σύμβολα, τοῖς ῥήμασί σου ἐπιγράφω τὰ πράγματα. Σύ μοι τὴν μυστικὴν ταύτην παρέδωκας τῆς σῆς σαρκός, ἐν ἄρτῳ καὶ οἴνῳ τὴν μέθεξιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Πιστεύομεν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Τῇ γὰρ νυκτὶ ᾗ παρεδίδης αὐτὸς σεαυτόν, τῆς σεαυτοῦ ἐξουσίας.*

Ὁ *Λαὸς λέγει.* *Πιστεύομεν.*

Ὁ *Ἱερεὺς λέγει.* *Λαβὼν ἄρτον ἐν ταῖς ἁγίαις καὶ ἀχράντοις καὶ ἀμωμήτοις σου χερσίν, ἔνευσας ἄνω πρὸς ἴδιόν σου πατέρα Θεὸν ἡμῶν καὶ Θεὸν τῶν ὅλων· ηὐχαρίστησας † ηὐλόγησας † ἡγίασας † ἔκλασας, μετέδωκας τοῖς ἁγίοις σου μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἴπας. Λάβετε φάγετε τοῦτό μου ἐστὶν τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν κλώμενον, καὶ διαδόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὡσαύτως μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λαβὼν ποτήριον, καὶ ἐκέρασας αὐτὸ ἐκ γεννήματος ἀμπέλου, καὶ ἐξ ὕδατος ηὐχαρίστησας † ηὐλόγησας † ἡγίασας † μετέδωκας τοῖς ἁγίοις σου μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἴπας· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό μου ἐστὶν τὸ αἷμα, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὁσάκις γὰρ ἐσθίετε τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνετε δὲ καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε ἄχρις οὗ ἂν ἔλθω.*

Ὁ *Λαὸς λέγει.* *Ἀμήν. γ΄. Τὸν θάνατόν σου.*

Ὁ *Ἱερεὺς λέγει.* *Ὥστε οὖν δέσποτα μεμνημένοι τῆς ἐπὶ γῆς συγκαταβάσεως, καὶ τοῦ ζωοποιοῦ θανάτου, καὶ τῆς τριημέρου σου ταφῆς, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καθέδρας, καὶ τῆς μελλούσης ἀπ᾽ οὐρανῶν δευτέρας καὶ φοβερᾶς, καὶ ἐνδόξου σου παρουσίας. Ἐκφωνήσει.*

Populus. Credimus.

Sacerdos. Accipiens panem in sanctas immaculatas, et intaminatas manus tuas innuisti sursum ad proprium tuum Patrem, Deum nostrum et Deum omnium. Gratias egisti † benedixisti † sanctificasti † fregisti, dedisti sanctis tuis discipulis, et Apostolis, dixistique: accipite, edite, hoc est corpus meum quod pro vobis et pro multis frangitur, et datur in remissionem peccatorum, hoc facite in meam commemorationem. Similiter postquam coenatum est, accepisti calicem, et miscuisti illum ex genimine vitis et aqua, gratias egisti † benedixisti † sanctificasti, † dedisti sanctis tuis discipulis, et Apostolis et dixisti: bibite ex eo omnes: Hic est sanguis meus novi Testamenti, qui pro vobis et pro multis effunditur in remissionem peccatorum: hoc facite in meam commemorationem. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem istum bibetis, mortem meam annunciabitis, et resurrectionem ascensionemque meam confitebimini donec veniam.

Populus. Amen. *ter.* Mortem tuam, etc.

Sacerdos. Igitur Domine memores tuae super terram descensionis, et mortis vivificae, tuaeque triduanae sepulturae, et ex mortuis resurrectionis, et in coelos ascensionis, sessionisque ad dexteram Patris, venturique e coelis, secundi terribilis, et gloriosi adventus tui. *Alta voce.* Tua ex

tuis donis tibi offerentes, secundum omnia, per omnia, et in omnibus.

Populus. Te laudamus, tibi benedicimus.

Diaconus. Inclinate capita Deo cum timore.

Sacerdos inclinatus dicit secreto.

Ipse igitur Domine tua voce, haec proposita transmuta: ipse praesens, mysticam hanc liturgiam perfice: ipse nobis tuae adorationis et cultus memoriam conserva. Ipse Spiritum tuum sanctum mitte, ut adveniens sancta, bona, et gloriosa sua praesentia, sanctificet et transmutet proposita pretiosa, et sancta dona ista, in ipsum corpus et sanguinem nostrae liberationis.

Populus. Attendamus.

Diaconus. Amen.

Sacerdos alta voce. Et faciat, panem quidem istum fieri sanctum corpus tuum Domini Dei et Salvatoris, supremique regis omnium nostrum Jesu Christi, in remissionem peccatorum et ad vitam aeternam communicantibus ex illo.

Populus. Amen.

Sacerdos. Calicem autem istum, pretiosum tuum sanguinem Novi Testamenti tui, Domini, Dei Salvatoris, et supremi Regis omnium nostrum Jesu Christi, in remissionem peccatorum, et ad vitam aeternam communicantibus ex illo.

Populus. Amen.

Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν δώρων σοι προσφέροντες, κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Σὲ αἰνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Κλίνατε Θεῷ μετὰ φόβου.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει ἐν ἑαυτῷ κλίνας.

Αὐτὸς οὖν δέσποτα τῇ σῇ φωνῇ τὰ προκείμενα μεταποίησον· αὐτὸς παρών, τὴν μυστικὴν ταύτην λειτουργίαν κατάρτισον· αὐτὸς ἡμῖν τῆς σῆς λατρείας τὴν μνήμην διάσωσον. Αὐτὸς τὸ πνεῦμά σου τὸ πανάγιον κατάπεμψον, ἵνα ἐπιφοιτῆσαν τῇ ἁγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἁγιάσῃ καὶ μεταποιήσῃ τὰ προκείμενα, τίμια καὶ ἅγια δῶρα ταῦτα, εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως.

Ὁ Λαὸς λέγει. Προσχῶμεν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει. Καὶ ποιήσει τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον γένηται εἰς τὸ ἅγιον σῶμά σου, τοῦ κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος, καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν.*

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο, τὸ τίμιόν σου αἷμα, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης σου, τοῦ κυρίου δέ, καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον τοῖς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Ο Ἱερεὺς λέγει καὶ ὁ λαὸς ἀποκρίνεται τὸ Κύριε ἐλέησον.

Σὲ δυσωποῦμεν Χριστὲ ὁ θεὸς ἡμῶν.

Τῆς ἐκκλησίας σου κύριε τὴν κρηπῖδα κατάπηξον.

Τῆς ἀγάπης ἡμῖν τὴν ὁμόνοιαν ῥίζωσον.

Τῆς πίστεως τὴν ἀλήθειαν αὔξησον.

Τῆς σῆς εὐσεβείας ἡμῖν τὴν ὁδὸν εὐθυτόμησον.

Τοὺς ποιμένας ὀχύρωσον.

Τοὺς ποιμαινομένους ἀσφάλισαι.

Δὸς τῷ κλήρῳ τὴν εὐκοσμίαν.

Τοῖς μοναχοῖς τὴν ἐγκράτειαν.

Τοῖς ἐν παρθενίᾳ τὸ σωφρονεῖν.

Τοῖς ἐν σεμνῷ γάμῳ τὴν εὐζωίαν.

Τοῖς ἐν μετανοίᾳ τὸ ἔλεος.

Τοῖς πλουτοῦσι τὴν ἀγαθότητα.

Τοῖς πενομένοις τὴν ἐπικουρίαν.

Τοῖς πτωχοῖς τὴν βοήθειαν.

Τοὺς πρεσβύτας περίζωσον.

Τοὺς νέους σωφρόνισον.

Τοὺς ἀπίστους ἐπίστρεψον.

Παῦσον τῆς ἐκκλησίας τὰ σχίσματα.

Τῶν αἱρέσεων κατάλυσον τὰ φρυάγματα.

Πάντας ἡμᾶς πρὸς τὴν τῆς σῆς εὐσεβείας ὁμόνοιαν σύναψον.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε τῆς εἰρήνης τῆς ἁγίας, μόνης, καθολικῆς, καὶ ἀποστολικῆς σου ἐκκλησίας, τῆς ἀπὸ περάτων, ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων,

Sacerdos dicit sequentia et populus respondet. Kyrie eleison.

Te obsecramus Christe Deus noster.

Ecclesiae tuae Domine fundamentum confirma.

Caritatis nobis concordiam radicitus insere.

Fidei veritatem auge.

Pii tui cultus viam rectam nobis dirige.

Pastores robora.

Eos qui pascuntur, securos praesta.

Da Clero morum honestatem,

Monachis temperantiam,

Illis qui virginitatem servant, temperantiam,

Illis qui sunt in honorabili conjugio, bonam vitam,

Illis qui in poenitentia sunt, misericordiam,

Divitibus bonitatem,

Indigentibus adjutorium,

Pauperibus auxilium.

Senes robore accinge.

Juvenes temperantes effice.

Infideles converte.

Comprime Ecclesiae schismata.

Haereseon fremitus destrue.

Nos omnes ad pii cultus tui concordiam conjunge.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Memento Domine pacis sanctae, unius, Catholicae, et Apostolicae tuae Ecclesiae, quae est a finibus usque ad fines orbis et eorum qui in illa sunt Ortho-

doxorum Episcoporum, qui recte dispensant verbum veritatis.

Elevans vocem.

Praecipue sanctissimi et beatissimi Pontificis nostri Abba N. Papae et Patriarchae magnae civitatis Alexandriae, et pro illis qui superstites sunt Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Anagnostis, Psaltis, Exorcistis, monasticam vitam et perpetuam virginitatem profitentibus, continentibus, viduis, orphanis, laicis, et pro omni plenitudine fidelium sanctae Dei Ecclesiae.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Memento Domine eorum qui pie regnant.

Memento Domine eorum qui sunt in palatio, fratrum nostrorum fidelium et orthodoxorum, et totius exercitus.

Memento Domine eorum qui offerunt sancta haec dona, et pro quibus et per quos obtulerunt, mercedemque coelestem retribue illis omnibus.

Memento Domine eorum qui sunt in montibus, speluncis, et cavernis terrae.

Et eorum qui in captivitate sunt, fratrum nostrorum, illisque pacificum reditum ad propria concede.

Diaconus. Orate pro captivis.

Populus. Kyrie eleison.

Tunc inclinat Sacerdos caput, dicens secreto.

Memento Domine etiam miserae meae et infelicis animae, et humiliationis meae, et remitte mihi omnia delicta mea et ubi abun-

τῶν ὀρθοτομησάντων τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

Ἐκφωνήσει.

Ἐξαιρέτως τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου ἀρχιερέως ἡμῶν Ἄββα Δ'. πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας. Καὶ ὑπὲρ τῶν περιόντων ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, ἐξορκιστῶν, μοναζόντων, ἀειπαρθένων, ἐγκρατῶν, χηρῶν, ὀρφανῶν, λαϊκῶν, καὶ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πληρώματος, τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τῶν πιστῶν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε τῶν εὐσεβῶς βασιλευσάντων.

Μνήσθητι κύριε τῶν ἐν τῷ παλατίῳ, ἡμῶν ἀδελφῶν πιστῶν, καὶ ὀρθοδόξων, καὶ παντὸς τοῦ στρατοπέδου.

Μνήσθητι κύριε τῶν προσφερόντων τὰ ἅγια δῶρα ταῦτα, καὶ ὑπὲρ ὧν, καὶ δι' ὧν προσεκόμισαν, καὶ μισθὸν οὐράνιον παρασχοῦ πᾶσιν αὐτοῖς.

Μνήσθητι κύριε καὶ τῶν ἐν ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

Καὶ τῶν ἐν αἰχμαλωσίαις ὄντων ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ εἰρηνικὰς ἀποκαταστάσεις εἰς τὰ ἴδια χάρισαι.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσεύξασθε ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Τότε κλίνει Ἱερεὺς τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν λέγων καθ' ἑαυτὸν ἐν ἑαυτῷ.

Μνήσθητι κύριε καὶ τῆς ἐμῆς ἀθλίας καὶ ταλαιπώρου ψυχῆς, ταπεινώσεώς μου, καὶ συγχώρησόν μοι πάντα τὰ ἐμὰ πλημμελήματα

καὶ ὅπου ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, περίσσευσόν σου τὴν χάριν, καὶ μὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἁμαρτίας, καὶ τὴν βεβήλωσιν τῆς καρδίας μου, ὑστερήσῃς τὸν λαόν σου τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου σου πνεύματος.

Ὑψώσει τὴν κεφαλὴν καὶ ἐκφωνήσει.

Ὁ γὰρ λαός σου, καὶ ἡ ἐκκλησία σου ἱκετεύει σε, καὶ διά σου καὶ σύν σοι τὸν πατέρα, λέγουσα.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν. γ΄.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν. γ΄.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον. γ΄.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε τοῦ ἀέρος καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς.

Μνήσθητι κύριε τῆς συμμέτρου ἀναβάσεως τῶν ποταμίων ὑδάτων.

Μνήσθητι κύριε τῶν ὑετῶν καὶ τῶν σπορίμων τῆς γῆς.

Εὔφρανον πάλιν καὶ ἀνακαίνισον τὸ πρόςωπον τῆς γῆς.

Τοὺς αὔλακας αὐτῆς μέθυσον, πλήθυνον τὰ γεννήματα αὐτῆς· παράστησον ἡμῖν αὐτὰ εἰς σπέρμα, καὶ εἰς θερισμόν, καὶ νῦν εὐλογῶν εὐλόγησον. Τὴν ζωὴν ἡμῶν οἰκονόμησον. Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου, διὰ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ σου, διὰ τὴν χήραν, καὶ τὸν ὀρφανόν, διὰ τὸν ξένον, καὶ τὸν προςήλυτον, καὶ δι᾽ ἡμᾶς πάντας τοὺς ἐλπίζοντας ἐπί σοι, καὶ ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σε ἐλπίζουσι, καὶ σὺ διδὼς τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ. Ποίησον μεθ᾽ ἡμῶν κατὰ τὴν ἀγαθότητά σου, ὁ

davit peccatum, abundantiorem praesta gratiam tuam: neque propter peccata mea et immunditiam cordis mei defraudes populum tuum gratia tui sancti Spiritus.

Attollit caput et dicit alta voce.

Populus enim tuus et Ecclesia tua deprecatur te, et per te atque tecum Patrem dicens.

Populus. Miserere nobis Deus Salvator noster. *ter.*

Sacerdos. Miserere nobis Deus Salvator noster. *ter.*

Populus. Kyrie eleison. *ter.*

Sacerdos. Memento Domine aëris et fructuum terrae.

Memento Domine convenientis ascensionis aquarum fluvialium.

Memento Domine imbrium, et satorum terrae.

Laetifica etiam et renova faciem terrae.

Sulcos ejus inebria, multiplica genimina ejus: praebe nobis illa ad semen et ad messem, et nunc benedicens benedicito. Vitam nostram rege: benedic coronae anni benignitatis tuae, propter pauperes populi tui, propter viduam et orphanum, propter hospitem et advenam, et propter nos omnes sperantes in te, et invocantes nomen tuum sanctum. Oculi enim omnium in te sperant et tu das escam illorum in tempore opportuno. Fac nobiscum secundum bonitatem tuam, qui das escam omni carni. Imple

gaudio et laetitia corda nostra, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundemus in omne opus bonum, ad faciendam voluntatem tuam sanctam.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos dicit et populus respondet

Kyrie eleison.

Concede populo tuo concordiam,

Mundo praeclarum statum,

Aëri temperiem,

Aegrotantibus salutem,

Indigentibus refrigerium,

Illis qui in exiliis sunt, quietem,

Orphanis auxilium,

Viduis protectionem.

Angustiatis subministra quantum opus est, ut bene sint.

Stantes confirma.

Eos qui ceciderunt erige.

Securos praesta eos qui stant.

Mortuorum reminiscere.

Eorum qui in confessione sunt, intercessiones suscipe.

Eos qui peccaverunt, et egerunt poenitentiam, adnumera cum fidelibus tuis.

Fideles adnumera cum martyribus tuis.

Eos qui in hoc loco praesentes sunt imitatores Angelorum constitue.

Et nos gratia tua, ad tuum vocatos ministerium indignos licet, suscipe.

Populus. Kyrie eleison.

Memento Domine et urbis nostrae hujus et habitantium in ea in orthodoxa fide, omnis quoque urbis et regionis, cum omni po-

διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί. Πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα ἐν πᾶσι, πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύσωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει, καὶ ὁ λαὸς ἀποκρίνεται.

Κύριε ἐλέησον.

Χάρισαι τῷ λαῷ σου τὴν ὁμόνοιαν.

Τῷ κόσμῳ τὴν εὐστάθειαν.

Τῷ ἀέρι τὴν εὐκρασίαν.

Τοῖς νοσοῦσι τὴν σωτηρίαν.

Τοῖς δεομένοις τὴν ἀνάψυξιν.

Τοῖς ἐν ἐξορίαις τὴν ἄνεσιν.

Τοῖς ὀρφανοῖς τὴν βοήθειαν.

Ταῖς χηραῖς τὴν ἀντίληψιν.

Τοῖς θλιβομένοις ἐπάρκησον εἰς ἀγαθόν.

Τοὺς ἑστῶτας ὀχύρωσον.

Τοὺς πεπτωκότας ἔγειρον.

Τοὺς ἑστηκότας ἀσφάλισαι.

Τῶν κεκοιμημένων μνήσθητι.

Τῶν ἐν ὁμολογίᾳ, τὰς πρεσβείας πρόςδεξαι.

Τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ μετανοήσαντας, συναρίθμησον μετὰ τῶν πιστῶν σου.

Τοὺς πιστοὺς συναρίθμησον μετὰ μαρτύρων σου.

Μιμητάς, τοὺς παρόντας ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ τῶν ἀγγέλων κατάστησον.

Καὶ ἡμᾶς τῇ σῇ χάριτι πρὸς τὴν σὴν κεκλημένους διακονίαν ἀναξίους ὄντας ὑπόδεξαι.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε καὶ τῆς πόλεως ἡμῶν ταύτης, καὶ τῶν ἐν ὀρθοδόξῳ πίστει οἰκούντων ἐν αὐτῇ, καὶ πάσης πό-

λεως καὶ χώρας σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν. Καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ, σεισμοῦ καὶ καταποντισμοῦ πυρός, καὶ ἀπὸ αἰχμαλωσίας βαρβάρων, καὶ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων μαχαιρῶν, καὶ ἐπαναστάσεως ἐχθρῶν τε καὶ αἱρετικῶν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Μνήσθητι κύριε τῶν προλαβόντων ὁσίων πατέρων ἡμῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων, ἁγίων πατέρων, πατριαρχῶν, ἀποστόλων, προφητῶν, κηρύκων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου, ἐν πίστει Χριστοῦ τετελειωμένου.

Ἐκφωνήσει.

Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας ὑπερενδόξου, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

Τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου, βαπτιστοῦ, καὶ μάρτυρος Ἰωάννου.

Τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ πρωτοδιακόνου, καὶ πρωτομάρτυρος.

Καὶ τοῦ ἁγίου καὶ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου, τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ.

Καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς Γρηγορίου.

Καὶ ὧν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ τὴν ὑπόμνησιν ποιούμεθα, καὶ παντὸς χοροῦ τῶν ἁγίων σου, ὧν ταῖς εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις, καὶ ἡμᾶς ἐλέησον, καὶ σῶσον διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ἡμᾶς.

Ὁ Διάκονος λέγει τὰ Δίπτυχα.

pulo ejus: et libera nos a fame et peste, a terrae motu, a submersione, ab igne, a captivitate barbarorum, a gladiis alienis, ab insultu hostium et haereticorum.

Populus. Kyrie eleison:

Sacerdos. Memento Domine eorum qui dudum obierunt sanctorum Patrum nostrorum; Orthodoxorum Episcoporum, et omnium qui a saeculo tibi placuerunt sanctorum Patrum, Patriarcharum, Apostolorum, Prophetarum, Praedicatorum, Evangelistarum, Martyrum, Confessorum, omnisque spiritus justi, in fide Christi consummati.

Alta voce.

Praecipue sanctissimae, gloriosissimae, immaculatae, et benedictionibus cumulatae, dominae nostrae Deiparae et semper Virginis Mariae.

Sancti gloriosi, Prophetae, praecursoris, Baptistae, et martyris Joannis.

S. Stephani primi Diaconi et primi Martyris.

Et sancti et beati Patris nostri Marci, Apostoli et Evangelistae.

Et sancti Patris nostri Gregorii.

Eorumque quorum hodie memoriam facimus, et omnis chori Sanctorum tuorum, quorum precibus et intercessionibus miserere nostri, et salva nos, propter nomen tuum sanctum, quod invocatum est super nos.

Diaconus recitat Diptycha.

Sacerdos dicit secreto.

Memento Domine eorum qui pridem obdormierunt, in orthodoxa fide, patrum et fratrum nostrorum et fac animas eorum quiescere, cum sanctis et justis. Deduc eos et congrega in locum herbidum, super aquam refectionis, in paradiso voluptatis, et cum illis quorum nomina recitavimus.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει ἐν ἑαυτῷ.

Μνήσθητι κύριε τῶν προκεκοιμημένων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει πατέρων ἡμῶν καὶ ἀδελφῶν, καὶ ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς αὐτῶν μετὰ ὁσίων, μετὰ δικαίων. Ἔκθρεψον, σύναψον εἰς τόπον χλόης, ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως, ἐν παραδείσῳ τρυφῆς, καὶ μετὰ τούτων, ὧν εἴπομεν τὰ ὀνόματα αὐτῶν.

Tunc commemorationem facit vivorum et mortuorum, et post diptycha Sacerdos dicit.

Τότε μνημονεύει ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ μετὰ δίπτυχα ὁ Ἱερεὺς λέγει.

Memento Domine eorum quorum meminimus, et quorum non meminimus fidelium et orthodoxorum, cum quibus et nobis cum ipsis, tanquam bonus et benignus erga homines Deus.

Μνήσθητι κύριε ὧν ἐμνήσθημεν, καὶ ὧν οὐκ ἐμνήσθημεν, πιστῶν καὶ ὀρθοδόξων, μεθ' ὧν καὶ ἡμῖν σὺν αὐτοῖς ὡς ἀγαθός, καὶ φιλάνθρωπος Θεός.

Populus. Remitte, parce, condona.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἄνες, ἄφες, συγχώρησον.

Sacerdos. Tu enim es Deus noster, misericors, nolens mortem peccatoris, sed potius ut convertatur et vivat. Deus visita nos in salutari tuo, fac nobiscum secundum mansuetudinem tuam, qui facis longe plura quam petimus, aut cogitamus, ut in hoc sicut et in omnibus, glorificetur et exaltetur, laudetur et benedicatur, et sanctificetur sanctum, honorandum et benedictum nomen tuum, cum immaculato tuo Patre et sancto Spiritu.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλεήμων, ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τοῦ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν. Ὁ Θεὸς ἐπίσκεψον ἡμᾶς ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· ποίησον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἐπιείκειάν σου, ὁ ποιῶν ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα, ἢ νοοῦμεν· ἵνα σου καὶ ἐν τούτῳ καθὼς καὶ ἐν παντὶ δοξάσθῃ καὶ ὑψωθῇ καὶ ὑμνηθῇ, καὶ εὐλογηθῇ καὶ ἁγιάσθῃ τὸ πανάγιον καὶ ἔντιμον, καὶ εὐλογημένον σου ὄνομα, ἅμα τῷ ἀχράντῳ σου πατρὶ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.

Populus. Sicut erat, est, et erit.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ὡς ἦν, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται.

Diaconus. Descendite Diaconi.

Ὁ Διάκονος λέγει. Κατέλθετε οἱ διάκονοι.

Sacerdos. Pax omnibus.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Προοίμιον τῆς κλάσεως.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ἰησοῦ Χριστέ, τὸ σωτήριον ὄνομα, ὁ τὰ θεῖα καὶ ἄχραντα καὶ ἐπουράνια ταῦτα μυστήρια διατυπώσας· ὁ τοὺς μὲν ἱερεῖς ἐν τάξει ὑπηρετῶν στήσας· διὰ δὲ τῆς ἀοράτου σου δυνάμεως αὐτὰ μεταστοιχειώσας. Ὁ τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ ἐπιφαινόμενος, καὶ τοῖς γνησίως προσιοῦσι διὰ σεαυτοῦ* παρέχοντος.

Ὁ τότε εὐλογήσας, καὶ νῦν εὐλόγησον.

Ὁ τότε ἁγιάσας, καὶ νῦν ἁγίασον.

Ὁ τότε κλάσας, καὶ νῦν διάθρεψον.

Ὁ τότε διαδοὺς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις· καὶ νῦν δέσποτα διαδὸς ἡμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ σου φιλάνθρωπε, παντόκρατορ, κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσεύξασθε.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Εὐχὴ τῆς κλάσεως.

Ὁ ὤν, ὁ ἦν, ὁ ἐλθών, καὶ πάλιν ἐρχόμενος· ὁ ἐν δεξίᾳ τοῦ πατρὸς καθήμενος· ὁ ἄρτος, ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ· ὁ μέγας ἀρχιερεύς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας ἡμῶν· τὸ φῶς ἀληθινὸν τὸ πρὸ πάντων αἰώνων. Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ τοῦ ἰδίου σου πατρός· ὁ εὐδοκήσας καὶ καταξιώσας κατελθεῖν ἐκ τῶν ὑψω-

Prooemium fractionis.

Sacerdos. Jesu Christe, nomen salutare, qui divina, immaculata, et coelestia haec mysteria designasti: qui Sacerdotes quidem in ordine ministrorum constituisti, per invisibilem autem tuam potentiam ea transformasti: qui mundis corde exhiberis et illis qui sincere accedunt, per te ipsum ea praebes.

Qui tunc benedixisti, etiam nunc benedic.

Qui tunc sanctificasti, etiam nunc sanctifica.

Qui tunc fregisti, etiam nunc frange.

Qui tunc dedisti discipulis et Apostolis tuis, etiam nunc Domine, da nobis et omni populo tuo, benigne, omnipotens, Domine Deus noster.

Diaconus. Orate.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Oratio fractionis.

Qui es, qui eras, qui venisti et iterum venturus es, qui ad dexteram Patris sedes: panis qui de coelo descendisti et das vitam mundo: Pontifex magnus, autor et princeps salutis nostrae. Lux vera existens ante omnia saecula: qui es splendor gloriae et character substantiae Patris proprii tui: qui per beneplacitum tuum

dignatus es descendere de excelsis coeli, ex sinu luminis inaccessibilis, et veri, invisibilisque solius Patris. Quique incarnatus de Spiritu sancto, et ex gloriosissima, immaculata, sancta, domina nostra, Deipara et semper Virgine Maria, perfecte homo factus es: non per transmutationem, humanitatem mutans, sed uniens tibi eam secundum hypostasin, modo inexplicabili, et inintelligibili, sed absque mutatione et confusione, animam habentem rationalem et intellectu praeditam. Ita ex ea processisti, Deus homo factus, consubstantialis Patri secundum divinitatem, et consubstantialis nobis secundum humanitatem. Non duas personas, aut duas formas habens, neque in duabus naturis agnitus: sed unus Deus, unus Dominus: una substantia, unum regnum, una dominatio, una operatio, una hypostasis, una voluntas, una natura Dei Verbi incarnata et adorata. Crucifixus autem sub Pontio Pilato, confessusque praeclaram confessionem: passus et sepultus resurrexisti tertia die, et ascendens in coelum, consedisti ad dexteram magnitudinis Patris, conculcasti mortem, infernum spoliasti, confringens portas aereas, et vectes ferreos rupisti, captivum Adamum revocasti ex corruptione, nosque liberasti a diaboli servitute.

Idcirco rogamus et imploramus te benigne, bone, praestare nobis dignare, ut puro corde audeamus absque timore, invocare omnium

μάτων τοῦ οὐρανοῦ, ἐκ κόλπων τοῦ ἀπροσίτου φωτός, καὶ ἀληθινοῦ καὶ ἀοράτου μόνου πατρός. Σαρκωθεὶς δὲ ἐκ πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐκ τῆς πανενδόξου, ἀχράντου, ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ τελείως ἐνανθρωπήσας· καὶ κατὰ μετάστασιν, τὴν ἀνθρωπότητα ἀναλλοιώσας· ἑνώσας ἑαυτῷ καθ' ὑπόστασιν, ἀφράστως καὶ ἀπερινοήτως, ἀτρέπτως δὲ καὶ ἀσυγχύτως, ψυχὴν ἔχουσαν λογικήν τε καὶ νοεράν, οὕτως προῆλθες ἐξ αὐτῆς θεανθρωπωθείς· ὁμοούσιος πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιος ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Οὐ δύο πρόσωπα οὖν, οὐδὲ δύο μορφὰς ἔχουν, οὐδὲ ἐν δυσὶ φύσεσι γνωριζόμενος, ἀλλ' εἷς θεός, εἷς κύριος, μία οὐσία, μία βασιλεία, μία δεσπότεια, μία ἐνέργεια, μία ὑπόστασις, μία θέλησις, μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη, καὶ προσκυνουμένη. Σταυρωθεὶς δὲ ὑπὸ Ποντίου Πιλάτου, καὶ ὁμολογήσας τὴν καλὴν ὁμολογίαν· παθὼν καὶ ταφεὶς καὶ ἀναστὰς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθὼν εἰς οὐρανούς, καὶ καθίσας ἐν τῇ δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης τοῦ πατρός, πατήσας τὸν θάνατον, καὶ τὸν ᾅδην σκυλεύσας, συντρίψας πύλας χαλκάς, καὶ μόχλους σιδηροὺς συνθλάσας, καὶ τὸν αἰχμάλωτον Ἀδὰμ ἀνακαλεσάμενος ἐκ φθορᾶς, καὶ ἡμᾶς ἐλευθερώσας ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου δουλείας.

Δι' ὃ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, καταξίωσον ἡμᾶς ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ τολμᾷν ἀφόβως ἐπιβοᾶσθαι τὸν

πάντων δεσπότην ἐπουράνιον Θεόν, πατέρα ἅγιον καὶ λέγειν.

Εὐχὴ ἄλλη τῆς κλάσεως.

Σὺ γὰρ εἶ ὁ λόγος τοῦ πατρός, ὁ προαιώνιος Θεός, ὁ μέγας ἀρχιερεύς, ὁ ἐπὶ σωτηρίας τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων σαρκωθεὶς καὶ ἐνανθρωπήσας, καὶ προσκαλεσάμενος ἑαυτῷ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸν εἰς περιποίησιν. Δι' ὃ δεόμεθα, καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, κύριε, μὴ εἰς ἔλεγχον καὶ ὄνειδος, μὴ εἰς κρίμα, μηδὲ εἰς κατάκριμα τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν γενηθήτω ἡ θυσία αὐτή· ὑπὲρ γὰρ τῶν ἀσθενειῶν ἡμῶν προσηνέγχαμεν· ἀλλ' ὥσπερ τὰ πανάγιά σου τίμια δῶρα ταῦτα πάσης ἁγιωσύνης ἐμπλῆσαι κατηξίωσας, διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος ἐπ' αὐτῶν, οὕτως καὶ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, δούλων σου, ἁγιάσαι καταξίωσον τὰς ψυχάς, τὰ σώματα, τὰ πνεύματα, τὰς συνειδήσεις, ὅπως πεφωτισμένῃ ψυχῇ, ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ, καρδίᾳ καθαρᾷ, συνειδήσει ἀνυποκρίτῳ, ἡγιασμένοις χείλεσιν, ἀγάπῃ τελείᾳ, ἐλπίδι ἀσφαλεῖ, τολμῶμεν μετὰ παῤῥησίας, ἄνευ φόβου, λέγειν τὴν ἁγίαν προσευχήν, ἣν μετέδωκας τοῖς ἰδίοις, τοῖς ἁγίοις σου μαθηταῖς καὶ ἱεροῖς ἀποστόλοις, ὅταν προσεύχησθε, οὕτως προσεύχεσθε ὑμεῖς. Πάτερ ἡμῶν.*

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἁγιασθήτω.

Dominum coelestem Deum, Patrem sanctum et dicere, etc.

Oratio alia fractionis.

Tu enim es Verbum Patris, ante saecula Deus, magnus Pontifex, qui pro salute generis humani incarnatus, et homo factus es, advocasti ad te ex omnibus gentibus genus electum, regale sacerdotium, gentem sanctam, populum in adquisitionem. Idcirco rogamus et imploramus te, benigne, bone Domine, ne in reprehensionem, et confusionem, non in judicium et condemnationem peccatorum nostrorum, fiat hoc sacrificium, quod pro infirmitatibus nostris obtulimus, sed quemadmodum sanctissima tua haec et pretiosa munera omni sanctitate replere dignatus es, per illapsum sanctissimi tui Spiritus super illa, ita et nostrum peccatorum, servorum tuorum sanctificare dignare animas, corpora, spiritus, et conscientias, ut anima illuminata, facie non confusa, corde puro, conscientia hypocrisis vacua, labiis sanctificatis, caritate perfecta, fide secura, audeamus cum fiducia absque timore, dicere sanctam orationem quam tradidisti sanctis tuis discipulis, et sacris Apostolis, dicendo, quando orabitis in hunc modum orate. Pater noster, etc.

Populus. Sanctificetur, etc.

Oratio alia fractionis.

Benedictus es Christe Deus omnipotens liberator Ecclesiae tuae: o Verbum quod cogitatione assequuntur, et homo quem intuentur. Qui per incomprehensibilem incarnationem tuam, praeparasti nobis panem coelestem, hoc corpus tuum quod constituisti in Sacramento, sanctissimum in omnibus. Miscuisti nobis calicem ex vite vera, divino scilicet atque immaculato latere tuo. Qui postquam tradidisses spiritum ex eodem latere effudisti sanguinem et aquam, in quibus sanctificatio esset universo mundo. Posside nos bone Domine, indignos servos tuos: fac nos populum acquisitionis, regale Sacerdotium, gentem sanctam. Sanctifica etiam nos Deus, sicut sanctificasti proposita haec sancta munera, et fecisti ea invisibilia ex visibilibus, mysteria quae solus intelligis, Domine Deus et Salvator noster Jesu Christe. Tu igitur Domine per multam tuam misericordiam praestare nobis dignatus es, ut per Baptismum efficeremur filii et haeredes. Docuisti nos formam orationis mysticam, qua oraremus immaculatum Patrem tuum. Tu ergo etiam nunc Dominator Domine dignos effice nos, ut cum conscientia sanctificata, et mente bona qualis filios decet, cum desiderio, et fiducia bona audeamus invocare, qui in coelis est sanctum Deum Patrem tuum et dicere.

Populus. Pater noster. *et postea quam recitata est oratio dominica Sacerdos dicit.*

Εὐχὴ ἄλλη τῆς κλάσεως.

*Εὐλογητὸς εἶ Χριστὲ ὁ Θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ λυτρώτης τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας· ὦ λόγε, ὃν * προνοοῦσιν αὐτόν, καὶ ἄνθρωπε ὃν προθεωροῦσιν αὐτόν. Ὁ διὰ τῆς ἀκαταλήπτου αὐτοῦ σαρκώσεως, ἑτοίμασας ἡμῖν ἄρτον ἐπουράνιον, τοῦτο τὸ σῶμά σου, ὃν ἔθου ἐν μυστήριον * καὶ πανάγιον ἐν τοῖς ἅπασιν. Ἐκέρασας ἡμῖν ποτήριον ἐξ ἀμπέλου ἀληθείας, ἐκ θείας καὶ ἀχράντου σου πλευρᾶς. Ὁ καὶ μετὰ δεδωκέναι τὸ πνεῦμα ἐκχέων ἐξ αὐτῆς αἷμα καὶ ὕδωρ, οἷς ἁγιασμὸς τῷ κόσμῳ παντί. Κτῆσαι ἡμᾶς ἀγαθὲ κύριε τοὺς ἀναξίους δούλους σου· ποίησον ἡμᾶς λαὸν περιούσιον, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον. Ἁγίασον καὶ ἡμᾶς ὁ Θεός, ὥςπερ ἡγίασας τὰ προκείμενα καὶ ἅγια δῶρα ταῦτα, καὶ ἐποίησας αὐτὰ ἀόρατα ἐκ τῶν ὁρατῶν, μυστήρια ὧν * προνοοῦσιν, αὐτά σοι κύριε ὁ Θεός, ὁ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Σὺ οὖν κύριε διὰ τῆς πολλῆς σου εὐσπλαγχνίας κατηξίωσας ἡμᾶς διὰ τοῦ βαπτίσματος γένεσθαι εἰς υἱοὺς καὶ κληρονόμους. Ἐδίδαξας ἡμᾶς τὸν τύπον τῆς προςευχῆς ὅς ἐστὶν ἐμμυστήριος, τοῦ προςεύχεσθαι ἐν αὐτῇ τὸν ἄχραντόν σου πατέρα. Σὺ οὖν καὶ νῦν δέσποτα κύριε καταξίωσον ἡμᾶς ἐν ἁγιασμένῃ συνειδήσει, καὶ λογισμῷ ἀγαθῷ ὃν * πρέπει ..... πόθῳ καὶ παῤῥησίᾳ ἀγαθῇ τολμᾷν ἐπικαλεῖσθαι τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἅγιον Θεόν, πατέρα σου καὶ λέγειν.*

Ὁ Λαὸς λέγει. Πάτερ ἡμῶν. Καὶ μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν.

Ναὶ κύριε, κύριε ὁ δεδωκὼς ἡμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπιῶν, καὶ ἐπὶ πᾶσαν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, σύντριψον καὶ καθυπόταξον τὰς κεφαλὰς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ὑπὸ τοὺς πόδας ἐν τάχει, καὶ πᾶσαν τὴν κακότεχνον αὐτῶν ἐπίνοιαν, τὴν καθ' ἡμῶν διασκέδασον, ὅτι σὺ εἶ βασιλεὺς ἡμετέρων πάντων Χριστὲ ὁ θεός· καί σοι τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐχαριστείαν καὶ τὴν προσκύνησιν ἀναπέμπομεν, καθ' ἑκάστην ἡμέραν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρί, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν.*

Ὁ Διάκονος λέγει. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν.

Ita Domine: Domine qui dedisti nobis potestatem calcandi serpentes et scorpios, omnemque potestatem inimici, contere et subjice capita inimicorum nostrorum sub pedibus nostris velociter, omnemque dolosam eorum adversus nos cogitationem dissipa, quoniam tu es Rex omnium nostrum, Christe Deus; tibique gloriam, et gratiarum actionem et adorationem quotidie offerimus, simulque Patri tuo qui sine principio est, et sancto Spiritui, nunc, etc.

Diaconus. Inclinate capita vestra, etc.

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.

Ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ κατελθὼν ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς σωτηρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὁ τῆς σῆς χάριτος πᾶσαν ἐξαπλώσας τὴν εὐθηνίαν· ὁ ποιῶν πάντα ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα, ἢ νοοῦμεν· φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα τὴν ἀόρατον, τὴν εὐλογημένην, τὴν μεστὴν ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν, καὶ εὐλογῶν εὐλόγησον τοὺς δούλους σου, καὶ καθάρισον αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· καὶ ποίησον ἡμᾶς μετόχους καὶ συσσώμους γένεσθαι τῇ σῇ χάριτι, ὅπως ἐν ἁγιότητι καὶ δικαιοσύνῃ σοι τὴν ἱκεσίαν προσάγοντες, καί σοι πρέπει πᾶσα δόξα, μεγαλοσύνη, κράτος τε καὶ ἐξουσία, ἅμα τῷ ἀχράντῳ σου πατρί, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν.*

Oratio inclinationis capitis.

Qui inclinans coelos descendisti in terram, ad salutem humani generis, qui gratiae tuae omnem abundantiam explicasti: qui omnia facis abundantius quam petimus et cogitamus: benigne, bone, extende manum tuam invisibilem, benedictam, plenam misericordiae et miserationum, et benedicens benedic servis tuis, eosque munda ab omni inquinamento carnis et spiritus: et fac nos participes esse et concorporeos tuae gratiae, ut in sanctitate et justitia tibi supplicationem offeramus: et te decet omnis gloria, magnitudo, potestas et imperium, cum immaculato tuo Patre et sancto Spiritus, nunc, etc.

Oratio alia similiter dicenda.

Attende Domine Jesu Christe Deus noster ex sancto habitaculo tuo, et ex throno gloriae regni tui, et veni ad sanctificandum nos, qui inclinamur coram te. Qui sursum sedes cum Patre, et hic nobiscum invisibiliter ades: dignareque potenti manu tua, participes facere nos immaculati corporis tui et pretiosi sanguinis, et per nos omnem populum. Tu enim es qui frangis et frangeris, quamvis infractus, et tibi gloriam referimus cum Patre et sancto Spiritu, nunc, etc.

Diaconus. Attendamus Deo cum timore.

Oratio libertatis, seu absolutionis.

Pax omnibus.

Agnus Dei, qui tollis peccatum mundi, qui sanguinem tuum maculae omnis expertem profudisti ad vitam mundi, et in redemptionem permutationemque omnium tradidisti te ipsum, liberans a morte in qua detinebamur, venundati sub peccato. Qui facis voluntatem timentium te, et orationem eorum exaudis salvasque ipsos: qui justum Job exaudivisti cum mane surgens, offerret sacrificia pro liberis propriis dicens, ne forte cogitaverint filii mei mala in corde suo coram Deo: exaudi me quoque miserabilem peccatorem, et inutilem servum tuum dum deprecor pro famulis tuis, patribus meis et fratribus, et pro me quo-

Εὐχὴ ἄλλη ὁμοίως.

Πρόσχες κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐξ ἁγίου τοῦ κατοικητηρίου σου, καὶ ἀπὸ θρόνου τῆς βασιλείας σου, καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ ἁγιάσαι ἡμᾶς τοὺς ἐπικλίναντάς σου. Ὁ ἄνω τῷ πατρὶ συγκαθήμενος, καὶ ὧδε ἡμῖν ἀοράτως συνών· καὶ καταξίωσον τῇ κραταιᾷ σου χειρί, μεταδοῦναι ἡμῖν τοῦ ἀχράντου σώματός σου, καὶ δι᾽ ἡμῶν παντὶ τῷ λαῷ. Σὺ γὰρ εἶ ὁ κλῶν καὶ κλώμενος, καὶ ἄκλαστος· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ πατρί, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσχῶμεν Θεῷ μετὰ φόβου.

Εὐχὴ τῆς ἐλευθερίας.

Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· τὸ πανάσπιλον αὐτοῦ αἷμα διαχύσας ἐπὶ τὴν τοῦ κόσμου ζωήν, καὶ εἰς λύτρον καὶ ἀντάλλαγμα πάντων, ἑαυτὸν παρέδωκας, ἐκ θανάτου λυτρωσάμενος ἐν ᾧ κατειχόμεθα, πεπραμένοι ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Ὁ τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν τὸ θέλημα, καὶ τῆς δεήσεως αὐτῶν εἰσακούων, καὶ σώζων αὐτούς. Ὁ τοῦ δικαίου Ἰὼβ εἰσακούσας ἀνιστάμενος τὸ πρωῒ καὶ ὑπὲρ παιδίων φίλτρων θυσίας προσαγαγὼν εἰπών, μήπως ἐνενόησαν υἱοί μου πονηρὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἔναντι Θεοῦ. Καὶ ἐμοῦ τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ ἁμαρτωλοῦ, καὶ ἀχρείου σου δούλου, ἱκετεύω ὑπὲρ τῶν σῶν οἰκετῶν, πατέρων μου καὶ ἀδελφῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἀθλιότητος. Εὐμενεῖ*

προσώπῳ καὶ γαληνῷ ὄμματι, ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ· καὶ παρὲς οὖν ἡμῖν πᾶσαν ἀθετηρίαν, καὶ πᾶσαν παράβασιν, καὶ παρακοὴν νόμου καὶ τῶν σῶν ἐντολῶν· ἔτι δὲ καὶ πᾶσαν συνείδησιν, καὶ πᾶσαν ἐνθύμησιν, καὶ πάσαις πράξεσι, καὶ πάσαις κινήσεσι γεγωνυίαις ἐν ἑαυταῖς, ἡμερικῶς τε καὶ νυκτερικῶς ἐπιδῆσαι καὶ κατακρατῆσαι κατὰ τῆς ψυχῆς. Καὶ ἀθώοσον αὐτοὺς ἀπὸ πάσης συνειδήσεως πονηρῶν, καὶ πάσης ἀκάρπου πράξεως, καὶ παντὸς λογισμοῦ πεπυρωμένου.....* ἐστὶν βεβηλὰ παρὰ τὴν τῆς ψυχῆς καθαρότητα. Χάρισαι αὐτῶν τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἐπίγνωσιν, καὶ τελείως ἀπέχεσθαι ἀπ' αὐτῶν. Δώρησαι αὐτοῖς μετανοίας ἁγνότητος,* καὶ τὴν εἰς σε ἐπιστροφήν· σὺ γὰρ δέσποτα κύριε ἐπτώχευσας ἑκουσίως ἐν τῷ σε σαρκωθῆναι, διὰ τὴν τοῦ γένους ἡμῶν σωτηρίαν· καὶ διέῤῥηξας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τῶν θείων σου παλάμων ἐφάπλωσιν. Φεῖσαι πάντων δέσποτα φιλόψυχε, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλα σά, καὶ παρά σου ἡμέτερα ἀφετήρια, καὶ οὐδὲν τῶν ἐπιτηδευμάτων τῶν χειρῶν ἡμῶν· δι' ὃ τὴν σὴν βασιλείαν δοξάζομεν καὶ ἀνυμνοῦμέν σε Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἅτινα ν...λου... ων... θορων.*

Πάσαις ἡμέραις ἕως, αἱρετικῶν καὶ ἐθνικῶν.

Ἔμπλησον ἡμᾶς τοῦ σοῦ φόβου, καὶ κατεύθυνον εἰς τὸ ἀγαθόν σου θέλημα· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πρέπει σοι δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις.

que misero. Benigno vultu et oculo sereno respice super nos hac hora, et dimitte nobis omnem iniquitatem omnemque transgressionem, et inobedientiam contra legem et praecepta tua: omnem quoque reatum conscientiae, omnem cogitationem, omnes actiones et motus qui in nobis excitantur die ac nocte, ut animam alligent et captivam teneant. Fac eos immunes ab omni conscientia rerum malarum, et omni actione infructuosa, omnique cogitatione sordida eorum quae profana sint et animae puritati contraria. Concede ipsis peccatorum agnitionem, utque perfecte ab illis abstineant. Da illis poenitentiae castitatem, et ad te conversionem: tu enim dominator Domine pauper factus es voluntarie, dum carnem assumsisti, ad generis nostri salutem, et conscidisti chirographum quod erat adversum nos, per divinarum manuum tuarum in cruce expansionem. Parce omnibus Domine amator animarum, quia omnia tibi serviunt, et a te sunt praemia liberationis nostrae, non quidquam vero opus manuum nostrarum. Idcirco regnum tuum glorificamus, laudamus te Christe Deus noster.

* * * * *

Omnibus diebus *usque ad* haereticorum et Ethnicorum.

Imple nos timore tuo, et dirige nos ad bonam voluntatem tuam: tu enim es Deus noster, et te decet gloria, honor et adoratio.

Sacerdos. Corpus et sanguis.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σῶμα καὶ αἷμα.

Diaconus. Cum timore Deo attendamus.

Ὁ Διακῶν λέγει. Μετὰ φόβου Θεοῦ προσχῶμεν.

Sacerdos elevat Δεσποτικόν: seu partem Hostiae majorem et alta voce dicit. Sancta sanctis.

Ὁ Ἱερεὺς ὑψοῖ Δεσποτικὸν καὶ ἐκφωνήσει Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.

Populus. Kyrie eleison.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Unus Pater sanctus; unus Filius sanctus, unus Spiritus sanctus. Amen.

Εἷς πατὴρ ἅγιος, εἷς υἱὸς ἅγιος, ἓν πνεῦμα ἅγιον. Ἀμήν.

Sacerdos. Dominus cum omnibus vobis.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

Populus. Et cum Spiritu tuo.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.

Sacerdos. Benedictus Dominus in saecula. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εὐλογητὸς κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Populus. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Sacerdos. Pax omnibus.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Populus. Et cum Spiritu tuo.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Sacerdos. Corpus Sanctum et sanguis pretiosus, verus, Jesu Christi Filii Dei. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σῶμα ἅγιον καὶ αἷμα τίμιον, ἀληθινὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἀμήν.

Populus. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Sacerdos. Sanctum corpus, et sanguis pretiosus, verus, Jesu Christi Filii Dei. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σῶμα ἅγιον καὶ αἷμα τίμιον, ἀληθινόν, Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἀμήν.

Populus. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Sacerdos. Corpus et sanguis Emmanuel Dei nostri, hoc est vere. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Σῶμα καὶ αἷμα Ἐμμανουὴλ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τοῦτό ἐστιν ἀληθῶς, Ἀμήν.

Populus. Amen.

Ο Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Credo, credo, credo, et confiteor usque ad ultimum spiritum quod haec ipsa est caro vivifica, quam accepisti Christe Deus noster ex sancta domina nostra Deipara, et semper Virgine Maria: quamque fecisti unam cum divinitate tua, non per mistionem, confusionem, aut alterationem: et testatus es sub Pontio Pilato prae-

Πιστεύω, πιστεύω, πιστεύω καὶ ὁμολογῶ ἕως ἐσχάτης ἀναπνοῆς, ὅτι αὕτη ἐστιν ἡ σὰρξ ἡ ζωοποιὸς, ἣν ἔλαβες Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐκ τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· καὶ ἐποίησας αὐτὴν μίαν σὺν τῇ Θεότητί σου, μὴ ἐν μίξει, μηδὲ ἐν φυρμῷ, μηδὲ ἐν ἀλλοιώσει· καὶ ἐμαρτύρησας ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν κα-

λὴν ὁμολογίαν, καὶ παρέδωκεν* αὐτὴν ὑπὲρ ἡμῶν πάντων.... ἑρων ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ τοῦ ἁγίου, ἐν τῷ θελήματί σου.

claram confessionem; et quam tradidisti pro nobis omnibus, super lignum crucis sanctae, voluntate tua.

Ἀληθῶς πιστεύω, ὅτι θεότης σου οὐδ' οὐ μηδέποτε χωρισθεῖσα ἐξ ἀνθρωπότητός σου, ἐν ἀτόμῳ, οὐδὲ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Μετέδωκας αὐτὴν εἰς λύτρωσιν, καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν τὴν αἰώνιον, τοῖς ἐξ αὐτῆς μεταλαμβάνουσι.

Vere credo, quod divinitas tua nunquam separata fuit ab humanitate tua, in instanti, aut in nictu oculi. Tradidisti eam in redemptionem, et in remissionem peccatorum, et in vitam aeternam, illis qui ex ea communicant.

Πιστεύω ὅτι αὕτη ἐστὶν ἀληθῶς. Ἀμήν.

Credo quod haec re vera sit. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει. Ἀμήν.

Populus. Amen.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ.

Diaconus. In pace et caritate.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφωνήσει. Ἀκατάληπτε Θεέ, λόγε ἀχώρητε, ἀΐδιε, δέχου παρ' ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐξ ἀναξίων χειλέων, ὕμνον, μετὰ τῶν ἄνω δυνάμεων· σοὶ γὰρ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρί, καὶ τῷ ζωοποιῷ σου πνεύματι εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Sacerdos alta voce. Incomprehensibilis Deus, Verbum incircumscriptum, aeternum, suscipe a nobis peccatoribus ex indignis labiis hymnum, cum supernis potestatibus: te enim decet omnis gloria, honor et adoratio cum experte principii Patre tuo, et vivificante tuo Spiritu, in omnia saecula saeculorum. Amen.

Ὁ Λαὸς λέγει ψαλμὸν ρν'.

Populus dicit Psalmum CL.

Ὁ Διάκονος λέγει. Συνάχθητε καὶ εἰσέλθετε οἱ διάκονοι μετ' εὐλαβείας.

Diaconus. Congregamini et intrate Diaconi cum reverentia.

Εὐχὴ εὐχαριστίας μετὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἁγίων μυστηρίων.

Oratio gratiarum actionis, post communionem sanctorum mysteriorum.

Ὁ Διάκονος λέγει. Ἐπὶ προσευχῆς στάθητε.

Diaconus. Ad Orationem state.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Εἰρήνη πᾶσιν.

Sacerdos. Pax omnibus.

Ὁ Λαὸς λέγει. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Ὁ Διάκονος λέγει. Προσεύξασθε ὑπὲρ τῆς ἀξίας μεταλήψεως.

Diaconus. Orate pro digna communione.

Ὁ Λαὸς λέγει. Κύριε ἐλέησον.

Populus. Kyrie eleison.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην.

Sacerdos dicit hanc orationem.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, λόγε Θεοῦ ἀληθινέ, ὁ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνάρ-

Gratias agimus tibi, Verbum Dei verum, qui es ex substantia

Patris principium non habentis, quoniam tantopere dilexisti nos, et dedisti te ipsum pro nobis immolatus. Concede nobis per immaculatum corpus tuum, et pretiosum tuum sanguinem redemtionem, sicut benigne praestitisti nobis nunc ut ex ipsis Eucharistiam acciperemus. Idcirco confitemur tibi nunc benigne et bone, et tibi gloriam, honorem et adorationem continue offerimus, cum experte principii Patre tuo, et sancto tuo Spiritu, nunc, etc.

Diaconus. Capita vestra Domino inclinate.

χου πατρός, ὅτι οὕτως ἠγάπησας ἡμᾶς καὶ ἔδωκας σεαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν,* ἐσφαγιάσθης. Κεχάρισας ἡμῖν, διὰ τοῦ ἀχράντου σου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου σου αἵματος, τὴν ἀπολύτρωσιν, ὡς κατηξίωσας ἡμᾶς νῦν φιλάνθρωπε ἵνα λάβωμεν ἐξ αὐτῶν εὐχαριστια.* Διὸ ἐξομολογοῦμέν σοι νῦν φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, καί σοι τὴν δόξαν, καὶ τὴν τιμήν, καὶ τὴν προςκύνησιν διηνεκῶς ἀναπέμπομεν, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ σου πνεύματι, νῦν.

Ὁ Διάκονος λέγει. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ κυρίῳ κλίνατε.

Oratio inclinationis capitis.

Qui es, qui eras, et venisti in mundum ad eum illuminandum, qui carnem assumens, homo factus es, et crucifixus es pro nobis, passusque voluntarie in carne, mansisti impassibilis ut Deus: sepultusque, tertia die resurrexisti, ascendensque in coelum, sedisti ad dexteram magnitudinis gloriae Patris: divinum, sanctum, consubstantialem aequalis potestatis et gloriae, et coaeternum Spiritum misisti super sanctos tuos discipulos et Apostolos, atque per eum illos illuminasti et per eos orbem universum; Christe vere Deus noster.

. . . . Gabriel et Raphael.

Et Angelorum quadriformium, animalium incorporeorum; et Angelorum, viginti quatuor Seniorum; sanctique gloriosi Prophetae praecursoris, Baptistae et Martyris Joannis.

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας.

Ὁ ὤν, ὁ ἦν, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον τοῦ φωτίσαι αὐτόν· ὁ σαρκωθείς, ἐνανθρωπήσας, καὶ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, καὶ παθὼν ἑκουσίως σαρκί, καὶ μείνας ἀπαθής, ὡς θεός· καὶ ταφείς, καὶ ἀναστάς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθὼν εἰς οὐρανούς, καὶ καθίσας ἐν δεξίᾳ τῆς μεγαλοσύνης τῆς δόξης τοῦ πατρός, τό τε θεῖον, καὶ ἅγιον, καὶ ὁμοούσιον, καὶ ὁμοδύναμον, καὶ ὁμόδοξον, καὶ συναΐδιον πνεῦμα καταπέμψας ἐπὶ τοὺς ἁγίους σου μαθητάς, καὶ ἀποστόλους, καὶ διὰ τούτου φωτίσας μὲν αὐτούς, δι' αὐτῶν δὲ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Χριστέ, ὁ ἀληθινὸς θεὸς ἡμῶν.

.... καὶ Γαβριὴλ καὶ Ῥαφαήλ.

Καὶ τῶν ἀγγέλων τετραμόρφων ζώων ἀσωμάτων· καὶ τῶν ἀγγέλων, εἴκοσι τεσσάρων πρεσβυτέρων. Τοῦ ἁγίου ἐνδόξου, προφήτου, προδρόμου, βαπτίστου, καὶ μάρτυρος Ἰωάννου.

Τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ πρωτοδιακόνου καὶ πρωτομάρτυρος.

Τῶν θείων, ἱερῶν, ἐνδόξων ἀποστόλων, ἀθλοφόρων προφητῶν, καὶ καλλινίκων μαρτύρων.

Καὶ τοῦ ἁγίου καὶ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, καὶ πάντων τῶν χόρων τῶν ἁγίων σου.

Καὶ σῶσον; καὶ ἐλέησον, καὶ εὐλόγησον πάντα χριστιανόν. Καί σοι τὴν δόξαν καὶ τιμήν, καὶ προςκύνησιν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεί.

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ θεοῦ ἐτελειώθη ἡ θεία λειτουργία, ἡ ὡρισμένη τῷ ἐν ἁγίοις πατρὶ ἡμῶν θεολόγῳ Γρηγορίῳ.

Sancti Stephani primi Diaconi et primi Martyris.

Divinorum gloriosorum sanctorum Apostolorum; Prophetarum qui certamina sustinuerunt, et Martyrum praeclaris victoriis insignium.

Et sancti et beati patris nostri Marci Apostoli et Evangelistae, chororumque omnium Sanctorum tuorum.

Et salva, miserere, benedicque omnemcumque Christianum: tibique gloriam et honorem et adorationem offerimus, cum Patre tuo qui est absque principio, et sancto Spiritu, nunc et semper.

In pace Dei completa est divina Liturgia, ordinata a sancto Patre nostro Theologo Gregorio.

IN LITURGIAM MARCI GRAECAM

PRAEFATIO.

IN optimo codice Bibliothecae Regiae, ex quo superiores Liturgias duas descripsimus, communem scilicet quae Basilii nomine insignitur, et secundam Gregorii theologi, deerat tertia quae tamen inter Coptitas, seu Jacobitas Aegyptios conservatur, et quam ex patria traditione Cyrillo Alexandrino attribuunt. At illam esse quae anno 1583. Lutetiae edita est a viro clarissimo Joanne a S. Andrea, insignis Ecclesiae Parisiensis Canonico, aut illi admodum similem, multis et satis solidis argumentis potest demonstrari. Nam autor Aegyptius Abulbircat, et alii qui de Cyrilli Liturgia Coptica mentionem fecerunt, eam aliquando D. Marci nomine appellatam fuisse scribunt; qua ratione constat ternarius Liturgiarum Alexandrinae Ecclesiae numerus, qui multorum Jacobitarum testimoniis confirmatur, atque inter alios Christoduli illorum Patriarchae, qui undecimo vivebat saeculo. Cum vero non plane certa ex titulis solis ratio colligatur, apud eos praesertim qui Criticae omnis expertes sunt, et Alexandrinis omnibus Liturgiis ob sedis fundatorem, Marci nomen convenire, quodam modo possit, majoris prorsus momenti est, quod ex tribus quae Coptitis in usu sunt, nulla magis Graecae D. Marci, quam Cyrillina respondeat. Itaque cum Graecum illius textum manuscriptus codex Regius non repraesentaret, nec unde haberi posset satis sciretur, Marci Graecam qualis Lutetiae olim edita est subjicere operae pretium visum est, velut eam ipsam quae a Coptitis Cyrillo tribuitur.

Codicem ex quo ἀπόγραφον suum a Cardinale Sirleto habuit olim, Joannes a S. Andrea, Romae anno 1701. tractavimus in Bibliotheca Basilianorum Monachorum Graecorum, isque optimus, integerrimus, et annorum circiter sexcentorum nobis visus est. Fuit autem ex Monasterio Cryptae-Ferratae Romam delatus, cum prius pertinuisset ad Ecclesiam D. Mariae Ὁδηγητρίας in Calabria: atque

inde certum videtur, officium illud Alexandrinis Orthodoxis fuisse proprium, cum duae alterae Liturgiae Basilii et Gregorii ad Jacobitas certissime pertineant: ut ex sola Confessione quae ante communionem praemittitur, animadvertere quisque potest: nam Monophysitarum de una Christi natura fidem expressis verbis continet. In ista ne verbulum quidem occurrit ab Orthodoxa doctrina alienum. Talis procul dubio esse debebat Liturgiae quae apud Graecos in Calabriae Monasteriis constitutos atque adeo Orthodoxos usurpabatur forma, in rebus ad fidem spectantibus, etsi circa ritus et orationes, esset inter eam, et usitatas in Ecclesia Constantinopolitana Liturgias, discrimen non mediocre, sed innoxium. Illud nihilominus tanti visum est Constantinopolitanis, a decimo circiter saeculo Patriarchis, ut Alexandrinam Liturgiam prorsus aboleverint, pessimo et a veteris Ecclesiae moribus alienissimo exemplo. Itaque ista quam Codex Cryptae-Ferratae repraesentat Liturgia, ipsa est quae apud Orthodoxos in usu fuit, sub titulo D. Marci, quia scilicet proprium Alexandrinae Ecclesiae, cujus primus Episcopus fuit, ritum continebat; neque aliam videntur tunc habuisse: cum Jacobitae tres haberent, cujus differentiae causa afferri nulla potest: obscurissimae enim sunt illius disciplinae origines.

Unum et idem officium Liturgicum fuisse inter Christianos Patriarchatus Alexandrini, ante scissam per Dioscori sectatores Ecclesiam, indubitatum est: neque usque ad captam per Muhamedanos Aegyptum, mutationis ullius occurrit vel levissimum indicium. Istud duntaxat discrimen inter Jacobitas et Orthodoxos circa disciplinam animadvertitur, quod primi Coptica solum seu nativa Aegyptiaca lingua Liturgiam celebrant a multis saeculis: isti sola Graeca. Haec porro certa, si quae unquam, conjectura videbatur, cum nullius Graeci codicis Jacobitarum Liturgici memoria extaret, adeo ut ea sola ratione quod Alexandrina Liturgia, Graece scripta esset, demonstrari videretur eam ad Orthodoxos pertinere. Hanc tamen verisimilem et variis argumentis firmatam conjecturam unicus Bibliothecae Regiae codex evertit. Ex eo enim intelleximus Jacobitas, etsi non vulgo, alicubi tamen Liturgiam Graece celebrasse, secundum eam orationum et rituum formam quae in Codice Regio continetur. Neque est quod illam recentiorem esse suspicemur; cum praeter antiquitatem quae est undecimi aut duodecimi saeculi, et fortasse superior, certum sit ea aetate, et ante-

cedentibus aliquot saeculis, Coptitas tantam linguae Graecae facultatem non habuisse, ut istas Liturgias composuisse potuerint: cum etiam vulgatissimas formulas quae passim occurrunt in officiis, eos vix intellexisse perspicuum sit. Ita ultimam istam non minus quam priores duas, Alexandrinae Ecclesiae propriam fuisse non est dubitandum: istam imo antiquiorem et puriorem existimare oportet, non modo quod naevis illis quos Monophysitarum haeresis induxit, infuscata non est, verum etiam quod illa ipsa videatur esse de qua Jur. Orient. l. 5. p. 362. *Theodorus Balsamon absurde prorsus et inique judicavit. Illud saltem ejus testimonio intelligimus, usum illius aliquem in partibus Aegypti, eo quo scribebat tempore viguisse, quod aliunde non satis constat, nisi quod neminem styli exercendi gratia tales Liturgias scripsisse, non verisimile modo, sed certissimum videatur.*

Habet illa non modo partem officii Eucharistici, quae Anaphora proprie dicitur, et quae Canoni Romano aliquo modo respondet, quia scilicet sacram Actionem continet, a Praefatione usque ad communionem, et orationes gratiarum actionis: sed etiam alteram quae preces et ritus ab initio Liturgiae usque ad Praefationem repraesentat. Ita enim dispositae sunt Orientales omnes Liturgiae, ut cum Canon Romanus, praeter unam aut alteram orationem idem semper esse soleat: quae Praefationem antecedunt, secundum dierum festorumque diversitatem varie se habeant: in Oriente prima officii pars, si lectiones ex Veteri Testamento, Evangeliis, Actis Apostolorum, et Epistolis excipimus, perpetuo sit eadem; altera in singulis Liturgiis sit diversa, ut alibi fusius exposuimus.

In Codice Regio Graeco-Arabico quamvis initio quaedam folia desiderentur, apparet tamen integra prioris officii illius forma, quae ut in Copticis Codicibus, Basilio tribuitur, et quam inde petere debebant Sacerdotes, cum duabus aliis Gregorii et Cyrilli, sive Marci, ad celebrandum sacrificium utebantur. In secunda, ut in tertia Copticis, nihil simile, sed singulares tantum quaedam orationes ad osculum pacis, et ad Evangelii lectionem: at in Graeca Marci, tota prior pars, quae usque ad Praefationem extenditur, perscripta est. Diversitatis hujus statim occurrit ratio valde quidem speciosa et probabilis, quod haec Liturgia Marci, quam solam, ut significare Balsamon videtur, Graeci agnoscebant, sola quoque apud Alexandrinos Graeci ritus, usurpabatur: unde ut orationes προπαρασκευαστικαὶ, sive praeparatoriae adjungerentur, necesse erat. Sed obstat

huic conjecturae quod non modo circa finem, sed multis et praecipuis istius Marci Liturgiae locis, initia tantum diversarum orationum occurrunt, certissimo indicio, quod aliunde petendae forent, atque adeo ex priori aliqua, et quae aliarum formam complecteretur, Liturgia.

Donec igitur Codices integriores reperiantur, nihil propius est quam ut istam D. Marci eamdem esse judicemus cum ea quae Cyrillo a Coptitis tribuitur, ut suadere potest certiorum testimoniorum defectu, non magni alioqui aestimanda in remotissimis originibus Ecclesiasticis Abulbircati autoritas. Neque sane absque exemplo est, plures fuisse in eadem Ecclesia Liturgias: cum nulla sit Ecclesia cujuscumque linguae, quae unicam habeat: Graeca enim Orthodoxa Basilii et Chrysostomi Liturgiis utitur, ut antiquitus Hierosolymitana, ea quae Jacobi nomen praefert: Syri Orthodoxi praeter primariam, Jacobi quoque dictam, non paucas alias usurpant: Jacobitae longe plures: Nestoriani tres: Aethiopes duodecim.

Versionem Joannis a S. Andrea retinuimus quantum fieri potuit, eam tamen pluribus locis emendavimus, ubi plane necesse fuit: tum in textu Graeco nonnulla correximus. Ut etiam quorum cura et labore haec Liturgia primum in lucem prodierit, renovetur memoria, Cardinalis Sirleti ad Joannem a S. Andrea, et istius ad illum Epistolas ad finem adjiciendas curavimus.

DIVINA LITURGIA,
SEU MISSA,
SANCTI APOSTOLI
et Evangelistae Marci, Discipuli sancti Petri.

Sacerdos. Pax omnibus.
Populus. Et spiritui tuo.
Diaconus. Orate.
Populus. Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Sacerdos sic orat.

Gratias agimus tibi, et plus quam gratias agimus, Domine Deus noster, Pater, et Dei Domini, et Servatoris nostri Jesu Christi propter omnia, et per omnia, et in omnibus: quia protexisti, adjuvisti, fovisti, et deduxisti nos anteactae nostrae vitae tempore, et adduxisti nos ad hanc usque horam, dignatus denuo sistere coram te in loco sancto tuo: remissionem petens peccatorum nostrorum, et propitiationem omni populo tuo. Certe precamur et obsecramus te, humani generis amator, bone, da nobis ut sanctum hunc diem, totumque vitae nostrae tempus sine peccato transigamus, cum omni gaudio, sanitate, salute, et omni sanctificatione, et timore tuo. Omnem autem invidiam, omnem metum, omnem tentationem, omnem Satanicam operationem, omnes improborum hominum insidias repelle a nobis, o Deus, et a sancta tua Catholica et Apostolica Ecclesia. Tu nobis ea largire, quae honesta et utilia sunt; si quid peccavimus in verbo, vel opere, vel

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.
Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.
Ὁ Διάκονος. Προσεύξασθε.
Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ δὲ Ἱερεὺς εὔχεται.

Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπερευχαριστοῦμεν κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν, ὅτι ἐσκέπασας, ἐβοήθησας, ἀντελάβου, καὶ παρήγαγες ἡμᾶς τὸν παρελθόντα χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ ἤγαγες ἡμᾶς ἕως τῆς ὥρας ταύτης, ἀξιώσας πάλιν παραστῆναι ἐνώπιόν σου ἐν τόπῳ ἁγίῳ σου ἄφεσιν αἰτοῦντες τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ ἱλασμὸν παντὶ τῷ λαῷ σου. Καὶ δεόμεθα, καὶ παρακαλοῦμεν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, δὸς ἡμῖν τὴν ἁγίαν ἡμέραν ταύτην, καὶ ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιτελέσαι ἀναμαρτήτως, μετὰ πάσης χαρᾶς, ὑγιείας, σωτηρίας, καὶ παντὸς ἁγιασμοῦ, καὶ τοῦ σοῦ φόβου. Πάντα δὲ φθόνον, πάντα φόβον, πάντα πειρασμόν, πᾶσαν σατανικὴν ἐνέργειαν, πᾶσαν πονηρῶν ἀνθρώπων ἐπιβουλὴν ἐκδίωξον ἀφ᾽ ἡμῶν ὁ θεός, καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας σου καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας. Τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα ἡμῖν ἐπιχορήγησον· εἴτι σοι ἡμάρ-

τομεν ἐν λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ κατὰ διάνοιαν, σὺ ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος παριδεῖν καταξίωσον, καὶ μὴ ἐγκαταλίπῃς ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐλπίζοντας ἐπί σοι, μηδὲ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, χάριτι καὶ οἰκτιρμῷ καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, Ἐκφώνως. Δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ἐν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Διάκονος. Προσεύξασθε ὑπὲρ τοῦ βασιλέως.

Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ δὲ Ἱερεὺς ἐπεύχεται.

Δέσποτα κύριε ὁ Θεός, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, τὸν βασιλέα ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀνδρίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ διαφύλαξον. Καθυπόταξον αὐτῷ ὁ Θεὸς πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον· ἐπιλαβοῦ ὅπλου καὶ θυρεοῦ, καὶ ἀνάστηθι εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Δὸς αὐτῷ ὁ Θεὸς νίκας, εἰρηνικὰ φρονεῖν ἡμᾶς, καὶ πρὸς τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ γαληνότητι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοιμεν, ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Ἐκφώνως. Δι' οὗ, καὶ μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωο-

cogitatione, tu tanquam bonus, et humani generis amator non animadvertere digneris, neque deseras nos, o Deus, sperantes in te, neque inducas nos in tentationem, sed libera nos a malo, et ab omnibus operibus ejus: gratia et commiseratione, et benignitate unigeniti Filii tui, *Elata voce*, Per quem, et cum quo tibi gloria et imperium in sanctissimo, et bono, et vivifico Spiritu tuo, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Diaconus. Orate pro Rege.

Populus. Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Sacerdos autem orat.

Dominator, Domine, Deus, Pater Domini, et Dei et Servatoris nostri Jesu Christi, precamur et obsecramus te, ut Regem nostrum in pace ac fortitudine, justitiaque conserves. Subjicito ei, o Deus, omnem inimicum et adversarium: apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium ejus. Da ei, o Deus, victorias, ut animum ad ea intendat, quae nobis pacifica sunt, et ad nomen sanctum tuum: ut et nos in tranquillitate dierum ejus quietam et tranquillam vitam degamus, in omni pietate et honestate, gratia et commiserationibus, et benignitate unigeniti Filii tui. *Elata voce*, Per quem et cum quo tibi gloria et imperium, cum sanctissimo et bono, et vivifico

Spiritu, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Diaconus. Orate pro Papa et Episcopo.

Populus. Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Sacerdos.

Dominator Domine, Deus omnipotens, Pater Domini, et Dei, et Servatoris nostri Jesu Christi, precamur et obsecramus te, humani generis amator, bone, ut sanctissimum et beatissimum Pontificem nostrum Papam N. et Reverendissimum Episcopum N. conserves. Conserva nobis eos annis multis pacifice, perfungentes sancto sacerdotio a te ipsis concredito, secundum sanctam et beatam voluntatem tuam, verbum veritatis recte dispensantes, cum omnibus Orthodoxis Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Subdiaconis, Lectoribus, Cantoribus, et laïcis, cum omni plenitudine sanctae et solius universalis Ecclesiae, pacem et sanitatem et salutem eis largiens. Preces autem eorum, quas pro nobis offerunt, et nos pro ipsis, admitte, Domine, ad sanctum et coeleste, rationaleque altare tuum. Omnem autem adversarium sanctae tuae Ecclesiae pedibus eorum cito subjice. Gratia et miserationibus et benignitate unigeniti Filii tui, *Elata voce*, Per quem et cum quo tibi gloria et imperium, cum sanctissimo, et bono et vivifico Spiritu,

ποιῷ σου πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Διάκονος. Προσεύξασθε ὑπὲρ τοῦ Πάπα καὶ ἐπισκόπου.

Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεύς.

Δέσποτα κύριε ὁ θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον ἀρχιερέα ἡμῶν Πάπαν Δ'. καὶ τὸν ὁσιώτατον ἐπίσκοπον Δ'. συντηρῶν. Συντήρησον ἡμῖν αὐτοὺς ἔτεσι πολλοῖς εἰρηνικῶς, ἐκτελοῦντας τὴν ὑπό σου ἐμπεπιστευμένην ἁγίαν ἀρχιερωσύνην, κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μακάριόν σου θέλημα, ὀρθοτομοῦντας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, σὺν πᾶσιν ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, ὑποδιακόνοις, ἀναγνώσταις, ψάλταις τε καὶ λαικοῖς, σὺν παντὶ τῷ πληρώματι τῆς ἁγίας καὶ μόνης καθολικῆς ἐκκλησίας, εἰρήνην καὶ ὑγιείαν καὶ σωτηρίαν αὐτοῖς χαριζόμενος. Τὰς δὲ εὐχὰς αὐτῶν, ἃς ποιοῦσιν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ αὐτῶν, πρόσδεξαι κύριε, εἰς τὸ ἅγιον, καὶ ἐπουράνιον, καὶ λογικόν σου θυσιαστήριον. Πάντα δὲ ἐχθρὸν τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας καθυπόταξον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐν τάχει, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Ἐκφώνως. δι' οὗ, καὶ μεθ' οὗ, σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν

τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Διάκονος. Ἐπὶ προσευχὴν στάθητε.

Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον. τρίς.

Ὁ δὲ Ἱερεὺς ἐπεύχεται εὐχὴν τῆς εἰσόδου καὶ εἰς τὸ θυμίαμα.

Δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν δωδεκάφωτον λαμπάδα τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἐκλεξάμενος, καὶ ἐξαποστείλας αὐτούς, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ κηρύξαι, καὶ διδάξαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας σου, καὶ θεραπεύειν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, καὶ ἐμφυσήσας εἰς τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ εἰπὼν αὐτοῖς, λάβετε πνεῦμα ἅγιον, τὸ παράκλητον· ἄντινων ἀφίετε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται αὐτοῖς, ἄντινων κρατεῖτε, κεκράτηνται· οὕτως καὶ ἐφ' ἡμᾶς τοὺς περιστηκότας δούλους σου, ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς ἱερουργίας, τὰς * τοῖς ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, ἀναγνώσταις, ψάλταις τε καὶ λαικοῖς σὺν παντὶ τῷ πληρώματι τῆς ἁγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας· ῥῦσαι ἡμᾶς κύριε ἀπὸ ἀρᾶς καὶ κατάρας, καὶ ἀπὸ ἀναθέματος, καὶ δεσμοῦ, καὶ ἀφορισμοῦ, καὶ ἐκ τῆς μερίδος τοῦ ἀντικειμένου· καὶ καθάρισον ἡμῶν τὰ χείλη καὶ τὴν καρδίαν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ, καὶ ἀπὸ πάσης ῥαδιουργίας· ἵνα ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ καὶ καθαρῷ συνειδότι προσφέρωμέν σοι τὸ θυμίαμα τοῦτο, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ παντὸς

nunc et semper et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Diaconus. Ad orationem state.

Populus. Kyrie eleison. *ter.*

Sacerdos subjungit orationem Introitus, et ad incensum.

Domine Christe Deus noster, qui δωδεκάφωτον, hoc est, duodena luce lucentem lampadem duodecim Apostolorum elegisti, et eos in universum mundum misisti, ut praedicarent et docerent Evangelium regni tui, et curarent omnem morbum et infirmitatem in populo et insufflasti in facies eorum, et dixisti eis, Accipite Spiritum sanctum paracletum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: quorum retinueritis, retenta sunt: ita et * in nos insuffla circumassistentes servos tuos in introitu sacri ministerii, Episcopos, Presbyteros, Diaconos, Lectores, Cantores, et Laïcos, cum omni plenitudine sanctae Catholicae et Apostolicae Ecclesiae. Libera nos, Domine, ab execratione, et maledictione, et ab anathemate, et vinculo, et excommunicatione, et a parte adversarii, et purga labia nostra et cor nostrum ab omni inquinamento, et ab omni nequitia: Ut in corde puro et pura conscientia tibi hoc incensum offeramus, in odorem suavitatis, et in remissionem peccatorum nostrorum, et totius populi tui. Gratia, et commiserationibus, et benignitate uni-

geniti Filii tui, *elata voce*, per quem et cum quo tibi gloria et imperium cum sanctissimo et bono, et vivifico Spiritu, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.
Diaconus. Recti.
Et psallant Unigenitus Filius et Verbum.
Fitque introitus Evangelii, et dicit Diaconus. Ad orationem.

Sacerdos. Pax omnibus.
Populus. Et spiritui tuo.
Diaconus. Ad orationem.
Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos dicit orationem trisagii.

Dominator Domine, Jesu Christe, Verbum coaeternum principio carentis Patris, qui nobis similis per omnia factus es, excepto peccato, ad generis nostri salutem, qui sanctos tuos discipulos et Apostolos misisti, ut praedicarent et docerent Evangelium regni tui, et mederentur omni morbo, et omni infirmitati in populo tuo: ipse nunc quoque, Domine, emitte lucem tuam et veritatem tuam, et illumina oculos mentis, ut intelligamus sermones tuos divinos: fac ut idonei eorum auditores simus: et non solum auditores, verum etiam factores verbi fiamus: ut fructificemus, et bonos fructus producamus, a tricenis ad centenos, ut regni coelorum digni habeamur. *elata voce*, Et cito anticipent nos misericordiae tuae, Domine. *elata voce*, Tu enim es Evangelismus, seu boni Annunciatio,

τοῦ λαοῦ σου, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ. Ἐκφώνως. Δι᾽ οὗ, καὶ μεθ᾽ οὗ, σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.
Ὁ Διάκονος. Ὀρθοί.
Καὶ ψάλλουσιν τὸ Μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος.
Καὶ γίνεται ἡ εἴσοδος τοῦ εὐαγγελίου, καὶ λέγει ὁ Διάκονος. Ἐπὶ προσευχήν.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.
Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.
Ὁ Διάκονος. Ἐπὶ προσευχήν.
Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται εὐχὴν τοῦ τρισαγίου.

Δέσποτα κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ συναΐδιος λόγος τοῦ ἀνάρχου πατρός, ὁ καθ᾽ ἡμᾶς γενόμενος κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρτίας ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν· ὁ ἐξαποστείλας τοὺς ἁγίους σου μαθητὰς καὶ ἀποστόλους κηρύξαι καὶ διδάξαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας σου, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ σου, αὐτὸς καὶ νῦν δέσποτα ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου· καὶ καταύγασον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας, εἰς κατανόησιν τῶν θείων σου λογίων· καὶ ἱκάνωσον ἡμᾶς ἀκροάτας αὐτῶν γενέσθαι· καὶ μὴ μόνον ἀκροάτας, ἀλλὰ καὶ ποιητὰς λόγου, γενόμενοι εἰς τὸ καρποφορῆσαι, καὶ ποιῆσαι καρποὺς ἀγαθούς, ἀνὰ τριάκοντα καὶ ἐν ἕκατον, ὅπως καταξιωθῶμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἐκφώνως. Καὶ ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς

οἱ οἰκτιρμοί σου κύριε. Ἐκφώνως. *Σὺ γὰρ εἶ εὐαγγελισμός, σωτὴρ, καὶ φύλαξ τῶν ψυχῶν, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, κύριε ὁ Θεός, καὶ σοὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν, καὶ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναπέμπομεν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.*

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος.

Καὶ μετὰ τρισάγιον, σφραγίζει τὸ ὁ Ἱερεὺς τὸν λαόν, λέγων. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Εἶτα, τὸ πρόσχωμεν. ὁ ἀπόστολος, ὁ πρόλογος τοῦ ἀλληλούια. Οἱ διάκονοι κατὰ ῥητὸν λέγουσι. Κύριε εὐλόγησον.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. Ὁ κύριος εὐλογήσῃ καὶ συνδιακονήσῃ ὑμῖν, τῇ αὐτοῦ χάριτι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Ἱερεὺς πρὸ τοῦ εὐαγγελίου, βάλλει θυμίαμα, λέγων οὕτως.

Θυμίαμα προσφέρομεν ἐνώπιον τῆς ἁγίας δόξης σου, ὁ Θεός, προσδεξάμενος εἰς τὸ ἅγιον, καὶ ὑπερουράνιον, καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον. Ἀντικατάπεμψον ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ ἁγίου σου πνεύματος, ὅτι εὐλογημένος ὑπάρχεις, καὶ σὺ τὴν δόξαν σου ἀνάπεμψον.

Ὁ Διάκονος ὅτε μέλλει εἰπεῖν τὸ εὐαγγέλιον, λέγει. Κύριε εὐλόγησον.

Ὁ Ἱερεύς. Ὁ κύριος εὐλογήσῃ, καὶ ἐνισχύσῃ, καὶ ἀκροατὰς ἡμᾶς ποιήσῃ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ εὐαγγελίου, ὁ ὢν εὐλογητὸς Θεός, νῦν, καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

servator, et custos animarum et corporum nostrorum, Domine Deus, et tibi gloriam et gratiarum actionem, et trisagium hymnum offerimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.

Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis.

Trisagio completo populum cruce signat Sacerdos dicens. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Sequitur Πρόσχωμεν, hoc est Attenti simus. Apostolus. Prologus Alleluya. Diaconi ex praescripto dicunt. Domine benedicito.

Sacerdos dicit. Dominus benedicat, et vobiscum ministret, ipsius gratia, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Sacerdos, prius quam Evangelium recitetur, incensum offert dicens.

Incensum offerimus coram sancta gloria tua, quod assumas in sanctum et supercoeleste, et intellectuale tuum altare. Vicissim nobis mitte gratiam sancti tui Spiritus. quia benedictus es: tu quoque gloriam tuam mitte.

Diaconus Evangelium recitaturus dicit. Domine benedicito.

Sacerdos. Dominus benedicat, et fortificet, et auditores nos faciat sancti tui Evangelii, qui est benedictus Deus, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. State recti. Audiamus sanctum Evangelium.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Hinc recitat Evangelium Diaconus. Mox Συνάπτην seu Collectae orationem subjungit Sacerdos.

Aegrotos, Domine, populi tui visitans in misericordia et miserationibus, sana. Peregre profectos, vel profecturos fratres nostros, eo quo tendunt, singulos deducito. Bonas pluvias mittito, in loca iis opus habentia et egentia. Fluviales aquas ad earum mensuram, tua gratia sursum elevato. Fructus terrae augeto in semen et in messem. Regnum servi tui, quem in terra regnare justum censuisti, in pace et fortitudine, et justitia, et tranquillitate conservato. Humilem et miserabilem, et Christi amantem civitatem istam libera, Deus, a diebus malis, a fame, peste, et gentium incursione, ut et Ninivi civitati pepercisti: quia misericors et miserator es, quique iniquitatum hominum non recordaris. Tu per Prophetam tuum Esaiam dixisti: Protegam civitatem istam, ut salvem eam, propter me et propter David servum meum. Quare precamur et obsecramus te, humani generis amator bone, protege civitatem istam propter Martyrem tuum et Evangelistam Marcum qui nobis viam salutis demonstravit, gratia, et miserationibus, et benignitate unigeniti tui

Ὁ *Διάκονος.* Στάθητε, ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου.

Ὁ *Ἱερεύς.* Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ *Λαός.* Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Καὶ λέγει τὸ εὐαγγέλιον ὁ Διάκονος, τὴν συνάπτην, ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται.

Τοὺς νοσοῦντας κύριε, τοῦ λαοῦ σου ἐπισκεψάμενος ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς, ἴασαι. Τοὺς ἀποδημήσαντας ἡμῶν ἀδελφούς, ἢ μέλλοντας ἀποδημεῖν, ἐν τῷ τόπῳ κατευόδωσον ἕκαστον εἰς τὸν καιρόν. Τοὺς ἀγαθοὺς ὑετοὺς κατάπεμψον ἐπὶ τοὺς χρήζοντας, καὶ ἐπιδεομένους τόπους. Τὰ ποτάμια ὕδατα ἀνάγαγε ἐπὶ τὸ μέτρον αὐτῶν, κατὰ τὴν σὴν χάριν. Τοὺς καρποὺς τῆς γῆς αὔξησον εἰς σπέρμα, καὶ εἰς θερισμόν. Τὴν βασιλείαν τοῦ δούλου σου, ὃν ἐδικαίωσας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἀνδρίᾳ, καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ γαληνότητι διαφύλαξον. Τὴν ταπεινήν, καὶ ἐλεεινήν, καὶ φιλόχριστον πόλιν ταύτην, ῥῦσαι αὐτήν, ὁ θεός, ἀφ᾽ ἡμερῶν πονηρῶν, ἀπὸ λιμοῦ, λοιμοῦ, καὶ ἐπιστάσεως ἐθνῶν, ὡς καὶ Νινευὶ τῆς πόλεως ἐφείσω· ὅτι ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων εἶ, καὶ ἀμνησίκακος ἐπὶ κακίας ἀνθρώπων. Σὺ διὰ τοῦ προφήτου σου Ἠσαΐου εἶπας, ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης, τοῦ σῶσαι αὐτὴν δι᾽ ἐμέ, καὶ διὰ Δαβὶδ τὸν παῖδά μου. Δι᾽ ὃ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, ὑπεράσπισαι τῆς πόλεως ταύτης, διὰ τὸν μάρτυρα καὶ εὐαγγελιστὴν Μάρκον, τὸν ὑποδείξαντα ἡμῖν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς

σου υἱοῦ. *Ἐκφώνως.* δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ, σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι.

Ὁ Διάκονος. Ἄρξαι.

Καὶ λέγουσι τὸν στίχον. ὁ Διάκονος λέγει. Τὰς τρεῖς.

Ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται.

Δέσποτα κύριε, ὁ θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε· τὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰρήνην βράβευσον ταῖς ἁπάντων ἡμῶν καρδίαις· ἀλλὰ καὶ τοῦ βίου τούτου τὴν εἰρήνην ἡμῖν δώρησαι. Τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον ἡμῶν Πάπαν τὸν Δ', καὶ τὸν ὁσιώτατον ἡμῶν ἐπίσκοπον τὸν Δ'. συντηρῶν, συντήρησον ἡμῖν αὐτοὺς ἔτεσι πολλοῖς, εἰρηνικῶς ἐκτελοῦντας τὴν ὑπό σου ἐμπεπιστευμένην ἁγίαν ἀρχιερωσύνην, κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μακάριόν σου θέλημα, ὀρθοτομοῦντας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, σὺν πᾶσιν ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, ὑποδιακόνοις, ἀναγνώσταις, ψάλταις, σὺν παντὶ τῷ πληρώματι τῆς ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας. Τὰς ἐπισυναγωγὰς ἡμῶν κύριε εὐλόγησον· δὸς αὐτὰς ἀκωλύτως καὶ ἀνεμποδίστως γενέσθαι κατὰ τὸ ἅγιόν σου θέλημα. Οἴκους εὐχῶν, οἴκους εὐλογιῶν ἡμῖν τε καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς δούλοις σου εἰς τὸν αἰῶνα δώρησαι.

Ἐξεγέρθητι κύριε καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροί σου· φυγέτωσαν πάντες οἱ μισοῦντες τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Τὸν δὲ λαόν σου τὸν πιστὸν καὶ ὀρθόδοξον εὐλόγησον· ποίησον αὐτὸν εἰς χιλιάδας

Filii. *Elata voce*, per quem et cum quo tibi gloria et imperium, cum sanctissimo, et bono, et vivifico tuo Spiritu.

Diaconus. Incipe.

Hinc dicunt versum. Diaconus dicit τὰς τρεῖς, hoc est tres.

Sacerdos hanc subjungit orationem.

Dominator Domine, Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, precamur et obsecramus te: ut pacem quae de coelo est, cordibus nostris infundas, quin et vitae hujus pacem nobis dones. Sanctissimum et beatissimum Papam nostrum N. et reverendissimum Episcopum nostrum N. conservans, conservato nobis eos multis annis, pacifico fungentes sancto, quod ipsis concredidisti Pontificatu secundum sanctam et beatam voluntatem tuam, recte dispensantes verbum veritatis, cum omnibus Orthodoxis Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Subdiaconis, Lectoribus, Cantoribus, cum omni plenitudine sanctae Catholicae et Apostolicae Ecclesiae. Congregationibus nostris, Domine, benedicito: da ut eas libere, citraque impedimentum celebremus pro sancta tua voluntate. Aedes precibus, aedes eulogiis, seu benedictionibus accommoda, et nobis et successoribus nostris servis tuis in saeculum largire.

Exurge, Domine, et dissipentur inimici tui, fugiant omnes, qui oderunt nomen sanctum tuum. Populo autem tuo fideli et orthodoxo benedic, multiplica eos in millia et

decies millia: nec praevaleat mors peccati contra nos, neque contra omnem populum tuum: gratia et miserationibus, et benignitate unigeniti Filii tui. *Elata voce*, per quem, et cum quo, tibi gloria et imperium cum sanctissimo, et bono, et vivifico Spiritu tuo.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Populus. Et spiritui tuo.

Diaconus. Videte, ne quis Catechumenorum.

Hinc psallant Cherubim mystice.

Sacerdos incensum offert ad Εἰςόδιον, seu majorem introitum et sic orat.

Domine Deus noster, qui nullis rebus eges, suscipe incensum hoc, quod tibi ab indigna manu offertur, tuaque benedictione nos omnes dignare. Tu enim es sanctificatio nostra, tibique gloriam sursum mittimus.

Et sancta ingrediuntur ad altare, et Sacerdos sic orat.

Sancte, summe, tremende, qui in sanctis requiescis, Domine, ipse nos sanctifica, nosque dignare tremendo tuo sacerdotio, nosque siste venerando altari tuo, cum omni conscientia bona, cordaque nostra purgato ab omni inquinamento, reprobum omnem sensum a nobis expelle. Sanctifica mentem et animam, et da nobis sanctorum Patrum nostrorum cultum observare cum timore tuo, propitiantibus vultum tuum omni tempore. Tu enim

καὶ μυριάδας· καὶ μὴ κατισχύσῃ θάνατος ἁμαρτίας καθ' ἡμῶν, μὴ δὲ κατὰ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Ἐκφώνως. δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Λαός. Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Διάκονος. Βλέπετε μήτις τῶν κατηχουμένων.

Καὶ ψάλλουσιν οἱ χερουβὶμ μυστικῶς.

Ὁ Ἱερεὺς βάλλει θυμίαμα εἰς τὸ Εἰςόδιον καὶ εὔχεται.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ πάντων ἀπροςδεής, δέξαι τὸ θυμίαμα τοῦτο, ἐξ ἀναξίου χειρὸς προςφερόμενον, καὶ τῆς παρά σου εὐλογίας πάντας ἡμᾶς ἀξίωσον. Σὺ γὰρ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καί σοι τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν.

Καὶ εἰςέρχονται τὰ ἅγια εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὁ Ἱερεὺς εὔχεται οὕτως.

Ἅγιε, ὕψιστε, φοβερέ, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, κύριε, αὐτὸς ἡμᾶς ἁγίασον, καὶ ἀξίωσον τῆς φοβερᾶς σου ἱερωσύνης, καὶ προςάγαγε ἡμᾶς τῷ τιμίῳ σου θυσιαστηρίῳ, μετὰ πάσης συνειδήσεως ἀγαθῆς· καὶ καθάρισον ἡμῶν τὰς καρδίας ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ· πᾶσαν αἴσθησιν πονηρὰν ἐκδίωξον ἀφ' ἡμῶν. Ἁγίασον τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχήν, καὶ δὸς ἡμῖν τὴν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν ἐπιτελεῖν λατρείαν, μετὰ φόβου σου, ἐξιλασκόμενοι τὸ πρόςω-

πόν σου διὰ παντός. Σὺ γὰρ εἶ ὁ εὐλογῶν, καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα, καὶ σοὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἀναπέμπομεν.

Ὁ Διάκονος. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους.

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται τὸν ἀσπασμόν.

Δέσποτα κύριε παντόκρατορ, οὐρανόθεν ἐπίβλεψον ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν σου, καὶ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν σου, καὶ πᾶν τὸ ποίμνιόν σου, καὶ σῶσον πάντας ἡμᾶς τοὺς ἀναξίους δούλους σου, τὰ θρέμματα τῆς σῆς ἀγέλης· καὶ δώρησαι ἡμῖν τὴν σὴν εἰρήνην, καὶ τὴν σὴν ἀγάπην, καὶ τὴν σὴν βοήθειαν, καὶ κατάπεμψον ἡμῖν τὴν δωρεὰν τοῦ παναγίου σου πνεύματος, ὅπως ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, καὶ συνειδήσει ἀγαθῇ, ἀσπασώμεθα ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ, μὴ ἐν ὑποκρίσει, μὴ τὴν τοῦ ἀλλοτρίου κεκτημένοι προαίρεσιν, * ἀλλὰ ἄμωμον, καὶ ἄσπιλον ἐν ἑνὶ πνεύματι, ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης, ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, ἐν μιᾷ πίστει, καθὼς καὶ ἐκλήθημεν, ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ἡμῶν, ὅπως καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν θείαν καὶ ἀπέραντον στοργήν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ.

Εἶτα ὁ Ἱερεὺς βάλλει θυμίαμα, λέγων.

Θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματί σου, ἀναληφθήτω δὴ δεόμεθα ἐκ τῶν πενιχρῶν χειρῶν ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς τὸ ὑπερουράνιόν σου θυσιαστήριον, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας, εἰς ἱλασμὸν παντὸς τοῦ λαοῦ σου. Ὅτι σοὶ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμή, προσκύνησις, καὶ εὐχαριστία, τῷ πατρί, καὶ τῷ υἱῷ

es qui benedicis, et sanctificas universa, et tibi gloriam et gratiarum actionem sursum mittimus.

Diaconus. Salutate invicem.

Sacerdos dicit orationem osculi pacis.

Dominator Domine omnipotens, aspice de coelo ad Ecclesiam tuam, et ad omnem populum tuum, et totum gregem tuum, servaque nos omnes indignos servos tuos, oves gregis tui: nobisque tuam largire pacem, et tuam caritatem, et tuum auxilium, et mitte nobis donum sanctissimi tui Spiritus, ut in corde puro puraque conscientia salutemus nos invicem in osculo sancto, non in dolo, non in hypocrisi, non alieno adhaerentes instituto, sed innocens et immaculatus in uno spiritu, in vinculo pacis et caritatis, unum corpus et unus spiritus in una fide, quemadmodum etiam vocati sumus in una spe vocationis nostrae, ut occurramus omnes in divinum et infinitum amorem in Christo Jesu Domino nostro, cum quo benedictus es.

Tunc Sacerdos incensum offert dicens.

Incensum offertur nomini tuo. Ascendat, quaesumus, e paupérculis manibus nostris, qui peccatores sumus, ad supercoeleste altare tuum, in odorem suavitatis, in propitiationem totius populi tui. Quia te decet omnis gloria, honor, adoratio, et gratiarum actio, Patrem, et Filium, et Spiritum san-

clum, et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Et post osculum pacis, Diaconus elata voce. Ad oblationem modeste state.

Sacerdos Cruce signans discos et calices, elata voce dicit.

Credo in Deum, etc.

Diaconus. Ad orationem state.

Sacerdos. Pax omnibus.

Diaconus. Orate pro offerentibus.

Sacerdos dicit orationem propositionis.

Dominator Domine, Jesu Christe, Verbum coaequale imperio cum Patre absque principio, et Spiritu sancto, magne Pontifex, panis qui de coelo descendisti, et eduxisti de corruptione vitam nostram, qui dedisti teipsum agnum immaculatum pro mundi vita, rogamus et obsecramus te, hominum amator Domine, ostende faciem tuam super hunc panem, et super hos calices, quos sanctissima mensa suscipit astantibus ad ministerium Angelis, circumstantibus Archangelorum choris, per sacrum Sacerdotale ministerium in tuam gloriam et renovationem animarum nostrarum, gratia, et miserationibus, et humanitate unigeniti Filii tui, per quem et cum quo tibi gloria et imperium.

Populoque dicente. Et incarnatus est de Spiritu sancto.

Crucem facit; eodemque subjungente. Crucifixus etiam pro nobis.

Denuo cruce signat. Et in Spiritum sanctum.

Itidem et finito symbolo Sacer-

καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ μετὰ τὸ ἀσπασμόν, ἐκφώνως ὁ Διάκονος. Προςφέρειν κατὰ τρόπους στάθητε.

Ὁ Ἱερεὺς σφραγίζων τοὺς δίσκους, καὶ τὰ ποτήρια, ἐκφώνως.

Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν.

Ὁ Διάκονος. Ἐπὶ προςευχὴν στάθητε.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Διάκονος. Προςεύξασθε ὑπὲρ τῶν προςφερόντων.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει εὐχὴν τῆς προθέσεως.

Δέσποτα Ἰησοῦ Χριστέ, κύριε, ὁ σύναρχος λόγος τοῦ ἀνάρχου πατρός, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὁ μέγας ἀρχιερεύς, ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, καὶ ἀναγαγὼν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀμνὸν ἄμωμον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε κύριε φιλάνθρωπε, ἐπίφανον τὸ πρόςωπόν σου ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα, ἃ ἡ παναγία τράπεζα ὑποδέχεται δι' ἀγγελικῆς λειτουργίας καὶ ἀρχαγγελικῆς χοροστασίας, καὶ ἱερατικῆς ἱερουργίας, εἰς σὴν δόξαν καὶ ἀνακαινισμὸν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, χάριτι, καὶ οἰκτιρμοῖς, καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, δι' οὗ, καὶ μεθ' οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος.

Καὶ ὅταν λέγει ὁ λαός. Καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου.

Ποιεῖ σταυρόν. Καὶ σταυρωθέντα ὑπὲρ ἡμῶν.

Καὶ πάλιν σφραγίζει. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ὁμοίως καὶ μετὰ τὴν πίστιν, σφρα-

γίζει ὁ Ἱερεὺς τὸν λαόν, ἐκφωνῶν. Ὁ *κύριος μετὰ πάντων.*

dos cruce populum signat elata voce pronuntians. Dominus vobiscum omnibus.

Ὁ *Λαός.* *Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.*

Populus. Et cum spiritu tuo.

Ὁ *Ἱερεύς.* *Ἄνω ἡμῶν τὰς καρδίας.*

Sacerdos. Sursum nostra corda.

Ὁ *Λαός.* *Ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον.*

Populus. Habemus ad Dominum.

Ὁ *Ἱερεύς.* *Εὐχαριστῶμεν τῷ κυρίῳ.*

Sacerdos. Gratias agamus Domino.

Ὁ *Λαός.* *Ἄξιον καὶ δίκαιον.*

Populus. Dignum et justum.

Ὁ *Διάκονος.* * * *

Diaconus. * * *

Ὁ *Ἱερεὺς ἄρχεται τῆς ἀναφορᾶς.*

Sacerdos Anaphoram seu Canonem inchoat.

Ἀληθῶς γὰρ ἄξιόν ἐστιν καὶ δίκαιον, ὅσιόν τε καὶ πρέπον, καὶ ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ἐπωφελές, ὁ ὤν, δέσποτα, κύριε θεέ, πάτερ παντοκράτορ, σὲ αἰνεῖν, σὲ ὑμνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σοὶ ἀνθομολογεῖσθαι νύκτωρ τε καὶ καθ' ἡμέραν ἀκαταπαύστῳ στόματι, καὶ ἀσιγήτοις χείλεσι, καὶ ἀσιωπήτῳ καρδίᾳ· σοὶ τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανόν, καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, γῆν, καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, θάλασσαν, πηγάς, ποταμούς, λίμνας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, σοὶ τῷ ποιήσαντι τὸν ἄνθρωπον κατ' ἰδίαν εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ᾧ καὶ ἐχαρίσω τὴν ἐν παραδείσῳ τρυφήν, παραβάντα δὲ αὐτὸν οὐχ ὑπερεῖδες, οὐδὲ ἐγκατέλιπες ἀγαθέ, ἀλλὰ πάλιν ἀνεκαλέσω διὰ νόμου, ἐπαιδαγώγησας διὰ προφητῶν, ἀνέπλασας, καὶ ἀνεκαίνισας διὰ τοῦ φρικτοῦ καὶ ζωοποιοῦ, καὶ οὐρανίου μυστηρίου τούτου· πάντα δὲ ἐποίησας διὰ τῆς σῆς σοφίας, τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι'

Vere quippe dignum est et justum, sanctumque et decorum, atque nostris animabus utile, qui es, o Dominator Domine, Deus Pater omnipotens, te laudibus et hymnis celebrare, tibi gratias agere, tibi confiteri per diem et noctem incessabili ore, non silentibus labiis et corde non tacito; tibi, inquam, qui fecisti coelum et quae coeli ambitu continentur, terram quaeque in terra sunt, mare, fontes, flumina, lacus, et omnia, quae in eis sunt; tibique, qui fecisti hominem ad imaginem et similitudinem tuam, cui Paradisi quoque delicias largitus es, transgressum non aspernatus es, neque deseruisti, o bone, sed denuo per legem revocasti, per Prophetas erudiisti, denique reformasti et renovasti per hoc tremendum, et vivificum, et coeleste sacramentum. Quae omnia fecisti per tuam sapientiam, lucem veram, unigenitum Filium tuum, Dominum, et Deum, et Servatorem nostrum Jesum Christum, per

quem tibi, cum ipso et Spiritu sancto gratias agentes, offerimus rationabilem et incruentam *λατρείαν*, seu oblationem hanc, quam offerunt tibi, Domine, omnes gentes ab ortu Solis usque ad occasum; a Septentrione, ad Meridiem: quia magnum nomen tuum in omnibus gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini sancto tuo, et sacrificium, et oblatio.

οὗ σοι σὺν αὐτῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι εὐχαριστοῦντες, προσφέρομεν τὴν λογικὴν καὶ ἀναίμακτον λατρείαν ταύτην, ἣν προσφέρει σοι κύριε πάντα τὰ ἔθνη, ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν· ἀπὸ ἄρκτου καὶ μεσημβρίας· ὅτι μέγα τὸ ὄνομά σου ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματι ἁγίῳ σου, καὶ θυσία καὶ προσφορά.

Certe precamur et obsecramus, humani generis amator bone:

Καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε ἀγαθέ.

Memento, Domine, sanctae, soliusque Catholicae Ecclesiae, quae a finibus terrae ad ejusdem fines ultimos diffunditur, omnium denique populorum, et omnium ovilium tuorum.

Μνήσθητι κύριε τῆς ἁγίας καὶ μόνης καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἀπὸ γῆς περάτων μέχρι τῶν περάτων αὐτῆς, πάντων τῶν λαῶν, καὶ πάντων τῶν ποιμνίων σου.

Pacem, quae de coelo est, largire nostris omnium cordibus, imo et vitae hujus pacem nobis dona.

Τὴν ἐξ οὐρανοῦ εἰρήνην βράβευσον ταῖς ἁπάντων ἡμῶν καρδίαις· ἀλλὰ καὶ τὴν βίου τούτου τὴν εἰρήνην ἡμῖν δώρησαι.

Regem, Ordines militares, Principes, Senatus et concilia, populos, vicinias, introitus, et exitus nostros, in omni pace disponito,

Τὸν βασιλέα, τὰ στρατιωτικά, τοὺς ἄρχοντας, βουλάς, δήμους, γειτονίας, εἰσόδους καὶ ἐξόδους ἡμῶν, ἐν πάσῃ εἰρήνῃ κατακόσμησον.

Rex pacis, tuam pacem da nobis, in concordia et charitate, posside nos o Deus: alium praeter te non novimus, nomen tuum nominamus: vivifica nostras omnium animas, et non praevalebit mors peccati contra nos, neque contra totum populum tuum.

Βασιλεῦ τῆς εἰρήνης, τὴν σὴν εἰρήνην δὸς ἡμῖν ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ἀγάπῃ· κτῆσαι ἡμᾶς ὁ Θεός, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἴδαμεν· τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν· ζωοποίησον τὰς ἁπάντων ἡμῶν ψυχάς, καὶ μὴ κατισχύσει θάνατος ἁμαρτίας καθ' ἡμῶν, μηδὲ κατὰ παντὸς τοῦ λαοῦ σου.

Aegrotos, Domine, populi tui visitans in misericordia et miserationibus sana.

Τοὺς νοσοῦντας κύριε τοῦ λαοῦ σου ἐπισκεψάμενος ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς ἴασαι.

Averte ab eis, et a nobis omnem morbum et infirmitatem: Spiritum

Ἀπόστησον ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν,

τὸ πνεῦμα τῆς ἀσθενείας * ἐξέλασον ἀπ' αὐτῶν. Τοὺς ἐν μακροῖς ἀῤῥωστήμασι προκατακειμένους ἐξανάστησον. Τοὺς ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων ἐνοχλουμένους, ἴασαι. Τοὺς ἐν φυλακαῖς, ἢ ἐν μετάλλοις, ἢ δίκαις, ἢ καταδίκαις, ἢ ἐν ἐξορίαις, ἢ πικρᾷ δουλείᾳ, ἢ φόροις κατεχομένους πάντας ἐλέησον, πάντας ἐλευθέρωσον· ὅτι σὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ λύων πεπεδημένους· ὁ ἀνορθῶν τοὺς κατεῤῥαγμένους, ἡ ἐλπὶς τῶν ἀπελπισμένων, ἡ βοήθεια τῶν ἀβοηθήτων, ἡ ἀνάστασις τῶν πεπτωκότων, ὁ λιμὴν τῶν χειμαζομένων, ὁ ἔκδικος τῶν καταπονουμένων· πάσῃ ψυχῇ χριστιανῇ θλιβομένῃ καὶ περιερχομένῃ δὸς ἔλεος, δὸς ἄνεσιν, δὸς ἀνάψυξιν. Ἀλλὰ καὶ ἡμῶν κύριε τὰς κατὰ ψυχὴν νόσους ἴασαι, τὰς σωματικὰς ἀσθενείας θεράπευσον, ἰατρὲ ψυχῶν καὶ σωμάτων, ἐπίσκοπε πάσης σαρκός, ἐπίσκεψαι καὶ ἴασαι ἡμᾶς διὰ τοῦ σωτηρίου σου. Τοὺς ἀποδημήσαντας ἡμῶν ἀδελφούς, ἢ μέλλοντας ἀποδημεῖν ἐν παντὶ τόπῳ κατευόδωσον, εἴτε διὰ γῆς, ἢ ποταμῶν, ἢ λιμνῶν, ἢ ὁδοιποριῶν, ἢ οἱῳδήποτε τρόπῳ τὴν πορείαν ποιοῦντας, πάντας πανταχοῦ ἀποκατάστησον εἰς λιμένα εὔδιον, εἰς λιμένα σωτήριον· σύμπλους καὶ συνοδοίπορος αὐτῶν γενέσθαι καταξίωσον. ἀπόδος τοῖς οἰκείοις αὐτῶν χαίρουσιν, ὑγιαίνοντας ὑγιαίνουσιν. ἀλλὰ καὶ ἡμῶν κύριε τὴν παρεπιδημίαν τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἀβλαβῆ καὶ ἀχείμαστον μέχρι τέλους διαφύλαξον. Τοὺς ὑετοὺς ἀγαθοὺς πλουσίως κατάπεμψον ἐπὶ τοὺς χρήζοντας καὶ ἐπὶ τοὺς δεομένους

debilitatis effugato ab eis. Valetudinarios diuturnis morbis decubantes exsuscita. Spiritibus impuris vexatos sana. Eorum qui vel carceribus, vel metallis, vel accusationibus, vel condemnationibus, vel exiliis, vel amara servitute, vel tributis, divexantur, miserere: omnes liberato: quoniam tu Deus noster, qui solvis compeditos, qui erigis elisos, spes desperantium, auxilium destitutorum, resurrectio lapsorum, portus naufragantium, ultor afflictorum: omni animae Christianae afflictae et oberranti, da misericordiam, da remissionem, da refrigerium. Quin et nos, Domine, quibus animo laboramus, morbos sana, corporis infirmitates cura, Medice animarum et corporum, Episcope, seu Inspector, omnis carnis, visita et sana nos, per salutare tuum. Fratres nostros peregre profectos, vel profecturos, in omni loco dirige, sive per terram, sive flumina. sive lacus, sive vias, sive quovis modo iter facientes, omnes undique adducito ad portum tranquillum, ad portum salutarem, ipse navigationis et viae comes eis esse dignare, suis eos redde, gaudentes gaudentibus, sanos sanis: quin et nostram, Domine, hac in vita peregrinationem a damno et tempestate immunem, usque in finem conservato. Pluvias bonas ex thesauris tuis in loca demitte iis opus habentia et egentia. Laetifica et renova earum descensu faciem terrae, ut stillicidiis ejus laetetur germinans. Fluviales aquas eleva ad justam earum mensuram. Laetifica

et renova earum ascensu faciem terrae. Rivos ejus inebria, multiplica genimina ejus. Fructibus terrae, Domine, benedicito, salvosque nobis et incorruptos conservato: exhibe nobis eos in semen et messem. Benedicito etiamnum, Domine, coronae anni benignitatis tuae, propter pauperes populi tui, propter viduam et propter pupillum: propter peregrinum, et propter advenam: propter nos omnes sperantes in te, et invocantes sanctum nomen tuum. Oculi enim omnium in te sperant, et tu das escam ipsorum in tempore opportuno. Qui das escam omni carni, imple gaudio et laetitia corda nostra, ut semper omnem sufficientiam habentes, abundemus in omne opus bonum, in Christo Jesu Domino nostro. Rex Regum, et Domine dominantium, regnum servi tui orthodoxi et Christum amantis Regis nostri, quem super terram regnare justum censuisti, in pace, et fortitudine, et justitia, et tranquillitate, conservato. Subjicito ei Deus, omnem hostem et adversarium, tam nostratem quam externum. Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium ei: effunde frameam et conclude adversus eos, qui persequuntur eum: obumbra super caput ejus in die belli: fac, ut de fructu lumbi ejus sedeat super sedem ejus. Loquere ad cor ejus bona, pro sancta tua Catholica, et Apostolica Ecclesia, et omni Christum amante populo, ut et nos in tranquillitate ejus, tranquillam et quietam

τόπους. εὔφρανον καὶ ἀνακαίνισον τῇ καταβάσει αὐτῶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ἵνα ἐν ταῖς σταγόσιν αὐτῆς εὐφρανθήσεται, ἀνατέλλουσα. Ποτάμια ὕδατα ἀνάγαγε ἐπὶ τὸ ἴδιον μέτρον αὐτῶν, εὔφρανον καὶ ἀνακαίνισον τῇ ἀναβάσει αὐτῶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Τοὺς αὔλακας αὐτῆς μέθυσον, πλήθυνον τὰ γεννήματα αὐτῆς. Τοὺς καρποὺς τῆς γῆς κύριε εὐλόγησον, σώους καὶ ἀκεραίους ἡμῖν διατήρησον· παράστησον ἡμῖν αὐτοὺς εἰς σπέρμα καὶ εἰς θερισμόν. Εὐλόγησον, καὶ νῦν κύριε τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου, διὰ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ σου, διὰ τὴν χήραν καὶ διὰ τὸν ὄρφανον, διὰ τὸν προσήλυτον, δι᾽ ἡμᾶς πάντας τοὺς ἐλπίζοντας ἐπί σε, καὶ ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σε ἐλπίζουσιν, καὶ σὺ διδὼς τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ. Ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί, πλήρωσον χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. Βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριε τῶν κυριευόντων, τὴν βασιλείαν τοῦ δούλου σου τοῦ ὀρθοδόξου καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως, ὃν ἐδικαίωσας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀνδρίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ.* Ὁ θεὸς πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἐμφύλιόν τε καὶ ἀλλόφυλον. ἐπιλαβοῦ ὅπλου καὶ θυρεοῦ, καὶ ἀνάστηθι εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, καὶ ἔκχεον ῥομφαίαν καὶ σύγκλεισον ἐξεναντίας τῶν καταδιωκόντων αὐτόν. Ἐπισκίασον

ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου· κάθισον ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ* ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς ἁγίας σου καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ παντὸς τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ γαληνότητι αὐτοῦ ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν, ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν ἐν πίστει Χριστοῦ προκεκοιμημένων πατέρων τε καὶ ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς ἀνάπαυσον, κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, μνησθεὶς τῶν ἀπ' αἰῶνος προπατέρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, ὁσίων, δικαίων, παντὸς πνεύματος ἐν πίστει Χριστοῦ τετελειωμένων· καὶ ὧν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ τὴν ὑπόμνησιν ποιούμεθα, καὶ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Μάρκου τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ, τοῦ ὑποδείξαντος ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

vitam degamus, in omni pietate et sanctitate. Animabus patrum et fratrum nostrorum, qui antea in Christi fide obdormierunt, dona requiem, Domine Deus noster, memor majorum nostrorum, qui a saeculo sunt, avorum, Patrum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Confessorum, Episcoporum, Sanctorum, Justorum, omnis spiritus in fide Christi defunctorum, necnon eorum, quorum hodierno die memoriam agimus, et sancti Patris nostri Marci Apostoli et Evangelistae, qui demonstravit nobis viam salutis.

Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ κύριος μετὰ σου, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, ὅτι ἔτεκες σωτῆρα τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Ἐκφώνως. Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, εὐλογημένης δεσποίνης ἡμῶν, θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας.

Ave gratia plena, Dominus tecum. Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui, quia peperisti Servatorem animarum nostrarum. *Elata voce.* In primis sanctissimae, intemeratae, et benedictae Dominae nostrae Dei genitricis et semper Virginis Mariae.

Ὁ Διάκονος. Κύριε εὐλόγησον.

Ὁ Ἱερεύς. Ὁ κύριος εὐλογήσει σε τῇ αὐτοῦ χάριτι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Διάκονος τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων.

Ὁ δὲ Ἱερεὺς κλινόμενος ἐπεύχεται.

Diaconus. Domine benedicito.

Sacerdos. Dominus benedicat tibi gratia sua, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Diaconus legit Diptycha defunctorum.

Sacerdos autem se inclinans precatur.

Καὶ τούτων πάντων τὰς ψυχὰς ἀνάπαυσον, δέσποτα κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, ἐν ταῖς τῶν ἁγίων σου σκη-

Et horum omnium animabus dona requiem, Dominator domine Deus noster, in sanctis tuis tabernaculis,

in regno tuo, largiens eis promissionum tuarum bona, quae oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quae praeparasti, Deus, diligentibus nomen sanctum tuum. Eorum animabus dona requiem, easque regno coelorum dignare: nobis autem fines vitae Christianos, et tibi bene placitos, peccatique immunes largire: et da nobis, ut partem et sortem habeamus cum omnibus sanctis tuis. Eorum qui sacrificia et oblationes offerunt, Eucharisteria, seu gratiarum agendarum munera, suscipe Deus in sanctum, et coeleste, et intellectuale altare tuum, in magnitudines coelorum, per Archangelicum ministerium tuum: eorum qui multum et parum, clam et palam et libere, offerre volunt, et non habent: et eorum, qui hodierno die oblationes obtulerunt, ut suscepisti munera justi tui Abel, *Hinc thurificat Sacerdos et dicit.* Sacrificium patris nostri Abrahae, Zachariae incensum, Cornelii eleemosynas, viduae minuta duo. Suscipe insuper eorumdem munera gratiarum actionis, eisque retribue pro terrenis coelestia, pro temporalibus aeterna. Sanctissimum et beatissimum Papam N. quem praescivisti recturum sanctam tuam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam, necnon sanctissimum Episcopum N. nostrum conservans, conservato eos, ut multis annis pacificis temporibus, sancto tuo fungantur Pontificatu, sibi credito per sanctam tuam beatamque voluntatem, recte dispensantes verbum veri-

ναῖς, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου χαριζόμενος αὐτοῖς τὰ τῶν εὐαγγελίων σου ἀγαθά, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασας ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Αὐτῶν μὲν τὰς ψυχὰς ἀνάπαυσον, καὶ βασιλείας οὐρανῶν καταξίωσον· ἡμῖν δὲ τὰ τέλη τῆς ζωῆς χριστιανὰ καὶ εὐάρεστα, καὶ ἀναμάρτητα δώρησαι· καὶ δὸς ἡμῖν μερίδα καὶ κλῆρον ἔχειν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων σου. Τῶν προσφερόντων τὰς θυσίας, καὶ τὰς προσφοράς, τὰ εὐχαριστήρια πρόσδεξαι ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἅγιον καὶ ἐπουράνιον καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον, εἰς τὰ μεγέθη τῶν οὐρανῶν, διὰ τῆς ἀρχαγγελικῆς σου λειτουργίας, τῶν τὸ πολὺ καὶ ὀλίγον, κρυφᾷ καὶ παῤῥησίᾳ, βουλομένων, καὶ οὐκ ἐχόντων· καὶ τῶν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ τὰς προσφορὰς προσενεγκάντων, ὡς προσεδέξω τὰ δῶρα τοῦ δικαίου σου Ἄβελ. Καὶ βάλλει θυμίαμα ὁ Ἱερεὺς καὶ λέγει. Τὴν θυσίαν τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, Ζαχαρίου τὸ θυμίαμα, Κορνελίου τὰς ἐλεημοσύνας, καὶ τῆς χήρας τὰ δύο λεπτά, πρόσδεξαι, καὶ αὐτῶν τὰ εὐχαριστήρια, καὶ ἀντιδὸς αὐτοῖς ἀντὶ τῶν ἐπιγείων, τὰ οὐράνια, ἀντὶ τῶν προσκαίρων, τὰ αἰώνια. Τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον Πάπαν Δ'. ὃν προέγνως καὶ * προχειρίσασθαι τὴν ἁγίαν σου καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὸν ὁσιώτατον ἐπίσκοπον Δ'. τὸν ἡμέτερον, συντηρῶν συντήρησον αὐτοὺς ἔτεσι πολλοῖς, χρόνοις εἰρηνικοῖς, ἐκτελοῦντας αὐτοὺς τὴν ὑπὸ σοῦ ἐμπεπιστευμένην ἁγίαν σου ἀρχιερωσύ-

νην, κατὰ τὸ ἅγιον καὶ μακάριόν σου θέλημα, ὀρθοτομοῦντας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Μνήσθητι δὲ καὶ τῶν ἁπανταχοῦ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, μοναζόντων, ἀειπαρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν. Μνήσθητι κύριε τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν πόλεως καὶ τῆς βασιλευούσης, καὶ τῆς πόλεως ἡμῶν ταύτης, πάσης πόλεως καὶ χώρας, καὶ τῶν ἐν ὀρθοδόξῳ πίστει Χριστοῦ οἰκούντων ἐν αὐταῖς, εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας αὐτῶν. Μνήσθητι κύριε πάσης ψυχῆς χριστιανῆς θλιβομένης καὶ καταπονουμένης, ἐλέους θεοῦ καὶ βοηθείας ἐπιδεομένης, καὶ ἐπιστροφῆς τῶν πεπλανημένων. Μνήσθητι κύριε τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ, τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, δὸς αὐτοῖς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς εἶναι, ἐναντίον πάντων τῶν αἰχμαλωτευσάντων αὐτούς. Μνήσθητι κύριε καὶ ἡμῶν, τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀναξίων δούλων σου, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐξάλειψον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος θεός. Μνήσθητι κύριε καὶ ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ, καὶ ἁμαρτωλοῦ, καὶ ἀναξίου δούλου σου, καὶ τὰς ἁμαρτίας μου ἐξάλειψον ὡς φιλάνθρωπος θεός. Συμπάρεσο δὲ ἡμῖν λειτουργοῦσι τῷ παναγίῳ σου ὀνόματι. Τὰς ἐπισυναγωγὰς ἡμῶν κύριε εὐλόγησον. Τὴν εἰδωλολατρείαν τέλεον ἐκρίζωσον ἀπὸ τοῦ κόσμου. Τὸν σατανᾶν καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν καὶ πονηρίαν σύντριψον ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. Τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐκκλησίας σου κύριε, ὡς πάντοτε καὶ νῦν ταπείνωσον. Γύμνωσον αὐτῶν τὴν ὑπερηφανίαν·

tatis. Memento etiam ubique degentium orthodoxorum Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, Subdiaconorum, Lectorum, Cantorum, Monachorum, Semper-virginum, Viduarum, Laïcorum. Memento, Domine, sanctae Christi Dei nostri civitatis, et civitatis imperialis, et nostrae hujus, omnis denique civitatis et regionis, et eorum, qui in orthodoxa Christi fide eas incolunt, pacis et securitatis. Memento, Domine, omnis animae christianae afflictae et vexatae, Deique misericordia et auxilio egentis; necnon conversionis eorum, qui a recta via deerraverunt. Memento, Domine, fratrum nostrorum, qui captivi tenentur, da eis, Domine, ut misericordiam inveniant coram omnibus qui eos captivos duxerunt. Memento, Domine, nostri quoque peccatorum, et indignorum servorum tuorum, et peccata nostra deleto, ut bonus et benignus Deus. Memento, Domine, mei quoque humilis et abjecti peccatoris, et indigni servi tui, et peccata mea deleto, ut bonus, benignus Deus. Adesto nobis, qui sanctissimo nomini tuo ministramus. Congregationibus nostris, Domine, benedicito. Idololatriam e mundo radicitus extirpato. Satanam et omnem ejus operationem et nequitiam conterito sub pedibus nostris. Inimicos Ecclesiae tuae, Domine, ut semper, ita etiam nunc humilia.

Patefac eorum superbiam. Demonstra eis cito eorum imbecillitatem. Insidias eorum, praestigias eorum et versutias, quibus nos adoriuntur, infectas et irritas efficito. Exurge Domine, et dissipentur inimici tui, et fugiant retrorsum omnes qui oderunt sanctum nomen tuum. Populo autem tuo fideli et orthodoxo benedic in millena millia, et decies millena millia, facientibus sanctam voluntatem tuam.

Diaconus. Qui sedetis surgite.

δεῖξον αὐτοῖς ἐν τάχει τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, τὰς ἐπιβουλὰς αὐτῶν καὶ τὰς πανουργίας, ἃς ποιοῦσιν καθ' ἡμῶν ἀπράκτους ποίησον. Ἐξεγέρθητι κύριε καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροί σου, καὶ φυγέτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω πάντες οἱ μισοῦντες τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Τὸν * δὲ λαόν σου τὸν πιστὸν καὶ ὀρθόδοξον, ἐπ' εὐλογίας χιλίας χιλιάδας καὶ μυρίας μυριάδας, ποιοῦντας τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον.

Ὁ Διάκονος. Οἱ καθήμενοι ἀνάστητε.

Sacerdos dicit hanc orationem.

Redime vinctos, de necessitatibus suis, afflictos exime, esurientes satia, desolatos consolare, errantes converte, in tenebris sedentes illumina, lapsos erige, instabiles confirma, aegros sana, omnes, o bone, in viam salutis dirige, eosdemque in sanctum ovile tuum congrega: nos autem ab iniquitatibus nostris libera, protector noster et defensor per omnia factus.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει εὐχήν.

Λύτρωσαι δεσμίους, ἐξέλου τοὺς ἐν ἀνάγκαις, πεινῶντας χόρτασον, ὀλιγοψυχοῦντας παρακάλεσον, πεπλανημένους ἐπίστρεψον, ἐσκοτισμένους φωταγώγησον, πεπτωκότας ἔγειρον, σαλευομένους στήριξον, νενοσηκότας ἴασαι, πάντας ἀγαθέ, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας σύναψον, καὶ αὐτοὺς τῇ ἁγίᾳ σου ποίμνῃ· ἡμᾶς δὲ ῥῦσαι ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν, φρουρὸς ἡμῶν καὶ ἀντιλήπτωρ κατὰ πάντα γενόμενος.

Diaconus. Ad Orientem.

Ὁ Διάκονος. Εἰς ἀνατολήν.

Sacerdos se inclinat et orat.

Tu es supra omne imperium, et omnem potentiam, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro. Tibi adstant millia millium, et decies millies centena millia sanctorum Angelorum, et Archangelorum exercitus. Tibi adstant honoratissima tua duo animalia, nimirum multocula Cherubim, et sex alata Seraphim, quae duabus quidem alis

Καὶ κλίνει ὁ Ἱερεὺς, καὶ εὔχεται.

Σὺ γὰρ εἶ ὁ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος, ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Σοὶ παραστήκουσι χίλιαι χιλιάδες, καὶ μύριαι μυριάδες ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἀρχαγγέλων στρατιαί. Σοὶ παραστήκουσι τὰ δύο τιμιώτατά σου ζῶα, τὰ πολυόμματα χερουβίμ, καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα σεραφίμ, ἃ δυσὶ μὲν πτέρυξι τὰ πρόσωπα καλύ-

πτοντα, καὶ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ δυσὶν ἱπτάμενα, καὶ κέκραγεν ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἀκαταπαύστοις στόμασι, καὶ ἀσιγήτοις θεολογίαις, τὸν ἐπινίκιον καὶ τρισάγιον ὕμνον ᾄδοντα, βοῶντα, δοξολογοῦντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα τῇ μεγαλοπρεπεῖ σου δόξῃ.

facies tegunt, et duabus pedes, et duabus volant et clamant alterum ad alterum incessabilibus vocibus, et non tacentibus theologiis, triumphalem et ter-sanctum hymnum, canentia, clamantia, glorificantia, et dicentia, magnificae tuae gloriae.

Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος σαββαώθ. Πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς ἁγίας του δόξης. Ἐκφώνως. Πάντοτε μὲν πάντας ἁγιάζῃ, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάντων τῶν σε ἁγιαζόντων, δέξαι δέσποτα κύριε καὶ τὸν ἡμέτερον ἁγιασμόν, σὺν αὐτοῖς ὑμνούντων καὶ λεγόντων.

Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabbaoth. Plenum est coelum et terra gloria sancta tua, *Elata voce.* Semper equidem omnes sanctificas, sed et cum omnibus te glorificantibus suscipe, Dominator Domine, nostram quoque sanctificationem, qui cum ipsis te laudamus et dicimus.

Ὁ Λαός. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus.

Ὁ Ἱερεὺς σφραγίζει τὰ ἅγια, λέγων.

Sacerdos mysteria sancta signaculo crucis signat, dicens.

Πλήρης γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ὁ οὐρανός, καὶ ἡ γῆ τῆς ἁγίας σου δόξης διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· πλήρωσον ὁ θεὸς καὶ ταύτην τὴν θυσίαν τῆς παρὰ σοῦ εὐλογίας, διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος. Ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος, καὶ ὁ θεὸς καὶ παμβασιλεὺς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδου ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ τὸν ὑπὲρ πάντων ὑφίστατον * θάνατον σαρκί, συνανακλιθεὶς μετὰ τῶν ἁγίων καὶ ἀχράντων καὶ ἀμώμων αὐτοῦ χειρῶν, ἀναβλέψας εἰς τὸν ἴδιον πατέρα, θεὸν δὲ ἡμῶν καὶ θεὸν τῶν ὅλων, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἁγιάσας, κλάσας, διέδωκε τοῖς ἁγίοις καὶ μακαρίοις αὐτοῦ

Plenum enim re vera est coelum et terra gloria tua, per manifestationem Domini et Dei et Servatoris nostri Jesu Christi, fac, o Deus, ut plenum quoque sit hoc sacrificium benedictione tua, per adventum sanctissimi Spiritus tui. Qui ipse Dominus et Deus, et summus Rex noster Jesus Christus nocte qua tradebat seipsum pro peccatis nostris, et mortem pro omnibus subibat carne, recumbens cum sanctis discipulis et Apostolis, accepit panem in sanctas, et immaculatas, et inculpatas manus suas, suspiciens in coelum ad te Patrem suum, Deumque nostrum et Deum universorum, gratias egit, benedixit, sanctificavit, fregit, deditque sanctis et beatis discipulis

et Apostolis, dicens, *Elata voce*, Accipite, comedite.

Diaconus. Extendite.

μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἰπών. Ἐκφώνως. Λάβετε, φάγετε.

Ὁ Διάκονος. Ἐκτείνατε.

Sacerdos elata voce.

Hoc enim est corpus meum, quod pro vobis frangitur, et distribuitur in remissionem peccatorum.

Populus. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον καὶ διαδιδόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Sacerdos orans ait.

Similiter et calicem postquam coenavit accipiens, miscensque vino et aqua, suspiciens in coelum ad te Patrem suum, Deumque nostrum, et Deum universorum, gratias egit, benedixit, sanctificavit, implevit Spiritu sancto, et tradidit sanctis et beatis discipulis suis et Apostolis, dicens, *Elata voce*, Bibite ex eo omnes.

Diaconus. Denuo impensius orate.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει ἐπευχόμενος.

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λαβών, καὶ κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν πρός σε τὸν ἴδιον πατέρα, Θεὸν δὲ ἡμῶν καὶ Θεὸν τῶν ὅλων, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, πλήσας πνεύματος ἁγίου, μετέδωκε τοῖς ἁγίοις καὶ μακαρίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἰπών, Ἐκφώνως. πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Ὁ Διάκονος. Ἔτι ἐκτείνατε.

Sacerdos elata voce.

Hic enim est sanguis meus novi Testamenti, qui pro vobis et multis effunditur, et distribuitur in remissionem peccatorum.

Populus. Amen.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον καὶ διαδιδόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Sacerdos sic orare pergit.

Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem meam annuntiabitis, et resurrectionem meam, et ascensionem confitebimini, donec veniam. Mortem, Dominator Domine omnipotens, coelestis Rex, unigeniti tui Filii, Dominique et Dei, et Servatoris nostri Jesu Christi, an-

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται οὕτως.

Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνητε δὲ καὶ ποτήριον τοῦτο, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν ὁμολογεῖτε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθω. Τὸν θάνατον δέσποτα κύριε παντόκρατορ ἐπουράνιε βασιλεῦ, τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καταγ-

γέλλοντες, καὶ τὴν τριήμερον καὶ μακαρίαν αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ὁμολογοῦντες, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν ὁμολογοῦμεν, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καθέδραν, καὶ τὴν δευτέραν καὶ φρικτὴν καὶ φοβερὰν αὐτοῦ παρουσίαν ἀπεκδεχόμενοι, ἐν ᾗ μέλλει ἔρχεσθαι κρῖναι ζῶντας καὶ* νεκροὺς ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ἀποδοῦναι. Σοὶ κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν δώρων προεθήκαμεν ἐνώπιόν σου. Καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε ἀγαθέ, ἐξαπόστειλον ἐξ ὕψους τοῦ ἁγίου σου, ἐξ ἑτοίμου κατοικητηρίου σου, ἐκ τῶν ἀπεριγράπτων κόλπων, αὐτὸν τὸν παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸν ἅγιον, τὸν κύριον, τὸν ζωοποιόν, τὸν ἐν νόμῳ καὶ προφήταις καὶ ἀποστόλοις λαλῆσαν, τὸ πανταχοῦ παρὸν καὶ τὰ πάντα πληροῦν, ἐνεργοῦντε αὐτεξουσίως, οὐ διακονικῶς, ἐφ' οὓς βούλεται τὸν ἁγιασμὸν εὐδοκίᾳ τῇ σῇ, τὸ ἁπλοῦν τὴν φύσιν, τὸ πολυμερὲς τὴν ἐνέργειαν, τὴν τῶν θείων χαρισμάτων πηγήν· τὸ σοὶ ὁμοούσιον· τὸ ἐκ σοῦ ἐκπορευόμενον, τὸ σύνθρονον τῆς βασιλείας σου, καὶ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἔτι δὲ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρτους τούτους, καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα, τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἵνα αὐτὰ ἁγιάσῃ καὶ τελειώσῃ, ὡς παντοδύναμος Θεός. Ἐκφώνως. καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Τὸ δὲ ποτήριον, αἷμα τῆς καινῆς διαθήκης, αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ

nuntiantes, et triduanam beatamque ejus a mortuis resurrectionem confitentes, in coelos quoque ascensionem confitemur, tuamque a dexteris Dei tui et Patris cathedram, necnon secundum et terribilem et tremendum ejus adventum expectantes, in quo venturus est judicare vivos et mortuos in justitia, et reddere, etc. Tibi, Domine Deus noster, quae tua sunt, de tuis bonis haec proposuimus coram te. Enimvero te rogamus et obsecramus, generis humani amator bone, ut emittas ex alto sancto tuo, ex praeparato habitaculo tuo, ex incircumscriptis sinubus tuis, ipsum Paracletum, Spiritum veritatis, sanctum, Dominum, vivificantem, qui in Lege, et Prophetis, et Apostolis locutus est: qui ubique adest, et omnia replet, et operatur sua potentia, non tanquam minister, in quibus vult, sanctificationem pro beneplacito tuo: simplex natura, in plura divisus actu, divinorum charismatum fons, tibi consubstantialis, ex te procedens, in throno regni tui tecum sedens, et cum unigenito Filio tuo Domino et Deo et Servatore nostro Jesu Christo. Emitte praeterea super nos, et super panes et calices istos Spiritum sanctum tuum, ut eos sanctificet et consecret, tanquam Deus omnipotens, *Elata voce*, et faciat panem quidem corpus.

Populus. Amen.

Sacerdos elata voce.

Calicem autem, sanguinem Novi Testamenti, ipsius Domini et Dei,

et Servatoris, et summi Regis nostri Jesu Christi.

Diaconus. Descendite Diaconi.

Sacerdos elata voce.

Ut fiant omnibus nobis, qui ex iis participamus, in fidem, in sobrietatem, in medelam, in temperantiam, in sanctificationem, in renovationem animae, corporis, et spiritus, in communionem beatitudinis vitae aeternae, et immortalitatis, in glorificationem sanctissimi tui nominis, in remissionem peccatorum, ut tuum et in hoc, quemadmodum in universo, glorificetur et laudetur, et sanctificetur sanctissimum et pretiosum, et glorificatum nomen tuum cum Jesu Christo et sancto Spiritu.

Populus. Sicut erat, et est.
Sacerdos. Pax omnibus.
Diaconus. Orate.

Sacerdos secreto orat.

Deus lucis, genitor vitae, autor gratiae, factor saeculorum, fundator scientiae, dator sapientiae, thesaure sanctitatis, Doctor precum purarum, animae benefactor, qui pusillanimibus in te confidentibus das ea in quae desiderant Angeli prospicere; qui eduxisti nos ex abysso ad lucem, qui dedisti nobis e morte vitam, qui largitus es nobis e servitute libertatem, qui tenebras peccati, per adventum unigeniti tui Filii discussisti, et ipse nunc, Dominator Domine, per adventum sanctissimi tui Spiritus, illu-

θεοῦ καὶ σωτῆρος, καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ *Διάκονος.* *Κατέλθετε οἱ διάκονοι.*

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Ἵνα γένωνται πᾶσιν ἡμῖν ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν, εἰς πίστιν, εἰς νῆψιν, εἰς ἴασιν, εἰς σωφροσύνην, εἰς ἁγιασμόν, εἰς ἐπανανέωσιν ψυχῆς, σώματος, καὶ πνεύματος, εἰς κοινωνίαν μακαριότητος ζωῆς αἰωνίου καὶ ἀφθαρσίας, εἰς δοξολογίαν τοῦ παναγίου σου ὀνόματος, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ἵνα σου καὶ ἐν τούτῳ, καθὼς καὶ ἐν παντί, δοξάσθῃ, καὶ ὑμνήθῃ τὸ πανάγιον καὶ ἔντιμον καὶ δεδοξασμένον σου ὄνομα σὺν Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι.

Ὁ *Λαός.* *Ὥσπερ ἦν καὶ ἔστιν.*
Ὁ *Ἱερεύς.* *Εἰρήνη πᾶσιν.*
Ὁ *Διάκονος.* *Προσεύξασθε.*

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται καθ' ἑαυτόν.

Θεὲ φωτός, γέννητορ ζωῆς, ἀρχηγὲ χάριτος, ποιητὰ αἰώνων, θεμελιωτὰ γνώσεως, δωροτὰ σοφίας, θησαυρὲ ἁγιωσύνης, διδάσκαλε εὐχῶν καθαρῶν, ψυχῆς εὐέργετα, ὁ τοῖς ὀλιγοψύχοις εἰς σε πεπειθῶσι διδοὺς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακῦψαι· ὁ ἀναγαγὼν ἡμᾶς ἐξ ἀβύσσου εἰς φῶς, ὁ δοὺς ἡμῖν ἐκ θανάτου ζωήν, ὁ χαρισάμενος ἡμῖν ἐκ δουλείας ἐλευθερίαν, ὁ τὸ ἐν ἡμῖν σκότος τῆς ἁμαρτίας διὰ τῆς παρουσίας τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ λύσας, αὐτὸς καὶ νῦν δέσποτα κύριε διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου σου πνεύματος, καταύγασον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας

ἡμῶν, εἰς τὸ μεταλαβεῖν ἀκατακρίτως τῆς ἀθανάτου καὶ ἐπουρανίου ταύτης τροφῆς· καὶ ἁγίασον ἡμᾶς ὁλοτελῶς ψυχῇ, σώματι, καὶ πνεύματι, ἵνα μετὰ τῶν ἁγίων σου μαθητῶν καὶ ἀποστόλων εἴπωμεν σοὶ τὴν προσευχὴν ταύτην, τό,

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἐκφώνως. *Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς δέσποτα φιλάνθρωπε κύριε μετὰ παῤῥησίας, ἀκατακρίτως, ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ, ψυχῇ πεφωτισμένῃ, ἐν ἀπαισχύντῳ προσώπῳ, ἡγιασμένοις χείλεσιν, τολμᾷν ἐπικαλεῖσθαί σε τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἅγιον θεὸν πατέρα, καὶ λέγειν.*

Ὁ Λαός. *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται.

Ναὶ κύριε, κύριε, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Οἶδεν γὰρ ἡ πολλή σου εὐσπλαγχνία, ὅτι οὐ δυνάμεθα ὑπενέγκειν διὰ τὴν πολλὴν ἡμῶν ἀσθένειαν· ἀλλὰ ποίησον σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ἡμᾶς ὑπενεγκεῖν. Σὺ γὰρ ἔδωκας ἡμῖν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐκφώνως. *Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις.*

Ὁ Λαός. *Ἀμήν.*

Ὁ Ἱερεύς. *Εἰρήνη πᾶσιν.*

Ὁ Διάκονος. *Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Ἰησοῦ κλίνατε.*

Ὁ Λαός. *Σὺ κύριε.*

Ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται.

Δέσποτα κύριε ὁ θεός, ὁ παντοκράτωρ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χε-

mina oculos mentis nostrae, ad percipiendum sine condemnationis metu, immortalem et coelestem hunc cibum, et sanctifica nos integre anima, corpore, et spiritu; ut cum sanctis tuis discipulis et Apostolis dicamus tibi orationem hanc,

Pater noster, qui es in coelis, etc.

Elata voce, Et dignare nos, Dominator, generis humani amator, Domine, ut cum libertate, sine condemnationis metu, corde puro, anima illuminata, inconfusa facie, sanctificatis labris, audeamus invocare te, qui in coelis es, sanctum Deum Patrem, et dicere.

Populus. Pater noster, etc.

Sacerdos orat.

Ita Domine, Domine, ne inducas nos in tentationem, sed libera nos a malo. Novit enim multa tua misericordia, quod sustinere non possumus, prae multa nostra infirmitate: sed fac etiam cum tentatione proventum, ut possimus sustinere. Tu enim dedisti nobis potestatem calcandi serpentes et scorpios, et omnem potestatem inimici, *Elata voce*, quia tuum est regnum et potentia.

Populus. Amen.

Sacerdos. Pax omnibus.

Diaconus. Capita vestra Jesu Christo inclinate.

Populus. Tu Domine.

Sacerdos orat.

Dominator Domine Deus omnipotens, qui sedes super Cherubim,

et glorificaris a Seraphim: qui ex aquis coelum condidisti, et astrorum choris eum ornasti: qui in excelsis incorporeos Angelorum exercitus constituisti ad perennes glorificationes: tibi animarum corporumque nostrorum cervices inclinavimus, servitutis obsequium designantes, et rogamus te, ut tenebrosos peccati insultus ex cogitatione nostra depellas, et divinis sancti Spiritus tui splendoribus mentem nostram exhilares, ut cogitatione tui repleti, digne participemus iis, quae nobis proposita sunt bonis, immaculati corporis, et pretiosi sanguinis, unigeniti Filii tui Domini, et Dei, et Servatoris nostri, Jesu Christi, condonans nobis omnem peccatorum speciem, per multam et investigabilem bonitatem tuam, gratia, et miserationibus, et humanitate unigeniti Filii tui, *Elata voce*, per quem et cum quo tibi gloria et imperium cum sanctissimo et bono et vivifico Spiritu tuo.

ρουβίμ, καὶ δοξαζόμενος ὑπὸ τῶν σεραφίμ· ὁ ἐξ ὑδάτων οὐρανὸν σκευάσας, καὶ τοῖς τῶν ἀστέρων χοροῖς κατακοσμήσας· ὁ ἐν ὑψίστοις ἀσωμάτους ἀγγέλων συστησάμενος στρατιάς, πρὸς ἀεννάους δοξολογίας· σοὶ ἐκλίναμεν τὸν αὐχένα τῶν ψυχῶν, καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, τὸ τῆς δουλείας πρόσχημα σημαίνοντες, καὶ δεόμεθά σου, τὰς σκοτοειδεῖς τῆς ἁμαρτίας ἐφόδους ἐκ τῆς ἡμῶν διανοίας ἀπέλασον, καὶ ταῖς τοῦ ἁγίου σου Θεοειδέσιν αὐγαῖς τὸν ἡμέτερον νοῦν καταφαίδρυνον, ὅπως τῇ γνώσει σου πληθυνόμενοι, ἀξίως μετάσχοιμεν τῶν προκειμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, τοῦ ἀχράντου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου, καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, συγχωρῶν ἡμῖν πᾶν εἶδος ἁμαρτιῶν, διὰ τὴν πολλὴν καὶ ἀνεξιχνίαστόν σου ἀγαθότητα, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Ἐκφώνως, δι' οὗ, καὶ μεθ' οὗ, σοὶ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ πνεύματι.

Sacerdos. Pax omnibus.
Diaconus. Cum timore Dei.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.
Ὁ Διάκονος. Μετὰ φόβου Θεοῦ.

Sacerdos orat.

Sancte, summe, tremende, qui in sanctis requiescis, Domine sanctifica nos verbo gratiae tuae, et illapsu sanctissimi Spiritus tui. Tu enim dixisti, Domine, Sancti estote, quia ego sanctus sum, Domine Deus noster, incomprehensibile Dei Verbum, Patri et sancto Spiritui consubstantiale, et coaeternum, et

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται.

Ἅγιε, ὕψιστε, φοβερέ, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, κύριε, ἁγίασον ἡμᾶς τῷ λόγῳ τῆς σῆς χάριτος, καὶ τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου σου πνεύματος. Σὺ γὰρ εἶπας δέσποτα, ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι, κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀκατάληπτε Θεοῦ λόγε, τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι ὁμοούσιε,

συναΐδιε, καὶ σύναρχε, πρόσδεξο τὸν ἀκήρατον ὕμνον, σὺν τοῖς χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ, καὶ παρ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἀναξίου δούλου σου, ἐξ ἀναξίων μου χειλέων βοῶντα καὶ λέγοντα.

principio, ut ille carens, suscipe immortalem hymnum, qui cum Cherubim et Seraphim, et a me peccatore et indigno servo tuo ex indignis meis labiis, clamat et dicit.

Ὁ Λαός. *Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον. Κύριε ἐλέησον.*

Populus. Kyrie eleison. Kyrie eleison. Kyrie eleison.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως. *Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις.*

Sacerdos elata voce. Sancta Sanctis.

Ὁ Λαός. *Εἷς πατὴρ ἅγιος, εἷς υἱὸς ἅγιος, ἓν πνεῦμα ἅγιον, εἰς ἑνότητα πνεύματος ἁγίου. Ἀμήν.*

Populus. Unus Pater, sanctus: unus Filius, sanctus: unus Spiritus, sanctus: in unitate Spiritus sancti. Amen.

Ὁ Διάκονος. *Ὑπὲρ σωτηρίας καὶ ἀντιλήψεως.*

Diaconus. Pro salute et defensione.

Ὁ Ἱερεὺς σφραγίζων τὸν λαὸν ἐκφώνως. *Ὁ κύριος μετὰ πάντων.*

Sacerdos cruce signans populum elata voce. Dominus cum omnibus.

Καὶ κλάνει ὁ Ἱερεὺς τὸν ἄρτον, καὶ λέγει. Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐν τοῖς.

Hinc frangit Sacerdos panem et dicit. Laudate Deum.

Καὶ μελίζει ὁ Ἱερεὺς λέγων τοῖς παροῦσιν. Ὁ κύριος εὐλογήσει καὶ συνδιακονήσει, διὰ τῆς μεγάλης.

Panem dividit Sacerdos dicens assistentibus. Dominus benedicat, et vobiscum ministret, per magnam, etc.

Καὶ λέγει ὁ Ἱερεύς. Κελεύετε.

Hinc Sacerdos dicit. Jubete.

Ὁ Κλῆρος. *Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κελεύει καὶ ἁγιάζει.*

Clerus. Spiritus sanctus jubeat et sanctificet.

Ὁ Ἱερεύς. *Ἰδοὺ ἡγίασται καὶ τετελείωται.*

Sacerdos. Ecce sanctificata sunt et consecrata.

Ὁ Κλῆρος. *Εἷς πατὴρ ἅγιος. τρίς.*

Clerus. Unus Pater sanctus *ter.*

Καὶ λέγει ὁ Ἱερεύς. Ὁ κύριος μετὰ πάντων.

Et Sacerdos dicit. Dominus cum omnibus.

Ὁ Κλῆρος. *Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου.*

Clerus. Et cum spiritu tuo.

Ὁ Ἱερεὺς λέγει. *Αὐτὸς εὐλόγησεν αὐτόν.*

Sacerdos dicit. Ipse benedixit ei.

Καὶ μεταλαμβάνει ὁ Ἱερεύς, εὐχ. τῆς κατὰ φιλανθρωπίας.

Ἄλλως.

Et communicat Sacerdos.

Oratio. Secundum benignitatem.

Aut.

Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, etc.

Et cum communionem dat clero dicit. Corpus sanctum.

Et ad calicem dicit. Sanguis pretiosus Domini, et Dei, et Servatoris nostri.

Hinc sacrificio completo dicit Diaconus. Ad orationem state.

Sacerdos. Pax omnibus.

Diaconus. Orate.

Ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τῆς πηγῆς.

Καὶ ὅταν μεταδίδει τὸν κλῆρον, λέγει. Σῶμα ἅγιον.

Καὶ εἰς τὸ ποτήριον λέγει. Αἷμα τίμιον τοῦ κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν.

Καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι, λέγει ὁ Διάκονος. Ἐπὶ προσευχὴν στάθητε.

Ὁ Ἱερεύς. Εἰρήνη πᾶσιν.

Ὁ Διάκονος. Προσεύξασθε.

Sacerdos dicit orationem gratiarum actionis.

Gratias agimus tibi, Dominator Domine Deus noster, pro perceptione sanctorum, intemeratorum, immortalium, et coelestium mysteriorum tuorum, quae dedisti nobis in beneficium, et sanctificationem, et salutem animarum et corporum nostrorum. Certe precamur et obsecramus te, generis humani amator bone Domine, largire nobis ut communio sancti corporis et pretiosi sanguinis unigeniti Filii tui, sit nobis in fidem inconfusam, in caritatem non fictam, in abundantiam pietatis, in aversionem cujusvis contrarii, in observationem mandatorum tuorum, in viaticum vitae aeternae, in defensionem acceptabilem, ante tremendum tribunal Christi tui. *Elata voce.* per quem et cum quo tibi gloria et imperium, cum sanctissimo et bono et vivifico Spiritu.

Ὁ Ἱερεὺς εὔχεται τὴν εὐχαριστίαν.

Εὐχαριστοῦμέν σοι δέσποτα κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, καὶ ἐπουρανίων σου μυστηρίων, ὧν ἔδωκας ἡμῖν ἐπὶ εὐεργεσίᾳ, καὶ ἁγιασμῷ καὶ σωτηρίᾳ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε, ἀγαθέ, κύριε, χάρισαι ἡμῖν τὴν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, εἰς πίστιν ἀκαταίσχυντον, εἰς ἀγάπην ἀνυπόκριτον, εἰς πλησμονὴν θεοσεβείας, εἰς ἀποτροπὴν ἐναντίου, εἰς περιποίησιν τῶν ἐντολῶν σου, εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου, εἰς ἀπολογίαν εὐπρόσδεκτον τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ σου. Ἐκφώνως. δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ, σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου πνεύματι.

Deinde Sacerdos conversus ad populum dicit.

Rex maxime, Patrique coaeterne, qui potentia tua infernum spoliasti, et mortem conculcasti, et fortem vinxisti, et Adam e tumulo exci-

Εἶτα ὁ Ἱερεὺς στρέφεται πρὸς τὸν λαόν, λέγων.

Ἄναξ μέγιστε, καὶ τῷ πατρὶ σύναρχε, ὁ τῷ σῷ κράτει τὸν ᾅδην σκυλεύσας, καὶ τὸν θάνατον πατήσας, καὶ τὸν ἰσχυρὸν δεσμεύσας,

καὶ τὸν Ἀδὰμ ἐκ τάφου ἀναστήσας τῇ θεουργικῇ σου δυνάμει καὶ φωτιστικῇ αἴγλῃ τῆς σῆς ἀῤῥήτου θεότητος, αὐτὸς δέσποτα, διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ ἀχράντου σου σώματος καὶ τοῦ τιμίου σου αἵματος, ἐξαπόστειλον τὴν ἀόρατόν σου δεξιάν, τὴν πλήρη εὐλογιῶν, καὶ πάντας ἡμᾶς εὐλόγησον, οἰκτείρησον, σθένωσον τῇ θείκῇ σου δυνάμει, καὶ περίελε ἀφ' ἡμῶν τὴν κακοηθῆ καὶ ἁμαρτάδα σαρκικῆς ἐπιθυμίας ἐργασίαν· καταύγασον τοὺς νοητοὺς ἡμῶν ὀφθαλμοὺς τῆς περικειμένης ζοφερᾶς ἀνομίας, σύναψον ἡμᾶς τῷ παμμακαρίστῳ, τῷ εὐαρεστήσαντί σοι συλλόγῳ, ὅτι διὰ σοῦ, καὶ σύν σοι τῷ πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ πνεύματι πᾶς ὕμνος πρέπει, τιμή, κράτος, προσκύνησίς τε καὶ εὐχαριστία, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

tasti, Deifica tua virtute, et lucido splendore ineffabilis tuae divinitatis, ipse, Domine, per persumptionem intemerati corporis tui et pretiosi sanguinis tui, emitte invisibilem dexteram tuam plenam benedictionum, et omnibus nobis benedic, miserere, corrobora divina tua virtute, et aufer a nobis malitiosam et peccatricem carnalis concupiscentiae operationem, illumina intellectuales oculos nostros contra circumstantem tenebrarum nequitiam. Conjunge nos beatissimo beneplacitoque tibi conventui, quia per te, et tecum, Patrem et sanctissimum Spiritum omnis hymnus decet, honor, imperium, adoratio, et gratiarum actio, nunc et semper et in saecula saeculorum.

Ὁ Διάκονος. Πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Diaconus. Ite in pace.

Ὁ Λαός. Ἐν ὀνόματι κυρίου.

Populus. In nomine Domini.

Ὁ Ἱερεὺς ἐκφώνως.

Ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ καὶ πατρός, ἡ χάρις τοῦ υἱοῦ, κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ κοινωνία καὶ ἡ δωρεὰ τοῦ παναγίου πνεύματος εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν, νῦν, καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Sacerdos elata voce.

Caritas Dei et Patris, gratia Filii Dominique nostri Jesu Christi, communicatio et donum sanctissimi Spiritus, sit cum omnibus nobis nunc et semper et in saecula saeculorum.

Ὁ Λαός. Ἀμήν.

Εἴη τὸ ὄνομα κυρίου εὐλογημένον.

Populus. Amen.

Sit nomen Domini benedictum.

Ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται ἐν τῷ Διακονικῷ λέγων.

Ἔδωκαν ἡμῖν δέσποτα τὸν ἁγιασμὸν ἐν τῇ μετουσίᾳ τοῦ παναγίου σώματος, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος

Sacerdos orat in Diaconico dicens.

Dedisti nobis, Domine, sanctificationem in participatione sanctissimi corporis et pretiosi sanguinis

unigeniti Filii tui, da nobis gratiam et donum sanctissimi Spiritus, et custodi nos irreprehensibiles in vita, et deduc ad perfectam redemptionem et adoptionem, et ad futuras sempiternas fruitiones. Tu enim es sanctificatio nostra, et tibi gloriam sursum mittimus, Patri et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum.

Populus. Amen.
Sacerdos. Pax omnibus.
Populus. Et spiritui tuo.

Et dimittit dicens.

Benedictus Deus, qui benedicit et sanctificat, et protegit, et conservat omnes nos per participationem sanctorum ejus mysteriorum, qui est benedictus in saecula saeculorum. Amen.

τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, δὸς ἡμῖν τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ παναγίου πνεύματος, καὶ φύλαξον ἡμᾶς ἀμώμους ἐν τῷ βίῳ καὶ ὁδήγησον εἰς τὴν τελείαν ἀπολύτρωσιν καὶ υἱοθεσίαν, καὶ εἰς τὰς μελλούσας αἰωνίους ἀπολαύσεις. Σὺ γὰρ εἶ ὁ ἁγιασμὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπωμεν, τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ὁ Λαός. *Ἀμήν.*
Ὁ Ἱερεύς. *Εἰρήνη πᾶσιν.*
Ὁ Λαός. *Καὶ τῷ πνεύματί σου.*

Καὶ ἀπολύει λέγων.

Εὐλογείτω ὁ Θεὸς ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων, καὶ σκέπων, καὶ διατηρῶν πάντας ἡμᾶς διὰ τῆς μεθέξεως τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

JOANNI A S. ANDREA

ECCLESIAE PARISIENSIS CANONICO

G. SIRLETUS CARD. S.

*Cum ex litteris tuis ad Illustrissimum et Reverendissimum dominum meum Cardinalem Senonensem *, cognovissem te Sancti Marci Evangelistae Liturgiam vehementer cupere; dedi operam ut ex vetustissimo codice Monasterii S. Mariae ὁδηγητρίας quod Rossani apud Calabros, sub instituto Sancti Basilii regitur, describeretur, et quam diligentissime cum exemplari collata, primo quoque tempore ad me mitteretur. Cumque Illustrissimus, et Reverendissimus Senonensis, ut est tui amantissimus, omniumque bonarum rerum, earum praesertim quae ad Ecclesiae Catholicae antiquitatem pertinent, observantissimus, a nobis flagitaret, ut Liturgiam ipsam mitteremus, non potuimus hoc diutius tibi debere. Idque ut libentius faceremus, ea res nos maxime adhortata est, quod ab amplissimo atque optimo Domino Senonensi plene didicimus, quam egregia sit in te pietas, illa quidem patria et avita virtus: quanta in propugnanda orthodoxae fidei veritate alacritas. Sunt haec quidem semper utilia et laboranti Ecclesiae necessaria remedia, tum vel maxime hoc tempore, cum novi, recentesque exurgentes, loquuntur perversa, ut abducant discipulos post se, magistri mendaces, introducentes sectas perditionis. Quapropter vigilandum est, si nolumus decipi; pugnandum si volumus superare, et divinae providentiae majores, in dies, gratiae sunt agendae, quae quotidie nobis arma suppeditat, quibus hostiles acies retundere, impetus repellere, et paternam Catholicae veritatis possessionem ab adversariorum injuria tuentes, integram inviolatamque fidem servare possimus. Non deerit Dominus Ecclesiae sanctae, quam acquisivit sanguine suo, fidelis est ad servandum, potensque ad praestandum quod promisit, fore scilicet ut portae inferi non praevaleant adversus eam: nunquam praevaluerunt, neque aliquando praevalebunt adjuvante Christo Domino, qui assiduis pre-*

* Nicolaum Pellevenm.

cibus rogandus est, ut mittat operarios plures in vineam suam, quam exterminare aper de sylva, et singularis ferus depasci in dies, magis, magisque conatur. Nostris orationibus excitatus clementissimus Jesus, exurgens imperabit ventis, et fiet tranquillitas in mari. Agamus gratias, ut diximus Deo ipsi, quod tela nobis suggerat praesentium temporum vexationi opportuna, et operarios optimos in vineam suam mittat, non tantum probatae fidei, vitae et doctrinae viros, verum etiam antiqua Ecclesiae Catholicae monumenta atque orthodoxorum Patrum libros, quibus profanae vocum novitates redargui possint. Ex horum numero esse arbitramur Beati Marci Evangelistae sacram Liturgiam, paucis ante annis inventam in Abbatia Beatae Mariae ὁδηγητρίας, quae vulgo dicitur, De lo patire, *antiquissimo Monachorum Sancti Basilii monasterio, ubi et D. Cyrilli Hierosolymorum Episcopi, Catecheses; Dionysii Alexandrini adversus Noëtianos, et Hippolyti Martyris adversus Noëti haeresim, et contra Paulum Samosatenum opuscula, sunt inventa, quae omnia curabimus accurate describenda, ut ad communem utilitatem conferantur. Interea misimus Hierurgiam, quam a Beato Marco traditam Alexandrina accepit Ecclesia. Ex qua doctores Sancti Basilius et Joannes Chrysostomus multa in suas, quas habemus, Liturgias, transtulerunt. Bene vale in Christo frater honorande, Romae XVI. Kal. Maii, M. D. LXXXII.*

GUILLELMO SIRLETO

CARDINALI AMPLISSIMO

J. A. S. ANDREA S. P. D.

Fruimur tandem tua opera, sacra illa Liturgia D. Marci Evangelistae, quae nobis certe gratissima fuit, tum propter Evangelium ejus Evangelistae, quod D. Nazianzenus scripsisse Italis dicit, tum etiam quod ex tua Bibliotheca procedat, quam, ut scribis, ex vetustissimo codice monasterii S. Mariae ὁδηγητρίας describere jussisti. Sane quod ad me attinet, χάριν εἰδέναι σοι τὴν ἰσόῤῥοπον οὐκ ἂν οἷος ὦ. Etenim si quod ait ille, Νικᾶν δ' εὖ ἔρδοντας ἐπὶ πλεόνεσσι καθήκει. Quid quaeso relaturus sum, quod tanto

tuo in me beneficio par esse possit? tantum abest, ut majus dicam. Per te enim video et habeo quod prope jam habere me posse desperabam. Viginti ab hinc annis feci ut exirent in lucem tres illae aliae Liturgiae Divorum Jacobi, Basilii Magni, et Joannis Chrysostomi, quibus elisae sunt miserae et infelices nostrorum haeresiarcharum argutiae, quas Epiphanius in Manich. κυβευτικὰς διδασκαλίας, *vocat. Nostra etiam ope in publicum editum est Missale Gothicum, et magni D. Areopagitae Liturgiae, quorum omnia exemplaria vetustissima, nostra Bibliotheca, quantumvis exigua, continet: et haec deinceps, Deo favente, D. Marci Liturgia accessura est, quam novo isti perditissimo hominum generi intulimus, ut rationibus non modo necessariis adducantur ad id confitendum quod tam pertinaciter impugnant, sed testes etiam habeant sanctissimos et locupletissimos: quibus fidem derogare ut impium est, ita impudens et insanum. Curavi igitur, ut haec Liturgia tuo in nomine appareat, praefigaturque illis quas ante diximus, jam a multo tempore excusis. Verum enim cupio, ut hoc tantum beneficium nostrates ac deinde caeteri a te uno profectum intelligant, ut non mihi tantum innotescat, sed etiam omnibus; quanta sit in te pietas, quanta doctrina, quantus denique in sanctam Catholicam Ecclesiam zelus. Praeterea quod tuis literis tantum mihi laudis tribuisti, non equidem is ego sum, fateor, nec eas unquam in me dotes agnovi, quas dicis. Ad alium ergo quaeso spectet illa pars literarum tuarum, qui se ornatiorem, instructioremve sentiat. Tu, ut optimus es, et humanitatis plenissimus, vis aliquid concedere magno illi ardori quo feror in studiosos, et ad investigandum quod nostram hanc sanctissimam religionem magis magisque exornet. Deus Opt. Max. faveat tuis votis, ac te diutius bene superstitem, bonis omnibus et Ecclesiae nostrae, conservet: nosque ames oro atque obsecro. Datum Lutetiae XII. Kal. Maii M. D. LXXXIII.*

COMMENTARIUS
AD LITURGIAM COPTITARUM
SANCTI BASILII.

Pag. 1.

LITURGIA BASILII.

Liturgia quid proprie significet.

Cum ea sit hujus nostri in Liturgiam Aegyptiacam commentarii ratio, ut in eum conferre designemus omnia quae ad Eucharisticorum rituum disciplinam attinent, adeo ut aliis ejusmodi Officiis illustrandis inservire queat, multa quae alibi fusius tractata sunt, ita delibare conabimur, ut paucis complectamur quaecumque ad illorum Officiorum intelligentiam necessaria videbuntur. Liturgiarum nomine intelligi debent Officia, seu Rituales libri autoritate publica Ecclesiarum scripti, earumque usu comprobati, quibus preces et ritus ad consecrandam et administrandam Eucharistiam continentur. Secundum hanc definitionem, Liturgiae nomen dari non potest Officiis omnium Sacramentorum, ut Baptismi, Chrismatis et aliorum, quod tamen a multis, praesertim Protestantibus solet fieri, non alia opinor ratione quam quod suas sacras preces Liturgiam ipsis appellare placuit, absque ullo veterum exemplo. Nam Graecis a quibus hoc nomen acceptum est *Λειτουργίαι* vocantur libri precum rituales qui ad celebrandam Eucharistiam pertinent, quo sensu celebres sunt apud eos Jacobi, Basilii, Chrysostomi Liturgiae. Magis etiam contra decorum Ecclesiae peccant, qui Liturgias appellant collectaneas preces Judaeorum, Samaritanorum et Muhamedanorum, ut fecerunt recentiores multi Lexicographi et Bibliothecarii. Neque enim nomen illud, in sacris significatione peculiari usurpatum ad profanas infidelium superstitiones trahi debet. Vide Glossarium Graeco-barbarum Viri Clarissimi Caroli Cangii verbo *Λειτουργία*.

Ejus varia nomina.

Ea vox a Graecis dudum usurpatur, nec aliam a multis saeculis inter eos significationem habet, quamvis ex ipsius linguae originibus aliae multae occurrant. Neque tamen ad Coptitas, qui mixtam ex Graecis vocibus quam plurimis linguam retinent, ad Officia Ecclesiastica transiit, sed ejus loco utuntur altera quae est *Ἀναφορά*. Itaque in nostris codicibus et multis quos in versione nostra expressimus, ita appellatur: quae vox pariter eodem omnino sensu recepta est a Syris, et Aethiopibus; sed in usu vocis illius non

levis est inter Graecos et Orientales qui eam ab ipsis acceperunt discrepantia. Nam apud illos proprie est, *oblatio, sacrificium Missae*, ut Ἀναφορὰ μυστηρίων, Palladio: Ἀναφορὰν ἐν ἀδύτοις ποιούμενος in Vita Ignatii: εὐχαὶ τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς in historia Martyrii S. Marci et passim alibi. Illis enim locis actum ipsum sacrum oblationis Eucharistiae significari manifestum est, et aliquando sacra ipsa mysteria, ut cum apud Pachymerem αἱ προηγιασμέναι ἀναφοραὶ vocantur, *praesanctificata*. Aliam quoque vox eadem in Ritibus significationem habet, nempe *veli* quo teguntur oblatae in disco positae, aliter dicti Δισκοκάλυμμα et Ἀὴρ, de quibus videndi Goarius et Cangius. At pro Rituali Orationes Liturgias continente frequenter usurpatur apud Coptitas: ea ratione quod, quia continet omnia ad Oblationem sacrificii Eucharistici necessaria, *Oblatio* non immerito dici possit: ut aliter apud Syros vocatus est ejusmodi liber *Koudcho*, hoc est *sanctificatio*, seu *sanctum* quia sancta τὰ Ἅγια per illas preces consecrabantur. Ita quoque Arabes et Aethiopes ab eadem voce appellaverunt eas *Kadas*, quasi dicerent *sanctificationem* seu *consecrationem oblationis*. Atque haec de nomine sufficiunt.

Pall. Vit. Chrys. p. 68.

L. 7. c. 28.

De autoritate ut paucis dicamus, duo spectanda sunt, autoris nomen, et ipsius Officii quale a nobis repraesentatur autoritas, in Ecclesiis quae illud usurpant. Si Orientales sequimur, quorum res potissimum agitur, ex utraque aequalem istis Officiis dignitatem tribuunt. Nam existimant non eam modo, sed reliquas omnes a sanctissimis viris quorum nominibus designantur, esse compositas; quodque Graeci de sua lingua extantibus firmissime credunt, Proclus in opusculo de Divina Liturgia, Episcopi in Trullo congregati, Cabasilas, Marcus Ephesinus, recentiores tandem omnes uno consensu, scriptas eas esse a Jacobo, Basilio, et Chrysostomo, idem Coptitae de Aegyptiacis suis: Syri de Syriacis opinantur, neque ab ea se opinione avelli patiuntur. Usus Ecclesiarum certus est: nam ut apud Graecos istae de quibus diximus, ita apud Coptitas, tres quas commentario illustramus, semper ad altaria usurpatae leguntur; citantur ex illis sententiae et orationes apud melioris notae Theologos et historicos: quaecumque de ritibus Eucharisticis scripta extant, ad eas referuntur. Ita Tractatus varii de Caeremoniis in Liturgia servandis: Praecepta de iisdem in Rituali Gabrielis Patriarchae: Expositio ejusdem apud Abulbircat, et autorem Scientiae Ecclesiasticae, atque alii passim.

Autoritas Liturgiarum.

Ut vero traditionem illam Orientalium propriis eorum verbis exponamus, Severus Episcopus Aschmonin, in Historia Patriarcharum Alexandrinorum, et in Athanasii vita, loquens de Synodo Ancyrae celebrata adversus Paulum Samosatenum: *Erat*, inquit, *illic cum aliis Basilius magnus Liturgiae autor.* Ebnassalus in Collectione Canonum cap. 12. quod est de Missae sacrificio, ita scribit. *In Ecclesia Coptica tres Liturgiae ordinatae, sunt Basilii, Gregorii et Cyrilli, quas sequi solent.* Autor Scientiae Ecclesiasticae, cap. 85. *Tres sunt Liturgiae quae antiquorum Patrum communi sententia probatae sunt. Prima et major, seu prolixior autorem habet Basilium Cae-*

De illarum Autoribus Orientalium traditio.

35*

sariensem Episcopum, personae Patris omnipotentis praecipue dicata. Secunda est Liturgia sancti Gregorii, singulariter spectans personam Filii unigeniti et aeterni, quae commemorat ejus Incarnationem, Crucifixionem, Passionem, Sepulturam, Resurrectionem a mortuis, Ascensionem ad coelos, et Adventum ejus ad judicandum vivos et mortuos: et hae sunt quidem duae priores. Tertia est Liturgia S. Cyrilli ad Patris quoque personam praecipue spectans, in quo eam quae a Basilio facta est imitatur, quod proprie respiciat personam Patris. His tribus Liturgiis potissimum insistitur, et de illis consentitur, omissis aliis quae in Ecclesia conservantur, et duodecim dicuntur esse. Gabriel filius Tarich Patriarcha Alexandrinus LXX. in Constitutionibus Synodicis de iisdem ita loquitur. *Pervenit ad mediocritatem nostram esse nonnullos ex Provinciis Sahid, sive Thebaidis, qui Liturgias celebrent, de quibus controvertitur, diversasque a tribus notis, nempe Liturgia S. Basilii, et duabus aliis sancti Gregorii et S. Cyrilli. Prohibitum est autem a nobis sub excommunicationis poena, ne quisquam ita faciat, donec ad Cellam Patriarchalem venerit, et Liturgiae quas habet examinatae fuerint.* Abulbircat inter alia Basilii opera primum recenset *Liturgiam ad celebranda mysteria.*

Praeter tres vulgatas nullae extant apud Coptitas.

Praeter illas nullae dudum extant apud Coptitas, aut si extant nullum in Ecclesiis usum habent, nullam autoritatem. Severus Aschmoninensis in Vita Petri Moggi inter alia opera ab eo scripta, Liturgiam recenset, sed de ea nihil apud alios autores legitur. Eo nomine Petri unam esse a Coptitis usurpatam scripsit Athanasius Kircherus in Prodromi sui Coptici supplemento, sed quam tamen nemo vidit: neque verum est illam usurpari ad altaris ministeria. Neque magis credendum, quod in eodem Prodromo legitur, extare in Vaticana Bibliotheca Liturgiam Copticam sancti Marci, si quis haec verba de singulari et ab aliis tribus diversa intelligenda credat. Par codex extat in Regia, cum Marci nomine: sed ipsa est Cyrilli interpolata; quam, ut ex Abulbircat discimus, quidam Marco tribuebant. *Statutum est,* inquit operis sui cap. 29. *in Ecclesia Coptica tres Liturgias usurpari. Una est quae per omnes jejunii dies, et alios extra jejunium usurpatur, scilicet Liturgia S. Basilii Episcopi Caesareae Cappadociae. Secunda quam Aegyptii consueverunt usurpare tantum per quadragesimale jejunium, et mensem Cohiac, est Liturgia Marci quam perfecit Cyrillus. Tertia propria est diebus festorum divinorum, et laetitiae quae est Liturgia S. Gregorii.* Si quid dubii superesset solvitur autoritate codicis MS. Bib. R. Graeci et Arabici, in quo duae priores extant Basilii et Gregorii nomine. Tertia deest; sed quae Marci nomine edita est a Joanne a S. Andrea Graece et Latine, ea ipsa est quae Cyrilli titulum habet in Copticis Codicibus.

De aliis Liturgiis Basilio adscriptis.

Cum autem S. Basilii nomine aliae extent diversis linguis Liturgiae, quid illae inter se commune habeant explicandum est. Notissima prae caeteris et antiquissima censeri debet Graeca, quam Graeci olim in Patriarchatu Constantinopolitano, ut et alteram Chrysostomi usurpaverunt, nunc ubique usurpant, quacumque patet eorum Ecclesia. Alteram Syriacam Latine edidit vir doctissimus Andreas Masius, sed quae in multis optimae notae codi-

cibus deest, vel aliis tribuitur. Neutra respondet Copticae hujus nostrae exemplaribus, atque adeo certissimum est, istam ab alio fonte derivatam, atque ex Graeco codice. Is huc usque ignotus omnino fuit, sed tandem repertus in Bibliotheca Regia maximam istius Liturgiae partem exhibet, cum hoc titulo ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν βασιλείου adjuncta est versio Arabica.

Ex illa porro Liturgia expressa est Aethiopica communis, quae vulgo appellatur *Canon Generalis Aethiopum:* quia cum Aethiopes integram subjectionem Alexandrinis Jacobitarum Patriarchis professi dudum fuerint, eorumque haeresim acceperint, quaecumque ad Sacramenta pertinebant ab iisdem acceperunt. Itaque Liturgia, paucis exceptis, prorsus est eadem; nec tamen in codicibus Aethiopicis praefert Basilii, vel alterius ullius autoris nomen. Ex Basilii Liturgia facta est Aethiopica.

Liturgiae Copticae dispositio talis est, ut in duas partes dividatur. Prima incipit ab orationibus, quae statim dicuntur dum paratur altare, atque ita omnes ritus et preces complectitur, tam ad inferendas oblatas, quam ad lectiones sacrarum scripturarum, quarum ultima ex Evangelio est, usque ad Osculum pacis, quod ritu Orientali datur antequam consecratio incipiatur. Secunda pars, quae *Anaphora* proprie et stricte loquendo appellatur, incipit ab Oratione Osculi pacis, et ad finem usque Liturgiae perducitur. Ita postrema pars illa rationem quamdam habet Latini Canonis, quia continet orationes omnes quae Canone nostro continentur. Verum in eo discrimen est, quod paucis omnino exceptis quae in eo inseruntur, secundum diversas majoresque solennitates, unus semper et idem est: apud Orientales aliter omnino fit: quippe pars illa quae consecrationis preces complectitur, varia est pro diversitate Liturgiarum, ita ut apud Coptitas, in Gregoriana et Cyrillina preces illae diversae sint, quamvis in unam formam sententiamque conveniant: prima vero pars semper est eadem, demptis sacrae Scripturae lectionibus. Ex ea quae generalis Canonis locum habet, sumi solent omnia, quae Osculum pacis antecedunt. Itaque quando celebratur Liturgia Gregorii aut Cyrilli, prima illa officii pars ex Basiliana petenda est: ut apud Aethiopes qui duodecim Liturgias habent, petitur ex Canone generali: apud Syros Jacobitas qui triginta et plures numerant, ex Jacobi: apud Nestorianos qui tres tantum, ex Liturgia Apostolorum. Haec disciplina singularis observanda fuit, quia ex ejus ignoratione saepe factum est, ut Liturgica quaedam Officia, quae in Codicibus manuscriptis reperiuntur, aut Latine edita sunt, imperfecta quibusdam visa fuerint, quia statim ab Osculo pacis incipiunt, atque adeo multis officii Eucharistici partibus mutilata judicata sunt. Istius vero quam explicamus Copticae, pars prima προπαρασκευαστική, formata est ex Graeca Marci edita: nam in Codice Regio Graeco-Arabico initium est ab Oratione veli, seu καταπετάσματος, et quibusdam diversis orationibus ad osculum pacis. Neque pars illa prima magis ad unam ex tribus quam ad alteram pertinet: est enim communis omnibus. Sed Basiliana, ut ex autoribus Aegyptiacis quorum testimonia retulimus patet, fuit, ut est etiamnum, praecipua et in usu quotidiano. Liturgiae hujus dispositio.

Autoritas illius.

De αὐθεντίᾳ et autoritate istius Liturgiae jam paucis explicandum, quod fusius alibi tractatum est. Nullam esse debere Liturgiarum autoritatem, communis fuit aliquando non modo Protestantium, sed etiam quorumdam Catholicorum opinio, ex unica simplicissimaque, ut videtur, ratione, nempe quod supposititiae essent, quandoquidem nec a Basilio, nec ab aliis, quorum nomina prae se ferunt, autoribus profectae fuissent, aut ita interpolatae judicarentur, ut ab archetypi forma longissime recederent: at supposititiorum scriptorum fidem esse nullam. Cum igitur Graecas ipsas tales esse probatum videretur, multo minus Aegyptiacas et aliis linguis extantes ad tanta nomina pertinere censuerunt. Ita plerique etiam nostrae aetatis viri doctissimi, quia Liturgias eodem judicio, ac vetera alia monumenta expenderunt: in quo magnopere errasse deprehenduntur. Neque enim par est ratio, sed prorsus diversa. Nam opera sanctorum Patrum ex autorum nomine et sanctimonia dignitatem habent, autoritatem non nisi ex reliquorum consensu, doctrinaeque similitudine, quia quantacumque sit doctoris Ecclesiastici autoritas, inferior tamen esse censenda est ea, quam totius Ecclesiae concordia stabilivit. Non pendet ab autorum nomine, sed ab usu Ecclesiarum. Nihil autem post sacras literas potiorem inter Christianos autoritatem habuit, quam publica Ecclesiarum monumenta, quae vocem illarum repraesentant, et earum nomine loquuntur quodam modo. Ita Augustinum videmus productis sanctorum Patrum adversus Pelagianos amplissimis testimoniis, alia ex precibus Ecclesiasticis adjungere, ut ex earum sententia probationibus validissimis cumulus accederet. Habebant preces illae autores suos, qui tamen ignorabantur, neque ex eorum nomine, sed ex usu Ecclesiae, quae preces illas sacrificio quotidiano consecraverat, pondus earum testimonio accedebat. Secundum illam igitur regulam de Liturgiis inquirendum erat, et ubi semel constitisset de usu illarum in celebratione sacrificii Eucharistici, nulla de autoribus quaestio instituenda fuit. Ea enim sola ratione quidquid dignitatis et autoritatis in monumentis publicis Ecclesiarum esse potest illis asserebatur. Exemplum ex Romano Canone ducere licet. Autor ejus non adeo certus est: nam alii Musaeum Presbyterum Massiliensem: alii Scholasticum ignotum: Gelasium vel Gregorium alii nominant. Ignoti Scholastici autoritas in Ecclesia prope nulla: Musaei mediocris, Gelasii et Gregorii magna: sed Ecclesiae quae eo Canone utitur, multo maxima. An Ambrosius Missam quae ab eo nomen habet scripserit, dubitatur, neque tamen idcirco Ambrosianae Missae autoritas nihili est, quia certo scimus antiquissimam Mediolanensem Ecclesiam eam usu comprobasse: imo major prorsus esse censenda est illius ad aliquod fidei dogma demonstrandum efficacia, quam testimoniorum ex certis operibus Ambrosii, quia in illis suo nomine loquitur; Ecclesiae nomine in Liturgia. Ita de Gothica, Mosarabica, veterique Gallicana judicandum. Nempe nemo hominum falli non potest aliquando, sed Ecclesia, adversus quam portae inferi praevalere non possunt, mendacio aut errori non est obnoxia. Cum igitur extra dubium sit Ecclesiam Hierosolymitanam exempli causa, aut easdem aut similes orationes habuisse, illis quae in Jacobi Graeca Liturgia leguntur, (nam eas in Cate-

chesibus suis Cyrillus ejus Episcopus satis designat: Constantinopolitanam pariter ex Chrysostomi testimoniis, quisque facile agnoscit:) et ab aliis saeculis ad haec usque postrema, actis, libris, monumentis publicis, testibus tandem oculatis constet eam Eucharistiae consecrandae formam a Graecis servatam, quam Liturgiae repraesentant, nihil refert sintne Jacobi, aut Basilii, aut Chrysostomi, cum illas Ecclesiae vocem esse constet, quae potiorem sua autoritatem non agnoscit. His ita constitutis, ipsa quibus Critici Liturgias antiquas oppugnatum iverunt argumenta, ut eas suppositionis et falsi condemnarent, summam habent in illarum autoritate stabilienda vim et efficaciam. Observant preces et caeremonias alienas a primis Ecclesiae saeculis, adeo ut autorum aetati convenire non possint: nempe quia addita sunt ex posteriori disciplina, quam lex credendi exigebat. Observatur inter exemplaria diversitas, quia in diversis Ecclesiis consuetudo sua cuique manebat: atque ita de caeteris. Ex illis igitur principiis de Orientalibus Liturgiis ferendum erat judicium, non ex minutis observationibus criticis, in quibus etiam plerique saepe hallucinati sunt.

Haec Liturgia usu antiquissimo Ecclesiae Copticae commendatur.

Itaque altera et haec praecipue quae in manibus est, a Basilio scriptam esse non arbitramur, et contrariam opinionem Coptitis relinquimus. Verum simul constituimus ex omnium Aegyptiacae Ecclesiae monumentorum testimoniis certissimum esse illam ipsam Liturgiam, saltem a Muhamedanorum initiis, perpetuum in Ecclesiis Copticis usum habuisse, qui ad haec usque tempora perseverat. Ex eo usu Ecclesiarum tanta ejus est apud Coptitas autoritas, ut post sacras scripturas, majorem nullam agnoscant. Etsi vero Coptitis ab illo tempore propriae factae fuerint, non tamen existimandum est, eas in illorum secta originem habuisse, verum Basiliana quae duarum reliquarum Canon, ut diximus, censeri debet, ex antiqua Graeca expressa est, unde certum, eam ipsam esse Liturgiae formam, quae Alexandriae sub Christianis Imperatoribus frequentabatur. Neque haec nostra solum sententia est, cum de illorum officiorum antiquitate splendidiora etiam testimonia tulerint Josephus Scaliger et Claudius Salmasius, uterque in Protestantium communione.

Aegyptiace scripta.

Ipsa Liturgia, ut etiam id a nobis observetur, scripta est lingua Coptica, hoc est Aegyptiaca, quae in usu erat sub Christianis Imperatoribus ante Muhamedana tempora.

Versio ejus Arabica.

Versio Arabica ab aliquot saeculis ad oram adjungi solet, ex quo Coptica lingua a vulgo intelligi desiit, non quidem ut Liturgia Arabice celebraretur, quod a nonnullis temere nimis affirmatum est, sed ut haberent Sacerdotes, unde illam lingua vernacula explicare possent. Omnia enim Coptice canuntur et recitantur, etiam ipsae sacrarum scripturarum lectiones. Sed adjungitur post istarum lectionem explicatio Arabica, quae a mille annis in Aegypto vernacula est. Duplex autem habetur versio Liturgiae Arabica. Nam quae in Codice Regio Graecis paginis respondet, ab ea quam Coptici Codices repraesentant diversa est, et ab alia manu. Imo quantum percipere possumus, recentior, et ab iis hominibus facta, quibus Graeca lingua minus familiaris esset, quam Coptica alteris, qui ex ea interpretationem suam

fecerunt. Ista videtur profecta a peritiori interprete, nec una fortassis fuit, multas enim lectionum vel potius vocum diversitates manuscripti Codices subministrant, nullo tamen sententiae detrimento. Atque inde agnosci potest certo atque indubitato argumento conformitas Orientalis disciplinae cum Romana, quae tam contumeliose a Protestantibus exagitari solet. Nam apud Coptitas multo minus intelligitur Aegyptiaca Liturgiae lingua, quam Latina in Occidente, ubi Sacerdotes pauci admodum sunt, qui Latine nesciant. Inter alios paucissimi Coptice sciunt, plebi lingua illa prorsus est barbara. Tamen eadem lingua, ex antiqui moris veneratione, quamvis non intellecta populo, conservatur in Liturgia, in Psalmodia, in omnibus Sacramentis perficiendis. Nec alia est Syrorum disciplina, inter quos docti Syriacam linguam intelligunt, quae illiteratis ignota est: nec alia Graecorum, Armenorum et Aethiopum consuetudo est. Huc accedit quod multa inter sacras preces etiam Graece dicuntur, ut suis locis notabimus, quae est antiquitatis nota, tum etiam originis illarum Liturgiarum a Graecis, argumentum certissimum.

Multa sunt hujus Liturgiae exemplaria.

Extant hujus et aliarum Liturgiarum Copticarum exemplaria in diversis Bibliothecis multa et quidem antiquissima, absque ulla insigni diversitate: neque ullum quod majori praestet vetustate observavimus, in quo deesset Arabica versio. Id autem monendum quia nonnullis, inter quos Isaacus Vossius fuit, haec nota antiquitatis judicata est, quamvis quidam reperiantur recentissimi absque illa versione, et antiquissimi illam repraesentent. Cum enim Copticae solae orationes recitentur, Arabica versio juvandae Sacerdotum imperitiae scripta sit, ut et scripturas et publicas preces interpretari ad populum possint, factae sunt versiones statim atque Arabum lingua communis per totam Aegyptum esse coepit, quod ante saecula prope decem contigit: libros autem qui ad eam aetatem accedant, paucissimos esse sciunt eruditi. Omnes igitur ferme tam Liturgici, quam sacrae Scripturae, versiones adjunctas habent: quidam non habent, ut insignis Evangeliorum codex scriptus a Michaele Metropolita Damiatensi in membranis ante annos quingentos septuaginta, qui extat in Bibliotheca Regia.

Pauci codices rubricas habent.

Pauci adjunctas habent rubricas seu breves rituum leges: quae in antiquis prope omnibus desunt; quam consuetudinem observare licet in Missalibus Graecis et Latinis: nam quae ad rite fungendum Sacerdotium pertinebant, sero literis consignata sunt. At recentiores codices eas repraesentant, praesertim optimus et integerrimus Bibliothecae Regiae, quem interpretando praecipue secuti sumus, ne quid ad rituum plenam intelligentiam deesset. Verum aliunde suppletur defectus rubricarum. Nam extant in multis codicibus tractatus, qui accurate omnes explicant: de quibus etiam reperiuntur apud autores varios integri commentarii. Talis est quem operi suo inseruit Abulbircat: eamdemque disciplinam multis capitibus prosequitur Abuseba in Scientia Ecclesiastica: et Anonymi non pauci. Sed maximam hoc in genere publicamque autoritatem habet Ritualis liber Gabrielis Patriarchae Alexandrini Jacobitarum 88. editus an. Martyrum 1127. J. C. 1411. in quo omnia accuratissime perscribuntur, et ex illo plerosque ritus descripsimus.

Oratio praeparationis.

Pag. 1.

Praeparatio ad Liturgiam celebrandam.

Haec Oratio, ut titulus admonet, praeparatoria est, diciturque a Sacerdote sacra celebraturo statim atque ad conspectum sanctuarii ingreditur, ubi deposita exteriori toga, procumbens coram altari per aliquod temporis spatium orare solet. Qualiter autem paratus accedere debeat multis verbis autores explicant, tam secundum exteriorem, quam interiorem castimoniam, quae paucis complectemur. Quantum ad primam attinet, quaecumque conditiones praescribuntur ad communionem percipiendam, easdem in Sacerdote ad celebrandam Liturgiam exigit Coptitarum et omnium Orientalium disciplina. In casto fuisse illum, nocte praecedenti, aut triduo, secundum Canones oportet, si conjugatus fuerit: si per insomnia ludibrium passus est, celebrare prohibetur. Eapropter solent plerumque Sacerdotes noctem quae Liturgiam antecedit in Ecclesia transigere, magnamque ejus partem orationibus impendere. Sacerdos pedes et manus lavare debet: jejunasse etiam die praecedenti, et ad vesperam abstinuisse a vino et potu omni, quo caput tentari posset, atque haec praecipua praecepta sunt, quantum ad exteriorem munditiam. Postea debet examen instituere intra se ipsum, num alicujus peccati reus sit, quo non solum a celebratione Eucharistiae, sed etiam ab ejus communione arceretur: num alicui injuriam aut damnum fecerit, ut statim proximo satisfaciat, juxta illud Christi praeceptum, ***si offers munus tuum ad altare, etc. vade prius reconciliari fratri tuo.*** Haec fusius Gabriel Patriarcha, Scientia Ecclesiastica, Canonesque varii repraesentant ex communi non modo Orientalibus Christianis omnibus, sed Graecis etiam, disciplina, a quibus illam acceperunt.

Sacerdos confiteri debet.

Euchol. p. 58. 109.

In recentioribus istorum libris qui modum et leges celebrationis Eucharistiae continent praescribitur ut Sacerdos Exomologesin faciat, scilicet ex posteriorum temporum consuetudine, quia antiquitus privata illa apud πνευματικὸν seu Confessorem poenitentia locum non habebat. Eadem quoque lex primitus apud Orientales fuit, donec mutata multis de causis, praesertim ex Graecorum exemplo, aliam poenitentialis disciplinae formam accepit. Contigit id ante annum millesimum, ex quo rarissima sunt depositionis Sacerdotum exempla, ob secretum crimen, sed tantum ob publicum aliquod, idque gravissimum. Apud Syros Jacobitas, cum Franci in Palaestina regnarent, novam de Sacerdotum poenitentia regulam viguisse, discimus ex Tractatu de recipiendis poenitentibus, Dionysii Barsalibi Metropolitae Amideni, qui tunc magna apud eos doctrinae fama florebat. Ea porro fuit ut ad privatam confessionem et poenitentiam Sacerdotes et alii ex Clero admitterentur, ita tamen ***ut duplicaretur ipsis Canon,*** sive poena canonica, quod in hunc modum fieri praescribitur. Laicus peccatum commisit, cujus poena est jejunium per tres quadragesimas, aut per annum: eleemosyna tot aureorum: metanoeae per certos dies centum: si Sacerdos de eodem crimine se accuset apud Poeni-

Tract. de recip. poenit. MS. Syr.

tentiarium, imponentur illi sex quadragesimarum, vel biennii jejunia: duplex eleemosyna: metanoeae, seu prostrationes corporis, ducentae, et sic de reliquis: atque interea abstinebit ab altaris ministerio. Itaque apud Syros Jacobitas nihil praescriptum legitur de frequenti confessione ante celebrandam vel suscipiendam Eucharistiam, nisi quod singulis annis, saltem semel, quisque confiteri debet. Apud Coptitas, de quorum disciplina tractatur, alia omnino ratio est. Cum enim per annos ferme ducentos duodecimo et decimo tertio saeculo Confessio peccatorum non modo omitteretur, sed etiam per nefariorum Patriarcharum audaciam sublata esset, tandem more antiquo restituto, Confessio tantopere commendari coepit, ut quotidiana prope fieret, omnesque pietatis studiosi eam assidue frequentarent, nec auderent, licet lethalium peccatorum immunes, ad communionem nisi praevia Confessione accedere. Ita praecipiunt Michael Antiochenus in Tractatu de praeparatione ad Eucharistiam: Paraenesis antiqua ad poenitentiam Chrysostomi nomine: Ebnassalus, Abulbircat, et praesertim Homiliae in Evangelia et Epistolas de circulo anni, in Ecclesia Coptica legi solitae. Ea igitur postmodum consuetudo apud Coptitas quoque recepta est, ut etiam de venialibus et quotidianis offensis Sacerdotes confiterentur: legem tamen confitendi nullam vidimus.

Ornamenta ad Liturgiam celebrandam.

Proxima deinde cura est ut ornamenta accipiat ordini suo convenientia: ita Rituales libri: Scientia Ecclesiastica: Canones varii absque autorum nomine: Epitome doctrinae Ecclesiasticae ex sententiis Patrum. Gabriel filius Tarich Patriarcha Alexandrinus in Constitutionibus §. 24. *Nullus e Clero ad oblationes inferendas, aut ad ministerium altaris accedat cum illis vestibus quibus amictus in publicum prodire solet: sed induet vestes Liturgiae proprias, et ad hoc officium singulariter destinatas, et tunc sacris operabitur: neque hanc regulam transgredietur.* Ita quoque Ebnassalus, Echmimensis et alii Canonum Interpretes. Nec praecipitur tantum Clericis ut non accedant ad Ministerium altaris absque ornatu, qui singulis convenit juxta ordinis sui dignitatem, sed ne aliter accedant ad preces publicas, aut ad suscipiendam communionem. Epitome ex sententiis Patrum. *Non licet Sacerdotem orare, aut communionem accipere nisi vestitum χιτωνίῳ. Aliter res indecora esset, et contra fidei sanctae Canonem.* Idem praecipit Cyrillus filius Laklaki Patr. Alexandrinus Constitutionum suarum, cap. 34°. *Non accedet Sacerdos ad communionem suscipiendam, super gradus altaris, nisi vestitus Stichario: qui illud non habet, communicabit extra altare.* In Collectione Ebnassali, cap. 12°. refertur Canon tanquam Basilii magni in haec verba. *Vestes quibus utendum est ad sacra facienda, albi coloris esse oportet, non alterius, et quae Sacerdotibus conveniant. Christus enim cum transfiguratus est, vestimenta habuit lucis instar candida.* Idem praescribitur in Canonibus quos Imperiales vocant: *ut vestes Sacerdotales talares sint, candidae, non coloratae, utque adserventur in loco ministeriis Ecclesiasticis destinato, aut in Ecclesiae repositorio: neque extra haec loca relinquantur, neque etiam ab ullo intra altare vestiantur.*

Sacerdotales vestes.

Sacerdotalia vestimenta enumerat Gabriel Patriarcha in Rituali. Sunt autem Vestis longa sericea: Epomis, sive amiculum e serico candido; Stola,

cingulum, manicae, et pallium seu cappa e serico candido. Abusebah in Tractatu de Scientia Ecclesiastica, cap. 61. *Vestimenta Sacerdotalia sunt septem, juxta numerum ordinum Ecclesiae.* 1°. *Vestis longa sive tunica.* 2°. *Epomis sive amiculum, instar Aaronis Sacerdotis, quem Deus in tabernaculo legali, superhumerali amictum esse jussit.* 3°. *Zona qua Sacerdos medius praecingitur.* 4°. et 5°. *Manicae quibus Sacerdotis manus ad suscipienda sacra mysteria muniuntur.* 6°. *Ἐπιτραχήλιον sive stola quam ex collo suo Sacerdos appendit.* 7°. *Camisia, sive Alba, quae, si fuerit Episcopus, limbo ad summum pretioso praetexetur, secus eo carebit. Induet autem Sacerdos vestes antequam ad altare accedat: si fuerit Episcopus, eo tantum tempore induetur, quo oblationem inferet, ante Absolutionem, ut ita aliquod discrimen intercedat ratione dignitatis, inter Episcopos et Sacerdotes.* Partes omnes illas rei vestiariae Ecclesiasticae accurate explicare non admodum facile est: nam voces quibus designantur singulae, vix Lexicographi intelligunt.

Prima quam Abusebah vocat *Jabat*, hoc est longa talarisque vestis, a Gabriele Patriarcha *Touniat* appellatur, estque proprie Graecorum *χιτώνιον*, vel potius *στιχάριον* ut recte eam vocat Cyrillus Patriarcha in testimonio superius adducto. Est enim prima vestis quae non solum Episcopis et Sacerdotibus, sed Diaconis et Hypodiaconis communis est; strictior scilicet tunica, eaque alba, ut Germanus Constantinopolitanus in Theoria, Cabasilas, Symeon Thessalonicensis et alii observant, quorum et aliorum multorum testimonia collecta reperiuntur in Glossario Graeco-Barbaro clarissimi Caroli Cangii.

גבה
תיניה
Vestis talaris, seu *στιχάριον*.

Secunda Arabice vocatur *Tilsan*, cui in Glossariis Copticis respondet *ἐπωμίς*, sed corrupte scripta *ταπομίς*, in aliquibus *πιλόγιον*, hoc est *Rationale;* at hic intelligi debet vestis aut ornamentum humeris imponi solitum, ita ut sit Superhumerali, quam Rationali similius. Sed explicari posse non incommode videtur per *Φαινώλιον*; vestis autem est talaris absque manicis, et totum corpus ambiens, ita ut Latinorum antiquae Casulae omnino respondeat; ut recte Cangio observatum. Et apud Arabes vox quae hoc loco usurpatur togam quamdam hujus generis Religiosis propriam significat, ex Camusio.

טילסאן

Zona satis intelligitur, quae praeter communem usum, quo ab omni retro antiquitate commendatur, multisque mysticis significationibus exornatur apud autores Ecclesiasticos, qui de sacris Officiis scripserunt, habet inter Christianos Orientales singularem commendationem, ex ratione quae illis propria est, ex quo sub Muhamedanorum imperio vivunt. Nam Califae nonnulli, et alii Principes praesertim in Aegypto, multa statuerunt, ut Christiani notis exterioribus a Muhamedanis distinguerentur, tum colore vestium, cogebantur enim pullas tantum induere: tum maxime, quia zona super togam exteriorem praecingi eos oportebat. Id severissime ab ipsis exactum est ab Hakemo Califa Aegypti Fatimida, et a Salaheddino Yubidarum Sultanorum primo: quae distinctio cum aliquam ignominiam conjunctam habere videretur, gravissima Christianis judicabatur. Si quis apud Principes gratia et autoritate polleret, ea utebatur, ut immunitatem Zonae ferendae obtineret. Istud vero

Zona.

Hist. Patr. Alex. p. 293. 390. 426. 450. 540.

inter Muhamedanos Christianosque ex habitu discrimen Episcopos non magnopere commovebat, cum inde minus periculum commercii familiaris cum Infidelibus esset, quod saepe Christianis et fraudi et exitio erat. Itaque ad istorum consolationem multa in Homiliis, tractatibusque spiritualibus dicta sunt ad Zonae dignitatem commendandam, ex Scripturis, Basilii Regulis fusius disputatis, et aliis Asceticis. Tum quasi lex constituta, quam refert Ebnassalus in Principiis fidei, ut ad orationem rite faciendam Christiani Zona praecincti accederent: quod etiam exposuit Severus Episcopus Aschmoninae, in Tractatu de exercitiis Christianorum. In alio Opusculo de Agno Paschali *Sacerdotes,* inquit, *fideles, calceos in pedibus habent, dum consecrant corpus Christi, signum externum rei internae: sicut etiam quod Zonis praecinguntur, signum est praecinctionis interioris.* Quia vero prae caeteris Orientalibus Aegyptii Zona ab aliis distinguebantur, idcirco a nonnullis aevi sequioris autoribus *Christiani praecincturae*, aut *de cingulo* appellati sunt: cujus denominationis causa non satis intellecta, nugacissimis multis interpretationibus occasionem dedit.

Reg. fus. Disp. c. 22.

Manicae.
Euchol. p. 111.

Quarto et quinto loco Manicae numerantur, qui sunt, ut existimare possumus, Graecorum *Ἐπιμανίκια*, quae, ut notat Goarius ad Liturgiam Chrysostomi, soluta gerunt, et fune sericeo per illorum oras transversim acto, brachiis strictius alligant: Ea tamen *Ἐπιμανίκια* quamvis aliam formam habeant, similitudinem referunt manipulorum Ritus Romani. At quemadmodum Manicae a Coptitis describuntur, alia fortassis earum figura est, sed de qua nihil certi nobis occurrit dicendum.

Stola seu
Ἐπιτραχήλιον.
בטרשיל

Sexto loco Stola est quam et nomen ipsum et autoris mox relata verba e collo appendi docent, cujus quidem ex Graecae linguae ignorantia mirificam interpretationem dedit Abusebah: ait enim *Bitarchil*, significare *petram* et *mille*, ex qua illud solum colligitur, quod ea voce Coptitae *Ἐπιτραχήλιον* intelligant. In Nomenclatore Coptico respondet Arabicae isti alia vox Graeca *Σκόρδιον*, cujus tamen nullus est usus in rebus Liturgicis. De *Ἐπιτραχηλίῳ* multa erudite congessit autor Glossarii.

אלברנס
Albornoz seu Casula.
קסלה

Tandem ultimo loco numeratur *Albornos*, seu, ut Coptitae eam vocem Arabicam intelligunt, *Καμάσιον*; quae quidem vox in quibusdam locis respondet *Camisiae* seu Albae Latinorum: sed non hoc loco. Nam intelligenda potius est vestis quaedam antiquae casulae respondens, quae caeteris superimponatur et totum corpus circumdet. In summo, (limbum habet auro, aut alio opere phrygionico praetextum, *τκοκλια* dictum Coptitis; *Kaslet* Arabice dicitur) ut habent quoque Graecorum sacrae vestes de quibus consulendus Goarius qui eas accurate descripsit. Pleraeque sunt, ut diximus, sericeae: at ex modestia et simplicitate multi Monachi et Sacerdotes ex Kahira, teste Abulbireat, vestem illam superiorem laneam habebant, albi coloris absque limbo, aut serico praetexto, qualem Cartusiani ad altare usurpant, in ministerio Diaconico. Erat quoque consuetudo apud Monachos S. Macarii, ut ultima

illa veste *Albornos*, seu Camasio non uterentur in ministerio Liturgico, sed tantum in precibus publicis, ex disciplina peculiari; cujus imaginem observare licet apud nostros quosdam Religiosos. Illarum vestium sacras significationes explicant passim autores, eodem prope modo ac Graeci suas. De illis Echmimensis ex Canonibus Athanasio, Basilioque tributis, tum ex quibusdam Apostolicis. In illis porro et aliis testimoniis non exigua est nominum Arabicorum permutatio, quia vix ullo satis exprimitur, Copticum aut Graecum, cui respondeant. Sed in istis diutius immorari non videtur operae pretium, cum antiqua forma ex autorum descriptionibus non satis intelligi possit: recentior paulum immutata ab oculatis potius testibus, quam ex libris petenda sit. Omnia autem indumenta illa sacra Graecis potissimum respondent. Nam illud quod postremo loco explicatum est, proprie respondet *Φαινολίῳ* seu *Φελονίῳ*, quam vocem exponit Glossarium; ipsam vestis sacrae figuram repraesentat Goarius; estque Casula antiqua seu planeta Latinorum. Prima vestis quae Albae nostrae respondet, est proprie loquendo *Στιχάριον*, quam vocem Arabes Christiani servaverunt, et eam Echmimensis per *Kamis*, sive *Camisiam* explicat loco citato. Manicae sive *Ἐπιμανίκια* vinculis sericeis alligantur, ad significanda vincula quibus Christus ligatus est, unde apparet eas ad Graecorum formam factas. *Tilsan* sive Epomis amiculum est, ut diximus, adjunctum habens capucium, ut ait Echmimensis. Stola collo circumponitur, atque in crucis formam circa humeros decussatur, ut repraesentat eam figura apud Goarium. Mentio fit praeterea Cidaris quam Sacerdos imponit capiti, et quae cruciculis ornata est, apud eumdem Echmimensem. Omnes autem illae vestes, quantum ferre potest Ecclesiarum facultas, pretiosae fuerunt olim, et sunt etiamnum. Servantur magna cura, neque extra Ecclesiam aut Secretarium transferri debent, juxta antiquos et saepe renovatos Canones, qui Apostolis, antiquisque Patribus tribuuntur. Benedictione Episcopali consecrantur, ut omnia quae ad sacrum ministerium pertinent. Si ab haereticis, hoc est diversae communionis hominibus usurpatae fuerint Sacerdotales vestes, eas profanas existimant, et expiant certis orationibus vel flammis absumunt. Ita in Vita Chailis Patriarchae Alexandrini LVI. legitur, Jacobitas a Sultano obtinuisse, *ut sex Episcoporum Melchitarum vestes Sacerdotales igni traderentur*. Inter Episcopales et Sacerdotales ad celebrandam Liturgiam exigua differentia est, et in ipsa forma exteriori prope nulla: distinguuntur circulis, limbis, et crucibus ut apud Graecos. *Cap. 10. §. 5.*

Mitte mihi virtutem ex alto, etc. *Pag. 1. l. 13.*

In Codice qui rubricas omnes habet juxta recensionem Gabrielis Patriarchae, notatur, Sacerdotem cum ad haec verba pervenerit, vasa sacra in altari disponere: Discum primo, postquam manu leviter detersit, suo loco constituere, simulque linteolum quod purificatorio nostro respondet: deinde calicem in ea parte quae *Karsi* sive solium dicitur, cochlearque similiter.

P. 1. lin. 22.

Oratio postquam praeparatum fuerit altare.

Altaria apud Orientales omnes Christianos vocantur sacrae mensae in quibus Deo sacrificium incruentum offertur. Coptitae voce Graeca *Ἱλαστήριον* vocant, quamvis in hac Liturgia utantur voce Aegyptiaca antiqua *Pimanerschoouschi*, quae in Pentateuchi, Evangeliorum, Psalmorumque versionibus respondet Hebraeorum מזבח et Graecorum *Θυσιαστηρίῳ*. Neque mirum esse debet, uti illos voce quae sacrificio conveniat, cum verum propriumque novae legis sacrificium multis locis Liturgiae, Eucharistiae celebrationem appellent. Vocant etiam quandoque *Mensam Sacerdotalem* aut sacram *τράπεζα ἱερατική*, *mensam sacram*, *spiritualem*, ut pariter omnes qui altera voce utuntur.

De Altaribus.

Altaria ut apud veteres Christianos lignea fuerunt, quod primis Ecclesiae saeculis solida ob persecutiones continuas habere vix licebat, ita cum Christiani libertatem nacti sunt, fuere duplicis generis: nam in Basilicis majoribus solida fuisse, ex marmore, ex lapide alio, ex argento, certissime demonstratur. Videnda quae de illis erudite scripsit Cardinalis Bona. Ut autem Romae, Constantinopoli, in Africa, in Syria, in Ecclesiis insignibus solidi operis altaria fuerunt, ita quoque Alexandriae fuisse non est dubitandum, in tot magnificis Ecclesiis, quarum celebris in historia memoria est. Quia vero Orientalibus sub Muhamedana dominatione constitutis saepe accidit, ut Ecclesiis ejicerentur, easque infideles in suae superstitionis templa converterent, altariaque profanarent, dum in congregatos Christianos impetus fieret, consuetudo a multis saeculis invaluit, ut tabulas solas sive mensas haberent, quibus insternebatur mappa benedictionibus Episcopalibus consecrata, aut tabula ad altaris ipsius longitudinem, aut tandem altaria, ut apud autores nostros vocantur, portatilia: laminae scilicet aut segmenta ex marmore, quae facile afferri, et removeri possent, ut si Infideles synaxin subito conturbarent, facili negotio subtrahi possent. Ita non modo Graecorum, sed etiam Latinorum disciplinae de sacris altaribus convenire deprehenditur Orientalis disciplina. Ut enim solida vulgo apud nos altaria sunt, multa tamen in Capellis ex tabula lapidea ligneae inserta fiunt, sunt quoque portatilia multa, ita quoque apud Orientales observatur. Nam in antiquis Ecclesiis Aegypti, ut ad S. Macarium in Deserto Scetis, in Mareotide et aliis, ut etiam in ipsa Aethiopia, quae multis saeculis tota Christiana fuit, reperiuntur altaria ex solido lapide. Jam vero consecrantur tabulae et mappae: et utrisque communis est consecratio eadem, quae non ab alio fieri potest, quam ab Episcopo. Illius ritus sacri Ordo extat tam in Rituali Gabrielis Patriarchae, quam apud Abulbircat et alios, ita ferente communi Orientalium omnium Ecclesiarum disciplina, ut nullo in altari Liturgia celebrari legitime queat, quin prius consecratum fuerit ab Episcopo, multis orationibus, unctionibusque ex chrismate seu myro in modum crucis, atque hoc Officium vocatur *consecrationis altaris*, quod non modo celebratur ad altaris lapidei, sed ex tabulis facti consecra-

Rer. Liturg. l. 1. c. 20.

Vid. Alvarez. descriptionem Ecclesiarum S. Salvatoris, etc.

tionem. Praeter illam habent etiam singularem benedictionem mapparum quae altari insternuntur, respondentque Graecorum Ἀντιμινσίοις.

Quaecumque de illis observari possunt ex Responsis Manuelis Charitopuli, Balsamone et aliis autoribus accurate collecta sunt in Glossario: ex quibus intelligitur Ἀντιμίνσια esse segmenta panni, vel mappae, quae sacrae mensae insternitur in die Encoeniorum Ecclesiae, quae precibus et ritu Ecclesiastico consecrata in varias partes discinditur, et quae altarium ut Latini vocant portatilium vicem praestant, adeo ut in Oratoriorum aut aliarum aedium sacrarum mensis non consecratis, absque ejusmodi Antimensiis, sacras Liturgias peragere non liceat. Est igitur inter Graecos et Orientales hoc discrimen, quod tabulae consecratae apud istos Antimensiorum rationem habeant, quodque etiam in altaribus consecratis eas tabulas ut plurimum adhibere soleant: communis vero utrisque consuetudo est, quod in locis aut altaribus non consecratis absque tabula vel Antimensio consecrare Eucharistiam nefas existiment. Eadem est Syrorum Jacobitarum disciplina, quam in Nomocanone suo explicat Abulfaragius, et in qua singulare quiddam observatur. Nam tabulae aut antimensii defectu dicunt, *Sumendum esse folium ex Evangelio, in eorum vicem, et supra collocandum discum et calicem: tum in loco deserto necessitate urgente manibus Diaconorum uti posse Sacerdotem altaris vice,* quod in Philotheo factum a se Theodoretus observat, in gratiam senis sanctissimi, qui per annos multos in cella reclusus, sacra, mysteria celebrata non viderat. Citantur eodem loco Constitutiones Ecclesiae Antiochenae et Cyriaci Patriarchae, secundum quas praecipitur, *ut Sacerdos non celebret absque tabula consecrata ab Episcopo, quae altari imponatur, quae si fracta fuerit, debet defodi in loco sacro*, tanta est inter Orientales Christianos altarium veneratio. In iisdem praecipitur quoque *ut reliquiae martyrum in altaribus deponantur.* Haec omnia accurate exponuntur in praedicto Nomocanone, et apud Echmimensem, Ebnassalum, aliosque Canonum collectores aut interpretes, ex quibus liquido apparet, omnem honorem quem Ecclesia ab initio sacris altaribus tribuit, adeo ut illa nunquam per haereticos violari aut destrui sine horrore viderit, ut notissima Optati testimonia demonstrant, etiam Orientales iisdem deferre.

Antimensia.
L. 3. Jur. Orient.
Cap. 1. n. 7.

Ut id etiam moneamus, altaria in Ecclesiis Orientalibus, ut plurimum, unica sunt, ex veteri consuetudine, quamvis ut jam a multis saeculis, praeter majus, quaedam minora habeant in Παρεκκλησίαις seu ut eas vulgo appellamus *Capellis.* Majus autem eam fere habet formam quam apud Graecos, nempe ut sit in superiori parte Ecclesiae versum ad Orientem, et in Chori meditullio. Ambitus autem sive septum, in quo altare collocatum est, a Graecis Ἱερατεῖον seu sanctuarium appellatur, quam vocem ut multas alias Coptitae retinuerunt, sed corruptam, nam Arabice scribunt *Aradion.* Complectitur proprie loquendo omnem illam sanctuarii partem, in qua Sacerdotes et alii Ecclesiastici consistunt, nam illius aditu plebi prorsus interdicitur. In ea parte locus altaris, qui gradibus aliquot sublimis est, Βῆμα appellatur, ut apud Graecos; Arabice *Heikel* quasi templum ex Hebraeo, sed ita ut ea vox

Altaria saepius unica.
היכל

Euchol. p. 13.

non pro toto templo, sed sanctuario usurpetur. Quae de istis sacrorum aedificiorum partibus fusius dici possent, reperiuntur in Notis Goarii ad Euchologium cum ichnographia Graecae Ecclesiae, cui aliae in Oriente similes sunt. Videndum quoque Glossarium in voce *Βῆμα* et aliis, ut Constantinopolis Christiana, et Allatius de Templis Graecorum. Quae vero postea Gullelmus Beveregius in notis suis ad Canones, Ludolfus in Commentario historiae suae Aethiopicae, et alii de hoc argumento scripserunt, ab illis quos antea laudavimus desumta sunt; et si quando quidquam addidere de suo, plerumque suspectissima sunt, aut ad eruditionis specimen comparata. Cum autem insignes olim Ecclesiae multae in Aegypto essent, jam omnino paucae supersunt, in quibus primaevae antiquitatis obscura vestigia agnosci possint. Cum enim capta saepius et vastata Alexandria fuerit, etiam ex quo ab Arabibus occupata est, jamque urbs ea quae superest, antiquae potius cadaver, quam illa ipsa censenda sit, nihil ex antiquis Christianis aedificiis residuum est, unde conjectura de Ecclesiarum aut altarium forma capi queat; nihilque vero propius, quam ut illorum forma ex Graecarum lineamentis intelligatur; eadem enim erat utrarumque dispositio.

Altaris ornatus.

Igitur Sacerdos cum ad altare Sacra facturus accedit, dicturusque Orationem quae praeparationis appellatur: tunc paramenta imponuntur. Ad eam enim Liturgiae partem haec caeremonia pertinet, variantque hoc loco rubricae, cum aliae habeant *postquam ornatum fuerit altare:* aliae *postquam praeparata fuerint altaris ornamenta*, quod idem est: tunc enim nec antea ornatur altare, nempe mappa nigra quae tabulae altaris proxima est, tegitur alia longissima, quae totam sacram mensam operit: collocantur cruces, reliquiae, cerei, et omnia tandem quae ad fungendum sacrum ministerium attinent, afferuntur e secretario per Diaconos, et coram Sacerdote celebraturo collocantur. Ea enim est disciplina totius Orientis, ut altare extra horam sacrificii nudum sit vasis et omnibus ornamentis, quae afferri et auferri solent. Gabriel filius Tarich in Constitutionibus Synodicis. *Non celebrabitur Liturgia, nisi postquam altare opertum fuerit operimento alio, quam quod illud tegit*, ordinario scilicet et tabulae proximo, quod Graeci *κατάσαρκα* vocant. *Finita Liturgia aufertur illud tegumentum et ita complicabitur, ut linteum ipsi adjunctum non separetur. Cum omnia quae ad Liturgiam necessaria sunt Sacerdos collocata ante se viderit, dicet Orationem praeparationis, qua finita, illa disponet, mappamque evolvet et explicabit.* Ritualis liber de rebus in Liturgia observandis. *Non tanget quidquam ex vasis, aut ornamentis altaris, sed ea coram ipso disponentur operimentis suis nudata: manusque expansas tenebit, donec dixerit orationem.* Autor scientiae Ecclesiasticae. *Sacerdos operimentum altaris super eo collocabit coram se, et extendens manus suas, dicet orationem operiendi altaris primam: nondum tamen illud operiet: mentem colliget, manusque extensas tenebit usque ad finem orationis primae, qua finita, teget altare; cumque Sanctuarii ornatus absolutus fuerit, omnia instrumenta suo loco et ordine disponet, tum dicet orationem secundam.* His verbis intelligi debet secunda periodus hujus ipsius Orationis quae incipit ab eo

loco. *Deus gratiae largitor, etc.* neque enim alia oratio praeparationis occurrit in Codice Scaligerano, quem Maronita secutus est, nec in nostro, nec in Regiis tum antiquis tum recentioribus. Observari quoque oportet et in ista, et in aliis orationibus vertendis, non temere nos ab interprete Maronita recessisse, qui quod Arabica sola haberet prae oculis, saepe voces minus proprias adhibuit: ut cum vertit *exequamur hoc munus,* cum sit in originali *Διακονία* quae proprie ministerium Liturgicum significat. *Hostiam benedictionis τοῦ θυσιασμοῦ. Sacrificium,* et ita semper: nam hostia non est sacrificium. Male etiam prorsus in fine doxologiae vertit, *et Spiritu sancto vivificante, qui aequalis est tibi:* nam hic et alibi Coptitae semper adhibent *τὸ ὁμοούσιον νομοούσιος νεμμακ, consubstantiali tecum,* cum sensus, *aequalis* et *consubstantialis* sint magnopere diversi. Illud vero a multis aliis interpretibus peccatum admissum est, dum verborum Syrorum et Arabicorum originem magis quam sententiam attenderunt.

Oratio Gratiarum Actionis.

P. 2. l. 9.

Jam incipiunt orationes, quarum prima, secundum Canonem ex Didascalia seu Constitutionibus Apostolicis Ebnassalo relatum, haec est. *Incipiet,* inquit, *Sacerdos celebrans ab oratione Gratiarum actionis, quam postmodum sequetur sacrae Scripturae interpretatio.* Ita vocatur haec oratio, ob prima ipsius verba. Gravissime autem erravit Maronita, dum vertit *Orationem ad cingulum* nullo sensu: nam Coptica et Arabica vox nihil minus significant: et ut ex antea observatis manifestum est, Sacerdos vestimenta jam accepit, atque adeo cingulum, quando hanc orationem pronunciat. Adjunxit eo loco et aliis ad marginem Graeca quaedam ut *ὁ Ἱερεύς, ὁ Λαός,* etc. *προσεύξασθε* quae formulae nisi explicentur, quo pertineant in obscuro est. Primae quidem nihil aliud sunt quam ex antiqua lingua quae Graeca fuit, indicatio earum partium quae a Sacerdote, Diacono, populo dicendae erant. Secundarum alia ratio est: nam hortationes sunt et commonitiones Diaconi ad populum ut oret, designata simul causa. Cum vero ex communi illius linguae apud Alexandrinos usu haec pauca verba quae quotidie in Ecclesiis audiebantur omnes intelligerent, conservata fuerunt etiam in Coptica Liturgia: praecipue celeberrimae illae de quibus infra dicetur. Atque vel ex hoc unico argumento demonstratur origo Graeca Copticorum rituum, etiam si multae aliae illius originis probationes non suppeterent. Statim igitur post primam istius Orationis periodum, Diaconus dicit *Προσεύξασθε Orate,* et ut in aliis codicibus *Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε: ad Orientem adspicite.* Is enim antiquissimus Christianorum mos est, multis Liturgiae locis confirmatus, et de quo, praeter infinita antiquorum testimonia Graecorum et Latinorum, extant multa apud Severum Opusculo de Exercitiis Christianorum, Ebnassalum de Oratione, Abulbircat; Autorem scientiae Ecclesiasticae: anonymos varios et Nestorianum Amrum Mathaei filium.

Oratio Gratiarum actionis.

Pag. 3. l. 1.

Oratio Oblationis, etc.

Titulus hujus Orationis varie se habet in optimis codicibus. In quibusdam Bibliothecae regiae *Εὐχὴ 'ντεπροθέσεως*: in aliis *Εὐχὴ 'ντεπροοίμιον*, in nostro *Πρόθεσις*, quae tres diversae lectiones totidem sensus diversos efficiunt: quartum versio Arabica, quae significat *Oblationem*, si Maronitae credimus: melius tamen *illationem* oblatae consecrandae, et calicis. Primus sensus est ut verba pure Graeca significant, *Oratio propositionis; sive protheseos*, nam utramque significationem ea vox habere potest: secundus *Oratio prooemii:* tertius nostri Codicis *Oratio super prothesin.* Arabes ut multa alia *Πρόθεσιν* intellexerunt grammatice, potius quam Liturgice, ita ut *propositionem* seu *illationem munerum* consecrandorum significare voluerint, quam etiam designat Rubrica Codicis Regii alterius Coptica, in quo legitur *Οὐ εὐχὴ 'ντε πρόθεσις 'ντε πιωικ, Oratio propositionis panis.* Sed hae lectiones diversae conciliari possunt. Prima quae est *Oratio prooemii*, etsi deterior reliquis, stare tamen potest, quia haec oratio praeparatoria quodammodo est, ad oblationem munerum: tum quod inter diversas preces Ecclesiasticas numerantur etiam *Prooemia* in Collectione Canonum Africanorum, ut apud nos *Praefationes*, sed diverso tamen sensu. Nam apud Latinos proprie intelliguntur Orationes illae solennes, quae paulo ante Canonem recitantur, et in hymno Cherubico desinunt. Syris et Aegyptiis, ut apparet tum ex isto loco, tum ex Syriaca Jacobi Liturgia, *Proumion*, ut efferunt, aliter intelligitur, nempe pro quadam Oratione, ut saepe occurrit in Liturgiis Syris, *Prooemium ad Deiparam.* Itaque Aegyptii ex voce prooemii quam in quibusdam codicibus repererunt, Arabicam deduxerunt, quae et *oblationem* et *illationem munerum*, et *Πρόθεσιν* significare ex suae originis natura aequaliter posset, ut facilius intelligetur ex ipsius ritus in quo versamur explicatione.

Collect. Afric. n. 103.

Ritus in quo consistat.

Is est, ut Sacerdos panem Eucharisticum et calicem deferat ex *Prothesi* sive *Credentia*, ut vulgo appellatur. Est autem in Graeco ritu *Prothesis*, pars illa ad dextram *Bematis* sita, in qua Missam auspicaturus Sacerdos, quae ad sacrificium peragendum necessaria sunt disponit ac praeparat, sacrasque vestes induit, indeque ad altare solenni quodam ritu procedit. Ita paucis rem optime explicavit Carolus Cangius, atque ita autores antiqui, Germanus Constantinopolitanus et alii, quorum testimoniis utitur: inter recentiores, praecipuus hoc in genere Jacobus Goarius. Quod autem processionem ad altare a Prothesi vocare possumus, id Graeci vocant *μεγάλην εἴσοδον*. Ea fit majori apparatu quam *μικρὰ εἴσοδος* in qua Evangelium deferri solet: post lectum Evangelium Sacerdote sacra dona nondum consecrata ad altare deferente, praecedentibus Lectoribus, Diaconis et Sacerdotibus cum cereis; ut idem ait. Cabasilas. *Ὁ δὲ Ἱερεὺς βοῇ τὸν Θεὸν δοξολογήσας, ἔρχεται ἐπὶ τὰ δῶρα καὶ ἀνελόμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μάλα κοσμίως ἔξεισι, καὶ οὕτως αὐτὰ κομίζων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον εἰσάγει, περιάγων ἐπίπεδες ἐν*

τῷ ναῷ, σχολῇ καὶ βάδην. καὶ αὐτοὶ ᾄδουσιν καὶ προσπίπτουσιν αὐτῷ σὺν αἰδοῖ πάσῃ καὶ εὐλαβείᾳ, δεόμενοι μνήμης παρ' αὐτοῦ τυχεῖν ἐν τῇ τῶν δώρων προσαγωγῇ, καὶ αὐτὸς χωρεῖ πεμπόμενος ὑπὸ λαμπάδι καὶ θυμιάμασι καὶ οὕτως ἔχων τὸ θυσιαστήριον εἰσέρχεται. Sacerdos magna voce Doxologia ad Deum dicta, venit ad dona sancta, eaque rite super caput attollens progreditur, et ita illa gestans ad altare infert, data opera in Ecclesia lente et sensim per circuitum ambulans: illi autem canunt et procidunt coram eo cum reverentia et honore maximo, rogantes ut in oblatione donorum memoriam sui habeat: Ipse deductus cum lampadibus et odoribus, hunc in modum ad altare ingreditur. Quod igitur circa tempus quo haec oratio dici debet, observatur a Coptitis, simile est Graecorum caeremoniae quae *magnus Introitus* dicitur, eo tantum discrimine, quod isti eam differunt usque ad perfectam Evangelii lectionem, illi praemittunt. De ea a multis scriptum est, tum olim, tum isto saeculo: olim quia jam ex quo Florentiae laboratum est de sancienda inter Graecos et Latinos concordia, a quibusdam ex Latinorum parte Theologis accusati sunt Graeci, quod sacra dona antequam per consecrationem transmutata fuissent in corpus Christi et sanguinem, illis honoribus prosequerentur, qui nudis elementis convenire non poterant. Alii negabant dona se ante consecrationem adorare, sed venerari: non ut corpus Christi, cui verus *λατρείας* cultus debebatur: neque honorare tantum ut sacras imagines, sed anticipata quadam veneratione prosequi, tanquam transmutanda mox in Christi carnem et sanguinem. Alterius vero saeculi initio Apologiam illius ritus edidit Venetiis Gabriel Severus Philadelphiae Metropolita, quae a viro doctissimo ante annos aliquot Graece et Latine iterum edita est, cum notis fusissimis. Qui plura volet praeter Germani Constantinopolitani de hoc argumento expositionem, legat Simeonem Thessalonicensem lib. de Templo et de sacris Ordinationibus cap. 3. Allatium de Missa praesanctificatorum num. 7. Goarium in Notis ad Euchologium et Glossarium, ubi multa praeterea de illo ritu observata sunt; qui quantum ad Graecos attinet satis explicatus est. Cum vero doctissimi illi viri scripserint quando Orientalis disciplina, Liturgica praesertim, in magna obscuritate jaceret, quid apud Syros, Coptitas aut alios circa hanc ejus partem servaretur, nondum satis expositum est. *P. 120. 121.*

Ritus ille communis est Aegyptiis.

Editor Opusculorum Gabrielis cum illam exponeret: de Ruthenis quidem ex Alexandro Guagnino et aliis, de Aethiopibus ex Alvarezio constare docuit eos simile quiddam habere suis in Liturgiis; de aliis Christianis nemo quod sciam, tale quidquam memoriae prodidit. Verum ex autoribus certissimis quorum mox a nobis testimonia proferentur discimus, Coptitas eadem veneratione dona sacra, antequam perfecta consecratio fit, prosequi, quod paucis est ostendendum. Autor Scientiae Ecclesiasticae. *Post ea quae superius dicta sunt, Sacerdos progredietur ad altare parvum prothesis,* (utitur autor voce Arabica *Takaddamet* quae eadem usurpatur in istius orationis titulo, propositionemque significat, atque adeo *Πρόθεσιν*) *ex quo accipiet Agnum,* hoc est panem Eucharisticum, *quem attente dispiciet ne forte fissus sit: fissura autem* הקדמה

vitium est: et scriptura praecipit ut agnus sit absque vitio. Oblata porro, sive Eucharistia, est agnus anniculus in veteri lege praeceptus, in quo vitium esse nullum debet; et fissura vitium est. Si ergo oblata fuerit fissa, aut fracta, non licet eam offerre legitime, et quando tota fissa fuerit, vinumque in acetum ita versum ut plane corruptum sit, illud offerre nequaquam licet. Et paulo post. *Cum sacerdos reperit quaecumque opus sunt ipsi, oblatam, vinum, thus, carbones et omnia vasa et instrumenta sacri ministerii, recteque ut oportet omnia se habere comperit, accipiet oblatam, eamque leviter absterget, sicut Christus Dominus aquis primo abstersus est, antequam Simeoni Sacerdoti traderetur: deinde super manus eam circumferet, sicut eum Simeon in templo circumtulit. Tandem deponet eam Sacerdos et in disco seu patena collocabit; quae praesepe significat, et linteo velo eam involvet, sicut fecit Virgo in ejus nativitate. Discus autem primo praesepium significat, et postremo sepulcrum.* Sed accuratius ritum explicat Gabriel Patriarcha. *His peractis involvit panem Eucharisticum sericeo panno, illumque attollit super caput suum, praecedente Diacono cereum gestante. Similiter alius Diaconus elevatam tenet ampullam vini super caput suum, sericeo velo involutam: et coram eo Diaconus cereum praeferens, circumeuntque altare semel: atque interea aliquot Orationes lingua Coptica recitantur. Circuitu peracto, stat in loco suo facie ad Orientem conversa: Diaconus similiter suo in loco ad Occidentem conversus: Sacerdosque oblatam suam imponit manui sinistrae, eamque simul cum ampulla vini ter cruce signat, Diacono eam velo sericeo involutam tenente.* Eumdem quoque ritum circumeundi altaris cum pane consecrando notat idem Gabriel, in Officio quod celebrari debet ad ἐνθρονισμὸν novi Episcopi. Ita etiam Abulbircat cap. 19. Ex his testimoniis intelligitur, ritum fuisse, ut Sacerdos ad Prothesin seu altare parvum iret, atque ex eo acciperet Oblatam consecrandam, quam circuitu peracto ad altare deferret, nec sine pompa, cum Diaconi cereos gestare jubeantur. De veneratione quae donis nondum sanctificatis defertur nihil legimus, sed ipsa pompa et processio satis eam designant.

Syris et aliis Orientalibus.

Ne quis autem existimet Aegyptiis solis communem hanc cum Graecis esse consuetudinem, testis est Dionysius Barsalibi in Commentario ad Jacobi Liturgiam, idem apud Jacobitas suos observari. *Deferri* enim ait *Sacramenta ab altari parvo in gyrum circa altare majus, ante oblationem sacrificii, quo ritu significari* dicit *Christi in terras descensum totiusque ejus in terris divinae conversationis sive τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας periodum: illationem ad altare, significare elevationem ejus in crucem.* Apud Aethiopes plane ut inter Coptitas, idem ritus observatos fuisse, docet ejus descriptio ab Alvarezio, ubi non solum processionem sive circumgestationem oblatae notat, sed adjungit pulsari campanulas, et statim omnes in genua procumbere, qui honor ipse est, quem Graeci sacris muneribus deferunt. Cum vero Aethiopes omnium suorum rituum Liturgicorum autores agnoscant Aegyptios, quin ab ipsis iste derivatus sit, non est dubitandum. Neque quod in Codicibus non adscribuntur minutatim omnia quae observanda sunt, ea idcirco ignorari est

Alvar. c. 11.

existimandum. Porro quantus honor Sacramentis deferatur, hinc licet existimare, quod non modo postquam consecrata novam dignitatem acceperunt, sed etiam quo momento destinata sunt sacrificio Eucharistico, statim omnes illa speciali quodam cultu, et majori quam est imaginum, prosequuntur. Unde in historia Ecclesiastica Alexandrina eorum ante consecrationem profana conculcatio piaculo grandi accensetur, ut constat exemplo cujusdam Episcopi Saca, qui cum *Δῶρον*, hoc est oblatam jam altari illatam fregisset et conculcasset, depositus est.

Ubi vero ad altare rediit Sacerdos, omnia sacra vasa altaris manu tractabit, ut notat Gabriel, *constituetque discum in loco suo: calicem in suo, postquam solium seu partem tabulae altari impositae scrutatus fuerit*, nempe ne moveri aut effundi possit calix in eo collocandus. *Eoque ipso loco λαβίδα, seu cochlear collocabit, mappulas quoque*, sive ea quae dicimus purificatoria lintea. *His peractis absolvet orationem praeparationis et sequentem. Tum osculabitur altare, respicietque ad Occidentem, ut eligat panem Eucharisticum seu Agnum, qui est panis propositionis, quem diligenter expendet, num sit Agnus integer, recens, absque vitio. Et accipiet cum postquam ita expenderit, ejusque aversam partem panno mundo leviter absterget, osculabitur eum, collocabitque ad dextram altaris partem, velo serico tectum. Explorabit quoque vinum an recte se habeat, quem in finem aliquis non jejunus, cava manu ex eo gustabit. Vinum quippe si saporem mutat, acetum fit: Oblata si alia non reperiatur ex necessitate offerri potest, modo naturam suam panis non amiserit.* Haec Gabriel, in quibus multa complectitur quae non eodem loco et tempore fiunt: Nam ut ex superius dictis patet, ad Prothesin fiebat experimentum Oblatae et vini: sed cum alia esse potuerit ratio solennissimi caeremoniarum apparatus, et ritus quotidiani in minoribus Ecclesiis, complectitur haec regula quaecumque ab Oratione praeparationis, usque ad collocationem Disci et Calicis in altari, observanda sunt. Jam igitur apparet origo diversarum illarum lectionum, quas initio hujus notae retulimus. Recta et antiqua est quam Cod. Regius et noster exhibent, *Oratio protheseos*, aut *super prothesin;* nempe ad mensam seu altare minus, ut illud vocant, quamvis improprie, cum in ea sacrificium non offeratur. Tunc enim dicitur haec oratio, cum ad eam Sacerdos accedit, offeruntur que ipsi a Diaconis panis cum disco, et vinum in ampulla, quae cum illic expenderit, ea quam descripsimus pompa, ad altare deferuntur. Quia vero *Πρόθεσις propositionem* significat, et *illationem;* Arabes interpretes vocem adhibuerunt usui potius quotidiano, cujus testes erant, quam origini Graecae accommodatam, nempe *Illationis* seu Oblationis, quia tunc a Prothesi ad altare procedebat Sacerdos, et dona inferebat. Alia denique lectio quae *Προοίμιον* habet, magis ad Orationis genus, quam ad ipsum ritum referenda est: vere quippe prooemialis quaedam Oratio est, ante eas dicenda quae ad sacrificium proprie pertinere censendae sunt, quae etiam duplicis generis observantur. Nam quae ad consecrationem efficiendam spectant, et in quibus illa praecipue consistit, illae incipiunt ab ea Liturgiae parte quae Praefationem et hymnum

Rituum sequentium expositio ex Gabriele.

Angelicum *Sanctus*, sequitur: aliae ut illae in quibus versamur *Προπαρασκευαστικαὶ* sunt, et ad consecranda mysteria non nisi per praeparationem pertinent.

P. 3. l. 1.

Panis et calicis.

Oblatae quibus nominibus designentur.

Antequam ad alia progrediamur, observare oportet quae sit Orientalium omnium disciplina circa panem Eucharistiae conficiendae destinatum: in qua tantus honos ipsis elementis consecrandis adhibetur, tanta cura ad illorum praeparationem, ut inde satis intelligatur quae sit illorum de hoc Sacramento fides, neque eos sine summa ratione post consecrationem maximo divinoque cultu eadem elementa jam mutata prosequi, qui ex futura mox sanctificatione tantum ipsis honorem deferant. Nomina quibus panis Eucharisticus designari solet, varia sunt: Coptitae singulare nullum habent in Liturgiis, sed appellant *dona, munera, oblationem*, utentes Graecis vocibus *Δώρων*, *προσφορᾶς* et si quae sunt aliae. Cum Arabice scribunt, primo simpliciter panem appellant, aut *panem Eucharistiae* sive *Oblationis* et aliquando etiam per קרבאן designant, ac si dicerent *Oblatam* sive *sacrificium*, aut *Eucharistiam*, quae vox eadem prorsus significatione, ab Aegypto in Aethiopiam transiit, ad significandas Oblatas: eas enim *Korban* appellari testatur Alvarezius, et Liturgici libri confirmant. Vocibus quoque Graecis utuntur ad Oblatam significandam, easque Arabice scribunt *Δῶρον*, in vita Michaëlis Patriarchae LXVIII. et *Προσφορά*, sed scribunt צורון צרן אברספורא in versione Arabica Canonis Trullani 28. Utriusque vocis frequentissimum apud Graecos scriptores usum fuisse ostendunt testimonia plurima in Glossario repraesentata. Propria Orientalibus alia sunt plerumque *Μεταφορικά*. Autor Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat, Gabriel Patriarcha, saepe usurpant vocem חמל quae proprie *Agnum* significat, quia panis mutandus est in carnem Agni veri, immaculati. Nestoriani בוכרא appellant *primogenitum:* ad Christi primogeniti omnis creaturae perfectam similitudinem: alii vocant קורבנא *Kourbono*, Oblationem seu sacrificium לחמא דארזא *Panem mysteriorum*, uno sensu omnes, ut aliud nomen habeat ante consecrationem, aliud ea jam peracta.

Panis Eucharisticus qualis esse debeat.

Debet panis Eucharisticus fieri ex simila pura, cujus etiam conficiendae curam Canones quidam anonymi, Sacerdotem habere volunt, adeo ut grana triticea seligat, tum coram se moli, furfuresque secerni curet. Sed haec lex non ubique obtinet: verum quae sequuntur observari accurate huc usque solent. Primo, ut praecipiunt Constitutiones Cyrilli filii Laklaki Patriarchae Alexandrini. *Oportet ut panis Eucharisticus non coquatur alibi quam in furno Ecclesiae, sed neque pinset eum aut coquet femina: qui contra fecerit excommunicetur.* In Codice quem secuti sumus unius puncti discrimen sensum variat, sed absque magna mutatione; scribitur enim קרן quod *cornu* seu *angulum* Ecclesiae: aliter פרן quod *furnum* significat: utrumque verum. Nam coquitur panis in latere Ecclesiae et in quodam secretario, ut de Aethiopi-

bus notat Alvarezius, et ita fieri in plerisque Orientalibus docent Relationes Itinerariae variae, et ab advenis Syris multis didicimus. Furnus quem designant authepsa quaedam est, in qua placentulae in quarum figuram finguntur subjecto igne statim excoquuntur. Sed neque minor olim fuit in Latinis Ecclesiis cura et diligentia, ut panis et vinum ex quibus sacrificium offerebatur, summo studio pararentur, praesertim in Monasteriis. Insigne hujus religiosae disciplinae testimonium continent Consuetudines Cluniacenses. Quoties igitur Liturgia celebranda est, ipso die oblata paratur; nam si praecedenti cocta fuisset, eam ad altare offerre religioni ducerent. Echmimensis in Collectione Canonum cap. 14. *Offerri ad altare debet panis hornus, quemadmodum in postremo Constitutionum capite statuerunt Apostoli. Athanasius etiam cap. 14. ait: non inferetur ad altare panis hesternus, aut fissus: atque ita pariter constituit Basilius.* Id confirmat Canon eorum qui Apostolis tribuuntur 30. in amplissima Coptitarum Collectione, quem citat Abulbircat, tanquam 29. ejusque sententiam ita exprimit. *De Pane Eucharistico, utque oblatio ejus fiat ipsa hora qua coctus est.* Eorumdem Canonum autoritatem appellat Dionysius Barsalibi dum ait: *Statuerunt Apostoli, sicut in Canonibus scriptum est, panem oblationis, eodem die quo coctus est, offerri ad altare.* Ebnassalus cap. 12. *Panis oblationum qui offertur ad altare ipso die coctus sit, non in crastinum reservetur.* Ita observant omnes tam Coptitae quam Syri, Jacobitae, Melchitae, et Nestoriani cujuscumque linguae. Inter alia quae Francis objicit Petrus Melichae Episcopus, tanquam contra regulas Ecclesiasticas et illud reperitur, *quod panem ante plures dies coctum ad altare offerant.*

Itin. Aeth. cap. 11.

Omnes autem illi, si Armenos excipimus, fermentato utuntur, ex Graecae Ecclesiae, e qua prodierunt, exemplo. Iidem in Armenis ac in Francis culpant, quod Azymis utantur, qua de re praeter Petrum Melichenum, de quo mox dictum est, multi scripserunt, interque omnes accuratius anonymus quidam Syrus in Codice Colbertino. Sed quia nihil in eo tractatu aut aliis occurrit, quod a Graecis centies dictum non fuerit, et pariter refutatum, illum indicasse sufficit. Major his disputationibus apud ignaram Sacerdotum Orientalium plebem, autoritas adjungitur, ex sententiis aliquot Basilii et Joannis Chrysostomi adversus Judaeos, quas interpolatas, et tanquam adversus Azymorum usum pronunciatas, Canones appellant. Sed in illis de Azymo quaestionibus non videtur immorandum, cum illae proprie ad Graecos pertineant. Armeni dudum accusantur, quod a communi eorum usu recesserunt, tum quod aquam vino non admiscent: qua de re quantum ad antiquos spectat, praeter Niconem, Theorianum et quosdam alios eruditis notissimos, ex ineditis quibusdam Graecis, intelligimus singularem hanc disciplinam Armenorum ab Orthodoxis vexatam fuisse, tanquam ex Monophysitarum haeresi natam, quo in judicio illos magnopere falli certum est. Nam Petrus Melichae, et alii anonymi, Jacobitae erant, atque adeo ejusdem cum Armenis sectae, quantum ad unius in Christo naturae confessionem attinet; neque tamen minus acriter adversus Armenos invehuntur ob Azymorum, et meri usum in Eucharistiae celebratione, multaque alia in illis non probant.

Fermentato utuntur Orientales exceptis Armenis.

De Syrianorum ritu singulari dum oleum et sal admiscent.

Sed magis adhuc mirum est esse communionem Ecclesiasticam inter Coptitas, Alexandrinos et Jacobitas Antiochenos a multis saeculis, praesertim a Severi tempore, cujus sepulchrum in Aegypto magna veneratione colitur, et tamen istos ritum habere singularem circa panis Eucharistici confectionem, quem alii majorem in modum condemnant. Nam Syri praeter fermentum quod omnes admiscent, salis et olei parum adjiciunt, cujus consuetudinis Apologiam allegoriis inanissimis refertam exhibet idem Codex Colbertinus. Ea vero adversus Latinos instituta non est, sed adversus Jacobitas et alios, qui hanc novitatem magnopere aversabantur, tanquam absque Ecclesiae, aut sanctorum Patrum autoritate factam, nullaque idonea ratione stabilitam. Exemplum extat et quidem insigne in vita Christoduli Patriarchae Alexandrini LXVI. qui ordinatus est anno J. C. MXLVII. Habebant Syriani, ita vocant Syros Jacobitas, Ecclesiam Misrae; cumque illic Christodulus ad sancti Mercurii, Missas celebraret, Laicique ex more oblatas offerrent, Abulbecher quidam, vir inter eos primarius et Principis Archiater, unam obtulit, sed Syrorum more cum oleo et sale confectam, quam Patriarcha rejecit, et hominem male tractatum Ecclesia pelli jussit. Ille graves ad Joannem Antiochenum Patriarcham contra Alexandrinum literas scripsit; qua occasione editus videtur Tractatus ille Apologeticus, nam Joanni Patriarchae attribuitur: neque dubitandum quin adversus Aegyptios scriptus fuerit.

Hist. Patr. Alex. p. 425.

Nestorianorum ritus proprius.

Hujus superstitionis imitatores, aut fortasse primi autores fuerunt Nestoriani qui ritum eum servant, ut patet ex illorum singulari officio, quod vocant *Innovationem fermenti sancti.* Sed illud ipsis proprium, quod quando oblatas parant, (id autem fit inter eos simili plane ratione ac in Sectis reliquis,) non omne fermentum admiscent, sed sacrum ut existimant, et de quo multa nugantur, tanquam ad decessores eorum Hierosolymis delatum fuerit, ex particula illius quod ad parandum panem quo Christus in ultima coena usus erat, usurpatum fuit. Porro Abrahamus Echellensis in notis ad Hebed Jesu, et in Eutychio vindicato, Jacobitis atque illorum praecipuo Jacobo Baradaeo, quem Nicephorus Zanzalum appellatum dicit, istam olei salisque in pane Eucharistico mistionem attribuit: vel Joanni Barsussan quam opinionem ultimo asseruit Faustus Naironus Maronita Romae professor in opere quod inscriptum *Evoplia fidei Catholicae* editum ibidem anno 1694. *Jacobitae,* inquit, *censent oleum et salem triticeo seu fermentato pani consecrando esse admiscendum. Hujus opinionis autor et innovator fuit Joannes Barsussan Monophysita Pseudo-Patriarcha Antiochenus.* Refert in eam sententiam verba Catechesis Jacobitarum. *Orta est*, inquit, *inter Coptitas et Syros dissensio, quia Syri ponunt in sua oblatione salem et oleum, et scripsit Pater noster Joannes Barsussan libellum in quo demonstravit verificationem positionis salis et olei in Eucharistia:* vel ut melius verti potest, *scripsit Epistolam in qua ostendit recte adhiberi sal et oleum in parandis oblatis Eucharisticis.* Numquam tamen abruptam idcirco inter Aegyptios et Syrianos communionem fuisse legimus, quamvis Petrus Melichae Episcopus id quoque in illis condemnet, cujus sententiae accedit Abulbircat, qui verba

illius refert. Qui hanc consuetudinem excusant Nestoriani et Syri Jacobitae, inanissimis rationibus omissis, dicunt non majorem olei quantitatem admisceri, quam necesse sit, ut oblata dum formatur, manui Sacerdotis non adhaereat: salis tantillum, ut gustu explorari vix queat. Abhorrent tamen ab illa novitate Aegyptii Jacobitae, nec panem alium adhibent, quam qui secundum veterem disciplinam ex purissimo frumento paratus est. Formam illarum oblatarum dedit Vir Clarissimus Jacobus Sirmondus in sua de Azymo Disquisitione, sub titulo Alexandrinorum. Sunt in modum placentarum majorum, cum multis cruciculis, quarum una in meditullio major, atque ea pars oblatae vulgo accipitur ad consecrandum. Refert Wanslebius eos minutiores quasdam Dallerorum magnitudine oblatas ad altare offerre, quod jam fortasse in usu est: verum quantum ex eorum libris cognoscere potuimus, unam tantum olim majoremque usurpabant ut Graeci faciunt: de quorum pane Eucharistico videnda sunt quae docte et accurate observavit ad Euchologium eorum Jacobus Goarius: particularum similem divisionem Orientales non agnoscunt.

Calicis.

Ib. p. 3.

De vino ad Liturgiam.

De calice primum, de vino postea dicendum est. Vasis sacri illius quo Sanguis Christi continetur summa apud Orientales omnes dignitas et reverentia semper fuit. Paratur ex pretiosissima materia, quantum Ecclesiarum afflictissimarum patiuntur angustiae: sed ubique ferme in historia Alexandrina mentio est calicum aureorum et argenteorum. In vita Alexandri Patriarchae inter sacra vasa recensentur *calices in quibus ferebatur sanguis sanctus.* In Rituali Gabrielis extat officium singulare ad calicem consecrandum. In Codicibus Liturgicis variis extat Oratio ad eandem consecrationem, in qua oratur Deus *ut imponat manum divinam suam super illum calicem, consecret et sanctificet illum, ut feratur in eo sanguis sanctus et pretiosus: tum ungitur calix chrismate intus et foris.* Itaque quodcumque antiqua primitivae Ecclesiae pietas nobis constituit observandum, circa calicis venerationem et consecrationem, ob sanguinis Christi qui in eo conficitur sacramentum, illud idem servat Ecclesia Jacobitica Aegypti, omnesque tandem Orientales. Eadem benedictio extat in Liturgia Aethiopica. Neque talibus modo testimoniis efficitur, credere Orientales, ex contactu sanguinis Christi sanctificari calices, sed ex miraculis quae ab illis referuntur. Nam in Alexandrina Patriarchali historia legitur raptum a Muhamedanis inter alia vasa sacra calicem, dum ab aurifice frangeretur, sanguinem fudisse. Sanatum hominem ruina muri prope oppressum et semivivum, statim atque aqua calici immissa perfusus fuisset, narrat Historia Nestorianorum.

Quomodo praeparetur.

Vinum Eucharistiae conficiendae destinatum, summa diligentia parari et explorari jubetur. In Canonibus anonymis ex doctrina Patrum haec constitutio legitur. *Non oportet omnino Sacerdotem ad altare deferre vinum, in eo vase quod fidelis quisque laicus vir aut foemina attulerint, sed deferet*

illud in vase quod in Ecclesia peculiariter ad hunc usum destinatum sit. In Canonibus Athanasio tributis numero 107. *Vinum quod ad Eucharistiam consecrandam offertur, nemo gustabit nisi completo Sacrificio. In singulis porro domibus, dum cados vini aperiunt, nemo ex eo gustabit, donec acceptae fuerint ex eo primitiae: cumque illae in benedictionis modum acceptae fuerint, indeque in calicem infusum fuerit, tunc aliud vinum proment in vase mundo, et effundent super illud hanc benedictionem.* In Tractatu Arabico excerpta continente ex Dionysio Barsalibi de modo celebrandae et suscipiendae Eucharistiae, praescribitur ut *uvae mundae seligantur ad vinum conficiendum, illaeque manibus exprimantur, non pedibus conculcentur:* quae tamen regula non est, verum pia ad Sacerdotes admonitio. Neque enim quidquam in Orientalium monumentis occurrit, quod hanc disciplinam legis vim habuisse ostendat, ut quemadmodum panis Eucharistiae, ita vinum a Sacerdotibus, parari intra Ecclesiae septa deberet. Factum id tamen, sed apud solos Aethiopes, qui aliter vinum non exprimunt, quam ex passis uvis, ut mox explicabitur. Ita quoque aliquando apud Aegyptios in summa necessitate factum docet Historia Patriarchalis in vita Cosmae LIV. Scribit autor ejus tempore circa annum Martyrum DLXVII. qui respondet anno Christi DCCCLI. extitisse in Aegypto Praefectum, qui Christianis infestus, eos multis et eo usque inauditis injuriis oppressit: nam Ecclesias claudi jussit, ne ad publicas preces, synaxesque convenirent, cruces et imagines frangi: tandemque vetuisse sub capitis poena, ne quis venderet vinum, aut apud se haberet. *Haec omnia,* inquit Historicus, *ab eo fiebant, ut vinum ad Liturgiam celebrandam deficeret, et ita contigit. Nam Christiani cum eo carerent, coacti sunt palmites vitis accipere, quibus aqua maceratis et succo expresso, operam dederunt ne Eucharistiae oblatione privarentur.* Per palmites, intellige uvas ex illis pensiles, quales in Oriente, praesertim in Aethiopia asservantur, ut ex illis vinum fiat. *Vinum,* inquit Alvarezius, *quo celebratur Missa, ita paratur. In Ecclesiis et Monasteriis habent uvas passas non plane siccas, quae in Secretario seu Sacristia asservantur: eas diebus decem aqua macerant: cumque humore distentae fuerint, siccari sinunt: mox torculari impositas premunt, succumque eliciunt, atque hoc vino utuntur ad missam celebrandam.* Illud tamen vinum non nisi in summa necessitate usurpatum fuisse, et communiter prohibitum, docet Michaël Episcopus Melichae in Responsis Ecclesiasticis art. 13. *Licetne Eucharistiam offerre ex picato aut resinato vino, vel eo quod maceratione exprimitur?* Responsio. *Picatum quidem adhiberi potest, quia medicamento quodam e genere picis praeparatur, in eoque non est aqua, verum odor tantum et fumosum quid: sed quod maceratione exprimitur, cum in eo aqua sit, illud omnino usurpare non licet ad Liturgiam celebrandam.* Picatum seu resinatum hoc loco intelligendum est, illud quod picatis doliis aut utribus infusum, odorem tantummodo contraxisset, et *saporis quaedam* ut ait Plinius lib. 14. cap. 20. *acumina, ex aspersu picis, aut crudo flore resinae.*

Cod. Colb. 4684.

Hist. Patr. Alex. p. 297.

Cap. 11.

Multo magis cavetur ne acidum offeratur. Idem Episcopus Melichae eodem loco art. 31. *Panis Eucharisticus fissus est aut ruptus: potestne offerri ex eo?* R. *Eligendus est melior et integer: tamen ob earum rerum defectum quae ad melius conducunt, non est abstinendum ab Eucharistia celebranda. Sed quando vinum in acetum mutatum est, Liturgia cum eo non est celebranda, etiamsi aliud non reperiatur. Etenim Scriptura divina panem et vinum adhiberi praecipit: panis autem Eucharisticus, cum fissus est, non amittit panis naturam, saporem, appellationem, aut utilitatem. Contra vinum suam prorsus naturam amittit, quando in aceti saporem, nomen et usum versum est: atque ita illud offerre omnino non licet.* Eamdem disciplinam atque iisdem verbis exprimit Echminensis in Collectione Canonum cap. 14. §. 4. Gabriel Patriarcha in Rituali. Anonymus de ritibus in Missa servandis et multi alii. Praecipue vero omnia paucis verbis complexus est Barsalibi, ut docet nos Tractatus Arabicus de iis quae ad Liturgiae celebrationem observari debent: ubi, contra sententiam Michaëlis Episcopi Melichae superius relatam, succum ex uvis exprimi, et ex illis Eucharisticum calicem offerri, licere existimat. *Oblata observetur, ita ut neque fissa sit neque adusta, sed integra: neque paretur ita ut vel fermentata non sit, vel fermentum acorem contraxerit. In necessitate porro celebrari Liturgia potest cum oblata quae fissa erit, modo de caetero integra sit, ab azymo aut acore. Nam adustio quae fissuram gignit, eam non mutat a natura panis. Observet quoque Sacerdos diligenter vinum, ne in acetum versum fuerit, aut saporem suum amiserit. In necessitate autem sumatur uvarum succus, aut ex uvis passis liquor expressus, modo expers sit ignis aut alterius hujusmodi excoctionis: cum enim vinum bonum deest, cum isto Liturgia celebrari potest. Vinum acidum si fuerit, aut saporem alienum contraxerit, odoremque amiserit, cum eo consecratio fieri non potest, eo enim modo exuit vini naturam, et cum desunt istae conditiones, omittenda est Liturgiae celebratio.* Haec Barsalibi, quae conciliari possunt cum alia sententia, quia usus passi permittitur tantum in extrema necessitate. Adeo autem non obliterata est cura haec summa, quam Coptitae adhibent in praeparandis elementis ad consecrationem destinatis, ut, quod Wanslebius notavit, huc usque ad altare non offerant vinum ex oenopolio petitum, tanquam mistioni obnoxium, aut non satis decenter habitum. De Aethiopibus in quorum disciplina major difficultas videtur, eo quod uvas prope siccas aqua macerare contenti, ex illo succo, qui plus aquae habere videtur, sacrificium offerunt; aut etiam, si non falsus fuit Abuselah Armenus, *ex aqua sola calicem miscent,* quod tamen a nemine praeter illum idoneo autore memoriae proditum est: si haec faciunt, peccare illos in materia necessaria certum est.

Canones varii de vitio in pane aut vino.

Superest aquae mistio, quam omnes Ecclesiasticae Orientalium leges praescribunt; qua etiam ratione in Liturgiae oratione, per quam invocatur Spiritus sanctus, quod calice continetur, non vinum, sed mistum appellatur, in plerisque Syriacis Jacobitarum Liturgiis, et in ea Oratione apud Coptitas quae paulo post in Liturgia sequitur. Armenis quoque vitio vertitur, quod

Aquae mistio.

vino consecrando aquam non admisceant. Consuetudo autem omnium illarum Ecclesiarum est, ut pars aquae admisceatur, ea proportione quam ita describit Echmimensis. *Aquae ad vinum proportio, sit a tertia parte usque ad decimam, ita ut si vinum generosius omnino sit, ita temperetur, ut aquae tertia pars admisceatur: si imbecillius minuatur usque ad decimam, si mediam vim habeat, adhibeatur secundum eamdem proportionem.* Extat in Nomocanone Graeco Coteleriano Constitutio quaedam satis absurda quae huc referri potest. *Dum*, inquit, *necessitas non est, Sacerdos cum aceto Liturgiam ne celebret. Sed ut dicitur felle et aceto propter me potatus es, ex quadam oratione depromtum videtur. Sed uvam exprime, si forte necessitas premit et ita sacrificium fiat, quia tunc mutatio fit legis.* Haec attulimus ne existimetur consuetudinem uvas ad sacrificium offerendum exprimendi, solis Orientalibus usurpatam esse: simulque observetur minus adhuc errare istos, Graeculis recentioribus; cum acetum, et vinum quod acescere coeperit, non usurpari posse ad altare statuant, Graeci vero permittant, etsi omnes hac opinione implicatos non fuisse maxime verisimile sit. Nam Nomocanon ille, et similes quidam, tam editi quam Manuscripti, absurda tam multa continent, ut ex illis vera disciplinae forma delineari nulla possit.

Monum. Eccles. Gr. T. I. p. 82.

Discus seu patena.

Ut Calix vino, ita *discus* seu patena pani Eucharistico adjungitur, estque ut nomine, ita et forma, Graecorum disco similis, nam eam vocem cum aliis Ecclesiasticis multis Coptitae retinuerunt. Latior est, multoque capacior quam Latinorum patena, ita ut calix et oblata in eo simul collocari possint. Consecratur apud Coptitas ab Episcopo singulari benedictione, et ad eam perficiendam extat oratio in multis Liturgiae codicibus. In ea rogatur Deus, *ut extendat brachium suum sanctum, et sanctificet discum plenum bonis, quae praeparavit diligentibus nomen suum sanctum, scilicet corpus et sanguinem pretiosum Christi sui.* Nempe ita loquuntur non modo in precibus Ecclesiasticis, sed etiam in tractatibus Theologicis, et praesentem localiter quodammodo, Christum in disco Eucharistico intueri jubent. Severus Episcopus Aschmonin, ait *eum sindone* hoc est velo quo tegitur sacramentum, *involvi, et esse positum in disco, sicut in sepulchro, et in praesepio collocatus olim fuit.* Homiliae in Ecclesia Alexandrina legi solitae dicunt, *quotidie exoriri nobis Christum incarnatum in disco eucharistico et in calice: videri a Christianis porrectum corpus ejus in disco, sicut in sepulchro.* Ea vero verba non semel occurrunt, sed reperiuntur diversis locis, ne quis existimet, ea incauto oratori excidisse, non ab attento Theologo esse perscripta. In alia oratione ad benedictionem disci. *Extende manum tuam divinam super hunc discum benedictum, qui implendus est partibus corporis tui sancti, quod offerent super altare sanctuarii, hujus sanctae civitatis.* In historia Ecclesiae Alexandrinae eo loco ubi narratur miraculum apparentis Jesu Christi in Eucharistiae celebratione sub forma pueri, quod alibi retulimus, dicitur in disco apparuisse. Ad eum spectat benedictio quae prima inter alias occurrit in Canone Generali Aethiopum. Paratur sicut et calix ex auro, argento, atque alia pretiosa materia, nisi obstent afflictissimarum Ecclesiarum angustiae.

Hist. Patr. Alex. p. 378.

Adjungitur his vasis sacris cochlear, quod habent Graeci pariter et Coptitae Ἁγίαν λαβίδα vocant, quia scilicet typus est *forcipis* quo Seraph carbonem accepit de altari et Isaiae labia tetigit. Christum enim vocant *carbonem vivum, igne divinitatis plenum.* Forma eadem quae apud Graecos, nempe cochlearis manubrium in cruciculam desinit; unde ab Aethiopibus *Cochlear crucis* appellatur. Consecratur non minori apparatu quam Discus et Calix: rogaturque Deus in hunc modum. *Extende manum tuam super hoc cochlear, in quo suscipienda sunt membra corporis sancti, quod est corpus Filii tui unigeniti.* Figuram dedit Goarius in Notis ad Missam Chrysostomi: et multa de cochleari annotavit, ut et Clarissimus Cangius in Glossario. De ejus usu plura dicentur, ubi communionis ritus erit explicandus: Cochlear. *Euchol. p. 152.*

Quae spectant apparatum caeremoniarum ad Liturgiam celebrandam, communia sunt omnibus Ecclesiis: praeparatur thuribulum et in majoribus Ecclesiis plura, ad adolendum incensum: cruces, reliquiae martyrum, libri Evangeliorum, et alii sacrae Scripturae, ex quibus lectiones fieri debent, afferuntur a Sacerdotibus et Diaconis, et in Prothesi collocantur: accendunturque cerei: quorum saepe mentio fit in pompis, solennibusque processionibus Christianorum, quarum memoria est in Historia Alexandrina. Gabriel filius Tarich Patriarcha in Constitutionibus ita definit: *Liturgia non celebretur absque cereis duobus majoribus aut minoribus, qui circa altare luceant.* Idem praecipiunt Autor Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat, omnesque Liturgiarum expositores. Thuribula et cerei.

Ostende faciem tuam super hunc panem, etc. *P. 3. l. 6.*

Haec prima oratio est, in qua finis totius Liturgici officii perspicue significatur, nempe transmutatio elementorum propositorum panis et vini aqua temperati, in corpus et sanguinem Christi Domini. Notanda vero sunt verba quibus Orientales significare solent sanctificationem rerum corporearum et sensibilium, quam in Orationibus suis a Deo postulant, nempe ut mittat Spiritum sanctum, qui est omnis sanctificationis autor, et Dei digitus. Invocatur autem super omnia quae ad sacrum usum destinantur, qua invocatione significatur consecratio rei ipsi inhaerens, etiam absque usu sacro, materiaeque dignitatem tribuens. Ita in orationibus quarum particulas retulimus ad vasa sacra benedicenda, invocatur Deus, ut ea consecret, eo fine ut in illis conficiantur Sacramenta. Inde vero eadem vasa sancta habentur, nec profanis manibus absque crimine tractari possunt. Invocatur quoque ut mittat Spiritum sanctum super aquas baptismales, ut in illis baptisati accipiant regenerationem, omniumque peccatorum remissionem: super oleum et chrisma, ut gratiam baptisatis novam conferant: super ordinandos, ut accipiant sanctimoniam, et potestatem ad sacra ministeria sancte exercenda: super oleum infirmorum, ut ejus unctio prosit infirmis, ad salutem animae et corporis, quae omnia clare et perspicue per easdem orationes explicantur. Verum in Eucharistia consecranda aliud quiddam se petere designant, nempe illapsum Invocatio Spiritus sancti prima, super dona proposita.

efficacem Spiritus sancti in dona proposita, ut mutentur et transferantur in corpus et sanguinem Christi: quod de aqua, chrismate, oleoque in aliis. Sacramentis nunquam postulasse Orientales reperiuntur. Igitur ex solis illorum precibus constat certissime transmutationem ab ipsis agnosci, nam praecipua est, ut ex Augustino constat ad cognoscendam Ecclesiae fidem, publicarum orationum autoritas. Quod vero haec quam hic Coptitae postulant transmutatio, ad ipsam elementorum substantiam naturamque pertineat, alibi probatum est, et fusius demonstrabitur in notis ad Invocationem Spiritus sancti et ad Confessionem. Duo tantum hoc loco monebimus. Primum est vocem, *transfer ea* in omnibus linguis, non minus quam in Latina et Graeca, integram perfectamque mutationem significare. De Aegyptiacis quidem facile id demonstratur ex collatione variorum Scripturae sacrae locorum: de Arabica et aliis linguis aeque constare certum est.

Orationibus non omnem consecrationem tribuunt Orientales.

Secundum observationis nostrae caput, Orationes ipsas spectat et earum efficaciam, de qua amplior erit postea disserendi locus. Illis ad Sacramenta efficienda plurimum tribuunt Orientales Theologi, sed quod in illis solis Eucharistiae consecrationem non constituant, satis haec una ostendit. Nam quamvis oretur Deus, ut mittat Spiritum suum sanctum super dona proposita, et ea transmutet in corpus et sanguinem Christi, nemini inter eos Theologo venit in mentem, ex illa oratione sequi consecrationem saltem inchoatam, quamvis secundum antiquorum Patrum doctrinam, credant Ecclesiam non frustra orare, semperque exaudiri. Igitur et orationem dicunt, et eam non frustra dici existimant, securi de illius effectu, quando verba dominica et omnia rite facienda secuta fuerint. Pari quoque ratione cum videmus eos post eadem verba pronunciata, invocare Spiritum sanctum, ut eadem dona commutet per efficacem operationem suam, non statim judicandum est, constare ex illa invocatione quod per praecedentia verba Christi Domini nihil effectum fuisse existiment, absunt enim longissime ab ista sententia. Verum ut consecrationem, antequam facta censeri queat, postulant iisdem orationibus, quibus eam obtineri certo credunt, ubi peracta sunt quae rite peragi debent: ita preces plane similes adhibent, etiam quando illa facta judicari debet, neque tamen idcirco eam factam negant, aut credunt se orare inaniter, quia de momento consummatae elementorum consecrationis, nulla quaestio unquam inter eos fuit. In hujus autem orationis versione, Maronita vocem *Oblationis* inseruit quam contextus Aegyptiacus et Arabicus non agnoscunt. Notandum quoque hoc loco, ut in multis aliis istorum Officiorum locis occurrere vocem *purificare*, et cum alia esse conjunctam quae est *sanctificare;* quarum significatio valde proxima est, si non plane eadem, ut sane prorsus eadem est infinitis locis: ut cum dicitur *pura et sancta Maria: puri et sancti Apostoli.* Ita quippe interpretes vertunt ut plurimum, origines potius nominum, quam ipsorum vim et usum attendentes. Nam ut proprium קדש, et ab eo derivata ex Hebraea lingua proprie ἁγιάζειν significant, tam in Arabica quam in Syriaca et aliis, ita illa טהר quae proprie *purificare,* mundareque significat, eodem sensu prorsus accipitur in omnibus libris Chri-

stianis Arabice scriptis. Hujus synonymiae rationes, fortasse ingeniosae magis quam verae excogitari possunt, quae ut in ejusmodi conjectaneis frequenter accidere solet, non raro veritatis hostibus, causas leves quidem et nullas, sed quibus incauti lectores decipi possunt, praebent ad aliquarum insigniorum orationum sententiam circumveniendam. Sed ratio vera hujus tam frequentis synonymi simplicissima est. Coptitae, ut alibi explicatum est, ita veterem linguam Aegyptiacam retinent, ut eam multis vocabulis Graecis miscuerint, praesertim Ecclesiasticis, quae saepe per alias vulgares explicata sunt. Ita retinuerunt voces ἅγιος, ἁγιάζειν, et multas alias; sed cum additae essent Aegyptiacae ἐθουαβ et τουβο, quarum erat vis eadem, Arabes utrasque verterunt, et vocibus non plane ἰσοδυνάμοις expresserunt, quod interpres Maronita qui ad Aegyptiacum exemplar non attendit, imitari conatus est, sed neque feliciter, neque necessario. Si utraque vox eo loco verti debet, melius exprimentur in hunc modum, *benedic, sanctifica et consecra illa, τὰ προκείμενα* scilicet.

Oratio absolutionis.

P. 3. l. 21.

Insignis est et notissima in Aegyptiaco ritu haec Oratio, cujus titulus in edita Maronitae versione corruptus est: vertit enim *Orationem Glorificationis filii*, ex vitiosa vocis Arabicae punctatione: cum vertendum sit ex Coptico *Oratio absolutionis filii*, hoc est, quae ad filium dirigitur. Ipsa enim totius orationis series satis ostendit, nullam in ea δοξολογίαν contineri, sed esse orationem pro obtinenda remissione peccatorum: unde *Absolutionis* nomen deductum est: et vox Coptica absolutionem significat. Ex Collatione cum Graeca Basilii et Marci, satis apparet utramque ex eodem fonte prodivisse, quamvis eo loco hiatus in Graeco istius exemplari, textum interturbet. Habet autem illud singulare Ecclesiae Copticae disciplina, quod haec oratio non recitatur a Sacerdote sacra faciente, sed ab alio, sive is adsistens sit, ut aliquis plerumque hoc ministerio fungitur, cum unica tantum uno die Liturgia celebretur: vel quod frequentius est, ab Archimandrita seu Hegumeno. Cyrillus Patriarcha filius Laklaki in Constitutionibus Synodalibus, inter alia Hegumeni munera recenset *jus pronunciandi absolutionem super Sacerdotem sacra facientem.* Abulbircat in Epitome caeremoniarum Liturgiae. *Si adsit Sacerdos alter, qui simul ministret, leget super Sacerdotem et Diaconum, orationem absolutionis: si non adsit, pronunciabit eam Sacerdos celebrans pro se, et super Diaconum: qui prostratus erit: Sacerdos vero stabit: si Patriarcha adfuerit, ipse Absolutionem pronunciabit, super Sacerdotem et Diaconum: atque ita faciet Episcopus in sede sua.* Observat idem autor, Sacerdotem et Diaconum, prostratione seu metanoea facta, se invicem salutare, postea descendere infra gradus altaris, ibique sedere capite ad terram usque inclinato, dum recitatur Absolutio. Confirmat eamdem disciplinam Gabriel Patriarcha, additque, *interea dum legitur, circumstantes Sacerdotes, Diaconos et omnem Clerum, nudato et inclinato capite esse, us-*

Quid significet absolutio.

que ad orationis finem. Illa vero non absimilis est formulis illis absolutionum generalibus, quae in Latina Ecclesia usurpantur ad Officium Feriae V. in Coena Domini: tum etiam proxime respondet absolutioni illi generali quae apud nos post *Confiteor* pronunciari solet. Porro quamvis haec oratio absolutionis Sacramentalis locum habere nequeat, valere tamen existimatur ad levia et quotidiana peccata purganda, imo dedit occasionem superstitioni maximae apud Aegyptios et Aethiopes, quando Patriarcharum aliquot negligentia, et aliorum temeritate factum est, ut Confessio peccatorum apud eos aboleretur. Tunc enim multi audita absolutione quae publice recitabatur, peccata sua secreto intra se Deo confitebantur eaque maxime immurmurabant, cum incensum adoleretur, ut mox videbimus, atque ita absolutos se a gravissimis peccatis, absque confessione et poenitentia stulte existimabant. De

Perp. T. 5. p. 243. ea re dicetur fusius in Dissertatione de poenitentia, et jam dictum est alibi. In Constitutionibus Cyrilli praecipitur *ne haec oratio legatur super populum Feria VI. majoris hebdomadae.*

Forma ejus orationis in Liturgia Marci.

In Codice Graeco Marci Liturgia qui majorem antiquitatem prae se fert quam antiquissimi Coptici, brevior omnino haec oratio est, factaque mentione potestatis remittendi peccata datae Apostolis, petitur quoque remissio τοῖς ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, Episcopis, Presbyteris, Diaconis, etc. cum omni plenitudine sanctae Apostolicae Ecclesiae: nam τας ubi hiatus est in codice Sirleti, quo usus est ad editionem suam adornandam Joannes a S. Andrea Canonicus insignis Ecclesiae Parisiensis, ἁμαρτίας, vel simile quid exigit:

P. 10. nihil vero minus, quam ea verba quibus illum supplere conatus est, *ita et in nos insuffla circumassistentes servos tuos in introitu sacri ministerii Episcopos, Presbyteros,* etc. Nihil enim alienius quam interpositio sententiae, cui parem nemo in tota Ecclesiastica antiquitate reperiet. Non enim a Deo postulatur, ut det Episcopis et Sacerdotibus, quod Apostolis dedit, cum insufflavit et dixit *Accipite Spiritum sanctum.* Quippe certum est talem esse in Ecclesia potestatem, quam Episcopi et Sacerdotes in persona Apostolorum acceperunt: et oratio ipsa ad plenitudinem Ecclesiae Catholicae hoc est non minus ad Laïcos quam ad Sacerdotes pertinet: rogare ut ad illos talis autoritas perveniret, non tam oratio foret, quam ridicula blasphemia. Generalis igitur hic venia et absolutio postulatur per autoritatem Apostolicam et Sanctorum merita, qua occasione addiderunt Coptitae de suo, commemorationem sancti Marci tanquam primi Alexandrinorum Episcopi, qui Aegyptios per Evangelium in Christo genuerat: tum Sanctorum propriorum sectae Jacobiticae, hoc est haereticorum Severi, Dioscori et aliorum: tandem Synodorum. Porro singularis ritus istius apud Alexandrinos, ut ante inchoatam Liturgiae partem quae Canoni respondet, commemorationes faciant, tanquam noti sibi meminit Jacobus Edessenus cujus verba refert Abulfaragius in Nomocanone part. 1. cap. 7. *In Graecia,* inquit, *idem quod nos, Graeci quoque observant: Alexandriae vero primo faciunt commemorationem Patrum, Fratrum, Regum, etc. deinde incipiunt Oblationem.*

Oratio thuris. *Pag. 4.*

Ejus usus in Ecclesiis Orientalibus perpetuus, et prope quotidianus: nec enim absque thure Liturgiam celebrant, nisi summa necessitas premat: illud adhibent in Officiis Sacramentalibus omnibus, in precibus nocturnis diurnisque, nihil ut possit esse frequentius. Observantur autem apud Coptitas eaedem quae apud alios Christianos caeremoniae, nempe ut thus adoleatur circum altare et per Ecclesiam: Sacerdotes, et qui in sublimiori dignitate sunt, eo perfundantur, imagines, vasa sacra, ambitus Ecclesiae. Autor Scientiae Ecclesiasticae. *Cum Sacerdos ad altare venerit, afferet naviculam incensi ad eum, qui dignitate superior est, ut benedicat illud, antequam thuribulo imponatur. Si vero nullus major eo praesens fuerit, benedicet ipse crucis signo naviculam, antequam thus imponatur.* Antiquum esse thuris in hunc modum adolendi apud Alexandrinos morem, docet illorum historia in vita Sanutii Patriarchae: *Inchoavit*, inquit, *Liturgiam*, *circumeundo cum incenso altare et gradus ejus.* Quam vero accurate praescribant omnes etiam minutissimas caeremonias, ne de quibusdam, quae majoris ad fidem eorum probandam momenti erunt, dubitetur, dabimus e Codice manuscripto quae ad primam illam thurificationem servari jubent Coptitae. *Sacerdos osculabitur gradus altaris; ad quod ascendet, et illud quoque osculabitur. Tum accipiet thuribulum a Diacono, capietque acerram seu naviculam, conversusque ad Sacerdotes et Clerum, dicet εὐλόγησον:* quod Arabes vertunt, *benedicite. Respondetur ipsi νθοκ εὐλόγησον, tu ipse benedic: postea benedicit incensum, facto signo crucis super acerram, dicitque Coptice.* In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti unius Dei. *Tunc incensum adolet quinquies dicendo.* 1°. Benedictus Dominus Deus pater omnipotens. Amen. 2°. Benedictus Filius ejus unigenitus Jesus Christus Dominus noster. Amen. 3°. Benedictus Spiritus sanctus Paraclitus. Amen. 4°. et 5°. Gloria, laus, honor, et glorificatio Trinitati sanctae, Patri, Filio et Spiritui sancto nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen. His expletis, ut fusius in eodem ordine praescribitur, recitat orationem in qua versamur; et postea, *ascendens iterum ad altare rursus thurificat ter, dicens,* Adoramus te Christe: *tum* Ego in multitudine misericordiae tuae, introibo in domum tuam, et adorabo coram templo tuo sancto: *tandemque:* In conspectu Angelorum psallam tibi, et adorabo coram templo sancto tuo. *Dein adolet incensum coram imagine Deiparae, dicens simul Coptice.* Ave Maria, etc. Quae peperisti nobis Deum Verbum, etc. *Tum incensat alias imagines, Sacerdotes, reliquum Clerum et populum.* Thuris usus apud Orientales multiplex.

In Codice Regio recentiori, sed accuratam caeremoniarum seriem continente, adjiciuntur ea quae Sacerdotem celebrantem dicere oportet dum Patriarcham et reliquos incensat. Ad illum quidem dicit 1°. *Deus conservet vitam Patris nostri venerabilis Archiepiscopi Abba N.* 2°. *Conservando conserva illum nobis per annos multos et dies pacificos.* 3°. *Conterat hostes ejus omnes sub pedibus ejus velociter.* Ad Episcopum, cum ter incensatur,

dicit sacerdos 1°. *Memento Domine Patris nostri Episcopi Abba N.* 2°. *et* 3°. *sicut ad Patriarcham.* Hegumeno seu Archimandritae bis datur incensum. 1°. dicitur. *Benedictionem peto a te Pater mi Hegumene Abba N. memento mei in tuis orationibus.* 2°. *Conserva eum in pace, et perfectione.* Respondet Hegumenus. *Dominus conservet Sacerdotium tuum, ut Melchisedeci, Aaronis, Zachariae et Simeonis Sacerdotum Dei excelsi.* Sacerdoti, cum datur incensum, dicit celebrans. *Benedictionem peto a te, Pater mi Presbyter: memento mei in tuis orationibus.* Respondetque iisdem verbis, quibus Hegumenus.

Statim iterum datur incensum versus populum, diciturque prima benedictio ante lectionem Epistolae S. Pauli in hunc modum. *Benedictio Pauli Apostoli Jesu Christi: ejusque benedictiones sanctae sint cum omnibus nobis. Amen.* Thus quoque similiter datur, quod in istis ritibus est frequentissimum. Patriarchae, Episcopis, Sacerdotibus, Clericis datur in Sanctuario, ubi proprius eorum locus est: Laïcis ut ad eos thurificatio pertineat, hunc in modum thus dari solet.

Postquam Patriarchae, Episcopis, Sacerdotibus et Clero thus datum est, quod multoties in Liturgia fit apud Coptitas, ut ex superioribus Rubricis manifestum est, Sacerdos celebrans ad fores Sanctuarii progressus, Laïcos circuitu per Ecclesiam facto incensat, ut notatur in Codice Regio recentiori, ut etiam in Rituali Gabrielis Patriarchae, Abulbircat, Autore Scientiae Ecclesiasticae et aliis. Similis caeremonia ubique prope observatur, nec apud Orientales solum, sed apud Graecos et Latinos, ut Christiana plebs in communionis signum, per quam, suo modo, precibus et Sacrificio participat, honoris quoque partem habeat, et ad orandum attentius excitetur. Id omnibus Ecclesiis commune est; verum Copticis singularis quaedam fuit consuetudo, hac in Liturgiae parte, quae in teterrimam superstitionem degeneravit. Nempe cum Sacerdos thus adolens in Ecclesiam progrederetur, solebant olim Coptitae ejus precibus commendare se, simulque confiteri se peccatores, et confessionem quamdam verbis generalibus pronunciare, illi non absimilem quam initio Missae recitat Latina Ecclesia, cujus antiquae formulae breviores aliquot occurrunt, ut fuerunt aliae prolixiores.

Superstitio inde orta.

Cum interea Sacerdos orationem diceret quae videbatur pertinere ad remissionem peccatorum, existimaverunt, quod in promtu erat, eam non frustra pronunciari, ut similes benedictiones et absolutiones valere judicatae sunt ad abolenda peccata, quae per fragilitatem humanam, a piis etiam quotidie committuntur. Saeculo demum undecimo et sequenti praeter calamitates innumeras quas ab Infidelibus Ecclesia Alexandrina sustinuit, maximum ab ipsis Ecclesiasticis et Patriarchis in Poenitentiali disciplina vulnus accepit. Ad communionem quippe mysteriorum admittere coeperunt, eos qui graviorum criminum rei, illa Sacerdotibus confiteri, et Canonem seu poenitentiam subire negligebant, cum, si disciplinam Ecclesiasticam erga eos exercuissent, timerent ne calumniam ipsis aliquam obdurati peccatores apud Muhamedanos impingerent, aut fidem abnegarent. Alii longius progressi, ut inter alios Joannes f. Abugaleb Patriarcha Coptitarum, et Marcus filius Zaraa, confes-

Hist. Patr. Alex. p. 550.

sionem penitus sustulerunt, ut fusius alibi expositum est: et illo Alexandrinam sedem occupante, Michaël Damiatensis opusculum insulsissimum edidit, quod tamen ex parte servatum est in Collectione Canonum Alexandrina, laudaturque ab Abulbircat, et Autore Scientiae Ecclesiasticae. Summa vero novae illius doctrinae haec fuit, Christum vetuisse ne magistros nobis constitueremus super terram, cum unus ipse sit magister noster: neque Marcum Ecclesiae Alexandrinae fundatorem, simile quidquam instituisse. *Mohallem*, vulgari inter Christianos Aegyptios usu, Sacerdotem a poenitentia seu Confessionibus significat, quem Graeci *Πνευματικὸν* vocant. Quia porro vox eadem in Arabica Evangelii versione usurpatur, alia omnino significatione, ex *ὁμωνυμίᾳ*, praeclarus ille doctor argumentum firmissimum haberi existimavit, ad evertendam poenitentialem omnem disciplinam. Cumque favitorum, ut olim dictum est, satis habeat, qui recte facit, plures adhuc habent, qui peccatoribus male palpantur: et sane multos habuerunt nefarii illi Antistites, neque enim error ille plane sublatus est. Sed de illa innovatione dicetur alibi; et jam nonnulla dicta sunt in Historia Patriarchali. Itaque ex pessima illa institutione multi existimare coeperunt, sufficere ad expianda peccata, ut, cum Sacerdos thuribulum circumferret, inclamareturque a populo *Kyrie eleison*, adjicerentur haec verba post illud, *Domine miserere* quod Arabice quoque dicitur multoties. *Suscipe Domine hoc incensum, quod offertur tibi a Sacerdote tuo pro peccatis nostris.* Tunc unusquisque animo revolvens peccata sua, ea secretò coram Deo confitebatur, atque ita illa sibi remitti stulte existimabant. Neque illic constitit superstitio: sed tandem fuerunt qui posito coram se thuribulo domi, absque Sacerdotis ministerio, thus injicientes et fumo peccata sua immurmurantes, illa sibi plene remissa crederent: quod ab Aethiopibus factum testatur Abuselah, et a Nestorianis Malabarensibus Historia Alexii Menesii Goensis Archiepiscopi. Illam brevem formulam agno- *l. 1. c. 17.* scendi se peccatores coram Deo, *Confessionem* vocaverunt; de qua intelligi oportet quae sequuntur hoc loco tam in Rituali Gabrielis, quam in Codice Regio recentiori, in quo ritus accurate praescribuntur. Post benedictionem ad Pauli Epistolarum lectionem, occurrit haec rubrica. *Postquam suscepit Sacerdos Confessionem populi, reditque cum incenso, ascendit ad altare, et conversus ad Orientem, dicit. Deus qui suscepisti Confessionem Latronis super Crucem gloriosam, suscipe ad te Confessionem populi tui, et parce illis omnia peccata eorum, propter nomen tuum sanctum quod invocatum est super eos.* Porro haec benedictio non legitur in antiquioribus codicibus, neque istius Confessionis mentio in illis est. Cum tamen illius meminerit Michaël Damiatensis qui sub Marco filio Zaraae scribebat anno circiter J. C. 1171. antiquam superstitionem esse oportet: sed nihilo minus a veteri disciplina abit longissime. Rituales quoque vetustis aliquot exemplaribus adjuncti illius non meminerunt.

Quale incensum usurpent Orientales.

Antequam ista de thure nota finiatur, observabimus apud Coptitas et alios ferme omnes Orientales Christianos, thuris loco diversi generis suffimenta adhiberi, quibus illae gentes magnopere delectantur: praesertim ubi

Ecclesiae opulentiores sunt. Ita in Historia Patriarchali legitur de quodam Metropolita in Aethiopiam misso, tam insigni pompa exceptum illum fuisse, ut qua die primam Liturgiam celebravit, agallochum, quod aromata omnia apud Orientales pretio superat, thuris loco usurparetur. Extitit autem 12. saeculo Marcus Elkonbari filius qui adversus Sacramentalis confessionis omissionem acerrime disputavit, et ab Ecclesia Jacobitica se subtraxit ea occasione, cum magno discipulorum suorum numero. Is quoque inter alia quae condemnabat, thuris legitimi immutationem Coptitis objecit, cujus loco alia aromata substituerent. Negabat autem id licere, sed thure tantum supplicandum asserebat, eo quod cum auro et myrrha Christo fuisset oblatum. Rem narrat Abuselah, refertque ad an. Martyrum DCCCLX. qui est J. C. MCXLIV. Honoris quoque gratia coram Patriarchis et Episcopis thuribula fumantia deferri, multis exemplis probari potest.

Vide notas Beveregii ad Can. III. Apost. p. 16.

P. 5. l. 23.

Cum lecta fuerit lectio Pauli Coptice.

Lectiones Scripturae.

Jam ad sacrarum Scripturarum lectionem pervenimus, quae incipit ab aliqua sectione Paulinarum Epistolarum, quas Graecorum exemplo Coptitae simpliciter vocant Ἀπόστολος, quae vox characteribus quoque Arabicis non raro expressa reperitur apud autores rerum Liturgicarum. Legitur autem Epistola primo Coptice, ut in rubrica notatur: postea Arabice, quod mox lectum fuit, explicatur. De illa scripturarum lectione Cyrilli filii Laklaki Patriarchae haec habetur Constitutio. *Oportet Episcopum de statu Sacerdotum in monasteriis et in aliis locis inquirere, quave ratione in sacris obeundis se gerant: utque non omittant lectionem librorum quinque in quavis Liturgia, nempe Pauli, Catholici, Actuum, Psalmorum et Evangelii, et ad uniuscujusque lectionem adjungatur oratio, neque ex illis quidquam omittatur. Qui vero in Liturgia celebranda aliquid ex illorum librorum lectione omiserit, anathemati subjiciatur.* Ita quoque Ebnassalus in Canonum Collectione cap. 12. notat, postquam Sacerdos ter cum thuribulo altare circumierit: illudque alteri Sacerdoti dederit, qui per totam Ecclesiam circa populum adolet incensa, sequi cantum, nempe responsorum aliquot, et Hymnorum breviorum; quo expleto *legent Diaconi sectiones ex verbis Apostolicis; quo nomine comprehenduntur Pauli Epistolae, Catholicae, Actaque Apostolorum: tum ex Psalmis canetur aliquid, et postea Sacerdos leget sanctum Evangelium.* Porro haec disciplina cum apud Ecclesias omnes Orientales communis sit, de ea singulare nihil habemus notandum, sed de more tantum legendi scripturas utraque lingua.

Lingua Aegyptiaca factae.

Coptice quidem ut legerentur, consuetudo antiquissima est, cujus certam seriem agnoscimus saltem a Muhamedanorum initiis, ad haec usque tempora nunquam interruptam, hoc est ab annis mille et amplius. Nam Benjaminum Jacobitarum Alexandrinum, cum per annos circiter duodecim in Monasteriis Thebaïdis delituisset, ubi vix alterius linguae quam Aegyptiacae, in sacris

et in vita quotidiana usus erat, ut Coptice sacra officia Alexandriae celebrarentur instituisse, si quis existimet, difficile erit omnino ut contrariis rationibus haec conjectura evertatur. Saltem ab eo aut proximo saeculo, cum lingua Graeca in Aegypto prope penitus obsolevisset, successissetque Arabica in ejus locum, vulgaris consuetudo introducta est ut inter Coptitas, hoc est nativos Aegyptios, qui plerique Jacobitae erant, neque aliam praeter suam linguam noverant, sacra Officia in eadem ipsa lingua celebrarentur. Neque enim dubitari potest quin antiquitus linguae vernaculae usus in Ecclesiis fuerit, nec de ea re quaeritur. Certum autem et extra omnem controversiam esse debet, ab ea quam designamus Epocha, seu saeculo proximo post occupatam Aegyptum a Saracenis, Alexandriae et in tota ferme Provincia, praeter quam in Thebaïde, ita amissam esse linguae Aegyptiacae apud Christianos, qui soli ea utebantur cognitionem, ut non nisi inter doctos superesset, quibus etiam ad eam comparandam via non aliter patebat, quam ut eam studio addiscerent. Verum apud plebem incognita prorsus remansit, non minus quam Graeca, et tamen ubi post centum annos aut circiter Melchitis seu Orthodoxis quaedam Ecclesiae redditae sunt, suumque Patriarcham ipsis habere concessum est, redintegrata sunt inter eos Officia sacra, prout ante Arabum invasionem celebrabantur, hoc est Graeca lingua, quam adhuc retinent, quamvis vulgo ignota foret: simulque Coptitae Jacobitae Aegyptiacam retinuerunt, etsi eadem apud populum illiteratum obscuritate laboraret. Quin ita fiat saltem a nongentis annis dubitari non potest; neque interitus linguae dudum prorsus ignotae eos ab antiquo suo instituto revocavit. Verumtamen ut plebis commodo consuleretur, institutum fuit ut postquam scripturarum lectio antiquo idiomate Coptico facta esset, statim explicarentur quae lecta erant per interpretem, lingua vulgari Arabica, quod huc usque observatur.

Interpretatio vulgaris quomodo facta sit.

Olim quantum ex variis historiae Patriarchalis locis conjicere possumus, haec interpretatio ad populum non ex libro fiebat, sed viva voce: suadet id locus ex Constitutionibus Cyrilli Patriarchae supra citatis. *Munus*, inquit, *scripturas Arabice interpretandi in Ecclesia, ad singularem aliquem Ordinem non pertinet, sed quicumque facultatem habet dicendi, ad recte interpretandum, sive Presbyter, sive Diaconus, eo officio fungi potest.* Nihil vero significasset ista Constitutio, si jam cum promulgata est, labente duodecimo saeculo, interpretationes, ut nunc fieri solet, fuissent ex codicibus recitatae: tunc enim legere tantum et elementa Coptica nosse satis fuisset, ut nunc apud Coptitas sufficit. Id confirmatur ex eo quod legitur in vita Cyrilli II. qui cum illiteratus omnino foret, postquam ad Patriarchalem dignitatem evectus est, *magnam in studio Copticorum librorum operam impendit, ut scripturas ad populum posset interpretari.* In Historia Yazae filii Rejah qui miraculo ad fidem Christianam conversus est, scribitur Sacerdotem, quo catechisante, ejus mysteria edidicit, *scripturas ipsi ex Coptica lingua Arabice interpretatum fuisse.* Ita de Marco filio Elkonbari, qui tam vehementer errores Ecclesiae Alexandrinae varios insectatus est, et de quo dictum tam in Epitome Historica, quam in Dissertatione de Poenitentia, legimus, quod apud plebem

summae admirationi esset, dum scripturas sacras ipsis ex Coptico interpretaretur. Ex his exemplis aliisque rationibus, verisimile omnino est, primo sacrae scripturae lectiones a Sacerdotibus memoriter fuisse interpretatas in Arabicam linguam, antequam, ut factum est ab annis ut minimum quingentis, versiones ipsae accuratius compositae et a viris doctis recensitae ad oram codicis Aegyptiaci apponerentur: atque adeo deinceps nihil Sacerdotibus Coptitis operae superfuit, quam eas legendi labor: unde jam pauci admodum reperiuntur, qui Aegyptiace sciant.

Praeter rationes et autoritates quibus confirmatur factam esse viva voce, non ex scripto, lectionum interpretationem, occurrit aliud argumentum petitum ex antiquissimis Glossariis. In illis enim glossae Arabicae non veluti apud Graecos et Latinos ordine Alphabetico distributae sunt, neque ut quaedam per certa capita, ut nomenclatores, et vocabularia, verum omnino secundum sacrorum librorum ordinem, difficiliores voces explicantur, qualia multa extant Glossaria ad sacram Scripturam Latinam in Bibliothecis, quae explicationes continent vocum obscuriorum per notiores aut vernaculas. Nempe facta illa tunc fuerunt, dum esset adhuc aliquis in Europa Latinae linguae usus, sed jam semi-barbarae, et ut in Capitularibus Regum nostrorum appellatur *Rusticae Romanae*, in quam Homilias aliquot SS. Patrum transferri sapientissimi Principes jusserunt. Tunc enim erant multa vocabula quorum significatio ex communi sermone etiam illiteratis nota erat: abstrùsiora explicari oportebat: pari prorsus ratione in Ecclesia Aegyptiaca, praesertim in Thebaïde, res se habebat. Multi enim Christiani linguam Copticam adhuc servabant, sed vulgarem, et corruptiorem, quam ut illius solo subsidio sacrae Scripturae versiones, officiaque Ecclesiastica intelligere, aut aliis explicare possent. In Sacerdotum igitur gratiam institutae sunt collectaneae illae glossae, quae difficiles voces explicarent: et tales sunt multae quas repraesentant Codices Manuscripti Bibliothecae Regiae.

De antiqua versione Scripturarum Aegyptiaca.

An vero antiquitus extiterit aliqua Aegyptiaca Scripturarum versio quae publice in Ecclesiis legeretur, ut dubitare vix licet, ita an ex libris recitata, an eo, quo diximus, modo facta fuerit viva Sacerdotum voce, conjicere difficile est. Lectas fuisse quidem ea lingua scripturas satis probat vel unicum ex S. Antonii vita exemplum. *T. 2. N. Ed. p. 276.* Testatur Athanasius eum audita lectione Evangelii, tanquam verba illa: *Vade, vende omnia quae habes et da pauperibus,* soli sibi dicta fuissent, omnibus renunciasse. At Antonius, ut ex Hieronymo, Palladio, aliisque autoribus manifestum est, Graece nesciebat: et peregrinos alloquebatur per interpretem. Insignis ille sermo qui illius vitae insertus est, Aegyptiace habitus fuit: Epistolae eadem lingua scriptae, teste Hieronymo. Joannes Lycopolitanus et alii non pauci sanctitate celebres monachi, Graecae quoque linguae ignari fuerunt: et ita non solum plerique in Nitriae et Scetis Monasteriis, sed Tabennesiotae in extrema parte Provinciae, et qui erant ex Antonii disciplina in deserto ad Mare Rubrum Ascétae, non nisi Aegyptiace loquebantur: tamen in continua psalmodia et lectione scripturarum, quas multi memoria tenebant, dies noctesque transigere erant so-

liti. Sed, quod majoris hoc in genere autoritatis est, etiam post annos prope ducentos Episcoporum subscriptiones legimus Aegyptiace factas, quales extant aliquot in Concilio Ephesino et Calchedonensi: quia Episcopi Graece nesciebant. Quomodo igitur sacra fecissent, Officiaque celebrassent, nisi publicus multis in locis linguae vulgaris usus in sacris fuisset. Cum igitur certum videatur, extitisse antiquitus vulgares lingua Aegyptiaca sacrae scripturae interpretationes, easque in Ecclesiis legi solitas, verisimile omnino est morem legendi lingua vernacula scripturas antiquissimum inter Aegyptios esse; et eum qui a quingentis et amplius annis obtinet, ut postquam Coptice lectae sunt, Arabice ex libro interpretatio earumdem legatur, esse conformem veteri disciplinae, neque certam unquam regulam fuisse, etsi in Constitutionibus Cyrilli f. Laklaki contrarietas quaedam appareat, ut non ex libro, sed viva Sacerdotis voce lectiones exponerentur. Quippe Interpretationes ut eas vocant Arabice, *Tafassir* תפאסיר duplici sensu accipiuntur. Primus literalem versionem significat, quae certissime lectionibus Coptice factis, statim subjicitur. Secundus sensus qui non minus frequens est, designat expositionem liberiorem, homiliamque seu sermonem de scriptura quae legitur, et ad istas verius, ut opinor, referri possunt ea testimonia quae superius retulimus. Nam sermones viva potius voce quam ex codice pronunciantur; licet postmodum eo deventum fuerit per Sacerdotum ignorantiam, ut illae etiam *Interpretationes spirituales*, (ita namque distinctionis gratia saepe appellantur) in formulas quoque redigerentur, et populo legerentur.

Antiqua disciplina quaenam fuerit circa scripturae lectiones.

Quaeri etiam hoc loco posset an ex consuetudine, quam mille annis antiquiorem esse judicamus, legendi scripturas sacras Coptica lingua, quae tunc vulgaris erat, duo quaedam disciplinae capita elici queant: primum est an ut nunc ex veneratione antiquitatis, legantur illae eadem ipsa lingua, quamvis non amplius intellecta: ita quoque dum vernacula erat, lectiones scripturarum Graece primum, postea Coptice fierent. Secundum an in veteri Ecclesia Alexandrina utraque lingua legerentur. De primo nihil praeter conjecturas occurrit; sed tamen non omnino inverisimiles, quae ducuntur ex aliis Liturgiae partibus Graece adhuc pronunciari solitis. Tales sunt omnes Diaconorum acclamationes *Στῶμεν καλῶς. Προσεύξασθε. Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε*: et communia illa *Ἄνω τὰς καρδίας. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gratias agamus. Dignum et justum est. Sanctus.* Confessio fidei ad communionem *Corpus sanctum*, etc. quae omnia Graece dicuntur, servata ex antiquissimis Liturgiae formulis, quae Graece peragebatur. Fieri igitur potuit, ut ex eadem antiquitatis reverentia, quae tales orationes, etiam ignota lingua servavit, scripturae ex primitivo Codice Graeco recitarentur, tum Aegyptiace exponerentur. Etenim in actis omnibus, quae cum aliqua solemnitate celebrantur, usus linguae Graecae sero perstitit et in publica renunciatione Patriarcharum, Systaticae Epistolae, quae primum et praecipuum electionis et ordinationis legitime factae testimonium continebant, publice scribebantur et recitabantur Graece, Coptice et Arabice, ut observatum an. J. C. MCIII. in Macarii LXIX. inauguratione testatur ejus historia et talium

literarum publice scriptarum exemplum reperitur in Pontificali Seguieriano, Graece, Coptice et Arabice.

Probatur ex Glossariis.

Suadere quoque id possunt alia diversi generis ab illis quae commemoravimus Glossaria Coptica, quae extant in diversis Bibliothecis. Cum enim alia voces Aegyptiacas contineant Arabice expositas, ista Graecas multas et quidem vulgatissimas linguae particulas, Coptice primo, deinde Arabice expositas. Hae autem Glossae usum habere nullum poterant, nisi ad Graeca legenda: neque omnia, sed ea solum quae ad Ecclesiasticos libros pertinebant; unde unum ex istis Glossariis *scala Ecclesiastica Sahidica* appellatur, quia scilicet continebat voces ex sacris libris depromtas, et lingua *Sahid*, seu Thebaïdis, quae purior erat, explicatas. Conjecturas porro nostras adjuvat testimonium unius ejusmodi Collectionis glossarum, cujus in praefatione sic habetur: *Antiquum morem fuisse ut sectiones ex scripturis legerentur Graece, sequereturque Coptica interpretatio, idque factum antequam ulla omnino apud Christianos foret Arabicae linguae cognitio. Sed per universam Aegyptum, antiquitus Christiani legebant sectionem Graece, eamque Coptice explicabant et postea aliam, sicut nunc, legunt sectionem Copticam, et eam Arabice interpretantur.* Itaque ex eo testimonio multisque aliis argumentis constat, usum duplici lingua scripturas legendi esse in Aegypto vetustissimum Muhamedanisque temporibus superiorem. Jam vero in antiqua illa, ut et recenti disciplina animadvertere licet usum ignotae linguae quem Catholicis Protestantes tam acerbe objicere solent, apud Orientales non minus quam apud nos vigere, imo etiam multo magis. Nam rari sunt Sacerdotes qui Latine prorsus nesciant, magis rari apud Aegyptios qui Coptice sciant: inter Laïcos ferme nulli: nec tamen idcirco desinunt Aegyptiace Liturgias celebrare suas, aut scripturas eadem lingua publice legere. Ita quoque Syri, quorum ipsi Sacerdotes nisi docti, Syram linguam vix intelligunt. Imo Nestorianis, qui non alia lingua in sacris utuntur singulare illud fuit, quod eam, ubicumque Ecclesias habuerunt in Perside, Tartaria, India et remotissimis regionibus, usurpaverunt, etsi plane ignotam et peregrinam, non alia ratione, quam quod antiquitus, sacras scripturas, et Officia ea lingua habuissent. Neque etiam omittenda est consuetudo propria Monasterio S. Macarii cujus meminit Abulbircat *ut in Liturgia Arabice nihil dicatur.* Cap. 29. *Leguntur deinde chartae*, ita scripturas vocant, *sectio scilicet ex Epistolis Pauli, alia ex Catholicis, tertia ex Actis quae Arabice explicabuntur ut plebi sensus illarum palam fiat.. excepto Monasterio S. Macarii ubi nihil quidquam Arabice legitur, ad hanc usque diem:* quod de Evangelio quidem dicit, sed de reliquis scripturis etiam est intelligendum; in quibus legendis idem observari solet atque in Evangelio.

Versio qua Coptitae utuntur est secundum Septuaginta.

Etiam et obiter illud observandum est Interpretationem Copticam ex qua lectiones desumuntur, factam esse ex Graecis exemplaribus septuaginta Interpretum, quae in Dioecesi Alexandrina semper in usu fuerunt: tantumque abest ut ex Origenis aliorumque laboribus profecerint, ea cum versionibus ex codice Hebraeo factis comparando, ut in vita Demetrii accusetur eo

nomine Origenes, quod *antiquas de Christo Prophetias evacuaverit; quod tandem ad Judaeos se transtulerit, postquam ab Episcopo suo excommunicatus est,* studium ejus ad discendam Hebraicam linguam, a quo satis laudari non poterat, tanquam apostasiam calumniati.

Versio Arabica quae in omnibus ferme codicibus adjuncta reperitur, ad Copticum facta credi potest, cum Graecam repraesentet, qua ratione melior est aliis quibuscumque Arabicis, quarum summa diversitas est. Nam cum multa exemplaria inter se comparantur, major omnino adhuc illa animadvertitur, quam statuit vir Clarissimus Edwardus Pocockius, et cum secutus Brianus Waltonus Editor Bibliorum Polyglottorum; et utriusque observationibus multas adjungere necesse erit, antequam illarum Arabicarum versionum vera Critice possit institui. Quippe omnes quibus Syri, Jacobitae, Melchitae, et Nestoriani utuntur, versionem continent ex Syriaca expressam, quae Hebraeum exemplar sequitur, et post Graecas, omnium videtur antiquissima. Etsi vero aliam Syri habent secundum Graecos codices, ejus tamen neque in Officiis Ecclesiasticis, neque inter Theologos usus est, nisi cum scripturas interpretando, diversis lectionibus suas expositiones illustrant. Alia est Arabica, facta ut dicitur, *κατὰ τοὺς* O, autore Haretho filio Senan; inter cujus diversa exemplaria tanta est tamque insignis dissimilitudo, ut conciliari non possint. Istius versionis usus non adeo communis est, sed haeret in quibusdam Melchitarum seu Graecorum Orthodoxorum Ecclesiis, ubi Graece sacra fiunt: tamen quantum adipisci potuimus, publice inter Officia non legitur, sed tantum privatim ab illis Christianis, qui Graecae linguae ignari, Arabicam vernaculam habent. Ea vero quam Coptitae usurpant melius omnino repraesentat Codicem Graecum, licet occurrant non pauca, in quibus neque satis Copticae versioni cum Graeca, neque Arabicae cum utraque conveniat. Sed haec vitia non tam in autores versionum, quam in librarios rejicienda sunt, quibus in Oriente familiare est immutare absque ratione et judicio quidquid describunt, si forte in aliis exemplaribus aliqua occurrat ipsis lectio, quae melior esse judicetur. Nec tamen dissimulandum Arabicam Scripturae versionem quae occurrit in optimis et antiquis codicibus, videri factam potius ex Graeca, quam ex Coptica: sed utraque ex Graeco exemplari expressa est. Omnes porro versiones Arabicae commune nihil habent cum ea quae primum Lutetiae in Bibliis Polyglottis, tum in Londinensibus edita est: et quod magis mirum, nulla est in Oriente Ecclesia, quae suam in talibus editionibus versionem Arabicam agnoscat. Quippe illa Pentateuchi interpolata est ex ea quam Rabbi Saadia Gaon, Aegyptius Fiumensis, in Judaeorum gratiam fecerat ex codice Hebraico. Ea saepius descripta et interpolata a Christianis adoptata est, non quidem ut ex ea lectiones in Ecclesiis fierent; sed ut privatim describeretur et legeretur, et talem codicem secutus est Gabriël Sionita Maronita, qui Parisinae editionis praeses fuit. Eam nonnulli emendasse et meliorem facere conati sunt ex comparatione aliquot diversorum exemplarium quae differentes illas versiones continerent, de quibus dictum mox a nobis est. Extat ipsius collationis specimen in Codice

De versionibus Arabicis.

Tom. VI.

Colbertino, ex quo editio procurata est, sed ad paucissima capita perducta est. In ea vero non modo praecipuas illas versiones, sed Samaritanis propriam aliam adhibuit, quisquis conferendi laborem suscepit. Ita ex tot versionum Arabicarum farragine natae sunt editiones Parisiensis et Londinensis, quarum nulla est inter Christianos Orientales autoritas, multo minor earum quae ab aliis Judaeis factae in Bibliothecis delitescunt, ut illa quae edita est ab Erpenio, Lugduni Batavorum, Pentateuchi Arabica interpretatio. Atque hae observationes versionem veteris Testamenti spectant, quae eodem modo Coptice et Arabice leguntur in Ecclesiis, apud Aegyptios.

Versiones Novi Testamenti.

De novo Testamento minor est difficultas, licet etiam nonnulla nondum dicta, circa illius versiones observari debeant. Coptica quae in Aegypto legitur, antiqua est, et quantum judicari potest, reliquas vetustate adaequat. Inter omnes Orientales Syriaca vetustissima creditur: Coptica aetate haud multum inferior est, non quod eam a Marco Evangelista factam existimemus, juxta popularem traditionem, sed quod ut superius observatum est, etiam ante pacatam per Constantinum Ecclesiam, lectas fuisse lingua vulgari, sacras Scripturas ab Antonio et aliis sanctis Anachoretis certissimum sit: neque minus certum, non potuisse aliter quam patria lingua legi, memoriaeque commendari, et in ore haberi ab illis hominibus qui Graece nesciebant; ut neque explicari ad populum e superiore loco, ab illis Episcopis, quibus Graecarum literarum non satis erat, ut nomen suum subscribere in Conciliis, aliter quam Aegyptiace possent. Igitur Coptica versio Muhamedana tempora aliquot saeculorum antiquitate superat: Arabica ejusdem versio, ea est quae legitur publice in Synaxibus, Coptitisque propria est. Syri tam Jacobitae, quam Nestoriani, non minus quam Melchitae aliam habent ex antiqua Syriaca versione factam, ex qua etiam Persica prodiit, eaque multiplex. Graecum codicem exprimentes Arabicae novi Testamenti versiones, sunt illae quae Melchitis potius quam aliis propriae sunt; pleraeque tamen ita interpolatae ex aliarum versionum comparatione, ut inter eas diversitates, Graecum exemplar primitivum agnosci non facile possit. Omnia vero quae huc usque de istis scripturae lectionibus dicta sunt, occasione Paulinarum Epistolarum, de reliquis libris et de Evangelii lectione sunt quoque intelligenda.

De interpretationibus in modum homiliarum.

Superest ut de *Tafassir* sive interpretationibus per Homiliarum modum, dicatur aliquid. Origo earum prima et simplicissima a sermonibus petenda est, quos post scripturarum lectionem sancti Patres, praesertim Episcopi, habebant ad populum, sumto ex iisdem Homiliae argumento. De ea communi omnium Ecclesiarum consuetudine extat Constitutio quam inter Canones Basilii Magni numerant, et quam refert Ebnassalus in Collectione sua cap. 12. *Cum absoluta fuerit lectio, Episcopus si adsit, verba faciet ad populum, interpretando caput quod modo lectum fuerit: Episcopo absente, Sacerdos peritus id faciet.* Postea quam vero rarior fuit apud Orientales doctrina, paucique id praestare poterant, versae sunt in vulgarem linguam breves Patrum Homiliae, vel potius Ἀπανθίσματα, ut Graeci vocant, quae post scripturas legerentur: tandem aliquae stylo simpliciori et magis ad populi

captum accommodatae conscriptae sunt, quales extant multae in variis Codicibus. Insignes hoc in genere sunt prae caeteris, quas ex Colbertina Bibliotheca nacti sumus in Epistolas et Evangelia de Circulo anni, in quibus non contemnenda doctrina, praesertim vero quae ad Ethicam Christianam pertinet, tum inculcata saepissime praecepta de necessitate confessionis peccatorum, et poenitentiae apud Sacerdotes faciendae; tum eximia multa testimonia circa fidem Eucharistiae. Patrum Homiliae quas eo loco legere solent, sunt ut plurimum ex Chrysostomo, Basilio, Gregorio Nysseno, Cyrillo et paucis aliis: multas adjungunt Severi Antiocheni, et ex recentioribus, Jacobi Serugensis, et Edesseni, quorum, quamvis Syriace scripserint, multa extant Arabice in Aegyptiacis Ecclesiis. Alias Severi Episcopi Achmoninae qui multa scripsit erudite, et ad communem utilitatem apposite.

Catholicon.

P. G. l. 18.

Ita vocantur apud Orientales Epistolae Jacobi, Petri, Joannis et Judae, quae Catholicae appellantur: quia ad omnes scriptae sunt, ex quibus unum volumen conficitur quod Catholicon dicitur. Itaque cum Theologi laudant aliquam ex istis Epistolis sententiam dicunt *Jacobus in Catholico, Petrus, etc.* Eam lectionem sequitur alia ex Actis Apostolorum.

Oratio Evangelii Sancti.

P. G. l. 31.

Ritus legendi Evangelii.

His quae superius exposuimus peractis, legitur Evangelium, juxta omnium Ecclesiarum consuetudinem, de qua haec Constitutio extat in Collectione Ebnassali. *Post Hymnos e Psalmis, legetur sanctum Evangelium a Sacerdote vel Diacono, omnibus interea stantibus et silentibus.* De caeremoniis vero quae ad hanc Liturgiae partem observandae sunt, fuse scribit Abusebah in Tractatu de scientia Ecclesiastica cap. 68. Ait autem prius recitari varias ad Deum orationes, quibus rogatur ut ita auditores disponat ad auribus et corde excipiendum sanctum Evangelium, ut illud opere exequi valeant. Id expresse significant orationes variae ante, vel post lectionem Evangelii in omnibus Liturgiis. Idem Autor subjungit postea dici Hymnos et Psalmos varios, secundum festorum diversitatem: tum ita prosequitur. *Circuit Sacerdos altare, et Diaconus simul progreditur cum Evangelio glorioso, et ex iis Clericis qui ad altare ministrant aliqui, cereos accensos praeferentes. Diaconus librum gestat, et cum descenderint de Sanctuario, populus canit,* Auditam fac mihi mane misericordiam tuam, quia in te speravi. *Diaconus secreto apud se dicit.* Notam fac mihi Domine viam, in qua ambulem. *Tum Evangelium gestans, defert illud, transiens per medium populum. Circuitus autem ille unicus, qui fit circa altare intra Sanctuarium, similitudo est circuitus Evangelii per universum orbem: circuitus illius peregrinatorii qui universam terram implevit. Paulo post Sacerdos Evangelii librum aperit,*

atque illum apertum altari imponit, in signum quod haec scriptura promanarit ex verbis Christi, qui super hoc ipsum altare ponitur. Et cap. 69. *Sacerdos advocat sacerdotes alios circumstantes, ut inspiciant verbum eo in libro exaratum, deque eo certiores sint, testesque fiant hunc librum apertum, esse vere Evangelium. Post ejus inspectionem, certamque agnitionem, osculabuntur librum apertum, ut osculo illius aperti, juxta sacerdotalem dignitatem suam, a Laïcis distinguantur. Postea si vult Sacerdos legere Evangelium, officium illud, ad ipsius ordinem pertinet, omnibus aliis exceptis: est enim e successoribus Apostolorum, qui Evangelium praedicaverunt. Si Sacerdos nolit ipse legere, potest Diacono permittere ut illud legat, qui ita ab aliis Diaconis distinguetur, manebitque cum singulari quadam praerogativa, appellabiturque Diaconus Evangelii. Tandem Evangelii lectio ex Ambone fiet, qui est sublimis, juxta illud quod ait Dominus,* quae in aure audistis praedicate super tecta. *Tectum enim est Ambon, quem ita Salvator designavit cum sit sublimis, instar tecti. Deinde postquam descenderit is qui Evangelium legit, et ejus interpres,* is scilicet qui illius versionem vulgarem legit, *perfecta scripturae lectione et interpretatione, accedent omnes Sacerdotes adstantes, et osculabuntur illud, ad fidei et certitudinis quam de eo habent testimonium, sicut in osculo primo factum est.* Tandem cap 70. *Deferet Subdiaconus librum Evangelii ad populum, involvetque illud velo sericeo, circumferetque per mediam multitudinem, ut omnes librum clausum osculentur, sequentes Sacerdotum exemplum in ejus veritate et certitudine approbanda.* De eodem ritu, ita Gabriel Patriarcha in Rituali. *Evangelium defertur primo circum altare, gestante illud Diacono, reliquis praecedentibus, cereosque gestantibus. Tum incensatur ter, dicitque Diaconus,* hoc est Evangelium Jesu Christi Filii Dei. *Postea accipit librum et ab altari progreditur: tunc Sacerdotes et Episcopi adstantes capita detegunt, baculosque deponunt, et venerantur Evangelium inclinatione capitis: deferturque cum pompa ad Ambonem, ubi praemissis aliquot precibus et acclamationibus, quae in Liturgia annotantur, legitur Coptice, et postea Arabice. Lectione completa, liber refertur ad sacerdotem, qui illud ter incensat, et manibus sustinens, osculandum singulis sacerdotibus praebet. Illi vero accedunt detecto capite, dimissisque baculis: postremo osculatur ipse, et Diacono reponendum tradit in locum suum.* In alio codice manuscripto, et in Regio recentiori caeremoniali legitur, sacerdotem dum incensat Evangelium dicere. *Adoro Evangelium filii Dei viri Domini nostri Jesu Christi.*

In eodem codice totus ille legendi Evangelii ritus accurate describitur, eodem ferme modo: nempe Sacerdos incensat Evangelium, deferente illud Diacono circum altare: postea descendit ad portam Sanctuarii, qua ad ambonem itur, ubi iterum incensat dicendo: *Adoro Evangelium D. N. Jesu Christi Filii Dei viri:* accipit librum ex manu Diaconi, conversusque ad Occidentem, osculandum illum praebet Sacerdotibus omnibus suo ordine: tum librum Diacono reddit, qui Evangelium legit, modo probe legere sciat; sin minus, legetur a Sacerdote. Finita lectione Sacerdos inclinabit se cum libro

coram altari: si adfuerit Episcopus, solus illum osculabitur: si nullus adsit, Sacerdotes. Tum iterum adoletur incensum, et Diacono dicente, *State cum timore*, subjungit Sacerdos, *In nomine Dei.* Iterum incensat Sacerdos dicente Diacono, *Εὐλόγησον*, *Benedic:* et dicit, *Initium Evangelii secundum Matthaeum*, *Marcum*, etc. *Lectio sancti Evangelii*, quae verba Graece dicuntur, ut annotatur in omnibus codicibus. *Ἀρχὴ εὐαγγελίου κατὰ Ματθαῖον, καὶ Μαρκόν, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην. Ἁγίου εὐαγγελίου ἀνάγνωσμα.* Sed verba mire corrupta sunt, ut Graeca omnia.

Tum adhuc incensat, et dicitur Coptice, *Verbum Evangelii D. N. J. C. filii Dei vivi, qui est usque in aeternum Dominus noster.* Incensat deinde Sacerdotes et dicit, *Beati oculi vestri quia vident, et aures vestrae quia audiunt. Digni efficiamur audire, et obedire faciendo Evangelium tuum sanctum per preces omnium sanctorum tuorum.* Tum ad locum Diaconorum conversus et thure dato dicit, *Adorate Evangelium Domini nostri Jesu Christi.* Postea stat ad latus altaris, usque dum finita fuerit lectio Evangelii Coptice: tuncque incensabit sicut prius: iterumque altare incensabit, cum interpres dicet: *Domini et Dei nostri:* tandem circumferetur Evangelium sicut prius, et dicentur orationes. Eadem ferme leguntur apud Abulbircat, quae iterum ejus verbis reponere necesse non est: observat tantum, Diaconum quando legit, vertere se ad Orientem: Sacerdotem qui ad altare stat, verti ad Occidentem. In antiqua Canonum diversorum Collectione notatur, pulsari campanas, ligneas nempe illas quarum in Oriente apud Christianos usus est. De lectione per Diaconum ita scribit Gabriel Patriarcha. *Legem nemo legebat nisi Sacerdos, aut Propheta: atque eapropter Patres constituerunt, ut Evangelium non legeretur nisi a Sacerdote, quod etiam apud omnes nationes fuit observatum. Jam vero usu receptum est ut illud legat Diaconus, atque interea stat Sacerdos, facie ad Occidentem conversa.*

Porro ex illis quae huc usque autorum ipsorum verbis exposita sunt, statim agnoscitur ritus ille quem Graeci appellant *Μικρὰν εἴσοδον.* Is est autem circumlatio Codicis Evangelici cum pompa, cereis et thure, procumbentibus interea, qui in Ecclesia sunt, coram codice, qui verba Christi continet. De ea videndum Graecorum Euchologium, et quae ad num. 74. notarum in Chrysostomi Liturgiam Goarius observavit, ut et Glossarium Graecobarbarum in voce *Εἴσοδος.*

Ritus ille respondet Graecorum μικρᾷ εἰσόδῳ.

Euchol. p. 124.

Quae porro ad posteriorem, istorumque temporum disciplinam circa Evangelii lectionem pertinent, ea tam accurate explicant rubricae codicis Regii, quas interpretatione nostra retulimus, ut adjici nihil queat. Qualis esset librorum Evangelii forma major, eorum praesertim qui ad altaria usurpantur, judicari potest ex inspectione talis codicis qui extat in Bibliotheca Regia majoribus literis scriptus in membrana cum figuris, manu Michaëlis Metropolitae Damiatensis, et oblatus Marco filio Zaraae, Patriarchae Alexandrino, qui ordinatus est an. Martyrum DCCCLXXX. Jesu Christi MCLXIV. Neque ut plerique alii codices, adjunctam habet e regione versionem Arabicam. Observandum quoque est consuetudinem fuisse in Ecclesia

Libri Evangeliorum.

Alexandrina, ut in publicis supplicationibus, cum crucibus, imaginibus, et thuribulis, deferrentur libri Evangeliorum, ut patet ex multis Historiae Patriarchalis locis.

P. 8. l. 15.

Memento Domine aquarum fluminis.

De Nilo.

In illis Orationibus quas Graeca Marci Liturgia continet circa lectionem Evangelii, magna cum Copticis similitudo statim agnoscitur, praesertim vero ritus *εἰςόδου*, seu delationis Evangelii. Quae vero sequuntur orationes pro diversis, eaedem quoque sunt in ea ipsa Liturgia, ut in Graeca Basilii Alexandrina; adeo ut satis appareat, non modo Jacobitas, sed Orthodoxos etiam, quorum prior fuit, singularem praeter alias Ecclesias consuetudinem habuisse, ut ante quam Oblatio inferretur, et Canon proprie dictus inciperet, diversae orationes fierent. Porro pro aquis Nili, certissima nota est, eam pertinuisse ad Aegypti Ecclesias. *Τὰ ποτάμια ὕδατα ἀνάγαγε ἐπὶ τὸ μέτρον αὐτῶν κατὰ τὴν σὴν χάριν. Fluviales aquas ad earum mensuram, tua gratia sursum elicito.* Ita legitur in Graeca Liturgia: aquae vero fluviales nullae aliae sunt praeter Niliacas, quas ad publicam utilitatem excrescere a Deo petitur. Brevem igitur illam orationem auxerunt Coptitae, et diversas ejus formas addiderunt. Cum enim ab exundatione Nili, qui *viridem Aegyptum nigra foecundat arena*, fertilitas, aut sterilitas pendeat, semper oratum apud Christianos Coptitas pro aquis Nili, utque olim sacerdotibus Aegyptiacis *Nilotica incrementa* sacra habebantur, ita Christiani vocant *Nilum benedictum.* Accuratissimi semper fuerunt Aegyptii in observanda accretione Nili, cujus mensura famosa extat prope Memphin, quam si Arabes sequimur, primus excogitavit et erexit Joseph Patriarcha, cum Aegyptum administraret: ea autem non semel refecta, puteum quemdam habet in quem Nili aqua per canalem derivatur. In medio columna est, per cubitos et digitos divisa, ad quam aestimatio fit, quantum creverit Nilus, aut decreverit. Olim dictus fuit puteus ille *Νειλομέτριον*: vocant Arabes דיר אלמקיאס *Dir el mekias*; mensurae locum. Descriptio illius, tum omnium quae ad caeremonias aperiendi canalis quem *Halige* vocant, et reliqua alia Nilum spectantia, optima reperitur in Itinerario primo Thevenoti junioris; et passim alibi. Apud Arabes Aegyptum incolentes praeter multos et varios de Nilo libros, unum prae caeteris commendant, qui dicitur *Tarich el Nil*, seu Historia Nili; in quo a primis eorum Imperii annis recensetur, quantum quoque anno creverit, quove die, et ad quantam mensuram, quaeque deinde fertilitas, aut sterilitas consecuta fuerit. In Historiis generalibus, quales sunt multae rerum Aegypti, ut sunt per annos digestae, ad finem singulorum incrementi Nilotici ratio redditur.

Solennes supplicationes pro ejus exundatione.

Certum porro, non modo in publicis privatisque precibus suis orasse Christianos pro exundatione Nili, verum etiam, si quando tardior eveniret, cogebantur processiones facere suo more, praesertim cum Muhamedanos suas supplicationes nullo successu facere contigisset. Tunc enim maxime

superstitiosa illa gens, omnes cujuscumque Religionis homines orare seorsim, suoque die jubebat. In Historia Patriarchali narratur Judaeos aliquando pecunia redemisse jus primarum supplicationum, rati ex diversis indiciis futuram mox inundationem, quae ideo ipsis honori foret, quasi ipsorum precibus impetrata: sed cum contra Nilus decrescere visus esset, non solum gravi mulcta damnati sunt, sed etiam interdictum, ne per multos dies precarentur. De publicis supplicationibus illius exundationis causa factis, aliquot exempla sunt in eadem Historia: superstitio deinde successit cujus testem tamen alium laudare non possumus, quam Makrizium Muhamedanum. Ait enim eam inter Christianos consuetudinem fuisse, ut arcam in qua continebatur digitus cujusdam Martyris, in aquam demitterent, existimantes non futuram exundationem, si id omitteretur. Anno tamen Hegirae DCCII. regnante Nasser, Muhamede filio Kelaoun ex Mamalukis, vetitum ne id fieret, quamvis instarent semper Christiani ut licentiam obtinerent: anno demum DCCLIII. J. C. MCCCLII. diruta Ecclesia, capsa cum reliquiis consumta est. Sed hujus moris vestigium nullum est in antiquioribus libris.

Hist. Patr. Alex. p. 229. 311. 482. 606.

Hist. Patr. Alex. p. 606. 610.

Makris Ann. Aeg. ad hunc annum.

Memento Domine Patrum et Fratrum qui obdormierunt.

P. 8. l. 26.

Orationis pro mortuis, eorumque inter Officia sacra commemorationis, perpetua communisque inter Orientales Christianos observatio est, eamque ad Apostolos referunt. Nam illis attribuunt Constitutionem illam ex Clementinis depromtam, quae extat in Collectione Ebnassali cap. 12. *Congregamini absque scandalo in Ecclesiis et legite scripturas sanctas, et orate super eos qui dormierunt sanctos, Martyres, aut fratres vestros credentes in Deum. Tum offerte Liturgiam Gratiarum actionis, corpus sanctum et sanguinem pretiosum Regis Christi,* Et sane nulla quacumque in Ecclesia Liturgia est, in qua pro mortuis oratio non fiat: quotidiana quoque officia nulla sunt, quae eorum commemoratione careant. Neque solum oratur pro illis, sed offertur sacrificium eorum causa, sepulturae ipso die, tum aliis. In illis quas modo laudavimus Constitutionibus: *Celebrabitis diem tertium cum Psalmis, et orationibus: septimo etiam agetis commemorationem vivorum et mortuorum: rursus finem mensis celebrabitis ad illorum dierum formam, tandemque anniversarium diem, in fine anni.* Praeter infinita testimonia quae ex Liturgiis, Euchologiis, et aliis officiis colligi possunt, extant integra officia exequiarum quas *Tageniz* vocant, quae nihil nisi tales orationes continent. In Historia Patriarchali ubique ferme mentio est Liturgiae celebratae pro defunctis Patriarchis, non solum in sepulturae die, sed in anniversario: imo communis erat dies, in quo omnium Patriarcharum memoria in Ecclesia Coptica celebrabatur. Ita apud Syros Jacobitas, Melchitas, Nestorianos: neque enim ulla unquam de hac disciplinae parte controversia fuit. Illud solum observari oportet, ipsos ita Sacrificium et preces offerre pro mortuis, ut non sicuti apud nos solet, immutetur totum quotidianum officium et aliud adhibeatur; sed Liturgiam diei convenientem ita celebrant, ut praeter lectiones quasdam ex scri-

Commemoratio mortuorum et oratio pro illis.

pluris, et orationes quae suis locis inseruntur, reliqua ex communi ipsius diei officio continentur. Ea occasio fuit nonnullis existimandi Missas illos non celebrare pro mortuis, quia qualem in Ecclesiis nostris, lugubrem apparatum nullum videbant. Orationes etsi pertineant ad petendam pro defunctis remissionem peccatorum, plus tamen Christianae spei de resurrectione et beatitudine, quam luctus et terroris offerre solent. Illud vero praecipue non sine admiratione in istis officiis ubique ferme animadvertitur, spem maximam resurrectionis, et liberationis a gehenna collocari in sanctificatione quam corpora fidelium contraxerunt, per susceptionem Eucharistiae. In Euchologio Jacobitico Syro. *Praesta Domine fili Dei, requiem et memoriam bonam mortuis, qui comederunt corpus tuum, et biberunt sanguinem tuum cum fide, dormitionemque acceperunt:* et postea. *Arrhabonem quippe vitae novae dedit Salvator noster fidelibus, transeundi de morte ad vitam, per corpus et sanguinem, quae beatitudinem conferent mortuis, qui illa perceperunt, et quorum beneficio suscitabuntur.* In officio Paschali. *Beati eritis o mortui in die resurrectionis, corpus enim vivum quod edistis, et sanguis propitiatorius quem bibistis, constituet vos ad dexteram.* In Liturgia quae in edito Romae Missali Syro, Xysti nomen, aliud, nec unum in manuscriptis praefert, tanquam ex persona Christiani dicitur: *Timebit ignis membra mea, quia repellet eum odor corporis et sanguinis Christi.* In alia Ioannis Barsusan. *Domine Jesu Christe qui es agnus sine macula pro nobis immolatus, ex quo epulati sumus, custodi corpora nostra quae corpori tuo sancto commista sunt, et obsigna labia nostra, quae sanguine tuo sancto peruncta sunt.* Nempe quia, ut in Liturgia Mathaei Pastoris et multis aliis orationibus legitur, *Eucharistia fermentum est vitae: pignusque beatae resurrectionis.* Severus Episcopus Aschmonin, idem explicat in Opusculo de Agno Paschali, dicens sanguinem Christi in Eucharistia perceptum, *signum esse super ostia spiritualia domus fidelium, quod cum vident Angeli exterminatores, fugiunt.* Nempe eadem omnino doctrina est quam paucis sed eximiis verbis Martyr Irenaeus complexus est: *corpora nostra percipientia Eucharistiam jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia.* Sed de Oratione pro mortuis alibi. Interea legi non inutiliter possunt, quae de hoc argumento commentario suo in Bibliothecam Syriacam Hebed Jesu inseruit Abrahamus Echellensis: quae auctiora reposuit in Eutychio vindicato adversus Joannem Seldenum, tum ejus in Professione Romana successor Faustus Naironus, in Evoplia Catholica, quae multa continet scitu dignissima: tum Officia exequiarum Coptica et Syriaca, et ex istis officium Syriace Romae editum, quod manuscriptis codicibus conforme est.

P. 9. l. 8.

Oratio veli.

Haec Oratio ita appellatur, quia dici solet cum Sacerdos ingreditur intra *Βῆμα*, sive solium altaris, circa quod velum praetenditur, apud Orientales, ut etiam apud Graecos; ne vulgi oculis sacra mysteria exponantur.

Videndum Glossarium in voce *καταπέτασμα*. Respondet haec oratio illi, quae in Chrysostomi Liturgia dicitur *πρώτη τῶν πιστῶν*, *Prima fidelium*: quia tunc soli *fideles*, hoc est Christiani qui mysteriorum participes esse poterant, in Ecclesia erant, ejectis Catechumenis et Poenitentibus. Aliam etiam titulus iste significationem habet, nam *καταπέτασμα* vocatur etiam velum illud, quod *εἰλητὸν* Graeci vocant, quo scilicet Discus et Calix simul teguntur, et Corporali Latinorum aliquatenus respondet, illius potissimum formae antiquae, quo et Patena et Calix tegebantur, quam Carthusiani retinuerunt. Tunc enim cum Oratio *τοῦ καταπετάσματος* pronunciatur, sacra munera, quae statim atque deposita in altari fuerant isto velo tegebantur, eo sublato Sacerdos detegebat: quod in Graecis Liturgiis dicitur *ἐξαπλοῖ τὸ εἰλητόν*.

Oratio pro Pace, etc.

P. 9. et 10.

Satis ex hujus orationis contextu apparet desumtam eam esse ex antiquo Ritu Alexandrino, quem Graeca repraesentat. Tota scilicet haec oratio Graece legitur et eodem ordine, paucis mutatis in Codice Regio: pro pace, pro Ecclesia, Rege, Principibus, Papa, hoc est Patriarcha Alexandrino, etc. *Τὸν βασιλέα* simpliciter nominat. In Marci Liturgia. *Τὴν βασιλείαν τοῦ δούλου σου ὃν ἐδικαίωσας βασιλεύειν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ γαληνότητι διαφύλαξον· τὴν ταπεινὰν καὶ ἐλεεινὴν, καὶ φιλόχριστον πόλιν ταύτην ῥῦσαι αὐτὴν ὁ Θεός, ἀφ' ἡμερῶν πονηρῶν*, etc. *Regnum servi tui quem in terra regnare justum censuisti, in pace et fortitudine, et justitia et tranquillitate conservato. Humilem et misericordem et Christi amantem civitatem istam, libera Domine a diebus malis.* Ita vertit interpres, non plane accurate: Neque enim, quantum judicare possumus, ad Christiana tempora haec oratio pertinet, sed ad infelicem jam Arabum dominorum tyrannidem. Quippe legitur in Liturgia Chrysostomi *ὑπὲρ σωτηρίας τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν. Pro salute piissimorum et a Deo custoditorum Imperatorum nostrorum:* et in Basiliana. *Μνήσθητι κύριε τῶν εὐσεβεστάτων καὶ πιστοτάτων ἡμῶν βασιλέων*: et in eo exemplari quod servatur in Bibliotheca Regia. *Ὑπὲρ σωτηρίας, κράτους, νίκης, καὶ διαμονῆς τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων. Pro salute, victoria, potentia, conservatione piissimorum et Christi amantium Imperatorum nostrorum:* quae formula quantum a Marci Graeca diversa sit, nemo non videt. Nam in primis verbis agnoscitur infidelem, non Christianum principem designari, cum de eo dicitur, *quem justo judicio tuo super hanc terram regnare voluisti.* Nihil hic ad laudem illius fidei, quae tamen nunquam omittitur, quoties de Christianis Imperatoribus verba fiunt. Accedit etiam sequentis orationis forma: nam de urbe sub Christianis Imperatoribus, liberam habente verae Religionis professionem, nunquam ista verba usurpantur; afflictae autem et sub Barbarica tyrannide gementi *ταπεινῆς καὶ ἐλεεινῆς*, *humilis et miserabilis* nomina maxime conveniunt; talis enim fuit tunc Alexandriae con-

Orationis pro Regibus formae diversae.

Euchol. p. 99.

ditio. Verum Christiani non destiterunt idcirco, orare pro Regibus, etiam infidelibus. In vita Dionysii Patr. Alexandrini de Gallo Imperatore scribitur, *cum occidisse Sacerdotes qui pro ejus salute Deum interpellabant.* In vita Zachariae LXIV. inducitur Jacobitarum Patriarcha Joannes, Romanum Imperatorem Melchitam, atque adeo secundum illius sectae praejudicia Haereticum, ita alloquens. *Domine Imperator, Deus imperium tuum et majestatem tuam conservet: norit autem ille me indesinenter orationes precesque facere pro imperio tuo potenti, sicut nobis scripturae sanctae praecipiunt,* Nec dissimilia in vita Cyrilli. Elias Hierosolymitanus et postea Nisibenus Metropolita Nestorianus, in Homilia de Nativitate Domini, *Regem et principem nostrum Deus in septis adyti muniti collocet.* In Euchologio Arabico Melchitarum, Fani Fortunae edito an. 1514. *Reges nostros fideles instrue armatura tua coelesti, et da illis victoriam de illorum hostibus.* Nempe Melchitae, qui diutius quam alii, multis in Provinciis sub Christianis principibus vixerunt, veterem quoque formulam servaverunt, qualis extat adhuc in Nestorianorum Liturgiis, ut orarent *pro Regibus fidelibus*, quae tamen ultima vox sublata est: quando periculum aliquod ab infidelibus timebatur. Itaque hoc loco orant Coptitae simpliciter, *pro Rege terrae*, sed ut in Orationibus sequentibus patet, servaverunt antiqui moris vestigia, dum orant *pro Regibus Orthodoxis*: quales sane non sunt Muhamedani: neque tales habentur apud Jacobitas alii, quam qui eorum haeresin profitentur. Non occurrit autem in commemorationibus Regum titulus ille frequenter, alibi quam in istis Liturgiis Jacobiticis, sed ut de Graecis mox observavimus, *piissimi, fidelissimique* appellantur Reges Christiani pro quibus orant, non *Orthodoxi.*

Per Reges Orthodoxos qui nam intelligendi.

In ea porro affectata appellatione est causa quaedam secretior, ad Jacobitas proprie pertinens. Nam a Marciani Imperatoris tempore, perturbata per eorum factiones Ecclesia, praesertim Aegyptiaca, omnes fere Imperatores Graecos infensissimos experti sunt, praeter eos qui haeresin defendebant; Zenonem et praecipue Anastasium, quos in Coelum ferunt, et in Kalendariis suis consignatos, ad annuam commemorationem habent. En homines a quibus Orthodoxi primum Reges, inter Orationes Ecclesiasticas appellati sunt, quamvis aliis in locis, praesertim in Diptycho, sub ea classe contineantur antiquiores Imperatores Constantinus, et Theodosius senior, quod eorum opera Nicaenum et Ephesinum Concilia Arii et Nestorii haereses condemnaverunt. Postea vero cum Arabes rerum potiti sunt, orandi pro Christianis Imperatoribus causa nulla erat, a quorum dominatione distracti erant, et quos ut Calchedonenses, Haereticorum loco habebant. Cum igitur pro Orthodoxis Regibus orationes reperiuntur inter Jacobitarum Aegyptiorum officia, duo designantur, Rex Aethiopiae et Rex Nubiae, qui ab eo ferme tempore quo Muhamedani Aegyptum subegerunt, ad Jacobiticam sectam translati, in ea huc usque perseveraverunt. Ambo quippe sedi Alexandrinae Jacobiticae subjecti, eam matrem agnoscunt, nec aliunde Metropolitas aut Episcopos accipiunt. Quocirca Orthodoxorum Regum titulus illis tribuitur ab autoribus Historiae Patriarchalis, Abuselah Armeno, et aliis. Eo autem no-

mine praecipue gloriantur Alexandrini Jacobitarum Patriarchae, quod soli in Muhamedanorum Imperio, Reges Christianos habeant suae sedis autoritati subjectos, qua dignitate carebat Antiochenus ejusdem sectae. Qui enim in vastissima illa dioecesi Christiani principes superfuerunt aliquando, aut ex Graecae Ecclesiae communione, aut ex Latinae post bella Transmarina fuerunt, quibus cum Jacobitis commune nihil unquam fuit. Nestoriani serius, cum apud Turcas et Cataios Religionem Christianam, sed sua haeresi infectam propagassent, habuerunt quoque more suo *fideles Reges* hoc est suae sectae, qualis fuit famosus ille Ungchanus, quem Presbyterum Joannem plerique fuisse volunt, is scilicet qui a Ginghizchano Mogolici Imperii fundatore, vita regnoque spoliatus est. Fuerunt alii quoque, ante et post Ginghizchanum Christiani in Tartaria principes, qui Hordis amplissimis imperarent; de quibus dicemus alibi.

Porro quamvis Christianae Religionis praecepta et exempla Jacobitae Aegyptii non minus in libris suis consignata habeant, de obedientia erga Principes etiam infideles, eamque metu et malis subacti Muhamedanis abjectissimam semper praestiterint, attamen hac in parte Christiani officii, dupliciter peccasse et quidem gravissime deprehenduntur. Primum quidem peccatum et in Christianis inexcusabile fuit petulantia et libido calumniandi Marcianum et Pulcheriam, de quibus, regum majestate insuper habita, multa mentiuntur, et conviciorum in eos plaustra effundunt. Omnia quae per scelus et seditionem a Dioscori sectatoribus et successoribus gesta sunt, probant et collaudant: tandem quod caput scelerum fuit, cum Arabes Aegyptum invaserunt, non modo Jacobitae reipublicae defuerunt, sed contra Imperiales praefectos, cum Amro et aliis hostium ducibus coitionem fecerunt, et excusso Christianorum principum legitimo dominio, Barbaris se tradiderunt. Haec non negant illorum meliores Historici, etiam Ecclesiastici, nam ex Eutychio et autoribus rerum Aegyptiacarum multis, discimus Coptitas omnes, sive nativos Aegyptios, quia plerique Jacobiticam sectam perdite tuebantur, ad Arabes statim defecisse, et Melchitas qui Graeci erant et Orthodoxi, ex illa defectione coactos fuisse ad deditionem faciendam. Haec fuit Haereticorum illorum adversus legitimos principes suos fides: majori vero adhuc scelere, cujus non unus aut alter insimulari poterant, sed tota Ecclesia Jacobitica, sub Patriarcharum suorum autoritate, Graecos Orthodoxos qui paucissimi et absque Episcopo remanserant, in extrema saepe pericula adduxerunt, calumniis suis eos apud gentem suspiciosissimam traducendo, quasi novas res in favorem Graecorum Imperatorum molirentur, quia in eadem religione erant. Neque meliores in hoc officii genere Melchitae fuerunt, quamvis minor esset fidei, aut prope nulla inter eos Francosque Hierosolymis regnantes diversitas, tamen cum eam urbem Salaheddinus obsessam teneret, nec obsidio ex voto omnino succederet, eam omittere cogitabat, nisi Melchita quidam, omnes suae religionis homines, simul cum Jacobitis conjuratione illigasset, qua Franci adeo perterriti sunt, ut statim deditionem fecerint. Tanta est haeresis et rebellionis affinitas.

Quid in Jacobitis culpandum circa obedientiam Principibus debitam.

Severus in Hist. Concil. Elmac. Hist. I. p. Ms. Tarich. Armeni Hist. Patr. Alex. p. 163.

Hamad Ispahanensis in vita Salaheddini.

Illorum nimia erga Muhamedanos principes adulatio.

Alterum caput in quo Orientales culpa non vacant, nimiam adulationem spectat, qua Muhamedanis Sultanis, praeter preces quas ex officio debebant, multa detulerunt, quae non licebant. Non modo publicas supplicationes coram ipsis faciebant, sed cum omni ornatu Ecclesiae, et sacris etiam vasis et Evangeliis ad Palatium ibant, praesertim in Patriarcharum inaugurationibus: multas causas Ecclesiasticas ad eorum tribunalia deferebant, tandemque eorum metu, non modo adversus Muhamedanam impietatem ne hiscere quidem audebant, sed etiam ipsum impostorem Muhamedem absque honoris praefatione non nominabant, et saepe laudibus prosequebantur, ut fecit inter alios Amrou Mathaei filius Nestorianus, qui illum magnopere commendat, quod *Idololatriam sustulerit, uniusque Dei cultum propagaverit.* In eo modum omnem excesserunt Nestoriani, in quorum libris Theologicis post scripturae testimonia, occurrunt petitae ex impurissimo Alcorani coeno autoritates, ut in Tractatu de Fide Christiana Eliae Metropolitae Nisibeni, postea Catholici: in aliis sectis tale quid non facile occurrit.

P. 11. l. 24.

Dicet populus Fidem Orthodoxam.

Symbolum recitatum olim Graece.

Ut apud Graecos *Πίστις*, ita apud Orientales *fidei* vocabulum, Symbolum Nicaenum in communi usu Ecclesiastico significat, quod Coptitae vocant, *Fidem Orthodoxam*. Hujus exemplaria Graece exarata, cum versione Arabica, ad antiquitatis memoriam, repraesentat Codex Canonum antiquus Bibliothecae Regiae. Apud Coptitas an olim Graece dictum fuerit potest dubitari; sed dudum est cum Arabice dicitur: suntque illius diversae versiones; nam antiquior et melior ex Graeco exemplari, quae passim extat in Euchologiis, et aliis libris Ecclesiasticis, facta est; aliae ex Syriaca versione, et quidem duplices, nam est discriminis nonnihil inter eam qua Nestoriani utuntur, et alias. Eo nomine ipsos vehementer exagitat Severus Episcopus Aschmonin, singulari opusculo adversus Ebn Obeid Metropolitam eorum Damascenum. Notat praecipue quod omittant haec verba *coeli et terrae:* legantque ita, *Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, Creatorem omnium visibilium et invisibilium.* Tum *et in unum Dominum filium Dei unigenitum, primogenitum omnis creaturae: ex patre natum ante saecula, non creatum.* Neque habent, *lumen de lumine*: addunt etiam post ea verba *et homo factus est, conceptus in ea et natus ex Virgine*: reliqua minoris momenti sunt. In eo autem Symbolo, ut olim Christiani omnes, ita sectae Orientales paucis syllabis exceptis conveniunt. Pariter etiam non modo inter se ipsae, sed cum Graecis consentiunt, in exagitanda additione a Latinis facta circa Spiritus Sancti processionem, per illa verba *qui ex patre filioque procedit.*

Ms. B. R.

Nestoriani singularem ejus versionem habebant.

De additione *filioque*.

Eam quippe additionem condemnant, non modo quasi temere factam, et absque legitima autoritate contra Constantinopolitani Concilii et aliorum definitionem, sed etiam quasi novum dogma contineat, de processione sancti

Spiritus a Patre et Filio, de qua nihil Symbolo adjectum velint: si quid alibi explicationis gratia addendum sit, nihil aliud quam scripturae verbis dicitur, *qui a patre procedit et a filio accipit*, ut in Liturgia Syriaca Dionysii: aut sicut in alia Jacobitis quoque propria Mathaei Pastoris. *Ipse a te, o Pater, ab aeterno procedit, et a filio tuo quae essentialia sunt accipit.* Illius igitur additionis causa, accusantur *Franci,* hoc est Latini a Severo Episcopo Aschmonin, et Ebnassalo Collectionis Principiorum fidei cap. 24. in quo adversus eos, contra hanc additionem disputat, ut Petrus Melichae Episcopus, de sectis: Paulus Seidae sive Sidonis in Tractatu de eodem argumento: Abulbircat duobus in locis, non modo ubi loquitur de sectarum differentia, sed in expositione Symboli, ut etiam Autor scientiae Ecclesiasticae. Cum vero multae ejusmodi expositiones extent in Codd. Mss. breves aliae, et quasi simplices Paraphrases, prolixiores aliae, vix ulla talem observationem adversus Latinos non habet. Neque ipsius symboli antiquum aliquod exemplar, aut recentius, cujus aliqua autoritas censeri possit, hanc additionem Latinorum more factam exhibet, nisi interpolatum manu recenti, ut sunt edita officia ad usum Maronitarum, ex quibus nulla adversus communem usum Orientalium testimonia duci possunt. Occurrunt enim codices aliquot non valde antiqui, sed sinceri, pro ipsis Maronitis scripti, diu postquam ad Ecclesiae Romanae unitatem redierunt, in quibus haec additio desideratur. In Euchologiis Melchitarum Arabicis Symbolum descriptum est, ut vulgo apud Graecos legitur: *et in Spiritum sanctum Dominum; vivificantem; qui e Patre procedit.* Ita quoque in ejusdem Euchologii Melchitarum Arabici editione Fanensi an. 1514. Ut in antiquissimo Syriaco Codice Mediceo Collectionis Canonum. De Nestorianis certum facit consensus codicum illorum qui preces continent, eos sequi pariter Graecam lectionem: ita quoque Coptitae. Nam in Codice qui *Theotokia* et diversas alias orationes Coptice et Arabice scriptas continet, Symbolum legitur absque additione, ut in aliquot aliis, tam antiquis quam recentioribus exemplaribus.

Temere igitur omnino Abrahamus Echellensis in Notis ad Praefationem Arabicam Nicaeni Concilii, in editione magna Parisiensi cum aliis ejus de hoc argumento opusculis recusam, scripsit. *Symbolum Nicaenum cum particula,* filioque, *expresse habetur in editione Coptitarum cujus extat exemplar in Bibliotheca Ill. viri D. Gilberti Gaulmini.* Temere, inquam, omnino, nam Codex Regius fuit olim Gaulmini, cujus omnes manuscripti in Regiam Bibliothecam translati sunt. Quod si ut idem Echellensis subjungit, habetur eadem additio in Maronitarum exemplaribus, emendata illa fuerunt procul dubio per recentiores manus, ut in editione Liturgiae Aethiopicae, post Novum Testamentum factum est, et in omnibus ferme libris aliis qui aut Romae, aut sub Romanorum Censorum oculis editi fuerunt. Nihil est enim certius, quam ignorari penitus illam additionem ab Ecclesiis, quae a Romana eam non acceperunt. Frustra etiam invocabuntur adversus hanc observationem indubitatam, testimonia quae postea adjungit Abrahamus, ex autoribus quos nemo praeter eum unquam aut vidit, aut appellavit, et quos re- Echellensis notatur.

centissimos esse dubitare non possumus. Unum habemus codicem ex quo excusari aliquatenus posse videretur, et is est Collectionis Canonum Coptitarum amplissimae, in quo legitur Symbolum, cum additione verborum, *filioque.* Verum annotat simul scriptor, illud esse secundum Francorum Codices; qua sola nota testatur, eadem verba a popularibus suis Christianis ignorari. Attamen licet ea sit Orientalium opinio, in sua traditione fundata, quod nihil Symbolo adjiciendum sit, ignorant tamen contentiosam illam omnem Graecorum posteriorum de hoc argumento Theologiam, breviterque admodum in ea versati sunt.

Morem recitandi in Liturgia Symboli, Orientales Nicaenis Patribus attribuunt.

Quamvis autem Symboli inter sacra mysteria recitatio non ab initio instituta fuerit, statim postquam ejus formula in Nicaeno Concilio stabilita est, communis tamen Orientalium traditio illum recitandi morem illis Patribus attribuit. Isa f. Zaraa Jacobita insignis Theologus, ita scribit in opusculo de Conciliis. *Praeceperunt CCCXVIII. Patres ut istud fidei Symbolum recitaretur in omni Liturgia et oratione, utque illud ediscerent viri et foeminae, juvenes et senes servi et omnes fideles, illudque memoria tenerent, ut ad stata orationum divinarum et vespertinarum tempora illud recitarent.* Ebnassalus in Canonum Collectione cap. 14. *Recitetur Symbolum fidei Catholicae in omni oratione:* alter quoque Ebnassalus in principiis fidei cap. 9. idem docet, ut etiam Severus opere de Synodis et Symbolo. Ebneltaib Nestorianus Tractatu de Incarnatione. *Patres qui fidei Orthodoxae Symbolum ediderunt, jussere ut illud memoriae mandaremus; utque illud in omni oratione et Liturgia recitaremus.* Ita omnes passim: neque enim in antiquis originibus Ecclesiasticis quidquam sciunt, praeter communem et disciplinae, quam oculis observant, conformem traditionem. Ita facile crediderunt recitatum fuisse Symbolum jam a Nicaenis temporibus, quia a Schismatum initiis aut circiter, talis erat Graecorum consuetudo. Theodorus lector anno DX. Timotheum Patriarcham statuisse scribit, ut per singulas Synaxes recitaretur: neque antiquiorum temporum autoritates certae suppetunt: nam quae ex falsis Decretalibus adducuntur, nullius momenti sunt. Petrum Gnapheum, Nicephorus recitationem Symboli instituisse scribit: et inde forte conjectura non inverisimilis duci potest, Haereticos prius incoepisse quam Orthodoxos. Nam Nicaenum Concilium semper in ore habent, quasi illorum novitatibus quidquam praesidii ab illo accederet. *Sane serius omnino et non nisi post annum M. XIV. sub Benedicto VIII. Romae coepit cantari Symbolum, et ideo nec in Ordine Romano, nec in priscis Sacramentorum codicibus, nec apud Amalarium, Alcuinum, Rabanum, Remigium, et alios qui ante praedictum annum Romanae Missae Ordinem explanarunt, ulla Symboli mentio reperitur, cum tamen multo ante in Hispania, Gallia et Germania cantaretur.* Verba sunt Cardinalis Bona, apud quem plura de hoc ritu legere quisque poterit, ut etiam apud Hugonem Menardum in Notis ad Sacramentale Gregorianum. Concilii Toletani III. an. D. LXXXIX. habiti Canon II. in re obscura lumen praeferre videtur maximum: *Ut per omnes Ecclesias Hispaniae vel Gallaeciae, secundum formam Ecclesiarum Orientalium, Concilii Constantinopolitani Symbolum fidei recitetur.* Jam igitur ante illam

Rerum Liturg. l. 2. c. 8.

aetatem certa erat et usque in Hispanias pervulgata Symboli recitatio, in Orientalibus Ecclesiis, neque noviter introducta. Non alia igitur origo quaerenda est inter Syros, Aegyptios, et alios qui ab Ecclesia recesserunt, quam imitatio consuetudinis Ecclesiasticae, neque postulandum ut Symbolum cum additione recitarent, quae facta nondum fuerat, cum ut omnes agnoscunt, in Hispania coeperit Priscillianistarum causa, et non nisi post aliquot saecula in Romanam Ecclesiam inducta fuerit.

Oratio osculi pacis.

P. 11. l. 33.

De osculo pacis.

Osculum sanctum, quod ex vetustissima Ecclesiarum consuetudine dare invicem Christiani inter sacra solent, Ἀσπασμὸς apud Graecos appellatur, quam vocem Coptitae, Arabesque, ut et multas alias retinuerunt: itaque titulus istius Orationis est in eorum exemplaribus *οουευχηηπασμός*. Neque solum ea utuntur quando Coptice scribunt, sed etiam Arabice. In Historia Patriarchali ad annum Martyrum CCCXXXIII. *quando adfuit tempus ἀσπασμοῦ* hoc est pacis. Nempe eam retinuerunt ex Paulinis Epistolis ubi non semel occurrit *Ἀσπάζεσθε ἀλλήλους, ἐν φιλήματι ἁγίῳ, salutate invicem in osculo sancto.* In Syriacis Liturgiis *Pax* tantum appellatur nempe שלמא, Arabice סלח, eodem sensu, ut etiam apud nos. Ritus ille ab omnibus Ecclesiis retinetur: cum aliqua differentia: nam Latino ritu juxta illam Innocentii III. sententiam Ep. I. *cum post omnia quae aperire non debeo*, inquit, hoc est post mysteriorum consecrationem *pax sit necessario indicenda.* Attamen etiam inter Latinos, Ambrosianus et Mozarabicus Ritus, osculum pacis ante consecrationem praescribunt. Nota sunt quae in Clementinis Constitutionibus occurrunt de antiquo illo ritu l. 8. c. 11. et Concilii Laodiceni can. 19. *ut tres a fidelibus orationes fiant, prima silentio, duae elata voce, tum pax detur.* Ex antiquis illis monumentis petita sunt quae habet Ebnassalus in Collectione Canonum cap. 12. *Diaconus stans cum Episcopo (aut Sacerdote) ad ministerium, edicet plebi, ut nullus inter se et fratrem suum dolum aut hypocrisin foveat: tum viri se invicem osculabuntur: mulieres vero alias mulieres osculabuntur, nec illis viri osculum dabunt.* Idem praescribit Abulbircat in Expositione Liturgiae, Gabriël Patriarcha et alii rituum interpretes. Illud etiam non praetereundum est, quod ex antiquitatis veneratione, Diaconus osculum pacis denuncians, adhuc populum Graece alloquitur dicens: *Ἀσπάζεσθε ἀλλήλους, ἐν φιλήματι ἁγίῳ*: quae verba leguntur apud Abulbircat, ut alibi. Ubi tamen observandum est Graecum exemplar editum Liturgiae D. Marci, hoc loco transpositione turbatum esse: sequitur quippe osculum pacis, Oratio *Προθέσεως*, de qua initio diximus. At ejus sensus et verba satis ostendunt, eam non suo loco esse positam, sed ad initium Liturgiae revocandam: neque minus turbatus ordo videtur, dum Symbolum in eadem Marci, osculo pacis subjungitur: nisi haec disciplinae diversitas locum aliquando apud Graecos Alexandrinos habuerit, de qua tamen

non liquet, aut suspicandi locus est. Verum haec difficultas facile solvitur: nam Orationes in codicem transcriptae, non omnes dicuntur, sed aliae atque aliae, pro temporum diversitate. Itaque et ista *Προθέσεως*, et aliae positae locis non suis, recitandae sunt juxta communem ordinem: neque diversi ritus indicia sunt.

Ritus diversi ad eam Liturgiae partem olim observati.

Eo autem Liturgiae loco, diversi ritus veteres proprium locum habebant, qui dudum non adscribuntur in Codicibus, quia obsoleverunt. Tunc enim significabat Diaconus: *Ne quis ex Catechumenis: ne quis ex Infidelibus: ne quis ex haereticis: ne quis contra quempiam, ne quis in hypocrisi*, et alia quae exprimuntur ultimo Constitutionum Apostolicarum libro, Jacoboque attribuuntur: quaeque leguntur in Marci Graeca, et aliis Liturgiis. In Copticis nullum jam istorum apparet vestigium: superest tamen obscurum aliquod in Liturgia Aethiopica, quae dicitur Domini nostri Jesu Christi, ubi circa Praefationis initium Diaconus dicit. *Si quis hypocrisin cogitavit intra cor suum, confiteatur: qui incidit in peccatum, ne obliviscatur illud, ut non oblivioni tradatur. Qui vitio aliquo mentis laborat, ne accedat: qui pollutus, qui impurus est, abeat.* Eo vero testimonio capi leve saltem indicium potest, has Diaconorum obnunciationes, quae antiquitus communes toti Ecclesiae fuerunt, in Aegyptiaca non omissas fuisse: verum cum a Muhamedanorum temporibus, maximum disciplina detrimentum ceperit, inseri codicibus desierunt, quae ex quotidiano usu sublata fuerant. Neque enim jam Catechumeni publici, multo minus poenitentes, ulli supererant. Hujus mutationis, antiquaeque pariter disciplinae testimonium insigne habetur in Jacobitarum Syrorum Nomocanone verbis Jacobi Edesseni. *Olim*, ait, *post scripturarum lectionem recitabatur oratio super audientes, et alta voce denunciabat Diaconus:* abite audientes: *atque ita transibant sub manu Episcoporum aut Sacerdotum: et abibant, simul etiam, Energumeni, Catechumeni, et Poenitentes, super quos oratio peculiaris recitabatur a Sacerdote, post admonitionem Diaconi: cumque benedictionem accepissent, exibant. Jam vero, cum haec sublata sint, post lectionem scripturarum dicitur Oratio Introïtus* (seu *εἰσόδου μεγάλης*: nam est, ut diximus, delatio donorum consecrandorum a Prothesi ad altare, quae ut apud Graecos ita et apud Syros non nisi post scripturas lectas perficitur: apud Coptitas, antea quam legantur) *deinde dicitur Symbolum fidei, quod ab omni populo pronunciatur. Sequuntur tres orationes, Pacis, impositionis manuum, et ablationis anaphorae, seu veli. Tum Sacerdos ter cruce signat populum dicens:* Charitas Dei Patris etc. *Deinde incipit Oblationem prius admonens et dicens* Sursum corda. Quam vero haec omnia Liturgiae huic nostrae conveniant, patet, simulque Syriacum ritum, aut Graecum, ab Aegyptiaco non differre, nisi in illis quae mutatio disciplinae omittere coegit, ut est Catechumenorum et Poenitentium dimissio.

Ms. Syr. Bib. Colb.

Benedictionis formula antiquissima.

Porro illa benedictio, *Charitas Dei Patris, gratia Filii, et communicatio Spiritus sancti* desumta est ex 2. ad Corinthios cap. 13. §. 13. quam esse *ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς μυστικῆς λειτουργίας προοίμιον, in omnibus Ecclesiis mysticae Liturgiae prooemium*, scribit Theodoretus ad Joannem

Theod. Ep. 146.

Oeconomum. Extat in omnibus Graecis et Orientalibus, Syris, Armenis; neque satis intelligere possumus, cur in hac Basilii Coptica hoc loco non reperiatur. Etsi enim multos optimaeque notae codices illius tractaverimus, in nullo a nobis observata est: neque in Aethiopico generali Canone qui ex ea expressus est. Sed nec illius meminit Abulbircat, dum singulas Liturgiae partes explicat, quae ratio cum aliis conjuncta, facit ut dubitanter affirmemus, benedictionem illam praetermissam esse in codice Basilianae Liturgiae. Attamen reperitur in Graeco Codice Regio Liturgiae Alexandrinae S. Basilii, ut in altera Gregorii. Ejusdem tituli Coptica eamdem habet et quidem Graece; ut etiam a Maronita Interprete observatum est, qui verba Graeca ad oram apposuit.

Notandum porro in codice Coptico, primam orationem osculi pacis eam esse quae ita incipit. *Deus magne et aeterne qui hominem absque vitio condidisti.* Ea vero in Cod. Gr. Regio ita se habet. *Ὁ Θεός, ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος, ὁ κτίσας ἐν ἀφθαρσίᾳ τὸν ἄνθρωπον.* Eam sequitur altera. *Superant omnem vim sermonis:* quam Codex idem repraesentat *Πᾶσαν ὑπερεκκύπτει τοῦ λόγου δύναμιν.* Sed in Graeco exemplari prima est, cujus hoc initium. *Κύριε ὁ Θεός, ὁ κτίσας ἡμᾶς, καὶ ἀγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην. Domine Deus qui creasti nos et adduxisti in vitam hanc:* dicitur autem in titulo, esse S. Basilii: atque ea ipsa legitur in Graeca vulgari Basilii Liturgia. In codice meo manuscripto Coptico-Arabico, duae aliae occurrunt: una titulo Joannis Bostreni in Coptico textu; at in Arabico qui est e regione dicitur sancti Joannis Chrysostomi. Incipit: *Deus Charitatis qui das cor unum.* Huic subjungitur alia Oratio pacis ad Patrem: *Deus omnium Domine, fac nos dignos hoc salutari, etc.* Quis sit iste Joannes Bostrenus huc usque agnoscere non potuimus. Bostra eadem urbs, quae ab Arabibus postmodum Basora appellata est; itaque illum eumdem esse non dubitamus qui alibi Joannes Basorensis dicitur, et cujus nomine extat Liturgia Syriaca, in codice Colbertino, ad usum Jacobitarum. Nam initio ejusdem occurrit statim haec oratio, cum levi tamen, et quae sententiam non interturbet, diversitate. Titulo מרי *Mar*, hoc est *Sancti* seu *Beati,* honestatur in codice Syriaco.

Hinc porro manifestum est id quod semper in memoria haberi oportet cum Orientalium ritus examini subjiciuntur, codices progressu temporis, ex descriptorum obscura diligentia, multas orationes quae primitus non extabant accepisse, ut ad arbitrium Sacerdotum dicerentur: et ex aliorum ignorantia titulos augustiores aliquando tulisse, qui deinde lectoribus fraudi fuerint. Ea oratione et altera breviori quae subjungitur, carent Regii codices melioris notae quam noster, qui non admodum antiquus est, ut non legebatur in Scaligerano; et aliis quos Maronitae Romae consuluerunt.

Anaphora sancti Basilii.

P. 12. l. 33.

Anaphora proprie dicta quid significet.

Titulus hic secundo loco repetitus, alio sensu accipiendus est quam initio Liturgiae, ubi integrum illius officium significat, hic vero secundam

Euchol. Goar. p. 136. primariamque simul illius partem, in qua oblatio fit donorum, eorumque consecratio et distributio, quae gratiarum actione concluditur. Ea propter ἀναφορὰ proprie appellatur, quia, ut in Missa Chrysostomi legitur, tunc ἀναφορὰ προςφέρεται, *Oblatio offertur:* et ut in Clementis Constitutionibus, est proprie tempus oblationis καιρὸς ἀναφορᾶς, quo appetente, portas claudi jubetur. Eo sensu etiam Προςφορὰ dicitur in Collectione Canonum saepius laudata. *Diaconus afferet aquam, lavabuntque Sacerdotes manus suas, et dicetur Προςφορά.* Ita haec officii pars Canoni nostro respondet, quod intelligendum tamen ea ratione, quam hujus commentarii initio exposuimus. Nam proprie loquendo, hic incipit Liturgia, cum reliquae orationes et caeremoniae ad hunc usque locum, προπαρασκευαστικαὶ censendae sint: atque ea fuit communis Expositorum Missae Romanae antiquiorum sententia. Florus Magister. *Antiqui autores ita sentiunt, Missam a praefatione incipere, praecedente lectione Apostolorum et Evangeliorum: praecedente nonnunquam etiam allocutione magistrorum, subjuncta quoque Symboli confessione, et oblatione populorum et initiata consecratione Sacramentorum.* Antiqua Expositio autoris anonymi. *Missa vocatur ab eo loco, ubi incipit Sacerdos Sacrificium Deo offerre, usque ad Ite Missa est.* In antiquissimis codicibus ante praefationem adscribitur titulus *Immolationis et Inlationis:* de qua Isidorus l. I. c. 15. *infertur illatio in sanctificatione oblationis*, In Missali Gothico et Gallicano. *Immolatio Missae.*

Cum igitur significatam rem habeamus ex communi omnium Ecclesiarum Orientalium Occidentaliumque disciplina, atque certum sit Oblationem hoc loco incipere, facile intelliguntur verba semi-graeca quae hoc loco Codices Coptici repraesentant, quaeque Arabes interpretes fefellerunt. Ita legitur προςφέρειν κατὰ τρόπον ἡμῶν. Στάθητε εἰς ἀνατολὰς βλέπετε: at versionis Arabicae talis est sensus. *Accedite o homines, state, ad Orientem, aspicite et respondete.* Maronita. *Accedite, sistite vos, et Orientem versus aspicite.* Nempe in Codice Scaligerano talis fuit Scriptura προςφερήματα στάθητε εἰς ἀνατολὰς βλέψατε. Sed haec sunt plane nihili. Itaque primo legendum προςφέρειν: quae vox titulus est sequentis officii quod πρoςφορὰν et ἀναφορὰν vocari dictum est: inde formata, quia paulo ante in Graecis Liturgiis legitur, πρόσχωμεν τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προςφέρειν, *attendamus ad sanctam oblationem in pace offerendam.* Hanc ultimam vocem ignari linguae Graecae facile pro προςφορᾷ acceperunt; idque eo certius asserimus, quod Arabes eam scribunt *Ebrosforin.* Ex voce προςφέρειν Arabes verterunt, quasi initium orationis foret תקדמו, quae est ambigua: significatque *accedite*, vel potius *offerte:* nullo etiam plane sensu. Neque enim Diaconus populum alloquitur, ad quem adhortatio accedendi vel offerendi, nulla ratione pertinet, quia nec accedunt ad altare Laïci, ut oblatas offerant: neque ipsi offerunt eas Deo per Sacrificium, nec inferunt ad altare ut eas Sacerdos consecret; sed haec sunt sacerdotalia munia. Neque etiam ad Sacerdotes aut Diaconos verba fiunt pro afferendis muneribus, jam enim facta est ἡ μεγάλη εἴςοδος, seu *munerum illatio:* multo minus ad sacerdo-

tem celebrantem. Nullum igitur illa vox sensum habet, alium quam designatum a nobis, nempe ut significet *Prosphoram* sive oblationem hic incipere.

Sequitur *μετά*, ut in Codice Scaligerano, in nostro, *κατὰ τρόπον ἡμῶν στάθητε. State juxta morem nostrum vel vestrum:* aut post *μετὰ* subintelligendum *φόβου*: *stemus decenter, stemus cum timore: εἰς ἀνατολὰς βλέψατε.* Haec, inquam, omnia sunt adhortationes ordinariae Diaconorum ante diversas orationes. Notantur autem vocibus tantum initialibus, ut in Graecis Syriacisque codicibus observatur. In omnibus vero Orientalibus Graecae multae ejusmodi voces occurrunt: aut initiales tantum, aut integrae, quae saepe molestiam insignem dederunt interpretibus, dum ex illis sensum continuum efficere nisi sunt: quod infeliciter praesertim tentavit Guido Fabricius Boderianus in versione Officii Baptismalis Severi Patriarchae Antiocheni, quem reclamantibus manuscriptis codicibus Alexandrinum appellavit: neque enim Syriacae linguae usus in sacris aliquando Alexandriae magis, quam Gothicae fuit. In Graeco Regio codice quae antiquitatis nota certa est, nihil occurrit, nisi quod Diaconus dicit *Στῶμεν καλῶς*.

Sursum corda, etc.

P. 13. l. 6.

Hoc loco incipit Praefationis, ut nostro more loquamur, antiquissimum et apud omnes Ecclesias receptum officium: nemini quippe in Ecclesiastica antiquitate vel leviter versato ignota sunt tam multa sanctorum Patrum testimonia, quae ad hanc hortationem manifeste referuntur. Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 5. Mystagogica. Chrysostomus multis locis ut hom. 2. et 18. in 2. ad Corinthios. Augustinus, de bono viduitatis cap. 16. de vera religione cap. 3. In expos. Psalmi 85. Epist. ad Dardanum et ad Probam; de bono perseverantiae cap. 13. §. 25. novae edit. ut et 53. et 346. tum alibi. Nihil porro frequentius apud sanctos Patres occurrit, quam ut ex notissima illa inter fideles adhortatione eos excitarent ad terrena despicienda, et cor in caelis habendum. Omnes igitur quotcumque extant, aut quarum memoria superest, Liturgiae, eamdem formulam repraesentant, non modo Orthodoxorum Graecae et Syriacae, sed Nestorianorum tres: Jacobitarum Syrorum triginta sex aut amplius, antiquae aut recentiores: Aegyptiacae tres, Graecae ritus Alexandrini totidem: Aethiopicae decem: Armenica: omnes tandem. Porro id singulare habent Aegyptiacae, quae antiquitatis nota certissima est, quod omnis illa adhortatio Graece dicitur, etiam ex quo totum officium lingua vernacula coepit celebrari. Orationes primae, et tota haec formula extant in Liturgiis Graecis, ex quibus desumtae sunt. Absurde igitur faciunt qui ex alio quam ex Graeco fonte illas interpretantur: ut Maronita qui *ἔλεος εἰρήνης*, et quae sequuntur, ita cum primis verbis conjunxit ut sensum confici existimaverit, sed omnino falsum. *Afferte misericordiam et pacem, et praeclaram venerationem:* aut ut ex alio codice ad marginem adposuit. *Po-*

Hujus formulae antiquus et generalis usus.

Euchol. Goar. p. Bona Lit. l. 2. c. 10. Menard. ad Sacr. Greg. p. 8.

pulus. *Misericordiam et pacem et Oblationem perfectam.* Ita quidem Arabes expresserunt, sed quos sequi non oportebat in errore tam manifesto: nam quae conjuncta sunt quasi sententiam efficerent, distingui oportuit, cum prima verba dicantur a Diacono: respondeat populus. *ἔλεος εἰρήνης, Θυσίαν αἰνέσεως. Misericordiam pacis, sacrificium laudis*, nempe quasi dicerent, ita, o Diacone, attenti sumus ad Oblationem, quae est misericordiae et pacis obtinendae efficax; laudisque Sacrificium: quod autem Arabes verterunt *Sacrificium perfectum*, ex vitiosa lectione *αἰνέσεως* factum, quod intellexerunt quasi esset *ἑνώσεως*. At si Graecarum Liturgiarum lectionem sequimur, plana faciliaque sunt omnia. Ita quoque dicendum de subjunctis particulis: *Ubi sunt mentes vestrae*: quem sensum unde acceperit interpres divinare non possumus: nam in codicibus aliis multis legitur. *Levate corda vestra:* quod idem esse ac *Sursum corda*, vel *Sursum cor,* ut saepe scribitur apud Augustinum, satis quisque intelligit. Tandem illa ultima periodus *Dignum et justum est*: quae a Sacerdote resumitur Praefationis initio, male vertitur *Dignus et justus,* quasi ad sequentia verba pertineret; quae in unam sententiam Interpres conjunxit, in hunc modum. *Dignus et justus est, qui permanet princeps,* etc. Cum procul dubio vertendum sit, *Dignum et justum est*, quae verba secundum rubricam ter repetuntur: et postea comma figendum; ut oratio a sequentibus verbis incipiatur. Quod vero ut apud Graecos et Latinos ab ea parte, Liturgia proprie dicta, sive oblatio incipiat, etiam ex Cophtitarum sententia, probat Historia Patriarchalis in vita Sanutii LII. in qua de Abrahamo viro primario qui ad eum conquirendum Misram seu Cahiram venerat, ita scribitur. *Ingressus est in Ecclesiam S. Sergii, in qua congregati erant; reperitque illos Liturgiam inchoantes dicebatque plebs: Dignum et justum est.* In codice Regio recentiori scribitur hic esse initium Liturgiae Basilii. In Rituali Gabriëlis Patriarchae notatur *Sacerdotem, quando pronunciat Sursum corda, ter facere signum crucis,* 1°. *super se ipsum,* 2°. *super Diaconos ad altare ministrantes*, 3°. *super populum.*

In Regio codice Graeco-Arabico hae formulae recte expressae sunt: at Arabs qui eas interpretatus est, aliis vocibus usus est quam qui Coptica verterunt. In Graeca Marci quaedam vocum diversitas: et mox ὁ *Ἱερεὺς ἄρχεται τῆς ἀναφορᾶς: Sacerdos oblationem seu illationem incipit*, quod in Graeca Regii *ἀρχὴ τῆς προσκομιδῆς*. Male Latinus interpres *elevationem inchoat.* Nam nunquam eo sensu accipitur vox *Ἀναφορά*, neque elevationi locus, ante consecrationem.

Ibid. l. 18.

Qui sedetis surgite.

Illa etiam verba Graece extant ex antiquitatis reverentia, in codicibus Aegyptiacis, ut et sequentia *ad Orientem adspicite*, et multa alia, quorum aliqua jam notavimus. Cum prolixissima sit celebratio Liturgiarum in Oriente, per intervalla sedere licet, at in certis orationibus stare admonentur omnes, ex

vetusta consuetudine; nam olim stantes et expansis manibus orabant Christiani, ut ex multis monumentis apparet quae passim Romae extant in Martyrum caemeteriis, quorum multa typis descripta sunt in Roma subterranea. Ea ratione vetitum est Apostolicis et aliis antiquis canonibus, ne Dominicis et toto Paschali tempore genua flecterentur. De veteri more ad Orientem aspiciendi inter orandum, testatur Basilius de Spiritu sancto, atque illum inter traditiones non scriptas recenset. Autor Quaestionum ad Orthodoxos inter opera Justini quaest. 118. Tertullianus in Apologetico. Aug. l. 1°. de sermone Domini in monte, *cum ad Orationes stamus, ad Orientem convertimur:* praeter recentiores innumeros, totamque utriusque Ecclesiae traditionem. Vid. Hugonis Menardi notas ad Librum Sacramentorum S. Gregorii. Adde Liturgias veteres Graecas omnes, Jacobi, Basilii, Chrysostomi, Marci, et Orientales cujuscumque linguae. De eo ritu Ebnassalus in Collectione principiorum fidei cap. 13. et Jahia sive Joannes filius Isa Girjanensis ab eo laudatus, Abulfedail Ebnassalus praedicti frater in Canonum Collectione cap. 15. Autores anonymi varii, Abulbircat, Abusebah Tractatu de scientia Ecclesiastica, Amrus Mathaei filius Nestorianus, qui fusius de hoc argumento tractat. Originem vero repetit usus orandi ad Orientem, ab Adamo, qui paradiso pulsus, cum sub vesperam pararet se ad orationem, vidit ad Orientem circa locum paradisi, lucem magnam. Patriarchas deinde morem hunc servasse scribit, postea Apostolos: omnia altaria etiam antiquissima Antiochiae et Modaïnae ad Orientem versa fuisse. Ea porro qualiacumque sint reperiuntur passim in libris Orientalibus; sed Nestorianus autor plus adhuc operae impendit, quia cum vulgo Nestoriani se Christianos Orientales appellari velint, ad suae sectae dignitatem pertinere arbitratus est omnia quae ad Orientis honorem spectare viderentur.

P. 68. et seq.

Sanctus, Sanctus, Sanctus.

P. 13. l. 25.

De hymno ter Sanctus.

Hymnus notissimus qui in omnibus Ecclesiis hoc loco canitur, et quem Graeci ἐπινίκιον appellant, ut Arabes etiam, eodem sensu. Nam ut Goario et aliis observatum, quatuor hymnos Graeci distinguunt, Angelicum, Cherubicum, Trisagium et illum Triumphalem. Illos, cum accuratius loquuntur, distinguunt: ita ut Angelicus sit *Gloria in excelsis:* Cherubicus, qui habetur in Euchologio p. 106. incipitque ab illis verbis Οἱ τὰ χερουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες. *Qui Cherubin mystice repraesentant*: Trisagius is proprie sit, qui ita concipitur, *Sanctus Deus, Sanctus fortis, etc.* Triumphalis vero, is in quo explicando sumus. Attamen, ut ipse Goarius agnoscit, non tam certa est illa distinctio, quin etiam hymnus ἐπινίκιος, et Angelicus et Cherubicus, imo et τρισάγιος appelletur a probatissimis scriptoribus. Eam sententiam confirmat multis autorum testimoniis Carolus Fraxineus Cangius in Glossario Graeco-Barbaro, voce Ὕμνος. Imo et Seraphicus appellatur sive

Ἡ ἐκ τῶν σεραφὶμ θεολογία a Cyrillo Hierosolymitano et *τρισάγιος τῶν σεραφὶμ ὕμνος* ab Aretha in cap. 1. Apocalypseos. De eo videndi Germanus Patriarcha, Cabasilas, Symeon Thessalonicensis, Goarius in Notis ad Euchologium et Menardus ad Sacramentarium Gregorii. Sed haec Graecos spectant, Syri tam Jacobitae, quam Nestoriani et Melchitae, Coptitae, et Orientales tandem omnes, duos tantum hymnos seu *sanctificationes*, ut vocant, agnoscunt, istum qui simpliciter *Sanctus* dicitur a prima voce, et *Trisagium* proprie dictum. Cherubicum non habent: *Gloria in excelsis*, non alibi quam in precibus extra Liturgiam, recitare solent. Alium vero qui proprie *Τρισάγιος* appellatur, dicunt Syri ante praefationem; quidam non nisi post lectum Evangelium. In officio Coptico, ex quo excerpsimus omnia ferme disciplinae capita, quae in aliis codicibus non reperiuntur, praeceptum reperimus, ut ille hymnus dicatur ante Orationem, quam proxime sequitur Evangelii lectio. In ea vero disciplina sequuntur eam quam Marci Graeca Liturgia praescribit. Nam ante Evangelium lectum, statim atque Sacerdos pronunciavit Orationem, quae idcirco Trisagii appellatur; (ea vero sequitur *Εἴσοδον* Evangelii seu solennem ejus illationem) dicitur *sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.* In Copticis exemplaribus vulgo non assignatur hic Hymnus. Cum vero duo illi hymni ter sanctum contineant, de utroque ad hunc locum dicere distulimus.

Cyr. Cath. Myst. 5.
Euchol. p. 135.
Menard p. 10. et seq.

De primo quidem observandum, antiquum illum omnino esse, atque si non illum ipsum, saltem ejus vestigia apparere in vetustis Judaeorum precibus, quarum, ut eruditi sciunt, summa vetustas est, et si paucas excipimus, reliquae e veteri Synagoga acceptae sunt, adeo ut cum primis Christianorum precibus aliquam habere queant affinitatem. Ista igitur *Δοξολογία* similis est alteri quam in Judaïcis Ritualibus legimus. *Angeli omnes aperiunt ora sua in sanctitate et puritate, cantico et hymno benedicunt, laudant, extollunt, sanctificant, fortitudinemque et imperium tribuunt nomini Dei, regis magni, potentis, terribilis, sancti illius. Omnes in se jugum regni coelorum suscipiunt, unus ab altero: dantque potestatem sibi invicem sanctificandi factorem suum, tranquillo spiritu, labio puro, et voluptate sancta: omnes unius instar respondent, cum terrore et cum timore dicunt: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus exercituum; plena est omnis terra gloria ejus.* Hunc porro hymnum *Ἐπινίκιον*, non modo in Liturgia, Christiani Orientales ad hunc locum recitant, sed etiam in quotidianis precibus quae Euchologio continentur, tam secundum codices manuscriptos quam secundum antiquam editionem Fanensem, ubi ita legitur. *Sex aliis instructi, labiis incorporeis indesinenter loquuntur, offeruntque tibi laudem ter repetitam: et nos in terra constituti offerimus tibi gloriam et dicimus, sanctus etc.* Cum vero omnes illae formulae in unam eamdemque sententiam conspirent: ut in Graecis, ita in Aegyptiacis, sed maxime in Syriacis Liturgiis magna est illarum, quoad verba orationisque elegantiam, varietas; et recentiores autores in illis maxime locis amant rhetoricari.

Horol. Arab. Fani editum 1514.

De Trisagio proprie dicto pauca jam observanda sunt. Hymnus ita Graece se habet Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.* Illius originem Graeci autores omnes referunt ad Procli Constantinopolitani Patriarchae tempora, cum scilicet, urbe magno terrae motu concussa, puer in sublime raptus, illum edoctus est, omnemque plebem cum canere hortatus est, atque ita calamitati finis fuit. Ita Jobius apud Photium, Joannes Damascenus Theophanes, et omnes ferme recentiores, tum historici, tum rituum interpretes. Illorum testimonia et quaecumque ferme de Trisagio dici possunt, compendio explicavit vir Clarissimus in suo Glossario. Hymno, cujus simplex haec primum forma fuit, Petrus Gnapheus Antiochenus Episcopus addidit haec verba *qui crucifixus es pro nobis:* quae cum memoriae plebis mandata supprimere difficile foret, Calandion Orthodoxus, ut ea ad sententiam innoxiam reduceret, haec adjunxit Χριστὲ βασιλεῦ, *Christe rex*, ut ad Christum referrentur: sed reclamavit semper adversus pium Calandionis, Ephraemii (qui de his apud Photium multa notatu digna refert,) aliorumque Orthodoxorum consilium, factio Gnaphei sequax. Ita factum, ut Monophysitae tanquam communi tessera, hoc hymno per Gnapheum corrupto, non alio uterentur. Extant de hoc argumento aliquot insignes Epistolae Felicis III. Romani, Acacii Constantinopolitani, Quintiani Acullianarum, Justini Episcopi in Sicilia, Asclepiadis Trallium, Antheonis Arsinoes, Fausti Apolloniadis, Pamphili Abydorum, de quibus varia sunt doctorum virorum judicia. Anastasius Imperator quem Jacobitae ob partium suarum studium, quasi novum Constantinum venerantur, additionis Gnaphei acerrimus defensor fuit, ut ex Theophane, Cyrillo Scythopolitano in vita S. Sabae, Marcellino Comite, Victore Tononensi et aliis observavit Cangius, qui pariter ex Graecis autoribus probat eam additionem a Monophysitis conservatam fuisse; quod ut istorum autoritate, quantum opus erat, probavit, de Jacobitis eorum successoribus, idem omnino statuendum est. Sed de illis videndae sunt praefatio et notae doctissimi P. Michaëlis Lequien qui omnia quae apud Graecos autores referuntur de hoc argumento, accurate explicavit.

De Trisagio.

Cod. 222. L. 3. de fide Orth. et Opusculo de Trisagio. n. ed. T. I. p. 480.

Vit. S. Sabae. c. 32.

In Euchologiis Melchitarum manuscriptis et in eo quod Fani editum fuit, hymnus absque illa additione reperitur, sicut Orthodoxa ab initio illum recitavit Ecclesia. Ita et in Nestorianorum sacris officiis, eumque purum et absque tali lacinia refert Amrus Mathaei filius. *Alia*, inquit, *oratio, est hymnus trium verborum, aut tripartitus, qui auditus fuit in sanctuario Ecclesiae majoris Constantinopoli ex ore Angeli, quando accidit continuus per quadraginta dies terrae motus, qui conquievit statim atque magna voce cani hymnus coeptus est. Is autem ita habet: Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.* Jacobitae porro cujusdam manu ad marginem adjunctum est, *qui crucifixus es pro nobis.* Et sane Jacobitae, Syri et Aegyptii aliter eum non recitant, nisi cum additione illa antiqua et breviori, vel cum ampliori, et quae ad eamdem sententiam explicandam adhiberi potest, paraphrasi, cujus etiam non una forma est. In Euchologio Coptico.

Quomodo recitetur a Jacobitis.

Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis; qui natus es de Virgine, miserere nobis. Qui crucifixus es pro nobis, miserere nobis, qui surrexisti a mortuis et adscendisti in caelum, miserere nobis: Et ut in alio Codice quo Theotokia continentur: *Sanctus Deus, sanctus fortis, etc.* ad singulas illas additiones repetitur.

Illius diversae paraphrases, et explicationes.

Cod. 228.

Aliae diversaeque ejusdem paraphrases occurrunt in Jacobitarum Syrorum libris Ecclesiasticis, ex quibus intelligi volunt, hymnum totum ad Christum referri; quod si fieret, carere illum omni pravae doctrinae suspicione judicavit olim Calandion Antiochenus, qui *Christe Rex* initio addi jusserat: et postea ejus successor, fideique imitator Ephraemius, qui in suis excerptis apud Photium, (nam liber ipsius intercidit,) Orientales qui hymnum ad Christum referendum certis verbis determinant, ab omni erroris suspicione absolvit. In eadem prorsus sententia sunt Theologi Jacobitae qui de eodem hymno scripserunt, Dionysius Barsalibi Amidae Metropolita, in Commentario ad Jacobi Liturgiam, et in Apologia adversus Calchedonenses, seu Orthodoxos. *Dicimus*, inquit, *ad illum* (Christum) Sanctus Deus, *quia licet pauper factus sit cum incarnatus est, non est tamen immutatus, sed eo ipso quo incarnatus est, Deum esse se ostendit. Cum dicimus* Sanctus fortis, *intelligimus Deum Verbum, qui carnem accipiendo pro nobis, infirmus apparuit, fortem esse duplici ratione: et quia mansit impassibilis, et quia satanam dericit. Cum dicimus* Sanctus immortalis, *laudamus Verbum, quia post incarnationem et pugnam cum morte, mansit immortale quatenus Deus: Tandem addendo* qui crucifixus es pro nobis, *gratias ipsi agimus, quod ad crucem et mortem in carne perferendam, nostri causa devenerit.* Sed fusius de hoc argumento scripsit Abu Raitha Takritensis in opere singulari, ubi inter alia haec leguntur. *Cum Nestoriani et Melchitae audiunt a nobis hymnum quem ter dicimus, Sanctus Deus: sanctus fortis: sanctus immortalis, qui crucifixus es pro nobis, miserere nobis; extollunt voces suas adversum nos, nosque sectae Jacobiticae Orthodoxae sequaces graviter insectantur. Verum faciunt id immerito, dum opinantur, quod sanctus Deus, cadat in Patrem: sanctus fortis, cadat in Filium: sanctus immortalis, cadat in spiritum sanctum. Cum vero ea diximus verba, concludimusque per crucis commemorationem, existimant illa ultima referre nos ad Trinitatem sanctam. Verum res non ita se habet, quemadmodum judicant, neque vera est illorum adversus nos criminatio. Hujus autem hymni haec interpretatio est. Sanctus Deus qui incarnatus es pro nobis absque immutatione, permanens in statu divinitatis tuae: sanctus fortis qui ostendisti quam magna potestas tua esset, exhibendo infirmitatem. Sanctus immortalis qui crucifixus es propter nos; qui mortem volens suscepisti, et sustinuisti eam in corpore tuo super crucem: mortuus visus, nec tamen moreris, miserere nobis. Respondemus igitur, quantum ad opinionem illam quam de nobis habent, nos talem blasphemiam non credere, neque vel cogitando ad eam inclinare. Verum eo hymno laudamus unam trium personarum divinarum, Deum Verbum incarnatum et hominem factum propter nos, absque immutatione, aut alteratione a divinitate sua, aut divi-*

sione, quae cadat in eum qui pro nobis crucifixus est. Eamdem prorsus explicationem afferunt autor Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat, et omnes tandem qui de Trisagio scripserunt Jacobitarum Theologi, quos Ephraemio judice excusare facile foret, nisi novitati importunae pertinacia accessisset in retinenda additione, quae sola sua novitate Ecclesiam conturbaverat. Verum quamvis culpa non careant, absunt tamen a Patripassianorum haeresi, de qua vulgo a nostris autoribus postulantur.

Hoc est enim corpus meum, etc.

P. 14. l. 31.

Praefationis expositio.

Orationis, quae a Sacerdote post hymnum triumphalem a plebe dictum pronunciatur, communis est in omnibus Officiis forma: nisi quod in antiquis brevior, in aliis aliquanto prolixior est. Omnium sententia eadem, nempe beneficiorum Dei erga humanum genus enumeratio a creatione: tum ex caritate, qua post Adami lapsum homines a perditione revocavit, mittendo Patriarchas, et Prophetas et legem dando: tandemque per Incarnationem unigeniti filii sui, totamque ejus in terris dispensationem, mortemque salutarem, liberando a servitute diaboli. Cum vero ante passionem, Christus Sacramentum corporis et sanguinis instituerit, jusseritque Apostolis et per eos Ecclesiis omnibus, ut illud in sui memoriam celebraretur, ab illorum usque temporibus, Ecclesiasticae disciplinae perpetua lex fuit, ut ejusdem institutionis memoria repeteretur, et eadem ipsa verba adhiberentur quibus in ultima coena Christus corpus suum et sanguinem discipulis tradens, usus fuerat. Quippe Liturgia vetus nulla verbis illis caruit, quae, ut illa Dei *crescite et multiplicamini* initio rerum creatarum prolata, huc usque operantur, ita quotidie a sacerdotibus prolata, producunt efficaciter id quod significant; ut Chrysostomus scripsit, pie juxta et eleganter. Omnes igitur illarum Orationum formulae de divinis beneficiis sunt, deque ultimo illo passionis, et sacramenti instituti, ad peccatorum remissionem, vitamque aeternam praestandam. Haec vero omnia in hac Coptica Liturgia referuntur oratione continua, ut apud plerosque Orientales, qui preces varias pro vivis et mortuis, sanctorumque commemorationes non interponunt; sed differunt usque ad Invocationem Spiritus sancti. In tertia tamen Liturgia quae Cyrilli dicitur, inseruntur ante pronunciationem verborum Christi orationes multae pro diversis, quod etiam observatur in Liturgiis Nestorianorum. Idem observatur in Graeca Marci, in qua paucis verbis post hymnum triumphalem ad sacrorum Christi verborum pronunciationem pergitur.

Verba Christi quomodo pronunciantur.

Ea autem alta voce dicuntur a Sacerdote, ut populus audiat: et assensum fidemque suam testetur, ut facit dicendo et quidem Graece, quod majoris antiquitatis indicium est, *Πιστεύομεν*, *Credimus.* Ad singulas quoque orationis partes acclamatur, *Amen;* ut ex rubrica, quam ex Codice Regio transtulimus, manifestum est. Ea vero acclamatio assensum fidei religiosum exprimit, circa omnia quae ex Evangelica historia mox proferuntur,

tandemque Sacerdos pronunciat haec sacra verba. *Hoc est enim corpus meum, quod pro vobis frangitur et pro multis datur in remissionem peccatorum, hoc facite in meam commemorationem.* Graeca Marci *Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον καὶ διαδιδόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Hoc est enim corpus meum, quod pro vobis frangitur, et datur in remissionem peccatorum.* Illud *enim*, ut formulam per partes explicemus, non habet Liturgia quae subjungitur Clementinis Constitutionibus: non Jacobi, non Basilii tam vulgaris, quam Alexandrina. Sed Coptica vocem ipsam Graecam habet, quae in illam alteram linguam migravit *Φαῖ γὰρ πεπάσωμα*: Syri, quorum primaria Liturgia ex Jacobi Graeca expressa est, *γὰρ* non habent, etsi in Syra non minus quam in Aegyptiaca lingua usurpatum. Verum in omnibus manuscriptis atque inter alios, membranaceo uno vetusto Colbertino, legitur: *Hoc est corpus meum quod pro vobis et pro multis frangitur et datur in remissionem peccatorum et vitam aeternam.* Ita quoque in Gregorii Liturgia Coptica, in Aethiopicis et in multis Syriacis. Nempe illis verbis fractio corporis Christi in Eucharistia, fractionem ejus, lacerationemque in passione significat, quae per panis Eucharistici divisionem repraesentatur. Unde non solum vox *κλώμενον* occurrit, sed et alia *θρυπτόμενον*, quae utrumque sensum complectitur.

Omnes porro, quas unquam videre licuit, Liturgiae, quacumque lingua, formam verborum Christi eo ferme modo, quo haec Basiliana, exhibent: neque ulla simpliciter Latinam refert, nisi recentiores et reformatae. Qui vero aliquando existimaverunt periculum aliquod in diversis ab ea formulis delitescere, dubitarique posse de verborum Christi efficacia, si quid adderetur vel minueretur, atque ea ratione formas mutandas censuerunt, fecerunt id, quantum perspicere potuimus, privato judicio suo, non legitima Pontificum autoritate. Quis enim unquam dubitavit de efficacia et integritate formae, quam Liturgiae Basilii, Chrysostomique continent, quamque Ecclesiae Graecae omnes per multa saecula, cum Orientalium et Occidentalium summa concordia foret, ad altaria usurpaverunt, cum vigeret inter omnes arctissima communio.

De adjuncto *Amen* et illius significatione.

Est autem aliqua circa illam acclamationem populi in Codicibus differentia: Codices enim antiqui *Amen* habent, nihil praeterea; ut etiam recentiores non pauci. Regius qui cum caeremoniis omnibus accuratissime descriptus est, habet haec verba: *Hoc vere ita est.* Quae pariter recitanda praescribuntur, post calicis benedictionem. Inde quaestio nascitur de illorum sensu, qui duplex esse potest. Primus ut ad historiam institutionis sacramenti referantur, de qua particulatim per *Amen* pronunciatum, testentur credere se Coptitae, facta esse a Christo omnia, quae Sacerdos recitavit; atque ita agnoscere se, Christum panem accepisse, benedixisse, fregisse, et corpus suum fecisse, Apostolisque suis distribuisse dicendo: *Hoc est corpus meum.* Ita haec verba explicavit autor scientiae Ecclesiasticae. *Dicet populus,* Credimus, confitemur et laudamus. *Idem est ac si diceretur, firmissime tenemus, certi sumus et confitemur quidquid modo dixisti, o Sacerdos, de historia*

Evangelica quam recitasti nobis, nempe quod Christus acceperit panem in manus suas, etc. Et sane quae huic opinioni faveant rationes multae sunt. Nam ut confessio ad veritatem corporis Christi in altari jam praesentis referatur, necesse non est ad singula quae Christus in sacramento instituendo fecit immorari, et *Amen* inclamare: neque duplex esse videtur in eadem Liturgia fidei de Eucharistia confessio. Ea autem quae proprie ita appellatur, et quae dicitur ante communionem, talis est tamque perspicua, ut alteram non desideret.

Eo igitur inclinare videntur omnia rationum momenta, ut acclamatio τοῦ *Amen* magis pertineat ad agnoscendam veritatem eorum, quae ex Evangelica historia Sacerdos pronunciavit circa institutionem sacramenti, quam ad singularem de veritate corporis et sanguinis Christi confessionem. Obstat Liturgiae Aethiopicae autoritas, quae cum ante aliquot saecula ex Coptica expressa fuerit, hunc locum ita exprimit, ut ad Eucharistiam, non ad institutionem ejus, referatur: *Credimus et confidimus, et laudamus te: hoc est in veritate corpus tuum:* ita vertit Kircherus, ea verba referens in Prodromo Coptico. In Romana editione *Amen, Amen, Amen. Credimus et confidimus et laudamus te, Deus noster; hoc vere est corpus tuum.* Accuratius ex Aethiopico vertas. *Credimus, et certi sumus, et laudamus te Domine Deus noster; hoc est vere, et ita credimus, corpus tuum.* Ita quoque post calicis benedictionem. Ea vero tam perspicue ad fidem ipsius mysterii, non ad institutionem ipsius pertinent, ut nulla, nisi violenta interpretatione, in contrariam sententiam duci queant. Cum igitur Liturgiae Aethiopicae autores, qui vel erant ipsi Patriarchae Alexandrini, vel Metropolitae ab illis missi, hanc orationem ex Coptico exemplari expresserunt, eam ita sunt interpretati, ut ad Eucharistiae fidem referri censuerint, illam tali sensu a Coptitis intellectam fuisse, non temeraria prorsus conjectura est. Eamdem confirmant aliae Aethiopicae Liturgiae. Quae cum ita sint, neque satis determinari possit, quo sensu haec confessio intelligenda sit, rem in medio relinquimus. Neque enim magnopere refert in quo accipiatur; cum fides Coptitarum atque Aethiopum ex aliis Liturgiae locis tam perspicue probata sit, ut de ea ne levis quidem causa dubitandi esse queat.

An referendum sit ad veritatem narrationis Evangelicae, an ad fidem realis praesentiae.

Tribus quippe locis mutatio elementorum in corpus et sanguinem Christi manifeste significatur: Oratione quae post praeparationem altaris dicitur: Invocatione Spiritus Sancti, et Confessione praescripta ante communionem. Illud modo superest, quod, si haec quam exponimus, τοῦ *Amen* acclamatio pertineat ad agnoscendam veritatem corporis Christi in Eucharistia, sed ad solam rerum ex Evangelio recitatarum historiam, sequi videtur Coptitas, ut etiam Graecos, etsi Invocationi spiritus sancti multum tribuant, et eam ex simplici verborum sono intelligendam arbitrentur, agnoscere tamen praecipuam in Christi verbis efficaciam, quod postea probabitur. Quibus enim incommoda multa ex Invocatione sequi creduntur, adversus doctrinam de consecratione elementorum per verba Christi Domini, ut Bessarion, et Petrus Arcudius; illi in acclamatione τοῦ *Amen* confessionem de reali praesentia

Fides realis praesentiae aliis locis significatur.

corporis Christi contineri pertendunt. *Hoc ostendunt*, inquit Bessarion, *populi ad ea verba responsiones. Sacerdote enim illa verba, ut vos Graeci soletis, pronunciante, assistens populus in utraque parte respondet* Amen, *quasi dicat, vere ita est ut dicis...* Amen *igitur ad ea verba respondens populus: certe, inquit, corpus et sanguis Christi sunt munera ista proposita, ita credimus, ita confitemur.* Confirmatur etiam haec sententia per orationem quam Graeci inter haec verba pronunciant, cum *Amen* dictum est *Πιστεύω κύριε καὶ ὁμολογῶ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι ὧν πρῶτος εἰμὶ ἐγώ. Credo Domine atque confiteor, quoniam tu es Christus filius Dei vivi, qui in mundum venisti peccatores salvare, quorum primus ego sum.* Ex ea quippe
Arcud. l. 3. c. 26. Arcudius elicit confessionem breviorem, quae per *Amen* explicatur, ad con-
Euchol. p. 138. secrationis factae veritatem pertinere; atque ad eam opinionem accedit Jacobus Goarius. Et sane quandoquidem ex vetustissima Ecclesiae disciplina scimus, fideles, cum illis Eucharistia distribueretur, sacerdotesque dicerent *Corpus Christi*, nihil aliud respondisse quam *Amen;* et in illa tamen simplici responsione contineatur confessio de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia exhibiti, eadem affirmandi formula, quam Liturgiae Copticae repraesentant, similem sensum initio habere potuit: neque enim ullum alium pati posse videtur in Graeca Marci Liturgia, ubi *Amen* non multoties reperitur post singula verba, ut in Copticis exemplaribus, sed semel tantum post verba, quae ad panis consecrationem pertinent. Quod vero multiplicatio acclamationis *Amen,* hanc pepererit ambiguitatem manifestum est. Ea si desit, nulla difficultas superest quin, ut apud antiquos Christianos, ita et apud Coptitas de veritate narrationis, non magis, quam de veritate mysterii possint intelligi; praesertim cum Liturgia Coptica, quae dudum facta est ex Codicibus qui vulgares Graecos antiquitate superant, aliam earum acclamationum dispositionem habeat, integramque de veritate corporis Christi confessionem. Saltem ex innoxiâ illa lectionum diversitate agnosci potest alterum illum sensum non ita excludi, quin etiam commode Coptitarum acclamationibus adjungi queat: id si fiat, nihil novum aut inauditum postulabitur, dum asserimus eos ipsis, quibus antiqua Ecclesia, verbis fidem explicasse suam. Lectio Graeca Codicis R. opinionem firmat.

P. 15. l. 6.

Hic est enim Sanguis meus, etc.

Forma benedicendi calicis.

HAEC forma benedicendi calicis eodem modo se habet in Codice manuscripto Graeco Cod. R. *Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, εὐχαριστήσας. Ὁ λαός. Ἀμήν. Εὐλογήσας. Ὁ λ. ἀμήν. ἁγιάσας. Ὁ λ. ἀμήν. Γευσάμενος, πάλιν, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς. Similiter et calicem postquam coenavit miscens et vino et aqua, gratias agens* Pop. *Amen: benedicens* P. *Amen. Sanctificans* Pop. *Amen, gustans iterum dedit sanctis suis discipulis, etc.* Ea verba accurate reddit textus Copticus, qui recte *ἀορίστους,*

quos ut Latina, ita Aegyptiaca lingua non habet, per praeteritum interpretatur. Gratias egit, *Amen*: benedixit eum, *Amen*. Sanctificavit eum *Amen*. *Gustavit*. Ita Graeca Marci in qua ita legitur, *Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λαβών, καὶ κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν πρός σε τὸν ἴδιον πατέρα, Θεὸν δὲ ἡμῶν, καὶ Θεὸν τῶν ὅλων, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, πλήσας πνεύματος ἁγίου, μετέδωκε τοῖς ἁγίοις μακαρίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπών· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Ὁ λαός, ἀμήν.* *Similiter et calicem, postquam coenavit, accipiens et miscens vino et aqua, aspiciens ad caelum, ad te patrem suum, nostrum autem et omnium Deum, gratias agens, benedicens, replens Spiritu sancto, dedit sanctis et beatis suis discipulis et Apostolis, dicens: bibite ex eo omnes: hic est enim sanguis meus novi Testamenti qui pro vobis et multis effunditur in remissionem peccatorum.* Populus. *Amen.* Omnes vero Orientales formulae, Syriacae, Aegyptiacae, Aethiopicae, iisdem prope verbis constant. Solae Maroniticae recentiores, scilicet quae in Missali Chaldaïco Romae edito leguntur, Latinam formam exprimunt, contra manuscriptorum omnium fidem. Neque enim ulla Graeca aut Orientalis alia Liturgia agnoscit haec verba, *aeterni* Testamenti, neque illa *mysterium fidei:* neque Ecclesia Romana ex illorum defectu unquam judicavit deesse aliquid Orientalibus ad Eucharistici ritus integritatem: neque Graecos aut alios Christianos peregrinos, quando ad Catholicam unitatem reversi sunt hortata est ad illa in Codices Liturgicos suos recipienda, multo minus ut id facere cogerentur, unquam cogitavit. Alio ritu saepe mutatur ordo verborum, ut *Hic est calix sanguinis mei:* alias *Hic est sanguis meus*, ut in Cyrilli Syriaca: *qui testamentum mortis meae obsignat.* In primaria, quae est Jacobi. *Hic est sanguis meus novi Testamenti, qui pro vobis et pro multis fidelibus effunditur et datur in remissionem peccatorum et vitam aeternam.* In Aethiopica generali. *Hic est calix sanguinis mei, qui pro vobis effunditur in remissionem seu veniam multorum, Amen.* Sequiturque, ut ad priora verba quae super panem dicuntur, similis confessio *Amen: vere hic est sanguis tuus, et ita credimus.*

Additio *aeterni et mysterium fidei:* non est in Mozarabicis et aliis manuscriptis.

Quamvis vero Missa Latina vulgaris habeat haec additamenta *aeterni et mysterium fidei*, quorum verborum antiquior est usus, quam ut illa necesse sit. autoritate alia, quam vetustissima Ecclesiae Romanae traditione confirmare, observandum tamen eorum causa, qui illa Liturgiis Orientalibus adjici vellent, carere illis antiquam Missam Mozarabicam, ubi ita legitur. *Hic est calix novi Testamenti in meo sanguine, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum:* sicut et in Ambrosiana antiqua legebatur tantum: *Hic est enim sanguis meus:* quemadmodum ad primam partem formae dicebatur: *Hoc est enim corpus meum quod pro vobis confringetur.* Eam vero formam Gallicanae fuisse similem judicat doctissimus Joannes Mabillonius ex Missali Gothico, ubi in Missa de Nativitate Domini *post secreta*, id est post consecrationem, haec leguntur: *Corpus tuum in remissione pecca-*

De Liturg. Gall. l. I. c. 5.

torum confractum etc. quae verba proxime relatis consecrationis verbis respondent. Admonet autem ad haec verba Autor scientiae Ecclesiasticae, sacerdotem, dum illa pronunciat, calicem leviter inclinare, ad designandam effusionem sanguinis Christi: populum vero sicut prius dicere, *credimus et confitemur et laudamus.*

De additione vocis *gustavit.*

In hoc vero Liturgiae loco ad ea quae ex Evangelica historia desumta sunt, adjectum est in forma calicis benedicendi, *gustavit,* ut in duabus aliis ejusdem linguae, Gregorii et Cyrilli. In Nestorianis tribus, ut in Jacobitica Syra manuscripta, quae nomen habet Petri Principis Apostolorum, in priori parte additur post verba *fregit, et comedit,* nempe ex communi Orientalium traditione secundum quam credunt Christum Dominum in ultima coena, cum sacramentum institueret, utrumque degustasse, juxta illa verba Hieronymi ad Hedibiam, *ipse conviva et convivium.* Irenaeus lib. 5 c. 33. *Propter hoc autem ad passionem veniens ut evangelisaret Abrahae et iis qui cum eo, apertionem haereditatis, cum gratias egisset, tenens calicem, et bibisset ab eo, et dedisset discipulis, dicebat eis: bibite ex eo omnes.* Chrysostomus Homil. 82. in Mathaeum. Ἵνα οὖν μὴ τότε ταραχθῶσι, πρῶτος αὐτὸς τοῦτο ἐποίησεν, ἐνάγων αὐτοὺς ἀταράχως εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μυστηρίων· διὰ τοῦτο οὖν τὸ ἑαυτοῦ αἷμα αὐτὸς ἔπιε. *Ut illi tunc temporis non turbarentur, primus ipse hoc fecit, incitans eos secure ad sacramentorum communionem: eapropter suum ipsius sanguinem ipse bibit.* Chrysostomi sententiam expressit Commentarius Arabicus ex eo desumtus in Harmoniam Evangelicam. *Si quaerat aliquis, num ederit Christus de corpore suo et de sanguine suo biberit, respondemus ita esse, atque id ex istis ejus verbis probatur, non bibam amodo de hoc genimine vitis.* Gregorius Abulfaragius in compendio quodam Theologico quod appellavit *Demonstrationes intellectuales. Quaeritur num Christus ederit ex pane et biberit ex vino, quae fecerat corpus et sanguinem suum? Respondemus edisse, cujus rei probatio inde petitur quod dixerit non edam ex hoc pane, nec bibam ex hoc calice, donec bibam illum vobiscum in regno patris mei.* Ita quoque Dionysius Barsalibi Commentario in Liturgiam S. Jacobi cap. 13. *Quaeritur an Christus ederit ex corpore suo, necne. Dicimus autem illum ex eo edisse, et bibisse ex sanguine suo, ait enim non bibam vobiscum de hoc genimine vitis, etc. S. Ephrem ait, discipulos edisse ex ejus corpore, cumque simul cum ipsis comedisse: bibisse illos sanguinem, et ipsum simul bibisse. Ita et Joannes Chrysostomus asserit illum, postquam gustasset, dedisse discipulis suis. Jacobus Edessenus cum edisse, et bibisse ex sanguine suo vero. Idem etiam docent Cyriacus Patriarcha Antiochenus et Moses Barcepha.* Idem Barsalibi cap. 18. operis ejusdem docet *Sacerdotem primum communicare sacris mysteriis, quia Christus in coenaculo primus communicavit corpori et sanguini suo, quae postea aliis distribuit.* Vide D. Thomam 3. p. quaest. 87. et in eum locum asserit Vasquesius, communem hanc esse Theologorum opinionem, quod a nobis observatur, ne quis Orientales Theologos singularis in hoc argumento opinionis insimulet.

Mortem tuam annunciamus Domine. P. 15. l. 15.

Confessio de mysteriis Christi.

Antiqua et pia forma confessionis, qua post eam quae mox pronunciata est de veritate institutionis Sacramenti, deque ejus vera et certa repraesentatione, juxta praeceptum Jesu Christi, annunciatur mors ejus et resurrectio. In Graeca Arabica *Τὸν θάνατόν σου κύριε*, *Mortis tuae Domine meminimus,* postquam ter dictum est, *Amen.* confessio extat in Graeca Marci Liturgia, sed paraphrasi prolixiore exposita. *Τὸν θάνατον δέσποτα κύριε παντόκρατορ, ἐπουράνιε, βασιλεῦ, τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καταγγέλλοντες, καὶ τὴν τριήμερον καὶ μακαρίαν αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ὁμολογοῦντες, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν σου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καθέδραν, καὶ τὴν δευτέραν καὶ φρικτὴν καὶ φοβερὰν αὐτοῦ παρουσίαν ἀπεκδεχόμενοι*, etc. *Mortem, Domine omnipotens, Rex coelestis, unigeniti filii tui, Domini autem Dei et Salcatoris nostri Jesu Christi annunciantes: triduanamque et beatam ejus a mortuis resurrectionem confitentes, consessionemque ad dexteram tuam Dei et Patris; secundumque, timendum et terribilem ejus adventum exspectantes.* At in hac Liturgia multo brevior occurrit hujus professionis formula; et ipsa, ut multae officii partes, quae praecipuam dignitatem habent, Graece a populo dicitur. Ita autem verba exprimuntur in antiquo codice Regio, licet corrupta ob librariorum imperitiam. *Τὸν θάνατόν σου κύριε καταγγέλλομεν καὶ τὴν ἁγίαν σου ἀνάστασιν, καὶ ἀνάληψιν ὁμολογοῦμεν, σὲ αἰνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σὲ εὐχαριστοῦμεν*: atque ita habebat codex Scaligeri ex quo Latina versio facta est, nisi quod additur *σὲ πιστεύομεν, σὲ εὐλογοῦμεν, καὶ εὐχαριστοῦμεν, καὶ δεόμεθά σου ὁ θεὸς ἡμῶν*: Et sane in Codice Regio formula illa graeca tanquam notissima et in ore plebis, non integra adscribitur: in nostro autem prima tantum verba designantur: In altero Regio manuscripto verba Coptice apponuntur. In Jacobi Syra. *Mortis tuae Domine memoriam agimus, resurrectionem tuam confitemur, et adventum tuum secundum exspectamus: misericordiam et gratiam a te postulamus, remissionem peccatorum deprecamur; misericordiae tuae sint super nos omnes.* Illa autem ipsa verba, eodem modo absque immutatione ulla, leguntur in Syriacis omnibus Liturgiis: neque magnum discrimen est inter illas, et alias cujuscumque linguae, quae hanc commemorationem exhibent, licet non verbis populi, sed Sacerdotis. In Missa enim Chrysostomi ita, post *Amen* inclamatum a populo, Sacerdos prosequitur: *Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρομεν.* ***Memores igitur salutaris hujus mandati et omnium quae pro nobis facta sunt, crucis, sepulcri, triduanae resurrectionis, in coelos ascensionis, a dextris sessionis, secundi et gloriosi rursus adventus, tua ex tuis tibi offerimus:***

quae eodem sensu leguntur in Basilii, Jacobique Liturgiis Graecis. Eadem quoque sententia est istius Orationis in Romano Canone. *Unde et memores Domine nos servi tui, sed et plebs tua sancta, tam beatae passionis et resurrectionis, etc. Offerimus tibi de tuis donis ac datis hostiam puram, etc.* Eodem etiam modo in hac Liturgia, post populi acclamationem, Sacerdos resumit eamdem mortis Domini commemorationem, et reliqua ad salutis humanae opus spectantia mysteria pariter commemorat: ita in Ritu Aethiopico, et in omnibus tandem.

P. 15. l. 23.

Sacerdos dicit Invocationem Spiritus sancti.

Invocatio Spiritus sancti.

Haec est insignis illa Oratio, quam omnes Orientales Liturgiae repraesentant, qua demum pronunciata, omne divinum consecrationis opus perfectum et consummatum esse intelligitur. Illa Oratio voce Graeca, quam Coptitae retinuerunt, Ἐπίκλησις appellatur, quo sensu Syri eam appellant, aut *Invocationem* simpliciter, aut *Invocationem Spiritus sancti.* Ejus sententia plane eadem quae Graecarum, in Liturgiis Basilii, Chrysostomi, Jacobi, Marci, Clementina. Ab ea incipiemus quam exhibet Regius Codex Graeco-Arabicus. *Καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε ἀγαθέ, κύριε, ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοί, καὶ ἀνάξιοι δοῦλοί σου, καὶ προσκυνοῦμέν σε, εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἐφ' ἡμᾶς τοὺς δούλους σου, καὶ ἐπὶ προκείμενά σου δῶρα ταῦτα, καὶ ἁγιάσαι καὶ ἀναδεῖξαι ἅγια ἁγίων. Ὁ Δ. πρόσχωμεν. Ὁ Λ. ἀμήν. Καὶ ποιήσει τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, γίνεται εἰς τὸ ἅγιον σῶμα, αὐτοῦ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, κλ. Τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο, τὸ τίμιον αἷμα τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, αὐτοῦ τοῦ κυρίου δὲ καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλ.* In Marci Liturgia quae cum Coptica majorem habet affinitatem. *Καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε φιλάνθρωπε ἀγαθέ, ἐξαπόστειλον ἐξ ὕψους τοῦ ἁγίου σου, ἐξ ἑτοίμου κατοικητηρίου σου, ἐκ τῶν ἀπεριγράπτων κόλπων σου αὐτὸν τὸν παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸν ἅγιον, τὸν κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις καὶ ἀποστόλοις λαλῆσαν, τὸ πανταχοῦ παρόν, καὶ τὰ πάντα πληροῦν, ἐνεργοῦν τε αὐτεξουσίως, οὐ διακονικῶς, ἐφ' οὓς βούλεται τὸν ἁγιασμόν, εὐδοκίᾳ τῇ σῇ, τὸ ἁπλοῦν τὴν φύσιν, τὸ πλημερὲς τὴν ἐνέργειαν, τὴν τῶν θείων χαρισμάτων πηγήν, τὸ σοὶ ὁμοούσιον, τὸ ἐκ σου ἐκπορευόμενον, τὸ σύνθρονον τῆς βασιλείας σου, καὶ του μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου, καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔτι δὲ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρτους τούτους, καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα, τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἵνα ταῦτα ἁγιάσῃ, καὶ τελειώσῃ ὡς παντοδύναμος θεός. ἘΚΦΩΝΩΣ. Καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον, σῶμα. Ὁ λαός, Ἀμήν. Ὁ ἱερεὺς ἐκφώνως. τὸ δὲ ποτήριον αἷμα τῆς καινῆς διαθήκης, αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος, καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἵνα γίνωνται πᾶσιν ἡμῖν, τοῖς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν εἰς πίστιν, εἰς νῆψιν, εἰς ἴασιν, εἰς σωφροσύνην, etc.* Rogamus te amator

hominum bone, mitte ex excelso sancto tuo, ex praeparato habitaculo tuo, ex incircumscripto sinu tuo, ipsum paraclitum Spiritum veritatis, sanctum, Dominum, vivificantem, qui in lege, Prophetis et Apostolis locutus est, qui ubique praesens est, et omnia replet, operaturque libere non ministerialiter, in quos vult, sanctificationem per beneplacitum tuum; simplicem natura, plenum operatione, divinorum charismatum fontem: tibi consubstantialem, [qui ex te procedit, aequalem tibi in regni solio, et unigenito tuo filio, Domino Deo et Salvatori nostro Jesu Christo: mitte, inquam, super nos et super istos panes, et super hos calices Spiritum tuum sanctum, ut ea sanctificet atque perficiat, tanquam omnipotens Deus. ELATA *voce. Et efficiat panem quidem corpus; calicem autem, sanguinem novi Testamenti ipsius Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi omnium regis . . . ut fiant omnibus nobis qui eorum participes erimus ad fidem, sobrietatem, medelam, temperantiam, sanctificationem, etc.* Illam porro verborum formam fortassis recentiorem esse ea, quam Aegyptiaci libri servant, et brevitas et simplicitas videntur demonstrare;. et ista magis accedit ad eam quae in Clementina servatur: *Καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. ἵνα οἱ μεταλαβόντες αὐτοῦ βεβαιωθῶσι πρὸς εὐσέβειαν, ἀφέσεως ἁμαρτημάτων τύχωσι. τοῦ διαβόλου καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ ῥυσθῶσι, πνεύματος ἁγίου πληρωθῶσιν, ἄξιοι τοῦ Χριστοῦ σου γίνωνται, ζωῆς αἰωνίου τύχωσι*, etc. *Et mittas sanctum tuum Spiritum super sacrificium hoc, testem passionum Domini Jesu, ut efficiat panem hunc, corpus Christi tui: et calicem hunc, sanguinem Christi tui, ut qui ejus participes futuri sunt, confirmentur ad pietatem; remissionem peccatorum consequantur; a diabolo et ejus seductione liberentur: Spiritu sancto repleantur: digni Christo tuo efficiantur, vitam aeternam obtineant, etc.* In Basilii Graeca, *Δεόμεθα, καὶ σε παρακαλοῦμεν, ἅγιε ἁγίων, εὐδοκίᾳ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ εὐλογῆσαι αὐτά, καὶ ἁγιάσαι, καὶ ἀναδεῖξαι . . . τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, (ποίησον αὐτὸ) τὸ τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου, καὶ θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο, αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ*, etc. *Rogamus te et obsecramus, sancte sanctorum, ut beneplacito bonitatis tuae veniat Spiritus tuus sanctus super nos et super proposita dona ista, et ea benedicat sanctificetque, et ostendat,* (seu efficiat . .) *panem quidem istum fac ipsum pretiosum corpus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi; et calicem hunc ipsum pretiosum sanguinem Domini Dei, etc.* Illud vero *ποίησον fac*, quo sensus conturbari quodammodo videtur, non habet codex antiquus Pyromali quem vidit Jacobus Goarius, ut ipse observat ad Liturgiam Chrysostomi, in qua ea vox occurrit: sed prima orationis verba, *mitte spiritum sanctum tuum in nos et in haec dona proposita,* habent adjunctas preces aliquot breves tum Sacerdotis, tum Diaconi, quas sequitur istud *ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου... Fac panem qui-*

dem istum, pretiosum corpus Christi tui: tum postquam dixit Diaconus, *benedic Domine sanctum calicem* τὸ δὲ ἐν ποτηρίῳ τούτῳ, τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου: *Et quod in hoc calice est sanguinem pretiosum Christi tui,* et interjecta alia benedictione subjungit μεταβαλὼν τῷ πνεύματι σῷ ἁγίῳ, *transmutans Spiritu sancto tuo:* quae ultima verba Chrysostomi Liturgiae propria sunt. In ea Jacobi, cujus antiquitas magna est et autoritas, quia ex ea Syriacae omnes originem habuerunt: post uberiorem de Spiritus sancti dignitate paraphrasin ita legitur. ἵνα ἐπιφοιτήσαν τῇ ἁγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἁγιάσῃ καὶ ποιήσῃ, τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὁ λαός, ἀμήν. Καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, αἷμα τίμιον τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν. ἵνα γίνηται πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον, εἰς ἁγιασμὸν ψυχῶν, etc. *Ut adveniens, sancta, bona, et gloriosa sua praesentia sanctificet et faciat, panem quidem istum, corpus sanctum Christi sui.* Populus. *Amen. Et calicem hunc sanguinem pretiosum Christi sui, ut fiant omnibus ea percipientibus, in remissionem peccatorum et vitam aeternam, in sanctificationem animarum, etc.* Diversas illas praecipuarum Liturgiarum lectiones Orationis istius referre operae pretium erat, quia omnes Orientales cujuscumque linguae ad unam aliquam ex relatis formulis referuntur, et Copticam Basilianam ex ea collatione facilius per partes examinabimus.

Ejus interpretatio.

Ac primo quidem interpretatio ejus constare debet. Postulatur a Deo, ut adveniat Spiritus sanctus super nos, et super dona proposita. Ita prorsus vertendum ex Coptico verbum, *adveniat*, idem ea lingua significans ac Graecum ἐλθεῖν. At in Arabica versione praeter simplicem significationem, latet alia non vulgaris, haud tam ex ipsius linguae genio, quam ex usu Ecclesiastico deducta. Ea est, *illapsus* sive ἐπιφοιτήσεως, quae proprie hac voce exprimitur, et apud Theologos Orientales communiter usurpatur, ad significandum illapsum Spiritus sancti in Virginem Mariam, ipso Incarnationis Verbi momento, juxta Gabriëlis Archangeli sermonem, *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Illa igitur ipsa voce, dum Arabice, aut Syriace scribunt, adventum illabentis sancti Spiritus in dona proposita, ad mutandum ea in corpus et sanguinem Christi exprimunt, qua ejusdem in Mariam illapsum, ad formandum ex ejus carne corpus et sanguinem Christi, sive ipsum corpus, in quo Verbum Dei humanam carnem adsumpsit, et illa voce significantior adhiberi nulla poterat.

Sequitur: *et panem quidem hunc, faciat corpus sanctum Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi:* quae verba accurate respondent Copticis et Arabicis, exprimuntque Graeca ista ποιεῖν, ἀποφαίνειν, ἀποδεικνύναι, quae hoc loco prorsus eamdem significationem habent, ut ante nos alii docuerunt, non modo Catholici, sed etiam Protestantes, atque inter alios summus literarum Graecarum magister Isaacus Casaubonus. Is enim contra Cardinalis Baronii sententiam, demonstravit, verba S. Basilii lib. de Spiritu sancto ἐπὶ τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, quae plerique de ostensione Eucharistiae interpretati fuerant, esse de ejus consecratione intelligenda.

Exercit. in Baron. p. 52. S. Ed. Lond.

Exempla profert, etiam ex autoribus classicis multa, quae etsi non plane cogerent ad eumdem sensum sequendum in stylo Ecclesiastico, non tamen inutilia sunt ad hunc quem designamus, confirmandum. Nam *ἀναδεῖξαι* dicitur de Magistratibus creatis, ut etiam *ἀποφαίνειν*, quod Latini dicunt *renunciare, designare:* atque ita significatur apud utrosque, nova honoris et dignitatis accessio immutatioque conditionis; nec habebant Orientales, aut Graeci quos sequebantur voces magis accommodatas ad significandum mysterium, cujus explicationi verba deerant. Itaque qui vim Graecarum illarum vocum noverit, omnium alia lingua Liturgiarum hoc in ipso loco sententiam noscet pariter. Nihil porro difficile erit, modo duo certissima interpretandi principia constituantur. Primum ut voces Graecae, in Invocationis forma usurpatae, una per alteram explicentur; tum ut sensus earum quaeratur in variis Liturgiis: alterum ut haec interpretatio confirmetur per alias Orientales Liturgias. Secundum illas regulas cum in una Graeca legimus *ποιήσῃ*, in alia *ἀποφήνῃ*, in alia *ἀναδείξῃ*, dubitare non licet quin eamdem omnes significationem habeant, nempe verae realisque transmutationis, quae efficiat dona proposita aliquid esse, quod prius non erant, et ut in ipsa Liturgia dicitur, *invisibilia ex visibilibus.* Id autem eo certius, secundum eamdem alteram regulam, quod in Orientalibus officiis tres voces illae indifferenter usurpatae reperiuntur, cum eas reddant per verba, quae effectum et operationem certam efficacemque significant, ut sunt Syriaca עבד, Arabica נקל נעל et aliae; aut magis adhuc cum utuntur vocibus צור quae *facere*, חיל quae *mutare* significant. Si quando alias adhibuerunt interpretes, ut aliquot in Liturgiis vox חוא, quae proprio sensu est *ἀποφαίνειν*, aut *ἀναδεικνῦναι*, pressius ad ista Graeca verba respexerunt, ut saepe ab ipsis factum videmus, cum alia vox plane synonyma, in promptu non esset. Unde illarum et similium sensus, non tam ex Syriaca aut Arabica lingua, quam ex Graeca petendus est, ut multis exemplis constat; praesertim in vocibus compositis: duo tantum vulgatissima proferemus. *Orthodoxus*, vox in Liturgiis usitatissima, reddi a Syris solet תריץ שובחא proprie et ad verbum *rectae gloriae*, ut interpretatus est Guido Fabricius Boderianus in Ritibus Severi Baptismalibus: nempe *δόξα* quae vox *gloriam* significat, notior apud illos eo sensu, quam altero, quo *opinionem* et *persuasionem.* Ineptus foret qui aliter quam *Orthodoxum* verteret, quamvis Syriaca verba aliud innuere videantur. *Ὁμοούσιος*, seu *Consubstantialis*, vox est pariter usu Ecclesiastico consecrata: eam Syri et Arabes ita vertunt, ut *parem*, aut *aequalem essentia*, aut *substantia* significet, atque adeo, si morosius agere velimus, non magis *ὁμοούσιον* significabit, quam *ὁμοιούσιον.* Itaque non ex illarum vocum peregrinarum vi, sed ex Graecarum, ad quas exprimendas formatae sunt sensu, ducenda est illarum significatio. In ea igitur oratione explicanda, etsi verba occurrant, quae ad *τοῦ ἀποφαίνειν* significationem accedant in propria sua lingua, migrasse tamen in alienam intelligendae sunt, quotiescumque, ut in hoc loco manifestum est, respondent aliis, quae majus quiddam significant. Neque ex alienis originibus

quaerenda est occasio, eam orationem, quae tota sibi constans, et cum Graecis aliarumque omnium linguarum officiis conveniens, a genuino sensu suo moveri non potest, ad typos, figuratamque mutationem significandam detorquendi. Reliqua ad ejus Grammaticam explicationem pertinentia, non magni momenti sunt, ut enallage satis frequens personae, dum in quibusdam tota ad Deum operatio refertur, nempe dum rogatur ut mittat Spiritum sanctum qui per illapsum faciat dona proposita corpus et sanguinem Christi, vel ut *facias, mutes, transferas* eadem. Neque enim quantum ad opus divinum quod postulatur, aliqua in utroque sensu differentia est. Jam ad reliqua, in quibus tota hujus orationis sententia continetur pergendum est.

Lectio Codicum Aegyptiacorum aliis omnibus conformis.

Illud primo certum et indubitatum haberi debet, eam quam exhibemus, hujus Invocationis interpretationem, conformem esse lectioni constantissimae manuscriptorum Codicum Aegyptiacae Basilii Liturgiae, tam secundum exemplar Graecum, et Copticum, quam secundum adjunctam Arabicam versionem. Neque ita solum legitur in Regiis Codicibus, quorum nonnulli antiquissimi sunt, sed in Colbertino uno, in nostro, et quod non temere dictum judicari debet, in omnibus, quando antiquissimi Theologi, Rituum Interpretes, Gabriël Patriarcha, Autor Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat, non aliter legerunt, ut ex eorum verbis manifesto demonstratur. Accedit autoritas Liturgiarum Aethiopicarum, quae ex Aegyptiacis factae sunt: Jacobitarum Syriacarum, et Nestorianarum, Armenicae, et Graecarum omnium, quarum una communisque lectio est. Contra igitur certam perspectamque autoritatem peccatum est a Maronita interprete, dum ita hunc locum reddidit. *Hunc panem, facit corpus suum sanctificatum sibi, Dominus noster Jesus Christus, dabitur in remissionem peccatorum, et vita aeterna sumenti ex eo.* Et ad calicem. *Hic calix etiam, sanguinis pretiosi Testamenti novi Domini nostri et Dei nostri et Salvatoris nostri Jesu Christi, dabitur in remissionem peccatorum, et vita aeterna sumenti ex ipso.* In duabus aliis Copticis Liturgiis fidelius versatus est, et quamvis sensum non plane integrum reddiderit, saltem non, ut in ista, plane corrupit; quod indicium est factum id potius esse per ignorantiam, quam certo consilio. Sane cum Coptica verba habeamus, quae ne minimam quidem obscuritatem habent, frustra quaerenda sunt in Arabicis, quae secundi tantum exemplaris locum obtinent, subterfugia, ad istam versionem excusandam.

Lectio illa immutata in Missali Syro Romae edito.

At in aliis prope omnibus Liturgicis officiis quae Romae edita sunt, maxime in versionibus, nova prorsus et ab autorum mente lectio substituta est. Commissum id maxime in Missali edito ad usum Maronitarum, qui ex multis Jacobiticis Liturgiis conflatus est. In eo enim omnes Invocationis formae in hanc sententiam commutatae deprehenduntur. *Et hunc panem, corpus videlicet Christi, faciat nobis prodesse sumentibus, ad remissionem peccatorum et vitam aeternam: Et hunc calicem, sanguinem pretiosum Christi, faciat nobis prodesse*, etc. In Codicibus vero manuscriptis illarum omnium Liturgiarum et aliarum quos habuimus, nihil simile legitur, sed simplex, eique quam exposuimus similis, sententia: *ut adveniens Spiritus sanctus, efficiat panem*

quidem corpus Christi, calicem ejus sanguinem, ut omnes illis communicantes percipiant remissionem peccatorum, sanctificationem et vitam aeternam. Effugit tamen oculos eorum qui editioni praefuerunt, Invocationis forma quam continet Jacobi Syra Liturgia: in ea enim integre legitur, pag. 193. *Miserere nostri Deus pater omnipotens, et mitte super nos, et super has oblationes propositas, Spiritum tuum sanctum et vivificantem, σύνθρονον tibi, Deus pater, cum filio conregnantem, consubstantialem et coaeternum: qui locutus est in Lege, Prophetis et Testamento tuo novo: qui columbae specie, super Jesum Christum Dominum nostrum, in Jordane fluvio descendit, et super Apostolos sanctos ignearum linguarum forma est illapsus: ut adveniens efficiat panem istum corpus vivificum, corpus salutare, corpus coeleste, corpus animabus et corporibus salutem praestans, corpus Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, in remissionem peccatorum et vitam aeternam, accipientibus illud.* Populus *Amen. Et mistum quod in hoc calice est, efficiat sanguinem Testamenti novi, sanguinem salutarem, sanguinem vivificum, sanguinem coelestem, sanguinem qui animabus et corporibus salutem praestet, sanguinem Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, in remissionem peccatorum et vitam aeternam suscipientibus illum*, etc. Atque illae sunt praecipuae invocandi Spiritus sancti formulae, quas Orientales Liturgiae nobis subministrant, de quibus non praecipitanter adeo judicandum est, quam a multis superiori et nostro saeculo scriptoribus factum dolemus, cum damnaverunt privato suo judicio, quae vigente inter Occidentem Orientemque concordia, in Graecis, Syris et aliis, Ecclesia universa et ipsa Romana comprobavit. Igitur ex comparatione diversarum formularum quas retulimus, et aliarum plurimarum, quas tantum designavimus, tum ex immutata per editores Maroniticarum lectione, ut et quarumdam aliarum, quae mutatio tamen intra Latinas versiones constitit, intactis primaevis exemplaribus, duo manifesta sunt. Primum est, Invocationem Aegyptiacae Liturgiae, omniumque reliquarum, Graecis prorsus formulis esse similem: alterum quod interpolatio facta, sive in Codicibus peregrina lingua scriptis, sive in eorum Latinis versionibus, sententiam primae lectionis ita commutet, ut altera cum altera conciliari nulla ratione possit. Nam secundum illam oratur Deus ut mittat Spiritum sanctum, qui suo in dona proposita illapsu, efficacissimaque operatione, faciat ea corpus et sanguinem Christi, simulque fidelibus ea suscipientibus ita per gratiam suam superveniat, et illabatur in eorum cordibus, ut eadem mysteria prosint illis ad remissionem peccatorum, gratiae augmentum, et vitam aeternam. Conciliari vero visae sunt ipsis commode duae illae sententiae, si ita prima lectio refingeretur, ut loco illorum, aut similium verborum *Spiritus sanctus faciat ea corpus et sanguinem Christi, eaque ipsa nobis prodesse ad remissionem peccatorum*, ita legatur: *ut Spiritus sanctus faciat haec mysteria, videlicet corpus et sanguinem Christi, nobis prodesse ad vitam aeternam:* qui sensus omnino et ab antiqua traditione, et ab omnium codicum lectione, et ab Orientali Theologia, et ab ipsius Liturgiae ordine, abest quam longissime.

Gabriëlis Patriarchae de Invocatione verba. Gabriël Patriarcha Alexandrinus in Rituali suo. *Sacerdos dictis his verbis* et hunc panem, *tres cruces super oblatam in eodem verbo formabit, antequam dixerit*, efficiat ipsum corpus sanctum, *quae cum pronunciavit, perficitur et efficitur corpus Christi, illud ipsum quod accepit ex Maria Virgine, etc. Cumque dixerit*, et hunc Calicem, *signat etiam ter signo crucis, antequam dicat* sanguinem pretiosum novi Testamenti tui, *quae cum pronunciaverit, vinum propositum fit sanguis Christi, super lignum crucis effusus*, etc.... *Et deinde Sacerdoti non licet vel unam benedictionem formare, neque ad principem, aut quemquam alium in dignitate constitutum respicere: ad Christum enim, qui coram eo immolatus est, imperium pertinet, et ad eum preces dirigendae sunt.* Eadem omnino habet Autor Scientiae Ecclesiasticae, ut Tractatus de benedictionibus quae in Liturgia fieri debent: et alii diversi.

Testimonia Theologorum. Probant id etiam testimonia Theologorum varia, in quibus cum sancto Spiritui illabenti consecrationem tribuunt, manifeste designant Invocationem, qua illapsus seu ἐπιφοίτησις postulatur. Severus Episcopus Aschmonin in Tractatu de Paschate et Eucharistia, explicans ea verba, quae jubent carnes Agni Paschalis comedi assas igni: *nempe*, inquit, *igne Spiritus sancti, et quidem ille ignis est, qui requiescit super pane, et efficit illum corpus Christi.* Idem in Quaestionibus et Responsionibus. *Super panem et vinum, cum Liturgia celebratur, et consecrantur in nomine Christi, cui sit gloria, descendit Spiritus sanctus, et efficiuntur corpus et sanguis.* Eodem in opere comparat Spiritus sancti illapsum soli exorienti omniaque illustranti, et calefacienti. *Sicut*, inquit, *omnia corpora calorem solis percipiunt integrum, non vero quamdam ex eo partem, ita plane in Eucharistia se res habet: quia Spiritus Sanctus descendit super omnes Ecclesias, et efficit omnia quae ibi offeruntur, corpus et sanguinem Christi.* Homiliae de circulo anni ad usum Ecclesiae Copticae, in ea quae est de initio Evangelii secundum Lucam.
Mss. Bibl. Colb. *Assumit Filius Verbum, panem et vinum, efficitque ea corpus et sanguinem, ita tamen ut praecedat Spiritus sanctus illabendo super ea, atque ea sanctificando, sicut fecit in primo Incarnationis momento. Si quidem Sacerdos orat pro illapsu Spiritus sancti, super panem et vinum, ut ea sanctificet, cumque ab eodem* (Spiritu sancto) *sanctificata sunt, tunc unitur illis Filius, efficiunturque ei corpus et sanguis, per unionem ejus cum illis.* De illa ratione explicandi elementorum consecrationem per assumtionis modum, simili illi qua Verbum in utero Beatae Virginis Mariae carnem assumsit, dicetur alibi, cum de Orientalium circa Eucharistiae mysterium Theologia tractabitur: sufficit hoc loco annotare eam, quam observare quisque potest, inter Orationis et Homiliae verba conformitatem. Idem autor in alia Homilia: *Spiritus vitae illabitur et requiescit super panem et vinum, eaque consecrat et sanctificat.*
Ms. Ar. Bibl. Reg. Idem et alii Jacobitae docent. Epistola Sacerdotis recenter ordinati. *Qua hora accipit Sacerdos oblationem in manus suas puras, et eam elevat super altare sanctum, eadem hora descendit gratia Dei, et Spiritus ejus sanctus illabitur, cum Angelorum invisibilium myriadibus, et unitur Verbum ejus*

aeternum, ipsi consubstantiale, tali corpori quod eum designabat. Dionysius Barsalibi commentario ad Evangelii Joan. cap. 6. *Spiritus sanctus descendit super Sacramenta, efficitque illa corpus et sanguinem:* et ad Jacobi Liturgiam. *Illo ipso modo,* (nempe quo in mysterio Incarnationis) *in altare, quod est typus uteri virginalis et sepulcri, illabitur Spiritus sanctus, transmutans panem et vinum, efficiensque ea corpus et sanguinem Verbi.* In Opusculo de Institutione Sacramenti. *Virtus Spiritus sancti illabitur super panes altari impositos, et sanctificat eos, perficitque et efficit eos corpus Verbi.* Tractatus de praeparatione ad communionem. *Spiritus sanctus requiescit, sive illabitur, super Eucharistiam: atque in ea exhibetur nobis Christus, quamvis ab oculis nostris absconditus.* In Homilia ante communionem quam refert Autor Scientiae Ecclesiasticae cap. 84. dicitur *panem et vinum fieri corpus et sanguinem, per illapsum Spiritus sancti, quo transferuntur a natura sua priori, in substantiam corporis et sanguinis Christi.* *Ms. Syr. Bibl. Colb.*

Neque soli Theologi ita loquuntur, sed Rituales ipsi libri Coptici, dum vetant juxta Gabriëlis Patriarchae Constitutionem, ne Sacerdos, postquam dicta est haec Oratio, quidquam tangat nudis manibus, sed sericea tela involutis, honoris et reverentiae causa erga corpus Christi quod tetigit: ex qua disciplina constat eos credere, tum demum perfectam et consummatam esse consecrationem. Idem probant orationes Diaconicae, quae ritu Syriaco dicuntur in haec verba: *Quam timenda est haec hora, quam terribile momentum hoc, dilectissimi: cum Spiritus sanctus de caelo adveniens, illabitur super dona proposita et ea sanctificat.* Id autem inclamatur a Diaconis, paulo antequam Invocatio pronuncietur. In ritu quoque Nestoriano eodem loco dicitur. *Ecce mensa posita est in sancto sanctorum, et Sacerdotes praeclari cingunt eam in modum Seraphim: invocatque Sacerdos Spiritum sanctum, isque descendit, habitatque in pane, et calici commiscetur.* Ex illis autem, et praesertim ex ipsius orationis expositione, quam dedit in Commentario suo Dionysius Barsalibi, ad Liturgiam Syriacam S. Jacobi, significatur ipsum, ut et alios, ita existimasse, consecrationem completam censeri, cum Invocatio dicta est; quia tunc de effectu promissorum Christi, qui per eam orationem exprimitur, dubitare non licet. Testimonia ex Ritualibus.

Ex illius igitur Orationis verbis, si quidem in eam sententiam trahi non possunt, quae totum illapsus sancti Spiritus effectum determinet ad piam fructuosamque mysteriorum perceptionem, statim plerisque Theologis veniet in mentem, Coptitas, non minus quam Orientales reliquos Christianos, in eodem errore versari, quo teneri affirmant Graecos recentiores. Illum porro ita definiunt: Quod verbis Dominicis vim consecrandi nullam tribuant; sed Sacerdotum precibus, Invocationi praesertim: quam opinionem Cabasilae et Marco Ephesio, quasi noviter ab illis introductam attribuunt; damnatamque pertendunt in Concilio Florentino: ejuratam quidem prius a Graecis, sed Constantinopoli postmodum a Schismaticis, Marco praesertim Ephesio, renovatam. Vir doctissimus qui de hoc argumento multa commentatus est, Orientales in eadem opinione esse affirmat; quam quidem videtur agnoscere, non De Invocatione quid censeant nonnulli Theologi. *Rich. Simon not. ad Gabrielem Philadelph.*

aliam esse quam quae vulgo illis tribuitur. Ea est consecrationem fieri, non per verba sacramentalia Christi Domini, sed per Invocationem Spiritus sancti. Illam vero opinionem frustra in erroris suspicionnem vocari contendit, quia solis verbis Dominicis Eucharistiam consecrari fide certum non est, neque ab Ecclesia determinatum, cum Theologi non pauci eam doctrinam impune propugnasse reperiantur, quod autoritate Ambrosii Catharini, et Christophori de Capite Fontium potissimum probat. Cum vero a Fausto Nairono Maronita excerpta quarumdam Liturgiarum Roma accepisset, in quibus verba Christi deerant, rem confectam judicavit, et multis locis testatam voluit. Imo cum Testimonia Orientalium Ecclesiarum, de sua circa realem elementorum transmutationem fide, vocare in suspicionem non dubitasset, quod viro Catholico non conveniebat, illo praecipue argumento nonnullas impugnavit, quod verbis Dominicis consecrationem fieri, autores Actorum illorum agnoscerent. In illa autem doctrina certam extare censebat suggestionis notam, quod Orientales eam Invocatione sancti Spiritus fieri, non illis verbis crederent. Cum vero illa de verbis consecratoriis quaestio ardua et multis difficultatibus implicata, quantum ad Graecos pertinet, paucis explicari non possit, de ea agetur in singulari Dissertatione. Hic vero quae ad Orientalium doctrinam de Invocatione sancti Spiritus explicandam necessaria sunt, breviter referemus.

Voyage du Mont-Liban.

Graecis tributa opinio ad Orientales non pertinet.

Graecorum quidem illa, ut vocant, haeresis cum Invocatione Spiritus sancti Liturgica affinitatem nullam habet: quandoquidem orationis illius antiquissimus usus est, ab Apostolicis usque ductus temporibus, neque per annos mille ducentos et amplius, quisquam in ea errorem deprehenderat. Primi litem movere coeperunt in Graecia, Latini quidam Theologi, quos Nicolaus Cabasilas modeste refutavit, Liturgiam Ecclesiae suae ab illorum criminationibus vindicans, et cum Latino Canone conciliare satagens, neque Latinos accusans. Inde usque ad Synodum Florentinam de illo argumento controversia nulla fuit; cumque Ferrariae et Florentiae per annos prope duos actum esset in Congregationibus de Processione Spiritus sancti, de Azymo, de Primatu Papae, de Purgatorio, et aliis doctrinae capitibus, quae Ecclesiarum divisioni causam dederant, et jam Decretum unionis utriusque partis consensu scriptum fuisset, coepit Joannes de Turrecremata Graecos accusare, quod verbis Christi Invocationem conjungerent, quae illorum efficaciam destruere videbatur. Negaverunt Graeci, ulla se, quae verborum Christi vim et dignitatem imminueret, opinione teneri; Invocationem sancti Spiritus antiquitus a sanctis Patribus traditam, solummodo servare se, de qua suspicio nulla esse posset, quin vocaretur simul in dubium illorum fides et religio, quos Ecclesia, ut magistros semper coluerat. Interea Bessarion cum aliis quinque Episcopis, inconsulto Patriarcha et reliquis Antistitibus, eam professionem edidit, quae Turrecrematae rationibus congruebat. Joannes Palaeologus et Episcopi Marcum Ephesium, qui nondum secessionem fecerat, hortati sunt ad Ecclesiae suae doctrinam paucis exponendam, quod ille brevi scripto praestitit, quo probare aggressus est, non solis verbis dominicis, sed

adjunctis precibus, praesertim Invocatione Spiritus sancti, Eucharistiam consecrari. Illius sententiam Imperator, Joseph Patriarcha, et Episcopi, sex exceptis, omnes probaverunt, nec ab ea avelli potuerunt. Institit Turrecremata, ut Definitioni Synodali adjiceretur quantum satis esset, ut, quod pauci illi credere se testati fuerant, omnibus tanquam fide certum praescriberetur. Id Eugenio Pontifici non placuit, et Definitio absque ulla additione promulgata est, Graecique ad Ecclesiae Romanae communionem recepti, in patriam reversi sunt. Cum vero unio statim turbata fuisset, et Marco Ephesio incentore, eam plerique rejecissent; missi a Pontifice Constantinopolin Legati, nullam Graecis de illo articulo litem moverunt: qui Decretum scriptis impugnaverunt, de eo verbum non fecerunt: neque de altero ad Armenos, quod plerique Theologi adversus eos allegare solent, quidquam audierunt. Haec cum Graecis Florentiae transacta, autorum aequalium testimonia demonstrant, non minus, quam Acta legitima, quidquid in Collectaneis, quae privati, Actorum nomine publicaverunt, contrarium occurrat.

Haec disputatio Orientalibus ignota fuit.

Illa porro omnia non magis Coptitas, Syros et reliquos Orientales spectant quam alias Ecclesias, quae nullam cum Graecis communionem habebant. Nam Decretum ad Armenos, et aliud ad Jacobitas, quae soluto Concilio facta sunt, ad Graecos pertinebunt, cum Graeci erunt, non Armeni aut Jacobitae. Cum igitur nulla sit Graecis cum Orientalibus aliis fidei sacrorumque communio, haeresin Graecorum, quaecumque tandem sit, Orientales prorsus ignoraverunt, neque si quid Cabasilas, aut Marcus Ephesius perperam de consecratoriis verbis scripserunt, fraudi aliis esse debet. Retinent vetustissimam Ecclesiarum suarum Traditionem in recitanda Invocatione, quam ab Orthodoxa Graeca Ecclesia acceperant, et quae ab illis introducta non fuit. De illius significatione nulla inter eos controversia fuit, aut esse potuit: nam quaestiones Theologicas de momento consecrationis perfectae, et similes alias apud nos natas, semper ignoraverunt: et adoratio Eucharistiae apud eos fieri solet, non post pronunciata Christi verba, sed cum inclamatur, *Sancta Sanctis*, et tunc Invocatio dicta est.

Verba simpliciter ut a majoribus accepta intelligunt.

Ut illam vero subtiliorem quaestionem, ita reliquas omnes Theologicas de Sacramentis nesciunt; et orationes Ecclesiae simpliciter intelligunt: credentes modo, non orare frustra Ecclesiam, et ex Christi promisso effici, quae a Deo postulantur, ad consecrationem elementorum. Verba Christi Domini ad eam perficiendam necessaria existimant, et habentur in omnibus Liturgiis Alexandrinis, Graecis et Copticis. De Syriacis tribus in quibus desunt, dicemus in notis ad Jacobi Liturgiam, neque ex illis reformari, aut explicari debent omnes aliae, cum recentiores sint, et culpae potius librariorum quam certo consilio, discrimen illud insigne a reliquis omnibus Liturgiis adscribendum videatur. Invocationi virtutem maximam tribuunt; verumtamen, ita ut neque ex Liturgicis Officiis, neque ex illorum expositoribus probari possit, per eam solam mutari elementa, aut, antequam pronunciata sit, mutationem nondum esse factam. In istius Basilii Copticae Liturgiae primis orationibus, occurrit una in qua oratur Deus, ut *benedicat*, *consecret*, *transferatque*

oblationes propositas in corpus et sanguinem Christi Domini: eademque prope verba sunt, quae in Invocatione dici solent. Nemo Theologus inter illos cogitavit consecrationem illis verbis fieri. In Ritu Nestoriano, primaque et praecipua trium, quas habent, Liturgiarum, Invocatio verbis Christi praemittitur, neque illis subjungitur; cum in duabus aliis, eodem loco, iisdemque verbis legatur, ac in Graecis, caeterisque omnibus Liturgiis. Ex antiquissima igitur Nestorianorum traditione constat, illos in verbis Christi agnovisse vim praecipuam ad elementorum consecrationem, neque per Invocationem subsequentem, aut praecedentem detrimentum illis fieri existimasse.

Et illis verbis non sequitur consecrationem non esse factam.

Quod vero illius orationis verba, transmutationem panis et vini postulari a Deo significent, non idcirco sequitur, id quod circa Graecos tam confidenter affirmavere, qui illorum ritus impugnant, eam nondum esse factam ab illis existimari. Gabriel Patriarcha Alexandrinus et alii nonnulli rituum interpretes eam sententiam designare quidem videntur, dum scribunt, pronunciatis verbis Invocationis panem fieri corpus; vinum sanguinem Christi Domini. Verumtamen alteram quoque Gabrielis verba interpretationem admittunt, illa scilicet Invocatione pronunciata, factum esse et perfectum esse corpus Christi et sanguinem, seu tunc demum consummatam intelligi debere consecrationem, quando omnia rite celebrata sunt, quae ad eam ex instituto Apostolico pertinere censentur. Consummatam igitur illam credunt, cum verbis Christi rite et secundum intentionem Ecclesiae prolatis a sacerdote, illabitur super dona proposita Spiritus sanctus, perfector et consummator omnium Sacramentorum, quod tunc omnino factum esse credunt, cum Ecclesiae precibus invocatus fuit, agunt enim et loquuntur humano more, secundum quem successio et temporis aliquod intervallum, cogitatione saltem intercipi potest, in transmutatione quae per miraculum facta momento fieri intelligitur, sed non nisi successive verbis exprimitur. Duo autem maximi ad quaestionem istam elucidandam momenti, observanda sunt. Primum est, non ita certo constare, credi ab Orientalibus non fieri consecrationem, antequam Invocatio Spiritus sancti pronunciata sit, quin multis rationibus, saltem verisimillimis, contrarium efficiatur. Alterum, vetustissimam omnibusque Ecclesiis, etiam Occidentalibus communem, disciplinam dudum fuisse, ut inter sacra officia, non modo ante sacramentum perfectum, sed postea, preces fiant ad Deum, quasi nondum quod Ecclesia postulat, factum fuisset.

Rationes quibus contrarium probari potest.
Prima observatio.

Prima observatio ex ipso Coptitarum ritu stabilitur. Cum pronunciantur verba Christi, alta voce, quae Orientalium consuetudo est, acclamat populus *Amen;* ad singula Evangelii verba; *benedixit.* Amen *fregit.* Amen: *deditque discipulis suis dicens:* Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur et datur ad remissionem peccatorum etc. *Amen; Credimus vere ita esse.* Diximus in notis ad hunc Liturgiae locum, ἐπιφώνημα illud non tam ad confessionem verae realisque praesentiae corporis Christi, quam ad approbationem et fidem totius orationis ex Evangelio contextae, videri referendum. Quippe circa veritatem corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, satis praeclaram, et perspicuam Coptitae fidei confessionem pronunciant, paulo

ante communionem, ut praevia altera opus esse non videatur. Aethiopes tamen qui sacramentales libros suos a Jacobitis Alexandrinis acceperunt, ipsamque Basilii Liturgiam, quae Aethiopum Canonis, ut vocant, generalis primarium exemplar est, ultima verba in eam sententiam interpretati sunt, quae ad veritatem realis praesentiae pertineret. Dicunt enim: *Credo et Confiteor: hoc est vere corpus tuum.* Eadem reverentia tractantur mysteria, quae post pronunciatam Invocationem adhiberi solet, eo solum discrimine, quod signationes illa dicta non fiunt. At ritu Latino, secundum quem consecratio perfecta creditur pronunciatis Christi verbis, calix et hostia crucis signo benedicuntur a Sacerdote, cum dicit, *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, Panem sanctum vitae aeternae, et calicem salutis perpetuae.* Unde constat consignari posse dona, etiam consecrata, ut fit ritu Orientali, in illa parte quae vocatur *Ἁγία ἕνωσις*: unio scilicet speciei utriusque, cum panis consecratus signatur particula sanguine delibuta. Sed nec statim atque Invocatio pronunciata est, adoranda proponitur Eucharistia, aut aliqua caeremonia praescribitur, quae novae dignitatis accessionem ullatenus significet. Ita neque per verba alicujus orationis, aut acclamationis, neque caeremoniis determinatur, quae sit opinio de donis propositis utrum jam perfecte consecrata sint, an proxime ad consecrationem disposita. Neque enim ad miraculum, quod humanae mentis captum superat attendere Christianos jubent Theologi Orientales, sed ad sui probationem, conscientiaeque mundationem, ut mysteria cum fructu percipiantur. Cum vero praecipua et necessaria praeparatio ad illa digne suscipienda fides sit, illam Ecclesiae Orientales testatam a suis esse instituerunt, paulo ante communionem, postquam orationibus et caeremoniis rite perfectis, de veritate corporis et sanguinis Christi, quae mox exhibentur, dubitare Christiano non licet. In aliquibus etiam orationibus, antequam Invocatio pronunciata sit, sacra dona vocantur *corpus et sanguis.* Uno verbo, nihil occurrit in Liturgiis Orientalibus, unde consecrationem nondum esse factam ex illorum sententia certo constare possit, praeter Invocationem Spiritus sancti. Per illam verborum Christi effectum destrui, vulgaris recentiorum quorumdam opinio est: ab ea tamen veteres tam in Oriente quam in Occidente Theologi vehementissime dissentiunt, accedente omnium Ecclesiarum contraria disciplina.

Huc spectat secunda observatio, quae plurimis nec ambiguis Ritualium librorum ad omnia sacramenta celebranda testimoniis confirmatur; nempe Ecclesiam orationibus suis postulare sacramentalem gratiam, quam obtinuisse se non dubitat. Id maxime perspicuum est ex Officiis ad ea sacramenta celebranda, de quorum forma, secundum Theologorum Latinorum sententiam, et communem hujus vocis usum intellecta, non disputatur. In Baptismalibus Officiis praeter orationes praevias, tam ad fontis benedictionem, quam ad Exorcismos reliquasque caeremonias, dicuntur aliquae, etiam prolatis verbis: *Ego te Baptiso*, vel secundum ritum Orientalem *Baptisatur* N. etc. et postulatur a Deo, ut illis qui baptismum suscipiunt, gratiam Spiritus sancti Secunda observatio.

concedat. Neque id observatur solummodo in Ritualibus Graecis, Syris et Copticis, cujuscumque sectae, sed in Latinis etiam antiquis. At nemo dubitat quin remissio peccatorum, per regenerationem in baptismo, plenitudinem gratiae, et Spiritus sancti contulerit. Ita in Officio Chrismatis, sive Confirmationis, etiam post orationem, quae prae caeteris formae rationem habet, nempe *Signaculum doni Spiritus Sancti*, oratur ad eum obtinendum. In Ordinatione similiter: et licet non una sit doctissimorum Theologorum de forma proprie dicta hujus Sacramenti sententia, ad finem usque Officii, quod omnes orationes formulasque complectitur, preces ad Deum fiunt, ut Ordinato, non modo gratiam sanctitatis ministerio suo convenientis, sed potestatem autoritatemque tribuat, quam per impositionem manuum, et verba sacramentalia jam consecutus est. Poenitentiae, Extremae-Unctionis, et Matrimonii Officia precibus et benedictionibus constant, quod cum Latinis antiquis et Graecis Ritualibus commune illis est.

Nullus huc usque inter acerrimos Rituum Orientalium impugnatores, illos condemnavit eo nomine, quod sacramentalibus ad Baptismum dandum verbis injuriam facerent, cum invocant Spiritum sanctum, ut illabatur super aquam regenerandis hominibus praeparatam, et super baptisandos, antequam regenerationis gratiam consecuti sint, aut signaculum sancti Spiritus acceperint. Cum ejus inhabitatio per fidem in cordibus Neophytorum jam baptisatorum postulatur, nihil designatur aliud, quam doni mox per aquam sacris verbis accedentibus administratam postulatio, aut jam accepti confirmatio. Ita in Confirmatione, in Poenitentium reconciliatione, in Ordinatione: et aliis: *Rit. Sev. p. 98.* In Rituali Severi. *Tu Domine hos servos tuos, qui nunc baptisati sunt regenerationis lavacro, sanctifica in veritate tua, imple eos gratia Spiritus sancti tui*, quod in aliis quoque Officiis legitur. Hae porro similesque orationes non rigide accipiendae sunt, quasi vel dubitetur de certitudine promissionum Christi, vel de virtute verborum sacramentalium. Unica enim, et quasi indivisa animo concipitur tota Actio, quae celebrandorum sacramentorum formam, orationesque complectitur: verbis tamen et ritibus exprimi nonnisi successive potest. Orationes et caeremoniae mutuam et necessariam conjunctionem habent, ita ut neque sine caeremoniis et materia orationes Sacramentum efficiant, neque caeremoniae et materia, sine conceptis verbis et orationibus. Illas conjunctim accipiunt Orientales Christiani, utilesque et efficaces orationes existimant, quamvis absolute quaedam non sint necessariae. Quippe in Baptismi Officio, qui infantibus, aut aliis periculose habentibus administratur, multae orationes et caeremoniae omittuntur quas aliter omittere piaculum foret. Si quis aquam fontis Baptismalis, Invocatione sancti Spiritus, et variis orationibus consecratam infanti affunderet, nisi pronunciaret verba sacramentalia, nihil agere censeretur, ex Orientalium sententia. Si Invocationem Spiritus solam recitaret super dona proposita, omissis verbis Dominicis, Eucharistiam factam esse non crederent. Invocant Spiritum sanctum initio Liturgiae, et toto orationum decursu Deum interpellant, ut secundum filii sui Jesu Christi promissa et institutionem, idem efficiat in donis propositis, quod ipse institutor

Sacramenti Christus Dominus in ultima coena fecit, et faciendum praecepit in sui commemorationem. Verba ejus recitant: tum iterum rogant Deum, ut Spiritu sancto operante, divinum et supra vires humanas miraculum perficiatur. Haec omnia quasi uno tenore facta et dicta intelligunt Orientales, neque per intermissiones, et necessaria intervalla, sacram actionem ita dividi existimant, ut non omnia ad eumdem finem referantur. Itaque in eo tantum omnes consentiunt, quod Gabriël Patriarcha paucis explicavit: pronunciata scilicet Invocatione, factam esse et completam consecrationem panis et vini, in corpus et sanguinem Christi Domini: de cujus veritate paulo post pronunciatur eximia illa Confessio.

Invocatio quomodo videatur intelligenda.

Atque haec sola inter multas quae a Theologiis excogitatae sunt interpretationes, Invocationis verbis convenire potest, cum reliquae, nulla excepta, praeterquam quod novae sint, veteribusque incognitae, tot laborent incommodis, ut longis ipsae commentariis indigeant. Quod nonnulli *μεταβαλὼν* ad praeteriti significationem referunt, inaniter prorsus, et absque probali autoritate: nullius ad Copticas Liturgias momenti est, ut neque ad Syras, Jacobiticas, aut Melchiticas. Sola nempe Nestorii Liturgia haec verba repraesentat, sumta ex Chrysostomi Graeca, quod non leve antiquitatis indicium est: et *μεταβάλλων* praesentis, non praeteriti temporis significatione explicatur.

Aliae explicationes stare non possunt.

Illas vero quas Bessarion et Arcudius, nullo praeeunte, verbosissime proposuerunt interpretationes, ut formulam Invocationis Graecam explicarent; multo magis rejicerent Orientales Theologi, cum novitate non minus quam singularitate displicere debeant. Primus quippe ut haeresin quam Graecis impingit, paratam haberet, Jacobum Apostolum illius autorem facit: alter Cyrillum Hierosolymitanum, Joannemque Damascenum, erroris quem insectatur accusat, periculoso plane exemplo. Reliquarum interpretationum etiam quae tolerabiliores videri possunt, nulla Orientalibus Theologis venit in mentem, quorum nemo, vel minimam erroris in conservanda oratione, quam a majoribus acceperant in Ecclesia Orthodoxa, suspicionem habuit. Atque haec quaestio de Invocationis significatione agitari inter Catholicos potest, ad Protestantes non pertinet, quamvis illis concertationibus causam suam juvari existiment. Errent Orientales quantum libet, eadem cum Graecis Schismaticis opinione teneantur; at sane de vera elementorum in corpus et sanguinem Christi transmutatione non dubitant, eamque miraculo, et illapsu Spiritus sancti super ipsa elementa panis et vini, fieri confitentur, secundum simplicem verborum Invocationis sententiam. Sunt igitur ab opinionibus Protestantium alienissimi, qui nullam panis et vini transmutationem agnoscunt, et medium quo corpus et sanguis Christi recipiuntur, non aliud, quam suscipientium fidem esse volunt, quod Graeci in Cyrilli Lucaris Confessione damnaverunt. De perfecta consecratione nulla apud Protestantes quaestio est, nec esse potest, cum non aliam agnoscant corporis et sanguinis Christi veritatem, nisi in ipsa illius participatione. At Orientales, pronunciata Invocatione, completam esse transmutationem profitentur, et inter Sacerdotum

manus, non solis *vescentibus in Coena Domini:* nihil igitur ex Invocationis qualicumque interpretatione adversus communem totius Ecclesiae doctrinam deduci potest; unumque tantummodo accusationis adversus eos caput, ex illa probari cum aliqua verisimilitudine poterit, quod credant non solis verbis Dominicis, quocumque modo prolatis, Eucharistiam consecrari: quodque preces Sacerdotales, maxime Invocationem Spiritus sancti, utiles, imo necessarias judicent, ut agatur commemoratio legitima mortis Christi Domini, secundum ejus institutionem.

Atque haec erant, quae de Invocatione Spiritus sancti, ut a Coptitis Graecorum exemplo usurpatur, non minus quam ab omnibus Christianis Orientalibus, observare necesse erat. Hoc enim disciplinae caput cum doctrina ita conjunctum est, ut ex eo non satis explicato, monstra errorum formata sint, et objecta Orientali Ecclesiae, quasi Orthodoxa esse non posset, nisi abjectis Officiis Eucharisticis suis, quae vetustissima traditione commendantur, non minus quam integra cum omnium Ecclesiarum Graeci Ritus libris conformitate. Tandem interpolatio librorum Ecclesiasticorum nulla publica autoritate facta est, ad effugiendam haeresin de qua nunquam Orientales audierunt, et ad inculcandum vetustissimae orationis sensum, de quo Censores illi convenire huc usque non potuerunt: qua sola ratione illum ad fidem non pertinere demonstratur. Concedamus esse quamdam Graecorum haeresin, qualem Turrecremata ipsis objicit; at de illa, neque de Cabasila, aut Marco Ephesio ejus, ut recentiores volunt, architectis, Coptitae, Syrive Orthodoxi, Nestoriani, Jacobitae, Aethiopes, Armeni ne levem quidem auditionem acceperunt. Efficaciam verborum Christi ad consecrationem negare Orientales, insignis et summae ignorantiae conjuncta calumnia est. Sed orant pro donis jam consecratis, ita sane: at novum illud crimen, et ante decimi quarti saeculi finem inauditum, Romanis, Gothicis, Mozarabicis, Gallicanis Ecclesiis objici poterat, nec objectum unquam fuit. Errent tandem, ut talibus Censoribus videtur, Orientales: at in illa ipsa oratione certum extat sincerae illorum fidei de vera et reali elementorum in corpus et sanguinem Christi transmutatione testimonium, quod Protestantes eripere nobis non possunt, refellere multo minus. Quid porro illorum refert, an solis verbis Dominicis Eucharistia consecretur, an vero iisdem, adjunctis Ecclesiae precibus, praesertim Invocatione Spiritus sancti; modo consecretur? At vere illa consecrari, et aliud quam quod videbantur fieri, Coptitae certissime credunt, et perspicuis verbis confitentur. Verum objici solet, non credere illos fieri id per verba Christi Domini; quod negamus: Detur ita esse, precibusque consecrationem tribuere illos; illam igitur agnoscunt, ut Confessio de qua mox dicetur satis significat; et id nobis negocii solum dari cum Protestantibus, extra dubium est. Neque tamen, ut de Graecis diximus, sola Invocatione Spiritus sancti illam perfici, Coptitae quorum Liturgiam exponimus, credunt, etsi autoritate Critici nostratis: quae hoc in genere nulla esse debet, id multis existimatum fuerit. Nam oratio quam supra exposuimus, praeparationis vulgo dicta, eadem prorsus verba continet, ad postu-

landum in panem et vinum, illapsum Spiritus sancti, ut ea efficiat corpus et sanguinem Christi Domini. Attamen nullus unquam apud eos Theologus, aut Rituum Interpres, mutationem tum fieri existimavit, aut inutiliter pronunciari talem orationem, nempe quia verba Christi nondum prolata sunt. Eadem igitur oratio repetita, postquam sacra verba recitata sunt, detrimenti nihil illis afferre, sed ea potius in circumstantium memoriam revocare ad excitandam eorum fidem, constans et perpetua Orientalium sententia est.

Memento Domine pacis unicae Ecclesiae, etc. *P. 16. l. 11.*

Hoc loco incipiunt Diptycha, quam vocem Coptitae retinuerunt: hanc enim et sequentes orationes appellant *Πιτουπτικόν*: et eam Syri, ut multas alias Graecas retinuerunt, ut patet ex Commentario Barsalibi ad Liturgiam sancti Jacobi. Ea vox pessime explicatur in Nomenclatore Kircheriano, ex vitiosa vocis Arabicae punctuatione; atque redditur *Interpretatio*. Legit enim interpres תרגים, cum legendum sit תרחים. Ea vox ultima Diptychis indita est, quia dum orationes recitantur a Sacerdote, populus saepe repetit יא רב ארחם, *Domine miserere,* aut quod idem est, *Kyrie eleison*. Ea illorum est apud Coptitas dispositio. Sacerdos dicit: *Memento Domine, etc. Ecclesiae tuae, etc.* mox Diaconus clamat ad populum, *Orate pro Ecclesia.* Populus dicit, *Kyrie eleison,* sive *Domine miserere*, pluries: et ut notat Barsalibi, eo loco non debet populus aliud quam *Kyrie eleison*, ad singulas orationes dicere. Singulare est apud Syros Jacobitas institutum, ut ad unumquodque Diptychorum caput, Sacerdos celebrans duas orationes recitet, unam alta voce, unam secreto. Oratur vero apud Coptitas in hunc modum: pro Ecclesia, pro Episcopis universim, et singulariter pro Patriarcha Alexandrino solo, si Alexandriae Liturgia celebratur; alibi pro Episcopo oratur, post memoriam Patriarchae: pro ordinibus Ecclesiasticis: pro urbe: pro Ecclesia, in qua Liturgia peragitur, et monasteriis: pro fructibus terrae et aquis Nili. Sequitur altera pars quae ad praeterita spectat: nempe commemoratio sanctorum Patriarcharum, Prophetarum, Sanctorum reliquorum, incipiendo a Beata Maria Virgine: Tertia tandem est mortuorum apud Deum commendatio. Varia autem est, non modo in diversis Ecclesiis, sed in iisdem ejusmodi commemorationum dispositio. In Ritu Nestoriano qui antiquissimus est, oratur pro omnibus creaturis: pro Ecclesia Catholica toto orbe diffusa: pro Ecclesiasticis cujuscumque ordinis: pro plebe Christiana, sive Laïcis: pro piis: pro Regibus fidelibus: pro principibus, magistratibus, et barbarorum compressione: pro aëris temperie, frugum ubertate: pro loco: pro peregrinantibus terra vel mari: pro afflictis et captivis: pro vitandis insidiis, pro variis necessitatibus. Postea fit memoria sanctorum, sequiturque commemoratio mortuorum et oratio pro illorum quiete: sed varietas illa nullius momenti est. Aegyptiorum ordinem in Diptychis, praeter Liturgias, explicant

Diptycha.

Abulbircat, Ebnassalus in Epitome Canonum, Gabriël Patriarcha, Autor Scientiae Ecclesiasticae, et alii. De Syriacis Jacobitarum, Barsalibi commentario ad Liturgiam, Abulfaragius in Nomocanone; tum variae Liturgiae, ex quibus ordo Diptychorum intelligitur.

Diptycha Alexandrina.

Verum ordo ille, et quicumque in libris praescribitur, non omnia nomina continebat, quae praesertim ritu Aegyptiaco commemorari solebant. Ac de vivis quidem post nomen Patriarchae Alexandrini, qui vivebat tunc temporis, nominabatur quoque Patriarcha Antiochenus Jacobitarum, idque ex antiqua consuetudine, ex quo Severus Jacobitarum spes altera, qui Antiochenam sedem occupaverat, arctissimam cum Dioscori successoribus societatem et communionem habuit. Interrupta postmodum aliquamdiu commemoratio Antiochenorum in Diptychis fuit, quia inter turbas bellorum, quibus Oriens ardebat, desiit utriusque Ecclesiae per literas commercium. Sed illud renovatum est; atque postmodum consuetudo fuit, ut illorum in Diptychis nomina recitarentur; inter vivos, ejus qui tunc Cathedram obtinebat; et inter mortuos, decessoris ejus. Verum tunc incipiebat memoria viventis fieri, quando Alexandriam pervenerant literae, quas statim ab ordinatione sua scribere solebat cum Confessione fidei, quae quia ex Synodo mittebantur, *Synodicae* appellabantur. Nam donec tales literae receptae fuissent, decessoris nomen, quasi viventis, recitabatur, etsi de ejus obitu constaret, ut in Alexandrina historia non semel factum observavimus. Postea nomen proxime defuncti Patriarchae Diptychis inserebatur. Nullius ex aliis Patriarchis memoria fiebat: non Constantinopolitani, non Romani, quamvis de dignitate ejus inter omnes constaret, ut testantur Canonum Collectores, qui primum illi locum attribuunt, ob sedem Petri principis Apostolorum. Sed propter defensionem Concilii Calchedonensis, haeretici habebantur Romanus et Constantinopolitanus; atque idcirco nulla eorum memoria fiebat. Antiochiae quoque inter Jacobitas, pari modo referebatur in Diptycha nomen Alexandrini Patriarchae viventis, et ejus decessoris, statim atque literae Synodicae ejus receptae fuerant. In mortuorum commemoratione recensebatur quoque nomen Patriarchae Alexandrini nuper defuncti, ut multis historiae exemplis manifestum est: atque e tabulis eximebatur, post successoris obitum. Ita quoque observabatur in Ecclesia Aethiopica, quae Alexandrinae in omnibus subjecta erat. In Aethiopica Liturgia Metropolitarum plurimum nomina successive recitabantur, ut patet ex Canone Generali. Idem quoque factum in Ecclesia Nestoriani, docet nos ipsorum historiae scriptor Maris Salomonis filius, qui de duobus Pseudo-Catholicis, notat *eorum nomina libro vitae inscripta non fuisse*, hoc est Diptychis, *eo quod contra leges Ecclesiasticas dignitatem usurpaverant.* Atque haec de Ecclesiasticis, circa quorum commemorationem similis erat ubique fermo disciplina.

Regum memoria in Diptychis.

De Regibus occurrunt quaedam notatu digna, praeter ea quae superius observavimus. Nam in quibusdam Liturgiis, ut Nestoriana, oratur *pro Regibus fidelibus;* ut in Jacobiticis nonnullis. Ea occasione reprehendit Barsalibi in Commentario suo quosdam saeculi sui homines, qui existimabant tol-

lendam esse ex Diptychis Regum memoriam, quia tunc hostes Ecclesiae et nefarii essent. Sed ait esse quosdam Reges impios, id est Muhamedanos; Calchedonenses quosdam nequitia non inferiores, pro quibus tamen orandum sit, quia ab illis pax orbis, pro qua deprecari Ecclesia jubet, pendet quodammodo. Itaque ubique ferme tandem pro illis orationes praescribuntur, sed hoc loco, in aliquibus Liturgiis, ut in hac Basiliana, Regum nulla mentio est, quamvis initio pro illis oretur. In secunda quae est Gregorii, *pro Regibus Christianis*, nempe φιλοχρίστοις retentum ex antiqua consuetudine, quando adhuc sub Christianis Imperatoribus Aegyptii vivebant: quem usum confirmat Abulbircat, dum inter alias orationes recenset βασιλέων παλάτιον nempe *pro regibus et qui in Palatio.* Ea porro differentia est, ut iis in Provincis, quae Christianos principes habebant, non solum oraretur pro ipsis, sed nomina eorum recitarentur, quemadmodum observatur in Graecis Liturgiis, quarum diversi codices Imperatores nominant illius temporis quo scripti fuerunt. Si neque Christiani, neque ejusdem sectae fuerunt, nominatim non appellantur. Itaque cum Muhamedani toto dudum Oriente potiantur, neque in istis Liturgiis Aegyptiacis, neque in Jacobiticis Syrorum, aut Nestorianis, aut aliis tandem, nominatus reperitur princeps ullus Muhamedanus, etsi multos Christiani benevolos experti sunt. Antiochia recepta a Christianis non semel, postmodum fuit per saeculum ferme integrum in Francorum potestate: at quia tum Graeci Imperatores, tum Franci, Calchedonenses erant, atque adeo haeretici a Jacobitis judicabantur, nulla eorum temporum Liturgiae exemplaria occurrunt, ubi alterutri nominentur, in Jacobitarum Antiochenorum, aut Palaestinorum codicibus. Duo igitur tantum exempla sunt in Orientalium Christianorum libris, Armenorum qui reges aliquando Christianos habuerunt, quorum nomina ex Diptychis commemorantur; et Aethiopum qui semper sub Christianis Regibus fuerunt. Adhuc in istorum Liturgia nominati reperiuntur, non modo qui regnabant cum libri scripti fuerunt, sed majores eorum, et veteres non pauci, qui virtutis aut pietatis fama quondam floruerant, ut Gabra-Maskal, Constantinus, Fresennai, Lalibela, Zara-Jacob, et alii.

Sequitur altera pars, quae est sanctorum commemoratio, nempe non ut pro illis oretur, sed ut per eorum preces et intercessiones, Deus misereatur supplicantium. Primum vero apud omnes Ecclesias nominatur Virgo Maria, erga quam notissima est omnium Orientalium pietas, praesertim Jacobitarum: qui praeter frequentes ad eam in ipsa Liturgia orationes, singulares multas habent, in libro qui voce Graeca *Theotokia* appellatur, quasi hymni a Deiparam. Extat ille in Bibliotheca Regia Coptice et Arabice, recensetur que ab Abulbircat inter alios libros Ecclesiasticos. Multae quoque hujus generis continentur in Liturgia Aethiopica, quae cum Canone Generali post Novum Testamentum Romae edita est; vocaturque idcirco *Liturgia sanctae Mariae:* plures in libro singulari, quem vocant *Organum:* et in breviori secundum hebdomadae dies disposito, cujus extant varia exemplaria in Bibliothecis. Neque officio suo desunt Nestoriani, quamvis Mariam negent esse Deiparam;

Sanctorum commemoratio.

nam in Liturgia triplici quam habent: in Thesauro precum quotidianarum, seu Horologio, hymni multi ad eam occurrunt, sed in quibus semper *Christipara* appellatur: quae nota illius sectae indubitata est. Multae quoque ad Virginem orationes occurrunt in Melchitarum Horologio Fani edito, et in manuscriptis ejusdem libri Codicibus. Imagines ejus colunt, et multae antiquissimae reperiuntur adhuc, in ruinis veterum Ecclesiarum Thebaïdis, ubi Virgo repraesentatur filium in sinu gestans, ut de multis notant, non satis gnari quid istae imagines significarent Makrizius, Kazuinius et alii Muhamedani. Antiquissimam Ecclesiam eidem dicatam extare adhuc suo tempore, hoc est duodecimo saeculo *Mirtouti* dictam, refert Abuselah, idque significare *Matrem Dei Verbi*, nempe voce corrupta, ex Graecis abbrevians $\overline{MHP}$ τοῦ $\overline{\Theta Y}$. Multas recenset Makrizius in Topographia Aegypti, quarum frequens est in Christianorum libris memoria. Festi dies diversi in honorem Deiparae, quales apud Graecos et apud nos. De summa ejus dignitate, quod Dei mater sit, extant insignes Tractatus diversorum Theologorum; inter alios Abrahami Monachi Tiberiadensis, Abu Raithae Takritensis, Jahiae sive Joannis filii Zachariae, Severi Episcopi Aschmonin, Isae filii Zaraae, qui omnes Jacobitae fuerunt, praeter ea quae de hoc argumento scripsit Ebnassalus in Principiis fidei toto cap. 45. Eutychium Alexandrinum et Orthodoxos alios praeterimus. Nemo sane Orientales accusavit quod legitimis, qui Deiparae debentur, honoribus deessent: multi quod eo in cultu modum aliquando excederent, et ad superstitionem usque procederent; quae accusatio fundamento non caret. Nam habent praeter libros quos designavimus, qui a doctrina sana commendari possunt, infinitos alios fabulis et superstitionibus inquinatos, ex apocryphorum faece collectis.

Sancti qui apud Coptitas commemorantur.

Sanctorum qui in Diptychis commemorantur diversa ratio est, sunt enim quorum sanctitas apud omnes Ecclesias commendata est antiquitus, ut Apostolorum, Martyrum, et Ecclesiae Doctorum, qui ante Concilia Ephesinum et Calchedonense floruerunt. Praecipuorum illorum nomina apud omnes ferme Ecclesias commemorantur, non tamen omnium, id enim infinitum foret. Postea vero Nestoriani, nullos qui sibi in damnanda haeresi sua contrarii fuerunt, memoria dignos judicaverunt. Itaque sanctis omnibus Orthodoxis posthabitis, duo aliorum genera substituerunt, eos nempe quos Patres Graecos appellant, Diodorum Tarsensem, Theodorum Mopsuestenum, Nestorium et quosdam illis conjunctos; tum eos qui Syri Patres appellantur, nempe eorum discipulos, quorum aliqui Cathedram Seleuciensem tenuerunt, et quos suae sectae supremos Antistites olim habuerunt. Pari modo Jacobitae post Concilium Calchedonense ab Ecclesia secedentes, sicut Nestoriani Cyrillum diris et anathematibus devoverunt, ita ipsi Leonem Romanum, et qui in ejus communione fuerunt, pro haereticis habentes, Dioscorum, Severum et alios Jacobiticae haeresis defensores et propagatores, in Sanctorum numero Diptychis inseruerunt. De istis vero notissimis nihil singulariter observandum est: at in aliis quorum obscurior, praesertim apud Graecos et Latinos, memoria est, non semel multi hallucinati sunt. Plerique sane Monachi, si Pa-

tres vitae Anachoreticae excipias, haeretici fuerunt; atque in illis decepti sunt saepe peregrini ad Aegypti monasteria delati, in quibus colebantur tales haereseos defensores. Multos enim fuisse inter Aegypti Monachos testantur autores varii.

De Sanctis qui praecipue coluntur in Jacobitica Ecclesia, operosior tractatio foret, nec hujus loci. Multa in eam rem colligi possunt ex Synaxariis Coptitarum, tum ex Kalendario quod extat apud Abulbircat. Edidit illud, sed valde imperfectum, nominibus tam Arabice quam Latine mirum in modum corruptis, Joannes Seldenus in Tractatu de Synedriis veterum Hebraeorum: recudit multisque locis emendavit Jobus Ludolfus, adjuncto Aethiopico, et notis in quibus multa observat, ita tamen ut plura supersint colligenda ex Codd. Mss. quos ille non viderat.

Judicium Scaligeri de Diptychis.

Josephus Scaliger, ex cujus Codice hae Liturgiae Aegyptiacae lucem primo Latine viderunt, in Epistola ad Marcum Velserum Augustanum, de Diptychis ita scribit. *A Diptychis duo manarunt, quae tam in Orientis quam in Occidentis Ecclesiis hodie extant αἱ λιτανεῖαι καὶ τὰ μαρτυρολόγια. Litaniae a κύριε ἐλέησον, incipiunt: partibus duabus, Sanctorum memoria, et precibus constant. Hoc in illis Liturgiis clare extat: nam Diptycha in illis a verbo* ארחם, *hoc est ἐλέησον, incipiunt.* In hac observatione aliquid verum est: quamvis divinando potius dictum sit a Scaligero, quam petitum ex antiquitate Ecclesiastica: nam ex Diptychis manaverunt Martyrologia, vel potius ea fuerunt antiqua Diptycha, seu tabulae Ecclesiasticae, quae in hoc loco recitabantur: aucta, et in libros relata, aliam deinde diversamque, pro Ecclesiarum temporumque varietate formam acceperunt. Nam antiquissima quae extant, collecta sunt a diversis autoribus serius, neque publica Ecclesiarum autoritate: et illud de quo loquitur Gregorius Magnus, non extat: sed de his videndi Baronius, Molanus, Valesius, quique de Martyrologiis accuratius tractaverunt. Apud Graecos omnesque Christianos Orientales nihil simile: sola habent Synaxaria, multo Latinis Martyrologiis ampliora, illique non absimilia quod saeculi decimi sexti fine, Maximus Margunius Cytherensis Episcopus, in Graecorum suorum gratiam sermone vernaculo Graeco, Venetiis edidit. In illis autem refertur breviter Sanctorum historia, cum in Latinis nomina tantum Martyrum, et passionis locus et tempus referri soleant: aliorum Sanctorum nomen, dignitas et patria. In Graecis memoria fit multorum qui in Ecclesia Latina floruerunt: in Orientalibus Synaxariis vix ullorum qui extra Orientem. Ita maxima differentia est inter ea et Martyrologia. Litanias quod attinet, dictum Scaligeri ingeniosum magis est quam verum: et quas proprie ita appellamus, ignorant penitus Orientales, neque *Kyrie eleison,* quod initium nostrarum est, eodem apud ipsos loco et modo dicitur, sicut nec apud Graecos. Nam dum indicatur a Diacono, oratio facienda pro quacumque re, vel certis personis, Sacerdos dicit singularem aut duas orationes, unam alta voce, aliam secreto; et ad earum finem populus dicit *Kyrie eleison,* vel ארחם id est *Miserere,* idque non semel, sed multoties, atque aliquando quadragies. Appellari vero postmodum Sanctorum nomina, et sin-

gulis subjungi, *orate pro nobis*, non est ex Orientali consuetudine. Nam quod extant in Codicibus recentioribus quaedam Litaniae nostris similes, vel prope eaedem, debetur Missionariorum diligentiae, qui illas Orientalibus sunt interpretati, ut diversas ex nostris libris orationes alias.

De mortuorum commemoratione et precibus pro ipsorum quiete, dictum est superius, quia duplices ut etiam observatum est, in Ritu Aegyptiaco fieri solent, pro diversis rebus et personis orationes.

P. 18. l. 33.

Prooemium ante fractionem.

Prooemium appellatur in multis codicibus haec oratio, quia ex illarum genere est quae dicuntur ante sacram aliquam actionem, ad Sacrificium pertinentem, ut ista quae antecedit fractionem Corporis Christi, de cujus consummata transmutatione jam non dubitatur, et tamen orant, ut digni efficiantur communione et participatione mysteriorum ejus divinorum, quae nova probatio est adversus abnormem Claudii Salmasii interpretationem, de qua dicetur in notis ad secundam Liturgiam. Fractio autem hostiae, sive oblatae, duplex est, prima eo ipso tempore quo pronunciantur haec verba Christi, *Fregit*, ad quae adnotatur in rubricis, et Gabrielis Rituali, aliisque rituum expositoribus, Sacerdotem frangere oblatam in tres partes, quas tamen ita invicem conjungit, ut fracta non appareat. Secunda vero et proprie dicta Fractio, quae hoc loco perficitur, est illarum partium in multas particulas divisio, ad distribuendam communionem. Ritus Fractionis nullus singularis est; sed particulae, ut apud Graecos, in disco collocantur, et postea velo teguntur. Tum Sacerdos signat ex sanguine in quem digitum intingit, partem hostiae majorem: ea enim est quam *Isbodicon* vocant, quae vox, nullo in loco explicata a nobis reperta est; quippe notissima cum esset, nemo eam explicandam judicavit. In Codice Graeco Regio *Σποѵδικόν*, quae scriptura facit ut judicemus vocem detortam esse a Graeca *Δεσποτικόν*, ut subintelligatur *σῶμα*: nempe *corpus Dominicum*, nam literam T. Aegyptii in *Δ* vulgo convertunt. Cum vero nunquam ea vox usurpetur de hostia non consecrata, certissimum videtur particulam mediam, quae ad consecrationem deligitur, intelligi debere, sicut ejus etiam minores partes, cum ea vox reperiatur plurali numero. Igitur per istum ritum fit unitio et consecratio corporis et sanguinis Domini, vel potius inchoatur; cum, ut ex sequentibus rubricis manifestum est, immissio particulae consecratae in calicem, et signatio ex eadem, particularum quae sunt in disco, fiat post recitatas orationes Fractionis, quas hoc loco Liturgia repraesentat, aut omnes, aut unam ex tribus. Omnem autem Fractionis ritum explicat Gabriel Alexandrinus, cujus verba hic apponemus. *Patres*, inquit, *nostri constituerunt, ut, quo tempore haec oratio dicitur, Sacerdos manus in crucis modum componeret, atque ita designaret Deum esse praesentem inter nos. Cum dicit,* corpus sanctum; *accipiet corpus sanctum, imponetque illud super manum suam sinistram, et ponet digitum*

suum super illud. Cumque dicet, et sanguis pretiosus; *tollet digitum suum de super corpore, extendetque eum ad calicem, et indicem suum in pretioso sanguine intinget, ita tamen ut unguem non immergat. Mox ubi indicem sanguine intinxerit, educet eum ex sanguine: et eodem digito sanguinem signabit in modum crucis; educetque manum ex calice prius extersam, ne quid ex ea decidat, qua in re diligentiam adhibebit; signabitque sanguine, quem in digito habet, corpus sanctum semel, supra eam partem quam primo signavit: et signabit iterum aversam partem corporis, ab ima parte: ita, ut tres omnino consignationes fiant, ex eo, et ad illud,* (nempe ex corpore et sanguine, mutuae benedictiones fiant,) *et quae compleantur ex quo incipit dicere,* corpus sanctum, *donec dicat*, Pax omnibus. *Inde incipiet Sacerdos recitationem Orationis Fractionis, dividetque corpus in tres partes, sicut primo fecerat ad ea verba* fregit. *Tertiam partem accipiet, quam collocabit super tres alias in modum crucis: et accipiet margaritam, seu particulam unam ex superioribus tribus, eamque ponet in latere disci Orientali: tum aliam inferiorem ex illis acceptam, collocabit ex adverso ad occidentem: duas quoque alias a dextra et a sinistra disponet ita, ut omnes particulae efficiant figuram crucis: ex superioribus autem particulis accipiet eam in qua est Isbodicon,* hoc est mediam majorem, *quam in medio disco collocabit. Tum incipiet Fractionem tertiae, quam manu tenebit; qua finita, accipiet tertiam primo collocatam et eam franget: finita fractione ejus accipiet tertiam, quam in medio posuerat, conservabitque ex ea Isbodicon seorsum, ex superiori facie, cavebitque diligenter ne quid findatur, aut frietur. Tum ponet eam in loco suo; tertiam in medio locabit in loco suo, et ad eam colliget omne corpus sanctum quod fregit. Quod si Sacerdos fuerit rituum peritus, habeatque multorum annorum experientiam, juxta praescriptam hanc formam oblationem suam recte dividet, donec tota fracta in minutas partes integre fuerit: elevabitque eum manibus suis, ita perfecte divisam et integram,* hoc est, particulis ita collocatis, ut integra appareat. *Ea cum perfecerit Sacerdos, manus intra discum continebit, ne quid tangat, ne quid forte ipsis adhaereat, ne minima quidem margarita seu particula.* Huc usque Gabriel, quem sequuntur Autor Scientiae Ecclesiasticae et alii. Minutas illas caeremonias non ita facile explicare licet: neque sane magni refert, cum sufficienter ex relatis verbis intelligatur, quam accurate se habeant Aegyptii in fractione hostiae, adeo ut ipsi, quibus ignari quidam Viatores objecerunt summam in Sacramentis tractandis irreverentiam, talem curam adhibeant, qua major esse ulla nequeat. Res ipsa per se satis loquitur, neque enim, ut ex ipsis Protestantium disputationibus intelligitur, similis diligentia adhiberi potest, ubi non est fides verae substantialisque elementorum transmutationis. De ea quoque in hoc ipso ritu occurrit perspicua confessio, dum Sacerdos pronunciat haec verba, *corpus sanctum et sanguis pretiosus.* Nam quae dicuntur eo ipso momento, quo panis consecratus tenetur manibus, et in calicem digitus immittitur, certo certius significant fidem indubitatam de utroque jam translato in corpus, et sanguinem Christi Domini. Quod autem spectat Fractionis modum facile is

intelligi potest considerata forma oblatarum Orientalium, quarum imaginem dedit vir Clarissimus Jacobus Sirmondus in Disquisitione de Azymo. Sunt enim illae sectae quodammodo, multis et variis tum lineis, tum cruciculis, quae ferro impresso ita sulcantur, ut tota oblata facile frangi possit, ea quam Gabriel describit ratione. Media autem pars ea est quae majorem aut crucem, aut figuram habet: nam utraque ratione formantur, et nisi vehementer memoria nos fallit, non modo crucis, sed aliae etiam figurae aliquando oblatis imprimebantur. Operae pretium erit adjicere ex Ritualibus aliarum Ecclesiarum quomodo Fractio et consignatio apud Nestorianos, et Jacobitas Syros fieri soleat. In Liturgia Nestoriana, quae sanctorum Apostolorum dicitur. *Osculatur Sacerdos hostiam in modum crucis, ita tamen, ut ad labia sua non adjungat, sed eam quasi osculatur et suscipit utraque manu: tum dicit. Accedimus Domine cum fide vera, et frangimus cum Orthodoxa confessione, signamusque per misericordiam tuam, corpus et sanguinem Domini Jesu Christi, vitae largitoris, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Frangit hostiam in duas partes, deponitque partem, quam manu sinistra tenet, in altaris mensa, ita, ut fractura ejus respiciat os calicis: signatque partem quam dextra tenet, in calice, in quo immergit tertiam ejus partem et dicit.* Signatur sanguis pretiosus corporis vivifici, Domini nostri Jesu Christi, in nomine Patris, etc. *Et postea ex eadem particula signat corpus, et dicit,* Signatur corpus sanctum sanguine propitiatorio Domini nostri Jesu Christi in nomine Patris, etc. *Tum accipit partem quae super mensa est, manu sinistra, eamque alteri particulae ita conjungit, quasi fractae non essent, et dicit.* Segregata et commista sunt haec mysteria unum cum altero: in quibus ritibus integra cum Copticis apparet conformitas. In Ritu Maronitico, sive potius Jacobitico. *Credimus, offerimus, obsignamus et frangimus Eucharistiam hanc, panem coelestem, corpus Verbi Dei vivi, in calice salutis et gratiarum actionis, signamus perfectione propitiatoria, mysteriisque sublimibus plenissima, in nomine Patris, etc.* In aliis codicibus ex ea particula quae in calice intincta est, fieri praecipitur consignatio super alias partes, diciturque simul, *Spargitur sanguis Domini nostri Jesu Christi super corpus ejus sanctum, in nomine Patris, etc.* Atque hic est ritus quem plerique vocant *consignationem Sacramentorum*, nempe quia post Fractionem, ex particula consecrata signatur calix, et ex eadem intincta consignatur panis mutatus in corpus Christi, ut ita duae species conjungantur, et quamvis divisae, unius ejusdemque Christi corpus esse et sanguinem, per Ecclesiasticas caeremonias demonstretur. Ipsae quas hoc loco Coptitae observant, et quarum similes habent Ecclesiae Orientales prope omnes, non ex communibus Graecorum Liturgiis Basilii et Chrysostomi acceptae sunt, sed ex Jacobi quae cum antiquissima sit omnium, magis in Oriente propagata est, quam aliae. In ea ita praecipitur *Sacerdos frangit panem, dimidiumque dextra, sinistra vero dimidium tenet, et quod tenet manu dextra immergit in calicem dicens.* Unio sanctissimi corporis, et pretiosi sanguinis Domini et Dei ac servatoris nostri Jesu Christi. *Et signat id quod tenet manu sinistra, deinde hoc signato, alterum dimidium signat:*

ac statim incipit dividere et ante omnia distribuere in singulos calices partem unam, dicens. Unitum est et sanctificatum et consummatum in nomine Patris, etc. *Et cum signat panem dicit.* Ecce agnus Dei, filius Patris, qui tollit peccata mundi, vita et salute. *Et cum distribuit unam partem in singulos calices dicit.* Portio sancta Christi, plena gratiae, et veritatis, Patris et Spiritus sancti, cui gloria, imperium in saecula saeculorum. In aliis quoque ut Chrysostomi, et Basilii, satis designatur idem ritus, qui Latinis quoque communis est, nempe, ut fracta hostia, ejusdem particula calici immittatur, dum dicitur: *Haec commixtio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, fiat accipientibus nobis in vitam aeternam.* Quae oratio etsi leviter immutata, reperitur eodem sensu in omnibus antiquis codicibus, ita tamen, ut ea lectio quam Autor Notarum ad Gabrielem Philadelphiensem observat vidisse se in uno, in quo legeretur *corpus et sanguis,* in nullo a quoquam autore idoneo deprehensa sit, neque a nobis qui multos tractavimus, atque adeo suspectissima de mendo esse debeat. Nec enim locus omnino est, ut oretur pro consecratione corporis et sanguinis Christi, non solum quia jam omnibus modis, etiam secundum Graecorum recentiorum opinionem, perfecta censenda est; sed quia consecratio quae postulatur, non alia est, quam commistio speciei utriusque. Hujus vero caeremoniae quae in Fractione hostiae, particularumque intinctione observatur significationes mysticas, ut apud Graecos Germanus Constantinopolitanus, Maximus, et inter recentiores Cabasilas, explicaverunt de scissione et laceratione corporis Christi inter flagellantium et crucifigentium manus, de effusione sanguinis: de resurrectione ejus, deque aliis mysteriis, ita eodem sensu Dionysius Barsalibi, atque alii Theologi Orientales eam intelligendam esse docuerunt.

Oratio post Pater noster.

P. 21. l. 1.

Oratio post *Pater noster.*

In omnibus Orientalibus, non minus quam Occidentalibus Ritibus, paulo ante communionem dici solet Oratio Dominica, ex Apostolica institutione, de qua passim autores Liturgici, Graeci et Latini. Sed differunt Orientales ab Occidentalibus, quod apud istos dicitur post Fractionem, apud illos eam praecedit. Iterum Latino ritu a Sacerdote canitur, aut recitatur elata voce: in Oriente Sacerdos praemissa oratione brevi, incipit tantum *Pater noster:* populus prosequitur: et ad finem subjungitur haec oratio, qua rogatur Deus, ut nos a maligno liberet. *Sacerdotem oportet,* inquit Barsalibi, *tanquam corporis Ecclesiae linguam, incipere Orationem Dominicam, quam reliqui fideles prosequentur.* Cum vero recitanda sit Coptice a populo Oratio Dominica, idcirco inter ea quae Sacerdotibus, ad quos animarum cura spectat, districtius praecipiuntur, occurrit illud mandatum, ut populus eam et Symbolum doceatur eadem lingua: tum ut vulgari idiomate explicentur, sed extra Liturgiam, de qua consuetudine observanda extat Gabrielis Filii Tarich Synodica constitutio. Ea ratione factae sunt ab Episcopis et a Theologis variae

Card. Bona Rer. Liturg. l. 2. c. 15.

Orationis Dominicae expositiones, similes illis quae extant in Sermonibus Augustini: simplices scilicet, et piae potius quam Theologicae. Tales extant in Opusculis Severi Aschmoninensis, apud Ebnassalum, et anonymae plures. Ab ea omnem orationem debere inchoari docet Ebnassalus Theologus, in Principiis fidei cap. 13. In ejus fine addunt illa verba ultima quae extant in Graecorum libris, *quia tuum est regnum*, etc. Neque id solum observatur in Officiorum Ecclesiasticorum, sed etiam in Evangeliorum codicibus.

P. 21. l. 25.

Dicit Sacerdos Orationem absolutionis.

Absolutio ante communionem.

EA est iterata absolutionis generalis formula, qualem initio Liturgiae jam observavimus, quae ut prima ad Filium dirigitur, ita ista ad Patrem. Nam cum omnes orationes Latini Canonis ex vetustissima traditione ad Deum Patrem dirigantur, in Oriente plures ad Filium: nempe quia magis conflictata est Arianorum et aliorum qui ejus divinitatem impugnabant contentionibus, Orientalis quam Occidentalis Ecclesia. Porro haec oratio, sicut superior, comparari recte potest formulis illis in Occidente usurpatis, quae in praecipuis solennitatibus praesertim Feria quinta in Coena Domini, super populum pronunciantur, et adhuc in vulgari sermone Absolutionis nomen retinent. Quamvis autem Absolutiones illae ritus Aegyptiaci, Sacramentales proprie loquendo dici non possint, neque talem de illarum efficacia opinionem Coptitae habuerint, nisi quando sublata inter eos fuit Poenitentiae Canonicae disciplina, non levem tamen esse illarum fructum existimant. Quippe etsi non valeant ad eluenda peccata, de quibus confessio nulla facta est, quod volebant Joannes, et Marcus Patriarchae, de quibus alibi dictum est; sicut nec ad ea quae Canone, hoc est legitimis poenis praescriptis expiabantur; tamen valere eas crediderunt ad obtinendam remissionem eorum, pro quibus etiam Sancti quotidie ante altaria Domini pectus tundunt dicentes, *dimitte nobis debita nostra*. Itaque pronunciatur, quamvis deprecando, ex fiducia autoritatis Petro concessae, ad ligandum et solvendum, quae tantopere apud eos a Theologis, et Canonum Interpretibus commendatur. Unde ejusdem orationis verba afferuntur in Opusculo Severi Episcopi de Officiis Christianorum, et in Tractatu Monachorum Antiochenorum de legitima praeparatione ad suscipiendam Eucharistiam. In Ritu Syriaco *Oratio Impositionis manuum super fideles*, recensetur a Jacobo Edesseno, quae huic quodammodo respondet, etsi non est plane eadem. Omnino enim intentio Ecclesiae Orientalis ea est, ut per istam orationem ultimo loco gratia postuletur, pro illis qui communionem percepturi sunt. Ita in Jacobi Liturgia, in qua rogatur Deus, *ut sanctificet eorum animas et corpora, et efficiantur digni communicandi corpori et sanguini Domini nostri Jesu Christi:* atque eadem ratione oratur in Chrysostomi et Basilii Liturgiis. Addiderunt igitur Aegyptii Jacobitae novam illam absolutionis orationem, tunc maxime cum puros ab omni etiam veniali sorde Christianos esse oportebat, quamvis jam similis

pronunciata foret initio Liturgiae, quo exemplo, etiam Latino ritu, quamvis generali peccatorum confessione facta, initio Missae, pronunciataque absolutione, quotidie cum accedunt fideles ad percipiendam communionem repetitur eadem confessio, absolutioque iterum pronunciatur. Patriarcha Gabriel de ea praecipit hunc in modum. *Sacerdos dicet Absolutionem ad Patrem, usque ad haec verba*, populus tuus: *tum involvet manum suam velo bombycino, aspiciensque ad Occidentem, manu populum innuet, sinistra extensa, oculisque ad sanctum corpus conversis, tanquam precabundus, et petens ab eo aliquid pro populo.* Autor Scientiae Ecclesiasticae: *Sacerdos dicet Absolutionem, facie ad Occidentem conversa, juxta consuetudinem: quod si fuerit Episcopus, leget eam in sede sua, facie quoque versa ad Occidentem, ut populum suum excitet ad digne percipiendum corpus et sanguinem sanctum.* In ista Absolutione pronuncianda idem observatur ac in prima, quae est initio Liturgiae. Quod vero ipsa non ad legitimam peccatorum per canonicam poenitentiam expiandorum Absolutionem pertineat, si esset aliqua dubitandi causa idonea, multis rationibus probari posset. Nam ex quo antiqua poenitendi lex immutata est in eam formam, quae in Ecclesia Graeca servabatur Chrysostomi tempore, supererat adhuc in Synaxibus poenitentium statio: atque illi post sacrarum scripturarum lectionem, antequam Canon inciperet, dimittebantur, facta super eos oratione. Memoriam moris istius servant Ecclesiae Orientales, quamvis ipsam disciplinam dudum obsoletam fuisse testentur Jacobus Edessenus, Barsalibi et alii. Neque haec oratio Absolutio Sacramentalis fuit, aut illius rationem habuit: nam si ita fuisset, Poenitentes in Ecclesia constitissent, tanquam communioni reconciliati; sed contra statim pellebantur. Itaque non dicebatur super alios quam super fideles, qui jus communicandi haberent, quo exciderant non modo qui publice, sed qui etiam secreto poenitentiam agebant, aut illi tandem qui lethalis alicujus peccati culpa tenebantur. Isti quamvis non minus quam secreto poenitentes, et sub Canone sive ἐπιτιμίᾳ constituti starent in Ecclesia, cum integris Christianis, arcebantur tamen satis a communione per obnunciationes Diaconorum, petitas ex antiquissima disciplina: *Ne quis impurus, ne quis in hypocrisi*, de quibus dictum est superius. Quod si aliquando ad talem impietatem delapsi sunt Jacobitae Aegyptii, ut Canonem, hoc est laboriosa opera poenitentiae imposita per sacerdotem, et confessionem accuratam peccatorum, omitti sinerent, factum id obscoenis temporibus, reclamatumque a magna illius Ecclesiae parte fuit, adversus irreligiosam illam novitatem, ut alibi expositum est. Tunc autem valere existimaverunt istam et alias absolutiones, ad omnium peccatorum remissionem, modo ea simul secreto intra se confiterentur, praesertim cum Diaconus incensum adolens transibat per mediam Ecclesiam, ut cum fumo confessio illa inanis ad caelum ascenderet: quam etiam posito intra privatos parietes thuribulo usurpare coeperunt.

Huic orationi non minus quam primae inseritur commemoratio duplex, Sanctorum, ut per eorum merita et preces Deus remissionem peccatorum supplicantibus largiatur: defunctorum, ut ad eos quoque fructus orationum

Ecclesiae perveniat, quia nempe Sanctorum communionis ea ratio est, ut non modo Sanctos in coelis cum Christo regnantes, et fideles in unitate ejus et pace defunctos, sed et laborantes in hac vita simul conjungat, quasi unius corporis membra. Extat haec Absolutio prope iisdem verbis, in Liturgia Aethiopum communi, quae ex Coptica desumta est.

P. 22. l. 32.

Unus Pater Sanctus.

Confessio de Trinitate.

Quae ad communionis legitimam praeparationem spectant prosequitur Orientalis Ecclesiae disciplina, et cum prima et praecipua conditio sit ne detur Sanctum canibus, antequam ulterius progrediatur Sacerdos dispensator mysteriorum Dei, edicit per Diaconum solennia illa verba, quae ex antiquitatis reverentia Graece dicuntur *Μετὰ φόβου τῷ Θεῷ πρόσχωμεν. Cum timore Deo attendamus:* quae hortatio non modo, ut in aliis sacri ministerii partibus, attentionem et mentis ad Deum elevationem significat, sed singularem et praecipuam, ad Christum in Eucharistia praesentem, ut relata Gabrielis Patriarchae et aliorum verba palam faciunt. Postea quia prima dispositio eorum qui accedunt ad Sacramenti perceptionem fides est, profertur a circumstantibus confessio circa Trinitatem, his verbis: *Unus Pater Sanctus,* quae oratio extat in Graecis Alexandrinis, ut in aliis, paulum immutata in hunc modum: *Unus Sanctus, unus Dominus Jesus Christus:* in ea Jacobi, et in Graecis aliis similiter, ita ut ad Christum solum referatur. Lectio quam interpretatione nostra expressimus, est antiquorum Codd. Copticorum Bibliothecae Regiae, in quibus, ut in Gabrielis Rituali, Graece dici praecipitur, his verbis quae librarii linguae imperiti mire corruperunt. *Εἷς πατὴρ ἅγιος, εἷς υἱὸς ἅγιος, πνεῦμα ἅγιον. Ἀμήν.* Arabice exponunt non uno modo. In uno antiquiore, *Sanctus pater unus: Sanctus filius unus, Sanctus Spiritus Sanctus:* in alio melius, *Unus est Pater Sanctus,* etc. sicut Graece. Eamdem formulam exhibent Syriacae Jacobitarum Liturgiae, nisi quod addunt, *ipsi gloria et gratiarum actio in saecula. Amen.* Eam orationem exponit Dionysius Barsalibi; meminitque ejus Jacobus Edessenus. Extat quoque apud Nestorianos. Omnes atque inter alios Ebnassalus, notant eam dici paulo antequam ostendantur populo sacra mysteria.

P. 22. l. 36.

Sancta sanctis.

Sancta sanctis, et elevatio Eucharistiae.

Haec celebratissima apud antiquos Christianos verba, tunc dici a Sacerdote monet rubrica Codicis Regii, simul cum Sacerdos assumit in manus *Spodicon,* sive ut Arabice scribitur, *Isbodicon* vel *Isbadicon,* et evelans quantum potest, ostendensque populo, simul inclamat *Sancta sanctis.* Diximus voce illa significari mediam hostiae partem: ex qua calix et aliae particulae consignantur, et quae reservatur ad elevationem faciendam, simulque

ab omnibus adoratur. Itaque in hac parte duae occurrunt caeremoniae ad Eucharistiae fidem pertinentes, elevatio scilicet Sacramenti, et ejusdem adoratio, quas tam secure negaverunt Protestantes in Oriente observari. Pugnabant autoritate Theologorum aliquot, qui nimis creduli et Eucharisticae disciplinae non satis periti, Graecos accusaverant, quod Eucharistiam non adorarent, idque satis probari videbatur, quia illius elevatio apud illos nulla esset, nempe quod in multis antiquis codicibus rubricae deerant, preces tantum continebantur. Ea tamen notatur in Liturgia Basilii Graeca et Arabica Ritus Alexandrini, in codice Regio. Sed quod jam multi accurate docuerunt, Graeci habent ritum eumdem quem *ἁγίαν ὕψωσιν* appellant, *non eodem quo Latini loco, sed longe post orationem Dominicam brevi ante communionem spatio: juxta Jacobi, Basilii, et Chrysostomi Liturgias*, inquit Goarius, *Dominicum corpus, non ita tamen ut a populo conspiciatur, elevat Graecus Sacerdos; nempe quia populus extra sanctuarii cancellos, et vela longe positus est, tum quod ritu Graeco non admodum extollatur.* Sed parum aut nihil refert cum statim adoratio consequatur. *Εἶτα προσκυνεῖ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος ἐν ᾧ ἐστι τόπῳ, λέγοντες μυστικῶς τρίς. Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι ἁμαρτωλῷ. Καὶ ὁ λαὸς ὁμοίως πάντες μετὰ εὐλαβείας προσκυνοῦσιν. Ὅταν δὲ ἴδῃ ὁ διάκονος τὸν ἱερέα ἐκτείνοντα τὰς χεῖρας, καὶ ἁπτόμενον τοῦ ἁγίου ἄρτου πρὸς τὸ ποιῆσαι τὴν ἁγίαν ὕψωσιν, ἐκφωνεῖ Πρόσχωμεν, καὶ ὁ ἱερεύς. Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Deinde adorat Sacerdos, et Diaconus in quo est loco, dicentes secreto ter:* Deus propitius esto mihi peccatori. *Omnes ex populo pariter cum reverentia adorant. Cum vero viderit Diaconus Sacerdotem manus suas extendentem, et tangentem sacrum panem ad faciendam sanctam elevationem, alta voce dicit;* Attendamus: *et Sacerdos,* Sancta sanctis. Itaque in Ritu Graeco habemus et elevationem et adorationem. Neque excipi potest, ut a multis factum, in antiquis libris non semper reperiri quae recentiores in hanc sententiam continent. Nam extra dubium est in antiquissimis libris solas preces contineri, ritus petendos aliunde, quod non modo in Graecis, sed in Orientalibus libris omnibus, imo et Latinis aeque observari potest. Verum satis aliunde scitur utrumque et ostensionis, et adorationis ritum observatum fuisse apud Orientales. Gabriel Patriarcha in Rituali. *Finita Absolutione Sacerdos respiciet ad Orientem, et Diaconus alta voce clamabit, populo interea nudum caput et elevatas manus habente. Diaconus deinde dicet,* Amen: et cum Spiritu tuo. Cum timore Deo attendamus. In Codice recentiori adjicitur, *Diaconum manu crucem elevatam tenere, nempe quo magis conspicua ipsius admonitio sit. Respondet Populus alta voce,* Kyrie eleison. *Tum accipiet Sacerdos Isbodicon in manus suas, illudque sursum elevabit, quantum brachia sua extendere poterit, caput inclinans, clamabitque voce altissima. Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Sancta sanctis. Omnes e populo inclinabunt capita sua, adorantes Dominum in timore et tremore, postulantes cum lacrymis, summo studio, et tunsione pectorum, remissionem peccatorum suorum, et confirmationem suam in fide Orthodoxa, ad extremum usque vitae spiritum.* Plura adhuc Autor Scientiae Ecclesiasticae. *Postea*, inquit, *ad*

Euchol. p. 145.

Orientem respiciet cum reverentia et humilitate, accipietque partem ex corpore sancto, jam diviso, partem nempe mediam Oblatae suae: atque ea est quam Gabriel et Rubricae *Isbodicon* vocant, *et in sublime eam elevabit, simulque elevabuntur cerei et crux: mediaeque horae spatio ita elevata manebit* (particula major:) *Sacerdosque clamabit voce altissima, et quantum fieri potest, contenta,* Sancta sanctis. *Omnes ex Ecclesiae populo, uno ore clamabunt,* Kyrie eleison, Domine miserere, *capite nudato in genua provoluti, si fuerit dies Dominica; si dies alia, omnes in frontem ad terram usque prosternentur, deposita capitum fascia.* Meminerunt cultus istius religiosi, simulque rituum secundum quos peragitur, autores antiquiores. Severus Episcopus Aschmonin in Opere de exercitiis Christianorum. *Post hanc,* inquit, *orationem satis prolixam,* (nempe Absolutionis de qua mox dictum est,) *Sacerdos elevat corpus super manus suas, supra populum universum, sicut olim* (Christus) *elevatus est in ligno crucis: clamantque omnes sicut tunc ad eum Latro clamavit:* Miserere mei Domine, dum veneris in regnum tuum. Et in alio opere de Agno Paschali et Eucharistia, idem explicat uberius: nempe, ut cum Christum in Eucharistia sub modica specie panis et vini intuemur, fides nostra non deficiat, sed augeatur potius Latronis exemplo, qui divinitatem ejus in Cruce agnovit. *Quod,* inquit, *ab eo percepit Latro nobis etiam ultro offertur. Accedamus ergo ad eum dicentes,* Memento mei Domine, dum veneris in regnum tuum. Eamdem orationem hoc ipso loco a Graecis usurpari, docet nos Liturgia Chrysostomi *ὡς λῃστὴς ὁμολογῶ σοι, μνήσθητί μου κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Sicut Latro confiteor tibi, memento mei Domine in regno tuo,* quae est pars ultima prolixioris orationis quam dicunt circa communionem. *Πιστεύω κύριε καὶ ὁμολογῶ, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὁ ἐλθὼν εἰς κόσμον, ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτος ἐγὼ εἰμί. Credo Domine et confiteor, quia tu es Christus filius Dei, qui in mundum venisti peccatores salvos facere, quorum primus ego sum.* Nempe non una sola oratio a Graecis dicitur et aliis Orientalibus, in ostensione Eucharistiae, aut in ejus perceptione, sed plures occurrunt ejusdem sententiae. In Ecclesia vero Coptica, quando quidem insignis alia confessio sequitur, de qua mox dicemus, differtur quod in Graeca formula, ad fidei de hoc Sacramento profitendae rationem pertinet: oratio tantum fit ad Christum praesentem, eo quo diximus modo. Indifferens vero prorsus est haec rituum diversitas: illud modo commune omnibus Ecclesiis Orientalibus, quod ostenduntur sacra mysteria, simul ac dicitur *Sancta sanctis.* De Aegyptiacis dubitari non potest, post tam perspicua Autorum testimonia, praesertim Gabrielis Patriarchae. Quod si recentiora illa quisquam existimet, refelletur statim ex Graeco Codice Regio ejusdem Liturgiae, ubi habetur. *Ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸ σπουδικόν; Sacerdos elevat corpus Dominicum.* Severi Patriarchae Constitutio extat in Syrorum Nomocanone. *Signat cruce populum dicendo.* Gratia Dei sit. *Tum Diaconus:* Cum timore aspiciamus. *Sacerdos:* Accedant qui sanctificati sunt. Sancta sanctis: *et elevat mysteria. Populus,* Unus Pater: *et communionem distribuit.* Jacobus Edessenus. *Sacerdos*

signo crucis ter facto, benedicit populum, simulque admonet quod sancta haec puris et sanctis solum traduntur. Tum elevat et ostendit Sacramenta universo populo, tanquam in testimonium. Idem habet Dionysius Barsalibi commentario ad hunc Liturgiae locum. *Sacerdos elevat et circumfert Sacramenta, clamans et dicens, Sancta sanctis.* Itaque ne una quidem Liturgia est, quae celebrem illam, atque a tota retro antiquitate commendatam formulam non habeat, hoc ipso in loco. Nam praeter Copticas, Syriacae omnes, Jacobiticae, Melchiticae, et Nestorianae eam exhibent, ut etiam Armenica. Omnes etiam Aethiopicae, quae ex Aegyptiacis expressae sunt, eam referunt, nullo inter se discrimine. In ea quae Constitutionibus Canonicis inserta est, et quam Latine edidit simul cum Aethiopico textu Jobus Ludolfus, haec verba mirifice interpretatus est, *Sanctuarium sanctis;* non minus contra Aethiopicae linguae proprietatem, quam communem omnium Liturgiarum sententiam, praeter quam quod nullum haec versio sensum efficit. Quis enim unquam audivit talia verba in Liturgicis Officiis? Sed ea fuit illius, in omnibus ferme quae ad controversias de religione spectarent affectatio, ut quasi secure de omnibus nemine intercedente pronunciare posset, absurdissimas non modo opiniones, sed quod minus excusari potest, verborum Aethiopicorum explicationes dederit, quae ferri non possunt. Hinc natae sunt portentosae illae voces *Coenae* quam ubique usurpat pro Eucharistia: *Orationis Eucharisticae* pro Liturgia, et multae aliae quas alibi notavimus.

Comparatio elevationis Ritu Orientali cum ea quae fit Latino ritu.

Nihil porro refert hoc loco disquisitionem instituere de elevationis similitudine cum ea quae fit Graeco aut Latino Ritu, et ea quam observant Orientales. Neque enim Christianorum fides pendet a simili caeremonia, nisi quod ostendi Eucharistia, praesertim cum honoris significatione non potest, apud eos qui non vere credant illam esse corpus et sanguinem Christi: at quamvis non elevaretur, modo tamen Ecclesiarum fides aliunde constaret, non idcirco revocari cum aliqua ratione posset in dubium, ex illius caeremoniae defectu. Nam in sola quam Latini habent, Praesanctificatorum Missa, Feria sexta Majoris hebdomadae, vix Eucharistia ostenditur: in Carthusianorum usu Ecclesiastico calix vix attollitur, neque a circumstantibus videri potest. Non idcirco dubitabitur, aut de Ecclesiae Latinae in hac Missa, aut de piorum illorum Ascetarum religione. Observandum quoque est, non levem esse inter eos qui Liturgicas antiquitates illustraverunt quaestionem de ritus elevationis apud Latinos origine. *In antiquis enim libris, et in codicibus Ordinis Romani tam excusis quam manuscriptis, nec in priscis rituum Expositoribus, Alcuino, Amalario, Walafrido, Micrologo et aliis, aliquod ejus vestigium reperitur. Ea duntaxat in Ordine Romano elevatio memoratur, qua calix attollitur ante orationem Dominicam.* Verba sunt Cardinalis Bonae. Potest sane fieri, ut quamvis elevatio observaretur in Latina Missa, nullum tamen ejus vestigium extet in Missalibus, qui rubricas antiquitus non recipiebant. Majus est argumentum, ex Expositorum Missae silentio: quamvis parum intersit, ut diximus, quo momento ostendatur Eucharistia, imo et an ostendatur. At quidquid de judicio piissimi doctissimique Cardinalis statuatur,

De Reb. Liturg. l. 2. S. 13. c. 2.

certum est elevationem, si necessaria judicatur, sufficienter probari ex eo ritu quem omnes Latinae Missae agnoscunt, quando hostia cum calice elevatur modice, paulo ante orationem Dominicam. Nam antiquissimam illam esse elevationis disciplinam omnes ferme agnoscunt. Vir Clarissimus Joannes
Pag. 49. Mabillonius Commentario praevio ad Ordinem Romanum. *Non statim post consecrationem in altum a Sacerdote, hostia itemque calix primis illis temporibus efferebantur, sed sub finem Canonis, cum diceret Sacerdos;* Per quem haec omnia, etc. *erigebat se Archidiaconus solus: et cum diceretur;* Per ipsum et cum ipso, *levabat cum offertorio calicem per ansas, et tenebat exaltans illum juxta Pontificem. Micrologus, corpus cum calice tunc levatum fuisse, dicit in cap. 15. ubi nullam alterius post consecrationem levationis mentionem facit. Orientales id praestant paulo ante communionem. Porro elevatio post consecrationem in Gallia, post medium saeculum undecimum videtur fieri coepta, haud scio an paulo serius in Ecclesia Romana.* Cum igitur initio, elevationem Eucharistiae in Ecclesia Romana eo in loco quem nunc habet non fuisse, doctorum hominum testimonio constet, neque tamen inde merito quisquam inferre possit, ignotam fuisse tunc Sacramenti quam profitemur fidem, quae satis magnis aliunde argumentis confirmatur, ita plane concludi non debet Orientales, quia elevationem eodem loco non agnoscunt, posse idcirco in suspicionem vocari, quasi non rectam de Eucharistia fidem habeant. Neque enim quod ita judicaverunt Theologi, aut Itinerariorum autores aliqui, causa ulla fuit, nisi silentium Liturgiarum: tum observatio parum accurata caeremoniarum Orientalium, ita ut, quia statim post verba Christi pronunciata, non videbant levari Eucharistiam, prorsus illam non
Dam. a Goes de Mor. Aethiopum. ostendi crediderint. Ita quoque judicavit Zagazabo Aethiops in Lusitania, cum de suis ita referret. *Apud nos Eucharistia non ostenditur, sicut hic video fieri.* Sed ex relatis autorum testimoniis haec quorumdam hominum opinio aperte revincitur. Nam quod Gabriel Patriarcha, quod Abusebah Autor Tractatus de Scientia Ecclesiastica, quod Rituales alii libri testantur de Aegyptiorum Jacobitarum hac in parte disciplina, eam non noviter introductam, sed antiquitus usurpatam esse satis demonstrat. Idem de Syris dicere possumus, quorum ritus non praescripserunt, aut noviter instituerunt Severus Antiochenus, et alii ex ejus secta autores, Jacobus Edessenus, Dionysius Barsalibi et Abulfaragius, qui eos in Nomocanone collegit, sed quales erant, referunt. Accedit nota certa ritus ostendendae Eucharistiae paulo ante communionem, cum pronunciatur Confessio, de qua mox dicemus. Sed ne quid desit ad ostendendam perpetuam Ecclesiarum consensionem in veneratione Eucharistiae, adjiciemus ritum alium quem Canones de disciplina Ecclesiastica anonymi praescribunt: leguntur autem in Codice satis vetusto. *Quotiescumque*, inquiunt, *elevabitur Eucharistia pulsabuntur campanae:* minores scilicet quas gestant manibus, et quas tangere extra Ecclesias non licet, sub Muhamedanorum tyrannide. Nam in Nubia et Aethiopia, ubi Christiani
Hist. Patr. Alex. p. 282. regnabant, pulsabantur ex superiori loco, ut observatum est in vita Yuçabi Patriarchae Alexandrini LII. de Georgio filio Zachariae Regis Nubiae, qui

cum apud Praefectum Aegypti gratia valeret, eo ipso in castro, ubi Liturgia ab Episcopis celebrabatur, pulsari ex superiori tabulato campanas jussit, more patrio. Reliqua ad ipsum elevationis ritum spectantia legi possunt quantum ad Latinos et Graecos pertinet, in Commentariis Jacobi Goarii ad Chrysostomi Liturgiam: notis Hugonis Menardi, ad Gregorii librum Sacramentalem: Cardinalis Bonae Tractatu de rebus Liturgicis, optimo sane et pereruditο, tum apud autores alios qui passim a nobis designati sunt. Jam de Adoratione Eucharistiae, quantum ad Orientales pertinet, paucis dicendum.

De Adoratione Eucharistiae antiquitus usurpata.

Constat sane ex omnium Theologorum, imo Protestantium, sententia, cultum illum religiosum, ita cum fide realis praesentiae corporis et sanguinis Christi in Sacramento, semper conjunctum fuisse, ut qui eam crediderint, adorasse Eucharistiam verisimile, imo certum quodammodo esse videretur. Cum itaque sanctos Patres ita sensisse satis demonstratum fuerit, etiamsi perspicua testimonia nobis deforent, dubitari tamen non posset quin Eucharistia adorata antiquitus fuerit. At testimoniis Ambrosii l. 3. de Spiritu sancto, cap. 12. Augustini in Psalmum 98. Theodoreti in Dialogo *Ἀσύγχυτος*, Cyrilli Catechesi Mystagogica V. et quibusdam aliis probari contendimus, eos Eucharistiae, non minus quam verae Christi carni *τεθεωμένῃ* adorationem deferendam censuisse. Neque multum immorari debere existimavimus in conquirendis autoritatibus de hoc argumento, aut ex aliis non adeo perspicuis deducere probationes novas circa religiosum Sacramenti cultum, ut ad illum loci quidam SS. PP. referrentur, qui aliter intelligi possunt, et debent. Unde locum Basilii libro de Spiritu sancto, quem superius retulimus, ubi de Invocatione Spiritus sancti agebatur, quique meminit *ἀναδείξεως* panis et calicis, ad utriusque ostensionem non pertinere certissimum est, quamvis Bellarmino multisque aliis visum aliter fuerit. Nam eo loco *ἀνάδειξις* Basilio, est consecratio elementorum in corpus et sanguinem Christi; nempe opus divinum quod a Deo postulatur per interventum sancti Spiritus illabentis in dona proposita, non actio aliqua ad disciplinam exteriorem pertinens. Sed enim in illis quae antiquitatem Ecclesiasticam spectant, dogmata quidem in sanctorum Patrum scriptis quaerenda sunt, ita ut quod ignoraverint, aut non propriis verbis communique consensu docuerint, ad finem non pertinere possit judicari: at in disciplina res aliter se habet, cum circa illam semper esse potuerit, et fuerit innoxia diversitas, nullo sanae doctrinae detrimento ac periculo: et multa per traditionem ad Ecclesias pervenerint, quorum perscriptas autoritates proferre vix licet, quamvis, ut Augustinus post Basilium, Chrysostomum, et omnes alios docuit, ex sola eorum rituum observatione constet sufficienter, quod ab Apostolica traditione proveniant. Cum igitur Eucharistiae adorationem perpetua traditio omnium Ecclesiarum commendet, ejusque initia assignari nulla possint, tanquam nuper introductae contra majorum exempla, non est quod laborent Theologi, in conquirendis veterum testimoniis in re evidenti, quae ut non a scripta aliqua lege ducit originem, ita non scriptis autoritatibus, sed usu, consuetudine, omnium saeculorum exemplo, quantum opus est, a novitatis suspicione vindicatur.

Quorsum enim scriberentur in Sacramentorum libris omnia illa quae non ex codice, sed ex usu, quotidianoque ministerio Sacerdotes, et Diaconi discebant? Aiunt Protestantium plerique, Innocentium IV. induxisse morem adorandae Eucharistiae: ostendant ubi id perscriptum sit. Ostendemus contra Sacramentales libros, et quidem multos, illius aetate recentiores qui ne notam quidem habeant adorationis Eucharistiae: neque tamen idcirco eam non adoratam fuisse, vel ipsi tot paradoxorum autores affirmare audebunt.

Adorationem Eucharistiae observant Orientales.

Par fuit Orientalium Ecclesiarum ratio, ubi quaecumque ad rite perficienda Sacramenta spectabant, serius omnino in literas missa sunt, quia Codices orationibus solis constabant, ritus alibi notabantur, etiam cum scribi coeperunt. De Graecis certa et constantissima traditio dudum ipsarum Liturgiarum Codicibus consignata est: eos Aegyptii Jacobitae sunt imitati, ut quod usu stabilitum erat, in Rituales libros, aut Liturgicos, qui adjunctum haberent caeremoniarum apparatum tandem referrentur, quae ad ostensionem, elevationem, adorationemque Eucharistiae spectabant. Illa vero disciplina, qualis ex Gabrielis Patriarchae Rituali a nobis exposita est, plenam habet ex ipsius nomine autoritatem, majorem adhuc ex usu, et traditione ejusdem Ecclesiae, quae satis apparet ex testimonio Severi Episcopi Aschmoninensis, qui quadringentis annis scribebat ante Gabrielem. Nam ex ejusdem Severi verbis agnoscitur, et elevatam sua aetate fuisse Eucharistiam, et adoratam, quando preces ad Christum in ea praesentem dirigi praecipiuntur: illae nempe, *Deus propitius esto mihi peccatori:* et *Memento mei Domine, dum veneris in regnum tuum:* tum adhortationes Severi ipsius, Autoris Homiliarum de Circulo anni: publicae etiam Diaconorum hoc ipso sacri officii loco, ad orandum intentius, cum timore et tremore, Christique in disco Eucharistico porrecti, et immolati fidem memoriamque excitandam: quae omnia cum summi cultus, qualis Deo soli exhibere legitime potest, officia sint, ipsam quoque adorationem, summumque religionis actum simul complectuntur. Cum enim Propheta scelus idololatriae sculptilia sibi fabricantium exagitaret vehementius, exprobrat illis, quod tandem dicerent, *Libera me quia Deus meus es tu.* Utque recte D. Thomas. *Per orationem homo Deo reverentiam exhibet, in quantum illi se subjicit, et profitetur orando se eo indigere, sicut autore suorum bonorum:* et ut alio loco docet, duplex adoratio est, spiritualis quae consistit in interiori mentis devotione, et corporalis, quae consistit in exteriori corporis humiliatione: eam exhibent procul dubio, qui, ut Coptitae faciunt, ad Eucharistiam dirigunt preces pro misericordia impetranda, praesertim quando, ut ex dictis manifestum est, interiori illi devotioni exteriorem, prostrationem scilicet corporis, et alios honores adjungunt.

2. 2. q. 83. a. 3. q. 84. a. 2.

P. 23. l. 14.

Confessio Corpus sanctum, etc.

Confessio fidei ante Communionem.

Pervenimus tandem ad eam Liturgiae partem quae communionem proxime antecedit, et quae confessionem continet de veritate corporis et sanguinis Domini Jesu Christi in Eucharistia, tam perspicuam, tam indubitatam, ut

nulla toto orbe Ecclesia unquam sit aut fuerit, in qua Sacerdotes et Laïci luculentius de sacratissimo illo mysterio testimonium dedisse reperiantur. Atque ea opinor ratione factum est, ut absolute Ὁμολογία appellaretur, quasi omnia complectens, quae non modo ad Sacramenti, sed etiam ad Incarnationis fidem pertinerent: quamvis ultima sui parte, ante aliquot saecula interpolationem passa sit, ut ad propriam Jacobitis haeresin accommodaretur: quod cur et quando factum fuerit ex certis monumentis exponemus. Adeo celebris est in Alexandrina Ecclesia haec oratio, ut in nulla Liturgia sive Aegyptiaca, sive in Aethiopicis ex illa derivatis, desideretur: nullus Autor Rituum illius non meminerit. Ut autem intelligatur melius, quo ordine dicatur, praeter rubricas Codicis Regii, quas versioni nostrae inseruimus, ritum integrum antecedentem proponemus, verbis Gabrielis Patriarchae. Post illa quae superius relata sunt, ita prosequitur. *Accipiet Sacerdos Isbodicon, seu majorem hostiae partem in manum suam dexteram, eoque consignabit sanguinem pretiosum in calice, in modum crucis: attolletque illud sanguine intinctum, sedulo cavens, ne quid ex illo decidat: ex eo deinde signabit in formam crucis totum corpus sanctum, quod est in disco. Tunc referet illud ad sanguinem, et ex eo rursus in sanguine crucis figuram designabit, immittetque illud in sanguinem calice contentum, dicens interea.* Εὐλογητὸς Ἰησοῦς Χριστὸς υἱὸς θεοῦ. ἁγιασμὸς πνεύματος ἁγίου ἀμήν. Benedictus Jesus Christus filius Dei: sanctificatio Spiritus sancti. Amen. *Populus vero adoratione sua peracta, se attollens, respondebit alta voce.* Unus Pater Sanctus etc. *Tum Sacerdos dicet.* Pax omnibus. *Respondebunt*, Et cum Spiritu tuo. *Postea Sacerdos dicet Confessionem; pronunciandoque* Corpus sanctum, *accipiet illam majorem partem quae in medio disci posita est, et ex ea accipiet Isbodicon, et dividet illud in tres partes. Quod si major hostia fuerit: accipiet ex Isbodico tres partes in manus suas, frangetque particulatim in disco ad haec usque verba.* Accepit illud ex Domina nostra Deipara sancta Maria. *Tum accipiet particulam in manu sua et eam in disco deponet, cujus loco aliam accipiet ex corpore, quod est in disco, et eam manui suae imponet:* nempe, ut habeat in manu particulas consecratas, dum Confessionem pronunciat; et Sacerdote praeeunte populus eam prosequitur. Nam simul ac demonstratur Eucharistia, eodemque momento, Confessionem dici certissimum est non modo ex Rubricis, Gabriele, Scientia Ecclesiastica, et aliis autoribus, sed in Ordinationibus Episcoporum et Sacerdotum praescribitur, ut dum novus ordinatus eam pronunciat, habeat in manu particulam corporis Christi, et eam ostendat, quo edita simul confessione, populus de ejus fide circa Eucharistiam certus esse possit. Jam quae ad eam Orationem singulariter attinent, paucis explicanda sunt.

Partes hujus Confessionis duae. Prima antiquissima.

Duae sunt autem ejus partes; prima antiquior est, quae his verbis continetur. *Corpus sanctum et sanguis pretiosus Jesu Christi filii Dei nostri. Amen. Sanctum pretiosum corpus et sanguis verus Jesu Christi Filii Dei nostri. Amen.* Haec Graece dicuntur, quae nota est primaevae vetustatis indubitata: nam quod ea lingua in Liturgiis extat, procul dubio acceptum fuit

ab Ecclesia Orthodoxa, antequam ab ea Jacobitae secessionem fecissent. Postea enim nihil quod noviter institutum fuisset Graece dictum est. Extat quoque in Graecis Alexandrini ritus Liturgiis.

Secunda recentior.

Secunda pars quae non parem antiquitatem habet, in duas quoque alias dividitur; nam primo adjuncta sunt tantum illa verba, *Corpus et sanguis Emmanuelis Dei nostri, hoc est in rei veritate*, quae quidem ex Cyrillo desumpta videntur, adversus Nestorianos, qui negare probabantur ex suis principiis esse in sacris mysteriis carnem Christi divinam factam; ea autem verba, ut et sequentia, Coptice dicuntur: quae quidem cum contineant luculentam de Eucharistiae veritate Confessionem, infecta sunt nihilominus doctrinae Jacobiticae particula, dum dicunt fecisse *unum quid ex humanitate et divinitate*. Illa quidem verba secundum doctrinam Orthodoxam intelligi possent, si referantur ad unitatem personae: unus quippe Christus est, non confusione substantiae, sed unitate personae, ut in Symbolo Athanasii dicto legitur. Verum illa Jacobitae referunt ad unitatem naturae quam pertinacissime profitentur, et cum Eutychen detestentur, eique anathema denuncient tanquam Apollinaristae; illaque verba confusionem quamdam, mistionemque inducere viderentur, explicata sunt per subsequentia, atque ita Confessio eam quam habet in codicibus formam, paulatim accepit. Tota igitur ipsius sententia cum primo pertineat ad agnoscendam, verbisque simplicissimis contestandam veritatem corporis sanguinisque Domini nostri Jesu Christi, refertur simul ad Incarnationis fidem, ut dum verum corpus ejus, et sanguinem in Eucharistia se agnoscere profitentur Jacobitae, simul veritatem assumtae ab eo carnis agnoscant, omniumque pariter quae in *τῇ ἐνσάρκῳ οἰκονομίᾳ* gesta sunt. Eam fidem cum antiquitus simplex professio unionis perfectae naturarum, conjunctionisque in unitatem personae satis exprimeret, postmodum tamen cum unitas illa naturae, quam ipsi credunt, usque ad confusionis, quam detestantur, sensum progredi videretur, ultima verba addiderunt, ut Eutychianam haeresin excluderent. Ea porro cura tanta, ne, dum confessionem de Eucharistia pronunciabant, contra suae de Incarnatione Ecclesiae opinionem quidquam dicerent, certissimum documentum est credere illos, esse in Eucharistia corpus Christi, non typicum aut repraesentativum, sed illud ipsum quod assumtum est a Verbo divino, ex Maria Virgine, et divinae personae conjunctum intima unitate, quam naturae esse volunt. Unde tota, quae in posteriori Confessionis parte sequitur, eorum Theologia, de Incarnationis mysterio frustranea futura fuisset, si non ipsum verum Christi corpus in Sacramento se credere agnovissent.

Eadem Confessio non potest intelligi aliter quam secundum fidem realis praesentiae.

Si nihil aliud Confessio ipsa significaret, quam Eucharistiam esse *corpus Christi typicum, quod nos sumus*, nam ita explicare vel potius obscurare aggressus est Albertinus, vetustissimam illam formulam, Tertulliano Eusebio et omnibus aliis memoratam, *Corpus Christi, Amen.* ita ut Diaconi et Sacerdotes dum haec dicebant non magis crederent id quod porrigebatur et accipiebatur esse proprie Christi corpus, quam se esse proprie, illud ipsummet corpus, si, inquam, nihil aliud verba ipsa significant, nihil hac

oratione absurdius. Nemo enim, non modo inter religiosissimae actionis, qualis communio est, solennia, sed nec Rhetorice potius quam Theologice loquendo, unquam dixit: *Credo, et ad ultimum usque vitae halitum credam, fideles esse corpus Christi, illud ipsum quod assumsit ex Maria Virgine et in quo passus est.*

Id tamen significare oportet Confessionis verba, si alio quam realis et substantialis transmutationis sensu accipiantur. Et sane id fassus est Albertinus, indirecte quidem, sed non minus certo, cum ita scriberet. *Sicut,* inquit, *facile concedimus haec verba* (Corpus Christi. Amen,) *ad Eucharistiam pertinere, contra pariter negamus Diaconum Eucharistiam porrigentem dicere solitum se verum corpus Christi praebere.* Attamen in ritu Coptitarum quem expendimus, non modo Sacerdotes et Diaconi communionem praebentes ita loquuntur, sed ante ipsam ejus distributionem, et ita ut non modo ad communicaturos, verum et ad omnes in Ecclesia praesentes verba faciant. Ita quoque designant illud ipsum quod esse dicunt corpus verum Christi, ut non modo discus seu patena quae Eucharistiam continet manu extenta ostendatur; sed etiam particulam majorem, ut mox Gabrielis testimonio probavimus, Sacerdos manu teneat: eam novus ordinatus in manum accipiat, et eam quoque demonstret, dum Confessionem pronunciat: omnesque etiam Laïci, cum dicunt: *Credo et Confiteor*, ad eam ipsam, quae ipsis ostenditur particulam, oculos sermonemque dirigant. Itaque quod tam confidenter affirmavit Albertinus, non de Orientalibus intelligi potest, quorum Ritualibus sufficienter ejus temeritas refellitur, sed de veteri Ecclesia, adversus quam non minus peccat, dum incompertam sibi ejus disciplinam ex inanibus conjecturis ad arbitrium, non ad veritatem effingit. Nam et antiquam simplicemque formulam *Corpus Christi, Amen,* demonstrari facile potest, (et id multi ante nos fecerunt,) ad hoc illud ipsum, quod fidelibus praebebatur, pertinere. Et quamvis ex rubricarum defectu, accurataque minutarum caeremoniarum descriptione, quando illam codices Liturgici non repraesentant, recte concludi non possit, nihil ultra observatum esse, satis enim constat haec omnia non scripto, sed traditione ad Ecclesias venisse, id ad Orientales Christianos nihil attinet. Nam in ipsorum Codicibus singulares illi ritus descripti, perspicue significant, Confessionem, ad ipsum quod praebetur communicantibus, et quod demonstratur oculis, Christi corpus, certissime referri. Nam major in rebus humanis certitudo esse nulla potest, quam tot caeremoniae: quam perpetua consuetudo, ut quod panis et vinum videtur, appelletur corpus et sanguis; quam denique tota illa actio cum oratione conjuncta, per quam certissime de ea particula, quam ostendit Sacerdos, et de aliis quae in disco collocatae sunt, affirmatur esse illas Christi corpus et sanguinem. Illas igitur cum in mensa sacra, et in disco vident, fatentur esse ipsum pretiosum et sanctum corpus et sanguinem Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, illudque non typicum, non repraesentativum, sed ipsum verum, quod assumsit ex Maria Virgine, et fecit unum, sive univit, cum divinitate sua: ita ut ne momento quidem levissimo separata caro, et humanitas ejus fuerit ab ipsius

Albertinus refellitur.

L. 2. p. 345.

divinitate, qua ratione confitentur Coptitae non modo corpus Christi, sed animam cum divinitate in Eucharistia esse, quae doctrina eadem est ac Concilii Tridentini. Quantum porro incommodaverit Protestantium opinionibus tam insignis expressaque Confessio, non potiori argumento ostendi potest quam Salmasii, Albertinique et aliorum silentio.

Conc. Trid. Sess. 13.

Albertini et aliorum in hac Confessione dissimulanda, mala fides.

Extat haec ipsa ante annos centum et sexaginta ex Aethiopico edita in Canone Generali Aethiopum, et in Versione trium Copticarum Liturgiarum: nulla de ejus sensu controversia fuit, nam verba simplicissima sunt, nullus tamen eorum de ea locutus reperitur, non Salmasius, qui ipsas Copticas formulas tam maligne vellicavit. Nempe, neque id temere a nobis dicitur, quia Protestantes commentariis illam suis torqueri ad sententiam suam posse, desperaverunt. Quid enim fingi, quid excogitari queat magis alienum ab eorum novitatibus, praesertim adjunctis ritibus qui vim ejus determinant? In Latina Ecclesia nihil tale, etsi realis praesentiae fides certissime teneatur. Nam cum Sacerdos dicit, ostendens Eucharistiam, *Ecce Agnus Dei, etc.* et eam distribuendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen*: nihil tam expresse significat, quod metaphorice interpretari Protestantes non soleant. Ita per insigne divinae providentiae miraculum, illis in Ecclesiis quae schismate et haeresi a Catholica separatae sunt, ne, ut hac aetate factum est, dubitari posset de illarum circa Eucharistiam fide, plura testimonia illius remanserunt, quam in ipsa Catholica. Nihil quippe in Canone Romano, nihil in precibus publica autoritate et antiqua Ecclesiarum disciplina confirmatis, apud nos est ad contestandam fidem de Eucharistia nostram, quod in alienum sensum a Protestantibus detorqueri non soleat. Contra in Orientalibus Ecclesiis tales supersunt orationes et caeremoniae, quae omnes illorum rationes ita conturbant, ut sensum alium quam realis praesentiae plane refugiant; et inter omnes praecipue haec Confessio, quae longe plura continet quam praescriptae Berengario et aliis, de quorum fide dubitabatur.

Quid adversus illam Confessionem objici possit.

Superesse unam effugiendi rationem videmus, qua tam facile tamque immoderate abuti solent, ut revocent in dubium autoritatem illius Confessionis, adversus quam tamen ne speciosa quidem objectio fieri ulla potest. Nam meridie lucere negaret, qui Liturgiae istius suspectam haberet veritatem, neque enim de antiquitate ejus quaestio est, sed tantum an apud Aegyptios in usu sit, aut olim fuerit, quod non magis negari potest, quam extare urbem Alexandriam, aut aliquid simile, moraliter certissimum. Igitur adversus insolitam ejus formam declamare poterunt, et quod in obscuris quaestionibus libenter factitant, designari sibi postulabunt initia illius et incrementa, quod licet nullo jure postulent, eorum enim partes essent, afferre in medium argumenta quibus impugnari cum aliquo colore possit, id tamen ex certis monumentis praestare facile est. Nam quod primam Confessionis partem attinet quae Graece dicitur, ejus antiquitas et autoritas vocari nequit in suspicionem; cum eam Graecae Alexandrinae Liturgiae repraesentent: et ipsa peregrinitas Graecae linguae in qua pronunciatur, eam scissione Ec-

clesiarum vetustiorem esse confirmet. Nam quidquid in Liturgiis illis Graece extat, omnem antecedit schismatum memoriam: saltem est Muhamedanis temporibus, hoc est mille et amplius annis, vetustius. Omnes libri Theologorum, Commentarii Liturgiae, quidquid tandem monumentorum Ecclesiasticorum superest, idem efficiunt.

Quaestiones circa illam natae inter Coptitas duae.

Prima circa illa verba, *fecit illud unum, etc.*

Sed ut ex Historia Patriarcharum Alexandrinorum discimus, initio saeculi duodecimi, et eo labente, duae circa eam quaestiones exortae sunt. Prima fuit sub Gabriele filio Tarich qui LXX. numeratur et ordinatus est anno Martyrum DCCCXLVII. Jesu Christi MCXXXI. Is cum post ordinationem processisset more majorum, ad Monasterium sancti Macarii, ut ibi proclamaretur, solennemque Liturgiam celebraret, ubi ad communionem pervenit, Confessionem pronunciavit hunc in modum. *Credo et confiteor hoc esse corpus Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, quod accepit ex Dei genitrice sancta Maria, fecitque unum cum divinitate sua.* Testatur historicus, Monachis nonnullis displicuisse haec ultima verba, tanquam adjectitia; dicebant enim consuetudinem apud se non esse, ut eadem pronunciarentur. Gabriel excusabat se, quod illa dixisset die ordinationis suae, sicut suggesserant ipsi, qui eum ordinaverant Episcopi, neque licere ea supprimi, cum sententiam veram continerent. Itaque de ea re multis sermonibus habitis, tandem istis verbis alia adjici placuit, ab omnibus comprobata, hunc in modum. *Fecit illud unum cum divinitate sua, absque divisione, commistione et confusione.* Addit Autor, non paucos in Sahid, sive superiori Provincia, antiquam consuetudinem retinuisse. Insigne sane est illud testimonium, quo demonstratur quam vetusta jam esset apud Coptitas illa Confessio, cui ne Monachi sancti Macarii quidquam adjicerent, antiquorum exemplo se tuebantur. Neque de fide Eucharistiae lis erat, cum in ea omnes consentirent, sed de additione ultimorum verborum, quae prave intellecta, ad sententiam Eutychianae haereseos trahi poterant, saltem Orthodoxis occasionem dabant, ut de Synchytarum, qui commistionem naturarum inducebant, errore, Jacobitas postularent. Notandus quoque in illis historici verbis mos antiquus, quem pariter varii de Ordinationibus Canones, librique Pontificales stabiliunt, ut Patriarchae inter ordinationis suae solennia ad primam Liturgiam, Episcopi qui manus ipsi imposuerant, suggererent verbatim ipsam Confessionem de Eucharistia. Illam sane legem praescriptam reperimus apud Abulbircat non modo ad Patriarcharum, sed ad Episcoporum et Sacerdotum ordinationes. *Sacerdos qui ordinationem suscipit, accedet, et franget cum Patriarcha corpus Christi: habebit autem dexteram manum suam sinistrae superpositam, et in ea erit particula Eucharistiae. Suggeret illi Patriarcha Confessionem verbatim.* Credo, etc. *quam repetet ejus exemplo, ut manifesta fiat hominibus rectitudo confessionis* (seu ὀρθοδοξία) *ejus, dum corpus est in ejus manu.* Et ad Episcopum ordinandum praecipitur, ut *Confessio illi suggeratur lingua vernacula quam ordinatus intelligat, ut certo constet fides ejus apud Patriarcham.* Ita Abusebah in Scientia Ecclesiastica, et Gabriel in Rituali, quae testimonia majorem in modum confirmantur exemplo Patriarchae, in cujus

ordinatione eadem disciplina observata fuit. Porro qui tanta religione cavebant ne Confessioni quidquam temere adjungeretur, neque additionem pati poterant, quamvis Orthodoxa agnosceretur, eos sane nemo existimabit, non intellexisse, quid verba significarent, aut Confessionem qualis extat, in suos libros temere recepisse, multo minus novam prorsus, rationique et sensibus repugnantem de Eucharistia doctrinam.

Secunda circa vocem *Vivificum.*

Hist. Patr. Alex. p. 526.

Verum par illorum diligentia altero exemplo, ex eadem historia probari potest, nempe circa vocem *Vivificum,* quae in antiqua Graeca formula non erat, Joanne LXXII. Patriarcha Jacobitarum Alexandrinam sedem obtinente. Abbas Salmon et Monachi Laurae sancti Justi eam addiderunt, dicentes *Credo, etc. hoc esse corpus vivificum, quod assumsit Filius unigenitus, etc.* Agitata quoque haec additio fuit inter Episcopos, tandemque constitutum, ut quia vox ipsa in sacris scripturis legebatur, neque dubitari poterat quin corpus Christi esset *vivificum,* ea vox retineretur omnesque eam reciperent in Codices Liturgicos suos, quod ubique tandem factum, praeter quam ad sancti Macarii: nam Monachi excusaverunt se ex majorum consuetudine, quae talem vocem non agnoscebat. Ordinatus est Joannes an. Jesu Christi M.CXLVII. obiit M.CLXVII. Ex secundo illo exemplo constat usus Confessionis illius certus, adeo ut ante sexcentos annos jam illa eam formam accepisset, quam nunc habet. Nulla circa eamdem controversia fuit, quantum ad Eucharistiae fidem, neque enim ulla esse poterat, cum illis in Ecclesiis erroris in hac religionis parte ne umbra quidem fuerit. Qui vero eam incorruptam formulam tam religiose servaverunt, ut vix Patriarchis suis, quorum tamen summa autoritas erat, obtemperarent, quando orationi pauca verba addenda visa sunt, judicare facile est illos non admissuros fuisse novitatem aliquam circa Sacramenti fidem, si quae unquam nata apud eos fuisset.

De Syrorum et aliorum Confessione ante Communionem.

Cum autem, ut superius expositum est, apud antiquos simplicissima foret, paucisque verbis constans illa Confessio, ita quoque apud Syros, tam Jacobitas, quam Melchitas et Nestorianos. In Codice antiquo Liturgiae communis Syrorum Jacobitarum Colbertino praescribitur, ut Sacerdos cum tenet corpus in manibus dicat. *Tu es Christus Deus noster; tu es ipse qui prope Hierusalem, in latere transfixus es propter nos, in vertice Golgathae: tu es Agnus Dei qui tollis peccata mundi.* Extat alia prolixior Dionysii Barsalibi: cujus haec ultima verba sunt. *Unus est Emmanuel, non divisus post unionem inseparabilem duarum naturarum. Ita credimus, ita confitemur, ita asserimus, hoc esse corpus hujus sanguinis et hunc esse sanguinem hujus corporis.* Graeci dicunt, *Credo Domine et confiteor quia tu es Christus Filius Dei, etc.* Apud alios more vetustissimo ad illam Confessionem significandam, *Amen* dicitur, cum Sacerdos vel Diaconus Sacramenta distribuunt. Cur prolixior apud Coptitas fuerit illa confessio, haec videtur causa fuisse. Primo ex antiqua consuetudine vetus et simplex formula *Corpus sanctum pretiosum,* sive *ἅγιον τίμιον* Graece dicta est: eam ut populus intelligeret, Coptice exposita fuit, non iisdem plane verbis, sed aliis quae eodem reciderent. Quia vero Coptica lingua postmodum et ipsa vulgaris esse desiit, Arabice quoque dici coepit Confessio

non modo a populo, qui quaedam vulgari sua lingua acclamabat, sed etiam, ut mox antea observatum est, ab ipsis Sacerdotibus et Episcopis, cum ordinarentur, ut publico apud plebem vocis eorum testimonio constaret, quam recte de corporis et sanguinis Dominici Sacramento sentirent.

Origo additionum quae Confessioni factae sunt.

In toto Muhamedanorum, quam latissime patebat Imperio, Melchitarum seu Orthodoxorum, Jacobitarumque iisdem in locis magna erat multitudo: et quamvis acerbissima essent inter partes odia, ex communi tamen quotidianoque commercio, non modo familiaritas inter homines sectae diversae, sed etiam aliquando affinitates coalescebant, quamvis multis Patriarcharum sanctionibus id fieri prohiberetur. In summa quoque, qualis afflictissimorum sub Barbaris dominis esse solet, doctrinae et consilii, spiritualiumque subsidiorum inopia, fieri facile potuit, ut Christiani Melchitae, qui saepe et diu nec Patriarchas habuerunt, nec Episcopos, furtim ad Jacobitarum Ecclesias accederent, ne Sacramento corporis et sanguinis Christi penitus privarentur. Id enim non infrequenter accidisse ut existimemus, faciunt diversi Canones poenitentiales, adversus eos qui apud Haereticos Sacramenta acciperent, quorum nonnulli leguntur in Collectione Barsalibi, alii in multis *ἀδεσπότοις*. Ut igitur Jacobitae caverent a communicatione illa Sacramentorum cum Orthodoxis Melchitis, seu ut eos vocant Calchedonensibus, quos haereticos judicabant, videntur instituisse, ut in ipsa communionis hora, non modo exigeretur de corporis sanguinisque dominici veritate Confessio, sed etiam ut illa cum professione Jacobiticae fidei conjungeretur, ne cui Sacramenta distribuerent, qui eam apud Sacerdotes non protulisset. Eo enim proprie pertinent verba illa quae posterius addita fuisse observavimus, *fecit illud unum cum divinitate sua*, in quibus sita est Confessio unitatis naturarum, quae Jacobitarum praecipua doctrina est: quae verba non nisi post undecimum saeculum antiquae formulae accessisse admodum verisimile est. Nam si antea in usu apud Ecclesias fuissent, ignorari non poterant a Monachis sancti Macarii, in quorum Ecclesia, more jam a multis saeculis observato, novus Patriarcha proclamari, et Liturgiam celebrare tenebatur, in qua Confessio alta voce recitabatur, audiebantque eam adstantes omnes. Cum igitur additio illa Monachos sola novitate perculerit, forte non fuerat Alexandriae usurpata ante Gabrielem filium Tarich, sed ut ipse excusandi sui causa dicebat, praescripta fuerat ab Episcopis qui eum ordinaverant, a quibus, ea quam exposuimus ratione, necessaria judicata fuerat, ut a Jacobitis Melchitae dignosci possent. Id vero non videbatur tam necessarium in Monasterio sancti Macarii, ubi talis concursus esse non poterat, quin noti essent Archimandritae et Religiosis, omnes qui eo loco ad communionem accederent. Quidquid sit, neque enim argumenta certa suppetunt, quibus haec nostra conjectura demonstrari queat, eam verisimilem arbitramur, et Alexandrinae Jacobitarum Ecclesiae moribus plane consentaneam. Neque enim objici adversus eam potest, Jacobitas quoque Antiochiae et multis aliis in urbibus et provinciis eadem plane ratione cum Melchitis commistos, neque tamen simile quidquam apud illos extra Aegyptum observari. Verum id sane, nec tamen idcirco con-

jectura prorsus inanis judicanda est, cum magna semper fuerit etiam in Ecclesiis communionis ejusdem, rituum diversitas. Nemo tamen in Orientali historia Ecclesiastica leviter versatus ignorat, Jacobitas Antiochenos Patriarchas neque eam dignitatem, neque jurisdictionis amplitudinem habuisse, quam Alexandrini ex eadem secta olim obtinuerunt. Nam alteri non Antiochiae, sed Malatiae sedem habebant: et quamdiu urbs sub Graecorum, aut Francorum potestate fuit, in eam ipsis ingredi, aut in ea synaxes agere Jacobitis non licebat. Erant praeterea Patriarchae Graeci, fuerunt et Latini, et cum Nestoriani in Aula Bagdadensi plurimum possent sub Califis Abbassidis, omnem aliquando in Christianos cujuscumque communionis jurisdictionem ad se traxerunt. Verum Benjamin qui se Muhamedanis capta Alexandria statim subjecit, amplissimaque idcirco privilegia consecutus est, non modo omnes, Orthodoxis fugere coactis et spoliatis, Ecclesias occupavit, sed etiam ejus successores per annos prope centum, absolutam illam autoritatem obtinuerunt, donec tandem redditae sunt Melchitis aliquot Ecclesiae, et ipsis Patriarcham suum habere concessum est. Cum vero primo illo intervallo temporis, omnes ferme in superiori Aegypto Episcopatus, a Jacobitis occupati fuissent, Orthodoxis ea in provincia nulli remanserunt. Ita fieri potuit ut, qui avitam fidem retinebant, carerent et Episcopis et Sacerdotibus, atque adeo apud haereticos Eucharistiam quaererent.

Doctrina in Confessione exposita conformis est Jacobitarum Theologiae.

Porro doctrina de Incarnationis mysterio quam paucis in hac oratione verbis complexi sunt Jacobitae, fusissime exponitur ab ipsorum Theologis eodem omnino sensu, nempe secundum naturae unitatem, exclusa prorsus confusione, commistione, et alteratione; quod legitur etiam in Horologio, seu Euchologio Coptico, et in multis aliis precibus. Inter Theologos de hoc argumento disputaverunt Ebnassalus in Collectione Principiorum fidei, Jahia filius Adaei in Tractatu de Incarnatione, Abu-Raïta Takritensis, Severus Episcopus Aschmonin, Vincentius Episcopus Copti, et Anonymi plures, quorum testimonia integra alibi referentur. Quod adjicitur, *confessus est confessionem bonam*, referri debet ad illud 1. Timoth. c. 6. *qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem*, quem locum citant et simul ejus explicationem ex Epistola Cyrilli ad Nestorium, Severus Episcopus Aschmonin, in Historia Alexandrina et varii autores Collectaneorum ex sanctis Patribus. Multa quoque apud Theologos leguntur, circa sequentem articulum quod *ne momento quidem separata ejusdem Christi divinitas fuerit ab humanitate*, de quo extant testimonia Vincentii Episcopi Copti, Jahiae filii Adaei, Severi, Isac f. Zaraae, Abu-Raïtae, Ebnassali, et Epistolae Sacerdotis Jacobitae nuper ordinati.

Confessio extat in omnibus Liturgiis Aegyptiacis et in Aethiopica.

Tandem ut quae ad Confessionem spectant expediamus, ea qualis est in Basiliana Liturgia, talis omnino reperitur in Gregoriana et Cyrilli, nullo discrimine. A Coptitis eam acceperunt Aethiopes, qui eam totam inseruerunt Canoni Generali, seu Liturgiae communi, a qua peti solet ad alias Liturgias. Illius tamen orationis, quae eorum de Eucharistia fidem tam perspicue significat, ne meminisse quidem dignatus est Jobus Ludolfus, nempe ut satis ap-

paret quia eam ad Lutherana placita torqueri posse desperavit. In aliis Liturgiis Orientalibus non extat eadem forma, verum ea quam designavimus, ad antiquam simplicitatem propius accedens. . . . Sed ut diximus nulla in Oriente Ecclesia est, quae non habeat ad communionis horam destinatas orationes, quae eadem prope sententia, quamvis non tam prolixe nec tam diligenter, exponant illorum Christianorum de Eucharistia fidem. Nam a Sacerdote dicuntur haec aut similia verba *Corpus sanctum filii Dei:* et qui accedit ad communicandum respondet. *Amen:* sed de his dicetur inferius cum explicandus erit communionis ritus.

Adjiciemus denique quod praeter omnes codices antiquos et recentiores qui hanc Confessionem repraesentant, eadem verbatim refertur ab Abulbircat in Expositione Ordinis Missae, a Gabriele Patriarcha in Rituali suo, et ab Autore Scientiae Ecclesiasticae: quibus si adjungatur autoritas Historiae Patriarcharum Alexandrinorum, disciplinaque Ecclesiae Aethiopicae, extra dubium est, eam Confessionem omnes, quaecumque haberi possunt certitudinis et veritatis notas continere; ritibus quoque adjunctis secundum quos pronunciari debet, ita ad realis praesentiae fidem determinari, ut majus argumentum consensus Aegyptiorum cum Ecclesia Catholica ne excogitari quidem possit: quando nec ipsa de cujus fide non dubitatur, talem tamque expressam Confessionem publica autoritate munitam, nullam in sacris Officiis suis, aut fidei professionibus habeat.

Porro quam certa sit hujus Confessionis autoritas et antiquitas, praeter illa quae protulimus argumenta, probat Codex Regius Graeco-Arabicus, in quo integre legitur, cum additionibus duabus, quae controversiis ab autoribus historiae Alexandrinae memoratis occasionem dederunt. In Marci Graeca Liturgia primis tantum vocibus Confessio designatur. *Σῶμα ἅγιον*, ex quibus solis concludi non potest ea sola dicta fuisse: cum multa sint exempla similium orationum, quae primis tantum vocibus designantur, integraeque ex aliis codicibus petendae sunt. Itaque et Jacobiticae et Orthodoxae Ecclesiae convenire potuit haec formula. Verum tamen cum Marci Liturgiam, multis aliis indiciis constet Orthodoxis potius propriam quam Jacobitis fuisse, quando sola illa Graecis nota fuit, ususque illius in Calabria fuerit, et in Aegypti provinciis, quae Mario Patriarchae subjectae erant, quin Jacobitica illa additione caruerit, vix est dubitandum. Sed neque si tam verisimilia argumenta deficerent, esset ambiguitati locus, cum certum haberi debeat, Theologiam, novitatis, et erroris in Oecumenico Concilio condemnatam ab Ecclesia Catholica probari, aut sacris orationibus inseri non potuisse.

Confessio extat in Codice Regio Graeco-Arabico.

At illam ipsam Confessionem qualis extat in Copticis Liturgiis tribus, totidem verbis legimus in Graecis Alexandrinis duabus Basiliana et Gregoriana, quas haec nota sola, Jacobitis usurpatas fuisse certissime demonstrat. Codex qui illas continet videtur aetate Patriarcharum illorum duorum, sub quibus de additionibus disputatum est, antiquior. Unde vocari posset in dubium Historiae Alexandrinae fides, quia significare videtur quodammodo, factas illas esse primum, cum de illis Monachi Macariani litem moverunt. At

cum excusatio qua Gabriel filius Tarich, eaque unica usus est, non alia fuerit, nisi quod ab Episcopis qui eum ordinaverant, praescripta, verbatimque suggesta foret: eam prius in Ecclesia Alexandrina viguisse probat haec responsio. Quod eam Macariani Monachi ignoraverint, facile explicatur: erant enim disciplinae veteris observantissimi: cumque additionem primam; *fecit illud unum cum divinitate sua*, negarent habere se in suis codicibus, docemur inde obscuriuscule fortassis, sed non inverisimiliter, servasse illos codices Liturgicos veteres, in quibus haec additio recepta esse non poterat, cum schismatum initiis foret recentior. At alibi in Ecclesiis usum illius nullum fuisse, non inde probatur.

Quidquid tandem sit, cum omnes Alexandrinae Liturgiae illam Confessionem contineant, neque controversiae quibus occasionem dedit, ad fidem Eucharistiae, sed ad Incarnationis mysterium pertineant: quocumque modo se habeat, aequalem adversus Protestantes retinet autoritatem. Nam duae Liturgiae Graecae Basilii et Gregorii illam repraesentant, ut legitur in Copticis tribus, et Aethiopica, quae ab illis expressa est: tum Marci Graeca eamdem designat. Quod si tanta religione caverunt Episcopi, et Monachi Macariani, ne quid in eadem relinqueretur, quod ad suspectam circa Incarnationis mysterium doctrinam referri posset; quis negligentes illos ita fuisse suspicabitur, circa illud, de quo potissimum agebatur, Eucharistiae mysterium, ut ea verba quae veram substantialemque transmutationem perspicue significabant, inexplicata praeterirent. Non fecissent sane, si quid aliud in mente habuissent: at contra prorsus; nam verba ritusque ita disposuerunt, ut ex illis intelligeretur praesentia realis corporis et sanguinis Christi, quod praescriptae ad communionem distribuendam caeremoniae in majori luce collocabunt.

P. 23. l. 37.

Sacerdos dignos fac Domine, etc.

Non una est illarum orationum forma, quamvis communis eademque omnium sententia sit: alias refert Gabriel Patriarcha, quarum haec prior est. *Fac nos omnes dignos Domine, ut percipiamus ex corpore tuo sancto et sanguine tuo pretioso sanctitatem animarum, corporum et spirituum nostrorum, remissionemque peccatorum et delictorum nostrorum, ut efficiamur corpus unum, et spiritus unus tecum: quia tu es benedictus, et tibi debetur gloria, cum Patre tuo bono et Spiritu sancto in aeternum. Amen.* Posterior quam dicit ab aliquibus hoc loco recitari solitam, talis est. *Domine Jesu Christe fac nos dignos, ut percipiamus corpus tuum sanctum et sanguinem tuum pretiosum: neque fiat nobis ad judicium, sed sicut dixisti discipulis tuis sanctis: Accipite ex corpore et sanguine meo ad remissionem peccatorum vestrorum, sit nobis societas cum discipulis tuis sanctis, ut ex participatione nostra mysteriorum tuorum vivificantium, percipiamus remissionem peccatorum nostrorum, abolitionem delictorum nostrorum, puritatemque animarum, cor-*

porum et spirituum nostrorum, et conscientiarum, per fidem in nomen tuum sanctum, ad extremum usque vitae spiritum. Amen. Colligi multae aliae possunt ex libris Ecclesiasticis, neque enim istarum orationum et earum quae in Liturgia praescribuntur ratio est prorsus eadem: istis addere aut detrahere nihil licet: in aliis quae dicuntur ad libitum, ut Rubricae nostrae loquuntur, aut quae privatim inter caeremoniarum intervalla recitantur a sacerdotibus, aut a Laïcis, alias adjungere semper licuit. Itaque multae similes occurrunt ad communionem, et ad gratiarum actionem, non in Orientalibus modo, sed in Graecis quoque libris, quae omnes realem praesentiam ita confirmant, ut vix ulla sit quae ad eam stabiliendam argumenta perspicua non suppeditet.

Communicabit Sacerdos.

P. 24. l. 3.

Communionis distribuendae ritus.

De communione Sacerdotis nihil singulare observandum occurrit, nihilque praescribunt rubricae codicum recentiorum, tanquam scilicet in ritu qui omnibus satis notus esse debet. Gabriel qui illum accuratius describit, ait Sacerdotem corpus sanctum osculari, tum illud sumere, moxque discum operire, nempe ex reverentia Sacramenti, ne particulae in eo remanentes, quae distribuendae sunt ad aliorum communionem, oculis expositae sint. Tum praecipit, ut Sacerdos calicem detegat, qui velo quoque suo opertus est, et ex eo sanguinem Christi bibat, mappula deinde, quam sinistra manu tenet, os abstergat, et oram calicis, qua parte bibit. Communioni Sacerdotis reservatur particula illa major *Isbodicon* dicta, seu media illius pars, ex qua consignatus fuit calix, et ex qua minor particula quam *margaritam* vocant desumta, immitti in calicem jubetur, in excerptis ex Gabriele et aliis, quae a nobis relata sunt. Cum autem oblatae majores sint in Oriente quam apud nos soleant, omnesque vulgo ex una et eadem communicent, illa pars quasi praecipua (etsi nulla sit diversitas inter eam et alias, omnesque credantur aequaliter esse corpus Christi) reservatur ad consignandos alios calices, in quibus communio distribuitur, et ad praebendum Sacerdotibus, Clero, alisque dignioribus. Mox Gabriel ita prosequitur. *Sacerdos Diacono ministranti communionem impertit, et si provectior aetate fuerit, dat ei calicem, simulque cochlear a latere adjunctum. Tum accipit Diaconus calicem, et illud circumfert, incipiendo a latere australi, proceditque coram eo alter Diaconus, cereum accensum praeferens; oportetque ministros altaris omnes illud adorare, capita inclinantes, donec in latere boreali constiterit. Tunc incipiet Sacerdos communionem praebere ministris inferioris ordinis, et intinget ipsis: unusque eorum adstans cum mappula, ora eorum absterget postquam communicaverint. Majoribus autem seu primi ordinis ministris, Sacerdos dabit corpus; Diaconus praebebit sanguinem cum cochleari.*

Tres diversi ritus.

Nempe, ut ex eo loco multisque aliis manifestum est, communio apud Orientales tribus modis distribuitur, ita ut nulla, quantum ad Sacramenti le-

gitimam perceptionem, inter illos modos judicetur esse diversitas. Primo simpliciter et magis ad morem antiquissimum, panis factus corpus Christi, praebetur; et postea calix, ex quo bibit qui communicat. Eo modo communicant Sacramentis, Sacerdos sacra celebrans, alter qui vocatur ministrans, vel socius, quem Rituales nostri *Assistentem* vocant; Diaconusque ministerio fungens: tum Episcopus si adsit, nec Liturgiam celebret, una enim tantum apud Orientales celebratur. Secundus modus est, ut Corpus Christi praebeatur a Sacerdote: Sanguis a Diacono qui calicem tenet, atque ex eo guttam cochleari praebet, ut Sacerdotibus et aliis primi ordinis Ecclesiasticis fieri Gabriel statuit. Tertius tandem est communio intincta, ita scilicet, ut ex fractis majoribus partibus hostiae, plures particulae in calicem immittantur, quas cochleari praebet Diaconus: atque ea ratione secundi ordinis Ecclesiasticis et Laïcis, communio distribuitur. Hanc vero disciplinam non a Latina Ecclesia, quae similem nullam habet, sed a Graeca acceperunt, ne quis ex rituum imitatione, fidem quoque nostram imitatos esse illos somniet.

Cochlearis usus. Cochlearis quippe ad calicis participationem usum a Graecis acceperunt, quem antiquissimum esse oportet, cum nulla in Oriente Ecclesia sit quae illum non servet: atque ita ante divisionem Ecclesiarum viguisse hanc consuetudinem necesse est. Probatur id quia illum, ut omnia reliqua schismatum initiis vetustiora statuta disciplinae, consignata habent in ἀδεσπότοις illis Canonum, quos vocant Apostolorum, Collectionibus. In illis qui secunda Apostolorum praecepta dicuntur, Constitutio extat, quae jubet coram Episcopo Diaconum distribuere communionem populo, non ut Sacerdos et Episcopus faciunt, sed tanquam ministrum λαβίδι, hoc est *cochleari*. בלאבירן nam vocem graecam, ut infinitas alias retinuerunt. Sed quacumque ratione administretur Eucharistia, perinde est: neque se deesse existimant officio suo, aut peccare contra Christi institutionem, ipsiusque Sacramenti naturam, aut contra praeceptum de bibendo calice, cum ita faciunt: licet satis intelligat quisque, non bibi, loquendo proprie, calicem, cum intincta communio accipitur, aut mica consecrati panis madefacta, cochleari praebetur. Quod sane ab omnibus concordiae Christianae amantibus, si absque ullis partium praejudiciis consideretur; satis intelligent, quanta primorum Reformationis architectorum adversus Romanam Ecclesiam calumnia fuerit, dum recentiorem disciplinam ex invidia Pontificum natam judicaverunt, quasi ex certo consilio, Christianam plebem calicis participatione fraudaverint. Ut enim apud Graecos et Orientales omnes qui eos imitati sunt, summa erga Christi corpus et sanguinem reverentia fecit, ut calix tantummodo Ecclesiasticis daretur, tum etiam ut ex calice hauriretur gutta et cochleari distribueretur: tum ut particula panis, vino madida, utriusque speciei locum teneret, quamvis si morosius agatur, haec communionis dandae forma, neque verae comestionis, neque potus rationem habeat, ita et apud nos praesertim, quando privatae missae frequentiores fuerunt, sub una specie Eucharistia dari coepit, ex eadem erga Sacramentum reverentia, nullo aut religionis defectu, aut innovandi consilio. Atque ut pro Ecclesiarum diversitate, absque ulla contradi-

ctione receptum est, ut secundum varios illos ritus communio distribueretur, idcirco neque ubi calix praebitus est, aut ubi solum cochlear, aut ubi intinctae particulae, magis aut minus quidquam accepisse communicantes existimaverunt.

In Syrorum Jacobitarum Nomocanone utraque disciplina indifferenter praescribitur. De Ecclesiasticis quidem, praesertim ad altare in ipsa Liturgia ministrantibus. *Ili,* inquit Constitutio, *calicem bibent, sibique invicem bibendum praebebunt, postea saecularibus. Sacerdoti autem non licet absque calice corpus sanctum tribuere; sed si fieri potest ipse dabit corpus: Diaconus vero calicem bibendum praebebit, quod legitime et secundum canones fiet, cum praeceperit Dominus in hunc modum.* Edite ex corpore meo, et bibite ex sanguine meo. *Quod si id fieri non potest, corpus intingat Sacerdos in calice, quem Diaconus dextra tenet, communionemque det, ut in Occidente facere solent. Quod si nec illud poterit intingere, ob nimiam populi multitudinem, antequam separet, margaritam intingat in calice tempore fractionis, et ita det communionem, sicut in Oriente solemus facere.* Quibus verbis perspicue significatur, nullum circa communionis integritatem discrimen reputari, sive calix bibendus praebeatur, sive sanguis Christi ex cochleari sumatur, sive communio intincta detur. Nam quod in hac Syriaci Nomocanonis constitutione memoratur Occidentalium consuetudo, etsi ad proprie dictos Occidentis populos, hoc est Latinos, referri queat (nam apud eos aliquando communionis intinctae usus fuit, etsi non ubique receptus) tamen ad alios referri verisimilius est, Graecos scilicet atque Aegyptios. Quippe ex communi more loquendi, Orientales proprie dicebantur, qui in Orientis Patriarchatu erant Christiani, nempe sub Patriarchae Antiocheni jurisdictione, qui idcirco titulum *Papae Orientis,* praesertim apud Jacobitas, habuit. Illorum igitur comparatione, qui extra amplissimam dioecesin illam erant, Occidentales vocabantur, atque ita Graeci et Aegyptii, tales erant. Et sane apud eos viguit praecipue intinctae communionis usus, adeo ut non alia, praesertim erga Laïcos, adhibeatur. In ea etiam praebenda Sacerdotibus et aliis Ecclesiastici Ordinis, quibus vulgo calix offerri praecipitur, tantum abfuit ut calicis usus ad essentiam Sacramenti pertinere judicatus fuerit, ut quemadmodum patet ex eodem Nomocanone, cochleari posse ipsi praeberi sanguinem Christi, perscriptum reperiatur. *Sacerdotes et Diaconos cochleari communicabit Sacerdos, vel Episcopus.*

Syrorum disciplina circa communionem.

Quae sequuntur sumta ex ejusdem Gabrielis Rituali, reliqua ad ritum communionis spectantia absolvunt. *Si Sacerdos alium assistentem sibi Sacerdotem habuerit, communionem dabit ei celebrans, postquam ipse eam acceperit. Scilicet celebrans ponet margaritam, seu particulam consecratam, in manu alterius Sacerdotis, aut in cochleari: et assistens illam ab eo ita accipiet. Idem assistens accipiet mappulam desuper calice, ponetque eam super manum celebrantis, et praebebit ei calicem, ex quo cum communicaverit, assistenti Sacerdoti praebebit illum, et cum eo reliqua perficiet,* hoc est Sacerdotum reliquorumque, qui circa altare sunt Ecclesiasticorum commu-

Reliquae communionis caeremoniae.

nionem absolvet. *Cum Diaconus junior erit, ne praesumat ad quidquam eorum quae diximus faciendum accedere:* id est calicem communicantibus porrigere, aut ex cochleari sanguinem, vel particulas intinctas praebere, *ne scilicet ob experientiae in ritibus sacris defectum, aliquid ex calice effundi aut particulas in terram cadere sinat*, quam negligentiam, ut mox videbitur, et cavent magnopere, et poenis canonicis vindicant. *Postea communionem dabit singulis qui ad altare ministraverunt, cumque absolverit, os suum absterget mappula quam in manu habet Diaconus, lumen coram disco praeferens. Cumque Sacerdos absolverit communionem ministrorum, deferet discum super manum suam sinistram cum mappula, seu velo sericeo, cujus orae intra discum ita colligatae erunt, ut extra non propendeant. Deus prohibeat ne quid ex margarita seu ex particulis consecratis, adhaereat aut in terram decidat. Caveat etiam diligenter Diaconus, ne cochlear ex ipsius manu in calicem labatur: id si acciderit, aliud manu sua innuendo petat: Deusque avertat ne illud manicae aut togae suae affricet, aut aliquis alius, ita ut quidquam in terram decidat, aut illud ipsum ex se excidat, et in terram labatur: ea enim de causa Dei, hominumque indignationem experiretur, ob suam circa ea negligentiam et curae defectum.*

Laïcorum communio. De Laïcorum communione idem Gabriel ita praecepit. *Descendet Diaconus cum calice sanguinis Christi, et coram eo Diaconus senior judicio pollens, cum cereo: descendetque ante Sacerdotem, et post eum respiciet Sacerdos qui discum gestat cum corpore Christi, ad Occidentem: descendetque extra altaris ambitum, benedicetque populo, formans signum crucis cum disco, omnesque prosternent se, adorantes usque ad terram, parvi et magni, incipientque distribuere communionem ordinatim, uni post alium. E Laïcis qui communionem accipiet, metanoeam sive prostrationem faciet versus altare Dei, nudumque caput habebit.* Ita etiam statutum legimus in Synodalibus Constitutionibus Cyrilli f. Laklaki, Patriarchae Alexandrini, ubi scribitur: *Nullus saecularium admittatur ad communionem, nisi detecto capite:* quae lex etiam reperitur in statutis Gabrielis f. Tarich Patriarchae §. 7. et in Canone qui Basilio adscribitur, quemque refert Echmimensis in sua Collectione, cujus verba mox referentur. Pergit Gabriel. *Cum quis communionem acceperit, non dorsum obvertet, sed paulatim retrocedendo, se ad locum suum recipiet. Si quidem Judas, cum a Domino panem accepisset, tergum obvertit, exiens odio diabolico plenus. Deus vero non sinat, ut simile quid committamus. Absoluta virorum communione, populum rursus cum disco, facto crucis signo benedicet et ad locum mulierum procedet, Sacerdos celebrans: et coram eo Diaconus cereum praeferens accensum, ad communionem mulieribus distribuendam. Oportet autem omnes e populo, quando Sacerdotes transeunt cum corpore Christi, procedentes ad locum mulierum simulque cum redit Sacerdos, capita detergere, Deoque se inclinare, ipsi gratias agentes, eumque laudantes, qui dignos illos praestitit dono illo magno, quod Angeli aspicere non possunt. Communio autem mulierum summam diligentiam et curam exigit: nam cum mulier velata sit, nemo quaenam illa sit agnoscere*

potest. Magnam igitur circa illas curam adhibere vos oportet, o Sacerdotes, ne detis corpus Christi et sanguinem ejus indignae, et eapropter judicium sustineatis. Cum Sacerdos ad locum ubi sunt mulieres pervenerit, signum faciet super eas, ut superius, cum disco: quod iterum faciet absoluta earum communione, antequam ad altare revertatur, dicetque, communionem illis impertiendo, sicut cum viris distribuitur. Cum ad altare reversus erit, adhuc ad Occidentem conversus signabit populum, sicut prius fecerat; omnesque interea capita sua usque ad terram coram Deo inclinabunt, dicentes: Memento nostri Domine, cum veneris in regnum tuum; sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus sanctus, Trinitas sancta, *et quae supra exposuimus circa corpus et sanguinem, hoc est quod corpus et sanguis una sint divinitas; et quod divinitas ejus* (Christi) *non destituit ejus humanitatem: quodque tres personae voluntas una sint, arbitrium unum: quodque* (Deus) *humanitatem ejus non deseruerit, in crucifixione, aut post crucifixionem, quodque hae cruces,* (hoc est benedictiones cum disco in quo est Eucharistia,) *ex ipso et per ipsum fiant: ex corpore Christi et per corpus Christi: quodque Dominus eas expresserit, quando fregit panem, et dedit discipulis suis in caenaculo.* Ut non detur communio nisi notis personis, statuunt multi Canones ex Didascalia seu Apostolicis Constitutionibus, quos refert Echmimensis Collectionis suae cap. 2. Ebnassalus et alii, reumque officii sui neglecti Sacerdotem qui secus agat, statuit Petrus Melichae Episcopus, Responsione quinta. Detegi caput, etiam a mulieribus, iidem praecipiunt; quod magis adhuc observandum apud eos est, qui hunc honoris deferendi morem non habent in vita civili.

Quid dicitur a Sacerdote cum datur communio.

Quae verba a Sacerdote dicenda sint, cum communionem praebet, ita praescribit Gabriel. *Sacerdos cum ministris altaris et aliis praebebit corpus intinctum, dicet coptice,* Corpus et sanguis Emmanuelis Dei nostri, hoc est in rei veritate. *Cumque corpus sanctum impertiet absque sanguine, dicet.* Corpus Emmanuelis Dei nostri, hoc est in rei veritate. Amen: *et qui communicat, dicet:* Amen. In Canonum Ebnassali cap. 13. *Sacerdos impertiendo corpus dicet*: Hoc est corpus Christi quod tradidit pro peccatis nostris, *et qui recipit, dicet:* Amen. *Ita qui gestat calicem, dicet*: Hic est sanguis Christi quem effudit pro nobis; *et qui recipit, respondebit:* Amen. In Collectione Echmimensis cap. 14. de communione ita praecipitur: *Eucharisticus panis, non dividetur, ita ut particulae minimae sint, vel talis magnitudinis, ut una vice absumi non possint: sed eorum quantitas talis, ut ore possit contineri. Qui autem communionem accipiet, os clausum teneat, cavens ne quid ex Eucharistia decidat, aut ex intersepto dentium elabatur. Super unamquamque particulam impressum erit signum crucis, proportione habita, ut facile accipi a communicante queat. Qui vero communionem accipiet, habebit caput nudatum, manusque conformatas in crucis modum, cor humile, oculos demissos, animum prae humilitate dejectum, confitendo se indignum esse accipiendi ignis divini. Qui communionem praebet, dicit:* Hoc est corpus Christi quod tradidit pro peccatis nostris, *et qui communicat, dicit:*

Ita Abulbircat cap. de Liturgiae celebratione.

Amen. Reliqua in Rubricis satis explicata sunt. Neque tam certis legibus et consuetudinibus adstricta disciplina Ecclesiarum illarum est, ut non observetur innoxia in quibusdam capitibus diversitas. Sed in praecipuis omnes consentiunt, scilicet ut cum summa reverentia exhibeatur a Sacerdotibus et Diaconis Eucharistia, ut significent illam vere esse corpus et sanguinem Christi: ut communicantes confiteantur idem, vel pluribus verbis, ut in Coptitarum Confessione, vel paucioribus, ut in Syriacis Ecclesiis, aut tandem sola responsione, *Amen*, quae omnia complectitur, praesertim cum nihil amplius dici soleat a singulis, dum sacramentum suscipiunt. Neque enim omnes singulatim eo momento dicunt, praeeunte Sacerdote Confessionem integram: alioquin Liturgia toto die vix perficeretur: sed quemadmodum praecipitur in illis Constitutionibus, quae superius relatae sunt, dicitur elata voce Confessio, cum Ecclesiasticis communio distribuitur, et omnes uno ore respondent, ea verba inclamantes, *Credimus, et confitemur usque ad ultimum vitae spiritum:* vel *Amen:* vel simpliciter *Credimus;* ita quoque in Laïcorum et mulierum communione. Cum processit Sacerdos extra cancellos altaris, seu ad portam sanctuarii, ubi Laïci communicant, iterum Confessio ad eos pronunciatur, cumque singuli accedunt et Sacramenta suscipiunt, Sacerdos dicit, ut supra ex Echmimensi relatum est: et ex Gabriele, si Eucharistia intincta datur, *Corpus et sanguis*, et aliter, si panis et calix aut cochlear seorsim praebeantur. Cum vero Confessio facta censeatur omnium nomine communicantes dicunt tantum, *Amen*, aut *Credo*, vel aliquas alias orationes.

Dispositio in communicantibus requisita et primo interior.

Sequitur ut de dispositione eorum qui ad communionem accedunt, dicatur, non quidem de interiori, de qua libri extant complures, quorum omnium una sententia est; neminem qui alicujus peccati lethalis conscius sit ipse sibi, posse ad corpus et sanguinem Christi accedere, antequam peccata apud Sacerdotem confessus fuerit, ἐπιτίμιον, seu Canonem poenitentialem susceperit et perfecerit, absolutionemque obtinuerit. Ita multis Michael Patriarcha Antiochenus Jacobitarum, ante annos circiter sexcentos docebat in opere eximio. *De praeparatione ad suscipiendam Eucharistiam,* Ebnassalus, Severus Episcopus Aschmonin in Tractatu de Agno Paschali, et alio, de Exercitiis Christianorum: Homiliae de circulo anni ad usum Ecclesiae Alexandrinae, et Tractatus anonymi complures.

Exterior dispositio jejunium.

Quod exteriorem dispositionem attinet, prima conditio est, ut nemo ad communionem nisi jejunus accedat. Disciplinae hujus fundamentum est Apostolica traditio quae ex Canonibus antiquis Apostolorum refertur ab Ebnassalo cap. 13. Collectionis suae. *Omnis fidelis operam dabit, ut Sacramentis communicet antequam aliquid gustaverit.* Ea Constitutio habetur quoque in eo syntagmate quod Orientales vocant praecepta Apostolorum secunda. Refert eosdem Canones Echmimensis Collectionis suae cap. 14. titulo qui est: *Quod jejunis solum Eucharistia communicanda sit*, citatque praeterea Epistolam Petri ad Clementem, et Can. 19. Hippolyti Romani. Autor Commentarii Arabici in Harmoniam Evangelicam. *Quomodo Christus corpus et sanguinem suu udiscipulis praebuit post esum Paschatis; nobis vero non*

licet ita facere, neque communionem, nisi jejunis, accipere? Respondetur. *Dominum non alio fine dedisse discipulis suis corpus et sanguinem suum, postquam primum Pascha comedissent, nisi ut illud per illa aboleret. Ex quo autem primum Pascha sublatum est, non licet nobis ante communionem comedere.* Severus Episcopus Aschmonin in Tractatu de jejunii praestantia. *Non oportet*, inquit, *accipere corpus Christi nisi cum oris amaritudine quae ex jejunio nascitur, et abstinentia etiam a pane et aqua, atque ita ut lingua sancta sit, et in os nihil eo die prius ingressum fuerit, quam corpus Christi: neque enim licet in os in quod intrat corpus Christi, quidquam prius ingredi.* Nempe quasi Augustinum exscripsisset qui iisdem prope verbis ita scribebat. *Ex hoc enim placuit Spiritui sancto: ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quam caeteri cibi.* Ita quoque docent Dionysius Barsalibi tum in Opusculo de Institutione Eucharistiae, tum in Commentario ad Jacobi Liturgiam: Michael Episcopus Melichae in Quaestionibus et Responsionibus Canonicis n. 21. *Qui nocte, siti fatigatus bibit, licetne ut mane sequenti communionem accipiat.* R. *Si id ante mediam noctem contigerit, licet: si deinde; non licet.* Et in iisdem. *Si matutino tempore communio celebrabitur, cavebit unusquisque ne post occasum solem, edat aut bibat: quando vero edit aut bibit, non licet ipsi eodem die Eucharistiam accipere.* In Nomocanone Syrorum extat Constitutio Timothei Alexandrini Patriarchae: is est ut videtur quem Aelurum vocant antiqui. *Nisi necessitas urgeat, non licet edere quidquam aut bibere, quod vulgo homines usurpant in cibo vel potu, ante Sacramentorum perceptionem, neque nisi ex causa gravissimae infirmitatis, cum vitae periculo. Si quis vero imprudenter potum communem hauriat in aliquo ex festis majoribus, et communicare desiderat, cum Sacerdotis licentia; communicabit, sed accepta poenitentia.* Et ibidem. *Post potum, ante solem exortum ob infirmitatis causam, ei qui gravi morbo tenetur, dabitur sanctum,* hoc est Sacramentum, *neque eo privabitur.* Pleni sunt libri ejusmodi sententiis, neque ulla est hac in parte disciplinae varietas.

Ep. 118. vet. Ed.

Castimonia.

Jejunii praeceptum sequitur alia abstinentiae species, quam Orientales non minus exigunt a communicantibus, nempe ab opere conjugali. Severus Episcopus eo quem mox laudavimus Tractatu de Jejunii praestantia. *Si quis Eucharistiam percipere animo designat aliquo die, jejunare debet ab uxore sua, a vespera diei praecedentis: ut cum Eucharistiam percipere cogitat die 3. hebdomadis, abstineat ab uxore sua a vespera Feriae 2. quae initium est Feriae 3.* Timotheus idem qui supra: *Virum et mulierem qui copulam exercuerunt, non oportet eodem die communicare.* Eam disciplinam multis Canonibus ἀδεσπότοις, sed antiquis, confirmant, ut etiam sententiis SS. Athanasii, Basilii, Gregorii Theologi, Chrysostomi, quae extant in variis Collectaneis Quaestionum et Responsionum. Eas vero non carere autoritate, quamvis ad eos, quibus attribuuntur non pertineant, certum habemus argumentum: quia in multis Graecis syntagmatibus extant plane similes. Opusculi Athanasio adscripti *de abstinendo ab uxoribus ante communionem,* me-

minit Petrus Lambecius Bibliothecae Caesareae l. 8. et Anastasii Sinaitae, de eodem argumento. Unde in Canonibus poenitentialibus variis, tam Arabicis quam Syriacis, poenitentia praescribitur adversus eos, qui contra hanc disciplinam peccaverunt, ut in Graecis et Latinis.

Pari ratione excluditur a communione Laïcus et Sacerdos a sacrificio celebrando qui per somnium illusionem passus est, non quod idcirco immundus sit, ut habetur in Syrorum Nomocanone: sed ob honorem Sacramentorum: atque ita Jacobus Edessenus. Permittit tamen Liturgiam celebrare Michael Melichae Episcopus, *si nullus alius Sacerdos occurrat, qui die festo aut dominico vices ejus explere queat; praecipiens tamen prius et lavari corpus, et fieri metanoeas, seu prostrationes centum quinquaginta; aut etiam trecentas si Sacerdos uxorem non habeat.* Extat in Graecorum Euchologio officium ad illius immunditiae expiationem. Canones praeterea poenitentiales, hanc disciplinam confirmant. Menstruatas quoque mulieres, et a partu recentes a communione excludunt: atque de ea re extant Constitutiones duae Severi Antiocheni et Jacobi Edesseni, in Syrorum Nomocanone.

Euchol. p. 135.

Alia praecepta.

Gabriel f. Tarich in suis, vetat *ne vespere ejus diei, qui Liturgiae celebrationem antecedit, Sacerdos bibat liquorem ullum, quo tentari caput possit.* Et post Sacramenti perceptionem multa prohibet Orientalis disciplina. Jacobus Edessenus. *Non oportet aliquem post susceptionem Sacramentorum, balneum adire, lavari, aut caput radere, non quod illud sit peccatum mortale, sed propter scandalum fidelium et honorem Sacramentorum.* In Quaestionibus ex doctrina Patrum. *Licetne illi cui vena secta est, aut qui rasit caput suum, eadem die communicare.* Respondetur. *Licet ei communicare, modo haec ante Eucharistiam sumtam fecerit; postea non licet.* Eadem sententia fuit Theodori Balsamonis in Responsis ad Quaesita Marci Alexandrini, ubi haec fieri legitime posse negat, *cum eo die,* inquit, *gratias Deo agere oporteat, ob Dominici corporis susceptionem, non vero aquis foveri, aut deliciari, vel sectione venae in alicujus mali discrimen venire.* His testimoniis plura adjungi possunt, sed res ita certa est, omnibusque Ecclesiis cujuscumque linguae, ut etiam Graecis ex usu quotidiano notissima, ut diutius immorari in ea exponenda necesse non sit.

Orientalium cura ne Eucharistia profanetur.

Superest ut de cura quam adhiberi praecipiunt Orientales Christiani, ne Eucharistia negligentius habeatur, ne decidat, ne conculcetur, ne profanetur, pauca dicantur: haec enim cura ad religionem et fidem de Sacramento pertinet, neque communis locus in controversiis magis exagitatus a Protestantibus fuit, eo confidentius, quo majores huc usque fuerunt in istius disciplinae historia tenebrae, quas Itinerariorum Autores summa temeritate sua, auxerunt mirum in modum. Nihil tamen certius, quam quod inter Orientales Christianos talis et tanta in tractandis mysteriis cautela adhibeatur, ut quae nobis Catholicis objicitur tanquam nata noviter ex Transubstantiationis opinione, religio et cura circa eorum venerationem, metumque ne Sacramentum minus digne habeatur, comparata cum ea quam illi adhibendam praecipiunt, nihil esse videatur. Vidimus in relato Gabrielis filii Tarich testimonio, quam

diligenter administrari calicem a Diaconis jubeat, ita ut juniores ea sola ratione a tali ministerio excludantur. *Deus,* inquit, *prohibeat ne per eorum negligentiam quidquam in terram decidat, et eapropter gravissimo judicio sint obnoxii.* In Collectione Canonum Ebnassali cap. 13. statuitur. *Ne calix usque ad labra impleatur, ita ut effluat aliquid et in terram effundatur.* In Canonibus qui vocantur. *Praecepta Apostolorum secunda. Unusquisque summam curam adhibebit, ne quis infidelis ad communionem Sacramentorum admittatur: ut etiam ne mus, aut aliud animal ad ea accedat, aut aliquid decidat: et peccet, cum sit corpus Christi et sanguis ejus. Omnis igitur fidelis qui Sacramentis communicat, non debet circa illud negligens esse, neque enim oportet aliquid effundi ex calice postquam in Dei nomine benedictus est, et illum percepit, quia sanguis est Christi. Cave igitur, quicumque sis, sedulo, ne quid ex eo effundatur, ne eum immundi spiritus polluant, neque is esto qui asperneris sanguinem Christi, reusque sis tanquam contemtor illius sanguinis quo redemtus es.* In Quaesitis et Responsis de Jure statuitur Sacerdotem, cujus negligentia aliquid ex corpore aut sanguine Christi cecidit super altare aut extra, vel in sacra vestimenta, *abstineri per quadraginta dies ab altaris ministerio et communione, jejunareque per illud tempus, abstinendo ab esu rerum pinguium, et quavis nocte quinquaginta metanoeas facere.* In Historia Patriarchali legitur de Vaza filio Reja antequam ad fidem Christianam converteretur, cum Ecclesias Bagdadi frequentasse, ut Eucharistiam conculcaret, quo sacrilegio tantopere afflicti sunt Christiani, ut Liturgiam omitterent. Sunt adversus negligentiae istius reos poenitentiae canonicae non leves. Ne quis vero judicet haec esse quidem constituta ad continendos in officio Sacerdotes, ut sacra decenter obeant, non quod de ipsis Sacramentis cura ulla sit, obstant ea quae in Juridicis Responsis praecipiuntur circa Eucharistiae vomitum. *Qui eam vomuerit casu, et absque culpa sua, nihil aliud facere tenetur praeter prostrationes centum: et post triduum communicabit: post biduum vero, si Sacerdos sit, et nullus alius in ipso loco reperiatur: sed post expletas prostrationes. De eo quoque quod vomitu egestum est cura habebitur, et in profluentem projicietur, aut in loco mundo sepelietur, cum honore, propter Eucharistiam. Si per ebrietatem et intemperantiam vomitus contigit, sive sponte, sive alio cogente vinum meracius hauserit, poenitentia ejus ad quadraginta dies producetur:* atque idem praecipit in Responsionibus suis circa poenam, Michael Episcopus Melichae. *Homini perpetua pituitae molestia laboranti, licere* quidem *communionem* volunt; *modo sit invaletudo perpetua. Cum vero accidit, ut post communionem pituitam egerat, caveat ne in terram projiciat, sed asservet, donec in mare projecerit, aut in loco mundo sepelierit.* Eum qui continuo vomitu laborat, arcet a communione Michael Melichae Episcopus, *nisi experientia per quadraginta dies facta fuerit, num imminuto cibo levius se habeat.* Neque aliter statuunt Graeci Canonum Interpretes Balsamon in Resp. 12. ad Quaesita Marci Alexandrini, circa eos qui Eucharistiam vomuerint. Joannes Citri Episcopus, erga Ecclesiae ministros, quorum negligentia aliquid in terram

cecidit ex disco vel ex calice. Joannes Jejunator in Nomocanone manuscripto et Poenitentiali ineditis, in quibus Sacerdoti et Diacono pro culpa simili imponitur poenitentia biennii, et quotidie metanoeae ducentae: tres anni si animal immundum Sacramenta attigerit; et ita de aliis. Neque aliter Latina Ecclesia, quae, ut ex variis Poenitentialibus, Yvone Carnutensi, Burchardo, Reginone et aliis autoribus manifestum est, eamdem prorsus hoc in genere disciplinam habuit: ut ex eorum testimoniis relatis in Dissertatione de Eucharistia patet manifeste.

De communione puerorum et infirmorum.

In communione aegrotis et pueris administranda, eadem quoque religio est. Ad illos enim si Sacerdos deferre Eucharistiam potest, ea ipsis administratur, ut aliis: si longius pergendum erit, jubetur eam cum honore deferre, ita ut si jumento vehi Sacerdotem oporteat, Eucharistia manticae non includatur, sed ipse eam gestet. Si Sacerdos ad aegrotum proficisci non possit, mitti posse dicunt Eucharistiam, etiam per saecularem et mulierem, in panno gossypino, vel in charta munda, vel in pane, vel in cista, quae ad Ecclesiam referri jubetur; charta comburi, panis cum reverentia consumi. Ita variae Constitutiones in Jacobitarum Nomocanone, quarum cum non paucae a Patriarchis Alexandrinis editae sint, eamdem habent apud Alexandrinos, quam apud Antiochenos Jacobitas autoritatem. Nec interest quod, ut passim observatur, non eadem omnino sit circa communionis praebitionem in Ecclesiis rituum dispositio. Nam etiam in ipsa, qualiscumque sit, dissimilitudine, eadem animadvertitur religio circa Eucharistiam, ut quam decentissime tractetur, nullusque sit profanationi, negligentiae, imo nec superstitioni locus. Nam cum ex summa erga Sacramentum veneratione quidam particulas Eucharisticas servarent, et in pergamena charta ex collo appenderent cum cruce et reliquiis, aut in cubiculis ad tutelam servarent, prohibitum id fuit sub excommunicationis poena, in eodem Nomocanone.

Singularis disciplina circa infantium communionem.

In Ecclesia Alexandrina a multis jam saeculis Eucharistia non datur in manum communicantibus, cujus consuetudinis rationem mysticam quaesivit Gabriel Patriarcha in istis Christi ad Mariam Magdalenam verbis, *Noli me tangere*. Simpliciorem omnino verioremque esse existimamus parem in Graeca disciplinam, in qua cochlearis usus antiquam formam distribuendae communionis abolevit, qui diutius in Syriacis Ecclesiis perseveravit, etsi ubi major foret communicantium numerus, intinctas ipsi quoque particulas cochleari praebitas accipere solerent. Testis Jacobus Edessenus atque alii, quorum sententiae referuntur in Nomocanone.

Circa puerorum atque ipsorum infantium communionem ita Gabriel praecipit in Rituali suo. *Dabitur tantum communio ei qui jam edere potest: at vero flenti et moleste se habenti, Sacerdos summum digitum indicem tinget sanguine pretioso: mox imponet corpori, deinde digitum immittet in os infantis, cui statim aqua bibenda praebebitur.* De hoc ritu testes sunt multi Itinerariorum scriptores, et de Ecclesia Alexandrina ita scribit Vanslebius. Videant qui tam multis adversus Ecclesiam Romanam declamant circa calicis subtractionem, an ex eorum sensu istae puerorum, et aliae quas descri-

psimus, dandi communionem methodi, vere sub utraque specie censeri possint: illamque saltem agnoscant a nobis ad Coptitas non translatam fuisse, qui eam ignoramus, ut etiam disciplinam dandi Eucharistiam infantibus, a multis saeculis intermissam, jam omittimus. Videnda etiam quae in hanc sententiam leguntur in Epistola Gabrielis Sionitae ad Bartholdum Nihusium, et apud alios.

Sunt aliae singulares caeremoniae, de quibus Rubricae nihil praecipiunt, ut de rebus notissimis, quas tamen exponere operae pretium est, ex Abulbircat qui haec accurate prosequitur, et cujus verba antequam referantur, pauca praefari ad eorum intelligentiam necesse est. In Graeca Alexandrina Liturgia Marci, quae Copticarum omnium primitivum exemplar est, initio statim dum invocatur divina benedictio super dona offerenda, sed vixdum in prothesi collocata, non unius calicis, sed plurium mentio fit, sive quod simul cum praecipuo consecrarentur, sive, quod credibilius facit consuetudo non Orientalium modo, sed Occidentalium Ecclesiarum, quod ex uno plures, quantum sufficerent ad dandam multitudini communionem, consecrari solerent. In Copticis Liturgiis unius tantum calicis memoria est, neque tamen inde concludi potest unicum super altari fuisse, sed unicum acceptum in manus, a Sacerdotibus sacra celebrantibus, in eo consecrationem peractam, et ex eodem reliquos *confirmatos*, ut Ritualium Romanorum verbo utamur, hoc est immissa corporis Christi particula, et refusa sanguinis parte, in vinum non consecratum. De èo apud veteres Romanos ritu docte admodum, ut omnia, scripsit vir Clarissimus D. Joannes Mabillonius commentario praevio ad Ordinis Romani novam et accuratam ex multis exemplaribus editionem pag. 45. 47. et locis aliis. Ibi docet non eamdem fuisse apud autores opinionem de commistione particulae consecratae cum vino non consecrato. Aliis enim, ut Amalario, in prima operis sui editione, judicatum, sanctificari vinum non consecratum, per sanctificatum panem, quam fuisse diversarum Ecclesiarum communem sententiam probat num. ejusdem Commentarii 13. ex Missalibus et Ordinariis Remensi, Suessionensi, Ambianensi, Viennensi, Virdunensi, et aliquot aliis. Diversa in sententia fuisse observat sanctum Bernardum, Jacobum de Vitriaco, et recentiores multos, concluditque tandem nihil ab Ecclesia Romana circa alterutram opinionem determinatum, quod vere prudenterque annotatum est. Neque sane operose disquirendum an ea commistione, sive particulae consecratae, sive refusi ex majore calice in ministerialem, sanguinis Christi, vinum ita consecraretur, ut fieret sanguis Christi. Omnes sanctificari secundarium illum calicem nulla prorsus opinionum diversitate agnoverunt. Ecclesia vero quae talem commistionem per multa saecula observavit, dum ita Laïcis communionem dari voluit, satis docuit credere se quod ad plenam integramque Sacramenti participationem sufficeret specierum consecratarum cum non consecratis conjunctio. Atque ita ex disciplina Ecclesiastica sufficienter demonstratur, aut Ecclesiae judicio factam fuisse ex commistione consecrationem calicis ministerialis, aut sanctificationem, quanta sufficiebat ad integram communionem corporis et sanguinis

Aliae caeremoniae.

Christi, quamvis de integra in eumdem transmutatione vini in calice secundario posset dubitari. Porro quae huc usque de antiqua illius circa consecrationem, aut sanctificationem calicis per particulam, aut per transfusionem consuetudine dicta sunt, ad Copticam Ecclesiam quodammodo pertinere videbuntur, cum Abulbircati verbis disciplina exposita erit.

Ritus confirmandi calicis ex Abulbircat.

Post recitatam fidei Confessionem superius a nobis explicatam, *descendit Diaconus et prostrationem facit versus populum* (causa scilicet salutandi et monendi, ut ad communionem se praeparent) *conversusque ad eumdem populum Sacerdos, levem inclinationem facit. Tum communicat ipse et Sacerdos assistens, qui cum eo ministravit. Peracta quoque aliorum Sacerdotum communione, si sint super altare alter aut plures calices, eos consecrat, accipiendo scilicet ex calice majori in Liturgia consecrato, et fundendo in alium non consecratum tria cochlearia, dicendo simul Orationem quae incipit* Benedictus etc. *Respondet populus*, Unus Pater sanctus, etc. *Prosequiturque illam consecrationem, fundendo ter ex uno calice in alium. Postea particulas consecratas ex Isbodico, immittit in calicem majorem, eas scilicet quae superfuerant, et eas extrahit, partiturque in reliquos calices. Deinde communionem dat Diacono qui cum eo ministravit, et reliquis Diaconis, caniturque Psalmus 108. tono diverso, secundum festorum varietatem, tum aliquot alii hymni et Theotokia. Cumque haec compleverit circa communionis distributionem, Sacerdos curam habebit, ut si forte aliqua particula quamvis minima corporis superest, eam colligat, et ministrantibus ad altare distribuat. Diaconus quoque auferet calicem in quo communicavit Sacerdos cum Isbodico, atque ita sanguinem, si ex eo aliquid superest.* Reliqua de divisione Eucharistici panis rite facienda, utque particulae modum non excedant, sed tales sint, ut commode suscipi a communicantibus queant, buccellaeque quantitate definiantur, et sint crucicula insignitae, traduntur ab eodem autore, et iisdem prope verbis quae supra ex Echmimensi retulimus, nec non cura habenda a Sacerdotibus et Diaconis ne quidquam ex disco, vel ex calice decidat. Ex hoc, quem prius explicavit, ritu, habemus modum confirmandi, et sanctificandi calices ministeriales ad Laïcorum communionem, cumque duplicem, per particulae consecratae, seu *Isbodici*, immissionem, et per liquoris infusionem. Per primam efficitur ex Orientalium sententia, id quod exprimit oratio ipsorum qua dicunt se consignare, et sanctificare, et conjungere corpus Domini nostri Jesu Christi cum ejus sanguine, et sanguinem cum corpore: nempe utramque speciem commiscendo, ut ostendatur unio ejusdem Sacramenti, sub diversis speciebus. Neque unquam apud eorum Theologos aut Rituum interpretes quidquam nobis occurrit, unde conjectura capi queat, an quae apud Latinos disputata sunt circa consecrationem vini, per immissam particulam, de qua superius dictum est, in quaestionem apud ipsos vocata sint; nec verisimile videtur id apud eos agitatum fuisse: qui vix de Sacramento Eucharistiae disputant, sed in simplicissima traditae antiquitus fidei expositione, disciplinaeque explicatione conquiescunt. At calicem consecrari totum atque integrum, ex admistione liquoris, qui ex primo

calice transfunditur, non videntur dubitasse, quando cum Laïcis communionem distribuunt, dicere solent, illud quod praebetur esse sanguinem Christi. Neque tamen circa transmutationem ullatenus philosophantur: sed cum firmiter credant minimas particulas esse corpus Christi, et stillam quamque esse ejusdem sanguinem, trium cochlearium quantitatem sufficere judicant, ut tota vini, quod consecratum non fuit, materia ex illa infusione penetretur, ut omnes qui ex calice ministeriali communicant, accipiant sanguinem Christi. Ea ratione omnis, si quae est difficultas, penitus dissolvitur.

Post distributam vero communionem, aequalis cura adhibetur, ne qua particula supersit, tum ne quid in calice remaneat, qua de re extant in Canonibus saepe laudatis Constitutiones variae. Echmimensis cap. 4. §. 6. *Caveant diligenter Sacerdotes et Diaconi ne quidquam ex Eucharistia residuum sit, et ita judicium gravissimum incurrant, exemplo filiorum Aaron et Heli, quos disperdidit Spiritus sanctus, quia negligentius administrabant sacrificia Deo oblata. Quanto vero magis id metuendum est illis qui negligenter se habent erga corpus et sanguinem Christi Domini.* In Responsis Canonicis quaeritur *an particula reperta, postquam Sacerdos aquam biberit, ab eo possit absumi.* Negatur: sed statuitur, *ut alicui Sacerdoti vel Diacono qui communionem perceperit, nec aquam postea biberit, praebeatur; aut Laïco, si nullus alius jejunus reperiatur. Si nullus omnino, Sacerdos ponet particulam a se repertam in disco, quem velis suis operiet, accendetque circa illum cereos duos: et lampadem ad Orientem: ipseque Sacerdos custodiam illius corporis assumet, usque in sequentem diem, quo, cum celebrabitur Liturgia, ipse illud percipiet jejunus, nullo fungens ad altare ministerio. His peractis poenitentiam aget durissimam, ob negligentiam suam erga corpus et sanguinem Filii Dei, qui effusus est pro salute creaturarum. Quod si nequeat vacare ipse solus custodiae corporis sancti, ob praecedentem vigiliam noctis, quae Liturgiam antecessit, adjungere sibi permittitur Sacerdotem aliquem vel Diaconum.* Idem praecipitur in diversis Collectionibus, et in Codice Syro Colbertino singulare quiddam hoc in genere occurrit: nempe ut *Sacerdos postquam discum diligenter abstersit, et calicem abluit, dicat, si membrum aliquod, hoc est particula corporis Christi, remanserit, scientiae tuae, quae mundum creavit, maneat commendatum: esto ei custos Domine, et nobis propitius.* Nempe ut clare docet Echmimensis, *nulla est differentia inter majores aut minores Eucharistiae partes, etiam minutissimas, adeo ut oculorum acie animadverti non possint, quae eamdem venerationem merentur, eamdemque prorsus dignitatem habent ac totum ipsum, et quibus unitur Christus, non minus quam reliquis.* Sed de his totaque Orientalium doctrina circa Eucharistiae Sacramentum plenissime tractabitur in singularibus Dissertationibus. Tandem peracta communione discus, calix, et cochlear diligenter abluuntur a Sacerdotibus aut a Diaconis, a quibus aqua ablutionis, ut apud Latinos fieri solet, bibitur, et postea vasa ad sacrarium, seu scevophylacium referuntur.

Cura reliquarum Eucharisticarum.

Hoc loco observare operae pretium est, mistionem aquae ferventis, (*Ζέον* Graeci vocant,) de qua multa Symeon Thessalonicensis, et alii antiqui et recentiores, scripserunt, apud Coptitas ignorari non minus, quam apud reliquos Jacobitas, Syros, Aethiopes, ut etiam Nestorianos; unde patet non antiquiorem Ecclesiarum divisione esse hanc caeremoniam. Reliquas omnes, scilicet quae olim usurpabantur, retinuerunt: istam non omisisse consulto, veluti non necessariam aut superstitiosam, sed omnino nescivisse verisimile est. Qui illius inter Graecos meminerit, vetustissimus, ut videtur, est Germanus Patriarcha Constantinopolitanus in Theoria, seu mystica Liturgiae expositione. Videndus de hoc ritu Goarius, ut Glossarium Cangianum in voce *Ζέον*. De illo altum est in Orientalibus Ritualibus silentium, ut in omnibus Rituum expositoribus aut Canonum Collectionibus.

P. 24. l. 7.

Oratio gratiarum actionis.

Postquam communio Laïcorum et mulierum absoluta fuerit, dicuntur orationes variae, tam privatim a Sacerdote quam super populum, et ab ipso populo, ad gratias Deo agendas de suscepto corpore et sanguine Christi, quarum orationum etsi magna sit secundum diversas Liturgias varietas, una tamen sententia est. Omnes enim sunt plenae confessionis de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia suscepti, tum precum et obsecrationum, ut eadem proficiant ad remissionem peccatorum, ad augendam gratiam, et ad consequendam aeternam beatitudinem. In Collectione Canonum Ebnassali cap. 13. *Cum absolverint Cantores hymnorum cantum, dicet Diaconus alta voce. Percepimus corpus gloriosum Christi, gratias agamus ipsi qui nos dignos fecit hac mysteriorum sanctorum perceptione, etc.* Nihil in istis orationibus frequentius occurrit quam expressissimae illae loquendi formae, quarum, si desit transmutationis realis fides, usus esse nullus potest. Dicunt scilicet; *miscuisse Christum corpus et sanguinem suum, corpori sanguinique eorum qui communionem acceperunt: linguam eorum suscepisse corpus et sanguinem ejus; atque eo fidelium labra peruncta, sicut olim Israëlitarum postes agni sanguine: sanctificata per Eucharistiam in spem resurrectionis ad aeternam vitam fidelium corpora; tenuisse se manibus, vidisse in disco et in calice, et ex illis accepisse corpus ipsum assumtum ex Maria Virgine, in quo natus est Dei filius, quod in praesepi positum, cruci affixum, lancea perfossum, in sepulcro collocatum, resurrexit, et ad coelum ascendit.* Haec omnia et similia continent orationes gratiarum actionis, quae cum Graecorum et nostris hujusmodi adeo consentiunt, ut mirum nemini videri debeat, quod nonnullae ex recentioribus libris desumtae sunt. Quidquid enim ad contestandam realis de corporis sanguinisque dominici praesentia fidem, magis efficax censeri potest, ita acceptum Orientalibus est, ut ad se lubentissime transferant. Ita Agapii Cretensis Monachi liber, cui titulus *Ἁμαρτωλῶν σωτηρία*, cujus ultima pars multas similes orationes complectitur, qui

olim Venetiis editus est, ita placuit, ut cum in Arabicam linguam transferrent, secundum quam Versionem passim apud omnes Ecclesias, etiam diversae sectae cum admiratione legitur. Ea ratione excusari possunt Maronitae, qui quasdam ex Latinis libris a se translatas, Maronitico, seu Chaldaico Missali adjunxerunt: etsi optandum erat, ut illis eligendis diligentius versati fuissent; neque enim antiquas aut Patrum autoritate commendatas selegerunt, sed eas quae casu potius quam certo consilio, Missalibus adjunctae sunt, et quorum dubia prorsus antiquitas est.

Sacerdos dicet benedictionem. *P. 24. l. 25.*

Extant quoque variae istarum postremarum orationum formulae, sed quarum sententia est ferme similis, nempe ut a Deo postuletur benedictio super omnes qui mox corporis Christi et sanguinis communionem perceperunt. In omnibus Liturgiis cujuscumque ritus leguntur tales benedictiones singulares, et cuique propriae, neque in ea parte communem, quae pluribus serviat, formulam habent. In Copticis id proprium est, quod inseritur sanctorum commemoratio satis prolixa, eorumque nomina recitantur, ut in hac nostra videre licet: nempe ut in aliis observatum est, quo per eorum preces et interventionem gratia postuletur, et obtineatur. Haec est enim sanctorum communio, ut qui in terra adhuc jactantur, juventur orationibus eorum, qui jam laborum suorum praemia acceperunt a justo judice, quique idcirco liberi a servitute et poenis peccati, possunt pro fratribus suis, Deum interpellare; et ut tum illorum, tum viventium precibus requies impetretur illis, de quorum salute spes est maxima, quia in fide Christi obdormierunt, et in pace Ecclesiae ad Dominum profecti sunt. Ea sola disciplina satis ostendit quam temere recentiores non pauci scriptores de Orientalibus conquesti sunt, quasi sanctos nondum Dei visione perfrui existiment, quamvis de illa quaestione Theologis nostris olim acriter agitata, altum sit apud eorum Autores praecipuos silentium. De Coptitis nihil in autoribus occurrit, quo eos talem aliquando sententiam defendisse possimus suspicari. De sanctorum enim quos venerantur, et in Orationibus appellant, integra plenaque felicitate non dubitare videntur, qui eorum miracula narrant, qui visiones, aeternae consummataeque beatitudinis indices frequentissime referunt, qui denique inter choros Angelorum eos collocant. Neque movere quemquam debet quod ex Aethiopis Gregorii testimonio in contrariam sententiam retulit vir Clarissimus Jobus Ludolfus in Commentario ad Historiam suam Aethiopicam. *Sunt*, aiebat ille, *qui asserunt animas fidelium post mortem illico ingredi in regnum coelorum, sicut anima illius Latronis poenitentis in cruce, cui dixit Dominus noster:* Hodie mecum eris in paradiso. *Alii sunt qui dicunt, non intrant animae beatorum in regnum coelorum ante adventum Christi in resurrectione mortuorum.* Confirmat idem verbis Gonçali, Rodriguesii et aliorum quibus procul dubio accidit, quod multis solet, ut dum quaestionibus abstrusis Orien- *L. 3. c. 5. n. 4.*

tales fatigant, responsiones absurdiores eliciant, quae ad Ecclesiarum fidem nullatenus pertinent. Porro quod mire Ludolfus se torquet ut eam ipsis opinionem, tanquam *κυρίαν δόξαν* affingat, causa alia non fuit, quam ut haberet unde duplex disciplinae Orientalis caput, quia Lutheranis displicet, convelleretur: sanctorum intercessio, et oratio pro mortuis, quae Purgatorii doctrinam invehit necessario. Si enim quo loco sint sancti, num in coelo, beatitudine jam perfruentes, num alicubi eam cum resurrectione corporum exspectent, ignorant Orientales Christiani, frustraneae videbuntur illorum ad sanctos orationes, quod maxime Ludolfus velit. Eo enim provectus est vir eruditus, sed qui Theologicarum quaestionum tractatione abstinere debuerat, ut Invocationem sanctorum arbitretur casu potius et errore inductam, quam seria traditione omnium saeculorum: nempe ut cum Episcopi ad populum verba facientes maxime rhetoricarentur, et eos tanquam praesentes alloquerentur, haec orationis lumina et schemata plebem in errorem induxerint, atque ea occasione sanctos invocare sit coeptum. Ea vero Theologia quam absurda sit, sola novitas demonstrat: omnem enim sanctorum cultum, invocationemque Lutherus jam sustulerat, antequam hoc qualecumque commentum ipsi, aut ejus discipulis venisset in mentem. Neque Coptitae ab Aethiopibus docendi religionem erant, qui eam, ut notissimum est, non modo sanam in in articulis multis, sed cum faece et furfuribus Jacobiticis, ab illis acceperunt. Neque Gregorius homo barbarus, spinosis quaestiunculis irretitus, audiendus est, verum communis Ecclesiarum omnium traditio, quae dum sanctos invocant, precesque ad eos fundunt, testantur satis eam opinionem apud se viguisse, quod ipsorum apud Deum precibus et intercessione juvari posset humana infirmitas. Neque enim quibus nondum felices esse datum est, possunt pro aliorum salute interpellatores fieri. Cum vero de Paradiso loquuntur secundum communem atque ex sacris scripturis traductam intelligentiam, locum agnoscunt felicitatis aeternae, et quo nomine appellaverint parum refert. *Paradisus* apud Graecos hortus deliciarum est, quamvis ea vox a Chaldaeis, aut Babyloniis ad eos migraverit. *Hortum Eden* vocant Hebraei et inde Arabes Muhamedani suum גנה fecerunt, quod idem significat, comparatione ducta scilicet ab horto seu Paradiso voluptatis, quem ab initio Deus plantaverat, et in eo constituerat hominem, quem creaverat. Non igitur Christiani a Judaeis vocem acceperunt, nisi ut a capsariis Ecclesiae codices sacros conservantibus, ut eam Christus ipse usurpavit; dogma ipsum in Ecclesia natum et propagatum est, nec ab extraneis sectis ullatenus, etiam ad eas quae ab unitate recesserunt, fuit derivatum. Quicumque enim in Judaeorum recentiorum libris mediocriter versatus est, non ignorat quam incerta, vel potius quam nulla, inter eos sit de גן עדן *horto Eden*, ut ipsi Paradisum vocant, traditio; quam multa de hoc argumento nugati sint: quam parum praecipuis Magistris inter se conveniat. Neque sane mirum, cum de ipsa resurrectione sine qua felicitatis spes esse nulla unquam potest, vix inter se consentiant, ut ex sola Dissertatione Eduardi Pocockii, qui multis de hoc argumento erudite disputavit, agnoscere facile est. Crassam nempe,

Not. ad Portam Mosis.

planeque Judaïcam felicitatem imaginantur, ex qua Arabum Pseudopropheta inaniora adhuc magisque flagitiosa commenta accepit, ex quibus turpem illum suum paradisum instruxit, omnibus Alcorani paginis decantatum. In utrisque, tam Judaeis, quam Muhamedanis scriptoribus eruditi lectores agnoscunt conflatam ex scriptura sacra prave intellecta, Millenariorum et veterum haereticorum somniis, paradisi voluptatis descriptionem: quae nemini Christiano in mentem venerit; tantum abest, ut a Judaeis Christiani hoc in genere quidquam acceperint.

Quod sanctos attinet, quorum nomina hac in postrema Oratione Coptitae commemorant, etsi de illis commodior agendi locus esset in commentario quem, si opus videbitur, adjungemus ad Calendarium ipsorum, pauca tamen dicere operae pretium erit. De illis fuse agit Synaxarium, quod inter Ecclesiasticos libros non postremum locum obtinet. Ea sunt duplicis generis: nam antiqua et quae legitima dici possent, si non ingens corruptela totum hoc librorum genus pervasisset, ea erant in quibus Acta Martyrum, ex vetustis codicibus descripta continebantur, qualia olim apud Christianos Aegyptios, ut in omnibus aliis Ecclesiis conservata fuisse, praeter communem antiquorum temporum consuetudinem, probant non contemnenda fragmenta martyriorum Alexandrinorum, quae extant in historia Patriarchali Severi Episcopi Aschmoninensis, depromta, ut verisimile est, ex Eusebio, praesertim libro de Martyribus. Eadem olim Graeco Copticoque sermone conservata in Monasterio sancti Macarii, testantur autores multi, idque innuere Severus ipse videtur. Verum ex quo in Arabicam linguam translati sunt ejusmodi libri, perierunt exemplaria Coptica, adeo ut nullum jam dudum in Bibliothecis appareat. Arabicae versiones adeo interpolatae sunt, ut nihil minus quam vetera Graeca Acta repraesentent, praesertim cum, sicut in talibus usu venit, non modo interpretes, sed exscriptores addiderint quidquid ipsis occurrebat de eodem argumento. Itaque Actis illis aut vitis nihil contaminatius, neque Legendae nostrates veteres, possint absurdae videri, si cum illis comparentur. Ea vero proprie loquendo Synaxaria non sunt, sed compendia alterius generis, simillima iis quorum in Ecclesia Graeca usus est, et quae per circulum anni descripta sunt, ut historiae sequantur ordinem Kalendarii. Cum autem pro sectarum diversitate sit quoque in commemoratione sanctorum diversitas, Melchitarum seu Orthodoxorum libri a Jacobiticis differunt, etsi primorum saeculorum sancti aequaliter ab omnibus celebrentur. Sed ex quo scissae fuerunt Ecclesiae post Concilium Calchedonense, Dioscorus et plures ejus successores aut sectatores fastis sacris adscripti sunt, ut illi quorum nomina in Diptychis occurrunt. In ista vero ultima benedictione, quod maxime observandum, nullus ambigua fama occurrit, sed Angeli aut Martyres, aut tandem illi, quibus honor per omnes Ecclesias semper et ubique delatus est.

De sanctis quos Coptitae commemorant.

De Angelis monendum, legi apud Orientales Theologos circa eorum numerum, naturam et ordines, omnia quae in libris de Coelesti Hierarchia continentur, quod opus Dionysio Areopagitae Pauli Apostoli discipulo tri-

De Angelis.

buunt, quem idcirco *Paulusi*, hoc est *Paulinum* appellant, ut videre est apud Abulbircat, eo capite in quo notitiam exhibet praecipuorum autorum qui Arabice extabant. Ejus meminit Ebnassalus, et omnes alii. Neque tamen ita insistunt doctrinae eodem in libro propositae, ut non diversas opiniones habeant de spirituum illorum beatorum ordinibus, et numero. Vulgo novem eorum ordines constituunt, juxta communem apud Theologos nostros Gregorii Papae sententiam: eamque sequitur Severus Episcopus Aschmoninensis, et ad eam refert parabolam de muliere habente drachmas decem, quarum una perdita hominem significabat. Sed idem Autor in eodem ipso Tractatu, qui est *de Incarnatione Domini*, centum Angelorum Ordines a Deo creatos fuisse scribit, quorum princeps erat *Sabataniel*, qui cum adversus supremam creatoris majestatem rebellasset, in tartarum praecipitatus, *Sataniel*, seu Satan dici coepit. Postea ovium parabolam, quarum nonaginta novem Angelos significant, una perdita hominem, de illis quoque spiritibus explicat. Ita pariter, Isa filius Zaraae, et plures alii, adeo liberam existimaverunt hujus de coelesti Hierarchia doctrinae expositionem. Omnes quoque, praeter communem apud Graecos et Latinos doctrinam, inter coelestes ordines singularem quemdam numerant *τῶν Ἐγρηγόρων*, seu *Vigilum*, de quibus in Danielis Prophetia legitur: עִיר vocatur ille, de quo illic sermo est, quam vocem Syri sua in lingua retinuerunt, unde frequentior *Vigilum* apud eos, quam apud reliquos Christianos memoria, qui eorum rarius omnino meminerunt. De illis ordinibus multa protulit vir doctissimus Joannes Morinus in Notis ad Officia Ordinationis Syrorum ex Joanne Darensi, quem Autorem, ipsi ab Echellensi Abrahamo suppeditatum, recentiorem esse non dubitamus. Tamen communior omnino doctrina est, quod Ordines beatorum spirituum novem sint tantummodo, ut in praefatione Missae commemorantur, paulo ante hymnum triumphalem. In omnibus enim Liturgicis officiis, quae hanc orationem agnoscunt, recensentur eadem serie, ac in Latina Missa: aliorum mentio aut rarior, aut nulla. De *Suriele*, qui melius *Uriel* appellatur, frequens quoque memoria est in Orientalium Christianorum libris: ut ex ultima hac Oratione, et aliis quae in Horologio, aut reliquis precum libris occurrunt, animadvertere licet. Unus dicitur ex quatuor Archangelorum numero, in Euchologio Coptico ubi extat ad eum peculiaris oratio, quae sic incipit. *Honoremus Surielem quartum inter Archangelos.* Extat ejus imago in editione Aethiopica Novi Testamenti, cum hac inscriptione *S. Uriel qui fuit cum Adamo et Eva quando egressi sunt de Paradiso.* Ejus quoque Graeci meminerunt in variis orationibus, imo et Latinae Litaniae veteres multae, atque inter eas Karolinae editae a Viro Clarissimo Joanne Mabillonio Analectorum tomo 2. etsi dudum antea nomen Urielis in veneratione fuisse argumento sit lamina ejus cum aliorum Archangelorum nominibus reperta anno M. DXLIV. in sepulcro Mariae Augustae uxoris Honorii Imperatoris. Vide Notam V. C. Stephani Baluzii ad Capitularia: ubi ex Concilio Romano recenset diversa Angelorum nomina, quae usurpare deinde prohibitum fuit: quamvis Urielis nomen diutius perseveraverit. Reliqua obsoleverunt, nec eorum memoria perstitit

Pag. 1125.

alibi, quam in superstitiosis damnatisque sortium et divinationum libellis, ubi frequentissima sunt. Ridiculos illos dico, Arbatelem et alios, qui editi sunt simul cum Agrippae occulta Philosophia: Claviculam Salomonis, cujus tot diversae editiones sunt quot exemplaria, praeter ineditos multos, qui barbara infinita Angelorum nomina repraesentant, atque inter eos Urielem vix unquam non recensent. Neque amulcrum aut ἀποτέλεσμα (Talismanos vocant) ferme occurrit, quod inscriptum non sit tali nomine. Communior tamen, ut supra diximus, apud omnes est vulgata de novem coelestium spirituum Ordinibus secundum Pauli doctrinam sententia, qui sub tribus classibus constituti sint. Amrus Mathaei filius Nestorianus. *Doctores, et Testamenti novi Interpretes in eam sententiam conveniunt, quam ex B. Paulo Apostolo transtulit doctus ille et pius sacrarum literarum expositor S. Theodorus, species Angelorum novem esse, sub tribus ordinibus qui Dei nomen sanctificant in excelso, juxta mensuram donorum quibus cumulati sunt, etc.* Ita juxta hanc Theologiam, Michael, Gabriel, Raphael, Ordinum suorum principes sunt; atque Uriel locum non habet.

Quatuor animalia incorporea, quorum memoria quoque fit in hac ipsa oratione, Angelos sublimioris ordinis esse Aegyptii Christiani existimant, eos nempe qui in Apocalypsi dicuntur sustinere thronum Dei, quos Ezechieli quoque per visionem oblatos fuisse credunt. *Animalia sancta* vocantur Angeli apud Judaeorum Theologos, juxta ordinum diversitatem, ut docet inter alios Moses Maimonides in Tractatu de fundamentis legis. Ad SS. quatuor animalia oratio extat in Euchologio Coptico, quae ita incipit. *O sancta quatuor animalia incorporea, sustinentia thronum Dei, facie bovis, facie leonis, facie hominis, et facie aquilae, plena oculis ante et retro, sex alae uni, sex alae alteri, duabus tegentia facies suas, duabus pedes suos velantia, duabus volantia et dicentia, Sanctus, Sanctus, etc.* Neque in orationibus constitit Coptitarum erga istos Angelos pietas aut superstitio: nam sub eorum invocatione Ecclesiae aedificatae fuerunt. Unius prope Misram seu Cahiram veterem, et alterius quae Alexandriae a scriba quodam Divani Cheic Ebn Emin el Melik, meminit Abuselah Armenus. In Vita Tecla-haimanoth, qui ex Aegypto profectus sub Benjamino Patriarcha, in Aethiopiam venit, atque ibi pater extitit vitae Monasticae, legitur aedificatam in ea regione Ecclesiam, ejus hortatu, sub titulo quatuor animalium. Pari ratione invocant seniores viginti quatuor in Apocalypsi commemoratos, ad quos extat oratio singularis in Euchologio, in qua vocantur *Sancti incorporei, Sacerdotes veritatis, Deo proximi, stantes coram solio ipsius, eumque incessanter laudantes die ac nocte, sedentes super sedes viginti quatuor, coronas habentes in capitibus, et thuribula aurea in manibus, plena thure exquisito, nempe orationibus sanctorum, qui sunt super terram, et eas offerentes agno vero, etc.* Tandem quod habetur de Angelo custode diei ipsius, consentit cum vulgatissima apud omnes doctrina, de custodia hominum per Angelos, quam exponunt, autoritatibusque Scripturae et SS. Patrum confirmant Autores superius laudati, sequentes hoc in argumento vetustissimam omnium Ecclesiarum

traditionem. Neque ea modo est Christianorum opinio, sed ipsi Muhamedani eam cum nonnullis aliis servaverunt, ut ex multis autorum, qui Alcoranum interpretati sunt locis, probari potest. Praecipue de illis agitur in Surata de spoliis, ubi Hucein Vahetz Commentator Persa famosus, unum cuilibet Angelum custodem assignatum ait, cum aliis quatuordecim, quorum septem misericordiae, septem infligendae poenae curam habent.

IN LITURGIAM COPTICAM

SANCTI GREGORII

NOTAE.

Quae de istius et aliarum Liturgiarum Orientalium titulis dicta sunt in Dissertatione Generali; et in ea quae Copticas proprie spectat, repetere necesse non est. Illud tantum observari debet communi Coptitarum traditione illam secundam Liturgiam adscribi Gregorio Theologo in Aegyptiacis omnibus Codicibus et etiam in Graeco Bibliothecae Regiae; atque etiam eo nomine recenseri a Theologis, et Rituum interpretibus, ut in Constitutionibus Synodicis Gabrielis filii Tarik LXX. Patriarchae Alexandrini, articulo 26. Abuseba in Scientia Ecclesiastica cap. 85. Abulbircat, cap. 29. Ebnassalo Collectionis Canonum. cap. 12. et aliis.

P. 27. et 28. *Oratio veli.*

Τοῦ καταπετάσματος in Graeca et in aliis Liturgiis: nempe quia non ad ipsum altare, sed solummodo in sanctuario, seu Bemate dicitur intra velum, quo secundum ritum Graecum, et Orientalem circumdantur. In Codice Graeco ejusdem Liturgiae, praemittuntur orationes aliquot quae in Copticis exemplaribus non occurrunt, quia re vera ad istam non pertinent, sed communis officii partes sunt aut dicuntur ad libitum. Prima absque titulo, praeparatoria est, Sacerdotis indignitatem suam profitentis, divinumque auxilium postulantis, ad inculpate celebrandum mysterium. Secunda dicenda praescribitur, postquam praeparatum fuerit altare, qualis ea est quam Basilii Coptica repraesentat, ejusdemque sententiae. Tertia quae ad Evangelium dicenda est, suo loco non est posita, sed adhibenda ad Liturgiam istam, quando legitur
Lit. Bas. p. 50. Evangelica lectio. Ea quae dicitur *τοῦ καταπετάσματος*, eadem est quae

occurrit in Graeca vulgata Basilii, cum exigua vocum diversitate. Quarta tandem ea est quae praemittitur in Codice Aegyptiaco: eam porro Codex Regius Graeco Arabicus propriam Aegyptiis fuisse significat, iis verbis *Εὐχὴ ἄλλη καταπετάσματος παῤ Αἰγυπτίοις.* Hinc manifestum est, non multum sollicitos esse debere nos de titulis, quos vel Liturgiae vel singulae orationes habent; modo certum sit illas ex communi Ecclesiae thesauro esse depromtas, quod quidem de istis orationibus manifestum est: sunt enim iisdem prope verbis in Jacobi, Basilii, vel Chrysostomi Liturgiis. Unde Jacobitarum propriae non sunt, sed Ecclesiae, neque unius aut alterius, sed totius Ecclesiae Orientalis, cum reperiantur non modo in Constantinopolitana, quae Basilii est Chrysostomi Liturgiis utitur, sed in Hierosolymitana, et Alexandrina, quae Jacobi Marcique Liturgiis olim utebantur.

Sed offeram tibi Sacrificium hoc rationabile et incruentum. P. 26. l. 2.

In hac oratione, ut in multis aliis, quod semel monuisse sufficiet, mentio est sacrificii Eucharistici, non minus quam passim in Graecis Jacobi, Basilii, Chrysostomique Liturgiis, et Alexandrinis Graece extantibus, quidquid scripserint varii contentiosae Theologiae conscribillatores, qui praeter Chytraeum et Rivetum nihil legerunt, ne ipsas quidem, quas impugnant Liturgias. Utuntur Graeci his potissimum vocibus, *λογικὴ λατρεία*, *θυσία*, *προςφορά*, Syri et Aethiopes vocibus ex Hebraica lingua deductis, *Korban*, et aliis. Argutari autem solent morosi illi Critici, ex etymologia linguarum Orientalium, quarum peritiam ubique jactant: adeoque *Korban*, aut similes negant significare *Sacrificium*. Haerent tamen in aliis vocibus, quae *τῇ θυσίᾳ* pressius respondent, qua Coptitae, ut multis aliis Graecis frequenter utuntur, ut sunt Syriaca דבחתא et Arabica דבחה: Aegyptiaca quoque nativa. Illas porro voces omnes indifferenter usurpant Orientales. Dum vero *incruentam* vocant *oblationem προςφορὰν* et *θυσίαν*, quid intellexerint in obscuro non relinquunt. *Λογικήν*, quae vox frequenter adhibetur, et quam Coptitae retinuerunt, *spiritualem* significat, per oppositionem ad *corporeum:* quamvis Syri et Arabes eam rigidius et ad literam interpretati sint. Sed in hac ut in multis, significatio determinatur ex stilo Ecclesiastico.

Oratio osculi pacis. Ib. p. 26. l. 9.

Eadem est quae in Graeco Alexandrino codice, et illam altera sequitur, quam Codex idem continet: non quod vulgo duae orationes ad osculum pacis dicerentur, sed quia una secundum dierum festorum diversitatem eligeretur, aut ad Sacerdotis arbitrium. Hic autem, ut in aliis, osculum pacis vocatur *ἀσπασμός,* quam vocem Aegyptii et Arabes suam fecerunt. Incipiunt porro Liturgiae singulares illae, non ab orationibus praeparatoriis, sed ab ea,

quae Osculum pacis antecedit, cum reliqua ex communi officio peti soleant. Atque ab eo loco proprie loquendo incipit *Anaphora*, *Oblatio* seu *sacra actio:* unde in Graeco codice, ante orationem sequentem, quae Praefationi nostrae respondet, titulus hic adjicitur. *Ἀρχὴ τῆς προσκομιδῆς*: quae verba Arabs interpres vertit, *Initium Sacrificii.* In quibusdam Copticis exemplaribus haec *oratio osculi pacis* Severo tribuitur, Antiocheno scilicet, quem Liturgiam scripsisse, communis Jacobitarum traditio est, et eam multi Syriaci Codices repraesentant, ex qua haec Oratio transferri potuit, ob arctissimam sedis Alexandrinae Jacobiticae cum Antiochena conjunctionem: singularemque Severi venerationem. Nam ejus duplex memoria fit, obitus scilicet, atque ejusdem adventus in Aegyptum, septima Toth, et secunda Paophi. Non tamen existimare quisquam debet ex illo titulo, Severum ullum Patriarcham Alexandrinum fuisse, quod Guido Fabricius Boderianus absque ulla autoritate omnibus prope persuasit, cum edidit Ritualem Baptismi librum, sub Severi Patriarchae Alexandrini nomine, cum nullus inter permultos, qui in Bibliothecis extant, Codicibus, hunc titulum praeferat. Nullus sane inter Jacobitas Severus Alexandrinam sedem tenuit: et lingua Syriaca, qua liber ille scriptus est, nunquam in sacris officiis usurpata apud Aegyptios fuit. In Liturgia Basilii Coptica quaedam oratio occurrit, quam codices manuscripti nonnulli Joanni Chrysostomo, alii Joanni Bostreno, sive Basorensi attribuunt. Primus ut communis Ecclesiarum doctor: alter ut in eadem qua Aegyptii Jacobitae secta, agnitus fuit: amboque diversa ratione talem apud eos autoritatem nacti sunt, ut orationes ex illorum Liturgiis in Copticas transferrentur.

P. 29. l. 29. *Scribo opera mea secundum verba.*

Obscurus locus, quem secundum sententiam Copticae versionis reddidimus, et quem Interpretes Arabes, tam istius codicis Coptici, quam Graeci, non videntur intellexisse. Graeca nullam obscuritatem habent. *Ταύτης μοῦ τῆς ἐλευθερίας προσφέρω σοι τὰ σύμβολα· τοῖς ῥήμασί σου ἐπιγράφω τὰ πράγματα.* *Istius liberationis meae*, (scilicet per salutarem Christi in carne dispensationem,) *offero tibi Symbola: verbis tuis res adscribo.* Haec igitur sententia est: offero tibi haec Symbola, seu elementa panis et vini, quae ex tuo, Christe, instituto, repraesentant passionem tuam, per quam a peccato aeternaque damnatione liberationem consecutus sum, faciens quod ipse jussisti: res vero, sive effectum promissionis a te factae, quoties memoriam tui ita ageremus, non meis meritis, sed verbis tuis, quae mox recitanda sunt adscribo, ita ut ab illorum virtute et promissorum tuorum certitudine totum expectem. Arabs interpres cujus versio contextui adjuncta est in Codice Regio, ita vertit. *Offero tibi Symbola liberationis meae in verbis tuis, designo praecepta tua:* quia ultimam vocem videtur ita legisse, ut ex *πράγματα* fecerit *προστάγματα.* Compendia enim scripturae Graecis librariis me-

diae aetatis familiarissima, saepe fraudi descriptoribus fuisse, sciunt qui manuscriptos codices tractaverunt. Ille vero qui Regium descripsit, suae ipsius imperitiae multa reliquit indicia, sed quam dubitaret de significatione vocum compendiose scriptarum testatus est, dum indicem earum, quae in duabus istis Liturgiis obviae sunt, ad finem adjecit.

Textus vero Copticus, qui primariam Graeci versionem exhibet, aliter omnino eadem verba repraesentat, eo scilicet quo expressimus modo: *Offero tibi Symbola liberationis meae,* ubi vox Graeca *πισύμβολον*: sequens Aegyptiaca *ἐλευθερίαν, ἐλευθέρωσιν*, absolutionemque significat, usurpaturque initio Liturgiarum ad titulum Orationis illius, quae dicitur Absolutionis. *Scribo opera mea secundum verba tua:* ita ad verbum versio Arabica quae ambiguitatem habet, quia Arabes praesens et futurum non distinguunt in verborum inflexione: imo imperativus modus nullatenus differt. Itaque verti potest, *Scribo*, ut vertendum est secundum Graecum exemplar primarium, *Scribam*, aut sicut Maronita vertit, *Scribe opera mea secundum verbum tuum.* Vox *Symbolum* variis Arabicis vocibus exprimitur, quae tamen ad eamdem significationem referuntur, nempe אנמודג *typus*, משורה *signum*, מבאחבה *exemplum, etc.* Ut observavimus ex comparatione diversorum codicum, quae varietas perplexitatem interpretum satis indicat. Sententia quam Graeca verba praeferunt, simplicior est: aliorum interpretum, qualiscumque sit, non videtur huic loco convenire. Neque mirari quisquam debet quod in Graecis interpretandis aliquando hallucinati sint versionum autores, Arabicarum praesertim, qui Graecas voces Copticae orationi infusas, saepe non satis intellexerunt: quod, ubi opus erit, monebimus. Ita in ea prece quae istam proxime antecedit, *Elevasti primitias meas usque ad coelum,* ut habet textus Copticus, Graece *εἰς οὐρανόν μου τὴν ἀπαρχὴν ἀνεβίβασας*, sententia est simplex, maximeque Theologica: Christum carnem suam, vel potius hominem ex Adami progenie assumtum, tanquam humani generis primitias, in coelum elevasse, tum per unionem divinae naturae, tum per ascensionem in coelum. Scilicet *primitiae Christus, primitiae dormientium:* et eodem sensu in Liturgia *1. Cor. 15. 23.* Nestorii Eucharistia vocatur *Oblatio viva et sacrificium non mactatum, primitiarum nostrarum.* Cum vero Coptitae retinuerint vocem ipsam Graecam *ταπαρχη*, ambigue quidem eam reddidit Arabs, qui Codicem Graecum interpretatus est ריאבתי: qui Copticum pessime; nempe *oblationem meam* קרבאני. Ut in Codice Scaligerano: alii *vota mea*, ut Regius et noster: nullo sensu. Nec enim Christus elevavit ad coelos primitias et oblationes, si de donis propositis intelligatur haec orationis particula, quae nondum consecrata sunt. Neque oblationem Sacerdos recte vocare potest *primitias suas et vota sua*, cum neque primitiae sint, proprie loquendo, neque vota illius, sed totius Ecclesiae et circumstantium quorum nomine illa offert: totiusque orationis series, ut animadvertere facile quisque potest, aliud quid omnino significat.

P. 29. l. 31. *Nam ea nocte in qua tradi voluisti, etc.*

Tota haec pars officii Eucharistici convenit cum Graeco ejusdem Liturgiae codice, ut etiam cum aliis omnibus circa recitationem institutae a Christo Eucharistiae, et verborum illius, de qua nihil est singulariter observandum, praeter ea quae dicta sunt ad eumdem locum Liturgiae Basilii. *Κλώμενον καὶ διαδιδόμενον*, de Christi corpore, ut *ἐκχυνόμενον* de Christi sanguine, per praesens et futurum tempus intelligi potest, secundum versiones Arabicas. In Coptica versione *Frangitur*, et *dabitur*. Utrovis modo eadem significatio est: Syri praesenti tempore vulgo expresserunt. Mistionem aquae cum vino, quam Ecclesiae omnes servant, contra quam existimant Protestantes, hic locus confirmat, ut etiam reliquae omnes Liturgiae. Nestoriani edisse et bibisse Christum ex pane et calice consecratis dicunt: hic Coptitae de solo calice, quod tamen in Graeco Codice non legitur.

P. 31. l. 2. *Tu Domine voce tua sola commuta haec quae sunt proposita, etc.*

Insigne prorsus haec oratio continet fidei Coptitarum de vera et reali elementorum transmutatione testimonium: quod in Graeco Codice non minus legitur, quam in Copticis. Petunt scilicet, ut Deus transmutet dona proposita, voce sua sola, hoc est imperio suo divino, quod idem est ac si dicerent, petere se id quod solius omnipotentiae divinae opus est. Verba quae transmutationem significant, Graece, Aegyptiace et Arabice plenam illam, et integram rei in rem transformationem designant: *Phonkh*, הול et נקל: ut Graecum *μεταποίησον*.

Christum quasi praesentem alloquuntur, et ad eum orationem dirigunt, in quo adorationis cultus continetur, et simul professio fidei, de vera ejusdem in Eucharistica mensa praesentia. Illam satis significant verba Graecae Liturgiae. *Αὐτὸς παρὼν τὴν μυστικὴν ταύτην λειτουργίαν κατάρτισον*: quae quidem aliter accipi possent, nempe ut rogaretur Christus adesse, et praesens hoc mysticum ministerium perficere, unde Protestantes concluderent, praesentem non esse illum cujus praesentia postularetur. Sed difficultatem omnem solvunt versiones Copticae et Arabicae, dum illud *παρὼν* ita exprimunt, *tu coram nobis positus*, quod exprimunt interpretes Copticus, et Arabs: alia lectio *qui praesens es, et inter nos*.

Sequitur: *Mitte super nos gratiam Spiritus tui sancti, qui sanctificet et transferat haec dona proposita, in corpus, et sanguinem salutis nostrae.* Paulo aliter Graecus Codex. *Αὐτὸς τὸ πνεῦμά σου τὸ πανάγιον κατάπεμψον· ἵνα ἐπιφοιτήσαν τῇ ἁγίᾳ, καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, ἁγιάσῃ καὶ μεταποιήσῃ τὰ προκείμενα καὶ ἅγια δῶρα ταῦτα εἰς αὐτό, τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως.* Sententiae nulla diversitas: plenior et uberior est Graeca formula, sed eodem redit. Versio Arabica

Graeco textui adjuncta illam accurate et verbatim repraesentat. Itaque, quod obiter observandum, rogatur Christus, ut mittat Spiritum suum sanctum; in quibus verbis agnoscunt Coptitae Spiritum sanctum esse Spiritum Filii, et ab eo mitti. Mittitur vero Spiritus sanctus ad opus aliquod divinum, et humanis viribus superius, quod de alio, quam de transmutatione donorum in corpus, et sanguinem Christi, intelligi non potest. Itaque nihil hac sententia magis perspicuum, aut magis simplex, atque ad veterem Ecclesiae Orientalis doctrinam magis accommodatum, cum omnes Liturgiae Graecae, Syriacae, Copticae cujuscumque ritus aut sectae, iisdem prope verbis contextam camdem orationem repraesentent. De censura quam in eam, ut a Graecis conservatur, tulerunt recentiores nonnulli, fuse in notis ad Basilianam Liturgiam diximus, quae reponere necesse non est. Id solum adjiciemus: quod cum isti censores inofficiosi, orari non posse existiment pro donis jam consecratis, contra totius Ecclesiae veteris Orientalis et Occidentalis exemplum, quae similibus orationibus deteri verborum Christi efficaciam nunquam existimavit, ex ista intelligimus, Coptitas corpus Christi jam praesens agnoscere, cum illam, et Invocationem quae sequitur, pronunciant. At haec controversia Protestantes nihil juvat; neque autoritati, quam Ecclesia adversus eos comparat, ex conspirante in fide realis praesentiae Orientalium testimonio, detrimentum ullum affert: cum ad fidei quam habent certitudinem, nihil intersit quando, aut quibus verbis consecratio perficiatur, modo eam vere fieri in Liturgia, ita profiteantur, ut panem et vinum in altari, ea perfecta esse negent, sed corpus et sanguinem Christi. Quod porro in hac ipsa oratione dicitur, *Christum praesentem esse et coram Sacerdote positum,* idem in Homiliis de Circulo anni ad Coptitarum usum, in Tractatibus Severi Episcopi Aschmonin, et in multis aliis, toties inculcatur, ut ambiguitati locus esse nullus queat.

Ex illa tamen ipsa oratione, Claudius Salmasius vir sane doctissimus, sed qui Theologiam attingere non debuisset, habere se jactavit, unde Missionarios quosdam ex Oriente reversos, qui Orientales idem ac nos credere circa Eucharistiam affirmabant, plene refelleret. Ita scribebat ad Joannem Dallaeum, et cum Epistola post Salmasii obitum typis publicata fuerit, excusari poterat quod incautus in sinum amici temere effudisset, quae primum in mentem venerant, nisi bellum illud suum commentum libro de Transubstantiatione inseruisset. Illam igitur quam retulimus particulam, quam, ne quid testimonii autoritati deforet, Arabice descripsit, ita interpretatus est. *Tu confirma in nobis commemorationem ministerii tui sancti: tu mitte super nos gratiam Spiritus tui sancti, ut purificemur, et convertamus has oblationes viles in corpus et sanguinem Servatoris nostri.* In ipsa Epistola vernaculam ejusdem orationis versionem legimus, in qua discriminis non nihil est. *Afin qu'estant sanctifiez, nous puissions convertir ces Oblations viles et terriennes, au corps et au sang de nostre Sauveur, ou de nostre Salut.* Interpretationem commentario munivit, cujus haec sententia est: satis agnosci Invocationem non fieri, ut gratia sancti Spiritus illabatur super panem et vinum, ut

Salmasii falsa interpretatio hujus orationis.

Ep. 32. p. 72.

mutando substantias, praesentia corporis et sanguinis talis sit, ut remaneant sintque corpus et sanguis suscipienti, quicumque sit, fideli vel infideli. Verum, inquit, Sacerdos ille Coptita ea Invocatione quam omnium nomine pronunciat, id designat solummodo, panem et vinum, quae a nobis in Coena suscipiuntur, fieri corpus et sanguinem Domini, illis qui debite illa suscipient, quosque Spiritus sanctus prius sanctificaverit: illos quoque solos accipere verum corpus, non panem solummodo, qui prius per fidem et gratiam sancti Spiritus puri facti fuerint. Tandem edicit hanc esse *μεταβολήν*, sive *conversionem*, antiquis Patribus memoratam, nec quaerendam esse aliam. De illorum Theologia alium quemvis potius audiendum, etiam ipsi Calvinistae dudum judicaverunt, quam Salmasium, qui nemini unquam probavit voces *μεταποιεῖν*, *μεταστοιχειοῦν*, *μεταῤῥυθμίζειν*, quibus Patres non minus utuntur, quam simplici *μεταβάλλειν*, nullam aliam mutationem significare, quam eam quae mutatio non sit. Sed hoc non agimus: verum coram Ecclesia, et eruditis omnibus, qui aliquam linguarum Orientalium notitiam habent, Salmasii nomen deferimus, tanquam corruptelae intolerabilis rei, cum lectionem codicis quem citat, corrupit, et enormis inscitiae dum illam absurdissime est interpretatus. Is ipse Codex superest in Bibliotheca Regia, et in illo, sicut in aliis omnibus legitur non pluralis primae personae characteristica litera, sed tertiae foemininae, quia in lingua Arabica vox רוח *Rouah, Spiritus*, foeminini est generis. In prima etiam voce, quam vertit Salmasius *purificemur*, nulla nota passivi est, vertendumque fuisset *purificemus*, quo solo discrimine tota machina Salmasianae Theologiae funditus ruit. In altera *et convertamus* similis corruptela est, cum sensus sit, *et convertat*, vel *transferat*, perspecteque eam lectionem exhibeat Codex manuscriptus. Quod *προκείμενα*, quae intelliguntur voce sequenti, non minus communi apud Arabes Christianos voce quam apud Graecos altera, *viles et terrenas Oblationes* vertit, non levem significat Arabismi ignorantiam, et in eo qui alios imperiose docere audebat, non facile tolerandam. Sed hunc errorem in libro de Transubstantiatione emendavit: haesit in aliis gravioribus longe, magisque perniciosis.

Porro mirari satis nemo potest Salmasium, qui ubique ferme de lingua Aegyptiaca, tanquam sibi non ignota loquitur, ubi opus non erat, ignorantiam vel malam fidem hoc loco ita prodidisse, ut excusationi locum non reliquerit. Codex quo utebatur Aegyptiace scriptus erat et Arabice; cur igitur de primario textu ne verbum quidem fecit, nisi quod illum non intelligebat, quod facile, si opus esset, probaremus. Sane si intellexisset, non illum adeo perfrictae frontis fuisse quisquam credat, ut, qualem ex Arabica versione commentus est, interpretationem daret: quandoquidem orationi Copticae prorsus contradicit. Quod etiamsi non esset, at quae mox subjiciuntur, sententiam in aperta luce collocant, demonstrantque peti illapsum sancti Spiritus, ejusque operationem in dona proposita. Nihil autem certius esse quam quod de Salmasiana Versione diximus, sciunt quicumque literas Orientales a limine salutaverint: Aegyptiacae linguae, quae non adeo communis est, mediocriter peritum esse oportet, ut error agnoscatur, cum ob-

servare sufficiat ex imperfectissima Grammatica ντεϥ quae nota 3. personae futuri vel subjunctivi, eo loco usurpari, non primae pluralis personae notam. Adde testimonium Graeci Codicis, et adjunctae versionis Arabicae, quae falsam illam et absurdam Salmasii interpretationem destruunt, cum habeant *ἁγιάσῃ καὶ μεταποιήσῃ*. *Corpus et sanguis liberationis, aut salutis nostrae*, dicuntur corpus et sanguis Christi, quia per sacrificium corporis, et effusionem sanguinis in passione, tum participationem ejus in Sacramentis, salus et liberatio nobis a peccatis praestita est, et porro praestatur. Eo in loco Codices plerique habent *πενσωτ*. voce abbreviata, ut alibi saepius, unde *σωτὴρ* vel *σωτηρία* legi potest. Sed ambiguitatem determinat Codex Graecus, ubi habetur *τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως*, ut versio ejus Arabica, et aliae quae Copticis exemplaribus adjunguntur.

Et hunc quidem panem, facias corpus tuum sanctum Domine, etc. *P. 31. l. 6.*

Occurrit hic lectionis varietas. Codex noster quem interpretando secuti sumus, ita ut expressimus, habet *ητεκαιϥ Facias:* Versio Arabica similiter: ita tamen, ut ad Spiritum sanctum referri possit; *Et faciat:* quia ut dictum est foeminini Arabici, in quo genere est vox רוח apud Arabes, tertia persona, eamdem quam secunda utriusque generis characteristicam praefert. Verum melior omnino lectio est secundum Graecum exemplar *Καὶ ποιήσει*, vel potius *ποιήσῃ*, *et faciat*, ut ad Spiritum sanctum referatur, cujus postulatur adventus. Ita quoque legitur in aliis Codicibus Copticis, qui antiquitate praestant. *παιωικ μεν ητειαιϥ ησωμα εϑουαβ ητακ*: atque ita versiones Arabicae. Sententia tamen utrobique eadem est, sive Christus faciat, sive Spiritus sanctus ab eo missus. Versio Maronitae: *Et hic fiat panis corpus sacrosanctum tuum Domine*, neque Coptico, neque Arabico, aut Graeco textui respondet. Jam vero Salmasii admiratoribus incumbit, ut speciosam aliquam rationem silentii, quod circa hanc partem orationis observavit, nobis reddant, cum tamen praecedenti necessario conjuncta sit, atque adeo una ex altera explicari debeat. Ex ejus interpretatione, quam priori attribuit, ita vertendum erit. *Et hunc quidem panem faciamus, corpus tuum sanctum Domine:* quod Codici Graeco, Coptico et Arabico repugnat non minus, quam omnibus cujuscumque linguae Liturgiis, sanctorumque Patrum Theologiae, maxime vero Orientalium Scriptorum. Illi enim vulgo dicunt, Spiritum sanctum illabi super dona proposita, sicut in B. Mariam Virginem illapsus est, et in altari formare corpus Christi, sicut illud in utero Virginis, ex ejusdem carne et sanguine formavit. Ita Severus Aschmoninensis, Homiliae de Circulo anni, Barsalibi, Abulfaragius, et alii quorum testimonia alibi relata sunt. Sacerdos, ministerialis causa est: Spiritus sanctus causa principalis: si quis ultra philosophatus est, ut Diamperenses censores, et emendatores aliquot ignobiles Liturgiarum, minima est hoc in genere illorum autoritas.

P. 31. l. 19. *Misericordiam illis qui in poenitentia sunt, etc.*

Hist. Patr. Alex. p. 505.

Hinc demonstratur, Poenitentiam in Coptica Ecclesia locum olim habuisse, dudum ante obscoena illa tempora Joannis, et Marci filii Zaraa Patriarcharum, qui Confessionem peccatorum, et *Canonem*, sive laboriosam Poenitentiam, tollere conati sunt, de qua innovatione dictum est in Historia Alexandrina, et alibi. Esse in Poenitentia, status est, ut eorum qui in eadem oratione commemorantur, varii sunt. Non vero is locus intelligendus est de publica illa, qualis in usu erat primis Ecclesiae saeculis, poenitentia cujus dudum, praeterquam ad publicos peccatores emendandos, disciplina omissa est. Sed hic intelligendi sunt illi, qui facta apud Sacerdotem confessione *Canonem*, hoc est poenas canonicas suscipiebant, et aliquam illarum partem compleverant, antequam communionem Sacramentorum obtinerent, a qua arcebantur per aliquod temporis intervallum. Haec disciplina fusius alibi exponetur, ex variis autoribus, tum ex Canonibus poenitentialibus, qui extant in Codicibus manuscriptis. Poenitentium quoque mentio fit p. 32. qui intelligi forte debent, per eos qui *in Confessione sunt.*

P. 32. l. 1. *Orate pro Rege nostro Christum amante.*

Servata haec formula est ex veteri disciplina, ante occupatam a Muhamedanis Aegyptum, in Graeco τῶν εὐσεβῶς βασιλευσάντων; quae verba versiones Arabicae quaedam expresserunt. Nempe cum regnarent Christiani Imperatores, haec formula usurpabatur, quae postea in libris servata est, adjunctis tamen verbis ultimis, quia pro principibus, qualescumque sint, orant Orientales, si Nestorianos excipimus; in quorum Liturgia memoria fit *Regum Fidelium*, non aliorum. Ex illo loco recte Salmasius Liturgiae antiquitatem commendat, tanquam scriptae sub Christianis Aegyptum obtinentibus, quia pro illis oratur, et illis qui sunt in Palatio. Sed Palatium non magis Christianos, quam Muhamedanos principes designat, neque ad familiam regiam referri debet, sed ad fratres Orthodoxos, hoc est Jacobitas Christianos, qui tunc erant in Aulico ministerio. Multos enim fuisse qui scripturam in Aula Sultani, aut in Divano exercerent, patet ex variis Historiae Alexandrinae locis; quod pariter saepissime contigit in Aula Bagdadensi, ubi multi Christiani magna apud quosdam Califas autoritate floruerunt, Nestoriani praecipue. Hinc saepe utraque Ecclesia Jacobitica, et Nestoriana, maximis turbis per illorum hominum ambitionem agitata est: et in Aegypto sub ultimis Sultanis, Turcis et Circassis, quos Mamalucos vocant, durissimae persecutiones excitatae sunt. Quam lectionem secutus fuerit Maronita Interpres cum vertit: *Memento Domine Regum qui sunt electi in perfectione pietatis, et eorum qui sunt eligendi*, non satis intelligitur, cum sententiam similem neque Copticus, neque Arabicus textus offerant.

Adorate agnum Verbum Dei. *P. 32. l. 18.*

Haec Diaconi hortatio in codice Graeco non occurrit: pia sane et singularis, quam ex Coptica lingua ad verbum interpretati sumus, consentiente Arabica versione. In uno ex Codicibus Regiis, illius adeo legitur formula illa frequens *Adorate Deum cum timore*: quod Graece non pronuncietur, ut omnes similes, eam non adeo antiquam esse significare videtur. Erat in Scaligeri Codice, sed pessime interpres reddidit: *Orate pro eo qui portat verbum Dei.*

Qui benedixisti illo tempore, benedic nunc. *P. 34. l. 9.*

Sententia hujus orationis pia valde, et purissimae Theologiae plena; nempe ut Christus per divinam omnipotentiam, secundum promissionem suis factam: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi*, et singulari modo, per transmutationem panis et vini in corpus et sanguinem suum praesens; mysterium a se institutum perficiat, et in eo consummando invisibiliter operetur. In eamdem sententiam multa occurrunt in diversis orationibus, tempore distributionis Eucharistiae recitandis, tam apud Jacobitas quam apud Nestorianos, ut sunt ista. *Hoc ipsum esse mysterium crucis et ultimae coenae: hunc calicem ipsum esse quem Christus miscuit*, multaque similia.

Oratio fractionis ad Filium. *Ib. l. 19.*

In Codice Graeco-Arabico aliae duae occurrunt Orationes sub eodem titulo *τῆς κλάσεως*, nempe dicendae priusquam hostia in minutiores partes frangatur, ad communionem distribuendam. Scilicet, ut alibi monuimus, in Liturgicis Codicibus scriptae sunt Orationes diversae, secundum festorum diversitatem, aut Sacerdotis arbitrium dicendae. Ista videtur antiquior, cum prior Graeci Codicis enucleatam Monophysitarum doctrinae professionem contineat: id vero non nisi post scissam per Dioscori sectatores Ecclesiam, factum esse potuit. Habet autem haec oratio obscuritatis nonnihil, non modo circa res, sed etiam ex ipsa vocum aliquot ambiguitate, quam Coptitae primi interpretes, et Arabes non satis versionibus suis elucidaverunt.

Statim ad Christum dicitur. *Verbum intelligibile et homo visibilis:* Graece *ὦ λόγε ὃν προνοοῦσιν αὐτόν, καὶ ἄνθρωπε ὃν προθεωροῦσιν αὐτόν.* Verba haec non satis Graeca, sed jam barbariem redolentia, videntur antiquitus esse interpolata, cum simplicius et accuratius sententiam exprimere Alexandrini illi potuissent, *λόγε ὃν νοοῦσιν, ἄνθρωπε ὃν θεωροῦσιν*, quam Arabs primus interpres recte expressit: *Verbum quod intelligitur: homo qui videtur.* Duas

scilicet in Christo naturas agnoscere se significabant paucis illis verbis, orationis primi autores, novitate Monophysitarum, ut conjicere possumus, nondum imbuti. Ita quoque illa reddidit Coptita interpres. *ωπιλογος ετου ερνοιν μμοφ. πιρωμι ετου ερθεωριν μμοφ.* Christus scilicet, ut Verbum Dei, mente tantum concipitur: tanquam homo, oculis videri poterat. Ea autem fidei particula, ab Orientalibus Christianis, Severo, Barsalibio, Homiliarum autore, et aliis multis accommodari plerumque solet ad Eucharistiae mysterium, dum dicunt: Apostolos et alios, qui cum Christo, dum in terris esset, conversati sunt, hominem simplicem oculis corporis vidisse, Deum oculis mentis agnovisse: ita debere Christianos Eucharistiam suscipiendo, fidem conformare suam, ut quamvis panis et vini elementa solummodo sensibus percipiant, oculo interiore fidei, Christum in illis videant, agnoscant et adorent, quemadmodum Latro in cruce illum agnovit, illiusque exemplo dicant. *Memento mei Domine, cum veneris in regnum tuum.* Versiones Arabicae quae in Codicibus Copticis leguntur, sententiam eamdem exprimunt.

Qui per incarnationem tuam incomprehensibilem praeparasti nobis panem coelestem, corpus hoc tuum sanctum, in mysterio omnibus modis sancto.
Lin. 12. Sensus istius orationis simplex: quia scilicet Incarnatio Filii Dei, mysterium incomprehensibile est, quo panis vivus de coelo descendit: panis autem sanctificatus in altaribus, est corpus ipsum quod Filius Dei accepit ex Maria Virgine, et quod dat nobis in Sacramento, ut ipsi Coptitae postea recognoscunt, in Confessione quae fit ante illius susceptionem. Unde frustra sunt ad sententiam istius orationis pervertendam omnes Albertiniani et Claudiani Commentarii. Non enim dicitur dari corpus Christi in Sacramento, quod intelligi posset de eodem suscepto per fidem, sed hoc corpus, nempe quod Sacerdos in disco positum intuetur, quodque mox elevans et demonstrans, testatur esse ipsum verum corpus Christi. *Τοῦτο τὶ σῶμά σου ὂν ἔθου ἐν μυστηρίῳ*, ita enim legendum videtur in Graeco exemplari, ubi scriptum est *ἐν μυστήριον πανάγιον ἐν τοῖς ἅπασιν*, quod sive ad corpus Christi referatur, sive ad mysterium, perinde est. Arabica versio ad corpus Christi refert. *Corpus tuum hoc, quod est Sacramentale μυστηριῶδες et omnino sanctum.* Vox enim סרי *Serri*, idem significat quod *τὸ μυστηριῶδες* : et qui corpus Christi in Sacramento, ita appellat, per oppositionem ad naturale, non negat veram et realem ejusdem corporis in Sacramento praesentiam. Id vel unus Gennadius satis demonstrat, qui in Homilia nuper
Opusc. Gr. Gennadii. edita, cum Transubstantiationem perspicue doceat, titulum hunc inscripsit. *Περὶ μυστηριώδους σώματος*, etc. Versiones Arabicae duplicem vocem adhibent, et istam, et aliam quae significat id quod Coptice scribitur *in mysterio*: *τὸ πανάγιον* referunt ad Corpus Christi. Maronita non recte totam hanc orationem expressit. *Verbum spirituale, qui homo factus es, et inter homines versatus, qui per incarnationem tuam incomprehensibilem praeparasti nobis panem, corpus hoc tuum sacrosanctum, mysterium omnino sacrosanctum:* neque enim Coptico, aut Arabico textui versio respondet.

Purifica nos Domine, sicut sanctificasti has Oblationes et fecisti eas invisibiles ex visibilibus. Ib. l. 28.

Sic prope ad verbum textus Copticus, ita ut distinctio sit inter purificationem, quam orat Sacerdos conferri a Deo sibi et circumstantibus, et sanctificationem elementorum. In prima significanda adhibetur vox τουβο, quam Arabes per eam exprimunt quae proprie *mundationem* et *purificationem* significat, aliquando etiam *sanctificationem:* alteram reddunt ipsa voce Graeca ἁγιάζειν, quae occurrit in Graeco codice, utroque in loco. Arabs Graeci Codicis interpres eadem voce, quae τῷ ἁγίασο proprie respondet, usus est: alii diversam adhibuerunt. Ita distinctionem, non quidem plane necessariam, constituerunt inter sanctificationem suscipientium, et donorum propositorum. Nam cavisse videntur quodammodo, ne comparatio non satis adaequate intelligeretur, cum sanctificationes diversi omnino generis sint: aliter enim sanctificantur homines, aliter dona proposita. Sed intellectus simplicissimus est, ut sanctificasti dona proposita, singulari scilicet ratione quam subjuncta verba explicant, ita ad suscipienda illa digne Christianos sanctifices.

Quomodo autem sanctificaverit Deus dona proposita mox exponitur, faciendo scilicet ea *invisibilia ex visibilibus:* ἀόρατα ἐκ τῶν ὁρατῶν, ut habet Codex Graecus. Maronita parum recte, *et fecisti illas non adumbratas, sed quidquid apparet est mysterium tuum spirituale,* nullo sensu, et contra Coptici, Arabicorumque Codicum fidem. Sententia haec est: *has Oblationes fecisti ex iis quae videbantur, esse aliud quid, quod non videtur:* nempe erant panis et vinum, fecisti eas esse corpus et sanguinem Christi. Ante sanctificationem seu consecrationem, erant, et videbantur panis et vinum; post sanctificationem sunt corpus et sanguis, quae non videntur. Nulla hic ambiguitas, veraque transmutatio in istis verbis agnoscitur, longe distans ab ea quam solam veteribus et ipsis Coptitis creditam fuisse, tam audacter affirmabat Salmasius. Is vero si bona fide egisset, cum nugaci et absurda interpretatione Invocationem Spiritus sancti, hujus Liturgiae contaminare satagebat, comparare hanc orationem cum ista, et cum utraque suam explicationem debuerat. In ista sanctificatio Christianorum, et ipsius Sacerdotis postulatur, ut in prima adventus Spiritus sancti, super eos et super dona proposita: nempe ait Salmasius, ut sanctificemur et convertamus has Oblationes in corpus et sanguinem Christi: quamvis, ut supra observavimus, nihil simile legatur in textu Coptico et Arabico. In ista oratione quae non longo post primam intervallo sequitur, plena paradoxi Salmasiani refutatio est. Orat enim Sacerdos Deum, ut se et circumstantes sanctificet, non ut convertant per communionem elementa in corpus et sanguinem, quandoquidem agnoscit consecrationem jam factam, cum Deus illa fecerit invisibilia ex visibilibus; totaque verborum series ostendat, eos qui illa pronunciant, corpus Christi praesens in altari esse, credere. Porro quae de Salmasio diximus ad Albertinum, ad Claudium, ad discipulos eorum non minus pertinent, qui cum

pauca Liturgiarum testimonia vellicent, ut obscuritate alicujus loci abutantur, perspicua et quae illorum novitates funditus evertunt, ne indicant quidem.

Sequitur in eadem oratione, *et mysteria tibi soli cognita.* In Graeco textu qui manifeste vitiosam scripturam habet *μυστήρια ὃν προνοοῦσιν αὐτά σοι κύριε*: nullo sensu; hunc expressit Arabs interpres, *per mysteria invisibilia, intellecta tibi Domine.* Coptica lectio. *Et mysteria quae tibi cognita sunt, Domine, μμυστηριον ετον εριοιη μμωου ηταχ πενος.* Versio Arabica: *mysterio plena quod tibi cognitum est, Domine:* male Maronita: *mysterium spirituale.* Sententia ex praecedentibus haec est. Fecisti Oblationes invisibiles ex visibilibus, et mysterium, sive per mysterium quod solus, Domine, intelligis, cum humanae mentis vires superet. Nam *προνοεῖν* quod est in Graeco textu, Copticus, ut superius explicat per *εριοιν* hoc est *νοεῖν*, Arabes per ea verba quae *intelligere, et animo concipere* significant.

P. 35. l. 27.

Sacerdos dicit Confessionem. Corpus sanctum, etc.

De illa eximia nec ullius ad Protestantium mentem interpretationis capace Confessione, dictum est ad Liturgiam S. Basilii: pauca tantum observabimus, quae ad istam proprie spectant. Extat in ea ipsa Liturgia quam citavit Salmasius, ut argumenta subministrantem, quibus et Catholicis os occluderetur, et Calvinistica causa triumpharet. Cur igitur de ista Confessione ita locutus est in sua ad Dallaeum Epistola, ut integram orationem non retulerit, quod erat tamen necessarium, et notam falsissimam adjecerit? Verba ejus sunt. Post celebrationem Coenae, et participationem ejus factam, idem Sacerdos monet, id quod a communicantibus susceptum est, verum esse corpus et sanguinem Christi, id est fructum vitis verae, qui est Christus, ita significans, vinum calicis, non aliter vocari sanguinem Domini verum, quam ut ipse veram se vitem appellavit. Excusari sane Calvinista potest, Calvinistae loquens de usu ridiculo vocis Coenae, ad Liturgiam, totamque sacram Eucharistiae celebrandae actionem significandam. Sed cum publice scribunt, uti debent illis vocibus, quas universa Ecclesia usu non interrupto multorum saeculorum consecravit; cum nulla gens Christiana cujuscumque ritus et linguae, ita locuta unquam fuisse reperiatur. Cedant eruditi illi, qui tantam Orientalium linguarum peritiam ubique ostentant, autorem ullum, qui *Coenam* vocaverit celebrationem Eucharistiae, Graece, Latine, Syriace, Aegyptiace, Aethiopice, Persice, aut Armenice?

Epist. 39.

Sed illud minoris momenti est: ea quae subjungit, mentita, falsa, plenaque erroris, ignorantiae et temeritatis, excusari nulla ratione possunt, nisi ex autoris imperitia, quae excusatio locum non habet. Quis enim cogebat hominem, qui in Ecclesia Catholica natus et baptisatus avitam fidem juveniliter deseruerat, de rebus Theologicis scribere?

Oratio quae Confessionem continet, non dicitur post celebrationem Liturgiae, neque post communionem, sed antequam ea distribuatur: ut ipsa

rituum series satis indicat: adeo ut Salmasium, aut Liturgiam non legisse oporteat, aut neminem futurum existimasse, qui oculis in eam conjectis, falsi eum testimonii reum agnosceret.

Neque minus falso affirmat, a Sacerdote dici post communionem, id quod a communicantibus susceptum est, *esse corpus et sanguinem Christi, id est fructum vitis verae, quae est Christus.* Neque enim quidquam simile legitur in orationibus gratiarum actionis: et cum Sacerdos dicit. *Hoc est corpus verum et sanguis pretiosus, Christi Dei nostri, etc.* haec dicuntur ante communionem. Communicaturi respondent, antequam sacra mysteria susceperint, ita credere se, et credituros ad ultimum usque vitae spiritum, hoc quod vident in Sacerdotis celebrantis manu, quod Episcopus et Sacerdos, cum ordinantur, manu suscipiunt, neque adhuc ori admoverunt, esse corpus et sanguinem Domini, et tamen ex hypothesi Salmasiana, dona proposita προκείμενα, nihil adhuc sunt, praeter panem et vinum, cum in solo usu fiant corpus et sanguis Christi.

Neque in tota hac Liturgia, aut ulla cujuscumque ritus et linguae reperietur, talis Sacerdotum ad communicantes monitio, quam commentus est Salmasius, elementa esse corpus Christi, ut Christus est vitis vera. In Oratione fractionis ad filium legitur. *Praeparasti nobis panem coelestem, corpus hoc tuum sanctum in mysterio..... Miscuisti nobis calicem ex fructu vitis verae, quae est latus divinum tuum et immaculatum.* Ita Gaudentius Brix. Tract. 2. de Pasch. *Quia quod accipis corpus est illius panis coelestis, et sanguis est illius sacrae vitis.* Non igitur dixerunt Christiani Aegyptii, *ex fructu vitis verae, quae est Christus:* sed *quae est latus tuum, ex quo exivit sanguis et aqua.* Theologice prorsus et ad sanctorum Patrum mentem, P. 31. simulque ad eorum confutationem qui Cypriano totaque veterum Ecclesia sapientiores, aquam calici admiscere, piaculum existimant. Itaque in hac oratione fructus vitis verae, de sanguine Christi in calice exhibito intelligitur, non de toto Sacramento. Panis qui de coelo descendit, seu panis coelestis, est Corpus Christi, quod percipitur in Sacramento, et in illo est: fructus vitis verae, est sanguis Christi, in eodem Sacramento: adeo ut in disco sit panis coelestis, quia ut ipsi confitentur in eo est corpus Christi: atque pariter in calice, fructus vitis verae, quae est Christus, quia in eo continetur sanguis Christi. Comparationis quam Salmasius excogitavit, in illis orationibus vestigium nullum est, et etiam si ullum, vel levissimum posset deprehendi, et obscuritatem induceret, explicaretur illa satis per subsequentem Confessionem, in qua nihil figurate dictum, sed simplicissima fidei expositio, quam dissimulavit Salmasius, desperans, ut verisimile est, Calvinisticam illam quacumque subtilitate posse fieri. Quam porro Rituum Orientalium imperitus habendus ille sit, qui orationem fractionis dicit recitari post communionem, judicare quisque potest: nam post eam Orationem fractio fit, et unio duarum specierum seu ἁγία ἕνωσις: tum aliae orationes interveniunt: postea, *Pater noster:* tum Oratio absolutionis: alia Inclinationis: *Sancta sanctis,* cum τῇ ἁγίᾳ ὑψώσει, seu elevatione Sacramenti, tandem commu-

nio. Tamen ex oratione quae omnibus illis praemittitur, quid in participatione Eucharistiae datum Christianis fuerit, docere nos vult Salmasius; nempe non quae in ipsa oratione continentur, sed quae in absurdissimo commentario: quem sola Liturgiae dispositio refellit. Nam, ut omnia ejus peccata uno intuitu appareant, Oratio quam citat, non dicitur post communionem, sed multo prius. Sacerdos non populum alloquitur, sed Deum: nihil dicit eorum quae Salmasius supponit: tandem oratio Confessione explicatur, de qua verbum ille non fecit, nec Albertinus, nec alii, quamvis extaret in versione Latina saepius edita, ut in Canone Generali Aethiopum. Qui credit quae illa Confessione continentur, a Salmasiana Theologia remotissimus est: at ita Coptitas credere qui neget, illud saltem negare non poterit verbis significantioribus, minusque ambiguis fidem realis transmutationis explicari non posse, adeo ut Ecclesia Romana in Professione fidei post Tridentinum Concilium publicata, non magis perspicue de Eucharistia loquatur, quam ista ante Communionem Confessio.

IN LITURGIAM COPTICAM

SANCTI CYRILLI

NOTAE.

Liturgia Cyrilli.

P. 38. Haec Liturgia una est ex tribus, quas Coptitae Jacobitae usurpant in sacris officiis, ut ex Christoduli Patriarchae Constitutionibus, Abulbircat, Autore Scientiae Ecclesiasticae et aliis discimus. Eam Codex Graeco-Arabicus non repraesentat, non quod Graece, ut duae aliae, non extiterit, sed, ut verisimile est, exemplaris defectu. Nam, ut eam comparantibus cum Graeca, Marci nomine edita manifestum est, secunda ejus pars, sive Anaphora proprie dicta, alteri est ita similis, si pauca excipimus, ut ex eodem fonte fluxisse utramque appareat. Sane Abulbircat cum hanc Liturgiam recenset, eam a nonnullis Marci nomine appellatam, monet.

Illa vero quae hoc titulo edita fuit anno 1583. Lutetiae, Graece et Latine a Joanne a S. Andrea insignis Ecclesiae Parisiensis Canonico, ex Codice Crypta-Ferratensi, id habet singulare, quod, quantum conjicere pos-

sumus, propria fuit Orthodoxorum Alexandrinorum, cum nullas Monophysitarum doctrinae notas praeferat: altera certas habeat illas et exploratas. Unde quin illa sit, de qua Marcus Patriarcha Graecorum Alexandrinus Theodorum Balsamonem consuluit, dubitari vix potest. Dicebatur autem Liturgia Marci, quia sedis Alexandrinae, quam ille fundaverat, propria erat, ut Jacobi dicta est, quae Hierosolymis usurpabatur. Forte etiam inter Orthodoxos unica fuit, ut suadet illius dispositio, cum non ut Coptica orationibus praeparatoriis careat, et tota illa parte quae osculum pacis, seu Ἀσπασμόν, antecedit. Verum orationes et ritus continet ab initio usque ad finem officii: unde illam, non secundi ordinis, sed primariam fuisse constat: cum in Coptica Cyrilli multa ex Basiliana peti debeant. Aliam porro quam istam Balsamon non videtur agnovisse. Absurdum illius de eadem judicium alibi confutavimus.

Sacerdos secreto.

Haec oratio et sequentes non leguntur in Graeca Marci, quia προπαρασκευαστικαὶ preces ad Anaphoram seu Liturgiam proprie dictam non pertinent. Prima ex earum numero est, quae dicuntur a Sacerdote, antequam ad altare ingrediatur, et multae tales occurrunt in manuscriptis Codicibus, quarum una tantum solet recitari. Omnes eamdem sententiam habent: nempe Sacerdos suae sibi imbecillitatis, et indignitatis conscius, gratiam a Deo postulat, ut Sacerdotali ministerio inculpate fungatur. *Ib. l. 3.*

Da mihi Domine Spiritum sanctum, ignem materiae expertem.

Frequentissimus apud Orientales hujus metaphorae usus est, ad significandam divinitatem, praecipue ubi de Spiritu sancto loquuntur, quo divinam ejus naturam confitentur, et ejus potentissimam in creaturas operationem, molliendo duritiam et consumendo nequitiam, occidendoque membra terrena et corporea, motusque inordinatos refraenando. Ita secundum eorum loquendi morem probatur divinitas Spiritus sancti, quam infinitis aliis locis agnoscere se testantur, cum illum Patri et filio consubstantialem esse dicunt, in fine omnium suarum orationum. Cum igitur B. Virginem Mariam appellant, *thuribulum aureum, in quo carbo vivus fuit,* significant illam peperisse Deum et hominem. Cum Nestoriani et alii dicunt, *ignem in pane accipere mortales homines,* praesentiam corporis Christi Dei et hominis in Eucharistia confitentur; ut Aethiopes apud quos in una ex suis Liturgiis, Diaconus monet eos, qui ad suscipiendam communionem accedunt: *Ne aspiciant hunc panem sicut panem terrestrem, sed ignem divinitatis esse.*

P. 38. l. 17. *Oratio pacis sancti Cyrilli.*

Titulus ille videretur inutilis, cum tota Liturgia autorem Cyrillum praeferat: neque argutandum inde quasi haec sit suppositionis nota, ut quod in Diptychis nomina eorum sanctorum quibus attribuuntur, occurrant ut plurimum. Diximus non unam saepe ad certas partes officii orationem assignari, sed duas aut tres: plures nonnunquam, ut ad gratiarum actionem post communionem, et ad ultimas benedictiones, post quas populus dimittitur, sed varietas praecipue animadvertitur in orationibus praeparatoriis, inter quas numerantur, quae praecedunt Ἀσπασμὸν seu Osculum pacis. Isti nomen Cyrilli adjunctum est, quia ut patet ex Graeca Marci Liturgia, nomen istius eidem praefixum erat, non Cyrilli. Neque titulus generalis obstare videbatur, ne aliorum sanctorum orationes illis adjungerentur, ut observatur in duabus aliis Liturgiis Copticis. Verum omnes illae ex communi Ecclesiarum thesauro depromptae, eamdem autoritatem habebant ex usu Ecclesiarum, qui tam certus est, quam incerti Orationum tituli. Habent Syri Jacobitae Cyrillo adscriptam Liturgiam, quae extat in Romana editione, sed quae ab ista diversa est, et longe brevior.

P. 39. l. 9. *Offeramus tibi sacrificium hoc, etc.*

In hac, ut in aliis omnibus Orientalibus Liturgiis agnoscitur, creditum inter illos Christianos antiquitus fuisse Eucharistiae celebrationem verum esse sacrificium, illudque λογικὸν, seu *spirituale et rationale*, quod in sacrae Scripturae stilo idem est. Eaque vox sola occurrit in textu Coptico, quam versio Arabica exprimit per vocem, נאטקה quae apud Arabes Christianos eamdem habet vim, ex usu Ecclesiastico potius, quam ex vera etymologia, ut apud Syros מלילתא. In Codice Scaligeri et in duobus Regiis adjicitur explicationis causa vox רוחאניה quae proprie magis significat *spirituale:* at in nostro, satis vetusto et optimae notae, desideratur. Mirum sane, cur Maronita *Oblationem* interpretatus sit Arabicam vocem, quae *sacrificium* significat, ut ipsa vox Aegyptiaca. Cum vero adjiciunt Coptitae illud esse *incruentum*, evertunt omnes Calvinistarum, ipsorumque Magistri argutias, qui sanctos Patres vocibus illis quae sacrificio significando propriae sunt, abusos nimium esse dicit, dum rhetoricantur. Illos quippe Ecclesiae veteris magistros serio, nec oratorie locutos fuisse, non soli intelleximus Catholici, verum Christiani toto Oriente dispersi, qui doctrinam de veritate incruenti sacrificii, non modo in scriptis suis Theologicis propugnaverunt, sed publicis officiis inseruerunt, plebi illiteratae inculcandam, quae subtilitatem tot sophismatum assequi nunquam potuit: si quando cognovit, cum horrore aspernata est.

Anaphora sancti Cyrilli.

P. 39.

Hic proprie loquendo, incipit *Anaphora*, sive *sacra Actio*, et statim agnoscitur, praefationem eamdem esse, ac eam quae legitur in Marci Graeca Liturgia, nisi quod in ista plura occurrant: nempe haec verba: *Qui Paradisi quoque delicias largitus es, etc.* Usque ad illa: *Quae omnia fecisti per tuam sapientiam, etc.* Reliqua iisdem prope verbis expressa sunt; nisi quod in Graeca plura extant, quia in Coptica multa petenda designantur ex Liturgia S. Basilii, quae reliquarum Canon est. At verisimile omnino est, eos qui Marci Graeca utebantur, cum alias non haberent, illa sola usus esse, qua ratione plures ante Osculum pacis Orationes et caeremonias habet, quae in Ritu Alexandrino Coptico sumebantur ex Basiliana.

Illud deinde animadvertendum est, tanquam huic et Graecae Marci Liturgiae proprium, quod orationes pro omnibus et de omnibus, recitantur hic, satis prolixe inter Praefationem et conclusionem ejusdem per hymnum Cherubicum *Sanctus*. In aliis, ut in Basiliana, fit omnium memoria generalis, ut in Canone Romano et aliis Occidentalibus; sed non interseruntur, subjunctae, vel interpositae monitiones Diaconorum et acclamationes *τοῦ Kyrie eleison*. In Ritu Gothico nomina eorum pro quibus orandum erat recitabantur ante Pacem, quae praecedebat Praefationem, sive *Immolationem*, quod in Ritu quoque Gallicano et Francico observatur. Sed ordo iste nihil habet unde accusari merito possit: cum sacra actio illis precationibus interrupta non sit. Sequitur Hymnus Cherubicus qui dicitur, ut in omnibus aliis Ecclesiis.

Imple hoc sacrificium tuum, Domine, benedictione quae a te est, per illapsum super illam Spiritus tui sancti.

P. 45. l. 25.

Brevissime, ut diximus, post istas orationes transitur ad consecrationem donorum propositorum, quae nota est antiquitatis a simplicitate minus remotae. In Codice Graeco Marci Liturgiae idem notatur, circa consignationem illorum *σφραγίζει τὰ ἅγια*, ita enim vocantur *τὰ δῶρα*, post primam illorum ad altare illationem, cum jam aliquam sanctitatem obtineant, ex futura eorum transmutatione in corpus et sanguinem Christi Domini. Unde depositum legimus Episcopum quemdam, quod *Δῶρον*, in altare jam illatum, fregisset et conculcasset. In ea autem oratione postulatur illapsus Spiritus sancti, iis propemodum verbis quibus postea in Invocatione Spiritus sancti, ita tamen ut eadem Invocatio suo loco recitetur, cum de momento consecrationis Orientales disputare non soliti sint, sed tunc demum, cum omnia rite perfecta sunt, de transmutatione consummata non dubitent. Similem eodem loco Invocationem habent Nestoriani, in prima sua Liturgia, sed posteriorem non usurpant, quae tamen in Theodori et Nestorii Liturgiis reperitur. Reliquae orationes et cum Graeca Marci, et cum aliis accurate conveniunt.

In benedictione calicis, Coptitarum codices habent, *et gustavit*, ut plerumque legitur in aliis Liturgiis Orientalibus, non in Graeca Marci, aut Jacobi, Basilii vel Chrysostomi. Illud porro Orientales credunt ex vetusta traditione, quae antiquis Patribus ignota, aut improbata non fuit, quam illorum autoritate confirmavit Dionysius Barsalibi, Commentario in Evangelia, et in Opusculo de Eucharistia, ut autores alii, de quibus dictum est ad Liturgiam Basilii Copticam.

P. 46. l. 26.

Mortem tuam Domine annunciamus.

Nescimus quid prae oculis habuerit Maronita Interpres, cum hoc loco scripserit. *In Domino Confitemur*, quae formula Liturgiis omnibus inusitata est: praesertim cum ad marginem adscripserit. *τὸν θάνατόν σου κύριε*: ut legitur in omnibus codicibus: nam illa confessio mortis, resurrectionis et ascensionis, futurique adventus Christi, omnia salutaris ejus dispensationis mysteria complectitur. In omnibus Ritibus et linguis iisdem verbis exprimitur, ut in Latino Canone. *Unde et memores Domine nos servi tui, sed et plebs tua sancta tam beatae passionis, et resurrectionis, etc.* Ad majorem porro antiquitatis venerationem, haec oratio Graece dicitur in Liturgia Coptica, ut non paucae aliae breves formulae, sive a Sacerdote, sive a Diacono, sive a populo.

P. 47. l. 2.

Oramus et obsecramus bonitatem tuam, etc.

Haec oratio ad deprecandam veniam peccatorum, non reperitur in Graeco codice. In his verbis ubi de peccatis agitur: *Occulta et manifesta, quae pridem agnovimus, aut quae obliti sumus*, est aliqua diversitas versionum Arabicarum: ea quam antiquior Codex noster repraesentat, significat ea quae scienter et praecedente cognitione, commissa sunt, tum ea quae per negligentiam. Alia in Regiis exemplaribus, *quae prius commissa et manifestata sunt, et quae obliti sumus*. Maronita: *quae meminimus et confessi sumus, et quae obliti sumus*. Inde fortasse quispiam argumentum peti posse existimabit, ad stabiliendam peccatorum confessionem quae saeculo undecimo et duodecimo sub duobus Patriarchis sublata est. Sed quandoquidem alia multa suppetunt non dubiae autoritatis, istud frustra ad probandam peccatorum confessionem trahi existimamus. Nam in Arabicis versionibus, vox quae illam proprie significat non legitur; sed alia ejusdem originis, quae Interpretem fefellit.

P. 47. l. 12.

Neque propter peccata mea prives populum tuum adventu Spiritus sancti, etc.

Nihil in hac oratione suspectum, cum idem legatur in Jacobi Liturgia Graeca eodem loco quamvis verba quiddam aliud significent *μὴ ἀθετῇς, ne*

reprobes, ne frustreris populum tuum propter peccata mea. In ista refertur illa *ἀθέτησις*, sive *priuatio*, ad illapsum Spiritus sancti super dona proposita, et super fideles. Itaque Sacerdos suorum sibi delictorum conscius, rogat Deum ne ad se peccatorem respiciat, sed ad preces Ecclesiae, cujus nomine orationem profert, et sacro ministerio fungitur; neque causa sit, ut gratia fidelibus ad fructuose communicandum necessaria, et alia per illapsum Spiritus sancti super dona proposita, ad ea consecranda non obtineatur. Haec ex verae humilitatis sensu, non quod de effectu sacramentorum dubitent, a quocumque ministro etiam malo celebrentur, nullus enim apud eos inventus est, qui in talem errorem lapsus fuerit. Illum apud Graecos superiori saeculo per Joannem Caryophyllum, et Corydallum ejus magistrum furtim insusurratum damnavit Gabriel Patriarcha Constantinopoli in plena Synodo, sententiaque Synodalis a Dositheo Patriarcha Hierosolymitano typis edita est in Moldavia, cum ipse scribendo adfuisset: tum etiam singulari opusculo hanc haeresin idem confutavit. Habuerunt Jacobitae Alexandrini Patriarchas aliquot sceleratissimos, quorum memoriae non parcunt: similes nonnullos Catholicos Nestoriani: neque tamen quidquam occurrit, unde levissimum indicium capi queat, dubitatum fuisse de Sacramentis quae celebraverant. Carere autem Sacramentis certissime existimaverunt eos qui Episcopalem ordinationem non haberent, ut erant illi Barsanufiani Acephali, quos Marcus Patriarcha XLIX. Alexandrinus Ecclesiae suae reconciliavit: ad quorum Episcopum et Sacerdotes dixit, *non descendit super vos Spiritus sanctus, ut super Episcopos descendit, cum pronunciatur oratio canonica.*

Perp. T. 4.

Opusc. Gr. ed. 1709. p. 195. Ed. Jasii. 1694.

Hist. Patr. Alex. p. 248.

Sacerdos dicit Invocationem.

P. 47. l. 22.

Forma Invocationis similis est aliis, quas duae priores Liturgiae repraesentant: ut illi, quam habet Marci Liturgia, et Graecae alterae duae absque ullo discrimine. Continet autem ejus prima pars, quae secreto dicenda est, accuratam de Spiritu sancto Theologiam, nempe de ejus divinitate et consubstantialitate cum Patre et Filio, quod subsistat in persona, vel *hypostasi*, quae vox in textu Coptico usurpatur, nempe quod una sit personarum Trinitatis, in propria persona sua; sed haec verba non leguntur in Graeco codice: *immutabilis*, et *inalterabilis. Immensus qui omnia replet, nullo tamen loco circumscribitur. Qui operatur ex propria autoritate, ἐνεργοῦν αὐτεξουσίως*, quae verba Graeca, Coptitae servaverunt: *propria sua divinaque potestate οὐ διακονικῶς, non tanquam minister*, agit per gratiam suam, influitque in animas fidelium, quod, ut recte Didymus et alii observavere, character certus divinitatis est. Operatur autem *puritatem*, hoc est sanctitatem, seu *ἁγιασμόν*, ut Graece legitur, quod idem omnino est. Sed ut alibi monuimus, ut versio nostra primaevam lectionem accuratius repraesentet, verba pressius reddidimus. Simplex est in natura sua, sed *multiplex πολυμερής, in operationibus suis*, et ut Ecclesia canit *septiformis munere.*

Ita nempe legendum in Graeco, ubi male scriptum est τὸ πολυμερές, errore, ut videtur typographico. Consubstantialis Patri et Filio: a Patre procedens, neque enim aliter loquuntur Orientales, quamvis de controversiis inter Graecos et Latinos vix quidquam audierint, illud tantummodo scientes, Francos, seu Latinos, Symbolo adjicere particulam *Filioque*, quod in iis culpant Ebnassalus, Abulbircat, Autor Scientiae Ecclesiasticae, Paulus Sidonis Episcopus, et alii recentiores.

Qui libere propria potestate operatur, secundum voluntatem tuam purificam in iis quos diligit.

Quamvis controversiae circa Pelagianam haeresin et ejus reliquias Ecclesiam Orientalem vix unquam agitaverint, et aliquando illius Theologi obscurius de divina gratia locuti fuerint, eam tamen erroris omni suspicione, hac in parte carere, preces multae quae in sacris Officiis occurrunt, plene demonstrant. Ab illis enim, quam ab ullis scriptis aliis doctrina certius peti potest, nec minus apud Orientales quam apud reliquos Christianos, *legem credendi lex statuit supplicandi.* Ut Coelestinus Papa praeclare scripsit. Illi quippe postulant et precantur, *ut infidelibus donetur fides, ut idololatrae ab impietatis suae liberentur erroribus: ut haeretici Catholicae fidei perceptione resipiscant, ut schismatici Spiritum redivivae caritatis accipiant, ut lapsis poenitentiae remedia conferantur. Ut denique Catechumenis ad regenerationis Sacramenta perductis, coelestis misericordiae aula reserretur.* Haec omnia continentur in precibus Liturgicis Orientalibus, non minus quam in Graecis et Latinis. In ista vero oratione significatur, Spiritum sanctum in illis, quos gratiosa voluntate Deus praevenit, sanctitatem seu gratiam operari, et donorum divinorum autorem esse. Ita scilicet antiquitus Romana Ecclesia in multis orationibus locuta est, ut in Gregoriano Missali. *Omnipotens sempiterne Deus lumen indeficiens qui Spiritum tuum sanctum . . . humanae declarasti salutis autorem, praesta quaesumus, ut idem Spiritus veritatis, Ecclesiae tuae dona multiplicet.* Item. *Mentes nostras, quaesumus Domine, Spiritus sanctus divinis praeparet Sacramentis, quia ipse est omnium remissio peccatorum.* Item. *Praesta, quaesumus Domine, ut a nostris mentibus, et carnales amoveat Spiritus sanctus affectus, et spiritualia nobis dona potenter infundat. Mentes nostras Domine Spiritus sanctus qui a te procedit illuminet, et inducat in omnem, sicut tuus promisit Filius, veritatem.* In Missali Gothico. *Et ad omne opus bonum perducat.* Alibi. *Ut Spiritus tui fervore concepto, et in fide inveniamur stabiles et in opere efficaces.* Porro hanc de Spiritu sancto orationem illustrat quod de eodem scripsit Didymus. *Ista vero substantia, de qua nunc sermo est, sapientiae et scientiae et sanctificationis effectrix est*, quae deinde fusius explicat.

Ep. pro Prosp. et Hil. c. 11.

Sab. Pentec.

p. 359.

Notandum obiter Interpretem Maronitam locum hunc totum corrupisse, cum ita vertit: *qui dat vires et facultatem agendi secundum voluntatem tuam,*

qui apparet iis quos diligit. Nihil enim simile in textu Coptico, aut in versionibus Arabicis. Primum non consuluit: in altero per malam unius vocis punctationem, ad *manifestationem* transtulit, quod ad *sanctificationem* pertinebat, sententiamque effecit plane nullam. Quid enim significat *apparere Spiritum sanctum, iis quos diligit.* At quod in verbis designatur, illud est quod expressimus, Spiritum sanctum divina, liberrimaque potestate sanctitatem, seu purificationem operari, secundum voluntatem Patris, iis quos diligit. Ita versio Arabica Codicis nostri satis vetusti. Duo Regii paulo aliter. *Qui operatur potestate sua per voluntatem tuam, in sanctis sive puris quos eligit:* Eodem vero recidunt duae illae interpretationes, quamvis sit nonnulla in verbis diversitas. Antiquam porro sanamque doctrinam paucis verbis complectitur Oratio fractionis, quae sequitur.

Super hunc panem, et super hunc calicem. *P. 47. l. 34.*

In Codice Graeco in plurali panes, et calices, nullo alicujus momenti discrimine; nam more vetusto aliquando plures calices afferebantur qui sufficerent multitudini communicantium. Si quid singulare circa hanc disciplinam observatum olim in Ecclesia Alexandrina fuit, scire non possumus. Erant in usu etiam in Romana, calices ministeriales, de quibus V. C. Joannes Mabillonius in Commentario praevio ad Ordinem Romanum: an tales fuerint illi Alexandrini, nescitur: sed potest dubitari. Neque enim plures calices necessarii erant, ubi Laïcis calix non praebebatur; sed intincta communio, quae antiquissima est toto passim Oriente. Quod vero panis vocatur eo loco, Eucharistia verbis dominicis jam consecrata, non plane perspecteque significat, illum nondum esse corpus Christi, aut prorsus non esse, quia panis vocatur. Sed novum non est his in Officiis, ut quod verum esse corpus Christi agnoscitur, panis vocetur, quia panis videtur. Sacra mysteria et Sacramenta, panis et calix vocantur aliquando ante consecrationem, nec tamen ideo consecrata creduntur, cum saepe indifferenter vocentur id quod sunt, et id quod videntur. Neque inde quidquam deduci potest circa Orientalium opinionem de consecrationis momento, aut de verbis quibus illa perficitur, tanquam ad Marci Ephesii et aliorum recentiorum sententiam accederent, quae tantopere a Theologis exagitata est. Neque enim de Synodo Florentina, aut de illa controversia quidquam sciunt: verum orationem antiquissima traditione commendatam, et ab omnibus Ecclesiis, etiam communione divisis, conservatam sine ulla suspicione retinent, nec ulterius progressi sunt. *P. 45. et 57.*

Quod sequitur *et faciat hunc panem corpus Christi*, communem reliquarum omnium lectionem confirmat, et Salmasii perversam interpretationem loci paralleli, in Gregorii Coptica Liturgia, funditus evertit. Neque enim legitur, *et faciamus:* quod tamen legi debebat, si in alia lectum fuisset, *ut convertamus has oblationes in corpus et sanguinem salutis nostrae*, cum et Coptice et Arabice, ut Graece, legatur *et faciat*, ut ostensum est in Com-

mentario ad Basilii Liturgiam. Ex hac etiam constante trium Copticarum et trium Graecarum ritus ejusdem Alexandrini lectione, Arcudii, Neophyti Rhodini et recentiorum multorum conjecturae circa Graecae Invocationis intelligentiam refelluntur. Quidquid porro crediderint Orientales, nihil confert ad Protestantium causam; cum sive verbis Christi consecratio perficiatur, sive subsequenti Invocatione, perinde sit: nam certo credere Orientales pronunciata Invocatione, mutatum esse panem in corpus Christi et vinum in ejus sanguinem, testimonia ad Basilii Liturgiam relata satis demonstrant.

P. 48. l. 27. *Oratio fractionis ad patrem, etc.*

Ista et sequentes Orationes, diversae sunt ab illis quae leguntur in Graeco Codice: quia ut in rubricis notatur post Invocationem Spiritus sancti, reliqua peti jubentur ex Liturgia sancti Basilii. In ea reperiuntur quaedam isti Orationi fractionis similia; sed, ut alibi monuimus, orationes quaedam, ut sunt illae quae dicuntur ad fractionem hostiae, ad *Pater noster*, et ad Gratiarum actionem, multiplices sunt et variae, dicunturque una vel plures ad Sacerdotis arbitrium. Sufficit quod omnium sententia eadem sit. In ista mentio est metaphorae usitatissimae apud Orientales et Graecos ipsos secundum quam vocare solent corpus Christi in Sacramento, carbonem vivum in Isaiae visione designatum. Unde cochlear quo communio intincta distribuitur *Λαβὶς* seu forceps in Ritualibus Graecis appellatur.

Reliquae hujus Liturgiae partes nihil habent, quod alibi explicatum non fuerit.

AD BENEDICTIONES

VASORUM SACRORUM

NOTAE.

Quae Liturgiis Copticis subjunctae sunt benedictiones, extant in variis Codicibus manuscriptis, et illis praesertim qui descripti sunt ad eorum formam, quos recensuit et publica autoritate munivit Gabriel Patriarcha, de quo dictum est saepius. Ex illis autem intelligitur, quanta apud Orientales vasorum, quae ad sacrum altaris ministerium destinata sunt, cura sit et veneratio, ei non absimilis quam vetus Ecclesia semper habuit. Dudum est, cum pretiosae materiae vasa, celebrandis sacris mysteriis destinavit, ut ex

Actis Martyrum, Gestis Proconsularibus adversus Donatistas, Prudentio, aliisque autoribus viri doctissimi probaverunt; et non ita pridem Cardinalis Bona. Ea vero vasa sacra conflari, aut vendi, non licuit, excepta causa captivitatis aut famis, ut habetur in Codice Justinianeo; quod sancti multi fecerunt, permisitque Gregorius Magnus. At in usus profanos converti, sacrilegium et quidem gravissimum judicatum semper fuit, ut habetur in Epistola Synodi Alexandrinae inter opera Athanasii, qui accusatus ab Arianis calumniose fuerat, quod calicem confregisset. *Quisquis hominum volens, mysticum calicem frangere ausit, impietatis reum se facit.* Et Chrysostomus. *Nonne vides sacra ista vasa? nonne ad unum modo semper usus illorum est? Audetne aliquis ad alios usus illa adhibere?* Nihil in veterum Graecorum aut Latinorum scriptis frequentius, quam ejusmodi testimonia, quibus honor sacris locis, altaribus, et vasis habendus eximie commendatur; eorum profanatio tanquam sacrilegium, deploratur. Inde ortum habuit antiquissima consuetudo, benedictionibus, signo crucis, Chrismate, et orationibus, altaria et vasa sacra Deo consecrandi, quod, ut in Ecclesia Occidentali, ita in Orientalibus, perpetua traditione observatum est.

Rer. Liturg. l. 1. c. 25.
Cod. l. 1. tit. 2. §. 21.
Greg. Ep. l. 6. Ep. 13. et 35. Socr. l. 1. c. 21. Soz. l. 3.
Οὐχ ὁρᾷς τὰ ἅγια ταῦτα σκεύη. οὐχὶ πρὸς ἕν ἐστιν αὐτῶν διὰ παντὸς χρεία. μή τις τολμᾷ πρὸς ἄλλο τι χρήσασθαι αὐτοῖς. *Hom. 14. in Ep. ad Ephes.*

Dictum est in Praefatione ad istas Coptitarum benedictiones, illas Latine versas, editas fuisse a Leone Allatio in *Symmictis*, ex versione inconcinna prorsus et absurda, quae nihil minus, quam Copticum, ex quo expressa dicitur, exemplar repraesentat. Itaque novam dare necesse fuit. Quam vero benedictiones illae, sint antiquissimae disciplinae conformes, ostenditur ex similibus Orationibus quae leguntur in libris Ritualibus aliarum Ecclesiarum. *p. 256.*

Ad consecrationem omnium altaris instrumentorum. *P. 53.*

FALSA omnino est interpretatio ista. *Largire sanctitatem vasis hisce, ex parte Spiritus sancti tui, et aspersio sanguinis tui (affluat) super ea.* Verbum istud de suo adjecit interpres, ut sententiam efficeret, sed ab exemplari primaevo diversam. *Aspersio sanguinis Christi,* de qua hic agitur, per quam vasa totumque sacrum ministerium consecrantur, et per quam sancta sunt, ea est quae fit in celebratione SS. mysteriorum. Illa quoque verba: *ut sint vasa munda ad ministerium verum et mundum beneplaciti tui vivificantis, quod est corpus, et sanguis tremendus Christi tui;* sensu carent; nihilque minus significant verba Coptica vel Arabica, sed vertendum, ut fecimus, *ministerii sancti et veri, sacramentorum vitam conferentium, sive vivificantium quae sunt corpus et sanguis Christi tui.* Sane quicumque illa hunc in modum interpretatus est, utramque linguam, et Orientalem Theologiam aeque ignorabat.

Similis huic primae benedictio occurrit in libro Sacramentorum Gregoriano. *Exaudi nos, Domine, quaesumus, ut haec linteamina aliaque indumenta, nec non et vasa sancto altari tuo, atque Ecclesiae tuae, cunctoque sancti ministerii usui praeparata, benedicere et sanctificare digneris.* In Mis- *P. 131.*

sali Francorum. *Domine Deus omnipotens, sicut ab initio hominibus vitalia et necessaria creasti: et quemadmodum vestimenta Pontificalia Sacerdotibus, et Levitis ornamenta, quae et linteamina fieri famulo tuo Moysi per quadraginta dies docuisti: sice etiam ea quae Maria texuit, et fecit in usum tabernaculi foederis, sanctificare, benedicere, consecrareque digneris haec linteamina, in usum altaris tui, ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem Filii tui Domini nostri Jesu Christi.* Similes aut eaedem extant in plerisque Latinis Sacramentalibus.

Ib. l. 16.

Oratio consecrationis Disci et velorum ejus.

De Disco dictum est in notis ad Liturgiam Basilii Copticam: respondet autem *Patenae* Latinorum, nisi quod, ut apud Graecos, illa major multo est: cum in eo calix in quo consecratio fit, et aliquando, qui in veteribus Latinis ritualibus *Ministerialis* dicitur, collocari soleant. Vela autem duo sunt majus et minus: ille, *Anaphora* aliquando appellatur, praecipue in Syriacis Ritualibus, apud Graecos scriptores Ecclesiasticos *Δισκοκάλυμμα* de quo erudite Carolus Cangius in Glossario suo. Minus velum apud Coptitas singulare nomen non habet.

In ista benedictione varietatem aliquam Codicum observavimus: aliqui enim non habent verba illa, *recumbentibus in convivio annorum mille,* sed continuatur oratio, *discum plenum bonis, quae praeparavit diligentibus nomen suum, corpus scilicet et sanguinem Christi tui.* Tamen in Rituali Gabrielis legitur, ut versione nostra expressimus. Ita igitur se habet tam Coptice quam Arabice: *Extende manum tuam divinam super discum hunc benedictum, qui implendus est ignitis carbonibus, per reliquias corporis tui, offerendi super altare templi sanctae Ecclesiae urbis N.* Mentio convivii annorum mille nihil cum Millenariorum opinione commune habet, neque aliud quam coelestem felicitatem significat. *Carbones* dicuntur particulae Eucharisticae, *ἅγιαι μερίδες* in Disco reponendae, metaphora, ut alibi notavimus, Orientalibus maxime familiari; qua et Christum *carbonem vivum* appellant aliquando, quia in eo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Unde in Theotokiis Alexandrinis Maria Virgo dicitur *thuribulum aureum, quae carbonem vivum et verum continuit.* Eum quoque carbonem, quo in visione Isaiae labia tacta et purificata sunt, Eucharistiae typum fuisse saepius in Orientalium precibus legitur; et *ignem in pane,* per mysteriorum communionem, *accipere mortales,* saepe legitur in hymnis, qui canuntur ad illorum distributionem.

P. 151. 6. In patena autem, seu Disco Eucharistico, corpus Christi esse et confici, non minus Graeca et Latina, quam Orientales Ecclesiae similibus orationibus significaverunt. In Sacramentario Gregoriano. *Consecramus et sanctificamus hanc patenam, ad conficiendum in ea corpus Domini nostri Jesu Christi, patientis crucem pro salute nostra omniumque, etc.* Item. *Domine Deus omnipotens qui per Moysen famulum tuum tabernaculi tui altare, et*

vasa omnia divino cultui mancipasti, clementiam tuam supplices deprecamur, ut hoc vas aptum cultibus tuis, dignumque altaribus reddas, ut sanctificatum in nomine tuo, corporis tui pretiosum ferculum deputetur. Et in alia. *Oremus, fratres carissimi, ut Deus omnipotens, hoc ministerium corporis Filii sui Domini nostri Jesu Christi gerolum, benedictionis, sanctificationis tutamine, defensionis donatione implere dignetur, orantibus nobis.* Illae orationes reperiuntur pariter in Missali Francorum et aliis vetustissimis. *Notae Men. p. 199.* *Miss. Franc. p. 415.*

In Rituali illo libro, quem *Symmictis* suis inseruit aliena fide, vir doctissimus Leo Allatius, nulla occurrit Patenae sacrae benedictio, quod satis mirum videtur: sed illius loco alia plane diversa, quam integram referemus, cum liber non sit in omnium manibus, tum ut lectores illius cum altera quam exhibemus comparandae fastidio levemus.

Oratio benedictionis vestis, et quando illa lacerata est. *P. 256.*

Dicit Episcopus. O Domine Deus creator bone qui ordinasti vestem sanctuarii et sanctificationis, vestem bonis refertam, quam praeparavit diligentibus nomen suum, accumbentibus in coena mille annorum, quoniam, o Domine, tu amator hominum es, extende manum tuam dextram supra hanc vestem benedictam ex rubore corporis tui sancti: haec est quae ordinata fuit in templo, quae est Ecclesia sancta. Haec interpretatio sive Kircheri, sive cujuscumque alterius, tam absurda et inepta est, ut mirari satis nemo possit, tanta confidentia quemquam fuisse, ut eam publicaret. Tamen a viro doctissimo, sed qui nullam in illis Orientalibus studiis operam posuerat Joanne Morino, adjunctus est Ritualis ille operi eximio de sacris Ordinationibus, ut scilicet quo ritu quibusve precibus apud Coptitas illae celebrarentur, discerent Theologi. Frustra sane, cum infinita in versione illa peccata sint, quae agnoscere nisi cum originalibus linguis comparata, nemo possit, multisque de disciplina conjecturis lectorem imbuat, quae sunt inanes et falsae. Verum in ista veri nihil, omnia ficta.

Imperitia sane et stupor interpretis, circa linguam ex qua illam orationem transtulit, talis est, ut exemplum vix habeat. Vox quam interpretatus est *vestem*, אמיר scilicet, tam nota est in Christianorum Arabice scribentium stilo, ut nulla magis: at in vulgaribus Lexicis non extat; idque commune habet cum aliis hujus generis prope omnibus. Quippe qui Lexicis contexendis operam dederunt, laudandam plane et utilem, Giggeius et Golius, Arabes Lexicographos secuti, Christianos scriptores legisse vix videntur: sane usitatas illis voces omiserunt, quas tamen reperire quisque malit expositas, quam infinitas alias de camelis, tentoriis, acinace, lacte aut aliis frivolis, in quibus colligendis diligentissimi fuerunt. Verum illa vox ante aliquot annos explicata fuerat in *Lingua Aegyptiaca restituta*, ubi in Nomenclatore, respondet voci Graecae *Δίσκος*, quam Coptitae suam fecerunt. Unde Kircherus, sub cujus nomine istud opus prodierat, non videtur Autor versionis Ritua-

lis Ecclesiae Aegyptiacae esse potuisse, etsi illius ad se epistolam Bartholdus Nihusius Symmictorum editor, illi praemiserit, in qua *opus id Dei bonitate exiguo temporis spatio interpretatum se esse testatur, jussu Congregationis de propaganda fide.* Festinanter sane nimium id praestitit, quicumque interpres fuit: et si Congregatio ex illa versione de Ritibus Coptitarum judicavit, nihil minus quam illorum disciplinam probavit aut improbavit.

Itaque de *benedictione vestis et quando lacerata est,* ne syllaba quidem, tam in Coptico textu, quam in Arabico: cum in primo vox Graeca *Δίσκος* occurrat, quae *vestem,* nunquam Graece aut Coptice significavit. Error natus ex mala lectione vocum Arabicarum: nam in Copticas ne quidem oculos conjecisse interpretem, satis manifestum est. Sed quis tandem, inter Episcopales benedictiones cujuscumque linguae, similis alicujus vestigium reperit? Lacerata vestis ad sartorem mittitur, non ad Episcopum, et diversae leges Ecclesiasticae praecipiunt, ut Sacerdotales, aut aliae vestes quae ad ministerium sacrum pertinent, si detritae nimium sint, reponantur, nec ad profanos usus adhibeantur.

Creator non legitur, in utroque textu: tum illud *ordinasti vestem sanctuarii* imaginarium est, cum in Coptico legatur vox *πίναξ* paulum corrupta, quae explicatur recte in Glossario Coptico-Arabico, quod Kircherus ediderat, ex Graeca origine.

Supra hanc vestem benedictam ex rubore corporis tui sancti. Gryphi sunt haec verba, et aenigmata, quia nec Coptica, nec Arabica verba interpres assecutus est, quae significant id quod versione nostra expressimus. Quid porro intelligi possit in illis, haud equidem video: nam *rubor corporis Christi,* locutio est quam in nullis, etiam maxime figuratis orationibus reperias, multo minus alibi. Deinde qua ratione vestis benedictionem contrahere posset ex corpore Christi, cum illud non attingat; adeo ut gravis poena statuatur adversus Sacerdotem aut Diaconum qui Sacramenta distribuendo, cochlear sacrum, illis etiam nolens, et incautus affricat, aut qui per negligentiam super illa ex disco vel calice aliquid effuderit? Quo etiam sensu vestis praesertim lacera *ordinata dici potest in templo, quod est Ecclesia?* Heikel היכל quae vox hic usurpatur, in stilo Ecclesiastico *sanctuarium,* ipsumque aliquando *altare* significat, ut hoc loco, nempe quia haec pro eodem usurpantur, *locus altaris* et *altare,* ut saepius observatur. At si attendisset interpres ad vocem *Θυσιαστήριον* quae eo loco legitur, non tot portentis versionem suam inquinasset, si ita vocari potest constans et perpetua hallucinatio. Quam boni judices esse potuerint, qui ritus Orientales per talem interpretem cognovisse se arbitrati sunt, existimare quisque potest. Tandem certum esse debet, nullam vestis laceratae benedictionem apud Coptitas frequentari; multo minus contra leges omnes Ecclesiasticas, Chrisma adhiberi quo laciniae quae in sacrario reponendae sunt, nec ad sacrum ministerium adhibendae, consecrentur.

Oratio pro calice et mappulis ejus. *P. 53. l. 28.*

Calicis benedictio in antiqua Ecclesia usurpata quoque fuit, et praecipuus honor eidem habitus, quod *in eo ferretur sanguis Christi,* ut loquuntur variis locis autores Historiae Patriarchalis Alexandrinae: in qua inter alia circa Eucharistiam miracula recensetur unum in calice factum, ex quo, cum ab aurifice Muhamedano frangeretur, sanguis fluxerit: tum sanguis quasi re- *Hist. Patr. Alex.* cens ebullierit in alio calice, dum sacra mysteria Bagdadi celebrarentur, ut *p. 270. et 378.* multa hujus generis passim extant in Graecorum et omnium Christianorum Orientalium libris. Quod autem credant in calice sanguinem Christi contineri, imo ut fides docet, Christum ipsum, argumento est figura quae in Horologiis Graecis Officio sacrae communionis praemitti solet, in qua Christus repraesentatur in calice. In libro Sacramentorum Gregoriano orationes leguntur ad Calicem benedicendum. *Oremus, dilectissimi fratres, ut Dominus Deus noster, Calicem in usum sui ministerii consecrandum, coelestis gratiae inspiratione sanctificet.* Et in alia. *Dignare, Domine, calicem istum in usum ministerii tui, pia famuli tui* Ill. *devotione formatum, ea sanctificatione perfundere, qua Melchisedech famuli tui, sacratum Calicem perfudisti. Et quod arte vel metallo effici non potest altaribus tuis dignum, fiat tua benedictione pretiosum.* In alia, post nonnulla. *Precamur ut hunc Calicem in quo cele-* *Sacr. Greg. p. 155.* *braturi sumus sacrosancta mysteria, emissione sancti Spiritus tui coelesti be-* *Pamel. Lit. t. 2. p. 425.* *nedictione sanctifices.* Unctionis ex Chrismate nulla mentio: eam tamen adhibitam fuisse argumento est, consensus veterum Codicum Ratoldi et Remensis, et aliorum quos citat vir doctissimus Hugo Menardus. Illius quoque *Not. ad Sacr. p. 199.* Ritus meminit Burcardus l. 3. c. 58. ex supposita Epistola Felicis IV. cujus autoritatem non extollimus; verum quin disciplinam Carolini saltem aevi contineat, dubitari non potest.

Graeci habent in Euchologio officium seu *Ἀκολουθίαν εἰς ἐγκαίνια δί-* *Euchol. p. 846.* *σκου καὶ ποτηρίου καινοῦ: in encoeniis seu consecratione patenae et calicis novi:* in quo non solum benedictio patenae et calicis praescribitur, sed etiam consecratio ex Chrismate. Oratio talis est. *Δέσποτα κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ υἱὲ καὶ λόγε τοῦ Θεοῦ ζῶντος, κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ τὸ ποτήριον τῆς καινῆς σου διαθήκης ἁγιάσας, καὶ ἐπιδοὺς αὐτὸ εἰς εὐφροσύνην πᾶσι τοῖς μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ· αὐτὸς καὶ νῦν δέσποτα Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐξαπόστειλον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἐπὶ τὸ ποτήριον τὸ καινὸν τοῦτο, καὶ εὐλόγησον, καὶ ἁγίασον καὶ τελείωσον, καὶ τοῖς μετασχοῦσιν ἐξ αὐτοῦ παράσχου τὴν εἰρήνην,* etc. *Καὶ σφραγίζει αὐτὰ τῇ χειρὶ λέγων, ἰδοὺ ἡγίασται, καὶ τετελείωται τὸ ποτήριον σωτηρίας, καὶ ὁ δίσκος ζωῆς, τῆς καινῆς διαθήκης, ἐν ὀνόματι τοῦ πατρός,* etc. *Dominator Domine Deus noster, Fili et Verbum Dei vivientis, Domine Jesu Christe qui novi tui Testamenti calicem sanctificasti, et in laetitiam cunctis ejus futuris consortibus contulisti: Ipse quoque nunc, Domine Deus noster, Spiritum sanctum tuum super calicem hunc novum mitte, et benedic, sanctifica, et consecra illum, etc.*

Et postea, *signat illa manu, dicens. Ecce sanctificatus, et consecratus est calix salutis, et discus vitae novi Testamenti in nomine Patris, etc.* In isto officio unctionis mentio nulla est, sed supplenda procul dubio videtur: ut in Latinis codicibus ex alia consecrationis formula, quam refert idem Goarius. *Κατάπεμψον κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ τὸν δίσκον τοῦτον τῇ ἁγιαστικῇ σου δυνάμει τοῦ παναγίου πνεύματος, ἵνα ἐν αὐτῷ σφραγιάσωμεν τὸν ἀμνόν, καὶ προςφέρωμεν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τοῦ αἴροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, τὸ διαδόμενον τοῖς πιστοῖς, ὅπως μεταβῶσιν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν*, etc. *Emitte, Domine Deus noster, super patenam istam sive discum, sanctissimi tui Spiritus virtutem sacra operantem, ut in ea agnum immolemus, et Christi tui peccatum mundi tollentis, corpus fidelibus ex morte ad vitam transituris traditum, offeramus.* Ita Goarius: accuratius vertas: *corpus traditum fidelibus, ut transeant de morte ad vitam.*

Ad calicem, *Ἐκπέτασον κύριε, ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἐκ τῶν ἀπεριγράπτων σου κόλπων, τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν· ἵνα προςφέρωμεν ἐν τούτῳ, τὸ αἷμά σου τὸ τίμιον δι᾽ οὗ ἐξέχεας ἔλεος, ἐπὶ τῷ σῷ ποιμνίῳ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν τοῖς πιστεύουσι, καὶ ὁμολογοῦσι τὰ παθήματά σου*, etc. *Expande Domine super calicem istum incircumscriptis finibus tuis, Spiritum tuum sanctum, Spiritum veritatis, principalem et vivificum, ut in eo sanguinem pretiosum, per quem super ovile tuum misericordiam effudisti, offeramus in remissionem peccatorum, credentibus, et passionem tuam confitentibus, etc. Εἶτα χρίει τὸ ἅγιον μύρον λέγων. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός*, etc. *Deinde sancto unguento linit, dicens, in nomine Patris, etc.* Talis est Graecorum disciplina Orientali maxime conformis, et prorsus eadem.

De versione edita nihil observandum occurrit, cum satis accurate originali respondeat. In Codice quem secuti sumus, et in Rituali Patriarchae Gabrielis, non legitur *in una persona.* In eodem Rituali titulus hujus benedictionis est *benedictio, seu consecratio calicis et mappulae ejus*, in singulari ubi Copticus Codex vocem Graecam retinet. *Οουευχη εθβε πιποτηριον νεμ τεφμαππα.* Quod discrimen exigui momenti est. Mirari autem satis nemo possit, in praecedenti benedictione vocem eamdem interpreti, quicumque fuerit, oculos non aperuisse, ne ex *Disco* et *Mappa* Graecis vocibus notissimis, *laceratam vestem* consarcinaret.

P. 54. l. 9.

Oratio pro cochleari.

De cochleari jam nonnulla dicta sunt, in notis ad Basilii Liturgiam. Numeratur autem inter vasa sacra, quia communis est apud Orientales omnes consuetudo, quam Graecos imitati antiquitus observant, ut eo utantur ad communionem distribuendam: Ecclesiasticis quidem secundi Ordinis, prae-

bendo illis vinum consecratum: Laïcis, particulam sanguine madefactam: solis quippe Sacerdotibus, vulgo calix bibendus, praeberi solet. Quae sit sacri cochlearis apud Graecos forma accurate exposuit adjuncta illius delineatione Jacobus Goarius. *Λαβίδα* vocant, id est *forcipem*, significatione ducta ab illa visione Isaiae in qua Seraph carbonem vivum forcipe eduxit ab altari; tetigitque Prophetae labia, eaque mundavit. Christus autem secundum mysticam Germani Patriarchae interpretationem, omnibus Orientalibus familiarem, divinus et spiritualis carbo est, indignos et temere accedentes comburens. Ita Graeci passim. Vocem quoque Graecam Arabes susceperunt, *Labidanque* vocant: aliter *Mulaaket*. Coptitae *κοχλιάριον*, et alia voce in Rituali Gabrielis *τμυστηρ*, a Graeca *μύστρον*, quae non eamdem plane significationem habet. In Glossario Coptico-Arabico *τκοχλιαριον* et *μιστουρι*.

Euchol. p. 152.

P. 216.

In Rituali Gabrielis eadem benedictio legitur, cum exigua differentia. *Domine Deus qui servum tuum Isaiam Prophetam, dignum fecisti videndi Seraphim:* in Arabica versione *Cherubim*, *in cujus manu forceps erat, quo accepit carbonem de super altari et in os ejus illum injecit: Nunc etiam, Deus Pater omnipotens, extende manum tuam super hoc cochlear, ex quo* vel *in quo, suscipiendae sunt reliquiae sanctae* (*ἡιλουμψανον εϑυαβ.*) Arabice *membra, corporis Unigeniti filii tui, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi.* In Arabica versione, *corporis sancti. Benedic illud, sanctifica illud: da illi virtutem et gloriam forcipis, qui est in dextra Seraphim, etc.* Ita sane rectius verti debet, quam interpretatione nostra expressimus: illam enim dudum ex alio exemplari factam, cum Rituali Gabrielis comparare obliti fueramus.

Versio hujus benedictionis quae extat in Symmictis Allatianis, pauca emendanda habet. Sed eam non ex Coptico exemplari versam esse manifestum est, non magis quam reliquas. Perverse tamen et contra Arabici exemplaris sententiam legitur. *Deus qui posuisti servum tuum Isaiam Prophetam, dignum, ut videret Seraphim, et forcipes in manu ejus tenentem, et deferentem iis calculum ignitum super altare, et admoventem ori suo. Posuisti dignum,* barbarismus est: *forcipes* plurali numero interpres reddidit, quia nomen illud, ut alia nonnulla, duali numero apud Arabes usurpatur, at in singulari legitur, tum in exemplari Coptico, tum in sacra scriptura, a qua sane recedi non oportebat, contra textus quem in manibus habebat, lectionem. Neque enim Seraph detulit carbonem ignitum super altare, et admovit ori suo, sed ex altari accepit, et admovit labiis Prophetae. Sequitur, *Extende manum tuam super hoc cochlear, quo sumitur corpus sanctum filii tui unigeniti.* In Coptico textu legitur *λείψανον* nempe *reliquiae* corporis Christi, quam vocem Arabes verterunt per *membra* corporis, quae vox expressius realem praesentiam significat. Itaque cur neutram reddiderit interpres causa nulla erat, nisi forte quod neutram intellexit, aut quod alienis oculis codicem suum inspexit.

P. 54. l. 22. *Oratio pro mappa nigra, quae est super altare.*

In Rituali Gabrielis vox ista legitur in plurali *νιμάππα*, quae quidem respondet aliquatenus Graecorum *Antimensiis*, quamvis in forma, in consecratione, et in usu aliqua sit diversitas. Antimensia enim altari nudo imponuntur vicemque illius supplent, et induuntur ipsis sanctorum reliquiae, non mappae quae hac oratione consecrantur. Imo quantum judicare possumus, pallae altaris, caeterisque linteaminibus sacris convenit haec benedictio.

In Rituali Gabrielis aliter haec benedictio legitur. *Domine, Domine Jesu Christe, qui habet thesauros misericordiae, largitor bonorum omnibus qui in eum confidunt: qui coelum expandit cum subtilitate*, vel *cum praeclaro ordine, disposuitque variis coloribus orbes et nubes coeli, ita ut non sit in aliis diversitas. Et nunc, Domine amator hominum, sit potestas tua divina in istis vasis, et vestibus* (seu *ornamentis*) *quibus involvendae sunt reliquiae* (*γιλουμψανον λείψανα*,) *corporis tui sancti, ita ut mittas super ea virtutem vestium, quibus involutum est corpus tuum sanctum in sepulcro, sintque coelestibus similia.* Utuntur autem Coptitae in hac oratione voce *σκεῦος*, et Aegyptiaca, quae vestes, non modo quae corpori circumponuntur, sed alias quoque, ut stragulam significat. Eadem quoque vox *λείψανον* usurpatur, ut in praecedenti, quam Arabes reddunt per eam quae *membra* significat.

Versio quae in *Symmictis* refertur, peccat statim in titulo qui talis est, *Benedictio corporalis, et cum illud foedatum fuerit.* Nihil sane minus, nam mappa quae altari imponitur, non est corporale: et verba sequentia unde interpres deduxerit, divinare non est facile, cum nulla vox huic significationi proxima, Coptica vel Arabica, ista in oratione occurrat, imo, eadem ipsa, quam in alia benedictione *laceratam vestem* interpretatus fuerat, hic ab illo per *foedatum* exprimitur, aeque improprie. Nam si interpres quicumque fuit mediocrem disciplinae Orientalis gustum habuisset, scivisset linteamina sacra, si sordes contraxerint, ablui, non consecrari.

Ita autem vertitur haec Oratio ab autore. *O Domine Jesu Christe, praeses thesaurorum misericordiae, dans bona omnibus qui sperant in te, qui extendis coelos in sublimitate tua, vario colore ornas firmamentum, et nubes coelorum qui titubant et non alterantur: nunc o Domine amator hominum, sit virtus tua divina veniens supra haec vasa, quae conjungimus ad lavacrum corporis tui sancti: mitte super ea virtutem velaminis in quo corpus tuum sanctum in sepultura involutum fuit: iis similes sint coelestibus*, etc. *Praeses thesaurorum*, male, nam vox Arabica סאחב *Dominum* significat: praeses alienos thesauros administrat, non suos. In sequentibus verbis est aliqua perplexitas orationis, cujus tamen, ut videtur, sententia est, *qui extendis coelos ornate, et nubium colore distinguis.* Sed haec nihil ad benedictionem: sequentia nihil minus referunt quam textum Copticum et Arabicum, et sensu carent: quid enim sit, *conjungere vasa ad lavacrum corporis Christi* nemo dixerit: neque qua ratione fieri potuerit, ut in duabus lineis eamdem vocem

Copticam et Arabicam diverso modo interpres exposuerit, nisi forte scripserit *involucrum*, et peccaverint typographi; etsi adhuc versio mendo non careret, cum de *conjungendis vasis* ne syllaba quidem occurrat.

Consecratio tabulae, ut altare fiat.

P. 55. l. 1.

Istam benedictionem non habuit Codex, ex quo versio ab Allatio publicata desumta est. De altaribus dictum est in Commentario ad Basilii Liturgiam, probatumque in Oriente non minus quam in Occidente eadem ex solidiori materia comparata fuisse, quidquid de illis verbosissime commentatus fuerit Jobus Ludolfus, qui quidem mensas illas fuisse antiquitus, contendit, et Aethiopum laudes prosequitur, quod *mensam Sacerdotalem et arcam* appellent, id quod reliquis superstitiose, *altare* appellatur. Nempe intelligebat, altaris nomen sacrificium quodammodo supponere, quod nolebat. Verum antequam Aethiopes Christiani forent, vocabantur primis Ecclesiae saeculis altaria, etiam mensae in quibus Liturgia celebrabatur: quam postea ipsi Aethiopes, *sacrificium* vocaverunt non minus quam universa toto orbe Ecclesia. Imo omnes Ludolfi divinationes evanescunt ex solo Aethiopum exemplo, qui, ut oculatus testis Franciscus Alvaresius retulit, solida habent in vivo saxo altaria, in Ecclesiis *Visionis* et *Debra Libanos*, sive Montis Libani, quas Lalibela Rex nova Architecturae ratione, in rupibus excavatas ad amplam formam redegit. At in veteri Ecclesia, ut in recentioribus saeculis, non modo altaria solida, sed lignea altaris nomen et dignitatem habuerunt: neque ista sola, sed altera etiam *mensae* vocabantur, adeoque de nomine inutiliter litigatur, cum res per se manifesta sit.

P. 181. Com. ad Hist. Aethiop.

Nota quoque fuerunt antiquitus altaria *portatilia*, quae etiam *viatica* dicebantur: *itinerariae tabulae: altaria portatoria et gestatoria:* de quibus multa erudite docuit V. C. D. Joannes Mabillonius, doctissimus Cangius in Glossario, et alii. Orientalibus Christianis singularis causa fuit utendi frequentius tabulis consecratis, quae altaris vicem supplerent, Barbarorum scilicet tyrannis, qui cum frequenter in Ecclesias irrumperent, et sacra disturbarent, altariaque contaminarent, coegerunt Episcopos talibus uti altaribus, quae auferri facile possent et infidelium manibus eripi. Itaque tabulae illae magis ad veterum disciplinam accedunt quam Graecorum Antimensia, quamvis eamdem, ut videtur, originem habeant. Neque tam multis caeremoniis perficitur consecratio tabulae ritu Aegyptiaco, quam Antimensiorum Graeco, de qua fuse Symeon Thessalonicensis: ut etiam eruditissimus Goarius in Notis ad illud officium. Graeci quoque non celebrant vulgo, etiam in solidis altaribus, absque Antimensiis, quod in Orientalibus aliis non observatum huc usque a nobis est.

Praef. ad 3. Saec. Bened.

Euchol. p. 653.

In ista porro oratione nihil difficultatis est: observandum solummodo esse aliquid obscuritatis in textu Coptico et Arabico, circa illa verba: *ut fiat altare sanctum, et mensa sancta pro altari excelso et e lapide con-*

structo. In Coptico est vox *ερφει* quae vertitur Arabice per alteram היכל *Heikel,* utraque proprie *templum* significat: verum ex usu Ecclesiastico partem intimam sanctuarii et ipsum aliquando altare: sicut vice versa, altare usurpatur a Latinis scriptoribus, ad significandum locum in quo altare constitutum est, et altaria saepe pro ipsis Ecclesiis. Itaque *altare* interpretati sumus, quia de eo sermo est, non de templo: et illam ipsam vocem *ερφει* interpretatam legimus per *θυσιαστήριον*, qua etiam voce Coptitae uti frequenter solent: significant igitur verba originalia et Arabica, ut tabula per benedictionem et consignationem ex Chrismate consecrata, vicem teneat altaris excelsi, et lateritio lapideoque opere constructi, ut legitur in Rituali Gabrielis Patriarchae. Videnda etiam quae de altaribus erudite notavit Hugo Menardus, in Notis ad Gregorii sacramentalem librum p. 194. et sequentibus.

Greg. Tur. l. 1. c. 14.

Oratio pro altari cum manibus haereticorum attrectatum, etc.

Altaria polluta, praesertim haereticorum sacrificiis aut Synaxibus, in Ecclesia celebratis, precibus reconciliare Orientalium, ut etiam Latinorum consuetudo est. Extat in Graecorum Euchologio oratio Tarasii Patriarchae: in apertione reconciliatione Ecclesiae ab Haereticis profanatae. In ea rogatur Deus, *ut si quae ex haeretico usu vel attactu, inflicta est sancto altari tuo labes, ut bonus et humanus eam dele. Καὶ εἴ τις ἐξ αἱρετικῆς ἐγχειρήσεως προσετρίβη λώβησις τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, περίελε αὐτὴν ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.* Huic subjungitur a doctissimo Goario ejusdem sententiae, sed prolixior oratio, ex Euchologio Allatiano, quae dicitur etiam super sacram mensam, sive altare. In Concilio Lateranensi IV. inter alias Graecorum adversus Latinos contumelias, notatur, quod Ecclesias et altaria in quibus Latini sacra celebrassent, lavare et reconciliare essent soliti. Id quoque ultimo saeculo factum fuisse testatur Dositheus Patriarcha Hierosolymitanus a Meletio Syrigo, homine tamen *λατινόφρονι*, si Smitheo et Claudio credimus, cum Praefectus Venetus in Graecorum, cui Syrigus praeerat, Monasterii Ecclesia Missam celebrari jussisset. In ipsa oratione nihil est quod eludicatione indigeat.

Euchol. p. 618.

Cin. 4.

In vita Syrigi praefixa versioni Gr. Barb. Operis adv. Cyrillum Lucarium.

IN LITURGIAM GRAECAM
SANCTI BASILII
ALEXANDRINAM
NOTAE.

Λειτουργία τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Quae de hac Liturgia dicenda erant explicata sunt quantum opus fuit in praevia de Liturgiis Dissertatione, quae hic repetere superfluum foret. Illud statim observandum, deesse in Codice Regio omnes propemodum orationes praeparatorias, cum prima sit ea quae dicitur *Καταπετάσματος*, etsi non integra, sed majori parte mutila. Eam sequitur alia ejusdem argumenti, eodemque loco recitanda, quae dicitur esse ex Liturgia sancti Jacobi fratris Domini. In Graeca tamen vulgari non reperitur, sed paucis mutatis legitur in Coptico exemplari: ut etiam in Syriacis codicibus; unde constat summa ejus antiquitas; illos enim Graecis, quales ad nos pervenere, vetustiores esse admodum verisimile est, ut alibi exponetur. Itaque desunt Orationes istae. 1. Quam Sacerdos privatim dicit: 2. Postquam praeparatum fuit altare. 3. Gratiarum actionis, quae in duas partes dividitur, quia Diaconus post primam partem populum hortatur ad orandum, secundum Sacerdotis intentionem. 4. Oratio ad prothesin. 5. Oratio absolutionis. 6. Thuris: tum singulares ad Epistolarum Pauli et Catholicarum, tandemque Evangelii lectiones: quas sequitur Oratio *καταπετάσματος*, seu veli, a cujus fine incipit Codex Graeco-Arabicus. Mox altera illa sequitur ex Liturgia sancti Jacobi: tandem ea quae est pro pace, illi prope totidem verbis respondens quae est in Graeca sancti Marci. Ipsa porro incipit ab Oratione Gratiarum actionis, quae est tertia in Codice Coptico, quia duae priores, ut diximus, non tam publici quam privati officii sunt. Itaque in ea continentur preces et caeremoniae praeparatoriae, quae in Codice Graeco-Arabico desiderantur, eaque est nota certissima ritus Alexandrini veteris, quem Coptitae sua lingua retinuerunt. P. 57.

P. 58. l. 26. **Ευχὴ περὶ τῆς εἰρήνης.** *Oratio pro pace.*

Haec oratio, vel potius plures in unam conjunctae, quae per adhortationes Diaconi et *Kyrie eleison*, a populo dicendum interciduntur, vocantur *Εἰρηνικαί*, vel *Εἰρηνικά*, *pro Pace:* a Syris *Catholica*, quia oratur pro omnibus personis et necessitatibus.

P. 59. l. 8. *Τὸν Βασιλέα.* *Regem.*

Ita vertimus, quamvis fortasse melius verteretur *Imperatorem:* nam preces illae scriptae sunt, procul dubio, cum Aegyptus adhuc pareret Christianis Imperatoribus. Illud suadent particulae similium orationum diversae, quae Infidelibus principibus convenire non possunt, ubi *φιλόχριστοι Christum amantes*, appellantur. Et Sultani seu Califae qui Aegyptum obtinuerunt proprie loquendo *Imperatores*, aut *Reges*, dici non possunt. Itaque ista commemoratio talibus verbis concepta vetustissimae consuetudinis indicium est: aut fortasse Codex Regius scriptus fuit illis in locis, qui Graecis Imperatoribus parebant. Sed ex ista oratione et aliis quae occurrunt in Gregoriana aliisque Liturgiis, inferri potest, primam illius Liturgiae formam Muhamedanis vetustiorem esse temporibus, non vero, eam quam Coptice habemus illam ipsam esse quae sub Imperatoribus Christianis in usu erat. Nam mutationem isto in loco factam fuisse, ut in nonnullis aliis, vix est dubitandum; et alia longe firmiora antiquitatis Liturgiarum istarum argumenta suppetunt. Quae sit circa preces pro Regibus aut aliis Principibus Orientalium disciplina, dictum est ad eumdem Copticae Liturgiae locum: quem Maronita interpres parum feliciter reddidit. *Reges, Proceres, Proreges, populos et servos nostros ingredientes, et egredientes a nobis orna omni pace. Στρατιωτικὰ τάγματα* non *proceres* significat, sed *Ordines Militares*, quia ex quo Aegyptus in Arabum potestatem venit, a Viziris, qui militaris rei supremi Praefecti erant, regebatur. Illi cum summam Califa absente, potestatem haberent, eadem res civiles administrabant, ut Praefecti Aegypti sub Christianis Imperatoribus. *Proreges*, *ἄρχοντες* non sunt, sed ea vox quam Copticum exemplar retinet *ναρχων*, significat singulari acceptione nobiliores Christianos Laïcos, ad plebis distinctionem. Ea significatione usurpatur illa vox passim in Historia Patriarcharum Alexandrinorum, et in forma literarum quas *Συστατικὰς* vocant, (voce Graeca conservata) quae ad confirmandam et publicandam novi Patriarchae electionem scribi solent, ut habetur in Pontificali Ordinationis ejusdem, in Bibliotheca Seguieriana. *Δῆμοι* sunt *populi multitudo: servorum* nulla in Graecis aut Copticis Codicibus mentio: sed voces Coptica et Arabica *vicinos* significant: *Introitus et exitus illorum*, euntium et redeuntium iter: pro quibus omnibus benedictio postulatur.

Κτῆσαι ἡμᾶς. Posside nos. P. 59. l. 13.

Hoc verbum ea significatione accipiendum est qua occurrit saepe in
veteri Testamento, adquirendi, proprium faciendi, singularique cura conser-
vandi. Ita Exodi cap. 15. v. 16. *Donec transeat populus iste quem posse-* Exod. 15. 16.
disti λαὸς ὃν ἐκτήσω. In Cantico Moysis: *Nonne ipse est qui possedit te et
creavit te:* ubi verbum ἐκτήσατο respondet hebraïco קנה, quod Arabibus
eadem significatione usurpatur: et in Coptica Versione eadem vox legitur
quae hic occurrit in Liturgia. Illam recte interpretatus est Arabs, qui ver-
sionem adjunxit: minus recte aliarum ex Coptico autores: pessime Maronita,
qui ita vertit, *conquiescere fac nos in te Deus*, quia loco vocis ארבח ex
mala punctatione legit אריח.

Εὐχὴ περὶ τοῦ Πάπα. Pro Papa. Ib. l. 21.

Hic perspicuum est, orari pro Patriarcha Alexandrino: ut etiam in Codice Graeco Liturgiae D. Marci: et frustra quisquam conjectaretur, pertinere hanc precem ad Romanum Pontificem. Ut ejus commemoratio in Diptychis vivorum fieret, ex veteri disciplina fuit, sed non ita, ut in quotidianis Missis nomen ejus recitaretur: cum id tantummodo observari soleret erga Patriarchas, in cujus Dioecesibus erant Ecclesiae. Cum vigeret inter Ecclesias concordia, novusque Romanus Pontifex de Ordinatione sua literas publice scriberet, recitabatur inter Diptycha vivorum ejus nomen, ut decessoris inter commemorationes defunctorum; sed cum id non continuo fieret, memoria illa Codicibus Liturgicis non inscribebatur. Talem fuisse disciplinam conjicimus ex ea quae postmodum apud Coptitas viguit, et cujus probationes habemus multiplices in Historia Patriarchali, circa commemorationem nominis Patriarcharum Antiochenorum ejusdem sectae Jacobiticae, cum quibus arctissimam Alexandrini communionem habebant. Vacante Antiochena sede, qui ad eam obtinendam eligebatur, statim Synodicas literas ad Alexandrinum Patriarcham per Episcopos duos mittebat. Illis literis in consessu Episcoporum Aegyptiorum lectis, nomen novi Patriarchae Diptychis vivorum inscribebatur, et in Liturgia recitabatur: neque id fiebat, prius quam literae pervenissent. Eo usque defuncti nomen tanquam viventis, ad altare recitabatur. Cum porro consuetudo illa certa sit, variisque exemplis confirmetur, nullus tamen, quod sciamus, Codex visus est, qui constantem in Diptychis Antiocheni Patriarchae memoriam contineat, etsi sane multos vidimus. Itaque etiamsi codex Graecus ad Orthodoxorum Ecclesiam pertinuisset, quod de isto dici non potest: verum de eo qui Liturgiam Marci continet certum videtur: nomen Romani Pontificis in Diptycho non extaret.

Deest folium hoc loco in Codice Regio, sed suppleri hiatus debet ex eadem Oratione quae extat in Marci Graeca, ut etiam in Copticis exempla-

ribus. Nempe rogatur Deus, ut benedicat congregationibus Christianorum, ut libere et sine impedimento celebrentur.

P. 60. l. 30. *Ὁ Λαὸς λέγει Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν. Populus dicit Credo in unum Deum.*

Symbolum Nicaenum apud Orientales omnes dici solet inter Missarum solemnia, et quidem ante Osculum pacis, ut habet Codex Regius. In Copticis, quia rubricae aut omnino desunt, aut aliis locis, unde petendae sunt, describuntur, plerumque deest ea quae spectat recitationem Symboli. In aliquibus tamen reperitur quos interpretando secuti sumus. In Graeca Marci assignatur post orationes osculi pacis: nisi peccatum sit a librariis, quod videtur verisimile.

P. 60. l. 32. *Εὐχὴ ἀσπασμοῦ τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Oratio Pacis S. Basilii.*

Nomen Basilii adjicere huic orationi superfluum erat, si olim constitisset scriptam ab eo esse, ut se habet, hanc Liturgiam, in qua opinione antiquitus non fuisse videntur Alexandrini. Et fortassis hunc titulum sortita est ab illa oratione quae extat in Graeca Basilii, paulo tamen prolixior. Nam, ut alibi observatum est, Anaphora proprie dicta incipit ab oratione osculi pacis, aut a Praefatione, quae statim sequitur: unde proclive fuit, ut quae prima occurrebat oratio titulum toti Liturgiae successu temporis communicaret. Omnes enim quae praecedunt, ad praeparationem pertinent, reliquisque communes sunt. Obstat tamen huic conjecturae, quod ista pacis dandae oratio non habetur in Copticis exemplaribus.

P. 61. l. 11. *Καὶ δὸς ἡμῖν. Et da nobis ut cum omni timore et conscientia pura offeramus tibi spirituale hoc et incruentum sacrificium, etc.*

Locus insignis, et qui summam de Eucharistia sacrificio Theologiam paucis verbis complectitur. Agnoscebant scilicet qui talibus verbis Eucharistiam celebrantes utebantur, sacram actionem esse sacrificium, spirituale et incruentum: esse quoque *λογικὴν λατρείαν* spiritualem adorationis religionisque summae cultum, qualis soli Deo debetur. Eamdem sacram actionem esse, cujus ipse formam Apostolis praescripsit, dum illis praecepit, ut ita facerent in sui memoriam. Itaque ex illorum sententia, Liturgia sacrificium est, idem quod Apostoli Deo obtulerunt, atque adeo formam exprimens Coenae Apostolicae et Evangelicae: nec enim verba significationem aliam admittunt. Colitur ergo Deus, et quidem *λατρείᾳ λογικῇ*, non profana aut Judaica, quia spirituale est, et incruentum sacrificium, cum Apostolorum

exemplo celebratur memoria mortis Domini. At nihil magis diversum est ab illa actione religiosa seu λατρείᾳ λογικῇ, quam tot Protestantium Coenae, neque inter se, neque cum veteris Ecclesiae more consentientes: cum omnes Liturgiae Orientales et Occidentales constent precibus maxime similibus, in unamque sententiam conspirantibus: ritibus qui ad unam eamdemque sacram actionem referuntur, quique exceptis illis, qui ad honorem Sacramenti decoremque domus Dei pertinent, iidem omnino sunt, eamdemque fidem et pietatem Christianis inculcant, quosque aboleri necesse fuit, ubi vetus doctrina realis praesentiae oppugnata et rejecta est, quia illam necessario insinuabant.

Orationes aliae ad osculum pacis reperiuntur in Codice Coptico: tres vero quae in Graeco sunt, non omnes dici solent, nisi ad libitum Sacerdotis, ut ad alias Liturgias notatum est; conveniunt porro omnes in eamdem sententiam, ut Christiani ab omni dolo, et μνησικακίᾳ hypocrisique liberi, caritatem sinceram in proximum, osculo sancto testentur.

Oratio alia osculi pacis. P. 63.

Extat illa in Copticis quoque exemplaribus, sed ita versa est a Maronita Interprete, ut vim ejus et sententiam assequi difficile sit. Ita enim ille. *Dedisti nobis directionem Filii tui unigeniti, et mysterium hujus oblationis absconditum*: quae longe abeunt a vera istius orationis significatione. Laudatur Deus a magnificentia beneficiorum suorum erga genus humanum, quod ea quae antiqui Prophetae et Reges videre cupierunt et non viderunt, parvulis non modo revelaverit, sed tractanda et celebranda tradiderit. *Nempe dedisti*, inquit, *nobis et exhibuisti salutarem unigeniti Filii in carne dispensationem.* Haec est οἰκονομία, quam vocem Coptitae retinuerunt. Illud solum discriminis animadvertitur inter illorum et Graecum codicem, quod sententiam ita conjungunt, ut intelligatur factam esse hanc revelationem, quando Christus in terris visus est et cum hominibus conversatus est: tunc enim dedisse nobis *hujus sacrificii mystagogiam:* sacrum scilicet Eucharistiae sacrificium instituisse. Id Coptica versio, divisim Graecus textus quasi simul dicta, conjunctimque accipienda significat: sententia ad idem redeunte. Agnoscunt igitur per hanc orationem Alexandrini institutionem divinam Sacramenti Eucharistiae, et praeterea fatentur illam esse sacrificium, neque de qualicumque sacrificio id testantur, sed de ista quam celebrant, μυσταγωγίᾳ; nam eam vocem retinuerunt Coptitae. Si quaeramus quae sit illa *Mystagogia*, et ipsi respondeant, non aliud procul dubio dicturi sunt quam id quod multis verbis explicant illorum Theologi: nempe esse Liturgiam qualis apud eos celebratur. Credunt igitur illam esse proprium verae legis sacrificium, ut mox explicant, *in quo ovis et machaera spirituales sunt*, quia agnus ille, is ipse qui tollit peccata mundi, licet vere, mystice tamen immolatur, hoc est in Sacramento. Si Liturgia; Missa quoque sacrificium est a Christo institu-

tum et discipulis traditum: non inventum Romanae Ecclesiae, a qua illam Orientales non acceperunt, sed ab Apostolica Traditione divinaque institutione, per infinitum erga genus humanum beneficium, quod alterius, nempe Incarnationis unigeniti filii Dei, et ejus in carne conversationis complementum fuit. Omnia sane quae haec oratio continet, ad sacrificium crucis non posse referri, sed ad ejusdem in Liturgia repraesentationem nemo non intelligit: quippe verba ipsa intelligentiam determinant, cum non simpliciter de sacrificio loquantur; sed de hoc ipso, quod statim Sacerdos oblaturus est. Videant qui Plessaeum, Molinaeum, Rivetum et alios ejusmodi Criticos admirantur, an recte affirmaverint, nullam in Graecis Liturgiis sacrificii mentionem fieri, cum Ecclesia Alexandrina, a mille et amplius annis avulsa a reliquarum communione, contrarium doceat tam perspicue, quod quidem non a Dioscoro et aliis ejus sectatoribus didicerat, sed ab Ecclesia Catholica. Sanctos Patres qui similia passim docuerunt, rhetoricatos esse, non Theologice locutos, Calvinus pertendit, atque adeo neque illos excusari vult, neque audiri. At Christiana plebs, ut Episcopos sacerdotesque praetermittamus, illos audiebat, plenamque adhibebat verbis illorum fidem, cum similes orationes acclamatione τοῦ *Amen* confirmabat. Neque Aegyptii nativi cum Graecam Liturgiam sua lingua populo illiterato exhibuerunt, emollire curaverunt incommodas illas, et ad superstitionem ducentes, ut Calvinistae volunt, locutiones; sed ne ipsorum culpa vis ipsorum verborum per migrationem in alienam linguam detereretur, illa ipsa retinuerunt: et versionum Arabicarum autores pari religione eas usurpaverunt, quae Graecae *θυσίᾳ* accuratissime responderent. Cedant eruditi illi, qui tot Arabicis laciniis, inutiliter ut plurimum, Dissertationes suas onerant, vel unum Liturgiarum interpretem aut Theologum, qui aliter quam ad literam haec explicet; verbum non amplius addemus: sed id praestare nemo possit.

P. 64. L. 1.

Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας. Sursum corda.

Admonitionis istius, quae a Sacerdote fit per modum dialogi ad circumstantes Clerum et populum, forma simplex et unica est in omnibus Ecclesiis, si Nestorianos excipimus, qui paraphrastice illam enunciant, qua de re dicetur in notis ad illorum Liturgiam. Diaconus, quod frequenter facit, monet adstantes, ut modeste stent *Στῶμεν καλῶς*, quae formula in Graeco Ritu, Syriaco et aliis perpetuo recurrit. Coptitae idem pluribus verbis faciunt: sed Graece dicuntur omnia, quamvis ad imperitos Graecae linguae, ex antiquitatis veneratione. *Προσφέρειν κατὰ τρόπον. Στάθητε. Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε. Πρόσχωμεν. Ἔλεος εἰρήνης. Θυσία αἰνέσεως*: quae formulae extant passim in Graecis codicibus Liturgiarum Jacobi, Basilii et Chrysostomi. Tum Sacerdos dicit, *Dominus vobiscum*: respondetur. *Et cum spiritu tuo.* Reliqua se habent, ut in aliis omnibus officiis, nam Graece dicuntur in Coptica Liturgia. Arabes quomodo potuerunt, varie interpretati sunt:

sed plerumque recte et fideliter, ut interpres hujus Graecae: Maronita pessime. *Ubi mentes vestrae:* cum in nostris codicibus, Regiis, Colbertinis et aliis legatur, *Levate corda vestra*: et *Sunt apud Dominum*, quae Graecis satis respondent. Deinde idem Maronita orationem ita pervertit. *Dignus est et justus, qui permanet princeps*, contra Graecam et Copticam lectionem, quae ut apud omnes Ecclesias ita incipit. *Dignum et justum est, etc.*

Praefatio autem, ut vulgo vocamus, eadem significat in omnibus Liturgicis officiis et in hymno Angelico desinit: de qua cum ad Copticam Basilii Liturgiam dictum sit, nihil superest singulari observatione dignum.

Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. Hoc est corpus meum, etc. P. 66. l. 19.

Haec est frequentissima verborum Christi pronunciandorum forma, qualiter legitur in Gregorii, Marcique Graecis Liturgiis, ut etiam Copticis: nam nescimus qua ratione Maronita interpres contra omnium librorum fidem verterit, *quod pro multis tradetur, et pro multis dabitur:* cum Arabicae versiones vocem habeant quae τῷ κλώμενον accurate respondet, ut etiam Coptica, sed cujus rationem non habuit in toto interpretationis suae decursu. In eadem Coptica Liturgia interjicitur, *Amen*, in plerisque Codicibus, ut in Graeca; sed in ista nihil Graece adjicitur post Christi verba: ad marginem Coptice legitur: *Hoc est in rei veritate.* Ita in aliquot Codicibus: et nonnulli addunt: *Credo hoc in veritate ita esse.* Hanc brevem fidei Confessionem unico *Amen* includi, veteris Ecclesiae exemplum confirmat: pertinet porro ad agnoscendam veritatem verborum Evangelicorum circa institutionem Eucharistiae, qua ratione simul continetur Eucharistiae fides, quod satis verisimile est, quamvis Confessio ante communionem illam sufficienter exprimat, qua de re dictum est ad Copticam Liturgiam. An antiquitus extiterit apud Alexandrinos haec formula, non omnino certum est: cum ex Rubricarum defectu levis admodum conjectura sit: multae nempe caeremoniae observatae sunt inter actionem sacram, quae scriptae non erant. Copticae Liturgiae formam quam habent ex Graecis expressam, non noviter accepere, cum id factum sit, paulo post Muhamedanorum initia. Itaque nihil de hac confessione verbis Evangelicis subjuncta, temere videtur statuendum, sive forma spectetur, sive significatio. Assensum narrationi ex Evangelio contextae simplicem verba ipsa prae se ferunt: at confessionem de veritate corporis Christi in Eucharistia non excludunt, cum Aethiopica Liturgia quae ex Coptica expressa est, et a Patriarchis Alexandrinis ordinata, utramque contineat.

Invocatio Spiritus sancti. P. 67.

Novum et insigne nobis haec Liturgia argumentum subministrat quo antiquitas hujus orationis, quae prae caeteris ad probandam veram et realem

elementorum transmutationem valet, simulque ejus vera lectio confirmentur. Satis tuta erat Copticorum codicum fides, cum nulla observari posset inter illos diversitas, et muniretur praeterea consensu Graecarum omnium Liturgiarum veterum, Jacobi, Marci, Basilii et Chrysostomi: sed istius Codicis maxima est autoritas. Ex eo scilicet intelligitur nihil in textu mutandum, et frustra esse interpretationem, quam Salmasius Gregorianae Copticae Liturgiae accommodare conatus est. Invocatur Spiritus sanctus, *ut veniat super nos peccatores et indignos servos tuos*, ait Sacerdos, *et super haec dona*: nempe super ministros Christi, ut Sacerdotio suo rite fungantur; super dona, ut illa sanctificet. In sequenti particula orationis verba Graeca a Librariis male habita sunt. *Καὶ ποιήσει τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον γίνεται εἰς τὸ ἅγιον σῶμα* etc. Cum legendum sit. *Καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον γίνεσθαι ἅγιον σῶμα.* Ita enim legisse Arabem interpretem, ex ejus versione constat. *Faciat esse*, vel *fieri corpus sanctum.* Coptica versio simplicius et melius. *Et faciat panem quidem istum corpus sanctum, etc.* Sententia utrovis modo exprimatur eadem est.

P. 71. l. 33.

Προοίμιον τῆς κλάσεως. Oratio Fractionis.

Κλάσιν sive *Fractionem* vocant Orientales eam Liturgiae partem, in qua Sacerdos panem Eucharisticum frangit in plures particulas: quarum una major calici immittitur, et ex ea consignatur: tum ex eadem consignantur aliae particulae, quae in disco dispositae sunt, fitque id quod Graeci vocant *ἁγίαν ἕνωσιν*, alii *obsignationem:* estque unio duarum specierum, qua caeremonia testantur, ut dicit Dionysius Barsalibi, *corpus esse illius sanguinis, et sanguinem illius corporis*, quae mox communicantibus distribuentur. In hoc vero loco Prooemium nihil aliud significat quam orationem, quae fit ante ipsam fractionem; non enim est quasi aliarum Praefatio. Quippe ut ad pacis osculum, ad *εἰρηνικά*, sive preces pro pace Ecclesiarum, ad gratiarum actionem, ita ad fractionem diversae assignantur orationum formulae. Quatuor in hac Graeca sunt ejusmodi orationes: quarum prima legitur in Coptico Codice, sed erat in Scaligerano sine titulo, quem alii libri repraesentant, vocantque similiter, *Prooemium fractionis*, ita vertendum est, non *divisionis*, ut Maronita vertit. Si quidem actio illa significat fractionem corporis Christi, ut Commentatores Liturgiarum docent: Eadem est quoque vox Coptica, quae legitur in forma verborum Christi. *Hoc est corpus meum quod pro vobis frangitur*, *κλώμενον* vel *θρυπτόμενον*, ut in Clementinis Con-
P. 72. 73. et 74. stitutionibus et aliquibus Liturgiis legitur. Secunda quae sancto Basilio adscribitur, extat in ejusdem Graeca Liturgia, quod indicium est scriptam illam fuisse, antequam haec Alexandrina ordinata fuisset, aut adjunctam illi fuisse hanc orationem, quod verisimilius est, quia abest a Copticis Codicibus. Tertia in illis reperitur, cum levi admodum differentia. Quarta tandem extat quoque in Coptica Liturgia, sed tribuitur Joanni Bostreno, vel, ut habet

versio Arabica, Joanni Chrysostomo. Has autoribus suis asserere frustra foret, neque operae pretium est de illarum origine fusius inquirere: satis enim illis sua autoritas constat, cum diversis Ecclesiis, Orthodoxae praesertim Graecae, quae Basilii Liturgia utebatur, communes fuerint. Jam de doctrina, quam illae orationes continent, non nihil est observandum.

Veram et intimam communicationem corpori et sanguini Christi Domini, haec verba significant: *Ut in puro testimonio conscientiae nostrae suscipientes partem sanctificatorum tuorum uniamur sancto corpori Christi tui, ea digne suscipientes.* Itaque agnoscunt qui ita loquuntur, fideles accipientes *μερίδα τῶν ἁγιασμάτων, particulam elementorum consecratorum*, uniri corpori Christi, et quod sequitur, *habere illum habitantem in cordibus suis.* Neque hic argutandi locus est, quasi unio illa fiat per fidem, ex cujus effectu solo, ut vulgo docent Protestantes, panis et calix fiant, digne communicantibus, corpus et sanguis Christi. Nam non loquuntur de vere, sed digne suscipiendo corpore et sanguine Domini *ὑποδεξάμενοι ταῦτα ἀξίως.* Qui vero indigne suscipiunt, privantur spe et viatico vitae aeternae, fructu scilicet Eucharistiae, non corpore et sanguine Domini. Nam, ut alibi fusius demonstravimus, Graeci et Orientales omnes Christiani credunt impios accipere corpus Domini.

Verum, si quae foret in illis verbis difficultas, evanesceret illa procul dubio per ea quae in sequenti oratione leguntur. *Qui sanctificasti proposita dona ista, per illapsum sanctissimi tui Spiritus.* Ex illis enim agnoscitur consecrata jam fuisse, et facta esse corpus et sanguinem, non expectata illorum participatione per fidem communicantium: effectum vero non illorum fidei, sed operationi Spiritus sancti totum tribui, ut probant omnes Invocationis Spiritus sancti formulae, quae, nisi manifesta vis verbis fiat, non possunt aliud significare, ut alibi fusius probatum est.

Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας. Oratio inclinationis capitis. *P. 75. l. 1.*

Ad suscipiendam benedictionem Sacerdotis, et postea generalem absolutionem. Maxima ejus pars legitur in Coptica Cyrilli Liturgia, non in Basiliana: at in altera ista totum locum Interpres Maronita mire corrupit: ut infra particulatim ostendetur. *Purifica nostrum interiorem hominem, sicut purus est unigenitus filius tuus, quem suscepturi sumus.* Ea verba perfecte repraesentat interpretatio Coptica hujus loci, in Cyrillina: quibus unigenitum Filium Dei suscipi in Eucharistia confitentur Alexandrini.

Ex Liturgia Praesanctificatorum D. Marci. *P. 76. l. 25.*

Locus multum animadvertendus, docet extitisse apud Aegyptios Liturgiam Praesanctificatorum, et quidem nomine D. Marci, de qua re alibi nihil

quidquam legimus. Fuisse apud eos Praesanctificatorum Missam dubitari non potest, cum Ecclesia Graeca ultra omnem memoriam illam usurpaverit, quae disciplina adhuc viget: neque minus certum, scriptam fuisse, quamvis huc usque in Codicibus Alexandrinis non reperiatur, neque Graece, neque Coptice. Cum vero ea, quam Euchologium exhibet, Praesanctificatorum Liturgia nullius autoris nomen ferat, fortasse Aegyptii qui hanc Basilianam descripserunt, illam aut similem aliquam, D. Marci appellaverunt, quod usus illius Alexandriae vulgaris esset. Verum, ut ex multis locis observari potuit, titulorum, ut varietas, ita incertitudo maxima est: quae enim hic dicitur esse oratio ex Missa Praesanctificatorum D. Marci ea, aut saltem similis occurrit in Liturgia Graeca Basilii. *Ἤνυσται καὶ τετέλεσται, ὅσον εἰς ἡμετέραν δύναμιν Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὸ τῆς σῆς οἰκονομίας μυστήριον. Ἔχομεν γὰρ τοῦ θανάτου σου τὴν μνήμην· εἴδομεν τῆς ἀναστάσεώς σου τὸν τύπον· ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀτελευτήτου σου ζωῆς· ἀπηλαύσαμεν τῆς ἀκενώτου σου τρυφῆς, ἧς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιωθῆναι εὐδόκησον. Perfectum est et consummatum, quantum in potestate nostra erat, Christe Deus noster, tuae dispensationis mysterium. Habemus enim mortis tuae memoriam. Vidimus resurrectionis tuae typum. Repleti sumus vita tua, quae finem non habet. Fruiti sumus deliciis tuis, quae evacuari non possunt, quibus et in futuro saeculo omnes nos dignos effici benigne concede.* Utramque orationem ex eadem origine profluxisse, satis apparet, quamvis Alexandrina pluribus verbis expressa sit. Inde ejus antiquitas demonstratur; simulque designatur, communem illis precibus titulum antiquitus fuisse, cum Marci Liturgiae tribuatur ista oratio, ut aliae nonnullae quae leguntur in Basiliana.

P. 77. l. 22.

Δέσποτα κύριε ὁ Θεός. Dominator Domine Deus.

Haec oratio titulum in Graeco codice nullum habet, at in Copticis qui illam repraesentant, vocatur, *Oratio absolutionis ad Patrem:* id enim et Coptica et Arabica verba significant, non *communionis* sive *consociationis*, ut existimavit vir Clarissimus et doctissimus Guillelmus Bonjour Augustinianus, qui illam orationem Romae cum aliquot aliis Basilianae Liturgiae edidit anno 1699. Est autem haec oratio, absolutionis cujusdam generalis formula, quae pronunciari solet paulo ante communionem, illi non absimilis, quae initio Liturgiae dicitur, et de qua superius dictum est, quantum opus erat.

P. 79. l. 9.

Sacerdos elevat Σπουδικόν.

Ex hac rubrica quam Codex Regius utraque lingua repraesentat, certam habemus disciplinae Alexandrinorum probationem circa elevationem, et adorationem Eucharistiae, de qua pauci admodum, etiam inter Catholicos

accurate scripserunt, cum caeremoniam illam quaererent in loco non suo, nempe statim atque pronunciata sunt verba Christi. Totius quippe Orientis Christiani consuetudo fert, ut non prius elevetur Sacramentum, et populo ostendatur, quam dicatur, *Sancta sanctis.* Ex hoc errore factum est ut multi, Orientalibus Ecclesiis ignotam esse elevationem temere affirmaverint; et quasi compertum foret, adorari non posse Eucharistiam, nisi elevetur et ostendatur, quidam ulterius progressi, nullam illius adorationem in Oriente fieri statuerunt. Istud *παράδοξον* cum Claudius Carentoniensis a sordidissimis autoribus mutuatum, quasi exploratam, et de qua dubitari non esset, veritatem proposuisset, velut bello adversus Catholicos feliciter confecto, inter suos triumphavit. At istius Liturgiae solius testimonium omnes illius rationes evertit, cum ex eo constet, Eucharistiam elevari, ostendique populo; unde illam adorari sequitur, ex ipsius Claudii et aliorum ratis sententiis. Videnda quae de hoc argumento alibi scripta sunt, quibus plura, si vita suppetet, *Perpet. T. 4. l. 3. c. 3.* adjiciemus.

Vox *Σπουδικὸν* quae hic occurrit, frustra quaeretur in Glossariis Graeco-Barbaris, non magis quam in Arabicis Lexicis אסבאדיכון *Isbadicon*, cum eam peregrinam esse satis appareat. A Graeca *Δεσποτικὸν* formatam esse nempe, ut subintelligatur *σῶμα*, dubitari non potest: certe talem significationem illam habere, series orationum demonstrat. Quippe *Σπουδικὸν* est particula panis consecrati major, quae a caeteris secernitur, ex qua consignatur calix, et quae in meditullio disci collocatur. Itaque quod vox illa significat satis est perspicuum: et cum dicitur, *Sancta sanctis*, nihil aliud quam Eucharistia potest designari, cum praeter illam *ἅγια* et *ἁγιάσματα* in altari nulla sint, ad quae soli sancti admitti debeant. *Sancta* illa esse Eucharistiam, probat veteris Ecclesiae disciplina, cum statim communio distribui soleret, et eo spectaret celebris illa admonitio, ne alii quam qui ad percipienda mysteria parati essent, accederent. Jamque etsi nondum percepta, *Sancta* existimabantur: et secundum quasdam versiones Syriacas haec verba ita intelligebantur, ut significarent, esse *Sancta sanctorum.* Haec quidem acclamatio non extabat in Codice Scaligerano, nec in Regiis aut in nostro: verum eam repraesentat Codex Regius ex recensione Gabrielis Patriarchae, qui et illius in Rituali suo meminit, unde illam in versione nostra reposuimus, cum illam omnium cujuscumque linguae Liturgiarum commendet autoritas, istius praesertim Graeci, qui Copticum antiquitate superat.

Ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν Ὁμολογίαν. Sacerdos dicit Confessionem. *P. 79. l. 23.*

Confessio ista in omnibus Alexandrinis Graecis et Copticis Liturgiis reperitur, estque insigne, si quod unquam, fidei de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, illarum Ecclesiarum testimonium. Vetustatem illius probat Liturgia Graeca D. Marci. Cum vero non integra referatur, sed primae tantum voces *Σῶμα ἅγιον*: de tota illius forma qualis in pri-

maeva Orthodoxorum Alexandrinorum Liturgia extabat, judicari non potest. Ut enim se habet in Codice Regio, eam Jacobitis propriam esse certum est; cum unius in Christo naturae professionem, quae ad sententiam Orthodoxam reduci non potest, contineat. Verum magna se offert difficultas circa illam Confessionem. Legimus enim in Historia Patriarchali Gabrielem filium Tarich, qui inter illos LXX. numeratur, in prima Liturgia, quam more majorum in Monasterio S. Macarii celebravit, pronunciasse illa verba, *fecit illam unam cum divinitate sua*, et reliqua quae sequuntur: Monachos illa cum stupore audivisse, tanquam sibi incognita, nec in suis Ecclesiis dici solita; tum de illorum sensum dubitasse, quasi confusionem, mistionem, et alterationem inducerent. Respondisse Gabrielem, Confessionem se pronunciasse, quomodo ab Episcopis qui manus illi imposuerant, praescripta, verbatimque suggesta fuerat: statutum tamen eximendae suspicionis causa, ut adderetur, *sine mistione, confusione, aut alteratione*. Gesta sunt haec statim post Gabrielis ordinationem, quae facta est anno Martyrum 847. Jesu Christi 1131. Additionem porro illam factam fuisse antequam Codex Graeco-Arabicus Regius scriberetur, manifestum est; et illam omnes deinde Codices pervasisse inde efficitur, quod nullus huc usque visus sit, qui illam non exhibeat. Fortasse Alexandriae recepta jam fuerat additio prima, quam Macariani Monachi nondum acceperant: quod tamen non nisi conjectando dici potest. At cum prima Confessionis pars, nempe *Corpus sanctum*, usque ad illa: *Accepit illam ex B. Virgine*, Graece dicenda praescribantur in Copticis Liturgiis, illa vero posterior pars non nisi Coptice, dubium inde nascitur, et quidem non inverisimile, quod antiquitus Confessio primis duabus periodis terminaretur, reliqua a Jacobitis addita postmodum fuerint. Ratio est quia quaecumque Graece extant in Copticis officiis, ex veteribus Graecis retenta sunt, ut adhortationes Diaconorum ad circumstantes: *Πρόσχωμεν. Στῶμεν καλῶς. Προσεύξασθε. Ἄξιον καὶ δίκαιον*, et aliae. Unde quod tota ultima periodus Graece non dicatur in Copticis Liturgiis, recentiorem illius institutionem non obscure significat. Quod in hac Basiliana Graece extat, non est certum antiquitatis indicium: sed illud significat huc usque ab omnibus ignoratum, fuisse Jacobiticas Ecclesias Ritus Alexandrini, quae linguam Graecam in sacris conservaverint: cum distinctio Jacobitarum et Orthodoxorum Patriarchatus Alexandrini certa videretur, quod isti soli Graece, ut etiamnum solent; nunquam a Muhamedanorum initio Coptice sacra fecissent: illi hac sola lingua, Graece nunquam. At esse potuerunt homines Jacobitae satis Graece periti, ut haec pauca verba transferrent, in quibus etiam barbaries quaedam animadvertitur. Quidquid tandem sit, si de autoritate hujus Confessionis dubitandi vel minima causa superesset, confirmatur illa egregie ex comparatione Graeci exemplaris, quod huc usque incognitum fuerat: tum Aethiopici, quod eamdem refert acceptam ab Alexandrina Ecclesia Jacobitica, quae a tempore Benjamini Patriarchae, qui sedem tenuit cum Muhamedani Aegyptum subegerunt, omnes Aethiopibus sacrorum leges praescripsit.

Hist. Patr. Alex. p. 502.

In secunda Confessionis parte legitur *ἡ σὰρξ ζωοποιὸς caro vivifica*, quam vocem Coptitae retinent: Arabes per בשר quae *corpus* significat, reddiderunt, quod idem est. De voce, *vivifica:* quaestio etiam olim fuit sub Joanne Patriarcha LXXII. qui ordinatus est anno J. C. 1147. cum Monachi nonnulli eam novitatis arguerent. At illi a Macario Semnudae Episcopo et aliis, autoritate Cyrilli qui ea usus fuerat confutati sunt. Nullum vero Codicem vidimus ubi ea non legatur. Quae de eadem Confessione dicenda supersunt, fuse exposuimus in Commentario ad Basilii Copticam Liturgiam. In Codice Graeco, praeter eam Rubricam quae Elevationem praescribit: aliae nullae sunt. Sed cum in Copticis ritus minutatim explicatur, eumdem fuisse apud eos qui Graece sacra celebrabant, non est dubitandum. Si qui forte Codices Liturgiarum Graecos Alexandrini Ritus nanciscentur, ex illis quas indicavimus notis, hanc materiam uberius illustrare poterunt. *Hist. Patr. Alex. p. 526.*

Observandum quoque obiter est in Liturgia D. Marci turbatum aliquid videri, cum *Sancta sanctis*, dicendum assignetur ante Fractionem, quod stare non potest: nam illa prius fieri debet, non minus quam consignatio et unio utriusque speciei, antequam mysteria eleventur et populo ostendantur. Tum Confessione dicta, statim communicat Sacerdos, mox aliis communionem distribuit.

Ὁ Λαὸς λέγει ψαλμὸν ν'. Populus dicit Psalmum 50. *P. 80. l. 27.*

Errore factum, ut *Sacerdos* excusum sit. Psalmus dicitur ad misericordiam a Deo implorandam, veniamque peccatorum. *Κοινωνικόν*, oratio est ex earum genere quae dicuntur ante communionem: modulus seu *τροπάριον* in vulgaris Graecis Liturgiis, ut notat Goarius, quid apud Graecos dicitur ante fractionem; hic rectius post eam, et priusquam communio distribuatur. Esse autem ejusmodi *κοινωνικὰ* diversa, secundum dierum varietatem, locus hic testatur. Sunt illa duplicis generis: nam quaedam in Liturgiis adscribuntur, et dicuntur publice, praeeunte Diacono. Altera privati officii sunt, qualia extant in Horologio Graecorum, ea in parte quae dicitur *Ἀκολουθία τῆς ἁγίας μεταλήψεως*, ubi nonnullae orationes reperiuntur, Basilio et Chrysostomo tributae, et quarum magna pars ex illorum Liturgiis deprompta est. Codicem quo *κοινωνικὰ* Alexandrinorum contineantur, nullum vidimus; extitisse tamen non est dubitandum: nam Ecclesiastici libri aliquot recensentur ab Abulbircat, qui vix reperiuntur: et ex tali numero nonnulli esse possunt, qui *κοινωνικὰ* continerent. Graeci hujus generis secundum Ritum Alexandrinum multo rariores sunt, quia Constantinopolitani Patriarchae omnes ferme suppresserunt, qui ab Ecclesiae suae consuetudine diversi essent. *Euchol. p. 146.*

P. 80. l. 30. *Συναχθῆτε καὶ εἰσέλθετε οἱ διάκονοι. Congregamini et intrate Diaconi.*

Cum rubricae hoc in codice vix ullae sint, et Coptici caeremonias diversas contineant, conjectandum est, sed secundum verisimilitudinem. Observamus secundum disciplinam Alexandrinae Ecclesiae, intra *Βῆμα* seu *sanctuarium*, constitisse Sacerdotes, Episcoposve, si sacris interessent, non vero Diaconus, nisi altaris ministerio fungerentur. Nam unus Diaconus altari adstabat, et ministrabat, ut passim notant rituum Interpretes: haud plures, ut in aliis prope omnibus Ecclesiis. Hoc igitur loco intelligendum videtur, Diaconum ministrantem vocare collegas suos ad Communionem, quam suscipiunt, postquam communicavit Sacerdos celebrans, et Sacerdoti socio seu ministranti dedit particulam consecratam, in manum, vel in cochleari, ut notat Gabriel: tum Diacono ministranti, et deinde aliis Diaconis mysteria impertit. Itaque vocantur his verbis, ut ad altare accedant, ubi communionem accipere solent, reliqui etiam ex Clero. Videnda sunt quae de illius ritu diximus in notis ad Copticam Liturgiam: quamvis enim in caeremoniis sit aliqua diversitas, (nulla quippe Ecclesia est, aut fuit, quae proprios aliquos non haberet, quod de Aegyptiacis testatur Abulbircat,) illa tamen levis admodum videtur fuisse: saltem explicari melius non potest, quam ex ea quae in Copticis officiis observatur.

Ib. l. 32. *Εὐχὴ εὐχαριστίας. Oratio Gratiarum actionis post communionem.*

Ista, et quae sequuntur orationes non eaedem omnino sunt, si verba spectentur, ac illae quibus officium terminatur in Coptica Liturgia. Nempe, ut superius observatum est, illarum orationum variae formae sunt: ex diversis Liturgiis petitae, neque omnes dici solent, nisi ad Sacerdotis arbitrium, sed omnium una sententia est. Prima quae incipit, *Impletum est gaudio os nostrum*, paucis immutatis legitur in Copticis Codicibus. Sequitur alia quae *γονυκλισίας* dicitur: in Copticis titulum habet, *Impositionis manuum*, sed oratio ipsa diversa est. Nec ista etiam exemplaria inter se perfecte consentiunt: nam ultima benedictio quae extabat in Scaligerano Codice, omnino differt ab ea, quam Regii et alii Codices repraesentant. Idem observari potest in officiis Latinis, non modo Romani Ritus, sed Gothici, Mosarabici, Ambrosiani, Gallicani, praeter singulares, multarum Ecclesiarum usu confirmatos. Nempe ante Communionem, et ea peracta, pronunciabantur benedictiones diversae super populum a Sacerdotibus: et erant nonnullae Episcopales dictae, quia a solis Episcopis dicebantur. De illis accurate et fuse scripsit Cardinalis Bona, quem consulere operae pretium est, cum multas ejusmodi benedictiones collegerit. Episcopalium collectiones extant in manuscriptis Codicibus, qui idcirco vocati sunt olim *Benedictionales libri.* Utque in hoc Ritu Alexandrino Diaconus dicit, *Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Θεῷ κλί-*

Rer. Liturg. l. 2. c. 16.

vate. Inclinate capita vestra Deo, ita in Latino, *Humiliate vos ad benedictionem.* In Gothico Missali praescribuntur orationes quae dicuntur, *Post communionem* et *Collectio:* talis illa est in Missa in die Nativitatis Domini. *Sit nobis, Domine quaesumus, medicina mentis et corporis, quod de sancti altaris tui benedictione percipimus, ut nullis adversitatibus opprimamur, qui tanti remedii participatione munimur.* Tum occurrit prolixior benedictio populi, ad finem Missae Innocentium. Similis in Missa Circumcisionis Domini: ubi duplex occurrit una ante, altera post communionem. *Respicere dignare hos populos tuos, qui per nostri oris officium benedictionum tuarum dona desiderant. Reple eos tuae scientia voluntatis, ut in omnibus, mandatorum imperio, piae venerationis famulentur officio. Averte jocundas et noxias corporum voluptates, etc.* In secunda, *Benedicat vos Dominus omnipotens, et per abundantiam misericordiae suae cor vestrum corroberet: mentem sanctificet, vitam amplificet, castimoniam decoret, atque sensus vestros in bonis operibus, semper aedificet: prospera tribuat, pacem concedat.* Variantur illae benedictiones secundum diversas solennitates, argumento sumto ex mysteriis quorum agitur memoria, aut ex sanctorum quorum festa celebrantur, rebus gestis. Ita in aliis officiis: unaque omnium sententia est, ut benedictiones super populum mysteriis salutaribus refectum, a Deo effundantur, praesertim vero spirituales: neque omittuntur preces ad obtinenda divina beneficia, ad hujus vitae tranquillitatem et securitatem. Haec vero sunt quae ultimis illis orationibus continentur, quae, ut etiam Copticae, ex variis Liturgiis collectae sunt, et sub diversis titulis leguntur.

P. 269. *P. 277.* *P. 280.* *P. 289. 297. et 304.*

Reliqua quae ad istam Liturgiam possent observari, cum in notis ad alias explicata sint, praeterimus.

IN LITURGIAM GRAECAM
SANCTI GREGORII
ALEXANDRINAM
NOTAE.

Liturgia Sancti Gregorii. *P. 85*

EAM cum Basiliana, repraesentat Codex Regius Graeco-Arabicus: de eaque idem dicendum est quod de praecedenti: magnam scilicet esse illius cum Coptica conformitatem, adeo ut una et eadem haberi debeat: cum diversitas sit in illis solis orationibus, quae ad sacram Actionem seu Anaphoram proprie dictam non spectant: ut sunt praeparatoriae, Gratiarum actionis, et aliae nonnullae.

Ib. l. 17. *Ὁ ἐπισκεψάμενος ἡμᾶς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. Qui visitasti nos in misericordia et miserationibus.*

Haec oratio non legitur in Copticis exemplaribus, neque in Graeco-
P. 17. Arabico titulum ullum habet: occurrit autem in Liturgia sancti Jacobi, inde notam illam toto Oriente fuisse manifestum est.

P. 87. *Εὐχὴ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου. Oratio Evangelii.*

Ista oratio non est loco suo posita, cum non dicatur Evangelium, ante eam quae mox sequitur: neque intermitti solet, ut commemorationes fiant.
P. 88. l. 5. Itaque secunda istius pars ad primam non pertinet, et ab ea est distinguenda.

Ib. l. 22. *Εὐχὴ τοῦ καταπετάσματος. Oratio veli.*

Diversa est ab ea quam Copticus codex habet: de qua videndae notae
P. 57. et 280. ad hunc locum. Ista vero, *Οὐδεὶς ἄξιος*, legitur in Liturgia Graeca Basilii, sed dum canitur hymnus Cherubicus, ut etiam in ea Chrysostomi.

Εὐχὴ τοῦ καταπετάσματος παρ' Αἰγυπτίοις. Oratio veli apud Aegyptios.

Ea sola reperitur in Codice Coptico, neque temere nota adjuncta est, qua illam Aegyptiis propriam esse significatur: cum aliae ex diversis Liturgiis desumtae sint: quae si cum Copticis et aliis comparentur, etsi nonnulla sit diversitas, sunt tamen similes sententiae et eadem saepe verba. Unde constat preces illas non singularis alicujus, sed universalis Orientalis Ecclesiae fuisse.

Duae quae sequuntur Orationes osculi pacis, eaedem sunt ac illae quas Codex Copticus repraesentat; ut etiam aliae prope omnes quae sequuntur, de quibus nihil occurrit dicendum, quod in notis ad reliquas dictum non fuerit. Illud singulare isti et paucis quibusdam aliis Officiis Liturgicis, quod tota recitatio institutionis Eucharistiae ita refertur, ut ad Christum, in secunda persona, oratio dirigatur.

P. 98. l. 8. *Αὐτὸς οὖν δέσποτα τῇ σῇ φωνῇ τὰ προκείμενα μεταποίησον. Ipse igitur Domine tua voce haec proposita transmuta.*

Hujus orationis sententiam explicavimus in notis ad eumdem locum Liturgiae Copticae, quae expressius significat realem Christi in altari praesen-

tiam: de qua controversia moveri nulla potest, cum illa verba παρών, praesens ita explicentur, *qui coram nobis positus es.* De momento consecrationis peractae non disputant Orientales, ideoque frustra in illorum orationibus significatio quaereretur, reali transmutationi contraria. Invocant Christum, ut mysterium hoc perficiat: non negant idcirco, consecrationem jam factam, cum ejus autorem et perfectorem, ut praesentem et coram se positum alloquantur. Sed tunc demum perfectum mysterium esse credunt, cum omnia quae ex instituto Christi, per Apostolos tradito observanda sunt, perfecere. Causam transmutationis principem, Christum et Spiritum sanctum agnoscunt: ministerialem, Sacerdotem qui verba Christi rite pronunciat, et ab eo petit, ut mittat Spiritum sanctum, qui omnia consummet atque perficiat. Sed haec fusius explicata sunt.

Eadem nota dispunximus absurdissimum Claudii Salmasii Commentarium in illam periodum Invocationis Spiritus sancti, quae est in Liturgia Coptica. Graeca lectio illum ita refellit, ut cum tali interpretatione stare nullatenus queat, atque adeo, si quid obscuritatis foret in Copticis aut Arabicis exemplaribus, discuteretur illa subito. Quae igitur ad alias Invocationis formulas annotavimus, abunde sufficiunt.

Τῶν εὐσεβῶς βασιλευσάντων. Eorum qui pie regnant. *P. 100. l. 17.*

Verti posset, *qui pie regnaverunt;* sed utramque significationem expressit Coptica Liturgia, ut etiam versiones Arabicae. Qui hac Liturgia, aut aliis Alexandrini ritus utebantur Christiani, ex vetusta consuetudine, et ex Pauli Apostoli praecepto, orabant pro Imperatoribus et Regibus, quorum nullus tunc Christiani nominis hostis non erat. Mox oratum est pro iisdem, postquam Christo nomen dederunt, non quod Christiani essent, sed quod Imperatores. Illi vero cum a Constantino usque religionem servassent, vere *pii et Christum amantes* dicebantur, unde haec formula in Codices Liturgicos ubique recepta est. Videtur autem ea sola ratione conservata fuisse, quod illam immutari debere nemo crederet, cum id fieri non posset absque regnantis principis contumelia. Itaque haesit in libris Missalibus, quamvis in aliquibus leviter immutata; nam in multis, simpliciter oratio fit pro Regibus. Nestoriani veterem formulam absque mutatione retinuerunt; ut legitur in Graeca ista, nempe dum officio satisfacere videbantur, Principes quosdam suae sectae Christianos animo designabant, ut Tartaros illos, quorum Imperator a Ginghizchano profligatus est; et Indos quosdam in Malabarica Regulos. Similiter Jacobitae Aegyptii de Regibus Aethiopiae et Nubiae cogitabant, qui erant, ut sunt etiamnum, Alexandrinae sedi subjecti. De Muhamedanis Califis, Sultanis, aut aliis, verba Liturgiarum non possunt intelligi: nec tamen inde sequitur vetustiores esse Liturgias Muhamedano Imperio, ut nunc se habent. Sunt sane institutae longe ante illa tempora, cum ex Graecis expressae sint, sed aliquam diversis locis mutationem passas esse negari non

potest: at neque designari quidquam quod ad insinuandam realis transmutationis doctrinam pertineat.

P. 105. l. 2.

Προοίμιον τῆς κλάσεως. *Prooemium Fractionis.*

Haec oratio non habetur in Copticis exemplaribus. Continet autem brevem et distinctam Theologiae Orientalis explicationem, istis verbis: *qui Sacerdotes quidem in ordine ministrorum constituisti, per invisibilem autem tuam potestatem, ea transmutasti*, vel ad verbum *transelementasti*. Concilium Romanum anno 1079. in causa Berengarii ait. *Panem et vinum per sacrae orationis verba et Sacerdotis consecrationem Spiritu sancto invisibiliter operante converti substantialiter in corpus Dominicum, natum de Virgine.* Remigius. *Panis quem frangimus, utique primum consecratur a Sacerdotibus et a Spiritu sancto.* Ascelinus Ep. 2. ad Berengarium. *Panem* ait, *et vinum in altari, Spiritus sancti virtute per Sacerdotis ministerium, verum corpus verumque sanguinem Christi effici:* quae testimonia ex multis aliis selecta, variis ex Ambrosiano, Gothico, Mosarabico aliisque autoritatibus confirmantur: tantum abest, ut quisquam olim existimaverit detrimentum inferri sacro Sacerdotum ministerio, si Christo et Spiritui sancto ut causae principi, consecratio tribuatur. In ultima parte, ut in multis aliis, erratum est a librario, qui scripsit διὰ σεαυτοῦ παρέχοντος, cum manifeste παρέχων legi debeat. Hoc loco deficit versio Arabica.

Tom. 10. ed. Paris. p. 378.

In 1. Cor. c. 10. Tom. 9. Conc. p. 1058.

Ib. l. 27.

Oratio Fractionis.

Neque illa extat in Copticis Codicibus: sed quamvis isti alios antiquitate non superent, haec tamen oratio ob perspicuam Jacobiticae doctrinae expositionem, Calchedonensi Concilio vetustior esse non potest, cum unius naturae in Christo confessionem contineat, sed absque confusione, aut alteratione. Quod sequitur, agnoscere Jacobitas Christum esse *consubstantialem Patri secundum divinitatem: consubstantialem nobis secundum humanitatem*, etsi mirum illis videri possit, qui illorum opinionem non novere, nisi ex vulgatis autoribus, verissimum tamen est. Quae enim in hac oratione leguntur reperimus in Coptico Euchologio Bibliothecae Regiae, ubi inter *Theotokia*, seu Preces ad Deiparam, haec occurrunt. *Verbum factum est homo, absque divisione, unus ex duobus, divinitate pura absque corruptione, aequalis*, sive, *consubstantialis Patri: humanitate indivisa, consubstantialis nobis.* Reliqua totidem verbis exprimuntur in hymno ad Christum. Plura de illorum opinione circa Incarnationem reperiuntur in Historia Patriarchali, et de illa dicendum erit alibi fusius. Sed haec oratio accurate illam explicat, magnamque habere debet autoritatem: cum variis fidei Confessionibus, Theologorumque sententiis accurate respondeat.

Hist. Patr. Alex. p. 305. 361. 365. 471. et 582.

Orationes fractionis aliae quae sequuntur, ea praesertim quae occurrit ultimo loco p. 107. cum extent in Copticis exemplaribus, jam explicatae sunt in Notis ad Gregorianam illa lingua Liturgiam. Ex utriusque porro codicis comparatione, si quae erat in alterutro obscuritas, plene discutitur, et verae, non metaphoricae transmutationis fides quam continent, egregie confirmatur tribus diversis linguis, Graeca, Aegyptiaca, et Arabica. Ista vero ultima lingua, cum plures versiones habeamus, crescit majorem in modum testium veteris fidei numerus: inter quos nullus, aut interpretando, literalem et simplicem significationem, ad figuratas locutiones avertit, aut per observationem adjunctam, ut aliter quam verba sonant intelligerentur, admonuit.

Oratio alia Fractionis. *P. 108. l. 1.*

Benedictus es Christe Deus noster. Cum haec oratio legatur in Coptico exemplari, multa quae in ea observatu dignissima sunt, exposuimus in notis ad eumdem locum, quas vide.

Εὐχὴ ἄλλη ὁμοίως. Oratio alia similiter dicenda.

Σὺ γάρ εἶ ὁ κλῶν καὶ κλώμενος, καὶ ἄκλαστος. Tu es enim qui frangis et frangeris, quamvis non fractus. *P. 110. l. 1.*

Sententia haec, et aliae similes quae in Graecorum Orientaliumque libris passim occurrunt, illis qui veram elementorum in corpus et sanguinem Christi transmutationem rejiciunt, venire numquam possunt in mentem: nec ab illis, quacumque ratione illas torqueant, possunt explicari. Christum scilicet, Orientales in Eucharistia praesentem ita agnoscunt, ut viventem, Sacerdotemque secundum Ordinem Melchisedech, Pontificem futurorum bonorum, qui Sacramentum quod ipse instituit, praesentia sua, et ineffabili operatione Spiritus sancti perficiat. Eo spectant illa quae superius leguntur. *Qui tunc benedixisti, etiam nunc benedic: qui tunc sanctificasti, etiam nunc sanctifica: Qui tunc fregisti, etiam nunc frange: Qui tunc dedisti discipulis et Apostolis tuis, etiam nunc domine da nobis et omni populo tuo.* Igitur Sacerdos antequam Eucharisticum panem frangat, quod facere debet, ut Christi exemplum imitetur, eum invocat, ut fractioni praesens sit, eamque sanctificet: eaque ratione, Christus frangit per Sacerdotis ministerium, sicut benedicit et sanctificat eodem illius ministerio. Cum vero panis ille consecratus, sit ipsum corpus vivum Christi Domini, dicunt Coptitae, Christum esse ipsum qui ut Deus, praesens omnipotenti virtute sua, sacramenta per Spiritum sanctum invisibiliter perficiens: per Sacerdotem visibiliter operans, frangit, id est, idem facit quod in Eucharistiae institutione fecerat. Esse quoque ipsum qui frangitur: quia corpus ejus vivum, sub specie panis frangitur, manet tamen ἄκλαστος, quia nulli jam *P. 105.*

passioni est obnoxium, idem corpus. Ita Nestoriani in Liturgiis suis dicunt, *Oblationem vivam et rationalem primitiarum nostrarum, victimamque non immolatam, Deo offerri.* Item, *Agnum Dei qui quotidie sacrificatur sacramentaliter, et vivit in saecula:* et alia de quibus videndae notae ad Theodori Liturgiam. Pari intellectu Graeci dixerunt, Christum esse in Sacramento eum qui offert, et qui offertur, secuti Gregorium Theologum, qui ita locutus est in Apologetico. Ὅτι μηδεὶς ἄξιος τοῦ μεγάλου καὶ Θεοῦ, καὶ θύματος, καὶ ἀρχιερέως, ὅςτις μὴ πρότερον ἑαυτὸν παρέστησε τῷ Θεῷ θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν. *Dignum esse neminem magno Deo, hostia et Pontifice, qui non prius exhibuerit se Deo hostiam vivam, et sanctam.* Ea occasione turbae non mediocres excitatae sunt in Ecclesia Constantinopolitana anno Christi M. CLVI. Sub Manuele Comneno, de quibus Cinnamus l. 4. Nicetas l. 7. et autores alii fuse scripserunt. Nempe cum Basilius Diaconus interpretando Evangelium, publice hanc doctrinam ex pulpito praedicasset, Michael Protecdicus Ecclesiae Constantinopolitanae, Nicephorus Basilacius, et alii, eam, tanquam haeresin Nestorianam induceret, impugnaverunt, quibus adhaesere Soterichus Panteugenus Patriarcha Antiochenus designatus, Eustathius Metropolita Dyrrachii, et alii nonnulli. Synodo habita eodem anno, anathema pronunciatum in illos est, qui explicatam a Basilio doctrinam impugnarent. Totam istius controversiae historiam accurate ex Graecis autoribus explicavit Leo Allatius; tum multa Theologorum veterum et recentiorum testimonia collegit, non modo ex libris editis, sed etiam ex manuscriptis. Ea omnia Dositheus Patriarcha Hierosolymitanus, transtulit in Enchiridion suum, seu editionem Tractatus quem, titulo *Scuti fidei Orthodoxae*, scripserat, quique Synodi Hierosolymitanae seu Bethleemiticae, quia in ea probatus et confirmatus fuerat, nomine Lutetiae olim editus est. Tantum abest porro, ut quod anno M. DCLXXII. scripserat, Synodoque proposuerat, retractaverit, quin potius ea novis et quidem multis argumentis confirmavit. Quod ab Allatio descripsit magnam testimoniorum partem, id eum λατινόφρονα fuisse non probat, cum in odio Romanae Ecclesiae consenuisse cum sciant omnes, qui Constantinopoli aut Hierosolymis illum viderunt, et satis demonstret Nectarii, cujus discipulus fuit, liber adversus Primatum Romani Pontificis; cujus operis, autorem illum potius quam editorem fuisse, fama in Oriente fuit. Verum cum illud publicaverit et in Praefatione qua Nectarii vitam breviter complexus est, illum ab inimicitiis quas contra Latinos perpetuo exercuerat, impense laudaverit, non minus quam Meletium Syrigum, cujus refutationem Confessionis Cyrilli Lucaris simul edidit, frustra illius in Latinos propensio quaeritur, a qua longissime remotus fuit. Cum vero Allatianam testimoniorum ex Graecis Autoribus Collectionem in opus suum transfudit, eadem opera nullam inter Graecos Latinosque de Eucharistiae fide controversiam esse professus est; agnovitque nihil ab Allatio referri, quod Graecis ignotum foret aut improbatum. De eadem controversia videnda etiam quae scripsit idem Allatius in Praefatione ad excerpta varia Rhetorum et Sophistarum, in qua multos et quidem gravissimos Wolphii, dum Nicetam interpretatus est, errores emendat.

Lit. Theodori.

Exercit. 26. adv. Creighton. p. 522. et seq.

Enchir. p. 47. et s.

Romae 1641.

Εὐχὴ τῆς ἐλευθερίας. P. 110.

Intelligenda est oratio *Absolutionis* quae paulo ante Confessionem fidei de Eucharistia pronunciari solet, ut in aliis Liturgiis observare licet. Nulla ad hanc partem Graeci Codicis, extat versio Arabica. Sed de sententia dubium esse nullum potest, cum eo ipso loco notetur in Codice Coptico, dicendam esse orationem Absolutionis, sed quae sumenda sit ex Liturgia sancti Basilii: quae diversa est ab ea quam Graecus Codex et Copticus repraesentant. Sunt quippe variae istarum absolutionum formulae.

Sequitur Confessio fidei *Corpus sanctum* et reliqua, quae cum aliis omnino consentiunt; atque adeo nullis novis observationibus indigent, ut neque preces aliae quibus haec Liturgia concluditur.

IN LITURGIAM GRAECAM

SANCTI MARCI

SIVE

SANCTI CYRILLI

NOTAE.

Hujus officii pars prima non est Anaphora proprie dicta, sed eas orationes complectitur quae aliis Liturgiis servire possunt ad praeparationem, extenduntur que usque ad Orationem osculi pacis. Quod autem huic officio praemissae sunt, ea ratio reddi potest. Fuisse Ecclesias ritus Alexandrini, in quibus sola ista Liturgia usurparetur, non duae alterae Basilii et Gregorii Theologi: aut cum in Codice Cryptaferratensi haec unica reperiretur, ne Sacerdotes ea utentes ad sacrorum mysteriorum celebrationem, alio codice quo preces *προπαρασκευαστικαί*; et aliae continebantur opus haberent, ex illo adjunctas esse; quod factum observamus in aliquot Copticis exemplaribus, ubi una ex tribus sola descripta erat Liturgia. In illis prima ista pars sumebatur ex Basilii Liturgia, quam sub hoc titulo Graeci cognovisse non videntur, sed sub Marci nomine, quia propria erat sedis Alexandrinae, ab illo fundatae. Inde fit, ut plures orationes, quae in prima sunt, in ista leguntur. Si in reliquis non accurate respondent omnia, sive preces, sive ritus, mirum esse non debet, cum circa preces, insignis et alicujus momenti P. 120.

diversitas nulla sit: ritus vero non modo in diversis Provinciis (nam multas Alexandrina Dioecesis complectebatur), sed in una urbe per Ecclesias, possint esse diversi: ut in Aegypto, singulares quosdam habebant Monachi sancti Macarii, quod Abulbircat et alii testantur. Verum si momenti alicujus discrimen inter illas Liturgias aliquibus observari posse existimetur, illis praesertim qui illas obiter tantum inspexerunt, ea illius causa videtur esse, quod ista Marci non tam ad Jacobitas, quam ad Orthodoxos Alexandrinos olim pertinuit, cum in ea vix quidquam Monophysitarum doctrinae simile reperiatur. Nec aliam, ut existimamus, designavit Marcus Patriarcha Alexandrinus, cum de illa sententiam Theodori Balsamonis exquireret.

Juris Orient. l. 5. Ed. G. L. p. 362.

P. 120. l. 12.

Εὐχαριστοῦμεν, etc. Gratias agimus.

Haec est oratio Gratiarum actionis, ut vocatur in Copticis exemplaribus, quae hoc loco non eamdem modo sententiam, sed ipsa verba repraesentat. Vide notas ad eum locum.

P. 121. l. 17.

Orate pro Rege.

Vertendum potius fuit, *pro Imperatore:* nam haec oratio simul cum aliis Liturgicis, scripta est antequam Muhamedani Aegyptum subegissent. Copticas Liturgias Josephus Scaliger vetustiores Graecis esse censebat, quia stante adhuc Romano Imperio scriptae videbantur: at Graecum exemplar primarium et archetypum esse, quamvis multa argumenta non probarent, ex ista et duabus aliis Liturgiis Alexandrinis Graecis demonstratur. Illam autem, ut Graece extat, orationem, immutatam ab antiqua lectione esse suspicamur, quando ut se habet, non modo Christianis principibus, sed aliis potest convenire; cum in Liturgiis Constantinopolitanis et aliis, etiam Orientalibus, saepe adjunctum reperiatur πιστῶν, *Fidelium.* Est etiam unde suspicemur istam orationem et reliquas quae sequuntur esse transpositas: cum in aliis Liturgiis Alexandrini ritus sequantur Orationem *Absolutionis*, cui in Graeco codice praemittitur.

P. 122. l. 16.

Beatissimum Pontificem nostrum Papam N.

Hoc loco non agitur de Romano Pontifice, sed de Patriarcha Alexandrino, cui *Papae* nomen dudum tribuitur, non ob insulsam Eutychii rationem, quasi, quod esset Pater Episcoporum, qui Patres vocari solebant, ipse *Papa*, hoc est avus, appellaretur, sed ex vetustissima consuetudine, de qua alibi dictum est. Quod si Makrizius et alii nonnulli Eutychium secuti sunt, hominis dignitas eos circumvenit: neque Muhamedanus divinare poterat Patriar-

Eutych. T. 1. p. 71.

cham Alexandrinum in Originibus Ecclesiae suae, peccasse tam graviter. Sed haec alibi, quantum opus erat, explicata sunt.

Oratio Introitus. P. 123. l. 8.

Cave ne Introitum hic intelligas Romano more. Is enim de quo agitur, est quem Graeci *Minorem Introitum* vocant, illatio scilicet Evangelii, de qua mox dicetur.

*Ita, et**. Ib. l. 22.

Ibi aliquid deesse notavit primus editor et interpres Joannes a sancto Andrea. Sed fortasse desunt plura quam ipse existimavit. *Οὕτως καὶ ἐφ' ἡμᾶς τοὺς περιεστηκότας δούλους σου ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς ἱερουργίας τὰς* τοῖς ἐπισκόποις*, ad haec verba annotavit. *Deest aliquid in contextu Graeco, quale est πρόσδεξαι δεήσεις suscipe orationes Episcoporum, etc. aut potius ἐπιβλέψας δωρούμενος τὰ ἀναγκαῖα τοῖς, etc.* Nihil minus, ut videtur. Oratio est *Absolutionis*, generalis scilicet illius, quae ritu Alexandrino inter primas praeparatorias solet recitari, non modo super circumstantes, sed super Sacerdotem celebrantem, ab eo qui dignior est, si quis Liturgiae intersit. Sensus igitur abruptus est, nisi periodus aliqua supponatur deesse, quae ad absolutionem illam pertineat. Cumque in Liturgia Basilii sequatur *Oratio thuris*, cujus mentio est in verbis illis quae lacunam proxime sequuntur, duae orationes in unam videntur, aut librariorum negligentia, aut codicis mutilatione coaluisse.

Εἴσοδος Εὐαγγελίου. Introitus Evangelii. P. 124. l. 10.

Is est quem *μικρὰν εἴσοδον* Graeci appellant, cujus ritum accurate descripsit Jacobus Goarius in notis ad Missam Joannis Chrysostomi, cum scilicet infertur Evangeliorum liber cum cereis accensis, thuribulis fumantibus, et Ecclesiasticorum processione. Eadem Orientalium hac in parte disciplina est, de qua dictum est ad Liturgiam Basilii. Eam Evangelii illationem sequitur oratio ante ejus lectionem: sed cum aliae dicantur ante lectiones Epistolarum Pauli, et Catholicarum, supplendae illae sunt ex alia Liturgia, nihil enim ex Scripturis legitur in Orientali ritu, absque praevia singulari oratione. Quae ad Evangelium legendum pertinet, ejusdem sententiae est, ac illa quam Codex Copticus, Syriaci et alii repraesentant. *EuchＯlog. p. 16.*

Trisagium. P. 125. l. 4.

Hoc loco non assignatur in aliis Liturgiis. Quod vero legitur hic, ut apud Orthodoxos cani solebat, absque additione illorum verborum *qui cru-*

cifixus es pro nobis, quam Petrus Gnapheus induxit, Orthodoxae doctrinae signum est, simulque antiquitatis. Jacobitae quippe Aegyptii, non minus quam Syri illa verba subjungunt: unde constat hanc Liturgiam ad illos non pertinuisse, verum ad Orthodoxos: idque eo verisimilius est, quod in illa nihil occurrit quod Monophysitarum haeresin vel leviter redoleat.

P. 126. l. 6.

Συνάπτη.

Non est proprie loquendo Collecta, quo sensu illa vox in Latinis Missalibus usurpatur, sed oratio quae lectioni Evangelii statim subjungitur. Continet autem preces pro omnibus personis, et publicis necessitatibus, pro quibus oratur ante inceptam Anaphoram et post consecrationem. Inter alias animadvertenda est oratio *pro aquis fluminis*, Nili scilicet, de quibus solis haec verba intelligi possunt *ἀνάγαγε εἰς τὸ μέτρον: Eleva eas ad justam mensuram;* quod certum indicium est pertinuisse illam Liturgiam ad Ecclesias Aegyptiacas; non minus quam Copticas in quibus idem legitur. De hac oratione dicta sunt plura in nostris ad easdem notis. Oratio quoque fit pro Regibus, quos dum haec Liturgia scripta est, Christianos fuisse verisimile est: nam infidelibus verba non convenissent.

P. 127. l. 6.

Διάκονος λέγει τὰς τρεῖς.

Ad hanc rubricam haec notavit Joannes a sancto Andrea. *Forte Litanias tres intelligit, quarum tamen prima ante Evangelium; reliquae duae, recitato Evangelio dicuntur in D. Basilii Missa.* Nihil simile hic intelligendum est. Tres orationes significantur, quas exhibet prima Coptitarum Liturgia: quae sunt Oratio *τοῦ καταπετάσματος*: 2. Pro pace. 3. Pro Patriarcha et Ordine Ecclesiastico, et universa Ecclesia, quae, ut notissimae omittuntur, petendae scilicet ex alio codice. *Litaniae,* nostro more loquendo, nullae in ritu Orientali sunt; etiamsi *Kyrie eleison* pluries repetatur, a qua formula Litaniae nostrae incipiunt, et eadem concluduntur. Sed neque Graeci illas noverunt. Hanc opinionem habuit Josephus Scaliger, Litanias esse illas orationes, ubi *Kyrie eleison* saepius repetitur, et existimavit a Diptychis manasse: ingeniose, sed non vere. Diptycha adhuc conservantur in Ritu Alexandrino, ut etiam ipsa vox: neque commune quidquam habent cum ista oratione, quam *Litaniam* vocavit hujus Liturgiae interpres. Sacerdos orat pro omnibus, et de omnibus. Diaconus initio cujusque orationis, quarum aliquam et majorem partem Sacerdos secreto dicit, alta voce monet circumstantes, ut orent, secundum Sacerdotis intentionem. *Orate pro pace, pro Papa, pro Ecclesia,* etc. Populus acclamat, *Kyrie eleison,* ter ut plurimum, aliquando pluries. Nulla sanctorum, ut in Litaniis nostris, commemoratio. Orationes porro quae hic leguntur, Copticis persimiles sunt, ut etiam aliis

Ep. ad Marcum Velserum.

cujuscumque ritus. Una difficultas superest, quod tres Orationes non dicuntur a Diacono, sed a Sacerdote celebrante; verum ea non magni momenti est, cum Diaconi officium sit, monere non modo populum, sed ipsos etiam Sacerdotes quid dicendum sit, ut apud nos annunciatur celebranti a cantoribus Antiphona. Intelligi etiam potest *τὰς τρεῖς*, non ipsas orationes Sacerdoti recitandas significare; sed totidem Diaconi praevias ad populum monitiones.

Videte ne quis Catechumenorum.

P. 128. l. 12.

Istud ex veteri disciplina, quod Liturgiae antiquitatem significat. In Copticis nihil simile, quia usus expulsionis Catechumenorum et poenitentium obsoleverat: ut hoc Liturgiae loco, de suis Syris testatur Jacobus Edessenus, et eum secutus Dionysius Barsalibi. Catechumenis vero locus non fuit, ex quo Muhamedanorum tyrannide Ecclesiae Orientales oppressae sunt: nam ne in Barbarorum servitutem rapiantur Christiani infantes, statim baptisari solent, cum tales Christi charactere insignitos, non tam facile Muhamedani rapiant.

Hic psallant Cherubim mystice.

Ib. l. 14.

Sententia est quam obscuravit interpres, cani hoc loco orationem quae incipit. *Οἱ χερουβὶμ μυστικῶς*, quae quidem non refertur nisi vocibus initialibus: similisque est aliis quae occurrunt eo ipso loco ad hymnum Cherubicum.

Εἰςόδιον.

Ib. l. 17.

Nihil minus est quam quod dicit Interpres *munus Honorarium*. *Εἰςόδιον* nisi subintelligenda est vox *hymnus* aut alia similis, idem est ac *Εἴςοδος* sive *magnus*, ut Graeci vocant, *Introitus*, cum panis Eucharisticus, simul cum calice, et ampullis vini et aquae ad sacrificium destinatis, infertur cum solenni pompa a *Prothesi*, sive ut nos vulgo dicimus, *Credentia;* aut etiam ex scevophylacio, sive sacristia, ad altare. Ritum integrum, ut a Graecis observatur, descripsit Jacobus Goarius, et ex illius descriptione intelligi potest is quem sequuntur Orientales, de quo etiam diximus in notis ad alias Liturgias. Tanta est enim illorum erga Eucharistiam religio, ut non modo eam venerentur, et adorent, sed panis et vini elementa, statim atque consecrationi destinata sunt, honore prosequantur, majori quam ille sit quem sacris imaginibus et sanctorum reliquiis exhibent; minori quam Eucharistiam. Neque enim audiendi sunt qui Graecos et alios Orientales calumniantur, quasi elementa nondum consecrata adorent, non ipsam Eucharistiam, quando consecratio peracta est: nihil enim magis frivolum, aut magis falsum. Ex futura consecratione vocantur *ἅγια*, *sancta*, elementa, quae mox consecranda

Euchol. p. 131.

sunt, quia inchoatam quamdam sanctitatem obtinent: ut apud Syros, *mysteria*, quia mysteriis celebrandis destinata sunt. Nihil de hoc ritu occurrit in prima Graeca Liturgia, quia rubricas habet paucissimas, ut plerique veteres codices nullas, cum caeremoniae aliunde peti solerent. Veruntamen celebratum esse *Introitum* illum seu *Illationem* munerum, eodem quo apud Graecos apparatu in Ecclesia Alexandrina, discitur ex Rituali Patriarchae Gabrielis, Autore Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat et aliis, quorum testimonia referuntur in Notis ad Basilii Copticam Liturgiam.

P. 129. l. 7. *Εὔχεται τὸν ἀσπασμόν.*

Non recte interpres. *Salutationi apprecatur.* *Ἀσπασμὸς salutationem* significat, sed in usu Ecclesiastico *salutationem in osculo pacis:* et hoc loco ut in multis aliis, Orationem quae osculo praemittitur. Vocem ipsam Graecam Coptitae, ut ipsi Syri et Arabes, retinuerunt, ut patet ex variis Autoribus et Historia Patriarchali. Variae sunt orationes illae, adeo ut, cum una tantum ad quamcumque Liturgiam dici soleat, plures in omnibus prope Codicibus reperiantur, ut tres in Graeca Basiliana Alexandrini ritus: duae in Coptica, et ita frequenter in aliis. Illarum aliquam, ad libitum Sacerdos eligit, alias omittit.

P. 130. l. 3. *Et post osculum pacis Diaconus elata voce.*

Haec male interpuncta sunt. Post Osculum pacis, Diaconus alta voce dicit. *Offerte juxta morem*: hoc est, *Mementote offerre sacrificium rite, et secundum Ecclesiae disciplinam:* quae admonitio ex vetusta consuetudine, Graece dicitur apud Coptitas: in quorum libris quibusdam *Προσφέρειν κατὰ τρόπον ἡμῶν.* In Scaligerano male *Προσφερήματα*: nempe scribere voluerunt *Προσφέρειν μετὰ φόβου.* Mox ad populum, *Στάθητε*, *state*, et in multis codicibus additur, *Εἰς ἀνατολὰς βλέπετε. Ad Orientem aspicite.*

Ib. l. 8. *Credo.*

Hic fortasse turbatum aliquid est. Nam Symbolum in Basiliana Alexandrina Graeca et Coptica, dicitur prius quam Osculum pacis. Neque locum suum tenet Oratio *Προθέσεως*, quae, prius et ante Introïtum, sive *Εἴσοδον* assignatur in aliis Liturgiis. In illis etiam mentio nulla est signi crucis super oblata facti, dum recitatur Symbolum; quem ritum, fortasse singularem fuisse in Ecclesia, ad cujus usum Codex Cryptaferratensis scriptus est, existimare possumus, sed Alexandrinae communem fuisse, non constat.

Super hunc panem, et hos calices. P. 130. l. 25.

In Copticis Codicibus Cyrilli Liturgiae et in aliis ejusdem ritus aut linguae, mentio nulla fit plurium panum et calicum, cum ex analogia disciplinae ad institutionem Sacramenti a Christo factam, fideles unum corpus sint, quia de uno pane, et de uno calice participant. Offerebantur quidem a fidelibus panes plures ad altare, sed ex uno Eucharistia consecrabatur: atque etiam apud Graecos, ex eo media pars eximitur, reliquae non consecrantur, sed ἀντιδώρου, seu, ut loquimur, *panis benedicti* loco distribuuntur. In orationibus Liturgicis, quae ad Sacrificium maxime pertinent, ut in Invocatione Spiritus sancti, unius panis et unius calicis mentio est. *Unus panis* hoc loco dicitur: *calices* in plurali numero, quia scilicet, ut saepe factum in Ecclesiis Occidentalibus, erant praeter calicem primarium alii, qui dicebantur ministeriales. De illis ita scripsit Cardinalis Bona. *Constat quoque ex antiquis Ritualibus plures in uno sacrificio adhibitos olim calices, quorum unus ipsi sacrificanti, et ministris et aliis Sacerdotibus, si qui erant prisco ritu concelebrantes, inserviebat: alii plures vel pauciores, pro numero fidelium communicantium apponebantur, qui grandiores et capaciores erant, et dicebantur ministeriales, quorum saepe fit mentio in vitis Pontificum. Respexit ad hanc calicum pluralitatem Liturgia Jacobi, in qua Diaconis praecipitur, ut attollant discos, id est patenas et calices ad impartiendum populo.* Liturgia Jacobi sanctificationis, seu consecrationis plurium calicum non meminit, sed confirmationis tantum, per immissam corporis Christi particulam. Tamen cum, ut alibi saepe monuimus, non omnia quae ad caeremonias spectant in Codicibus annotata sint, existimari verisimiliter potest, factum esse ritu Hierosolymitano, ad quem Jacobi Liturgia referenda est, id quod alibi in usu erat, cum plures calices in altari collocabantur; nempe ex majori refusam esse vini consecrati partem, in illud quod consecratum non fuisset. De illa singulari disciplina, quam Jacobi Liturgia refert, agemus in Notis ad eam ejusdem nominis quae apud Syros usurpatur. Quamvis autem, ut superius observatum est, eadem confirmandi calices ratio Jacobitis familiaris sit, ut ex variis Autoribus probatum est, unius tamen calicis mentio est in orationibus, et in rubricis: quia, ut verisimile est, duo vel plures, quasi unus et idem habiti sunt: neque in Orientalibus Theologis aut Rituum Interpretibus occurrit quidquam, unde uno calice excepto, reliquos aliter quam per refusionem et sacrae particulae immissionem consecratos esse appareat.

Rit Liturg. l. 1. c. 25.

Not. ad Lit. Basil. p. 292. et seq.

Sursum corda. P. 131. l. 5.

Hic incipit Anaphora proprie dicta, seu *Actio sacra* et προςκομιδὴ *Oblatio*, sicut appellatur in Basiliana prima Graeca, ut in Copticis omnibus exemplaribus, ubi novo titulo scribitur. Ἀναφορὰ τοῦ ἁγίου Βασιλείου:

atque ea sacri officii pars, Canonis nostri, apud Orientales rationem habet. Eadem nota adjicitur in Codice Cryptaferratensi, sed paulo post, nempe cum dictum est a populo, *Dignum et justum est: Ὁ ἱερεὺς ἄρχεται τῆς ἀναφορᾶς*: ubi interpres, *Anaphoram , sive elevationem inchoat.* Anaphora nec apud Graecos, nec apud alios Orientales, ad quos migravit illa vox, ex usu Ecclesiastico, *elevationem* significat; neque sacra Actio, *Elevatio* appellata legitur: sed neque sententia verbis convenit, cum elevatio continuatam actionem non habeat.

Ib. l. 13. *Vere dignum et justum est.*

Hoc loco animadvertere quisque potest, maximam sententiarum et verborum hujus Orationis conformitatem, cum Coptica Cyrilli: adeo ut vere scriptum fuerit ab Abulbircat, eamdem esse quae a nonnullis Marco attribueretur. Id perspicue confirmat singularis orationum dispositio, ab illa parte usque ad consecrationem. In aliis enim omnibus Liturgiis post illa verba, *Vere dignum et justum est*, Sacerdos pronunciat orationem, quae Praefationi Gregoriani ritus respondet, quae in Gallicano, Gothico et aliis, *Contestatio* vocatur, in qua Dei erga humanum genus beneficia, cum gratiarum actione recitantur, usque ad hymnum Cherubicum, *Sanctus.* Breviores sunt aliquando orationes illae, interdum prolixiores, sed in ista solummodo Liturgia, tam Graeca quam elucidamus, quam Coptica, interponitur series orationum pro omnibus et de omnibus: tum Diptycha recitantur. Hujus disciplinae exemplum, etsi in Oriente rarissimum, subministrat tamen Canon Latinus, qui eadem ferme capita, sed brevissime persequitur. Inter istam vero et Copticam Liturgiam leve discrimen est, quod in Graeca, Diaconi verba et hortationes ad orandum, omittuntur ut notissimae: in altera describuntur.

P. 135. l. 15. *Marci.*

Quod nomen ejus legatur in hac Liturgia eidem attributa, hac admonitione munivit Joannes a sancto Andrea. *Nomen autoris Liturgiae hic adhiberi, minime novum videri debet: cum id quoque factum reperiatur in Liturgiis D. Clementis et Chrysostomi, ut exempli tantum causa, auctorum nomina inserantur: eademque ratione in libris legis, Mosis ipsius decessus continetur.* Quam nulla sit illius modi titulorum fides, dictum est fuse in Dissertatione de Liturgiis: quam inaniter vero ex titulorum parum firma autoritate Rivetus et alii, illas ut supposititias explodere conati sint, ostendimus: tum illud etiam quod autoris nomen post multos annos, in Liturgia a se ordinata inseri potuerit, nec idcirco corruptelae vel suppositionis possit suspicione aspergi. Sed neque Marco ob aliam causam Liturgia adscribitur, nisi quia propria fuit Ecclesiae Alexandrinae ab illo fundatae. Clementis Liturgia,

nulla unquam in Graecis Ecclesiis celebrata legitur: Chrysostomi nomen, illi quae titulum ejus habet, ex usu posteriori, ut insignis inter Constantinopolitanos Antistitis adjectum est. Haec dixisse interpretem oportuit, non alia se de libris Mosis disquisitione involvere.

Sanctus, etc.

P. 139. l. 9.

Ab hoc loco maxima similitudo est hujus et reliquarum Liturgiarum, atque adeo quae ad orationes in quibusdam locis explicandas spectant, in Commentariis ad Copticam et alias sufficienter expositum est. Observari solum debet, verba consecratoria Christi Domini eodem tenore referri, quo passim occurrunt in Graecis et Orientalibus omnibus Liturgiis, atque ea ratione satis demonstrari, quam calumniosa fuerit quorumdam hominum accusatio, quasi Orientales eadem corruperint, ut a Romana forma deflecterent, quam in libris Missalibus, quos reformavere Censores Romani et Lusitani, tanto studio reponendam curaverunt, quod plane necessarium non fuit, magno imbecillium et illiteratorum scandalo, quos istae interpolationes alienissimos a concordia faciunt.

Te rogamus et obsecramus etc.

Invocationem Spiritus sancti omnibus Orientalibus Liturgiis communem continet haec oratio. Illa autem, ut omnia quae praecedunt, uno tenore referuntur in exemplari Cryptaferratensi. In Coptica Cyrilli ut in duabus aliis, intermiscentur ea quae a populo in fidei testimonium, et a Diacono, ut ad orationem et attentionem religiosam excitet, dici solent: quae differentia nullius momenti est; nam Diaconorum et populi verba supplenda erant aliunde. Sententia Invocationis simplex est et Graecis codicibus conformis, atque ita sincera lectio omnium gentium Christianarum testimoniis confirmatur. Neque novis et Schismaticis Graeculis tribuendum est, quod tota per universum Orientem celebravit Ecclesia, multis saeculis ante quam nascerentur illi quos *detestandae haeresis* architectos vocare solent, quicumque lectores ad Bessarionis opusculum de Eucharistia, et alia ejusmodi remittunt, ut in Invocatione monstra videant, quae vetus Ecclesia nunquam agnovit, nec talibus terriculamentis abduci se passa est ab Orientalium Ecclesiarum communione. Sed de ea Oratione fuse tractatum est in Commentario ad Copticam Basilii Liturgiam.

Quantum ad reliqua usque ad Liturgiae finem, nihil singulare occurrit quod aliqua observatione indigeat, nisi circa communionis distributionem. Cum enim Copticae Liturgiae et Alexandrinae priores duae Confessionem illam eximiam de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia, integram exhibeant, in ista leguntur tantum prima verba *Σῶμα ἅγιον*: et ad calicem *Αἷμα τίμιον. Corpus sanctum et sanguis pretiosus*: quod dupliciter

accipi potest. Primo, ut voces illae initium orationis solum designent, cujus reliqua pars ex alia Liturgia peti debeat. Secundo, ut paucioribus verbis Confessio antiquitus facta fuerit, quo magis ad vetustissimam illam formam accederet, quae usurpabatur in primitiva Ecclesia, in qua dicebatur tantummodo, *Corpus Christi, Amen.* et *Sanguis Christi, Amen.* Quocumque modo haec formula intelligatur, sententia est prorsus eadem. Nam veteres intellexisse id quod communicantibus praebebant, esse corpus et sanguinem Christi, et *τὸ Amen,* fidem suscipientium quantum opus erat expressisse, certiori nullo argumento probari potest, quam enucleatiori illa confessione quae sequentibus saeculis apud Aegyptios instituta est, aucta deinde singulari unius in Christo naturae confessione, quae ab aliis quam a Jacobitis proficisci non potuit, sed est tamen antiqua, cum legatur Graece in duabus Basilii et Gregorii Liturgiis non minus quam in Copticis. An istis hac in parte, haec tertia similis fuerit, sciri non potest.

Cum vero hujus Liturgiae antiquitas indubitata sit, frustraque vexatam illam a Criticis praesertim Protestantibus fuisse certis, nisi vehementer fallimur, argumentis demonstretur; eam quoque ad Alexandrinam Ecclesiam pertinuisse aeque certum sit, rituum ratio ex ejusdem Ecclesiae disciplina peti debet. Illam, quantum accurate potuimus, in Commentario primo exposuimus, qui ad ea elucidenda, quae aliquid obscuritatis habere viderentur, sufficiet. Notas paucissimas adjecit Joannes a S. Andrea, plerumque parum accuratas; nullas Margarinus Bigneus, qui illam Liturgiam Bibliothecae Patrum inseruit, quod prudenter ab eo factum est: cum illae quas aliquot aliis Liturgiis ad marginem apposuit, summam arguant rerum Ecclesiasticarum imperitiam. Conjecturae autem quas variis in locis adhibuit, ut Jacobi Liturgiam Graecam et alias interpolatas esse probaret, praesertim in Invocatione Spiritus sancti, et in forma Christi verborum, ex ista ultima penitus refutantur. Nam Graecis Ecclesiae Constantinopolitanae et aliis eidem subjectis ignota prorsus erat Marci Liturgia, imo et Alexandrinis, quando Marcus ipse Patriarcha, Balsamonem de ea consulendum censuit, a quo rejecta est. Convenit tamen in verborum Christi, et Invocationis forma cum Graecis aliis Liturgiis, et plerisque Orientalibus. Igitur dolo malo, corruptela haec quam suspicantur, a Graecis recentioribus invecta esse non potuit, cum illorum Codices eodem modo se habeant, quo Alexandrini Jacobitarum, in quos Constantinopolitani jus nullum habebant, et ipsorum Orthodoxorum qui illis Liturgiis non utebantur, et vix illas noverant. Sed istam Marci nomine appellatam ex comparatione cum reliquis Alexandrinis, cum Graecis antiquioribus et omnibus Orientalibus, satis quisque intelliget, non modo a vetustate, sed ab usu Christianorum Aegyptiorum, et conformitate orationum et rituum cum aliis, summam habere dignitatem, esseque insigne Ecclesiasticae antiquitatis monumentum.

APPENDIX

AD LITURGIAS ALEXANDRINAS;

Continens Dissertationem de Patriarcha Alexandrino Coptitarum; et ritum ordinationis ejusdem ex Pontificali Bibliothecae Seguierianae Latine conversum.

Liturgiis Alexandrinis Jacobitarum subjungere visum est ob argumenti conformitatem, Dissertationem de Patriarcha Alexandrino, secundum Ecclesiae Copticae disciplinam, ex probatissimis Autoribus explicatam. Quamvis enim ex Historia Patriarchali nuper edita, praecipua disciplinae ad electionem Patriarcharum spectantis capita, mos Comitiorum Ecclesiasticorum, dotes in Patriarcha requisitae, illius autoritas, Dioeceseos limites, et reliqua alia intelligi satis perspicue possint; tamen materiae istius novitas difficilem facit exemplorum comparationem, ita ut ex illis juris communis aliqua regula constitui certo vix queat. Illud a nemine huc usque satis explicatum est, cum Autores Aegyptios qui Juris Canonici peritia inter suos maxime commendantur, nemo eruditorum nostrae aetatis noverit, aut apposite testimoniis illorum usus fuerit. At Ebnassalus, Abulbircat et alii, tradunt diligenter, quid Ecclesia Alexandrina observaret, tam in eligendis quam in ordinandis Patriarchis, quod jus illis competeret, eaque accuratius quam Itinerariorum, aut regionum descriptores, qui sui solum temporis rationem habuerunt, vetustasque origines prorsus ignoraverunt. Scissio Ecclesiae in partes duas Orthodoxorum et Jacobitarum, plerisque incognita fuit: et ipse Indiculus Patriarcharum, olim publicatus in *Lingua Aegyptiaca restituta*, ex utrisque consarcinatus est, atque adeo nullius, nisi ad fraudem Lectoribus faciendam, usus fuit. Alii, quos in Historia Eutychii non observaverunt, quia solos Orthodoxos recenset, ex Patriarcharum numero exemerunt; neque haec ignorantia solis se literatorum scriptis continuit, sed in gravissimas hallucinationes induxit, quos falli minime oportebat. Quis enim Clementi VIII. non publice privatimque gratulatus est, quod Ecclesiam Alexandrinam suscepta Gabrielis Patriarchae legatione et literis, ad unitatem Catholicam reduxisset: quae legatio, qualiscumque foret, fructu caruit. Verum vulgo existimabatur, ut inscriptiones, numismata, aliaque monumenta publica palam faciunt, totam Ecclesiam Alexandrinam reconciliatam cum Romana fuisse: cum interea Meletius Piga Graecus ejusdem Patriarcha, literis publice scriptis gravem calumniam sibi fieri quereretur, et anathemata in Latinos per totum Orientem,

Poloniam et Lituaniam emitteret. Protestantes aeque illis insultabant, quod Georgius Douza nuper Alexandria redux, nullum Gabrielem Patriarcham Alexandrinum esse, sed solum Meletium dejeraret: quem errorem secutum fuisse virum celeberrimum, qui per multos annos de rebus Orientalium Ecclesiasticis scribere non cessavit, satis mirari non possumus. Ignorabant igitur duos ab annis mille trecentis Alexandriae fuisse Patriarchas, Orthodoxorum unum, Jacobitarum alterum.

De Graecis Patriarchis hic non agitur, qui ut Ecclesiae Graecae fidem, ita et disciplinam sequuntur, et Constantinopolitano subjecti sunt, a quo instituuntur pleno jure: adeo ut suffragiorum Episcoporum, Cleri et saecularium ratio nulla habeatur. Cum vero sede Constantinopolitana vacante, ex veteri consuetudine, illius administrationem habeant Alexandrini Patriarchae, abfuerunt saepe multi a sua Dioecesi, et ad Patriarcharum Constantinopolitanum evecti sunt, malis ut plurimum artibus. Itaque disciplina apud eos dudum eversa est, cujus multa vestigia apud Coptitas supersunt, quae sequenti Dissertatione exponere aggrediemur. Ex Historia porro Patriarchali nuper edita, agnoscere quisque poterit nihil ab Autoribus qui de Patriarcharum electione, ordinatione, autoritate, et officiis scripserunt, memoriae proditum fuisse, quod non exemplis confirmetur.

Adjecimus Officium Ordinationis Patriarchae Alexandrini Latine interpretatum, ex codice Seguieriano Coptico-Arabico, quia similis Officii forma nulla unquam edita est: neque enim in imperfecto illo Rituali Ordinationum, quem ex Symmictis Allatii, in opus suum transtulit Vir Clarissimus Joannes Morinus, de Patriarcha ordinando quidquam occurrebat. Habet autem singularia multa haec Ordinatio, in quibus ab Episcopali differt, non tamen in iis quae ad Sacramenti οὐσίαν pertinere possunt; sed in caeremoniis. Neque enim ut Nestorianorum consuetudo dudum fuit, eligi in Patriarcham solet, qui jam alteri Ecclesiae per praecedentem Ordinationem alligatus fuerit, cum nullus apud Coptitas, a Dioscori tempore Episcopus, ad illam dignitatem assumptus fuerit. Sed neque Graeci ipsi, a quibus hac in parte Canones antiqui violati sunt, et inter quos frequentissimae sunt Episcoporum translationes, novam Ordinationem celebrant, sed solum Ἐνθρονισμόν. In isto vero Coptitarum Officio Ordinationis multa occurrunt disciplinae vestigia, quae Graecas, Syras et Latinas illustrant, ut periti Lectores satis animadvertent, modo Commentarium Joannis Morini, et Haberti Pontificale Graecorum legerint. Illi enim prae caeteris sacrarum Ordinationum doctrinam, simulque omnium saeculorum disciplinam, tam accurate tractaverunt, ut si quae adversus Orientales Ordinationes suspicio viris in antiquitate Ecclesiastica parum versatis injecta fuerat, eam penitus discusserint. Notas necessarias sed breves adjecimus, quia de sacris Ordinationibus, si Deus vitam concesserit, Commentarium dabimus, in quo omnia quae ad disciplinam Orientalium, circa illas pertinent, fusius exponentur.

DE PATRIARCHA
ALEXANDRINO.

I. Cum toto hoc opere nostro frequentissima sit Patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum memoria, atque in ea secta, quae neque in Occidente, neque Constantinopoli, aut in Graecia cathedram Episcopalem habet, primam illi dignitatem obtineant, operae pretium visum est uno quasi conspectu referre quaecumque ad illorum titulos, autoritatem, electionemque pertinent, sicut de Nestorianorum Catholicis aliquando fiet. Hanc enim prae reliquis sectis, quae vel omnino interciderunt, vel adhuc supersunt, praerogativam habet Jacobitica, quod Episcoporum non interruptam successionem huc usque conservat, ab illis ordinatorum qui in Ecclesia Catholica manuum impositionem acceperant, quales erant Dioscorus et Dioscori successores. Ita quamvis haeretici et abscissi ab Ecclesia, validam tamen ordinationem habebant, cum impositionem manuum accepissent ab Episcopis legitime prius ordinatis, antequam in haeresin cecidissent. Neque inter tot calamitates quae a Concilii Calchedonensis tempore, usque ad Muhamedanos, Ecclesiam Alexandrinam turbaverunt, aliquod insigne temporis intervallum effluxit, in quo ex sua secta Antistitem non habuerit.

Alexandrini Jacobitarum Patriarchae ab Episcopis in Ecclesia Catholica ordinatis, successionem ducunt.

II. Graecis, licet Orthodoxis, idem non evenit: cum a capta Aegypto anni septem et nonaginta lapsi fuerint, quibus nullum Alexandriae, aut in ipsa regione habuerunt Patriarcham: nempe ex quo Georgius Patriarcha, Alexandria Constantinopolin fugit, anno 3°. Califatus Omari Ebnelketabi; donec constitueretur Cosmas, anno 7°. Califatus Hischami, fuit Cathedra Alexandrina absque Patriarcha Orthodoxo, per annos nonaginta septem. Ita Eutychius, qui utpote in ea dignitate constitutus, res Ecclesiae suae scire poterat: atque ex eo Makrizius, et quidam alii.

Interrupta fuit Orthodoxorum successio.

Tom. 2. p. 387.

III. Antiocheni Jacobitarum Patriarchae, quamvis successionem habent propriorum ex sua haeresi Antistitum, ea tamen non adeo certa est, cum Severus Antiochenus, et Jacobus Baradaeus multas

Antiochenorum Patriarcharum Jacobitarum successio non adeo certa est.

contra communem Ecclesiae disciplinam ordinationes celebrassent, quarum validitas vocari in dubium poterat. Et sane parum commode sensisse de illis Nestorianos, testantur Maris et Amrus, qui Jacobum Baradaeum simplicem sacerdotem fuisse scribunt: ordinasse tamen Episcopos et sacerdotes bis millenos et amplius. Neque unquam tenuerunt Antiochenam Cathedram Syri Jacobitae, ut Alexandrinam Aegyptii, ita ut nullus in ea esset Orthodoxus Episcopus. Nam Antiochenum Patriarchatum huc usque absque interruptione successionis, Orthodoxi obtinuerunt; saepe vero et diu absque Jacobitarum Patriarcha, haec primaria sedes fuit.

Nestoriana multo minus Apostolicam successionem habet.

IV. Longius adhuc abest ab illius non interruptae successionis praerogativa Nestorianorum communio. Quamvis enim Nestorius Constantinopolitanae Ecclesiae praeesset, quae ex privilegio Patriarchalis facta fuerat, cum tamen dignitate spoliatus et in exilium pulsus est, neminem qui a suis ejus loco, saltem postquam diem suum obiit, substitueretur, aut quamvis illegitimam, saltem continuatam Patriarcharum successionem servaret, deprehendimus. Nam omnes Nestoriani ex Romano Imperio pulsi, ad Persarum limites, aut in eorum provinciis sedes fixerunt. Hinc post annos satis multos, cum Ecclesiam Seleuciae Parthorum invasissent, quae quidem ex nuper instituta sub Justiniano Catholici dignitate, novam autoritatem consecuta erat, eam suae religionis Cathedram primariam esse voluerunt; atque inde nullum majorem titulum quam *Catholici Seleuciae et Ctesiphontis*, Patriarchis suis veteribus attribuerunt. At ipsa nominis, non ante sextum saeculum usurpati ratio, satis magnum est, quamvis alia multa non suppeterent, novitatis argumentum, quo plene dejiciuntur illorum summi Patriarchae, tum ab illa, quam falso sibi vindicant antiquitatis gloria: tum etiam ab ipsa autoritatis dignitatisque praerogativa, qua omnes alias Episcopales sedes sibi Nestoriani subjecerunt, aut subjicere conati sunt.

Catholici dignitas quam Patriarchae suo tribuunt saeculo sexto non est vetustior.

V. Quippe nemo in originibus Ecclesiasticis mediocriter versatus ignorat, Catholici dignitatem et jurisdictionem Patriarchali minorem fuisse, quamvis Metropolitanorum ordinem antecelleret: tum extra Antiochenum Patriarchatum, nullos fuisse ejusmodi Catholicos. Unde satis manifestum est, Nestorianos, qui omnes retro suae sectae Patriarchas, Catholicos appellatos reperiunt, frustra laborasse, ut successionem eorum ad Apostolos usque promoverent, quamvis id conati fuerint Maris Salomonis filius, et qui eum in Epitomen redegit Amrus Mathaei filius, sed prorsus infeliciter. Neque enim ex

tam recentium autorum testimonio probari potest, ab ipsis Apostolis ordinatos eos, qui primi Cathedram Seleuciensem tenuerunt, aut Catholicorum titulo fuisse designatos, cujus nominis natales quingentis saltem annis recentiores sunt. Illud omnino tanquam auri micam ex sterquilinio colligimus, ex absurdis illis narrationibus constare, etiam apud illos haereticos qui a tot saeculis Ecclesia depulsi sunt, quod ex inveterata a primis Christianismi initiis opinione crediderint, Ecclesiam esse non posse, ubi Apostolicae successionis linea deficeret. Illa vero cum Nestorianis deesset, neque antiquioribus ex ipsorum communione venisset unquam in mentem, ea excogitare quae constans omnium Ecclesiarum traditio perspicue refelleret, non ante fraudi faciendae quisquam ex illis adjecit animum, quam ubi per Arabum tyrannidem, vastatis Ecclesiis, magnaque veteris historiae ignorantia, totum Orientem obtinente, facilius fuit ea figmenta populis insinuare, quae ad eos in errore retinendos maxime opportuna videbantur.

Occasio fabulosae illius historiae, ex Nicaenis Canonibus Arabicis.

VI. Occasio vero alia potior non fuit, quam Nicaenorum Canonum versiones Orientales variae, quae post stabilitum tota ferme Asia et Africa Muhamedanorum Imperium prodierunt. Nam legitimis viginti, adjuncti sunt alii permulti, quos Arabicos vulgo appellant; in quibus de dignitate Primatuque Seleuciensis Ecclesiae, quaedam statuta reperiuntur. Ea statim Nestoriani arripuerunt, atque eo adminiculo antiquitatem Catholicorum suorum ad Nicaena tempora promoverunt: qui conatus inutilis plane futurus apud antiquae historiae peritos viros fuisset, sed apud ignaros Ecclesiasticarum originum, quales tunc erant Orientales Christiani, successu non caruit. Huic primo aedificio, ex fictis et inconditis narrationibus fastigium impositum est, ut Ecclesia Nestoriana Seleuciensis Apostolicae successioni conjungeretur.

Alexandrinorum successio vera.

VII. At in Alexandrina Ecclesia Jacobitarum, nihil simile: nam ut certae sunt ex vera historia, illius Marco Petri discipulo origines usque ad Cyrillum, cujus se discipulos esse existimant: eidemque successisse legitima ordinatione Dioscorum pariter certum est; ab eo successionem Patriarcharum suorum deducunt, non imaginariam, ut Nestoriani a Seleuciensibus Episcopis, sed constantem, et non modo ab illorum historicis, sed a Graecis Latinisque confirmatam. Notum enim est pulso Dioscoro, Orthodoxos ejus loco Patriarchas constitutos, quos Jacobitae pro intrusis et praedonibus habent. Illo de-

functo, ejus sequaces Timotheum Aelurum substituerunt, qui occiso Proterio, Cathedram occupavit, ejectusque et restitutus, sub Basilisco tyranno, et Zenone, qui Dioscorianis favebant, eam per viginti duos annos retinuit, secundum Severi et aliorum Jacobitarum sententiam. Timotheo Petrus Moggus, Athanasius, Joannes, Joannes alter, Dioscorus junior, Timotheus, Theodosius, Petrus, Damianus, Anastasius, Andronicus successerunt, atque huic Benjamin cujus anno XII. J. C. DCXL. Alexandria ab Arabibus capta est, statimque Benjamin ejectus et in monasteriis latitans, restitutus est sedi suae, atque omnem, pulsis Orthodoxis Graecis, ipsoque Georgio Patriarcha, qui Constantinopolin fugit, Ecclesiasticam autoritatem obtinuit. Ut autem certa est ea quam fuse explicavimus in Historia Patriarchali Jacobitarum Patriarcharum a Dioscoro ad Benjaminum, ita quoque certissima est hodiernorum Alexandrinorum Antistitum ex eadem secta, ad Benjaminum usque successio. Nam etsi per illud, de quo mox dicebamus, intervallum unius ferme saeculi, quo Melchitae sive Orthodoxi, Patriarcham non habuerunt, videbatur omnino futurum ut eorum continuata ab Apostolicis temporibus linea abrumperetur, essetque periculum, ne Barbari, qui Christianorum jura ex sola possessione constituebant, non facile paterentur restitui Graecis quos suspectissimos habebant, Patriarchalem dignitatem, factum id tamen est circa annum Hegirae CXII. qui respondet anno aerae Christianae DCCXXX. Atque deinceps suos quoque Melchitae Patriarchas semper habuerunt; et illorum legitimus successor est Graecus, qui Graece sacra celebrat, et primum in Ecclesia Graeca locum, post Constantinopolitanum obtinet.

Tituli Patriarcharum Alexandrinorum.

VIII. De illo quoniam multi scripserunt, neque instituti operis ratio postulat, ut in Graecarum Ecclesiarum rebus quae satis explicatae sunt, operam impendamus, ea solummodo referemus, quae omnino dictu necessaria erunt. Amplissima sane dignitas illius est, ut ex Balsamone, Nilo Doxapatrio, Notitiis, variisque aliis autoritatibus constat, quae viris eruditis notissimae sunt. Ambitiosum quoque titulum usurpat *Κριτοῦ τῆς οἰκουμένης Judicis totius orbis,* cujus tamen tituli, qualis antiquitas sit, non plane perspicuum est, sed ab annis plus minus ducentis in usu fuit, ut ex variis literis patet, quarum extant nonnullae apud Crusium in Turco-Graecia, aliae apud Allatium: unam refert Georgius Douza in Itinere Constantinopolitano, alias habemus Meletii Pigae, ante centum et ali-

quot annos scriptas: sed de eo titulo nihil ad Jacobitas pervenit, nempe quia, ut verisimillimum est, novus est omnino et insolens. At *Papae* appellantur utrique, tam Graecus quam Jacobita, a Cyrilli quidem tempore, si Balsamoni credimus, in Tractatu de Privilegiis Patriarcharum: quod in Ephesina synodo vices Romani Pontificis sustinens, ab eo privilegia acceperit, atque ipsum *Papae* nomen; sicut et *Δῶρον* quod vocant, sive *Pallium* ab eo tempore eadem ratione gestare coeperit, secundum ejusdem Balsamonis opinionem.

Balsam. in Phot. Nomocan. Tit. 8. C. 1.

Origo tituli Papae Alexandrino tributi.

IX. Aliam nominis Papae rationem referunt Autores Orientales, quorum cum antiquissimus Eutychius sit, ab eo acceperunt reliqui, non Christiani modo, Autor Chronici Orientalis, Elmacinus, et alii, sed et Makrizius Muhamedanus; et originem ad Heraclae Patriarchae tempora referunt. *Cum* inquit Eutychius, *plebeii homines et laïci audirent Episcopos appellantes Patriarcham*, Abba, *hoc est* Patrem, *inter se dixerunt: Quando quidem nos Episcopum appellamus* Abba, *eodemque modo Episcopus Patriarcham appellat* Abba, seu patrem, *oportet ut eum nos* Papam *appellemus*, hoc est avum, *cum sit Pater Patrum, ita ab Heraclae tempore, Patriarcha Alexandrinus vocatus est* Papa. Elmacinus eadem ferme verba refert. Severus autor antiquior et melior, nihil omnino de hac appellatione scribit. Makrizius, licet quod apud Eutychium legerat, non contemserit, et ex ejus sententia scripserit vocatum esse *Papam, quasi Patrem Patrum, Patriarcham Alexandrinum*, duo tamen adjungit: nempe quod ita vocabantur jam a tempore Aniani, qui Marco Evangelistae successit; et id sane verum, cum commune nomen hoc esset, non solum Episcopis primarum sedium, sed omnibus: tum *quod ille honoris titulus translatus fuisset ab Alexandrino Patriarcha ad Romanum, quia Roma erat sedes Petri Principis Apostolorum.* Scribebat autem haec Makrizius secundum usum temporis sui: quem sciebat talem esse ut solus Romanus pontifex ita appellaretur. Tamen Coptitarum Patriarchae Alexandrini, quos Makrizius potissimum noverat, titulum illum usurpare non desierant, qui a Graecis quoque retentus est. De iis plura a nobis dicta sunt in vita Heraclae, ubi locum Makrizii integrum retulimus.

Eutych. T. 1. p. 383.

Hist. p. 1. Ms. Ar.

Hist. Patr. Alex. p. 28.

Jacobitarum Patriarcharum Alexandrinorum tituli.

X. Quaecumque vero posteriorum Graecorum ambitio fuerit, in qua modum tenuisse vix unquam videntur, veteres, ut ex multis Epistolis constat quae apud Athanasium extant, aut in Conciliorum

actis; *Archiepiscopi Alexandriae* appellabantur: reliquorum titulorum usus nullus erat. Dudum est vero, cum Jacobitae titulos Patriarcharum suorum ita exprimunt, ut legitur in Systaticarum Epistolarum forma Coptice et Arabice *Pater N. sanctissimus Archiepiscopus magnae urbis Alexandriae, et Fostati Babylonis, et Nomorum Aegypti, Thebaidis, Pentapolisque Africanae, regionisque Aethiopiae, et Axumitarum; Nubiaeque, et Macoureos, regionisque superioris.* Titulos quorum forma ex veteribus libris ad eos pervenerat, ipsi Coptitae non satis intelligunt, unde mirum non est si nonnullas voces perperam scripserint, quae vel ex aliis locis, vel ex conjectura emendari possunt. Primae quidem significant, *Patrem sanctissimum*, quam vocem, *Abba* ex Graeca, *Papas* fecisse existimandi sunt, cum ea vox apud Aegyptios peregrina sit, nec eam adhibere soleant ad significandos Abbates, seu Archimandritas, quos voce Graeca *Ἡγουμένους* appellant.

Illorum explicatio. XI. Alexandria veteri nomine Aegyptiaco *Racot* appellatur, quae vox occurrit non modo in Nomenclatoribus omnibus, sed etiam apud Strabonem et alios autores. *Φιστατον Cahiram* urbem significat, novam scilicet ab Amro filio El As ita appellatam, quod tentorium suum eo loco erexerat, et reliquerat erectum auspicii causa, quia columba in ejus fastigio ova posuerat. Voce illa, tentorium significari scribunt Arabes; quamvis verisimilior conjectura sit, a *Fossato*, voce barbara, quae castra significat, et quam ut alias innumeras Graecia recentior a Latinis accepit, ita appellatam. Videndum eruditissimi Cangii Glossarium in hac voce, et Glossae Tacticorum editae et manuscriptae. De Fostato aut Fostata, tot scriptores laudari possunt, quot de rebus Arabum Aegyptiacis occurrunt, sunt autem innumeri, tum historici tum Geographi. Multa et accurata leguntur in notatis a viro doctissimo Jacobo Golio ad Alfraganum. Illo enim loco docet non temere ab antiquis Bellorum trans mare a Christianis gestorum scriptoribus, Cahiram vocatam esse *Babyloniam Aegypti*, cum in loco vicino castrum esset quod adhuc *cereorum* seu *luminum* diceretur, quia, ut recte conjectatur, *πυρεῖον* quoddam illic olim fuerat, ex veteris Chaldaeorum superstitionis reliquiis. Attamen Babylonis nomen illi urbi conservatum fuisse, nec Historicis nec Geographis Arabibus notum videtur: neque ad id probandum etiam ex Christianis autoritates ullae facile occurrebant, praeter illas solemnium Actorum formulas. In illis vero constanter occurrit nomen illud, *Ba-*

Elmac. p. 21.

bylonis, ad significandam veterem urbem quam Arabes *Mesr* appellant: nos, ut etiam Orientales non pauci, Cahiram veterem. Nempe antiquissima est illarum urbium, vel potius partium, quae vastam illam, Cahirae communi nomine significatam componunt. Ea partim destructa, sed tamen restituta est: et ex altera Nili parte, qua Arabiae vicinior, *Fostata* ab Amro aedificata, quae idcirco *Fostata Mesrae* dicta est, quia prope veterem urbem et in ejus territorio erat. Ea vero quae Cahira singulariter appellata fuit, a Gieuharo Fatimidarum exercitus duce exstructa est anno Hegirae CCCIX: Boulac, Giza et alia loca, ea quoque urbe, tanquam partes ejus concluduntur.

XII. Ut ad res Ecclesiasticas redeamus, notandum est Patriarchas Alexandrinos diu solo *Archiepiscoporum Alexandriae* titulo contentos fuisse, qui omnes reliquos continebat. Jam dudum enim in Concilio Nicaeno statutum fuerat, ut omnium Ecclesiarum Alexandrinae sedi subjectarum haberent potestatem. Verum ex quo Alexandria capta a Muhamedanis, caput regionis Aegypti et Metropolis saecularis esse desiit, adjecerunt Patriarchae Jacobitarum pristinis titulis suis hanc provinciarum sibi subditarum enumerationem, cujus apud Graecos veteres nullum, ut existimamus, occurrit exemplum. Dicebatur autem Archiepiscopus, non Alexandriae modo, sed totius Aegypti, quia usque ad undecimum aut duodecimum fortassis saeculum, quando Damiatensis Episcopatus Metropolitani dignitatem obtinuit, nullus apud Jacobitas, praeter Patriarcham in Aegypto erat Archiepiscopus, etsi magnus esset ea in provincia Episcoporum numerus.

Archiepiscopi totius Aegypti cur dicti.

XIII. Ea fortassis ratio fuit cur Jacobitae coeperint appellari Archiepiscopi, non urbis solum Alexandrinae, sed Misrae totiusque Aegypti. Cur vero Babyloniae seu Cahirae mentionem facerent, contra antiquam disciplinam, quae non patitur ut unus diversarum urbium appelletur Episcopus, alia, quantum conjicere possumus, causa fuit; nempe cum non Alexandriae, sed Cahirae, Muhamedanorum Satrapae sedem Praefectorum Aegypti constituissent, veriti sunt Patriarchae ne Episcopi illius urbis favore principum, apud quos ambitione et largitione aditus ad omnia molimina aperiebatur, non modo ab obedientia sua recederent, sed etiam traherent ad se magnam autoritatis et jurisdictionis Ecclesiasticae partem. Itaque raro Alexandriae manebant, sed Cahirae aut in vicinis Monasteriis, ut passim in nostra historia observari potest: et in urbe Ecclesiaque sua Metro-

Cur se Archiepiscopos Misrae appellaverint.

politana, praeter solennem ordinationem, quam ex vetusta consuetudine recipiebant, tum etiam *'Ενθρονισμὸν* seu Proclamationem, vix quidquam fiebat. Imo conati sunt aliquando Patriarchae, Episcopatum Cahirae abolere, et sibi adjungere, ob eamdem rationem: idque tentavit inter alios Macarius qui inter eos numeratur LXIX. post Sanutii Episcopi mortem. Sed obstiterunt Misrae cives, negantes licere secundum Canonicam disciplinam, ut Episcopus duas sedes haberet. Cum igitur hunc Episcopatum invadere non possent, Archiepiscopos illius urbis se appellaverunt, ut supremae autoritatis in eamdem Ecclesiam signum in titulis suis haberent. Cum autem *Fostatam* nominant, in formula Coptice scripta, adjiciunt Babylonis, ut veterem novamque Cahiram comprehendere se significent.

Hist. Patriarch. Alex. in vita Macharii.

Provinciarum enumeratio.

XIV. Provincias autem numerant *Χημι* seu Aegyptum, quo nomine Inferiorem significant, *Μάρις* sive Superiorem, quae ab Arabibus *Sahid* appellatur. Primum illud nomen satis notum est. Sequitur Pentapolis Africana, quae ex Graecis Latinisque notissima est, etsi solo titulo Christianis provinciis accensenda fuerit. Quippe ab origine rerum Muhamedanarum in Aegypto, vix mentio occurrit Ecclesiarum in Pentapoli, aut Episcoporum illuc missorum. Occurrit unum modo exemplum in vita Yuçabi LII. ordinati anno J. C. DCCCXXXI. qui multos in eas regiones Episcopos misisse dicitur: sed postea nulla Christianismi memoria reperitur in Historia Patriarchali. Non ita Aethiopes; nam cum olim a Frumentio, quem *Fremonatos* vocant, sub Athanasii magni Pontificatu Christianam fidem accepissent, in ea perseveraverunt. Verum illo temporis intervallo, quo Alexandrina Ecclesia Orthodoxis Patriarchis caruit, per annos nonaginta septem, acceperunt a Jacobitis Metropolitas, ea haeresi quae apud eos vigebat infectos, atque ita eam imbiberunt, ut ad haec usque tempora eam retineant, suosque Metropolitas non aliunde quam Alexandria missos accipiant. Est enim de Aethiopibus singularis disciplina in Canonibus Nicaenis Arabicis, ut Metropolitam creare non possint, sed ab Alexandrino Patriarcha eum cogantur accipere.

Nubia.

XV. Nubia eodem modo ad Jacobiticam communionem pertracta est, ut perspicue docet Eutychius, eo qui mox indicatus est loco, postquam ab Alexandrinis Jacobitis Episcopos accepit. Nam antea Orthodoxos fuisse Nubas non minus quam Aethiopes, omnino verisimile videtur. Nihil tamen de eorum Christianismo novimus, nisi sub Muhamedanorum imperio, ea quantum judicare licet ratione, quod

antiquitus Aethiopum genti quae numerosissima erat, adjungebantur: unde tam apud Plinium et Melam, quam apud antiquiores Geographos de illis occurrunt multa, quae Aethiopiae hodiernae convenire nequeunt, et ad Nubiam videntur referenda. Fuisse olim quoque missos in eam regionem Episcopos a Patriarchis Alexandrinis legimus in Historia Ecclesiastica illorum. An ea autoritas adhuc supersit illis Antistitibus, sciri vix potest, cum a Salaheddini tempore, altissimum sit in historiis de Nubia silentium. Eam autem regionem *Nabodiam* vocant Coptitae, aut *Nobates.* Neque etiam praetereundum est, quod Aethiopibus antiquissimam *Axumitarum* appellationem servaverint, cujus exemplum alibi non facile reperitur apud Orientales. Neque id ignoratione proprii illorum nominis factum, ut existimavit Ludolfus. Nam Graecorum potior fides in antiquitatibus ejusmodi, quam ipsorum Aethiopum, quorum infantia suis in originibus quam perpetua sit, ex ipsis Ludolfi Commentariis satis apparet. At Axumitae appellantur ab Athanasio, Epiphanio, Nonnoso et aliis Ecclesiasticis scriptoribus, idque nomen Ptolemaeo, Arriano, Stephano, Procopioque notum, ad Coptitas cum multis vocibus pervenit. Neque ignota est, ut existimant nonnulli, Arabibus Geographis *Axuma* Aethiopiae Metropolis, juxta Nonnosum, cum ipsius meminerit Kaswinius, Persa Geographus, et plures alii, qui tamen hanc vocem aliter scribunt, quam scripsit Scaliger, ex genio potius quam Orientalium autoritate. Sed haec omnia fusius et commodius tractabuntur, ubi de rebus Aethiopicis. Qui sint *Macuraei* divinare non facile est, neque magno periculo potest ignorari. De illis porro Dioecesibus dicetur uberius, ubi agetur de Ecclesiastica Patriarcharum Alexandrinorum jurisdictione, cum ea quae delibavimus, ad titulos eorum explicandos unice pertineant. Cum scribit ipse Patriarcha literas, quae, ut plurimum, Copticos titulos habent, vel etiam sigilla Copticis literis exarata, se appellat *Archiepiscopum magnae urbis Alexandriae, Cahirae et totius Aegypti, Africae, Pentapoleos, Libyae, Aethiopiae et Nubiae:* ubi vero ad eum scribitur, praeter ubertatem titulorum, quorum Oriens feracissimus est, appellatur, *Pater Patrum, Antistes Antistitum, Patriarcha Alexandriae,* etc. etsi ejusmodi compellationum forma non una est.

Not. ad Comput. Aethiop.

XVI. Verum de titulis haec satis superque sunt. Est sane dignitas illius Patriarchae apud Jacobitas amplissima, non modo quod antiquam secundum Canones retinet, sed quod eam mirum in modum

Summa eorum dignitas prae reliquis Orientalium Patriarchis.

auxerunt Alexandrini, ab annis circiter mille, ex quo ab Ecclesia Catholica sejuncti, autoritatem quam Dioscorus et proximi ejus successores, sententia Concilii Calchedonensis amiserant, favore Muhamedanorum recuperaverunt. Cum enim antea Romani Pontificis dignitatem superiorem agnoscerent, de qua etiam veteres Constitutiones Conciliorum perscriptas in Collectionibus suis conservant, Constantinopolitano quoque ex novo jure, ob urbis Imperialis dignitatem primas deferrent, ut etiamnum faciunt Graeci Patriarchae: ipsi nunc a Muhamedanorum regni initio, primi sunt omnium Jacobiticae sectae Antistitum, et superiorem non agnoscunt. Ea enim a multis jam saeculis est sedium Patriarchalium dispositio, ut non minus Jacobitae, quam Nestoriani, et Syriani quidam Melchitae, qui schismatici sunt, Graecorum exemplo, omnes tandem etiam Muhamedani, sciant praerogativam dignitatis esse penes Romanum Pontificem: atque adeo primam sedem, extra omnium tam schismaticorum, quam haereticorum communionem esse fatentur.

Patriarchatuum limites.

XVII. Graeci atque omnes quos Melchitarum communi denominatione Orientales complectuntur, hos habent Patriarchatus, Constantinopolitanum, Alexandrinum, Antiochenum et Hierosolymitanum, quos obtinent Episcopi Graeci ritus, qui adhuc Graeca Lingua celebrant officia Sacramentorum omnium. In eorum communione sunt Syri multi, qui Syriace sacra celebrant. Nestoriani qui antiquissimi haereticorum sunt, quorum memoria superest, nullum omnino Patriarchatum habent ex quatuor veteribus, sed primaria sedes eorum, ipsiusque sectae Metropolis Bagdadi est, aut vicinis in locis, absque titulo urbis, sed solo dignitatis, qua se *Catholicos* vocant. Nempe quia successerunt Catholicis Modainae, sive Seleuciae et Ctesiphontis, ubi olim residebant, antequam illa Persarum regia a Muhamedanis eversa foret; nam postea Bagdadum se transtulerunt, quae urbs ab Almansore Abbassidarum Califarum II. condita est anno Hegirae CXLV. J. C. DCCLXII. Nullus unquam eorum Constantinopolitanum, Antiochenumve Patriarcham, vel titulo tenus appellavit. Hierosolymis quidem circa ea tempora quibus Franci regnum obtinebant, antistitem suae sectae habebant Jacobitae; verum absque Patriarchali titulo, ita ut solo Metropolitani honore gauderet. Suum quoque Metropolitam in urbe sancta Nestoriani instituerunt, quodque summae absurditatis est, contra Canonum Nicaenorum dispositionem, vigesimum secundum inter Metropolitas locum attribuerunt, qui primus omnium,

juxta sedis suae dignitatem esse debebat. Nam reliquae Nestorianorum Metropoles, ut ex Notitia illorum patet, extra illam sectam vix habebant Episcopos; tantum abest, ut honore praecedere deberent Hierosolymitanum, qui post quatuor Patriarchas primus dignitate ubique fuit, et a Nicaeno Concilio jubebatur honorari.

XVIII. Jacobitae duorum Patriarchatuum titulos servaverunt, Alexandrini scilicet, atque Antiocheni. Alexandrinam vero Dioecesin ita obtinuerunt, ut Orthodoxis et plures essent quodammodo, et autoritate superiores. Nam ex quo Arabes Aegyptum subegerunt, omnes ferme Graeci profugientes vacuam Alexandriae Ecclesiam haereticis reliquerunt. Nativi Aegyptii ad Jacobitarum haeresin propensissimi, eam ubique amplexi sunt, atque ita in Thebaide, omnes Christiani eam intra paucos annos acceperunt. In Nubia et Aethiopia cum sacerdotes et Episcopos a Jacobitis ordinatos haberent, Jacobitae quoque intra unius saeculi spatium facti sunt. Iidem cum ex veteri quodam jure Patriarcharum Alexandrinorum, Palaestinam suae sedi subjectam esse vellent, Hierosolymis Metropolitam ordinaverunt. Antiochenum quoque Patriarcham, quasi Severi successorem legitimum agnoscunt omnes Syri Monophysitae: illius amplissima autoritas est, vocaturque inter eos, *Papa Orientis*. Hic praeter Metropoles et Episcopatus complures, subjectos habet suae autoritati alios quosdam secundi generis Patriarchas, quos *Catholicos* appellant. Ea quippe nova dignitas saeculo 5°. vel 6°. instituta est ante scissam per Jacobitas Ecclesiam, ut unus diceretur Persidis, alter Armeniae. Ille Takritae ad Tigrin diu sedem habuit, vocatusque est *Mofriano:* hic dictus Armenorum Patriarcha: qui tamen Antiocheni jurisdictionem agnoscebat, sed ita ut honoris tantum gratia, superiorem eum dignitate fateretur. Nam ex quo Persicum regnum ad hodiernam familiam transiit, et Chah Abbas magnus, saeculi superioris initio, Armenorum Julfae prope Ispahanam, coloniam constituit, illisque amplissima privilegia attribuit, Armenorum Patriarchae omnem sibi jurisdictionem vindicaverunt, eo facilius, quod per Regem Turcis inimicum non licebat cum Antiocheno Patriarcha, qui in eorum clientela erat, habere commercium.

Jacobitae Patriarchatus Alexandrinum et Antiochenum obtinuerunt.

XIX. Jam ad ea quae Patriarchae electionem spectant veniendum est. Quae observari hoc in genere possunt, ad duo capita referuntur, ea scilicet quae ante schismata, et quae postea, praesertim Muhamedanorum tempore observari solebant, ad eligendos Pa-

Electio Patriarchae Alexandrini.

triarchas. Etsi vero antiquitatum Ecclesiasticarum memoria, in libris Orientalibus nulla, nisi fabulis contaminata sit, eaque longe certius ex Graecis Latinisque monumentis, quam ex Arabicis habeatur, nam Coptica supersunt omnino nulla, tamen quia in ipsa licet non plane limpida traditione extant aliquando vestigia veteris disciplinae, ea prorsus non contemnenda visa sunt.

Olim fiebat ab Episcopis, Clero et plebe.

XX. Ac primo quidem illud pro certo tenendum est, Alexandrinam Ecclesiam communi cum reliquis omnibus jure usam fuisse, circa Episcoporum suorum electionem. Nempe, quod ab initio ubique, illic idem quoque observatum est, ut Episcopus eligeretur ab Episcopis, Clero et plebe, atque ab Episcopis per manuum impositionem ordinaretur. Aliter si factum fuisset, recessissent Alexandrini a communi omnium Christianorum disciplina, cujus, ut et orthodoxae fidei, retinentissimi erant. Neque contraria erat consuetudo, cujus testis est Hieronymus, de duodecim Alexandrinis Presbyteris, qui ex suo numero unum eligebant, quem Episcopum nominabant. Verba Hieronymi ex Epistola 85. ad Evagrium ita se habent. *Nam et Alexandriae a Marco Evangelista usque ad Heraclam et Dionysium Episcopos, Presbyteri semper unum ex se electum in excelsiori gradu collocatum Episcopum nominabant, quomodo si exercitus Imperatorem faciat, aut Diaconi eligant de se quem industrium noverint, et Archidiaconum vocent. Quid enim facit excepta ordinatione Episcopus, quod Presbyter non faciat?* Verba illa miris commentariis vexata, toties in medium produxerunt Protestantes, quoties de Episcoporum et Presbyterorum aequalitate disputatum est: etsi Anglos, qui non infimum in Reformatorum communione locum tenent, a contraria sententia removere nunquam potuerint. Hanc quaestionem quae plane Theologica est, examinare non est hujus loci, jamque id a multis Theologis praestitum est. Adjunxit Hieronymi autoritati Seldenus Anglus, inter Presbyterianos nominatissimus, leviorem omnino, vel potius nullam Eutychii Alexandrini Patriarchae autoritatem. Is in vita Marci ita scribit. *Constituit Marcus Evangelista duodecim Presbyteros cum Hanania, qui nempe manerent cum Patriarcha, adeo ut cum vacaret Patriarchatus, eligerent unum e duodecim Presbyteris, cujus capiti reliqui undecim manus imponerent, eumque benedicerent et Patriarcham eum crearent.... Neque Alexandriae desiit institutum hoc de Presbyteris, ut scilicet Patriarchas crearent ex Presbyteris duodecim, usque ad tempora*

Alexandri Patriarchae Alexandrini, qui fuit ex numero illo CCCXVIII. *Is autem vetuit ne deinceps Patriarcham Presbyteri crearent.* Ex autoritate tam futili, Joannes Seldenus *παράδοξα* duo satis probari existimavit: 1. quod Alexandrinus Patriarcha a Presbyteris eligeretur et consecraretur: 2. quod haec ordinatio nihil aliud esset quam ipsa electio.

XXI. Quae inde contra legitimam et vetustissimam per Episcoporum manus ordinationem in libello de Originibus Ecclesiae Alexandrinae edito Londini 1642. prolixissime, more suo disputavit, jam a multis refutata sunt, et hoc uno argumento satis refelluntur, quod a nemine simile quidquam literis proditum est. Absurdum autem prorsus videtur existimare hominem in Aegypto natum saeculo decimo, et in faece Graeciae barbarae, ea de antiquis Alexandrinorum institutis scivisse, quorum ne vestigium quidem in tot Athanasii causam spectantibus actis et epistolis, totque aliis Ecclesiasticis monumentis appareat. Imo neque ipse constare videtur sibi, cum disciplinae, quam refert, ne unum quidem exemplum proponat. Autorem opere singulari refellit Abrahamus Echellensis Maronita, cui titulum dedit, *Eutychii vindicati*, et in quo Seldeni ignorantiam tam solide demonstrat, ut mirari liceat cur Protestantes, Angli praesertim, vix illius meminerint. Quae ad dogma Theologicum Ordinationis non aliter celebratae quam per impositionem manuum Episcoporum, et falsitatem opinionis, quam in Aerio et paucis aliis sancti Patres haereseos damnaverunt, possent pertinere, ea, cum ad hanc Dissertationem non spectent, referemus in illa, qua sacras Ordinationes explicare conabimur. Quae historiam disciplinae ad eligendos et consecrandos Patriarchas spectant, paucis exponemus. Seldeni de ea judicium refellitur.

XXII. Electum Patriarcham ex Presbyterorum collegio tradidit Hieronymus, cujus autoritas major est quam Eutychii, atque ita factum aliquando credi potest, imo secundum communem disciplinam fuit, ut Episcopi ex ipsius Ecclesiae, in qua per ordinationem alligati erant, gremio adsumerentur, quod factum est in omnibus ferme Ecclesiis, etiam ex quo magnum Ecclesiastica disciplina detrimentum accepit, eaque adhuc regula observatur in Germanicis Capitulis, quae jus eligendorum Episcoporum conservant, ut Episcopus, praeterquam ex Ecclesiae gremio, eligi nemo possit. Verum neque Hieronymo, neque illis autoribus dictum est, aut venit in mentem, Presbyteros ordinasse Episcopum. Cum enim eo ipso loco quem urgent tanto- Electio Patriarcharum.

pere ad convellendam Episcopalem dignitatem, subjiciat. *Quid facit excepta ordinatione Episcopus, quod Presbyter non faciat,* satis significavit, ordinationem non modo majorum Antistitum, sed omnium, quicunque in gradu Ecclesiastico constituti sunt, ad Episcopos pertinere. Quis enim existimet eum ordinari potuisse a Presbyteris, quibus neque inferioris ordinis Clericum ordinare fas esset? Quis etiam ullum ex Ecclesiastica historia promere exemplum potuit, quo constaret Episcopum a Presbyteris ordinatum, quem Canones antiquissimi a tribus Episcopis ordinari constituunt: quos Canones habent Coptitae in suis Collectionibus, observatosque illos fuisse ex illorum historia demonstratur. Haec sane notissima apud omnes historiae disciplinaeque Ecclesiasticae peritos, probare fusius necesse non est. Verum ut in traditione Alexandrinorum Jacobitarum consistamus, haec de Eutychii narratione observanda occurrunt.

An a duodecim Presbyteris.

XXIII. Ac primo quidem observandum est, nihil extare in Severi Episcopi Aschmoninensis Historia, quod Eutychii testimonio pondus adjicere queat: non in vita Marci, neque in vita Hieraclae, aut Alexandri. Elmacinum nihil moramur, qui nihil ferme habet circa antiqua illa tempora, quod non ex Eutychio descripserit: levior adhuc esse debet Makrizii Muhamedani autoritas, qui tamen rectius et accuratius sententiam Eutychii, quam Seldenus videtur assecutus. Verba ejus sunt. *Postquam Marcus, Hananiam qui et Anianus dictus est Patriarcham Alexandrinum constituit, adjunxit ipsi duodecim Presbyteros, quibus praecepit ut quando Patriarcham diem suum obire contingeret, ejus in locum, ex se ipsis unum constituerent, aliumque ex Christianorum numero sufficerent, ita ut semper duodenarius subsisteret Presbyterorum numerus: neque desierunt creari Patriarchae ex Presbyteris, donec congregati sunt trecenti decem et octo.* Sensus igitur quem in Eutychii verbis Makrizius intellexit, non alius est quam quod institutum fuerit ab Evangelista Marco duodecim sacerdotum Collegium, ex quorum numero eligi solerent Patriarchae. Etsi verum id esse concederemus, nihil inde contra Episcoporum autoritatem dignitatemque, nihil pro adstruendo ordinationis jure Presbyteris, concludi posset.

Descript. Aegypti Ms. Ar.

Refellitur haec opinio exemplis ex historia petitis.

XXIV. Verum praeter quam quod ignota est penitus antiquis autoribus ejusdem Collegii sacerdotalis institutio: Orientales historici qui de Alexandrina Ecclesia scripsere, narrationis hujus fidem evertunt. Nam statim ubi de Cerdonis electione scribitur, qui tertius a

Marco numeratur, *ad eam convenisse*, scribit Severus, *plebem Orthodoxam, sacerdotes et Episcopos, et ab illis electum Cerdonem:* atque ita in reliquorum Patriarcharum historia: neque de ullo usque ad Athanasium memoriae proditum est, quod ex duodecim Presbyterorum Collegio fuerit, aut illorum mentio fit saltem levissima. Plebem electioni intervenisse, etiam ubique legitur, et aliquando, quasi solius populi suffragiis electi dicuntur Episcopi: saepius ab Episcopis, Clero et populo, nunquam vero in primorum Patriarcharum historia legimus, aliquem a solis sacerdotibus electum, multo minus ab illis duodecim. Exempla illa ex Severi historia partim retulit Abrahamus Echellensis: et ea fusius a nobis relata sunt in Epitome nostra, ubi hoc Eutychii testimonium expenditur.

Hist. Patr. Alex. p. 10.

Echellensis opinio de verbis Eutychii.

XXV. Aliam praeterea solvendae illius difficultatis viam proposuit idem Echellensis, ut doceret qua ratione intelligenda forent ea verba, quae significare videntur sacerdotes undecim uni ex suo numero manus imposuisse, atque ita ordinationem Episcopalem ab ipsis perfectam fuisse. Observat enim duplicem fuisse manuum impositionem, seu *Χειροτονίαν*: unam ad suffragia ferenda: alteram ad sacrum ordinationis ministerium: primam, quae manuum extentione ad consensum suum significandum constabat, non modo a sacerdotibus, sed etiam a Laïcis fieri potuisse: secundam non item: et de prima intelligendum esse Eutychium. Haec explicatio modicam, aut nullam certitudinem habet: et si fundamento non caret penitus secundum Graecae linguae originem, at in Arabica nihil simile. Quod enim usu venit in plerisque linguis quae voces peregrinas accipiunt, ut persaepe alio prorsus significatu accipiantur, quam in primaria sua origine, id circa vocem *Χειροτονίας* observamus in Arabica. Eam scilicet vocem Arabes Christiani servaverunt; et *Chartoniat* in eorum libris occurrit aliquando ad significandam Ordinationem, quae fit per impositionem manuum Episcoporum; quae propria et unica significatio est Graecae vocis apud Christianos. Nam altera quae ad suffragii per manus extentionem ferendi, aut simplicem Magistratuum electionem spectat, etsi antiquis scriptoribus familiaris aliquando fuerit, vix tamen a Christianis usurpata legitur: neque magis valet alterorum autoritas ad illam confirmandam, quam si quis Ecclesiae vocem, eo quod apud Demosthenem et reliquos Oratores frequentissime occurrit, ex illorum sententiis juberet interpretari. Occurrit igitur *Χειροτονία* sive ut ipsi efferunt *Chartoniat*, apud antiquiores Cano-

num Interpretes, eo sensu quem habet apud autores omnes Ecclesiasticos, pro Ordinatione. Verum communior omnino usus illius vocis est in diversa plane significatione, nempe *Simoniae*, sive pecuniarum, aut munerum exactione pro ordinationibus. Ea acceptione frequenter reperitur in Historia Saracenica, nec eam interpres intellexit. Frustra ergo laboratur in illius vocis etymologia explicanda, cum rem ipsam, de qua agitur, teneamus. Quippe certum est ex Severo Episcopo Aschmonin aliisque autoribus, nunquam electionem Patriarcharum Alexandrinorum ad solos Presbyteros, praesertim duodenos illos, quos a Marco institutos volunt, pertinuisse, sed, ut ubique, ad plebem, Clerum, et Episcopos. Neque id solum probant Historiae Alexandrinorum Jacobitarum, sed Canones antiqui et recentiores ab Aegyptiis collecti, praesertim Echmimensi et Ebnassalo: tum etiam Collectiones aliae minoris pretii, sed non levioris apud eos autoritatis. Eam porro disciplinam stabiliunt ex Canonum Apostolicorum et Clementinarum Constitutionum autoritate, quae apud eos inconcussa est. Si quid contra Alexandriae observatum fuisset, notatum foret, et ex Marci Evangelistae institutione commendatum.

Quid verisimilius videatur dicendum de Eutychii testimonio.

XXVI. Quod ergo verisimilius est ad interpretationem Eutychii, proponemus. Fatemur eum fabulam de duodecim Presbyterorum Collegio ita intellexisse, ut ipsis eligendi Patriarcham, jus tributum crediderit. Dum vero ait manus ipsi sacerdotes imposuisse, nihil aliud significatum voluit, quam electum a se sacerdotem, ordinandum curasse, sicut in vita Agrippini Patriarchae X. legimus *convenisse populum et manus imposuisse illi, atque illum ordinavisse Patriarcham et in sede D. Marci collocavisse.* Nempe populus proponebat: suffragia a Presbyteris, et Episcopis confirmabantur: tum procedebatur ad Ordinationem, ab illis faciendam, qui ordinandi jus haberent, nempe Episcopis; non Presbyteris, multo minus Laïcis. Certum quippe est ex sequentium saeculorum disciplina, quae antiquioris praecipua lineamenta retinuit, impositionem manuum ad dandum Spiritum sanctum, potestatemque ligandi et solvendi, et alia ad fungendum rite et legitime sacerdotium necessaria, nunquam ab aliis factam esse, quam ab Episcopis: neminem inter tot Patriarchas aliter fuisse constitutum, quam Episcopali ordinatione, aut in sede D. Marci, quae ultima erat caeremoniarum pars, collocatum ab aliis fuisse, quam ab Episcopis.

XXVII. Neque praetereundum est, quod ulterius ad evertendam narrationis Eutychii fidem pertinet, constare ex ipsa Alexandrinae Ecclesiae historia, eo temporis intervallo quo Patriarchas ex duodecim Presbyterorum numero assumtos esse contendit, duos reperiri, Agrippinum et Demetrium, qui ex eorum ordine non erant. Nam primus ex *plebe Christiana* fuisse dicitur, hoc est Laïcus: de altero non modo scribunt eum Laïcum fuisse, sed uxorem habuisse: unde etiam orta non levis contentio est, multis cum repellentibus, quia nullus, inquiebant, a D. Marco, usque ad illa tempora ad Episcopatum Alexandrinum promotus fuerat, nisi nuptiarum expers, et qui virginitatem ab ineunte aetate servasset. Unde Demetrius integritatem suam ab opere conjugali miraculo asseruit, jussa uxore ut prunas ardentes in sinu vestis circumgestaret, quam historiam descripsimus in vita Demetrii. Athanasius Diaconus erat, non ex Presbyterorum collegio. Refellitur ex historia. *Hist. Patr. Alex. p. 20.*

XXVIII. In eadem Eutychianae historiae particula, quam Seldenus Latinam fecit, etiam novum παράδοξον legitur, quod nulli tum essent *in provinciis Aegyptiacis Episcopi* usque ad Demetrium. Jam ab Echellensi observatum fuit et a nobis in vita illius Patriarchae, aliter scriptum ab Eutychio, qui singulare nomen adhibet, ex quo interpres plurale fecit. *Provincia Aegypti* non totam regionem, sed Inferiorem, quae aliter Delta appellatur, significat: atque ea est quam Aegyptii proprie *Χημι* appellant, ut ex forma Epistolarum encyclicarum apparet, scribi solitarum post ordinatum Patriarcham. In illis enim *Χημι* distinguitur a Sahide, sive superiori Aegypto. Fieri potuit ut aliquando unus Alexandrinus Episcopus totam inferiorem Aegyptum rexerit, etsi id omnino repugnet ipsorum Arabum, qui Eutychio non minus fidem merentur, testimoniis: dum scribunt ad electionem Patriarcharum, qui ante Demetrium fuerunt, Episcopos convenisse. Neque tam insignis facti meminit Severus Aschmoninensis, cujus autoritas aequalis, aut fortasse superior est. Tum et illud absurdissimum sequeretur contra omnium Ecclesiarum mores, ut Episcopi nulli in Aegypto fuissent, ante Demetrium Patriarcham Alexandrinum a Presbyteris ordinatum: quod si verisimile Presbyteriano visum est, at omnibus qui aliquem disciplinae Ecclesiasticae gustum habent, nunquam suaderi poterit, etiam si Eutychii centum id affirment. Quis enim dubitet in multis Ecclesiasticis causis exemplum Ecclesiae tam celebris valiturum fuisse contra Episcopos, cujus An tunc nulli essent in Aegypto Episcopi.

tamen nemo meminit: non ipse Hieronymus, qui parum favens Episcoporum autoritati, Ordinationis tamen praerogativam, eo ipso quo abutuntur Haeretici testimonio confirmat, qua simplices Presbyteros superent? His adjungi potest argumentum ex ipso Eutychio petitum qui post captam Aegyptum, docet Melchitas suos, cum Alexandrinum Patriarcham per annos nonaginta septem non haberent, ad Episcopos Tyri misisse ordinandos Episcopos. Si haec traditio nota fuisset, erat tunc in summa rerum necessitate locus, ut Presbyteri veteri illo suo jure uterentur: neque cum tantis periculis extra provinciam ordinationes peterentur. Verum, ut autor Historiae Ecclesiasticae recte observavit, tam exigua est hominis barbari, et saeculo X. scribentis autoritas, de illis rebus quae secundo vel tertio saeculo gestae sunt, ut eum fusius refellere opera sit abuti sua. Si tamen tanta videtur esse Protestantibus, sequantur eam in omnibus aliis fidei aut disciplinae capitibus, et se extra Ecclesiam Catholicam esse statim agnoscent.

Eutych. *T. 2. p. 385.*

Modus eligendi Patriarcham.

XXIX. Verum ut jam ad modum electionis in Patriarchis creandis observatum veniamus, quae ante Muhamedanorum tempora facta sunt, omittimus, quia nullam Alexandrina Ecclesia singularem consuetudinem habuit, nisi fortasse jus illud Presbyterorum, ut unum ex numero suo eligerent, quod alibi etiam observabatur, ita tamen ut electio populi suffragiis confirmaretur, et ab Episcopis consecratione perficeretur. Athanasius erat in ordine Diaconatus, cum ad supremam Ecclesiae suae dignitatem assumtus est: omnes electione plebis, sacerdotum et Episcoporum ad Patriarchatum pervenerunt, non modo Athanasii successores primi, antequam Ecclesia scinderetur a Jacobitis: sed etiam qui Dioscoro, ubi in exilio mortuus est, a suis sectatoribus suffecti sunt. Constans ab eo tempore disciplina fuit, ut post obitum Patriarcharum Episcopi Alexandriam convenirent, et postquam Muhamedani rerum potiti sunt, aliquando Cahirae comitia Patriarchalia habita sunt: aliquamdiu alternatum est, ita ut Alexandriae, et dein Cahirae conveniretur. Et si quando vices erant Alexandrinorum et tamen in altera urbe celebrarentur, Alexandrini in electione praecipuas partes habebant.

Qui ad electionem convenirent.

XXX. Qui porro ad ea convenirent, docet nos exemplum literarum systaticarum quae extant in Pontificali et in Collectione Abulbircat, nempe Episcopi, Clerus, et primores Alexandriae, tum Clerus et praecipui urbis Misrae, sive Cahirae, atque ita constanter obser-

vatum reperimus, in plerisque, quarum memoria superest, electionibus. Nam Muhamedanis haec initio Imperii sui lex praecipua fuit, ut Christianos cujuscumque sectae, suis moribus vivere permitterent, neque ab ea recesserunt, nisi postquam ipsi Christiani, vel sectarum diversarum inter se pugnantium, vel in eadem communione quorumdam nefarii conatus, ad dignitates capessendas, barbaros in eorum perniciem armarunt, ut multis ex historia Alexandrina exemplis apparet.

XXXI. Diximus vicibus alternis Alexandriae et Cahirae cives jus electionis habuisse: id vero quando institutum fuerit non tradunt historici: primum enim exemplum est in vita Christoduli Patriarchae LXVI. qui ordinatus est circa annum J. C. MLVIII. illum enim ab Alexandrinis electum scribit historicus, quod ad illos electio hac vice pertineret. Cyrillum ejus successorem Misrae cives pari jure elegerunt: rursus Michaelem qui ei successit, Alexandrini: Macarium postea Cahirani: verum ejus successorem Gabrielem filium Tarich, adhuc iidem elegerunt, ut observant historici, nulla ratione designata, cur successive duas ad se electiones traherent. Rationem, ex conjectura tamen tantum, hanc in Epitome nostra proposuimus, quod Alexandrini biennium et amplius labi passi fuissent, antequam de candidato proponendo inter eos convenisset, quo praetextu, et, ut verisimile est, cum aliquo fundamento ex recepta inter eos consuetudine, Cahirae cives, eam electionem consentientibus Episcopis fecissent. Poterant etiam facile Jacobitarum primores, qui in Officiis domus Sultanorum, Divanisque, seu Ministeriis aulicis munera amplissima occupabant, autoritate principum, plus juris usurpare quam sibi competeret.

Ad Alexandrinos et Cahiranos quomodo pertinuit.

XXXII. Exemplum unicum occurrit electionis per Monachos factae, Marci filii Zaraae Patriarchae LXXIII. ad quos, ait historicus ejus vitae, tunc pertinebat. Verum id unico illo exemplo constare non potest: cum neque Abulbireat, neque Ebnassalus, aut alii qui leges electionum fuse exposuerunt, eas aliquando ad Monachos pertinuisse scripserint. Aut igitur illis concessa est eligendi Patriarcham potestas, absque ullo partium praejudicio, aut quia ad S. Macarii Monasterium comitia Episcoporum habebantur, in sententiarum, studiorumque diversitate datum illis est, ut quem ipsi designarent, is omnium votis salutaretur. Fieri etiam potuit ut, quando quidem jam ab eo tempore consuetudo invaluerat, Patriarchas ex ordine religioso

Exemplum electionis per Monachos factae.

assumendi, quae adhuc servatur, Monachis permitteretur eum designare, quem digniorem existimarent. Quippe non solùm congregationi Monachorum celeberrimae, et quae apud Jacobitas magna sanctitatis et doctrinae opinione florebat, id aliquando tributum fuisse videmus, sed etiam Monachis quorum fama major esset, aut qui ad hanc dignitatem communi consensu expetiti, eam acceptare detrectabant, concessum fuit, ut quem vellent, designarent. Ita ex senis qui sanctitate commendabatur, et quem multi nominaverant, designatione, electus est Mennas Patriarcha LXII. et Gabriel filius Tarich LXX. monitu Josephi cujusdam Syri Monachi: nec non alii in eumdem modum. Aliter, quantum ex Historia Alexandrina colligere licuit, Monachi soli ad eligendum Patriarcham nunquam jus habuerunt. Post mortem Joannis filii Abugaleb LXXIV. quae incidit in annum Martyrum DCCCCXXXII. J. C. MCCXVI. cum mutuis calumniis dissidiisque tam Ecclesiasticorum quam Laïcorum, ambituque Davidis cujusdam sacerdotis, qui tandem Patriarchatum obtinuit, vacasset sedes per annos prope viginti, eversa est disciplina vetus, neque jam ab aliquot saeculis, alia eligendi Patriarchae ratio est quam alibi passim in toto Imperio Turcico, nempe, ut is ordinetur qui Diploma Principis obtinet, quod pecunia redimitur. Verum ut ad antiquiora tempora, quorum proprie historiam scribimus revertamur, ea prorsus consuetudo fuit ut electio libera servaretur, et in ea plebs suffragium ferret.

Laïci quondam in electione jus haberent.

XXXIII. Et quidem antiquitus, non alterius ut videtur, ratio plebis haberi solebat, quam Alexandrinae: idque communi jure privilegium fundabatur. Cum enim Ecclesiae Alexandrinae proprius Episcopus esset, is qui ex adjuncta sedi suae praerogativa, amplissimis Aegypti aliarumque provinciarum Dioecesibus praesidebat, Patriarchali titulo, debebat ab ipsis eligi, quorum proprius et privatus pastor futurus erat. Itaque ante Muhamedanorum tyrannidem, Alexandriae convenire solebant tum Episcopi, tum alii ad quos electio, vel consecratio novi Antistitis spectabat. Ex quo Misra, sive Cahira caput Regni, principumque sedes fuit, cum Laïcorum primarii, quos voce Graeca *Ἄρχοντες* vocant, Coptice *Ⲛⲓⲁⲣⲭⲱⲛ*, in ea urbe sedem haberent, (plerique enim erant in principum ministerio,) eorumque consensus necessarius foret, ne diversis partium studiis schismata, ex duplici electione nascerentur, institutum fuisse videtur, ut conventus tum Episcoporum, tum Laïcorum Misrae haberetur, qui olim Alexandriae fiebat. Accedebat enim alia non minoris momenti ratio, quod

cum absque Sultanorum aut praefectorum mandato consecrari novus Patriarcha non posset, statim atque in alicujus nomen consenserant, obtinebatur electionis confirmatio. Quod si Alexandriae Concilium illud haberetur, periculum erat, ne qui repulsam passi fuissent, aut qui aulicis officiis adstricti, absentium rationem non habitam fuisse moleste ferrent, calumniis apud Principes, quaecumque Alexandriae constituta fuissent, irrita fieri procurarent. Ita paulatim factum, ut Comitia Patriarchalia Misrae seu Cahirae haberentur: ad honorem vero urbis primariae, et quae olim non minus regni quam religionis in Aegypto caput fuerat, aut Ordinatio, aut tandem *ἐνθρονισμὸς* Alexandriae celebraretur, quae disciplina exponetur accuratius, cum agetur de Patriarchae Ordinatione.

XXXIV. Alternatio illa Alexandrinorum et Cahiranorum, cujus nullum saeculo undecimo antiquius exemplum occurrit, nata est, ut videtur, eadem occasione; cum Laïcorum Jacobitarum primarii ad urbem regiam fortunas omnes suas transtulissent. Illi enim cum sua interesse existimarent, ne se inconsultis Patriarcha renuntiaretur, tum etiam ne impedimentum ex confirmationis, quae a Principe postulanda erat, defectu aut retardatione, nasceretur, cum nobiliores illi plerique Alexandrinae civitatis jus haberent, obtinuerunt tandem, ut Comitia Patriarchalia Alexandriae et Cahirae alternatim haberentur. Ea autem ratio Comitiorum erat, ut qui jus electionis haberent, proponerent universo Episcoporum et aliorum concilio, eum qui maxime dignus videretur. Postea vero ob eas, quas exposuimus, rationes, consuetudo invaluit, ut semper Cahiram conveniretur: idque vulgo dudum fieri dicunt testes fide digni, nihil enim historici de hac disciplina, praeter ea quae diximus, perspicue scripserunt. Si Alexandrinorum vices essent, primas illi sententias dicebant: si Cahiranorum, illi pariter; proponebant nomen candidati, quem praeferebant; illum vero acceptare aut rejicere poterant Episcopi, aut alii qui suffragii ferendi jus habebant. Quod si inter se diversa hominum studia conciliari non possent, tunc aut Alexandrini adversus Cahiranos, et vicissim: aut Episcopi adversus Laïcos, pro suo quisque candidato, contendebant. Neque ullum in tota Alexandrina Jacobitarum Historia occurrit exemplum electionis a Laïcis factae, quae absque Cleri et Episcoporum consensu rata fuerit; adeo ut proprie loquendo, jus populi et Cleri aequale quodammodo in suffragiis ferendis fuerit. Nam populus, quem volebat designabat: si ab universo concilio, aut majori ejus parte

Alternationis Cahiranorum et Alexandrinorum origo: et electionis ratio.

rejiciebatur candidatus, aliusque ab Episcopis, aut ab alterutrius civitatis nobilioribus proponeretur, repelli quoque ab illis, qui alium nominaverant, poterat. Clerus et Episcopi neminem proponebant, nisi postquam ille, qui primum expetitus a populo fuerat, repulsam tulisset.

Conveniebant aliquando ad S. Macarium.

XXXV. Aliquando factum legimus, ut neque Alexandriam, neque Cahiram convenirent, sed ad Monasterium D. Macarii ad vallem Habib, ut factum est ad electionem Cyrilli LXVII. et Macarii LXIX. Nempe quia jam a multis saeculis solent eligi Patriarchae ex ordine Monastico: idcirco quoties non satis apud se tam Episcopi quam Laïci nobiles constituerant, quis supremo illo honore dignus videretur, ad ipsa Monasteria proficisci optimum factu videbatur, ut eos, qui ipsis commendabantur multorum testimoniis, possent per se ipsi cognoscere, et de eorum fide, moribus, et animi dotibus, per Hegumenos et Monachos quibus perspecti esse debebant, certam relationem habere.

Mos ad Monasteria mittendi.

XXXVI. Moris illius ad Monasteria mittendi, aut etiam eo proficiscendi, testimonium continent Epistolae Systaticae, de consecratione novi Patriarchae, in quibus ita legitur. *Mitti igitur decrevimus ad deserta sancta sancta Scetis, quae sunt ad montem Nitriae, diligentiamque omnem adhibuimus ad cognoscendum, quis summo illo pontificatu dignus foret* . . . Et paulo post. *Tum Deo dirigente, oculos nostros convertimus in Deo devotum sacerdotem et piissimum Monachum, habitantem in celebri Laura Patris nostri sancti Macarii in Sceti.* Tales fuerunt Cosmas XLIV. Chail ejus successor, post Theodorum, Mennas XLVII. Marcus, Jacobus, Josephus, Chail alter LIII. ejusdem Monasterii Archimandrita, Cosmas ejus successor, Senuda LV. Oeconomus ejusdem Ecclesiae, Philotheus LXIII. et alii. Ita quod initio factum fuerat absque ulla certa lege, transiit quodam modo in rem judicatam, adeoque, quantum ex virorum fide dignorum relationibus sciri potest, dudum est ex quo nullus Patriarcha eligitur, nisi ex Monastico ordine, praesertimque ex Monasteriis, quae adhuc vocantur desertum S. Macarii.

Disciplina Comitiorum Patriarchalium.

XXXVII. Verum antequam ulterius progrediamur, observare necesse est, quae Comitiorum illorum Patriarchalium disciplina fuerit. Postquam Patriarcha Alexandrinus diem suum obierat, ut mos erat omnium Ecclesiarum, qui ipsius Syncelli fuerant, et praecipue secretarii, literas ad Episcopos, Monasteria, et praecipuos Laïcos mitte-

bant, quibus de illius morte significarent: jusque illos ad novi Patriarchae electionem convocandi, penes Alexandrinos erat, quia, ut superius observavimus, ad illius Ecclesiae Clerum, ex communi omnium Christianorum consuetudine spectabat, ut sibi Episcopum eligerent. Nunquam tamen a nobis observatum est in recentiorum Patriarcharum historia, aut in aliis monumentis, ad quem convocationis illius cura spectaret, aut quis esset Sedis vacantis administrator, quemadmodum apud Nestorianos proximi Episcopi Cascarensis cura haec erat, et praerogativa. Dudum invaluit tyrannica plane consuetudo apud Arabes et Turcas Aegypti dominos, ut statim atque Patriarcha mortuus est, Cella, sive domus Patriarchalis ab Aerarii Praefecto obsignetur: atque saepe hac occasione sub talibus custodibus, quidquid supellectilis aut pecuniae reperiebatur, ipsa etiam alimenta, ejus domesticis subtrahebantur. Neminem igitur observamus, cui convocandorum Episcoporum et Cleri cura competeret; sed illud tantummodo, quod ea occasione statim Misram convenerint Episcopi, nisi fortasse, aut Sultanus, aut Praefecti provinciales prohiberent.

Praesidebat senior Episcopus.

XXXVIII. Cum porro inter Episcopos Aegypti nulla alia, quam aetatis, praerogativa esset, (nulli enim erant Archiepiscopi, neque Metropolita ullus inter Jacobitas appellatus est, nisi Damiatensis, idque duodecimo saeculo, ut in historia nostra monuimus.) idcirco inter eos primum locum habebat is Episcopus, qui senior ordinatione erat, quemque majorem, aut praesidem nominabant. Nulli vero sedi alligatam fuisse hanc honoris praerogativam scimus, quia diversarum Ecclesiarum Episcopi recensentur, qui eam habuerunt. Alia fuit sub Orthodoxis, sive Melchitis, disciplina, et Alexandrinus Patriarcha diversas Metropoles habuit, de quibus dicetur suo loco: sed apud Jacobitas praeter Damiatensem, nullus in Aegypto Metropolita fuit.

Preces pro electione: licentia a Sultano.

XXXIX. Advenientibus igitur Episcopis, antequam deliberaretur de eligendo Patriarcha, preces publicae ad aliquam Ecclesiam indicebantur, jejunia, solennes Liturgiae, atque, ut plurimum, antequam ulterius procederetur, postulabatur licentia a Muhamedanis principibus, ne libertas publica turbaretur, neve alicui praeceptum concederetur, quo aditus ipsi contra disciplinam fieret ad Patriarchalem dignitatem. Nunquam enim majores calamitates Orientalis Ecclesia sustinuit, quam ab ambitiosis hominibus, qui talia praecepta licitabantur, et armata manu ad honores grassari solebant. Exempla passim oc-

currunt, tam in Coptitarum, quam in Nestorianorum historia. Nunc vero toto Oriente vix aliter fiunt Patriarchae: neque libertas, quam aliquando Christiani obtinent, aliter haberi potest, nisi plura praestando, aut pollicendo, quam nebulones apud aerarii praefectos polliciti sunt, aut repraesentaverunt. Ne igitur defectu autoritatis principum schismata per diversas factiones fierent, prudenter institutum fuit, relatumque inter Constitutiones Ecclesiasticas, ut nemo, nisi probata esset per saeculares Principes ejus electio, in Patriarcham consecraretur, aut eligeretur. Ea ratione approbantibus Episcopis irrita facta est electio Georgii Diaconi Ecclesiae Saca, qui absque permissu Abdel-Azizi praefecti, a quibusdam electus fuerat: et Isaacus XLI. ejus loco constitutus. Et post obitum Theodori XLV. Jacobitae diu neminem elegerunt in ejus locum, quia Kassemus Aegypti praefectus licentiam negaverat. Alia ejusmodi exempla suppetunt.

Modus procedendi ad electionem.

XL. Qua vero ratione concilium haberi ad electionem Patriarcharum soleret, docet vita Chailis XLVI. In ea enim refertur Episcopos, statim atque Misram venerunt, Hafethum Aegypti praefectum adivisse, licentiamque eligendi Patriarcham postulasse: illum respondisse, ut inter se consentirent circa eum quem Theodoro defuncto sufficere cogitabant, postea redirent, seque, quod optimum actuf videretur, imperaturum. Consederunt in Ecclesia Episcopi juxta ordinem suum, hoc est antiquitatem Ordinationis suae: sacerdotes prope Episcopum quisque suum: in medio sacerdotes Ecclesiae Alexandrinae, cum Protopapa suo, qui Alexandrinorum nomine verba faciebat. Is erat Presbyterorum primus, quae dignitas non apud Jacobitas modo, sed etiam apud Melchitas Graeci ritus vigebat, unde etiam Arabice scribentes vocem *Πρῶτος* servaverunt: Talis erat is, quem vir Clarissimus Guillelmus Beveregius, autorem existimavit versionis Arabicae Canonum, quam edidit ante annos aliquot: quamvis, ut alio loco observavimus, nihil aliud verba quae ad frontem Codicis Ms. reperta sunt, significent, nisi quod Josephus ille possessor libri fuerit, qui, ut Orientales solent, hanc inaugurationis suae notam, dum otiaretur, praefixerat. *Πρῶτος* igitur erat, ut vulgo diceremus, antiquior sive Decanus sacerdotum Ecclesiae, et in singulis Ecclesiis suus erat *Πρῶτος*.

Sacerdotes Alexandrini.

XLI. In illis igitur comitiis Ecclesiasticis, primas tenebant sacerdotes Alexandrini, quia antiquitus dum sibi Episcopum eligebant, reliquis Ecclesiis Archiepiscopum et supremum Antistitem dabant.

Attamen ex quo Aegyptus in Muhamedanorum potestatem venit, imminuta est illorum autoritas, cum etiamsi jus primae propositionis retinere conarentur, nihil tamen efficere possent absque Cahiranorum, et aliorum qui populum Christianum Jacobiticum repraesentabant, suffragio et approbatione. Certum id ex variis acerbisque inter eos et Episcopos concertationibus, quae aliquando electionum Comitia aut plane ruperunt, aut ad menses et annos produxerunt; sacerdotes autem Alexandrini intelligendi sunt, qui erant ex Ecclesia S. Marci, quae Patriarchalis quodammodo dignitatem et autoritatem obtinebat. Illi ex ea praerogativa non solum jus sententiae primum dicendae retinebant, sed totum Clerum Alexandrinum repraesentabant. Attamen non tantum valuit eorum autoritas, quin aliorum ex eadem urbe sacerdotum oppositionem paterentur. Docet nos ita nonnumquam contigisse, Historia Patriarcharum Alexandrinorum in vita Simonis XLII. Nam Alexandrini sacerdotes duas in factiones divisi erant, aliis Joannem Abbatem Nitriae, aliis Victorem Abbatem alterius Monasterii proponentibus; illi vero erant ex Collegio Ecclesiae *Angelii*. Neuter tamen eorum electus est, atque saepius irritam fuisse Alexandrinorum aut Cahiranorum nominationem, si Episcopi dissentirent, multa exempla declarant. Fuit tamen semper ea tum Cleri utriusque urbis, tum primorum Laïcorum opinio, quod ipsi jus praecipuum ad eligendum Patriarcham haberent, Episcopis sola competeret manuum impositio, per quam Ordinatio perficeretur. Ita in Theophanii vita legimus eum, cum superbe nimis se efferret adversus Alexandrinos, et ea quae ipsis ante Ordinationem pollicitus fuerat, praestare renueret, eos dixisse, ornatum illum et vestem qua caeteris praestabat, suum ipsorum munus esse, et ad se qui dederant, pertinere. Verum haec non minus contumeliosa quam falsa erant: certum illud tantummodo quod, nisi consensus communis omnium accederet, nihil peractum censebatur.

XLII. Ubi Misrae comitia indicta erant, essetque civibus et Clero illius urbis jus proponendi quem digniorem existimarent, dicebant illi sententiam suam primo loco, sicut olim quando Alexandriae eligebatur Patriarcha, haec erat Alexandrinorum praerogativa. Quo loco observandum est ex vita Macarii LXIX. Cahirae Clerum et cives, quando ad eos electio spectabat, novam quoque autoritatem adrogasse sibi, literas encyclicas ad omnes Episcopos convocandos per totam Aegyptum mittendo, quod erat adversus juris Ecclesiastici

Misrae seu Cahirae civium jus suffragii ferendi.

communes regulas. Quippe Alexandrinis id licebat, qui amisso Episcopo suo, nomine Ecclesiae pastore viduatae, more majorum scribere ad alias Ecclesias poterant, ut pote Clerus sedis vacantis. At Cahirani qui Episcopum haberent, sine quo secundum Canones agere nihil poterant, Clerum ab ejus corpore divulsum non constituebant, neque alia hujus innovationis causa censenda est, quam quod nobiliores indigenae, Cahirae potius quam Alexandriae degentes, et sacerdotes ipsi, non minus se ad Alexandrinam Ecclesiam, quam qui in ea ipsa urbe essent, existimabant pertinere.

Exemplum electionis a Monachis S. Macarii factae, et quodnam proprie jus ipsorum fuerit.

XLIII. Praeter Clerum et populum utriusque urbis, qui alternatim eligendi jus sibi vindicabant, occurrit exemplum, quod mox observabamus, Marci filii Zaraae, de cujus electione scribit historicus, quod ad Monachos spectaverit, unicum sane, et quod disciplinae regulis et exemplis contrarium est. Alterum, sed diversi generis, subministrat historia Macarii LXIX. in qua legimus, Misrae cives et Monachos S. Macarii in ea electione jus habuisse: ex quo testimonio duo nobis colligi posse videntur. Alterum quod Monachorum nomine, non alii intelligendi sunt quam illi qui erant in Monasteriis sancti Macarii: alterum quod Misrae cives qui electionem ad se pertinere arbitrabantur, eos in concilium suffragiique ferendi consortium admiserint. Cum enim, ut multis exemplis constat, plerumque candidati ex Monasteriis assumerentur, saepeque magis placeret eligi eos, qui mundo incogniti in oratione, sacrarumque literarum studio majorem vitae partem consumserant: necesse erat adduci, aut Archimandritas, aut majoris dignitatis Monachos, qui de eorum virtute, doctrina, et prudentia testimonium apud congregationem populi et Episcoporum ferre possent. Neque haec simplex inanisque conjectura est, sed fundata ipso electionis instrumento. In eo enim Episcoporum, Sacerdotum, et Clericorum, tum populi primorum seu Ἀρχόντων mentio fit, tanquam ad electionem consentientium, eamque suffragiis suis comprobantium. De Monachis dicitur, quod *ab illis quaesitum fuerit, eorumque testimonio constiterit de spirituali ejus profectu sanctaque conversatione.* Itaque non alio titulo locum in illis electionibus habebant, nisi ut testes pietatis, fidei et religionis essent, ejus qui ad Patriarchalem dignitatem promovebatur: neque ordinem singularem constituebant qui ad eligendum jus haberet, sed censebantur inter Laïcos, qui nullo gradu Ecclesiastico insigniti erant: vel inter sacerdotes, si qui sacerdotio fungebantur. Si aliter aliquando

factum, ut duobus exemplis quae adduximus, probari quamvis parum certo potest, Monachos in partem electionis vocatos fuisse, rarum id et praeter consuetudinem, maxime quando Alexandriae comitia habebantur. Quando Cahirae, suspicari possumus advocatum honoris gratia fuisse Archimandritam Scetis, seu S. Macarii, quia subscriptio ejus notatur in instrumento electionis, post Alexandrinos Sacerdotes et Diaconos, ante Laïcorum primarios. At nullus assignatur locus Monachis ad subscribendum, etsi in alia literarum formula mentio fiat consensus ab illis praebiti ad electionem Patriarchae. Quod si Monachi ratione ordinis sui, habitusque, ut vocant, Angelici, locum inter suffragatores tenuissent, assignatus fuisset ipsis locus procul dubio, ut tres saltem subscriberent, sicut tres sacerdotes et totidem Diaconi Alexandrini reliquorum nomine, quod in neutro exemplari literarum observatur.

XLIV. Illud quoque observationem meretur, quod, etiamsi Laïcorum seu totius populi magna esset ad electionem autoritas, eaque Cahirae fieret, etiam quando ad ejus urbis cives spectabat, honos tamen talis habebatur Alexandrinis, ut eorum praecipue res agi videretur. Nam eo spectant ea quae leguntur in laudatis Epistolis. *Cum igitur perspecta nobis foret Alexandrinorum caritas erga patres suos, sciremusque eos nolle diutius orphanos permanere, eapropter festinavimus ad perficiendum opus Dei*, et quae sequuntur. Atque haec etiam praerogativa insignis fuit, quod electionis instrumento subscriberent Alexandrini, et non aliarum Ecclesiarum Clerici.

In electione Alexandrinorum praecipua ratio habita.

XLV. Celebratis precibus, et Liturgiis, senior Episcoporum, vel aliquis inter eos conspicuus, solebat ad coetum verba facere, et ea in mentem revocare, quae observari oportebat ad novi Antistitis electionem. Statimque aut ab Alexandrinis, aut a Cahiranis proponi solebat aliquis, qui, si vota omnium conspirarent, proclamabatur. Saepe id factum, statim atque populus et omnes praesentes, *Ἄξιος* inclamassent. Habebatur etiam ratio eorum, quos non suspectis testimoniis constaret a defuncto Patriarcha successores expetitos: ita de Isaaco XLI. scribitur, valuisse apud eos qui ad electionem convenerant, quod renunciatum esset Joannem ejus decessorem, dignum eum judicasse qui illi succederet. Ita scribunt de Marco XLIX. et de Jacobo ejus successore. Majorem porro autoritatem hujus commendationis fuisse judicari potest, quod non adeo frequens esset, unde non multa ejus exempla reperiuntur: neque magis valebat, quam

Conventus ad electionem, propositio eligendi: qui a defuncto designatus, saepe praeferebatur.

aliorum testimonia, nisi candidato talis etiam fama virtutis et probitatis esset quae illam confirmaret.

Consensus omnium requisitus: Episcoporum maxime necessarius.

XLVI. Ubi convenerant, et Alexandrini, sive Cahirenses aliquem proposuerant, nihil actum erat, nisi communi consensu electio approbaretur: atque id erat Episcoporum munus proprium, quorum in talibus comitiis magna erat autoritas. Itaque frequentissime in historia observatur, repulsis qui primo nominati fuerant, alios vel ab Episcopis, vel a Sacerdotibus, vel tandem a quibuscumque propositos fuisse, omissis qui prius designati fuerant. In repulsa, magna erat Episcoporum autoritas, quia negabant manus se imposituros illis, qui indigni judicarentur: at in approbatione non major erat eorum potestas, quam Sacerdotum et populi, cum disciplina perpetuo conservata, prohiberet ordinari quemquam, nisi consensus Ἀρχόντων, plebisque accederet. Ubi aliqua erat sententiarum diversitas, mittebant ad monasteria, praesertim sancti Macarii, ut a senioribus Monachis discerent, qui essent inter suos ad Patriarchale munus sustinendum prae caeteris idonei.

Praecepta principum de electionibus.

XLVII. Si quis commendatione principum dignitatem affectaret, afferretque praeceptum de Ordinatione sua, quia hic ambitus contra Canones erat, solebant Episcopi, primoresque Jacobitarum ad aulam proficisci, privilegiaque sua exponere, quibus sibi secundum communem disciplinam Ecclesiarum, integra Antistites suos eligendi libertas concedebatur, raroque cogebantur ad eum acceptandum qui minus placeret. Ita post Chailis XLVI. mortem, cum Petrus quidam Diaconus tale ab Almansore praeceptum obtinuisset, nulla illius ratio habita est: sicut in vacatione sedis per annos prope viginti post obitum Joannis Patriarchae LXXIV. cum David sacerdos, qui Cyrillus in Patriarchatu vocatus est, talia saepe mandata Sultanorum ad Episcopos aliosque ad electionem convocatos detulisset, semper ea rescissa sunt, donec contentionibus per concordiam de eo eligendo finis impositus fuisset. Post Philothei LXIII. obitum, Abraham qui magna apud Hakemum Califam ex Fatimidis tertium gratia pollebat, etsi pari autoritate munitus, tamen repulsam passus est, electusque Zacharias. Neque praetereundum est, quod mirum sane videtur in tot turbulentis electionibus Patriarcharum, quorum historia superest, usque ad ultima Yubidarum Salaheddini successorum tempora, hoc est per annos amplius sexcentos, neminem a Jacobitis autoritate

principum, collocatum fuisse in sede Alexandrina, sed omnes more majorum electos.

XLVIII. Ubi vero, quod saepe solebat, esset magna sententiarum diversitas, dabant operam Episcopi qui comitiis praesidebant, ut amice, quantum fieri poterat, componerentur: consumebanturque aliquando dies, menses et anni, antequam communibus suffragiis dignitas in aliquem conferretur. Nam si rejiceretur, quem ii ad quos electio spectabat proponebant, contingebat saepe ut quem Episcopi aut alii proponerent, ipse quoque repulsam ferret. Ut enim non negabant Episcopi, jus esse Alexandrinis aut Cahiranis proponere quem ipsi vellent, ita pertendebant se dignitatis et indignitatis eorum, qui ab Alexandrinis aut Cahiranis designabantur, esse judices, quod neminem ipsis ordinare liceret, qui non eas corporis animique dotes haberet, quae Canonibus praescribuntur. Si pertinacius obsisterent Alexandrini aut Cahirani, ut saepe faciebant, tunc aliquis inter Episcopos autoritate conspicuus eos compescebat, atque simili occasione factum legimus ut, cum in comitiis Ecclesiasticis post Theodori XLV. mortem habitis, Alexandrini cum plerisque Episcopis Aegypti inferioris, urgerent ut qui a Protopresbytero eorum nomine designatus fuerat, renunciaretur; obsistentibusque Episcopis aliis respondissent, electionem ad se solos pertinere, ordinationem ad Episcopos; Moses Episcopus Vissim qui aeger in consessum delatus, in lectulo decumbebat, surgens Alexandrinos acrius increpitos ex Ecclesia, baculo depulerit, sicut, inquiunt historici, Christus ex templo vendentes et ementes ejecerat.

Quid fieret ubi erat sententiarum diversitas.

XLIX. Accidebat autem frequentissime, ut non modo inter plebem seu Laïcos contentio, sed inter ipsos Episcopos esset, dum ex pluribus designatis, cuidam adhaererent, exclusis reliquis. Nam in suffragiis ferendis ea consuetudo observabatur, ut Sacerdotes et omnes Ecclesiastici, praeter Episcopos, simul cum Laïcis vota sua conjungerent, non scorsim ad suffragia vocarentur. In illis contentionibus, quando componi non potuerant, consuetudo fuit ut electio per sortem fieret, sed ita ut non sine precibus solennibusque Liturgiis perficeretur. Ejus forma talis erat. Si plures candidati ab illis ad quos pertinebat, nominati reperirentur, per suffragia seligebantur ex eorum numero qui plura tulissent, caeteri excludebantur: atque, ut ex vita Sanutii Patriarchae LXV. discimus, seligebantur ex omnibus Monasteriis, Ascetae centum qui dignitate caeteros anteirent.

Electio per sortem ejusque ratio.

Ex primo isto numero eligebantur quinquaginta: et ex istis viginti quinque, mox decem: et in illo scrutinio quod ultimum erat, tres qui plura puncta tulerant, reservabantur; et nisi aliqua subita acclamatione quasi per inspirationem, unus ex tribus proclamaretur, electioque omnium votis statim comprobaretur, sorti res committebatur. Vocabatur autem sors illa *Heikelia* ab *Heikel*, quae *sanctuarium* atque *altare* ipsum significat, quia in altari fiebat, ut divino nutu fieri videretur, Deusque judicare sineretur, quis trium candidatorum dignior foret, sicut primitus Apostoli fecerant, dum in locum Judae proditoris, electus est ad Apostolatum Mathias. Trium igitur illorum, in quibus pendebant hominum judicia, adeo ut quis magis idoneus foret, determinare non possent, nomina totidem chartulis inscribebantur: adjiciebatur quarta *inscripta nomine Jesu Christi Pastoris boni:* et postea omnes in urnam conjiciebantur, quae sub altari collocabatur. Tum in eo ipso altari celebrabatur Liturgia, aliquando semel, aliquando per triduum, continuabanturque die et nocte preces in eadem Ecclesia, ad implorandam divinam opem. Peractis precibus et sacrificiis, adducebatur infans, ea aetate quae omnis peccati suspicione caret, ne fraus aliqua subesset, jubebaturque manum in urnam immittere, unamque ex schedulis quatuor educere. Si trium alicujus designatorum nomine inscripta schedula educeretur, statim is Patriarcha salutabatur, per repetitas acclamationes Episcoporum, Sacerdotum, reliquorum Clericorum et Laicorum, neque contradicere quisquam audebat. Quod si schedula prodiret nomen habens Jesu Christi, ita apud se statuebant, neminem trium candidatorum Deo acceptum esse, atque ita rursus ad electionem trium aliorum ex septem residuis post ultima suffragia, procedebatur: eorum nomina schedis inscribebantur preces et secunda sortitio fiebat, donec nomen alicujus educeretur. Haec fuit sortis Ecclesiasticae ad eligendum Patriarcham ratio, secundum quam electi fuerunt apud Jacobitas Alexandrinos, Patriarchae Joannes XLVIII. et Michael LXXI.

Alibi quoque eadem sors usurpata.

L. Adhibitam quoque illam fuisse ad electionem Episcopi Misrae, legimus in vita Macarii Patr. LXIX. Neque singularis haec fuit Alexandrinae Ecclesiae consuetudo; nam eadem apud Nestorianos usurpabatur ad electionem Catholici sui Bagdadensis, qui supremus Patriarcha illius sectae est. Nova sane haec ratio electionis tranquille peragendae, componendarumque controversiarum Muhamedanis ipsis nota et probata fuit. Nam in vita Cyrilli legitur, quod

cum inter Jacobitas gravissimae dissensiones essent circa electionem Patriarchae, Adel Sultanus consuluerit, ut quem morem Bagdadi apud Christianos observaverat, eum sequerentur. Negaverunt fieri id apud se posse, sed apud Francos licitum existimari, quod tamen falsum esse, electio Joannis XLVIII. multis annis vetustior satis ostendit. Joannes filius Narsis Catholicorum Bagdadensium LII. anno J. C. DCCCLXXXIV. ita electus scribitur: et alius Joannes cognomine Abu-Isa LXI. anno J. C. MVII. Observatur tantum haec diversitas quod apud Nestorianos, schedae a sene et qui prope usum oculorum amiserat, Episcopo, in ultima electione eductae sunt, tum quod inscripta fuerunt quinque candidatorum nomina, primaque sortitio, eo quod fraudis suspicio injecta fuerat, irrita habita sit: id quod apud Aegyptios nunquam accidisse legimus. Illius quoque disciplinae testes sunt Ebnassalus et Abulbircat, atque ex eorum testimonio refellitur autoritas quae ex historia electionis Cyrilli istius filii Laklaki duci posset, quia tunc ejus fautores negaverunt coram principe tale quidquam apud Coptitas usurpari. An huc usque ea consuetudo servata apud Coptitas fuerit, nobis obscurum est: sed quantum ex aliis cognoscere potuimus, adeo proculcata est jam a Turcis disciplina omnis Ecclesiastica, ut nullum prope vestigium illius supersit. Nam Bassae, sive Praefecti, qui Constantinopoli mittuntur cum summa autoritate, cum unum id designent, ut exhausta provincia ditiores abeant, Christianis si ullam relinquunt electionum libertatem, ea non nisi pecuniis obtinetur, atque ut plurimum, is eligitur qui praeceptum a Muhamedanis habet, quo vetatur Episcopis ne alium ordinent.

LI. Ubi tandem vel sorte vel acclamatione omnium ordinum alicujus candidatorum electio comprobata fuerat, clamando nempe Ἄξιος, aut lingua vernacula *Dignus est:* tunc nomen ejus pronunciabatur ab Episcopo seniore, qui voce perspicua ad sacerdotes, populumque verba faciebat, ut sciret, an in ejus electionem consentirent. Nam opus erat vel communi omnium consensu, vel majoris saltem partis, eam probari, ut legitima foret. Unde non solum in primo illo electionis actu, verum in Ordinatione, Episcopus qui eam celebrabat non semel officia intermittebat, ad interrogandum populum, an electioni consentiret. In quo autem consisteret dignitas ejus, qui secundum Ecclesiasticas leges ad Patriarchatum idoneus censebatur, jam nobis explicandum est. Eas conditiones paucis complexus est Ebnassalus, Operis sui Theologici c. 55°. et multi alii, ut etiam

Proclamatio electi Patriarchae.

Praefatio Pontificalis Seguieriani, quas compendio tradenus, et quantum necesse videbitur, ex historia disciplinaque illarum Ecclesiarum explicabimus.

Quae conditiones requisitae fuerint in Patriarcha.

LII. Prima conditio quam in Patriarcha designando necessariam volunt Canones antiqui apud Orientales recepti, est, ut sit liber, ingenuusque ex ingenuis liberisque procreatus. Atque etiam ea lex valebat in Ecclesia Alexandrina, ut nemo servilis conditionis ordinari posset Episcopus aut sacerdos. Itaque in vita Cyrilli LXVII. legimus senem monachum ad Patriarchatum votis publicis postulatum, cum eam dignitatem rejecisset, inter alias excusationis suae causas hanc protulisse, quod, cum libertinus esset, ordinari secundum Canones non posset. Unde cum de multis adversus disciplinam peccatis accusaretur Cyrillus F. Laklaki Patriarcha LXXV. objectum illi inter alia fuit, quod servilis conditionis homines passim ordinaret. Itaque constitutum est in synodo, ne quid simile deinceps liceret, neque Clericalis, multo minus Episcopalis dignitas ex ejusmodi Ordinationibus in contemtum venirent. Attamen ob communem Christianorum Aegypti, et aliorum in Oriente calamitatem, qui saepe per bella quae annis ferme CC. inter Muhamedanos arserunt, in servitutem abducebantur, et aliis dominis venumdabantur, tum propter Nubas et Aethiopes qui barbarorum incursionibus ex patria abacti, sub hasta veniebant, idcirco discrimen institutum est inter servitutem ex captivitate, et eam quae ex nativitate: adeo ut prior ab Ordinibus sacris non excluderet, sed tantum posterior: tum etiam Nubis et Aethiopibus id indultum, ut si praeclaris dotibus et moribus commendarentur, servitus ipsis fraudi esse non posset.

Natus ex matre virgine.

LIII. Secunda, ut natus esset ex matre virgine, hoc est ex ea quae alteris nuptiis conjuncta non fuisset, antequam ab ejus patre duceretur. Institutum id novo jure, quia in veteri Testamento summus sacerdos uxorem virginem ducere tenebatur, idque pertinere judicabant ad honestatem ejus natalium, quem Patriarcham ordinabant, ut ex matre secundis nuptiis non implicata, natus foret. Quamvis enim secundas et tertias non damnent prorsus Orientales, eas tamen ex veteri disciplina, non carere culpa existimabant, ideoque eas non iisdem precibus benedicebant, quae in primis adhibebantur: neque corollas sponsis imponebant, ex quibus, ut apud Graecos, Matrimonii benedictio, *Coronatio* appellatur. Ob turpitudinem igitur illarum nuptiarum distinguebant inter filios qui ex matribus coronatis,

aut non coronatis nascebantur, quod diversitatem natalium non unius generis includebat. Nam coronatae matres dicebantur quae primo matrimonio conjungendae benedicebantur: in non coronatarum classem veniebant praeter multinubas, concubinae, meretrices; et quicumque ex talibus natus esset, ab Ordinibus excludebatur, multo magis a supremo sacerdotio. Attamen omnino ex bigamis parentibus natus non excludebatur, sed tantum, qui ex matre alteris nuptiis copulata. Nam in vita Macarii LXIX. Patriarchae legitur quod, cum omnes in ejus electionem consensissent, et missi fuissent qui eum adducerent ex Monasterio S. Macarii, ipseque hanc dignitatem fugeret, dixerit se eligi secundum Canones non posse, quandoquidem natus erat ex secundo conjugio, cujus tamen defectus nulla ratio habita est.

LIV. Tertia recensetur sanitas corporis, membrorumque omnium integritas, adeo ut neque morbis perpetuis, sicut lepra, et alii ejusmodi, obnoxius foret, neque infirma adeo valetudine, ut omnia officia sua peragere non posset. Imo si in morbum foedum, contagiosum, aut incurabilem decideret, deponi eum posse scribit Ebnassalus. Sanitas corporis et integritas.

LV. Quarta, aetas annorum ut minimum quinquaginta, junioribus exclusis, tum quod juventus ad vitia pronior sit, tum ob necessariae experientiae defectum. Cum de eligendo Macario, de quo mox diximus, consilium haberetur, multi Joannem Monachum virtute doctrinaque commendatum proponebant, at quia junior quinquagenario erat, repulsam tulit, praelatusque est Macarius. Electus tamen fuit Gabriel F. Tarich anno aetatis 47. Repulsi quoque leguntur nonnulli ob aetatem decrepitam. Aetas.

LVI. Quinta conditio, ut virgo sit, non modo nullo carnis peccato, aut illegitimo congressu maculatus, sed omnino conjugii expers: qua ratione factum est, ut tandem omnes Patriarchae ex ordine Monastico assumerentur, quod jam ubique ferme obtinet, quae etiam conditio postmodum reliquis accessit, et de ea dicetur inferius. Nam uxoratos omnes sacerdotes aut Ecclesiasticos excludunt. Vetustissima sane apud Coptitas traditio est, quam referunt Severus Episcopus Aschmonin et alii, de Demetrio scribentes, qui ordine est XII. cum a Juliano decessore suo designatus esset, tanquam pontificatu dignissimus, atque maxima pars in ejus electionem consensisset, multos reclamasse, quod uxorem haberet: neminemque a D. Marci tempore Patriarcham fuisse, qui non virginitatem servasset, quam Demetrius miraculo comprobavit. Ita factum postquam Minas seu Mennas LXI. Virginitas.

electus est: nam etsi Monachus esset, tamen quia acceperunt, postquam ex more proclamatus fuit, eum olim uxorem duxisse, quae adhuc in vivis superesset, idque multorum testimonio constitisset, Episcopi ad quos Ordinatio spectabat, manus illi imponere noluerunt, nisi postquam didicissent, eum quidem a parentibus coactum uxorem duxisse, sed eam non attigisse, cum ipsi statim post nuptias persuasisset, ut virginitatem servarent. Ea causa post mortem Simonis LI. rejectus est Isaac F. Andunae.

Nunquam sanguinem effuderit.

LVII. Sexta memoratur ab Ebnassalo et a quibusdam aliis, ut nunquam manu sua sanguinem effudisset: id enim nefas habetur apud eos sacerdotibus ut ullum animal manu sua mactent aut sanguinem fundant, ut ex Canone XLVII. Collectionis Syrorum Jacobitarum et diversis aliis manifestum est.

16. Cod. Biblioth. Reg.

Linguae peritus.

LVIII. Septima, ut linguam populi cui praeficiendus erat, familiarem haberet, adeo ut agere cum suis absque interprete posset, sacrasque scripturas ex suggestu facile in linguam vernaculam interpretari. Ea regula peregrinos non excludit, modo linguae vernaculae usum habeant, quamvis in quibusdam Canonibus praecipiatur, ne extranei Episcopi dentur Ecclesiis, quod tamen non semper observatum videtur, sed tantum optimum factu judicatum est, si posset observari. In Patriarcha Alexandrino deligendo nulla, ut videtur, patriae ratio habita est. Syri duo ad hanc dignitatem assumti sunt Simon XLII. et Marcus F. Zaraae LXXIII. serius et propius ad haec nostra tempora, Jounes sive Joannes quidam, qui numeratur LXXXV. Damascenus, et eo antiquior LXXIX. Theodosius quidam Francus. Observatum tamen a nobis est in historia vicennalis vacationis, quae ante Cyrilli F. Laklaki Ordinationem, Alexandrinam Ecclesiam tam misere vexavit, objectum fuisse ab ejus adversariis inter alia, quod Fiuma oriundus esset, quae ad Sahid sive Thebaidem spectabat, ex qua non debebat eligi Patriarcha, quod tamen electionem ejus non impedivit: et in Catalogo posteriorum, qui manu recentiori adjunctus est Codici Abulbircat quo usi sumus, XC. recensetur Mathaeus ex Sahide, sive Thebaide. In vita Yuçabi LII. legitur in frequenti Concilio statutum fuisse, ne ullus ex Alexandrinis civibus ad Patriarchatum eligeretur quia ob fastum, luxum, moresque incompositos male audiebant: sed aut illa lex non fuit ad posteros valitura, aut abrogata est. Nam Theophanius LX. et Zacharias LXIV. Alexandrini fuerunt.

LIX. Octava, doctrinae facultas, etsi aliquos plane illiteratos fuisse legamus. In quibus autem haec doctrina consistat paucis explicandum. Ex quo Arabes Aegypto potiti, linguam suam intulerunt, adeo ut intra unius saeculi spatium vernacula esse coeperit, retinuerunt veteris suae Copticae usum plerique Jacobitae Christiani, adeo ut inter eos communis esset. Servata est diutius in Thebaide, remotioribusque provinciis, ubi major Christianorum numerus, Muhamedanorum minor erat. At in Aegypto Inferiori, Alexandriae et Misrae citius obsolevit, et tantummodo in Officiis Ecclesiasticis librisque conservata est, sicut accuratius explicatum est in Dissertatione de lingua Coptica. Ita paucis annis elapsis factum est, ut non communis jam esset lingua, sed doctrinae et religionis. Prima igitur eruditi viri dos fuit, ut libros Copticos legere et interpretari posset: nec alii significabantur, quam sacrae literae, Officiaque Ecclesiastica, et Synaxaria, in quibus Legendae Sanctorum continerentur. Patriarcham in ea lingua peregrinum non esse, ipsa muneris sui ratio exigebat: vulgoque illius peritiores erant Monachi sancti Macarii, quam Clerici saeculares, quia ex veteri consuetudine quam docet nos Abulbircat, nulla Lectio aut Oratio in eo Monasterio, alia lingua perficiebatur; cum alibi ob ejus ignorantiam Lectiones veteris et Novi Testamenti, et Orationes aliquot, postquam Coptice lectae fuerant, Arabice explicarentur, quod ad S. Macarium non licebat. Michael tamen cognomine filius Dakalti, qui ordinatus est anno J. C. MCXLVI. non modo Coptice legere non poterat, sed erat literarum Arabicarum plane expers. Unde dilata est ejus Ordinatio, donec memoriter Liturgiam D. Basilii didicisset. Verum id rarius primis temporibus: nam cum Patriarchae non modo sermones ad populum facere tenerentur, verum sacras literas ex Copticis exemplaribus vernacule explicare, raro illiterati assumebantur, non modo ad Patriarchatum. sed nec ad Episcopatum. Cyrillus LXVII. magno labore Evangelia Coptice legebat, eorumque interpretationes Arabicas, quia scientia illi erat adeo mediocris, ut in contemtum Episcoporum veniret. At Canonum, Historiae Ecclesiasticae aut Theologiae insigniter peritum, vix reperire aliquem licet, inter tot Patriarchas: atque ita quidquid operum a Coptitis conscriptorum habetur, aut ab Episcopis, aut a privatis Theologis compositum fuit. Nec minus erat necessarius Copticae linguae usus, non modo ad Officia celebranda: (nam ab aliquot saeculis quae legunt, non intelligunt) sed etiam ad Acta et instrumenta, quae ad

Doctrina.

Patriarcham proprie pertinent, et quae aliter quam Coptice scribi non solent. Tales erant olim Epistolae Paschales, quas Heortasticas vocant, etsi simul, veluti in aliis omnibus, adjungeretur Arabica translatio. Verum qui ab Actis et epistolis Patriarchae erant, eas scribebant, et Patriarcha subscribebat.

Monasticae vitae professio.

LX. Nona conditio, quam ut necessariam refert Ebnassalus, erat Monasticae vel Anachoreticae vitae, a prima juventute professio. Ab initio nihil tale exigebatur. Andronicus XXXVII. qui Benjaminum, sub quo Muhamedani Aegyptum invaserunt, praecessit, erat Diaconus Ecclesiae dictae *Angelion*, in urbe Alexandrina. Agathon Benjamino suffectus, Joannes, Isaac, Joannes XLVIII. Ephraem LXII. Zacharias LXIV. Gabriel F. Tarich LXX. Marcus F. Zaraae LXXIII. Joannes ejus successor, Monachi non fuerunt, antequam ordinarentur. Reliqui ferme omnes ex Ordine Monastico assumti, praesertim vero ex famoso Monasterio S. Macarii, Vallis Habib, quae est antiqua *Scete*. Cum vero jam a multis saeculis consuetudo invaluerit, ut soli Religiosi ad Patriarchatum assumantur, inde factum est ut in formula instrumenti de facta novi Patriarchae electione et consecratione, legatur. *Mitti igitur decrevimus ad deserta sancta Scetis, quae sunt ad Montem Nitriae . . . et convertimus oculos nostros in Deo devotum et piissimum Monachum, habitantem in celebri Laura seu Monasterio S. Patris nostri Macarii in Sceti, ubi educatus est a pueritia sua, sub disciplina sanctorum Patrum* etc. Neque ulla differentia erat inter eos qui in Coenobio vixerant, aut eos qui in Cellis remotis a reliquorum Monachorum consortio, qui proprie Anachoretae erant, et quos *Habis* Arabice vocant; quasi reclusos. Eam vocem non intellectam, aliquando in historia Saracenica perperam exposuit Erpenius, existimans significare *captivum* qui carceri mancipatus fuerat. Rationes autem cur Monachi potissimum eligerentur, multae et quidem gravissimae fuerunt. Nam cum virginem eligi oporteret, necesse erat ut is caperetur, quem professio castitatis a prima pueritia, talem esse suadebat: tum in vita solitaria major omnino quam in saeculo esse videbatur sanctitatis opinio, et a curis saeculi liberior animus; tum quod ignoti mundo, magis apti ad ministerium Patriarchale viderentur; praesertim vero carebant amicis illis et patronis ex aula Sultanorum et Praefectorum, quorum familiaritas saepe magno Ecclesiarum malo vertebat. Accedebat etiam opinio, quod in Monasteriis doctiores quam in Clerico-

rum saecularium numero sacerdotes reperirentur. Sed quam saepe sua Coptitas opinio fefellerit, et quam multos ex ipsis strictioris vitae Monasteriis nebulones promoverint, historia nostra satis ostendit.

LXI. Decima, quae multas alias complectitur, dignitatem et integritatem morum proprie spectat, nempe testimonium bonum, etiam ab illis qui foris sunt: non sit iracundus, non ebriosus, non percussor, non turpis lucri cupidus: ut potens sit opere: verbo et doctrina, atque adeo possit fidei adversarios coarguere: quae omnia desumta sunt ex Epistolis ad Timotheum et ad Titum: utque omnes virtutes habeat, quas Apostolus in Episcopo exigit: quarum etiam dotium nonnullae jam locum non habent: ut quod Episcopus non sit Neophytus, quam tamen in libris suis praescriptam servant, honore potius Apostoli et sacrorum Canonum, quam ex posteriorum temporum disciplina, in qua usurpari haec cautio non potest. Neque enim quidquam rarius accidit, quam ut ex Judaeis aut Muhamedanis quidam ad fidem Christianam convertantur, et Episcoporum ex ejusmodi proselytis factorum, aut rarissima aut nulla exempla sunt. Imo cavent Christiani Orientales, ne Episcopi instituantur illi, quorum fratres aut affines Muhamedismum amplexi sunt: et aliquot exemplis haec disciplina confirmata reperitur in Historia Catholicorum Bagdadensium. Verum aliam, et quidem insignem prae caeteris, antiquae et purissimae sanctitatis testem conditionem apponemus, cujus neque Abulbircat neque Ebnassalus, aut alii meminerunt, sed cujus certa et nunquam interrupta fuit in Alexandrinis Patriarchis constituendis observatio. Mores.

LXII. Undecima est, quod Episcopus non sit: nam in alia sede ordinatum nunquam transferendum existimaverunt ad amplissimam, et qua nulla inter eos major est, Patriarchae dignitatem. Etsi vero lex singularis nulla Jacobitis propria adversus translationes Episcoporum perscripta sit, sed commune tantum jus sequantur, illius hac in parte observantissimi fuerunt. Nam a D. Marco usque ad Cyrillum filium Laklaki, qui ordinatus est anno Martyrum DCCCCL. J. C. MCCXXXIV. nullus occurrit, qui alium antea Episcopatum gesserit: cum inter Nestorianos plerique, ex aliis Ecclesiis ad Modaïnensem, seu postea Bagdadensem, cui alligata erat summi apud eos Antistitis dignitas, translati fuerint, absque ulla Canonum reverentia. In vita Agathonis Patriarchae Alexandrini XXXIX. (is autem secundus fuit ex quo Muhamedani Aegyptum ceperunt) legitur: quod, cum Joannem Semnu- Non Episcopus.

daeum, qui ipsi successit, divinitus cognovisset ad eam dignitatem perventurum, eum ad diversos Episcopatus postulatum, ordinare Episcopum noluerit, ne viam illi ad Patriarchatum praecluderet. Plura leguntur in vita Chailis XLVI. qui, cum electionem, vel potius intrusionem Isaaci Episcopi Harranensis in sedem Antiochenam comprobare juberetur ab Abdalla Abbassida, qui Metropolitas duos, quod Isaaco, cui favebat, acriter pro tuenda disciplina resisterent, occiderat, nunquam adduci potuit, ut eam ratam haberet: asserens se anathema secundum Canones pronunciasse adversus eos qui favore principum Ecclesiasticas dignitates ambirent, tum qui ex Episcopis Patriarchae fieri conarentur. Laudanda sane in tam sancta disciplina conservanda Coptitarum religio, cum in omnibus aliis sectis nulla prorsus ratio illius habita fuerit. Nam praeter communem apud Nestorianos translationem Episcoporum ad Patriarchalem dignitatem, nihil in illorum historia frequentius, quam translationes Episcoporum ad Metropoles. Ita factum apud Syros Jacobitas Graecis vicinos, qui in ista mutatione sedium modum a multis saeculis nullum tenent, cum Ecclesia Romana, usque ad Formosum ea reprehensione caruerit.

Non favore principum.

LXIII. Duodecima conditio, ne quis favore principum aut saecularium, Patriarchatum ambiret, qui ambitus non minori severitate, quantum ad reliquas dignitates Ecclesiasticas, damnatus est. Vix tamen quidquam est in quo liberius et impudentius a Jacobitis et aliis Orientalibus omnibus peccatum fuerit, et peccetur quotidie. Ambitioni virorum impiorum latissimam viam aperuit Muhamedanorum avaritia, quae innatum quoddam apud omnes vitium fuit: adeo ut nonnisi sub optimis principibus, quales apud eos paucissimi extiterunt, aliquam Christiani in eligendis Patriarchis suis libertatem servaverint. In Aegypto, ex privilegio quod a primis Califis obtinuerant, licebat illis secundum leges et instituta sua vivere. At apud barbaros, qui arbitrabantur obsequium se praestare Deo, si Christianos durissima servitute affligerent, et qui non aliam legem quam quod Principi placuerat, sequebantur, magnas saepe turbas privatorum ambitio excitavit, ut in Historia nostra multis exemplis confirmatur. Et tamen plerisque ambitus suus fraudis fuit: cum inter septuaginta quatuor Patriarchas, quorum a D. Marco ad Cyrillum res gestas habemus, ne unus quidem occurrat mandato Sultanorum ita ordinatus, ut non majorem, aut aliquam saltem non contemnendam suffragiorum partem tulerit. Nam, ut superius observatum est, cum non haberi co-

mitia Patriarchalia solerent, absque principum venia, statutumque ipso jure Ecclesiastico fuisset, ne eorum injussu Sacerdotes, Laïcorum primores, aut Episcopi congregarentur ad eligendum defuncto Patriarchae successorem, ubi haec licentia concessa erat, rarius praecepta ab ambitiosis candidatis obtinebantur, imo et concessa facile rescindebantur, ubi principi significatum fuerat, violari leges Ecclesiasticas, quae olim a primis Muhamedanorum ducibus, Califisque confirmatae fuissent. Unde plerisque infeliciter cessit sua ambitio; nam aut misere perierunt vexati atque in carcerem conjecti, quod promissas pecunias repraesentare non possent, aut exosi reliquis suae sectae Christianis, fidem abnegasse reperiuntur. Neque tamen tot funesta exempla reliquos emendaverunt: nuncque, ut a multis accepimus, ut Constantinopoli apud Viziros, ita Cahirae apud Praefectos, publicae quodammodo fiunt Patriarchatus licitationes.

LXIV. Decima tertia conditio est, ut sit Orthodoxus: nullaque de fidei ejus rectitudine suspicio fuerit. Etsi vero constet quanta fuerit istius conditionis necessitas, quae ex communi jure satis intelligi videtur, subest tamen apud Christianos Coptitas occultior quaedam ratio, et ad mores eorum proprie spectans. Ea est, quod cum ex Monachis aut etiam Anachoretis ab omni hominum consortio remotis, electi ut plurimum fuerint Alexandrini Patriarchae, illorum fides perspecta multitudini esse non poterat, nisi diligens per Episcopos, aut eos, qui, dum Comitia haberentur, ad Monasteria solebant mitti, inquisitio fieret, ex qua per idoneos testes constaret, an omni erroris suspicione carerent. Illa vero praecipue necessaria in Aegypto cura adhibenda erat erga Monachos et Anachoretas, quia ut ex vitis Patrum et variis Collectionibus sententiarum et historiarum, quae ad Eremiticam historiam pertinent, notum est, multos ex illorum numero variis haeresibus infectos fuisse constat; variisque id exemplis ex Palladio, et Collectione Coteleriana, manifestum est. Erant autem antiquis temporibus multo plures Orthodoxi inter Monachos, quam haeretici Dioscoriani; neque enim ante Muhamedanorum tyrannidem, Monasteria deserti Scetis et Nitriae, aliaque in desertis S. Macarii obtinuerant. Cavebant igitur Jacobitae primis illis saeculis, ne Orthodoxus aliquis in Patriarchalem sedem induceretur. Sed praeterea in ipsa Monophysitarum secta erant Gaianitae complures: Acephali proprie dicti, qui olim ab ipsis Dioscorianis secesserant: Semidalitae: Quartadecimani: Phantasiastae, seu meri

Fidei integritas.

Apollinaristae: imo et Meletiani, quorum reliquiae adhuc, ante septingentos annos variis in locis supererant, ut de singulis dictum est in variis Historiae nostrae Alexandrinae locis. Haeresin quoque tegere poterat summa plerorumque ignorantia: quis enim locus fuisset Monachis, aut in solitudine, aut in ipsis coenobiis de fide loquendi, ubi neque conciones, nequa collationes de fide habebantur, studia Theologica nulla florebant? Ad vitandam igitur electionem alicujus qui talibus opinionibus infectus esset, summa diligentia in fidem eorum inquirebatur: et si aliqua suspicio ex virorum fidelium relatione incideret, satis erat, ut non amplius de illis cogitaretur. Exemplum subministrat vita Michaelis LXVIII. Cum enim Cyrillo ejus decessore mortuo, neque Alexandrini, ad quos electio pertinebat, neque Episcopi consentire inter se possent de ejus successore, missi sunt ad Monasterium S. Macarii, qui inquirerent an essent inter Monachos aliqui, quos concilio Episcoporum et Laïcis primoribus proponere, optimum factu videretur. Designatus, et prae caeteris commendatus fuit Samuel quidam Anachoreta: sed cum intellexissent, absurdas quasdam eum opiniones habere, circa Incarnati verbi mysterium, statim eum rejecerunt. Michael vero qui electus est, cum propositus fuisset a pluribus Episcopis, non prius acceptus ab illis fuit, quam ad urbem vicinam Cellae in qua reclusus vivebat, missi fuissent, qui ex publica fama, civiumque testimoniis cognoscerent, an fides et opera illius, opinioni quae de eo apud omnes magna erat, responderet.

Interrogabant de Fide electum prius quam ordinaretur.

LXV. Imo postquam ad suffragia itum erat, comprobataque omnium ordinum sententiis ejus electio, Episcopi non prius statuebant imponendas illi esse ad consecrationem manus, quam de fide ab illis interrogatus fuisset. Neque ea solum ratione experimentum faciebant fidei, ejus qui Patriarcha designandus erat: sed in ipsa Ordinatione Confessionem pronunciabat. Celebris est prae caeteris illa, quae ritu Alexandrino ante Communionem pronunciari solet, de veritate corporis et sanguinis Christi in Eucharistia: cui post Muhamedana tempora, adjunxerunt Coptitae particulam quae Monophysitarum doctrinae medullam contineret. Illa porro Confessio exigebatur, etiam postquam proclamatio et Ordinatio facta erat, ut ex variis autoribus discitur, illamque pronunciabat Ordinatus, cum Eucharistiam manu teneret. Alexandrini Confessionem fidei petierunt a Gabriele LVII. qui post annum J. C. DCCCC. ordinatus est: idque juxta con-

suetudinem antiquitus a decessoribus suis observatam: utque illam publico instrumento et subscriptione firmaret. Dixit ille non opus esse ut nova fidei formula scriberetur: adhaerere se symbolo Trecentorum decem et octo Patrum Nicaenorum, cui nihil adjici, nihil detrahi deberet. Formulas sane aliquot a Patriarchis et Episcopis diversarum sectarum scriptas, occasione ordinationis suae reperimus in diversis codicibus Mss. Michael Patriarcha LXXIII. cum electioni ejus omnes assensum praebuissent, has conditiones accepit, inter alias quae ab ipso exigebantur, ut scriptam et subsignatam Confessionem daret fidei suae, ei similem quam in collatione cum Episcopis habere se, testatus fuerat. David Sacerdos, qui postea Cyrillus fuit appellatus, quique ambitione et malis artibus effecit, ut per annos prope viginti, nullum Alexandriae Patriarcham Jacobitae habuerint, cum a multis rejiceretur, inter alias repulsae causas hanc etiam expertus est, quod ab Episcopo Fiumensi, ex cujus Dioecesi erat, excommunicatus fuisset, tanquam de fide suspectus. Tandem cum saepe conventus Episcoporum et Nobiliorum Laïcorum adversus eum fierent, adeo ut nihil propius fuerit quam ut Patriarchatu dejiceretur, coactus est novam dare fidei Confessionem, eo quod in multorum suspicionem incurrisset, quasi ad Francorum, hoc est Latinorum, religionem propensior, secreta cum illis per internuncios consilia agitavisset. Atque haec exempla sufficiunt ad ostendendum quanta olim cura Coptitae operam dederint, ut nemo ad Patriarchalem dignitatem assumeretur, de cujus fide, vel levis esset suspicio.

Electionis approbatio.

LXVI. Haec ferme sunt quae de conditionibus ad constituendum Patriarcham ex eorum disciplina requisitis, Canonum, aut Theologorum libri repraesentant, et historia confirmat. Quae observatae fuerint, usuque perpetuo stabilitae, quae vero extra libros locum non habuerint, penitusque obsoleverint, ex notis quas singulis articulis adjecimus, manifestum est. Omnia porro quae notavimus, observata fuisse ante annos quadringentos, et quidem satis accurate, non est quod dubitemus. Ut vero reliqua ad disciplinam spectantia expediamus, quando omnes Sacerdotes, Laïcorumque primarii in alicujus nomen consenserant, si is praesens aderat, statim acclamationibus *τοῦ Ἄξιος*, electio approbabatur, et nisi Episcopi obsisterent, confirmabatur. Ubi illi dissentiebant, nihil actum erat: alium quidem saepe Antistites nominabant: sed si ab aliis repelleretur, nihil poterant Episcopi, nisi moram interponere, Canonum autoritatem praetexendo,

secundum quos, is qui designabatur ordinari non poterat. Nam in septingentorum et amplius annorum decursu, cujus historiam qualemcumque habemus, nunquam observari potuit, aliquem ab Episcopis ordinatum, nisi Cleri et populi consensus accederet. Neque ordinari poterat quisquam, invitis Episcopis, nam ex ipsorum Coptitarum jure novo, duodecim saltem Episcopi requiruntur ad ordinandum Patriarcham. Etsi autem ingens olim erat Episcoporum in tota Aegypto multitudo sub Christianis Imperatoribus, sub Muhamedanis redacti ad longe pauciores fuerunt, adeo ut si quadraginta aut circiter, ad Comitia Patriarchalia intervenirent, ea frequentissima esse judicarentur. Nunquam igitur factum legimus, ut cum esset sententiarum diversitas, de Ordinatione cogitaretur, donec concordia inter eos qui electioni repugnabant coaluisset: sive electus adesset, sive abesset. Si aderat, statim in medio constituebatur, et omnium votis et acclamationibus excipiebatur. Si aberat, eligi solebant aliqui ex Episcoporum numero, qui cum Laïcorum Nobiliorum Missis, ad Monasterium S. Macarii proficiscebantur, aut etiam ad aliud, vel ad Cellam in Eremo, ad eum adducendum in quem vota reliquorum omnium conspiraverant. Ibi ulterior de ejus conditione, moribus, doctrina, et fide inquisitio fiebat: poterat enim adhuc rescindi electio, quamvis consummata videretur, si quidpiam vitii in electo reperiretur, cujus ignoratione factum fuisset, ut eligeretur, qui repelli debebat. Audiebantur Archimandritarum, seniorumque Monachorum testimonia, tum si ea famae responderent, assumebant eum Episcopi et Alexandriam, aut Cahiram deducebant.

Electo vincula injecta.

LXVII. Porro cum olim accidisset ut nonnulli se honore supremi Sacerdotii indignos judicarent, fugamque sanctorum antiquorum exemplo molirentur, atque adeo vi constringendi essent, quod de Demetrio XII. narrat Severus in ejus vita, inde consuetudo fluxit, ut electo statim catenae injicerentur; atque ita illis etiam qui ambitu et largitione dignitatem adipiscebantur, vis quodammodo fiebat, ut reluctantes onus subiisse viderentur. Ea fabula quamvis erga plerosque qui nullatenus resistebant, satis ridicule peracta, in legem transiit, quam referunt Ebnassalus, Abulbircat et Pontificalis liber, neque catenae solvuntur, nisi inter ipsa Ordinationis officia. Catenarum ejusmodi usus fuit erga Macarium XLIX. Yuçabum sive Josephum LII. Sanutium LV. Mennam LXI. Ephraemium ejus successorem: non vero erga Philotheum virum improbum, et aliquot

alios, qui non modo vim sibi fieri non exspectaverunt, sed ante Ordinationem indumenta Patriarchalia assumserunt, ut Christodulus, et Michael, ille LXVI. iste LXVIII. Postea tandem servata est caeremonia, eos vinciendi qui aliud omnino quam fugam cogitabant, ridicula prorsus et impudenti fictione.

LXVIII. Quando designatus Patriarcha erat in eorum potestate qui a Concilio Episcoporum, et reliquorum ordinum missi erant ut eum adducerent, vetusti moris erat ut nullam novae dignitatis notam assumeret priusquam Cahiram venisset, ubi confirmabatur praesentis electio, idque antequam deduceretur ad principes Muhamedanos, sine cujus licentia Ordinatio fieri non poterat. Verum, ut mox diximus, fuerunt nonnulli qui ex Monasteriis suis proficisci renuerunt, nisi ornamenta Patriarchalia, etiam ante Ordinationem ipsis imponerentur. Ita Christodulus LXVI. cum electus fuisset, consensu Episcoporum, Cleri et populi, missique essent ad vallem Habib, ubi erat Hieromonachus in Laura Primi, decem viri qui eum Alexandriam deducerent: ille Cella pedem efferre noluit, priusquam exteriori veste Patriarchali indueretur, ne, inquiebat, si contentiones de ejus electione reviviscerent, et ea irrita fieret, ludibrio foret omnibus. Major adhuc fuit Michaelis LXVIII. protervia et impudentia: non modo enim antequam Monasterio exiret, ornari in morem Patriarchae voluit, sed ab Episcopis qui ad eum deducendum missi fuerant, manus imponi sibi, consuetasque ad Ordinationem preces super se recitari. Neque facile occurrit simile exemplum, ordinati extra publicum conventum Patriarchae Alexandrini. Macarius LXIX. licet renuens, statim veste Patriarchali ornatus est.

Misram ductus novus Patriarcha.

LXIX. Communis disciplina erat ut Alexandriam vel Cahiram electus statim deduceretur, offerreturque congregatis in Ecclesia Episcopis, Clericis, Laïcorumque primoribus. Tum Episcopus senior pauca in laudem ejus praefatus, ad populum verba faciebat, eorumque consensum exquirebat. Postquam omnes Ἄξιος multoties inclamassent, Episcopique suffragia aliorum suis quoque comprobassent, idem senior Episcopus, electionem ratam esse declarabat: tam suo quam reliquorum nomine. Tum conficiebatur instrumentum electionis quod Arabice תזכיה *Tazkiet* vocant, quasi dicas testimonium de ejus dignitate: in Coptico exemplari *Ψήφισμα* voce Graeca; cujus loco in Glossariis occurrit *ψῆφος*, eodem significatu.

Ordinationis ritus, et antecedentes caeremoniae.

Psephisma.

LXX. Talis porro fuit illius Psephismatis forma, quam Coptice et Arabice Abulbircat, Pontificalis liber Seguierianus etiam Graece repraesentat, sed misere corruptam, quod ab hominibus linguae Graecae imperitis descripta fuerit. Loquuntur omnium nomine Episcopi Jacobitae, congregati cum Sacerdotibus, Diaconis, omnique populo Christum amante urbis Alexandriae, totiusque Aegypti. Ex quibus verbis intelligitur, Alexandrinis conservatam honoris praerogativam in omnibus ferme actis aut instrumentis, etiam postquam alternare cum Cahiranis coeperunt, neque nisi per vices, jus primae sententiae in Comitiis dicendae retinuerunt. Quippe ad eos proprie spectabat electio, neque ad nobiles seu Ἄρχοντας Laïcorum, qui Cahirae sedes habebant transiit, ob aliam rationem, quam quod essent plerique ex Alexandrinis familiis. Observandum quoque est in eodem electionis Decreto, quocumque loco illa facta fuerit sive Alexandriae, ut olim usque ad Muhamedanos semper, postea aliquando, dein alternis vicibus, semel Cahirae postea Alexandriae: tandem Cahirae semper, ut suffragiis Christianorum, statim autoritas Magistratuum et Principis accederet, tamen Episcopos et reliquos, non suo, aut privatae alterutrius Ecclesiae nomine, sed omnium Christianorum Aegypti communionis Jacobiticae nomine loqui et electionem factam publicare et comprobare.

Laudes defuncti Patriarchae.

LXXI. Sequuntur laudes defuncti Patriarchae, quae aliquando fusius enarrantur, nam illarum avari nusquam Orientales fuerunt: nomen ejus inseritur, et memoriae fidelium commendatur. Exprimitur deinde luctus publicus, ex communis patris obitu: moxque dicitur, qua ratione congregati omnes more majorum, cum elegerint qui maxime hoc honore dignus, onerique sustinendo idoneus videbatur, atque electi nomen cum laudibus etiam multis inseritur, declaraturque votis omnium expetitus, electusque Patriarcha. Episcopi instrumentum seu Decretum scribi jubent, testanturque se illud probare cum omnibus simul congregatis, Sacerdotibus, Diaconis, Clericis, Monachis et omni populo urbis magnae Alexandriae, post accuratam de ejus moribus, fide, et praeclaris dotibus inquisitionem factam in Monasteriis Scetis et Nitriae, auditisque Monachorum de ejus pia conversatione testimoniis.

Subscriptiones.

LXXII. Subscriptiones Episcoporum primo loco adjunguntur, subscribuntque singuli juxta ordinationis suae antiquitatem; neque enim aliqua erat sedium praerogativa, sed illis comitiis, ut et conciliis

Ecclesiasticis omnibus, praesidebat is quem seniorem Episcopum vocabant אכבר *Akbar*, sive מקדם *Mokaddem*, appellatus. Marcus Episcopus Balinae, Joannes Episcopus Sacae, Sanutius Episcopus Misrae, ita appellati leguntur: unde liquet nulli Episcopali sedi, imo nec Damiatensi, quae Metropolis titulum obtinuit saeculo circiter XII. hanc praerogativam adjunctam fuisse. Formula subscriptionis Episcoporum erat lingua Coptica in hunc modum, *Ego N. Episcopus urbis N. Christum amantis, consentio huic Psephismati.* Post Episcopos subscribebant tres Sacerdotes Alexandrini, et tres Diaconi, qui Ecclesiae Alexandrinae Clerum repraesentabant. Mentio subscriptionis Sacerdotum et Diaconorum nomine Cleri Misrae seu Cahirae nulla occurrit. Sed post Sacerdotes et Diaconos Alexandrinos subscribebat Archimandrita Scetis seu Monasterii S. Macarii, et postea aliquot *Ἄρχοντες*, seu primariae nobilitatis inter Laïcos viri, tam Cahirae, quam Alexandriae. Eum in modum electio consummata censebatur, atque hoc Decretum in Acta referebatur, et servabatur a *Katibo* sive secretario: quo in officio plures erant apud Patriarchas, quorum dignitas et officia eadem prope erant, ac Syncellorum apud Constantinopolitanos. Debebant autem exemplum illius decreti paratum habere, ut ex Ambone seu pulpito legeretur in frequenti Ecclesia, paulo antequam Ordinatio novi Patriarchae celebraretur.

LXXIII. Si electus esset Archipresbyter, seu *Komos*, ut vocant, statim ordinari debebat Patriarcha, hoc est Episcopus Alexandrinus: neque enim quantum ad Ordinationis solennem ritum, et officia pertinet, observari potest in rebus necessariis discrimen ullum inter communem formam ordinationis Patriarchalis, et Episcopalis, quod in Alexandrina Ecclesia Jacobitica singulare est. De illis quae ad pompam aut caeremonias pertinent, aut honoris amplitudinem, atque adeo sunt extra *οὐσίαν* sacramenti, non loquimur, sed de ipsius sacramenti partibus. Nam apud Nestorianos, quamvis plerique eorum, qui Catholicorum nomine summam apud illos autoritatem obtinuerunt, jam ordinati essent, quippe qui erant aliarum sedium Episcopi aut Metropolitae, tamen et manuum impositionem suscipiebant, et per illas preces benedicebantur, quae in consecrandis Episcopis praecipuam vim habent, quod ex editis a viro Clarissimo Joanne Morino Ritualibus, manifestum est, et pluribus ex Historia exemplis confirmatur. Atque haec consuetudo a gravissimo iteratae ordinationis peccato excusari nullatenus potest. Simile aliquid factum apud Ja-

Ordinum inferiorum collatio.

cobitas Antiochenos, cum manuum impositionem non minus necessariam judicarent, ad potestatis amplioris, quae Patriarchali dignitati conjuncta est, collationem, quam ad Episcopum instituendum. Unde etiam apud utrosque, non sine precibus et manuum impositione, Episcopus ad Metropolin transferebatur, haud minori vitio. Verum, quia, ut diximus, inter tot ignorantiae et haereseos mala, quibus Jacobitica Ecclesia Alexandrina conflictatur ab annis mille et amplius, hanc sanctissimam disciplinam Coptitae retinuerunt incorruptam, ut nullus per translationem ab alia Episcopali sede ad Alexandrinam promoveretur, idcirco Patriarchae Ordinationem servaverunt legitime celebratam, qualis esse sacerdotis debet, qui ad Episcopatum promovetur.

Komos quid significet.

LXXIV. Ex ea igitur lege si electus consecratus est in *Komos* seu Archipresbyterum, vel, quod idem est, *Hegumenum*, statim ordinatur more solito in Episcopum. In Pontificali notatur praeterea, electum, si antea Monasticam vitam professus non fuerit, suscipere Habitum, sive Schema, quod illi imponitur, dictis simul omnibus orationibus, quae ad faciendum Monachum pronunciari solent. Nec in exteriori caeremonia consistitur: nam simul obstringitur omnibus officiis, praesertimque abstinentiae, et jejuniis inter Monachos observatis. Unde inter crimina Macario objecta, illud fuit, quod carnes in Cella Patriarchali ad mensam adhibuisset. Ea porro dignitas Ecclesiae Copticae propria est. *Komos* Arabice, etsi vox peregrina esse videatur, vulgo in Glossariis Coptico-Arabicis, tam editis quam Mss. respondet Graecae Ἡγούμενος: hoc est *Abbas* seu *Archimandrita.* Sunt tamen Hegumeni duplicis generis: nam ita appellantur aliquando, etiam servata in Arabico sermone, Graeca voce, Monasteriorum Abbates seu Archimandritae, ut ex Liturgia et aliis Ecclesiasticis libris patet: et in Diptycho Basilianae, ubi memoria fit Abbatis Joannis Hegumeni, in Arabica versione legitur *Komos.* Alteri sunt Presbyteri qui dignitatem habent Sacerdotali majorem, Episcopali minorem, adeo ut quodammodo Chorepiscopis similes fuerint, et fortasse *Komos* a voce Graeca deductum est *Κώμη*, ad significandum vicorum et pagorum rectores Presbyteros; aut etiam parochos, ut apud nos appellantur: nam ex eorum ordinatione patet, consecratos fuisse ad altare alicujus urbis aut loci, ut in eo curam pastoralem exercerent. Ita tum veri Hegumeni, seu Abbates Monasteriorum, tum titulo alicujus Ecclesiae addicti Sacerdotes, et honorem Sacerdotio simplici majorem habebant, et Ordinationem sin-

gularem, cujus disciplinae ratio vix aliunde quam ab antiquis Chorepiscopis duci potest.

LXXV. Quia vero Patriarcham, ut etiam Episcopum, habere oportebat Ordines sacros omnes, si simplex Monachus esset, Diaconus ordinabatur, neque enim videntur Minorum Ordinum, aut etiam Subdiaconatus rationem habuisse: sed interstitia diei unius observabantur inter singulos ordines, ita ut primo Diaconus, secundo Sacerdos, tertio ordinaretur *Komos* seu Hegumenus; expectabaturque dies Dominica ad ordinandum eum Patriarcham; neque enim alio die Episcopi consecrari debebant. Ita observatum erga Michaelem LXXI. legitur in ejus vita.

Ordines omnes nisi haberet, electo conferebantur.

LXXVI. Verum antequam manus electo imponerentur, atque etiam antequam primos, quibus insignitus nondum erat Ordines susciperet, deducebatur ab Episcopis et Laïcorum primoribus ad Califae, Sultani, Praefective praetorium, ut electio comprobaretur, simulque praeceptum Ordinationis obtineretur, ne contrario aliquo mandato interveniente, turbaretur. Frequenter id observatum initio rerum Muhamedanarum, et postea in legem transiit. Legitur in vita Isaaci XLI. Georgium Diaconum electum a majori parte, deductum esse ad Abdel-Azizum Praefectum, jam assumto ornatu Patriarchali, et irritam factam ejus electionem jussu Principis, ejusque loco Isaacum constitutum. Adibant igitur Sultanum aut Praefectum Episcopi, Christianorumque primores Laïci, offerebantque electum, et si probabatur, statim Diploma, quod *Sigel* sive sigillum vocabant, obtinebatur, quo in dignitate confirmabatur, Christianisque plena facultas concedebatur eum ordinandi: tum omnibus praecipiebatur principis nomine, ut omnes tanquam Patriarchae suo ei obtemperarent. Saepe in gratiae demonstrationem, Orientalium more, vestem a Sultano accipiebat, dabanturque ex cohorte praetoriana qui eum ad aedes Patriarchales deducerent, idque non raro magna pompa factum est. Tunc enim cum Christiani tranquille agerent, eosque Sultani vexari a Muhamedanis non paterentur, prodibant ad aulam magno psallentium ordine, eoque modo qui in publicis supplicationibus observari solebat. Nempe sacerdotes vestibus sacris ornati, procedebant cum cereis, crucibus, Evangeliorum libris, et thuribulis, psalmos canentes: Diaconi, et alii ex Ordine Clericali ordinatim: tum Episcopi eodem modo, et Patriarcham novum cingebant, qui asino vehebatur, tum ad imitandum exemplum D. Jesu Christi, tum quod apud Muhamedanos

Califae aut principis salutatio.

vetitum esset Christianis, ne equis veherentur. Laïcorum primarii et reliqua multitudo sequebantur. Postea cum ad Ecclesiam ex qua processerant, redeundum erat, adjiciebantur honoris et praesidii causa, manipuli aliquot militum, prohibituri ne vulgus promiscuum semper in Aegypto turbulentum et procax, maxime Dervisii, et Meschitarum aeditui, ad injuriam Christianorum semper parati, aliquam ipsis molestiam inferrent.

Ordinatio die dominica.

LXXVII. Postquam ad Ecclesiam redierant, designabatur Ordinationi dies, ea tamen ratione quam tetigimus, nempe ut ea non nisi dominica die, secundum antiquam omnium Ecclesiarum disciplinam celebraretur. Licebat autem, ut si novus electus alium Ordinem non accepisset, quam Diaconorum, aliis diebus ordinaretur, servato tamen interstitio, ut non uno eodemque duplicem Ordinationem acciperet. Ea autem celebrabatur ab Episcopo seniore, eodem modo, atque illis ipsis precibus adhibitis, quae in communi Ordinum collatione solebant observari: verum singulare illud erat, quod omnes Episcopi aderant, atque in eorum pleno consessu, ad Ordines quos non receperat promovebatur.

Consuetudo vetus ordinandi eum Alexandriae.

LXXVIII. Porro vetustissima consuetudo fuit, ut Ordinatio Patriarchae Alexandriae fieret, idque merito. De antiquioribus Patriarchis ante Muhamedanorum tempora dubitari non potest, etsi qui proxime Benjaminum praecesserunt Jacobitae, cum Orthodoxi omnes Ecclesias Alexandriae obtinerent, neque alii suos conventus in urbe agero per leges Imperatorias sinerentur, in Monasteriis videantur secreto ordinati: nempe quia tunc necessitas excusare a lege videbatur. Postea tamen ex quo integram Jacobitae libertatem nacti sunt, plerumque ordinati sunt Alexandriae, in Ecclesia *Angelion* dicta. Ita ordinati Simon XLII. Alexander ejus successor: Theodorus XLV. Chail XLVI. Marcus XLIX. Jacobus post eum: deinde Yuçabus: Chail LIII. Sanutius LV. Gabriel ejus successor: Minas sive Mennas LXI. Ephraem LXII. Sanutius LXV. Christodulus ejus successor, et hujus Cyrillus. Et fortasse de aliis idem existimandum est, cum id historici tanquam notissimum tacuerint.

LXXIX. Primum exemplum ordinationis extra Alexandriam factae, secundum historicos nostros, occurrit in Michaele LXVIII. qui Cella sua prope Sinjaram inclusus egredi noluit, priusquam Episcopi manus ipsi imposuissent, et legitimis Orationibus pronunciatis eum ordinassent, novo sane exemplo, ex quo originem habuit alia di-

sciplina, ut qui extra Alexandriam ordinatus fuisset, in majorem ejusdem urbis Ecclesiam veniret, ibique ejus proclamatio, et inthronisatio fieret, quod postea accurate observatum fuit.

LXXX. Macarius qui Michaeli successit, Alexandriae ordinatus legitur, ut Gabriel F. Tarich LXX. Michael LXXI. Verum Joannes LXXII. Misrae seu Cahirae ordinatus est: festinantibus Episcopis et Laïcorum primoribus, statim atque praeceptum de ejus Ordinatione a Califa obtinuerant, quia scilicet Junes quidam Monachus, ambitu et largitione apud aulicos effecerat, ut mora interposita, electio ejus in quaestionem coram Muhamedanis judicibus vocaretur, et si fieri posset, irrita declararetur. Simili exemplo Joannes filius Abugaleb Patriarcha LXXIV. Misrae ordinatus dicitur: nam de Marco F. Zaraae ejus decessore, ubi ordinatus fuerit, silent historici. Tandem Cyrillus F. Laklaki, in quo desinit Historia Patriarchalis, ordinatus fuit Alexandriae; sed, ut ex narratione autoris aequalis manifestum est, quia post annorum prope viginti contentiones, et lites, tandem praeceptum a Sultano Adelo obtinuerat de sua Ordinatione, in quam plerique Jacobitarum consenserant, Decretoque de ejus electione subscripserant. Illud ut Principis autoritate confirmaretur, Alexandriam profectus erat, ubi ille ob aeris clementiam, valetudinis curandae gratia tunc commorabatur. Postea vero institutum videtur fuisse majoris securitatis causa, ut Ordinationes Patriarcharum Misrae seu Cahirae fierent in Ecclesia Muhallaca, quam consuetudinem ut suo tempore receptam, perscripsit Ebnassalus. Verum quia, ut videtur, varia jam erat, nec semper eadem disciplina, paulo post scribit, deducendum esse Alexandriam, atque ibi constitui, ordinarique Patriarcham. *Postquam,* inquit, *ordinatus est Komos, sive Hegumenus, cum amplissimo comitatu, Misra eum deducunt Alexandriam, ad quam si pervenerit ante Dominicam diem, in suburbiis manet, donec matutinum ejusdem diei tempus advenerit: tuncque cives exeunt ei obviam, et in ejus obsequio procedunt usque ad Ecclesiam Sotir, hoc est salvatoris,* quamvis Abulbircat qui erat recentior, assignet ordinationi Ecclesiam D. Marci, respiciens, ut verisimile est, ad temporis sui disciplinam.

Postea Misrae seu Cahirae.

LXXXI. Porro licet Ordinationis ritus accurate explicentur in Pontificali, cujus versionem subjungimus, videtur tamen operae pretium, ea referre quae de iisdem ritibus leguntur apud autores. Ebnassalus quidem qui sub Cyrillo filio Lakłaki Patriarcha LXXV. vi-

Sacri ritus Ordinationis ex Ebnassalo.

vebat et anno J. C. MCCXXXIX. Epitomen Canonum, quae Episcopis urgentibus facta est, et publicata ad reformationem Ecclesiarum, sub nomine ejusdem Patriarchae, ritus illos qui sui temporis disciplinam spectabant, paucis explicavit, et ejus verba referemus. Quo die, inquit, constitutum fuit ut Ordinatio celebraretur, dicuntur Orationes matutinae diei dominicae: postea Liturgia celebratur, secundum consuetum ordinem a seniore Episcopo. Cum finita fuerit lectio Actuum Apostolorum, omnes Episcopi eum comitabuntur et deducent ad Thronum, seu sedem Patriarchalem: electus convertet faciem suam ad Orientem, Episcopi vero ad Occidentem: postea lavabunt manus suas, illasque imponent super eum: stabuntque interea Laïci, et omnis multitudo cum timore et silentio. Episcopi vero dum manus imponent super eum dicent. *Imponimus manus nostras, super hunc servum electum a Deo, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, ad constituendum illum in gradu praeclaro et firmo Ecclesiae unicae, immaculatae, Ecclesiae Dei vivi, invisibilis: ad judicium recte administrandum, manifestationemque sanctitatis, doctrinamque et gratiam sanctam. Amen. Is est qui Ecclesiae universali praepositus est, autoritate Trinitatis sanctae per mysterium crucis.* Tum inclamabit antiquior Episcoporum haec verba. *Probatisne, quod sit iste Patriarcha vester, judexque inter vos, vobis, et super vos:* quae ab eo ter repetentur: tertio vero adjiciet: *an approbatis hunc esse primatem super vos, et perspectum habetis eum esse dignum isto gradu?* Cumque dixerint, *Dignus est*, vertet faciem suam ad Orientem, dicetque orationem, et adolebit incensum. Primusque Episcoporum, sive antiquior Ordinatione et secundus post eum imponent manum super electum, ordinabuntque eum per orationem Ordinationis quae nota est: et quae cum aliis singulari libro Pontificali continentur. Cum Episcopi uno gradu descendunt, novus Patriarcha simul ascendit, donec ad summum pervenerit, atque ita reliquis omnibus superior sit. Cum vero ad lectionem Evangelii perventum fuerit, deferet librum coram illo senior Episcoporum, legetque Patriarcha sectionem ubi sunt haec verba, *Ego sum Pastor bonus:* quae ter ab ipso legentur: et ad singulas vices, senior episcoporum librum imponet capiti ejus; et alta voce dicet: *Dignus est*, Dicetque universa multitudo simul *Ἄξιος*. Lectione illa peracta, perficietur Liturgia: Postquam vero Ordinatio perfecta fuerit, osculabuntur eum Episcopi juxta ordinem suum: tum Sacerdotes, et ministri altaris, primarii Laï-

corum, et universa plebs osculabuntur manum ejus, eique adprecabuntur, ut Deus illum ipsis perficiat pastorem bonum, et per eum ipsos quoque perficiat. Ad finem Liturgiae primus ipse communicabit sacris mysteriis et aliis omnibus juxta ordinem suum communionem distribuet, dimittetque eos cum pace et benedictione.

Eadem ex Abulbircat.

Fusius paulo eamdem *ἀκολουθίαν* sive Rituum ad Ordinationem Patriarchae formam, refert Abulbircat. Primo observat, ut si electus fuerit ex ordine saecularium, atque adeo Monasticum habitum antea non susceperit, celebretur erga eum, Officium integrum habitus imponendi, cum orationibus consuetis, imponanturque ipsi singulae schematis seu habitus Angelici partes, ita enim vocant Religiosorum vestes sacras, de quibus extat Ordo singularis in diversis Codicibus Mss. Expectatur deinde proxima dies Dominica, extra quam Ordinationes facere non licet: atque, ut autores alii notant, eo temporis intervallo, si vel simplex Monachus est, ut multi tunc erant nullo Ordine Ecclesiastico insigniti, quales plerique *ἐγκλιστοὶ* seu *Reclusi* quos *Habis* vocant, extra coenobia in Cellis viventes, tunc incipiendo a Diaconatu, novus electus ordinabatur, ita ut ante diem Dominicam proxime sequentem, ad Hegumeni sive Archimandritae dignitatem promoveretur. Cum destinata dies illuxit ligatus deportatur, ad Ecclesiam S. Marci, ubi conveniunt omnes Episcopi et saeculares. Post Canonem Psalmodiae completum, hoc est Officium diei Matutinum, incipit Liturgia. Absoluta scripturarum lectione, solvuntur vincula quibus electus constringitur: diversae autem Lectiones veteris novique Testamenti leguntur, partitis functionibus inter Episcopos et Sacerdotes. Finita lectione Actuum Apostolorum, Archidiaconus advocat Episcopos, qui ad altare accedunt, et in sanctuario locum capiunt, juxta suae Ordinationis antiquitatem. Advocatur deinde electus, qui a duobus Sacerdotibus ex utraque parte eum tenentibus adducitur, solo stichario indutus et mantile circa collum habens, capite inclinato. Sacerdotes procedunt juxta ordinem suum: tum antiquior Episcopus, praecedente Archidiacono, qui gestat codicem Evangeliorum: alius Sacerdos fert incensum: sequuntur ordinatim Diaconi, cum omnibus, psallentes coram Evangelio sancto: omnesque procumbunt et venerantur altare. Episcopus consecrator, dicta oratione Evangelii, altarique salutato, sedet super thronum, hoc est sedem Patriarchalem, omnesque Episcopi hinc et inde consident juxta ordinem suum: Sacerdotes et Diaconi consistunt in loco inferiori, ut etiam electus fa-

cie ad Orientem conversa, capite inclinato, tenentibus eum Sacerdotibus duobus. Tum antiquior Episcopus, instrumentum electionis sive Psephisma descriptum a secretario, antequam in Ecclesiam veniatur, tradit uni ex Diaconis, qui conscenso Anbone, illud legit alta voce.

Post illius instrumenti lectionem, Archidiaconus dicet hymnos praescriptos in Pontificali, et quoties nominabit electum, prostrationem, quam metanoeam, ut Graeci, vocant, ad eum conversus faciet. Post hymnos, dicetur ter *Kyrie eleison.* Deinde Episcopi ex throno descendent, consistentque prope altare ad ordinandum Patriarcham. Adolebitur incensum ab antiquiore Episcopo, et post orationem thuris duasque alias sequentes, nempe illas quae in Liturgia occurrunt, populus dicet multoties *Kyrie eleison.* Completis aliis orationibus, quae ex Pontificali petendae sunt, antiquior Episcopus dextram imponet super electi caput, dicetque Archidiaconus Orationem ab istis verbis incipientem. *Divina gratia quae infirma sanat.* Ea est autem ejusdem omnino sententiae, et iisdem prope concepta verbis, ac illa apud Graecos *Ἡ θεία χάρις,* de qua Morinus, Goarius et alii fuse et docte disputaverunt, et nos dicemus alibi. Quod vero scribit Abulbircat, dici eam ab Archidiacono, non ita accipiendum, quasi officium ipsius sit, orationem in qua non minima virtus Ordinationis consistit, pronuntiare: nam testibus aliis omnibus autoribus, eam Episcopi pronuntiant, cum manus imponunt ordinando. Verum sententia talis est, quod Archidiaconus qui ex munere ordinario inchoat orationes omnes, quae a pluribus dicendae sunt, prima etiam istius verba incipiat, ut eam Episcopi rite pronuntient. Tum Episcopus converti jubet electum ad Orientem et Occidentem: signansque pollice caput ejus in modum crucis dicit. *Ordinavimus super Ecclesiam Dei sanctam, N. Archiepiscopum: super Ecclesiam Dei sanctam quae est in magna urbe Alexandria:* et post moram interpositam *N. Archiepiscopum, Patriarcham super Ecclesiam Dei Catholicam, Apostolicam praedictam, in urbe Alexandria, maxima Orthodoxarum: in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Amen.*

Induitur deinde novus Antistes stichario, et aliis vestibus, nempe Pallio, et *Couclo* sive Casula, sed a nostra diversi generis, invocaturque super eum nomen Patris et Filii et Spiritus sancti. Tum ascendunt ad thronum, atque antiquior Episcoporum, antequam ascendat, illum veneratur, in eo electum collocat, et circa illum consi-

dent reliqui Episcopi juxta ordinem suum: ipse primum collocatur in infimo gradu. Postea *Taklid* sive instrumentum Ordinationis suae, quod *Systaticam* vocant, dat in manus Magistro sive Doctori Diaconorum, ut illud ex Anbono recitet. Formam istarum literarum Pontificalis liber repraesentat, vetustissima autem et Muhamedanis temporibus superior disciplina est, ut literae illae legantur Graece, Coptice et Arabice, et illas tribus linguis, Codex Seguierianus refert: Graece quidem ob honorem antiquitatis: cum Alexandriae Graecam linguam popularem fuisse ante Muhamedanos, notissimum sit: Coptice, quia ubi linguae alterius communis usus desiit, aut nunquam fuit, ut in superiori provincia, et extra urbes, omnium intererat nosse quid in electione novi Patriarchae gestum fuisset, tum quia Officia sacra eadem lingua celebrabantur: Arabice tandem ex quo Muhamedanis Aegyptus subjecta est, quod plerique indigenae, cum libertate, nativae non minus, quam Graecae linguae usum amisissent. Unde in vita Macarii LXIX. qui ordinatus est anno J. C. MCIII. Systaticae literae lectae fuisse dicuntur inter Missarum solemnia Graece, Coptice, et Arabice, eamque consuetudinem vigere etiamnum, suadent Codices non multum antiqui, in quibus triplici lingua Systaticarum forma descripta est. Porro non est quod quisquam existimet, eam omnem caeremoniarum formam quam ex Ebnassalo et Abulbircat describimus, recentiorem esse aut nuper adinventam: omnes enim in historia fundatae sunt, neque ulla illarum particula est, quae non variis exemplis possit confirmari.

Lecta Systatica, Archidiaconus dicit Orationes decem; I. pro pace; II. pro conservatione electionis: hoc est fausto ejus successu; III. pro patribus, seu Episcopis praesentibus et Clero; IV. ad confirmationem obtinendam per Spiritum sanctum; V. pro Ecclesiis super quas ordinatur; VI. ut Deo acceptus sit; VII. pro ejus longaevitate; VIII. pro felici vita ejus; IX. ut dignus efficiatur ea obtinere ad quae desuper vocatus est; X. pro eo et pro aliis. Postea proclamatur adhuc novus Patriarcha ab Episcopo seniore, his verbis: *Declaramus N. electum a Deo et servum ejus, Archiepiscum et Patriarcham, in una indefectibili Ecclesia.* Tunc omnis populus ter dicit, *Ἄξιος, Dignus est:* et ad singulas acclamationes, attollunt Evangelia super caput ejus. Postea elevato iterum super caput ejus Evangeliorum codice, senior Episcoporum imponit manum suam capiti illius, dicitque Archidiaconus *Gratia divina quae infirma sanat etc.* Populus dicit *Exaudi Domine.* Tum

antiquior Diaconus Episcopos ad orationem hortatur: qui praescriptas in Pontificali orationes recitant, singuli juxta ordinem suum, tenentes interea manus impositas capiti Ordinati. Ad uniuscujusque finem dicit Archidiaconus. Ἔτι τοῦ κυρίου δεηθῶμεν: populus respondet *Kyrie eleison*. Dicuntque Episcopi. *Imponimus manus nostras super electum Dei, etc.* usque ad finem orationis: et cum illorum unusquisque illam compleverit, populus dicet ter, *Dignus est.* Tandem induitur a seniore Episcopo ornamentis Patriarchalibus, et dicitur Doxologia ad S. Trinitatem. Omnes Episcopi et populus simul rursus clamant, *Dignus est.* Postquam omnia ornamenta acceperit: Episcopi antiquiores duo, de throno descendentes, Patriarcham super eum collocant, tenentes manus ejus: inclamante populo *Ἄξιος*. Collocatur autem ter in sede, ad honorem Trinitatis sanctae: et Episcopus antiquior magna voce dicit, *Collocatur N. Archiepiscopus super sedem sanctam Apostolicam, Evangelicam S. Patris nostri, benedicti, Deum videntis Marci, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Populus respondet ter, *Ἄξιος:* et postea proclamationem novi Patriarchae facit Graeca lingua: *Ἄββα. Ἀρχιεπίσκοπος μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν νόμων αὐτῆς. Pater N. Archiepiscopus magnae urbis Alexandriae et Nomorum ejus, seu regionum ei subjectarum:* ut explicatur Arabice. Tandem collocatur in sede Patriarchali, neque se amplius movet, habens in sinu Evangelium S. Marci. Accedunt Episcopi et osculantur eum; dicuntque adhuc ter, *Ἄξιος*. Tum Laïci, post Sacerdotes et alios ex Clero, osculantur manum ejus. Recitatur coram eo Prologus, qui est Oratio quaedam, de qua dictum est alibi: tum psalmus: deinde datur ipsi Evangelium Joannis ex quo legit caput 23. ubi haec verba sunt. *Amen, Amen dico vobis, qui non intrat per ostium in ovile ovium,* usque ad ista: *et fiet unum ovile et unus pastor.* Cum ad ea verba pervenerit. *Ego sum Pastor bonus,* omnes inclamant ter, *Ἄξιος*. His peractis celebrat Liturgiam juxta consuetudinem, omnibusque distribuit sacra mysteria, datque illis pacem, hoc est ultimam benedictionem: neque enim hoc loco intelligi debet pacis osculum. Nam ut Graeci, ita Orientales omnes, salutant invicem in osculo sancto, ante Praefationem, non paulo ante communionem, ut Romano ritu fieri solet. Sacerdotes interea canunt hymnos, donec spoliatus fuerit vestimentis sacris, quibus ad celebrandam Liturgiam usus fuerat, eique antiquior Episcopus imposuerit stolam nigram. Postea iterum collo-

catur in Throno Patriarchali, continuantibus hymnos interea, Sacerdotibus et Diaconis. Dat benedictionem, et egressus ex Ecclesia ducitur ad Cellam Patriarchalem, seu Patriarchium D. Marci nomine dedicatum, vehiturque jumento suo. Episcopi sequuntur, et omnis populus: Sacerdotes praeeunt, canentes hymnos: simulque procedunt praesidiarii a principe vel magistratu missi, ante quos tres cruces praeferuntur. Cum in mediam urbem ventum est, consistunt: atque unus ex Diaconis incipit alta voce orationem *Εἴπωμεν πάντες καὶ ἐκτενῶς δεώμεθα, κύριε ἐλέησον. Dicamus omnes et oremus intentius, Kyrie eleison:* Populus clamat *Kyrie eleison.* Patriarcha dicit orationem cujus initium, *Domine Deus omnipotens:* et postea dicit, *Pax vobis omnibus:* et illum versum: *cito anticipet nos misericordia et clementia tua, Domine.* Populus dicit, *Kyrie eleison* multoties: et post aliam benedictionem, procedunt Patriarcha et Episcopi ad Patriarchium, cumque illic consederit, rursus eum prostrati venerantur. Festivitas autem continuatur per dies tres: primo, in Ecclesia Angelii: secundo, in Ecclesia S. Archangeli Michaelis: tertio, in Ecclesia S. Marci: ubi post completam Liturgiam, accipit in sinu suo caput S. Marci Evangelistae. Huc usque Abulbireat. Ex Ebnassalo reliqua persequamur.

LXXXII. Postea, inquit, festos dies tres celebrant in Cella Patriarchali, cum magno gaudio spiritualique festivitate: et die tertio, omnis populus cum eo proficiscitur ad domum filiorum *Elsocari* ubi est caput Marci Evangelistae: factaque oratione arcam educunt, et super lapidem collocant, thus interea adolentes: aperiturque arca, et osculatur Patriarcha caput D. Marci, postea arcam claudunt et populus eam osculatur. Diximus de ea traditione in variis locis Historiae nostrae Patriarchalis, dudumque esse apud Jacobitas Aegyptios communem opinionem quod caput D. Marci fuerit in domo privata familiae Christianae, dictae filiorum Elsokari, olim quidem post multa pericula conservatum apud senem quemdam Abuzachariam, quo mortuo, translatisque sacris illis reliquiis, magnas Christoduli LXVI. Patriarchae tempore, nonnulli qui ad senis illius familiam pertinebant, calamitates perpessi fuerunt. Ultimum vero quod in historia nostra occurrit de eadem reliquiarum D. Marci in domo filiorum Socari conservatione testimonium, habetur in vita Cyrilli filii Laklaki qui ordinatus est anno J. C. MCCXXXV. Verum autor vitae testatur dubitatum esse jam illo ipso tempore, de hujus traditionis, licet an-

Reliqui ritus ex Ebnassalo.

tiquae, veritate, adeo ut multis persuasum fuerit, caput fuisse Petri Hieromartyris, non Marci Evangelistae, quod simul cum ejus corpore, Venetias a Rumaeis seu Graecis asportatum fuerit. Abulbircat, hujus translationis tanquam suo tempore, certae meminit: caput tamen relictum apud familiam *Elsokari*, testatus est.

Caeremoniae post Ordinationem.

LXXXIII. Quod vero ad ipsam Ordinationem non attinet, sed ad novi Patriarchae susceptionem, quando non nisi ex historia peti potest, ex eadem explicare jam aggrediemur. Diximus Ordinationem non modo primis saeculis, sed etiam dudum postquam Aegyptus in Arabum potestatem venit, Alexandriae factam, ex antiqua disciplina: postea et serius fieri coepit Cahirae: nempe ut ex principum autoritate minus turbaretur. Ita tamen immutata est vetus illa consuetudo, ut quando liceret, Alexandriae potius quam Cahirae Ordinatio celebraretur.

Proclamatio Alexandriae facienda si ibi ordinatus non fuisset.

LXXXIV. Quando in hac urbe facta fuerat, oportebat novum Patriarcham statim Alexandriam proficisci, ut in Ecclesia Patriarchali ejus proclamatio fieret; et donec ea facta fuisset, Alexandrini Patriarcharum novorum jurisdictionem non agnoscebant, neque eorum nomen in Diptycha referebant. Novus igitur Patriarcha Alexandriam adveniens, excipiebatur a Clero et primoribus civitatis, aliisque, qui licet ea in urbe domicilium non haberent, eo tamen pergebant, ad honorem ei deferendum. Exemplum occurrit in vita Joannis LXXII. quem primum Misrae ordinatum legimus anno J. C. MCXLVII. Is quippe Alexandriam post Ordinationem ductus est, atque ibi proclamatio ejus facta. Modus autem is fuit: ut extra urbem in aliquo Coenobio, vel Ecclesia pernoctaret: postridie veniret ad Ecclesiam D. Marci, aut aliam, cum continuae a Muhamedanis vexationes, incendia, ruinae, in eadem officia Ecclesiastica celebrari semper, non permitterent. In Ecclesia igitur ad solennem proclamationem delecta, novus Patriarcha sacra faciebat, et antequam Liturgiae initium fieret, Acta duo de quibus dictum est superius, scilicet Electionis Decretum, et Systatica, sive literae testimoniales Ordinationis celebratae, ex Anbone legebantur Graece, Coptice et Arabice: et ad illarum lectionem, Episcoporumque qui illum ordinaverant publicum testimonium, acclamabant omnes Ἄξιος, sicut in electione et Ordinatione factum fuerat. Tum ipse Liturgiam celebrabat magno apparatu, omnibusque tam Ecclesiasticis, quam saecularibus Eucharistiam distribuebat.

LXXXV. Ex diversis vero historiae locis intelligimus, novum Patriarcham, antequam ejus electio acclamationibus confirmaretur, saepe coactum fuisse publicam facere fidei suae professionem. Talem postulaverunt Alexandrini a Gabriele LVII. qui novam facere recusavit, veteres formulas sufficere testatus. Michael LXVIII. anno J. C. MXCIII. cum Alexandriam proclamandus advenisset, jussus est, scriptam dare fidei suae confessionem. Expressa quoque est, sub depositionis interminatione, etiam post Ordinationem et Proclamationem a Cyrillo filio Laklaki. Mirum id tamen, factum fuisse erga Patriarchas jam ordinatos, cum jam res integra non foret: sed aliud hujus diligentiae in perspicienda eorum Orthodoxia argumentum suppeditant exempla duo, de quibus mox dicemus, cum de profectione ad S. Macarium agendum erit. Fidei professio.

LXXXVI. Solebant quoque Alexandrini ante Ordinationem aut Proclamationem, conditiones quasdam, seu pacta conventa suis Patriarchis proponere, exigereque ut ad eorum observationem subscriptione publici instrumenti se obstringerent. Quaedam privatas Ecclesiae Alexandrinae res spectare videbantur, alia ad communem utilitatem pertinebant. Primi generis erat, annua mille, mox quingentorum aureorum pensio, quam Patriarchae, Alexandrino Clero praestare tenebantur, ad aedificiorum instaurationem, luminaria, quotidianasque Ecclesiae impensas. Origo pensionis illius a Chailis LVI. temporibus repetenda est, qui ordinatus fuit circa annum J. C. DCCCLXXXI. Is enim ingenti pecunia multatus, ab Achmede filio Tolouni Aegypti Praefecto, cum solvendo non esset, ab Alexandrinis obtinuit, ut domos quasdam, diversasque illorum Ecclesiae possessiones venderet, ea conditione, ut quotannis mille aureos ipsis persolveret, de qua pactione instrumentum confectum est. Sub Zacharia LXIV. media pars deducta est: et postea redacta ad aureos ducentos, sub Macario LXIX. Ea vero causa magnas et sceleratas peperit pecuniarum exactiones, ac simoniacis Ordinationibus, praetexendo necessitatem, januam aperuit. An huic oneri hucusque subjaceant Coptitarum Alexandrini Patriarchae, nobis incompertum est. Reliqua pactorum capita aut ad jura Ecclesiae Alexandrinae spectabant, aut erant de disciplina. Sed quae communem omnibus Ecclesiis disciplinam, reformationemque ejus, tam in capite quam in membris spectare judicabantur, ea ut plurimum ante Ordinationem scripto comprehensa, novo Patriarchae subscribenda proponebantur, Pacta conventa.

aut de illis praestandis fidem faciebat. Neque tamen idcirco desinebant Alexandrini eamdem subscriptionem exigere, quae vel manebat in Ecclesiae tabulario, vel apud seniorem Episcopum deponebatur. Exempla occurrunt Patriarcharum, ut Michaelis LXVIII. qui tales syngraphas vi et anathematibus sibi restitui jusserunt. Is porro cum talem pactionem quadruplici exemplo fecisset atque unam haberent Sacerdotes Alexandrini: aliam Joannes Episcopus Saca, ut Episcoporum antiquior: aliam Episcopus Misrae: omnes excommunicavit, nisi exempla quae habebant, restituerent, quod tamen facere Episcopus Misrae Sanhutus constantissime renuit: sed ab eo Ecclesia sua pulsus est. Si quando tamen ejusmodi controversiae inter Alexandrinos Patriarchas et subditos ejus autoritati Jacobitas accidebant, statim ad Sultanos aut Praefectos provocabatur, quae postrema causa fuit eversionis disciplinae, cum ferme semper secundum eos Muhamedani judicarent, qui plus pecuniae repraesentabant. Ea occasione observandum est plerasque Constitutiones recentiorum Patriarcharum, Christoduli, Gabrielis, Cyrilli et aliorum de quibus in Historia nostra dictum est, aut quarum testimoniis in toto hoc opere nostro saepius utimur, factas fuisse ex ejusmodi pactis conditionibus, inter novos Patriarchas, et subditos ipsis Ecclesiasticos, et Laïcos: quarum non postremae fuerunt, ut ad reformationem disciplinae tales Constitutiones scriberentur, et observarentur.

Proclamatio Misrae ubi Ordinatio Alexandriae facta fuerat.

LXXXVII. Si Alexandriae ordinatus fuerat novus Patriarcha, eadem omnia quae mox explicata sunt, Misrae seu Cahirae observabantur. Nempe ad eam urbem cum pompa deducebatur, et die solenni sacra faciebat: Proclamatio ejusdem per Episcopos eodem ritu fiebat, legebaturque ex Anbone decretum electionis, et Systatica Ordinationis, Graece, Coptice et Arabice: acclamabatur Ἄξιος: et omnes qui Ordinationi non interfuerant, tum Clerus Ecclesiarum Cahirae, obsequium ei solenniter deferebant, et communionem ex ejus manu accipiebant. Verum jus quod habebant Alexandrini ad praescribendas quodammodo leges novo Patriarchae, antequam obedientiam praestarent, nomenque ejus in Diptycha relatum ad altare et in quotidianis extra Liturgiam precibus commemorarent, non videntur habuisse Cahirae primores Christiani, licet propter opes, et dignitates (nam plerique in Divanis, aut Aulico Ministerio officia exercebant) idem jus habere viderentur. Quamvis enim omnium Jacobitarum Aegypti supremus Pontifex foret Patriarcha, et ad eum

spectaret cura Ecclesiarum illius sectae omnium, tamen in ipsa sua institutione proprius erat Alexandrinorum Episcopus, atque ad eos idcirco, tanquam ad Dioecesanos immediatos spectabat, ut antequam susciperetur, cum eo transigerent de conditionibus secundum quas autoritatem exercere suam deberet. Observamus tantummodo fecisse id Cahirae cives, quando propria suae Dioeceseos Episcoporumque jura adversus Patriarcharum ambitionem conservanda fuerunt. Nam cum isti negociorum Ecclesiasticorum causa saepe Cahirae commorarentur, et ad Ecclesiam *Muhallacam* dictam, quae erat in *Kacer-el-chemah*, loco, ut existimant, Pyraei veteris, ubi etiam antiqua Babylon Aegypti sita erat, hospitium haberent: eam Ecclesiam cum domibus vicinis, hortis et praediis ad eam spectantibus, aliqui Patriarchae sui juris facere conati sunt, atque inter alios, Christodulus LXVI. qui illam Ecclesiam et alias insuper duas S. Mercurii, et S. Mariae in vico Graecorum occupaverat post mortem Episcopi Philothei. Itaque defuncto Cyrillo, qui proxime Christodulo successit, Misrae cives non prius Michaelem ut Patriarcham suum acceptare, ejusque autoritati se subjicere voluerunt, quam pollicitus fuisset se illas Ecclesias, et alias quasdam a suis decessoribus occupatas in diversis Dioecesibus, Episcopis propriis restituturum. Dixerunt quippe, Patriarcham non omnium Ecclesiarum, sed unius, cui per Ordinationem suam alligatus esset, Alexandrinae, esse Episcopum, neque magis illi licere occupare aliorum Episcoporum Ecclesias, quam viro conjugato alterius uxorem rapere. Michael vero, etsi subscripto instrumento pollicitus fuisset satisfacturum se Episcopo Misrae Sanhuto, cum tamen illum inauditum condemnasset, et deposuisset, conatus est per ejus absentiam, nam ipse fuga salutem quaesivit, occupare Ecclesiam S. Sergii prope Muhallacam; jamque miserat ad Oeconomum illius Ecclesiae, quae necessaria erant ad celebrandam in ea solennem Liturgiam, in festo Pentecostes. Promiserat insuper primariis Laïcorum, facturum se ut illa Ecclesia Patriarchalis esset, velleque se esse Episcopum eorum: sed omnia ejus consilia subita mors intervertit. Conatus est etiam Episcopatum Cahirae seu Misrae invadere, eumque per vicarios suos, aut per se ipsum administrare Macarius LXIX. qui Michaeli successerat, eaque ratione protrahebat nominationem Episcopi post Sanhuti mortem, dicens Cahiranis ordinaturum se quem ipsi vellent. Ipsi interea per sortem Ecclesiasticam, sibi Episcopum elegerunt, rejicientes extraordinariam illam Patri-

archae autoritatem, qua ipsorum Ecclesiam subjicere sibi immediate satagebat. De reliquis porro ad publicam omnium Ecclesiarum disciplinam spectantibus, etsi non minus Cahirae quam Alexandriae tractaretur, non tamen id civium aut Cleri nomine, qui ex dignitate urbis apud Muhamedanos principis, novam nullam autoritatem comparaverant, sed totius Jacobititae Ecclesiae nomine fiebat.

Proclamatio in Monasterio S. Macarii.

LXXXVIII. Postquam Alexandriae ordinatus fuerat novus Patriarcha, proficiscebatur ad Monasterium S. Macarii, de qua consuetudine ita scribit Ebnassalus. Postea ex suburbio Alexandriae profectus, venit ad Monasterium S. Macarii, nempe illud quod est in Sceti: vulgo in valle Habib. Cum prope est, egrediuntur in occursum ejus Monachi, qui congregati ad obsequium illi praestandum, statim atque in conspectum ejus venere, ter prosternunt se, metanoeas faciendo. Tum ipse descendit ex asino quo vehitur, et universos veneratur, metanoeam illis faciens. Ipsi iterum, facta versus eum metanoea, imponunt illum asino suo: et Archimandrita S. Macarii imponit oram pallii sui super collum asini ejus, eumque deducit. Sacerdotes Hieromonachi S. Macarii seorsim hymnos legunt et canunt ad ingressum ejus, donec pervenerit ad altare Benjamini, in Ecclesia majori ubi corpora sanctorum requiescunt. Altare illud seu *Heikel*, quod more nostro, Capellam possumus appellare, nomen habet a Patriarcha Benjamino qui XXXVIII. numeratur, et primus fuit inter eos qui sub Muhamedanis Ecclesiae Jacobitarum Alexandrinae praefuerunt. Is autem dedicavit Ecclesiam majorem S. Macarii in radice montis aedificatam, quia antiquior, praeterquam quod ruinis deformata erat, cum esset in montis supercilio, Monachi senio aut morbis debiles, vel quorum Cellae sitae erant in remotiori parte deserti, non nisi difficulter ad eam accedere poterant. Hujus Ecclesiae summa est inter Coptitas commendatio, et Canones habent in Collectionibus suis, qui ad ejus dignitatem tuendam pertinent. Consecrationis illius memoria quotannis celebratur octava Tybi, in Coptico Calendario, atque eodem die agitur commemoratio ejusdem Patriarchae. Quia vero ab illius tempore, integram quam sub Christianis Imperatoribus non habebant, Coptitae libertatem adepti sunt, eaque Ecclesia prima omnium est, quam sub Muhamedanis principibus aedificaverunt, eamque Benjamin magna pompa consecravit: hinc, ut verisimile est, originem habuit illa lex proficiscendi ad S. Macarium,

ibique solennem Liturgiam celebrandi, quae deinde ab omnibus Patriarchis observata est.

LXXXIX. Ita vero ipsa consuetudo in legem transiit, ut postmodum Monachi S. Macarii non prius agnoverint novos Patriarchas, quam in eorum Ecclesia proclamati, ibi Liturgiam celebrassent. Si Misrae seu Cahirae ordinati erant, statim Alexandriam proficisci debebant, tanquam ad omnium Aegypti Ecclesiarum Metropolin. Si vero Alexandriae facta fuisset Ordinatio, prius ad S. Macarium ire illos oportebat, quam Cahirae in Ecclesiis celebrioribus, Muhallaca, S. Michaelis, aut S. Sergii sacra fecissent. Exemplum habemus in historia Macarii LXIX. qui ordinatus est anno J. C. MCIII. Is enim cum Alexandriae ordinatus et proclamatus fuisset more majorum, inde Misram venit, ut in Ecclesia Muhallaca proclamaretur. Sed intervenerunt Monachi S. Macarii, oppositaque veteri consuetudine protestati sunt, se neque nomen ejus in Diptycha relaturos, neque ipsum in Ecclesiam suam postea suscepturos, aut ullam cum eo communionem habituros, si Misrae prius sacra fecisset. Itaque die sequenti, quae erat Dominica, ne illos offenderet Liturgiam non celebravit, et statim ad S. Macarium profectus est.

Ea consuetudo legis vim obtinuit.

XC. Prosequitur Ebnassalus. Patriarcha cum ad Ecclesiam accesserit, procumbit coram altari, illo Benjamini scilicet: et Archimandrita S. Macarii pronunciat super eum *Orationem absolutionis*, quae est initio Liturgiae: mox ingreditur ad altare, super quod sacra celebrat, communionemque sanctorum mysteriorum distribuit. Tum veneratur sancta corpora, et ab illorum reliquiis benedictionem captat, tandemque recipit se in Cellam Patriarcharum: et postea si velit, ad reliqua deserti Monasteria proficiscitur. Haec paucis Ebnassalus, quae explicanda sunt. Oratio *absolutionis* ea est quae in versione Liturgiae Copticae Basilianae, a Maronitis facta, occurrit sub falso titulo *Glorificationis ad filium*. Est autem oratio pertinens ad petendam remissionem peccatorum, praesertim pro Sacerdote aut Episcopo celebrante, omnibusque circumstantibus, ejusque verba et sententiae, a formulis orationum, quibus in Oriente poenitentes absolvuntur, parum differunt. In communi ordine Liturgiae, ea oratio pronunciatur super Sacerdotem celebrantem, ab alio Sacerdote: quod si Hegumenus, aut aliquis Episcopus sacro intersint: tanquam dignitate superiores, eam pronunciant. In hac igitur prima Liturgia, quam novi Patriarchae celebrant ad sanctum Macarium, honori Monasterii

Caeremoniae in eodem Monasterio ad Patriarchae susceptionem.

et Ordinis Monastici dignitati tribuitur, ut Archimandrita Absolutionis orationem pronunciet. Etiam alia quoque ratio hujus disciplinae fuit, quod cum multi Patriarchae assumti fuerint ex eodem coenobio, in quo sub illius Archimandritae obedientia vivebant, hoc postremum humilitatis documentum dare voluerint, ut ab ipsis benedicerentur, quos paulo ante superiores habuerant.

Lectio publica Actorum Electionis et Ordinationis.

XCI. Antequam porro Liturgia celebraretur, eodem modo quo Alexandriae et Cahirae fieri solebat, legebatur ex Ambone instrumentum electionis et alterum Ordinationis: utraque lingua, Coptica scilicet, atque Arabica. Cum porro illae literae in Ecclesia Arabice legebantur, decedebatur ab inveterato, et usque ad saeculum XIV. et fortassis huc usque conservato, usu illius Ecclesiae, in qua nihil omnino nisi Coptice legebatur, cum in aliis Ecclesiis, Evangeliorum, Epistolarum, et aliarum scripturarum lectiones Arabice fierent, postquam Copticae lectiones praecesserant. De ea consuetudine testis Abulbircat, et quidam alii. Porro jus illud, quod post Muhamedana tempora, stabilitum in Ecclesia Jacobitica Alexandrina reperimus, constanterque observatum, a veteri nulla disciplina ortum habuisse verisimile videtur. Quamvis enim magna esset in tota Ecclesia, maxime vero in Aegypto, ubi multa millia Monachorum erant, Ordinis Monastici dignitas, jus tamen ad electionem Episcoporum nullum habebant: nam inter Laïcos numerabantur. Cum vero celeberrimum Monasterium S. Macarii Benjamin Patriarcha occupasset, haeresique suae addixisset, et ex eo tanquam rediviva prodierit illa, caputque sub Arabibus efferre coeperit, verisimile omnino est, ea occasione factum, ut Monachis qui vitae asperitate jam commendati, habebant praeterea laudem non mediocrem conservatae Jacobiticae fidei, jus tribueretur suffragium ferendi in Patriarcharum electione, subscribendi electionis Decretis, tandemque approbandi electionem et Ordinationem; dum tenebatur novus Antistes ad sanctum Macarium proficisci, ibique proclamari, et sacra facere. Nec alia omnino causa hujus consuetudinis nobis occurrit.

Non erat haec simplex caeremonia.

XCII. Porro non est cur quisquam existimet nudam caeremoniam fuisse, eam quam exposuimus in S. Macarii Ecclesia Proclamationem: habebat enim probationem quamdam et confirmationem Electionis, et examen, ut ita dicamus, fidei Patriarchae, quod insignibus exemplis duobus manifestum est, Gabrielis filii Tarich Patriarchae LXX. et successoris ejus Michaelis. Illi ob addita quaedam verba in

Hist. Patr. Alex. p. 502. 526.

confessione fidei ante communionem dici solita, a Monachis Macarianis prius non recepti sunt, quam illarum rationem dedissent, ut expositum est in Historia Patriarchali. Reliqua in eo Monasterio, sicut alibi, observabantur nullo discrimine.

Reditus Cahiram.

XCIII. Postea, prosequitur Ebnassalus, redit Cahiram Patriarcha: cumque pervenerit ad Monasterium *Nehiel* in Gisa prope urbem, ibi sacra faciet, et Monachis benedicet: tum sequentibus diebus celebrabit Liturgiam in Monasterio *Elkemah:* postea veniet ad Ecclesiam S. Michaelis, ad caput Aquaeductus extra Misram, ubi sacra faciet, atque inde se transferet ad Ecclesiam Muhallacam intra urbem, hora matutina diei Dominicae, non alio die. Ibi Liturgiam celebrabit praesentibus Episcopis, Sacerdotibus, et populi multitudine: illis benedictionem dabit, orabitque Deum ut se per illos et illos per se perficiat. Idem faciet in Ecclesia S. Mercurii: tum in Ecclesia *Haret-el-roum*, seu *Vici Graecorum* in nova Cahira. Legetur autem Decretum electionis, simulque instrumentum Ordinationis, non solum Alexandriae, sed in Monasteriis et in omnibus Ecclesiis in quibus sacra faciet. Haec omnia statuta observabuntur, quorum pleraque sacris Canonibus continentur, alia consuetudine introducta sunt a sanctis Patribus Patriarchis, qui antea fuerunt. Huc usque Ebnassalus. Reliqua minoris momenti sunt, neque semper observata reperiuntur: quae tamen, quantum ex Historia Patriarchali colligere potuimus, referemus hoc loco, et reliquis subjicicmus.

Nonnulla alia observata. Nominis mutatio.

XCIV. Inter alia, aliquando initio Patriarchatus, nomen aliqui mutasse reperiuntur, sed tamen raro exemplo. Primum occurrit Cyrilli LXVII. qui ante Ordinationem Georgius vocabatur. Joannes LXXIV. vocabatur Abulmeged; Cyrillus ejus successor vocatus fuit ante Ordinationem David: alia exempla non occurrunt, sed Episcoporum aliquot qui pariter in Ordinatione nomen mutaverunt. Unde factum id casu potius, aut affectatione, quam ulla lege aut consuetudine Ecclesiastica.

Ordinationes Episcoporum.

XCV. Quod proxime post Ordinationem a plerisque Patriarchis factum legimus, observare jam oportet: nam Ecclesiasticas res ordinare, gravibus negociis providere, et alia ejusmodi munia, non magis ad Patriarcham pertinent quam ad Episcopos in suis quique Dioecesibus. Verum quod statim ut plurimum, factum est a novis Patriarchis, consecratio Episcoporum fuit, praesertim quando sedes diu vacaverat, ne Ecclesiae diutius Pastore viduatae, detrimenti quidquam

in fide, aut moribus paterentur. Instabant saepe tum Episcopi, tum Laïcorum primores, ut id statim post ejus inaugurationem perficeretur, ea maxime ratione, quod quandoquidem in conventu tum Cleri tum Laïcorum ad electionem congregato, renovabantur Canones antiqui adversus Simoniacas ordinationes, non videbatur facile fore ut leges illae, quibus observandis vulgo novi Patriarchae per solennem subscriptionem se obstrinxerant, ab ipsis proculcarentur; quas tamen saepe insuper habebant. Nullum enim gravius in disciplina malum Ecclesiae Orientales a multis saeculis expertae sunt, quam Simoniacam labem, qua pauci admodum inter eos a mille annis caruerunt: quamvis pleni sint anathematismis adversus illam eorum libri Ecclesiastici. Primus vero qui eam magis impudenter exercuit, legitur fuisse Chail LVI. qui a singulis Episcopis quos ordinavit, magnas extorsit pecunias, atque ita ferme omnes. Excusabant se ob imperatas saepe a Sultanis mulctas ingentes, quas cum solvendo non essent, in carcerem a Muhamedanis conjiciebantur: sed de illis dictum est variis Historiae Patriarchalis locis.

Epistolae Synodicae ad Antiochenos Jacobitas.

XCVI. Statim etiam post Ordinationem, solebant Alexandrini Patriarchae literas Synodicas scribere ad Antiochenum Jacobitarum Patriarcham. Jam a Severi tempore magna fuit utriusque Patriarchae conjunctio: Severum enim in Aegyptum venisse, etiam consecrata illius adventus memoria II. mensis Paophi in Kalendario Coptico, et Alexandrinae Ecclesiae traditio testantur. Imo delituisse eum per plures annos in Dioecesi Saca, et in Aegypto diem suum obiisse, atque ibi sepultum esse, communis opinio est, quam confirmant vota ad ejus tumulum facta, curationesque, ut credunt, per miraculum multae. Is autem, ut habet historia vitae Joannis Patriarchae XXX. quique *Maxiota* appellatur in Breviario Liberati, melius a Copticis *Nikiota*, scripsit primus literas Synodicas de communi fide ad Joannem: qui congregatis Episcopis suis, eas legi in omnibus Ecclesiis curavit: et ad eum alias literas dedit, quibus eamdem se unius naturae fidem tenere profitebatur, anathemaque Nestorio et Concilio Calchedonensi denunciabat. Talis illarum literarum origo fuit: quae *Synodicae* dictae sunt, servata apud Arabes Graeca voce, quia primum in Episcoporum Synodo, atque ex communi illarum sententia, scriptae fuerunt. Postmodum vero, etsi a solo Patriarcha scriberentur, quia tamen non suo solum, sed totius Jacobiticae Aegypti Ecclesiae nomine loquebatur, Synodicarum ipsis nomen conservatum

est. Sub Anastasio XXXVI. Anastasius Antiochenus Jacobitarum Patriarcha, non modo literas Synodicas misit, sed ipse paulo post in Aegyptum venit. Interruptam fuisse per bella, quae totum Orientem depopulata sunt, literarum missionem verisimile est: nam sub Benjamino et ejus proximis successoribus sub Arabum Imperio, nulla earum occurrit memoria. Verum sub Simone XLII. antiqua, ut aiunt, consuetudo revocata est, scripsitque is Synodicam ad Julianum Antiochenum. Elias ejus successor, scripsit ad Alexandrum XLIII. ad quem etiam literas misit Athanasius Eliae successor. Usque ad Chailem XLVI. nulla missarum literarum memoria occurrit. Ad eum Isáacus Episcopus Harran scripsit, sed cum contra Canones Antiochenam sedem favore Abdallae Sultani occupasset, occisis Metropolitis duobus, qui maxime conatibus ejus obsistebant, ejus Epistola Synodica a Chaile recepta non fuit, quamvis eam misisset per Episcopos duos, Damascenum et Emesenum: imo invasori anathema denunciatum. Postea Joannes XLVIII. scripsit ad Georgium Antiochenum, qui Athanasio successerat, electo post Isaaci mortem. Georgius in vincula conjectus rescribere non potuit: sed Cyriacus ejus successor, cui Joannes, et qui proxime Cathedram tenuit Marcus, rescripserunt sub Jacobo L. Dionysius Patriarcha Antiochenus in Aegyptum veniens, antiquam communionem utriusque sedis, praesens cum eo et Aegyptiis Episcopis renovavit: Joannes Dionysio suffectus ad Yuçabum LII. scripsit, Epistolamque Synodicam misit per Episcopos duos, ad quas Yuçabus honorifice respondit. Ad eumdem Joannem Cosmas LIV. scripsit similiter, Episcopis duobus ea causa Antiochiam legatis: ita Sanutius ejus successor. Joanne in exilium pulso curam Ecclesiae Antiochenae, quantum per mandata et literas poterat, gessit Zacharias LXIV. Christodulus LXVI. scripsit quoque ad Antiochenos: quorum Patriarcha Dionysius ad eum literas dedit, sed quae non nisi post ejus obitum successori ejus Cyrillo redditae sunt. Ita deinceps in ea consuetudine perseveratum est a Patriarchis tam Alexandrinis quam Antiochenis, neque illa videtur interrupta fuisse, nisi occasione bellorum quae toto Oriente per annos multos exarserunt, praesertim ex quo Franci Hierosolymitano regno stabilito, Jacobitas Antiochia exegerunt. Mos porro ad ultima usque tempora inter illos Patriarchas observatus fuit, ut, si quando novus Patriarcha ad alterum Synodicam non misisset, is inter Missarum solennia, nomen ejus ex Diptychis commemorari non patieba-

tur. Ne vero haec omissio integram abscissionem communionis inducere videretur, sed ea inter utramque Ecclesiam conservata, tamen ad novum Patriarcham, donec de ejus fide per literas Synodicas constaret, non pertineret, usus erat commemorandi ex Diptychis nomen defuncti Patriarchae, inter vivos, quamvis esse non desiisset. Ita Christodulus fecit, cum mortuo Joanne nomen ejus ad altaria quasi viventis commemorari juberet, omisso Basilio ejus successore, quia Synodicam non scripserat.

In Cellam seu Patriarchium se recipiebat novus Patriarcha.

XCVII. Quod reliquum est, cum alia omnia, quae Patriarcham observare oportebat, non magis ad Alexandrinum quam ad alios pertineant, ea paucis attingemus. His quas superius exposuimus publicis caeremoniis perfuncti Patriarchae in *Cellam* se recipiebant: ita vocatur in historiis Domus Patriarchalis sive Patriarchium, ea ratione quod cum plerique, ut diximus, ex Ordine Monastico assumerentur, servabant etiam in suprema Ecclesiae suae dignitate appellationem, quae pristinae vitae humilitati conveniret. Praecipua vero illarum Cellarum seu Domorum Patriarchalium, Alexandriae erat, prope Matrem Ecclesiam, quae tamen saepe mutata est, cum sub Muhamedanis varia Christianorum omnium atque ipsorum quoque Jacobitarum conditio fuerit. Nam cum initio fugatis Orthodoxis Graecis, vacanteque Patriarchatu, Ecclesias omnes occupassent, sibi tanquam legitimis possessoribus traditas ab Amro filio El-Assi, eas postmodum sub Abbassidis Orthodoxi recuperaverunt. Ad praecipuam ergo Ecclesiam, quaecumque fuerit, adjuncta erat Cella Patriarcharum Alexandriae. Misrae pariter seu Caḥirae, ubi saepius morari consueverant, aliam habebant: aliam tandem in Monasterio S. Macarii. Nam praeter solennem illum ingressum, de quo dictum est superius, ex antiqua consuetudine, quae tamen Muhamedanorum temporibus antiquior non videtur, solebant Patriarchae Quadragesimam transigere in eadem eremo, ibique etiam Paschalem solemnitatem celebrare. Memoria illius consuetudinis extat in vita Marci XLIX. Chailis LIII. et aliorum. Imo, quod praecipuum erat, solebant Patriarchae eodem in Monasterio consecrare quotannis *Myron* seu Chrisma, aut feria 6. Hebdomadis 6. aut, ut postea factum est, Feria 5. Majoris hebdomadae, quem morem invaluisse a tempore Ephraemi LXII. testatur Abulbircat, et de illa consecratione Chrismatis, multa habentur in Historia Patriarcharum.

XCVIII. In Cella porro Patriarchali observabatur vitae monasticae regula, adeo ut a carnibus semper abstineretur: nam haec est perpetua Orientis Monachorum abstinentia. Eam vero servabant, ut faciunt etiamnum Episcopi Graeci, Syri, Armeni, et alii prope omnes, quia assumuntur ex Ordine Monastico. Neque enim existimant Episcopatum, cui major omnino quam privatae in coenobio vitae perfectio necessaria est, absolvere ab ejus regulis, illos qui eas semel professi fuerunt. Hanc abstinentiae a carnibus legem omnibus Patriarchis proponit Ebnassalus, et Philotheo inter alia multa crimina objectum est, quod quotidie in Cella convivia celebrarentur, carnesque convivis apponerentur.

Vitae Monasticae regula in Patriarchio servabatur.

XCIX. Mos quoque erat ut apud Patriarcham, sive in Cella, sive in vicina Ecclesia; nam semper Ecclesiae proxima erat, Officium quotidianum, diurnae scilicet nocturnaeque preces recitarentur, quemadmodum in Monasteriis. Habebat enim contubernales Clericos, aut Hieromonachos, qui cursum Ecclesiasticum simul peragerent.

Cursus Officii Ecclesiastici in eo observabatur.

C. Adhibebat autem Patriarcha ad privatam illam societatem quos maxime idoneos judicabat, ad sublevandum se in cura rerum Ecclesiasticarum, erantque quasi consiliarii perpetui, quorum opera uteretur, tum in causis inter Christianos judicandis, tum in scribendis Epistolis, tum in colligendis eleemosynis, aut fructibus percipiendis, qui ad Patriarcham spectabant, tandem in omnibus quae ad communem totius Aegypti Ecclesiarum utilitatem pertinebant. Idcirco seligebantur ad hoc ministerium, qui inter alios doctrina eminerent, praecipue ad obeundum munus *Katibi*, sive ejus qui esset Patriarchae ab Actis et Epistolis. Eorum autem non unum genus erat: nam Synodicae, quales ad Antiochenos mittebantur, Heortasticae sive Paschales, quas olim quotannis ex antiquissima consuetudine scribere debebant, cum expositionem fidei continerent ejusque ex antiquorum Patrum sententiis confirmationem, doctos esse oportebat qui illis scribendis adhiberentur. Paschales, ut et multae aliae, quae ad Ecclesias Aegyptiacas mittebantur, Coptice scribebantur: atque ita in ejusmodi Secretariis, requirebatur non vulgaris intelligentia illius linguae, quae, ex quo Arabica passim obtinuit, non tam ex usu communi, quam studio librorum disci solebat. Peritos etiam illos esse oportebat formularum quae in Actis et Epistolis usurpabantur, atque ita non vulgarem, sed reconditiorem quamdam veteris idiomatis habere facultatem debebant. Accedebat etiam quotidiana necessitas,

Ab Actis et Epistolis Clerici.

quia in festis solennibus, quando Patriarcha Liturgiam celebrabat, tenebatur exponere sacrae scripturae lectiones ex libris Copticis, et non modo eas interpretari lingua vulgari, sed sermonem ad populum habere de Evangelio aut Epistolis: quam explicationem ex Coptico memoriter olim et quasi ex tempore faciebant, priusquam eo ignorantiae deventum fuisset, ut illae interpretationes, tam quae simplicem versionem spectabant, quam homiliam, in libros referrentur. Secretarii autem erant quodammodo Patriarcharum interpretes et studiorum adjutores: multos enim maxime illiteratos in Alexandrina Jacobitarum Ecclesia sedisse, ex ipsorum historia manifestum est.

Arabicae linguae periti.

CI. Nec minus erat necessaria in Secretariis Arabicae linguae peritia, nam cum quotidie negotia Christianorum ad Muhamedanos Principes vel Magistratus deferrentur, qui ex Orientali supercilio vix aliter quam per libellos adeuntur: qui illis scribendis operam dabant, eos inanem illam eloquentiam Arabicam excoluisse oportebat, quae semper apud illos barbaros plurimum potuit. Nempe is apud eos olim, atque etiamnum, facundiae supremum gradum attigisse creditur, qui pauca multis, iisque obscuris, antiquis, et ab usu communi remotissimis verbis explicat, vel potius involvit, iisque ita collocatis, ut per homaeoptota, antithetaque, tinniendo aures afficiant; si quis simpliciter et perspicue sententiam explicet suam, is eloquentiae vacuus, infantissimusque judicatur.

Canonum periti.

CII. Canonum peritia non minus in illis Secretariis requirebatur. Nam cum ad tribunal Patriarchae omnes ferme Christianorum causae spectarent, scire illos oportebat, quid in singulis causis disciplina Christiana praescriberet. Neque enim de solis Ecclesiasticis rebus, sed etiam de illis quae ad saecularia judicia spectabant, cognoscere soliti erant Patriarchae. Tales erant causae omnes matrimoniales, pacta dotalia, haereditates, testamenta, et si quae sunt alia ad jus civile spectantia. Nam ex Christianis concesso antiquitus privilegio, causae illae omnes ab Episcopis et Patriarchis judicabantur. Quia vero maxima illarum pars secundum Leges Imperiales, non secundum Canones Ecclesiasticos debebat judicari, idcirco ex Legibus, Edictis, Novellis aliisque Principum Constitutionibus, ea excerpta sunt quae ad jus inter Christianos dicendum maxime opportuna censerentur. Atque ex illis excerptis nati sunt *Canones*, quos vocant, *Imperiales*, quorum multae diversaeque Collectiones extant in libris Orientalibus. Reliquae dotes, ut scientia scripturarum, Theo-

logiae et Philosophiae peritia, quando in aliquo ex Syncellis seu contubernalibus Patriarchae eminebant, gradum illi faciebant ad Patriarchalem dignitatem, quia notus erat omnibus, non Laïcis modo, sed etiam Ecclesiasticis et Episcopis, qui, eo quod nemo illorum transferri ad primam sedem poterat, ambitione carebant. Satius igitur ipsis saepe visum est, ut ex Syncellis seu Secretariis eligeretur novus Antistes, quam ex Monachis, aut Reclusis, qui absque ulla experientia rerum Ecclesiasticarum electi, saepe eas pessime et imprudentissime administrasse reperiuntur.

Aliquando Episcopi in Syncellos assumti.

CIII. Assumebant aliquando Patriarchae ad haec munera Episcopos, quamvis id contra Canonicam disciplinam foret, qui sub eorum autoritate res Ecclesiasticas curabant, sed plerique in illa administratione non recte versabantur, praesertim sub senibus aut imbecillis Patriarchis. Uno verbo, summa erat in hoc consilio domestico instituendo, aut destituendo illorum autoritas: imo ea occasione magna fuit semper Ecclesiasticae disciplinae eversio. Nam Monachi qui aliqua doctrinae laude commendabantur, aut alii actuosi et solitudinis impatientes, ad Cellam Patriarchalem veniebant, negotiisque se implicabant, non modo Ecclesiasticis, sed etiam saecularibus. Alii Episcopatus ambiebant, aut ambitum aliorum adjuvabant: saepe Muhamedanorum principum gratiam nacti, per malas artes apertamque licitationem ad Patriarchatum grassabantur: quorum criminum plena est Historia Alexandrina, eo fine, ut plurimi post excommunicationem, aut alias poenas canonicas, quas sibi accersiverant, ad Muhamedanam impietatem aperte defecerint, et Christianorum acerbissimi postmodum hostes evaserint.

Patriarchae Alexandrini Dioeceses.

CIV. Jam de autoritate Patriarchae Alexandrini Jacobitae dicendum est, quae erat amplissima. Notum est porro ex Concilio Nicaeno olim eidem Patriarchae attributam fuisse Aegyptum, Pentapolin et Libyam, ut sicut Canone VI. constituitur eorum omnium qui in istis provinciis essent Christianorum Alexandrinus Episcopus haberet primatum. Atque hi fuerunt antiquissimi limites Patriarchatus Alexandriae, de quibus multa apud autores omnes passim occurrunt, doctis notissima. Mos obtinet, inquit Epiphanius haeresi 68. ut Alexandriae Episcopus, totius Aegypti ac Thebaidis, Maraeotaeque ac Libyae, Ammoniacaeque, Maraeotidis et Pentapoleos, Ecclesiasticam habeat administrationem. Fines Dioeceseos explicatius dedit Nilus Doxapatrius, cujus excerpta refert Leo Allatius l. 10. de perpetuo utrius-

que Ecclesiae consensu, et ipsi convenit cum diversis Notitiis, editis et manuscriptis. Verum illae Notitiae Dioeceses continent quae Graeco Patriarchae subjectae erant, non quae Jacobitico, cujus jurisdictionis dispar omnino fuit ratio. Alexandrinus, inquit, totam Libyam possidebat, et Aethiopiam et Marmaricam, usque ad Tripolin Africanam; nec non universam Aegyptum et Palaestinam ipsam, in qua sunt Hierosolyma. Habet itaque et ipse Provincias varias et Metropoles tredecim. At in Jacobitarum Patriarchatu, nulla hujusmodi Metropoleon mentio est, praeterquam Damietae et Aethiopiae, de quibus dicetur inferius. Fuisse tamen in Aegypto Metropoles, praeter Notitiarum autoritatem, probat Sacra Theodosii junioris ad Dioscorum, in qua scribit ad illum ut assumtis decem Metropolitis qui sub ejus essent Dioecesi, tum decem aliis Episcopis, Ephesum proficiscatur. In subscriptionibus Ephesini Conciliabuli, aliquae Aegyptiorum Episcoporum occurrunt, sed nullius cum Metropolitae titulo, cujus etiam nulla, quod sciamus, memoria est apud Athanasium. Metropoles illae, quales saeculis posterioribus fuerint, uno conspectu intelligi potest ex Geographiae Ecclesiasticae compendio, quod postremae Conciliorum editioni praefixum est.

p. 168.

De Africa in quam jus habuit.

CV. Africa proprie dicta, cum ad sedis Romanae jurusdictionem pertineret, eum tamen titulum Alexandrini Jacobitae aliis suis adjunxerunt, ut se totius Africae Patriarchas appellarent. Sed quamvis titulus ille in omnibus Actis et monumentis, quorum certa autoritas est, semper reperiatur, usum talis autoritatis in Africa illos habuisse, vix credibile videtur. Neque enim stante Romano Imperio ulla fuit jurisdictio Alexandrinorum Patriarcharum in Africa, quae Carthaginensi Episcopo parebat, servato appellationis ad Romanum Pontificem ordine. Postquam vero Africa a Barbaris, Wandalis, aliisque Septentrionalibus pestibus vastata est, tanta fuit Ecclesiarum calamitas, ut nunquam plane instauratae fuerint. Si quid Christianorum supererat, perierunt illi sub Muhamedanis qui Christianam fidem illis in regionibus funditus deleverunt, adeo ut inter paucas admodum familias conservata fuerit, quas, si historicis Hispanicis credimus, reperit in expeditione sua Africana Carolus V. deplorandas, florentissimarum quondam Ecclesiarum reliquias. Verum illi nec Episcopos habebant, nec Ecclesias, aut si quando habuerunt, ut sub Gregorio VII. habuisse constat ex Epistolis 22. et 23. libri 1. ad Carthaginenses et ad Cyriacum eorum Episcopum, tum ex 19. 20. et 21.

libri tertii, tam exiguus erat eorum numerus, ut duo tantum Episcopi reperti tunc fuerint, adeoque unum ipse Romae ordinaverit, ut legitimus numerus non deesset ad Ordinationes Episcopales celebrandas. Ex illis Christianis orti erant qui superiori saeculo in Africa reperti sunt. Omnes vero, tam illi de quibus Gregorius loquebatur, quam posteriores de quibus obscura admodum memoria est, Latinum ritum, Romanaeque Ecclesiae communionem retinebant, neque ullam in eos Patriarcha Alexandrinus jurisdictionem exercebat. Nulla quoque prorsus in Monumentis Ecclesiasticis memoria est Ecclesiarum diversi ritus in Africa proprie dicta: nec Jacobiticam haeresin eas in regiones penetrasse ullo vel levi indicio constat. Nam initio cum in Romanae linguae Ecclesias ea haeresis vix penetraverit, sed Orientem et Aegyptum infecerit: tandem post aliquot saecula, Graecis Ecclesiis omnino depulsa, in Syris et Aegyptiacis regnavit. Ita cum nunquam in Africa Christianos fuisse legamus, qui aliter quam Latine sacra facerent, ex eo solo argumento sufficienter intelligimus, nihil omnino juris in eos Patriarchae Alexandrino, sive Orthodoxo, sive Jacobitae, fuisse. Et sane quamvis titulus Africae inter Provincias huic postremo subjectas reperiatur, monendi tamen lectores sunt, eo nomine non tam Africam proprie dictam intelligi, quae ad Romanam jurisdictionem tam civilem quam Ecclesiasticam spectabat, sed eam partem quam Arabes proprie *Afrikiel*, sive Africam vocant. Eo enim nomine intelligunt eam, quae est inter desertum Barcae, quod constat Cyrenaicae, Marmaricae, Libyaeque exterioris Boreali tractu, ubi et Barcaei seu Barcitae veterum, et urbem Bona, quae Hippo est B. Augustino inclyta. Ita vir doctissimus Jacobus Golius commentario ad Alfraganum *p. 105.* et quidem recte, ex Orientalium Geographorum communi sententia. Reliquam vastissimae hujus regionis continentem, a Barca usque ad Mare Atlanticum, vocant *Mogreb*, sive Occidentalem regionem: quam in tres partes dividit Abulfeda: extremam quae Mare Atlantico alluitur: mediam ab Orano et Telmesana, quam Tremecen nostri appellant, ad Bugiae fines: tertiam inde usque ad Barcae regnum, quae etiam Orientalis ab ipsis Africa dicitur: atque hanc ultimam Coptitae intellexerunt, cum eam quasi Patriarchae suo subjectam in ejus titulis numeraverunt: nam etsi Ⲫⲣⲓⲕⲏ legatur in Copticis Epistolis quae vox Africam proprie dictam videtur designare, certum est, eam non alio sensu accipi debere, quam ea quem in Arabica lingua habet, et quem mox explicavimus.

In Pentapolin missos aliquando a Jacobitarum Patriarchis fuisse Episcopos superius a nobis observatum est, sed tamen rara admodum exempla sunt. Id ab Yuçabo Patriarcha LII. factum esse, docet ejus historia: sed an ad vacuas per Episcoporum obitum sedes, alios miserit: an novos Episcopatus instituerit: an, ut fieri solitum erat, absque ulla certa sede Episcopos in eas regiones destinaverit qui Christianis praeessent, affirmare non possumus, neque saltem conjectando assequi nobis licuit. Nulla enim ferme illarum regionum apud Arabes notitia est, neque Christianorum memoria, aut Graeci aut Aegyptiaci ritus; tanta tamque saeva fuit vastitas a Muhamedanis illata.

Nubia illi subjecta.

CVI. At in Nubiam missos fuisse Episcopos a Jacobitis Alexandrinis dubitari non potest. Ante haeresin eorum factum id ab Orthodoxis Episcopis fuisse, quamvis certis argumentis confirmare non facile sit, causa tamen silentii circa Nubarum Ecclesiam ea est, quod apud Graecos Latinosque scriptores sub Aethiopum generali appellatione comprehensi fuerint; atque adeo quae de Aethiopum Ecclesia occurrunt, ad Nubas quoque videntur pertinere, ut diversis Historiae Patriarchalis locis expositum est. Verum eo temporis intervallo, quod a capta Aegypto usque ad restitutam Graecis Orthodoxis Patriarchalem dignitatem effluxit, quodque unius propemodum saeculi fuit, ut docet Eutychius, cum nullus tunc apud eos foret Patriarcha, Nubii qui Episcopos more majorum Alexandria petebant, eos cum a Jacobitis Patriarchis ordinatos, atque haeresi infectos suscepissent, eam quoque incauti acceperunt, et in hunc modum tota Nubia facta est Jacobitica. Deinceps vero nullum omnino vestigium occurrit restitutae inter eos fidei Orthodoxae. Isaac Patriarcha XLI. qui circa annum J. C. DCLXXXVII. sedere coepit, per literas hortatus est Nubiae et Aethiopiae reges ad pacem inter se componendam, quia scilicet integram in eos habebat jurisdictionem. Cyriaci Episcopi Nubiae meminit vita Chailis Patriarchae XLVI. Georgius rex designatus, a Zacharia patre, in Aegyptum missus est sub Yuçabo LII. cum aliquot ex Nubia Episcopis; post annum J. C. DCCCXXXI. Anno MLXXIX. Salmon rex abdicato regno, cum vitam monasticam in deserto amplexus fuisset in Aegyptum adductus est: ubi diem suum obiit, cujus etiam meminit Abuselah Armenus in Chronico suo. Praeterea docet nos idem autor Raphaelem Regem Nubiae, Dunkalae quam urbem Metropolin regni esse, vulgo Arabes

Eutych. T. 2. p. 385.

existimant, aedificasse Ecclesiam, juxta architecturam Yrakensem, quae a nobis *Morisca* appellatur: fuisse quoque alias ibidem Ecclesias, ut etiam in urbe *Abrem*. Sub Salaheddino Aegypti Sultano, fratrem ejus Chemseddoulam, Ecclesias diruisse, et ex Nubia cum Episcopo septuaginta millia captivorum abduxisse, testantur historici. Ab illius expeditionis tempore, cujus Makrizius et alii meminerunt, vix quidquam de Nubis Christianis, apud autores Christianos aut Muhamedanos legitur, nisi quod illa regio subdita sit Cathedrae Jacobitarum Alexandrinae: et id praeter Severum et alios Historiae Patriarchalis scriptores, Ebnassalus, Abulbircat, Abuselah, omnesque tandem confirmant: ut exempla literarum systaticarum saepe a nobis laudata, in quibus inter Dioeceses Alexandrino Patriarchae subjectas, Nubia seu, ut scribitur, Nabodia, recensetur. Mitto historiam quam refert Elmacinus de expeditione Regis Nubiae Kyriaci contra Aegyptum, cum equitibus centum millibus, sub Chaile XLVI. anno, ut vult Elmacinus, J. C. DCCXLV. vel DCCXXXVII. ut alibi in ejusdem Patriarchae vita dictum est. Eam autem ex antiquioribus historicis narrationem accepit: nam omnes eam referunt. Atque ex istis satis intelligitur, summam fuisse in Nubas Christianos Alexandrini Patriarchae autoritatem, cujus tamen distincte non meminit Collectio vetus Canonum Arabicorum, qui Nicaeni ab Orientalibus appellantur, ea fortassis ratione quod sub Aethiopum nomine, Nubae intelligendi sint; aut quod nulla singulari mentione opus esset, circa Ecclesiam quae non Metropolitam cum singulari praerogativa haberet, ut Aethiopica, sed simplices Episcopos, sive unum, sive plures, qui ab alio quam ab Alexandrino Patriarcha ordinari non possent. Observandum tandem eum in ejusmodi Ordinationibus ita versari solitum fuisse, ut sicut de Aethiopiae Metropolitis dicetur inferius, vix unquam indigenae eam dignitatem obtinerent; sed eligebantur ex Aegyptiis Sacerdotibus, qui ad eam idonei maxime judicarentur, atque in Nubiam mittebantur.

P. 83.

Ut etiam Aethiopia.

CVII. Par erat ratio jurisdictionis quam habebat, servatque etiamnum Alexandrinus Patriarcha in Aethiopicam Ecclesiam. Ejus quippe supremus Antistes, quem male Patriarcham appellant, est Metropolita: cujus electio, et Ordinatio ad solum Alexandrinum spectat. Jam porro ab initiis rerum Muhamedanarum observatur, morem illum mittendi Metropolitas in Aethiopiam, a Patriarchis Jacobitis esse usurpatum, de quo multa occurrunt in Historia Alexandrina. Auto-

ritatem haec consuetudo magnam habet ex Canonibus Nicaenis Arabicis, in quibus perscripta est. Neque indigena ullus assumitur, sed Aegyptii mittuntur, ut ex multis exemplis observare licet. Jus istud huc usque Alexandrini Patriarchae in Aethiopiam exercent, nunquam interrupta consuetudine, nisi superiori saeculo, cum Roma a quibusdam Regibus concordiae procurandae studiosis, accepti sunt Latini Patriarchae, sed infelici plane successu: ut fusius in Historia Baltasaris Tellezii, et qui omnia ab eo accepit, Jobi Ludolfi aliisque recentioribus autoribus legi potest. Mitto Joannem Bermudem, qui, etsi indigena, non magis tamen a plerisque Aethiopibus receptus est, quam missi ex Societate Jesu tres, Nonius Barretus, Andreas Oviedus, et successor ipsis designatus Appollinaris de Almeida. Quae porro successio eorum Patriarcharum fuerit et quid de singulorum missione et Ordinatione Historia Alexandrina complectatur, praeter multa quae in ejus serie a nobis dicta sunt, dicetur accuratius, in Dissertatione de Ecclesia Aethiopica.

Aethiopes ne eligere quidem possunt suum Metropolitam.

CVIII. Paucis observare sufficit omnem prorsus Ecclesiasticam autoritatem ab annis amplius mille, ita in Alexandrino Patriarcha Jacobitarum erga Aethiopes fuisse, ut non modo ordinandorum, sed nec eligendorum Metropolitarum suorum facultatem haberent. Verum quotiescumque illi diem suum obierant, mittebantur ad Patriarcham Alexandrinum literae Regis Primatum regni, quibus de vacatione sedis certiorem eum faciebant, rogabantque simul ut novum sibi Antistitem ordinaret. Voluerunt aliquando Aethiopes cogere Metropolitam suum, Gabriele F. Tarich Alexandrinam Ecclesiam obtinente, ut plures septenis Episcopos ordinaret, quod ille constantissime recusavit: quia fuisset id praeter morem et antiquam legem, ne si duodecim Episcopos haberent, quot Orientales requiri censent ad ordinandum Patriarcham, subjectioni Alexandrinae sedis se eximerent, et proprium sibi Antistitem crearent atque ordinarent. Atque ex ea historia intelligitur Metropolitis Aethiopiae jus relictum fuisse ordinandi Episcopos, modo septenarium illum numerum non excederent, non vero illos Alexandria accepisse jam ordinatos, sicut erga Nubas factum fuisse verisimile est. Mira sane consuetudo haec fuit, multisque incommodis obnoxia, sed quae tamen huc usque perseveravit, atque Aethiopas in Jacobitica haeresi retinuit. Eos autem Metropolitas qui ab Aegypto mittebantur, praeter itineris longitudinem (nam biennii fere spatium effluebat, antequam novus Metropolita in

Aethiopiam pervenisset magno suo periculo,) linguam ediscere oportebat, cum nullus Aegyptiacae aut Arabicae apud Aethiopes usus foret, vel in civili commercio, vel in rebus Ecclesiasticis. Nam in sacris usurpatur dudum inter eos lingua, quam Aethiopicam proprie appellamus, a vulgari satis diversa, et in quotidiano usu, ea quam Amharicam vocant: et quamvis ritus utriusque Ecclesiae sint valde similes, est tamen, ut adhuc observatur, aliqua inter eos differentia. Aliud jus praeter institutionem Metropolitae non videntur habuisse Patriarchae Alexandrini in Aethiopiam: non fructus, eleemosynarum nomine inde percipiebant, non aliam contributionem, quales ex Aegypti Episcopatibus et Monasteriis exigere, etiam absque simoniae suspicione solebant. Sed quoties mittebat Rex Aethiopiae in Aegyptum, ad postulandam Metropolitae Ordinationem in defuncti locum, munera simul mittere solebat ad Patriarcham, ut aliquot Historiae Alexandrinae exemplis manifestum est. In signum etiam jurisdictionis, scribebant Patriarchae quotannis literas in Aethiopiam, non quidem synodicas, ut ad Antiochenam Ecclesiam, cujus Patriarchis, ut fratribus et consacerdotibus, rationem reddebant fidei suae, et communionem inter utramque sedem renovare satagebant: verum *Heortasticas* seu Paschales mittebant solummodo, tanquam superiores ad inferiorem Ecclesiam.

De Hierosolymitana Dioecesi.

CIX. De Hierosolymitana Dioecesi certum est, quod inter Graecos, ut observat Nilus Doxapatrius, Alexandrino Patriarchae subjecta fuerit, etsi jam ab aliquot saeculis proprium habeat Patriarcham, qui, ut reliqui omnes Graecae Ecclesiae, Constantinopolitanum superiorem agnoscit, et ab eo instituitur, pleno jure, neque ullam habet Alexandrino subjectionem. Constat id ex Notitiis Episcopalibus variis, quas fusius ad examen revocare non est hujus loci. Id unicum observabimus: quod per annos mille et ferme ducentos in Patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum historia nihil occurrit, quo haec eorum autoritas in suae sectae homines possit stabiliri. Quippe ante Cyrillum F. Laklaki ordinatum an. J. C. MCCXXXV. non legimus, institutum fuisse Hierosolymitanum Metropolitam ab Alexandrino ullo Patriarcha: atque inter alia accusationis capita, quae adversus istum proposita sunt, illud fuit, quod Metropolitam Hierosolymis constituendo, jura Antiocheni Patriarchae, ad quem Palaestina spectabat, violasset. Inde cum mutatio maxima rerum facta fuerit, nullaque ferme in Oriente secta aliquam Eccle-

siam in urbe sancta non habeat, servata est consuetudo, ut proprium omnes habeant Episcopum. Ita Nestoriani, prius quam Jacobitae suum illic Metropolitam instituere ante septingentos annos coeperunt, suum habebant: Aegyptii suum: Syri Jacobitae, et Armeni suum: praeter Graecum, et Latinum, qui Patriarchae dicti sunt. In Patriarcharum Alexandrinorum titulis, nullus qui jurisdictionem illam in Hierosolymitanam Dioecesin significet, a nobis huc usque repertus est.

De Notitia Dioeceseos Alexandrinae a Beveregio publicata.

CX. Etsi vero non de Orthodoxis, sed de Jacobitis agamus, et dispositio sedis Alexandrinae, ejusque in varias Metropoles divisio, ad priores pertineat, quia tamen fraudi lectoribus esse potest Notitia, quae a Guillelmo Beveregio publicata est, in notis ad Canonum Collectiones varias, et existimari posset aliquam illius provinciarum divisionis formam sub Jacobitis superesse, eam paucis explicare operae pretium erit: quia quantum spectat ad recentiorem Aegypti Geographiam, Graecis Notitiis videtur accuratior. Ea dicitur excerpta fuisse ex Codice scripto manu Eutychii Alexandrini Patriarchae, qui ex historia sua satis notus est.

CXI. I. *Sedes,* inquit, *est Archiepiscopi Maracotidis.*

CXII. II. *Metropolitae Barca et Pentapoleos Africanae*, ita enim vertendum, non ut Beveregius, *quinque urbium Occidentalium.* Qui sic interpretari volet, non verba sed origines nominum interpretabitur. Nam *Mogreb,* etsi ex etymologia Occidentem significet, usu tamen certo apud Arabes, *Africam* significat: neque חמס מדן *quinque urbes*, sed provinciam, sub quinque urbibus comprehensam designat, sive quod idem est *Pentapolin.*

CXIII. III. *Archiepiscopus Misrae seu Cahirae et ditionum ejus, usque ad terram supremae Thebaidis.* At sub Jacobitis *Misra*, seu *Cahira,* hoc est urbs vetus et nova, solo Episcopatus titulo insignis erat. Quod vero *usque ad superiorem Thebaidem* haec Dioecesis pertigerit, id fortasse verum apud Melchitas, qui Jacobitarum comparatione paucos habebant Episcopatus in Thebaide: atque ita facile fuit ut haec Metropolis ad superiorem usque regionem pertingeret. Id eo verisimilius videtur, quod reliquae Metropoles ad inferiorem paucis exceptis Aegyptum pertinent, aut peregrinae prorsus sunt. Inde etiam constat differre quam plurimum istam sedium divisionem, ab ea quam autores Graeci, licet non semper eodem modo, repraesentant.

CXIV. IV. *Est Metropolis Sindiae et Indiae et ditionum quae illis continentur.* Ita editor, quem non temere fortassis judicabimus, aut in vitiosam scripturam incidisse, aut prave legisse, aut tandem autorem quem secutus est hallucinatum fuisse. Nam quid Alexandrino Patriarchae cum India commune esse potuit? Notum quippe est ex Graecis Notitiis, et Nilo Doxapatrio, Indiam, ut alias regiones Orientis proprie dicti ferme omnes, ad Antiochenam sedem pertinuisse. Neque cum commentatore laborandum est, ut ostendatur Indiam et Sindiam in Asia esse, multo minus existimandum ex hac Notitia consequi Patriarchae Alexandrini potestatem intra Africae limites coercitam non fuisse. Imo potius inde certissime efficitur, Notitiam esse falsissimam, quae cum aliis omnibus, et omnium historiarum testimonio pugnare deprehendatur. Neque enim de Indiae antiquis Christianis satis perspectum est, quando ad fidem Christianam venerint: sed jam ab octavo saeculo, scimus omnes Indiae proprie dictae Christianos sub Catholicorum Modainensium, seu Bagdadensium Ecclesiastica potestate fuisse, et a missis eas in provincias sacerdotibus et Episcopis, Nestorianismum didicisse, in quo perseverabant adhuc, cum Lusitani sub finem XV. saeculi eo navibus pervenerunt. Bagdado in Indiam mittebantur Metropolitae, usque ad ultimum saeculum: omnesque illic ferme Nestorianos fuisse, testatur satis Historia Alexii de Meneses, qui ad eorum conversionem tantum operae posuit. Idem de antiquiori tempore probant autores qui de Catholicorum rebus scripsere, Maris, et Amrus: ut alibi fusius explicabimus. Unde recte legimus in Ordine Metropoleon illius sectae, *Metropolin Indiae et Sinarum:* quem titulum usurpabant ultimi a Bagdadensi Catholico superiori saeculo ad Angamalensem Ecclesiam missi, Mar Jacob et Mar Joseph, quos Menesius et Inquisitio Lusitanica sede sua exturbaverunt. In India aut Sindia, quae ejus pars est, vix ulli unquam Jacobitae reperti, praeterquam in Socotra Insula, de quibus dictum est alio loco.

CXV. V. *Sedes est Metropolitani Habassiae et omnium ditionum ejus:* Aethiopiae scilicet proprie dictae. Illius mentio nulla in Graecorum Notitiis: quia scilicet ex quo scissa est Ecclesia, praesertim quando Arabes Aegyptum subegerunt, Jacobitae, qui soli per annos prope centum Cathedram Patriarchalem tenuerunt, missis Episcopis suae sectae, totam illam regionem ad suam haeresin transtulerunt. Itaque etiam eo loco Notitia illa falsa esse deprehenditur. Aethiopia.

69*

Quod autem Interpres *Habassiam*, ut illi vocare placuit, partem ait esse Aethiopiae superioris, quid designaverit, difficile est agnoscere: vox enim Arabica totam quanta est, Aethiopiam significat, neque ulla in libris Arabum Geographicis distinctio est Aethiopiae superioris et inferioris; utramque in solidum Metropolita obtinebat.

Almaris. CXVI. vi. *Metropolitanus Almaris, et omnium ditionum ejus:* Ita in versione, at in Arabico, Episcopus tantum dicitur. *Sed hic*, inquit Beveregius, *in tenebris versamur: neque enim alibi haec vox regionem aliquam urbemve significans, nobis occurrit.* Nos eam non semel reperimus in Copticis libris, praesertim in formulis literarum encyclicarum et systaticarum, ubi *Mares* scribitur, et per Sahid sive Thebaidem exprimitur. Atque inde opinor facta illa vox *Maraeotidis duplicis*, pro qua *Marestidis* scripsit in versione loci ex Epiphanio Her. 68. Leo Allatius. Itaque in Notitia Beveregii *Maris*, seu *Mares*, Episcopalis sedes erat, quae Sahidis, sive Thebaidis, superiorem saltem complectebatur partem. Melchitae nullas ferme tamen in ea regione habebant Ecclesias, cum omnes prope in Jacobitarum haeresi essent. Multi quoque alii Episcopatus commemorantur in Thebaide apud scriptores Jacobitas. Unde verisimile est istum Episcopatum titulo tenus fuisse apud Melchitas, non minus quam praecedentem et sequentem Metropoles.

Nubia. CXVII. vii. *Metropolitanus Nubiae;* de qua jam superius dictum est: nec occurrit quoque haec Metropolis in Graecis Notitiis, quia ab initio rerum Muhamedanarum Jacobitae omnem in religione autoritatem illic obtinuerunt.

Pharma. CXVIII. viii. *Metropolita Pharmae*, quae apud Jacobitas erat urbs Episcopalis, notissima apud Geographos et Historicos Arabes, a Kolzuma seu Clysmate, unius diei, noctisque itinere distans: nulla ejus apud Graecarum Notitiarum autores mentio, nisi per *Pharan* designetur.

Tinnis. CXIX. ix. *Metropolitanus Tinnis et Libyae et ditionum ejus.* Urbs quoque haec notissima: Episcopum habuit antiquitus in secta Jacobitica. Octavam Metropolin numerat Nilus Tonesin, in septimo Nili ostio sitam. At Libya quomodo huic sedi conjuncta esse potuerit, nisi titulo tenus, judicare difficile est.

Damieta. CXX. x. *Metropolitanus Damietae:* urbs notissima ex variis Francorum expeditionibus. Illam autem Nilus recenset extra numerum octo Metropoleon, quae alios Episcopatus sibi subjectos habent.

Εἰσὶ δὲ λοιπαὶ πέντε μητροπόλεις αὐτῆς οὐκ ἔχουσαι ἐπισκοπὰς ὑφ' ἑαυτάς· εἰσὶ δὲ αὗται ἡ Δαμιάτα, ἡ Σάτα, ἡ τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης· ἡ Φαρὰν καὶ ἡ Ἄρη. Sunt et aliae quinque Metropoles nullos sibi subjectos Episcopatus habentes: sunt autem istae Damiata, Sata, legendum *Saca: Maris rubri, Pharan et Are.* Secundam omisit in versione sua Leo Allatius, etsi apud Aegyptios notissimam, et Episcopatu insignem: atque ita cum autor quinque ejusmodi Metropoles esse dicat; quatuor tantum in versione exhibentur. *Damiata*, Graeci scribunt, ut etiam Coptitae, etsi primam literam per T exprimant, quia eam haud aliter quam Δ pronuntiant. Arabes *Dimiat.* Ea urbs singulari distinctione apud Jacobitas, sed sero circa tempora Marci F. Zaraae, post annum Martyrum DCCCLXXX. J. C. MCLXIV. Metropolitanam dignitatem obtinuit, atque eo titulo appellatum reperimus Michaelem, qui multis adversus Marcum filium Elkonbari disputavit, pro abolenda peccatorum Confessione: de qua historia diximus in Dissertatione de Poenitentia, et in vitis Patriarcharum. At in Graecis Notitiis melioribus sedes tantum Episcopalis erat, sub Metropoli Oxyrincho.

CXXI. XI. *Episcopatus Chatae et urbium ejus:* sed *Pagorum* Chata.
habet Arabicus textus. Forte legendum *Chatab* ut in Nomenclatore, sed male, nam Coptice legitur *Choti* quae vox forte etiam vitiose scripta est. Neque dubium est eam esse quae apud Nilum Doxapatrium ἡ *Σάτα* dicitur: nam *Sch.* Graeci non habent. Adjungit interpres Anglus ex Camusio, sive Lexico Arabico *Chata* esse pagum Aegypti. *Hic autem*, inquit, *totam aliquam regionem aut provinciam significat, in qua plures etiam urbes fuerunt, ac propterea ejus, etiamsi Episcopus simpliciter appelletur, revera tamen Metropolitanus fuit.* Haec, inquam, omnia absque ulla idonea autoritate dicta sunt. Neque enim satis intellexisse videtur autor, in quo haec Metropolitanorum absque suffraganeis dignitas consisteret. Sed de his postea.

CXXII. XII. *Episcopatus Arischi et Woradae.* עריש sive ערישה, est ea urbs quam autores nostri *Larissam* vocant, et *Laris*, ut Guillelmus Tyrius, qui eam ait antiquam fuisse urbem ad mare sitam in solitudine, quam vocant *Tiet bani Israel*, sive *Desertum filiorum Israel:* quod quadraginta parasangas in longitudinem, totidemque in latitudinem patere inter Kolzum, et Mare Syriacum, atque Erythraeum scribunt Geographi, Yacutus Hamatheus, Ebnwerdi, et

alii. De alia voce nihil habemus dicendum, eamque non carere mendo, suspicio est.

CXXIII. XIII. *Sedes est Episcopi Kolzum et Rayae.* De hac voce multa et quidem obvia, atque ex editis autoribus, interpres congessit, quibus plura et meliora adjicere facile est ex Geographis qui eam describunt, atque inter alios Abulfeda, Yacuto, Ebn Werdi et aliis. Eam autem esse *Clysma* veterum, dudum Jacobus Golius et alii eruditi docuerunt. *Rayam* locum esse vicinum, ubi Monasterium Justinianus condidit, Eutychius scribit. Per Kolzum intelligi Episcopatum Maris Erythraei, de quo Nilus Doxapatrius, certissimum videtur. Ea enim urbs hoc in litore praecipua, a qua etiam totus ille Arabicus sinus nomen accepit: nam illud Arabes vocant *Mare Kolzum:* nisi a Mari ipso urbs praecipua ita denominata existimetur.

Abulf. §. 63. *T. 2. p. 163.*

Rif.

CXXIV. XIV. *Tandem sedes dicitur ea quam obtinet Metropolitanus Rif Misrae, quae inferior terra dicitur. Estque Biblis; prior Keiravan, una cum ditionibus ejus: et ei quinque sunt sedes, quibus ex ejus parte quinque Episcopi praefuerunt.* Ita Beveregius et quidem obscurissime, neque ex prolixissimo commentario multum, ut videtur, lucis affulget. *Rif*, sive *Elrif*, pars est Occidentalis inferioris Aegypti, deserto Barcae contermina, quod Notitiae autor cum Kairowana videtur confundere. Sed hic *Balbaïs* locum habere non potest, cum longe posita sit, et ex alia omnino parte Palaestinae desertum versus: multo minus, *Biblis*, quam vocem interpres substituit. Itaque aliter omnino legendum videtur in hunc sensum *Rif Aegypti, quae etiam regio inferior dicitur: eaque contermina est Kairoũanae limitibus. Habet autem Thronos sive sedes Episcopales quinque, quibus quinque Episcopos praeficit.* Atque ex dictis patet, opinor, exiguam omnino, vel nullam potius esse fidem Notitiae illius, quae nullum proprie autorem habuit, sed in codicis folio reperta est: quando neque cum Graecis antiquis, neque cum recentioribus potest ullatenus conciliari, ut omnes inter se comparanti, manifestum est. Nam statim intelligitur inter illas omnes Metropoles, vix ullam fuisse in Thebaide, ubi erant multi Episcopatus insignes. Neque tamen est quod miremur viris etiam doctissimis aquam haerere in abstrusis ejusmodi disquisitionibus. Nam cum quotidie viros antiquarum originum peritissimos videamus, dum peregrinantur, et occurrunt projecta diversis in locis famosissimarum urbium

cadavera, quamvis ex locorum situ veterumque descriptionibus, eas cognoscere quandoque liceat, saepius tamen ignorare: multo minus mirandum est, post tantas clades quibus Aegyptus a Romanorum aetate ad haec usque tempora vastata est, amplissimarum urbium vestigia agnosci vix posse, praesertim in superiori provincia, ubi praeter latrones Arabes, qui itinera obsident, nemo penetrat. Certum est multas esse quae ita penitus interciderunt, ut frustra in hodiernis ruinis quaerantur, multo minus in libris Arabum obscurissimis, in quibus ne levissima quidem veteris Geographiae doctrina est: unde plerasque etiam celeberrimas in historia civili aut Ecclesiastica, frustra saepe quaerimus, neque ubi aut quales jam sint saltem ex conjectura statuere possumus. Ut tamen hoc in genere nonnihil praestemus, quaedam ex Makrizio qui Aegyptum prae caeteris accurate descripsit, referemus, ex quibus constare poterit, quae sub Arabibus foret regionis illius certa divisio, quae urbes praecipuae, simulque Episcopales, quantum fieri poterit, notabimus.

CXXV. Vetustae quidem divisionis Aegypti in Nomos, memoria prorsus obliterata est, nisi quod illius vocis vestigium adhuc restat in epistolis encyclicis inter titulos Patriarcharum, dum se appellant *Archiepiscopos Alexandriae et totius Aegypti, ejusque Nomorum.* Imo nec divisionis in Provincias et urbes, quae in Notitia Imperii conservatur, nota superest. Ait quidem ex communi suorum opinione Makrizius *antiquitus Aegyptum tanto incolarum numero floruisse, ut centum quinquaginta tres regiones contineret: in quarum singulis, praeter civitatem principalem, essent trecenti sexaginta quinque pagi, aut loci habitati. Post Nabuchodonosori tempora, octoginta quinque tantum provincias seu regiones numeratas, imminutamque adhuc fuisse habitatorum multitudinem, usque ad Muhamedanos. Sub quibus in quadraginta provincias vicatim habitatas divisa fuit.*

Divisio vetus Aegypti Arabibus incognita.

In Descript. Aegypt. T. 1.

CXXVI. Deinde alia divisio instituta est in Regionem Maritimam et Australem, ita ut prior mari Mediterraneo ad Septentrionem finiretur: Australis a Misrae seu Cahirae finibus inciperet, usque ad Aethiopiae limites, Austrum versus, quae viginti sex provincias complecteretur.

Nova secundum Arabes.

Eorum haec sunt nomina Charkiet, sive Orientalis. Moznahiet: Dakahliet: Abuaniet: et territorium Damiatense: in parte Maritima

Kowisna: Garbiet sive Occidentalis regio Semnoud: Denjahowa, Menouf, Sirahowa, Fua: Murahmasin, Geziret bani Nasser, Behiret, Alexandria et ejus suburbana, oraque Domsis. In tractu Australi Gizet. Atfige, Basour, Fium, Benhsa, Aschmonin, Menfalout, Ossiout, Echmim et Kous.

Alia divisio ex Makrisio.

CXXVII. Aliam quoque divisionem in Regiones seu provincias triginta, refert Makrizius, quam referemus, adjunctis quae ad rerum Ecclesiasticarum Notitiam attinent, quantum ea observare potuimus.

Fium urbs Episcopalis territorii celebris caput, ubi olim trecenti sexaginta pagi, aut vici numerabantur, quod etiam memorat Ebn Werdi Geographus: tempore Makrizii centum quinquaginta sex tantum supererant. Sita est super fluvium Josephi dictum, qui in Nilum influit, et a Cahira distans tribus diaetis, seu millibus passuum quadraginta octo ad Noto-Zephirum. Ex ea urbe quae multis aedificiis nobilis fuit, balneis, Meschitis, Scholis Arabicis, ut scribit Abulfeda, originem ducebat Rabbi Juda Gaon celebris apud Judaeos autor versionis Pentateuchi Arabicae, quae anno MDLI. Constantinopoli edita est. Ab autore qui vulgo *Fiumi*, hoc est Fiumensis a patria dictus est, ipsa versio ita appellata.

Menf et *Vissim* quinquaginta quinque pagos aut vicos continent. *Menf* est antiqua Memphis, quod et nominis ratio satis demonstrat: *Μεφι* scribunt Coptitae, dicuntque esse Misram antiquam, ut Abulfeda, Makrizius et omnes alii: a nova Misra distat unius diei itinere. *Vissim* celebris Episcopatus apud Jacobitas, multos illustres doctrina Episcopos habuit. *Vouchem* Coptitae appellant.

Charkiet, quae Orientalis est tractus illius maritimae regionis, etiam *Atfigiet* dicitur ab urbe *Atfige*, quae etiam Episcopalis fuit *Etbeh* a Coptitis appellatur pagos et vicos habet haec regio septemdecim.

Abnas, octo tantum pagos habet, *Hanas* vocant Aegyptii: et sub regione Atfigiet comprehenditur: etsi duo ejusdem nominis videntur loci fuisse: quorum unus cum aliquot ex eadem regione pagis, ad *Atfige* civitatem referretur, alter caput regionis foret. Namque statim autor eidem tractui Ahnas nonaginta quinque pagos, aut minores habitationes attribuit.

Behnsa, centum et viginti pagos continet: Urbs satis celebris in Thebaide, cujus territorium contiguum est Stagno, aut Piscinae, ut vocant, Fiumensi. Sita est ad ripam Occidentalem Nili: secundum

Abulfedam. Christum cum Maria ea in regione, cum in Aegyptum venerunt, habitasse, vulgarem Christianorum traditionem esse, scribit Makrizius: quamvis idem de *Aschmonin* scribant alii, inter quos Abuselah Armenus. De ea multa leguntur quae non sunt instituti nostri. Fuit urbs Episcopalis, imo et Metropolis: quandoquidem celebris est inter Coptitas et Aethiopes memoria S. Cyriaci Metropolitae Behnsae, cujus nomine extat Liturgia Aethiopica in Codice Romae edito.

Kis, cujus territorio continentur pagi triginta septem, quae etiam urbs Episcopalis fuit, vicina erat Behnesae secundum Makrizium, et aliquando sub iisdem limitibus comprehensa, atque adeo in Sahide: inter primas urbes quas in ea provincia Arabes occupaverunt.

Taka totidem pagos complectebatur, habuitque etiam Episcopos: huic territorio adjungitur vicinum *Giz Chenouda* dictum, in quo pagi octo: a Senudae Monasterio in eo loco, cujus nomine notior apud Christianos fuit, quam a Kiso Harethae filio, ex primis illis zelotis Muhamedanis, qui eam in regionem arma intulit. Alia est urbs hujus nominis prope Farma.

Aschmonin caput regionis, quae centum triginta tres pagos continet: est autem urbs inter Sahidicas antiquitate et multis Arabum de ea narrationibus celebris. Episcopalem a multis saeculis honorem inter Jacobitas habuit, et inter Episcopos a doctrina commendatus est praecipue is, cujus testimoniis frequentissime usi sumus, Severus filius Mocfah, qui aliorum autorum Historias in unum corpus collegit, quo Patriarcharum Historiae prima pars continetur: et qui multa alia opera Theologica scripsit adeo ut habeatur prae reliquis insignis Theologus. Meminerunt urbis Aschmonin tanquam antiquissimae in media Thebaide, Abulfeda et alii Geographi: sitamque *No. 55.*
fuisse testantur ad Occidentalem Nili ripam.

Ansna sequitur, urbs etiam Episcopalis, quae duplicis regionis caput fuit; superioris, in qua pagi duodecim: inferioris, in qua undecim censebantur. Eam esse *Antinooupolim*, Coptitarum veterum opinio est, qui vocem *Ansna* reddunt per *Αντινου*. Est autem secundum Abulfedam, in Sahide media, ad Orientalem Nili ripam, e regione Aschmonin. In ea quoque superesse dicunt antiquissima omnis generis monumenta: sed ex Arabum imperitia fit, ut nesciatur, an veteris illa sint Aegyptiacae superstitionis, an vero ad Christiana tempora pertineant. Aeque enim idola vocant sacras imagines, et

Hieroglyphicas vetustas, quae, ut ex postrema Capucinorum relatione constat, in illis omnibus regionibus occurrunt passim in Obeliscis, sphingibus et aliis monumentis. Sunt quoque qui ad eam regionem referant traditionem incertam, sed ab ipsis Muhamedanis conservatam, quod Christus cum Maria matre, dum in Aegypto fuit, illic commoratus est, quamvis id alii *Benhsae:* alii *Aschmoninae* tribuant: ex qua urbe profectos, ut redirent in Judaeam scribit Abuselah Armenus. Eam esse Antinooupolin etiam ex eo probat Golius, quod latitudo 27. graduum, quam ipsi tribuit Ptolemaeus, *Ansnae* seu *Ansinae* Arabes tribuunt: longitudinis meminisse supervacaneum est, cum Abulfeda, cujus prae ceteris diligentia commendatur, varias tantum diversorum opiniones referat, adeo ut saepe uno, duobus, tribus et amplius gradibus inter se differant.

Kahkowa regio triginta septem pagos habet, estque etiam in Thebaide, de qua nihil singulare occurrit.

Echmim sive *Ichmim*, sexaginta tres pagos complectitur: urbs magna in Sahide superiori, duabus ab Ossiouta diaetis distans, ex Abulfeda. Ibi veterum delubrorum insignes reliquiae, sculpturisque antiquis et columnis celebres ruinae. Eam esse antiquam *Chemmim* de qua Herodotus et alii, probat Jacobus Golius, quae eadem fuit cum *Panos*, seu *Panopoli*, ut ex loco Diodori Siculi, quem refert, probatur. Ita constat Glossariorum fides ubi *Echmim* respondet voci *Πάνος*. In eo quod edidit Kircherus, ejus vocis loco legitur *Chmim*: et ea ipsa est *Κίμμις*: nam ut exponit Athanasius Episcopus Kus in Grammatica Coptica sua solent Aegyptii *χ* Graecum frequenter exprimere per literam quae Arabum Schin similis est, et ejusdem potestatis. Nestorium circa hanc urbem in exilio vitam finivisse, ostendique ejus sepulcrum scribit Abuselah. Multas quoque illic Ecclesias fuisse, probatur ejusdem autoris testimonio qui usque ad annum Hegirae DLII. J. C. MCLVII. septuaginta numeratas fuisse scribit. Ea urbs Episcopum habuit: et patria fuit celeberrimi, et doctissimi Canonum Collectoris et interpretis Abulfergii Echmimensis.

Not. in Alfrag. p. 102. et 103.

Chaba et *Elwakhat*, sexaginta tres pagos majores, praeter minores continent. Est autem regio illa *Elwakhat* arenosa et late patens, ex altera Nili parte Occidentali, scilicet prope montem *Teilamoun*, qui ad eam ripam extenditur. Ea autem regione significari Makrizius testatur, omne terrarum spatium a tractu Alexandriae et Cahirae, inter Sahid, Nubiam et Aethiopiam: et ejus initium provin-

ciae assignat ad terminos regionis *Asuan*, Geographia Nubiensis. An Episcopi illic fuerint, affirmare non possumus.

Hou viginti pagos continet: fuit hujus urbs Episcopalis ejusque meminerunt Glossaria Coptico-Arabica.

Fana septem tantum pagos complectebatur: Dendera, viginti. Ea est quae in Nomenclatore Coptico *Κεντωρι* appellatur: habuit quoque sedem Episcopalem.

Keft viginti duos pagos amplectebatur. Eam esse *Copton* antiquam ostensum est in Dissertatione de Coptitis, et lingua Coptica, in qua retulimus quae de ea urbe ejusque antiquitatibus potiora sunt. Ibi adhuc supererant Ecclesiae et Monasteria tam virorum quam mulierum in fine decimi tertii saeculi, cum scriberet Abuselah Armenus, qui aliqua enumerat. Ea urbs Episcopalis erat, atque inter illius Antistites praecipue commemoratur Vincentius, cujus habemus Professionem fidei secundum Jacobitarum sententiam, et in ea insigne testimonium de Eucharistia. Memoria ejus occurrit in Kalendariis Copticis atque Aethiopicis: sepulcrum prope Kus, in parietinis Ecclesiae S. Mariae, ut testatur idem Abuselah.

Aksar quinque tantum pagos numerat: in Thebaide quoque memoratur alicubi ejus Episcopus.

Asna quinque pariter habet pagos: ad partem Nili Occidentalem, inter Assowan seu Syenem, et Kusam media: Latonopolis, ut ex Glossariis constat, quae eam *Λατον* appellant. Episcopatu insignis fuit.

Arment, septem pagos *Ερμοντ* scribunt Coptitae. Secundum Abulfedam in Nili litore occidentali, in Sahide superiori, duabus diaetis ab Asowana seu Syene, et totidem a Kusa distans: *Hermonthis* veterum. Et quod intervallum Ptolemaeus inter eam et Latopolin constituit, unius nempe diei iter, idem inter Asnam et Arment, Ebn-Jounes et alii Orientales statuunt: fuit Episcopalis ea urbs. §. 48.

Asoñan in superiori quoque Thebaide, ejusque limes septem quoque pagos continebat: *Σουαν* vocatur in Glossariis Coptico-Arabicis. Ea *Syene* veterum est, non longe a Cataractis Nili, quod de ista Strabo et alii Geographi Graeci aut Latini, de illa Abulfeda, Nubiensis, Kazuinius, Persa anonymus, et alii tradunt. Fuit olim etiam ibi Episcopalis cathedra. Atque his limitibus et urbibus continetur tota superior Aegyptus, seu Sahid in qua pagos mille quadraginta tres fuisse praeter minores, testatur Makrizius. In plerisque

autem urbibus, quas notavimus, et quae illarum provinciarum vel regionum capita censebantur, erant Episcopi. Attamen plures omnino Episcopatus fuerunt in inferiori, quam in superiori Aegypto.

Abulf. n°. 68. In litore Orientali, cujus primariam urbem Abulfeda ait esse *Balbais*, pagi numerantur a Makrizio sexaginta quinque: in ea autem urbe fuit Jacobita Episcopus.

Athribae subsunt pagi majores praeter minores aliquot, centum et octo. Nota urbs ex variis autoribus Ἄθριβις Graecis dicta.

Tenoña octoginta septem pagos habet.

Nema centum et quinquaginta.

Besta triginta novem.

Tarabia viginti octo, inter quos celebriores Sedir, Hahma et Phakou.

Farbeit decem et octo pagos, exceptis portubus, hoc est mapalibus ad oram Maritimam.

Basa et *Ablil* simul complectuntur pagos majores quadraginta sex: inter quos recensentur *Senhur*, *Farma*, et *Aricha*, seu *Larissa*, de quibus superius dictum est, quae urbes Episcopos habebant, etiam in Ecclesia Jacobitica: erantque in territorio illo quod speciali nomine Eljefar appellatur et quinque urbes continebat *Farma*, *Bekara*, *Warada*, *Arisch*, sive Larissam, et *Rafige*, regio arenosa sterilis, et viatoribus molestissima. In toto illo tractu orae Orientalis numerabantur pagi quingenti viginti novem.

In continenti regiones *Domsis* et *Menuf* centum et quatuor pagorum: duplex est autem *Menuf*, *Νανουφ* Coptitis dicta, superior et inferior. Cave autem ne *Memphin* cum Kirchero interpreteris in Nomenclatore: qui in supplemento se ipsum retexit, et utramque in Thebaide constituit, quod aeque falsum.

Sakha centum quindecim pagos continet, absque locis minoribus: in Nomenclatore duae voces huic Arabicae respondent *Ξεος* et *Σχωου*.

Basda et *El-Afrahoun* viginti tres.

Bascheroud viginti quatuor: *Charoud* Coptitis, praeter minores habitationes.

Ausia et *Baschoum*, seu Pacomii, a quodam fortassis Monasterio quadraginta pagos continet.

Tanis et *Damiata* quarum utraque Episcopalis est tredecim.

In ora Occidentali, *Sa* septuaginta tres pagos continet: *Sabasch*

viginti duos: *Badkoun* quadraginta tres, et ejus vallis decem et novem: *Charak* novem: *Bercbout* octo: *Harbata* sexaginta duos: *Kartasa* viginti duos: *Mesil* et *Mekidasch* quadraginta novem: *Achnou* et *Rechid*, sive *Rosetta* septemdecim: Alexandria Maraeotis et vicinae terrae, cum *Lubia* et *Marakia*, centum viginti quatuor: atque in toto illo tractu numerabantur pagi majores quadringenti quadraginta novem. Omnes porro illas urbes et quae ad earum situm et originem pertinent explicare, alterius operis foret: subjiciemus modo breviorem ex El-Kossahio notitiam, quam etiam refert Makrizius, in qua uno quasi conspectu praecipua urbium et regionum nomina referuntur.

CXXVIII. Is Aegyptum dividit aliorum autorum exemplo, in superiorem, seu Sahid, et inferiorem. In Sahide esse ait regiones viginti octo, quas ita recenset. Fium: Menf seu Memphis: Wissim: Charkiet, sive Orientalis: Dalas, et Abusir, sive Busiridis: Ahnasch, Kis, Behnsa: Takha, Giz-Chenuda: Boüit: Aschmonin: cum Ahsna superiori et inferiori: Kous seu Kussa: Ossiout: Kahcowa: Echmim et Eldir: Hou: Dendera, Keft, Aksar: Asna, Arment, Asoüan: sunt tantum viginti septem unde aliquam oportet divisam in duas intelligi, nisi subsit error aliquis in codice. Alia divisio.

Inferioris Aegypti regiones numerat vigintiquinque: etsi alii, inquit, plures numerent, nempe triginta tres. Littoris seu Orae Orientalis: Athrib: Einchemes, sive Heliopolis: Atua et Nema: Besta et Tarabia: Farbeit: Missan: Farma: Arisch: Beten-el-cherif: Bana: Abusir: Semnoud et Bousa: Ausiet et Bachoum: Dakahla: Tanis: Damiata, Gesira, Domsis: Wahada, Tua: Menuf, Saca: Benda El-Amrajoun: Meira: Deïsa: Seroud: Sa: Chabasch: Badkoun, et vallis ejus: Elhis, Charack, Harbata, Kastata: Mesila, et Elmekidasch: Achna: Behira: Rechida: Alexandria, Mareotis: Lubia: Marakia: Ex regione Australi, Regio Montis Sinai: Pharan, Raba, Kolzum, Aila, Modaïn, et quaedam aliae ad Arabiam potius quam ad Aegyptum pertinentes.

Huc usque urbium et regionum sub illis comprehensarum Notitiam qualemcumque dedimus ex Orientalibus Geographis. Eam vero perfectam dare non possemus, etiamsi, ut in quibusdam, suppeterent quaecumque ad eam illustrandam necessaria sunt, nisi prolixiori commentario, quem non pateretur instituti operis ratio. Igitur observa-

tiones quae ad Pontificalis jurisdictionis exercitium spectant, aut ad Ecclesiae Jacobiticae amplitudinem paucis expediemus.

Pleraeque urbes habebant Episcopos.

CXXIX. Ac primo quidem observabimus omnes illas urbes quas recensuimus, quod caput regionis essent, habuisse plerumque Episcopos: et quantum ex lectione autorum Orientalium colligere nobis licuit, nulli alii erant in provincia minorum locorum Episcopi, praeterquam in una aut altera. Nulli Metropolitae erant apud Jacobitas, nisi duo postremis temporibus instituti, nempe Damiatensis in inferiori Aegypto, et Behnsae in superiori. Illi vero suffraganeos habebant nullos, neque aliam videntur honoris praerogativam tulisse super alios Episcopos, nisi quod, ut videtur, primum in conventibus Ecclesiasticis locum haberent, quamvis id plane incertum videatur. Nam in electionibus Patriarcharum, quorum habemus historiam, ex quo novus Metropolitae Damiatensis titulus coepit usurpari, nihil omnino nobis occurrit unde conjectura capi queat, illum reliquis Episcopis praesedisse vel in convocandis Comitiis ad electionem, vel in Ordinatione novi Patriarchae, vel in suffragiis colligendis. In iis tamen versabatur autoritas Metropolitarum qui alibi, ut dignitate, ita et autoritate in ejusmodi functionibus anteibant, quod praesertim observatum videmus in Ecclesia Jacobitica Antiochena, et in Nestoriana Modainensi et Bagdadensi.

Episcopatus novi a Jacobitis Aegyptiis nulli instituti.

CXXX. Episcopatus ita quibusdam urbibus adjunctus erat, ut vix aliis, quam quae antiquitus Episcopos habuissent, illa dignitas conferretur; non, ut apud Nestorianos fieri frequentissime solebat, novi saepe instituerentur. Atque hac in parte disciplinae, causam quamdam verisimilem habebant isti, quod nulla Orientalium sectarum plures in remotissimis regionibus Ecclesias fundaverit, ubi Episcopos etiam constituere oportebat. At Jacobitae Aegyptii in nulla, quod sciamus, Alexandrinae Dioeceseos parte Christi fidem primum Barbaris annuntiaverunt, sed eos tantum, sicut erga Nubas et Aethiopes factum est, ab Ecclesia Catholica avulsos ad suam haeresin transtulerunt. Nullum igitur novum Episcopatum a Jacobitis in Aegypto institutum legimus: et si quis omnes illas urbes, in quibus Episcopos fuisse diximus, secundum Geographiae et Historiae monumenta ad suas origines vetustas referat, illas ipsas esse quae ante schismata talem Cathedrae honorem habuerint, aut vicinas antiquis fuisse ad quas Ecclesiae translatae sint, plerumque agnoscet.

In inferiori Aegypto plerumque duo Episcopi.

CXXXI. In inferiori Aegypto Episcopi, ut in plurimis aliis provinciis, duo erant ad urbes singulas, Orthodoxus et Jacobita. Ita

Alexandriae duo Patriarchae fuere; duo quoque Cahirae seu Misrae Episcopi, sicut toto passim Oriente, ubi etiam aliquando tres fuere, ut in multis Mesopotamiae urbibus, quia praeter eos, erant etiam Nestoriani. In superiori provincia, sive Thebaide, Jacobitae soli Ecclesias obtinebant, neque ulla prorsus illis in urbibus, quas enumeravimus, Melchitarum seu Orthodoxorum vestigia: quia, ut non uno loco dictum est, in longissima sedis Alexandrinae orbitate, quamdiu Catholicos Episcopos non habuit, omnes primi et secundi Ordinis Ecclesiastici ad eas Ecclesias missi, cum ab Haereticis ordinationem accepissent, haeresi quoque sua eas infecerunt.

Episcoporum ordinatio et designatio ad Patriarcham spectabat.

CXXXII. Porro omnium, quos diximus, Episcoporum Ordinatio ad solum Patriarcham spectabat, neque alii comprovinciales Episcopi, aut in vacantibus sedibus eos constituere, aut illis manus imponere poterant. Insigne istius autoritatis argumentum praebet Historia Patriarchalis in longa illa vacatione, quae Ordinationem Cyrilli F. Laklaki antecessit, factam anno J. C. MCCXXXV. Nam in ejus vita scribitur, eum statim ordinasse Episcopos plus quam quadraginta, quia scilicet per annorum viginti et amplius intervallum, nullus ab iis qui supererant ordinatus fuerat.

Cum plena autoritate.

CXXXIII. Plena autem prorsus et nullis Canonibus circumscripta autoritas Patriarcharum fuit, in illis designandis, non primorum ex plebe, non Cleri suffragia expetebantur. Unicum ferme occurrit exemplum electionis Episcopi Misrae a civibus factae, per sortem Ecclesiasticam, ad quam tamen non prius adjecerunt animum, quam facultatem habuissent a Patriarcha Macario LXIX. Hinc summa et perniciosa licentia ortum habuit ordinandi quemcumque liberet: tum etiam nefaria consuetudo pecunias exigendi, quae licet variis canonibus et synodicis constitutionibus saepe compressa, nunquam tamen omnino aboleri potuit.

Autoritas in Monasteria.

CXXXIV. Potestatem quoque in Monasteria Patriarchae habebant amplissimam, et quamvis ex jure communi nullae apud Orientales exemptiones Monachorum fuerint, sed omnes Episcopum Dioecesanum superiorem agnoscerent, tamen Patriarchae, dum omnem autoritatem ad se trahere conarentur, saepe Monachorum negocia ad suam Cellam evocaverunt, et privilegia quaedam ipsis concesserunt, eorumque curam Vicariis delegatis commiserunt. Sed haec rara exempla fuerunt: communis regula, ut Monachi et Monasteria in Episcoporum potestate forent. Attamen singulare privilegium fuit Mo-

nasterii S. Macarii, ut solus Patriarcha in illud jus haberet. Facile illud privilegium Patriarchae ratum habuere, eo quod plerique ex eo asceterio ad supremam dignitatem assumebantur: tum quod in eodem saepe commorabantur, praecipue per Quadragesimam, ut orationi et jejunio impensius vacarent: tum quod ad majus altare a Benjamino Patriarcha didicatum, Chrisma quotannis Feria V. in Coena Domini consecrare solerent, ut Abulbircat et alii observant, constatque non paucis exemplis ex Historia Patriarchali: Ordinationes quoque illic celebrabant. Ex aliquot vero saeculorum consuetudine leges factae sunt, ad dignitatem istius Monasterii confirmandam, adeo ut jura propria habuerit, adversus quae nihil ipsi Patriarchae liceret. Ejusmodi fuere praerogativa suffragii ad electionem Patriarcharum, quam habebant Archimandritae, adeo ut Epistolis systaticis et Psephismatibus subscriberent: quod post Ordinationem Alexandriae factam, aut saltem *Ἐνθρονισμόν*, primam in Ecclesia S. Macarii Liturgiam celebraret, et in ea proclamaretur: tum ut certis solemnitatibus, illic officia divina perageret. Minimum autem erga Monachos illos poterat, quia postmodum *Sigilla*, hoc est Sultanorum literas obtinuerunt, quibus jura et consuetudines suae servarentur. Erat tantum antiquitus, atque etiamnum, ut existimamus, superest, jus Patriarchae, ut ex fructibus Monasterii istius et aliorum, ut etiam Christianorum oblationibus, partem quamdam perciperet ad communes pro publica omnium sibi subjectarum Ecclesiarum utilitate impensas tolerandas. Vectigal illud *Diariet* appellatum legimus: et aliquando *Dinariet:* an vitio scriptorum haec diversitas tribuenda sit, affirmare non possumus. Si primam sequi lectionem placet, idem erit ac *Monasteriale vectigal*, nempe quod ex singulis Monasteriis capiebatur: quo etiam nomine exigebatur ab Episcopis et Ecclesiis: si secundam sequimur *Denarialem* interpretari licebit, qua Denarius aureus unus capitatim olim a Monachis et plerisque Christianis pendebatur: et sub Principibus non incommodis, committebatur colligendae pecuniae cura Episcopis, qui eam ad Patriarcham deferebant, ipse vero fisco repraesentabat. Ea occasione exigebant censum illum suum, avare saepius et duriter. Hinc aliquando calumniae aut accusationes contra Patriarchas variae, carceres, mulctae, omnisque tandem disciplinae eversio.

Vita Gabrielis 57.

Exactio pecuniarum simoniaca.

CXXXV. Ex Episcopatuum fructibus conati sunt nonnulli aliquam partem retinere, quae quotannis ab Episcopis persolveretur.

Verum obstiterunt alii; atque hae exactiones magnum saepe malum avaris illis Patriarchis accersiverunt. Nam pecuniarum pro Ordinationibus acceptio aut exactio, etsi perpetua quaedam fuit Ecclesiarum Orientalium a multis saeculis calamitas, quam Arabum tyrannis majorem in modum auxit et confirmavit, semper tamen Canonibus, Constitutionibusque Synodalibus condemnata est. Mirum tamen quod tot saecula hujus culpae foecundissima, vix ullum exemplum subministrant vindicatae per Simoniacorum depositionem Ecclesiasticae disciplinae. Cyrillus Laklaki filius, de quo mox dictum est, quadraginta, brevi temporis spatio ordinavit Episcopos, omnes accepta pecunia: graves inde adversus eum querelae exarserunt, multis qui in Ecclesia Jacobitica plurimum poterant ejus depositionem a Sultano postulantibus: neque ipse tamen, neque Simoniaci Episcopi dignitate spoliati sunt.

CXXXVI. Translationes Episcoporum quod attinet, etsi supremam etiam contra Canones autoritatem sibi attribuunt Orientalium Ecclesiarum Patriarchae, adeo ut quaecumque ipsi statuunt, jure facta videri velint, rarissima tamen aut ferme nulla earum exempla in historia reperimus. Nempe cum ex laudanda disciplinae tenacitate, nunquam Episcopum alterius sedis ad primariam Alexandrinam transtulerint, non committendum duxerunt, ut quod publicae utilitatis specie non licebat, ob privata alicujus commoda permitteretur. Translationes Episcoporum nullae.

CXXXVII. Autoritas in Episcopos, qualis Patriarchae jure competat, multis antiquis Canonibus praescriptum est, quos habent Coptitae in suis Collectionibus integros, et quos sub diversis titulis referunt Collectores et Interpretes Ebnassalus, Echmimensis et alii. Tamen summo disciplinae ab antiquis Patribus stabilitae contemtu, nonnulli Patriarchae suspensionum, interdictorum, imo excommunicationis sententias, saepe temere adversus Episcopos tulerunt, ut adversus Sanhutum Episcopum Misrae, Michael Patriarcha LXVIII. quae tamen, ut ea occasione, plebe intercedente et ad saecularia judicia provocante, irritae saepius fiebant. Postea major fuit cautio adhibita, ne temere Episcopi, aut etiam Laïci excommunicarentur, quia nonnulli ex desperatione fidem abnegabant. Unde in diversis Constitutionibus Synodalibus posteriorum Patriarcharum vetitum est, ne quisquam absque causa gravissima excommunicaretur: praesertim vero ob temerariam et impudentem Cyrilli F. Laklaki ambitionem, qui omnia suo arbitratu, quasi legibus Ecclesiasticis solutus turbabat, Episcoposque Autoritas in Episcopos.

sibi resistentes anathematis metu coercebat, statutum est, ne Episcopus praeterquam ex gravi causa abstineretur, fraenataque est per Canonum antiquorum renovationem nefarii hominis protervia. Is cum etiam translationes Episcoporum moliretur; tum etiam invito Clero et praecipuis Laïcis quarumdam urbium reluctantibus, Episcopos constitueret, definitum est, id Patriarchae non licere, proposita depositionis poena, in eos qui absque summa necessitate ab una sede ad aliam transferrentur: aut qui invita plebe loci, Episcopatum obtinerent. Haec fusius a nobis exposita sunt in vita Cyrilli et alibi. Caeterum autoritas deponendorum Episcoporum penes Patriarcham erat: neque enim Synodorum ad ejusmodi judicia requirebatur convocatio, quae sub Infidelium regno difficilis erat, multisque periculis obnoxia. Yuçab sive Joseph LII. Episcopos Isaacum Tancos, et Theodorum Misrae, de multis criminibus accusatos deposuit, et alios eorum loco ordinavit, post annum J. C. DCCCXXXVII. Sed rariora deinde exempla fuerunt, quia homines audaces et ad omne scelus parati, quae in leges Ecclesiae peccaverant, autoritate Principum aut excusare, aut saltem impunita esse conabantur, aut Patriarchis falsas accusationes intentabant, qui idcirco moderatiores erant, imo et saepe segnes ad ea scelera vindicanda.

Dispensationes.

CXXXVIII. Ex eadem autoritate Patriarchali, secundum quam nihil sibi non licere existimabant, summam saepe indulgentiam praeferebant, circa dispensationes quasdam, praesertim erga eos qui sacris Ordinibus erant initiandi. Nam cum secundum Canones, nati ex parentibus non liberis, aut ex secundis nuptiis, aut qui servitutem serviissent, aut spurii, vel qui aliqua natalium infamia laborarent, ad sacerdotium non admitterentur, fuerunt tamen inter Patriarchas nonnulli, qui tales homines ordinarent, quasi ex plenitudine potestatis. Illi quidem deponi ab omni Ecclesiastico gradu debuissent, attamen supremae illius, quam in suis Patriarchis suspiciunt, autoritatis ratione habita, provisum quidem fuisse legimus, ne tales deinde Ordinationes fierent, at qui ita ordinati fuerant, in sacerdotio permanserunt. In reliquis si quid contra Canones fieret, quamvis male factum, valebat apud eos tamen. Aliarum dispensationum nulla prorsus exempla reperiuntur, nisi rarissima, ut cum nobili cuidam Jacobitae, duo Episcopatus dati sunt Isaaco F. Andounae Vissim et Misrae, praeter Canones et communem consuetudinem. In poenitentia imponenda et relaxanda, quamdiu vetus disciplina apud Coptitas

perseveravit, nihil Patriarchae juris fuit, praeter Episcopi proprii sententiam.

Qualiter Alexandrini se gesserint erga alios suae sectae Patriarchas.

CXXXIX. In alios Patriarchas nullum quoque jus assumebat, quamvis reliquos anteiret, de iis loquimur qui erant in eadem secta Jacobitica; nempe Antiocheno, et eo qui dicebatur Armenorum. Erat inter eos communio, de qua jam dictum est superius, ad quam significandam et redintegrandam, novi Patriarchae communicatorias literas mittebant, Antiocheni Alexandriam, Alexandrini Antiochiam; verum honoris tantum gratia et fidei contestandae: nam neque Antiochenorum legatos interfuisse legimus in Synodis Aegyptiacis, neque Aegyptios in Antiochenis: neque etiamsi inter utramque Ecclesiam esset integra conformitas fidei et disciplinae, si quid adversus alterutram peccaretur, alterutri emendare satagebant. Hinc cum essent apud Antiochenos nonnulla quae Alexandrinis Jacobitis displicebant, et superstitiosa vel omnino prava videbantur, neutra tamen Ecclesia jus ea emendandi assumebat, sed aliam errare sinebat, nec tamen communionem abrumpebat. Insigne habetur exemplum in vita Christoduli LXVI. ordinati circa annum J. C. MXLVII. Is enim cum Misrae Sacra celebraret in Ecclesia S. Mercurii, et Syrus quidam primarius Sultani Archiater, Oblatam pro more ad altare detulisset, rejecit eam Christodulus, eo quod juxta Syrorum consuetudinem, oleo et sale mista erat. Scripsit praeterea ad Joannem Patriarcham Antiochenum adversus hunc ritum, qui tamen ejus querimonias insuper habuit: et quantum conjicere possumus, Apologiam suae Ecclesiae edidit, repertam a nobis in Colbertino, et aliis Codicibus. Ita nihil sibi juris alteruter in alium vindicavit, etiam cum de ritu ageretur, quem nisi damnasset Christodulus, Syrum a communione non repulisset. Aliud majoris momenti occurrit, non sub uno, sed sub aliquot Patriarchis, circa Confessionis peccatorum usum et necessitatem. Joannes F. Abugaleb, et Marcus F. Zaraae, eam negligi a suis Coptitis siverant, imo Michael Damiatensis Metropolita, insulsum de Confessione abolenda commentarium ediderat. Eo ipso tempore Michael Antiochenus Jacobitarum Patriarcha, opus eximium scripsit de praeparatione ad Eucharistiam, in quo passim, nec uno loco, disputat adversus eos qui peccatorum Confessionem omittendam existimabant, et aliquando Coptitas designat: neque tamen ipse Alexandrinos a communione removit, neque Alexandrini de eo conquesti sunt, aut in Antiochena Ecclesia damnaverunt doctrinam quam

in Marco filio Elkonbari anathemate feriebant, sed simulatam communionem servabant, cum in rebus maximi momenti dissentirent. Unde etiamsi non esset manifestus earum Ecclesiarum error, vel ex ea diversitate satis convincerentur eas esse extra Catholicam unitatem et veram Ecclesiam, cujus, ut ait Irenaeus, *praedicatio vera est et firma, apud quam una et eadem salutis via universo mundo ostenditur, cum ipsi haeretici, qui se plus aliquid praeter veritatem invenire putant, multiforme facientes iter, de iisdem non semper easdem sententias habuerint.* Illae vero non adeo altas radices egissent, si non separati a reliquis, praesertim vero a Petri sede, omniumque reliquarum Ecclesiarum communione, simul cum unitatis vinculo et Apostolicae successionis linea, autoritatem quoque legitimam Patriarchalium sedium amisissent, quae ad coercendas novitates, et ad veterem disciplinam retinendam, ut olim ita et tunc valuisset, cum sejuncti Patriarchae a Catholicae Ecclesiae corpore nihil omnino praestare hoc in genere potuerint.

l. 5. c. 19.

Depositionis Patriarcharum Alexandrinorum nulla exempla.

CXL. Ea etiam causa fuit, cur scelerati Patriarchae, qui publicam Sacerdotii et Episcopatuum nundinationem turpiter exercebant, nulla Ecclesiastica autoritate coerceri possent, atque ita in prava sua consuetudine perseverarent. Sunt apud Nestorianos exempla depositionis aliquorum Patriarcharum, at inter Coptitas nulla sunt. Ultimus eorum quorum habemus historiam, Cyrillus Laklaki filius de simili scelere postulatus fuit apud Sultanos Adelum et Camelum ejus filium Yubidas, Salaheddini successores, urgentibus Jacobitarum primariis, ut more majorum redigi in ordinem posset. Verum cum jussi fuerunt edicere, num permitterent leges Christianorum, ut supremus eorum Antistes ab Episcopis dignitate inferioribus deponeretur, negaverunt: atque ita vir nefarius dignitatem ad finem usque vitae retinuit. Majorem sibi aliquando autoritatem sumserunt Jacobitae Antiocheni, dum Isaacum Harranensem Episcopum, quem Califa Patriarcham esse jusserat, suscipere renuerunt, quia id secundum Canones non licebat, qua de re dictum est in Historia Alexandrina. Depositiones quidem Patriarcharum in Ecclesiis Orientalibus jam frequentissimae sunt, ex quo insignis et Arabica superior Turcarum dominorum avaritia occasionem quotidianis prope Antistitum, praecipue Graecorum mutationibus dedit. Cum enim nemo dignitates illas nisi per largitionem adipiscatur, qui plus pecuniae fisco inferre pollicetur, is non modo competitoribus praeferri apud eos solet, sed

etiam nisi eadem aut major a jam constitutis Patriarchis numeretur, dejici eos consuetudo est. Itaque nihil frequentius, quam tales depositiones, quae ut plurimum magno Ecclesiarum detrimento in eos cadunt, qui moribus et doctrina reliquos antecellunt. Coptitae, quia Graecis pauperiores, minus huic calamitati subjacent, eam tamen aliquando non effugiunt. Neque enim apud Turcas praefectos, valent magis antiquorum Califarum aut Sultanorum Diplomata, quae Christianis leges suas Ecclesiasticas confirmabant, adeo ut qui secundum eas electi ad supremam dignitatem forent, rata esset eorum electio et stabilita autoritas: quam ipsae illae leges Ecclesiasticae, quarum beneficium Christiani non minus Arabum tyrannide, quam propriis suis peccatis amiserunt.

CLXI. De reditibus Ecclesiasticis qui ad Patriarcham spectant, dicere inutile est: omne enim antiquum Ecclesiae Alexandrinae patrimonium, ut et reliqua Ecclesiarum bona Muhamedani devoraverunt. Quasdam domos, hortos et fundos qui ad Ecclesiam sancti Marci spectabant, Chail II^us^. qui inter Patriarchas LVI^us^. fuit, ut aureorum viginti millia repraesentaret fisco, distraxit: unde annuam aureorum mille pensionem Alexandrinis se et successores suos soluturos promisit, quae postea ad mediam partem redacta est. Ita a multis saeculis nihil habent Patriarchae praeter oblationes et censum illum quem a Christianis sibi subjectis percipiunt: et si quae necessitas ingruat, ad simoniam decessorum suorum exemplo confugiunt. Joannes Michael Wanslebius, qui ante annos aliquot de Coptitarum rebus Commentarios diversos edidit, in eo qui est de statu hodierno rerum Aegypti ex aliquorum relatione, scribit Patriarcham percipere ex annuis fructibus viginti circiter Talerorum millia, quod tamen incredibile sibi videri non dissimulat, nec immerito: neque enim cum florentissimae fuerunt Jacobitarum res, ea videntur opulentia fuisse, ut eorum Patriarcha tantam etiam malis artibus pecuniam colligeret.

Adjungit autor idem, Patriarcham Cahirae jam dudum habitare, cum Alexandriae Coptitae paucissimi supersint, eorumque habitationes ferme destructae sint. Domum ejus Cahirae esse in vico dicto Haret Zoüilet, cujus frequens apud autores memoria est, prope Ecclesiam B. Mariae nomine dicatam: aut Misrae quae vetus Cahira est degere, in vico qui hinc appellatur *Haret-el-Batrak*, hoc est vicus Patriarchalis: ubi est Ecclesia sancti Mercurii: aliquando in Monasterio D. Georgii in Misrae suburbio, aut Gizae ultra Nilum.

Assumi eum testatur ex Ordini Monastico et eum qui anno 1664. in vivis erat, fuisse Ascetam professum ex Monasterio sancti Macarii. Cum autem ait ipse multorum aliorum exemplo eligi Patriarcham ex Ordine sancti Antonii, id vulgo a nostris hominibus ita intelligitur, ac si essent apud Orientales quemadmodum apud nos, familiae Monasticae regulis institutisque dissimiles, quod verum non est. Omnes enim sub una et eadem regula vivunt, dicunturque filii sancti Antonii, quia fuit ille, ut omnes sciunt, vitae Coenobiticae pater. Reliqua quae idem Wanslebius refert, de eo quem in Aegypto vidit Patriarcha Mathaeo, ejus victu, vestitu et summa simplicitate, plane conveniunt cum iis quae huc usque ex Coptitarum disciplina retulimus.

DE SEQUENTI OFFICIO MONITUM.

Ordinationis Patriarchae Alexandrini Officium repraesentavit nobis Codex Coptico-Arabicus Seguierianae Bibliothecae integerrimus, cujus versionem subjicere visum est, quia omnia quae de Patriarcharum Alexandrinorum Ordinatione passim in Historia illorum, et in praecedenti Dissertatione observata sunt, egregie confirmat. Cum vero Codex non videatur annis centum, aut paulo amplius, vetustior, formam disciplinae quae apud Coptitas adhuc viget, illo contineri certissimum est. Inde sequitur illam ut a nobis descripta est ex variis autoribus, hodiernae esse similem et eamdem esse quae antiquis Coptitis usurpata est; atque ex illa rectius de illorum Ordinationibus judicari, quam ex tot peregrinorum et Autorum qui de haeresibus scripserunt relationibus. Cum vero typorum defectu textum, ut vocant, originalem exhibere non possimus, ea quae Graece in hujus Officii serie dicuntur inseruimus.

RITUS ORDINATIONIS
ALEXANDRINI
JACOBITARUM PATRIARCHAE.

Eligetur a Synodo Episcoporum et ab universo populo, secundum voluntatem Spiritus sancti: eritque absque macula: sapiens, castus, mitis, modestus, humilis, non cogitans ea quae sunt mundi, non amans pecuniam, inculpatus, et absque livore. Erit etiam amator pauperum, peritusque scripturarum, et mysteriorum Dei: bonus, non immiscens se negociis hujus vitae: solitariae vitae addictus, praeparatus omnibus operibus bonis, tanquam designatus ad Ordinem Dei excelsi. Erit etiam aetatis mediae. Clerus et populus testimonium dabunt bonae ejus conversationis, conficientque ejus causa Psephisma, *sive instrumentum secundum Canones. Erit Ecclesiasticus, virgo, absque reprehensione, et habebit partem in sacrificiis. Si non est ordinatus Sacerdos: ordinabitur: postea fiet Hegumenus, et benedicetur eodem die. Si non fuerit Monachus, fiet: recitabunturque super eum omnes orationes Schematis, seu habitus Monastici. Induent eum vestitu omni Angelico: thorace, cuculla, et zona schematis pellicea, super renes ejus, et pallio: tum ita relinquetur usque ad diem Dominicam.*

Ante haec omnia vocabuntur Patres duo, ex tractu Maritimo et Australi, nempe primus Episcoporum tractus Maritimi et primus eorum qui in Australi, neque ullus praeter eos manum ipsi imponet. Si unus eorum infirmitate detentus adesse non possit, consentire se cum Synodo manus suae subscriptione testabitur: et qui eum proxime sequitur, vices ejus supplebit in omnibus.

Similiter convenient omnes Episcopi, et qui adesse non poterit, subscriptione consensum suum testabitur. Ordinatio ejus fiet die Dominica.

Cum vocatur, constringetur vinculis, et deducetur summo mane ad Ecclesiam Angelii: quae est Alexandriae: ibi omnes congregabuntur, dicentque Canonem Psalmodiae, Doxologiam, Evangelium

et Orationes pacis. Deinde incipient Liturgiam et tunc solvent vincula ex pedibus ejus. Post lectionem scripturarum tempori convenientium, Episcopi et Clerus omnis paramentis suis induentur. Finita vero Actuum Apostolicorum lectione, Archidiaconus alta voce clamabit: O Episcopi.

Tum exeunt ex Diaconico, circumeuntes medium Ecclesiae, et ita procedunt usque ad altare: proceditque primo senior Episcopus, et post eum reliqui omnes Episcopi, unusquisque in ordine suo: ultimusque omnium Electus, indutus sticharío solo: et mantile habens circa collum: duoque Sacerdotes tenent eum hinc et inde, caputque inclinatum habet, et eum sequuntur Sacerdotes omnes juxta ordinem suum. Archidiaconus protegit latus senioris Episcoporum, et praeit eos is qui defert Evangelium coram eis: Sacerdosque incensat coram omnibus. Diaconi coram eis ferunt cruces et cereos accensos, et Cherubinorum imagines, seu flabella et canunt ordinatim coram Evangelio sancto dicentes.

Unigenitus Filius et Verbum Dei immortale qui propter nostram salutem sustinuit carnem sumere, ex sancta Deipara et semper Virgine Maria, sine ulla mutatione, homo fieri et crucifigi, Christe Deus qui morte mortem conculcasti; qui unus es Trinitatis sanctae, conglorificatus cum Patre, et Spiritu sancto: salva nos.

Ὁ μονογενὴς υἱός, καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος ὑπάρχων, καὶ καταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἀτρέπτως ἐνανθρωπῆσαι, καὶ σταυρωθῆναι, Χριστὸς ὁ Θεός, θανάτῳ θάνατον πατήσας· εἷς ὢν τῆς ἁγίας τριάδος, συνδοξαζόμενος τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, σῶσον ἡμᾶς.

Inclinabunt se coram altari sancto.

Senior Episcoporum sedebit super Synthronum et reliqui Episcopi sedebunt circum eum, hinc et inde, juxta ordinem suum. Presbyteri et Diaconi omnes stabunt inferius: populus omnis stabit in silentio. Electus stabit infra gradum Synthroni facie ad Orientem conversa, et genua flectet, simulque duo Presbyteri eum tenentes. Postea senior Episcoporum dabit Psephisma suum uni Diaconorum qui legere probe sciat, quique ascendens ad ambonem, illud leget. Idem autem est quod prius in charta scriptum fuerit a Notario Synodi, quodque secundum morem perscriptum fuerit antequam venirent ad Ecclesiam. Et post Psephisma lectum pronunciatur hoc elogium.

Οἱ ἀπὸ τῆς φιλοχρίστου καὶ μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρίας καὶ τοῦ νόμου αὐτῆς, λίαν φιλοπάτορες ὄντες, καὶ μὴ δυνάμενοι τῷ τῆς ὀρφανίας πένθει ἐμμεῖναι, ἀλλὰ προθύμως ἐπὶ τὸ αὐτὸ συμβούλιον ποιησάμενοι, τοῦ ἐξητῆσαι ἑαυτοῖς πατέρα ἔσπευσαν. Ὅθεν συναχθέντων τῶν ὁσιωτάτων ἐπισκόπων, καὶ θεοσεβεστάτων πρεσβυτέρων, καὶ θεοφιλεστάτων διακόνων, ἅμα καὶ τῶν εὐλαβεστάτων μοναζόντων, ὀνομάστων ἡγουμένων τε, καὶ παντὸς τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως, καὶ πάσης τῆς κάτω Αἰγύπτου χώρας. Καὶ ὁμοθύμαδον γενόμενοι καὶ σπουδὴν παρ' αὐτοῖς πᾶσαν παρεισενέγκαντες, καὶ πανταχόθεν ἔρευναν ποιησάμενοι, τοῦ εὑρεῖν τὸν ἀξίως ὀφείλοντα ποιμαίνειν ἡμᾶς, καὶ κρατῆσαι ἐν νομῇ ἀγαθῇ καὶ ἐν τόπῳ πίονι. Ὅθεν καὶ ἐκτενῶς ἐπικαλεσαμένων ἡμῶν τὸν παντεπόπτην Θεόν, τοῦ παραστῆσαι ἡμᾶς τὸν ἀξιώματος τούτου ὀφείλοντα, ὑπέδειξεν ἡμῖν, ἰδεῖν εἰς τὸν Δ. τὸν θεοσεβέστατον πρεσβύτερον, καὶ εὐλαβέστατον μονάζοντα, τοῦ εὐαγοῦς μοναστηρίου Δ. τοῦτον οὖν τοῦ καταστῆσαι αὐτὸν ἀρχιποίμενα, καὶ ἀρχιεπίσκοπον, καὶ προκαθημένον ἐπὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ θώκου, τοῦ θεσπεσίου Μάρκου τοῦ θεορρήμονος καὶ Ἀποστόλου, εἰς σύστασιν καὶ διόρθωσιν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν, ὅστις ἐμαρτυρήθη,

Cives magnae urbis Alexandriae Christum amantis, et ejusdem Nomi, cum Patrum suorum amantissimi sint, et in orbitatis luctu diutius remanere non possent, libenter et ex animi sui sententia consilium inter se habuerunt, et expetere sibi patrem festinarunt. Unde congregatis sanctissimis Episcopis, et religiosissimis Presbyteris, simulque Dei amantissimis Diaconis, piissimisque Monachis, celeberrimisque Hegumenis, omnique Christum amante populo magnae urbis Alexandrinorum, et omnis regionis Aegypti inferioris, unanimi consensu, magno studio adhibito, quacumque potuerunt, quaesiverunt eum reperire qui digne deberet pascere nos, et tenere in bonis pascuis et in loco uberi. Unde cum intente invocassemus omnia perspicientem Deum, ut exhiberet nobis eum qui huic dignitati esset idoneus, designavit nobis ut oculos conjiceremus in N. religiosissimum Presbyterum et piissimum Monachum, inclyti Monasterii N. utque eum constitueremus summum Pastorem et Archiepiscopum, qui sederet per successionem in throno Evangelico admirandi Marci, divina locuti, et Apostoli, ad confirmationem, et reformationem sanctarum Dei Ecclesiarum, de quo testimonium habitum est, in locum Abba N. qui in pietate defunctus bonam

sui memoriam reliquit, et ad Deum migravit. Super hunc igitur ut videtis per canonicam precem, divinam potestatem invocantes, advenire sancti Spiritus operationem exspectamus. Orate igitur simul omnes qui adestis, ut super eum adveniat donum coelestis vocationis, et gratia sanctissimi Spiritus. Dicamus omnes. Kyrie eleison.

ἀντὶ Ἄββα Δ. τοῦ ἐν ὁσιότητι τὴν μνήμην λήξαντος, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιδημήσαντος. Τοῦτον οὖν, ὡς ὁρᾶτε, διὰ τῆς κεκανονισμένης εὐχῆς, τὴν θείαν δύναμιν ἐπικαλεσάμενοι, τοῦ ἐπιφοιτῆσαι ἐπ' αὐτὸν τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνέργειαν ἀπεκδεχόμεθα. Συνεύξασθε οὖν πάντες οἱ συμπάροντες, ὅπως τε καὶ ἐπ' αὐτὸν ἡ δωρεὰ τῆς ἐπάνω κλήσεως, καὶ ἡ χάρις τοῦ παναγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσῃ. Εἴπωμεν πάντες. Κύριε ἐλέησον.

Tunc descendent Episcopi ex Synthrono, et stabunt coram altari, et adducitur qui ordinatur Patriarcha: et genua flectet super gradus altaris. Reliqui stabunt in timore et silentio, corde humili, orabuntque in timore et quiete.

Senior Episcopus dicet Orationem gratiarum actionis: adolebit incensum, et dicet Orationem incensi.

Tum dicet Orationem sequentem facie ad Orientem conversa.

Domine Deus virtutum qui adduxisti nos ad sortem ministerii hujus, qui erigis intellectus hominum, et scrutaris corda et renes, exaudi nos per magnam misericordiam tuam: purifica nos ab omni macula carnis et spiritus. Dissipa nubem peccatorum et iniquitatum nostrarum tenebrosam. Imple nos potestate tua divina, et gratia Unigeniti Filii tui, et operatione Spiritus sancti: ut simus idonei ad hoc ministerium novi hujus Testamenti, et possimus digne ferre nomen tuum sanctum, et stare ad ministerium altaris tui divini: neque communicemus peccatis alienis, sed dele peccata nostra; et concede nobis Domine, ut similia non committamus: et da nobis cognitionem, ut possimus loqui sicut oportet, atque ad te accedere. Suscipe ad te Pontificatum servi tui hic stantis, qui expectat donum tuum coeleste, quia tu es bonus et multum misericors erga omnes qui tibi supplicant, et fortis est potestas tua, cum unigenito Filio tuo et Spiritu sancto, nunc, etc.

Diaconus dicet has postulationes.

Εἴπωμεν πάντες. Δεόμεθά σου, κύριε ἐπάκουσον. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον.

Κύριε παντόκρατορ ἐπουράνιε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν δεόμεθά σου. Κύριε ἐπάκουσον.

Κύριε ἐλέησον.

Ὑπὲρ εἰρήνης τῆς ἁγίας, μόνης, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, καὶ σωτηρίας περιεστῶτος λαοῦ, δεόμεθά σου. Κύριε ἐπάκουσον.

Κύριε ἐλέησον.

Ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, συγχωρήσεως παντοίων πλημμελημάτων ἡμῶν, καὶ τοῦ ῥυσθῆναι, καὶ σωθῆναι ἡμᾶς, ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, ἀνάγκης, παντὸς πειρασμοῦ, καὶ ἐπαναστάσεως ἐχθρῶν τε καὶ ἐθνῶν, δεόμεθά σου. Κύριε ἐπάκουσον.

Κύριε ἐλέησον.

Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν ἐκ πατρὸς κληρονομίαν σου καὶ ἰδέ, καὶ ἐπίσκεψαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει, καὶ οἰκτιρμοῖς σου. Ὕψωσον κέρας Χριστιανῶν τῇ δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ τοῦ σταυροῦ σου, καὶ κατάπεμψον ἡμῖν καὶ ἐφ' ἡμᾶς, τὰ ἐλέη σου τὰ πλούσια καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ παρίδῃς· καὶ ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· καὶ ἐξάλειψον τὸ χειρόγραφον τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν· καὶ πρόσδεξαι τὴν δέησιν, καὶ μετάνοιαν τοῦ λαοῦ σου, ὅτι σὺ φιλάνθρωπος, ἀγαθὸς Θεὲ κύριε.

Dicamus omnes: precamur te Domine, exaudi. Kyrie eleison.

Populus. Kyrie eleison.

Domine omnipotens coelestis, Deus Patrum nostrorum, rogamus te, Domine exaudi.

Kyrie eleison.

Pro pace sanctae, solius, Catholicae et Apostolicae Ecclesiae, et salute circumstantis populi rogamus te, Domine exaudi.

Kyrie eleison.

Pro remissione peccatorum, et venia omnium delictorum nostrorum, et ut liberemur et salvemur ab omni oppressione, ira, periculo, necessitate, omni tentatione et insurrectione hostium et populorum, rogamus te Domine, exaudi.

Kyrie eleison.

Salvum fac Deus populum tuum et benedic paternae haereditati tuae: vide, et visita mundum tuum in misericordia et miserationibus tuis. Eleva cornu Christianorum per potentiam pretiosae et vivificae crucis tuae: et mitte nobis, et super nos miserationes tuas divites: atque opera manuum tuarum ne despicias: et averte faciem tuam a peccatis nostris, et dele chirographum iniquitatum nostrarum: suscipe etiam deprecationem et poenitentiam populi tui, quia tu es amator hominum bonus Domine Deus.

Kyrie eleison.

Per gratiam triduanae et timendae resurrectionis ex mortuis. Per intercessionem Deiparae et semper Virginis Mariae: sanctique gloriosi Apostoli et Evangelistae Marci. Deprecamur te omnipotens Domine exaudi nos peccatores rogantes te. Kyrie eleison.

Populus. Kyrie eleison.

Archidiaconus.

Ut remittatur nobis omne delictum voluntarium et involuntarium: et ut suscipiatur deprecatio nostra: utque mittantur misericordiae Dei, et miserationes ejus super nos omnes, deprecamur te Domine, exaudi. Kyrie eleison.

Et ut mittatur Spiritus sanctus super electum servum Dei N. per orationem super eum factam. Dominum Deum gloriae supplicemus.

Populus. Kyrie eleison.

Archidiaconus. Deum precemur.

Κύριε ἐλέησον.

Τῇ χάριτι τῆς τριημέρου καὶ φοβερᾶς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως.

Τῇ πρεσβείᾳ τῆς Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· καὶ τοῦ ἁγίου, ἐνδόξου ἀποστόλου, καὶ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου.

Ἱκετεύομέν σε παντοδύναμε κύριε, ἐπάκουσον ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν δεομένων σου. Κύριε ἐλέησον.

Ὁ Λαός. Κύριε ἐλέησον.

Ἀρχιδιάκονος.

Ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι ἡμῖν πᾶν πλημμέλημα ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, καὶ τοῦ προςδεχθῆναι τὴν δέησιν ἡμῶν, καὶ καταπεμφθῆναι τὰ ἐλέη τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ ἐπὶ πάντας ἡμᾶς, δεόμεθά σου· κύριε ἐπάκουσον· Κύριε ἐλέησον.

Καὶ ὑπὲρ τοῦ καταπεμφθῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τὸν ἐκλελεγμένον δοῦλον τοῦ Θεοῦ Δ. τῇ ἐπὶ αὐτὸν ἐντεύξει γενομένῃ, κύριον τὸν Θεὸν τῆς δόξης ἱκετεύωμεν.

Senior Episcopus dicet hanc Orationem conversa facie ad Orientem.

Domine omnipotens dominator omnium, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, qui custodis pastorem et gregem: tu es suprema causa, et fortitudo quae nobis auxilio est: tu es auxiliator et medicus, et liberator, murus defensionis, spes nostra et refugium nostrum, gratia, protectio, exspectatio, vita et resurrectio. Apud te est ordo et salus nobis omnibus usque in aeternum, tu qui praeclare ordinas omnia. Conforta nos, conserva nos, custodi nos,

protege nos, quia tu es princeps principum, dominus dominorum: dominus dominantium, et rex regum, qui antiquitus dedisti potestatem ei quem in sede constituisti, et largitus illi es ut ligaret et solveret quidquid vellet. Tu qui dedisti ei sapientiam, tanquam instrumentum, et per autoritatem Ecclesiae Christi tui, quam custodis, tanquam plantationem bonam: quia tu es Deus omnipotens, et omnia continens tuumque est regnum, potestas et gloria: Pater, Fili, et Spiritus sancte, nunc, etc.

Conversus ad Orientem dicit. Pax omnibus.

Archidiaconus. Adhuc Dominum precemur.

Episcopus senior imponet manum suam dexteram super caput Ordinandi, silens interim dum Archidiaconus dicit.

Ἡ Θεία χάρις, ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα, καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, καὶ τὰ διεστῶτα συνάπτουσα, ἡ τὴν πρόνοιάν τε ποιουμένη τῶν ἁγίων αὐτῆς ἐκκλησιῶν, προβάλλει τε δὲ ἡμῖν ἰδεῖν εἰς τὸν Δ. θεοσεβέστατον πρεσβύτερον, καὶ μονάζοντα τοῦ εὐαγοῦς μοναστηρίου Δ. εἰς ἀρχιεπίσκοπον φιλοχρίστου πόλεως Ἀλεξανδρίας, καὶ πάσης κατ' Αἰγύπτου χώρας, καὶ τῶν νόμων αὐτῆς, ἀντὶ Ἄββα Δ. τοῦ ἐν ὁσιότητι μνήμην λήξαντος, καὶ πρὸς Θεὸν ἐνδημήσαντος. Συνεύξασθε οὖν, καὶ ὑμεῖς ἐκτενῶς πρὸς κύριον πάντες οἱ συμπάροντες, ὅπως τε καὶ ἐπ' αὐτὸν ἡ χάρις τοῦ παναγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσῃ.

Gratia divina quae infirma sanat, et deficientia supplet, et disjuncta conjungit, quae providentiam habet sanctarum suarum Ecclesiarum, providit ut oculos conjiceremus in N. religiosissimum Presbyterum et Monachum praeclari Monasterii N. ut esset Archiepiscopus amantis Christum urbis Alexandriae, totiusque regionis Aegypti, et Nomorum ejus loco Abba N. qui in sanctitate memoriam sui reliquit, et ad Deum migravit. Orate igitur intente nobiscum vos qui adestis omnes, ad Dominum, ut super illum adveniat gratia sanctissimi Spiritus: dicamus omnes.

Populus. Kyrie eleison.

Senior Episcopus dicit hanc Orationem manum tenens super caput electi.

Ita Domine fac eum dignum vocatione tua Sacerdotali, ut mereatur digne se gerere juxta amorem erga homines tuum, et serviat

nomini tuo et altari tuo. Pascat etiam populum tuum in puritate et sanctitate, et consequatur partem in sorte sanctorum, per miserationes unigeniti Filii tui Jesu Christi Domini nostri per quem, etc.

Pax omnibus.

Archidiaconus. Dicamus omnes, Oramus te Domine miserere. Stemus decenter. Stemus cum timore. Stemus reverenter. Stemus cum timore et tremore et silentio, omnesque oremus.	*Εἴπωμεν πάντες, δεόμεθά σου, κύριε ἐλέησον. Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετὰ φόβου· στῶμεν εὐλαβῶς· στῶμεν μετὰ φόβου, καὶ τρόμου, καὶ ἡσυχίας, πάντες εὐξώμεθα.*
Pax omnibus.	*Εἰρήνη πᾶσιν.*
Congregamini igitur Episcopi; extendite manus vestras.	*Συνάξασθε οὖν οἱ ἐπίσκοποι· ἐκτείνατε τὰς χεῖρας.*

Episcopi extendunt manus suas in altum: et aliquis eorum tangit humeros Electi, hinc et inde. Tum senior Episcopus imponit manum suam dexteram super caput Electi, et dicit hanc Orationem ordinationis.

Domine dominator Deus omnipotens, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, Pater Domini, Dei, Salvatoris et regis nostrum omnium Jesu Christi: qui creavit omnia per potentiam et sapientiam suam: quique consilio suo stabilivit fundamenta orbis, qui novit omnia antequam fierent. Qui ornavit coronam eorum quae ab ipso facta sunt: qui immisit timorem sui creaturis omnibus, ut adorarent gloriam potentiae suae: qui dedit nobis intellectum ut cognosceremus Spiritum bonitatis ejus: qui constituit Ecclesias unigeniti sui, ut lucerent splendore inenarrabili: qui elegit Abraham dilectum suum ad haereditatem fidei suae, et Enoch sanctum suum transtulit in thesauros lucis, quia illi gratus fuit: qui dedit Moysi humilitatem et Aaroni perfectionem Sacerdotii: qui antiquitus unxit reges, et principes ad judicandum in aequitate populum suum: qui non reliquit altare suum sanctum quod in coelis est, absque ministris a constitutione mundi. Deinde post constitutionem mundi, instituisti ministerium tuum in Ecclesiis, ut perficeretur per Sacerdotes et Levitas qui typus essent coelestium ministrorum, quorum ministerium conveniret cum eorum ministerio, qui in terra sunt, laudarentque et benedicerent nomen tuum sanctum Deus vere et unice, cum unigenito Filio tuo et Spiritu sancto: per quem precamur et rogamus bonitatem tuam, pro hoc servo tuo N. quem glorificasti, designasti, et elegisti tibi, ut esset Pontifex super

universam Ecclesiam tuam, essetque princeps et dux super populum tuum. Illumina eum Domine, splendore vultus tui, ut illuminetur cor ejus radiis gloriae tuae, et intelligat secundum veritatem, mysterium absconditum tuum. Effunde super eum spiritum principalem cognitionis tui, quem accepit ab Ecclesia tua sancta, ut renovetur secundum beneplacitum tuum in omni generatione: Spiritum sanctum, Spiritum veritatis, Spiritum perfectum paraclitum, quem dedisti sanctis tuis Apostolis et Prophetis. Da illi Domine virgam virtutis tuae productam ex radice Jesse, scilicet septem Spiritus tui, Deus, descendant super eum, et producant fructum veritatis: Spiritus sapientiae et prudentiae: Spiritus consilii et fortitudinis: Spiritus scientiae et pietatis. Imple illum timore tuo Deus, ut judicet populum tuum in aequitate, et retineat fidem rectam absque defectu. Indue illum podere, sive stola gloriae tuae sanctae. Impone capiti ejus mitram, et unge illum oleo laetitiae bonitatis tuae prae omnibus participibus suis. Sit tibi Deus, Pontifex fidelis super domum tuam quae est Ecclesia, ut serviat tibi inculpate omnibus diebus vitae suae, in Pontificali dignitate, nocte ac die incessanter per sacrificia sancta, et orationes in corde puro, et anima splendida: per jejunia et actiones pias, per caritatem et humilitatem, per fidem absque hypocrisi, per prophetias et elevationes spiritus: et offerat tibi sacrificium purum et sanctum diebus omnibus, cum suffitu incensi, pro ignorantiis populi tui, flens perversitates et insipientias populorum qui sunt grex tuus. Educ eos ex laqueo peccati, ad colendam pietatem. Pacem super pacem concede omni populo tuo, omnibusque ovibus tuis per gloriam tuam. Da illi Domine potestatem Spiritus tui sancti, ut solvat vincula omnia quibus inimicus alligavit eum peccato: et membra Ecclesiae tuae divisa, da illi ut in unum reducat. Conserva Sacerdotium ejus inculpatum, usque in finem ut ministret tibi per sacrificium spirituale cunctis diebus secundum Ordinem summi Pontificis, qui in coelis est Domini nostri Jesu Christi, qui, etc.

Conversus ad Orientem dicit hanc Orationem.

Exorire Domine super nos, et super ministerium nostrum, et munda nos ab omni macula: mitte quoque desuper gratiam pontificalem super servum tuum hunc N. ut dignus efficiatur per beneplacitum tuum pascendi plebem tuam inculpate, et erigendi Ecclesiam

tuam: quia tu per voluntatem tuam misericors es, et decet ut tibi reddatur ab omnibus honor et adoratio, Pater, Fili et Spiritus sancte.

Conversus ad Occidentem dicit, Pax omnibus: *et signat pollice caput Ordinandi dicens.*

Promotus est in sancta Dei Ecclesia N. Archiepiscopus, in sancta Dei Ecclesia magnae urbis Alexandriae N. Archiepiscopus et Patriarcha, in sancta Catholica et Apostolica Dei Ecclesia praedictae magnae urbis Orthodoxorum Alexandriae, in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti. Amen.

Προεχειρήσθη ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ Δ. ἀρχιεπίσκοπος ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρίας Δ. ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ τῆς προονομασθείσης μεγαλοπόλεως τῶν ὀρθοδόξων Ἀλεξανδρίας, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἀμήν.

Induit eum sticharío, et orarium imponit collo ejus, et phelonium dicens. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Postea ascendunt ad Synthronum, et senior Episcopus adoratione facta versus Orientem sedet super Synthronum, sedentque circa illum reliqui Episcopi, hinc et inde, secundum ordinem suum. Electus sedebit super scabellum infra, facie ad Orientem conversa.

Tum dabunt Systaticas literas legendas uni Diaconorum, qui legere probe sciat, quique ex Ambone eas recitabit: et post lectionem, Archidiaconus dicet has Orationes.

Iterum intente Dominum supplicemus pro pace, concordia, et stabilitate omnium sanctarum Ecclesiarum Dei Dominum deprecemur.

Ἔτι ἐκτενῶς ἐν εἰρήνῃ τοῦ κυρίου δεηθῶμεν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ὁμονοίας, καὶ καταστάσεως πασῶν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν, τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.

Pro congregatione nostra, ut sit absque offendiculo, laudabilis, electa, Dominum deprecemur.

Ὑπὲρ τῆς συνελεύσεως ἡμῶν, τοῦ ἀπρόσκοπτον, καὶ εὐχάριστον, καὶ ἐκλέκτην γίνεσθαι, τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.

Pro praesentibus sanctis Episcopis, omni Clero, et Christum amante populo, oremus: Dominum deprecemur.

Ὑπὲρ τῶν παρεστώτων ἁγίων ἐπισκόπων, παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ, παρακαλέσωμεν, τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς ἐν πνεύματι ἁγίῳ βεβαίας καὶ εὐσεβοῦς αὐτοῦ καταστάσεως· τὸν ἅγιον ἱκετεύωμεν· τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.	Pro firma ejus et pia in Spiritu sancto constitutione, sanctum supplicemus. Dominum deprecemur.
Ὑπὲρ τῆς ἐγχειρισθείσης αὐτῷ ἐκκλησίας· τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.	Pro Ecclesia ipsi commissa. Dominum deprecemur.
Ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ κατὰ θεὸν εὐαρεστήσεως· τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.	Pro eo, ut Deo placeat. Dominum deprecemur.
Ὑπὲρ τῆς εὐζωΐας αὐτοῦ καὶ πραότητος, καὶ ἐπιεικείας εἰς γνῶσιν εὐθύτητος· τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.	Pro bona vita ejus, mansuetudine et modestia ad cognitionem rectitudinis. Dominum deprecemur.
Ὑπὲρ τοῦ καταξιωθῆναι ἡμᾶς τοῦ βραβείου τῆς ἄνω κλήσεως· τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.	Ut digni efficiamur bravio supernae vocationis. Dominum deprecemur.
Πάντες ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐκτενέστερον τὸν κύριον ἱκετεύσωμεν.	Omnes pro nobis ipsis, et mutuo intentius Dominum deprecemur. *Populus.* Kyrie eleison, *ter.*

Senior Episcopus dexteram suam imponet super caput ejus dicens.

Vocamus N. electum servum Dei Archiepiscopum et Patriarcham, in Ecclesia defectus experte, sancta Dei invisibilis, et vivi, urbis Christum amantis, Orthodoxae Alexandriae, et regionis Aegypti, et finium ejus: ad gloriam et honorem sanctissimae et consubstantialis Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ad pacem et aedificationem Ecclesiae sanctae, quam formavit per Incarnationem suam, et per universam dispensationem suam, per crucifixionem suam, mortem et resurrectionem suam, Deus ex Deo, unigenitus Filius Patris, Dominus noster Jesus Christus: ad demonstrationem judiciorum veritatis, sanctarumque praedictionum; donorumque sacrorum: doctrinarumque illustrium fidelium, et resurrectionem ex mortuis, et pignus immutabile usque in aeternum. Amen.

Ἄξιος, ἄξιος, ἄξιος ἄββα Δ. ἀρχιεπίσκοπος.	*Populus clamat.* Dignus, dignus, dignus est Pater N. Archiepiscopus.

Tum elevant super caput ejus quatuor Evangelia, et dum clamatur, Dignus est, *imponunt ea capiti ejus. Mox ea removent;*

seniorque Episcopus imponet manum dexteram suam super caput ejus: et clamabit Archidiaconus dicens.

Divina gratia quae infirma sanat, et deficientia replet, semperque providentiam gerit sanctarum suarum Ecclesiarum, promovet istum ex presbyterorum ordine in Archiepiscopum magnae urbis Alexandriae et regionis Aegypti, Nomorumque ejus. Oremus igitur omnes simul praesentes, ut veniat super eum gratia Spiritus sancti.

Ἡ θεία χάρις ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα, καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, καὶ πρόνοιαν ἀεὶ ποιουμένη τῶν ἁγίων αὐτῆς ἐκκλησιῶν, προχειρίζεται τὸν δὲ ἀπὸ πρεσβυτέρων εἰς ἀρχιεπίσκοπον τῆς μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρίας, καὶ κατ᾽ Αἰγύπτου χώρας καὶ τῶν νόμων αὐτῆς. Εὐξόμεθα οὖν πάντες οἱ συμπάροντες ἵνα ἔλθῃ ἐπ᾽ αὐτὸν ἡ χάρις τοῦ παναγίου πνεύματος.

Populus. Kyrie eleison. *Ter.*

Tum. Concede.

Archidiaconus. Orate simul qui adestis sancti Episcopi.

Συνεύξασθε πάροντες οἱ ὅσιοι ἐπίσκοποι.

Tunc Episcopi omnes congregati, unus post alterum juxta ordinem suum, imponent manum dexteram suam super caput Electi orabuntque super eum, in hunc modum, dicendo.

Imponimus manus nostras super electum servum Dei N. In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ad exaltationem, stabilimentum et confirmationem piae, unius, indivisibilisque Ecclesiae, Dei invisibilis et viventis, quam formavit per Incarnationem, universamque dispensationem suam, crucem, mortem, et resurrectionem suam a mortuis, Deus ex Deo, unigenitus Patris, Jesus Christus Dominus noster: ad demonstrationem judiciorum veritatis, sanctarumque praedictionum, donorumque sacrorum: doctrinarumque veracium de Trinitate sancta, immaculata et consubstantiali, per crucem sanctam. Ea enim est armatura fidelium: firmitas Ecclesiarum: securitas Sacerdotum: victoria regum: tranquillitas populi: resurrectio ex mortuis, et pignus incorruptibile usque in aeternum. Amen.

Et cum unusquisque eorum finierit, populus alta voce dicet.

Ἄξιος, ἄξιος, ἄξιος ἄββα Δ. ἀρχιεπίσκοπος.

Dignus, dignus, dignus est Abba N. Archiepiscopus.

Post haec omnia senior Episcopus imponet ei Homophorium, quod est insigne dignitatis, super caput ejus, dependebitque ita ut descendat super pectus ejus: et dicit.

Ad laudem et gloriam Trinitatis sanctae, Patris, Filii, et Spiritus sancti: ad pacem et aedificationem sanctae Catholicae et Apostolicae Ecclesiae Dei: benedictus Deus in saeculum. Amen.

His peractis inductur omni ornatu Archiepiscopali: nempe Cidari, Homophorio et Orario, populusque alta voce dicet.

Ἄξιος, ἄξιος, ἄξιος ἄββα Δ. ἐνμεταρχιεπίσκοπος.

Dignus, dignus, dignus est Abba N. Archiepiscopatu.

Tunc Archidiaconus dicet alta voce:

Ἡ θεία χάρις ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα, καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, καὶ τὰ διεστῶτα συνάπτουσα· ἡ πᾶσαν ἀγαθὴν πρόνοιαν ποιοῦσα τῶν ἁγίων αὐτῆς ἐκκλησιῶν, ἐνθρονίζει Ἄββα Δ. τὸν ἁγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς μεγάλης, φιλοχρίστου τῶν Ἀλεξανδρέων πόλεως, καὶ πάσης κατ' Αἰγύπτου χώρας καὶ τῶν νόμων αὐτῆς, ἀντὶ ἄββα Δ. τοῦ ἐν ὁσιότητι πατρὸς τὴν μνήμην λήξαντος καὶ πρὸς Θεὸν ἐνδημήσαντος. Συνεύξασθε οὖν καὶ ἡμεῖς ἐκτενῶς, πρὸς κύριον πάντες, ὅπως τε καὶ ἐπ' αὐτὸν ἡ δωρεὰ τοῦ οὐρανίου κλήσεως, καὶ ἡ χάρις τοῦ παναγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσῃ. Εἴπωμεν πάντες κύριε ἐλέησον.

Divina gratia quae infirma sanat, et deficientia supplet, et disjuncta conjungit, omnemque bonam providentiam gerit sanctarum suarum Ecclesiarum, inthronisat Abba N. sanctissimum Archiepiscopum, magnae et amantis Christum urbis Alexandrinorum, et universae regionis Aegypti et ejus Nomorum, in locum Abba N. qui in sanctitate diem suum obiit, et ad Deum migravit. Orate igitur nobiscum intente ad Dominum omnes, ut veniat quoque super illum donum coelestis vocationis, et descendat gratia sanctissimi Spiritus. Dicamus omnes.

Populus. Kyrie eleison.

Senior Episcopus dicet hanc Orationem conversus ad Orientem.

Gratias agimus tibi Domine omnipotens pro omnibus et in omnibus, benedicimusque et glorificamus nomen tuum sanctum; quia fecisti nobiscum magnalia, et effudisti donum tuum abundanter super istum servum tuum. Rogamus et obsecramus te Domine, exaudi nos per magnam misericordiam tuam, ut complaceas in ordinatione ista Archiepiscopalis dignitatis, quae facta est erga servum tuum N. sanctissimum Archiepiscopum, per illapsum Spiritus tui sancti super eum. Conserva etiam vocationem electionis ejus in sanctitate et

puritate; et elige nos cum eo ad bonum, ut operemur, et accipiamus talentum cum lucro, utque recipiamus, cum omnibus qui ab initio fecerunt voluntatem tuam, mercedem oeconomi prudentis et fidelis, in adventu Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui, etc.

Tunc senior Episcopus descendet de Synthrono, et secundus ab eo, constituentque Electum in gradu Synthroni: tenebuntque manus ejus, et antiquior dicet hanc exclamationem.

Inthronisamus caput gregis N. divinitus electum Abba N. Archiepiscopum per Psephisma sublime, et communicationem operum mirabilium Spiritus sancti, super hanc cathedram hujus sanctae Ecclesiae Catholicae. Orate omnes quicumque hic congregati estis, ut Dominus gloriae conservet illum annis multis, temporibus tranquillis, absque turbatione, tumultu et scandalo. Praeserva eum Domine illaesum, et imperturbatum, perficientem voluntatem tuam, secundum honoris amplitudinem, quae decet nomen tuum sanctum, ad salutem, et gloriam amantis Christum populi.

Archidiaconus. Dicamus omnes intente orantes. Kyrie eleison.

Senior Episcopus alta voce dicet.

In nomine sanctissimae Trinitatis consubstantialis et vivificantis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti: loco beati Archiepiscopi N. inthronisamus super istam urbem Christi amantem Alexandriam, Abba N. vocatum divinitus per suffragium sanctum, primum Presbyterorum, et Archiepiscopum: ad laudem et gloriam Trinitatis indivisae: ad aedificationem, tranquillitatem et firmitatem fidei: ad pacem et confirmationem hujus cathedrae purae et splendidae: et ad serenitatem imperturbatam venerabilis Ecclesiae Dei.

Populus clamat. Dignus. Dignus. Dignus.

Tunc collocant eum super thronum, et ter surgere faciunt: Episcopusque senior dicit.

Collocamus Abba N. Archiepiscopum super thronum sanctum, Apostolicum et Evangelicum Patris nostri sancti, divina loquentis Marci, in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen.

Populus. Dignus. Dignus. Dignus.

Postea collocant eum in throno, ita ut non se moveat: ponuntque Evangelium secundum Marcum in sinu ejus, et omnes Episcopi osculantur eum, salutantque Clerus et omnis populus.

Deinde Diaconi dicunt alta voce sermonem inthronisationis, ex Ambone: et postea Audi, *tono producto.* Multos annos*: et laudes*

de Hierarchia, et alias quae dignitati Pontificali conveniunt: deinde Prologum, et Psalmum. Denique dabitur ei caput 23. Evangelii secundum Joannem, cujus hoc est initium.

Amen amen dico vobis, qui non intrat per ostium in ovile ovium.

Et quotiescumque dicet, Ego sum Pastor bonus. *Omnis populus clamabit*, Dignus. Dignus. Dignus est.

Mox dicent finem Psalmi 109.

Juravit Dominus et non poenitebit eum: tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.

Dominus a dextris tuis.... Propterea exaltabit caput.

Evangelium secundum Joannem cap. 23.

Amen Amen dico vobis qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est, et latro. Qui vero intrat per ostium, pastor est ovium: huic ostiarius aperit, et oves vocem ejus audiunt, et vocat oves suas nominatim. Cumque egrediuntur omnes, ipse ante eas vadit, et oves eum sequuntur, agnoscuntque vocem ejus. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo quia non noverunt vocem alieni. Hanc parabolam dixit eis Jesus, ipsi autem non intellexerunt quid loqueretur eis. Iterum igitur dixit eis Jesus. Amen, Amen dico vobis, ego sum ostium ovium: omnes qui venerunt ante me fures sunt et latrones; idcirco non audierunt eos oves. Ego sum ostium ovium: omnis qui introierit per illud, salvabitur, et ingredietur et egredietur et pascua inveniet. Fur non venit, nisi ut furetur et mactet et perdat: ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant. Ego sum Pastor bonus.

Tunc senior Episcopus dicit expanso interea Evangelio super caput Patriarchae.

Dignus. Dignus. Dignus est N. Patriarchatu et Archiepiscopatu super magnam urbem Alexandriam et universam regionem Aegypti, et omnes fines ejus, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Populus clamans dicit. Dignus est Abba N. Archiepiscopatu.

Patriarcha resumit et perficit lectionem capitis Evangelii.

Bonus pastor dabit animam suam pro ovibus suis: mercenarius autem et qui non est pastor, cujusque non sunt oves propriae, ubi videt lupum venientem, fugit et relinquit oves: lupusque rapit et

dispergit eas: quia mercenarius est, et non pertinet ad eum de ovibus. Ego sum pastor bonus: cognoscoque meas et cognoscunt me meae.

Hic senior Episcopus expandit Evangelium super caput Patriarchae, sicut prius fecerat.

Sicut novit me Pater et ego cognosco Patrem et animam meam pono pro ovibus meis. Et alias oves habeo quae non sunt ex hoc ovili, et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile et unus Pastor.

Postea Patriarcha dicet Orationem veli ex Liturgia S. Basilii quae incipit. Deus qui propter amorem tuum erga homines, *et prosequitur Liturgiam secundum consuetudinem, distribuetque sancta mysteria, et populo benedicet. Tum post Orationem pacis ultimam, canent coram eo ab altari usque ad Secretarium, sive Sacristiam. Exuent deinde illum vestimentis Liturgicis seniorque Episcoporum induet eum stola nigra, collocabitque eum super Thronum, canentque coram eo Clerus et omnis populus laudes convenientes.*

Cum exibit de Ecclesia Catholica, ut eat ad Patriarchium S. Marci, vehetur jumento suo: similiterque omnes Episcopi: omnisque populus eum sequetur, ferenturque coram eo vexilla quibus cimelia ornantur diebus festis: simulque tres cruces, et imago S. Marci Evangelistae.

Reliqui omnes ex Clero eum comitabuntur, prosequentes eum honore magno, circuitumque facient per medium urbis: cumque pervenerint ad tetrapylon, consistent; Episcopusque senior dicet hanc Orationem.

Dicamus omnes intente; deprecamur te: Domine exaudi. Kyrie eleison.	*Εἴπωμεν πάντες ἐκτενῶς· δεόμεθά σου, κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.*
Domine omnipotens, coelestis, Deus patrum nostrorum, deprecamur te Domine exaudi. Kyrie eleison.	*Κύριε παντόκρατορ ἐπουράνιε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, δεόμεθά σου, κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.*
Pro pace, concordia, et stabilitate totius mundi, et unione omnium sanctarum Dei Ecclesiarum: deprecamur te Domine exaudi: Kyrie eleison.	*Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ ὁμονοίας καὶ καταστάσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ ἑνώσεως πασῶν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν, δεόμεθά σου κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.*

Ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι ἡμᾶς, ὑπὸ τὴν ἁγίαν καὶ κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, καὶ σκεπασθῆναι ἀπὸ παντὸς πονηροῦ, καὶ κατευοδωθῆναι· περὶ δὲ πάντων τῶν προκεκοιμημένων ἡμῶν, κατὰ τὸ ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ θέλημα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ δεόμεθά σου, καὶ κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.

Ut conservemur omnes sub sancta et potente manu Dei et protegamur ab omni malo, deducamurque in viam rectam: et pro omnibus qui ex nobis obierunt, secundum misericordiam tuam, et secundum voluntatem Christi Dei: deprecamur te, Domine exaudi nos: Kyrie eleison.

Ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν ἡμῶν καὶ συγχωρήσεως παντοίων πλημμελημάτων ἡμῶν· καὶ τοῦ ῥυσθῆναι, καὶ σωθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, κινδύνου, ἀνάγκης, παντὸς πειρασμοῦ, καὶ ἐπαναστάσεως ἐχθρῶν, τε καὶ ἐθνῶν, δεόμεθά σου, κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.

Pro remissione peccatorum nostrorum, et pro venia omnium criminum nostrorum, utque salvemur ab omni oppressione, ira, periculo, necessitate, omni tentatione et insurrectione hostium et gentium: deprecamur te, Domine exaudi: Kyrie eleison.

Ὑπὲρ τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλεως ταύτης, καὶ πάσης πόλεως, καὶ χώρας, καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐν πίστει καὶ εὐσεβείᾳ οἰκούντων ἐν αὐταῖς, εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας αὐτῶν, δεόμεθά σου, κύριε ἐπάκουσον, κύριε ἐλέησον.

Pro sancta hac urbe Christi Dei nostri, et pro omni urbe et regione, et pro Orthodoxis fide et pietate conspicuis, qui in illis habitant: ut etiam pro pace et securitate illorum: deprecamur te, Domine exaudi. Kyrie eleison.

Καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι ἡμῖν πᾶν πλημμέλημα, ἑκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, καὶ τοῦ προσδεχθῆναι τὴν δέησιν ἡμῶν, καὶ καταπεμφθῆναι τὰ ἐλέη τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ ἐπὶ πάντας ἡμᾶς, κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν ἱκετεύσωμεν.

Et ut condonetur nobis quodcumque delictum voluntarium aut involuntarium: utque suscipiantur deprecationes nostrae, et mittantur misericordiae et miserationes Dei super nos omnes, Dominum Deum nostrum suppliciter deprecemur.

Populus. Kyrie eleison.

Patriarcha extendet manus suas dicetque hanc Orationem.

Domine Deus omnipotens, Pater Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi, rogamus et obsecramus tuam erga homines caritatem Domine; protege hanc urbem et omnes qui in ea sunt in fide Orthodoxa: libera eos a fame, morte, exilio, terrae motu, submersione et incursu hostium, atque a gladio extraneorum. Visita eos Domine per bonitatem tuam: Discidia et insultus haereticorum atheorum dissolve: exhibe illos filios lucis: facque illos dignos regno coelorum: per gratiam, misericordiam et caritatem erga homines unigeniti Filii tui Domini nostri Jesu Christi: gloria sit tibi cum eo, et Spiritu sancto nunc, etc.

Pax omnibus.

Tum dicet alta voce.

Praeveniant, et cito anticipent nos misericordiae tuae Domine, quia pauperes facti sumus nimis: adjuva nos Deus salvator noster.

Populus. Kyrie eleison.

Patriarcha dicit. Gloria et honor nomini tuo sancto, Pater, Fili et Spiritus sancte; nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Postea psallent coram eo, usque dum ascenderint ad Patriarchium: et collocabunt eum in sedili suo, recitabunt coram eo laudis gratia carmina et encomia; illumque prostrati venerabuntur. Celebrabitur quoque per tres dies festum, ad repraesentationem mysterii, ejus qui a mortuis resurrexit tertia die. Prima die inthronisabunt eum in Ecclesia Angelion dicta: die secunda in Ecclesia sancti Michaelis Archangeli Axumitarum: die tertia in Ecclesia sancti Marci in coemeterio. Ubi compleverit Liturgiam sanctam die tertia, sedebit et accipiet caput sanctum D. Marci Evangelistae in sinu suo, utpote qui successor ejus factus est.

Et Deo gloria in aeternum. Amen.

Exemplum Psephismatis ad electionem Patriarchae.

In Nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti: Trinitatis sanctae et indivisae in una deitate. Is est Deus noster, Christianorum Orthodoxorum: qui est spes nostra ad ultimum usque vitae spiritum,

et cui sursum mittimus laudem et gloriam nos et omnis plenitudo Catholicae et Apostolicae Ecclesiae Dei, et omnes Orthodoxi congregati, sanctissimi Episcopi, simul cum Presbyteris: Diaconi universusque populus, Christum amantis urbis Alexandriae et totius regionis Aegypti.

Cum supervenerit nobis calamitas orbitatis, et dolor maximus ex eo quod cursum vitae hujus complevit beatus Pater noster et sanctissimus Archiepiscopus Abba N. et obiit plenus virtutibus, qui sanctas omnes promissiones percepit, bona sui relicta memoria, et ad Deum quem amabat migravit, audivitque ab ipso vocem hanc gaudii plenam. Euge serve bone et fidelis, intra in gaudium Domini tui.

Ita nos orphani facti sumus, et Ecclesiae sanctae Dei viduatae paternitate ejus, quas doctrina sua pascebat; et idcirco magno studio et ferventi, omnes Deum precati sumus, ut manifestaret nobis, quinam illo summo Pontificatu dignus foret, ad pascendum nos in via Domini nosque dirigendos ad portum Ecclesiae. Cumque perspectum haberemus amorem erga patres suos, urbis amantis Christum Alexandriae, piumque affectum civium illius, quodque orphani remanere diutius nollent, eapropter nobis visum est perficere opus Dei. Invocavimus igitur Trinitatem immaculatam, ut nobis designaret, quis foret idoneus ad hanc mediationem, ut illum promoveremus ad gradum Ordinis istius Pontificalis: et ex superna electione, et operatione Spiritus sancti consensuque omnium nostrum, plenaque certitudine, designavit nobis Deus ut respiceremus ad N. religiosissimum Presbyterum et Monachum, celebris Monasterii N. et elegimus eum Archiepiscopum super thronum Apostolicum admirabilis Marci divinitus locuti et Evangelistae, qui est magnae urbis Alexandriae, universaeque regionis Aegypti et finium ejus. Est enim vir divino cultui addictus, ornatus prudentia, peregrinorum amans, doctus, temperans, veritatis Evangelii studiosus: et constituimus eum pastorum principem, et Archiepiscopum, ad confirmationem et directionem et reformationem sanctarum Dei Ecclesiarum salutemque animarum: utque pascat nos cum omni mansuetudine et benignitate, ut referamus tibi laudes gratiarum actionis, et exaltemus eum qui benefecit nobis salvatorem nostrum Jesum Christum in saecula. Amen.

Nos vero Episcopi congregati hanc electionem, Psephismate contentam, consensu et testimonio nostro probavimus, cum omnibus

nobiscum congregatis Deo dilectissimis Clericis, et laboriosis monachis, populoque Deum amante, magnae urbis Alexandriae: ad laudem et gloriam Patris, Filii et Spiritus sancti nunc, etc.

Subscribent Episcopi testimonium suum, juxta ordinem suum hoc modo.

N. Episcopus, amantis Christum urbis N. consentio huic Psephismati, ut se habet.

Post Episcopos, tres Presbyteri Alexandriae, et tres Diaconi subscribent in hunc modum.

N. Presbyter aut Diaconus magnae urbis Alexandriae testor ea quae scripta sunt in hoc Psephismate.

Si quis scribere nesciat, ejus loco alius subscribet in hunc modum.

Ego N. rogavi ut scriberetur nomine meo testimonium meum de hoc Psephismate.

Post illos subscribent Hegumenus Scetis, et aliquot viri primarii Alexandriae et Cahirae, testimonia sua.

In codice manuscripto subjicitur exemplum ejusdem Psephismatis Graece eodem omnino sensu, nisi quod quaedam voces a Coptitis non satis intellectae fuisse videntur: sententia tamen utraque lingua adeo similis est, ut nova ex Graeco versione opus non sit.

Exemplum Systaticae sive literarum ad omnes Episcopos Ecclesiasque scriptarum ad significandam electionem Patriarchae Alexandrini.

Nos Episcopi congregati per gratiam Dei scribimus amantibus Deum Presbyteris, Diaconis, Subdiaconis, Lectoribus, Cantoribus: Patribus Monachis, primariis viris et virginitatem perpetuam professis Monialibus, omnibusque fidelibus Orthodoxis populi Christiani, qui est in magna urbe Alexandria Christum amante, et in Fostato seu Cahira Aegypti, omnibusque finibus ejus, ad Austrum et mare, Axumitas, Nubas, Almodiam, Macouriam, Aethiopiae regiones omnes et earum terminos, dilectis fratribus spiritualibus quos in Domino diligimus, salutem.

Canite tuba in Sion in diebus insignibus solennitatum vestrarum, dilecti nobis, propter altitudinem divitiarum et sapientiae et

scientiae Dei secundum opera ejus inscrutabilia Domini, omnium nostrum Christi veri Dei: qui novit omnia antequam fiant: qui scrutatur corda et renes hominum: qui nunquam cessat a consilio cum Patre et Spiritu sancto, judicans secundum veritatem et aequitatem: apud quem reconditi sunt magni sapientiae thesauri. Ille igitur nuper tanquam Dominus verus suscepit ad se divitem omnibus bonis Patrem nostrum Patriarcham Abba N. qui obtinuit sortem sanctorum. Visum est igitur nobis prout necessitas exigebat, congregari secundum Canones Apostolicos unanimi consensu, nos scilicet Episcopi regionis Aegypti, simulque Clerus et populus magnae urbis Alexandriae, cum aliquibus ex primariis Aegypti. Habitoque inter nos consilio Deum obsecravimus ut nobis quod optimum factu esset manifestaret, suscepimusque iter ad deserta remota Scetis, et ad Nitriae montem, magnoque studio quaesivimus, quinam dignus foret magna illa Pontificali dignitate: qui pasceret nos in via Domini, et dirigeret nos ad portum Ecclesiae.

Cumque perspectus nobis esset amantis Christum urbis Alexandriae amor erga patres suos, sincerusque cordis affectus erga suos praesules, sciremus etiam nolle eos diutius orphanos remanere, idcirco visum est nobis perficere opus Dei, bonitatem ejus deprecantes, orantesque ardentissime, vigilantes per noctes in oratione, ut manifestaret nobis quis foret idoneus officio mediatoris, ut eum promoveremus ad gradum illum Ordinis Pontificalis. Ea propter matura deliberatione habita, convenit inter nos ut respiceremus ad servum Dei, Presbyterum et piissimum Monachum, habitantem in praeclara Laura sancti Patris nostri Abbatis N. ascetam, qui in eadem educatus est, a prima sua aetate sub pedibus Patrum nostrorum sanctorum: percepitque gratiam ipsorum, sicut Elisaeus cum Elia Thesbite, per habitum Angelicum: ut scriptum est in Apostolico sermone: scimus quoniam diligentibus Deum, adjuvat ipse illos ad omne opus bonum, iis qui vocati sunt secundum propositum voluntatis suae: et quos praescivit, hos et praedestinavit: et quos praedestinavit, hos vocavit: quos vocavit, hos et justificavit: et quos justificavit, illos glorificavit. Et iterum ait Apostolus: nemo solus accipit honorem ex se ipso, sed qui vocatus est a Deo tanquam Aaron: ita omnes qui post eum venerunt secundum tempora et generationes, huc usque et usque ad consummationem hujus saeculi.

Cum autem certam notitiam habeamus illius profectus juxta testimonium omnium senum qui sunt in deserto, et qui eum ad nos adduxerunt veluti dignum, testimoniumque de eo perhibuerunt tanquam idoneo, qui ad hunc dignitatis gradum assumeretur. Igitur adjutore Deo autore bonorum omnium qui elegit eum secundum vocationem coelestem, promovimus eum ad hunc gradum illustrem pontificatus, ut sit nobis pater et pastor, ut pascat nos in pascuis uberibus doctrinae verae. Idcirco elevavimus eum ad successionem Evangelistae divinitus loquentis sancti Marci, et repletus est charismatibus omnibus spiritualibus, et coelestibus, ex quo accepit gratiam Paracliti per voces Apostolicas, cum eum induimus stola pontificali, nutu Dei, et Apostolorum ejus: sanctorum electorumque discipulorum: factusque est Pontifex, pastor et doctor, cum accepit talem potestatem a Deo Rege coeli et terrae, ad ligandum et solvendum, ordinandos Episcopos, constituendosque Clericos ad ejus sanctuarium, ad consecranda altaria, et ad Encoenia Ecclesiarum Oratoriorumque celebranda: exercendamque potestatem quam Dominus noster Jesus Christus dedit Apostolis et discipulis suis: ut congreget electos mysteriis Ecclesiae initiatos; ut consecret Myron mysticum, secundum mysterium venerandum excelsi et coelestis conjugii, quo ornata est ea quae vocatur sponsa Christi: ut celebret regenerationem in Spiritu sancto secundum praeceptum Christi Dei nostri, cujus vicarius factus est, mediatorque inter eum et nos: secundum ordinem Moysis viri Dei, qui legem constituit: et Aaronis Levitae, qui praepositus est ministerio tabernaculi testimonii. Constitutus quippe est in nomine Domini Jesu Christi; repletusque Spiritu sancto, factus est homo novus per dignitatem magnam quae illi a Deo benigne concessa est, ipso qui exaltat humiles, sicut de stercore erigit pauperem, ut sedere eum faciat cum principibus populi sui. Repleti itaque sumus gaudio perpetuo et laetitia aeterna, quod elegimus eum mediante Jesu Christo Verbo Patris: qui incarnatus est ex Virgine, et homo factus est, passionem sustinuit, et mortuus est in carne, et resurrexit a mortuis tertia die. Et ascendit in coelum seditque ad dexteram Patris: et misit Spiritum Paraclitum super Apostolos suos sanctos, perfecitque eos, ut sancti essent in ordine coelestium. Illi vero ordinaverunt Ecclesiam in quocumque loco in unitate fidei, et congregaverunt eos qui dispersi erant, elegeruntque eos qui digni erant, providentia laudabili.

Credimus quoque, in Domino nostro Jesu Christo confidentes, quod illum nobis fecerit patrem dignum, bonum et perfectum. Rogamusque Deum qui illum nobis elegit, ut concedat ei gratiam sermonis, aperiendo os ejus ad profectum animarum nostrarum: utque nos propter hanc ejus electionem faciat immunes ab omni peccato, et propter vocationem, quam accepit, fiat pax et salus populorum omnium Orthodoxorum; nobisque omnibus largiatur abundantiam misericordiae suae: per intercessiones Dominae omnium nostrum Deiparae sanctae, semperque Virginis D. Mariae: et per orationes Patris nostri sancti beatissimi Marci Apostoli et Evangelistae: patrisque nostri deiferi, et gloriosissimi Severi Patriarchae, et totius chori sanctorum acceptorum coram Domino nostro Jesu Christo.

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unigenitum Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum, in unitate indivisa. Illum vere, ut patrem in propria persona notum, Filium esse agnoscimus: duo enim non sunt Filii, sed Filius unus, unigenitus, non per gratiam, aut conjunctionem.

Credimus etiam in Spiritum sanctum: carnis resurrectionem, et sanctam Ecclesiam Catholicam. Deus autem det nobis verbum doctrinae ad aperiendum ora nostra, ut vivamus secundum vitam rectam, et in omnibus pietatem coram illo servantes, per Dominum nostrum Jesum Christum: per quem sit gloria laus et honor Patri simulque Spiritui sancto, nunc, etc.

Epistola Systaticae adjungi solita.

Haec est Epistola Systatica Abba N. sanctissimi Archiepiscopi magnae urbis Alexandriae, Fostatique Babylonis, regionumque Aegypti, Mares seu Thebaidis et Pentapoleos Africae: regionumque Aethiopiae et Nubiae, Axumitarum et Macureae, provinciaeque superioris. Nos Episcopi congregati eam subscriptione firmavimus, celebravimusque benedictam ejus ordinationem, ejusque inthronisationem super cathedram divina loquentis Marci, in Catholica et Apostolica Ecclesia Dei, juxta consuetudinem canonicam: eamque manus nostrae subscriptionibus confirmavimus, secundum ea quae in ipsa continentur: ad gloriam Dei. Amen.

AD OFFICIUM ORDINATIONIS
PATRIARCHAE ALEXANDRINI
OBSERVATIONES.

Officium Ordinationis Patriarchae Alexandrini Jacobitarum, nusquam antea editum, interpretati sumus ex Codice accurate et eleganter scripto Bibliothecae Seguierianae Coptico et Arabico. Illud suis linguis illis dedissemus, nisi characteres defecissent, quorum ut aliorum omnium Orientalium periit omnis apud nos memoria; cum tamen eos quorum in Editione Bibliorum Polyglottorum Parisiensium usus fuit, summa prae caeteris fuerit elegantia, nam ad typos insignis Typographiae Mediceae formati fuerant. Quod supererat, accuratam ut existimamus, versionem illius Officii habebunt Orientalis disciplinae Ecclesiasticae studiosi, qui sane multis ad eam penitius cognoscendam praesidiis destituti huc usque fuerunt. Nam Vir Clarissimus, et qui laudabilem in originibus Ecclesiasticis illustrandis operam navavit Joannes Morinus, de Coptitarum Ordinationibus nihil habuit, praeter aliquot Officia quae ex Leonis Allatii Symmictis translata, Commentario suo adjecit, et Codex unde interpretatio facta est, integer non erat. Ipsa vero ejusmodi est, ut quemcumque autorem habuerit, eum utriusque linguae Copticae et Arabicae, tum disciplinae imperitissimum fuisse statim deprehendat, quicumque mediocrem linguarum aut rerum Orientalium notitiam habuerit. Cum vero justum de Ordinationibus secundum disciplinam Orientalem Commentarium paratum habeamus, in quo multa, quae ad Patriarchae ordinationem pertinent, cum aliis observationibus referemus, pauca tantum et necessaria notae sequentes continebunt. Interea comparari non sine fructu poterunt cum isto Officio, quae Morinus publici juris fecit Graeca et Syriaca, inter quae et Alexandrina, similitudo maxima intercedit; neque id mirum cum omnia ex eodem fonte prodierint. Orientalia enim Officia omnia Graecae sunt originis: nec in Eucharistiae modo consecratione sed in omnibus Sacramentis. Cum autem pleraeque caeremoniae, et orationes quae ad consecrandum Patriarcham Alexandrinum usurpari solent, ab illis quae Ordinationi Episcoporum propriae sunt non multum differant, ea tantum attingemus quae singularia sunt, idque quantum poterimus brevissime. Nam Historia Patriarcharum Alexandrinorum nuper edita, praecedensque Dissertatio, Commentarii cujusdam ad hanc Ordinationem loco esse possunt, cum nulla re magis disciplina, quam exemplis confirmetur.

Conditiones quae requiruntur in eo qui ad Patriarchalem dignitatem eligitur, paucis comprehendit Rubrica initialis: et illae omnes in Dissertatione

exemplis, et autoritatibus confirmatae sunt. Ex illis manifestum est, majorem prorsus Coptitis quam Graecis disciplinae in eligendo Patriarcha curam fuisse, cum isti plerumque non alios quam Constantinopoli missos Patriarchas habuerint, nulla suffragiorum Cleri aut plebis habita ratione. Accedit et peccatum illud contra Canones, Graecis dudum familiare, translatio scilicet Episcoporum, adeo ut pauci admodum reperiantur, qui prius alteri Ecclesiae alligati non fuerint. At nihil simile huc usque apud Coptitas observatum est, laudabili sane exemplo, a quo longius Jacobitae Antiocheni dudum recesserunt, omnium longissime Nestoriani, ut alibi fusius exposuimus.

Patriarchas Alexandrinos, scriptores plerique semper ex ordine Monastico eligi, tam secure affirmant, ut omnibus id prope persuaserint. Fuerunt tamen ad eam dignitatem promoti nonnulli ex Clero, qui Monasticam vitam professi non fuerant. Verum est tamen, nullum nisi qui Monasticam vitam professus fuerit, ordinari Patriarcham: sed quomodo haec duo quae contraria videntur possint conciliari, ex hoc Officio, et autoribus variis discimus. Nempe si Monastici ordinis non est, is qui eligitur, habitus integer quem *Askim* vocant, a Graeca voce Σχῆμα illi statim imponitur, quae caeremonia integram vitae Monasticae professionem ita continet, ut statim omnibus illius regulis teneatur, jejunii praesertim et abstinentiae. Nullus igitur ordinatur Patriarcha, qui Monachus non sit cum ordinatur, quia vitam religiosam si prius professus non fuerit, ante ordinationem profitetur. Adjicitur Archimandritae seu Archipresbyteri dignitas, quae in Ecclesia Coptica eadem est, quia propriam Ordinationem habet: necessariam vero esse judicant Alexandrini Jacobitae, ut qui Ecclesiasticis omnibus praeest, omnes Ordines susceperit.

Quae de Patriarchae electione in Dissertatione dicta sunt, ex Pontificali confirmantur, ex quo etiam agnoscitur quae sint in suffragiis ferendis Episcoporum partes, quae Cleri inferioris, Monachorum et Laicorum, in qua sane supersunt veteris Ecclesiasticae disciplinae veneranda vestigia. Eam vero non ut jam ubique passim ab aliquot saeculis, in solis libris extare, certissimum faciunt exempla ex Historia Patriarchali varia, quibus electionem Patriarcharum secundum illas regulas celebratam fuisse constat. Mirum sane et observatione dignissimum, per annos prope septingentos, nullum favore Principum, etiam sub Muhamedanae gentis legum omnium contemptricis tyrannide, ad summam illam dignitatem evectum fuisse. Nam Cyrillus Laklaki filius in quo historia desinit, etsi praeceptis Yubidarum Sultanorum munitus, magnisque amicorum opibus subnixus prensaret, repulsam tamen per annos circiter viginti passus est, neque eligi potuit, nisi postquam longae vacationis taedio, in ejus tandem electionem Coptitae consenserunt. Animadverti etiam potest quae fuerit Comitiorum Patriarchalium forma, in quibus populus simul cum Clero, proponebat eos quos Pontificatu dignos judicaret: Episcopis tamen plenum servabatur de electi dignitate aut indignitate judicium, quod jus ut exempla multa docent, constantissime retinuerunt. In actis igitur et in-

strumentis electionis loquuntur primo loco Episcopi, et testimonium dant consensus Sacerdotum, totiusque Cleri, Monachorum et Laïcorum.

Nec etiam praetereunda singularis observatio circa Hierarchiae Alexandrinae Jacobiticae dispositionem. Nullius enim Metropolitae mentio est, sed neque Archiepiscopi, cum solus Patriarcha titulum hunc honoris habeat. Itaque duo Episcopi seniores, tractus maritimi, seu inferioris Aegypti, et Australis, sive Aegypti superioris, primum in Ordinatione locum tenent: quod non factum fuisset, si quis Archiepiscopus, aut Metropolita intervenisset, nam illis ex jure communi is honor competebat. Verum omissa quaestione quae a viris doctissimis tractata est, an ut ab aliquot saeculis in Ecclesia Graeca, ita olim Aegyptus Metropolitas habuerit, an solos Episcopos; saltem ex omnibus Ecclesiasticis Coptitarum monumentis constat, nullos apud eos Metropolitas aut Archiepiscopos fuisse, praeter Alexandrinum. Observatur tamen saeculo duodecimo Damietae Metropolitam appellari Michaelem quemdam Marco filio Zaraae aequalem: et Cyriacus cujus aetas ignoratur, in titulo cujusdam Liturgiae Aethiopicae, quae illi tribuitur, vocatur Archiepiscopus Behnsae, quae urbs erat Thebaïdis. At nullo historiae loco observatur quidquam, unde Damietensem, et Behnsanum, dignitate reliquos Episcopos antecessisse, vel in eos jus aliquod exercuisse, demonstretur. Id si unquam, sane in Comitiis Ecclesiasticis ad electionem et Ordinationem Patriarcharum, locum habuisset: et cum plurium accuratam narrationem habeamus, semper seniores Episcopos duos electioni praefuisse, et Electo manus imposuisse agnoscimus. Imo inter tot Episcopos qui in Historia Patriarchali nominantur, nullos alios tali titulo honestatos reperimus. Fuit igitur simplex, quantum conjicere possumus, honoris praerogativa, cujus rationem ex conjectura nullam dare melius est, quam divinando lectores in errorem inducere. Neque Graecorum Notitiae ullius ad quaestionem elucidandam momenti sunt, cum recentiores sint, nihilque cum Copticarum Ecclesiarum divisione commune habeant; qua de re quantum opus erat dictum fuit.

Illud quoque singulare et Jacobitis Alexandrinis proprium, ut Africanae Ecclesiae veteris exemplo, Episcopi ex ordinationis suae antiquitate primatum quemdam obtinerent. Unus tamen inter omnes senior Episcoporum dicebatur, quamvis duo, unus Maritimae provinciae, alter Australis, sive superioris Aegypti antiquiores Episcopi, primas in electione et Ordinatione Patriarcharum partes haberent. At senior omnium Comitiis Patriarchalibus praesidebat, ut de Mose Episcopo Wissim, et aliis nonnullis narrat historia. Verum jus nullum aliud exercebant, quale Primates Africani, non modo quod Synodos convocare non possent, neque enim id Muhamedani patiebantur, nisi ad eligendum Patriarcham, sed neque Ordinationum Episcopalium suis in Dioecesibus ab illis celebratarum occurrunt exempla. In Psephismatis etiam, quae statim atque omnium suffragiis electus aliquis fuerat, conficiebantur, seniores illi Episcopi non suo nomine, sed reliquorum Episcoporum, Cleri, Monachorum et Laïcorum loquebantur, et tanquam primi inter pares, absque ulla prae reliquis, honoris amplitudine.

Servavit etiam nobis Seguierianus Codex insigne monumentum Psephismatis ad electionem, túm Systaticarum Epistolarum, tribus linguis Graeca, Coptica et Arabica. Duabus enim ultimis illius lectionem ex Ambone fieri, Ebnassalus, Abulbircat et alii scripserunt, quamvis ex quibusdam exemplis in historia perscriptis, Graece quoque instrumentum illud lectum fuisse constet. Ita factum ex eodem Codice intelligimus, eo certius, quod integram formam Psephismatis Graece refert, mire quidem ex imperitia linguae corruptam, non tamen ita, ut sincera lectio agnosci non possit. Coptica etiam forma longe accuratior illa est, quam Abulbircat et alii autores repraesentant, qui Graecam formulam videntur ignorasse: non intellexisse saltem certissimum est.

Sequitur in Pontificali, duos seniores illos Episcopos solos, Electo manus imponere, quod non ita accipiendum est quasi tota Ordinationis series ab illis perficeretur. Nam antiqui Canones, quos Orientales omnes et Coptitae ipsi, in Collectionibus suis habent, et quos religiose observant, tres saltem Episcopos ad alium ordinandum requirunt: et ut ex Historia Patriarchali discimus, traditione quadam, sed non ejusdem autoritatis fulti, duodecim Episcopos necessarios esse volunt ad ordinandum Patriarcham; quod tamen nullum in veteri disciplina fundamentum habet. Ex praejudicata nihilominus hac opinione factum est, ut contra morem majorum, Aethiopibus a multis saeculis plures habere Episcopos non licuerit, per Alexandrinos Jacobitarum Patriarchas: ne si duodecim simul in Aethiopia reperirentur, possent suum sibi Metropolitam ordinare, nec Alexandriam recurrere illis necesse foret. Illa igitur manuum impositio quae duobus Episcopis senioribus reservatur, ea est quae cum primis caeremoniis et orationibus conjuncta est, per quam Ordinatio non perficitur; nam ut ex eodem Pontificali manifestum est, omnes tandem Episcopi Electo manus imponunt, et tunc ordinatus perfecte censetur.

De vinculis Electo injiciendis nihil dicendum occurrit, nisi mimum esse ex sincera quorumdam dignitatem fugientium reluctatione natum, non ex antiqua disciplina, quae tales ludos ignoravit. Sane paucos admodum legimus, quos pedicis constringere opus fuerit: unde quod semel aut iterum serio factum fuerat, in caeremoniam et ornatum degeneravit.

Observabimus quoque in eo loco, ubi Electus deduci jubetur ad Ecclesiam *Angelii*, ut in versione nostra expressimus, Coptitas affinitate nominis deceptos *Evangelii* scripsisse: *Angil* enim Arabice loquentes, *Evangelium* vocant. Verum hoc titulo Ecclesia Alexandriae nulla fuit: antiqua porro, et ad quam deduci novus Patriarcha solebat, *Angelii* dicebatur, ut expositum est in Historia Patriarchali.

Neque obiter praetereunda est vetus disciplina Graecae linguae in praecipuis orationibus, Psephismate, literisque systaticis conservatae, apud Christianos, qui eam a multis saeculis prorsus ignorant. Illos enim ignorantia veteris idiomatis non movit, ut vetustam Sacramenta celebrandi more et lingua majorum consuetudinem abjicerent, sed illam quoque in publicis quae ad Ecclesiam spectarent, actis et instrumentis constantissime retinuerunt. Nihil

magis ad communem Christianorum Coptitarum rem pertinebat, quam ejus designatio, qui omnium Pater et supremus sacrorum interpres, causarumque Ecclesiasticarum judex esse deberet. Illam quoque notam omnibus esse voluerunt, sed veteri disciplina servata, per interpretationem lingua vulgari, satis utilitati plebis consultum esse judicaverunt.

Quae superessent observanda, cum non Alexandrinis singularia sint, sed Pontificalibus quibuscumque Ordinationibus communia, praetermittimus, quia suo loco accuratius explicabuntur. De unctione Patriarchae Alexandrini nihil in hoc Pontificali praescribitur, et sane illam ignorant Orientales, non minus in Episcoporum quam in Presbyterorum Ordinationibus, ut docuit pridem Joannes Morinus: neque Pontificales libri veteres aut recentiores, Symeon Thessalonicensis aut alii illius meminerunt, eamque usurpatam olim fuisse negat Arcudius. Nam quod dubitare visus est, inductus testimonio Jobii Monachi autoris obscuri, an aliquando usus illius fuerit, nimium illi tribuit, homini imperito nihil minus quam Theologo, et quem insigniores Theologi aut ignoraverunt aut contemserunt, cum vix nomen ejus in illorum scriptis occurrat. Multo inferior, vel nulla potius habenda est autoritas perditissimi nebulonis Cyrilli Lucaris, qui in Epistola bene longa ad Joannem Utenbogardum, Patriarchas Alexandrinum et Hierosolymitanum Chrismate sive Myro ungi solere testatus est. Illam Epistolam cujus exempla diu inter manus Protestantium jactata sunt, ante multos annos editam, inter alias Illustrium Virorum, tanquam novam, et ex authentico descriptam nuper publicavit Autor, si quis unquam fuit imperitissimus Graecarum rerum Ecclesiasticarum, qui splendido *Monumentorum authenticorum* titulo farraginem suam inscripsit. In eadem multa sunt aeque falsa, quae summam Cyrilli ignorantiam satis demonstrant, cujus probationes certissimas dedimus alibi. Cum vero ad Utenbogardum scriberet, Calvinismum ita leviter degustaverat, ut in multis Ecclesiae Graecae fidem tueretur, in illis maxime rebus, quae Protestantibus graves adeo judicatae sunt, ut secedendi ab Ecclesia Catholica causam, ut existimabant, sufficientem dederint. Illis in locis lacunae plures occurrunt, non ab autore aut casu, sed certo consilio interjectae, quae malam fidem editorum satis indicant. Cum vero Cyrilli ignorantiam alibi certis argumentis demonstraverimus, maxime in rebus vulgatissimis, ne tali autoritate quisquam in errorem inducatur, non est metuendum.

Lib. 6. c. 1. de sacr. Ordin. Exercit. 6. c. 1.

IN LITURGIAM AETHIOPICAM PRAEFATIO.

Alexandrinis Liturgiis Copticis et Graecis, quarum versiones edidimus, subjungere visum est Aethiopicam: tum ob argumenti similitudinem, tum quod a multis saeculis, nempe statim post subactam a Muhamedanis Aegyptum, Aethiopes ab Ecclesia Alexandrina Jacobitica fidem, disciplinam, et suas ipsas Liturgias acceperunt. Dudum prima, quae in praecipuis sacri Officii partibus ex Coptica translata est, Aethiopice edita fuit Romae anno MDXLVIII. *simul cum Novo Testamento curante Petro Aethiope, Comos seu Archimandrita, qui aliter* Tesfa-Sion *appellabatur. Anno sequenti Latina versio primae Liturgiae edita est hoc titulo.* Missa qua Aethiopes communiter utuntur, quae etiam Canon universalis appellatur, nunc primum ex lingua Chaldaea, sive Aethiopica, in Latinam conversa. *Illa statim Bibliothecae Patrum inserta est, et in omnibus quae deinde repetitae sunt editionibus inter alias collocata, sed qualis a prima manu prodierat. Breves tantum locis aliquot notas adjecit Margarinus Bigneus, nullius ad illam explicandam utilitatis. Existimavimus olim versionem illam, cum sub oculis Aethiopum facta fuisset, et aliquot eruditi viri inter quos Marianus Victorius eidem operam impendissent, fidelem esse, atque adeo de ea solummodo recudenda, et aliquibus necessariis notis illustranda cogitabamus. Verum statim atque illam cum Aethiopico exemplari comparare coepimus, tam multa quae emendatione indigebant occurrerunt, ut novae interpretationis molestia fuerit cum maximo taedio devoranda. Nam saepe interpretes quicumque illi fuerint, orationis Aethiopicae sententiam assecuti non sunt, non pauca mutaverunt, alia transposuerunt, praeter insignes aliquot locos, ut in Invocatione Spiritus sancti, quos ab illis certo consilio interpolatos fuisse negari non potest. Haec omnia quantum in nobis fuit emendare conati sumus. Neque mediocris nova haec interpretatio laboris fuit, cum praeter*

editum Romae exemplar nullum haberemus, cujus ope innumera quibus scatet, menda tollere possemus, neque aliud ferme praesidium quam in comparatione istius Liturgiae cum Coptica Basilii, cui in omnibus prope partibus respondet. Cum enim Aethiopica Ecclesia simillimos Alexandrinis ritus sequatur, ex istis multa ad illos spectantia intelleximus, quae alibi frustra quaererentur, etiam in vastis Ludolfi commentariis. Is enim in Aethiopum rebus Ecclesiasticis ita versatus est, ut eas obscuraverit potius, quam illustraverit, non modo ex Alexandrinae fidei et disciplinae ignorantia, sed magis ex suae sectae praejudiciis. Itaque saepius in notis quae huic versioni subjicientur, eum refellere necesse erit, non contentionis studio, sed amore veritatis, quam laesisse immaniter saepe deprehendetur, et quaecumque rationes ejus conturbabant, mala fide dissimulasse.

Verum erunt procul dubio quibus intoleranda temeritas videbitur quemquam hominem, multo magis me, qui mediocrem in lingua Aethiopica operam impenderim, non modo in rebus Aethiopicis, sed in ipsa linguae interpretatione Ludolfum impugnare, qui hac in parte palmam dudum obtinuit. De ejus opere historico et Commentario nihil dicimus, nisi quantum ad res Liturgicas spectabat, et fidem circa Eucharistiae sacramentum, quae quidem ut alia religionis capita, nemo ex solis Aethiopicis libris unquam discere poterit, qui paucissimi sunt: et praecipuum qui est Fides Patrum, *Ludolfus non viderat. In lingua Aethiopica non valde peritum esse necesse est, praesertim illum qui aliquos in reliquis Orientalibus progressus fecerit, ad assequendam earum orationum sententiam, quarum primaevum exemplar Coptice, Arabice, et Graece habetur, et quas omnium Liturgiarum Graecarum consensus sufficienter explicat. In istis quae sane praecipua sunt, vix existimamus repertum iri in nostra versione quidquam, quod Aethiopico textui contrarium sit. Nempe usi sumus vocibus propriis stili Ecclesiastici, non noviter adinventis quales omnes ferme sunt quas Ludolfus Lexico suo inseruit. Ut rem exemplo perspicuo confirmemus. Vox* Corban, *quae saepius usurpatur in Liturgia, idem significat Aethiopice, quod apud Syros et Arabes Christianos, sacrificium nempe Eucharisticum. Quis igitur Ludolfum audiendum existimet, cum illam singularem significationem ita explicat.* S. Coenam distribuit Minister: *et mox duo illa verba Aethiopica explicans.* Qui administrant sacram Coenam, seu qui offerunt communicantibus sacra mysteria. *Rursus cum ea*

vox Corban *significet Arabice Eucharistiam in loco quem citat ex versione Canonum Ancyranorum: Ludolfus.* Vulgo quoque significat panem et vinum benedictum in sacra Coena. *At interpretationes illae falsae sunt. Nam in prima certissime agitur de Oblatione sacrificii, non de sacramenti distributione. Quis vero nisi apud Lutheranos coenam distribuere dixit? Aut quis tandem is minister? In secunda error similis, neque enim de Eucharistia agitur sed de fidelium oblationibus. In tertia sciens et volens peccavit, non minus contra significationem Aethiopicam, quam contra Aethiopum fidem, qui sacramentum quando communicantibus distribuitur, non aliter vocant quam* corpus et sanguinem Christi. *Nullam itaque tot absurdarum interpretationum rationem merito habuimus, non magis quam aliarum quas in notis explicabimus.*

Primam illam cujus versionem damus, vocant Aethiopes Liturgiam Apostolorum, *ut notaverunt qui editionem curaverunt in ejusdem fine: de quo titulo ut de reliquis, sufficiunt quae de hoc argumento diximus in Dissertatione praevia, nam illa non minus Aethiopicis quam aliis Orientalibus Liturgiis conveniunt. Habentur aliae praeterea novem I. Joannis Evangelistae. II. Patrum Orthodoxorum Nicaenorum* CCCXVIII. *III. S. Epiphanii Orthodoxi. IV. Jacobi Serugensis. V. Joannis Chrysostomi. VI. Domini nostri Jesu Christi quae edita est cum prima, ad finem Novi Testamenti. VII. S. Mariae quam scripsit Heriacos, vel Kyriacus Archiepiscopus Behnsae ibidem, edita. VIII. S. Gregorii Theologi. IX. Dioscori quam Aethiopice et Latine Wanslebius edidit Londini* MDCLXI. *Illas habuerat ex Codice Eduardi Pocockii et descripserat, apographumque illarum habetur in Bibliotheca RR. PP. Praedicatorum in hac urbe ad sanctum Honoratum, ex legato D. Ludovici Picques Doctoris et Socii Sorbonici. Illud exemplum mihi benigne communicavit R. P. Michael Lequien doctrina et editione operum S. Joannis Damasceni notissimus. Cum illarum versionem huic collectioni adjungere cogitassemus, id ex unico nec primaevo exemplari fieri vix posse agnovimus, et inutili labori supersedimus: tota enim Liturgiae Aethiopicae dispositio ex prima quantum opus est intelligitur.*

LITURGIA COMMUNIS
SIVE
CANON UNIVERSALIS AETHIOPUM.

Responsorium antequam Liturgia incipiat.

Alleluia. Ego autem in multitudine misericordiae tuae introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.

Confitebor tibi Domine in toto corde meo, quoniam exaudisti verba oris mei.

In conspectu Angelorum psallam tibi, adorabo ad templum sanctum tuum.

Sacerdotes tui induantur justitiam, et sancti tui exultatione exultabunt.

Asperges me hyssopo et mundabor: lavabis me et super nivem dealbabor.

Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me: et ab alienis parce servo tuo.

Panem coeli dedit eis, panem Angelorum manducavit homo.

Lavabo inter innocentes manus meas, et circumdabo altare tuum Domine.

Circuivi et immolavi in tabernaculo ejus, hostiam vociferationis.

Parasti in conspectu meo mensam, adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et calix meus inebrians, quam praeclarus est. Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Domine, salva, Domine prosperare.

Benedictus qui venit in nomine Domini: benediximus vobis de domo Domini. Amen.

Salve sancta Ecclesia, cincta pariete variegato gemmis et topazio. Tu es arca auri puri, in qua est manna absconditum, panis qui descendit de coelo et dat vitam universo mundo.

Ante omnia Sacerdos dicit Orationes sequentes, pro Ecclesia et pro altari.

Domine Deus noster, tu es solus sanctus, et qui dedisti omnibus sanctitatem, virtute tua invisibili. Rogamus et deprecamur te Deus, ut mittas Spiritum tuum sanctum super hanc Ecclesiam, et super hoc altare, et super omnia ejus instrumenta. Sanctifica ea, ut perficiatur super ea mysterium tuum gloriosum. Et nunc benedic, sanctifica et munda nos ab omnibus sordibus et maculis carnalibus: etiam non remaneat deinceps quidquam immundae apostasiae: sed fac nobis hanc Ecclesiam et hoc altare vas electum et pretiosum, velut argentum purgatum et mundum: praesta etiam ut perficiatur super ea, Eucharistiae oblatio, Pater, Fili, et Spiritus sancte, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio antequam ornetur altare, et collocentur in eo vasa sancta.

Domine Deus qui novisti corda omnium, sanctus qui in sanctis requiescis, qui solus potes dare remissionem peccatorum. Tu scis Domine, me esse indignum ministerio isto sancto tuo: neque mihi talis confidentia est ut accedam, et aperiam faciem meam coram gratia tua sancta. Tu igitur per multitudinem misericordiae tuae, parce mihi peccatori, et nequam: da mihi ut inveniam misericordiam in hac hora: et mitte mihi virtutem tuam desuper, ut dignus efficiar perficiendi ministerium tuum sanctum secundum voluntatem tuam, et sit ad beneplacitum cordis tui incensum istud in odorem suavitatis. Tu etiam Domine Jesu Christe, esto nobiscum, et benedic nos, quia tu es remissor peccatorum nostrorum: luxque animarum nostrarum, vita nostra, virtus nostra, et reparator noster, et tibi mittemus sursum laudem in saecula saeculorum. Amen.

Oratio super Patenam.

Domine Deus noster Jesu Christe, qui super lignum sanctae crucis manus tuas extendisti, extende nunc manum tuam super hanc patenam, benedic, sanctifica et purifica illam, ut in ea perficiatur corpus tuum sanctum, in hac sancta Ecclesia Apostolica, quoniam

tibi est gloria cum Patre tuo et Spiritu tuo sancto, nunc et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio super Calicem.

Deus noster Jesu Christe, verus vere Deus, qui cum homo factus es, divinitas tua nunquam separata est ab humanitate: qui effudisti sanguinem tuum voluntarie super Golgatha: extende manum tuam super hunc calicem, eumque benedic, sanctifica et purifica, ut perficiatur in eo sanguis tuus sanctus, in hac sancta Ecclesia Apostolica: quia tua est gloria cum Patre tuo, et Spiritu sancto, etc.

Puritas, benedictio et suavitas, bibentibus ex sanguine tuo pretioso, vero. Amen.

Oratio super cochlear crucis.

Deus, Deus noster, qui servum tuum Isaiam Prophetam dignum fecisti videndi Seraphim in cujus manu forceps erat, quo accepit carbonem ex altari, quem immisit ori ejus. Nunc Domine Deus noster, Pater omnipotens in mundo, extende manum tuam super hoc cochlear crucis, ad administrandum corpus et sanguinem, unigeniti Filii tui Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. Et nunc benedic, sanctifica et munda illud, daque illi virtutem et gloriam, qualem dedisti forcipi Seraphim; quia tua est gloria, etc.

Oratio super arcam sive *discum majorem.*

Domine Deus noster qui dixisti Moysi servo tuo et Prophetae, fac mihi vasa pretiosa, et collocabis ea in tabernaculo super montem Sinaï: nunc Domine Deus noster omnipotens, extende manum tuam super hanc arcam; et imple illam virtute, fortitudine et gratia Spiritus sancti, ad gloriam tuam ut perficiatur in ea corpus unigeniti Filii tui Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, in hac sancta Ecclesia Apostolica, quia tibi est gloria, etc.

Tum faciens signum crucis Sacerdos dicit.

Virtus, benedictio, illuminatio et sanctificatio Trinitatis sanctae sit huic Ecclesiae, benedictae civitatis N. Amen.

2. *Oratio illationis.*

Domine Deus noster qui suscepisti sacrificium Abel in planitie, Noë in arca, Abrahae in cacumine montis, Eliae in monte Carmelo, Davidis in area Ornan Jebusaei, et minuta viduae in sanctuario: ita suscipias oblationem et sacrificium servorum tuorum, quod intulerunt nomini tuo sancto, sitque in remissionem peccatorum eorum, et peccatorum populi tui, et retribue illis retributionem bonam, in hoc et venturo saeculo, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio quando miscetur aqua cum vino.

Christe qui vere es Deus noster, qui ivisti ad nuptias cum invitaverunt te in Cana Galilaeae, benedixistique illis et fecisti aquam vinum; ita fac huic vino proposito coram me, benedic et sanctifica illud, ut sit in laetitiam, exultationem, et vitam animabus et corporibus nostris, semperque sint nobiscum Pater, Filius et Spiritus sanctus: neque enim nobis est alius Deus praeter te. Reple quoque vinum istud exultatione et laetitia, ad suavitatem, vitam, salutem, prudentiam, et consilium Spiritus sancti; nunc et semper, et in saeculum. Amen.

Benedictus Dominus Deus Pater omnipotens. Benedictus Filius unigenitus Jesus Christus, qui natus est de Maria Virgine. Benedictus Spiritus Paraclitus Deus noster, quibus Patri, et Filio, et Spiritui sancto vera potestas est in saecula saeculorum. Amen.

Postea repetet super calicem Orationem. Domine Deus noster qui suscepisti, etc. *Ut supra in offerendo hostiam.*

Dicit Sacerdos cantando et extendendo palmas sursum, ita tamen quod caput non excedant.

Unus Pater sanctus, unus Filius sanctus, unus est Spiritus sanctus. Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi: quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in aeternum. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto; nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus dicit. Surgite ad Orationem.

Sacerdos. Pax vobis omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.
Iterum Diaconus. Surgite ad orationem.
Sacerdos. Pax vobis omnibus.
Populus. Domine miserere nostri. Cum spiritu tuo.

Sacerdos dicit Orationem gratiarum actionis.

Gratias agamus benefactori nostro Domino misericordi, Patri Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi, quia protexit nos, juvit, et custodivit, et misertus est nostri: ad se accedere fecit, suscepit nos, roboravit, et multiplicavit nos usque ad hanc horam: rogemus ergo illum iterum, ut custodiat nos in hac die sancta, omnibusque diebus vitae nostrae in pace omnipotens Dominus Deus noster. Orate.

Sacerdos. Domine Domine omnipotens, Pater Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi, gratias agimus tibi de omnibus, pro omnibus et in omnibus, quia protexisti nos, juvisti nos, custodisti nos, et misertus es nostri, suscepisti, roborasti et multiplicasti nos usque ad hanc horam.

Diaconus. Petite et rogate ut misereatur nostri Dominus et parcat nobis: suscipiatque orationem et deprecationem quae fit pro nobis a sanctis suis, ut benignus erga nos semper, efficiat nos dignos, ut suscipiamus, participesque simus communionis mysterii benedicti, et dimittat nobis peccata nostra.

Dicetque omnis populus ter. Kyrie eleison.

Sacerdos. Ut ducamus hunc diem sanctum et omnes dies vitae nostrae in pace cum timore tuo: omnem invidiam, omnem dolum, omnemque operationem satanae, omnem machinationem hominum improborum, insultationemque inimici secretam et manifestam, procul fac et depelle a me, et ab omni populo tuo, et ab hoc loco sancto tuo; quaecumque bona, quaecumque praestantia, mandato tuo praesta nobis: quia tu es qui dedisti nobis potestatem calcandi serpentes et scorpiones, omnemque virtutem inimici. Et ne nos inducas Domine in tentationem: sed libera et eripe nos ab omni malo; per gratiam, misericordiam, et amorem erga homines Filii tui unigeniti, Domini Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi: per quem, cum quo, et cum Spiritu tuo sancto, te decet gloria et imperium, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio pro illis qui attulerunt oblationes.

Iterum deprecemur omnipotentem Deum, Patrem Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, pro illis qui obtulerunt munera, in una, Catholica, Ecclesia sancta, oblationes, primitias, decimas ad gratiarum actionem et memoriam, sive multum, sive paululum, sive publice, sive secreto: ut etiam pro illis qui voluerunt offerre, et non potuerunt: acceptum sit votum et desiderium omnium, in coelo spirituali, gratiamque benedictionis omni operi concedat, cui potestas est Dominus Deus noster.

Diaconus. Orate pro illis qui obtulerunt munera.

Sacerdos. Domine Deus omnipotens, rogamus et deprecamur te pro illis qui obtulerunt munera, ad sanctam, unicam et Catholicam Ecclesiam, sive multum sive paululum, sive publice sive secreto: et pro illis qui voluerunt nec potuerunt: acceptum sit votum et desiderium omnium: da illis mercedem, et benedictio duplex illis a te concedatur per unigenitum Filium tuum: per quem et cum quo, et cum sancto Spiritu tibi est gloria et potestas, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

4. *Oratio oblationis mysticae.*

Princeps Jesu Christe, cujus substantia facta non est verbum purum genitoris.... Patri et Spiritui sancto; tu aequalis es panis vivus qui descendit de coelo, qui prius fuisti in figura agni immaculati pro vita mundi: nunc rogamus et obsecramus benignitatem tuam, amator hominum: ostende faciem tuam super hunc panem, et super hunc calicem, quos proposuimus super hoc altare spirituale tuum: benedic, sanctifica et purifica illos; 5 et transmuta hunc panem, ut fiat corpus tuum purum: et quod mistum est in hoc calice sanguis tuus pretiosus, fiantque nobis omnibus, oblatio ad medelam, et ad salutem animae nostrae et corporis: quia tu es Rex omnium nostrum Christe Deus noster, et mittemus tibi sursum, sanctificationem, gloriam et adorationem, simulque Patri tuo bono coelesti, et Spiritui tuo sancto vivificanti, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. Adorate Deum cum timore.

Populus. Coram te Domine adoramus, et glorificamus te.

6. Sacerdos dicit Orationem Absolutionis ad Filium.

Domine Jesu Christe Fili unigenite, Verbum Dei Patris, qui rupisti a nobis omnia vincula peccatorum nostrorum, per passionem tuam salutarem et vivificantem: qui insufflavisti in discipulos tuos sanctos, et Apostolos puros, dicens: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittentur eis, et quorum non remiseritis retenta erunt: Tu Domine nunc per Apostolos tuos puros, gratiam sacerdotibus dedisti, ut idem facerent in Ecclesia sancta tua, remitterentque peccata super terram, omni tempore, ligarentque et solverent omnia iniquitatis vincula. Igitur etiam nunc, rogamus et obsecramus bonitatem tuam amator hominum, omnibus servis tuis, patribus et fratribus meis, mihi quoque servo tuo Tesfa Sion, et omnibus qui inclinaverunt colla sua coram altari tuo sancto: planam fac viam misericordiae tuae: scinde et rumpe omne vinculum peccatorum nostrorum, quae commisimus coram te Domine, scienter vel ignoranter: per malitiam cordis, aut imbecillitatem: per sermonem aut pusillanimitatem, aut per fallaciam: quia tu Deus nosti fragilitatem humanam. O bone amator humani generis, et omnium Domine, concede nobis remissionem peccatorum nostrorum: benedic nobis, sanctifica nos, munda nos, bonum odorem da nobis, libera nos et fac nos absolutos.

7. Absolve Domine Patriarcham nostrum Abba N. Sanctumque et beatum Metropolitam nostrum Abba N. Absolve Domine Regem nostrum. 8 Memento Domine animarum Patrum nostrorum servorum tuorum: Abba Mathaei et collegarum ejus: Abba Salama, Abba Jacobi: Abba Bartholomaei, Abba Michaelis, Abba Isaaci, Abba Joannis, Abba Marci.

Memento Domine, Regum Aethiopiae, Abraha et Azbeah, Caleb, Gabra-Maskal, Constantini. Fressennai, Dagna-Michael, Navvi-Christos, Degba-Sion, Hamda-Sion, David, Theodori, Isaaci, Andreae, Hamad-Jesu, Zara-Jacob: Baede-Mariam, Alexandri, Hamda-Sion, Naod, Leban-Dinghil.

Absolve Domine Patres nostros, Abba Antonium, et Abba Macarium. Memento Domine animae Patris nostri servi tui Tekla-Haimanot, cum omnibus ejus filiis. Memento etiam Domine Patris

nostri Eustathii et omnium filiorum ejus, totiusque populi. Memento eorum Domine et perfice in illis timorem nominis tui, nosque dirige ad faciendam voluntatem tuam: quia tibi debetur honor et gloria, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Servi tui qui ministrant hodie, Sacerdos, Diaconus, Clerus et populus, et ego pauper servus tuus, peccator et nequam, sint absoluti per os Trinitatis sanctae, Patris, Filii et Spiritus sancti; et per nomen Mariae, coeli secundi et textrinae venerandae: et per os hujus Ecclesiae Catholicae et Apostolicae: per os quindecim Prophetarum, et duodecim filiorum illorum: per os duodecim Apostolorum, et septuaginta discipulorum, quingentorumque sociorum illorum: etiam per os patris nostri divina loquentis, Marci Evangelistae, Apostoli et Martyris: per os Patriarchae sancti Severi, sancti Athanasii, sancti Joannis Chrysostomi, sancti Cyrilli, sancti Gregorii, sancti Basilii, et per os CCCXVIII. Orthodoxorum, qui Nicaeae congregati sunt; ut CL. Constantinopoli: et CCL. qui Ephesi: per os Patriarchae nostri Abba Gabriel; Metropolitaeque nostri Abba N. tandem per os meum, servi tui peccatoris et nequam, sint absoluti: per os Trinitatis sanctae, Patris, et Filii et Spiritus sancti, quia plenum majestate est et gloria nomen tuum, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos dicit Orationem incensi.

Hic imponit Sacerdos incensum, simulque commemorat ortus dierum et noctium sive novilunia et festos dies: facit etiam memoriam vivorum et mortuorum, tum dicit.

Benedictus Pater omnipotens, in saeculum. Benedictus Filius unigenitus Jesus Christus, qui homo factus est ex Maria sancta Virgine: et benedictus Spiritus sanctus Paraclitus Deus noster; in odorem suavem Trinitati sanctae Deo nostro. *Cumque Sacerdos adolebit incensum super altare dicet.* Alleluia Patri: alleluia Filio: alleluia Spiritui sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Deus noster in aeternum, primus et novissimus, absque initio et absque fine, magnus in consiliis suis, potens in operibus suis, et sapiens in operatione sua, qui es ubique. Rogamus et deprecamur te Domine, ut sis nobiscum in hac hora: ostende faciem tuam super nos: esto nobiscum et in medio nostri: purifica corda nostra et sanctifica animas nostras, dele nequitiam nostram, et dimitte peccata

nostra quae commisimus voluntarie, aut involuntarie: et praesta nobis ut offeramus tibi oblationem rationalem, sacrificiumque gratiarum actionis, et spirituale, ut introeamus in penetrale sancti sanctorum.

Memento Domine unius sanctae Ecclesiae Apostolicae, quae est a finibus usque ad fines mundi.

Memento Domine Patriarchae nostri Abba N. et sancti beatique Metropolitae nostri Abba N. omniumque Patriarcharum, Metropolitarum, Episcoporum, Sacerdotum et Diaconorum.

Memento Domine etiam Regis nostri N.

Memento Domine patrum et fratrum nostrorum, qui dormierunt et quieverunt in fide Orthodoxa.

Memento Domine congregationis nostrae et benedic iis qui in illa sunt, usque in finem.

Sacerdos. Adoremus Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum in Trinitate: *et dicitur ter.*

Populus idem repetit ter.

Sacerdos. Salve sancta Ecclesia, habitaculum pacis. Salve Virgo Maria mater Dei: tu es thuribulum aureum quae carbonem ignitum portasti. Benedictus qui eum accipit e sanctuario, eum qui dimittit peccata et delet crimina, qui est Dominus Deus, Verbum ex te incarnatum, qui se obtulit Patri suo in incensum praecipuum, sacrificiumque pretiosum. Adoramus te Christe, cum Patre tuo, bono et misericordi: et cum Spiritu tuo sancto et vivificante, quia tu advenisti et salvasti nos.

Sacerdos repetit semel atque iterum. Salve sancta Ecclesia dum adolet incensum.

Coadjutor Sacerdotis dicit antequam legatur Epistola Pauli.

Domine sapiens et autor sapientiae, qui revelasti nobis ea quae profundis tenebris abscondita erant, dedistique verbum exultationis praedicatoribus, virtute tua magna: Tu per benignitatem tuam multam, vocasti Paulum qui prius erat persecutor, fecistique illum vas electum, et in eo complacuisti, ut esset Apostolus, praedicator et annuntiator Evangelii regni tui. Christe Deus noster oramus et deprecamur te, amator humani generis, concede nobis intelligentiam, cognitionem, et

scientiam inamissibilem, ut intelligamus, et perspiciamus scripturas sanctas quae leguntur coram te: et quemadmodum similis factus est tibi per imitationem, o autor vitae, ita fac nos dignos ut eum imitemur, et ambulemus in viis ejus: laudemusque nomen tuum sanctum, et gloriemur in pretiosa cruce tua quocumque tempore: quia te decet imperium, virtus, magnificentia, potestas magna, et gloria in saecula saeculorum. Amen.

9. Diaconus antequam legatur Epistola dicit.

Ex Paulo servo et Apostolo Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, qui vocatus, electus, et segregatus est ad praedicationem Evangelii sancti: lectio Epistolae N. oratio ejus et benedictio sit nobiscum. Amen.

Et post lectionem Pauli Diaconus dicet.

Gratia Patris, caritas Filii et donum Spiritus sancti, qui descendit super Apostolos benedictos, et puros, in coenaculo Sion sanctae, duplicetur super nos, populum Christianum in saecula saeculorum. Amen.

Sancte Paule Apostole bone minister, sanator infirmorum, accepisti coronam: ora et precare pro nobis, Christum ut salvet animas nostras, per multitudinem clementiae, nominis sui sancti.

Sacerdos. Pax vobis omnibus.

Tunc repetit orationem quae supra descripta est. Deus noster in aeternum, etc.

Sacerdos assistens antequam legatur Apostolus, sive *Epistola ex Catholicis dicet.*

Haec est lectio ex Epistola N. discipuli et Apostoli Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, oratio ejus et benedictio sit nobiscum. Amen.

Post lectionem Catholicae Epistolae, Diaconus dicet.

Fratres mei nolite diligere mundum, neque ea quae in mundo sunt, quoniam omnia quae sunt in mundo, concupiscentia oculorum sunt, concupiscentia carnis, et molestia ex opibus: quae non ex Patre sed ex mundo sunt: mundus autem transit et concupiscentia ejus: qui vero facit voluntatem Dei, permanebit in aeternum.

Populus. Sancta Trinitas, una in substantia tua, custodi consessum nostrum, propter sanctos et electos discipulos tuos: consolare nos per misericordiam tuam, quia sanctum est nomen tuum.

Diaconus. Surgite ad orationem.

Sacerdos. Pax vobis omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Domine Deus noster, qui Apostolis tuis sanctis manifestasti mysterium gloriae Christi tui, magnaque et innumerabilia dona eis dedisti, quae gratiam tuam decent, misistique eos ad praedicandum in omnibus finibus mundi, divitias gratiae tuae occultae, et misericordiae tuae. Et nos Domine rogamus et deprecamur te; ut nos dignos efficias haereditate et societate illorum, ut ambulemus in viis eorum, et sequamur vestigia eorum. Concede etiam nobis ut semper illos imitemur, et in amore eorum roboremur, participesque simus laborum eorum, in vero Dei cultu. Custodi etiam Domine Ecclesiam tuam sanctam, quam per illos fundasti, et benedic oves pascuae tuae. Multiplica vineam istam, quam plantavit dextera tua sancta, per Jesum Christum Dominum nostrum, per quem tibi et cum eo, simulque cum Spiritu sancto, est gloria et potestas, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos adolet incensum et dicit. Domine Deus noster qui suscepisti sacrificium Abrahami patris nostri, vice Isaaci filii ejus, et ad eum illius loco agnum demisisti, ita Domine suscipias a me odorem hunc thuris, et mitte desuper ejus vice, divitias gratiae et misericordiae tuae: et praesta nobis, ut simus puri ab omni odore peccati: facque nos dignos ministrandi in sanctuario sancto tuo, cum puritate et justitia, o amator hominum, omnibus diebus vitae nostrae in laetitia.

Et iterum dicet. Memento, etc. *et* Laetare, etc.

Acta ministrorum istius praedicationis, Patrum nostrorum Apostolorum, purorum et gratia plenorum, electorum et justorum, cumulatorum gratia Spiritus sancti: orationes et benedictiones eorum custodiant nos omnes Christianos in saecula saeculorum. Amen.

Et post lectionem Actuum Apostolorum Sacerdos dicit.

Verbum Domini magnum propagatum est in Ecclesia sancta, multiplicatique sunt qui crediderunt in Dominum et salvatorem nostrum Jesum Christum; ipsi gloria in saecula saeculorum. Amen.

Sanctus, Sanctus, Sanctus, Deus Pater omnipotens. Sanctus, Sanctus, Sanctus, Filius unicus, Verbum Patris vivum. Sanctus, Sanctus, Sanctus, Spiritus sanctus, sciens omnia.

Diaconus. Surgite ad orationem.

Populus. Kyrie eleison.

Sacerdos. Pax vobis omnibus.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Domine Deus noster Jesu Christe, qui dixisti discipulis tuis sanctis, et Apostolis tuis puris, quoniam multi Prophetae et justi desideraverunt videre quae videtis, et non viderunt, et audire quae audistis et non audierunt: similiterque, beati oculi vestri qui viderunt, et aures vestrae quae audierunt: nos etiam dignos fac ut audiamus et faciamus verba Evangelii tui sancti, per orationes sanctorum tuorum.

Diaconus. Orate pro Evangelio sancto.

Sacerdos antequam legatur Evangelium dicit. Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo: in Domino laudabitur anima mea. Alleluia, Alleluia, Alleluia. Surgite, audite Evangelium sanctum, praedicationis Domini et salvatoris nostri Jesu Christi.

Sacerdos. Memento etiam Domine eorum qui petierunt orationes et deprecationes ad te nostras. Rogamus quoque te Domine, pro illis qui pridem dormitionem acceperunt, ut requiem illis praestes: infirmos etiam sana, quia tu es vita et spes omnium nostrum, resurrectio et protectio: tibique gratiarum actionem referemus usque ad coeli sublimia in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos conversus ad populum dicet. Dominus desuper benedictionem mittat super nos omnes, populum Christianum: et faciat introitum nostrum in hac Ecclesia sancta, una cum Angelis sanctis, qui illi subjecti sunt semper, et glorificant eum omni tempore, in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos ter incensat Evangelium, et tunc annuntiat illud populo dicens. Evangelium sanctum quod praedicavit aut annuntiavit N. verbum Filii Dei.

Populus. Gloria tibi sit semper Christe Domine et Deus noster. Exultate Deo adjutori nostro, jubilate Deo Jacob: sumite psalmum et date tympanum, psalterium jucundum cum cithara.

Post lectionem Evangelii, Populus dicit. Cherubim et Seraphim sursum mittunt ei gloriam.

Tunc dicent. Sanctus, Sanctus, Sanctus omnipotens: pleni sunt coeli et terra sanctitate gloriae ejus.

Diaconus. Surgite ad orationem.

Sacerdos. Pax vobis omnibus. Iterum rogemus omnipotentem Dominum, patrem Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. Oramus et obsecramus bonitatem tuam, amator hominum: memento Domine pacis Ecclesiae sanctae, unicae Catholicae et Apostolicae.

Diaconus. Orate pro hac Ecclesia sancta, unica, Catholica et Apostolica, Orthodoxa, in Domino.

Populus. Domine Deus noster da nobis pacem: Christe Rex noster miserere nobis.

Sacerdos. Quae est a finibus usque ad fines mundi; totius populi et totius gregis, benedicque illis: pacem de coelis mitte super omnes animas nostras; pacem vitae nostrae concede nobis benigne in ea. Benignus esto Domine Regi nostro Claudio, proceribus, judicibus, et exercitibus ejus, et circa nos congregatis, tam intra quam extra. Orna eos omni pace, Rex pacis: pacem da nobis, quia omnia nobis dedisti. Conserva nos Domine, quia praeter te alium non novimus: nomen tuum sanctum pronunciamus et invocamus, ut vivat anima nostra in Spiritu sancto, neque praevaleat mors peccati super nos servos tuos, et omnem populum tuum.

Oratio pro Pontificibus.

Iterum deprecamur omnipotentem Deum, Patrem Domini Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi, rogamus et obsecramus bonitatem tuam amator hominum: memento Domine Patris nostri venerandi Patriarchae nostri Abba Gabrielis: sanctique et beati Metropolitae nostri N.

Diaconus. Orate pro Pontificibus, Patriarcha nostro Abba N. Domino Archiepiscopo magnae urbis Alexandriae, et Metropolita nostro Abba N. omnibusque Episcopis, Sacerdotibus et Diaconis Orthodoxis.

Sacerdos. Servans conserva eos nobis, annis multis, diebusque tranquillis, in justitia et pace: ut perficiant sacrificium quod illis commisisti, cum ordine sacerdotali, secundum voluntatem tuam sanctam et beatam: ut judicent in justitia et aequitate, et pascant populum tuum in justitia: omnes etiam Episcopos, Sacerdotes et Diaconos Orthodoxos, omnesque pariter unius sanctae Ecclesiae Apostolicae: orationesque quas faciunt pro nobis, et pro omni populo tuo, suscipe ad altare tuum supernum, in odorem suavitatis: omnes

hostes et adversarios eorum, subjice et contere sub pedibus eorum velociter: illos vero nobis conserva in justitia et pace in Ecclesia tua sancta.

Oratio pro congregatione.

Iterum deprecemur omnipotentem Deum, Patrem Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. Rogamus et obsecramus bonitatem tuam, amator hominum: memento Domine congregationis nostrae, et benedic illis qui in ea sunt.

Diaconus. Orate pro hac Ecclesia sancta et congregatione nostra quae in ea est.

Populus. Benedic congregationi nostrae, et conserva eam in pace: *moxque dicunt Symbolum fidei.*

Diaconus. In sapientia Dei, dicite Symbolum fidei et canite.

10. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem coeli et terrae, visibilium et invisibilium. Credimus etiam in unum Dominum Jesum Christum, Filium Patris unicum: qui erat cum eo antequam crearetur mundus: lumen de lumine, Deum de Deo vero: genitum non factum, aequalem Patri secundum divinitatem suam: per quem omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil quidquam, in coelo et in terra. Qui propter nos homines, et propter nostram salutem descendit de coelis. Et incarnatus est de Spiritu sancto, et ex Maria Virgine sancta, et homo factus est. Crucifixus est tempore Pontii Pilati, passus, mortuus, et sepultus est. Et resurrexit a mortuis tertia die, sicut scriptum erat in sacris scripturis: ascendit cum gloria in coelos, sedetque ad dexteram patris sui; iterumque venturus est cum gloria judicaturus vivos et mortuos, cujus regni non erit finis. Credimus etiam in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre procedit: quem adoramus et glorificamus, cum Patre et Filio: qui locutus est per Prophetas. Credimus etiam in unam sanctam Ecclesiam, Catholicam et Apostolicam. Credimus unum Baptisma in remissionem peccatorum: et expectamus resurrectionem mortuorum, et vitam venturam in saeculum. Amen.

Sacerdos. Fac ut congregationes nostrae sint nobis absque impedimento et intermissione: fiantque per voluntatem tuam sanctam et beatam, domus orationis, domus puritatis, domus benedictionis. Benigne concede illas nobis servis tuis, et illis qui post nos venturi sunt, usque in saeculum. Exurge Domine Deus noster, et dissi-

pentur inimici tui, et fugiant a facie tua omnes qui oderunt nomen tuum sanctum et benedictum. Plebesque tuae benedictae sint benedictionibus millenis et decies millies millenis, ut faciant omnem voluntatem tuam, per gratiam, misericordiam, et amorem erga homines unigeniti Filii tui, Domini, Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi, per quem tibi, et cum eo, et cum Spiritu sancto sit gloria et imperium, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio pro pace perfecta.

Sacerdos. Deus magne et aeterne qui formasti hominem corruptionis expertem, mortem vero quae antiquitus intravit in mundum per invidiam satanae, et virtutem ejus destruxisti per adventum unigeniti Filii tui Domini, Dei, et salvatoris nostri Jesu Christi et implevisti terram pace tua: unde exercitus coelestes glorificant te dicentes, gloria Deo in coelis, et in terra pax, bonaque ejus voluntas hominibus.

Diaconus. Orate pro pace perfecta, et amica salutatione Apostolica. Amplectimini invicem: 11. Qui non communicatis, exite: qui communicatis, amplectimini invicem, in plenitudine cordis vestri: qui communicaturus est custodiat se a malo.

12. *Sacerdos.* Domine per benignitatem tuam imple corda nostra pace tua, et munda nos ab omni macula, et immunditia, ab omni vindictae studio, ab invidia et injuriarum recordatione lethifera. Domine fac nos omnes dignos, ut amplectamur invicem in osculo sancto, ut percipiamus absque condemnatione donum tuum coeleste et immortale, sicut decet gratiam tuam, qui cum Spiritu sancto, etc.

Populus. Christe Deus noster fac nos dignos salutandi te osculo sancto et coelesti, ut laudemus te cum Cherubim et Seraphim, et clamemus dicendo: Sanctus, Sanctus, Sanctus omnipotens: pleni sunt coeli et terra gloria sancta tua.

Sacerdos. Dominus sit vobiscum, sanctus in sanctis, sanctus in sanctis, sanctus in sanctis. Gratias agimus tibi Domine, per dilectum Filium tuum unigenitum; Dominum, Deum et salvatorem nostrum Jesum Christum, quem ultimis diebus misisti nobis: Filium tuum, salvatorem, redemptorem, Angelum consilii tui, qui est verbum a te prodiens, et in quo omnia fecisti per voluntatem tuam.

Diaconus. Pro beato et sancto Patriarcha nostro Gabriele vel N. et Patre nostro venerando Metropolita nostro Abba N. qui orationibus suis laudant te et gratias agunt tibi.

Per Stephanum protomartyrem, Zachariam sacerdotem, et Joannem Baptistam: per omnes sanctos et Martyres qui quietem acceperunt in fide Christi: Mathaeum, Marcum, Lucam, Joannem, quatuor Evangelistas, et per Mariam Dei genitricem exaudi nos. Per Petrum, Andream, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomaeum, Thomam et Mathaeum, Thadaeum et Nathanael, Jacobum filium Alphei, et Mathiam, duodecim Apostolos: et Jacobum Apostolum fratrem Domini, Episcopum sanctuarii Jerusalem: Paulum et Timotheum, Silam, Barnabam, Titum, Philemonem et Clementem: septuaginta duos discipulos, et socios eorum quingentos, trecentosque decem et octo Orthodoxos: orationes eorum multiplices nobiscum sint.

Memento etiam Catholicae et Apostolicae Ecclesiae in pace, pretioso sanguine Christi tui aedificatae. Memento quoque Patriarcharum, Metropolitarum, Episcoporum, Sacerdotum, et Diaconorum, qui rectam doctrinae verae viam tenuerunt.

Populus. Miserere Domine animarum servorum tuorum, et ancillarum tuarum, qui comederunt corpus tuum, et biberunt sanguinem tuum, et quietem acceperunt in fide tua.

Sacerdos. Iterum deprecemur omnipotentem Dominum, Patrem Domini, Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. Memento Domine, unius sanctae Ecclesiae Catholicae et Apostolicae, conservatae a finibus usque ad fines mundi.

Memento Domine Patris nostri Patriarchae nostri Abba N. et Beati Metropolitae nostri Abba N. conserva illum nobis annis multis, diebusque pacificis.

Memento Domine Sacerdotum, Diaconorum et Subdiaconorum Orthodoxorum.

Memento Domine Regis nostri, Lebna-Dinghil, conserva eum nobis in pace.

Trinitas sancta, Pater, Fili, et Spiritus sancte, benedic populum tuum dilectorum Christianorum, benedictionibus coelestibus, et mitte gratiam Spiritus sancti, et fac portas Ecclesiae tuae sanctae nobis patere cum misericordia et securitate. Perfice nobis fidem Trinitatis usque ad ultimum vitae spiritum. Pontifex Jesu Christe respice infirmos populi tui: deduc patres et fratres nostros qui pro-

fecti procul sunt, et reduc eos ad habitacula eorum in pace et sanitate: benedic ventis coeli et pluviis, fructibusque terrae hujus anni, secundum gratiam tuam: praesta gaudium et laetitiam super faciem terrae, et confirma nobis pacem tuam.

Converte cor Regum potentium in bonum erga nos: concede Pontificibus Ecclesiae sanctae, et omnibus secundum cujusque nomen, gratiam coram Regibus potentibus: principesque qui illis imperant, faciles et placatos illis redde Domine.

Quietem quoque praesta patribus et fratribus nostris qui dormitionem acceperunt, et decubuerunt in fide Orthodoxa: benedic illis qui occupantur circa thus, panem oblationis, vinum, oleum, vela, libros qui in Ecclesia leguntur, et vasa sanctuarii, ut Christus Deus noster deducat eos in Jerusalem coelestem, et omnes qui nobiscum congregati sunt, et expectant misericordiam Christi Dei nostri. Miserere eorum et omnium qui dederunt nobis eleemosynas coram tribunali tuo timendo, illisque benignus esto. Omnes animas angustiatas et afflictas, carceratos quoque et captivos, exules et in servitutem abductos, et in amaris laboribus detentos, Deus noster per multitudinem misericordiae tuae, salva illos.

Pontifex Jesu Christe omnes qui praeceperunt nobis, ut eorum meminissemus, Christe Deus noster memento illorum in regno coelesti. Domine salvum fac populum tuum, et benedic haereditati tuae: rege eos et extolle illos usque in aeternum: custodique illos in fide Orthodoxa et in gloria, omnibus diebus vitae suae: fac etiam eos plenos caritate ex toto corde eorum, omnibusque superiore: Per preces et deprecationes quas faciet pro nobis Domina omnium sancta et pura Maria, Mater Dei: et per preces magnorum luminarium, Michael, Gabriel, Raphael et Suriel: quatuorque animalium incorporeorum: et viginti quatuor Sacerdotum coeli: sancti Joannis Baptistae: Patrum nostrorum Patriarcharum, Apostolorum, septuaginta duorum discipulorum, et trium puerorum: sancti Stephani principis Diaconorum, sancti Georgii, sancti Theodori, sancti Mercurii, sancti Mennae, sancti Philothei, sancti Basilidis, sancti Patris Nob, et omnium martyrum: Domini quoque et magni, sanctique Patris nostri Abba Antonii: Patrumque nostrorum sanctorum trium Macariorum, Patrisque nostri Abba Bichoi, et Abba Joannis, Abba Cyri, et Patris nostri Abba Barsomae: Patris nostri Abba Salama, Joannis Kemi: justique Patris nostri Abba Pauli, patrumque sanctorum Grae-

corum, Maximi, Demetrii, Moysis patris sancti, et quadraginta Martyrum: et Patris nostri Tecla-Haimanoth, et Patris nostri venerandi Patriarchae nostri N. Regisque nostri Claudii, et omnium cruce signatorum justorum et electorum, et Angeli diei hujus sanctae. Orationes eorum, benedictionesque et intercessiones eorum, et pax eorum, et caritas Dei sint nobiscum in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos. Nobis et omnibus qui quietem acceperunt miserere, tu qui misisti Filium tuum in sinum Virginis.

Diaconus. Qui sedetis surgite.

Sacerdos. Gestatus est in utero, et caro factus est Filius tuus, manifestatusque est a Spiritu sancto.

Diaconus. Ad Orientem aspicite.

Sacerdos. Coram te stant mille millies Angeli et Archangeli sancti.

Diaconus. Attendamus.

Sacerdos. Veneranda animalia sex alas habentia, Seraphim et Cherubim, qui duabus faciem suam tegunt, duabus pedes suos: duabusque volant a finibus usque ad fines mundi: et sicut semper te laudant et sanctificant, ita suscipe has sanctificationes, quas tibi dicimus: Sanctus, Sanctus, Sanctus.

Diaconus. Respondete.

Populus. Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Pleni sunt coeli et terra sanctitate gloriae ejus.

Sacerdos. Vere pleni sunt coeli et terra sanctitate gloriae tuae, per Dominum, et salvatorem nostrum Jesum Christum, cum Spiritu sancto, in saecula saeculorum. Amen. Sanctus Filius tuus, qui venit et natus est ex Virgine, ut voluntatem tuam perficeret, populumque sanctum tibi constitueret.

Hic Sacerdos manus suas imponet thuribulo, moxque eas extendet super oblatam.

Populus. Secundum misericordiam tuam Deus, et non secundum nequitias nostras, *Et dicitur ter.*

Sacerdos. Extendit manus suas ad passionem; passus est, ut passiones solveret, eorum qui sperant in te: qui tradidit se ipsum voluntate propria, ad patiendum, ut mortem destrueret et vincula satanae dissolveret, infernum calcaret: testamentum suum constitueret, et resurrectionem suam manifestaret. Ea ipsa nocte in qua traditus est, 13 accepit panem in manus suas sanctas, beatas et immacula-

tas, aspexit in coelum, ad te Patrem suum, gratias egit, benedixit, sanctificavit, et dedit discipulis suis dicens: accipite, manducate ex eo vos omnes: Hic panis est corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum. Amen.

Populus. Amen. Amen. Amen. Credimus et certi sumus, laudamus te Domine Deus noster, hoc est vere, et ita credimus, corpus tuum.

Sacerdos. Similiter calicem gratiarum actionis benedixit et sanctificavit et dixit illis: accipite, bibite ex eo vos omnes. Hic est calix sanguinis mei, qui pro vobis effundetur, pro redemtione multorum. Amen.

Populus ad Calicem dicet. Amen. Vere est sanguis tuus, credimus.

Sacerdos. Et quotiescumque id feceritis memoriam mei facietis.

Populus. Mortem tuam annuntiamus Domine, et resurrectionem tuam sanctam credimus, ascensionem tuam et adventum tuum secundum: rogamus te Domine Deus noster: hoc vere ita esse credimus.

Sacerdos. Nunc etiam Domine memoriam agentes mortis et resurrectionis tuae, offerimus tibi hunc panem et hunc calicem: gratias agentes tibi, quod per ea dignos fecisti nos standi coram te, tibique sacerdotale ministerium exhibendi. 14. Rogamus te Domine et deprecamur te, ut mittas sanctum Spiritum, et virtutem super hunc panem, et super hunc calicem, faciatque utrumque corpus et sanguinem Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, in saecula saeculorum. Amen.

Sacerdos. Miscuisti, etc. Da ut omnibus illa sumentibus fiant ad sanctificationem et plenitudinem Spiritus sancti, et ad roborationem fidei, ut te sanctificent, per Dominum et salvatorem nostrum Jesum Christum, cum Spiritu sancto, in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. Toto corde deprecamur Dominum Deum nostrum, ut benigne nobis concedat unionem bonam Spiritus sancti.

Sacerdos. Da nobis ut uniamur in Spiritu tuo sancto, et sana nos per hanc oblationem, ut in te vivamus per omnia saecula saeculorum. Amen. Benedictum sit nomen Domini: et benedictus qui venit in nomine Domini: et benedicatur nomen gloriae ejus: fiat, fiat, fiat. *Populus: idem repetit.*

Sacerdos. Mitte gratiam Spiritus sancti super nos.
Diaconus. Surgite ad orationem.

15. Sacerdos dicit Orationem fractionis.

Gratias humiliter ago tibi Domine Deus meus, totius mundi potens: qui sedes super thronum Cherubim, qui in excelsis habitas, et in inferioribus glorificaris: qui in lumine substantiae tuae requiescens in aeternum, mysterium absconditum crucis manifestasti nobis. Quis Deus misericors et sanctus sicut tu, cujus est potentia, quae a nobis elongata non est, quando quidem potestatem dedisti Apostolis, et illis qui serviunt tibi sincero corde, et iis qui offerunt tibi sacrificia in odorem suavitatis, per Dominum et Deum nostrum Jesum Christum: tibique, illi et Spiritui sancto, debetur gratiarum actio, gloria, et laudatio in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. Qui statis humiliate capita vestra.

Sacerdos. Domine qui sedes super Cherubim, et aspicis populum et haereditatem tuam, benedic servis et ancillis tuis, eorumque filiis, et retribue unicuique qui veniet partem accepturus ex admirabili mensa tua, cum conscientia pura, remissionem peccatorum, quae cum Spiritu sancto conjuncta est, ad salutem animae et corporis, ad coelestis regni consequendam haereditatem: per gratiam et voluntatem unigeniti Filii tui, per quem tibi et simul cum eo, et cum Spiritu sancto, est gloria et potestas, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

16. *Subdiaconus simul cum populo dicent.* Exercitus Angelorum salvatoris mundi stant coram eo, et cingunt corpus et sanguinem Domini et salvatoris nostri Jesu Christi: accedamus ante faciem ejus, et cum fide Christum veneremur.

Diaconus. Adorate Deum cum timore.

17. Sacerdos dicit Orationem poenitentiae.

Domine omnipotens, qui sanas animas et corpora nostra, qui voce unigeniti Filii tui Domini Dei et salvatoris nostri Jesu Christi, dixisti Petro patri nostro: tu es Petra, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevalebunt ad eam concutiendam: tibique dabo claves regni coelorum: et quodcumque

ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis: et quodcumque solveris super terram, erit solutum in coelis: servi igitur tui et ancillae tuae absolvantur ore Trinitatis sanctae, Patris, Filii et Spiritus sancti: et ab ore mei peccatoris et nequam servi tui. Domine Deus noster, tu es qui tollis peccata mundi: suscipe poenitentiam servorum tuorum, et ancillarum tuarum: exoriri fac super eos lumen vitae, et dimitte illis peccata eorum quia benignus et misericors es, Domine Deus noster, longanimis et multae misericordiae, justusque vere; si peccaverimus tibi Domine, verbis, operibus, aut cogitationibus nostris, remitte, solve et obliviscere, quia tu benignus et amator hominum es, Domine Deus noster, praesta nos omnes absolutos esse, omnemque simul populum absolve.

Absolve Domine Patriarcham nostrum Abba N. sanctumque et beatum Metropolitam nostrum N. omnesque Patriarchas, Episcopos, Sacerdotes et Diaconos, unumquemque suo nomine. Conserva eos nobis per annos multos et dies tranquillos, cum justitia et pace. Absolve Domine Regem nostrum ab omni vinculo peccati.

Memento Domine omnium qui dormitionem acceperunt, et quieverunt in fide Christi, et congrega animas eorum in sinu Abraham, Isaac et Jacob. Libera etiam nos ab omni peccato, et maledicto: ab omni abnegatione, et perjurio: ab omni communione perfidiae haereticorum et gentilium. Da nobis cor et intelligentiam, ut fugiamus ab omnibus operationibus satanae: da etiam nobis, ut voluntatem tuam faciamus omni tempore, et scribe nomina nostra in regno coelorum, simul cum omnibus justis et martyribus: per Jesum Christum Dominum nostrum, per quem, cum quo, et cum Spiritu sancto, tibi est gloria et potestas, nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. Aspiciamus. *Sacerdos.* 18. Sancta sanctis.

Populus. 19. Unus Pater sanctus: unus Filius sanctus: unus Spiritus sanctus.

Sacerdos. Dominus vobiscum.

Populus. Et cum spiritu tuo.

Sacerdos. Domine Jesu Christe miserere nostri: *et ter a populo replicatur.*

Sacerdos. 20. Corpus sanctum, pretiosum, vivum, et verum Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, quod datur ad remissionem peccatorum, et vitam aeternam suscipientibus illud cum fide. Amen.

Sanguis sanctus, pretiosus, vivificans, et verus Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, qui datur ad remissionem peccatorum et vitam aeternam suscipientibus illum cum fide. Amen. Hoc est corpus et sanguis Emmanuelis, in rei veritate. Amen. Credo, credo, credo, ex hoc nunc et usque in saeculum. Amen. Hoc est corpus et sanguis Domini et salvatoris nostri Jesu Christi quae accepit ex Domina omnium nostrum sancta et pura Maria Virgine, fecitque illud unum cum divinitate sua, absque commistione, aut confusione, divisione, aut alteratione divinitatis: perhibuitque bonum testimonium in diebus Pontii Pilati: et tradidit se pro nobis voluntate sua, super lignum crucis sanctae. Amen. Credo, credo, credo, quod divisa non fuerit divinitas ejus ab humanitate ejus: ne hora quidem una, aut nictu oculi. Tradidit se pro nobis ad salutem, remissionem peccatorum, et vitam aeternam, suscipientibus illa cum fide. Amen. Credo, credo, credo, ex hoc nunc et usque in saeculum. Amen.

21. Et postquam communicaverit Sacerdos corpori Christi, populo communionem distribuet dicens. Hic est panis vitae, qui de coelo descendit, vere pretiosum corpus Emmanuel Dei nostri. Amen.

Et qui recipit, dicet. Amen.

Diaconus praebebit calicem dicens. Hic est calix vitae, qui descendit de coelo, qui est pretiosus sanguis Christi.

Et qui recipit, dicet. Amen. Amen.

Diaconus. Orate pro nobis et pro omni populo Christiano, et illorum memoriam facite, qui nobis dixerunt, ut eorum recordaremur: laudate et psallite cum pace et amore Jesu Christi.

Sacerdos. Quos vocasti, Domine, et sanctificasti, da illis partem in vocatione tua: conforta eos in amore tuo, et custodi eos in sanctitate tua, per Christum unigenitum Filium tuum; per quem tibi et cum eo, et cum Spiritu sancto, est gloria et potestas nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Domine qui aeternum lumen vitae, et fortitudinem servis tuis tribuisti, et custodivisti illos pluribus diebus ac noctibus praeteritis in pace, benedic etiam illis hac die, et postea, per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem tibi et cum eo, et Spiritu sancto, est gloria et potestas, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Diaconus. Gratias agamus Domino cujus sancta suscepimus: ut ea quae suscepimus, sint nobis ad vitam animae et ad medelam, rogamus et obsecramus laudantes Dominum Deum nostrum.

Sacerdos. Exaltabo te rex meus et Deus meus, et benedicam nomini tuo in saeculum, et in saeculum saeculi.

Populus. Pater noster qui es in coelis, ne nos inducas in tentationem, cum participes facti fuerimus corporis sancti et sanguinis pretiosi: gratiasque agimus, quod nos dignos fecerit, communicandi mysterio gloriae et sanctitatis, quod omnem intelligentiam superat: benedicam tibi et laudabo nomen tuum, in saeculum, et in saeculum saeculi.

Populus. Pater noster.

Sacerdos. Laudem Domini loquetur os meum, et omnis caro benedicet nomen sanctum ejus, in saeculum, et in saeculum saeculi.

Populus. Pater noster.

Sacerdos. Rector animarum, sanctorum director, sanctorum gloria: da nobis Domine oculos intelligentiae, qui perpetuo te aspiciant; et aures quae solummodo te audiant, postquam satiata fuit anima nostra, gratia tua. Cor mundum crea nobis Domine, ut perpetuo intelligamus bonitatem et amorem erga homines Dei nostri: benignus esto animae nostrae, mentemque puram et rectam nobis largire, qui corpus tuum et sanguinem percepimus, nos humiles servi tui: quia tuum est regnum Domine, laus et benedictio, Pater, Fili, et Spiritus sancte, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Oratio benedictionis.

Sacerdos. Domine Deus noster, lumen inextinguibile, respice servos tuos et ancillas tuas, sereque in cordibus eorum timorem nominis tui, et numera illos, ut fructificent in benedictione, quibus datum est corpus tuum et sanguis tuus: utque habitet super eos qui inclinant capita sua coram te, populum tuum, viros, mulieres et infantes, et nos etiam illis adjunge, protege, dirige et salva, per virtutem Archangelorum tuorum. Ab omni opere malo remove nos: ad omne opus bonum adjunge nos: per Christum unigenitum Filium tuum per quem, etc.

Hic finem habet Liturgia Patrum nostrorum Apostolorum, Orationes eorum et benedictiones eorum nobiscum sint. Amen.

Sanctus, Sanctus, Sanctus Trinitas inexplicabilis: da mihi ut accipiam ad vitam, et absque condemnatione corpus tuum. Da mihi ut faciam fructum qui tibi placeat, et appaream in gloria tua, et vi-

vam tibi, faciens voluntatem tuam: cum fido invoco te pater, et invoco regnum tuum. Sanctificetur Domine regnum tuum, et tibi sit gloria in saecula saeculorum.

Diaconus. Inclinate capita vestra coram Domino Deo vivente, sub manu servi ejus sacerdotis, ut benedicat vobis.

Populus. Amen.

Sacerdos. Benedicat nos servos suos Dominus: in pace sit remissio peccatorum, nobis qui percepimus corpus ejus sanctum, et sanguinem ejus pretiosum. Concede nobis per spiritum, ut omnes vires inimici conculcemus. Benedictio manus tuae sanctae, plena est misericordia et in ea spem omnes habemus: ab omni opere malo remove nos: et ad omne opus bonum adjunge nos. Benedictus qui dedit nobis corpus suum sanctum, et sanguinem suum pretiosum. Gratiam accepimus, et vitam invenimus, per virtutem crucis Jesu Christi. Tibi Domine gratias agimus, quod acceperimus gratiam Spiritus sancti. Gloria Domino Deo, qui dedit nobis corpus suum sanctum, et sanguinem pretiosum, laus Mariae quae est gloria omnium nostrum, quae protulit nobis Eucharistiam.

IN CANONEM GENERALEM
SIVE LITURGIAM AETHIOPICAM
OBSERVATIONES.

Omnium Liturgiarum Orientalium haec prima, in Europa edita est Aethiopice, Romae anno MDXLVIII. et Latine anno sequenti. Cum enim vastata per Galarum et Granhei Muhamedani Principis incursiones Aethiopia, in maximis angustiis foret, sacerdotes aliquot, quorum praecipuus erat Petrus, aliter dictus *Tesfa-Sion*, Comos sive Archimandrita, Romam venerunt, ut libros Novi Testamenti sua lingua excuderent, ne perirent funditus in publica illa calamitate. Adjecerunt Ordinem communem Liturgiae suae, qui Latine conversus est a doctis aliquot Italis, ope eorumdem Aethiopum. Isti vero cum Latine parum scirent, alteri Aethiopice non magis, sententiam non semper asseculi sunt. Erat tunc summa Rituum Orientalium, totiusque Ecclesiasticae disciplinae veteris ignorantia, per quam factum, ut etiam in versione non prorsus reprehendenda, occurrerent salebrae innumerabiles, superatu difficiles, nisi ex aliarum Ecclesiarum, Alexandrinae praecipue disciplina, lux afferretur, quod nemo tunc praestare potuisset. Neque enim notae erant Aegyptiacae Liturgiae, quae istius fontes et originem continebant, sine quibus tamen de Aethiopica recte judicari non poterat. Nihil igitur quod ad illam explicandam pertineret versioni adjunctum est: ipsa aliquibus in locis interpolata est, ne censuram incurreret. Aethiopibus vero licuit illam suam Liturgiam, ut in Codicibus suis extabat, typis excudere, cum levissima mutatione, qualis est additio particulae *Filioque* in Symbolo, et paucis aliis. Edita deinde fuit eadem Latina versio in Bibliotheca Patrum, sed absque ulla mutatione: accesserunt tantummodo notae aliquot hominum linguae Aethiopicae et disciplinae Orientalis aeque imperitorum, unde nullus prope ad Ecclesiam Catholicam fructus, qui tamen non exiguus ex ea Liturgia capi poterat, pervenerit. Criticen in ea suam Rivetus exercuit, prorsus ineptam: Albertinus formam verborum Christi quae in ea legitur, tanquam argumentum quo Catholici jugularentur, arripuit. Tandem in celebri disputatione de perpetuo Ecclesiae circa Eucharistiae fidem consensu, excerpta ex Canone generali et aliis Liturgiis Aethiopicis inserta sunt, de quibus triumphator ille Claudius verbum non fecit. Expectabatur a viro Aethiopice doctissimo, ejusque linguae per annos sexaginta et amplius cultore indefesso Jobo Ludolfo, singularis aliqua Liturgiarum illarum notitia: verum nihil ille minus praestitit. Duo enim quae tamen maxime necessaria erant illi defuerunt: bona fides, et rerum Ecclesiasticarum peritia.

Bonam fidem si habuisset, orationes aliquot, quales sunt Invocandi Spiritus sancti, aut gratiarum actionis formulas maxime Confessionem fidei de Eucharistia non reticuisset, ut ambiguas Aethiopis sui responsiones obtruderet. Disciplinae Orientalis peritus si fuisset, absurda multa, et quae ex comparatione Rituum Alexandrinorum refelluntur, non proposuisset, ex quibus tamen non modo Aethiopicae Ecclesiae, sed primorum saeculorum fidem et ritus agnosci jubet. Voces etiam antiquo usu omnium Ecclesiarum consecratas falsis interpretationibus non corrupisset, ita ut qui ex ejus Lexicis Liturgias Aethiopicas interpretari aggrediatur, a vero illarum sensu abeat longissime. Miratus sit Ludolfus elegantiam linguae illius, carmina Cafatica, Amharica, et alia Pindaricis praetulerit, non magni refert: simiolis, cercopithecis et monstris saepius delicati homines delectantur: Verum in obscura lingua quam explicabat, novas et inauditas significationes vocum inducere, ut Aethiopes, vel inviti, Lutherani fierent, pessimo exemplo, et infelici successu ab eo tentatum esse, certis argumentis demonstrabimus.

Observandum est statim Canonis universalis titulum quem Latina Liturgiae versio praefert, non extare in Aethiopicis exemplaribus. *Kadas* vocant Aethiopes, voce ipsis cum Syris et Arabibus communi, Officium Liturgiae: quod pariter et frequentius *Anaphora* quoque vocant: et id nomen a Cophtis acceperunt, ut reliqua ferme omnia, nam tres suas Liturgias Basilii, Gregorii Theologi, et Cyrilli non aliter appellant, ut Syri suas. Itaque voces illae significant Missam sive Liturgiam, et si aliter, rarius tamen appellantur, ut *Orationes* vel *Oratio Eucharistica*, ad eumdem significatum referri debent. At mirum, quantopere has voces refugerit Ludolfus in cujus Lexico et Historia, *sacra Coena, Participatio sacrae Coenae, Arcanum participationis*, aut aliter, nec magis apposite, vocem *Kadas* et *Anaphorae* interpretatur.

Neque fidelius rem ipsam explicavit quam nomina, cum Liturgias, Homilias esse dixit, non uno loco; quae interpretatio si vera foret, pro una Chrysostomi aut Basilii Liturgia, totidem haberemus, quot sermones ad populum habuerunt, cum plerumque pronuntiarentur inter Missarum solennia. Nihil porro minus Homiliae simile quam Liturgia, in qua non solus Sacerdos loquitur: sed Diaconus, et populus circumstans. Homilias dramaticas, nemo ante Ludolfum noverat, et eas quae vere Homiliae possunt appellari, habent Syri, Cophtae, omnesque Orientales Christiani, easque *Tafassir* vocant, et similes procul dubio in Aethiopia extiterunt.

Illam porro Liturgiae communis formam *Canonem universalem*, non male appellaverunt, primi illius Interpretes cum omnes sacri Officii partes contineat, etiam praeparatorias, et ex illa peti debeant, quae omnibus aliis aeque conveniunt, de qua distinctione dictum est ad Basilii Copticam Liturgiam. Ex ea composita est prima illa Aethiopum Liturgia, ut comparanti utramque statim apparet, et in notis probabitur. Talis sane esse debuit, cum ab Alexandrina Ecclesia, praesertim post Benjamini Patriarchae tempora, Aethiopes quaecumque ad divinum cultum pertinebant, acceperint. Unde si quid diffi-

cile videtur, ex archetypo explicandum est, et ad primariam formam revocandum.

Inde sequitur, orationes aliquot praeparatorias, quae in Canone universali primum occurrunt, non esse proprie Liturgicas. Tales sunt illae quae dicuntur super vasa sacra, patenam, calicem, cochlear, arculam. Cum enim Coptitis familiares sint, et iisdem prope verbis legantur in plerisque codicibus, et in Rituali Gabrielis Patriarchae, omni novitatis aut suppositionis suspicione carent: non eodem tamen loco assignantur. Quippe sunt benedictiones propriae, quae non quotidie inter sacrorum solemnia, sed semel usurpantur ad vasorum, et ornamentorum altaris ministerio destinatorum consecrationem. Illarum formulas ex eodem Gabrielis Patriarchae libro Rituali transtulimus. Videtur itaque Petrum Aethiopem et ejus socios, cum in Codice suo Liturgico illas reperirent, easdem cum aliis orationibus praeparatoriis conjunxisse; ut in similibus Codicibus plures occurrunt, quae cum Officio Eucharistico non cohaerent. Existimare enim, Aethiopes ad singulas Liturgias, altare, ornamenta, vestes, vasa sacra benedictionibus multoties repetitis consecrasse, absurdissimum est, ea praecipue ratione, quod non a simplicibus Presbyteris haec consecratio fieret, sed ab Episcopis. Paucissimi autem a multis saeculis in Aethiopia Episcopi sunt, et Gregorii Abulfaragii aetate, scilicet decimo tertio saeculo, unus tantum erat, et is *Metropolita*, seu ut vulgo dicitur *Patriarcha*, cujus ordinatio in Aegypto fieri debebat. Unde saepe absque sacerdotibus fuit Ecclesia Aethiopica, quod plures Episcopos nollent ordinare Alexandrini Patriarchae, ne ab illorum obsequio recederent. Videnda quae dicta sunt in Historia Patriarchali.

In Nomocan. Syr. Ms. Syr.

Orationes igitur istae super patenam, calicem, et cochlear non pertinent ad quotidianum Liturgiae Officium: et quae annotata sunt ad eorumdem vasorum sacrorum benedictiones Ritu Alexandrino, istis conveniunt, quapropter illa repetere necesse non est. Benedictio autem *arculae*, singularis est Aethiopicae Ecclesiae, et illam Alexandrina non habet: neque satis intelligi potest quid vox Aethiopica significet. Benedicitur quidem apud Alexandrinos *Tabula*, sive *ἀντιμίνσιον*, ut Graeci vocant, sine qua celebrare Liturgiam non licet. Fortasse igitur *Arcam* vocaverunt, aut *arculam* ut Latini interpretes, vas majus aliquod, quo discus et calix continerentur: qualis est etiam arca quae vocatur *Tabout*, sive Arca, de qua ex traditione Aethiopum erit alibi dicendi locus.

2. *Oratio illationis.*

Id proprie significat vox Aethiopica, quae significatio caeremoniae quae eodem tempore observatur accurate convenit. Nempe tunc dona, sive panis et vinum quae ad sacrificium destinantur, ex *Prothesi* sive ut Rituales nostri hodierni loquuntur *Credentia*, ad altare inferuntur, eo quo explicavimus modo, in Commentario ad Liturgiam Basilii. Illic observatum fuit, Ritum eum quem

P. 168. et seq.

Graeci vocant μεγάλην εἴσοδον, communem esse omnibus Christianis Orientalibus, ipsis etiam Aethiopibus. Testis oculatus istius caeremoniae Franciscus Alvarezius, illam in Itinerarii sui historia descripsit, testaturque panem, sive oblatam deferri ex secretario in paropside quadam, quae patenae nostrae respondet, et aliorum Orientalium disco, cum pompa, cereis praecedentibus pulsatis simul campanulis. Sed fallitur dum Azymam illam esse scribit, nam praeter Armenos, fermentato pane ad Eucharistiam celebrandam, omnes utuntur. In versione Latina dicitur *Sacerdotem offerre hostiam super altare:* quod intelligendum est eo quem diximus modo, non Ritu Latino, quem verba prae se ferunt. Ita quoque intelligi debet oratio quae sequitur, *quando ponitur vinum et aqua in calice a Diacono,* cum vulgo in Ecclesiis Orientalibus factum id fuerit in Prothesi, aut in Secretario, non ad altare. Uno verbo maxima Rubricarum pars, ut leguntur in Latina versione, addita est ab Interpretibus, non ex fide exemplaris Aethiopici, in quo plerumque desiderantur, sed ex conjectura, cum Ritus Orientales ignorarent, atque ea ratione nullam habent autoritatem.

3. *Sacerdos dicit Orationem gratiarum actionis.*

Male in versione Latina, *Sacerdos in gratiarum actione dicit Orationem sequentem.* Est enim haec oratio, eadem quae hoc titulo *Gratiarum actionis,* habetur in Liturgia Basilii, quam male Victorius Scialach interpretatus est *Orationem ad cingulum.* *Tom. I. p. 2. et 167.*

4. *Oratio oblationis mysticae.*

Ea quoque ex Coptica expressa est, de qua fuse dictum est in Commentario: et quaecumque illo loco observata sunt, aeque ad Aethiopicam Liturgiam pertinent. Observandum est in versione Latina occurrere ista verba. *Cujus substantia creata non est, sed ex purum Verbum: tu es Filius Patris et Spiritus sancti,* absurde prorsus et imperite. Qui hanc Liturgiam in Bibliothecam Patrum cum aliis transtulit Margarinus Bigneus, more suo Lectorem monuit, ut caute haec legeret, tum ex Theologia nodi solutionem adscripsit. Verum eo loco hiatum, aut mendum a librariis esse certissimum videtur, cum similis locutionis in scriptis Theologorum Orientalium de Trinitate permultis, aut in aliis libris, ne vestigium quidem occurrat. Deest igitur aliquid; nempe verba necessaria ad sententiam quam Oratio in exemplari Coptico repraesentat exprimendam, ubi nihil simile: sed dicitur *Filius consubstantialis Patri, et Spiritui sancto, et utrique coaeternus.* *P. 168.*

Ibidem, *super hoc altare spirituale tuum.* In vulgata versione, *super hoc altare portatile* Vox Aethiopica, quae reliquis linguis Orientalibus communis est, nihil minus significat. Vocatur *altare spirituale*, in hac et in multis aliis Liturgiis, quia mysterium in eo celebratum, quamvis vere et reipsa,

invisibiliter tamen, sive spiritualiter perficitur. Idcirco celebrationem Eucharistiae vocant *sacrificium spirituale et incruentum*. Verisimile igitur est, primos illius Liturgiae Latinos interpretes, cum quid esset, *altare spirituale* non satis perciperent, Aethiopes de forma altarium suorum interrogasse. Illi cum communem omnibus Ecclesiis Orientalibus disciplinam explicassent, circa tabulas ab Episcopis consecratas, sine quibus, etiam in altaribus solidis, Orientales rem sacram non faciunt: tum etiam morem transferendi similes tabulas, cum Rex castra moveret; proclive fuit ut illi interpretes existimarent illas altaribus, quae portatilia vocantur esse similes. Neque alia ut videtur hujus diversitatis causa quaerenda est.

5. *Transmuta hunc panem, etc.*

Oratio haec ut diximus, translata est ex Coptica Liturgia Basilii, et idcirco haud aliter, quam apud Coptitas intelligitur, accipienda. Veram autem mutationem significat vox Aethiopica, *rei* scilicet, *unius in aliam*, ut agnoscit ipse Ludolfus in Lexicis suis: multique scripturae loci in quibus usurpatur, palam faciunt. Si vel levissima de ejus significatione esset dubitatio, vox Coptica cui respondet, et versiones Arabicae illam plene discuterent.

6. *Sacerdos dicit Orationem Absolutionis ad Filium.*

Titulus ille extat in exemplari Aethiopico, idemque est, atque is quem eadem oratio praefert in Copticis exemplaribus, et de illa dictum est in Commentario. In Latina versione *Coadjutor sacerdos dicit, etc.* Ita vocant, et satis proprie qui ad verbum *semi-Presbyter* vocatur, Aethiopice, cujus tamen Ordinem velut a Presbyteri Ordine distinctum Ludolfus imaginatur. Vocatur ita Sacerdos *assistens*, ut in Caeremonialibus nostris libris vulgo appellatur; quamvis differat utriusque Officium. Nam in Ecclesiis Orientalibus, praesertimque in Alexandrina Jacobitica, soli Diaconi Sacerdoti celebranti ministrant. Hoc loco quid per *semi-Presbyterum* intelligatur, ex Ecclesiae Copticae disciplina certo scimus. In libris quippe Ritualibus, praecipue Gabrielis Patriarchae, notatur, Orationem Absolutionis de qua nunc agitur, pronuntiari super Sacerdotem celebrantem, etiam Episcopum, ab Hegumeno seu *Komos*, quae vox non modo Archimandritam, sed Archipresbyterum significat: aut ab alio Sacerdote. Verisimile igitur omnino est eamdem in Aethiopica Ecclesia, ac in Alexandrina ejus matre fuisse disciplinam, circa illius Absolutionis pronuntiationem. Nam si ut alicubi voluit Ludolfus, per *semi-Presbyterum* intelligendus est Diaconus, ut per *semi-Diaconum*, Subdiaconus, sequitur Orationem Absolutionis pronuntiari a Diacono, quod absurdissimum et disciplinae contrarium est. Quamvis enim haec oratio Absolutionis sacramentalis rationem habere non possit, non quod deprecatoria est, omnes enim Absolu-

p. 181.

L. 3. c. 7. Hist.

tionum Orientales formulae tales sunt, ut plurimum: jurisdictionem tamen sacerdotalem supponit necessario. Inter Sacerdotem porro et Diaconum medius Ecclesiasticus Ordo nullus est: cum *Komos* apud Aegyptios ut Aethiopes, Sacerdotem dignitate et autoritate antecedat.

7. *Absolve Domine Patriarcham nostrum, etc.*

Intelligendus est Patriarcha Coptitarum Alexandrinus, qui plenam etiam longe ultra Canonum praescripta, autoritatem habet in Ecclesia Aethiopica, ita ut ab eo solo Metropolita eligatur, et ordinetur pleno jure, inconsultis Episcopis, cum olim septem essent. Sed nulli dudum sunt ab annis circiter quadringentis, ut de suo tempore testatur Gregorius Abulfaragius. Videnda sunt quae retulimus in Historia Alexandrina. Metropolita, seu Papas, ut vocant illum Aethiopes, est illorum supremus Antistes. Hunc vulgo Patriarcham vocant homines nostri, quem titulum in Oriente nunquam habuit; sed aliquando Catholici, in quibusdam Collectionibus Canonum illorum Nicaenorum qui dicuntur Arabici, quamvis improprie. Nam Catholicus dicebatur, is qui Episcopos et Metropolitas ordinare poterat; quod non potest dudum Aethiopum praesul; sed diu Episcopos tantum ordinavit, neque plures quam septem; postea nullos: Metropolitas nunquam, cum in Aethiopia nullus praeter eum extiterit. Itaque cum in aliis ejus loci orationibus et in Diptychis post Patriarcham, et Metropolitam, memoria fiat Episcoporum loci: hic de illis mentio nulla est; nempe quod nullus esset praeter Metropolitam Episcopus.

Hist. Patr. Alex. p. 170. 273. 283. 336. 510. 525. 560.

Can. 42.

8. *Memento Domine animarum servorum tuorum, etc.*

Cum hoc loco oratio fiat pro illis quos Ecclesia Aethiopica veneratur tanquam sanctos, et ad quos preces multae diriguntur in Synaxariis, excusari non possunt Aethiopes, quod non aliter sanctorum, quam eorum quorum salus incerta est, commemorationem faciant. Nefas quidem esse orare pro martyre testatur Augustinus non uno loco: verum quamvis sancti quorum in hac oratione nomina leguntur, martyres non fuerint, agnita tamen est et tot miraculis confirmata illorum sanctitas, ut in universa Ecclesia commendare se illorum apud Deum interventionibus fideles soliti fuerint, non pro illis orare et absolutionem petere. Si de nonnullis qui hic nominantur, dubium aliquod foret, at nullum de SS. Antonio et Macario, ut neque de Salama quem eumdem esse verisimile est, qui Frumentius a Graecis appellatur, ex quo nomine Aethiopes fecerunt *Fremonatos*. Idem peccatum observatur in Officio Generali Syriaco quod a nobis editum est, ubi non solum pro aliquibus sanctis oratur, et quies postulatur, verum et pro B. Virgine, quo nihil absurdius. In Liturgia Coptica Basilii, neque in Graeca ejusdem tituli Alexandrina simile quidquam occurrit, ut nec in aliis omnibus Liturgiis. Unde

suspicari proclive foret, turbata fuisse per imperitos Librarios exemplaria, ex quibus editio Romana facta fuit: idque eo facilius conjicere possumus, quod multa habet suis locis non posita, mendaque infinita. Nam commemorationes mortuorum duas accurate distinctas animadvertimus in Orientali non minus, quam in Occidentali Ecclesia, et in Graeca ex qua Officia sacra omnia Syrorum, Coptitarum, Aethiopum, aliorumque, praeter Latinos, originem habuerunt. Sanctorum nomina commemorantur, ut Deus per illorum interventionem et orationes, nobis gratiam illorum virtutes et exempla imitandi concedat, et nobiscum misericorditer agat. Altera commemoratio defunctorum eo consilio celebratur, ut Deus ipsis peccata dimittat, requiem illis praestet, et in beatitudinem inducat. Haec duo tam diversa, et separata in omnibus Liturgiis, in ista confunduntur, errore potius librariorum et imperitia, quam ex ea opinione in quam Graeci sequioris aevi lapsi sunt, cum adversus Latinos Theologos acrius et incautius de Purgatorio disputarent. De illa quaestione dictum est alibi et quae circa illam observavimus repetere non est hujus loci. Nam Aethiopes talem Theologicarum rerum facultatem habuisse, ut in ista se exercerent, nemo facile existimabit; nisi qui Ludolfi cum Aethiope suo dialogos aliquid serium continere judicabit. Introducitur enim adversus Purgatorium disputans, et negans simile quidquam a suis agnosci, vere fortassis, cum ut ex multis locis apparet, ne Catholicus quidem ullus fidem suam tali interprete agnovisset. Sed quid illud tandem erat, cum Aethiopes orare et Liturgiam offerre pro mortuis certissimum sit: quod in Reformatione piaculum judicatur. In ea parte disciplinae servanda reliquas Ecclesias imitati sunt, et in traditione veteri permanserunt. Cum ad beatos et sanctos pertinere etiam voluerunt haec pietatis officia, gravissime erraverunt, nec ulla ratione possunt excusari, si quidem ita sensisse eos certum erit.

Perp. T. 5. l. 8. c. 5. et seq.

Verum ut ita de illis existimetur, firmioribus argumentis opus est, quam sunt ea quae ex ista Oratione ducuntur, in qua describenda facilius est peccasse librarios, quam Aethiopes a communi Alexandrinae Ecclesiae disciplina defecisse, praesertim, cum si ita foret, contradixissent ipsi sibi. Nam eos pro quorum absolutione orare videntur, invocant, ut eorum precibus apud Deum adjuventur: haec autem sunt ἀσύστατα.

Reges qui illa in oratione commemorantur partim noti, partim ignoti sunt, cum Aethiopicae historiae tanta sit obscuritas, ut ne seriem quidem Regum certam exhibeat, et quam parum in ea praestiterit Ludolfus, adhibita tamen summa per annos multos diligentia, sciunt eruditi. Abraha et Atzbea antiquissimi videntur, iidemque forsitan fuerunt, quorum apud Athanasium mentio est, quique Axumitarum tyranni appellantur. Nomina tamen plane diversa sunt, quod mirum esse non debet, cum barbara omnia nunquam prope, Graeci suis literis fideliter expresserint, et saepissime id praestare non poterant. Consentiunt autem Aethiopum pauci libri, circa Reges illos suos, quod Athanasio aequales fuerint et Frumentio, quapropter iidem esse videntur ad quos scripsit Constantius. Axumitas quippe vocatos fuisse olim

Aethiopes certissimum est, et ea vox ad illos designandos adhuc superest in Actis electionis Patriarcharum Alexandrinorum. Qui de Regibus quorum nomina sequuntur plura volet, consulat Baltasaris Tellezii Historiam ex qua quidquid verum est circa illorum successionem, habuit Ludolfus. Neque praetereundum est, Reges illos, si primos duos excipiamus, Jacobitas fuisse, non Orthodoxos, ut etiam Tekla-Haimanot qui pater vitae Coenobiticae apud Aethiopes fuit: et plerosque Metropolitas, quorum nomina in oratione eadem consignata sunt: tanta fuit oscitantia aut ignorantia eorum qui editioni versionis Latinae hujus Liturgiae praefuerunt. Excusari poterant circa personarum ignotissimarum nomina, sed excusatione omni caret omissio Synodi Calchedonensis, post nominatas Nicaenam, Constantinopolitanam I. et Ephesinam. Haec quippe Monophysitarum haereseos certissima nota erat, quam censores parum perspicaces non animadverterunt: neque Severi nomen agnoverunt, furiosi ejusdem defensoris, quem idcirco Jacobitae inter coelites collocant, et hac ipsa in oratione Athanasio praeponunt.

9. *Epistolae Pauli lectio.*

Orientales Christiani Graecorum exemplo, plures sacrae Scripturae lectiones in Liturgia celebrant; et in quibusdam diebus aut solemnibus festis legunt primo, caput aliquod ex Veteri Testamento, et ex Prophetis, Psalmi semper interponuntur, nec in numerum veniunt. Sed in singulis Liturgiis fiunt Lectiones ex Epistolis Pauli, et ex Canonicis. In ista Liturgia, primae vocantur *Paulus*, simpliciter; cum ut a Graecis, ita a plerisque Orientalibus vulgo vocari soleant *Apostolus*. Unde liber apud Graecos communis *Apostolo-Evangelia* dicitur, quod proprias secundum tempora et dies festos, Epistolarum et Evangeliorum Lectiones contineat. Alteras, Orientales vocant *Catholicon*, quia continent sectiones ex Catholicis Epistolis legi solitas. Hic vocantur *Havari* id est *Apostolus*. Sunt autem hic multa transposita in Latina versione, cum Codex Aethiopicus magis respondeat communi Alexandrinae Ecclesiae ordini. Illum accurate exposuit Codex Bibliothecae Regiae, qui Rubricas adjunctas habet, ex Rituali Gabrielis Patriarchae descriptas, quas versione nostra expressimus. Illae vero, ut etiam aliae quae ad Ritum Syriacum pertinent, huic loco Aethiopicae Liturgiae explicando utiles esse possunt, cum eadem sit circa solennem scripturarum lectionem in omnibus Orientalibus Ecclesiis disciplina. Eamdem apud Aethiopes usurpari, satis multa probant, quae passim Franciscus Alvarezius Relationi suae inseruit, aut alibi sparsa reperiuntur. Sed orationum maxima similitudo, similis quoque disciplinae certum argumentum videtur. De illa si Aethiopem illum suum Ludolfus interrogasset potius quam de Lutherana Theologia, non minus publicae utilitati quam famae suae consuluisset. Intellexisset enim procul dubio, circa Aethiopum fidem multa se divinasse, quae sola disciplinae expositione refelluntur.

In lectione Evangelii quae mox subjicitur, singulare nihil est, sed disciplina communis omnibus Orientalibus Ecclesiis: si quaedam orationes breves, et acclamationes Diaconi aut populi occurrunt in versione Latina, Romae edita, quas Codex Aethiopicus non habet, non alia ratio est, quam quod ea quae usu sciuntur, vix Codicibus inseri solent, quod in Liturgiis omnibus cujuscumque linguae, passim observatur.

Quod in versione Latina statim post recitationem Evangelii legitur. *Exite foras qui non vultis accipere Sacramentum, sive Eucharistiam: ite Catechumeni,* non legitur in editione Aethiopica. Potuit quidem formula vetustis non absimilis, quae ad expellendos Poenitentes, Catechumenos, et Audientes spectabat, reperiri in aliis Codicibus, quos habuerit Tesfa-Sion: qui eam interpretibus suggesserit: alios omnino nullos habuimus unde lectionis veritas constare posset. Verumtamen haud temere affirmamus, illam ut Latine expressa est, stare non posse, cum dudum publice poenitentes, aut Catechumeni in Ecclesiis Orientalibus nulli sint, illis praesertim in regionibus, quae Muhamedano Imperio continentur. In Aethiopia quidem vigere potuit haec disciplina cum Reges Christiani forent: sed cum in Alexandrina Ecclesia penitus obsoleverit a multis saeculis, et ex quo Arabes Aegyptum subegerunt, sacra haec omnia Aethiopes a Patriarchis Alexandrinis acceperint, ipsamque Monophysitarum haeresin: morem qui apud istos non supererat, Aethiopes retinuisse non est verisimile. Poenitentiae quoque publicae quam haec denuntiatio Diaconi supponit necessario, ne leve quidem superest in Ecclesia Aethiopica vestigium: imo si autoribus fide dignis Arabibus et Lusitanis credimus, ut Alexandriae aliquando, ita in Aethiopica sublata erat peccatorum apud Sacerdotes Confessio: ut *Canon*, sive agenda ex Canonum praescripto poenitentia, qua de re dictum est alibi. Potuit tamen ex veteri instituto superesse, poenitentes et Catechumenos ejiciendi formula ut remansit in Syriacis aliquot Liturgiis, quamvis ex testimonio Jacobi Edesseni qui VII°. vivebat saeculo res in desuetudinem abiisset, quod etiam de sua aetate, nempe XII°. saeculo testatur Barsalibi.

Verum quamvis ita esset, peccaverunt procul dubio interpretes, cum nulla unquam lege Ecclesiastica pulsi Ecclesia fuerint, qui communionem Sacramentorum non accipiebant, nisi per Canones ea excluderentur. Intelligendum igitur est in textu Aethiopico fuisse *qui ad communicandum Sacramentis accedere non debetis, abite:* qua ratione poenitentes intelliguntur, quibus ordine proximi erant Catechumeni: neque alia certior videtur hujus loci interpretatio.

Quae sequuntur, Orationes pro pace, pro Ecclesia, expressae sunt ex illis quae pariter occurrunt in Liturgiis Alexandrinis.

10. Symbolum Fidei.

In Latina Editione, non tam versio Aethiopice scripti symboli descripta est, quam ea forma secundum quam in Latina Ecclesia legitur: nostra re-

spondet orationi Aethiopicae. Abit tamen aliquot locis ab ea quam Ludolfus inseruit Commentario suo ad Historiam Aethiopicam. Summa eruditis πολυγλώττοις temeritas nostra videbitur, hominis in ea lingua tam praeclare meriti versionem emendandam suscipere. Verum nisi vehementer fallimur, longe major temeritas fuit, ex regulis Grammaticis, quarum ipse plerumque autor fuit, et quas Aethiopibus ipsis ignorari negare non potuisset, ea in Symbolum fidei introducere, quae Christianis auribus inaudita huc usque fuerunt. Quis enim unquam audivit inter attributa Dei, illud Ludolfinum, *qui videt omnia et videri non potest*, praesertim cum illud *omnia* in Aethiopico textu non legatur. Erat sane necessaria illa vox, ut sententia Deo conveniret: nam Angelus videt et non videtur: imo anima videt et non videtur. Quanto facilius fuit agnoscere, vel omissam literulam, quae passivam significationem designaret, vel primam vocem eadem significatione esse accipiendam. Omissio porro unius literae facile in suspicionem venire potuit circa Romanam editionem, quae mendis typographicis scatet: nam eam solam Ludolfus consuluisse videtur, cum Codicem manuscriptum nullum citet nominatim. Tum in unum Deum, *Optimum maximum* cui bono inseritur. *L. 3. No. 37.*

Et homo factus est a Spiritu sancto. Nemo veterum aut recentiorum ita locutus est. Nam Spiritum sanctum corpus Verbo Dei, ex carne et sanguine B. Virginis formasse, in quo filius naturam humanam assumsit, communis Jacobitarum, omniumque Christianorum Orientalium Theologia est: Deum Verbum, carnem aut hominem factum a Spiritu sancto, nemo dixit, neque ipsi Aethiopes, cum particula magis *de* quam *a* significet.

Sed illud intolerandum quod sequitur: cum ex Graeco Symbolo, omnibusque versionibus Orientalibus, verba illa, *Et homo factus est*, cum praecedentibus conjungantur, ut necessario fieri debet, cur ea separaverit interpres, causam habere nullam potuit. Sequitur *In virum evasit*, quo nihil absurdius; ita enim loqui possumus, de adolescente qui pubertatem egressus, in viros transcribitur, neque id convenit Incarnationis mysterio. Vocem Aethiopicam ipse Ludolfus in Lexico suo per, *homo factus est*, recte interpretatus est, ut ante illum fecerant qui Symbolum idem Aethiopice et Latine ediderunt Nisselius et Petreus. Aethiopes expresserunt σάρκωσιν et ἐνανθρώπησιν. Si igitur eamdem Latinam vocem repetere non placebat, nec primam, ut alii, per *Incarnatus est* interpretari, quia id lingua Aethiopica non patiebatur, at novam, nec mysterio convenientem fugere debebat fidus interpres.

In articulo qui de Spiritu Sancto est *Qui ex Patre Filioque processit*, non melius. Nam etsi Aethiopes ut Hebraei et Arabes tempus praesens, ut Grammatici loquuntur, non habeant: at illud saepe exprimunt per praeteritum, seu primam verbi radicem: et sane sententia eo ducit, ut ita intelligatur. Nemo autem de Spiritu sancto loquens, processionem ad praeteritum tempus determinat, aut ulla Ecclesia unquam cecinit: *Qui ex Patre Filioque processit:* processio enim aeterna est.

Quod spectat particulam *Filioque*, eam Orientalibus incognitam esse fatemur ultro, Aegyptiis praesertim, a quibus Officia omnia sua Aethiopes acceperunt. Cum vero ea occasione Ludolfus de illius particulae additione, et Graecorum cum Latinis circa Spiritus sancti processionem controversia, judicium suum ita interponit, ut illis potius quam istis favere videatur, quid animo designaverit non satis intelligimus. Protestantes enim Confessionis Augustanae, et omnes qui Reformati appellantur, Symbolum quale illud in Ecclesia Latina didicerant, retinuerunt; Spiritumque sanctum agnoscunt procedentem a Patre et Filio. Verum abstinuisse debuerat vir eruditus, sed parum Theologus, a tractanda illa controversia, ut etiam a Critica quam Symboli Nicaeni occasione adjunxit de Symbolo Apostolico, quod ut alterum habetur omnibus linguis Orientalibus. Sed haec persequi non est hujus loci.

11. Qui non communicatis exite.

De ista formula jam dictum est, quae si locum habet in Liturgia Aethiopica, istic potius collocanda est, quam antea. Nam more veteri, cum omnes Eucharistiae communicarent, quando sacris mysteriis intererant, exire jubebantur, qui non communicabant, hoc est non illi qui Sacramenta eo ipso die non erant percepturi, sed qui ad ea suscipienda jus non habebant, ut Audientes et Catechumeni; vel illud amiserant ut Poenitentes. Ista vero disciplina, ut jam observavimus, singulariter ad Aethiopes non pertinebat, sed erat toti Ecclesiae communis. Cum vero Liturgia Aethiopica, qualem illam habemus in Codicibus formam accepit, disciplina illa prorsus obsoleverat. Sed in ista et sequenti oratione, non recte se habere exemplar Aethiopicum certissimum videtur. Versio enim Romana ita se habet. *Ut recipiamus sine judicio, et sine morte, donum tuum coeleste, hoc est gratiam tuam, cum Spiritu sancto.* In textu Aethiopico transposita sunt quaedam verba quae sententiam interturbant. Sed illa certo agnoscitur ex variis Orationum ad Osculum pacis formulis, quae omnes in eam petitionem consentiunt, ut Christiani dato et accepto pacis Osculo, ab omni odio et injuriarum mortifera recordatione liberi, *πάσῃ μνησικακίᾳ θανατηφόρῳ*, suscipiant digne, absque condemnationis et reatus metu, mysteria sacra, sive donum coeleste et immortale corporis et sanguinis Christi Domini. Ita enim perspicue habetur in Liturgia Coptica Basilii, et in aliis omnibus. Neque *donum coeleste,* hoc loco gratiam Spiritus sancti significat, verum Eucharistiam. Cùm vero in Basilii Coptica Liturgia plures Osculi pacis orationes reperiantur: Aethiopicae interpretes aut illas in compendium redegerunt, aut Librarii primas tantum voces descripserunt, cum petendae aliunde forent, et memoria tenerentur: difficile est enim, ut qua ratione editae sunt in primariis Codicibus, ita scriptae fuerint.

12. Oratio pro pace, etc.

In omnibus prope Codicibus Liturgicis plures aliquando orationes occurrunt pro pace danda, seu *Osculo pacis* Ἀσπασμῷ, ut Graeci vocant, quam vocem non Coptitae solum retinuerunt, sed Arabes aliquando eadem utuntur. Orationes autem illae non omnes dicuntur, sed una ad Sacerdotis arbitrium. Vulgo autem statim atque Osculum pacis datum est, Praefatio incipit, et ut vulgo Rituales loquuntur *Anaphora, Oblatio,* sive *sacra Actio.* Cum autem Orationes pro pace, pro Ecclesia, et ejus Ordinibus, tum pro aliis personis et rebus, proprium alibi, et quidem aliarum Liturgiarum exemplo determinatum locum habeant, cumque duplicem: nempe ante oblationem munerum, et post Invocationem Spiritus sancti, ante communionem; singularis est hac in parte Aethiopicae Missae dispositio, cujus idonea ratio nulla occurrit. Ita fit ut non temere suspicari possimus, turbatum hic fuisse per Librariorum aut editorum incuriam, cujus multa argumenta sunt.

Est quoque observanda non levis differentia inter exemplar Aethiopicum, Latinamque Versionem in sanctis commemorandis. Nam in illo leguntur nomina infausta aliquot Jacobitarum, ut inter alios Barsomae damnati in Calchedonensi Concilio, et aliquot Monachorum, qui in eadem haeresi vixerunt. Sed nihil mirum si id commiserint Aethiopes, cum illud idem Barsomae nomen, ut etiam Philoxeni et aliquot aliorum Monophysitarum nomina, in Missali Maronitarum, qui Canon Orthodoxiae esse debebat, relicta sint.

13. Accepit panem, etc. dicens, Hic panis est Corpus meum, etc.

Ita totam hanc partem Canonis in qua consecratio perficitur, interpretari oportet, ex Codicibus Aethiopicis, edito et manuscriptis. In versione Latina quam ipsi Aethiopes ediderunt, forma verborum Christi refertur hunc in modum. *Hoc est Corpus meum, quod pro vobis tradetur in remissionem peccatorum. Amen.* Tum subjecerunt verba Aethiopica, diversa ab illis, quae Liturgiae exemplar editum repraesentat, nec Latinis respondentia: nam vertendum erat: *Hoc est Corpus meum, quod pro vobis frangitur* τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, ut habetur in omnibus prope Liturgiis Graecis et Syriacis. In aliquot exemplaribus editionis Latinae addiderunt Aethiopes monitum istud: *Non te moveant candide Lector exemplaria Aethiopica quod in iis scriptum sit* hic panis est corpus meum, *quia vetustissimi et emendatissimi Codices Coptitarum, sive Aegyptiorum a quibus ut diximus magnam religionis partem majores nostri acceperunt, habent* Hoc est Corpus meum. In manuscriptis aliarum Liturgiarum lectio eadem est, ac in vulgato Codice edito, et ita illos quos in Aethiopica viderunt Missionarii verba Christi repraesentasse testatur Baltazar Tellezius: qui adjecit ea occasione dubitasse quosdam Theologos, an illis verbis consecratio perficeretur. Arripuit censuram istam Albertinus *Hist. d'Ethiop.*

cum eam in scholasticorum aliquot libris legisset, nec illam neglexit Ludolfus, quasi verbis illis significaretur etiam consecratione perfecta, panem esse, id quod in altari offertur, atque adeo non esse vere et realiter Corpus Christi. Verum ad comparandam levissimo huic argumento autoritatem, ita ut quod Albertinus jactat, possent eo solo fundati Protestantes de consensu omnium Ecclesiarum secum jure gloriari, duo prius probare oportebat. Primo illis verbis: *Hic panis est corpus meum,* significari id quod existimant: scilicet panem verbis Dominicis consecratum, in prima sua natura remanere: tum Aethiopes eadem ita intelligere: quae si probentur, quod impossibile est, superest ut demonstretur, universam Ecclesiam Orientalem in Aethiopica contineri, et ab ea accepisse formam credendi, legemque supplicandi. Verum id fortasse fuisset, modo Aethiopicam Ecclesiam, qualem illam nobis describit Ludolfus, purae illi Apostolicae quam simillimam esse constaret. Id quidem se vidisse putavit, et inculcavit saepius, verumque erit, cum unius naturae haeresin, superstitiones Judaicas multas, polygamiam, multaque alia hujusmodi, puritati fidei disciplinaeque Apostolicae inimica non esse, probaverit aliquis ejus discipulus. Demus ita factum, erit adhuc ostendendum, qua ratione Aethiopes Alexandrinam Ecclesiam, a qua dudum pendent, Syriacas quoque tam Jacobiticas, quam Nestorianas fide et moribus suis imbuerint, quo nihil absurdius.

Praeterea in illis verbis, *Hic panis est Corpus meum:* cum pronunciatur prima duo, panem id esse quod erat, ultro agnoscimus: cum tota oratio prolata est, simpliciter intelligimus, id quod panis erat, esse corpus Christi. Non recte fecisse videntur quicumque additionis verborum *Hic panis,* contra reliquarum Ecclesiarum disciplinam, Alexandrinae praesertim cui subjecti erant, autores fuerunt: per illam tamen corrumpi penitus vim Christi verborum, effectuque suo illa spoliari, non adeo certum est, ut vocari in dubium nequeat.

Probandum igitur Albertino et Ludolfo fuit: Aethiopes cum in sua Liturgia dicunt, *Hic panis est Corpus meum*, credere, istud quod tenent et vident, panem adhuc esse, non corpus Christi. At illi suam ipsi statim sententiam explicant, cum post pronunciata sacra verba inclamat populus. *Amen, Amen, Amen. Credimus et certi sumus, et laudamus te Domine Deus noster: hoc vere est corpus tuum.* Neque dicunt, *credimus hunc panem esse corpus tuum.* Doceant nos qui Ecclesiam Catholicam impugnant, non quid Ecclesiae Orientales, et ipsa de qua agimus Aethiopica de Sacramento Eucharistiae credant, sed cur Albertinus vir infinitae lectionis, Ludolfusque a quo, ut Lexici autore accurato et diligente quidquid Aethiopice editum est, syllabatim lectum fuit, istius orationis mentionem nullam fecerint, quae ambiguitate omni caret? Calumniamne doctoribus suis impingi dicent, cum malam ipsis fidem exprobrabimus? Si de hac oratione dubitabant, facile erat eam cum Coptica comparare, atque ex illa comparatione autoritas ejus stabiliebatur. Scimus, nec ab ipsis didicimus, aliquam de illius brevis confessionis significatu moveri posse quaestionem, et illam in Commentario ad Basilii Liturgiam

Aegyptiacam tractavimus, deque illa in notis sequentibus quaedam adjicientur, ad Aethiopes proprie spectantia. Si quid tamen obscuritatis foret, quantum spectat ad Eucharistiae fidem, ea tam perspicue discutitur, ex altera quae pronunciatur paulo ante Communionem, ut dubii ne levis quidem umbra superesset. At illam Albertinus, Salmasius, Ludolfus, et omnes tandem aeque dissimulaverunt, et ex illa sola constat Aethiopum vera de Eucharistia fides: tam ex ipsis verbis, quae nullam interpretationem admittunt, praeter simplicem, et quam verba statim offerunt: quam ex eadem Confessione apud Alexandrinos usurpata, et illis caeremoniis determinata, quae non nisi cum doctrina realis praesentiae constare possunt.

Istam vero orationem, ut in notis ad Copticam Liturgiam observavimus, ex eadem translatam esse manifestum est: quamvis in textu Coptico, et Graeco Alexandrino, videatur illa Confessio ad veritatem narrationis Evangelicae, quam Sacerdos pronunciavit esse potius referenda, quam ad singularem de Eucharistia Confessionem. Verum cum Evangelica narratio utrumque mysterium complectatur, institutionis Eucharistiae, veraeque in illa corporis et sanguinis Christi praesentiae; fidem suam de utroque mysterio una et eadem oratione complexos esse Aethiopes, nihil vetat. Illis enim verbis concepta est, quae ad agnitionem corporis et sanguinis Christi in Sacramento, referenda sunt necessario, nec aliter intelligenda. Erunt quibus haec interpretatio dubia videbitur, quia paulo post sequitur Invocatio Spiritus sancti, qua postulatur ut panis et calix eo superveniente, fiant corpus et sanguis Christi. Multi autem superiori aetate Theologi per similem orationem, vim Christi verborum imminui facile nimium existimaverunt, cum de illa explicanda laborarent. Accessit Critici nostratis autoritas, qui secundum Graecos et Orientales sola Invocatione Spiritus sancti consecrationem perfici affirmavit, eamque communem esse illorum opinionem: id vero quam a veritate alienum sit alibi demonstratum est. Suam Invocationi efficaciam, ut precibus omnibus sacramentalibus constare credunt Orientales: neque contra fidem aut disciplinam peccare se existimant, cum orant super dona jam consecrata, ut Hispani veteres Gothicarum Ecclesiarum, Mosarabes, et alii fecerunt. Eodem igitur et omnium Orientalium exemplo Coptitae, et Aethiopes consecrationem verbis Christi fieri credere potuerunt, et Invocationem Spiritus sancti pronunciare.

14. *Invocatio Spiritus sancti.*

Oratio ista in versione Latina non fideliter expressa est. Ita porro se habet. *Nunc autem recordamur mortis tuae et resurrectionis tuae, offerimusque tibi hunc panem et hunc calicem, tibique gratias agimus, quod per hoc sacrificium dignos nos fecisti standi in conspectu tuo, et sacerdotale officium coram te exequendi. Oramus te Domine et a te instanter petimus, ut mittas Spiritum sanctum, super hunc panem et hunc calicem, videlicet corpus et sanguinem Domini et*

servatoris nostri in saecula saeculorum. Amen. Nempe quod in Syriacis Liturgiis editis in Missali Maronitico fecerunt, qui editioni praefuere, idem in versione interpretes praestiterunt, ut in Copticis transferendis Victorius Scialach: non recte, ut videtur. Quid enim illud erat nisi lectores incautos in errorem inducere, eos praesertim, qui linguas Orientales ignorarent. Nam ita factum est, ut qui tales interpretes secutus de Aethiopum, aut Coptitarum disciplina Eucharistica judicaverit, in maximum errorem lapsus fuerit. Liceat illis qui autoritatem habent emendare quod pravum est: at interpretem privato consilio id facere non licet. Verba igitur Aethiopica, sic transferenda sunt. *Oramus te Domine et deprecamur te ut mittas sanctum Spiritum, et virtutem super hunc panem, et super hunc calicem, et faciat illum corpus et sanguinem Domini et salvatoris nostri Jesu Christi, in saecula saeculorum. Amen.* Ita haec Invocandi Spiritus sancti forma, cum Graecis, Copticis et Syriacis accurate convenit. Iisdem quoque verbis legitur in Liturgia secunda earum quae Romae editae sunt, et fere similiter in aliquot aliis manuscriptis, nisi quod in aliquibus ut in ea quae dicitur Joannis Evangelistae, additur vox: nempe *communio,* sive *communicatio* corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi. In alia quae dicitur CCCXVIII. Patrum Nicaenorum. *Et mittatur Spiritus tuus sanctus, ex habitaculo substantiae ejus, descendat et veniat, et resplendeat super hunc panem, et fiat corpus Christi Dei nostri: muteturque sapor hujus calicis et fiat sanguis Christi Dei nostri.* Retulit hoc testimonium in Itinerario suo Italico Wanslebius, ex Codice Pocockiano Liturgiarum, quem Londini descripserat anno MDCLX. et cujus apographum habuerat D. Ludovicus Picques Doctor Sorbonicus, a quo cum aliis manuscriptis Orientalibus relictum est Bibliothecae RR. PP. Dominicanorum ad sanctum Honoratum, in qua servatur, et unde illud habuimus. Pauca ad illud testimonium observabimus. In prima formula ad haec verba *Spiritum sanctum tuum et virtutem,* cum scriptura Aethiopica id habeat singulare, quod apices ita literis adjunguntur, ut vocales diversas efficiant levi interdum discrimine, facile videtur translatam ab uno ad aliud latere notam fuisse: quae si dextro apponatur sensus erit, *Spiritum sanctum et virtutem ejus;* ut in plerisque aliis Liturgiis legimus: et ita sensus erit magis perspicuus, quamvis etiam simpliciter virtutem divinam intelligere possimus. Sequitur *et faciat illum corpus, et sanguinem,* etc. Verti potest *et faciat,* nam characteristica litera tertiae personae futuri temporis in genere foeminino, cujus est apud Aethiopes vox *Menfes,* quae spiritum significat, eadem est ac secundae personae. Utraque lectio indifferenter occurrit in variis Liturgiis, et sententia eadem est. Deus enim, et ut alii loquuntur, ipse Christus est, qui per Spiritum sanctum, panem efficit suam carnem, et vinum suum transfundit in sanguinem, et veteres Missae expositores tradiderunt.

Verbum autem Aethiopicum quod hoc loco occurrit, *unum ex alio facere,* ipso Ludolfo teste significat, ut scripsit in prima Lexici Aethiopici sui editione, quam tamen significationem omisit in secunda. Verum aliam dedit, cum locum ex Homilia Jacobi Serugensis protulisset de mirabili conceptu Jesu Christi

in utero Mariae: *qui formal infantes, formabitur in te*, et significationem agnovit, quae mysterio Eucharistiae maxime conveniens est, secundum Orientalium Theologiam. Nulla enim in eorum scriptis frequentior comparatio occurrit, quam Eucharistiae cum Incarnatione, quam ita paucis verbis exprimunt. *Sicut superveniens Spiritus sanctus in B. Virginem virtute Altissimi eam obumbrante, formavit ex ea, et in ea, corpus in quo Filius Dei incarnatus est, ita eumdem Spiritum sanctum supervenire et illabi in dona proposita, et ex illis formare corpus Filii Dei.* Ea igitur oratio significat peti a Deo, ut per Spiritum suum sanctum formet in altari corpus et sanguinem Christi, sicut in Virgine formatum est; non vero *in sacra Coena*, hoc est secundum Ludolfum in perceptione sacramenti, quae non nisi longo intervallo sequitur. Utque eidem comparationi insistamus, non ex conjectura tamen, sed secundum ipsa Orientalium Theologorum verba, ut Incarnationis mysterium momento perfectum est, ita unico momento panis et calix fiunt corpus et sanguis Christi. Haec Ludolfus ex solis Liturgiis discere poterat, in quibus, si quid non satis explicatum videbatur homini Protestanti: aliis enim summa semper apparebit illarum orationum perspicuitas, exquirere debebat quae Alexandrinae Ecclesiae fides et doctrina foret, aut quomodo intelligerentur a Patriarchis et Theologis Invocatio Spiritus sancti, et Confessio fidei ante Eucharistiae distributionem: saltem easdem orationes Aethiopi suo Gregorio proponere, non absurdas, et aenigmaticas doctrinae Catholicae expositiones. Verum qui de duabus illis formulis verbum non fecerit, quae in omnibus Liturgiis repetuntur, illum multa alia quae in paucis quos vidit libris Aethiopicis occurrebant, dissimulasse, non inanis suspicio est.

In secundo testimonio observatur, formam illam ex aliis Liturgiis desumtam esse, ubi frequenter occurrit, et praesertim in Coptica tertia quae Cyrillo tribuitur. *Resplendeat:* verbum Aethiopicum adventum Spiritus sancti divinum et majestate plenum, significat, respondetque Graecis aut Arabicis vocibus quae *ἐπιφοιτῆσαι*, non satis exprimunt. Cum vero Aethiopes ad Jacobiticam sectam translatos fuisse certum sit sub Benjamino Patriarcha postquam Arabes Aegyptum subegerunt, tuncque Graecae linguae usus vigeret, Alexandriae praesertim, cum ea vox non facile exprimi posset nec plene intelligeretur, interpretata fuit tanquam a *φῶς* deducta: nam multa ejus generis *παρερμηνειῶν* exempla reperiuntur in linguis Orientalibus. Dicitur deinde, *ut fiat Corpus Christi*, ad verbum, *ut sit*, ex idiotismo communi linguarum Orientalium praecipuarum. Sequitur: *muteturque sapor*, vel *gustus hujus calicis.* Vox Aethiopibus hoc loco usurpata Hebraicae originis est, Syrisque et Arabibus aeque usurpata, eo significatu *gustus et saporis;* sed cum ad alia multa extendatur, in iisdem linguis, aliquid quoque aliud in Aethiopica illam significare suspicari possumus. Nam in consecratione, gustus aut sapor panis et calicis non mutatur, sed idem permanet: neque locutio similis occurrit in tot quas habemus Liturgiis. Nihil igitur hoc loco aliud intelligendum videtur, quam elementorum transmutatio, qualem Coptitae Aethiopum magistri, et reliqui Orientales Christiani agnoscunt; panis nempe in corpus, vini et aquae in sanguinem. Quae

mutatio si non satis in ipsa Liturgia explicatur, qualis in Ecclesia Alexandrina crederetur, dubitare non sinit Gabriel Patriarcha, qui illam substantiae in substantiam esse docet, ut etiam autor Scientiae Ecclesiasticae, Abulbircat et alii. Haec omnia ignorasse Ludolfus potuit, ut sane ea ignoravit, quamvis summe scitu necessaria scribenti de religione Aethiopum, quos de singularibus contra communem Ecclesiarum de Eucharistia fidem opinionibus nemo insimulavit: nemo praeter Ludolfum laudavit, quod Transubstantiationem non crederent. Verum ignotae illi esse non poterant multiplices Invocationis Spiritus sancti formae, quarum vocabula in Lexicis suis digerebat, sed ita ut phrases ipsas non referret, ne ex illarum sola inspectione, falsa prorsus et fictitia Theologia Aethiopica sua refelleretur. Reliquae enim Liturgiae, tam editae quam manuscriptae camdem Invocationis formam referunt, aut ex prima petendam designant.

Illius orationis partem, ut verba Christi consecratoria, et particulam Confessionis quae pronunciatur ante communionem edidit Aethiopice Kircherus in Prodromo Coptico; sed ita ut praeter errata nonnulla typographica, quae lectorum remorentur, graviora in versione deprehendantur. Ea expendere et emendare inutile est, cum ex totius Liturgiae constitutione, et ejus cum Coptica comparatione, vera lectio agnosci facile possit. Copticam quoque illarum particularum formam adjecit, sed ita ut Codicibus melioris notae non respondeat, ultimaque sui parte detruncata sit: unde usus nullius esse potest, quod Lectores Orientalibus literis non imbutos scire oportebat. Nam fortassis non deerunt, qui Mulleri et aliorum exemplo, Kircherum laudibus cumulabunt, ut ejus autoritate sinceram istarum orationum lectionem impugnent.

15. *Oratio fractionis.*

Fragmenti verterunt Interpretes non bene; cum vox Aethiopica significet *fractionem κλάσιν*, ut Rituales Graeci loquuntur, quam Arabes Christiani קסמה vocant: dum scilicet panis in corpus Christi consecratus, in plures particulas dividitur, atque ex una calix obsignatur, tum ex eadem in calice intincta, particulae quae in sacro disco sunt, signantur pariter eo Ritu, qui explicatur, tam in Rubricis ad Liturgiam Copticam sancti Basilii, quam in Rituali Gabrielis, atque aliis quorum testimonia relata sunt in Commentario. Ludolfus *fragmentum* et *fragmen* interpretatur, non recte: sed verbum esse dicit, *cujus usus est in S. Coena:* et in secunda editione Lexici, *Nomen orationis cujus usus in S. Coena ad designandam fractionem panis,* pejus omnino, et imperitius. Non verbum est, sed nomen a verbo derivatum, cujus usus, si per *S. Coenam,* Lutheranam suam intelligit, nullus est, cum in ea nihil omnino fiat, quod fractioni, qualis observatur in Ecclesiis Orientalibus respondeat. Si Liturgiam intelligit, ut semper ad eam significandam ea voce abutitur, non minus ridicule, quam si Missam solennem Romae a Pontifice celebratam *Coenam* appellaret, quam hospes esset in Ritibus Ecclesiasticis

demonstravit. Neque enim oratio illa dicitur ad designandam fractionem panis consecrati, cum illa vere fiat, dum is in particulas frangitur. Si fractio panis a Christo Domino facta designatur, quod Ludolfum voluisse satis apparet, non minus aberrat ab Ecclesiasticis institutis, et ab Orientalium doctrina. Neque enim fractio panis consecrati, quem jam non panem esse credunt, sed corpus Christi, fractione designatur, sed laceratio, per flagella, crucem, lateris transfixionem, et alia quae Christus in carne pro humani generis salute sustinuit, ut alibi ipsis Orientalium verbis expositum est. Hanc enim fractionem designant, quae in forma verborum sacramentalium in plerisque Liturgiis et in Aethiopicis continetur: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur, κλώμενον* et *θρυπτόμενον*, ut Graecae habent, quod in notis ad alias Liturgias fusius expositum est.

16. *Subdiaconus dicit cum populo.* Exercitus Angelorum, etc.

In illa oratione mirum, cur omissa sint postrema verba, et inepta versio prioris particulae data est. Quid enim significat, *et legunt corpus et sanguinem Domini et salvatoris nostri Jesu Christi.* Scripserunt, ut videtur, interpretes: *et cingunt:* id enim significat vox Aethiopica, ita ut sensus sit, Angelos in modum coronae cingere sacramenta in altari posita, quod saepe occurrit in variis Syrorum ad eumdem Liturgiae locum orationibus, *Accedamus coram facie ejus cum fide, quod ipse est Christus Rex noster:* vel *quia ipse est Christus Rex noster.* Ita codex Aethiopicus nisi quod errato typographico in ultima voce litera una deficit. Insignis locus de vera praesentia corporis Christi in Eucharistia, de cujus interpretatione dubitari non potest, cum Christum in altari immolatum jacere, et in disco collocatum intueri Christianos moneant Severus Episcopus Aschmonin, Homiliae de circulo anni, omnesque Theologi. Ne hanc orationem, ut alias omnes quae realem praesentiam significant, citaret aut indicaret Ludolfus diligentissime cavit. Quod Rubrica moneat haec dici a Subdiacono, cum in Ritu Alexandrino, dicantur a Diaconis, aut erratum est a Librario, aut per *Nefkia-Diacon* quae vox vulgo Subdiaconum significat, intelligendus est Diaconus, qui secundas partes agit: etsi vulgo unus tantum ad altare alibi ministrare soleat.

17. *Sacerdos dicit Orationem poenitentiae.*

Ita se habet titulus istius orationis in exemplari Aethiopico, minus proprie ut videtur, cum Poenitentiae, sive ut accuratius loquamur orationis super poenitentes, proprius hic locus non sit: tum etiam quia dudum Poenitentium ordo et statio in Ecclesiis Orientalibus locum non habet, neque disciplinae erga illos olim observatae vestigium superest in Liturgiis Alexandrinis, sed in solis Syriacis, ut dictum est ad Canonem Generalem. Illam porro

disciplinam jam obsolevisse testantur autores Syri vetustissimi. In Basilii Coptica Liturgia ex qua ista oratio petita est, titulus est: *Oratio absolutionis ad Patrem.* Nempe forma est absolutionis cujusdam generalis, iisdem prope verbis et sententiis constans, ac illa quae super ipsum Sacerdotem celebrantem pronuntiatur initio Liturgiae et ad Filium Dei dirigitur. Ipsa est quam Victorius Scialach pessime ex Arabico perperam lecto appellavit *Orationem glorificationis Filii:* nam vox Aegyptiaca *Metremhe* et Arabica תחליל *Tahlil*, *Absolutionem* significant. Videnda quae ad eamdem Orationem annotata sunt. In versione, Aethiopes nomen Claudii Regis sui filii Lebna Dintghil, inseruerunt: is enim tunc in Aethiopia regnabat: et ab eo scripta est Confessio fidei, quam priori Lexici sui editioni Ludolfus subjunxit, retulitque postea in Commentario ad Historiam suam, cum notis, quas alio loco expendemus.

18. Sancta sanctis.

Ita recte qui versioni Latinae operam dederunt: neque de verborum illorum interpretatione cum inter sacra Officia leguntur, quemquam dubitasse videmus, cum Graece extent in omnibus Liturgiis et in sanctorum Patrum scriptis, in Copticis quoque, Syriacis, omnibus tandem Orientalibus Eucharistiae consecrandae Officiis. Primus Ludolfus in quarumdam ex Clementinis Constitutionum versione eadem verba interpretatus est, *Sanctuarium sanctis,* quo nihil absurdius. Nugas enim Grammaticales, si quas obtendere poterat, usus Ecclesiasticus et omnium Liturgiarum consensus refellebat. Certum enim est eo loco idem intelligendum esse, quod apud omnes Orientales Christianos, quotidie audiebatur, et quod nullus nesciebat: scilicet, monitum omnibus qui sacris Officiis intererant, per Sacerdotes vel Diaconos significatum, ne quis nisi sanctus, sive nullius peccati lethalis sibi conscius, ad *sancta,* hoc est ad sacra mysteria percipienda accedere vellet. Neque quisquam Christianus ignorabat, quid per τὰ ἅγια esset intelligendum. At, *sanctuarium sanctis,* formula est ab initio Ecclesiae constitutae ad haec usque tempora, omnibus Liturgiis incognita et inaudita, et quae simul falsissimam sententiam insinuat. Nam *Sancta sanctis* significavit in veteri Ecclesia, et in Orientali idem significat, ut qui ad mysteria suscipienda rite parati sunt, soli ad eorum participationem accedant; neque haec denuntiatio ad Ecclesiasticos solos qui in *Βήματι* seu sanctuario stabant, sed ad Laïcos quoque pertinebat, imo ad mulieres. At neutri ut mysteria sacra perciperent, ad sanctuarium accedebant: verum eo ritu distribuebantur, quem fuse ex Gabrielis Patriarchae Rituali et aliis retulimus, in Commentario ad Basilii Copticam Liturgiam. Ita fit ut absurditatem insignem contineat ejusmodi interpretatio, secundum quam vocantur ad sanctuarium, qui in illud ingredi non possunt. Quid igitur? Coenam suam Lutheranam adeo infixam animo Ludolfus habuit, ut nulla vox Aethiopica, etsi Hebraicae aut Graecae originis, et usu Ecclesiastico determinata, aliud ipsi significaret, quam *Coenam. Liturgiam, Missam, Anaphoram,*

in Lexico suo locum habere vix voluit. *Korban, Kadas, Anaphora, Coena* sunt, *totus Coenae actus: Orationes sacrae in Coena Domini dici solitae: Preces Eucharisticae, Homiliae:* neque soloecisare timet ut Coenam suam ubique instruat. Habentur Epistolae quibus vir linguarum Orientalium peritissimus Ludovicus Picques Doctor Sorbonicus, putidam illam affectationem, vehementer exprobrat Ludolfo. Is igitur cum particulam hanc *sancta sanctis,* Coenam suam evertere satis intelligeret: nam si sancta facta sunt, ante communionem, non exspectatur usus Coenae Domini, neque ut alibi loquitur *Arcanum participationis Coenae Domini,* ridiculam et inauditam interpretationem suam, *sanctuarium sanctis,* substituit. Mira sane confidentia fuit: illum enim existimasse oportebat, qui falsas suas versiones confutaret neminem fore: quasi ex illius dictatis penderet omnium quae ab Aethiopibus usurpatae fuerant vocum intelligentia, quam frustra circumvenire nititur, cum ex aliis linguis et Liturgiis perspicua sit.

19. Unus Pater sanctus, et sequentia.

Ex comparatione istius Liturgiae cum Alexandrinis satis manifestum est, ex illis Aethiopicam expressam fuisse: sed multa desunt ad rituum intelligentiam in Aethiopico exemplari, ut in versione, quae aliunde petenda sunt, praecipue ex Liturgia Alexandrina Coptica, et Gabriele Patriarcha. Nam Orationes ex illa descriptas et eodem loco recitandas, simili quoque ritu usurpandas esse non potest dubitari. At oratio *Unus Pater sanctus*, etc. quae confessionem fidei de Trinitate continet, primo a sacerdote pronuntiatur, deinde a populo, quod in exemplari Aethiopico non notatur, neque in Latina versione.

Quod sequitur *Sacerdos elevans sacramentum dicit alta voce*, Domine Jesu Christe miserere nostri, non praescribitur in Ritu Coptico: et fortasse illa ultima verba a populo dicenda sunt: nempe *Kyrie eleison* ter: quae est frequentissima populi post sacerdotales orationes acclamatio.

At elevatio Sacramenti hoc est particulae illius majoris, quae in Liturgiis Alexandrinis Graecis *Σπουδικὸν* dicitur hoc est *Σῶμα δεσποτικόν, corpus Dominicum:* unde Arabice scribentes, Coptitae fecerunt *Isbodicon* sive *Asbadicon,* de qua dictum est ad Basilii Liturgiam; eodem modo fieri debuit atque in Ritu Coptico. Itaque vere dicebat Zagazabo in relatione quam edidit Damianus a Goes *de moribus Aethiopum,* Sacramentum non elevari apud suos, ut in Lusitania videbat fieri: atque ex eo testimonio perperam a multis autoribus scriptum est, elevationem Eucharistiae apud Aethiopes nullam esse. Inde acutiores alii probari existimaverunt, eamdem ab illis non adorari. Elevatur tamen procul dubio: sed non eodem Liturgiae loco, quo in Latina Ecclesia: neque hostia simpliciter sacerdotis manibus: verum particula in disco posita, cum eodem attollitur: calix non movetur. Tum aliud quoque in Ritu discrimen est quod, ut in toto Oriente ut apud Graecos ele-

vatio seu ἁγία ὕψωσις, fit paulo ante communionem, cum dictum est *sancta sanctis;* de qua caeremonia fuse dictum est in Commentario ad Liturgiam Basilii Copticam. Quamvis igitur haec caeremonia non notetur in textu Aethiopico, recte in versione expressa est, monente Tesfa Sion, qui Ritus Ecclesiae suae non ignorabat. Neque mirum Rubricam similem non occurrere in Codice Aethiopico, cum in plerisque Liturgiis, ut alibi observatum est, quae caeremonias spectant adscribi non soleant.

20. *Corpus sanctum, etc.*

Uno tenore subjicitur Confessio fidei de Eucharistia, expressa ex eadem formula quam Alexandrinae Liturgiae Graeca et Coptica repraesentant, et de qua dictum est in Commentario ad easdem. Nulla in sacris Officiis oratio est, quae majori apparatu recitetur: tenet enim Sacerdos in disco Eucharistico particulam quam elevavit et populo demonstravit: tuncque pronuntiat illa verba, *Corpus sanctum et sanguis pretiosus,* etc. qua actione, et adjuncta oratione omnes Protestantium rationes evertuntur. Si enim agnoscunt Aethiopes, hoc quod Sacerdos manu tenet, esse corpus Christi Domini, testantur simul factum id jam esse virtute consecrationis, non mox factum iri, quando Sacramentum suscipietur a communicantibus. Neque reponere Protestantes possunt, quidquam quod praejudicatis illorum opinionibus conveniat. *Medium quo accipitur corpus Christi, vescentibus in Coena Domini, fidem esse dicunt.* At cum Sacerdos Coptita vel Aethiops pronuntiat Confessionis verba: *Corpus sanctum et sanguis pretiosus,* Sacerdotis aut circumstantium fides, nihil efficere potest, ut sit Corpus et sanguis Christi, quia nondum *vescuntur,* hoc est, *comedunt.* Sequitur itaque falsam esse Confessionem, si idem credunt, quod Protestantes, cum istud quod inter manus Sacerdotis tenetur et demonstratur, panis sit, non corpus Christi. Neque soli Sacerdotes, aut qui communionem mox suscepturi sunt, ita loquuntur, sed omnes qui in Ecclesia sunt. Obscuritas porro non in verbis est, magis enim perspicua esse nulla possunt, sed in ipso mysterio, et illam agnoscunt Orientales; illud nihilominus credendum esse docent, aeque ac multa alia, quae sensibus et humana ratione superiora sunt. Tandem ne in alienam sententiam detorqueri possit illa Confessio, obstant caeremoniae, quae adjunctae sunt, et quas explicavit accurate Gabriel Patriarcha. Illas vero communes esse Aethiopicae Ecclesiae, quae ab Alexandrina Ecclesia omnia quae ad cultum divinum pertinent accepit, non est dubitandum.

Cum vero tam simplex et perspicua illa Confessio sit, ut si quis in Romana Ecclesia natus et educatus, fidem de Eucharistia suam explicaret, verbis minus ambiguis id praestare vix posset, et ipsi Canones Tridentini, plura non contineant, nemo a Ludolfo non expectasset doceri nos Pontificios quomodo Aethiopes, quos Transubstantiationem ignorare tam confidenter affirmat, similem Confessionem intelligant. Illam vero ne nominavit quidem; sed cum

de fide Eucharistiae, quid Aethiopica Ecclesia crederet, paucis proposuit, aliquot testimonia retulit ex benedictionibus Patenae, Calicis et Cochlearis, tum relatum supra a nobis illud, quod ex Liturgia Patrum Nicaenorum Wanslebius produxerat. Ea sola tamen simpliciter intellecta, ut sane non aliter ab Aegyptiis et Aethiopibus intelliguntur, omnem Ludolfi et Protestantium Theologiam conturbant. Verum de illis judicium interponere veritus, statim ad Aethiopem suum provocavit, cui cum exposuisset Transubstantiationem, negavit ille tale quidquam apud suos credi. At illum interrogare debebat an cum illam Confessionem pronuntiabant, existimarent, in disco Eucharistico panem simplicem esse, vinum solum in calice. Negasset id Aethiops procul dubio, ut negavit mihi admodum juveni, ante multos annos, Petrus quidam Aethiops, qui Lutetia transiit, legendo hanc orationem in Missali manuscripto quem secum gestabat. Sed non ex similibus testimoniis fides Ecclesiae Aethiopicae definienda est, cum verbis luce clarioribus per se ipsa loquatur. Ea si notis suis infuscare Ludolfus desperavit, nihil mirum, cum dissimulari facilius, quam ad Lutheranum dogma torqueri queant. Licuerit id Claudio, qui similibus testimoniis cum exsolvere se non posset, ea silentio eludebat. Historiam scribebat Ludolfus, et ita quae in monumentis Ecclesiae Aethiopicae legebantur bona fide referre illum oportebat. Hujus si scintillam habuisset, tot Invocationis Spiritus sancti formulas referre debebat: in primis vero Confessionem de qua loquimur, quam in singulis Liturgiis religiose pronuntiari, non poterat ignorare.

In Versione nostra sententiam textus Aethiopici fideliter reddidimus, eo facilius quod Copticam, quae eidem respondet, cum ea comparavimus. In uno loco, qui alicujus momenti est, legitur, Christum corpus assumsisse ex Beata Virgine *sine mistione, aut copula naturali.* Verum hoc non dicunt Aethiopes, neque Coptitae: sed duarum in Christo naturarum mistionem, confusionem et alterationem excludunt, quibus verbis Eutychis haeresin abominari se testantur.

Circa finem. *Sumentibus eum in veritate:* melius *cum fide:* nec enim remissio peccatorum et vita aeterna obtineri, per Eucharistiae participationem potest, ab eo qui fide caret. Neque tamen existimare quisquam debet, Orientales alligare fidei communicantium veram corporis Christi susceptionem. Fuerunt quibus haec quaestio tractata est, ut inter alios Dionysius Barsalibi, et Severus Episcopus Aschmonin: num infideles corpus Christi acciperent. Nulla erat obscuritas, si id quod Protestantibus videtur, credidissent, solam fidem medium esse quo Christi corpus percipitur. Verum cum aliud omnino haberent in animo, ad miracula recurrerunt, et multis placuit Deum mirabiliter auferre et subtrahere corpus Christi: ut in communione Judae Christum fecisse nonnulli existimaverunt: intingendo scilicet buccellam, consecrationem ex ea abstulisse. Sed qui ad fidem suscipientium effectum consecrationis retulerit, nullus reperitur.

21. *Communio et Sacramenti distributio.*

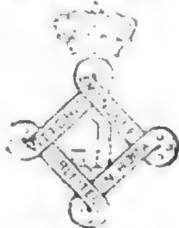
Diversam esse Aethiopum in Sacramenti distributione et perceptione disciplinam, ab ea quae in Ecclesia Alexandrina usurpata est, ne suspicari quidem licet. Itaque quamvis illa non explicetur in Liturgia, satis intelligitur factum esse idem, quod ubique observabatur. Nempe Sacerdos sumit majorem illam particulam Σπουδικόν, sive Δεσποτικὸν dictam, et ex calice bibit. Deinde particulas praebet Sacerdoti ministranti, et aliis Sacerdotibus circumstantibus, quibus etiam praeberi calicem, consuetudo omnium Ecclesiarum est, et fuit apud Orientales. Diaconis, vulgo paulum sanguinis datur in cochleari: Laïcis et aliis, intinctae in calice particulae et madefactae, eodem modo praebentur. Istius disciplinae ut omnium quae ad Alexandrinam Ecclesiam spectabant ignarus Ludolfus, nullam occasionem inculcandi communionem sub utraque specie praetermittit, quasi nesciretur illam toto Oriente obtinere, etiam apud illos qui cum Romana Ecclesia conjuncti sunt: aut communio per intinctam particulam ea esset, quam urgent tantopere Protestantes. Haec porro a nobis alibi tractata sunt et explicabuntur aliquando uberius, cum non magis ad Aethiopes, quam ad reliquos Orientales pertineant.

ERRATA.

Pag. XIII. l. 33: *quo*, lege *quod*. Pag. XXIII. 33: *idoniis*, lege *idoneis*. Ibid. *agressi*, lege *aggressi*. Pag. XXIV, l. 9: *tesimonio*, lege *testimonio*. Pag. XXVIII, l. 13: *Crysostomo*, lege *Chrysostomo*. ibid. l. 32 *quidam*, lege *quidem*. Pag. XXXI. l. 31: *haeriticus*, lege *haereticus*. Pag. XXXV, l. 17: *illus*, lege *illius*. Pag. XLI. l. 5: *linguae*, lege *lingua*. Ibid. l. 7: *Aegyptis*, lege *Aegyptiis*. Pag. XLII. l. 38: *nonulla*, lege *nonnulla*. Pag. XLVI. l. 20: *vetutissima*, lege *vetustissima*. Pag. LIII. l. 28: *multos*, lege *multis*. Pag. LV, l. 14: *custodiat*, lege *custodiat*. Ibid. l. 35: *demonstrandum*, lege *demonstrandam*. Pag. LVIII. l. 12: *reliquant*, lege *relinquant*. Ibid. l. 35: *fiere*, lege *fieri*. Pag. LXIV. l. 17: *Graece*, lege *Graecae*. Pag. LXX, l. 1: *mutitudini*, lege *multitudini*. Pag. LXXII. l. 19: *ritos*, lege *ritus*.

Pag. 73, l. 39: *ἄτες*, lege *ἄτερ*. Pag. 77, l. 15: *πληθηνώμεθα*, lege *πληθυνώμεθα*. Pag. 106 l. 6: [illegible], lege [illegible]. Pag. 109, l. 35: *Spiritus*, lege *Spiritu*. Pag. 110, l. 7: *σου*, lege *σοι*. Pag. 144, l. 21: *in investigabilem*, lege *ininvestigabilem*. Pag. 148, l. 4 [illegible], lege [illegible]. Pag. 235, l. 12: *Provincis*, lege *Provinciis*. Pag. 325, l. 24: *vulgaris*, lege *vulgatis*. Pag. 326, l. 7: *Diaconus*, lege *Diaconos*. Pag. 510, l. 39: *et veteres*, lege *ut veteres*. Pag. 512, l. 17: *lectorum*, lege *lectorem*.

☞ *Praeterea errore typographico numeri paginarum 187—190 bis occurrunt, quapropter secundi asterisco (*187, *188, *189, *190) signati sunt.*

INDEX

RERUM, QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

A.

B.

C.